

ಯಗ್ಗೇದಸಂಹಿತೆ

ಭಾಗ—೨

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು
ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೨೦-೩೨

ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವೇದರತ್ನ ಮಾಲಾ

ಸಂಖ್ಯೆ—೩

RIG-VEDA

ಸಾ ಯ ಏ ಭಾ ಷ್ಯ ಸ ನು ಳ ತಾ

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

(ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆಗಳೊಡನೆ)

ಭಾಗ—೩

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು.

ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೨೦-೩೨

Translated with Exhaustive Critical Notes

by

Asthana Mahavidwan

H. P. VENKATA RAO,

Editor.

Printed at

SREE SHARADA PRESS,

MYSORE.

1949

Published by the gracious permission of

His Highness

Sri Jayachamarajendra Wodeyar Bahadur

G.C.B., G.C.S.I., Maharaja of Mysore

ಯದುವಂಶಪಯಃ ಪಾರಾವಾರಸುಧಾಕರರೂ ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯವೈದಿಕವಿದ್ಯಾನಿಧೀಶರೂ
 ಮೈಸೂರು ದೇಶವನ್ನಾಳುವ ಧರ್ಮಪ್ರಭುಗಳೂ ಆದ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ
 ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್,
 ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ರವರು.

ವೇದಪ್ರಕಟನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುವ
ವೇದವಿಮರ್ಶನವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರು :

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚಾರ್ಯ ಸೀತಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು.

Translator & Editor :

ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್ H. P. ವೆಂಕಟರಾವ್

ಸಹಾಯಕ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

1. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಲಕ್ಷ್ಮಣಾಚಾರ್ಯರು, ವ್ಯಾಕರಣ ವಿದ್ವಾನ್.
2. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| H. ಗಂಗಾಧರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಜ್ಯೋತಿಷ ವಿದ್ವಾನ್
ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕಭಾಷಾಪಂಡಿತರು.
3. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| N. ಶ್ರೀನಿವಾಸಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಋಗ್ವೇದ ಘನಪಾಠಿಗಳು.
4. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ಬಿಳಿಗಿರಿ ರಂಗಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರುತ ವಿದ್ವಾನ್.
5. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ದೇವರಾಜಪ್ಪರು, ಮೀಮಾಂಸಾದರ್ಶನ ಪಂಡಿತರು.
6. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| G. N. ಚಕ್ರವರ್ತಿ, M.A.,
Professor of Sanskrit, St. Philomina's College, Mysore.
7. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| M. S. ವೆಂಕಟರಮಣಾಚಾರ್, M.A., B.T., ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್.
8. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| S. ರಂಗನಾಥನ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್, ಅರಮನೆ ಸರಸ್ವತೀಭಂಡಾರ.
9. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಪುತ್ತೂರು ಅನಂತಕೃಷ್ಣ ಮಾಚಾರ್, ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್,
Govt. Oriental Research Institute, Mysore.
10. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| S. ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ರಿಟೈರ್ಡ್ ಪಂಡಿತರು.
Govt. Oriental Research Institute, Mysore.

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರಿಸ್ವಾಜಕಾಚಾರ್ಯ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು
ವೇದವಿಮರ್ಶನ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಪೀಠಿಕೆ

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ, ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕಭಾಷಾನುವಾಸಹಿತವಾದ ಈ ಋಗ್ವೇದದ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಮೂರನೇ ಭಾಗದಿಂದ ಮುದ್ರಣಕಾರ್ಯವು ಬೇಗಬೇಗ ನಡೆಯುವುದೆಂದು ನಾವು ಹೇಳಿದಂತೆ ಈಗ ಮೂರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಭಾಗಗಳ ಮುದ್ರಣಕಾರ್ಯವು ಅತ್ಯಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದರೆ ಸುಮಾರು ಎರಡು ತಿಂಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಗಿದು ವಾಚಕರ ಹಸ್ತಗತವಾಗಿರುವುದು ಸಂತೋಷದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಈಗ ಮುದ್ರಣ ಕಾರ್ಯವು ಎರಡು ಮೂರು ಪ್ರೆಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಡಬಿಡದೆ ಸಾಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ ಈಗಿನಂತೆ ಎಂದರೆ ತಿಂಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಭಾಗದಂತೆ ಮುದ್ರಿತವಾಗುವುದೆಂಬ ಭರವಸೆಯು ನಮಗಿದೆ.

ಗ್ರಂಥದ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಣೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹಿಂದಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಶುನಶ್ವೇತೋಪಾಖ್ಯಾನವು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದುದು. ರಾಜಮಹಾರಾಜರ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಪುತ್ರಸಂತಾನವನ್ನೇಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದ ಶ್ರವಣ ಪಠನಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಆಚರಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅವರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದೆಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಈಗಲೂ ಸಹ ಪುತ್ರಸಂತಾನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಆಶೀರ್ವಾದಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದ ಅಂತ್ಯವಾಕ್ಯವಾದ—**ಸಹಸ್ರಮಾಖ್ಯಾತ್ರೇ ದದ್ಯಾಚ್ಚತಂ ಪ್ರತಿಗರಿತ್ರ ಏತೇ ಚೈವಾಸನೇ ಶ್ವೇತಶ್ಚಾಶ್ವತರೀರಥೋ ಹೋತುಃ ಪುತ್ರಕಾಮಾ ಹಾಸ್ಯಾಖ್ಯಾಪಯೇರಲ್ಲಭಂತೇ ಹ ಪುತ್ರಾಲ್ಲಭಂತೇ ಹ ಪುತ್ರಾನ್**—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಆಶೀರ್ವಾದಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಈಗಲೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು.

ಈ ಋಗ್ವೇದ ಗ್ರಂಥವಿಭಾಗ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಅಧ್ಯಾಯದಂತೆ ಮುದ್ರಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ೬೪ ಅಧ್ಯಾಯಗಳೂ ಗ್ರಂಥಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಸಮನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗವೂ ಸುಮಾರು 500 ಅಥವಾ 600 ಪುಟಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದು.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸಾದಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳು, ಉಷಸ್ಸು, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ತೃಷ್ಣಾ, ಪೂಷ ಭಗ, ಅರ್ಯಮಾ, ಆಪಃ, ವಿಷ್ಣು, ರುದ್ರ, ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು, ಸವಿತ್ರ, ವಸುರುದ್ರಾದಿತ್ಯರು ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದರೂ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಶಿವ, ಮಹಾದೇವ, ದುರ್ಗಾ, ಕಾಳಿ, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ ಮುಂತಾದ ದೇವರುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಸಹ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಶಿವ ರುದ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದಾದರೂ ರುದ್ರನೆಂಬ ದೇವತೆಯು ಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿ

ಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ, ಶಿವ, ಶಂಕರ, ಮಹಾದೇವ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಆ ಹೆಸರುಗಳು ರೂಢಿಗೆ ಬರಲು ಅನೇಕ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು, ಇತಿಹಾಸಗಳನ್ನು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರಂತೆ ವಿಷ್ಣುವೂ ಸಹ ಕೇವಲ ೫-೬ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ, ನಾರಾಯಣ, ಹರಿ, ಮಾಧವ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ವೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳ ಮಾತ್ರ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರನ್ನೂ ಮುಖ್ಯರೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಆಯಾ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವಾಗ ಅವರ ಗುಣಗಳು ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ಅವರು ನಮಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾದ, ಅನ್ನ, ಧನ, ಗೃಹ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಆದರೂ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ರುದ್ರ ಪುತ್ರರೆಂದೂ, ಋಭುಗಳು ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದೂ, ವರ್ಣನೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ತಾರತಮ್ಯವಿದ್ದಿತೆಂದು ಊಹಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನಮೋ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯಃ (ಋ, ಸಂ. ೧-೨೭-೧೩) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವರೆಂದೂ ಚಿಕ್ಕವರೆಂದೂ ಭೇದಭಾವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂಬುದನ್ನು—ಎಂದರೆ ರುದ್ರನಿಗೆ ರುದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲೂ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಆ ಹೆಸರು ಬರಲೂ, ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಆದಿತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ, ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದು. ದೇವತಾಸಂಬಂಧವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ವೇದವು ಸಮಸ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ, ಕಲೆಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಹೇಳಬಯಸುವೆವು. ಶಿಲ್ಪ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ವೇದಾಂತ, ನಾಟ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ವೇದವೇ ತಳಹದಿಯಾಗಿರುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಅತಿಪ್ರಾಚೀನವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ಆಗಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಋಗ್ವೇದದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸಮರ್ಥಿಸುವವು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾದ ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ರಚನಾಕ್ರಮ, ಸ್ತೃಃ, ಕಪಾಲ, ಶೂರ್ಪ, ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಂ, ಶಮ್ಯಾ, ಊಲೂಖಿಲ, ಮುಸಲ, ದೃಷತ್, ಉಪಲಾ ಎಂಬ ದಶಯಜ್ಞಾಯುಧಗಳು, ಸ್ತುಕ್, ಸೃವ, ಚಮಸ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳು, ಯುದ್ಧೋಪಕರಣಗಳಾದ ರಥ, ವಜ್ರಾಯುಧ, ಕವಚ, ಬಾಣ ಬತ್ತಳಿಕೆ, ಗೃಹೋಪಕರಣಗಳು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಉಪಯೋಗ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯು ಇದರಿಂದಲೇ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. ತ್ವಷ್ಟೃಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಋಭುಗಳು ಯಜ್ಞಾಯುಧಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರಿಂದಲೇ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಮನುಷ್ಯರಾದವರು ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಸಾಧಾರಣ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಈ ಋಭುಗಳು ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದು ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಪೂಜಾರ್ಹರಾಗಬೇಕಾದರೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮಹತ್ವವೆಷ್ಟೆಂಬುದು ಯಾರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗದಿರಲಾರದು. ತ್ವಷ್ಟೃವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ

ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವು ತ್ವಷ್ಟಾಸ್ತ್ರೈ ವಜ್ರಂ ಸ್ವರ್ಯಂ ತತಕ್ಷ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೨) ಮತ್ತು ಮಹ್ಯಂ ತ್ವಷ್ಟಾ ವಜ್ರಮತಕ್ಷದಾಯಸಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೮-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಋಭುಗಳು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವು ತಕ್ಷನ್ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಪರಿಜ್ಞಾನಂ ಸುಖಂ ರಥಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು. ಯುನಾನಾ ಸಿತರಾ ಪುನಃ ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾ ಋಜೂಯನಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೪) ಎಂದರೆ ಈ ಋಭುಗಳು ತಮ್ಮ ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧರಾದ ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಯುವಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯು ಎಂತಹ ಕಾರ್ಯವನ್ನಾದರೂ ಸಾಧಿಸಬಲ್ಲದೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದು. ಇದರಂತೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ.

ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಸಹ ಬಹುವುರಾತನವಾದುದೆಂದೂ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಮವೇದವೇ ತಳಹದಿಯೆಂದೂ ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುವರು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಗಾನಮಾಡುವ ವಿಷಯವು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧) ದೇವತ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಗಾಯತೆ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೩-೪) ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾನವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುವವು. ಸಾಮವೇದವೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಗಾನವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ—ಅಯಂಜ್ಞೋ ನಾ ಏಷ ಯೋಽಸಾಮ—ಎಂದರೆ ಸಾಮಗಾನವಿಲ್ಲದ ಯಜ್ಞವು ಯಜ್ಞವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿನಾಕ್ಯಗಳೂ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನೂ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸುವವು.

ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವೂ, ಅತಿಗಹನವೂ, ಅತಿವಿಸ್ತಾರವೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಾನುವಾದಸಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತಸಾಮರಾದಿಯಾದ ಸಕಲ ಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಘನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಕರ್ನಾಟಕಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರರೂ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಸ್ವಯಂಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ, ದೈವಭಕ್ತಿತತ್ಪರರೂ ಆದ ಶ್ರೀಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ಮಹಾಪ್ರಭುವರ್ಯರು ಬಹುದ್ರವ್ಯ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ, ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ (ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರನಾಮಾಂಕಿತರಾದ) ರಾಜಕುಮಾರಿಗೂ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ ಸಹ ವೇದವುರುಷನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಿಕಫಲಗಳಾದ, ಆಯುರಾರೋಗೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತೋಪೈತಿಶಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈಸೂರು,
ವಿರೋಧಿನಾಮ ಸಂ|| ಆಶ್ವಯುಜ ಶುದ್ಧ ಪೂರ್ಣಿಮಾ ಗುರುವಾರ
6-10-1949

ಅನುವಾದಕ
ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್
ಅಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್

ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳ ವಿವರಣೆಯು

ಅಥ. ಸಂ.—ಅರ್ಥವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಆಪ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬಶ್ರುತಸೂತ್ರ
 ಆಪ. ಧ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬಧರ್ಮಸೂತ್ರ
 ಆಪ. ಪ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ
 ಆ ಸೂ. ಅಥವಾ ಆ.—ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರ
 ಉ. ಸೂ.—ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರ
 ಋ. ಸಂ.—ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಐ. ಆ.—ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕ
 ಐ. ಉ.—ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್
 ಐ. ಬ್ರಾ.—ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಛಾ. ಉ.—ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್
 ಜೈ. ಸೂ.—ಜೈಮಿನೀಯ ಪೂರ್ವಮಿಮಾಂಸಾಸೂತ್ರ
 ಜೈ. ನ್ಯಾ. ವಿ.—ಜೈಮಿನೀಯ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾವಿಸ್ತರ
 ತಾ. ಬ್ರಾ.—ತಾಂಡ್ಯಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಆ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕ
 ತೈ. ಬ್ರಾ.—ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಸಂ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ
 ನಿ.—ನಿರುಕ್ತ, ನಿಘಂಟು
 ಪಾ. ಸೂ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಸೂತ್ರ
 ಪಾ. ಶಿ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ
 ಫಿ. ಅಥವಾ ಫಿ. ಸೂ.—ಫಿಟ್ ಸೂತ್ರ
 ಬ್ರ. ಸೂ.—ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ
 ಮ. ಭಾ.—ಮಹಾಭಾರತ
 ಮ. ಸ್ಮೃ.—ಮನುಸ್ಮೃತಿ
 ಮೈ. ಸಂ.—ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯಸಂಹಿತಾ
 ಯಾ. ಸ್ಮೃ.—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿ
 ನಾ. ಸಂ.—ನಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತಾ
 ನಾ. ಪು.—ನಾಯುಪುರಾಣ
 ವಿ. ಪು.—ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣ
 ವೇ. ಸೂ.—ವೇದಾಂತಸೂತ್ರ
 ಶ. ಬ್ರಾ.—ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಸಾ. ಸಂ.—ಸಾಮವೇದಸಂಹಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ಶ್ರೀ ॥

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ.

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯ
ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೨೦-೩೨.

ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ

೨೦. ಆಯಂ ದೇವಾಯ ಜನ್ಮನೇ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	1
ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	2
ಋಭುಗಳ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ	4
ಋಭುಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ	16
ಅದಿತ್ಯಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ	21
ಇಪತ್ತೊಂದುವಿಧ ಯಜ್ಞಗಳು	32

೨೧. ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	43
ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	44
ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	45

೨೨. ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿಬೋಧಯ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತಿರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮ	63
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	64
ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	65
ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	75
ಇಂದ್ರಾಣೀ, ವರುಣಾನೀ, ಅಗ್ನಾಯಾ ಮೊದಲಾದ ದೇವಪತ್ನಿಯರ ವಿಷಯ	100
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ವಿವರಣೆ	104

ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ, ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	113
ಅತೋ ದೇವಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗ	118
ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ	119
ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿನಿಯೋಗ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರ	124
ತ್ರೀಣಿ ಸದಾ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	129
ವೃತ್ರಾಸುರನ ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಿಷಯವು	132
೨೩. ತೀವ್ರಾಃ ಸೋಮಾಸ ಎಂಬ ಇಷ್ಟತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	141
ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	142
ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ	152
ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿನಿಯೋಗ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	155
ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	179
ಪೂಷನ್ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	188
ಗುಹಾ ಹಿತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	192
ಆಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	217
ಅಪ್ಸು ಮೇ ಸೋಮಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿನಿಯೋಗ ಇತ್ಯಾದಿ	220
ಜ್ಯೋತ್ಸ್ವ ಸೂರ್ಯಂ ದೈಶೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ವಿವರಣೆ	224
೨೪. ಕಸ್ಯ ನೂನಂ ಎಂಬ ಇಷ್ಟತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	234
ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	236
ಶುನಶ್ಯೇವೋಪಾಖ್ಯಾನವು-ಸಂಸ್ಕೃತ	238
ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು	243
ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿನಿಯೋಗ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	254
ನಿರ್ಯುತಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	272

ತತ್ತ್ವ ಯಾಮಿ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	278
೨೫. ಯಜ್ಞದ್ವಿ ತೇ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	295
ಕಾಲಸ್ವರೂಪ ವಿವರಣೆ; ಅಧಿಕಮಾಸೋತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮ ಇತ್ಯಾದಿ	313
೨೬. ವಸಿಷ್ಠಾ ಹಿ ಮಿಯೇಧ್ಯ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	345
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	346
ದೇವತೆಗಳ ಸಖ್ಯತ್ವವಿಚಾರ	359
ಸಹಸೋ ಯಹೋ, ಸಹಸಸ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	372
೨೭. ಅಶ್ವಂ ನ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	374
ಜರಾಬೋಧ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ.	396
ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	404
೨೮. ಯತ್ರ ಗ್ರಾವಾ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	408
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	409
ಸೋಮಾಲತೆಯ ವಿಚಾರ	411
ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ನಾನಾವಿಧ ಪಾತ್ರೆಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	412
ಉಲೂಖಲ, ಗ್ರಾವಾ ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆ;	413
ದಶ ಯಜ್ಞಾಯುಧಗಳ ವಿವರಣೆ	414
೨೯. ಯಜ್ಞದ್ವಿ ಸತ್ಯ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	438
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	439
೩೦. ಅವ ಇಂದ್ರಂ ಎಂಬ ಮೂವತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	458
ಆಶ್ವಿನಾವಶ್ವಾವತ್ಯಾ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿನಿಯೋಗ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	501
ಸಮುದ್ರಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿವರಣೆ	504
ಕಸ್ತ ಉಷಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ, ಉಷೋದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪ	509
೩೧. ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮಃ ಎಂಬ ಮೂವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	517
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	518
ಅಗ್ನಿಗೆ ಅಂಗಿರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ	520
ಅಗ್ನಿಯು ಮಾತರಿಶ್ವನನಿಗೆ ಆವಿರ್ಭೂತನಾದ ವಿಚಾರ	530
ಯಜ್ಞದ ಹವಿಸ್ಸು ಅತಿಭಾರವೆಂಬ ವಿಚಾರ	531
ಮನುವಿನ ವಿಷಯ	536
ಪುರೂರವಸ್ಥಿನ ವಿಷಯ	537
ನಹುಷನೆಂಬ ರಾಜನ ವಿಷಯ	561
ಯಯಾತಿರಾಜನ ವಿಷಯ	583
ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿನಿಯೋಗ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	582
೩೨. ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಎಂಬ ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	587
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	588
ತ್ರಿಕದ್ರುಕೇಷು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	597
ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಂ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರುಕ್ತವು	625
ದಾಸಪತ್ನೀಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರುಕ್ತವು	629
ಪಣಿ ಎಂಬ ಅಸುರರ ವೃತ್ತಾಂತವು	630
ಅಹೇರ್ಯಾತಾರಂ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವು	641

ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯದ ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಸಮಾಪ್ತವು.

॥ ಶ್ರೀ ಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ॥

ವಾಗೀಶಾದ್ಯಾಃ ಸುಮನಸಃ ಸರ್ವಾರ್ಥನಾಮುಪಕ್ರಮೇ |
ಯಂ ನತ್ವಾ ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಸ್ತಂ ನಮಾಮಿ ಗಜಾನನಂ ||
ಯಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಿಸಿತಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಭ್ಯೋಽಖಿಲಂ ಜಗತ್ |
ನಿರ್ಮಮೇ ತಮಹಂ ವಂದೇ ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಂ ||
ವೇದಃ ಶಿವಃ ಶಿವೋ ವೇದೋ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಾ ಸದಾಶಿವಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನೇನ ವೇದಮೇವ ಸದಾ ಜಪೇತ್ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತಾ

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ—೩

॥ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ॥

ಮೊದಲನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅತ್ರ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯ ಆರಭ್ಯತೇ | ತತ್ರಾಯಂ ದೇನಾಯೇತ್ಯಷ್ಟರ್ಚಂ
ಸೂಕ್ತಂ | ತಸ್ಯ ಋಷಿಚೈಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ | ಋಭುದೇವತಾಕತ್ವಮನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಅಥಮಷ್ಟಾವಾ-
ರ್ಭವಮಿತಿ || ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಲೈಂಗಿಕಃ ಸ್ಮಾರ್ತೋ ವಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ || ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಥಮೇ
ಛಂದೋಮೇ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರೇಯಂ ದೇನಾಯ ಜನ್ಮನ ಇತ್ಯಾರ್ಭವಸ್ತುಚಃ | ಅಥ ಛಂದೋಮಾ

ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುವಾಯಂ ದೇವಾಯ ಜನ್ಮನ ಇತಿ ತೈಚಃ || ಅ. ೮-೯ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಋಷಿಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಋಭುಗಳೇ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಅಥಮಸ್ವಾನಾರ್ಭವಮಿತಿ ಎಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ವಿನಿಯೋಗವು ಶ್ರೌತಸ್ಮಾರ್ತಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ವ್ಯಾಢ ಎಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಭಂದೋಮಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಅಯಂ ದೇವಾಯ ಜನ್ಮನೇ ಎಂಬ ಋಭುಸಂಬಂಧವಾದ ತೈಚವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಅ. ೮-೯.) ಅಥ ಭಂದೋಮಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ—ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೩) ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಸವಿತೈವತಾಕವಾದ ತೈಚವನ್ನೂ (ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ) ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುವಾ (ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧-೧೯) ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದೇವತಾಕವಾದ ತೈಚವನ್ನೂ, ಅಯಂ ದೇವಾಯ ಜನ್ಮನೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೧) ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಋಭುದೇವತಾಕವಾದ ತೈಚವನ್ನೂ ಭಂದೋಮಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೨೦

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೫ || ಸೂಕ್ತ—೨೦ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೧, ೨ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೮ ||

ಋಷಿಃ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ |

ದೇವತಾ—ಋಭವಃ ||

ಭಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಯಂ ದೇವಾಯ ಜನ್ಮನೇ ಸ್ತೋಮೋ ವಿಪ್ರೇಭಿರಾಸಯಾ |
ಅಕಾರಿ ರತ್ನಧಾತಮಃ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಯಂ | ದೇವಾಯ | ಜನ್ಮನೇ | ಸ್ತೋಮಃ | ವಿಪ್ರೇಭಿಃ | ಆಸಯಾ ||

ಅಕಾರಿ | ರತ್ನಧಾತಮಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಋಭವೋ ಹಿ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಸಂತಸ್ತಪಸಾ ದೇವತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ತೇ ಚಾತ್ರ ಸೂಕ್ತೇ ದೇವತಾಃ | ತತ್ಸಂಘೋ ಜಾಯಮಾನವಾಚಿನಾ ಜನ್ಮಶಬ್ದೇನೈಕವಚನಾಂತೇನಾತ್ರ ನಿರ್ದಿಶ್ಯತೇ | ಜನ್ಮನೇ ಜಾಯಮಾನಾಯ ಋಭುಸಂಘರೂಪಾಯ ದೇವಾಯ ತತ್ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಮಯಂ ಸ್ತೋಮಃ ಸ್ತೋತ್ರವಿಶೇಷೋ ವಿಪ್ರೇಭಿರ್ಮೇಧಾವಿಭಿರ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗ್ಭಿರಾಸಯಾ ಸ್ವಕೀಯೇನಾಸ್ಯೇನಾಕಾರಿ | ನಿಷ್ಪಾದಿತಃ | ಕೀದೃಶಃ ಸ್ತೋಮಃ | ರತ್ನಧಾತಮೋಽತಿಶಯೇನ ರಮಣೀಯಮಣಿಯುಕ್ತಾದಿಧನಪ್ರದಃ | ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ತುಷಾ ಋಭವೋ ಧನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಆಸಯಾ | ಆಸ್ಯಶಬ್ದಾತ್ಪ್ರೀತೀಯೈಕವಚನಸ್ಯ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಯಾಜಾದೇಶಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪ್ರಕೃತಿಯಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ರತ್ನಧಾತಮಃ | ರತ್ನಾನಿ ದಧಾತೀತಿ ರತ್ನಧಾಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಜನ್ಮನೇ—ಋಭುಗಳೆಂಬ ದೇವತೆಗಳಾಗಿ ಜನ್ಮತಾಳಿರುವ | ದೇವಾಯ—ದೇವತೆಗಾಗಿ (ದೇವತೆಗಳ ಸಂಘಕ್ಕಾಗಿ) | ರತ್ನಧಾತಮಃ—ರಮಣೀಯವಾದ ರತ್ನಾದಿಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ | ಅಯಂ ಸ್ತೋಮಃ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವಿಶೇಷವು | ವಿಪ್ರೇಭಿಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಎಂದರೆ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋತ್ವಿಜರಾದಿಯಾದ ಜನರಿಂದ | ಆಸಯಾ—(ತಮ್ಮ) ಮುಖದಿಂದ | ಅಕಾರಿ—ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಋಭುಗಳೆಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಹಿಂದೆ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಇಂತಹ ದೇವಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋತ್ವಿಜರಾದಿ ಜನರು ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ತಮ್ಮ ಮುಖದಿಂದ (ಬಾಯಿನಿಂದ) ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು ಋಭುದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ರತ್ನಾದಿ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿರುವುದು.

English Translation.

This hymn, the bestower of riches has been addressed by the sages with their own mouths to the race (of Ribhus) having divine birth.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಋಭುಗಳೆಂಬವರು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಉತ್ತಮನಾದ ನಡವಳಿಕೆಗಳಿಂದಲೂ ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದಲೂ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗೆ ನೀತಿಮಂಜರಿ ಎಂಬ ಓರ್ವ ಪುತ್ರನಿದ್ದನು. ಇವನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಸುಧನ್ವಾ ಎಂಬ ಋಷಿಗೆ ಋಭು, ವಿಭು, ವಾಜ ಎಂಬ ಮೂವರು ಪುತ್ರರಿದ್ದರು. ಇವರು ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದರು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಾದರು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಈ ಋಭು ಮೊದಲಾದ ಸುಧನ್ವನ ಮೂವರು ಪುತ್ರರಿಗೂ ಋಭುಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಹಿರಿಯವನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಈ ಮೂವರು ಪುತ್ರರೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರು. ಇವರು ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ಶಿಷ್ಯರಾದುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ದೇವಶಿಲ್ಪಿಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಇವರು ಇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ರಥವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರೆಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಕೆಲವು ಕೆಲಸಗಳ ವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ಇವರಿಗೆ ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದೆಂದೂ ಇವರು ಎಂತಹ ಕೆಲಸಗಳನ್ನಾದರೂ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರೆಂದೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗಿರುವ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೇ ಇವರಿಗೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಋಷಿಗಳು ಇವರನ್ನೂ ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಇವರು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದು. ಇವರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೊಡಲಾಗುವುದು.

ಅಸಯಾ—ತೃತೀಯೈಕವಚನಶಬ್ದವು. ಆಸ್ಯ—ಮುಖ, ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ರೂಪಾಂತರವು ಮುಖದಿಂದ, ಬಾಯಿಯಿಂದ ಪರಿಸುವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ರತ್ನಧಾತಮಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿ ಮಿಕ್ಕೇ ಎಂಬ ಋಗ್ವೇದದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು. ರತ್ನಾನಿ ದಧಾತಿ (ದಧಾತಿ) ಇತಿ ರತ್ನಧಾಃ ಅತಿಶಯೇನ ಧನಪ್ರದಃ—ರತ್ನ ಮೊದಲಾದ ಧನವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಎಂದರ್ಥವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅಸಯಾ—ಆಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್'—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಚ್ ಆದೇಶ. 'ಆಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಯಕಾರಕ್ಕೆ 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, 'ಅಸಯಾ' ಎಂದಾಗುವುದು, ಯಾಚ್, ಎಂಬುದು ಚಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ, ಅದ್ದರಿಂದ 'ಚಿತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ರತ್ನಧಾತಮಃ—ರತ್ನಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕಲಿಂಗ, ಆದ್ದರಿಂದ ' ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ ' (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ರತ್ನಾನಿ ದಧಾತಿ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ರತ್ನಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್, ಅಥವಾ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸರ್ವವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ, ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ' ಧಾ ' ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಸಮಾಸಾನಂತರ ' ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳು. ' ರತ್ನಧಾ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ' ಸಮಾಸಸ್ಯ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದಾದರೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ತಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ' ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ತಿತ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತಪ್ರಚಯಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ವಚೋಯುಜಾ ತತಕ್ಷುರ್ಮನಸಾ ಹರೀ |
ಶಮಿಭಿಯಜ್ಜನಾಶತ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ಇಂದ್ರಾಯ | ವಚಃ | ಯುಜಾ | ತತಕ್ಷುಃ | ಮನಸಾ | ಹರೀ ಇತಿ ||
ಶಮಿಭಿಃ | ಯಜ್ಜಂ | ಆಶತ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಋಭವ ಇಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಂ ವಚೋಯುಜಾ ತಾಡನಾದಿಕಂ ವಿನಾ ವಾಜ್ಞಾತ್ರೇಣ ರಥೇ ಯುಜ್ಯಮಾನಾ ಸುಶಿಕ್ಷಿತಾ ಹರೀ ಏತನ್ನಾಮಕಾವಶ್ವಾ ಮನಸಾ ತತಕ್ಷುಃ ಸಂಸಾದಿತವಂತಃ | ಋಭೂಣಾಂ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪತ್ವಾತ್ತತ್ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರೇಣೇಂದ್ರಸ್ಯಾಶ್ವಾ ಸಂಪನ್ನಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತೇ ಋಭವಃ ಶಮಿಭಿರ್ಗ್ರಹಚಮಸಾದಿನಿಷ್ಪಾದನರೂಪೈಃ ಕರ್ಮಭಿಯಜ್ಜಮಸ್ಮದೀಯಮಾಶತ | ವ್ಯಾಪ್ತವಂತಃ | ಅಪೋಷ್ಣ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪದ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಕರ್ಮನಾಮಸು ಶಮಿ ಶಮಿತಿ ಪಠಿತಂ || ವಚೋಯುಜಾ | ವಚಸಾ ಯುಂಜಾತೇ | ಸತ್ಸೌದ್ವಿವೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿಪ್ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇ-

ರಾಕಾರಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರ ಕೃತಿಸ್ವರಃ | ತತಕ್ಷುಃ | ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ | ಲಿಟಿ ರ್ಘೀರುಸಾ-
ದೇಶಃ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾದನಿಘಾತಃ | ಶಮಿಾಭಿಃ | ಶಮಯಂತಿ ಪಾಪಾನೀತಿ ಶಮ್ಯಃ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಔಣಾದಿಕ
ಇನ್ | ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರಿನಃ | ಸಾ. ೪-೧-೪೫ | ಇತಿ ಜೋಷ್ | ವೃಷಾದಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಆಶತ |
ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತ | ಲಜಾ ರ್ಘುಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ತ್ನಃ | ತಸ್ಯ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ |
ಆಡಾಗಮಃ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯೇ (ಋಭವಃ)—ಯಾವ ಋಭುದೇವತೆಗಳು | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ | ವಚೋ-
ಯುಜಾ—ಬಾಯಿಮಾತಿನಿಂದಲೇ (ರಥಕ್ಕೆ) ಹೂಡಬಹುದಾದ | ಹರೀ—ಹರೀ ಎಂಬ ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು |
ಮನಸಾ—ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ | ತತಕ್ಷುಃ—ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟರೋ | (ತೇ ಋಭವಃ—ಅಂತಹ ಋಭುಗಳು)
ಶಮಿಾಭಿಃ—(ಗ್ರಹ, ಚಮಸ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ) ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ಯಜ್ಞಂ—ನಮ್ಮ
ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಆಶತ—ವ್ಯಾಪಿಸಿದರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ಋಭುಗಳು ಇಂದ್ರನ ರಥದ ಹರೀ ಎಂಬ ಸುಶಿಕ್ಷಿತವಾದ ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಅವನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ
ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಅಂತಹ ಋಭುಗಳು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಗ್ರಹ, ಚಮಸಾದಿ
ಯಜ್ಞಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಿ.

English Translation.

The Ribhus who created mentally for Indra his pair of tawny horses that yoke themselves at his command attained the sacrifice by their acts of skill.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಚೋಯುಜಾ—ತಾಡನಾದಿಕಂ ವಿನಾ ವಾಚ್ಛಾತ್ರೇಣ ರಥೇ ಯುಜ್ಯಮಾನಾ || ಇಂದ್ರನು
ಬಾಯಿಂದ ಹೇಳಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ತಾಡನಾದಿ ಶಿಕ್ಷೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ರಥಕ್ಕೆ ಹೂಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ
ಆಜ್ಞೆಯಾದರೆ ಸಾಕು, ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಸಾರಥಿಯ ಪ್ರಚೋದನೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ತಾವೇ ರಥಕ್ಕೆ ಹೂಡಿಕೊಳ್ಳುವವು
Harnessing themselves at Indra's word (command) ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು

ತತಕ್ಷುಃ ಮನಸಾ—ಸಂಪಾದಿತವಂತಃ, ಕೃತವಂತಃ || created. ಋಭುಗಳು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವೀಣ
ರಾದುದರಿಂದಲೂ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದಲೂ ತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಯಜ್ಞಸಾಧನಭೂತವಾದ.

ಯಜ್ಞಾಯುಧಗಳನ್ನೂ ರಥವನ್ನೂ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಸಮರ್ಥರು. ಈ ಋಭುದೇವತೆಗಳು ಅಧುನಿಕ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಂತೆ ಆಯುಧಾದಿ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ವಸ್ತುನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಬೇಕಾದ ಪ್ರಮೇಯವಿಲ್ಲ. ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನೂ ಬೇಕಾದರೂ ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮನಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಹರೀ—ಹರತಃ ವಹತ ಇತಿ ಹರೀ | ರಥವನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಹರೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಶಮಿಭಿಃ—ಶಮಯಂತಿ ಪಾಪಾನೀತಿ ಶಮ್ಯಃ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಅಪಃ ಆಪ್ತಃ ನೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಮಿ ಅಥವಾ ಶಿಮಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧) ಶಮಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಶಮಿಭಿರ್ಯಜ್ಞ ಮಾಶತೆ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಾಗುವವು. ಋಭುದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವರು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಬರುವರು. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಋಭುದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿಕೊಡುವ ಹವಿಸ್ಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವರು ಎಂದು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಈ ಋಭುಗಳು ತಮ್ಮ ಶಿಲ್ಪಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಸಾಧನ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಮಾಡುವ ಹವಿಸ್ಪ್ರದಾನದಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವರು, ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಚೋಯುಜಾ—ವಚಸಾ ಯುಂಜಾತೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತವಚಶಬ್ದೋಪ ಪದಕವಾದ ಯುಜರ್ ಯೋಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಸತ್ಸೂದ್ವಿಷ್-' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಔಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್', (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಇದು 'ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪಿತಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಯುಜ್ ನ ಉಕಾರವು, 'ಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ, 'ಗತಿಕಾರಕೋ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. 'ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತ್ಯಾದೇಶವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ತತಕ್ಷುಃ—ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್, ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಝಿ ಆದೇಶ, ಇದಕ್ಕೆ 'ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ ಲತು ಸುಸ್-' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸಾದೇಶ

ದ್ವಿತ್ವಾದಿಕಾರ್ಯಗಳು, ತತಕ್ಷುಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. 'ಅಸಾದಾದೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಿರುವುದರಿಂದ 'ತಿಜ್ಜತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶಮಾಭಿಃ—ಶಮಯಂತಿ ಪಾಪಾನೀತಿ ಶಮ್ಯಾಃ, ಕರ್ಮಾಣಿ. ಪಾಪಗಳನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡತಕ್ಕ ಕರ್ಮಗಳು ಶಮಾ ಪದದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಶಮು ಉಪಶಮೇ. ಧಾತು 'ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇತ್' (ಉ. ಸೂ. ೪-೫-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ 'ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೫ ಗ) ಸ್ತ್ರೀತ್ವವನ್ನು ವಿನಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಇ ಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಜೀಷ್ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಕ್ತಿನಂತಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಜೀಷ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಗಣ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೃತ್, ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಇಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಶಮಿ, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಜೀಷ್ ಬರುವುದು. 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃತ್ತಾದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಇದು ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅಶತೇ—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಜ್ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರ್ಛು ಆದೇಶ. ಇದು ಸ್ವಾದಿಗಣದ ಧಾತು. ಅದ್ದರಿಂದ 'ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಚುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚು ವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಅಶ್+ನು+ರ್ಛು, ವಿಕರಣಕ್ಕೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. 'ಆಡಜಾದೀನಾಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ, 'ಅಟಿತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. 'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಛುಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ. ಅಶತ ಎಂದಾಗುವುದು, 'ತಿಜ್ಜತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಕ್ಷನ್ನಾ ಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಪರಿಜ್ಞಾನಂ ಸುಖಂ ರಥಂ |
ತಕ್ಷನ್ನೇನುಂ ಸಬರ್ದುಘಾಂ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಕ್ಷನ್ | ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ | ಪರಿಜ್ಞಾನಂ | ಸುಖಂ | ರಥಂ ||
ತಕ್ಷನ್ | ಧೇನುಂ | ಸಬಃ | ದುಘಾಂ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಮುತ್ಪಿದೇವಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಂ ರಥಂ ತಕ್ಷನ್ | ಋಭವೋ ದೇವಾಃ ಕಂಚಿದ್ರಥಮತ-
ಕ್ಷನ್ | ತಕ್ಷಣೇನ ಸಂಪಾದಿತವಂತಃ | ಕೀದೃಶಂ | ಪರಿಜ್ಞಾನಂ ಪರಿತೋ ಗಂತಾರಂ ಸುಖಂ ಉಪಯು-
ಪವೇಶನೇ ಸುಖಕರಂ | ಕಿಂ ಚ ಧೇನುಂ ಕಾಂಚಿದ್ಗಾಂ ತಕ್ಷನ್ | ಧಾತೂನಾಮನೇಕಾರ್ಥತ್ವತ್ವತಿರತ್ರ
ಸಂಪಾದನವಾಚೀ | ಕೀದೃಶೀಂ ಧೇನುಂ | ಸಬರ್ದುಘಾಂ ಸಬರಃ ಪ್ರೀರಸ್ಯ ದೋಗ್ಧೀಂ || ತಕ್ಷನ್ |
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ಸತ್ಯಂ ಯಯೋಸ್ತಾವಸತ್ಯಾ | ನ
ಅಸತ್ಯಾ ನಾಸತ್ಯಾ | ನಭ್ರಾಣ್ನುಪಾದಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಲೋಸಾಭಾವಃ | ಪರಿಜ್ಞಾನಂ | ಅಜೇಃ ಪರಿಪೂರ್ವಸ್ಯ
ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೫೮ | ಮನ್ವತ್ಯಯೇದಕಾರಲೋಪ ಅದ್ಯುತಾತ್ತತ್ವಂ ಚ ನಿಸಾತನಾತ್ |
ಸಬರ್ದುಘಾಂ | ಸಬಃ ಪಯೋ ದೋಗ್ಧೀತಿ ಸಬರ್ದುಘಾ | ದುಹಃ ಕಬ್ಬಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೨-೭೦ | ಇತಿ ಕಸ್ |
ಸಬರಿತಿ ರೇಫಾಂತಂ ಪ್ರಾತಿಪದಕಂ ಪ್ರೀರವಾಚೀತಿ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿಡಃ | ಕಸಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಮಾಸೇ ತ್ವದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ಪರಿಜ್ಞಾನಂ—ಸುತ್ತಲೂ ಹೋಗುವ (ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ
ಸಂಚಾರಮಾಡಬಲ್ಲ) | ಸುಖಂ—(ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು) ಸುಖಕರವಾದ | ರಥಂ—ರಥವನ್ನು (ಈ ಋಭುಗಳು) |
ತಕ್ಷನ್—ತಕ್ಷಣವೇ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟರು | (ಮತ್ತೂ) | ಸಬರ್ದುಘಾಂ—ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ | ಧೇನುಂ—
ಗೋವನ್ನೂ | ತಕ್ಷನ್—ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ಋಭುದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡಬಲ್ಲ,
ಸುಖಕರವಾದ, ರಥವೊಂದನ್ನೂ, ಒಳ್ಳೆಯ ಹಾಲುಕೊಡುವ ಹಸು ಒಂದನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟರು.

English Translation.

They constructed for the Nasatyas, an easy-moving chariot which is
capable of moving everywhere, and a cow that gives milk.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಋಭುದೇವತೆಗಳು
ಮಾಡಿದ ಅಸಾಧಾರಣ ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಗಳು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

ತಕ್ಷನ್—ಅತಕ್ಷನ್. ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಅತಕ್ಷನ್ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಅಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ
ತಕ್ಷನ್ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅತಕ್ಷನ್ ಎಂದರೆ ಸಂಪಾದಿತವಂತಃ, ಕೃತವಂತಃ ನಿರ್ಮಿಸಿ

ದರು, ಮಾಡಿದರು, chipped, fabricated, fashioned, constructed, carved ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ರಥವನ್ನು ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸದೆ ಆಯುಧಾದಿಗಳಿಂದ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ರಥವನ್ನು ಕೆತ್ತಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ—ನ ಅಸತ್ಯಾ ನಾಸತ್ಯಾ (ನಾಸತ್ಯಾ) ಅಸತ್ಯನಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನಾಡುವವರಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಾಸತ್ಯಾ ಅಥವಾ ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇಬ್ಬರು, ಒಬ್ಬನ ಹೆಸರು ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂತಲೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಹೆಸರು ದಸ್ರಾ ಎಂತಲೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದ್ದರೂ ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಿನೋಃ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಎಂದು ಪಂಚಮಿವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ ಪಂಚಮಿವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನಾಗಲಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪರಿಜ್ಞಾನಂ—ಪರಿತೋ ಗಂತಾರಂ | ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಭೂವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಸಮುದ್ರಾದಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗಬಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಶಬ್ದವು ರಥಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು.

ಸುಖಂ—ಸುಖಕರವಾದ, easy-moving, ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವವರಿಗೆ ಆಯಾಸವಾಗದಂತೆ, ಕುಲಕಾಡದಂತೆ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲ ಅಥವಾ ಮತ್ತನೆಯ ಆಸನಾದಿಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಭೇನುಂ—ಗಾಂ || ಹಸುವನ್ನು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಭೇನುಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ ಹಸುವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ತಕ್ಷನ್—ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅತಕ್ಷನ್ ಎಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ತಕ್ಷನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾಡಿದರು ರಚಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಭೇನುಂ ತಕ್ಷನ್ ಹಸುವನ್ನು ಆಯುಧಾದಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಅಸಂಭವವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ತಕ್ಷನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಪಾದಿತವಂತಃ ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಸಬರ್ದುಘಾಂ—ಸಬರಃ ಸ್ವೇರಸ್ಯ ದೋಗ್ಧೀಂ, ಅಮೃತಸ್ಯ ದೋಗ್ಧೀಂ | ಅಮೃತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಥವಾ ಕರೆಯುವ ಹಸುವನ್ನೂ, the cow that yields milk or ambrosia ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಕ್ಷನ್—ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕವಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಕ್ಷಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪಾದನಾರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಜ್ಞಾ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರ್ಛಿ ಆದೇಶ. ತನೂಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದ್ದರೆ ಯದ್ಯಪಿ 'ತನೂಕರಣೇ ತಕ್ಷಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೬) ಕರ್ತೃರ್ಥದಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತನೂಕರಣಾರ್ಥಕವಾದ ತಕ್ಷಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಶ್ಚು'

ವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಶ್ವ' ವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಭ್ರಾಹ್ಮಣಪರಿಣಿತವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಶವ್' ವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ತಕ್ವ+ಅ-ಝಿ, 'ರೋಂತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಿಗೆ ಅನ್ತಾ ಅದೇಶ 'ಇತತ್ತ್ವ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ, 'ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನಾತ್' ಎಂಬ ಸಂಯೋಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, 'ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ನಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣದ ಅಕಾರ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪರರೂಪ. 'ಲುಜ್ ಲಜ್ ಪ್ವಡುದಾತ್ತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾಜ್ ಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಟ್, ಆಟ್ ಎಂಬ ಆಗಮಗಳು ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುವು. ಬಹುಲಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, 'ತಕ್ವನ್' ಎಂದಾಗುವುದು.

ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಸತ್ಯಂ ಯಯೋಸ್ತಾ ಅಸತ್ಯಾ, ಯಾರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವರು ಅಸತ್ಯ ಎನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ನ ಅಸತ್ಯಾ ಅವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ಸತ್ಯವುಳ್ಳವರಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನರು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ 'ನಲೋಪೋ ನೌಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ 'ನ ಭ್ರಾಣ್ಣಿಸಾನ್ವ ವೇದಾ ನಾಸತ್ಯಾ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಪ್ಪವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನೌನ, ನಕಾರವು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ. ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಪರಿಜ್ಞಾನಮ್—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು, ಪರಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್ನೂಷನ್ಲೀಹನ್ ಕ್ಲೇದನ್ ಸ್ನೇಹನ್ ಮೂರ್ಧನ್ಮಜ್ಜನ್ಯಮನ್ ವಿಶ್ವಪ್ಸನ್ ಪರಿಜ್ಞನ್ಮಾತರಿಶ್ವನ್ಮಘವನ್ನಿತಿ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಈ ಹದಿನೂರು ಶಬ್ದಗಳು ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಸಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು, ಶ್ವ ಎಂಬುದು 'ಟು ಓ ಶ್ವಿ ಗತಿವ್ಯಧ್ಯೋಃ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ನಿಸಾತನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ, ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಉಕ್ತನ್-ಉಕ್ತ ಸೇಚನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೂರ್ಷ, 'ಪೂಷ ವೃದ್ಧಾ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ ಪ್ಲೀಹ-ಪ್ಲೀಹ ಗತೌ ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ಕನಿ, ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಸಾತನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ಕ್ಲೇದನ್, 'ಕ್ಲಿದಾ ಆದ್ರೀಭಾವೇ' ಧಾತು, ಕನಿಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಾಂತ್ಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಏಕಾರ. ಸ್ನೇಹ, 'ಸ್ವಿಹ ಪ್ರೀತೌ' ಧಾತು, ಕನಿ-ನಂತರ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಮೂರ್ಧನ್-ಮುಹ ವೈಚಿತ್ಯೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕನಿ, ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ,

ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ, ಊಕಾರದ ಮುಂದೆ ರೇಫಾಗಮ (ರಮಾಗಮ) ಇವು ನಿಸ್ಪಾತನದಿಂದ ಬರುವುವು. 'ಮುಹ್ಯಂತಿ ಅಸ್ತೀ ಅಹತೇ' ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹ. ಮಜ್ಜ- 'ಟುಮಸ್ವೋ ಶುದ್ಧಾ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕನಿ. ಮಜ್ಜ+ಅ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್ತೋಶ್ಚುನಾಶ್ಚು' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಕಾರ, ಇದಕ್ಕೆ 'ಯುಲಾಂ ಜಶ್ ಯುತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರ, 'ಇಚು ಯಶಾನಾಂ ತಾಲು' ಎಂದು ಶಕಾರವೂ ತಾಲವ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತಾಲವ್ಯವಾದ ಜಶ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಘಟಕವಾದ ಜಕಾರ ಬರುವುದು, ಮಜ್ಜ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ನಕಾರಾಂತ, 'ಊಷ್ಮಯಾ ಸಾರ್ಥಮೂಷ್ಮಾಪಿ ಮಜ್ಜೋಕ್ತೋ ಮಜ್ಜಯಾ ಸಹ' ಎಂಬ ದ್ವಿರೂಪಕೋಶಾನುಸಾರ ಟಾಬಂತನಾಗಿಯೂ ಮಜ್ಜಾಶಬ್ದವನ್ನು ಒಪ್ಪುವರು. ಅರ್ಯಮನ್-ಅರ್ಯಶಬ್ದ ಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಮಾಜ್‌ಮಾನೇ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ, ಅರ್ಯಮಾ+ಅ- 'ಆಲೋಲೋಪ ಇಟೀಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಲೋಪ, ಅರ್ಯಮ್, ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸು ವನ್ನಿಟ್ಟರೆ, 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಉಪಧಾದೀರ್ಘಕ್ಕೆ 'ಇಹಪೂಷಾರ್ಯಮ್ಲಾಂ ಶೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿ ಬಂದರೂ 'ಸೌಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩) ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇನ್ನಂತಶಬ್ದ, ಹಃ, ಪೂರ್ವ, ಅರ್ಯಮ್, ಇವುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಾಂತ್ಯ ವರ್ಣದೀರ್ಘ, 'ಹಲ್ಲ್ಯಾಭ್ಯೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ 'ನಲೋಪಃಪ್ರಾ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ, ಅರ್ಯಮಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ವಿಶ್ವಸ್ವ- 'ಪ್ಸಾ ಭಕ್ಷಣೇ' ಧಾತು. ವಿಶ್ವಂಪ್ರಾತೀತಿ ವಿಶ್ವಪ್ಸಾ-ಅಗ್ನಿ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದೋಪ ಪದಕವಾದ ಪ್ಸಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ. 'ಆಲೋ ಲೋಪ ಇಟೀಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಲೋಪ ಪರಿಜ್ಞ- ಪರಿಜಾಯತೇ ಇತಿ ಪರಿಜ್ಞಾ. ಚಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳು ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಪರಿಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಜನೀಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ, ಇಲ್ಲಿ ನಿಸ್ಪಾತನದಿಂದ ಜಃ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು. ಪರಿಜ್ ಮ್+ಅ-ಎಂದಾಗುವುದು. ಎಂದು ವೈಯಾಕರಣರು ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು. ವೇದಭಾಷ್ಯರೀತಿಯಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಪರಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಶ್ವನ್ನಕ್ಷ' -ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪರಿ+ಅಜ್+ಮ್. ನಿಸ್ಪಾತನದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪರಿಜ್ಞ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ 'ಇನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೂ ನಿಸ್ಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಪರಿಜ್ಞನ್' ಎಂಬುದು, ಮ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದರೂ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. 'ಆತಃಪರಿಜ್ಞನ್ನಾಗಹಿ' (ಋ. ಸಂ. ಸೂ. ೬-೪. ೯) ರಲ್ಲಿ ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರು, 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಅಜಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದು, ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರಲು ಪರಿಜ್ಞ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. (ವೇ. ೭೫) ಉಜ್ವಲ ದತ್ತರು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಿಜ್ಞನ್ ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿ, ಪರಿಪೂರ್ವಕ ಸೌತ್ರ ಜು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ-ಪರಿಜು+

ಅನ್-ಯಣಾದೇಶ ಪರಿಜ್ಞ, ಚಂದ್ರ ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಆದರೆ ಇಂತಹ ಲಕ್ಷ್ಯವು ದೇವೇಯುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಉಪಸಾದನೆಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. ಪರಿಜ್ಞ-ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ' ಸರ್ದನಾಮಸ್ಥಾನೇ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬಂದು ಪರಿಜ್ಞಾನಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮಾತರಿಶ್ವ, ಮಾತರಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶ್ವಯತಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾತರಿಶ್ವ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮಾತರಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ' ಟು ಓ ಶ್ವಿ ಗತಿವೃದ್ಧಿಃ ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ, ನಿಸಾತನದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ನಿಸಾತನದಿಂದಲೇ, ಮಾತರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ' ಸುಪೋಧಾತು ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಲುಕ್ಚು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾತರಿಶ್ವ, ಎಂದಾಗುವುದು. ' ಶ್ವಯುವ ಮಘೋನಾಮತದ್ವಿತೀ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ್ವ ಪದದಿಂದ ಕುಕ್ಕುರ (ನಾಯಿ) ಎಂಬ ಅರ್ಥಕವಾದುದಕ್ಕೂ, ಕುಕ್ಕುರಾರ್ಥಕಶ್ವ ಶ್ವಬ್ಧಂತಕ್ಕೂ ಸಹ ಗ್ರಹಣವು, ಮಾತರಿಶ್ವ, ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಶ್ವಗೆ ಕುಕ್ಕುರಾರ್ಥಕತ್ವವಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಜಾದಿಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನಿಟ್ಟುಗ ಮಾತರಿಶ್ವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾತರಿಶ್ವನೇ, ಮಾತರಿಶ್ವನಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳೇ ಆಗುವವು. ಮಘವೇ- ' ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ, ಧಾತು ಇಲ್ಲಿ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರಾದೇಶವೂ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅವುಕ್ ಆಗುವವೂ ಸಹ ನಿಸಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಮಘವನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿ, ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬಹುದು ದಶಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿಲ್ಲ.

ಬರ್ದುಘಾಂ—ಸಬಃ ಹಾಲನ್ನು-ದೋಗ್ಧಿ ಕರೆಯುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸಬರ್ದುಘಾಂ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಸಬರ್, ಎಂಬುದು ಹಾಲು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸತಕ್ಕ ರೇಘಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಕ ಎಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ' ದುಹಃಕಬ್ಬಶ್ಚ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೦) ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ' ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರಾದೇಶವೂ ಸಹ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ, ಸಬಃ ಎಂಬ ಸುಬಂತೋಪಪದಕವಾದ ದುಹ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಪ್, ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರವೂ ಬಂದರೆ ' ಸಬರ್‌ದುಘ ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ' ಅನುದಾತ್ತ ಸುಸ್ಪಿತೌ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ' ಧಾತೋಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ, ಸಬಃ ಎಂಬ ಸುಬಂತದೊಂದಿಗೆ ' ಉಪಪದಮತಿಜ್ಞ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರ ' ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಉದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಮಾಡಿದರೆ ' ಅಜಾದ್ಯತಪ್ಪಾಸ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಸ್, ಟಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದೊಂದಿಗೆ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ, ಈ ಆಕಾರವು ' ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಇದು ' ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ, ಉದಾತ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರದ ಹಿಂದಿನ ವರ್ಣವು ' ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಪರಸ್ಯಸನ್ನತರಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಠಃ ||

ಯು॒ವಾ॒ನಾ ಪಿ॒ತ॒ರಾ ಪು॒ನಃ ಸ॒ತ್ಯ ಮುಂ॒ತ್ರಾ ಋ॒ಜು॒ಯವಃ॑ ।
ಋ॒ಭವೋ॑ ವಿ॒ಷ್ವೈ ಕೃ॒ತ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯು॒ವಾ॒ನಾ | ಪಿ॒ತ॒ರಾ | ಪು॒ನ॒ರಿತಿ | ಸ॒ತ್ಯ ಮುಂ॒ತ್ರಾಃ | ಋ॒ಜು॒ಯವಃ॑ ।
ಋ॒ಭವಃ॑ | ವಿ॒ಷ್ವೇ | ಅ॒ಕ್ರ॒ತ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದ್ವಿತೀಯೇ ಭಂದೋಮೇ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರೇ ಯುವಾನಾ ಪಿತರಾ ಪುನರಿತ್ಯಾರ್ಭವಸ್ತುಚಃ ।
ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಂ ವೋ ದೇವಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ । ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನೋ ಯುವಾನಾ
ಪಿತರಾ ಪುನರಿತಿ ತೃಚೌ । ಅ. ೮-೧೦ । ಇತಿ ||

ಋಭವ ಏತನ್ನಾನುಕಾ ದೇವಾಃ ಪಿತರಾ ಸ್ವಕೀಯೌ ಮಾತಾಪಿತರೌ ಪೂರ್ವಂ ವೃದ್ಧಾವಸಿ
ಪುನರ್ಯುವಾನಾ ತರುಣಾವಕ್ರತಃ । ಕೃತವಂತಃ । ಕೀದೃಶಾಃ । ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾ ಅವಿತಥಮಂತ್ರ-
ಸಾಮರ್ಥ್ಯೋಪೇತಾಃ । ಪುರಶ್ಚರಣಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನೇನ ಸಿದ್ಧಮಂತ್ರೇತ್ಯಾದ್ಯತ್ವಲಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಮಂತ್ರಾಃ
ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ ತತ್ತತ್ತ್ವಲಂ ತಥೈವ ಸಂಪದ್ಯತೇ । ತಸ್ಮಾಜ್ಜೀರ್ಣಯೋಃ ಪಿತ್ರೋರ್ಯುರ್ವತ್ಸಂ
ಸಂಪಾದಯಿತುಂ ಸಮರ್ಥಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಋಜುಯವ ಋಜುತಾನಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ । ಭಲರಹಿತಾ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಅತಃ ಏವೈತೇಷಾಮನುಷ್ಠಿತಾ ಮಂತ್ರಾಃ ಸಿದ್ಧಂತಿ । ವಿಷ್ವೇ ವಿಷ್ವಯೋ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಕ್ತಾಃ ।
ಸರ್ವೇಷು ಕಾರ್ಯೇಷ್ವೇತದೀಯಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯಸ್ಯಾಪ್ರತಿಘಾತೋಽತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತಿರುಚ್ಯತೇ ।
ಋಭುಶಬ್ದಂ ಯಾಸ್ಯ ಏವಂ ನಿರ್ವಕ್ತೃ । ಋಭವ ಉರ ಭಾಂತೀತಿ ವರ್ತೇನ ಭಾಂತೀತಿ ವರ್ತೇನ
ಭವಂತೀತಿ ವಾ । ನಿ. ೧೧-೧೫ । ಇತಿ || ಯುವಾನಾ । ಯುವನ್ಯಬ್ದೋ ಯೌತೇಃ ಕನಿನಂತೋ
ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರಾಕಾರಃ । ಪಿತರಾ । ಪೂರ್ವವದಾ-
ಕಾರಃ । ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾಃ ಬಹುಪ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸರಃ । ಋಜುಶಬ್ದೋ
ಭಾವಸರಃ । ಋಜುತ್ವಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಿ । ಕೃಚೌ । ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ ।
ಪಾ. ೭-೪-೨೫ । ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ । ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ । ವಿಷ್ವೇ । ವಿಷ್ವ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ।

ಕ್ರಿಚ್ ಕೌ ಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಕ್ರಿಚ್ | ತಿತುತ್ರೇತ್ಯಾದಿನೇಹಪ್ರತಿಬಂಧಃ | ತಸ್ಮಾಜ್ಜ ಸ ಇಯಾಡಿ-
ಯಾಜೀಕಾರಾಣಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೭-೧-೩೯-೧ | ಇತಿ ತಸ್ಯೇಕಾರಾದೇಶಃ | ಸ ಚಾಲೋಽಂತ್ಯಸ್ಯ |
ಪಾ. ೧-೧-೫೨ | ಇತಿ ಸಕಾರಸ್ಯ ಭವತಿ | ತತ್ರ ಅದ್ಗುಣ ಇತಿ ಗುಣೇ ಕೃತೇ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವ-
ಸವರ್ಣಃ | ಪಾ. ೭-೧-೧೦೨ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ | ತಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಪರತ್ವಾಜ್ಜ ಸಿ ಚ |
ಪಾ. ೭-೩-೧೦೯ | ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣೇನ ಭವಿತವ್ಯಮಿತಿ ಚೇನ್ನ | ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕಸ್ಯ ವಿಧೇರ-
ನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ | ಅಕ್ರತಃ | ಕೃಷ್ಣಾ ಲುಚ್ | ಆತ್ಮನೇಪದಂ | ರುಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೨-೪-೮೦ | ಚ್ಲೇರ್ಲುರ್ಕ್ | ಯಣಾದೇಶಃ | ಅಡಾಗಮಃ | ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾಃ—ಸತ್ಯವಾದ ಮಂತ್ರಗಳುಳ್ಳ | ಋಜುಯವಃ—ಋಜುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇರಲು ಇಚ್ಛಿ-
ಸುವ | ವಿಷ್ವೀ—(ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಯಿಂದ) ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳ | ಋಭವಃ—ಋಭುನಾಮಕದೇವತೆಗಳು | ಪಿತರಾ—
(ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧರಾದ) ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು | ಪುನಃ—ಪುನಃ (ಮತ್ತೆ) | ಯುನಾನಾ—ತರುಣರನ್ನಾಗಿ | ಅಕ್ರತ—
ಮಾಡಿದರು

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಋಭುಗಳು ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಹೋಗುವವರು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವರ ಮಂತ್ರಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ
ವೃದ್ಧವಾಗತಕ್ಕವಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸಫಲವೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವೃದ್ಧಮಾತಾ
ಪಿತೃಗಳನ್ನು ಯೌವನವಂತರನ್ನಾಗಿ (ತರುಣರನ್ನಾಗಿ) ಮಾಡಿದರು.

English Translation.

The honest Ribhus repeating true prayers made (their) parents
young again by their skilful acts encountering no opposition through their
infallible mantras.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋಭುದೇವತೆಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ
ದ್ವಿತೀಯಭಂದೋಮಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ದ್ವಿತೀಯ
ಸ್ಯಾಗ್ನಿಂ ವೋ ದೇವಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಮಹೀದ್ಯಾಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನೋ ಯುನಾನಾ ಪಿತರಾ ಪುನರಿತಿ
ತ್ಯಚ್ಛಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೮-೧೦).

ಯುನಾನಾ—ಯುನಾನಾ | ಯೌವನವಂತರು, ತಾರುಣ್ಯದಶೆಯಲ್ಲಿರುವವರು, ವೃದ್ಧಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರು-
ವವರಲ್ಲ.

ಪಿತರಾ—ಸ್ವಕೀಯೌ ಮಾತಾಪಿತರೌ—ವೃದ್ಧರಾದ ತಮ್ಮ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳನ್ನು.

ಪುನಃ—ಮತ್ತೆ, ಹಿಂದೆ ಅವರು ತಾರುಣ್ಯದಶೆಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.

ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾಃ :—ಅನಿತಥಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯೋಪೇತಾಃ | ಪುರಶ್ಚರಣಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನೇನ ಸಿದ್ಧಮಂತ್ರತ್ವಾದ್ಯದೃತ್ವಲಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಮಂತ್ರಾಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ ತತ್ತತ್ವಲಂ ತಥೈವ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪುರಶ್ಚರಣಾದಿವಿಧಾನಗಳಿಂದ ಪಠಿಸಿ ಮಂತ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವರು. ಇಂತಹವರು ಯಾವ ಉದ್ದಿಷ್ಟ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಮಂತ್ರಜಪಮಾಡಿದರೆ ಅಂತಹ ಫಲವು ತಪ್ಪದೆ ಲಭಿಸುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಋಜೂಯವಃ—ಋಜುಕಾಮಾಃ | ಋಜುತಾಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ—ನ್ಯಾಯ ಅಥವಾ ಸತ್ಯಮಾರ್ಗವನ್ನವಲಂಬಿಸುವವರು. ಅಥವಾ ಸತ್ಯಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕರಾಗಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವವರು.

ಋಭವಃ—ಋಭುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

(೧) ಋಭವ ಉರು ಭಾಂತೀತಿ ವಾ || ಉರು—ಬಹಳವಾಗಿ ಭಾಂತಿ-ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಋಭುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು—ಇಲ್ಲಿ ಉರು ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವಾದ ರುಕಾರವನ್ನೂ ಭಾಂತಿ ಶಬ್ದದ ಆದ್ಯಕ್ಷರವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ರುಭು ಅಥವಾ ಋಭು ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದಾಗಿ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಹಃ+ರಾತ್ರಿಃ=ಹೋರಾ ಎಂಬಂತೆ.

(೨) ಋತೇನ ಭಾಂತೀತಿ ವಾ || ಋತೇನ-ಎಂದರೆ ಸತ್ಯದಿಂದ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಋಭುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

(೩) ಋತೇನ ಭವಂತಿ ಇತಿ ವಾ—ಋತೇನ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯದಿಂದ (ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ) ಇರುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಋಭುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಋತೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಆದ್ಯಕ್ಷರವಾದ ಋಕಾರವೂ ಭವಂತಿಶಬ್ದದ ಆದ್ಯಕ್ಷರವಾದ ಭಕಾರವೂ ಸೇರಿ ಋಭುವೆಂದು ಆಗಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು.

ವಿಷ್ಟೀ—ವಿಷ್ಟ್ವೀ | ಅಪಃ ಅಷ್ಠಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಟ್ವೀಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧) ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥವು. ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಟ್ವೀಶಬ್ದದ ವಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ವಿಷ್ಟೀ ಎಂದಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಕ್ತಾಃ—ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂದರೆ—ಸರ್ವೇಷು ಕಾರ್ಯೇಷ್ವೇತದೀಯಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಸ್ಯಾಪ್ರತಿಘಾತೋಽತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತಿರುಚ್ಯತೇ—ಸಮಸ್ತಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಪ್ರತಿಹತರಾದವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಈ ಋಭುಗಳು ಹಿಂದೆ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಋಕ್ಕು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದು—

ವಿಷ್ವೀ ಶಮಿ ತರಣಿತ್ವೇನ ವಾಘತೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ ಅಮೃತತ್ವಮಾನಶುಃ |
ಸೌಧನ್ವನಾ ಋಭವಃ ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಪೃಚ್ಯಂತ ಧೀತಿಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೦-೪)

ಇದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರ ನಿರುಕ್ತವು—

ಕೃತ್ವಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕ್ಷಪ್ರತ್ವೇನ ವೋಧಾರೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ನಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ ಅಮೃತ-
ತತ್ವಮಾನಶಿರೆ ಋಭವಃ ಸೂರಖ್ಯಾನಾ ನಾ ಸೂರಪ್ರಜ್ಞಾ ನಾ, ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಪೃಚ್ಯಂತ
ಧೀತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ - ಸುಧನ್ವನ ಪುತ್ರರಾದ ಈ ಋಭುಗಳು ಹಿಂದೆ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು
ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ತಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಬೇಗನೆ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ
ಸರ್ವಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿ ಅಮೃತತ್ವಂ ಎಂದರೆ ದೇವತ್ವವನ್ನು (ಮರಣರಹಿತತ್ವವನ್ನು) ಪಡೆದರು ಎಂದು.

ಋಭುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಮತ್ತೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು—

ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಯೋಽಪ್ಯುಭವ ಉಚ್ಯಂತೇ—ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೂ ಋಭವಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರು
ಎಂದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಉದ್ವತ್ಸಮಾ ಅಕೃಣೋತನಾ ತೃಣಂ ನಿವತ್ಸಪಃ ಸ್ವಪಸ್ಯಯಾ ನರಃ |
ಅಗೋ ಹ್ಯಸ್ಯ ಯದಸಸ್ತನಾ ಗೃಹೇ ತದದ್ಯೇದಮೃಭವೋ ನಾನು ಗಚ್ಛಥ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೧-೧೧)

ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು—ಅಗೋಹ್ಯ ಅದಿತ್ಯೋಽಗೂಹನೀಯಸ್ತಸ್ಯ ಯದಸ್ಯಪಥ ಗೃಹೇ ಯಾವ
ತ್ವತ್ರ ಭವಥ ನ ತಾವದಿಹ ಭವಥೇತಿ || ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ ಈ ಋಕ್ತಿನ
ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಋಭವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಋಭವಃ ಉರು ಪ್ರಭೂತಂ ಭಾಸಮಾನಾಃ ಋತೇನಾ-
ದಿತ್ಯೇನ ಭಾಸಮಾನಾ ನಾ ಋತೇನೋದಕೇನೋದಕಾರ್ಥಮುತ್ಪನ್ನಾ ನಾ—ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯುವಾನಾ—‘ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ’ ಥಾತು, ‘ಕನಿನ್ಯುವೃಷಿತಕ್ಷಿರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯು-
ಪ್ರತಿದಿವಃ’ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ, ವೃಷು ಸೇಚನೇ, ತಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ, ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ, ಧನ್ವಿ
ಗತೌ, ದ್ಯು ಅಭಿಗಮನೇ, ದಿವು ಕ್ರೀಡಾದೌ, ಈ ಥಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಯು ಥಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಯು+ಆನ್—ಅಚಿಶ್ಚ ಥಾತುಭ್ಯುನಾಂ-
ಯ್ವೋರಿಯಜುವಜೌ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಜಾದೇಶ, ಯುವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದರ
ಮುಂದೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಔಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಇತ್ಯಾದಿ
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ, ಯುವಾನಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ವರದಿಂದ ಯುವನ್ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಸಿತರಾ—ಪೂರ್ವದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾಃ—ಸತ್ಯಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಸತ್ಯಾಃ=ವ್ಯರ್ಥವಾಗದ, ಮಂತ್ರಾಃ=ಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಯೇಷಾಂ ತೇ=ಯಾರಿಗೆ ಇದೆಯೋ ಅವರು ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾಃ, ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ, ‘ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಋಜುಯವಃ—ಋಜು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಾವಪ್ರಧಾನನಿರ್ದೇಶವು ವಿವಕ್ಷಿತ, ಋಜುತ್ವ ಎಂದರ್ಥ. ಋಜುತ್ವ-ಮಾತ್ಸರ್ಯ ಇಚ್ಛಂತಿ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದರೆ ‘ಸುಪ ಆತ್ಮನಃಕೃಚ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಇಚ್ಛಿಸುವವನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ಕರ್ಮಕಾರಕವಿದೆಯೋ ಆ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಸುಬಂತದ ಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ, ಇದರಿಂದ ಋಜು, ಎಂಬ ಕರ್ಮವಾಚಕ ಸುಬಂತದ ಮುಂದೆ ಕೃಚ್ ಬರುವುದು, ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಋಜುಯ, ಈಗ ‘ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೫) ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಭಿನ್ನವಾದ ಯಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಈಗ ‘ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಕೃ ಎಂಬುದು ಕೃಚ್-ಕೃಷ್, ಕೃಜ್, ಪ್ರತ್ಯಯ ಮೂರಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಗ್ರಹಣವು. ಕೃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಾಚ್ಛಿಲ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಋಜುಯ+ಉ, ‘ಅತೋಲೋಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ‘ಋಜುಯು’. ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು, ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಋಜುಯವಃ’ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವಿಷ್ಟೀ—ವಿಷ್ಟ್ಯನ್ಯಾಪ್ತೌ ‘ಕ್ರಿಚ್ ಕೌ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಆಶೀರ್ವಧದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿಚ್-ಕ್ತ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಷ್+ತಿ, ಈಗ ‘ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ತಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ‘ತಿ ತುತ್ರ, ತ, ಥ, ಸಿ, ಸು ಸರ, ಕ, ಸೇಷು ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨೯) ಈಹತ್ತು ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಷ್ವನಾಷ್ಟುಃ’ (ಪಾ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬ ಷ್ವತ್ವದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ, ವಿಷ್ಟಿ-ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನಿಡುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ‘ಇಯಾ, ಡಿಯಾಜೀಕಾರಾಣಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯ ವಾ. ೧) ಸುಪ್ತಿಗೆ ಇಯಾ, ಡಿಯಾಚ್, ಈ-ಎಂಬ ಮೂರು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ‘ಈ’ ಆದೇಶ. ಇದು ‘ಅಲೋನ್ಮೈಸ್ಯ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೨) ಸ್ಥಾನ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ವಿಧಿಸಿರುವ ಕಾರ್ಯವು ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದ ಬೋಧ್ಯವಾದ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್‌ನ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ವಿಷ್ಟಿ+ಅ+ಈ ಎಂದಾಯ್ತು. ‘ಅದ್ಗುಣಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ವಿಷ್ಟಿ+ಏ ‘ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಅ-ಇ-ಉ-ಋ-ಲ್ಯಗಳ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ

ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಸ್ವರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವ ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ+ವಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ, ವಿಷ್ಟೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಕ್ಕೂ 'ಜಸಿ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೯) ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಇಕ್ಕನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದೆ. ನ್ಯಾಯವಾಗಿ, 'ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಆದರೂ, 'ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ' (ಪರಿಭಾ. ೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ-ಗುಣ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಗುಣವಿಧಿಯು ಅನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ, ಅದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಈಕಾರದೇಶ 'ಆದ್ಗುಣಃ' ಎಂಬ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸದೇ ಇದ್ದರೂ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಜಸಿಚ' ಎಂಬ ಗುಣವಿಧಾಯಕವು ಅನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ವಿಷ್ಟೀ, ಎಂದು ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಶ್ರವಣ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.

ಅಕ್ರತ—ಡುಕ್ಯಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲುಜ್-ಕೃ+ಲುಜ್, 'ಜಿ ಲುಜ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿ ಬರುವುದು. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ, ಲೋಪ, ಲಿ, ಇರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ 'ಮನ್ರೇ ಘಸದ್ವರಣ ಶವದಹಾದ್ವ್ಯಚ್ಚೈಗಮಿಜನಿಭ್ಯೋಲೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಅದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಘಸ್ತ್ವಂ, ಹ್ವಂ ಕಾಟಲೈ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗುಣವನ್ನೂ ಮಾಡಿ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕ ಅಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹ್ವರ, ಎಂದು ಉಪಾತ್ತವಾಗಿದೆ, ಏಶ ಅದರ್ಶನೇ, ವೃ ಎಂಬ ನಿರನುಬಂಧಕ ನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ವೃಜ್ ವರಣೆ, ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಾ ಎರಡಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವು. ದಹ ಭಸ್ಮೀಕರಣೇ ಆತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾ ಪೂರಣೇ ಮೊದಲಾದ ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳು ಉಪಾತ್ತವಾಗಿವೆ. ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ, ಡುಕ್ಯಜ್ ಕರಣೇ, ಗಮ್ಲೈ ಗತೌ, ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಗೆ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಕೃ+ಲುಜ್ ಲುಜ್ ನಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ರ್ಋ ಆದೇಶ. ಕೃ+ರ್ಋ, 'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಋಗೆ ಆತ್, ಆದೇಶ. ಕೃ+ಅತ, 'ಇಕೋ ಯಣಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ, 'ಲುಜ್ ಲುಜ್ ಲೃಜ್ ಷಡುದಾತ್ತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಅಕ್ರತ ಎಂದಾಗುವುದು. 'ತಿಜ್ಞತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಸಂ ನೋ ಮದಾಸೋ ಅಗ್ರತೇಂದ್ರೇಣ ಚ ಮರುತ್ವತಾ |

ಆದಿತ್ಯೇಭಿಶ್ಚ ರಾಜಭಿಃ || ೫ ||

|| ಪದವಾಚಃ ||

ಸಂ | ವಃ | ಮದಾಸಃ | ಅಗ್ಮತ | ಇಂದ್ರೇಣ | ಚ | ಮರುತ್ಸತಾ ||

ಅದಿತ್ಯೇಭಿಃ | ಚ | ರಾಜಭಿಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಋಭವೋ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಮದಾಸೋ ಮದಹೇತವಃ ಸೋಮಾ ಇಂದ್ರೇಣ ಚಾದಿತ್ಯೇಭಿರಾದಿತ್ಯೈಶ್ಚ ಸಮಗ್ಮತ | ಸಂಗತಾಃ | ಋಭೂಣಾಮಿಂದ್ರಾದಿತ್ಯೈಃ ಸಹ ಸೋಮಪಾನಂ ತೃತೀಯಸವನೇಽಸ್ತಿ | ಅತ ಏವಾವಾಹನನಿಗದ ಅಶ್ವಲಾಯನೇನೈವಂ ಪಠಿತಃ | ಇಂದ್ರಮಾದಿತ್ಯವಂತಮೃಭುಮಂತಂ ನಿಭುಮಂತಂ ನಾಜವಂತಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಮಂತಂ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಾವಂತಮಾವಹೇತಿ | ಅ. ೫-೩ | ಕೀದೃಶೇನೇಂದ್ರೇಣ | ಮರುತ್ಸತಾ ಮರುದ್ಭಿಯುಕ್ತೇನ | ಅತ ಏವ ಮಂತ್ರಾಂತರನೇವಮಾಮ್ನಾಯತೇ | ಮರುದ್ಭಿರಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಂ ತೇ ಅಸ್ತು | ಋಗ್ವೇ ೮-೯೬-೭ | ಇತಿ | ಕೀದೃಶೈರಾದಿತ್ಯೇಭಿಃ | ರಾಜಭಿರ್ದೀಪ್ಯಮಾನ್ಯೈಃ || ಮದಾಸಃ | ಮಾದ್ಯಂತೈಃ ಭಿರಿತಿ ಮದಾಃ ಸೋಮಾಃ | ಮದೋಽನುಪಸರ್ಗೇ | ಪಾ. ೩-೩-೬೭ | ಇತ್ಯೇವ | ತಸ್ಯ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಜ್ಜ ಸೇರಸುಗಿತಿ ಜಸೋಽಸುಗಾಗಮಃ | ಅಗ್ಮತ | ಗಮೇಃ ಸಂಪೂರ್ವಾಲ್ಪಜ್ಞಾ | ಸನೋ ಗಮ್ಯುಚ್ಛೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೧-೩-೨೯ | ಆತ್ಮನೇಪದಂ | ಝಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತ್ಯಾದಿನಾ ಚೇಲ್ಪರ್ಕ | ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೪-೯೮ | ಉಪಧಾಲೋಪಃ | ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ಚೇತಿ ಸನೋ ವ್ಯವಹಿತಪ್ರಯೋಗಃ | ನಿಘಾತಃ | ಮರುತ್ಸತಾ | ಮರುತೋಽಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಮರುತ್ಸಾನ್ | ತಸೌ ಮತ್ಸರ್ಥ ಇತಿ ಭಸಂಜ್ಞಯಾ ಪದಸಂಜ್ಞಯಾ ಬಾಧಿತತ್ವಾಜ್ಜಶ್ಚಾಭಾವಃ | ಝಯಃ | ಪಾ. ೮-೨-೧೦ | ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ಸಂ | ಅದಿತ್ಯೇಭಿಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಭಿಸ ಏಸಾದೇಶಾಭಾವೇ ಬಹುವಚನೇ ಝಲೈದಿತ್ಯೇವಂ | ರಾಜಭಿಃ | ರಾಜನ್ಯಬ್ಧಸ್ಯ ಕನಿನಂತತ್ವೇನ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ || ೧ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಋಭವಃ—ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ) | ಮರುತ್ಸತಾ—ಮರುತರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ | ಇಂದ್ರೇಣ ಚ—ಇಂದ್ರನಿಂದಲೂ | ರಾಜಭಿಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ | ಅದಿತ್ಯೇಭಿಃ ಚ—ಅದಿತ್ಯರಿಂದಲೂ (ಯುಕ್ತರಾದ) | ವಃ—ನಿಮ್ಮ (ಸಂಬಂಧನಾದ) | ಮದಾಸಃ—ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ (ಸೋಮರಸಗಳು) | ಸಂ ಅಗ್ಮತ—ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಋಭುದೇವತೆಗಳೇ, ಮರುತ್ತುಗಳು, ಇಂದ್ರ, ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನರಾದ ಆದಿತ್ಯರು, ಇವರುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದ ನಿಮಗಾಗಿ, ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸೋಮರಸವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

English Translation.

O Ribhus, the exhilarating Soma juices are ready to be offered to you along with Indra accompanied by the Maruths and along with the brilliant Adityas.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ತ್ವತೀಯಸವನವೆಂಬ ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಋಭುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರ, ಋಭುಗಳಾದ ಋಭು, ವಿಭು, ವಾಜ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಇವರನ್ನು ಛೇದಿಸಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರಮಾದಿತ್ಯವಂತವೃಭು ಮಂತಂ ವಿಭುಮಂತಂ ವಾಜವಂತಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಮಂತಂ ವಿಶ್ವೇದೇವ್ಯಾವಂತಮಾವಹೇತಿ (ಆ. ೫-೩) ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸಂ ಅಗ್ಮತೆ—ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಂಗಚ್ಛದ್ವಂ ಎಂದರೆ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಬನ್ನಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಮದಾಸಃ—ಮಾದ್ಯಂತೈಭಿರಿತಿ ಮದಾಃ ಮದಹೇತವಃ ಸೋಮಾಃ | ಸೋಮಪಾನವು ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಮದಾಸಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಮರುತ್ವತಾ—ಮರುತೋಽಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಮರುತ್ವಾನ್ | ಮರುದ್ಭಿಯುಕ್ತೇನ | ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ (ಇಂದ್ರನೊಡನೆ)

ಆದಿತ್ಯೇಭಿಃ—ಆದಿತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು (ನಿ. ೨-೧೩)—

(೧) ಆದಿತ್ಯಃ ಕಸ್ಮಾದಾದತ್ತೇ ರಸಾನಾದತ್ತೇ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಮಾದೀವ್ರೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾದಿತೇಃ ಪುತ್ರ ಇತಿ ವಾ || ಎಂದರೆ ಆದತ್ತ ಇತಿ ಆದಿತ್ಯಃ ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನು ಗ್ರಹಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಆಕರ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದು ಆದಿತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಏನನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವವನು ಎಂದರೆ ರಸಾನ್ ಎಂದರೆ ಉದಕವನ್ನು ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಆಕರ್ಷಿಸುವವನು. ಹೀಗೆ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಉದಕವು ಮೇಘರೂಪದಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರಾದಿ ಜಲಾಶಯಗಳಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಉದಕವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು.

(೨) ಅಥವಾ—ಅದತ್ತೇ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ—ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಇತರ (ಚಂದ್ರಾದಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದ) ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಿ ಆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು.

(೩) ಅಥವಾ—ಅದೀಪ್ತೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ—ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಥವಾ ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು.

(೪) ಅಥವಾ—ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರ ಇತಿ ವಾ—ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿದೇವಿಯ ಪುತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು.

ರಾಜಭಿಃ—ದೀಪ್ಯಮಾನ್ಯಃ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ, brilliant, shining &c.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮದಾಸಃ—ಮಾದ್ಯತಿ ಏಭಿರಿತಿ ಮದಾಸ್ಸೋಮಾಃ, ಈ ಸೋಮಗಳಿಂದ ಹರ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಮದಾಃ ಎಂದು ಸೋಮನಾಮಧೇಯವಾಗುವುದು, 'ಮದೀ ಹರ್ಷೇ' ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ 'ಮದೋನುಪಸರ್ಗೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೬೭) ಉಪಸರ್ಗ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಬಂಧವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಮದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಬಂದರೆ ಮದ್+ಅ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಕಾ ರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುವುದು. ಮದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಜಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಮದ+ಜಸ್, ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಹ್ರಸ್ವ ಆವರ್ಣಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ. ಅದು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ 'ಆದ್ಯನ್ತಾ ಟಕಿತಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ, ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಂತಾವಯವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಮದ+ಅಸಸ್, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಮದಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಗ್ಮತೆ—ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಗಮ್ನು ಗತಾ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲುಜ್. ಗಮ್+ ಲುಜ್ 'ಸಮೋಗಮ್ಯುಚ್ಛಿಭ್ಯಾಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೯) ಇಲ್ಲಿ 'ಅಕರ್ಮಕಾಚ್ಛೆ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೬) ಎಂಬುದೂ, 'ಅನುದಾತ್ತಜಾತ ಆತ್ಮನೇಪದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಂ ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕಗಳಾದ ಮತ್ತು ಅಕರ್ಮಕಗಳಾದ ಗಮ್ ಧಾತು, ಋ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಝ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಗಮ್+ಚ್ಛಿ+ಝ, 'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಯನತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ 'ಮನ್ತ್ರೀಘಸ ಹ್ವರಣ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಛಿಗೆ ಲುಕ್, ಗಮ್+ಅತ್, ಈಗ- 'ಗಮ ಹನ ಜನ ಖನ ಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ವಿತ್ಯನಜಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಅಜಾದಿಯಾಗಿ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗಮಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರು

ವಾಗ ಈ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಅಡಾಗಮ, 'ಅಗ್ಮತ' ಎಂದಾಗುವುದು, 'ತೇ ಪ್ರಾಗ್ಧತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೦) ಗತ್ಯುಪಸರ್ಗಗಳು ಧಾತುವಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವು ಯದ್ಯಪಿ ಇರಬೇಕು. ಆದರೂ 'ಛಂದಸಿ ಪರೀಽಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೧) 'ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೨) ವೇದದಲ್ಲಿ ಗತ್ಯುಪಸರ್ಗಗಳು ಪರದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೂ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಿತವಾದ ಪ್ರಯೋಗ ಬಂದಿರುವುದು. 'ತಿಜ್ಞತಿಜ್ಞಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಮರುತ್ಪತ್ತಾ—ಮರುತಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ನೀತಿ ಮರುತ್ಪನ್-‘ ತದಸ್ಯಾಪ್ತ ಸ್ಥಿಸ್ಥಿತಿ ಮತುಪ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮರುತಃ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಲುಪ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ‘ ಝಲಾಂ ಜಶೋನೇ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಶ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ‘ ತಸಾ ಮತ್ಪರ್ಥೇ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಮತ್ಪರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಕಾರಾಂತ ಸಕಾರಾಂತ ಪದಗಳು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಈ ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾಧಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮರುತ್ ಎಂಬುದು ಪದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಜಶ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಝಯಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೦) ಝಯ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ, ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಮರುತ್ಪತ್ತಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಆದಿತ್ಯೇಭಿಃ—‘ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸ್ಸಿಗೆ ಐಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಬಹುವಚನೇ ರ್ಘುಲೈತ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ ಬರುವುದು.

ರಾಜಭಿಃ—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. 'ಕನಿನ್ಯೌವೃಷಿ ತಕ್ಷಿರಾಜಿ ಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿ ದಿವಃ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ರಾಜನ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯವಾತ್ಮ. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನ ಭಿಃ, 'ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ರಾಜಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೫ ||

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಉತ ತ್ಯಂ ಚಮುಸಂ ನವಂ ತ್ವಷ್ಟೃದೇವಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೃತಂ ।

అకృతః జతురః పునః || ౬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ | ತ್ಯಂ | ಚಮಸಂ | ನವಂ | ತ್ವಷ್ಟುಃ | ದೇವಸ್ಯ | ನಿಃಕೃತಂ ||

ಅಕರ್ತ | ಚತುರಃ | ಪುನರಿತಿ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉತಾಪಿ ಚ ತ್ವಷ್ಟುರೇತನ್ನಾಮಕಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ಸಂಬಂಧೀ ತಕ್ಷಣವ್ಯಾಪಾರಃ | ನವಂ ನೂತನಂ ತ್ಯಂ ಚಮಸಂ ತಂ ಸೋಮಧಾರಣಕ್ಷಮಂ ಕಾಷ್ಠಪಾತ್ರವಿಶೇಷಂ ನಿಷ್ಕೃತಂ ನಿಶೇಷೇಣ ಸಂಪಾದಿತಮಕರೋದಿತಿ ಶೇಷಃ | ತಕ್ಷಣವ್ಯಾಪಾರಕುತಲಸ್ಯ ತ್ವಷ್ಟುಃ ಶಿಷ್ಯಾ ಋಭವಸ್ತೇನ ನಿರ್ಮಿತಂ ತಮೇಕಂ ಚಮಸಂ ಪುನರಪಿ ಚತುರೋಕ್ತರ್ತ | ಚತುರ್ಧಾ ನಿಭಕ್ತಾಂಶ್ಚ ಮಸಾನ್ಯತವಂತಃ | ಏಕಸ್ಯ ಚತುರ್ವಿಧತ್ವಕರಣರೂಪೋಽಯಮರ್ಥೋ ಮಂತ್ರಾಂತರೇಽಪಿ ವಿಸ್ತೃಷ್ಠಃ | ಏಕಂ ಚಮಸಂ ಚತುರಸ್ಕೃಣೋತನ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೧೬೧-೨ | ಇತಿ || ನವಂ | ಋ ಸ್ತುತಾ | ನೂಯತ ಇತಿ ನವಂ | ಕರ್ಮಣಿ ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸ ಹಿ ಘೞೋಽಪವಾದತ್ವಾದ್ಭಿರ್ವಾ ಸರ್ವತ್ರ ಭವತಿ | ಘೞಾಪ್ರತ್ಯಯಶ್ಚಾಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಪಾ. ೩-೩-೧೯ | ಇತಿ ಕರ್ತೃವ್ಯತಿರಿಕ್ತೇ ಸರ್ವತ್ರ ಕಾರಕೇ ಭವತಿ | ಯದ್ಯಪಿ ತತ್ರ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ತಥಾಪಿ ಚಕಾರಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾವ್ಯಭಿಚಾರಾರ್ಥತ್ವಾದಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಪಿ ಭವತ್ಯೇನ | ಸಂಬಂಧತ ಇತಿ ಸಂಬಂಧಃ | ಕರ್ಮಣಿ ಘೞಾತಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ತ್ವಷ್ಟುಃ | ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ | ಔಣಾದಿಕಸ್ತೃನ್ | ಉದಿತ್ವಾತ್ಪಕ್ಷ ಇಡಭಾವಃ | ಪಾ. ೭-೨-೪೪ | ಸ್ತೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ | ಪಾ. ೮-೨-೨೯ | ಇತಿ ಕಕಾರಲೋಪಃ | ನಿಷ್ಕೃತಂ | ಕೃಷೋ ನಿರುಪಸ್ತೃಷ್ಠಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಃ | ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇನುತ್ಪರಪದಸ್ಥಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೩-೪೫ | ಇತಿ ಷತ್ತ್ವಂ | ಅತ್ರ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ | ಪಾ. ೨-೩-೬೫ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಷಷ್ಠೀ ಯದ್ಯಪಿ ನ ಲೋಕಾವ್ಯಯೇತಿ ನಿಷಿದ್ಧಾ | ಪಾ. ೨-೩-೬೯ | ತಥಾಪಿ ಕರ್ತುಃ ಶೇಷತ್ವೇನ ನಿವಕ್ಷಿತತ್ವಾತ್ಕರ್ತೃಕರಣಯೋಸ್ತೃತೀಯಾ | ಪಾ. ೨-೩-೧೮ | ಇತ್ಯೇತಸ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಪ್ತೇಃ ಶೈಷಿಕೇ ಷಷ್ಠೀ | ಯಥಾ ಕರ್ಮಣಿ ಶೇಷತ್ವೇನ ನಿವಕ್ಷಿತೇ | ಪಾ. ೨-೩-೫೦ | ಮಾಷಾಣಾಮಶ್ವೀಯಾದಿತಿ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ನಿಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಕರ್ತ | ಅಕೃಷತ | ಕೃಷೋ ಲುಜಾ ರ್ಋಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ತಾದೇಶಃ | ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತ್ಯಾದಿನಾ ಚ್ಲೇರ್ಲುಕ್ | ಛಂದಸ್ಸುಭಯರ್ಥೇತಿ ತಿಜ ಅರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾದ್ವಿತ್ವಾಭಾವೇನ ಗುಣಃ | ಚತುರಃ | ಚತುರಃ ಶಸಿ | ಪಾ. ೬-೧-೧೬೭ | ಇತ್ಯುಕ್ತಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಪುನಃ | ಸ್ವರಾದಿಷ್ಟಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಪಠಿತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಉತ—ನುತ್ನಾ | ತ್ವಷ್ಟುಃ—ತ್ವಷ್ಟು ಎಂಬ | ದೇವಸ್ಯ—ದೇವಶಿಲ್ಪಿಯು ನಿರ್ಮಿಸಿದ | ನವಂ—ನೂತನವಾದ | ತ್ಯಂ—ಅ (ಸೋಮರಸವನ್ನು ತುಂಬಲರ್ಹವಾದ) | ಚಮಸಂ—ಚಮಸವೆಂಬ ಕಾಷ್ಠ-

ಪಾತ್ರೆಯು | ನಿಷ್ಪ್ರತಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು | (ಅದನ್ನು ಋಭುಗಳು) | ಪುನಃ—ಮತ್ತೆ | ಚತುರಃ—
ನಾಲ್ಕು ಚಮಸಗಳಾಗಿ | ಅಕರ್ತ—ಮಾಡಿದರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ತ್ವಷ್ಟೃದೇವತೆಯು ಚಮಸವೆಂಬ ಒಂದು ಕಾಷ್ಠಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅದನ್ನು ಋಭು
ಗಳು ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ನಾಲ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅನುಕೂಲಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು.

English Translation.

Besides, the Ribhus again made into four that new ladle, the work of
the divine Twastri.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತ್ವಷ್ಟೃವು ದೇವತೆಗಳ ಬಡಗಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು (Twastri is the carpenter or artisan
of the gods) ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಯಜ್ಞಸಾಧನಭೂತವಾದ ಯಜ್ಞಾಯುಧಗಳು
ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ತ್ವಷ್ಟೃವಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ.
ಋಭುಗಳು ದೇವತೆಲ್ಪಿಯಾದ ಈ ತ್ವಷ್ಟೃವಿಗೆ ಶಿಷ್ಯರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಗುರುವು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಚಮಸವೆಂಬ
ಯಜ್ಞಪಾತ್ರೆಯು ಒಂದು ಇದ್ದುದನ್ನು ನಾಲ್ಕನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಈ ಋಭುಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ
ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಉತ—ಮತ್ತು, ಇದಲ್ಲದೆ, ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವಲ್ಲದೆ, ಮತ್ತೊಂದು ವಿಷಯವೇನೆಂದರೆ.

ತ್ಯಂ—ತಂ | ಆ

ಚಮಸಂ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೌಟಿನಂತಿರುವ ಒಂದು
ಮರದ ಪಾತ್ರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನವಂ—‘ ಋ ಸ್ತುತೌ ’ ಧಾತು ‘ ಜೋನಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ
ಏಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ, ‘ ಋದೋರಪ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭)
ಋಚ್ಚ ಉಚ್ಚ ಅನಯೋಸ್ಸಮಾಹಾರಃ ಋದೂಃ, ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಸಮಾಹಾರ-
(ಸಮೂಹ) ವು ಒಂದಾದುದರಿಂದ ಏಕವಚನವೇ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ‘ ಸ ನಪುಂಸಕಮ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೧೭)
ಸಮಾಹಾರಸಮಾನಾಸದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಗುವೂ, ದ್ವಂದ್ವವೂ ಸಹ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ,
ಇಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಈ ನಿಯಮವನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿ
ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಬಂದಿದೆ. ಸ್ಥಿತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಋದೋಃ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿವಿಭಕ್ತಿ
ಬಂದಿರುವುದು, ಅಥವಾ ಇದು ಪಂಚಮ್ಯಂತ, ತಥಾಚ, ಋಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಉಕಾರಾಂತ

ನಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಸಹ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃವ್ಯತಿರಿಕ್ತಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ನು ಧಾತುವು ಉಕಾರಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, 'ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೯) ಎಂಬ ಘೞ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಖೂದೋರಪ್ ಎಂಬುದು ಅಪವಾದ. ಆದ್ದರಿಂದ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವ ಯಾವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದೋ ಆಯಾ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದರಿಂದ ಭಾವಕರ್ತೃವ್ಯತಿರಿಕ್ತಕಾರಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಘೞ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗಲೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಪವಾದವಾದ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವಾಗಲೇ ಬರುವುದು ಉಚಿತವೆಂದು ತೋರುವುದು ಸಹಜ, ಆದರೆ ಘೞ್ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ 'ಅಕರ್ಮಿ ಚ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಚಕಾರವು, 'ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಚ' ಎಂದು ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು, ಏವಂಚ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗಲೂ, ಚಕಾರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರದೇ ಇರುವಾಗಲೂ, ಘೞ್ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪವಾದವಾದ ಅಪ್ಪೂ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗಲೂ, ತೋರದೇ ಇರುವಾಗಲೂ ಬರಲು ತಡೆ ಇಲ್ಲ. ಇದೇ ಅಂಶವು, 'ಚಕಾರಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾ ವ್ಯಭಿಚಾರಾರ್ಥತ್ವಾದಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಪಿ ಭವತ್ಯೇವ' ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಸಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸಂಬಂಧ್ಯತೆ ಇತಿ ಸಂಬಂಧಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಬಂಧ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ನು+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂದು ಗುಣ. ಓಕಾರ, ಅವಾದೇಶ, ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನ ಅಮೃನ್ನಿಟ್ಟರೆ, 'ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂದು ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ನವಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ತ್ವಷ್ಟುಃ—'ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ' ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ. 'ತ್ಯನ್ ತ್ಯಜಾ ಶಂಸಿಕ್ಷದಾದಿಭ್ಯ- ಸ್ತಂಜ್ಞಾಯಾಂತಾಚಾನಿಟಾ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಣಾದಿಕವಾದ ತ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ತ್ವಕ್+ತ್ವ-, ಅಥವಾ 'ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ರಸಿ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೨ ೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ಯನ್-ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ಉದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ, ಇದರ ಮುಂದಿರುವ ಅರ್ಥಧಾತುಕಕ್ಕೆ 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿಧೂಗಾದಿ-ತೋವಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾದ ಇಡಾಗಮವು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸ್ಕೋಸ್ತಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನೇ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೯) ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಯೋಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಸಂಯೋಗದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರ ಕವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ತ್ವಷ್+ತ್ವ 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ್ವತ್ವ ತ್ವಷ್ಟು-ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ತುಃ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜಸ್ರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ, ತ್ವಷ್ಟು+ಅಸ್ರ್, 'ಋತೆ ಉತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೧) ಋದಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸಿ ಜಸ್ರ್‌ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವ ಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಉತ್-ಎಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಉಕಾರವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಾದೇಶ, ಅದು 'ಉರಣ್ವಪರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು, 'ರಾತ್ವಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೪) ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಂಯೋಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ತ್ವಷ್ಟುರ್, ವಿಸರ್ಗ, ತ್ವಷ್ಟುಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ನಿಷ್ಕೃತಮ್—ನಿಸ್ ಉಪಸರ್ಗವೂರ್ವಕವಾದ ಡುಕ್ಯಜ್ಞಾಕರಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ, 'ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಸ್+ಕ್ತಮ್ ಎಂಬ ಎರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸಸಜುಷೋರುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ. 'ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿ- ಸರ್ಜನೀಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖರ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ, ನಿಸ್ಕೃತಂ, ಈಗ 'ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇನುತ್ಪರಪದಸ್ಥಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೫) ಕವರ್ಗಪವರ್ಗಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಇಸ್ ಉಸ್‌ಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರ ನಿಷ್ಕೃತಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. 'ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾರಂಭವು, 'ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಸ್ತು ಯತ್ನೋಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೫, ಶ್ಲೋ.ವಾ. ೪) ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯಶ್ಲೋಕವಾರ್ತಿಕಾನುಸಾರ, ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿರುವ ಇಸ್ ಉಸ್‌ಗಳ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ನಿಷೇಧಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಏವಂಚ 'ಇಸುಸೋಸ್ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನಾನಾ ಪದಾರ್ಥಯೋರ್ವರ್ತಮಾನಯೋಃ ಖ್ಯಾಯತೇ ಯದಾಯೋಗಃ ತಸ್ಮಿನ್ ಷತ್ವಂ ಕಾರ್ಯಂ ತದ್ಯುಕ್ತಂ ತಚ್ಚಮೇನೇಹ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೫, ವಾ. ೧) ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಪದಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಸಾದಕಗಳಾದ ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿವೆಯೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ ರೂಪವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇದೇ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು, ಪರಮಸರ್ಪಿಷ್ಕುಂಡಿಕಾ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ 'ಇಸುಸೋಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ಷತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥವು. ಇದರಿಂದ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೇ ವಿವಕ್ಷಿತವು, ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಷ್ಕೃತಂ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ 'ಇಸುಸೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಷತ್ವ ಬರಲಾರದು 'ಇದು-ದುಪಧಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೧) ಕವರ್ಗಪವರ್ಗಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಕಾರೋಕಾರೋ ಪಧಕವೂ, ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿ ಭಿನ್ನವೂ ಆದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಷತ್ವ ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ 'ನಿಷ್ಪತ್ಯೂಹಮ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದು 'ಇದುದುಪಧಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಷತ್ವವು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ಕೆಲವರು 'ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು 'ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇ' ಎಂದು ಒಂದು ಸೂತ್ರ, 'ಅನುತ್ಪರಪದಸ್ಥಸ್ಯ' ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಸೂತ್ರ, ಎಂಬುದಾಗಿ ಎರಡಾಗಿ ವಿಭಾಗಮಾಡುವರು. ವಿಭಕ್ತವಾದ ಎರಡನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸೇ ಎಂಬ ಪದವು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಏವಂಚ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ, ಎಲ್ಲಾ ಷತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಏವಂಚ 'ಇಸುಸೋಸ್ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಕಾರ್ಥೀ ಭಾವವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೆರಡನ್ನೂ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದರೂ, ಪರಮಸರ್ಪಿಷ್ಕುಂಡಿಕಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಅನುತ್ಪರ ಪದಸ್ಥಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಷತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವರು. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ 'ನಿಷ್ಕೃತಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಇದುದುಪಧಸ್ಯ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, 'ಇಸುಸೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಷತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ತದ್ವಾರಣಕ್ಕಾಗಿ 'ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇ' ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಷತ್ವವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ, ಇದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ

‘ಇದುದುಪಧಸ್ಯ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ತ್ವವರ್ಣನೆಯು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ‘ದೇವಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೃತಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೇವಶಬ್ದವು ‘ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಕ್ಯತಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೫) ಕೃದಂತ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಕೃತ್ವಕೃತ್ಯರ್ಥ ಕ್ರಿಯಾನಿರೂಪಿತವಾದ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾನ್ಯತರವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮುಂದೆ ಸಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಕರ್ಮಣಿಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ರಕೃತಿಯಾದ ಕೃಧಾತುನಿರೂಪಿತಕರ್ತೃವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ‘ನಲೋಕಾವ್ಯಯನಿಷ್ಕಾಖಲರ್ಥತ್ಯನಾಮ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೯) ಲ. ಎಂದು ಲಡಾದಿ ಸರ್ದಲಕಾರಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಗ್ರಹಣ. ಆದರೆ ಲಡಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಾದೇಶವು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಲಾದೇಶಗಳು, ಉಕಾರಾಂತವಾದ ಕೃತ್ವತ್ಯಯ. ಉ ಎಂಬುದು ‘ಕೃತಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ‘ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭವುವುದು, ಕೇವಲ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆ, ಹರಿಂ ಅಲಂಕರಿಷ್ಟಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಗ್ರಹಣ ಬರದೇ ಹೋಗುವುದು, ಕೇವಲ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬಂದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಸದೇಶವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದು. ಉ ಕ, ಅವ್ಯಯಗಳು, ಕ್ತ ಕ್ತವತುಪ್ರತ್ಯಯ ರೂಪವಾದ ನಿಷ್ಠೆ, ಖಲರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು, ತ್ವ-‘ಲಬ್ಧತ್ವತ್ಯಶಾನಚಾ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ತ್ವ ಶಬ್ದವನ್ನಾ ರಂಭಿಸಿ ‘ತ್ವ’ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವು, ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗ ಸಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಮಾಡುವೆವು. ಶೇಷವೆಂದರೆ ‘ಉಕ್ತಾದನ್ಯಶೇಷಃ’ ಕಾರಕ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾರ್ಥ ಗಳನ್ನು ಛಿದ್ರ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಭಾವಾದಿ ಸಂಬಂಧಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಕರ್ತೃದಿಹಾರಕಗಳೂ, ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾರ್ಥವೂ ‘ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೫೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾರಂಭಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಸ್ವಸ್ವಾಮಿ ಭಾವಾದಿಸಂಬಂಧಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಭಾವಾದಿಸಂಬಂಧಗಳು ಉಕ್ತಾದನ್ಯಗಳು ಅಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುವುಗಳು ಆಗುವುವು. ಇಂತ ಶೇಷರೂಪವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಬರುವುದು ಎಂದು ‘ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದರೆ ‘ನಲೋಕಾವ್ಯಯ’ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ‘ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಕ್ಯತಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮ ಸಷ್ಠಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅಂದಮೇಲೆ, ‘ಕರ್ತೃ ಕರಣಯೋಸ್ತೃತೀಯಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೮) ತಿಜ್ಞಾಕೃತ್ಪ್ರದ್ವಿತಸಮಾಸಗಳಿಂದ ಅನಭಿಹಿತವಾದ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾನ್ಯತರವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಕರ್ತೃತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಮಾಡದೆ ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದರೆ ಕರ್ತೃವಾಚಕತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುವುದರಿಂದ ‘ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬರುವುದು. ಈ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವೆವು. ನೂರ್ಷಾ ಅಶ್ವೀಯಾತ್, ಉದ್ದನ್ನು ತಿನ್ನ ಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತಕ್ಕೆ ‘ಕರ್ತುರೀಸ್ಥಿತತಮಂಕರ್ಮ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೪೯) ಪ್ರಕೃತಧಾತುಸಂಸ್ಕಾಪ್ಯ ಪ್ರಧಾನೀಭೂತವ್ಯಾಪಾರಪ್ರಯೋಜ್ಯವ್ಯಾಪಾರವ್ಯಧಿಕರಣ ಫಲ ಸಂಬಂಧಿತ್ವ ಪ್ರಕಾರಕಾತಿಶಯೇಚ್ಛಾನಿರೂಪಿತ ವಿಶೇಷ್ಯತಾಶ್ಚ ಯಃ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಕೋ ಭವತಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪ್ರಕೃತಧಾತು ಅಶ್ ಧಾತು, ಅದಕ್ಕೆ ಗಳಬಲಾಧಸ್ತಂಯೋಗಾನುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರ ಎಂದರ್ಥ.

ಈ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಮಾಸಕ್ಕೆ ಗಳಬಿಲಾಧಸ್ಸಂಯೋಗರೂಪವಾದ ಫಲವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತ. ಸಂಯೋಗಾನುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಸಂಯೋಗರೂಪ ಫಲವು ವ್ಯಾಪಾರ ವ್ಯಧಿಕರಣವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಪ್ರಕೃತೋ ಯೋ ಧಾತುಃ, ಅಶಧಾತುಃ, ತದುಪಸ್ಥಾಪ್ಯಪ್ರಧಾನೀ ಭೂತೋ ಯೋ ವ್ಯಾಪಾರಃ, ಗಳ ಬಿಲಾಧಸ್ಸಂಯೋಗಾನುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರಃ; ತಾದೃಶವ್ಯಾಪಾರಪ್ರಯೋಜ್ಯಂ, ವ್ಯಾಪಾರವ್ಯಧಿಕರಣಂ ಚ ಯತ್ಫಲಂ, ಗಳ ಬಿಲಾಧಸ್ಸಂಯೋಗರೂಪಂ ಫಲಂ, ತತ್ಸಂಬಂಧಿತ್ವಪ್ರಕಾರಿಕಾ ಯಾ ಅತಿಶಯೇಚ್ಛಾ 'ಮಾಷಾಃ ಮದ್ಗಳ ಬಿಲಾಧಸ್ಸಂಯುಕ್ತಾ ಭವಂತು' ಇತ್ಯಾಕಾರಿಕಾ ಇಚ್ಛಾ, ತಾದೃಶೇಚ್ಛಾ ನಿರೂಪಿತ ವಿಶೇಷ್ಯತಾತ್ರಯತ್ಪ್ರವು ಮಾಸಗಳಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೨) ತಿಜಾದ್ಯನಭಿಹಿತ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದು ಮಾಷಾ ಅಶ್ವೀಯಾತ್ ಎಂದಾಗುವುದು, ಕರ್ಮವನ್ನು ಶೇಷಶ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದರೆ, 'ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದು ಮಾಷಾನ್ ಅಶ್ವೀಯಾತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಶೇಷಶ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದರೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬರಲು ಅಡ್ಡಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, 'ವಿವಕ್ಷಾತಃ ಕಾರಕಾಣಿ ಭವಂತಿ' ಕಾರಕಗಳು ವಿವಕ್ಷಾನುಗುಣವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಗುಣವಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಮಾಡಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವ ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದರೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಶೇಷಶ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಏವಂಚ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. 'ಗತಿರನಂತರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕಶಬ್ದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಸ್, ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಉದಾತ್ತವೇ ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ನಿಲ್ಲುವುದು, 'ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ' (ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಸ್ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಅಕರ್ತೃ—ಅಕೃಷತ ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಡುಕ್ಯುಚ್ಛಾ ಕರಣೇ' ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲುಜ್ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರ್ಋ ಆದೇಶ. ರ್ಋಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಅತ್ ಆದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಇಲ್ಲಿ 'ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು 'ಜಿಲುಜಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಜಿಗೇ 'ಮಂತ್ರೇಘಸಹ್ವರಣಿ ಶವ್ಯದಹಾದ್ವ್ಯಚ್ಛ್ವಗಮಿ ಜನಿಭ್ಯೋಲೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಅಡಾಗಮ. ಅಕೃ+ತ. 'ತಿಜ್ಞಶಿತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೩) ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತಗಳಾದ ತಿಪ್ ತಸ್, ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ, ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಹ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ, ತಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ, ಅದು ಪಿತ್ತಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ, 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ತ್ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ 'ಕ್ವಿತಿಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗ್ಲಕ್ಷಣಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಚಾರ ಬರದೇ ಇರದು. ಅದರೂ 'ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಅರ್ಧಧಾತುಕ, ಎಂಬ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ

ಹೊಂದುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಗೆ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ' ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏನಂಚ ' ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದು. ಅದು ಋಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅಕರ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಚತುರಃ—' ಚತೇರುರನ್ ' (ಉ. ಸೂ. ೫-೭೩೬) ಚತೇ-ಯಾಚನೇ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉರನ್

ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉರನ್, ಪ್ರತ್ಯಯಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕ, ಚತುರ್, ಇದು ನಿತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ' ಚತುರಶ್ಚಸಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೭) ಶಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚತುರ್ ಶಬ್ದದ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಪುನಃ—ಸ್ವರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವರು. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತೇ ನೋ ರತ್ನಾನಿ ಧತ್ತನ ತ್ರಿರಾ ಸಾಪ್ತಾನಿ ಸುನ್ವತೇ |

ಏಕಮೇಕಂ ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತೇ | ನಃ | ರತ್ನಾನಿ | ಧತ್ತನ | ತ್ರಿಃ | ಆ | ಸಾಪ್ತಾನಿ | ಸುನ್ವತೇ |

ಏಕಂ ಏಕಂ | ಸುಶಸ್ತಿ ಭಿಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತೃತೀಯೇ ಭಂದೋನೋ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರೇ ತೇ ನೋ ರತ್ನಾನಿ ಧತ್ತನೇತಿ ದ್ವೇ ಯಜಾನ್ವಾ-
ರ್ಭವ್ಯಾ | ತೃತೀಯಸ್ಯಾಗನ್ಮ ಮಹೇತಿ ಖಂಜೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಇಂದ್ರ ಇಸೇ ದದಾತು ನಸ್ತೇ ನೋ
ರತ್ನಾನಿ ಧತ್ತನೇತ್ಯೇಕಾ ದ್ವೇ ಚ | ಅ. ೮-೧೧ | ಇತಿ ||

ಪೂರ್ವಾಸ್ತೃಕ್ಷು ಯೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾ ಋಭವಸ್ತೇ ಯೂಯಂ ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ ಶೋಭಂತೈರಸ್ಮದೀಯಂ
ಶಂಸಂತೈರ್ಯುಕ್ತಾಃ ಸಂತೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನೇ ಸುಸ್ತೇ ಸೋಮಾಭಿಷವಂ ಕುರ್ವತೇ ಯಜ-
ಮಾನಾಯ ರತ್ನಾನಿ ರಮಣೀಯಾನಿ ಸುವರ್ಣಮಣಿಮುಕ್ತಾದೀನಿ ಧನಾನ್ಯೇಕಮೇಕಂ ಕ್ರಮೇಣ
ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಧತ್ತನ | ಪ್ರಯಚ್ಛತ | ಸುವರ್ಣಾದೀನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರತಿದ್ರವ್ಯಂ ಯಾವದಪೇಕ್ಷಿತಂ ತಾವ-
ದಿತಿ ವಿವಕ್ಷಯೈಕಮೇಕಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ಕೀದೃಶಾನಿ ರತ್ನಾನಿ | ತ್ರಿರಾ ತ್ರಿವಾರಮಾವೃತ್ತಾನಿ | ಉತ್ತಮಾನಿ
ಮಧ್ಯಮಾನ್ಯಧಮಾನಿ ಚೇತ್ಯೇವಂ ರತ್ನಾನಾಂ ತ್ರಿವಾವೃತ್ತಿಃ | ಕಿಂ ಚ ಸಾಪ್ತಾನಿ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾನಿಷ್ಟನ್ನ-
ವರ್ಗರೂಪಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಚ ಧತ್ತನ | ಸಂಪಾದಯತ | ಕೀದೃಶಾನಿ ಸಾಪ್ತಾನಿ | ತ್ರಿರಾ ತ್ರಿವಾರಮಾ-
ವೃತ್ತಾನಿ | ಅಗ್ನ್ಯಾಧೇಯದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದೀನಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಹನಿರ್ಯಜ್ಞಾನಾಮೇಕೋ ವರ್ಗಃ |
ಔಪಾಸನಹೋಮೋ ವೈಶ್ವದೇವಮಿತ್ಯಾದೀನಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಪಾಕಯಜ್ಞಾನಾಂ ವರ್ಗೋ ದ್ವಿತೀಯಃ |
ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೋಽತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಇತ್ಯಾದೀನಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಸೋಮಸಂಖ್ಯಾನಾಂ ವರ್ಗಸ್ತೃತೀಯಃ ||
ರತ್ನಾನಿ | ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ | ನಿಧಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ರಮೇಸ್ತು ಚ | ಉ. ೩. ೧೪ | ಇತಿ ನಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ಮಕಾರಸ್ಯ ತಕಾರಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಧತ್ತನ | ಧತ್ತ | ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾ-
ಶ್ಚೇತಿ ತಶಬ್ದಸ್ಯ ತನಾದೇಶಃ | ಸಪ್ತಾನಾಂ ವರ್ಗಃ ಸಾಪ್ತಂ | ಸಪ್ತನೋಽಞ್ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೫-೧-೬೧ |
ಇತಿ ವರ್ಗೇಽಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ | ಪಾ. ೬-೪-೧೪೪ | ಇತಿ ಟಲೋಪಃ | ಇತ್ವಾದಾದಿವೃದ್ಧಿರಾ-
ದ್ಯುತಾತ್ತತ್ವಂ ಚ | ಆತ್ರ ವರ್ಗವಚನೇನಾನೇನ ವರ್ಗಿಣೋ ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ | ತೇನ ಬಹುವಚನಂ |
ಅನ್ಯಥಾ ಹ್ಯೇಕ ಏವ ವರ್ಗಸ್ತ್ರಿವಾವೃತ್ತ ಇತ್ಯೇಕವಚನಮೇವ ಸ್ಯಾತ್ | ಸುಸ್ತೇ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ
ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಏಕಮೇಕಂ | ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋರಿತಿ ವೀಪ್ಸಾಯಾಂ ದ್ವಿಭಾವಃ | ಏಕಶಬ್ದ
ಇಣಃ ಕನಂತೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯೈಕಶಬ್ದಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತಮಿತ್ಯಾ-
ಮ್ರೇಡಿತಸಂಜ್ಞಾಯಾಮನುದಾತ್ತಂ ಚೇತ್ಯನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ ಶಸ್ಯತ ಆಭಿರಿತಿ ಶಸ್ತಯ
ಋಚಿಃ | ಶನ್ಸ ಸ್ತುತಾ | ಕರಣೇ ಕ್ರಿನ್ | ತಸ್ಯ ಕಿತ್ವಾನ್ನಲೋಪಃ | ಶೋಭನಾಃ ಶಸ್ತಯ ಇತಿ
ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಯದ್ಯಪಿ ಚ ಕ್ರಿನೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇನ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ಸರತ್ವೇನ
ತದೇವ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ತತ್ತು ಪರೇಣ ಮನ್‌ಕ್ರಿನ್ಯಾಖ್ಯಾನೇತ್ಯಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇನ
ಬಾಧ್ಯತೇ | ಪಾ. ೬-೨-೧೫೦ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತೇ—ಹಿಂದೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾದ ನೀವು (ಋಭುಗಳು) | ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ—(ನಮ್ಮ) ಮಂಗಳಕರವಾದ ಸ್ತುತಿ
ಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಸುಸ್ತೇ—ಸೋಮವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ (ಯಜಮಾನನಿಗೆ) | ತ್ರಿರಾ—(ಉತ್ತಮ,
ಮಧ್ಯಮ, ಅಧಮಗಳೆಂದು) ಮೂರು ವಿಧವಾದ | ರತ್ನಾನಿ—ಅನರ್ಘರತ್ನಾದಿಗಳನ್ನಾ | ತ್ರಿರಾ—ತ್ರಿವರ್ಗ
ರೂಪವಾದ | ಸಾಪ್ತಾನಿ—ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಸೋಮಸಂಸ್ಥೆಗಳೆಂಬ ಕರ್ಮಗಳನ್ನಾ | ಧತ್ತನ—ಅನ್ಯಗ್ರಹಿಸಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತರಾದ ಋಷಿಗಳು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉತ್ತಮ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಅಧಮಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ರತ್ನಗಳನ್ನೂ, ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಏಳೇಳು ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ತ್ರಿವರ್ಗಗಳನ್ನೂ ಒಂದೊಂದನ್ನಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

English Translation.

Confer, therefore, Ribhus, moved by our praises, the three-fold riches upon our sacrificer, one by one ; accomplish the thrice seven-fold works (Sacrifices).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಛಂದೋಮಾಮಂತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ತೈತೀಯಸ್ಯಾಗನ್ಮ ಮಹ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಇಷೇ ದದಾತುನ (ಋ. ಸಂ. ೮-೯೩-೩೪) ಸ್ತೇನೋ ರತ್ನಾನಿ ಧತ್ತನೇತ್ಯೇಕಾ ದ್ವೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಅ. ೮-೧೧)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಷಿದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿಲ್ಲ, ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ರತ್ನಾದಿಧನಗಳನ್ನೂ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳ ಫಲಗಳನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀರಾ ಸಾಪ್ತಾನಿ—ಮೂರು ಏಳು ಎಂದರೆ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಏಳು ಅಥವಾ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಎಂದರ್ಥವು. ಯಜ್ಞಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವರು.

(೧) ಅಗ್ನ್ಯಾಧೇಯದರ್ಶಪೂರ್ಣಾಮಾಸಾದೀನಾಂ ಸಾಪ್ತಾನಾಂ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಾನಾಮಕೋ ವರ್ಗಃ || ಅಗ್ನ್ಯಾಧೇಯ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಯಜ್ಞಗಳ ಒಂದು ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ವಸ್ತುವು ಹವಿಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಗ್ನ್ಯಾಧೇಯ, ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ, ಆಗ್ರಯಣಿ, ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ, ದಾಕ್ಷಾಯಣಿಯಜ್ಞ, ಸೌತ್ರಾಮಣಿ ಎಂಬ ಈ ಏಳು ಯಜ್ಞಗಳೂ ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳು (ಐ. ಬ್ರಾ. ಭಾ. ೫-೭).

(೨) ಔಪಾಸನಹೋಮೋ ವೈಶ್ವದೇವಮಿತ್ಯಾದೀನಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಪಾಕಯಜ್ಞಾನಾಂ ವರ್ಗೋ ದ್ವಿತೀಯಃ || ಔಪಾಸನ, ವೈಶ್ವದೇವ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಯಜ್ಞಗಳ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಪಾಕಯಜ್ಞವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳನ್ನು ಗೃಹ್ಯಯಜ್ಞಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ವಸ್ತುವು

ಧಾನ್ಯವು. ಔಪಾಸನ, ವೈಶ್ವದೇವ, ಪಾರ್ವಣ, ಅಷ್ಟಕ, ಮಾಸಿಶ್ರಾದ್ಧ, ಸರ್ಪಬಲಿ, ಈಶಾನಬಲಿ ಎಂಬ ಈ ಏಳೂ ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳು. (ಅಪಸ್ತಂಬಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರದ ಧೂರ್ತಸ್ವಾಮಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ).

(೨) ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮೋಽತ್ಯಗ್ನಿಷ್ವೋಮ ಇತ್ಯಾದೀನಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಸೋಮಸಂಸ್ಥಾನಾಂ ವರ್ಗ ಸ್ತುತೀಯಃ || ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮ, ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ವೋಮ ಮೊದಲಾದ ಸೋಮಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಏಳು ಸೋಮ ಯಜ್ಞಗಳು ಮೂರನೆಯ ವರ್ಗವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ವಸ್ತುವು ಸೋಮರಸವು. ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮ, ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ವೋಮ, ಉಕ್ಥ್ಯ, ಷೋಡಶಿನ್, ವಾಜಪೇಯ, ಆತಿರಾತ್ರ, ಅಶ್ವೋರ್ಯಾಮ ಎಂಬ ಈ ಏಳು ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳು ಅಥವಾ ಸೋಮಸಂಸ್ಥೆಗಳು.

ಈ ಮೂರುವಿಧವಾದ ವರ್ಗಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೧, ೪೧೬-೪೧೭ ಮತ್ತು ೪೨೨-೪೨೩ ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

ಏಕಮೇಕಂ—ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ || ಧನ, ಧಾನ್ಯ, ಸಶು ಮೊದಲಾದ ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಂದೊಂದನ್ನಾಗಿಯಾಗಲಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ—ಶಸ್ತುತ ಆಭಿರಿತಿ ಶಸ್ತಯ ಋಚಿಃ || ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಶಸ್ತಯಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸುಶಸ್ತಯಃ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರತ್ನಾನಿ—‘ರಮು ಕ್ರೇಡಾಯಾಂ’ ಧಾತು. ‘ರಮೇಸ್ತಚಿ’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೯೪) ‘ಕ್ವೇವ್ಯಜ್ಞ-ಸಿದ್ರುಪಸ್ಯನಿಸ್ಸಹಿಭ್ಯೋ ನಿತ್’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೯೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನಿತ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ರಮೇಃ ಎಂದು ಣ್ಯಂತನಿರ್ದೇಶ. ಣಿಜಂತವಾದ ರಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಸಿತ್ತಾಗುವುದು, ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತಕಾರವೂ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಧಾಪ್ವವಸ್ಯಜ್ಯತಿಭ್ಯೋ ನಃ’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ನಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣ್ಯಂತರಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ‘ನ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದು ರತ್+ಇ+ನ. ಎಂದಿರುವುದು. ರಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ರಮ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ರಾಮ್+ಇ+ನ, ‘ಜನೀಜ್ಞವ್ ಕ್ಷ-ಸುರಣ್ಣೋಽಮನಾಶ್ಚ’ (ಭ. ಗ. ೨) ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ, ಜ್ಞವ್ ವಯೋಹಾನೌ, ಕ್ಷಸು ಹ್ವರಣ ದೀಪ್ತೀಃ, ರಜ್ಜ ರಾಗೇ ದೈವಾದಿಕ ಭೌವಾದಿಕಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣ. ಅಮ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕವು ಇವುಗಳು ಮಿತ್ತಾಗುವುವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿತ್ಪಬರುವುದು ‘ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಣಿ, ಪರದಲ್ಲರಿವಾಗ ಮಿತ್ಸಂಜ್ಞಕದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ-ಈಗ ನಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ರತ್+ಇ+ನ, ‘ಣೀರನಿತಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಇಡಾದಿಯಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲ

ರುನಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ, 'ರತ್ನ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ರತ್ನಶಬ್ದ-ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರತ್ನಾನಿ, ಎಂದಾಗುವುದು.

ಧತ್ತನ-ಧತ್ತ ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಡುಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಪ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷನ ಬಹುವಚ ಧಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾ+ಥ • ಕರ್ದರಿ ಶಪ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲ (ಲೋಪ) 'ಶ್ಲಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಶ್ಲ ಶಬ್ದವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ಲೋಪ ಬಂದಿರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಧಾಧಾ+ಥ 'ಹ್ರಸ್ವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ, 'ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚೆ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಜತ್ಸ್ವದಕಾರ ದಧಾ+ಥ-ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಿತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ಲಾಪ್ರತ್ಯಯ ಘಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದ ಅಭ್ಯಸ್ತಗಳು ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ದಾಧಾಘ್ನದಾಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೦) ದಾ ರೂಪ ಧಾ ರೂಪಗಳಾದ ಧಾತುಗಳು ದೈವ್ ದಾಪ್ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಳಿದು ಘಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು, 'ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಘೋಃ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಶ್ಲಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಕಿತ್ತುಜಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ಲಾಪ್ರತ್ಯಯ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ದಧಾ+ಥ 'ಲೋಪೋಲಂಘತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಲೋ ಟ್ಟಿಗೆ ಲಜಿಗೆ ಕಾರ್ಯಬರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯಬರುವುದು ಎಂದು ಲಂಘದ್ಭಾವಬರುವುದು 'ತಸ್ತಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಂತಾನಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಜಿತ್ತಾದ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಸ್-ಥಸ್, ಥ, ಮಿಪ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಾಮ್, ತಮ್, ತ, ಆಮ್ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಗೆ ತ ಆದೇಶ ದಧಾ+ತ 'ದಧಸ್ತಘೋಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೮) ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಝಷಂತವಾಗಿರುವ ಧಾಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿನ ಬಶ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಭಷ್ ವರ್ಣಗಳು ತಕಾರ ಧಕಾರ ಸಕಾರ ಧ್ವ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಧಧಾ+ತ, ಇಲ್ಲಿ ಭಷ್ಭಾವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆ ಲೋಪಕ್ಕೆ 'ಅಚಃ ಪರಸ್ಥಿನ್ಯೂರ್ವವಿಧಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ, ಆಕಾರಾಂತಬುದ್ಧಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಝಷಂತ ದ್ವಿರುಕ್ತ ಧಾ ಧಾತು ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಭಷ್ಭಾವ ಹೇಗೆ ಬರುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಮನ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರುಗಳು ಭಷ್ಭಾವ ವಿಧಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವರು, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು 'ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧೀಯೇನ ಸ್ಥಾನಿವತ್' 'ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರೈಪಾದಿಕವಾದ ಭಷ್ಭಾವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ದ್ವಿರುಕ್ತಝಷಂತ ಧಾಧಾತು ಸಿಗುವುದರಿಂದ 'ದಧಸ್ತಘೋಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಷ್ಭಾವ ಬರಲು ಯಾವ ತಡೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಧಾ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ

‘ ಖರಿ ಚೆ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಖರ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ ವರ್ಣಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಧತ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ‘ ತಪ್ತನಪ್ತನಫನಾಶ್ಚ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿಬಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ತಪ್, ತನಪ್, ತನ, ಫನ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಗೆ ತನ ಆದೇಶ, ಧತ್ತನ ಎಂದಾಗುವುದು. ‘ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಿಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಸಾಪ್ತಾನಿ—‘ ಸಪ್ತನೋಽಷ್ ಛಂದಸಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ಸಪ್ತನ್ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಪ್ರಕೃತಿಕ ವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತಸಮರ್ಥದ ಮುಂದೆ ‘ ತತ್ಪರಿಮಾಣಮಸ್ಯ ವರ್ಗಸ್ಯ ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಪರಿಮಾಣಮಸ್ಯ ವರ್ಗಸ್ಯ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಸಪ್ತನ್+ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ತದ್ವಿತಾಂತನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರಲು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಸುಪ್+ಗೆ ‘ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಸಪ್ತನ್+ಅ ಈಗ ‘ ನಸ್ತದ್ವಿತೇ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೪) ತದ್ವಿತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಕಾರಾಂತ ಭಸಂಜ್ಞಾಕಾಂಗವಯವ ವಾದ ಟಿ ಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ ಗೆ ಲೋಪ, ಸಪ್ತ+ಅ ; ಸ್ವರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರಕ್ಕೂ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ವ್ಯಂಜನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಪಾಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೂ ಟಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಈ ಅರ್ಥವು ‘ ಅಚೋನ್ಮಾದಿ ಟಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ‘ ಯಚಿ ಭಮ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೮) ಕಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಕಾಸರ್ವನಾಮಯಾದ್ಯಾಜಾಧ್ಯನ್ಯತರ ಸ್ವಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಭ ಎಂದು ಹೆಸರು, ‘ ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಸ್ತದಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇಽಙ್ಗಮ್ ’ ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಶೇಷದ ಮುಂದೆ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷಾದ್ಯವಯವಕವಾದ ಶಬ್ದವು ಅಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅಂಗಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಆದಿವೃದ್ಧಿಯೂ, ಅದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರವೂ ಬರುವುದು. ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು, ‘ ತದ್ವಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಇತ್ತು ಅಥವಾ ಣಿತ್ತು ಆದ ತದ್ವಿತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆ ಶಬ್ದದ ಅಚ್ ಸಮುದಾಯದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಚ್ಚಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿಯಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರರೂಪವಾದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದು. ಸಾಪ್+ಅ=ಸಾಪ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು. ‘ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು, ಸಾಪ್ತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಿತವಾದ ವರ್ಗವೆಂದರ್ಥವು ಸ್ವರಸವಾಗಿರುವುದು ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಿತವಾದ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಹುವಚನವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಂದೇ ವರ್ಗ ಮೂರುಸಲ ಆವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವರ್ಗವು ಒಂದಾದ್ದರಿಂದ ಏಕವಚನವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಸಾಪ್ತ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನ ಶಪ್, ಸಾಪ್ತ+ಶಪ್, ‘ ಜಶ್ಯಸೋಶ್ಯಿಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ, ‘ ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನಮ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೨) ಶಿ ಎಂಬುದು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದು

ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೨) ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರದಲ್ಲೊಂದನಾಗ ಝಲಂತ ಅಥವಾ ಅಜಂತವಾದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಆಗಮಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸಾಪ್ತ+ಇ- 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಸಾಪ್ತಾನಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸುಸ್ತುತೇ—ಷುರ್ ಅಭಿವೇ ಧಾತು, 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಲಟ್, 'ಲಟಶತ್ಯೈ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ, 'ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚು ಏಕರಣ ಸು+ನು+ಅತ್—'ಹುಶ್ಚುಮೋಸ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಸುಸ್ತುತ್-ಇದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಜೀಪ್ರತ್ಯಯ, ಸುಸ್ತುತ್+ಋ ಇಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಯದ್ಯಪಿ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬ ಅತಿದೇಶದಿಂದ ಜಿತ್ವಾದ ಶ್ಚು ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿದಮಪದೇಶಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯವಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಬರಲಿ ಎನ್ನಬಹುದು ಆದರೆ—'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಪದೇಶಿಕವಾದ ಜಿತ್ಪ್ರೀವಿವಕ್ಷಿತವು, ಶ್ಚುವು ಔಪದೇಶಿಕ ಜಿತ್ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಶತ್ಯವಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಇತ್ಯಂಚ 'ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ನುಮಾಗಮವನ್ನು ಹೊಂದದ ಯಾವ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಸೇಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕದ್ದಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಾಕವೂ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಜೀಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಏಕಮೇಕಮ್—'ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ತದ್ಯ ಆಭೀಷ್ಟೇವರ್ತತೇ ತಸ್ಯೇದಂ ಗ್ರಹಣಮ್) ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಿಂದ ನಿತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಭೀಷ್ಟ-ಎಂದರೆ ಪಾಠಃಪುನ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವು, ವೀಪ್ಸಾ-ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತೀಚ್ಛೆ. ಇದು ಯೋಗರೂಢವಾದಶಬ್ದ, ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಮಾಡುವವನು ಯಾವಾಗ ಇತರೇತರಯೋಗವನ್ನು ಅಂದರೆ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಪೃಥಕ್ಸಂಖ್ಯಾಯುಕ್ತಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು, ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಲೋ, ಗುಣದಿಂದಲೋ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವನೋ ಆಗ ಆ ಪ್ರಯೋಕ್ತೃಗತವಾದ ಇಚ್ಛಾವಿಶೇಷವು ದ್ವಿತ್ವದಿಂದ ದ್ವೈತವಾಗುವುದು, ಈ ಅಂಶವು 'ವೀಪ್ಸೇಕ್ಷೇತ್ಕರ್ತಾ ಭವತಿ' ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ 'ಅತ್ರ ಪ್ರಯೋಕ್ತಾ ಕರ್ತಾ ವಿವಕ್ಷಿತಃ' ಯದಾ ಪೃಥಕ್ಸಂಖ್ಯಾಯುಕ್ತಾನಿತರೇತರಯೋಗಮಪ್ತಾನ್ನರ್ವಾನರ್ಥಾ ಕ್ರಿಯಯಾ ಗುಣೇನ ವಾ ಯುಗ ಪದ್ವಾಶ್ಚಿಪ್ತವ-ನ್ವಾಕೃಂ ವಕ್ತಿ ತದಾ ಸ ವಕ್ತೃಸ್ಥ ಇಚ್ಛಾವಿಶೇಷೋ ದ್ವಿವರ್ಚನೇನ ದ್ವೈತತ್ಯಃ, ಎಂದು ಕೈಯಟದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು, ಏವಂಚ ವ್ಯಾಪ್ತೀ ಚ್ಛಾರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ 'ಚಿರೀಷತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕರೋತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಕಟಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತೀಚ್ಛೆಯು ಯಾವುದಿರುವುದೋ ಅವನ್ನು 'ಚಿರೀಷತಿ' ಎಂಬುದು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ. ಇದಕ್ಕೂ ದ್ವಿತ್ವ ಬರಲಿ ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಚಿರೀಷತಿ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತೀಚ್ಛಾವಾಚಕವಾದರೂ ಈ ಇಚ್ಛೆಯು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಯೋಕ್ತೃಗತವಾದ ಇಚ್ಛಾವಿಶೇಷವಲ್ಲ.

ಆದುದರಿಂದ 'ಚಿಕೀರ್ಷತಿ' ಇತ್ಯಾದಿಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ 'ಸರ್ವಸ್ಯದ್ವೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧) ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದು, 'ಪದಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೬) ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಸಕ್ತವಾಗುವುದು, ಏವಂಚ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ, ಪಾಠಃಪುನಃ ವೀಕ್ಷ್ಯ ಇವು ದ್ವ್ಯೋತಿತವಾಗುವಾಗ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪದಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ದ್ವಿವರ್ಚನಂ ಭವತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು, ಏಕಮೇಕಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸೂತ್ರದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ತೋರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು ಇದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಧತ್ತನಪದೋಪಸ್ಥಾಪ್ಯದಾನರೂಪಕ್ರಿಯೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವು ಏರ್ಪಡುವುದು. 'ಇಣ್ ಗತೌ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಇಣ್ ಭೀಕಾಪಾಶಲ್ಯತಿಮುರ್ಚಿಭ್ಯಕನ್' (ಉ. ಸೂ. ೩ ೩೨೩) ಇಣ್ ಗತೌ, ಇಂಭೀ ಭಯೇ, ಕೈ ಶಬ್ದೇ, ಪಾ ಪಾನೇ, ಶಲ ಗತೌ, ಅತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ, ಮರ್ಚ ಶಬ್ದೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನ್. ಇ+ಕ-ಗುಣ ಏಕ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಏಕ ಎಂಬುದು 'ಇನ್ದಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್' ಎಂಬ ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಎರಡನೆಯ ಏಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಷಿತಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ದ್ವಿರುಕ್ತಶಬ್ದದ ಎರಡನೆಯದು ಆಮ್ರೇಷಿತಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಂಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಆಮ್ರೇಷಿತವು ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪಾದನದಾತ್ಮ ಬರುವುದು.

ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ—'ಶಸ್ತೇ ಆಭಿರಿತಿ ಶಸ್ತಯಃ ಋಚಃ' ಸ್ತೋತ್ರಕರಣಭೂತವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಶಸ್ತಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವವು. 'ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ 'ಸ್ತ್ರೀಯಾಂಕ್ರಿನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಕರ್ತೃವ್ಯತಿರಿಕ್ತಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿ-ಶಂಸ್+ಕ್ರಿನ್. ಕನ್ಗಳಿಗೆ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ ಶಂಸ್+ತಿ- 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಷಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಕಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಅಥವಾ ಜಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹಲಂತವೂ ಇಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವುದೂ ಆದ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ತಾದಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾಂತ್ಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಉಪಾಂತ್ಯವು ಅನುಸ್ವಾರ, ನಕಾರವಲ್ಲ ಎಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೂ ಈ ನಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅನುಸ್ವಾರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಕಾರವು ಇರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿರುವುದು ಶಸ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು, ಶೋಭನಾಃ ಶಸ್ತಯಃ ಸುಶಸ್ತಯಃ 'ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ, ಶಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಸಮಾಸಾನಂತರ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾ-ಕೃತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅದೇಸ್ವರ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗುವುದು, ಏವಂಚ ಸು ಅನುದಾತ್ತತರ-ಶ-ಉದಾತ್ತ ಸ್ತಿ ಸ್ವವಿಷಯ ಪ್ರಚಯ ಸುಶಸ್ತಯಃ ಎಂದು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಆದರೆ 'ಗತಿಕಾರಕ—' ಎಂಬ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು 'ಮೃಕ್ತಿಸ್ವಾನ್ಯಾನ್-ಶಯನಾಸನಸ್ಥಾನಯಾಜಕಾದಿಕ್ರೀತಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪರಭೂತವಾದ ಉತ್ತರಪದಾಂತ ಸ್ವರದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಶಸ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಇದರ ಮುಂದೆ ತ್ವತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿನ್-ಸುಶಸ್ತಿ+ಭಿನ್, ಭಿನ್ ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, 'ಉದಾತ್ತಾ-ದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ, ಸ್ವರಿತ, ಸ್ಥಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಧಾರಯಂತ ವಹ್ನಯೋಽಭಜಂತ ಸುಕೃತ್ಯಯಾ |
ಭಾಗಂ ದೇವೇಷು ಯಜ್ಞಯಂ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಧಾರಯಂತ | ವಹ್ನಯಃ | ಅಭಜಂತ | ಸುಕೃತ್ಯಯಾ ||
ಭಾಗಂ | ದೇವೇಷು | ಯಜ್ಞಯಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಹ್ನಯಶ್ಚ ಮಸಾದಿಸಾಧನನಿಷ್ಪಾದನೇನ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವೋಢಾರ ಋಭವೋಽಧಾರಯಂತ |
ಪೂರ್ವಂ ಮನುಷ್ಯತ್ವೇನ ಮರಣಯೋಗ್ಯಾ ಅಪ್ಯಮೃತತ್ವಲಾಭೇನ ಪ್ರಾಣಾನ್ನಾರಿತವಂತಃ | ತಥಾ ಚ
ಮಂತ್ರಾಂತರಮಾಮ್ನಾಯತೇ | ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ ಅಮೃತತ್ವಮಾನಶುಃ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೧೧೦-೪. |
ಇತಿ | ಕಿಂಚೈತೇ ಸುಕೃತ್ಯಯಾ ಯಜ್ಞಸಾಧನದ್ರವ್ಯಸಂಪಾದನರೂಪೇಣ ಶೋಭನವ್ಯಾಪಾರೇಣ ದೇವೇಷು
ಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಾ ಯಜ್ಞಯಂ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಂ ಭಾಗಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮಭಜಂತ | ಸೇವಿತವಂತಃ | ಅಯ-
ಮರ್ಥಃ ಸಾಧನ್ವನಾ ಯಜ್ಞಯಂ ಭಾಗಮಾನಶ | ಋಗ್ವೇ. ೩-೬೦-೧ | ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರಾಂತರೇ
ವಿಸ್ತಷ್ಟಃ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಽಪ್ಯುಭವೋ ವೈ ದೇವೇಷು ತಪಸಾ ಸೋಮಸೀಧಮಭ್ಯಜಯನ್ | ಐ. ಬ್ರಾ.
೩-೩೦ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುಪಾಖ್ಯಾನಂ ವಿಸ್ತಷ್ಟಂ || ವಹ್ನಯಃ | ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ವಹಿಶ್ರೀತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಪ್ರತ್ಯ-
ಯಃ | ಅಭಜಂತ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾದಿನಿಘಾತಃ | ಸುಕೃತ್ಯಯಾ | ವಿಭಾಷಾ ಕೃನ್ವಣೋಃ | ಪಾ. ೩-೧-೧೨೦ |
ಇತಿ ಕೃಣಾಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕೃತ್ | ಶೋಭನಂ ಕೃತ್ಯಂ ಯಸ್ಯಾ ಭಜನಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಸಾ ಸುಕೃತ್ಯಾ |
ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ನೌಘೋ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ನನು ಕೃತ್ಯಶಬ್ದೇ ಕೃಪಃ ಪಿತ್ತೇನಾನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ವಾತುಸ್ವರೇಣಾದಿರುದಾತ್ತಃ | ತತಶ್ಚಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ
ದ್ವ್ಯಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯನೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ | ತೇನ ಹಿ ಪುರಸ್ತಾದಪವಾದೇನ ಪರಮಪಿ ನೌಘ-
ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಬಾಧ್ಯತ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಏವಂ ತರ್ಹಿ ಕೃಣಾಃ ಶ ಚ | ಪಾ. ೩-
೩-೧೦೦ | ಇತಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಭಾವೇ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಃ ಕೃತ್ಯಾಶಬ್ದಃ | ಕೃಪಃ ಪಿತ್ತೇನಾಪಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇ-
ನೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಭಾಗಂ | ಕರ್ಷಾ-
ತ್ವತಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೫ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಯಜ್ಞಯಂ | ಯಜ್ಞಮರ್ಹತೀತ್ಯರ್ಥೇ ಯಜ್ಞ-
ರ್ತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಂ ಘಖಿಞಾ | ಪಾ. ೫-೧-೭೧ | ಇತಿ ಘಃ | ತಸ್ಯ ಇಯಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಹ್ನಯಃ—ಚಮಸಾದಿಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಈ ಋಭುಗಳು |
ಅಧಾರಯಂತ—(ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು) | ಸುಕೃತ್ಯಯಾ—ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸದಿಂದ | ದೇವೇಷು—
ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ | ಯಜ್ಞಯಂ—ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ | ಭಾಗಂ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ಭಾಗವನ್ನೂ |
ಅಭಜಂತೆ—ಸಂಪಾದಿಸಿದರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ಋಭುಗಳು ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಆ ಮೂಲಕ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ
ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು
ಪಡೆದರು.

English Translation.

Ribhus by their skill in fashioning sacrificial utensils and their pious
acts lived for ever or became immortal ; they even obtained a share of the
sacrifice along with the Gods.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಭುಗಳು ತಮ್ಮ ಶಿಲ್ಪಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾದ ಚಮಸಾದಿಸಾಧನಗಳನ್ನು
ನಿರ್ಮಿಸಿರುವರು. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿರು
ವರು. ಇಂತಹ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ ಈ ಋಭುಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥ
ರಾದರು. ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಅಮರತ್ವವನ್ನು (ಮರಣವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ) ಪಡೆದರು. ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಂತೆ ತಾವೂ
ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನೂ
ಸಂಪಾದಿಸಿರುವರು.

ಅಧಾರಯಂತೆ—ಧರಿಸಿದರು ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು. ಏನನ್ನು ಧರಿಸಿದರು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು
ಧರಿಸಿದರು. ಅಥವಾ ಅಮರತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.
ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಮರತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಈ ಋಭುಗಳು
ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರು
ವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಿ ಅಧಾರಯಂತ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು
ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ವಿಷ್ವೀ ಶಮಿ ತರಣಿತ್ವೇನ ವಾಘತೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ ಅಮೃತತ್ವಮಾನಶಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೦-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ವಹ್ಯಯಃ—ಚಮಸಾದಿಸಾಧನನಿಷ್ಪಾದನೇನ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವೋಧಾರ ಋಭವಃ || ಚಮಸ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಭೂತರಾದುದರಿಂದ ಈ ಋಭುಗಳು ವಹ್ಯಯಃ ಅಥವಾ ವೋಧಾರಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವರು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು.

ಯಜ್ಞಿಯಂ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹಂ ಭಾಗಂ || ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರ್ಭಾಗವು. ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ ಭಾಗವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು ಇರಬೇಕು. ಅಂತಹ ಗೌರವವನ್ನು ಋಭುಗಳು ಪಡೆದರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯವು—

ಇಹೇಹ ವೋ ಮನಸಾ ಬಂಧುತಾ ನರ ಉಶಿಜೋ ಜಗ್ಮುರಭಿ ತಾನಿ ವೇದಸಾ |

ಯಾಭಿರ್ಮಾಯಾಭಿಃ ಪ್ರತಿಜೂತಿವರ್ವಸಃ ಸೌಧನ್ವನಾ ಯಜ್ಞಿಯಂ ಭಾಗಮಾನಶ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೬೦-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣೈಃಸ್ಯಭವೋ ವೈ ದೇವೇಷು ತಸಸಾ ಸೋಮಸೀಧಮಭ್ಯಜಯನ್ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೦) ಎಂಬ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಹ್ಯಯಃ—‘ವಹಿಶ್ಚಿತ್ರಯುಗ್ಲಾಹಾತ್ಪರಿಭ್ಯೋ ನಿಶ್’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೧) ಇಲ್ಲಿ ‘ವೀಜ್ಯಾ ಜ್ವರಿಭ್ಯೋ ನಿಃ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ನಿಃ’ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ವಹ ಪ್ರಾಸಣೇ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿಶ್ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು (ಮು. ಸಂ. ೩-ಋ. ೯) ರಲ್ಲಿ ಇದೇರೀತಿ ವಾಖ್ಯಾನವು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ನಿಶ್ ಎಂಬ ಪದವು ಉಣಾದಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ನಿಶ್ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ’ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಶೋಧಕಾದಿಗಳ ಪ್ರಮಾದದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಏವಂಚ ವಹ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ‘ವಹ್ನಿ’ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ರವರ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ಅಭಜಂತ—ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಪಾದಾದೌ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತೀಕ್ಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸುಕೃತ್ಯಯಾ—‘ವಿಭಾಷಾಕೃತ್ಯಮೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೦) ಕೃ, ವೃಷ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕೃಷ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ತೃಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೃಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು ಕೃ+ಯಾ ‘ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಪಿತಿಕ್ವತಿ ತುಕ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೧) ಪಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಿತವಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ತುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ‘ಕೃತ್ಯ’ ಎಂದಾಯ್ತು. ಶೋಭನಂ=ಒಳ್ಳೆಯ, ಕೃತ್ಯಂ=ಕೆಲಸವು-ಯಸ್ಯಾಸ್ತಾ=ಯಾವ ಭಜನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಇದೆಯೋ ಆ ಭಜನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸುಕೃತ್ಯಾ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದು ಹೀಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ.

ಆದ್ದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವ- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವಪದವಾದ 'ಸು'ವು 'ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಮ್' (ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಸುವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಿ ಮಿಕ್ಕವು ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗಿ ಬೇಕಾಗುವುದು ಆದರೆ, 'ನಿಜಾಸುಭ್ಯಾಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಿಜಾ ಸು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತವು, 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ' ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸುಕೃತ್ಯೈ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಮಿಕ್ಕವು ಶೇಷನಿಘಾತವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ವಿಚಾರವಿದೆ. ಕೃತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತೌ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪಿತೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಕೃತ್ಯ-ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಕೃವು ಉದಾತ್ತ, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಕೃತ್ಯೈ' ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ, ಅಂದಮೇಲೆ 'ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಿ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಎಂದು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃತ್ಯ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ 'ನಿಜಾಸುಭ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರವು 'ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್' ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಪರದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೂ 'ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಎಂಬುದರ ಪ್ರಕಾರ 'ನಿಜಾಸುಭ್ಯಾಮ್' ಎಂಬುವುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದಾಗ್ಯೂ ನಿಜಾಸುಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ 'ನಿಜಾಸುಭ್ಯಾಮ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲದ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್' ಎಂಬುದು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅನ್ಯತ್ರಚರಿತಾರ್ಥಯೋಃ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋಃ ಏಕತ್ರ ಯುಗಪತ್ಸಮಾನೇಶಃ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧಃ' ಎಂಬ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ' ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಯೇನ ನಾಪ್ರಾಪ್ತೇ ಯೋ ವಿಧಿರಾರಭ್ಯತೇ ಸ ತಸ್ಯ ಬಾಧಕೋ ಭವತಿ' (ಪಾರಿಭಾ. ೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್' ಎಂಬುದೇ ಬರುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ತೋರುವುದು ಸಹಜ, ಹೀಗಾದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಕೃತ್ಯಾಶ್ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೦) ಶ, ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಪ್ರಥಮಾಂತಪದ, ಕೃತ್ಯಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಶಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಚಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕೃತ್ಯಾ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು, ಹೀಗಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಾ, ಕ್ರಿಯಾ, ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾದರೂ ಕೃತಿ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ರಿನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬ ಕ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕವು ಸ್ತ್ರೀಧಿಕಾರದ್ದೆಂದು ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ವಿರುವುದರಿಂದ 'ನಾಸರೂಪೋಽಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೪) 'ಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ೩-೧-೯೧) ಈ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ವಿಭಿನ್ನಾನುಪೂರ್ವಿಕವೂ, ಸ್ತ್ರೀಧಿಕಾರವಿಹಿತಪ್ರತ್ಯಯಭಿನ್ನವೂ ಆದ ಅಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉತ್ಸರ್ಗಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಾಧಕವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ರಿನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬ ಉತ್ಸರ್ಗವೂ, 'ಕೃತ್ಯಾಶ್ಚಿ' ಎಂಬ ಅಪವಾದವೂ ಸಹ

ಸ್ಮೃಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ ಅಪವಾದಶಾಸ್ತ್ರವಿಹಲ್ಪವಾಗಿ ಬಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಅಂದ ಮೇಲೆ ಕೃತಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಇಲ್ಲದೇ ಹೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕೃಷಾಶಚಿ' ಎಂಬುದನ್ನು 'ಕೃಷಾಶಚಿ' ಎಂದು ಎರಡಾಗಿ ವಿಭಾಗಮಾಡುವುದು 'ಕೃಷಾಃ' ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕೃಷಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು, 'ಶಚಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕೃಷಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಶ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಚಕಾರದಿಂದ ಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ, ಪೂರ್ವಖಂಡದಿಂದ ಕೃಷ್ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಚಕಾರವು ಕೃಷ್‌ಗೆ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವಲ್ಲ ಕ್ತಿಗೆ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕ, ಏವಂಚ, ಕ್ರಿಯಾ, ಕೃತಿಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಕೃಷಾಃ' ಎಂಬ ವಿಭಕ್ತಪ್ರಥಮಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ ಬರುವುದು, ಏವಂಚ ಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಶೋಭನಾ ಚ ಸಾ ಕೃತ್ಯಾ ಚ ಎಂದು 'ಕುಗತಿ-ಪ್ರಾದಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು, ಏವಂಚ ಸುಕೃತ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದೇ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುವುದು, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ತೋರುವುದರಿಂದ 'ಅಜಾದ್ಯತೆಷ್ವಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಸುಕೃತ್ಯ+ಆ, ಟಾಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ 'ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೀನೋದಾತ್ತಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ, 'ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸುಕೃತ್ಯ+ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಜಾಚಾಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೫) ಆಜಾ (ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ) ಓಸ್ ಇವುಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಆಬಂತ ವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಕೃತ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ, ಅಯಾದೇಶ, 'ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ವರಿತ, ಸುಕೃತ್ಯಯಾ, ಎಂದಾಗುವುದು.

ಭಾಗಮ್—ಭಜ ಸೇನಾಯಾಂ ಧಾತು, 'ಹಲಶ್ಚ' (ಪಾ ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಹಲಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಜ್, 'ಚ ಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಘಿತ್ತಾದಪ್ರತ್ಯಯ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕಾರ ಜಕಾರಗಳಿಗೆ ಕುತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ, ಭಾಗ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ 'ಇನ್ವಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ 'ಕರ್ಷಾತ್ವತೋಘಾಂತ ಉದಾತ್ತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಕರ್ಷತಿ ಧಾತು, ಅಕಾರ ವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಯಾವ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆಯೋ ಅವುಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾಗ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಯಜ್ಞಿಯಂ—ಯಜ್ಞಂ ಅರ್ಹತಿ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, 'ಯಜ್ಞತ್ವಿಗ್ವ್ಯಂ ಘಖಿಣ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಗಳಾದ ಯಜ್ಞ ಮತ್ವಿಕ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಅರ್ಹತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ

ಘ-ಖಇ-ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾ ವಯವದ ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್, 'ಆಯನೇಯಾನೀಯಾಯಃ ಫ ಥ ಖ ಛಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಗೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ, 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಯಜ್ಞಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು ಯಜ್ಞಯಂ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತ || ೮ ||

|| ತ್ರೀಃ ||

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಂಜಾಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಷಡ್ವಚಂ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ | ತಸ್ಯ ಋಷಿಚ್ಛಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ | ದೇವತಾ ತ್ವನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಇಹ ಷಟ್ಕೇಂದ್ರಾಗ್ನಿಮಿತಿ || ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು | ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೇಽಚ್ಛಾವಾಕಶಸ್ತ್ರ ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉಪ ಹ್ವಯ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಂ | ಸ್ತೋತ್ರಮಗ್ನೀ ಶಸ್ತ್ರಾದಿತಿ ಖಂಡ ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉಪೇಯಂ ನಾಮಸ್ಯ ಮನ್ನನ ಇತಿ ನವ | ಅ. ೫-೧೦ | ಇತಿ ಸೂಕ್ರಿತತ್ವಾತ್ || ತಥಾಭಿಪ್ಲವಷಡಹೇ ಪ್ರಾತಃಸವನೇಽಚ್ಛಾವಾಕಶಸ್ತ್ರೇ ಸ್ತೋಮಾತಿಶಂಸನಾರ್ಥಮೇತದೇವ ಸೂಕ್ತಂ | ತಥಾ ಚ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಅಭಿಪ್ಲವಪೃಷ್ಠಾಹಾನೀತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯೇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆ ಗತಂ | ಅ. ೭-೫ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಐದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಚ್ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಇಹ ಷಟ್ಕೇಂದ್ರಾಗ್ನಿಮಿತಿ—ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಎಂಬ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳ ಸೂಕ್ತವು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾಕವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಿನಿಯೋಗವು—ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉಪಹ್ವಯೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಸ್ತೋತ್ರಮಗ್ನೀ ಶಸ್ತ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ—ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉಪೇಯಂ ನಾಮಸ್ಯ ಮನ್ನನ ಇತಿ ನವ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ಅ. ೫-೧೦). ಮತ್ತು ಅಭಿಪ್ಲವ ಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕಋತ್ವಿಜನು ಸ್ತೋಮಾತಿಶಂಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ಲವಪೃಷ್ಠಾಹಾನೀತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯೇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆ ಗತಂ ಎಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. (ಅ. ೭-೫)

ಸೂಕ್ತ—೨೧

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೫ || ಸೂಕ್ತ—೨೧ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೩ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧—೬ ||

ಋಷಿಃ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ |

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ||

ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉಪ ಹ್ವಯೇ ತಯೋರಿತ್ಯೋಮಮುಶ್ಮಸಿ |
ತಾ ಸೋಮಂ ಸೋಮಪಾತಮಾ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಹ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ಉಪ | ಹ್ವಯೇ | ತಯೋಃ | ಇತ್ | ಸೋಮಂ ||
ಉಶ್ಮಸಿ |

ತಾ | ಸೋಮಂ | ಸೋಮ ಪಾತಮಾ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಹಾಸ್ಮಿನ್ನರ್ಮಣೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ದೇವಾವುಪ ಹ್ವಯೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಿ | ತಯೋರಿಂದ್ರಾಗ್ನೋ-
ರೇವ ಸೋಮಂ ಸೋತ್ರಮುಶ್ಮಸಿ | ಕಾಮಯಾಮಹೇ | ಸೋಮಪಾತಮಾತಿಶಯೇನ ಸೋಮಂ
ಪಾತುಂ ಕ್ಷಮೌ ತೌ ದ್ವೌ ದೇವೌ ಸೋಮಂ ಪಿಬತಾಮಿತಿ ಶೇಷಃ || ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ | ಅತ್ರ ದೇವತಾಧ್ಯಂ-
ದ್ವೇಽಸಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾನಜ್ಞಾನ ಭವತಿ | ತತ್ರ ಹಿ ದ್ವಂದ್ವ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಪುನಃದ್ವಂದ್ವಗ್ರಹಣಾಲೋಕ-
ಪ್ರಸಿದ್ಧಸಾಹಚಾರ್ಯಾಣಾಮೇವ ದ್ವಂದ್ವ ಆನಜ್ಞಾತ್ಯುತ್ಪಂ | ಕಾ. ೬-೩-೨೬ | ತಸ್ಮಾದತ್ರಾವಗ್ರಹೇ
ಹ್ರಸ್ವ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಃ | ಸಮಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದೇವತಾಧ್ಯಂದ್ವೇ ಚೇತ್ಯುಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿ-

ಸ್ವರತ್ನಂ ತು ನ ಭವತಿ | ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಸ್ಯಾನುದಾತ್ತಾದಿತ್ಯೇನ ನೋತ್ತರಪದೇನುದಾತ್ತಾದೌ | ಪಾ. ೬-೨-೧೪೨ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಉಶ್ಮಸಿ | ವಶ ಕಾಂತೌ | ಲಟೋ ಮಸ್ | ಇದಂತೋ ಮಸಿಃ | ಪಾ. ೭-೧-೪೬ | ಇತೀಕಾರೋಪಜನಃ | ಅದಾದಿತ್ಯಾಚ್ಛವೋ ಲುಕ್ | ಮಸೇರ್ಜಾತ್ವಾದ್ಗೃಹಿಜ್ಯೇ-ತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ತಾ ಸೋಮಸಾತಮಾ | ಉಭಯತ್ರ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಹ—ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು | ಉಪಹ್ವಯೇ—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ | ತಯೋರಿತ್—ಅವರಿಬ್ಬರ ಉದ್ದಿಶ್ಯವಾಗಿಯೇ | ಸ್ತೋಮಂ—(ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲು) | ಉಶ್ಮಸಿ—ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ | ಸೋಮಸಾತಮಾ—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾದ | ತಾ—ಅವರಿಬ್ಬರು | ಸೋಮಂ—(ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ) ಸೋಮರಸವನ್ನು (ಪಾನಮಾಡಲಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಲ್ಲಿ (ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ) ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡತಕ್ಕವರು : ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲಿ.

English Translation.

I invoke hither, Indra and Agni ; we desire to present our praise to them ; let them who are both greatest drinkers of Soma juice, drink our Soma.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಉಶ್ಮಸಿ—ವಶ ಕಾಂತೌ | ಕಾಮಯಾಮಹೇ | ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸೋಮಸಾತಮಾ—ಸೋಮಸ್ಯ ಅತಿಶಯೇನ ಸಾತಾರೌ | ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವವರು.

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟು ಸೇರಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ತವಿಕಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು (ನಿ. ೭-೮) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ. ಭಾಗ ೨. ಪೇಜು, 710-712) ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದೇವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರಾಕ್ಷೀ—ಇಂದ್ರಶ್ಚ-ಆಗ್ನಿಶ್ಚ ಇಂದ್ರಾಕ್ಷೀ ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸ. ‘ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ದೇವತಾವಾಚಕ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದ ಉತ್ತರಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಪದಕ್ಕೆ ಆನಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಇಂದ್ರಾಕ್ಷೀ ಎಂಬುದು ದೇವತಾವಾಚಕ ದ್ವಂದ್ವವಾದರೂ ಆನಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಆನಜ್ ಯತೋ ದ್ವಂದ್ವೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೫) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಂದ್ವೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬಂದು, ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವಾಗ ಪುನಃ ‘ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ದ್ವಂದ್ವೇ’ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪಾಣಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ನಿವೇಶಮಾಡಿರುವರು, ಅವರ ಆಶಯವೇನೆಂದರೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿ ಆ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸದೆ ಇದ್ದರೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವಪದದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಪ್ರಸಿದ್ಧ ದ್ವಂದ್ವಗಳಿಗೂ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ, ಎಲ್ಲಾ ದ್ವಂದ್ವಗಳಿಗೂ ಗ್ರಹಣವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಏನಂಚ ‘ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಜಾಪತೀ’ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಆನಜಾದೇಶ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಪುನಃ ದ್ವಂದ್ವಪದೋಪಾದಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸಾಹಚರ್ಯವಾಚಕವಾದ ದ್ವಂದ್ವಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ‘ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ‘ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಜಾಪತೀ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಸಾಹಚರ್ಯವಾಚಕವಾದ ದ್ವಂದ್ವವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆನಜ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಜಾಪತೀ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆನಜ್ ಆದೇಶವಾರಣೆ ಗಾಗಿ ಆರಬ್ಬವಾದ ‘ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಜಾಪತ್ಯಾದೀನಾಂ ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬-೨) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕ ಪ್ರಾತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ‘ಸ ತರ್ಹಿವಕ್ತವ್ಯಃ? ನ ವಕ್ತವ್ಯಃ! ದ್ವಂದ್ವ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಪುನರ್ವಂದ್ವಗ್ರಹಣಸ್ಯೈತತ್ಪ್ರಯೋಜನಂ ಲೋಕವೇದಯೋರ್ಯೋ ದ್ವಂದ್ವಸ್ತತ್ರ ಯಥಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಕಶ್ಚ ಲೋಕವೇದಯೋರ್ವಂದ್ವಃ? | ವೇದೇಯೇ ಸಹನಿರ್ವಾಪನಿರ್ದಿಷ್ಟಾಃ | ನ ಚೈತೇ ವೇದೇ ಸಹನಿರ್ವಾಪನಿರ್ದಿಷ್ಟಾಃ’ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಸಹ ನಿರ್ವಾಪ-ಎಂದರೆ ಸಹದಾನವೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ‘ಇಂದ್ರಾವರುಣಾಭ್ಯಾಂ ಜುಷ್ಯಂ ನಿರ್ವಪಾಮಿ’ ಎಂಬಂತೆ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಹವಿದಾನಸಂಕಲ್ಪವೂ, ನಂತರ ‘ಸ್ವಾಹಾ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಚೈರಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ಷೇಪ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವಸ್ವತ್ವನಿವೃತ್ತಿಪರ್ಯಂತವಾದ ದಾನವು ನಿರ್ವಾಪ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವು, ಲೋಕ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕಲ್ಪಸೂತ್ರವು ವಿವಕ್ಷಿತವು, ಇಂದ್ರಾಕ್ಷೀಪದಸಾಹಚರ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಲೋಕವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆನಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಶಿಕೆಯಲ್ಲೂ ‘ದ್ವಂದ್ವ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಪುನರ್ವಂದ್ವ, ಗ್ರಹಣಾತ್ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಸಾಹಚರ್ಯಾಣಾಮೇವ ದ್ವಂದ್ವೇ ‘ಆನಜ್’ (ಕಾ. ೩-೬-೨೬) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಯದ್ಯಪಿ ಆನಜ್ ಆದೇಶಬಂದರೂ ಬರದೇ ಇದ್ದರೂ ಇಂದ್ರಾಕ್ಷೀ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುವುದು, ಹಾಗಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆನಜಾದೇಶವಾರಣೆಗೆ ಫಲವೇನು? ಎಂದರೆ ಆನಜಾದೇಶ ಬಂದರೆ ವೇಷ್ಯನೆಯಲ್ಲಿ (ಅವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ) ಇಂದ್ರಾಕ್ಷೀ ಇತೀಂದ್ರಾ ಅಗ್ನೀ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆನಜ್ ಬರದೇ ಇದ್ದರೆ ಇಂದ್ರಾಕ್ಷೀ ಇತೀಂದ್ರಾ ಅಗ್ನೀ ಎಂದಾಗುವುದು, ಈ ವಿಶೇಷಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಆನಜ್ಜನ್ನು ಒಪ್ಪಕೊಡದು. ಆದರೆ, ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂದು ಸಪ್ತಮಿ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ, ‘ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು, ಏನಂಚ ದೇವತಾವಾಚಕದ್ವಂದ್ವಘಟಿಕೋತ್ತರಪದಾವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವಸ್ಯ ಆನಜ್ ಭವತಿ, ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವೇಷ್ಯನೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಕ್ಷೀ ಇತೀಂದ್ರಾ-ಅಗ್ನೀ ಎಂದು ವರ್ಣಾಕೃತವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ

ಕಾಲಕರ್ತವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದು. ಏವಂಚ ವೇಷ್ಠನೆಯಲ್ಲಿ ಆನಜ್ಞಾ ಹೇಗೆ ಬರುವುದು, ಎಂದರೆ 'ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ವರ್ಣಕೃತವ್ಯವಧಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿಷೇಧಿಸುವುದು. ಕಾಲಕೃತವಾದ ವ್ಯವಧಾನವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ 'ಸಂಹಿತಾಯಾಂ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಾರಂಭವು ಸಫಲವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ಇಕೋ ಯಣಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಕಾಲಕೃತ ವರ್ಣಕೃತ ವ್ಯವಧಾನವು ಇರುವಾಗ ಯಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಸಂಹಿತಾಧಿಕಾರವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಧಿಕಾರಾರಂಭ ಜ್ಞಾಪಕದಿಂದ 'ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ' ಪರಿಭಾಷೆಯು ಕಾಲಕೃತವ್ಯವಧಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಷೇಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಕೃತವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆನಜ್ಞಾ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. 'ಏವಂಚ ಇನ್ದಾಗ್ನೀ ಇತೀನ್ದ್ರಾ ಅಗ್ನೀ' ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು, ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಇನ್ದ್ರಶಬ್ದವು ಅವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆನಜ್ಞಾ ಆದೇಶ ಮಾಡಕೂಡದು. ಇನ್ದಾಗ್ನೀ ಎಂಬುದು 'ಸಮಾಸಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವು ನಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಶೇಷಸಿಫಾತದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಮಾಣೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅಂತು ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವು ಅನುದಾತ್ತಾದಿ ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ನೋತ್ತರ-ಪದೇನುದಾತ್ತಾದಾವಪ್ಯಥಿವೀರುದ್ರಪೂಷಮನ್ವಿಷು' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೨) ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾದ ಉತ್ತರಪದವರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ 'ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಶ್ವಸಿ—'ವಶ ಕಾನೌ' ಧಾತು, ಲಟ್-ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಸ್-ವತ್+ಮಸ್, 'ಇದನ್ನೋ ಮಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಮಸಿ ಎಂದು ಅವಿಭಕ್ತಿ ಕನಿರ್ಧೇಶ-ಇಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದು, ಇದಂತೆ : ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಅಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವ ಎಂದರ್ಥ, ಇತ್-ಇಕಾರವು ಅಂತಃ=ಅವಯವವು-ಯಸ್ಯ ಸಃ ಯಾವುದಕ್ಕೋ ಅದು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ-ಇತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ್ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು 'ಯಂತ' ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು, ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಕಾರವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೋ ಯಕಾರವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೋ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ಬರುವುದು. ಈ ಸಂಶಯ ಬರಬೇಕಾದುದಕ್ಕಾಗಿ, ಇತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಪರಕರಣವಿರುವುದು. ಏವಂಚ ಮಸ್ ಎಂಬ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವು ಇಕಾರಾಂತವಯವಕವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು, ಇಕಾರವು ಆದೇಶ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಲಾಘವಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ 'ಮಸ್ ಇತ್' ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿನ್ಯಾಸವಿರಬೇಕು, ಆದ್ದರಿಂದ ಟಿಪ್ಪಣಿತ್ತಾದಿರೂಪವಾದ ಆಗಮಲಿಂಗಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇಕಾರವು ಆಗಮವೇ ಆಗುವುದು ಏವಂಚ 'ಮಸ ಇತ್' ಎಂದು ಸೂತ್ರಕರಣವಾದರೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೋ ಅದೇ ಅರ್ಥವೇ ಫಲಿತವು, ಹಾಗಾದರೆ ಹೀಗೆಯೇ ಏಕೆ ವಿನ್ಯಾಸಮಾಡಬಾರದು ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಇತ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವಿರಬಹುದು ಎಂಬ ಸಂಶಯಬರುವುದು. ಈ ಸಂಶಯಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ವಿನ್ಯಾಸಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಮಸ್ 'ಇದನ್ನೋ ಮಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಾಗಮ ಬರುವುದು. ವತ್+ಮಸಿ, ವಶಧಾತು ಅದಾದಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ

ಶಸ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ' ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ' (ಸಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕ್ತ, ' ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ-
ಪಿತ್ ' (ಸಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಮಸಿ ' ಎಂಬುದು ಜಿತು. ಅದ್ದರಿಂದ ' ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಲಿವ್ಯಧಿ-
ವಷ್ಟಿ ವಿಚಿತಿವೃಶ್ಚತಿ ಸೃಚ್ಛತಿ ಭೃಜ್ಜ ತೀನಾಂ ಜೌತಿಚಿ ' (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಾತ್ತು ಆದ
ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗ್ರಹ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರ
ಸಾರಣ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬರುತ್ತೆ. ಪೂರ್ವರೂಪ, ಉತ್ಪಸಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ತಾ-ತೌ—ಎಂದರ್ಥ.

ಸೋಮಸಾತಮಾ—ಸೋಮಂ ಪಿಬತಿ ಇತಿ ಸೋಮಪೌ, ಅತಿಶಯೇನ ಸೋಮಪೌ, ಸೋಮಸಾತಮೌ
ತಾ, ಸೋಮಸಾತಮಾ, ಎಂಬ ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ' ಸುಪಾಂ ಸುಲಕ್ ' (ಸಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತೆ || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಾ ಯಜ್ಞೇಷು ಪ್ರ ಶಂಸತೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಶುಂಭತಾ ನರಃ |

ತಾ ಗಾಯತ್ರೇಷು ಗಾಯತ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಾ | ಯಜ್ಞೇಷು | ಪ್ರ | ಶಂಸತ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ಶುಂಭತ | ನರಃ ||

ತಾ | ಗಾಯತ್ರೇಷು | ಗಾಯತ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ನರೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಋತ್ವಿಜಃ ತಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೌ ತಾನಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಯಜ್ಞೇಷ್ವನುಷ್ಠೀಯ-
ಮಾನಕರ್ಮಸು ಪ್ರ ಶಂಸತ ಶಸ್ತ್ರೈಃ | ತಥಾ ಶುಂಭತ | ನಾನಾವಿಧೈರಲಂಕಾರೈಃ ಶೋಭಿತೌ ಕುರುತ ||
ತಥಾ ತಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೌ ತಾನಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಗಾಯತ್ರೇಷು ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಕೇಷು ಮಂತ್ರೇಷು ಸಾಮ-
ರೂಪೇಣ ಗಾಯತ || ತಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ | ಶುಂಭತ | ಅಸ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಮನ್ಯೇ-
ಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹೇ ನರಃ—ಎಲೈ ಮನುಷ್ಯರೇ, (ಋತ್ವಿಜರೇ) | ತಾ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು | ಯಜ್ಞೇಷು—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ಪ್ರ ಶಂಸತೆ—ಜೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ | ಶುಂಭತ—(ನಾನಾವಿಧ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ) ಅಲಂಕರಿಸಿ | ತಾ—ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ | ಗಾಯತ್ರೇಷು—ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಥಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ | ಗಾಯತ—ಗಾನಮಾಡಿ. (ಸ್ತುತಿಸಿ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಜರೇ, ಹಿಂದೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿ, ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ, ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಥಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸಾಮಗಾನರೀತಿಯಿಂದ ಗಾನಮಾಡಿ.

English Translation.

O men, praise Indra and Agni in Sacrifices, decorate them with ornaments and sing them with hymns of Gayatri metres.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಜನರನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಿರುವ ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಿರುವನು.

ಶುಂಭತ—ಅಲಂಕಾರಮಾಡಿರಿ, decorate. ಇಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಲಂಕಾರಮಾಡುವುದೆಂದರೇನು, ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಾದ ಅವರಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಮಾಡುವುದು ಹೇಗೆ? ಈ ವಿಷಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

ಗಾಯತ್ರೇಷು—ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಥಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸಾಮನೇದದಲ್ಲಿರುವ ಗಾಯತ್ರವೆಂಬ ಸಾಮಮಂತ್ರದಿಂದ. ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಯತ್ರೀ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ವಿಧ ಭಂದಸ್ಥಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮೊದಲು ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಥಿನಿಂದಲೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೇಷು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಥಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರೆಂದು ಋಷಿಯು ಋತ್ವಿಗ್ಜನರನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಹೇಳಿರುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಾ—ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರದೇಶ.

ಶುಂಭತ—ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದವುಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯವುಗಳಿಗೂ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಯ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ತಾ ಹವಾಮಹೇ |
ಸೋಮಪಾ ಸೋಮಪೀತಯೇ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಾ | ಮಿತ್ರಸ್ಯ | ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ತಾ | ಹವಾಮಹೇ ||
ಸೋಮಪಾ | ಸೋಮಪೀತಯೇ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಸ್ನೇಹವಿಷಯಸ್ಯ ಮಮಾನುಷ್ಯತುಃ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ತಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾ ದೇವಾ ಸಂಪದ್ಯೇತಾಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಮಮ ಸಂಬಂಧಿನೌ ತಾನಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ಪ್ರಶಂಸಿತುಮಿಚ್ಛಾಮ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಸೋಮಪಾ ಸೋಮಪಾನಕ್ಷಮೌ ತಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಂ ಹವಾಮಹೇ | ಅಹ್ವಯಾಮುಃ || ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ | ತುಮರ್ಥಾಚ್ಛೇ ಭಾವವಚನಾತ್ | ಪಾ-೨-೩-೧೫ | ಇತಿ ಚತುರ್ಥೇ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ತಾದೌ ಚ ನತಿ ಕೃತ್ಯತೌ | ಪಾ-೬-೨-೫೦ | ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸೋಮಪೀತಯೇ | ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಯಸ್ಮಿನ್ನಮಣಿ ತಸ್ಮೈ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿರಿತಿ ತತ್ಪುರುಷೇ ವಾ ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತಾ—ಆ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು | ಮಿತ್ರಸ್ಯ—ಸ್ನೇಹಪಾತ್ರನಾದ (ಯಜಮಾನನ)ವನ | ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ—ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ (ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ) ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇವೆ | ಸೋಮಪಾ—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ | ತಾ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಆ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು | ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಹವಾಮಹೇ—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅವರು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ, ತೃಪ್ತರಾಗಿ, ನಮ್ಮ ಮಿತ್ರನಾದ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಕಾರಣರಾಗಲಿ.

English Translation.

For the benefit of our friend (worshipper) we invoke Indra and Agni, drinkers of Soma juice, to drink the Soma libation.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ತಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ—ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪದವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿರುವ ಗಾಯತೆ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದರಂತೆ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ- ಆ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ (ನಿಮ್ಮ) ಸ್ನೇಹಿತನಾದ ಯಜಮಾನನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ (ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ) ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಿರಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಸೋಮಪಾ ಸೋಮಸೀತಯೇ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸೋಮಪಾನವಿಷಯವು ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿಯೋ ಅಥವಾ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿಯೋ ಇಂತಹ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಸ್ತೋತ್ರಯೋಗಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿರಬಹುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ—ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ' ಧಾತು ೧ನೇ ಗಣ, ಇದರ ಮುಂದೆ 'ಭಾವೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೮) ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ಭಾವವಚನಾಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತಿನ ಪ್ರತ್ಯಯ 'ತಿತುತ್ರತಥಾಸಿಸುಸರಕಸೇಷು ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಕ್ಷಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ, ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ- 'ನಕಾರಜಾವನುಸ್ವಾರಸಂಚಿಮೌ' ಝಲಿ ಧಾತುಷು ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರ ನಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು 'ಶಂಸ್' ಎಂದಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಸ್ಥಿತಿ, ಈ ಅನುಸ್ವಾರವು ಉಪಧಾ ನಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ 'ಪೂರ್ವತ್ಪ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು, ಅದರಿಂದ ನಕಾರವಿರುವುದು ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. 'ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ 'ತುಮರ್ಥಾಚ್ಚ ಭಾವವಚನಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀನಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು. 'ತುಮುನ್ ಣ್ವಲ್ ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦) ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತುಮುನ್ ಣ್ವಲ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಉದಾಹರಣೆ-ಭೋಕ್ತುಂ ವ್ರಜತಿ, ಭೋಜಕೋ ವ್ರಜತಿ, ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲೂ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಿಕಭೋಜನಕ್ರಿಯಾರ್ಥವಾದ, ವ್ರಜತಿ-

ಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಪಠ್ಯಾಯವಾಗಿ ಭುಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತುಮ್, ಣ್ವಲ್ ಗಳು ಬಂದಿವೆ, ತುಮ್‌ರ್ಥಾತ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ ತುಮ್: 'ತುಮ್: ಅರ್ಥ ಇವ ಅರ್ಥೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು ತುಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವಿದೆಯೋ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ, ಎಂದು ಶಬ್ದಾರ್ಥ, ಭಾವಃ ಕ್ರಿಯಾ, ಉಚ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ವಚನಃ, ಭಾವಸ್ಯ ವಚನಃ, ತಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದರೆ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದ (ಕ್ರಿಯಾ ವಾಚನಃ) ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ವಿವಕ್ಷಿತ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಪೂರಕಪದಾನುಸಂಧಾನಂ ಅಧ್ಯಾಹಾರಃ, ಇಲ್ಲಿ 'ಅವ್ಯಯಕೃತೋ ಭಾವೇ' ಎಂಬ ಅನುಶಾಸನದಿಂದ ತುಮ್‌ನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು, ಏವಂಚ 'ತುಮ್‌ರ್ಥಾತ್' ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಭಾವಾರ್ಥಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನಃ ಭಾವವಚನಪದೋಪಾದಾನವು ಸೂತ್ರವಿಶೇಷಪರಿಗ್ರಹ ಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ಏವಂಚ ಭಾವವಚನಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಭಾವವಚನಾಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವು, 'ಭಾವವಚನಾಶ್ಚ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಭಾವೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೮) ಎಂಬುದನ್ನು ಅಧಿಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಯಾವ ಘೞ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಹಿತವಾಗಿವೆಯೋ ಅವು ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ, ಇದಕ್ಕೆ 'ಯಾಗಾಯ ಯಾತಿ' ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ತಥಾ ಚಾಯಂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಃ ತುಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಸಮಾನಾರ್ಥಕವೂ, 'ಭಾವವಚನಾಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ವಿಹಿತವೂ ಆದ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇರುವುವೋ ತದಂತಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು, ಇತಿ, ತುಮ್‌ರ್ಥಾತ್, ಎಂಬ ಪದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಭಾವವಚನಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥಕಾತ್ ಎಂದರ್ಥ ವಾಗುವುದು. ಪಾಕಃ, ತ್ಯಾಗಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ 'ಭಾವೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಘೞ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥಕತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಚತುರ್ಥಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ತುಮ್‌ರ್ಥಾತ್-ಎಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥ ಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವಾದೆ ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಯು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾವವಚನಾಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ, ಪಾಚಕೋ ವ್ರಜತಿ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಣ್ವಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ವಾಚಕಪದವು ತುಮ್‌ನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಸಮಾನಾರ್ಥಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಾದ್ದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾವವಚನಾತ್ ಎಂಬುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಅದು ಇದ್ದರೆ 'ಭಾವೇ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಣ್ವಲ್ ವಿಹಿತವಾಗಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪಾಕಃ ಎಂಬುದು ಭಾವವಚನಾಶ್ಚೇತಿ ಸೂತ್ರವಿಹಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಚರಮಾನಯನಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಏವಂಚ ತುಮ್‌ರ್ಥಾತ್, ಭಾವ ವಚನಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಾರ್ಥ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ, 'ತೌ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ಸಂಪದ್ಯೇತಾಂ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಪದ್ಯೇತಾಂ ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು, ಹೇಗೆಂದರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿದೇವತೆಗಳು ಬಂದನಂತರವೇ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯು ಅನುಷ್ಠಾತೃವಿಗೆ ಏರ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಸ್ಥಿತಿ, ಏವಂಚ ಸಂಪತ್ತಿಯು ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪಕ್ರಿಯಾರ್ಥವಾಗುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪಕ್ರಿಯಾರ್ಥಸಂಪತ್ತಿರೂಪಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ಭಾವವಚನಾಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತೆನ್. ದ್ವಿತೀಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾರೂಪಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾದ

ಪ್ರಶಂಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕ್ಷಿ, ಏವಂಚ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ತುರ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಸಮಾನಾರ್ಥಕವೂ, ಭಾವ ವಚನಾಶ್ಚೇತಿ ಸೂತ್ರವಿಹಿತವೂ ಆದ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ 'ತುಮರ್ಥಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುವುದು. 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಪ್ರತ್ಯಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ತಾದಾ ಚ ನಿತಿ ಕೃತ್ಯತೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ತುಶಬ್ದಭಿನ್ನವೂ, ತಕಾರಾದಿಯಾಗಿ ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವೂ ಆದ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಸರದಲ್ಲಿ ದ್ದರೆ ಅನಂತರವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು, 'ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರವು ಅದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಸೋಮಸೀತಯೇ—ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಯಸ್ತಿಸ್ಮಿನ್ ಕರ್ಮಣಿ ತಸ್ಮೈ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ, 'ಬಹು- ವ್ರೀಹಾಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಃ, ಎಂದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ 'ಕುರು ಗಾರ್ಹಪತೇ ರಿಕ್ತಗುರ್ದಸೂತಜರತ್ಯೆಲ್ಲಿಲ ದೃಢ- ರೂಪಾ ಸಾರೇವಡವಾ ತೈತಿಲಕದ್ರೋಃ ಪಣ್ಯಕವ್ವಲೋ ದಾಸೀಭಾರಾಣಾಂ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೨) ಈ ಏಳು ಸಮಾಸಗಳ ಮತ್ತು ದಾಸೀಭಾರಾದಿಗಣಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದು ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಗ್ರಾ ಸಂತಾ ಹವಾಮಹ ಉಪೇದಂ ಸವನಂ ಸುತಂ |

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಏಹ ಗಚ್ಛತಾಮ್ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉಗ್ರಾ | ಸಂತಾ | ಹವಾಮಹೇ | ಉಪ | ಇದಂ | ಸವನಂ | ಸುತಂ ||

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ಆ | ಇಹ | ಗಚ್ಛತಾಮ್ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುತಮುಭಿಷವೋಪೇತಮಿದಮನುಷ್ಠಿಯಮಾನಂ ಸವನಂ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿರೂಪಂ ಕರ್ನೋಪ ಸಾಮೀಪ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ತುಮುಗ್ರಾ ಸಂತಾ ವೈರಿವಧಾದಿಷು ಕ್ರೂತೌ ಸಂತೌ ದೇವೌ ಹವಾಮಹೇ | ಅಹ್ವ- ಯಾಮುಃ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ದೇವಾವಿಹ ಕರ್ಮಣ್ಯಾ ಗಚ್ಛತಾಂ || ಸಂತಾ | ಅಸ್ತೇಃ ಶತೇರಿ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋನಃ | ಸವನಂ ಸುತಮಿತಿ ದ್ವಯಂ ಸೇಮಂ ನಃ ಸ್ತೋಮಮಾ ಗಹಿ | ಋಗ್ವೇದ-೧-೧೬-೫ | ಇತ್ಯೆತ್ರೋಕ್ತಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸುತಂ—ಸಿದ್ಧವಾದ ಸೋಮರಸವುಳ್ಳ | ಇದಂ ಸವನಂ—ಈಗ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಉಪೇ—ಸಮೀಪಿಸಲು | ಉಗ್ರಾ ಸಂತಾ—(ವೈರಿಗಳಿಗೆ) ಕ್ರೂರರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಹವಾನುಹೇ—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳೇ | ಇಹ—ಇಲ್ಲಿಗೆ | ಆ ಗಚ್ಛತ—ಬನ್ನಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಕರ್ಮಗಳು ನಡೆಯುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯಂಕರವಾದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿ.

English Translation.

We invoke the two (Gods) who are fierce (to their enemies) to come to this Sacrifice where the Soma is prepared ; Indra and Agni, come hither.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಉಗ್ರಾ—ವೈರಿವಧಾದಿಷು ಕ್ರೂರೌ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾರ ಭಾವದಿಂದ ವರ್ತಿಸುವವರಾದರೂ ಶತ್ರುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರೂರರಾಗಿರುವವರೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉಪೇದಂ ಸವನಂ ಸುತಂ—ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸೋಮ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬನ್ನಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಂತಾ—‘ಅಸ ಭುವಿ’ ಧಾತು, ಲಟ್, ‘ಲಟ್ಯತ್ಯಶಾನಚೌ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯ ಆದೇಶ. ‘ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್, ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ, ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಿತ್ ‘ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಕಿತ್ ವಾ ಜಿತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ಶ್ವ’ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಸೌ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸ್+ಅತ್=ಸತ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಔಟ್, ಶತ್ಯ, ಉಗಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸಾನ್ಯಧಾತೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಉಕ್ ಇತ್ ಯೇಷಾಂತೇ ಉಗಿತಃ ಅಧಾತೋ ಎಂಬುದು ಉಗಿತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವು ಅಚ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸದ

ಕಾರಣ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲ ಉಪ್ಪನಕಾರಕವಾದ ಅಜ್ಞಾ (ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ) ಧಾತುವಿಗೆ ಅಜ್ಞಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗ್ರಹಣವು ಉಗಿತತ್ವ ಅಜ್ಞಾಚ ಉಗಿದಚಃ ತೇಷಾಂ ಉಗಿದಚಾಂ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ 'ಇ ದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ' (ಸಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುಭಿನ್ನವಾಗಿತ್ತು, ನಕಾರಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಜ್ಞಾಧಾತು ಇವುಗಳಿಗೆ ನುಮ್ ಆಗಮಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ವಿಭಕ್ತಿಗೆ 'ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ, ಅನುಸ್ವಾರಪರಸರ್ವಣಗಳೂ. ಸಂತಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸವನಂ, ಸುತಂ—ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ 'ಸೇಮಂ ನಃ ಸ್ತೋಮಮಾಗಹ್ಯುಪೇದಂ ಸವನಂ ಸುತಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬-೫) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಾ ಮಹಾಂತಾ ಸದಸ್ಪತೀ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ರಕ್ಷ ಉಬ್ಜತಂ |

ಅಪ್ರಜಾಃ ಸಂತೃಪ್ತಾಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಾ | ಮಹಾಂತಾ | ಸದಸ್ಪತೀ ಇತಿ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ರಕ್ಷಃ | ಉಬ್ಜತಂ ||

ಅಪ್ರಜಾಃ | ಸಂತೃ | ಅತ್ರಿಣಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತೌ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ರಕ್ಷೋ ರಾಕ್ಷಸಜಾತಿಮುಬ್ಜತಂ | ಋಜುಕುರುತಂ | ಕ್ರೌರ್ಯಂ ಪರಿತ್ಯಾಜಯತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶೌ | ಮಹಾಂತಾ ಮಹಾಂತೌ ಗುಣೈರಧಿಕೌ ಸದಸ್ಪತೀ ಸಭಾಪಾಲಕೌ | ತಯೋಃ ಪ್ರಸಾದಾದತ್ರಿಣೋ ಭಕ್ಷಕಾ ರಾಕ್ಷಸಾ ಅಪ್ರಜಾ ಅನುತ್ಪನ್ನಾಃ ಸಂತು || ಮಹಾಂತಾ | ಸಾಂತ ಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ | ಸಾ. ೬-೪-೧೦ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಸದಸ್ಪತೀ | ಸದಸಸ್ಪತೀ ಇತಿ ಸಮಾಸೇ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಉಕಿ ಸ್ತಾತಿಪದಿಕಸಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪದಿತ್ಯು-ಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಪ್ರಜಾಃ | ಪ್ರಜಾಯಂತೆ ಇತಿ ಪ್ರಜಾಃ | ಅನ್ಯೇಷ್ವಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ | ಸಾ. ೩-೨-೧೦೧ | ಇತಿ ಜನೇರ್ಡಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನ ಪ್ರಜಾಃ ಅಪ್ರಜಾಃ | ಪ್ರಜಾಶಬ್ದಸ್ಯ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಹಿ ನಿತ್ಯಮಸಿಚ್ ಪ್ರಜಾಮೇಧಯೋಃ | ಸಾ. ೫-೪-೧೨೨ | ಇತ್ಯಸಿಜಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ | ಅತ್ರಿಣಃ | ತೃಜಂತಸ್ಯಾತ್ಪಶಬ್ದಸ್ಯ ಜಶಶ್ಚಾಂದಸ ಇನುಡಾಗಮಃ | ಚಿತೆ ಇತಿ ಋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ತಸ್ಯ ಯಣಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಯುರ್ವಾದಿತೀಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತಾ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ | ಮಹಾಂತಾ—ಮಹಾತ್ಮರಾದ | ಸದಸ್ವತೀ—ಸಭೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು | ರಕ್ಷಾಃ—ರಾಕ್ಷಸ ಜಾತಿಯನ್ನು ! ಉಬ್ಜತಂ—ತಮ್ಮ ಕ್ರೌರ್ಯ ಬಿಡುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ | ಅತ್ರಿಣಃ—(ನರ) ಭಕ್ಷಕರಾದ ಆ ರಾಕ್ಷಸರು | ಅಪ್ರಜಾಃ—ಪ್ರಜಾರಹಿತರಾಗಿ (ನಿರ್ವಂಶರಾಗಿ) | ಸಂತು—ಆಗಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮಹಾತ್ಮರೂ, ಸಭಾರಕ್ಷಕರೂ, ಆದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ರಾಕ್ಷಸರು ತಮ್ಮ ಕ್ರೌರ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ನರಭಕ್ಷಕರಾದ ರಾಕ್ಷಸರು ನಿರ್ವಂಶರಾಗಲಿ.

English Translation.

Indra and Agni, great protectors of Sacrificial house, suppress the Rakshas (demons). and may the devourers of men (demons) be destitute of progeny.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಹಾಂತಾ—ಮಹಾನುಹಿಮೆಯುಳ್ಳ, ದೊಡ್ಡವರಾದ, great, mighty &c.

ಸದಸ್ವತೀ—ಸದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಯಜ್ಞಗೃಹಂ ತಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿನೌ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ | ಸಭಾಪಾಲಕೌ ವಾ || ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ ಸದ=ಎಂದರೆ ಸದಸ್ಸು, ಸಭೆ ಎಂದು ವಿನರಿಸಿ ಸದಸ್ವತೀ ಎಂದರೆ ಸಭಾಪಾಲಕೌ—ಸಭೆಯನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಸದಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗೃಹವೆಂದು ಹೇಳಿ ಸದಸ್ವತೀ ಎಂದರೆ ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಗೃಹವನ್ನು ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅರ್ಥ ವಿನರಣೆಯೇ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ರಕ್ಷಾಃ—ರಾಕ್ಷಸರು, ಕ್ರೂರಸ್ವಭಾವದವರು, evil spirits ಇತ್ಯಾದಿ. ರಕ್ಷಾಂಸಿ—ಕ್ರೂರಕರ್ಮಿಣಃ ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. (ನಿ. ೧೦-೧೨)

ಉಬ್ಜತಂ—ಕ್ರೌರ್ಯಂ ಪರಿತ್ಯಾಜಯತಂ | ತಮ್ಮ ಕ್ರೂರಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಬಿಡುವಂತೆ ಮಾಡಿ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಉಬ್ಜತಿರತ್ರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ವದಾರ್ಥಃ ನೃಗ್ನವಾರ್ಥೋ ವಾ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಹತಂ, ನೃಗ್ನತಾನಿ ವಾಸ್ತಾಕಂ ಕುರುತಂ—ನಿಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಅಥವಾ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಎಂದರೆ ಓಡಿಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ ಬರುವಂತೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಅಪ್ರಜಾಃ—ಪ್ರಜಾಯಂತ ಇತಿ ಪ್ರಜಾಃ ನ ಪ್ರಜಾಃ ಅಪ್ರಜಾಃ | ಪ್ರಜಾರಹಿತರು ಎಂದರೆ ಪುತ್ರಪೌತ್ರರು ಮೊದಲಾದ ಸಂತತಿರಹಿತರು.

ಅತಿಣಃ—ಅದೆ ಭಕ್ಷಣೇ | ಭಕ್ಷಯಿತಾರಃ ಹಿಂಸಿತಾರೋಽಸ್ಮಾಕಂ | ಭಕ್ಷಿಸುವವರು ಎಂದರೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವರು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹಾನ್ತಾ—ಮಹತ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ, 'ವರ್ಮನಾನೇ ಪೃಷದ್ವೈಹನ್ಮಹಜ್ಜಗಚ್ಛತ್ಯ-ವಚ್ಛ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೨-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವವಧ್ವಾವ ಬರುವುದರಿಂದ 'ಉಗಿದಚಾಂ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ-ಮಹನ್+ತ್+ಔ, ಔಗೆ 'ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್-' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ, 'ಸಾನ್ತಮಹತಸ್ತಂಯೋಗಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦) ಸಂಬುದ್ಧಿಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಸಂಯೋಗ, ಮಹಚ್ಛಬ್ದ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಾವ ನಕಾರವಿದೆಯೋ ಅದರ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು 'ಮಹಾನ್ತಾ' ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸದಸ್ಪತೀ—ಸದಸಃ ಪತೀ ಎಂದು ಷಷ್ಠೀತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ, 'ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಔ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ 'ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಲುಪ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸದಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಸುಸ್ತಿಜಂತಂ ಪದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೪) ಸುಬಂತ ಮತ್ತು ತಿಜಃತಗಳು ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸಸಜುಷೋರುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಸ್ ಗೆ ರು ಆದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೂ ಛಂದಸವಾಗಿ ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸದಃ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಪತಿಶಬ್ದವು 'ಸಾತೇರ್ಡತೀ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೪-೯೭) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾಸಾನಂತರ 'ಉಭೇವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ, ಉತ್ತರಪದ ಇವೆರಡೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ೧ ವನಸ್ಪತಿಃ, ೨ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ, ೩ ಶಚೀಪತಿಃ, ೪ ತನೂನ ಪಾತ್, ೫ ನರಾಶಂಸಃ, ೬ ಶುನಃಶೇಘಃ, ೭ ಶಣ್ಮಾಮಕೌಫ, ೮ ತೃಷ್ಣಾವರೂಢೀ, ೯ ಲಮ್ಬಾವಿಶ್ವನಯಸೌ, ೧೦ ಮರ್ಮೃತ್ಯುಃ, ಎಂಬ ಹತ್ತು ಶಬ್ದಗಳು ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವೂ ಅಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿತ್ವೇನ ಇಲ್ಲಿ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದೆಂದು ಚಿಂತಿಸಬೇಕು.

ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ—'ಆಮನ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಬರುವುದು. ತೌ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತೌ, ಹೇ ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ ಯುವಾಂ ರಕ್ಷಃ ಉಬ್ಜತಮ್ ಎಂದು ಅನ್ವಯವು.

ಅಪ್ರಜಾಃ—ಪ್ರಜಾಯನ್ತೇ ಇತಿ ಪ್ರಜಾಃ 'ಅನ್ಯೇಷ್ವಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೧) 'ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ ಜನೇರ್ಡಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೯೭) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಪ್ತವ್ಯಂತ, ಪಂಚವ್ಯಂತ, ಉಪಸರ್ಗ,

ದ್ವಿತೀಯಾಂತಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಜನ್‌ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವೋಪಾತ್ತ ಉಪಪದಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಉಪಪದವಿದ್ದರೂ ಜನ್‌ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ 'ಉಪಸರ್ಗೇ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೯೯) ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾತೋರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಜನ್‌ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಉಪಸಾದಿಸಬಹುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಜಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುತ್ಪನ್ನಾಃ, ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅನ್ಯೇಷ್ವಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಪಸಾದಿತವಾಗಿದೆ. 'ನ ಪ್ರಜಾಃ' ಅಪ್ರಜಾಃ ಎಂದು ನಜಾ ತತ್ಪುರಷ, 'ನಲೋಪೋ ನಜಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಅವಿದ್ಯಮಾನಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ' ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ 'ನಿತ್ಯಮಸಿಚ್ ಪ್ರಜಾನೋಧಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೨೨) ಇಲ್ಲಿ 'ನಜಾ ದುಃಸುಭ್ಯೋ-ಹಲಿಸಕ್ಕೋರಸ್ಯತರಸ್ಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜಾ ದುಃಸುಭ್ಯಃ, ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು, 'ಬಹುವ್ರೀಹೌಸಕ್ಕೋರಸ್ಯೋಃ ಸ್ವಾಂಗಾತ್ ಷಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಏವಂಚ ನಜಾ ದುಃಸು ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಯಾವ ಪ್ರಜಾ, ಮೇಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೆವೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ಮುಂದೆ ಅಸಿಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ಸಮಾಸಾಂತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಇದರಿಂದ ಅಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಬಂದರೆ ಅಪ್ರಜಾಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನ ಜನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಅಪ್ರಜಸಃ ಎಂದಿರಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಜಾಃ ಎಂಬುದು ಬಹುವಚನಾಂತ, ಬಹುವ್ರೀಹೌ-ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಸದೇ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. 'ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಅತ್ರೀಣಃ—'ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ' ಧಾತು, 'ಇನ್ವಲ್‌ತೈಚ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ತೈಚ್, ಅತ್ತೈ-ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್, ಇದಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಇನುಟ್ ಆಗಮಬರುವುದು, ಅತ್ತೈ+ಇನಸ್, ತೈಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಋಕಾರವು 'ಚಿತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಈ ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಇಕೋ ಯೇಣಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯೇಣಾದೇಶದಿಂದ ರೇಫಬರುವುದು ಈಗ 'ಉದಾತ್ತಯೇಣೋ ಹಲ್ಯೂರ್ವಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ವ್ಯಂಜನಪೂರ್ವಕವೂ ಉದಾತ್ತದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಆದ ಯಣ್ಣಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವೂ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ 'ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯೇಣಃ ಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದು ಉತ್ತರ್ಗಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಅಪವಾದವಾದ, 'ಉದಾತ್ತಯೇಣ-' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತೇನ ಸತ್ಯೇನ ಜಾಗೃತಮಧಿ ಪ್ರಚೇತುನೇ ಪದೇ |

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಛತಮ್ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತೇನ | ಸತ್ಯೇನ | ಜಾಗೃತಂ | ಅಧಿ | ಪ್ರಚೇತುನೇ | ಪದೇ ||

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ಶರ್ಮ | ಯಚ್ಛತಮ್ || ೬ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸತ್ಯೇನಾವಶ್ಯಫಲಪ್ರದಾನಾದನಿತಥೇನ ತೇನಾಸ್ಮಾಭಿರನುಷ್ಠಿತೇನ ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರಚೇತುನೇ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಫಲಭೋಗಜ್ಞಾಪಕೇ ಪದೇ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾದಿಸ್ಥಾನೇಽಧಿ ಜಾಗೃತಂ | ಅಧಿ-
ಕೈನ ಸಾವಧಾನಾ ಭವತಂ | ತತೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಛತಂ | ಸುಖಂ ಗೃಹಂ ವಾ | ದತ್ತಂ |
ಗಯಃ ಕೃದರ ಇತ್ಯಾದಿಷು ದ್ವಾನಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಗೃಹನಾಮಸು ಶರ್ಮ ವರ್ಮೇತ್ಯುಕ್ತಂ ||
ಜಾಗೃತಂ | ಜಾಗೃ ನಿದ್ರಾಕ್ಷಯೇ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ |
ಪ್ರಚೇತುನೇ | ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾಣ್ಯಂತಾದ್ವಾಹುಲಕಾದೌಣಾದಿಕ ಉನಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸಮಾಸೇ
ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ | ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತ್ಯತ್ರೋಕ್ತಂ | ಆಮಂತ್ರಿತತ್ವಾದಾ-
ದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವನುತ್ರ ವಿಶೇಷಃ | ಶೃಣಾತಿ ಹಿನಸ್ತಿ ದುಃಖಮಿತಿ ಶರ್ಮ | ಶ್ವ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಅನೈ-
ಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನ್ | ಯಚ್ಛತಂ | ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛ ಇತಿ ಛಃ || ೬ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ | ಸತ್ಯೇನ—ನಿಷ್ಠಲವಲ್ಲದ | ತೇನ—ನಾವು ಮಾಡುವ
ಕರ್ಮದಿಂದ | ಪ್ರಚೇತುನೇ—(ಯಜ್ಞ ಫಲರೂಪವಾದ ಭೋಗವನ್ನು) ಜ್ಞಾಪಿಸುವ | ಪದೇ—ಸ್ವರ್ಗಾದಿ
ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಅಧಿ ಜಾಗೃತಂ—ವಿಶೇಷ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿ | ಶರ್ಮ—ಸುಖವನ್ನು ಅಥವಾ ಸುಖಕರವಾದ
ಸ್ಥಾನವನ್ನು | ಯಚ್ಛತಂ—(ನಮಗೆ) ಕೊಡಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನಾವು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳು ಫಲಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮ ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳಾದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಿದೆ. ನೀವು ಆ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿದ್ದು, ನಮಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ.

English Translation.

O Indra and Agni, by this unfailing Sacrifice be vigilant in the place which affords knowledge and bestow upon us happiness.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. ತೇನ ಸತ್ಯೇನ ಜಾಗ್ರತ ಮತ್ತು ಪ್ರಚೇತುನೇ ಪದೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇವುಗಳಿಗೆ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಬರುವಂತೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಋಷಿಯ ಆಶಯವೇನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಸಂತೃಪ್ತರಾಗಿ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ನಮಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವಿರಬಹುದು.

ಪ್ರಚೇತುನೇ ಪದೇ—ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕೇ ಸ್ಥಲೆ | ಫಲಭೋಗಜ್ಞಾಪಕೇ ಪದೇ | ಜ್ಞಾಪಕವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಸ್ಥಳ.

ಶರ್ಮ—ಸುಖಂ ಗೃಹಂ ವಾ | ಸುಖವನ್ನು ಅಥವಾ ಗೃಹವನ್ನು. ಗಯ, ಕೃದರ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಗೃಹನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶರ್ಮಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶರ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹ, ವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. (ನಿ. ೩-೧೩)

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜಾಗ್ರತಂ—‘ಜಾಗ್ರ ನಿದ್ರಾಪ್ರಯೇ’ ಲೋಟ್-ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಛಸ್, ‘ಲೋಟೋ ಲಜ್ಯತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂದು ಲಜ್ಯದ್ಭಾವ ‘ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಸಾಂ ತಾಂತಂ ತಾಮಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮ್ ಆದೇಶ ‘ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಾವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. (ಲೋಪ) ತಮ್, ಎಂಬುದು ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ವ ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಕ್ವಿತಿಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ, ‘ತಿಜ್ಜತಿಜಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ತಿಜಂತವಲ್ಲದ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಪ್ರಚೇತುನೇ—‘ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ’ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ‘ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ‘ಚೇತಿ’ ಎಂದಾಯ್ತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ‘ಉಣಾದಯೋ-ಬಹುಲಮ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಟೆಣಾದಿಕವಾದ ‘ಉನ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ‘ಣೇರನಿಟಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ, ಸಪ್ತಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಚೇತುನೇ, ಪ್ರಶಬ್ದ ದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದ ನಂತರ ‘ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು ಚೇತುನ ಎಂಬ ಉತ್ಪರಪದವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತ.

ಇನ್ದಾಗ್ನೀ—‘ಇಹೇನ್ದಾಗ್ನೀ’ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಥಮಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ದಾಗ್ನೀ ಎಂಬುದು ಸಂಜೋಧನಪ್ರಥಮಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಆಮನ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಆಮನ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುವುದು ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವು.

ಶರ್ಮ—ಶೃಣಾತಿ=ಹಿಂಸಿಸಿ ದುಃಖಮ್ ಇತಿ ಶರ್ಮ—‘ಶ್ವಾಹಿಂಸಾಯಾಂ’ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ‘ಅನ್ಯೇ-ಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಮನಿನ್-ಕ್ಷನಿಪ್-ವನಿಪ್-ವಿಚ್ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ವ+ಮ್, ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಶರ್ಮ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಯಚ್ಚತಮ್—‘ಯಮ ಉಪರಮೇ’ ಎಂದು ಭಾವಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಧಸ್, ಅದಕ್ಕೆ ತಮ್ ಆದೇಶ. ‘ಕರ್ದರಿ ಶಪ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಏಕರಣ. ಯಮ್+ಅ+ತಮ್ ಈಗ ‘ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೭) ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ಗವ್ಯಗತೌ, ಯಮ ಉಪರಮೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರ ‘ಛೇಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೩) ಭಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ತುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕ್, ‘ಸ್ತೋಶ್ಚನಾಶ್ಚುಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಚುತ್ವ=ತಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರ. ಯಚ್ಚತಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ‘ಇಷ ಗತೌ’ ಎಂದು ದಿವಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ‘ಇಷ್ಯತಿ’ ಎಂದು ಆಗುತ್ತೆ. ‘ಇಷ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ’ ತುದಾದಿ ಇಚ್ಛತಿ, ಇಷ ಆಭೀಕ್ಷ್ಯೇ ಕ್ರ್ಯಾದಿ, ಇಷ್ಣಾತಿ, ಎಂದು ಮೂರು ಇಷ ಧಾತುಗಳು ಇವೆ; ಇಲ್ಲಿ ತುದಾದಿ ಧಾತು ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಭತ್ವವು ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತುದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇಷು ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿ, ಭಕ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಇಷು ಎಂದು ಪಾಠವನ್ನು ಕೆಲವರು ಮಾಡುವರು, ಮತ್ತೆ ಹಲವರು ‘ಅಚಿರಯತೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಂಡೂಕಪ್ಲುತಿಯಿಂದ ಅಚಿ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅದು ‘ತಿತಿ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಏವ=ಚ ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಷ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ದಿವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ಯ, ಕ್ರ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ಚ ವಿಕರಣ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವು ಶಿತ್ತಾದರೂ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ವಾದ್ದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತುದಾದಿಯಲ್ಲೂ, ‘ಇಷುಗಮಿ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲೂ

ಇಷು ಎಂದು ಉದಿತ್ತಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡುವುದು ಅನಾರ್ಥವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಈ ಸರಿಯಲ್ಲಿ 'ಯನು ಉಪರಮೇ' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಚ್ಛತಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸಿದರೂ ಅದು, 'ಯಚ್ಛತಂ=ದತ್ತಂ' ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯ ವರ್ಣಿತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ದಾಣ್ ದಾನೇ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಥಸ್ ತಮ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ದಾಣ್+ಅ+ತಂ ಈಗ ಸಾ, ಘ್ರಾ, ಧ್ಯಾ, ಸ್ಯಾ, ಮ್ನಾ, ದಾಣ್, ದೈ, ಶ್ಯರ್ಥಿ, ಸರ್ಥಿ, ಶದ, ಸದಾಂ—ಪಿಬ, ಚಿಘ್ರ, ಧಮ, ತಿಷ್ಠ, ಮನ, ಯಚ್ಛ, ಪಶ್ಯ, ಚ್ಯೇ, ಧೌ, ಶೀಯ, ಸೀದಾಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಇತ್ಯಂಜ್ಞಕ ಶಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪಿಬಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ೬ ನೆಯ ಧಾಣ್‌ಗೆ ೬ ನೆಯ ಯಚ್ಛ ಆದೇಶ. ಯಚ್ಛ ತಮ್ ಎಂದು ಆಗುವುದು. ಈ ದಾಣ್ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅದು ಭಾಷ್ಯವಿವೃತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗುವುದು. || ೬ ||

|| ಶ್ರೀಃ ||

ಇವೃತ್ತಿರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜೇತ್ಯಾದಿಕನೇಕನಿಂಶತ್ಯಚಿಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ತಸ್ಯ ಯುಷ್ಪಿಚ್ಛಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ | ದೇವತಾವಿಶೇಷಸ್ತನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ಸೈಕಾ ಚತಸ್ತ ಅಶ್ವಿನ್ಯಸ್ತಥಾ ಸಾವಿತ್ರೈ ಆಗ್ನೇಯ್ಯಾ ದೈ ದೇವೀನಾಮೇಕೈಕೇಂದ್ರಾಣೇ ವರುಣಾನ್ಯಗ್ನಾಯಾನಾಂ ದ್ಯಾವಾಪ್ರಥಿನ್ಯೇ ಪಾರ್ಥಿವೀ ಷಡ್ವೈಷ್ಣವ್ಯೋಽತೋ ದೇವಾ ದೈವೀ ವೇತಿ | ಸೂಕ್ತಸಂಖ್ಯಾನುವರ್ತತ ಇತ್ಯಸ್ತಿನೃಂದೇಽನಿ-
ರುಕ್ತಾ ಸಂಖ್ಯಾ ನಿಂಶತಿಃ | ಅನು. ೧೨-೪ | ಇತಿ ಪರಿಭಾಷಿತತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜೇತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಸಂಖ್ಯಾ-
ವಿಶೇಷಸ್ಯಾನಿರುಕ್ತಾ ಸಂಖ್ಯಾ ನಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾ | ಸಾ ಚ ನಿಂಶತಿರೇಕಯಾದಿಕಯಾ ಸಹ
ವರ್ತತ ಇತಿ ಸೈಕಾ | ತತ್ರಾದೌ ಚತಸ್ತ ಯುಚೋಽಶ್ವಿದೇವತಾಕಾಃ | ಪಂಚಮೀಮಾರಭ್ಯಾಷ್ಟಮ್ಯಂತಾ-
ಶ್ಚತಸ್ತಃ ಸವಿತೃದೇವತಾಕಾಃ | ನವಮೀ ದಶಮೀ ಚೋಭೇ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕೇ | ಏಕಾದಶ್ಯಾ ಯುಚೋ

ದೇವಸಂಬಂಧಿನೋ ದೇವೋ ದೇವತಾಃ | ದ್ವಾದಶ್ಯಾ ಇಂದ್ರವರುಣಾಗ್ನಿಪತ್ಯಾ ಇಂದ್ರಾಣೀವರುಣಾ-
ನ್ಯಗ್ನಾಯೋ ದೇವತಾಃ | ತ್ರಯೋದಶೀಚತುರ್ದಶ್ಯಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕೇ | ಪಂಚದಶೀ
ಪಾರ್ಥಿವೀ | ಷೋಡಶ್ಯಾ ದ್ಯಾಃ ಷಡ್ವಿಷ್ಟ ದೇವತಾಃ | ಷೋಡಶೀ ಕೃತ್ವಾದೇವತಾ ನಾ || ಅತ್ರ ಸೂಕ್ತ-
ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಅಶ್ವಿನೇ ಕೃತೌ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿಬೋಧಯೇತಿ ಚತಸ್ರ
ಋಚಃ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಅಥಾಶ್ವಿನ ಏಷೋ ಉಷಾಃ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜೇತಿ ಚತಸ್ರಃ | ಅ. ೪-೧೫ | ಇತಿ ||
ಅಶ್ವಿನಗ್ರಹಸ್ಯ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜೇತ್ಯೇಕಾ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ದ್ವಿದೇವತ್ಯೈಶ್ಚ ರಂತೀತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ |
ಅಶ್ವಿನಸ್ಯ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿ ಬೋಧಯ | ಅ. ೫-೫ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು — ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವು ಐದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು—ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ.
ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ—ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ಸೈಕಾ ಚತಸ್ರ ಅಶ್ವಿನೈಸ್ತಥಾ ಸಾವಿತ್ರೈ ಅಗ್ನೇಯೈ
ದ್ವೇ ದೇವೀನಾಮೇಕೈಕೇಂದ್ರಾಣೀವರುಣಾನ್ಯಗ್ನಾಯಾನಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೇ ಪಾರ್ಥಿವೀ ಷಡ್ವಿ-
ಷ್ಟವೈಶ್ವೋದಶೋ ದೇವಾ ದೈವೀ ವೇತಿ—ಎಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯ ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯಾನುಸಾರತೇ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ
ಹೇಳಿರುವುದು. (ಅನು. ೧೨-೪) ಈ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ಆದರೆ
ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆಯು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದ
ಮೊದಲನೇ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತಾಪರವಾದವು ; ಐದರಿಂದ ಎಂಟರವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸವಿತೃದೇವ
ತಾಕವು ; ಒಂಭತ್ತು ಮತ್ತು ಹತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವು ; ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ದೇವತೆಗಳ
ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಎಂದರೆ ದೇವಪತ್ನಿಯರಾದ ದೇವಿಯರು ದೇವತೆಗಳು ; ಹನ್ನೆರಡನೇ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಇಂದ್ರ ವರುಣ ಅಗ್ನಿ
ದೇವತೆಗಳ ಪತ್ನಿಯರಾದ ಇಂದ್ರಾಣೀ, ವರುಣಾಣೀ, ಅಗ್ನಾಯಾ ಎಂಬುವರು ದೇವತೆಗಳು ; ಹದಿನಾರು ಹದಿನಾಲ್ಕು
ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವು ; ಹದಿನೈದನೆಯದು ಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವು ; ಹದಿನಾರರಿಂದ ಮುಂದಿನ
ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳು ವಿಷ್ಟದೇವತಾಕವು ; ಅಥವಾ ಹದಿನಾರನೆಯ ಋಕ್ಕು ಕೃತ್ವಾ ಎಂದರೆ ಸರ್ವದೇವತಾಕವು. ಒಟ್ಟು
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿ ಬೋಧಯ ಎಂಬ
ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅಶ್ವಿನಕ್ರತುಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ
ಅಥಾಶ್ವಿನ ಏಷೋ ಉಷಾಃ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜೇತಿ ಚತಸ್ರಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಅ. ೪-೧೫).
ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಗ್ರಹವೆಂಬ ಹೋಮವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ಎಂಬ ಒಂದು ಋಕ್ಕನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರ
ವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ದ್ವಿದೇವತ್ಯೈಶ್ಚ ರಂತಿ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಸ್ಯ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿ ಬೋಧಯ
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಅ. ೫-೫). ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೨೨

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೫ || ಸೂಕ್ತ—೨೨ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ, ೪-೭ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧—೨೧ ||

|| ಋಷಿಃ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ |

|| ದೇವತಾ—೧-೪ ಅಶ್ವಿನೌ | ೫-೮ ಸವಿತಾ | ೯, ೧೦ ಅಗ್ನಿಃ | ೧೧ ದೇವ್ಯಃ | ೧೨ ಇಂದ್ರಾಣೀ-

ವರುಣಾನ್ಯಗ್ನಾಯ್ಃ | ೧೩, ೧೪ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ | ೧೫ ಪೃಥಿವೀ | ೧೬. ವಿಷ್ಣು-

ರ್ದೇನಾ ವಾ | ೧೭-೨೧ ವಿಷ್ಣುಃ ||

|| ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿ ಬೋಧಯಾಶ್ವಿನಾವೇಹ ಗಚ್ಛತಾಮ್ |

ಅಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರಾತಃ ೨ ಯುಜಾ | ವಿ | ಬೋಧಯ | ಅಶ್ವಿನೌ | ಆ | ಇಹ | ಗಚ್ಛತಾಮ್ ||

ಅಸ್ಯ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಪೀತಯೇ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರ ಹೋತಾಧ್ವರ್ಯುಮುದ್ವಿತ್ಯ ಬ್ರೂತೇ | ಹೇ ಅಧ್ವರ್ಯೋ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ಪ್ರಾತಃ-
ಸವನಗ್ರಹೇಣ ಸಂಯುಕ್ತಾವಶ್ವಿನೌ ದೇವೌ ವಿ ಬೋಧಯ | ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಬುದ್ಧೌ ಕುರು | ಅಶ್ವಿನೌ
ಪ್ರಬುದ್ಧೌ ಚಾಶ್ವಿನೌ ದೇವಾವಸ್ಯಾಭಿಷವಸಂಸ್ಕಾರಯುಕ್ತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ ಸಾನಾಯೇಹ
ಕರ್ಮಣ್ಯಾ ಗಚ್ಛತಾಂ || ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾತೇ ಗೃಹ್ಯಮಾಣೇನ ಗ್ರಹೇಣ ಸಹೇತಿ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ |
ಸತ್ಸೂದ್ವಿಷೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿಪ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಸ್ಯ |
ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೀತಯೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಕ್ವಿನ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಅಧ್ವರ್ಯೋ—ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ) | ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ—ಪ್ರಾತಃಸವನಗ್ರಹಣಯುಕ್ತರಾದ | ಅಶ್ವಿನೌ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು | ನಿ ಬೋಧಯ—ಪ್ರಬುದ್ಧರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು (ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸು) (ಅಶ್ವಿನೌ—ಪ್ರಬುದ್ಧರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ) | ಅಸ್ಯ—(ಸಂಸ್ಕಾರಯುಕ್ತವಾದ) ಈ | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ | ಸೀತಯೇ—ಪಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ | ಇಹ—ಇಲ್ಲಿಗೆ | ಆ ಗಚ್ಛತಾಂ—ಬನ್ನಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಾತಃಸವನಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು, ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ, ಪ್ರಬುದ್ಧರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. (ಎಚ್ಚಿಸು) ಪ್ರಬುದ್ಧರಾಗಿ ಅವರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು, ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲಿ.

English Translation.

Awaken the Aswins for the morning Sacrifice; let them both come hither to drink of this Soma-juice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು ಅಧ್ವರ್ಯುವೆಂಬ ಋತ್ವಿಕನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ—ಪ್ರಾತಃಸವನಗ್ರಹಣ ಸಂಯುಕ್ತಾ || ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಸೋಮಪಾನಗ್ರಹಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧರಾಗುವಂತೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ವೇದಾರ್ಥಯುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ-ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಅಶ್ವಾ ರಥೇ ಯೋಜಯಂತಾ—ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ರಥವೆಂಬ ಶಬ್ದವಾಗಲಿ, ಅಶ್ವಶಬ್ದವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವಿಬೋಧಯ—ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸು ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಶಯ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಎದ್ದು ರಥಕ್ಕೆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿರುವವರನ್ನು ಮತ್ತೆ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುವುದು ಎಂಬುವುದು ಅಸಂಭವವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವಲ್ಲ. ಸಾಯಣರ ಮತ್ತು ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಯ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ—ಪ್ರಾತಃ ಯುಜಾ ತೇ ಇತಿ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಪ್ರಾತಃ=ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ಯುಜಾತೇ-ಗೃಹ್ಯಮಾಣ ಗ್ರಹಣೋದಿಗೆ ಸೇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅವಯವಾರ್ಥ. 'ಸತ್ಸೋದ್ವಿಷದ್ರುಹದುಹ ಯುಜವಿದಭಿದಚ್ಛಿದಜಿನೀರಾಜಾಮುಪಸರ್ಗೇಽಸಿ ಕ್ವಿಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, 'ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—' ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ, ಯುಜಾ ನ ಉಕಾರಧಾತು

ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಉಪಪದಸಮಾಸ, 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯೇತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ.

ಅಸ್ಯ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ಜನ್, 'ತೈವಾದೀನಾಮಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ, 'ಅತೋಗುಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ 'ಟಾಜಿಸಿಜಸಾಮಿನಾತ್ಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಆದೇಶ 'ಹಲಿ ಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದ್‌ಗೆ ಲೋಪ, ಅನ್ವಾದೇಶ ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ 'ಇದಮೋಽನ್ಯಾದೇಶೇಶನುದಾತ್ತಸ್ತುತೀಯಾದೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತ 'ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತ ಇದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಊಡಿದಂ ಪದಾಡ್ಯಪ್ಪು ಮೈದ್ಯುಭ್ಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಪೀತಯೇ—ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸ್ವರ ಬಂದು ಪೀತಿ ಶಬ್ದವು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಕ್ಷೀ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕು, ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಕ್ಷೀ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಾ ಸುರಥಾ ರಥೀತಮೋಭಾ ದೇವಾ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ ||

ಅಶ್ವಿನಾ ತಾ ಹವಾಮಹೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಾ | ಸುರಥಾ | ರಥೀತಮಾ | ಉಭಾ | ದೇವಾ | ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ ||

ಅಶ್ವಿನಾ | ತಾ | ಹವಾಮಹೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೋಭಾಶ್ವಿನಾ ದೇವಾ ಯಾವುಭಾವಶ್ವಿನೌ ದೇವೌ ಸುರಥಾ ಶೋಭನರಥಯುಕ್ತೌ ರಥೀತಮಾ ರಥಿನಾಂ ಮಧ್ಯೇತೀತಯೇನ ರಥಿನೌ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ ದ್ಯುಲೋಕನಿವಾಸಿನೌ ತಾ ಹವಾಮಹೇ | ತಾದ್ಯ-

ಶಾವತ್ಸಿನಾವಾಹ್ನಯಾಮಹೇ || ಯೇತ್ಯಾದಿಷ್ಟಷ್ಟಸು ಪದೇಷು ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ದ್ವಿವಚನಸ್ಯಾಕಾರಃ | ಸುರಥಾ | ಶೋಭನೋ ರಥೋ ಯೇಯೋಸ್ತೌ ಸುರಥಾ | ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಾಪನಾದಂ ಬಹು-
ವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ನೌಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪಾಪ್ತ
ಅದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಥೀತಮಾ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದ್ವೃಶ್ಯತ ಇತಿ
ಸಂಹಿತಾಯಾಮಿಕಾರಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ | ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶತ ಇತಿ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ | ಕ್ವಿಜ್ಞೇತಿ
ಕ್ವಿಪ್ | ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯಲುಕ್ | ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃದಿತಿ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಾ ಉಭಾ ಅಶ್ವಿನಾ ದೇವಾ—ಯಾವ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಬ್ಬರೂ | ಸುರಥಾ—ಒಳ್ಳೆಯ ರಥವುಳ್ಳ
ವರೋ | ರಥೀತಮಾ—ರಥಿಕರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರೋ | ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ—ದೇವಲೋಕವಾಸಿಗಳೋ | ತಾ—(ಅಂತಹ)
ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ | ಹವಾಮಹೇ—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಒಳ್ಳೆಯ ರಥವುಳ್ಳವರು, ರಥ ನಡೆಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥರು ಮತ್ತು ದೇವಲೋಕ
ವಾಸಿಗಳು. ಅಂತಹ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ನಾವು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

We invoke the two Aswins who are both divine, the best of
charioteers, dwellers in heaven, riding in an excellent car.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸುರಥಾ—ಶೋಭನರಥಯುಕ್ತಾ | ಒಳ್ಳೆಯ ರಥವುಳ್ಳವರು.

ರಥೀತಮಾ—ರಥಿಕರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ರಥಿಕರೆಂದರೆ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಯುದ್ಧಮಾಡುವವರು. ಸ್ವಂದ
ಸ್ವಾಮಿಯು—ರಥೀತಮಾ—ಸಾರಥಿರತ್ರ ರಥ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಅತಿಶಯೇನ ಸಾರಥೀ-ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ರಥೀ ಎಂದರೆ
ಸಾರಥಿ ಎಂದರ್ಥವು, ರಥೀತಮಾ—ಸಾರಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರು ಅಥವಾ ರಥವನ್ನು ನಡೆಸುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲರು ಎಂದು
ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ—ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶತ ಇತಿ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ | ದಿವಿ ಸ್ಪೃಷ್ಪಾರೌ ಗಂತಾರಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಸ್ವರ್ಗ
ವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವವರು ಅಥವಾ ಮುಟ್ಟುವವರು ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವರು, ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸಿಗಳು
ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯಾ—ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಔಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ, 'ತೋಭನ್ ರಥಾ ಯಯೋಸ್ತೌ ಸುರಥಾ' ಇಲ್ಲಿ 'ಸಮಾಸಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದರಿಂದ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಉತ್ತರಪದವು ಸು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ನಜ್ಞಾಸುಭ್ಯಾಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ರಥಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ್ದರಿಂದ 'ನಜ್ಞಾಸುಭ್ಯಾಂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ 'ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಸು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೂ ಆದ ಪದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. 'ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಹನಿಕುಷಿನೀರಮಿ ಕಾಶಿಭ್ಯಃಕೃನ್' (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಲು 'ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ರಥ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಇದು 'ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್' ಎಂಬ ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ರಥೀತಮ್—ರಥಃ ಅನಯೋರಸ್ತ್ರೀತಿ ರಥಿನೌ, 'ಅತೀನಿಶನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಿಶಯೇನ ರಥಿನೌ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾಗ 'ಅತಿಶಾಯನೇತಮಬಿಷ್ಣನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಸ್, ಅಂತರ್ವರ್ತಿ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ರಥೀ ಎಂಬುದು ಪದವು, 'ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಲೋಪ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ.

ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ—ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶತ ಇತಿ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ 'ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಸೋಪಪದಗಳಾದರೂ ಸರಿಯೆ, ನಿರುಪಪದಗಳಾದರೂ ಸರಿಯೆ ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, 'ಸತ್ಸೋದ್ವಿಷ್' ಎಂಬುದು ಇದರ ವಿವರಣವು. ದಿವಿಸ್ಪೃಶ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಉಪಪದಮತಿಜ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ, 'ತತ್ಪುರುಷೇಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪) ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಸಪ್ತಮಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಅಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಅಲುಕ್, ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರದೇ ಇದ್ದರೂ ಅಲುಕ್ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯೈತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿ, ಕಾರಕ ಉಪಪದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃದಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸ್ಪೃಶ್ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸ್ಪೃಶ ಸಂಸ್ಕರಣೇ, ಧಾತು || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಾ ವಾಂ ಕಶಾ ಮಧುಮತ್ಯಶ್ವಿನಾ ಸೂನೃತಾವತೀ |
ತಯಾ ಯಜ್ಞಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಾ | ವಾಂ | ಕಶಾ | ಮಧುಮತಿ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಸೂನೃತಾವತಿ ||
ತಯಾ | ಯಜ್ಞಂ | ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಶ್ವಿನಾ ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ದೇವೌ ವಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿನೀ ಯಾ ಕಶಾಶ್ವತಾಡಿನೀ ವಿದ್ಯತೇ
ತಯಾ ಸಹಾಗತ್ಯ ಯಜ್ಞಮಸ್ಮದೀಯಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ | ಸೋಮರಸೇನ ಸೇಕ್ತುಮಿಚ್ಛತಂ | ಕಶಯಾ-
ಶ್ವಾಸ್ತೃಧಂ ತಾಡಯಿತ್ವಾ ಸಹಸಾ ಸಮಾಗತ್ಯ ಭವದ್ವಿಷಯಾಂ ಸೋಮರಸಾಹುತಿಂ ನಿಷ್ಪಾದಯಿತು-
ಮುದ್ಯುಕ್ತಾ ಭವತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶೀ ಕಶಾ | ಮಧುಮತಿ | ಅರ್ಣಃ ಕ್ಷೋದ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟೇಕ-
ಶತಸಂಖ್ಯಾಕೇಷೂದಕನಾನುಸು ಷುಧು ಪುರೀಷಮಿತಿ ಪಠಿತಂ | ತಸ್ಮಾದುದಕವತೀತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ |
ಆಶ್ವಸ್ಯ ಶೀಘ್ರಗತ್ಯಾ ಯತ್ಸ್ವೇದೋದಕಂ ಸ್ತವತಿ ತೇನೇಯಂ ಕಶಾಕ್ಲಿನ್ನೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೂನೃತಾವತೀ
ಪ್ರಿಯಸತ್ಯವಾಗ್ಯುಕ್ತಾ | ತೀವ್ರೇಣ ಕಶಾತಾಡನೇನ ಯೋ ಧ್ವನಿನಿಷ್ಪದ್ಯತೇ ತಾಡನವೇಲಾಯಾ-
ಮಶ್ವಾರೂಢೇನ ಚ ಯ ಆಕ್ರೋಶಃ ಕ್ರಿಯತೇ ತದುಭಯಂ ಶೀಘ್ರಗಮನಹೇತುತ್ವೇನ ಯಜಮಾನಸ್ಯ
ಪ್ರಿಯಂ | ಯದ್ವಾ | ಶ್ಲೋಕೋ ಧಾರೇತ್ಯಾದಿಷು ಸಪ್ತಪಂಚಾಶದ್ವಾಜ್ಞಾಮಸು ಕಶಾ ಧಿಷಣೇತಿ
ಪಠಿತಂ | ಅಶ್ವಿನೀರ್ಯಾ ವಾಕ್ ಮಧುಮತಿ ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಾ ಪಾರುಷ್ಯರಹಿತಾ ಸೂನೃತಾವತೀ
ಪ್ರಿಯತ್ವಸತ್ಯತ್ವೋಪೇತಾ | ಫಲಪ್ರದಾನವಿಷಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಯಾ ವಾಚಾ ಯುಕ್ತಾ ಯಜ್ಞ ಮಿಮಿಕ್ಷತ-
ಮಿತಿ ಯೋಜನೀಯಂ || ಕಶಾ | ಕಶ ಗತಿಶಾತನಯೋಃ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ |
ಸೂನೃತಾವತೀ | ಊನ ಪರಿಹಾಣೇ | ಸುಷ್ಮಾನಯತ್ಯಪ್ರಿಯಮಿತಿ ಸೂನ್ | ತಥಾವಿಧವೃತ್ತಂ ಸತ್ಯಂ
ಯಸ್ಯಾಂ ವಾಚಿ ಸಾ ಸೂನೃತಾ | ನರ್ಜಾಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಪರಾದಿ-
ಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಸಾ ಯಸ್ಯಾ ಅಸ್ತಿ ಸಾ ಕಶಾ ಸೂನೃತಾವತೀತಿ ಕಶಾಯಾಃ
ಸಂಜ್ಞಾ | ಏವಂನಾಮಾ ಯಾ ಕಶೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಪಾ. ೮-೨-೧೧ | ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ಸಂ |
ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ | ಮಿಹೇಃ ಸನ್ | ಹಲಂತಾಚ್ಛೇ | ಪಾ. ೧-೨-೧೦ | ಇತಿ ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ ||
ಧತ್ತಕತ್ತಪತ್ಯಾನಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮ | ಮಧುಮತೀ—ಅಶ್ವಗಳ ಸ್ವೇದದಿಂದ ತೊಯ್ದಿರುವ ಸೂನೈತಾವತೀ—(ಕಶಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ) ಪ್ರಿಯವಾದ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ | ಯಾ ಕಶಾ—ಯಾವ ಕಶೆ (ಚಾವಟಿಯು) ಯುಂಟೋ | ತಯಾ—ಅದರೊಡನೆ (ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಕುದುರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬಂದು) | ಯಜ್ಞಂ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ—ಸೋಮರಸಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸಿ (ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿರಿ) | ಅಥವಾ ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮ | ಮಧುಮತೀ—ಮಾಧುರ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ಅಥವಾ ವೃದುವಾದ | ಸೂನೈತಾವತೀ—ಪ್ರಿಯವಾದ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ | ಯಾ ಕಶಾ—ಯಾವನಾಕ್ಕುಂಟೋ | ತಯಾ—ಅದರಿಂದ (ಯುಕ್ತರಾಗಿ ಎಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುತ್ತಾ) ಯಜ್ಞಂ—(ನಮ್ಮ) ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ—ಸೋಮರಸಾಹುತಿಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರಿ.

|| ಭಾನಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಶಾಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಓಡಿಸುವಾಗ ಅವುಗಳು ಬೆವರಿನಿಂದ ನೆನೆಯುವಂತೆ, ಮಾಡುತ್ತಾ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಓಡಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಿಕೊಂಡು ವೇಗವಾಗಿ ಬಂದು, (ಅಥವಾ ನಿಮ್ಮ ವೃದುವಾದ ಮತ್ತು ವರಪ್ರದಾನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ಮಾತಿನಿಂದ) ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೋಮರಸಾಹುತಿಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತರಾಗಿರಿ (ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿರಿ),

English Translation.

Aswanis sprinkle the sacrifice with your whip which is full of sweet juice (honey); lash (your horses) loudly.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಚಾವಟಿಯಿಂದ ನಿಮ್ಮ ರಥದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಾಡನಮಾಡುತ್ತಾ, ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಚೋದನೆಮಾಡುತ್ತಾ ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬೇಗನೆ ಬಂದು ಸಿಹಿಯಾದ ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಂಡು ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಿಯವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ನಮಗೂ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಶಾ—ಪ್ರತೋದಃ | ಕುದುರೆಯನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಚೋದನೆಮಾಡುವ ಚಾವಟಿ, whip or horsewhip.

ಮಧುಮತೀ—ಮಾಧುರ್ಯಯುಕ್ತವಾದ, ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಇಂಪಾದ (ಧ್ವನಿ).

ಸೂನ್ಯತಾವತೀ—ಪ್ರಿಯವಾದ, ಸತ್ಯವಾದ. ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಧುಮತೀ, ಸೂನ್ಯತಾವತೀ, ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಕಶಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕಶಾ—‘ಕಶ ಗತಿಶಾತನಯೋಃ’ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ‘ನಂದಿಗ್ರಹಿಪಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಚಾದಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ‘ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಸೂನ್ಯತಾವತೀ—‘ಊನ ಪರಿಹಾಣೇ’ ಧಾತು ೧೦ ನೇ ಗಣ. ‘ಅಪ್ರಿಯಂ ಸುಷ್ಮ ಊನಯತಿ’ ಅಪ್ರಿಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರಿಹರಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ ‘ಸೂನ್’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಸೂನ್-ಋತಂ=ಸತ್ಯಂ ಯಸ್ಯಾಂ ನಾಚಿ ಸಾ, ಸೂನ್ಯತಾ’ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಯಾವ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಿಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರಿಹರಿಸತಕ್ಕ ಸತ್ಯವಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಮಾತು ಸೂನ್ಯತಾ ಪದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾಗುವುದು. ಸೂನ್ಯತಾ ಅಸ್ಯಾ ಅಸ್ತೀತಿ ಸೂನ್ಯತಾ, ಕಶಾ, ‘ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿನ್ನಿತಿಮತುಸ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸೂನ್ಯತಾ+ಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೧) ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಮತುಸ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ‘ಉಗಿತತ್ವ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ಸೂನ್ಯತಾವತೀ. ಈ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವ ಯಾವ ಕಶಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ ಇದೆಯೋ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಮಿಮಿಕ್ಷತಮ್—‘ಮಿಹ ಸೇಚನೇ’ ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ‘ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್, ‘ಸನ್ಯಜಿಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ‘ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಮಿ ಮಿಹ್+ಸ ‘ಹಲಂತಾತ್ವ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೦) ಇ ಉ ಋ ಇವುಗಳ ಸಮಾದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ ಕಿತ್ ‘ವಸತಿರ್ದಹ್ ದಿಹಿದುಹೋ ನಹ್ ಮಿಹ್ ರುಹ್ ಲಿಹ್ ವಹಿಸ್ತಥಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೭-೧೦೨ ಕಾ. ೬) ಎಂದು ಅನಿಟ್ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಠವಿರುವುದರಿಂದ ಸನ್ನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ ಝಲಾದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ‘ಕ್ವಿತಿಚಿ’ ಎಂದು ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುವ ಕಾರಣ ‘ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಿ ಮಿಹ್+ಸ ಈಗ ‘ಹೋಢಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಝಲ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ ‘ಷಢೋಃಕಸ್ವಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಸಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಷಕಾರ ಢಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, ಮಿ ಮಿಹ್+ಸ ‘ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ, ಮಿ ಮಿಕ್ಷ, ಇದಕ್ಕೆ ‘ಸನಾದ್ಯನ್ತಾಧಾತವಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಧನ್ ಗೆ ತಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ ಎಂದಾಗುವುದು || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಹಿ ವಾಮಸ್ತಿ ದೂರಕೇ ಯತ್ರಾ ರಥೇನ ಗಚ್ಛಥಃ |

ಅಶ್ವಿನಾ ಸೋಮಿನೋ ಗೃಹಮ್ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಹಿ | ವಾಮಾ | ಅಸ್ತಿ | ದೂರಕೇ | ಯತ್ರ | ರಥೇನ | ಗಚ್ಛಥಃ ||

ಅಶ್ವಿನಾ | ಸೋಮಿನಃ | ಗೃಹಮ್ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಶ್ವಿನಾ ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾ ದೇವಾ ಯುವಾಂ ಸೋಮಿನಃ ಸೋಮವತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಗೃಹಂ ಪ್ರತಿ ರಥೇನ ಗಚ್ಛಥಃ | ಸ ಮಾರ್ಗೋ ವಾಂ ಯುವಯೋರ್ದೂರಕೇ ದೂರದೇಶೇ ನಹ್ಯಸ್ತಿ | ನ ವರ್ತತೇ ಖಲು | ಯದ್ವಾ | ಯತ್ರ ಗೃಹೇ ಗಚ್ಛಥಸ್ತಚ್ಛ ಗೃಹಂ ದೂರೇ ನ ಭವತಿ || ನಹಿ | ಏವಮಾದೀನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅಸ್ತಿ | ಜಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತಿ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಅತ್ರ ಹಿ ಗೃಹಂ ದೂರೇ ಚ ನಾಸ್ತಿ ಯುವಾಂ ಚ ರಥೇನ ಗಚ್ಛಥ ಇತಿ ಸಮುಚ್ಚಯಶ್ಚಾರ್ಥೋ ಗಮ್ಯತೇ | ಚಶಬ್ದೋ ನ ಪ್ರಯುಜ್ಯತ ಇತಿ ಚ ಲೋಪೇ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಜ್ಞಭಕ್ತಿರಸ್ತೀತಿ | ಯತ್ರ | ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಗಚ್ಛಥಃ | ಇಯಂ ಯದ್ಯಪಿ ನ ಪ್ರಥಮಾ ತಥಾಪಿ ಯತ್ರೇತಿ ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ (ನೀವು) ಸೋಮಿನಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ | ಗೃಹಂ—ಮನೆಗೆ | ರಥೇನ—ರಥದಮೇಲೆ | ಗಚ್ಛಥಃ—ಹೋಗುತ್ತೀರಿ | ಸಃ—ಆ ಮಾರ್ಗವು ವಾಂ—ನಿಮಗೆ | ದೂರಕೇ—ದೂರದಲ್ಲಿ | ನಹಿ ಅಸ್ತಿ—ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ರಥದಮೇಲೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿರುವ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಮನೆಯು ದೂರವಾಗಿಲ್ಲ. (ಆದ್ದರಿಂದ ಬೇಗಬರಬೇಕು.)

English Translation.

For to you, Aswins, the house of the Soma-sacrificer whither you go in your chariot is not far off.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ನಿಮ್ಮ ರಥವು ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸಬಲ್ಲದು. ಮಧುರಧ್ವನಿಯುಕ್ತವಾದ ಚಾವಟಿಯು ಕುದುರೆಯನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ರಥದಿಂದ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುವ ನಿಮಗೆ ಸೋಮಯಜ್ಞಕರ್ತೃವಿನ ಮನೆಯು ದೂರವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನೀವು ಯಜಮಾನನ ಮನೆಗೆ ಬೇಗನೆ ಬರಬಹುದು. ಆ ಮನೆಯು ದೂರವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನೆಹಿ—‘ ಏವಾದೀನಾಮನ್ತಃ ’ (ಫಿ. ಸೂ. ೮-೨) ಏವಾದಿಗಣಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಯದ್ಯಪಿ ‘ ನೆಹಿ ’ ಎಂಬುದು ಏವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅದು ಅಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಅಸ್ತಿ—ಇಲ್ಲಿ ‘ ಗೃಹಂ ದೂರೇ ಚ ನಾಸ್ತಿ, ಯುವಾಂ ಚ ರಥೇನ ಗಚ್ಛತಃ, ಮನೆಯು ದೂರದಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ನಿವಾದರೋ ರಥದಿಂದ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುವಿರಿ ’ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಕಾರ ಪ್ರಯೋಗವು ಅವಶ್ಯಕ, ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಏವಂಚ ‘ ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ ’ (ಸಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಚ ವಾ ಹ ಅಹ ಏವ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬಂದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಥಮವಾದ ತಿಜಂತ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಯತ್ರ—‘ ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚ ’ (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೬) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಯತ್ರ ಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ ಚಾದಯೋಽಸತ್ವೇ ’ (ಸಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫೭) ಲಿಂಗ ಸಂಖ್ಯಾಕಾರಕಾನನ್ವಯಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಚಾದಿಗಣಪಠಿತಶಬ್ದಗಳು ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು, ಎಂದು ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಗಚ್ಛತಃ-ಚರೋಪವು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಇದು ಪ್ರಥಮ ತಿಜಂತವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ‘ ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಯತ್ರ ಎಂಬ ಯಚ್ಛಬ್ದ ಘಟಿತಪದಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ’ (ಸಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಛಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಪೂಜನಾತ್ಪೂಜಿತಮನುದಾತ್ತಮ್ ’ (ಸಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣದಿಂದ ‘ ಅತ್ರ ಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮಿನಿದ್ವೇಶೇಽಪಿನಾನಂತರ್ಮಮಿಷ್ಯತೇ ’ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಚ್ಛತಃ ಎಂಬುದು ಯತ್ರಶಬ್ದವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅನುದಾತ್ತ ನಿಷೇಧ ಬರಲು ತಡೆ ಇಲ್ಲ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿಮೂತಯೇ ಸವಿತಾರಮುಪ ಹ್ವಯೇ |

ಸ ಚೇತ್ತಾ ದೇವತಾ ಪದಂ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಹಿರಣ್ಯ ಪಾಣಿಂ | ಉತಯೇ | ಸವಿತಾರಂ | ಉಪ | ಹ್ವಯೇ |

ಸಃ | ಚೇತ್ತಾ | ದೇವತಾ | ಪದಂ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವ್ಯಾಢಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯೇ ಛಂದೋನೇ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರೇ ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿಮೂತಯ ಇತಿ ಸಾವಿ-
ತ್ರೈಕ್ಷತಸ್ತಃ | ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿಮೂತಯ ಇತಿ ಚತಸ್ತೋ ಮಹೀ
ದ್ಯಾಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಃ | ಆ. ೮-೧೦ | ಇತಿ ||

ಉತಯೇಽಸ್ಮದ್ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ಸವಿತಾರಂ ದೇವಮುಪ ಹ್ವಯೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಿ | ಸ ಚ ಸವಿತಾ
ದೇವ ಏತನ್ಮಂತ್ರಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯದೇವತಾ ಭೂತ್ವಾ ಪದಂ ಯಜಮಾನೇನ ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಸ್ಥಾನಂ ಚೇತ್ತಾ |
ಜ್ಞಾಪಯಿತಾ ಭವತಿ | ಕೀದೃಶಂ ಸವಿತಾರಂ | ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿಂ ಯಜಮಾನಾಯ ದಾತುಂ ಹಸ್ತೇ
ಸುವರ್ಣಧಾರಿಣಂ | ಯದ್ವಾ | ದೇವಕರ್ತೃಕೇ ಯಾಗೇ ಸವಿತಾ ಸ್ವಯಮೃತ್ವಿಗ್ಭೂತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವೇನಾನ್-
ಸ್ಥಿತಃ | ತದಾನೀಂ ಕಸ್ಯಾಂಚಿದಿಷ್ಟಾವಧ್ವರ್ಯವಸ್ತಸ್ಮೈ ಸವಿತ್ರೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಪ್ರಾಶಿತ್ರನಾಮಕಂ ಪುರೋ-
ಡಾಶಭಾಗಂ ದತ್ತವಂತಃ | ತಚ್ಚ ಪ್ರಾಶಿತ್ರಂ ಹಸ್ತೇ ಸವಿತ್ರಾ ಗೃಹೀತಂ ಸತ್ತದೀಯಪಾಣಿಂ ಚಿಚ್ಛೇದ |
ತತಃ ಪ್ರಾಶಿತ್ರಸ್ಯ ದಾತಾರೋಽಧ್ವರ್ಯವಃ ಸುವರ್ಣಮಯಂ ಪಾಣಿಂ ನಿರ್ಮಾಯ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಂತಃ |
ಸೋಽಯಮರ್ಥಃ ಕೌಷೀತಕಿಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಮಾಮ್ನಾತಃ | ಸವಿತ್ರೇ ಪ್ರಾಶಿತ್ರಂ ಪ್ರತಿಜಹ್ರುಸ್ತತ್ತಸ್ಯ
ಪಾಣೇ ಪ್ರಚಿಚ್ಛೇದ ತಸ್ಮೈ ಹಿರಣ್ಮಯೌ ಪ್ರತಿಧಧುಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಧಿರಣ್ಯಪಾಣಿರಿತಿ ಸ್ತುತ ಇತಿ | ಹಿರಣ್ಯ-
ಶಬ್ದಂ ಪಾಣಿಶಬ್ದಂ ಚ ಯಾಸ್ಯ ಏವಂ ನಿರ್ವಕ್ತಿ | ಹಿರಣ್ಯಂ ಕಸ್ಮಾದ್ಧಿಯತ ಅಯಮ್ಯಮಾನಮಿತಿ ವಾ
ಹ್ರಿಯತೇ ಜನಾಜ್ಞನಮಿತಿ ವಾ ಹಿತರಮಣಂ ಭವತೀತಿ ವಾ ಹರ್ಯತೇರ್ನಾ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಾಕರ್ಮಣಃ |
ನಿ. ೨-೧೦ | ಇತಿ | ತಥಾ ಪಾಣಿಃ | ಪಣಾಯತೇಃ ಪೂಜಾಕರ್ಮಣಃ | ನಿ. ೨-೨೬ | ಇತಿ || ಹಿರಣ್ಯ-
ಶಬ್ದೋ ನಬ್ಜಿಷಯತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ. ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ | ಉತಯೇ |
ಉದಾತ್ತ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾವೃತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ತಿನಂತೋಽಂತೋದಾತ್ತೋ ನಿಪಾತಿತಃ |

ಸವಿತಾರಂ | ತೈ ಚಿತ್ವಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚೇತ್ತಾ | ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತ-
ಣ್ಯರ್ಥಾತ್ವಾಚ್ಛೇದ್ಯೇ ತೈನ್ | ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿಡಭಾವಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ |
ದೇವತಾ | ದೇವಾತ್ತಲ್ | ಪಾ. ೫-೪-೨೭ | ಇತಿ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ತಲ್ | ಲಿತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಮುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಪದಶಬ್ದಃ ಪಚಾದ್ಯಜಂತಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ || ೪ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉತಯೇ—(ನಮ್ಮ) ರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರ | ಹಿರಣ್ಯಸಾಣಿಂ—(ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ) ಕೈಯಲ್ಲಿ
ಹಿರಣ್ಯವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಅಥವಾ ಹಿರಣ್ಯಮಯವಾದ ಕೈಯುಳ್ಳ | ಸವಿತಾರಂ—ಸವಿತೃನಾಮಕ ದೇವತೆಯನ್ನು
(ಸೂರ್ಯನನ್ನು) | ಉಪ ಹ್ವಯೇ—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ | ಸಃ—ಆ ಸವಿತೃವು | ದೇವತಾ—(ಮಂತ್ರ
ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ) ದೇವತೆಯಾಗಿ | ಪದಂ—(ಯಜಮಾನನಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯವಾದ) ಸ್ಥಾನವನ್ನು | ಚೇತ್ತಾ—ಜ್ಞಾಪಿಸು
ತ್ತಾನೆ, (ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹಿರಣ್ಯವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವ ಸವಿತೃದೇವತೆಯು ನಮ್ಮನ್ನು
ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ನಮ್ಮಿಂದ ಆಹ್ವಾನನಾಗಿ ಬಂದು ಯಜಮಾನನಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಿ.

English Translation.

I invoke Savitri, the golden-handed (or with gold in his hand) to
protect me; among gods he is the one who appoints the place of the
worshipper.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹಿರಣ್ಯಸಾಣಿಂ—ಯಜಮಾನನು ದಾತುಂ ಹಸ್ತೇ ಸುವರ್ಣಧಾರಿಣಿಂ | ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯವನ್ನು (ಚಿನ್ನ) ಹಿಡಿದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಯಸಾಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಹಿರಣ್ಯ-
ಮಯೋ ಸಾಣೀ ಯಸ್ಯ ಸಃ—ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಕೈಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಯಸಾಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.
ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ದೇವಕರ್ತೃಕೇ ಯಾಗೇ ಸವಿತಾ ಸ್ವಯಮೃತ್ತಿಗ್ಭಾತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವೇನಾವಸ್ಥಿತಃ | ತದಾನೀಂ
ಕಸ್ಯಾಂಚಿದಿಷ್ಟಾವಧ್ವರ್ಯವಸ್ತುಸ್ಮೈ ಸವಿತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಪ್ರಾಶಿತ್ರನಾಮಕಂ ಪುರೋಡಾಶ-
ಭಾಗಂ ದತ್ತವಂತಃ | ತಚ್ಚ ಪ್ರಾಶಿತ್ರಂ ಹಸ್ತೇ ಸವಿತ್ರಾ ಗೃಹೀತಂ ಸತ್ತದೀಯಸಾಣಿಂ
ಚಿಚ್ಛೇದ | ತತಃ ಪ್ರಾಶಿತ್ರಸ್ಯ ದಾತಾರೋಽಧ್ವರ್ಯವಃ ಸುವರ್ಣಮಯಂ ಸಾಣಿಂ ನಿರ್ಮಾಯ
ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಂತಃ || ಸವಿತೇ ಪ್ರಾಶಿತ್ರಂ ಪ್ರತಿಜಹ್ರುಸ್ತತ್ತಸ್ಯ ಸಾಣೀ ಪ್ರಚಿಚ್ಛೇದ ತಸ್ಮೈ
ಹಿರಣ್ಮಯೌ ಪ್ರತಿಧಧುಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಧಿರಣ್ಯಸಾಣಿರಿತಿ ಸ್ತುತ ಇತಿ ||

ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸವಿತೃವು ತಾನೂ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಋತ್ವಿಕ್ಯನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದನು. ಆಗ ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳೆಂಬ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಈ ಸವಿತೃವೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಪ್ರಾಶಿತ್ರವೆಂಬ ಪುರೋಡಾಶಭಾಗವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಆದರೆ ಕೂಡಲೆ ಆ ಪ್ರಮಾದವು ತಿಳಿದದ್ದರಿಂದ ಸವಿತೃವು ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದ ಅವನ ಹಸ್ತಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದರು. ಸವಿತೃವಿಗೆ ಕೈಯಿಗಳಿಲ್ಲದೇ ಹೋಗಲು ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಹಸ್ತಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಸವಿತೃವಿಗೆ ಅದನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದರು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸವಿತೃವಿನ ಕೈಗಳು ಸುವರ್ಣದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಸವಿತೃವು ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿಯೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದದ ಮತ್ತು ಪಾಣಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಯಾಸ್ಕರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು—

ಹಿರಣ್ಯಂ ಕಸ್ಮಾದ್ಧ್ರಿಯತೇ ಆಯಮ್ಯಮಾನಮಿತಿ ವಾ |

ಹ್ರಿಯತೇ ಜನಾಜ್ಜನಮಿತಿ ವಾ |

ಹಿತರಮಣಂ ಭವತೀತಿ ವಾ |

ಹರ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾಶ್ವೇಪ್ಸಾಕರ್ಮಣಃ || (ನಿ. ೨-೧೦).

ಚಿನ್ನಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿರುವವು. ಶಿಲ್ಪಿ ಮೊದಲಾದವರು ಕಟಕಾದ್ಯಾಭರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದರ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವರು ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು ; ವ್ಯಾಪಾರಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ಇದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು ; ಇದು ಯಾರಲ್ಲಿರುವುದೋ ಅವರಿಗೆ ಕಷ್ಟಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯವಾಗಿ ಒದಗಿ ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು ; ಇದು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಬಯಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸಮಸ್ತಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಇದು (ಧನರೂಪದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಜೋದಕವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಪಾಣಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವು—

ಪಾಣಿಃ ಪಣಾಯತೇಃ ಪೂಜಾ ಕರ್ಮಣಃ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಪಾಣೀ ದೇವಾನ್ ಪೂಜಯಂತಿ ||

(ನಿ. ೨-೨೬).

ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಮತ್ತು ಅಗಲವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪೂಜೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಾಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿ ಎಂದರೆ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯವಿರುವವನು ಅಥವಾ ಹಿರಣ್ಯಮಯವಾದ (ಹಿರಣ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ) ಕೈಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸವಿತಾರಂ—ಸವಿತೃವನ್ನು. ಸವಿತೃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು—

ಸವಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾ || (ನಿ. ೧೦-೩೧).

ಅದಿತೋಽಸಿ ಸವಿತೋಚ್ಯತೇ || (ನಿ. ೧೦-೩೨).

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಜನರಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಸವಿತ್ಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದಿತೃನಿಗೂ ಸವಿತ್ಯ (ಸೂರ್ಯ) ವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು.

ಸ ಚೇತ್ತಾ ದೇವತಾ ಪದಂ—ಸ ಚ ಸವಿತಾ ಯಜಮಾನೇನ ಪ್ರಾಪ್ಯಸ್ಥಾನಂ ಜ್ಞಾಪಯಿತಾ ಭವತಿ—ಈ ಸವಿತ್ಯವು ಯಜಮಾನನು ಪಡೆಯಲರ್ಹವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವನು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೂ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಋಷಿಯ ಆಶಯ ವೇನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹಿರಣ್ಯಸಾಣಿಂ—ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕಲಿಂಗ, ' ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿ ಸಂತಸ್ಯ ' (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಅಥವಾ ' ಇನ್ದ್ರೋವಜ್ರೀ ಹಿರಣ್ಯಯಃ ' (ಋ. ಸಂ ೧-೭-೨) ರಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ' ಹರೃತೇಃ ಕಸ್ಯನ್ ಹಿರಚ್ ' (ಉ. ಸೂ. ೫-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಸ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ' ಹಿರಣ್ಯಂ ಪಾಣೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ' ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ' ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಊತಯೇ—' ಉದಾತ್ತೇ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೬೯) ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು ' ಊತಿಯೂತಿ ಜೂತಿಸಾತಿಹೇತಿ ಕೀರ್ತಯೇಶ್ಚ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ನಿಸಾತಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಸವಿತಾರಮ್—' ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ ' ಧಾತು. ' ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಸಃ ಸಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, ' ಣ್ವಲ್ಪತ್ಯಚೌ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚ್-ಸೂ+ತ್ಯ-ಇಡಾಗಮ-ಗುಣ-ಅವಾದೇಶ-ಸವಿತ್ಯ. ದ್ವಿತಿಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸವಿತಾರಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಕಾ ರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ, ಆದ್ದರಿಂದ ' ಚಿತಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ ಸ್ವರಬರುವುದು.

ಚೇತ್ತಾ—' ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ ' ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ' ತೈನ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ತಚ್ಛೇಲ, ತದ್ಧರ್ಮ, ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಗಳು ಕರ್ತೃಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ' ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮ್ ' (ಪರಿಭಾ. ೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವಿಧಾಯಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಅನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಚೇತ್ತಾ-ಸು ' ಋದುಶನಸ್ಪುರುದಂಸೋಽನೇಹ ಸಾಂ ಚ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯೪) ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲದ ಸುಪ್ರತ್ಯಯಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ,

ಉಶನಸಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಹ ಅನರ್ಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನರ್ಜ್ ಆದೇಶ. ಚೇತನ್+ಸ್
 'ಅಪ್ತೇನತ್ಯಚ್ ಸ್ವಸ್ಯ ನಪ್ತೋನೇಷ್ಟ್ಯ ತ್ವಷ್ಟ್ಯ ಹ್ವತ್ವ ಹೋತ್ವ ಪೋತ್ವಪ್ರಶಾಸ್ತ್ಯಾಣಾಂ-'
 (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಸಂಬುಧಿಯಿನ್ನುಳಿದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಬಾದಿಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ
 ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, 'ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ,
 ನಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರ ಲೋಪ, ಚೇತ್ತಾ ಎಂದಾಗುವುದು
 ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್, 'ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಬರುವುದು.

ದೇವತಾ- 'ದೇವಾತ್ತಲ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೮-೨೭) ದೇವಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಲ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ-
 ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲ್‌ ಪ್ರತ್ಯಯ, 'ಲಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ-
 ಇರುವ ವಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಪದಂ- 'ಪದ ಗತ್' ಧಾತು. 'ನಂದಿಗ್ರಹಿಪಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪)
 ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, 'ಚಿತಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಪಾಂ ನಪಾತಮವಸೇ ಸವಿತಾರಮುಪ ಸ್ತುಹಿ |

ತಸ್ಯ ವ್ರತಾನ್ಯುಶ್ಮಸಿ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಪಾಂ | ನಪಾತಂ | ಅವಸೇ | ಸವಿತಾರಂ | ಉಪ | ಸ್ತುಹಿ |

ತಸ್ಯ | ವ್ರತಾನ್ | ಉಶ್ಮಸಿ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರ ಹೋತಾ ಸಾನುಗಮೃತ್ವಿಜಮನ್ಯಂ ವಾ ಶಸ್ತ್ರಣಂ ಬ್ರೂತೇ | ಅವಸೇ ಸ್ತುಕ್ತಿತುಂ ಸವಿ-
 ತಾರಮುಪ ಸ್ತುಹಿ | ತಸ್ಯ ಸವಿತುಃ ಸಂಬಂಧಿನಿ ವ್ರತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸೋಮಯಾಗಾದಿರೂಪಾಣ್ಯು-
 ಶ್ಮಸಿ | ಕಾಮಯಾಮಹೇ | ಕೀದೃಶಂ ಸವಿತಾರಂ | ಅಪಾಂ ನಪಾತಂ ಜಲಸ್ಯ ನ ಪಾಲಕಂ | ಸಂತಾನೇನ

ಶೋಷಕ ಮಿತ್ರೈಃ || ಅಸಾಂ | ಉಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಸಾತಂ | ಸಾ ರಕ್ಷಣೇ |
 ಅಸ್ಯ ಶತ್ರಂತಃ ಸಾಚ್ಛಬ್ದಃ | ತಸ್ಯ ನ ಇಹಾ ಸಮಾಸೇ ನ ಭ್ರಾಣ್ಣ ಸಾದಿತ್ಯಾದಿನಾ ನ ಲೋಪಪ್ರತಿಷೇಧ ಇತಿ
 ವೃತ್ತಿಕಾರಃ | ಅಗ್ನಿಹ್ಯಪೋ ನ ಸಾತಿ ತಚ್ಛೋಷಕತ್ವಾತ್ | ತರ್ಹಿ ಕಥಮಸಾಮಿತಿ ಷಷ್ಠೀ | ನ
 ಲೋಕಾವ್ಯಯನಿಷ್ಠಾಖಲರ್ಥೇತಿ | ಸಾ. ೨-೩-೬೯ | ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಾದಿತಿ ಚೇತ್ |
 ತದ್ಯೇಷಾ ಶೇಷಲಕ್ಷಣಾಸ್ತು | ಅಗ್ನಾದಿತ್ಯಾವಸಾಂ ಕಾರಣತಯಾ ಸಂಬಂಧಿನಾವಗ್ನೇರಾಪ ಇತಿ
 ಶ್ರುತೇಃ | ಆದಿತ್ಯಾಜ್ವಾಯತೇ ವೃಷ್ಟಿಃ | ಮನು. ೩-೭೬ | ಇತಿ ಸ್ಮೃತೇಶ್ಚ | ಅಸ್ಮಿನ್ನಕ್ಷ ಉಗಿದಚಾಮಿತಿ
 ನುಮಭಾವೋಽಪಿ ನಿಸಾತನಾದೇವೇತಿ ಮಂತವ್ಯಂ | ಸಾತೇಃ ಕ್ವಿಬಂತಸ್ಯ ತುಗ್ವಾ ನಿಸಾತನಾದ್ವೃಷ್ಟ್ಯಾಃ |
 ಅಥವಾ ನ ಸಾತಯತೀತಿ ನಸಾತ್ | ಪಗ್ನೌ ಗತಾವಿತಿ ಧಾತೋಣ್ಯಂತಾಕ್ಷಿಪ್ | ಅಗ್ನಾದಿತ್ಯಾ ಹ್ಯಪಾಂ
 ನ ಸ್ತಾಪಕೌ ಸ್ತೃತ್ಯುತ ತಚ್ಛೋಷಕೌ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಸ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅವಸೇ | ತುಮರ್ಥೇ
 ಸೇಸೇನಿತ್ಯಾದಿನಾ ಅಸೇನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಉಶ್ಮಸಿ | ವಶ ಕಾಂತಾ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯ ಇತಿ
 ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಇದಂತೋ ಮಸಿರಿತೀಕಾರೋಪಜನಃ ||

|| ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ ||

ಅಸಾಂ—ಜಲದ | ನಸಾತಂ—ರಕ್ಷಕನಲ್ಲದ (ಶೋಷಿಸುವ) | ಸವಿತಾರಂ—ಸವಿತೃವನ್ನು |
 ಅವಸೇ—ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ಉಪ ಸ್ತುಹಿ—ಸ್ತುತಿಸು | ತಸ್ಯ—ಅವನ ಸಂಬಂಧವಾದ | ವೃತಾನಿ—
 ಸೋಮಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಉಶ್ಮಸಿ—(ಮಾಡಲು) ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸವಿತೃವಿನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಸೋಮಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ನಾವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅದುದರಿಂದ, ತನ್ನ ತಾಪದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಶೋಷಿಸುವ ಸವಿತೃವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸು.

English Translation.

Praise Savitri, who is no friend of water for our protection; we desire to perform his worship.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹೋತ್ವವು ಸಾಮಾನ್ಯಮಾಡುವ ಉದ್ಗಾತೃವನ್ನಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠಿಸುವ ಜೇರೊಬ್ಬ ಋತ್ವಿಜನನ್ನಾಗಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿರುವನೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಅಸಾಂ ನಸಾತಂ—ಜಲಸ್ಯ ನ ಸಾಲಕಂ | ಜಲಸ್ಯ ಶೋಷಕಂ ಜಲಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ, ಜಲವನ್ನು ಒಣಗಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅಸಾಂನಸಾತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ

ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ಯಾಸ್ಕರು ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ಹೇಳಿ ತನೂನಪಾತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಜ್ಞ (ಕರಗಿಸಿದ ತುಪ್ಪ) ವೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. (ನಿ. ೧೦-೧೮ ಮತ್ತು ೮-೫) ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ವ್ರತಾನಿ—ಸೋಮಯಾಗಾದಿರೂಪಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ವ್ರತವೆಂದರೆ ನಿಯಮದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಕರ್ಮವು. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೆಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉತ್ಮಸಿ—ಕಾಮಯಾಮಾಹೇ | ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೀನೆ. ಸವಿತೃವನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಸೋಮಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೀನೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಪಾಂ—‘ಊಡಿದಂಪದಾದ್ಯವುಮೈದ್ಯುಭ್ಯಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಆಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ನಪಾತಮ್—‘ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ’ ಧಾತು ಲಟ್, ‘ಲಟೈಶ್ಯತ್ಯಶಾನಚೌ—’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟೈಗೆ ಶತ್ಯ ಆದೇಶ. ಪಾ+ಅತ್, ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪರರೂಪ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ-ಪಾತ್, -ನ+ಪಾತ್-ನಪಾತ್, ಎಂದು ‘ನಜಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨) ನಜ್ಜ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ ವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ‘ನಲೋಪೋ ನಜಾಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಉತ್ತರ ಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಜಾ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜಾ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ, ‘ನಭ್ರಾಣ್ಣಪಾನ್ನೇವೇದಾ ನಾಸತ್ಯಾ ನಮುಚಿ ನಕುಲ ನಖ ನಪುಂಸಕ ನಪ್ತತ್ರ ನಾಕೇಷು ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ನಜಾ ಸಮಾಸಗಳ ನಕಾರವು ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಇರುವುದು ಅಂದರೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಅಂಶವು ಯುಕ್ತವೂ ಆಗಿದೆ. ಅಪಾನ್ನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ ಎಂದರ್ಥ. ಅಪಾ = ನೀರನ್ನು, ನಪಾತ್=ಕಾಪಾಡತಕ್ಕವನಲ್ಲ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಾರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯು, ನೀರನ್ನು ಶೋಷಣೆಮಾಡುವುದೆ ವಿನಾ, ರಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಆದರೆ ಅಪಾಂನ ಪಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ‘ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಲಾದೇಶವಾದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗ ‘ನಲೋಕಾವ್ಯಯನಿಷ್ಠಾಖಲರ್ಥತ್ಯನಾಮ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೬-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ವೇಧವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಷ್ಠಿಯು ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ, ಹೀಗಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಷ್ಠಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ‘ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇಷಷ್ಠಿಯನ್ನೇ ಒಪ್ಪುವೆವು, ಕರ್ಮಕಾರಕವಾದ ಅಪ್ಪನ್ನು ಸಂಬಂಧಿತ್ವೇನ ವಿನಕ್ಷ ಮಡುವೆವು. ಅಗ್ನಿ ಆದಿತ್ಯರಬ್ಬರೂ ನೀರಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತರಾದ್ದರಿಂದ ಅಪ್ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ

ವರು, 'ಅಗ್ನೇರಾಪಃ' (ತೈ. ಆ. ೮-೨) ಜಲವು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಯಿತು, ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಅಪ್ಪಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಕಾರಣವೆಂದು ಬೋಧಿಸುವುದು. 'ಅದಿತ್ಯಾ ಚ್ಚಾಯತೇ ವೃಷ್ಟಿಃ' (ಮನು. ೩-೭೬) ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಮಳೆಯು ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂಬ ಮನುಸ್ಮೃತಿಯು ಅಪ್ಪಿಗೆ ಅದಿತ್ಯನು ಕಾರಣನೆಂದು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಜನ್ಯಜನಕಭಾವ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಯಾವ ಅನುಪ ಪತ್ತಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಶಂಕೆ ಬರುವುದು. ನಸಾತ್, ನಸಾತಂ, ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶತ್ಯವು ಉಗಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ 'ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದ ಉಗಿತ್ತಿಗೂ, ನ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೂ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರಲಿ ಎನ್ನ ಬಹುದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ನ ಭ್ರಾಣಿಸಾತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಸಾತ್ ಎಂದು ನುಮಾಗಮಾಭಾವವನ್ನು ನಿಸಾತನೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ 'ಸಾ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಕ್ವಿಪ್ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪನಿಸಾತನ ದಿಂದ ಸಾಗೆ ತುಗಾಗಮ, ಸಾತ್, ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಾದೇಶಾದಿಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ 'ನಲೋಕಾನ್ಯಯ'—ಇತ್ಯಾದಿ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಕ್ಯತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠೀಯೇ ಬರಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಶೇಷಷಷ್ಠ್ಯಶ್ರಯಣಪರಿಕ್ಲೇಶವಿಲ್ಲ. 'ಉಭೇವನಸ್ತತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗ- ಸತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಈ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಪಾತೇಃ ಕ್ವಿಪಿ ನಿಸಾತನಾತ್ಪತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಥವಾ, ನಸಾತಯತಿ, ನಸಾಪಯತಿತಿ ನಸಾತ್ 'ಪತ್ಯೈ ಗತಾ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್, 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಪಾತ್+ಇ- ಇವರ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ 'ಣೀರನಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೫೧) ಇಡಾದಿಯಾಗಿಲ್ಲದ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿ ರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್‌ಗೆ ಲೋಪ. ಅಗ್ನಿ ಅದಿತ್ಯರಿಬ್ಬರೂ ನೀರನ್ನು ಶೋಷಣೆಮಾಡ ತಕ್ಕವರು (ಒಣಗಿಸುವರು) ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ನೀರನ್ನು ಹೊಂದಿಸತಕ್ಕವರಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯುತ ಶೋಷಣೆ ಮಾಡುವವರೇ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಸಾತವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕಾದ್ದಿಲ್ಲ. ಕರ್ಮಣಿಷಷ್ಠಿಯೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗು ವುದು. ಪ್ರಥಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, 'ಸಾ' ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶಪ್ ಪಿತಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಶತ್ಯವು ಅದುಪದೇಶಾ ತ್ವರದಲ್ಲಿರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅನುದಾತ್ತ 'ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲೂ 'ಸಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದು. ಸಮಾಸಾನಂತರ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅವಸೇ—'ಅವ ರಕ್ಷಣೇ' ಧಾತು 'ತುಮುರ್ಭೀಸೇಸೇನಸೇಅಸೇನ್'—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ 'ಅವ್ಯಯಕೃತೋ ಭಾವೇ' ಎಂಬ ಅನುಶಾಸನದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅವಸೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರ ಆದ್ಯವಾತ್ ಬರುವುದು.

ಉತ್ಥಸಿ—‘ವಶ ಕಾಂತೌ ಧಾತು-ಲಜ್-ಉತ್ತಮ ಬಹುವಚನ ಮಸ್, ‘ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಗೆ ಲುಕ್, ‘ಇದಂತೋಮಸಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಇಕಾರಾಗಮ, ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸ್ ಜತ್ ‘ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿವ್ಯಧಿವಷ್ಟಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಉಕಾರ ಪೂರ್ವರೂಪ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಭಕ್ತಾರಂ ಹವಾಮಹೇ ವಸೋಶ್ಚಿತ್ರಸ್ಯ ರಾಧಸಃ |

ಸವಿತಾರಂ ನೃಚಕ್ಷಸಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಭಕ್ತಾರಂ | ಹವಾಮಹೇ | ವಸೋಃ | ಚಿತ್ರಸ್ಯ | ರಾಧಸಃ ||

ಸವಿತಾರಂ | ನೃಚಕ್ಷಸಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಸೋರ್ನಿನಾಸಹೇತೋಶ್ಚಿತ್ರಸ್ಯ ಸುವರ್ಣರಜತಾದಿರೂಪೇಣ ಬಹುವಿಧಸ್ಯ ರಾಧಸೋ ಧನಸ್ಯ ವಿಭಕ್ತಾರಂ ಅಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯೈತಾವದ್ಧನದಾನಮುಚಿತಮಿತಿ ವಿಭಾಗಕಾರಿಣಂ ನೃಚಕ್ಷಸಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪ್ರಕಾಶಕಾರಿಣಂ ಸವಿತಾರಂ ಹವಾಮಹೇ | ಕಾಷೀತಕಿನ ಏತಸ್ಯಾ ಯುಚೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ-ರೂಪೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸವಿತುರ್ವಿಭಾಗಹೇತುತ್ವಮೇವ ಸಮಾಮನಂತಿ | ಯದೇತದ್ವಸೋಶ್ಚಿತ್ರಂ ರಾಧಸ್ತದೇಷ ಸವಿತಾ ವಿಭಕ್ತಾಭ್ಯಃ ಪ್ರಜಾಭ್ಯೋ ವಿಭಜತೀತಿ || ವಿಭಕ್ತಾರಂ | ತೃಚಿಶ್ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಹವಾಮಹೇ | ಹೂಯತೇರ್ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ವಸೋಃ | ವಸ ನಿವಾಸೇ | ಶ್ವಸ್ತೃಸ್ನಿಹೀತ್ಯಾದಿನಾ ಉಃ | ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರ್ನಿತ್ವಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ರಾಧಸಃ | ಅಸುನಂತೋ ನಿತ್ವಾದ್ಯದಾತ್ತಃ | ನೃಚಕ್ಷಸಂ | ನ್ನಂಶ್ಚಷ್ಟ ಇತಿ ನೃಚಕ್ಷಾಃ | ತಂ ನೃಚಕ್ಷಸಂ | ಚಕ್ಷೇರ್ಬಹುಲಂ ಶಿಚ್ಚ | ಉ. ೪-೨೩೨ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ಶಿತ್ತ್ವಾದಿನಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇನ ವ್ಯಾಞಾದೇಶಾಭಾವಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಸೋಃ—ಗೃಹಸಂಬಂಧವಾದ | ಚಿತ್ರಸ್ಯ—ನಾನಾವಿಧವಾದ | ರಾಧಸಃ—ಧನದ | ವಿಭಕ್ತಾರಂ—
ವಿಭಾಗಕರ್ತೃವಾದ | ನೃಚಿಕ್ಷಸಂ—ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವ (ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವ) |
ಸವಿತಾರಂ—ಸವಿತೃವನ್ನು | ಹವಾಮಹೇ—ಅಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೀವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಗೃಹಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ (ಗೃಹಾದಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ) ಸುವರ್ಣರಜತಾದಿಧನವನ್ನು ಅವರವರ
ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಹಂಚಿಕೊಡುವವನೂ, ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಆದ ಸವಿತೃವನ್ನು ಅಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೀವೆ.

English Translation.

We invoke Savitri, the distributor of various kinds of wealth in-
cluding the house and the enlightener of men.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಮನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಸವಿತೃದೇವತೆಯು ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು,
ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಗೃಹಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಮತ್ತು ಜನರಿಗೆ ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಜ್ಞಾನಪ್ರದ
ನಾಗಿಯೂ ಇರುವನು. ಇಂತಹ ಸವಿತೃವನ್ನು ಅಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೀವೆ.

ವಿಭಕ್ತಾರಂ—ವಿಭಾಗಕಾರಿಣಿ | ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಹಂಚಿಕೊಡುವ ಅಥವಾ ಅವರವರ
ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ವಸೋಽಚಿತ್ರಸ್ಯ ರಾಧಸಃ—ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಗೃಹಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ನಾನಾವಿಧ ಧನ-
ದೈವಶ್ರವ್ಯಗಳ.

ನೃಚಿಕ್ಷಸಂ—ಮನುಷ್ಯ ಇತಿ ನೃಚಿಕ್ಷಾಃ | ತಂ ನೃಚಿಕ್ಷಸಂ | ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪ್ರಕಾಶಕಾರಿಣಿ ||
ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವ, ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ
ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರವು ಧಿಯೋ ಯೋ ನಃ ಪ್ರಚೋದಯಾತ್ ಸವಿತೃವು ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವನು
ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಭಕ್ತಾರಮ್—ವಿಪುರ್ವಕ ಭಜ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್, ಅದ್ದರಿಂದ
ಚಿತ್ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ವಿಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ
ನಿಲ್ಲುವುದು. ಹವಾಮಹೇ—‘ಹ್ವೇಞ್ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ’ ಧಾತು. ‘ಹ್ವಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್’ ಎಂದು ಅನು
ವೃತ್ತನಾಗಲು, ‘ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ,

‘ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ-ಲಟ್-ಮಹಿಜ್, ‘ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ-ಶಪ್-ಗುಣ ಅನಾದೇಶ, ‘ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯೇಷಾಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ.

ವಸೋಃ—‘ವಸ ನಿವಾಸೇ’ ಧಾತು. ‘ಶ್ವಸ್ವಸ್ತಿಹಿತ್ರಪ್ಯಸಿ ವಸಿ ಹನಿಕ್ಲಿದಿ ಬನ್ಧಿಮನಿಭ್ಯತ್ವ’ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ‘ಧಾನ್ಯೇ ನಿತ್’ ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ ಪದವು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾಗುವಕಾರಣ ನಿತ್ಸರ ಬರುವುದು.

ರಾಧಸಃ—‘ರಾಧ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ’ ‘ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ‘ರಾಧಸಃ’ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ವ.

ನೈಚಕ್ಷಸಂ—ನ್ಯನ್ ಚಪ್ಪೇ ಇತಿ. (ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಮಾಡುವವನು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ನೈಚಕ್ಷಃ-ಎಂದಾಗುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನೈಚಕ್ಷಸಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ‘ಚಕ್ಷೇರ್ಬಹುಲಂ ಶಿಚ್ಛೇ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೭೨) ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಬಹುಲವಾಗಿ ನಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ‘ತಿಜ್ಶಿತ್ತಾರ್ವಧಾತುಕಮ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಚಕ್ಷಿಜಿಃಖ್ಯಾಞ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೪) ಆರ್ಧಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕ್ಷಿಜ್ ಧಾತುವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾಞ್ ಅದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಸರದಿಂದ ಚಕ್ಷಿಜ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ವ. ಸಮಾಸಾನಂತರ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಮಿಥುನೇಽಸಿ ಪೂರ್ವವಚ್ಛೇ ಸರ್ವಮ್’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಸರಸ್ವತೀಪ್ರಭೃತಿಗಳು ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು; ಆದರೂ ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸ್ವರಸಿದ್ಧ್ಯನುಗುಣವಾಗಿ ಮಂಡೂಕಾನುವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅಸುನ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿರುವರು. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಖಾಯ ಆ ನಿ ಸೀದತ ಸವಿತಾ ಸ್ತೋಮ್ಯೋ ನು ನಃ |

ದಾತಾ ರಾಧಾಂಸಿ ಶುಂಭತಿ || ೮ ||

|| ಪದಸಾಠಃ ||

ಸಖಾಯಃ | ಆ | ನಿ | ಸೀದತ | ಸವಿತಾ | ಸ್ತೋಮ್ಯಃ | ನು | ನಃ ||

ದಾತಾ | ರಾಧಾಂಸಿ | ಶುಂಭತಿ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಖಿಭೂತಾ ಹೇ ಋತ್ವಿಜ ಆ ನಿ ಸೀದತ | ಸರ್ವತ್ರೋಪವಿಶತ | ನೋಽಸ್ಮಾಕಮಯಂ ಸನಿತಾ
ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಸ್ತೋಮ್ಯಃ ಸ್ತುತಿಯೋಗ್ಯೋ ರಾಧಾಂಸಿ ಧನಾನಿ ದಾತಾ ಪ್ರದಾತುಮುದ್ಯುಕ್ತಃ | ಏಷ
ಸನಿತಾ ಶುಂಭತಿ | ಶೋಭತೇ || ಸಮಾನಾಃ ಸಂತಃ ಖ್ಯಾಂತಿ ಪ್ರಕಾಶಂತ ಇತಿ ಸಖಾಯಃ | ಖ್ಯಾ ಪ್ರಕ-
ಥನೇ | ಸಮಾನೇ ಖ್ಯಾಶ್ಲೋದಾತ್ತಃ | ಉ. ೪-೧೩೬ | ಇತಿಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ಡಿತ್ವಂ
ಯಲೋಪಶ್ಚ | ಡಿತ್ವಾದಾಕಾರಲೋಪಃ | ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೩-೮೪ | ಸಮಾನ
ಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಾದೇಶಃ | ಇಣ್ಛಂನಿಯೋಗೇನೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಸಿ ಸಖ್ಯುರಸಂಬುದ್ಧಾ | ಪಾ. ೭-೧-೯೨ |
ಇತಿ ಚಿತ್ವಾದ್ಯದ್ಧಿರಾಯಾದೇಶಶ್ಚ | ನಿ ಸೀದತ | ಸದೇರಪ್ರತೇಃ | ಪಾ. ೮-೩-೬೬ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ |
ಸ್ತೋಮೇಷು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವೇನ ಭವಃ ಸ್ತೋಮ್ಯಃ | ಭವೇ ಛಂದಸೀತಿ ಯತ್ | ಯತೋಽನಾವ
ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ವತ್ವಂ | ದಾತಾ ದಾನಶೀಲಃ | ತಾಜ್ಞೀಲ್ಯೇ ತೈನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ವಃ | ರಾಧಾಂಸಿ |
ಗತಂ | ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತೀತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಾಯಾಃ ಷಷ್ಯಾ ನ ಲೋಕಾವ್ಯಯೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಖಾಯಃ—ಸ್ನೇಹಿತರೇ, (ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಋತ್ವಿಜರೇ) | ಆ ನಿ ಸೀದತ—ಸುತ್ತಲೂ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ |
ಸನಿತಾ—(ಈ) ಸವಿತ್ರನು | ನಃ—ನಮಗೆ | ನು—ಕೂಡಲೇ | ಸ್ತೋಮ್ಯಃ—ಸ್ತುತಿಗೆ ಪಾತ್ರನು |
ರಾಧಾಂಸಿ—ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು | ದಾತಾ—ಕೊಡುವವನಾಗಿ | ಶುಂಭತಿ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಜರೇ, ಈ ಸವಿತ್ರನು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು
ತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ನಾವು ಈಗಲೇ ಈತನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಮಿತ್ರರೇ, ಎಲ್ಲರೂ ಸುತ್ತಲೂ
ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ.

English Translation.

Friends, come and sit down ; Savitri is now to be praised by us, for
he is the bestower of riches and shining brightly.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಖಾಯಃ—ಸಖಿಭೂತಾ ಋತ್ವಿಜಃ | ಯಜಮಾನನು ಇಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರೆಂದು
ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಿರುವನು. ' ಋತ್ವಿಜೋ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸಖಾಯಃ ' ಋತ್ವಿಗ್ವರ್ಣನರು ಯಜಮಾನನ ಸ್ನೇಹಿತರು
ಎಂದು ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧) ಹೇಳಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಖಾಯಃ—ಸಮಾನಾಃ ಸನ್ತಃ ಖ್ಯಾಂತಿ ಪ್ರಕಾಶನೇ ಇತಿ ಸಖಾಯಃ—ಅಂದರೆ ಸಮಾನವಾದ ದರ್ಜೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವರು ಎಂದರ್ಥ. ಖ್ಯಾ ಪ್ರಕಥನೇ ಧಾತು—‘ಸಮಾನೇ ಖ್ಯಶ್ಲೋದಾತ್ತೇ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೬) ಸಮಾನಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವ ಖ್ಯಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಣ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ಡಿತ್ತಾಗುವುದು, ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿರುವುದು, ಉಪಪದವು ಉಪಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಖ್ಯಾ+ಇ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಟೀತದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಯಲೋಪ ಬರುವುದು, ‘ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಯಮೂರ್ಧಪ್ರಭೃತ್ಯೈದರ್ಕೇಷು’—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಮೂರ್ಧನ್, ಪ್ರಭೃತಿ, ಉದರ್ಕ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಪರವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದು ಉತ್ತರಪದಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ ಸಖಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ವರಮಂಜರಿಕಾರರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಖಿಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದೇ ಹೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುವ ‘ಸಮಾನೇ ಖ್ಯಶ್ಲೋದಾತ್ತೇ’ ಎಂದು ಪಾಠವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವು. (ಖು. ಸೂ. ೧-೪-೪) ರಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿ. ಸಖಿಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ‘ಸಖ್ಯುರಸಂಬುಧ್ಧಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯೨) ಸಖಿಶಬ್ದ ರೂಪವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಂಬುಧ್ಧಿಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ದನಾಮಸ್ಥಾನವು ಣೆದ್ವತ್ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ ಣೆತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಅಚೋಞ್ಣಾತಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ‘ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶ. ಸ್+ಗೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಸಖಾಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ನಿಷೀದತೆ—‘ಷದ್ವೈ ವಿಶರಣಾದಾ’ ಧಾತು ‘ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಲೋಪ. ಮಧ್ಯಮ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ ‘ಲೋಟೋ ಲಜ್ಜತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವ, ‘ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಸಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಆದೇಶ-ಶಪ್ ‘ಸಾಘ್ರಾಧ್ವಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀದಾದೇಶ ಸೀದತ ಎಂದಾಯಿತು, ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂಜೆ ಇರುವಾಗ ‘ಸದಿರಪ್ರತೇಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೬) ಪ್ರತಿ ಎಂಬುದನ್ನುಳಿದ ಉಪಸರ್ಗ ವೃತ್ತಿಯಾದ ಇಣ್ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸದ್ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರ, ನಿಷೀದತೆ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸ್ತೋಮ್ಯಃ—ಸ್ತೋಮೇಷು ಪ್ರತಿಪಾಡ್ಯತ್ವೇನ ಭವಃ, ಎಂದು ಫವಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ‘ಭವೇ ಛಂದಸಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪೭-೧೧೦) ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಸಮರ್ಥದಮುಂದೆ ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ‘ಯತೋಽನಾವಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ನೌಶಬ್ದ ಭಿನ್ನವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾದ ಯಾವ ಯತ್ ಇದೆಯೋ ತದಂತವಾದ ಶಬ್ದವು ದ್ವಿಚ್ಛ (ಎರಡು ಅಚ್ಛುಗಳುಳ್ಳದ್ದು) ವಾಗಿದ್ದರೆ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ದಾತಾ—ದಾನಶೀಲ, ಎಂದರ್ಥ. ‘ತೈನ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಜಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯರ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ರಾಧಾಂಸಿ—ಏಳನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ. ರಾಧಸ್ ಎಂಬುದು ತೈನ್ ಎಂಬ ಕೃತ್ವತ್ವಯಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ದಾ ಧಾತುವಿನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ‘ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೫) ಕೃತ್ವತ್ವಯ ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾನ್ಯತರವಾಚಕದ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಕರ್ಮಣಿಷ್ಠವಿಭಕ್ತಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ತೈನ್‌ಗೆ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ‘ನ ಲೋಕಾನ್ಯಯನಿಷ್ಠಾಖಿಲರ್ಥತೈನಾಮ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಷ್ಠಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಕರ್ಮಣಿದ್ವಿತೀಯಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೨) ತಿಜಾದ್ಯನಭಿಹಿತಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ ಪತ್ನೀರಿಹಾ ವಹ ದೇವಾನಾಮುಶತೀರುಪ |

ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ | ಪತ್ನೀಃ | ಇಹ | ಆ | ವಹ | ದೇವಾನಾಂ | ಉಶತೀಃ | ಉಪ ||

ತ್ವಷ್ಟಾರಂ | ಸೋಮಪೀತಯೇ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೇ ಪ್ರಾತಃಸವನೇಽಗ್ನೇ ಪತ್ನೀರಿಹಾ ವಹೇತಿ ನೇಷ್ಟುಃ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಾ | ಪ್ರಶಾಸ್ತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಅಗ್ನೇ ಪತ್ನೀರಿಹಾ ವಹೋಕ್ಷಾನ್ನಾಯ ವಶಾನ್ನಾಯ | ಅ. ೫-೫ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇಃ ಉಶತೀಃ ಕಾಮಯಮಾನಾ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀರಿಂದ್ರಾಣ್ಯಾದ್ಯಾ ಇಹ ದೇವಯಜನದೇಶ ಆ ವಹ | ತಥಾ ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ದೇವಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಮುಪ ಸಮಾಪ ಆ ವಹ || ಪತ್ನೀಃ | ಡತ್ಯಂತಃ ಪತಿಶಬ್ದ ಆದ್ಯದಾತ್ಯಃ | ಪತ್ಯುರ್ನೋ ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ |

ಪಾ. ೪-೧-೩೩ | ಇತಿ ಜೇಷ್ಠ | ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ ನಕಾರಶ್ಚ ಜೇಷ್ಠಃ ಸಿತ್ತ್ವಾಡ್ವತಿಸ್ವರ ಏವ | ಉಶತೀಃ | ವಶ ಕಾಂತೌ | ಲಟಃ ಶತ್ವೇ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಶತುರ್ಜಾತ್ವಾ-
ದ್ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಉಗಿತಶ್ಚೇತಿ ಜೇಷ್ಠ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ ಜೇಷ್ಠುದಾತ್ತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಉಶತೀಃ—ಪ್ರೇಮಯುಕ್ತರಾದ ! ದೇವತೆಗಳ |
ಪತ್ನೀಃ—ಪ್ರಿಯರನ್ನು | ಇಹ—ಇಲ್ಲಿಗೆ | ಆ ವಹ—ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | ತ್ವಷ್ಟಾರಂ—ತಪ್ಪುವನ್ನಾ |
ಸೋಮಸೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ | ಉಪ—ಸಮೀಪಕ್ಕೆ (ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರರಾದ ಪತ್ನಿಯರನ್ನಾ, ತಪ್ಪುವನ್ನಾ, ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

English Translation.

Agni, bring hither, the anxious wives of the gods and the god
Twashtri to drink our Soma

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವೆಂಬ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಸೋಮಾಭಿಷವಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇ ಪತ್ನೀ
ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ನೇಷ್ಟ್ಯವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಯಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವ
ಲಾಯನ ಶ್ರೌತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಅ. ೫-೫) ಪ್ರಶಾಸ್ತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇ ಪತೀರಿಹಾ
ವಹ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೯) ಉಕ್ಷಾನ್ನಾಯ ವಶಾನ್ನಾಯ (ಋ. ಸಂ. ೮-೪೩-೧೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿರುವುದು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳ ಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ.
ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ದೇವಪತ್ನಿಯರ ಹೆಸರೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವಪತ್ನಿಯ
ರೆಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಉಶತೀಃ—ವಶ ಕಾಂತೌ | ಕಾಮಯಮಾನಾಃ || ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯರಾದ. ತೇಜಸ್ವಿಗಳಾದ,
loving, anxious & c.

ತ್ವಷ್ಟಾರಂ—ತಪ್ಪುವನ್ನಾ; ದೇವಪತ್ನಿಯರ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ತಪ್ಪುವನ್ನು ಋಷಿಯು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಆಹ್ವಾನ
ಮಾಡಿರುವನೆಂಬುದು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪತ್ನೀಃ—‘ ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ’ ಧಾತು, ‘ ಪಾತೇರ್ಡತಿಃ ’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೪೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಡಿತ್ಯರಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ‘ ಟೀಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ವಯದಾತ್ಮ ಪತಿಶಬ್ದ. ‘ ಪ್ರತ್ಯುನೋ ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩೩) ಯಜ್ಞಫಲಭೋಕ್ತೃತ್ವರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧತೋರುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪತಿಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜೀಪ್ ಬರುವುದು. ಪತಿಶಬ್ದದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ನಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಪತ್ನೀ ಎಂದಾಗುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಮಾತ್ರ ವಿಧಾಯಕತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ‘ ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಂತಲಕ್ಷಣವಾದ ಜೀಪ್ ಬರುವುದು. ಜೀಪ್ ಪಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತಾ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಏವಂಚ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಉಶತೀಃ—ವಶ ಕಾನ್ತೌ, ಧಾತು ಲಟ್ ‘ ಲಟಶತ್ಯಶಾನಚಾವಪ್ರಥಮಾ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯ ಅದೇಶ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ‘ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ‘ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯವು ಜಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ‘ ಗೃಹಿಜ್ಯಾವಯಿವ್ಯಧಿವಸ್ವಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಉಶತ್ ‘ ಉಗಿತೆತ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಜೀಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ‘ ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ನುಮಾಗಮವನ್ನು ಹೊಂದದ ಯಾವ ಶತ್ಯ ಇದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕಗಳೂ ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಉದಾತ್ತ || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ಗ್ನಾ ಅಗ್ನ ಇಹಾವಸೇ ಹೋತ್ರಂ ಯವಿಸ್ತ ಭಾರತೀಂ |

ವರೂತ್ರೀಂ ಧಿಷಣಾಂ ವಹ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಗ್ನಾಃ | ಅಗ್ನೇ | ಇಹ | ಅವಸೇ | ಹೋತ್ರಂ | ಯವಿಸ್ತ | ಭಾರತೀಂ ||

ವರೂತ್ರೀಂ | ಧಿಷಣಾಂ | ವಹ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಅವಸೇಷ್ಯಾನವಿತುಂ ಗ್ನಾ ದೇವಪತ್ನೀರಿಹಾ ವಹ | ತಥಾ ಹೇ ಯುನಿಷ್ಠ ಯುವತ-
ಮಾಗ್ನೇ ಹೋತ್ರಾಂ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಾಗ್ನಿಪತ್ನೀಂ ಭಾರತೀಂ ಭರತನಾಮಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಪತ್ನೀಂ
ವರೂತ್ರಿಂ ವರಣೀಯಾಂ ಧಿಷಣಾಂ ವಾಗ್ಧೇವೀಂ ಚಾ ವಹ | ವಾಗ್ಧೇವೀ ಧಿಷಣೇತಿ ವಾಜಸನೇಯಕಂ |
ಭರತ ಆದಿತ್ಯಃ | ನಿ. ೮-೧೩ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯೇನೋಕ್ತತ್ವಾತ್ತಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ಭಾರತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ಗಮ್ಯಂತ
ಇತಿ ಗ್ನಾಃ | ಗಮ್ಯ ಸೃಷ್ಟೌ ಗತೌ | ಔಣಾದಿಕೋ ಡ್ವಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಡಿತ್ವಾಟ್ಟಿಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯ-
ಸ್ವರಃ | ಹೋತ್ರಾಂ | ಹುಯಾಮಾಶ್ರುಭಸಿಭ್ಯಸ್ತನ್ | ಉ. ೪-೧೩೭ | ಇತಿ ತ್ರನಂತೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತಃ | ಅತಿಶಯೇನ ಯುನಾ ಯುನಿಷ್ಠಃ | ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ | ಸ್ಥೂಲದೂರೇತ್ಯಾದಿನಾ |
ಪಾ. ೬-೪-೧೫೬ | ಯಣಾದಿಸರಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ಗುಣಃ | ಭಾರತೀಂ | ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದೇರ-
ವೃತ್ಕೃತತ್ವಾತ್ ಜಾನಂತೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವರೂತ್ರಿಂ | ಗ್ರಸಿತಸ್ಥಭಿತೇತ್ಯಾದೌ |
ಪಾ. ೭-೨-೩೪ | ಯದ್ಯಪಿ ವರೂತ್ಯಶಬ್ದಸ್ತು ಜಂತ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ತಥಾಪ್ಯಂತ ಇತಿಕರಣಸ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನಾ-
ರ್ಥತ್ವಾದ್ವರೂತ್ಯಶಬ್ದಸ್ತು ನಂತೋಽಪಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ತೇನ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶೇಷನಿಘಾತೇನ
ಋಕಾರಸ್ಯಾನುದಾತ್ತತ್ವಾದುದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ವಾರ್ವಾದಿತ್ಯಪಿ ನ ಜೋಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಿಷಣಾಂ |
ಕೃಪ್ರತ್ಯಯಾನುವೃತ್ತೌ ಧೃಷೇರ್ಧಿಷ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಉ. ೨-೮೨ | ಇತಿ ಕೃಃ || ೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅವಸೇ—ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡಲು | ಗ್ನಾಃ—ದೇವಪತ್ನಿಯರನ್ನು |
ಇಹ—ಇಲ್ಲಿಗೆ | ಆ ವಹ—ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | ಯುನಿಷ್ಠ—ಯುವಕರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ |
ಹೋತ್ರಾಂ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವ ಅಗ್ನಿಪತ್ನಿಯನ್ನೂ | ಭಾರತೀಂ—(ಭರತನಾಮಕ ಆದಿತ್ಯ
ಪತ್ನಿ) ಭಾರತಿಯನ್ನೂ | ವರೂತ್ರಿಂ—ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಅಥವಾ ಅಪೇಕ್ಷ್ಯಳಾದ | ಧಿಷಣಾಂ—ವಾಗ್ಧೇವತೆಯನ್ನೂ
ಅವಹ—ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಯುವಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಹೋತ್ರಾ, ಭಾರತೀ, ಪೂಜ್ಯಳೂ ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯಳೂ ಆದ ವಾಗ್ಧೇವತೆ,
ಇವರೇ ಆದಿಯಾದ ದೇವಪತ್ನಿಯರನ್ನು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

English Translation.

O youthful Agni, bring hither for our protection the goddesses,
Hotra, Bharathi, Varutri, and Dhishana.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ದೇವಪತ್ನಿಯರಾದ ಹೋತ್ರಾ, ಭಾರತೀ, ವರೂತ್ರೀ ಧಿಷಣಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರೆಲ್ಲ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಾದರೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಎಂದರೆ ಹೋತ್ರಾ (ನಿ. ೨-೨೩), ಭಾರತೀ (ನಿ. ೨-೨೩-) ಧಿಷಣಾ (೨-೨೩) ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ವಾಜ್ಞಾನಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವರೂತ್ರೀಶಬ್ದವು ವರಣೀಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಿಷಣಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೇ ಅಥವಾ ವಾಗ್ದೇವಿಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳೇ ಎಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಆಸ್ಪದವಿದೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಹೋತ್ರಾ ಎಂದರೆ ಹೋಮನಿಷ್ಠಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೧೯ ರಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞೇಶ್ವರನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು) ಭಾರತೀಂ ಎಂದರೆ ಭರತನಾಮಕ ಆದಿತ್ಯನ (ನಿ. ೮-೧೩) ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ಧಿಷಣಾಂ ಎಂದರೆ ವಾಗ್ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕು.

ಗ್ನಾಃ—ಗ್ನಾ ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀನಾಮ | ದೇವಪತ್ನೀಃ | ಗ್ನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಾಜ್ಞಾನಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೩) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ—ಮೇನಾ ಗ್ನಾ ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ (ನಿ. ೩-೨೧) ಮೇನಾಃ ಗ್ನಾಃ ಏತೇ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ನಾಮನೀ ಎಂದೂ ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದು. ಗ್ನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತವಾಖ್ಯಾನಕಾರರು **ಗ್ನಾಃ-ಗಚ್ಛಂತಿ ಹಿ ಏನಾಃ ಮೃಧುನೇನ ಧರ್ಮೇಣ**—ಸಂಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಪುರುಷರು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಗ್ನಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಗ್ನಾಃ—ಸ್ತ್ರೀಯರು ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ದೇವಪತ್ನಿಯರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಗ್ನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೦; ೧-೬೧-೮; ೪-೯-೪; ೫-೪೩-೧೩; ೫-೪೬-೨; ೫-೪೬-೮; ೬-೫೦-೧೫; ೬-೬೮-೪; ೧೦-೯೫-೭ ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಯವಿಷ್ಯ—ಅತಿಶಯೇನ ಯುವಾ ಯವಿಷ್ಯಃ | ಯುವಕ, ತರುಣ ಯೌವನವುರುಷ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗ್ನಾಃ—ಗಮ್ಯಂತೇ ಇತಿ ಗ್ನಾಃ—‘ಗಮ್ಯಸ್ಯಪ್ಲಗತೌ’ ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ಟೇಣಾದಿಕ ಡ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಡಿಕ್ವರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ‘ಟೇಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಯಾದ ಅಮ್‌ಗೆ ಲೋಪ ಗ್‌+ನ=ಗ್ನ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಗ್ನಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ‘ಗ್ನ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಹೋತ್ರಾಂ—‘ಹು ಯಾ ಮಾ ಶ್ರು ಭಸಿಭ್ಯಶ್ತನ್’ (ಉ.ಸೂ. ೪-೬೦೭) ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ, ಮಾ ಮಾನೇ, ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ, ಭಸ ಭರ್ತ್ಸನದೀಪ್ತೋಃ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ

ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರನ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು. ಹು+ತ್ರ. 'ಸಾರ್ವಥಾ ತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಹೋತ್ರ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಾ ಎಂದಾಗುವುದು, ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತ.

ಯವಿಷ್ಠ—ಅತಿಶಯೇನ ಯುವಾ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ 'ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಅತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಶೀಞ್ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ತರಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅತಿಶಯನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅತಿಶಯನಮೇವ ಅತಿಶಾಯನಮ್ 'ಅತಿಶಾಯನೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಷಾತ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅತಿಶಾಯನೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಶಾಯನ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧುವಾಗುವುದು. 'ಅಬಾಧಕಾನ್ಯಸಿ ನಿಷಾನನಾನಿ ಭವನ್ತಿ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಅತಿಶಯನ, ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವ ಶ ಘಟಿತವೂ ಸಾಧುವೇ, ಕೇವಲ ಶೀಞ್ ಧಾತುವು ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥಕವಾದರೂ ಅತಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಶೀಞ್ ಧಾತುವು ಉಪಸರ್ಗಬಲದಿಂದ ಪ್ರಕರ್ಷ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ಪ್ರಕರ್ಷ ಎಂದರೆ ಅಧಿಕ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ನ್ಯೂನೀಕರಣರೂಪವಾದ ಅಭಿಭವ ಎಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ಅತಿಶಯವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವಾಚನಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅತಿಶಾಯನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಾವಲ್ಯುಡಂತವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅತಿಶಾಯನೇ ಅರ್ಥೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ ಭವತಃ, ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿದರೆ, ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಧಾನ್ಯ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಏವಂಚ ಲಘೋರತಿಶಯನಂ, ಲಘುತಮಂ ಎಂದೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಲಘುತಮಃ, ಲಘುತಮಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗರೂಪಗಳ ಸಿದ್ಧಿಸವು, ಅತಿಶಾಯನೇ ವರ್ತಮಾನಾತ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್. ಸ್ವಾರ್ಥೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ ಭವತಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವಂ ಬಣ್ಣಿಸಿದರೆ, ಅತಿಶಯ, ಪ್ರಕರ್ಷ, ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಮಾತ್ರ ತಮಬಿಷ್ಠನೌಗಳು ಬರುವುವು ಸಟು, ಆಡ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅತಿಶಯಾರ್ಥಕವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಮುಂದೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರಲಾರವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತಿಶಾಯನೇ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು, ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಏವಂಚ ಪೂರ್ವನಿರುಕ್ತಾರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಇಲ್ಲಿ ಯುವನ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇಷ್ಠನ್ ಬಂದರೆ ಯುವನ್+ಇಷ್ಠನ್, ಎಂದಿದ್ದರೆ 'ಸ್ಥೂಲ ದೂರ ಯುವ ಹ್ರಸ್ವ ಕ್ಷಿಪ್ರ ಪ್ತದ್ರಾಣಾಂ ಯಣಾದಿ ಪರಂ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ಗುಣಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೬) ಇಲ್ಲಿ 'ತುರಿಷ್ಠೇಮೇಯಸ್ಸು' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಟೇಮೇಯಸ್ಸು ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಠನ್ ಇಮನಿಚ್, ಈಯಸುನ್‌ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ, 'ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಲುಪ್ಯತೇ ಇತಿ ಲೋಪಃ ಭಾವೇ ಘಜ್ಞಂತ ಲೋಪ ಶಬ್ದ ಯಣ್ ಆದಿಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಯಣಾದಿ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪರಂ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ 'ಇಕೋ ಗುಣವೃದ್ಧೀ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩) ಗುಣ ವೃದ್ಧಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ಎಲ್ಲಿ ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳು ವಿಹಿತವಾಗುವುವೋ ಅಲ್ಲಿ ಇಕಃ ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಕಃ' ಎಂಬುದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತೆ. ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂದರೆ, ಯಣಾದಿ, ಪರಂ ಎಂದು ಇದರ ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪರಭೂತಯಣಾದ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಎಂದು ವಿಕ್ಷೇಪವು. ಯುವನ್ ಶಬ್ದವು ಗುಣವಾಚಕವಲ್ಲ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅಜಾದೀಗುಣವಾಚನಾದೇವ'

ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಷ್ಟನ್ ಈಯಸುನ್‌ಗಳು ಯದ್ಯಪಿ ಬರಲಾರವು ಆದರೂ, ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟನಾದಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಗುಣವಿಧಾನಜ್ಞಾಪಕದಿಂದಲೇ ಯುವನ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇಷ್ಟನ್ ಈಯಸುನ್‌ಗಳು ಬರುವುವು. ವಸ್ತುತಃ ‘ಆಕಡಾರಾದೇಕಾ ಸಂಜ್ಞಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧) ‘ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀ ವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬೩) ಈ ಸೂತ್ರಗಳ ಮಹಾಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸಿದರೆ ಯುವನ್ ಶಬ್ದವು ಗುಣನಾಚಕವೂ ಇರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಏವಂಚ ಸ್ಥೂಲ, ದೂರ, ಯುವನ್, ಹ್ರಸ್ವ, ಕ್ಷಿಪ್ರ, ಪ್ಲುದ್ರ, ಈ ಆರು ಶಬ್ದಗಳ ಪರ ಭೂತ ಯಣಾದಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಪೂರ್ವದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಕರ್ಮಣಿ ಘಂಜಂತ ಲೋಪಶಬ್ದ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಯಣಾದಿ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತ ಸ್ವಸ್ಯಂತ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅದು ಪ್ರಥಮಾಂತವೇ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಆರು ಶಬ್ದಗಳ ಪರಭೂತವಾದ ಯಣಾದಿಯು ಲುಪ್ತವಾಗುವುದು, ಪೂರ್ವದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಯುವನ್, ಹ್ರಸ್ವ, ಎಂಬ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಯಕಾರ, ವಕಾರಗಳೆರಡೂ ಎರಡನೇಯದರಲ್ಲಿ ರೇಫವಕಾರಗಳೆರಡೂ ಯಣ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣಗಳು, ಪರಂ ಶಬ್ದವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಯಣ್‌ಗೂ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಯುವನ್+ಇಷ್ಟನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ವನ್’ ಗೆ ಲೋಪ, ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವೂ ಬಂದರೆ-ಯೋ+ಇಷ್ಟ-ಅವಾದೇಶ ಯವಿಷ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ‘ಆಮುನ್ರಿತಸ್ಯಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಭಾರತೀಮ್— ‘ಭೃ ಮೃ ದೃಶಿ ಯಜಿ ಪರ್ವಿ ಪಚ್ಯಮಿ ತಮಿ ನಮಿ ಹರ್ಯಿಭ್ಯೋಽತಚ್’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೦) ಭೃಜಾ ಭರಣೇ, ಮಜಾ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ, ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ, ಯಜ ದೇವಪೂಜಾದೌ, ಪರ್ವ ಪೂರಣೇ, ಡುಪಚಕ್ಷಾ ಪಾಕೇ, ಅಮ ಗತೌ, ತಮ ಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ, ಣಮ ಪ್ರಹೃತ್ಪ್ರೇಶಬ್ಧೇಚ, ಹರ್ಯ ಗತಿ ಕಾಂತ್ಯೋಃ, ಈ ಹತ್ತು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅತಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ, ಅತಚ್‌ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಗುಣಬಂದು ಭರತ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ‘ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೩೮) ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಗಣ ಪಠಿತಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ‘ತದ್ವಿತ್ವೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ-ಭಾರತ ಎಂದು ಆಯಿತು ಇದು ಆದಿತ್ಯ (ಸೂರ್ಯ) ನಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆ, ಭಾರತಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ, ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ, ಇದು ಅಣ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಾದ್ದರಿಂದ ‘ಟಿಡ್ವಾಣಿಞ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಜೀವ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದು, ಆದರೂ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಗಣವು ಮುಗಿಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವೃತ್ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿ ಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದ್ಯಞೋಞೀನ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೭೩) ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಪಂಚಮ್ಯಂತಪದ, ‘ಅಜಾದ್ಯತೇ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಅತಃ ಎಂಬ ಪದವೂ ‘ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾತ್-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತೇ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ ಅತಃ ಎಂಬುದು ಜಾತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ‘ಯೇನನಿಧಿಸ್ತದನ್ತಸ್ಯ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೨) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಏವಂಚ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಅಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಜಾತಿವಾಚಕದ ಮುಂದೆಯೂ ಜೀನ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀನ್

ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚೆ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಜಾನ್ ನಿತ್-ಆದ್ದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು. ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸದೇ ಇದ್ದರೆ ಟಿಡ್ಘಾಣಜ್-ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣಂತ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಜೀಪ್ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ಅದು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಣಾನೆ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ಭಾರತೀ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು.

ವರೂತ್ರೀಮ್-'ಗ್ರಸಿತ, ಸ್ತುಭಿತ, ಸ್ತುಭಿತ, ಸ್ತುಭಿತೋ, ತ್ವುಭಿತ, ಚಿತ್ತ, ವಿಕಸ್ತಾ, ವಿಶಸ್ತ-ಶಂಸ್ತು, ಶಾಸ್ತು, ತರುತ್ಯ-ತರುತ್ಯ-ವರುತ್ಯ-ವರೂತ್ಯ-ವರೂತ್ರೀ-ರುಜ್ಜಲಿತಿ-ಕ್ಷರಿತಿ, ವಮಿ, ತ್ಯಮಿತಿಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೪) ಈ ೧೮ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಎಂದರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ, ಗ್ರಸು ಅದನೇ, ಸ್ತುಂಭು, ಸ್ತಂಭು-ಈ ಎರಡೂ ರೋದನಾರ್ಥಕವಾದ ಸೌತ್ರಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟಾಗ ಈ ಧಾತುಗಳು. ಉದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ 'ಉದಿತೋ ನಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫) ಎಂದು ಇಡ್ವವಿಕಲ್ಪವಿರುವುದರಿಂದ 'ಯಸ್ಯ-ವಿಭಾಷಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಣ್ಣಿಷೇಧಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಡಾಗಮವು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಸ್ತುಭಿತಗ್ರಹಣ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಉತ್ತಭಿತ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಪುನಃ ಉತ್ತಭಿತಗ್ರಹಣ ವಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಛಿದ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಸ್ತಂಭಧಾತುವಿದ್ದರೆ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ನಿಪಾತನವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಉತ್+ಸ್ತುಭಿತ, ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಉದಃ ಸ್ಥಾಸ್ತಂಭೋಃಪೂರ್ವಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ, ಚತೇ ಯಾಚನೇ, ಕಸ ಗತೌ, ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಭಾವವು ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು, ಶಸು ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ, ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ತ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಭಾವವು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತ್ಯ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ, ವೃಜ್ಞಾ ಸಂಭಕ್ತೌ, ವೃಜ್ಞಾ ವರಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ತ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉಟ್ ಉಟ್ ಎಂಬ ಆಗಮಗಳು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ವರೂತ್ಯ ಶಬ್ದ ನಿಪಾತನದಿಂದಲೇ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಯನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಎಂದು ಋದಂತ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಜೀಪ್ ಬಂದರೆ ವರೂತ್ರೀ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ವರೂತ್ರೀ ಗ್ರಹಣವು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕಾಗಿ (ವಿವರಣೆಗಾಗಿ) ಜ್ವಲ ದೀಪ್ತೌ, ಕ್ಷರ ಸಂಚಲನೇ ಟುವಮ್ ಉದ್ಗಿರಣೇ, ಆಮ ಗತ್ಯಾದಿಷು ಈ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಶಪ್ ಗೆ ಇಕಾರಾದೇಶವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ಷರಿತಿ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕ್ಷಮಿತಿ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಮೂಷ್ ಸಹನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿನ ಶಪ್ ಗೆ ಇಕಾರಾದೇಶ ನಿಪಾತವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವರೂತ್ರೀ ಎಂಬುದು ವೃಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತ್ಯಚ್ ಬಂದಾಗ ಉಟಾಗಮ ಬರಲು, ಗುಣ ಜೀಪ್ ಯಣಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ವರೂತ್ರೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ವರೂತ್ಯ ಶಬ್ದವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ತ್ಯಚ್ ನ ಋಕಾರವು, ಜಿತ್ಸ್ವರದಿಂದಲುದಾತ್ವ ವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ತ್ಯನಂತಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ನಿಪಾತವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೂ, ಈ ಸೂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅದು ವೇದದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಿವೆಯೋ ಅದನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶನ ಮಾಡುವ ಉದ್ದಿಕ್ಯದಿಂದ ಉಪಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ತ್ಯನ್ನಂತ ವರೂತ್ಯ ಶಬ್ದವೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪಾತಿ

ಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಏವಂಚ ನಿತ್ಯರದಿಂದ ನರೂತ್ಯ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, 'ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಚಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರ ಖೂಕಾರಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಈ ಖೂಕಾರಕ್ಕೆ ಜೀಪ್ಪಿನ ಈಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ರೇಫಬಂದರೂ ಅದು ಉದಾತ್ತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣ್ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣ್ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ವಾರ್ವಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಜೀಪ್ಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಧಿಷಣಾಮ್—'ಧೃಷೇದಿರ್ಷ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೨-೪೧) 'ಕೃಷ್ಣವೃಜಿಮನ್ವಿ ನಿಧಾಇಾಕೃಃ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ 'ಇಾದೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೃ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಧಿಷ್ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೃ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಧಿಷ್ ಆದೇಶವೂ ಬಂದರೆ ಧಿಷ್+ಯು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಯುವೋರನಾಕೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಗೆ ಅನ ಆದೇಶ, ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಟಾಪ್, ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣ, ಧಿಷಣಾ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ ನೋ ದೇವೀರವಸಾ ಮಹಃ ಶರ್ಮಣಾ ನೃಪತ್ನೀಃ |

ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ ಸಚಂತಾಂ || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ | ನಃ | ದೇವೀಃ | ಅವಸಾ | ಮಹಃ | ಶರ್ಮಣಾ | ನೃಪತ್ನೀಃ ||

ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ | ಸಚಂತಾಂ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದೇವೀರ್ದೇವ್ಯೋ ದೇವಪತ್ನೋವಸಾ ರಕ್ಷಣೇನ ಮಹೋ ಮಹತಾ ಶರ್ಮಣಾ ಚ ಸುಖೇನ ಚ ಸಹ ನೋವಸಾನಭಿ ಸಚಂತಾಂ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸೇವಂತಾಂ | ಕೀದೃಶ್ಯೋ ದೇವ್ಯಃ | ನೃಪತ್ನೀ-

ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪಾಲಯಿತ್ರೈಃ ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾ ಅಚ್ಛಿನ್ನಪಕ್ಷಾಃ | ನ ಹಿ ಪಕ್ಷಿರೂಪಾಣಾಂ ದೇವಪತ್ನೀ-
 ನಾಂ ಪಕ್ಷಾಃ ಕೇನಚಿಚ್ಛಿದ್ಯಂತೇ || ದೇವೀಃ | ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಂ | ಪಾ. ೪-೧-೪೮ | ಇತಿ
 ಜಾಷಂತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಸ್ಯ ವಾ ಛಂದಸೀತಿ
 ಸಾಕ್ಷಿಕಸ್ಯೋಕ್ತೇಃ ಪೂರ್ವಸರ್ವದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅವಸಾ | ಅವ ರಕ್ಷಣೇ | ಅಸುನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯು-
 ದಾತ್ತಃ | ಮಹಃ | ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಕ್ವಿಪ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತಿ | ಮು ೭-೧-೩೯ | ಇತಿ
 ತೃತೀಯೈಕವಚನಸ್ಯ ಜಸಾದೇಶಃ | ಸಾನೇಕಾಚೇ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನೃಪತ್ನೀಃ | ಸಮಾ-
 ಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ |
 ನ ಚ್ಛಿನ್ನಾನ್ಯಚ್ಛಿನ್ನಾನಿ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಚ್ಛಿನ್ನಾನಿ ಪತ್ರಾಣಿ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ |
 ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನೃಪತ್ನೀಃ—ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ | ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ—ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡದೇ ಇರುವ ಪಕ್ಷ (ರೆಕ್ಕೆ)
 ಗಳುಳ್ಳ | ದೇವೀಃ—ದೇವಪತ್ನಿಯರು | ಅವಸಾ—ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದಲೂ | ಮಹಃ—ಹೆಚ್ಚಾದ | ಶರ್ಮಣಾ—
 ಸುಖದಿಂದಲೂ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಅಭಿ ಸಚೇಂತಾಂ—ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸೇವಿಸಲಿ (ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ದೇವಪ್ರೀಯರು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು. ಅಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಪಕ್ಷಗಳುಳ್ಳವರು. ಇಂಥವರು ನಮ್ಮನ್ನು
 ರಕ್ಷಿಸಿ, ಹೆಚ್ಚಾದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

English Translation.

May the goddesses, the protectresses of men whose wrings are uncut
 come hither with their protection and support.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಭಿ—ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ | ವಿಶೇಷವಾಗಿ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ತಪ್ಪದೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಮಹಃ—ಮಹತಾ | ತೃತೀಯಾರ್ಥೇ ಷಷ್ಠೀ || ಈ ಶಬ್ದವು ತೃತೀಯಾಂತನಾದ ಶರ್ಮಣಾ ಎಂಬ
 ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಹೆಚ್ಚಾದ, ಬಹಳವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ನೃಪತ್ನೀಃ—ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪಾಲಯಿತ್ರೈಃ | ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ (ದೇವಪತ್ನೀಯರು)
 ಹಿಂದಿನ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅಗ್ನಿ ಪತ್ನಿಯಾದ ಹೋತ್ರಾ, ಭರತನ (ಆದಿತ್ಯನ) ಪತ್ನಿಯಾದ ಭಾರತೀ, ವಾಗ್ಧೇವತೆ
 ಯಾದ ಧಿಷಣಾ ಎಂಬ ದೇವಿಯರು ಎಂದರೆ ದೇವಪತ್ನೀಯರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ—ನ ಹಿ ಪಕ್ಷಿರೂಪಾಣಾಂ ದೇವಪತ್ನೀನಾಂ ಪಕ್ಷಾಃ ಕೇನ ಚಿಚ್ಛಿದ್ಯಂತೇ| ಪಕ್ಷಿರೂಪ ವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ದೇವಪತ್ನಿಯರ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಯಾರೂ ಕತ್ತರಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಈ ಋಕ್ಪ್ರತಿಪದದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಋಷಿಯ ಆಶಯವೇನೆಂಬದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೇವೀಃ—‘ ದಿವು ಕ್ರೀಡಾದಾ ’ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ‘ ನನ್ನಿಗ್ರಹಿಪಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಚಿನ್ಯಚಿಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಚಾದಿಲಕ್ಷಣ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಘೂಪಧಗುಣ ದೇವ ಎಂದಾಯ್ತು. ಈಗ ದೇವಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಯಃ ದೇವ್ಯಃ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ‘ ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಮ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೮) ಪುಂಯೋಗಾತ್, ಆಖ್ಯಾಯಾಂ, ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದ. ‘ ಅಜಾದ್ಯತೆಷ್ವಾಪ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಃ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಪುಂಸಾ ಯೋಗಃ ಪುಂಯೋಗಃ ತಸ್ಮಾತ್, ಪುಂಯೋಗಾತ್, ಹೇತುಸಂಚವ್ಯಂತ, ‘ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩) ಎಂದು ಅಧಿಕಾರ ಬರುತ್ತೆ. ಪುಂಯೋಗಾತ್, ಎಂಬುದು ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತೆ. ಏವಂಚ ಪುಂಯೋಗಾದ್ಧೇತೋ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ವರ್ತಮಾನಾತ್, ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಯಿತು. ಆಖ್ಯಾಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ‘ ಸುಪಾಂಸುಪೋ ಭವನ್ತಿ ’ (ಪಾ. ಮ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯಾದೇಶ. ಆಖ್ಯಾಯಾಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಚಕ ಎಂದರ್ಥ. ಕಸ್ಯ ವಾಚಕಃ, ಎಂದರೆ ಪುಂಯೋಗಾತ್ ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುಂಸಃ ವಾಚಕಾತ್ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಪುಂಸ್, ಯೋಗಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳೂ ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿವೆ. ಪುಂಸಾ, ಎಂಬುದು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಸಮಾಸ ಘಟಕವಾದ ಯೋಗ ಎಂಬ ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿದೆ. ಕಸ್ಯ ವಾಚಕಃ, ಪುಂಯೋಗಸ್ಯ ವಾಚಕಃ, ಎಂದಾಗಲೀ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಆಖ್ಯಾಯಾಂ, ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕಾತ್ ಎಂದಾಗಲೀ ಏಕೆ ಅರ್ಥವಾಗಬಾರದು ಎಂದರೆ; ಮೊದಲನೆಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗಣಕಾದಿ ಪದಗಳು ಪುಂಯೋಗದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವುದಾಗ್ಯೂ ಪುಂಯೋಗವಾಚಕಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಐಷ್ ಬರದೇಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಎರಡನೆಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪುಂಯೋಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಸ್ತ್ರೀವಾಚ ಕಾತ್, ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದರೆ-ಪುಂಯೋಗವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಸಂಭ ವನೇ ಬರುವುದು. ಪುಂಯೋಗಾನಂತರ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕಾತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದರೆ ಪುಂಯೋಗವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಯಮೇನ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕಗಳೇ ಆಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇತರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಏವಂಚ ‘ ಸಂಭವವ್ಯಭಿಚಾರಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ಯಾದ್ವಿಶೇಷಣಮುರ್ಥವತ್ ’ ಸಂಭವಃ, ಯೋಗ್ಯತೆ, ವ್ಯಭಿಚಾರಃ, ಇತರವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ದ್ವಿತೀಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇತರವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಆಖ್ಯಾಯಾಂ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುಂಸಾ ಎಂಬುದು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದೇ ಆಖ್ಯಾಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಪುಂಸಃ ಆಖ್ಯಾಯಾಮ್ ಎಂದರೆ ಪುನುರ್ಥವಾಚಕಾತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಈ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಪ್ರಸೂತಾ, ಪ್ರಜಾತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಐಷ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸೂತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪುಂಯೋಗಹೇತುಕ ಗರ್ಭಾಧಾನೋತ್ತರಕಾಲಿಕ ತನ್ನಿ

ಸ್ವರಣರೂಪ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಪುಂಯೋಗವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವುವು ಪುನುರ್ಭವಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್ ವಾರಣೆಗಾಗಿ ಪುಂವಿಶೇಷಣವು ಸಾರ್ಥಕವು. 'ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಇತ್ಯಧಿಕ್ರಿಯತೇ ಅತಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ, ಏವಂಚ ಪುಂಯೋಗವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು (ಲಕ್ಷಣಯಿಂದ) ಸ್ವರ್ಥವಾಚಕವೂ ಪುಂವಾಚಕತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಜೀಷ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪುಂಯೋಗ ಎಂದರೆ ಪುಂಸಂಬಂಧ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಿಶೇಷಗ್ರಾಹಕಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಜನ್ಯಜನಕಭಾವರೂಪ ಪುಂಸಂಬಂಧವೂ, ದಾಂಪತ್ಯರೂಪವಾದ ಪುಂಸಂಬಂಧವೂ ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಕೇಕಯಸ್ಯ ದುಹಿತಾ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗಲೂ ಜೀಷ್ ಬಂದು ಕೇಕಯಾ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು 'ಯಥೈವ ಹ್ಯಸಾವಕುರ್ವತೀ ಕಿಂಚಿತ್ಪಾಪಂ ಭರ್ತೃಕೃತಾನ್ವಂಧನಾದಿಕ್ಲೇಶಾಲ್ಲಭತೇ ಏವಂ ಪ್ರಷ್ಠಶಬ್ದಮಪಿ ಲಭತೇ' (ನ್ಯಾ. ಮ. ಭಾಷ್ಯ. ೪-೧-೪೮) ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದ ದಾಂಪತ್ಯರೂಪ ಪುಂಸಂಬಂಧಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು ಜನ್ಯಜನಕಭಾವರೂಪ ಪುಂಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇಕಯಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ 'ಷಿದ್ಧಾರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೌರಾದಿ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಜೀಷ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಪುಂಯೋಗಾತ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುಮ್, ಯೋಗಾತ್, ಆಖ್ಯಾಯಾಂ ಎಂದು ಮೂರುಪದಗಳನ್ನಾಗಿ ಕೆಲವರು ವಿಭಾಗ ಮಾಡುವರು. ಪುಮ್ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠ್ಯಂತ, ಅದು ಅನ್ವೃತ್ತವಾಗಿ, ಯೋಗಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ, ಆಖ್ಯಾಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಪುಂಸಃ ಯೋಗಾತ್, ಪುಂಸಃ ಆಖ್ಯಾಯಾಮ್, ಎಂದು ಮಿಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳು ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಕೈಯಟಕಾರರ ಮತವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪದದ್ವಯವು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್ ಬಂದರೆ ದೇವ+ಈ- 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂದು ಅಕಾರಲೋಪ; ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ದೇವೀ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್, ದೇವೀ+ಅಸ್, ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಅಗ್ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಸ್ವರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಯದ್ಯಪಿ 'ದೀರ್ಘಾಜ್ಜ ಸಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಇದ್ದರೂ ಇಚ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣವಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ 'ವಾ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಇಚ್ ಗಳು ಇದ್ದರೂ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಿಕವಾಗಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ದೇವೀಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ.

ಅವಸಾ, ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. 'ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಮಹಃ- 'ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ' ಧಾತು 'ಕ್ವಿಪ್ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ 'ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವನ್ತಿ' (ಪಾ. ಮ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬಂದ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ

ಟಾಗೆ ಜಿಸ್ ಆದೇಶ 'ಸೌವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಪ್ತಮಿವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾಚ್ಯವಾದ ಯಾವ ಶಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ನೃಪತ್ನೀಃ—ನೃಪತ್ನೀಃ ಪತ್ನೀಃ ನೃಪತ್ನೀಃ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾನ್ತ. ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ವಾಘಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪೂರ್ವಸನರ್ಥದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. 'ಪತ್ನೀರ್ನೋಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತಿ ಶಬ್ದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ, 'ಋನ್ನೋಭ್ಯೋಜಾಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಂತ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಜೀಪ್, ಜೀಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, 'ಪಾತೇರ್ಡತಿಃ' ಎಂಬ ಉಚಾರಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾಠಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಟಿಲೋಪವೂ ಬಂದು ಪತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ, ಇದೇ ಉಳಿಯುವುದು. ಏವಂಚ ಪತ್ನೀ ಶಬ್ದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ, ನೃಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಪತ್ನೀತತ್ಪುರುಷ ಬಂದನಂತರ 'ಸಮಾಸಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹು ಲಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕ್ಕ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಉದಾತ್ತವೆಂದು ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು 'ಪರಾದಿಶ್ಚ ಪರಾಂತಶ್ಚ ಪೂರ್ವಾಂತಶ್ಚಾಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ | ಪೂರ್ವಾದಯಶ್ಚ ದೃಶ್ಯಂತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಯತಃ' ಎಂದು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವರು. ಪರಾದಿಗೆ 'ತು ವಿಜಾತಾ ಉರುಕ್ಷಯಾ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೯) ಎಂದೂ ಪರಾಂತಕ್ಕೆ 'ನಿಂತೇನ ಮುಷ್ಟಿ ಹತ್ಯಯಾ, ಯಸ್ತಿಚಕ್ರಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೨) ಎಂದೂ ಪೂರ್ವಾಂತಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಾಯುರ್ಧೇಹಿ ಎಂದೂ ಉದಾಹರಣೆ-ಈ ವಾರ್ತಿಕಾನುಸಾರ ಉರುಕ್ಷಯಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬರುವ ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ—ನ ಚಿನ್ನಾನಿ 'ನಜಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜಾ ಸಮಾಸ 'ನಲೋಪೋನಜಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ನಗೆ ಲೋಪ, ಅಚ್ಛಿನ್ನಾನಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ-ಅಚ್ಛಿನ್ನ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಕತತ್ಪುರುಷ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸಮಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥತೃತೀಯಾ ಸಪ್ತಮ್ಯುಪಮಾನಾವ್ಯಯ ದ್ವಿತೀಯಾ ಕೃತ್ಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಸ್ರಕೃತಿಸ್ವರ, 'ಅಚ್ಛಿನ್ನಾನಿ ಪತ್ರಾಣಿ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ, ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ'—ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಇಲ್ಲಿ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವ ಪದಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಹೇಂದ್ರಾಣೀಮುಪ ಹ್ವಯೇ ವರುಣಾನೀಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ |

ಅಗ್ನಾಯಾಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಹ | ಇಂದ್ರಾಣೀಂ | ಉಪ | ಹ್ವಯೇ | ವರುಣಾನೀಂ | ಸ್ವಸ್ತಯೇ ||

ಅಗ್ನಾಯಿಂ | ಸೋಮಃ ಪೀತಯೇ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಹಾಸ್ತಿಸ್ತೈರ್ಮಣಿ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ಸ್ವಾಕಮನಿನಾಶಾಯ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾಯ ಚೇಂದ್ರವರುಣಾಗ್ನೀನಾಂ ಪತ್ನೀರಾಹ್ವಯಾಮಿ || ಇಂದ್ರಾಣೀಂ | ವರುಣಾನೀಂ | ಇಂದ್ರವರುಣೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೪. ೧. ೪೯ | ಪುಂಯೋಗೇ ಜ್ಞೇಷ್ಠತ್ವಯ ಅನುಗಾಗಮಶ್ಚ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅಗ್ನಾಯಿಂ | ವ್ಯಷಾಕಪ್ಯಗ್ನಿಕುಸಿತಕುಸೀದಾನಾಮುದಾತ್ತಃ | ಪಾ. ೪-೧-೩೭ | ಇತಿ ಜ್ಞೇಷ್ಠಃ | ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನೇಕಾರಸ್ಯೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಸೋಮಪೀತಯೇ | ಅಸಕೃತ್ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಹ—ಇಲ್ಲಿಗೆ | ಇಂದ್ರಾಣೀಂ—ಇಂದ್ರ ಪತ್ನಿಯನ್ನೂ | ವರುಣಾನೀಂ—ವರುಣ ಪತ್ನಿಯನ್ನೂ | ಅಗ್ನಾಯಿಂ—ಅಗ್ನಿ ಪತ್ನಿಯನ್ನೂ | ಸ್ವಸ್ತಯೇ—(ನಮ್ಮ) ಮಂಗಳಕ್ಕೋಸ್ಕರ (ಮತ್ತು) | ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರಲೂ | ಉಪ ಹ್ವಯೇ—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾನಾರ್ಥ ||

ನಮಗೆ ಶುಭವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯನ್ನೂ, ವರುಣನ ಪತ್ನಿಯಾದ ವರುಣಾನಿಯನ್ನೂ, ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ ಅಗ್ನಾಯಿದೇವಿಯನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

I invoke here Indrani, Varunani, and Agnayi, for our welfare and to drink the Soma-juice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಂದ್ರಾಣೀ, ವರುಣಾನೀ, ಅಗ್ನಾಯಿ—ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಗೆ ಇಂದ್ರಾಣೀಯೆಂದೂ, ವರುಣನ ಪತ್ನಿಗೆ ವರುಣಾನೀಯೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ಅಗ್ನಾಯಿ ಎಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು—

ಇಂದ್ರಾಣೀಂದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೈಃ ಗ್ನಾಯೈಃ ಪತ್ನೈಃ ಸ್ವಿನೈಃ ಪತ್ನೀರಾರ್ಥ ರಾಜತೇ | ರೋದಸೀ
ರುದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ | ವರುಣಾಣೀ ಚ ವರುಣಸ್ಯ ಪತ್ನೀ | (ನಿ. ೧೨-೪೬)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇವರಿಗೆ ದೇವಪತ್ನಿಯರೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ
ವಾಗಿ ಹೇಳದೆ ದೇವಪತ್ನಿ ಎಂದು ಸಮಷ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು
ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

ಇಂದ್ರಾಣೀಮಾಸು ನಾರಿಷು ಸುಭಗಾಮಹನುಶ್ರವಂ |

ನಹ್ಯಸ್ಯಾ ಅಪರಂ ಚನ ಜರಸಾ ಮರತೇ ಪತಿರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೧೧)

ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಾರಣಿ ಸಖ್ಯುರ್ವೃಷಾಕಪೇರ್ಋತೇ

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೧೨)

ಉತಾಹಮಸ್ಮಿ ನೀರಿಣೀಂದ್ರಪತ್ನೀ ಮರುತ್ಸಖಾ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೯)

ಇಂದ್ರಾಣೀಮಹ್ಯ ಊತಯೇ ವರುಣಾಣೀಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೮)

ಉತ ಗ್ನಾ ವ್ಯಂತು ದೇವಪತ್ನೀರಿಂದ್ರಾಣ್ಯಿಂ ಗ್ನಾಯೈಶ್ವಿನೀ ರಾರ್ಥ

ಅ ರೋದಸೀ ವರುಣಾಣೀ ಶೃಣೋತು ವ್ಯಂತು ದೇವೀರ್ಯ ಋತುರ್ಜನೀನಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೬-೮)

ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀರುಶತೀರವಂತು ನಃ ಪ್ರಾವಂತು ನಸ್ತುಜಯೇ ನಾಜಸಾತಯೇ |

ಯಾಃ ಪಾರ್ಥಿವಾಸೋ ಯಾ ಅಪಾಮಪಿ ವ್ರತೇ ತಾ ನೋ ದೇವಿಸುಹವಾಃ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಛತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೬-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಪತ್ನಿ ಯರ ಹೆಸರುಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರಾಣೀಂ ವರುಣಾಣೀಂ — ‘ಇಂದ್ರವರುಣಭವಶರ್ವರುದ್ರಮೃಡಹಿಮಾರಣ್ಯಯವಯವನ
ಮಾತುಲಾಚಾರ್ಯಾಣಾಮಾಸುಕ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೯) ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ೧೨ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನುಗಾಗಮವೂ
ಜೀಷ್ಪಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಮ, ಅರಣ್ಯ, ಯವ, ಯವನ ಎಂಬ
ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಅನುಗಾಗಮವೂ, ಜೀಷ್ಪಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಹ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೆ. ಮಿಕ್ಕೆ ೮ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ
‘ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್ಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ
ಅನುಗಾಗಮವು ಮಾತ್ರ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಇಂದ್ರ, ವರುಣ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ‘ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾ
ಯಾಂ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್ಪ ಬರಲು, ಇಂದ್ರ+ಈ, ವರುಣ+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಂದ್ರವರುಣ-ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕೃತ
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಗಾಗಮ, ಅನುಕ್. ಕಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಅದ್ಯನ್ತಾಟಕಿತಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಟಕಾರೇ
ತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಅಗಮವು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದರ ಅದ್ಯವಯವವಾಗಿಯೂ, ಕಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ

ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ. ಇಂದ್ರ-ಆನ್+ಈ, ವರುಣ-ಆನ್+ಈ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ, ಮೊದಲನೆಯದಲ್ಲಿ 'ಅಟ್ಟುಪ್ಪಾಜ್ ನುಪ್ಪುಪಾಯೇಽಪಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಗೆ ಣಶ್ಚ ಇಸ್ತೋಣೀ, ವರುಣಾನೀ-ಎಂದಾಗುವುದು. ಜೀಷ್, 'ಆದ್ಯು ದಾತ್ತೇಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಏವಂಚ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಂತೋ ದಾತ್ತಗಳು.

ಅಗ್ನಾಯಾಂ— ಅಗ್ನೀಃ, ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. 'ವೃಷಾಕಪ್ಯಗ್ನಿಕುಸಿತಕುಸಿದಾನಾಮುದಾತ್ತೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩೭) ಪೂತಕ್ರತೋರೈಚ, ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏ ಚ' ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. 'ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇರ್ಜೀಷ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಏವಂಚ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಹೀಗೆ ಏರ್ಪಡುತ್ತೆ. ವೃಷಾಕಪಿ, ಅಗ್ನಿ, ಕುಸಿತ, ಕುಸಿದ, ಈ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಏ ಆದೇಶವೂ ಸಹ ಬರುವುದು. ಈ ಏಕಾರವು ಉದಾತ್ತವೂ ಆಗುವುದು ಇತಿ, ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತವಾದ ಏ ಆದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನೈ+ಈ-ಏಚೋಯನಾಯಾಮಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಗೆ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಅಗ್ನಾಯಾ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಯದ್ಯಪಿ, ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದವು 'ಅಂಗೇರ್ನ ಲೋಪಶ್ಚ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಏ ಆದೇಶವು, 'ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. ಆದರೂ ವೃಷಾಕಪಿ ಶಬ್ದವು 'ಲಘಾವಸ್ತೇ ವ್ಯಯೋಶ್ಚ ಬಹ್ವಷೋ ಗುರುಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡು ಲಘುವರ್ಣಗಳನ್ನು ಹೋದಿರುವ ಬಹ್ವಚ್ಛವಾದ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಲಘುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಗುರು ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾ, ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗಲು ಶೇಷ ನಿಘಾತ ಮಿಕ್ಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತಾನುದಾತ್ತ, ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಏ ಆದೇಶವೂ ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂಬುದನ್ನುಳಿದು ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಿಧಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದಲೇ ಉದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತೆ.

ಸೋಮಸೀತಯೇ—ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದೆ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. || ೧೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನ ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ |

ಪಿಪೃತಾಂ ನೋ ಭರೀಮುಭಿಃ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮಹೀ | ದ್ಯೌಃ | ಪೃಥಿವೀ | ಚ | ನಃ | ಇಮಂ | ಯಜ್ಞಂ | ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ ||

ಪಿಪೃತಾಂ | ನಃ | ಭರೀಮುಽಭಿಃ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದ್ವಿತೀಯೇ ಛಂದೋಮೇ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರೇ ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನ ಇತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿ-
ವ್ಯನಿವಿಧಾನೀಯಸ್ತುಚಃ | ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಂ ವ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ
ಚ ನೋ ಯುವಾನಾ ಪಿತರಾ ಪುನಃ | ಅ. ೮-೧೦ | ಇತಿ || ಆಗ್ರಯಣೇಷ್ಟ್ವಾ ಮಹೀ ದ್ಯೌರಿತ್ಯೇಷಾ
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೈಕಕಪಾಲಸ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ | ಆಗ್ರಯಣಂ ವ್ರೀಹಿತ್ಯಾಮಾಕೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ |
ಯೇ ಕೇ ಚ ಜ್ಞಾ ಮಹಿನೋ ಅಹಿಮಾಯಾ ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಃ | ಅ. ೨-೯ | ಇತಿ ||
ಅಗ್ನಿಮಂಥನೇಷ್ಯೇಷಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಪ್ರತರ್ವ್ಯಶ್ವದೇವ್ಯಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಅಭಿ ತ್ವಾದೇವ-
ಸವಿತರ್ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಃ | ಅ. ೨-೧೬ | ಇತಿ || ವಿಷ್ಯಂದಮಾನಂ ಸಾಂನಾಯ್ಯಮನ-
ಯೈವಾಹವನೀಯದೇಶೇ ನಿನಯೇತ್ | ವಿಧ್ಯಪರಾಧ ಇತಿ ಖಂಡೇ ತಥೈವ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ವಿಷ್ಯಂದ-
ಮಾನಂ ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನ ಇತ್ಯಂತಃಪರಿಧಿದೇಶೇ ನಿನಯೇಯುಃ | ಅ. ೩-೧೦ | ಇತಿ ||
ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರೇಷ್ಯೇಷಾ ಸಂಸ್ಥಿತೇಷ್ವಾಶ್ವಿನಾಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನ-
ಸ್ತೇ ಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ವಿಶ್ವಶಂಭುವಾ | ಅ. ೬-೫ | ಇತಿ ||

ಮಹೀ ಮಹತೀ ದ್ಯೌರ್ದುರಲೋಕದೇವತಾ ಪೃಥಿವೀ ಭೂಮಿದೇವತಾ ಚ ನೋಽಸ್ಮದೀಯ-
ಮಿಮಂ ಯಜ್ಞಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ | ಸ್ವಕೀಯಸಾರಭೂತೇನ ರಸೇನ ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ | ಸೇಕ್ತುಮಿಚ್ಛತಾಂ |
ತಥಾ ಭರೀಮುಭಿರ್ಭರಣೈಃ ಪೋಷಣೈರ್ನೋಽಸ್ಮಾನ್ನಿಪೃತಾಂ | ಉಭೇ ದೇವ್ಯಾ ಪೂರಯತಾಂ ||
ಮಹೀ | ಮಹಚ್ಛಬ್ದಾದುಗಿತಶ್ಚೇತಿ ಜೋಷ್ | ಅಚ್ಛಬ್ದಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂ-
ಖ್ಯಾನಮಿತಿ ಜೋಷ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ಯೌಃ | ದಿವ್ಯಬ್ದಃ ಪ್ರಾತಿದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ |
ಗೋತೋ ಚಿತ್ | ಪಾ. ೭-೧-೯೦ | ಇತಿ ತತಃ ಪರಸ್ಯ ಸೋರ್ಣಿಷ್ಟದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಂತೀ ವೃದ್ಧಿರಪಿ ಸ್ಥಾನಿ-
ವದ್ಭಾವೇನೋದಾತ್ತಾ | ಪೃಥಿವೀ | ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ | ಪ್ರಥೇಃ ಷಿವಸ್ತಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ | ಉ. ೧- ೧೫೦ |
ಇತಿ ಷಿವಸ್ತತ್ಯಯಃ | ಷಿದ್ಗಾರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಪಾ. ೪-೧-೪೧ | ಇತಿ ಜೋಷ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಮಿಮಿ-
ಕ್ಷತಾಂ | ಮಿಹ ಸೇಚಿನೇ | ಸನಿ ದ್ವಿಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷಾ | ಥತ್ವಕತ್ವಷತ್ವಾನಿ | ಪಿಪೃತಾಂ | ಪೃ-
ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ | ಹ್ರಸ್ವ ಇತ್ಯೇಕೇ | ಶಪಃ ಶ್ಲುಃ | ಅರ್ತಿಸಪತೋಽಶ್ಚ | ಪಾ. ೭-೪-೭೭ |
ಇತ್ಯುಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಇಕಾರಃ | ತಿಜಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಭರೀಮುಭಿಃ | ಡುಭ್ಯರ್ಥಾ ಧಾರಣಪೋಷಣ-
ಯೋಃ ಹುಸ್ತ್ವಾಭ್ಯದ್ಯಸ್ತುಸೃಭ್ಯ ಈನುನ್ನಿತಿಮನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಮಹೀ—ದೊಡ್ಡದಾದ | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕದೇವತೆಯು | ಪೃಥಿವೀಚಿ—ಭೂದೇವತೆಯೂ ಸಹ |
ನಃ—ನಮ್ಮ | ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ—ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ—ರಸಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲುದ್ಯುಕ್ತ
ರಾಗಲಿ | ಭರೀಮುಭಿಃ—ಪೋಷಣಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಪಿಪ್ಯತಾಂ—ಪೂರ್ಣರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವಲೋಕ ಮತ್ತು ಭೂಲೋಕ ದೇವತೆಗಳು ರಸಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ ಮತ್ತು
ನಮ್ಮನ್ನು ಪೋಷಕದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಪೋಷಿಸಲಿ.

English Translation.

May the great Heaven and Earth sprinkle (with sweetness) this our
Sacrifice ; may they fill us with nourishments.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅನೇಕ ವಿನಿಯೋಗಗಳಿರುವವು. ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯ
ಛಂದೋಮಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಿ
ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಂ ವ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ
ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಿನೋ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೨) ಯುನಾನಾ ಪಿತರಾ ಪುನಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೪)
ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿರುವುದು. (ಆ. ೮-೧೦).

ಆಗ್ರಯಣೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವಾದ ಏಕಕಸಾಲ
ನಿರ್ವಪನಕ್ಕಾಗಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಋಕ್ಕನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಆಗ್ರಯಣಂ
ಪ್ರೀಹಿಶ್ಯಾಮಾಕವಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಯೇ ಕೇ ಚಿ ಜಾಮಾ ಮಹಿನೋ ಅಹಿಮಾಯಾ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫೨-೧೫)
ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಿನ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು
(ಆ. ೨-೯).

ಅಗ್ನಿಮಂಥನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ
ಪ್ರಾತರ್ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತೆ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೩) ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ
ಪೃಥಿವೀ ಚಿ ನಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೬).

ಸಾಂನಾಯ್ಯವೆಂಬ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಆಹವನೀಯಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವಾಗ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು.
ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವಿಧ್ಯಸೆರಾಧ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಯಂದಮಾನಂ ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಿ ನ
(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೨) ಇತ್ಯಂತಃ ಪರಿಧಿದೇಶೇ ನಿನಯೇಯುಃ (ಆ. ೩-೧೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿರುವುದು.

ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದರ ವಿನಿಯೋಗವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ ಸಂಸ್ಥಿತೇಷ್ಟಾಶ್ವಿನಾ-
ನಾಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಮಹೀ ದೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೨) ತೇ ಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ
ವಿಶ್ವಶಂಭುವಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೦-೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿನಿರ್ದಿಷ್ಟಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಅ. ೬-೫).

ಈ ವಿಧವಾದ ಶ್ರುತಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲದೆ ಗೃಹ್ಯಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೃಥಿವೀಪ್ರಾರ್ಥನಾಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಈ ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ದೌಃ, ಪೃಥಿವೀ—ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯು. ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಾದ
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ತವಿಕವಾಗಿ (ಒಟ್ಟಿಗೆ) ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಅನೇಕವಿದ್ದರೂ
ದೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಕೆಲವಿವೆ—

ಉಪ ಶ್ವಾಸಯ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ ಪುರುತ್ತಾ ತೇ ಮನುತಾಂ ವಿಷ್ಕಿತಂ ಜಗತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೨೯)

ಮಿತ್ರೋ ಜನಾನ್ ಯಾತಯತಿ ಬ್ರುವಾಣೋ ಮಿತ್ರೋ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೯-೧)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ವಾವೃಧಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೧-೬)

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸ್ವರ್ಗ ಪುರಂಧೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದ
ಗಳಿರುವವು (ನಿ. ೩-೨೨). ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದೌಃ ಪಿತಃ ಪೃಥಿವಿ ಮಾತಃ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು
ತಂದೆಯೆಂದೂ ಭೂಮಿಯನ್ನು ತಾಯಿಯೆಂದೂ ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗ,
ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಭೂಮಿ ಎಂದು ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು (ವಿಶ್ವವನ್ನು) ಮೂರು ಮುಖ್ಯ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ (ಲೋಕಗಳನ್ನಾಗಿ)
ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಾಕ, (ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಹು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನ)
ವಿಷ್ವಪ (ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ) ಪೃಷ್ಠ (ಕೆಳಭಾಗ) ಎಂದು ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ವಿಭಾಗಗಳಿಲ್ಲ
ದಿದ್ದರೂ ವ್ಯೋಮನ್, ರೋಚನ (ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಪ್ರದೇಶ) ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ
ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವೂ ಸಹ ಪೃಥಿವೀ (ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರದೇಶ) ಮಹೀ (ದೊಡ್ಡವಾದ
ಪ್ರದೇಶ) ಇಳಾ (ಈ ಪ್ರಪಂಚ) ವಸುಮತೀ (ವಿಶ್ವರ್ವ್ಯಯುಕ್ತವಾದ) ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡು
ವುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯ ಅಭಿಮಾನಿ
ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಯಜ್ಞಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ—ಸ್ವಕೀಯಸಾರಭೂತೇನ ರಸೇನ ಸೇಕ್ತುಮಿಚ್ಛತಾಂ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ
ಎಂಬ ಸ್ವರ್ಗಭೂಮ್ಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಈ ಯಜ್ಞ
ವನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪಿಸ್ತುತಾಂ ನೋ ಭರೀಮುಖಿಃ—ಭರಸಮರ್ಥೈರನ್ನೈ ರಸೈಶ್ಚ || ಪುಷ್ಪಿಕರವಾದ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರ ವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಸೋಮರಸಾದಿಸಾನೀಯಗಳಿಂದಲೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪರಿಪೂರ್ಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹೀ—ಮಹತ್ ಶಬ್ದವು 'ವರ್ಮಮಾನೇ ಪೃಷ್ಠದ್ವೈಹನ್ಮಹಜ್ಜಗಚ್ಛತ್ವವಚ್ಛ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೨) ಎಂದು ಶತ್ಪದದ್ವಾವಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಉಗಿತಾಗುವುದು. 'ಉಗಿತಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) 'ಜ್ಯಾಪ್ರಾತಿ ಪದಿಕಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದು. ಉಗಿತಃ, ಎಂಬುದು ಪ್ರಾದಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ತು' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭) ವಿಶೇಷಣವು ತದಂತಕ್ಕೆ ಬೋಧಕವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಯದ್ಯಪಿ ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಮಾಸಪ್ರತ್ಯಯವಿಧೌ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೨ ವಾ ೫೪೫) ಸಮಾಸದ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ತದಂತಲಾಭಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತ ಲಾಭಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ 'ಉಗಿದ್ವರ್ಣಗ್ರಹಣವರ್ಜಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೮೨ ವಾ ೫೪೬) ಉಗಿದ್ಗ್ರಹಣ. ವರ್ಣಗ್ರಹಣಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಮಾಸವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತದಂತಲಾಭ ಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಉಗಿತಃ' ಎಂದು ಉಗಿದ್ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಅಥವಾ 'ಅನುಪಸರ್ಜನಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೪) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರವು ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತದಂತವಿಧಿಯುಂಟು ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ ಬರುವುದು. 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩) ಎಂದು ಅಧಿಕೃತ ವಾಗುತ್ತೆ. 'ಯುಸ್ಯೇಭ್ಯೋ ಜೀಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಃ ಪದ ಅನುವೃತ್ತಿ ಏವಂಚ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸಾದಿಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೀಃ ಬರುವುದು ಎಂದಾಗುವುದು. ಉಗಿತ ಎರಡು ವಿಧ. ೧. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ, ೨. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮಾತ್ರವೃತ್ತಿ ಧರ್ಮಪುರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿ ಪದಿಕ ಗ್ರಹಣವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಪದೇಶಿನದ್ವಾವೋಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇನ' (ಪರಿಭಾ. ೩೩) ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರು ವುದರಿಂದ ವ್ಯಪದೇಶಿನದ್ವಾವ ಬರಲಾರದು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಿತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೋಭಯ ವೃತ್ತಿಯಾದ್ದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಪದೇಶಿನದ್ವಾವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಹತ್ ಎಂಬುದು ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಜೀಃ ಬಂದರೆ ಮಹತ್+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ವಿಶಿಷ್ಟ, ಅಪದೇಶಃ, ವ್ಯಪದೇಶಃ, ಮುಖ್ಯ ವ್ಯವಹಾರ ಎಂದರ್ಥ. ವ್ಯಪದೇಶಿನಾ ತುಲ್ಯಂ, ವ್ಯಪದೇಶಿನತ್, ಅಸಹಾಯವಾದುದರ ತದಂತ ವ್ಯವಹಾರವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದೋ, ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ವ್ಯಪದೇಶಿನದ್ವಾವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಮಹತ್ ಎಂಬುದು ಅತಿ ದೇಶದಿಂದ ಉಗಿತ್ತು, ಆದರೂ ಇದು ಇನ್ನೊಂದರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಉಗಿದಂತ, ಎಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯವಹಾರ ಬರಲಾರದು. ಅತಿ ಮಹತ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಉಗಿದಂತ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವೆಡೆ ಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಕಾರ್ಯಬರುವುದೋ ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಬರುವುದು. ವ್ಯಪದೇಶಿನದ್ವಾವದಿಂದ ಏರ್ಪಡುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ

ಇಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ ಬರಲು ತಡೆ ಇಲ್ಲ. ಜೀಪ್, ಪಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಯದೃಪಿ 'ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕು. ಆದರೂ 'ಶತುರನುನೋನದ್ಯಜಾದೀ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ 'ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ' ಬೃಹತ್, ಮಹತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವೂ, ಅಜಾದಿ ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗದು, 'ಯೂಸ್ತ್ರಾಪ್ಯಾನದೀ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೩) ವರ್ಣಸಂಜ್ಞಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಪ್ರೀತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಬೋಧಕಗಳಾದ ಈ-ಊ ವರ್ಣಗಳು ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು, ತದಂತಸಂಜ್ಞಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಪ್ರೀತ್ವ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಬೋಧಕಗಳಾದ ಈ ವರ್ಣಾಂತ, ಊವರ್ಣಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಸಂಜ್ಞಾ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ ಗೆ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಯದೃಪಿ ಶತ್ರುವದ್ಭಾವಾದೀಶದಿಂದಲೇ ಉದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಆದರೂ ಬೃಹತ್ ಮಹತ್ ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಳಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಬರುವಂತೆ ನಿಯಮ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ವಾರ್ತಿಕಾರಂಭವು ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿರುವೆವು.

ದೃಷ್ಟಿ:—ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಬಹುದು. ೧. ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ 'ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಔಣಾದಿಕವಾದ 'ಡೋ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಡಿತ್ವರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉತ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಟ ಗೆ ಲೋಪ ದ್ಯೋ, ಎಂದಾಯ್ತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ, 'ಗೋತೋಣಿತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯೦) ಗೋ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಂದರೆ, ಸು, ಔ, ಜಸ್, ಅಮ್, ಔಟ್, ಈ ಐದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಣಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವುವು ಎಂದಿದರ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು 'ಓತೋಣಿದಿತಿವಾಚ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ವಾ. ೭-೧-೯೦-೧) ಗೋತೋಣಿತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು 'ಓತೋಣಿತ್' ಎಂದು ಮಾಡಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಗೋತಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ತೆಗೆದು ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಓತಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ಓಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಣಿತ್ತಿನಂತೆ ಅಂದರೆ ಣಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕದಂತೆ ಆಗುವುವು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಓಕಾರಾಂತವಾದ ದ್ಯೋ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಸುವು ಣಿತ್ತಿನಂತಾಗುವುದು, 'ಅಚೋಣ್ಣಾತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಇತಿತ್ವಣಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾದ ಅಜಂಕವಾಗ ಅಂಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಓ ಗೆ ಔ ಬಂದು ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಸು ಗೆ ಬಂದರೆ ದೃಷ್ಟಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಓಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಔಕಾರವೂ ಉದಾತ್ತ. ೨-ದಿನ್-ಎಂಬುದು ವಕಾರಾಂತಪ್ರಾತಿಪದಿಕ, ಇದು 'ಫಿಷೋಂತಉದಾತ್ತಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ 'ದಿನ್ ಔತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೪) ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದಿನ್ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಔ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿನ್ ನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಔಕಾರಾದೇಶ ದಿ+ಔ+ಸ್-ಇಕೋ ಯಣಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರ, ದೃಷ್ಟಿ ಸ್ ಔಕಾರ ವ್ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. 'ಸ್ಥಾನಿ ವದಾದೇಶಃ'-(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಬಂಧದಲ್ಲಿ ಏವಂಚಿ ವ್ ಇದ್ದಂತಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಹಲ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್'-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದು ಸು ಗೆ ಲೋಪ ಬರಲಿ ಎಂದು

ಶಂಕಿಸಬಹುದು, ಆದರೆ, ' ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋಽನಲ್ಪಿಧೌ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನಲ್ಪಿಧೌ ಎಂದರೆ ಅಲ್ಪಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ' ಹಲ್ವಾಭ್ಯೈಃ ' ಎಂಬ ಅಲ್ಪಿಧಿಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸು ಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ದ್ಯಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಈ ಸಕ್ಷದ ದಿನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ, ವಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ' ಅಸ್ವರಕಾಣಾಮಸ್ವರಕಾ ಅದೇಶಾಃ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ ' ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪) ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣ್ ನ ಮುಂದಿರುವ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು ಎಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಇ ಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಔಕಾರವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸ್ಥಿತಿಯು, ಪ್ರಕೃತ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ' ದಿನ್ ಶಬ್ದಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ' ದ್ಯೋಃ ಶಬ್ದಃ ಬಾಹುಲಕಾತ್ ಔಕಾದಿಕದೋಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ ' ಎಂದು ಇರುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಈಗಿರುವ ಪಾಠವು ಲೇಖಕ ಶೋಧಕರುಗಳ ಪ್ರಮಾದಿಂದ ಬಿದ್ದಿರುವುದೆಂದು ಪಂಡಿತರಿಗೆ ತಿಳಿಯದ ವಿಷಯವಲ್ಲ.

ಪೃಥಿವೀ-ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ ಧಾತು ' ಪ್ರಥೇಃ ಸಿವನ್ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೮) ಪ್ರಥಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸಿವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಸಿವಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ-ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ರೇಫಕ್ಕೆ ಋಕಾರವೂ ಬಂದು. ಪೃಥ್+ಇನ್=ಪೃಥಿನ್, ಪ್ರತ್ಯಯಸಿತ್, ' ಸಿದ್ಧ್ಗಾರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೧) ಷಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಗೌರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೀಷ್ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಬರುತ್ತೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿತ್, ಪೃಥಿನ್ ಶಬ್ದವು ಸಿತ್ತಲ್ಲ ಆದರೂ ಅವಯವೇ ' ಅಚರಿತಾರ್ಥಂ ಲಿಂಗಂ ಸಮುದಾಯೋಪಕಾರಕಂ ಭವತಿ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಿತ್ತಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಆ ಸಿತ್ತವು ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದು, ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಮ್— ' ಮಿಹ ಸೇಚನೇ ' ಧಾತು. ' ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಸ್ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾ ಯಾಂವಾ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ' ಸನ್ಯಜೋಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ, ಮಿಹ್ ಮಿಹ್-ಸ, ' ಹಲಾದಿಶೈಷಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೇ ಮಿಹ್ ನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೋಟ್-ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ತಸ್, ' ಲೋಟೋಲಜ್ಜತ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವ ' ತಸ್ತಸ್ಮಮಿಷಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾಮ್ ಆದೇಶ. ' ವಸತಿರ್ದಹದಿಹಿದುಹೋನಹ್ ಮಿಹ್ ರುಹ್ ಲಿಹ್ ವಹಿಸ್ತಥಾ ' (ಪಾ. ಸೂ. ಪಾ. ಮಾ. ೭-೨-೧೦-೬) ಎಂದು ಅನಿಟ್ಟಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಿಹ್ ಧಾತುವಿರುವುದರಿಂದ ' ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೋಽನುದಾತ್ತಾತ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂದು ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಮಿಮಿಹ್+ಸ+ತಾಮ್ ' ಈಗ ' ಹೋಥಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ ಗೆ ಥ ಆದೇಶ, ಈ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ' ಷಢೋಃ ಕಃಸಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೮-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶ, ಇದರ ಮುಂದಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ' ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತ್ವ, ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. 'ತಿಜ್ಜತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಪಿಸ್ಪತಾಮ್—'ಪ್ಸ್ಪ ಸಾಲನಪೂರಣಯೋಃ' ಥಾತು, 'ಪ್ಸ್ಪ' ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತವೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ತಸ್ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಾಂ ಆದೇಶ ಶಸ್ 'ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲ (ಲೋಪ) 'ಶ್ಲಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ 'ಅರ್ತಿಸಪತ್ಯೋಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೭) ಶ್ಲ ಬಂದಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಋ ಗತೌ' ಪ್ಸ್ಪ, ಪ್ಸ್ಪ, ಸಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ ಇವುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ಸ್ಪ ನ ಋ ಗೆ ಇಕಾರ 'ಉರಣ್ರಪರಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ. 'ಹಲಾದಿಶ್ವೇಷಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫ ನಿವೃತ್ತಿ ಪಿಸ್ಪತಾಂ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು 'ಉರತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಪ್ರತ್ಯಯಸರ ದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಬರುವುದು. ನಂತರ, ಆಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅರ್ತಿಸಪತ್ಯೋಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ವಸ್ತುತಃ, 'ಉರತ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ವಿಧಾಯಕವು ಆಪವಾದವಾದ್ದರಿಂದ, ಮೊದಲೇ ಇತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ಸ್ಪ, ಎಂಬ ಹ್ರಸ್ವಾಂತ ಥಾತುವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಉದ್ಯೋಷ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ಪ್ಸ್ಪ ಎಂಬುದರ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕ್ವಿತಿಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಸಾದಾದೌ' ಎಂದು ನಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ 'ತಿಜ್ಜತಿಜಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ತಾಮ್ ಉದಾತ್ತ.

ಭರೀಮುಭಿಃ—'ಡುಭೃಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ' ಥಾತು 'ಹು ಸ್ತೌಭೃದ್ವ ಸ್ತೌಸೃಭೃ ಈಮನ್' (ದಶ. ಪಾ. ೬) ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಸ್ತೌಜ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ, ಡುಭೃಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ, ದೃಜ್ ಅವಸ್ಥಾನೇ, ಸ್ತೌ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ, ಸೃ ಗತೌ, ಈಥಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಈಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಮನ್; ಬಂದರೆ ಭೃ+ಈಮನ್ ಗುಣ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಭರೀಮುಭಿಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ವ || ೧೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಯೋರಿದ್ವೃತವತ್ಪಯೋ ವಿಪ್ರಾ ರಿಹಂತಿ ಧೀತಿಭಿಃ |

ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ ಧ್ರುವೇ ಪದೇ || ೧೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಯೋಃ | ಇತ್ | ಘೃತಂ ವತ್ | ಪಯಃ | ವಿಪ್ರಾಃ | ರಿಹಂತಿ | ಧೀತಿಃ ಭಿಃ ||
ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ | ಧ್ರುವೇ | ಪದೇ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ ಧ್ರುವಂ ಪದಮಂತರಿಕ್ಷಂ | ತಥಾ ಚ ತಾಪನೀಯಶಾಖಾಯಾಂ ಸಮಾಮ್ನಾ-
ಯತೇ | ಯಕ್ಷಗಂಧರ್ವಾಸ್ವರೋಗಣಸೇವಿತಮಂತರಿಕ್ಷಂ | ನೈ. ತಾ. ೧-೨ | ಇತಿ | ತೇನಾಂತರಿಕ್ಷೇ-
ಣೋಪಲಕ್ಷಿತ ಆಕಾಶೇ ವರ್ತಮಾನಯೋಸ್ತಯೋರಿದ್ವಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರೇವ ಸಂಬಂಧಿ ಪಯೋ ಜಲಂ
ಘೃತವದ್ಧೃತಸದೃಶಂ ವಿಪ್ರಾ ಮೇಧಾವಿನಃ ಪ್ರಾಣಿನೋ ಧೀತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭೀ ರಿಹಂತಿ | ಲಿಹಂತಿ |
ಯದ್ವಾ | ಘೃತವದ್ಧೃತಂ ಸಾರಂ ತೇನೋಪೇತಂ ರಿಹಂತಿ | ಲಿಹೇರ್ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ರೇಫಃ | ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ |
ಧೃವಾ ಧಾರಣೇ | ಗವಿ ಗನ್ ಧೃವೋ ವ ಇತಿ ವಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತ್ಸಂಸ್ಥಿಯೋಗೇನ ಗೋಶಬ್ದಸ್ಯ ಚ
ಗನ್ನಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ—ಗಂಧರ್ವರ | ಧ್ರುವೇ—ಶಾಶ್ವತವಾದ | ಪದೇ—ಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಆಕಾಶ) ದಲ್ಲಿ
(ಇರುವ) | ತಯೋರಿತ್—ಅವೆರಡಕ್ಕೇ (ದ್ವೈ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವೀ) ಸಂಬಂಧಿಸಿದ | ಪಯಃ—ಜಲವನ್ನು |
ಘೃತವತ್—ಘೃತದಂತೆ | ವಿಪ್ರಾಃ—ಜ್ಞಾನಿಗಳು | ಧೀತಿಭಿಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ರಿಹಂತಿ—ರುಚಿ
ನೋಡುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಆಕಾಶಸ್ಥವಾದ ದೈವಲೋಕ ಮತ್ತು ಭೂಲೋಕ ಸಂಬಂಧವಾದ ಜಲವನ್ನೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸತ್ಕರ್ಮಗಳ
ಫಲವಾಗಿ ಘೃತದಂತೆ ರುಚಿನೋಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

The wise men sitting in the eternal home of the Gandharvas taste,
through their pious acts the essence of all good things of both heaven and
earth as the ghee is the essence of milk.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವು, ಕೆಲವು ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು—
ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಸಾರಭೂತವಾದುದು ಘೃತವು. ಅದರಂತೆ ಸ್ವರ್ಗಭೂಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರಭೂತವಾದ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳಿರುವವು.

ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಜನರು ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವಾದ ಗಂಧರ್ವರ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಲೋಕವನ್ನು (ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ) ಪಡೆದು ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಭೂಮಿಗಳ ಅತ್ಯುತ್ತಮಸಾರವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವರು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಘೃತವತ್ ಪಯಃ—ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಸಾರಭೂತವಾದ ತುಪ್ಪದಂತೆ ಅಥವಾ ಪಯಃ ಎಂದರೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಅಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾರಭೂತವಾದ ಸೋಮರಸಾದಿಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಧೀತಿಭಿಃ—ಕರ್ಮಭಿಃ | ಯಜ್ಞಾದಿಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳಿಂದ.

ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ ಧ್ರುವೇ ಪದೇ—ಗಂಧರ್ವರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನವು ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ತಾಪನೀಯಶಾಖೆಯ ಯಜ್ಞಗಂಧರ್ವಾಪ್ತರೋಗಣಸೇವಿತಮಂತರಿಷ್ಟಂ (ನೈ. ತಾ. ೧-೨) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು. ಅಥವಾ ಗಂಧರ್ವಜನಸೇವಿತವಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ (ಲೋಕದಲ್ಲಿ) ಎಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಯಜ್ಞಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವಾದ ಗಂಧರ್ವಲೋಕಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಲೋಕಗಳ ಸಾರಭೂತವಾದ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವರೆಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರಿಹಂತಿ—ರಿಹ ಆಸ್ವಾದನೇ-ಲಿಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ರೇಫ ಲಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರ್ಛಿ, 'ರೋಂತಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಛಾಗೆ ಅನ್ತ ಆದೇಶ. 'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಾಗೆ ಲುಕ್ ರಿಹಂತಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ—'ಗವಿ ಗನ್ ಧೃಞೋಪಃ, ಗೋ ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧೃಞ್ ಧಾರಣೇ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ವ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ. ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಗನ್' ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಅದರ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಗನ್ ಆದೇಶವೂ ಬಂದರೆ ಗನ್+ಧೃ+ವ. ಗುಣವು ರ ಪರವಾಗಿ ಬರತ್ತದೆ. ಗಂಧರ್ವ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಗವಿಗನ್-ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಸೂತ್ರವು ಉಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸೋನಾ ಪೃಥಿವಿ ಭವಾನ್ಮಕ್ಷರಾ ನಿವೇಶನೀ |

ಯಚ್ಛಾ ನಃ ಶರ್ಮ ಸಪ್ರಥಃ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸ್ಯೋನಾ | ಪೃಥಿವಿ | ಭವ | ಅನ್ಯಕ್ಷರಾ | ನಿ ವೇಶನೀ ||

ಯಚ್ಛ | ನಃ | ಶರ್ಮ | ಸ ಪ್ರಥಃ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವೀತ್ಯೇಷಾ ಮಹಾನಾನ್ನೀಪ್ರತೇ ಭೂಮಿಸ್ಪರ್ಶನೇ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಏತದ್ವಿದಂ
ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಿಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವಿ ಭವೇತಿ ಸಮಾಪ್ಯ | ಆ. ೮-೧೪ || ಇತಿ ||
ಸ್ಮಾರ್ತೇ ಹೇಮಂತಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣೇತ್ಯೇಷಾ ಜಪ್ಯಾ | ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷ್ಯಾಂ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣಿಮಿತಿ
ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ತಸ್ಮಿನ್ನುಪವಿಶ್ಯ ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವಿ ಭವೇತಿ ಜಪಿತ್ವಾ | ಆ- ಗೃ. ೨-೩-೬ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಪೃಥಿವಿ ಸ್ಯೋನತ್ವಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಾ ಭವ | ಸ್ಯೋನಶಬ್ದೋ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾಚೀ | ತಥಾ
ಚ ವಾಜಸನೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸ್ಯೋನಶಬ್ದೋಪೇತಂ ಕಂಚಿನ್ಮಂತ್ರಮುದಾಹೃತ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಇಂದ್ರ-
ಸ್ಯೋರುಮಾವಿಶ ಸ್ಯೋನಃ ಸ್ಯೋನಮಿತಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣೋ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಮಿತ್ಯೇವ ತದಾಹೇತಿ | ಯದ್ವಾ |
ಸ್ಯೋನಶಬ್ದಃ ಸುಖವಾಚೀ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ತವಾಕೈಮುದಾಹರಿಷ್ಯತೇ | ಅನ್ಯಕ್ಷರಾ ಕಂಟಕರಹಿತಾ
ನಿವೇಶನೀ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಭೂತಾ ಸಪ್ರಥೋ ವಿಸ್ತಾರಯುಕ್ತಂ ಶರ್ಮ ಶರಣಂ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಯಚ್ಛ |
ಹೇ ಪೃಥಿವಿ ದೇಹಿ | ತಾಮೇತಾಮೃಚಮುದಾಹೃತ್ಯ ಯಾಸ್ತ ಏವಂ ವ್ಯಾಚಿಷ್ಟೇ | ಸುಖಾ ನಃ ಪೃಥಿವಿ
ಭವಾನ್ಯಕ್ಷರಾ ನಿವೇಶನ್ಯಕ್ಷರಃ ಕಂಟಕ ಋಚ್ಛತೇಃ ಕಂಟಕಃ ಕಂತಪೋ ವಾ ಕೃಂತತೇರ್ವಾ ಕಂಟ-
ತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗತಿಕರ್ಮಣಿ ಉದ್ಗತತನೋ ಭವತಿ ಯಚ್ಛ ನಃ ಶರ್ಮ ಶರಣಂ ಸರ್ವತಃ ಪೃಥು |
ನಿ. ೯-೩೨ | ಇತಿ || ಸ್ಯೋನಾ | ಷಿವು ತಂತುಸಂತಾನೇ | ಸಿವೇಷ್ಟೇರ್ಯೋ ಚ | ಉ. ೩-೯ | ಇತಿ
ನಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಟೀಚ್ಛ ಯೋ ಇತ್ಯಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವೀತ್ಯನಯೋರ್ಭವೇತ್ಯಾ-
ಖ್ಯಾತೇನೈವಾನ್ವಯೋ ನ ಪರಸ್ಪರಂ | ಅತೋಽಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನೈವ ಪರಾಂಗವದ್ವಾ ನಾಭಾವಾದೋಕಾರಸ್ಯ
ನಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನ್ಯಕ್ಷರಾ | ಋಷೀ ಗತಾ | ಗಚ್ಛತ್ಯಂತರಿತ್ಯಕ್ಷರಃ ಕಂಟಕಃ | ತನ್ಯ-
ಷಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ಷರನ್ | ಉ. ೩-೭೫ | ಷಡೋಃ ಕಃ ಸೀತಿ ಕತ್ವಂ | ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋರಿತಿ ಷತ್ವಂ |
ನಇರಾ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ | ತಸ್ಮಾನ್ನಡಚಿ | ಪಾ. ೬-೩-೭೪ | ಇತಿ ನುಡಾಗಮಃ | ನಇಹ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತ-
ರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಿವಿಶಂತ್ಯಸ್ಯಾಮಿತಿ ನಿವೇಶನೀ | ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋರ್ಜ್ವೇತಿ ಲ್ಯುಟ್ |
ಅತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೋರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಚ್ಛ | ದಾಣ್ ದಾನೇ | ಪಾಘ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ಯಚ್ಛಾ-
ದೇಶಃ | ದ್ವ್ಯಚೋಽತಸ್ತಿಜ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಸಪ್ರಥಃ | ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ | ಅಸುನ್ | ಪ್ರಥಸಾ ಸಹ
ವರ್ತತ ಇತಿ ತೇನ ಸಹೇತಿ ತುಲ್ಯಯೋಗೇ | ಪಾ. ೨-೨-೨೮ | ಇತಿ ಸಮಾಸಃ | ವೋಪಸರ್ಜನಸ್ಯ |
ಪಾ. ೬-೩-೮೨ | ಇತಿ ಸಭಾವಃ | ಕೃತ್ಸ್ನರಃ || ೬ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪೃಥಿವಿ—ಎಲೈ ಪೃಥಿವಿಯೇ (ನೀನು) | ಸ್ಯೋನಾ—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಅಥವಾ ಸುಖಕರಳಾಗಿ | ಭವ—
ಆಗು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಅನೃಷ್ಟರಾ—ಕಂಟಕರಹಿತಳಾಗಿ | ನಿವೇಶನೀ—ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿ | ಸಪ್ರಥಃ—
ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ಶರ್ಮ—ಆಶ್ರಯವನ್ನು | ಯಚ್ಛೇ—ಕೊಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಪೃಥಿವೀದೇವತೆಯೇ, ನೀನು ಸರ್ವದಾ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ, ಕಂಟಕರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವಾಸಸ್ಥಾನ
ಳಾಗಿದ್ದು, ನಮಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕೊಡು.

English Translation.

O Earth, give us extensive abode free from thorns; give us great
happiness.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿಧಿ ವಿನಿಯೋಗವು ಶ್ರುತಸ್ತೋತ್ರಪ್ರಯೋಗಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಮಹಾನಾಮ್ಮಿ ಎಂಬ
ವ್ರತ (ಯಾಗ) ದಲ್ಲಿ, ಭೂಮಿಸ್ಪರ್ಶನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ
ಏತದ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವಿ ಭವೇತಿ ಸಮಾಪ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೮-೧೪).

ಸ್ತೋತ್ರಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಹೇಮಂತಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣವೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು
ಜಪಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷ್ಯಾಂ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣಂ ಎಂಬ
ಖಂಡದಲ್ಲಿ ತಸ್ಮಿನ್ನುಪವಿಶ್ಯ ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವಿ ಭವೇತಿ ಜಪಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.
(ಆ. ಗೃ. ೨-೩-೬).

ಸ್ಯೋನಾ—ಈ ಶಬ್ದವು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಥವಾ ಸುಖಕರವಾದ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು
ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿ ವಿಸ್ತಾರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಇಂದ್ರಸ್ಯೋರುಮಾವಿಶ
ಸ್ಯೋನಃ ಸ್ಯೋನಮಿತಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣೋ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಮಿತ್ಯೇವ ತದಾದ ಎಂಬ ವಾಚಸನೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯ
ವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವರು.

ಈ ಋಕ್ವಿಧಿಗೆ ಯಾಸ್ವರು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿನರಣೆಯನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವರು—

ಸುಖಾ ನಃ ಪೃಥಿವಿ ಭವಾನ್ಯಕ್ಷರಾ ನಿವೇಶನ್ಯಕ್ಷರಃ ಕಂಟಕ ಋಚ್ಛೇತೇಃ ಕಂಟಕಃ ಕಂತಪೋ
ನಾ ಕೃಂತೇರ್ವಾ ಕಂಟತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗತಿರ್ಮುಖ ಉದ್ಗತತಮೋ ಭವತಿ ಯಚ್ಛೇ ನಃ
ಶರ್ಮ ಶರಣಂ ಸರ್ವತಃ ಪೃಥು. (ನಿ. ೯-೩೨).

ಈ ನಿರ್ವಚನಪ್ರಕಾರ ಸ್ಯೋನಾ-ಸುಖಾ, ಅನ್ಯಕ್ಷರಾ-ನಿಷ್ಕಂಟಕಾ, ನಿವೇಶನೀ-ನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಾ, ಶರ್ಮ-ಸುಖಂ, ಸಪ್ರಥಃ-ಸರ್ವತಃ ಪೃಥು. ಎಂದರೆ ಸುಖಕರವಾಗಿಯೂ, ನಿಷ್ಕಂಟಕವಾಗಿಯೂ (ಬಾಧೆರಹಿತವಾಗಿಯೂ) ವಾಸಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಸುಖವನ್ನೂ ಕೊಡು ಎಂದು ಭೂಮಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

ಅನ್ಯಕ್ಷರಾ—ಅಕ್ಷರವೆಂದರೆ-ಖುಚ್ಛತೇಃ-ಗತಿಕರ್ಮಣಃ ಕೃಂತತೇರ್ವಾ | ಹೋಗುವುದು, ಅಡ್ಡಿಪಡಿಸುವುದು, ತೊಂದರೆಮಾಡುವುದು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಖುಚ್ಛತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಕಂಟಕವು, ಬಾಧೆಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಅನ್ಯಕ್ಷರವೆಂದರೆ ಅಂತಹ ಬಾಧೆಗಳಿಲ್ಲದ, ಕಂಟಕರಹಿತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ಯೋನಾ—‘ಷಿವು ತನ್ನುಸನ್ನಾನೇ’ ಧಾತು ‘ಸಿವೇಷ್ಟೇರ್ಯೋಚಿ’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೮) ‘ಧಾಪ್ತ್ಯಾ ವಸ್ಯಜ್ಯತಿಭ್ಯೋನಃ’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಃ, ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಷಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಧಾತುವಿನ ಟಿಆದ ಇವ್ ಗೆ ಯೋ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ‘ಅನೇಕಾಲ್ಪಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯೋ ಆದೇಶ. ಇವ್ ಎಂಬ ಸಂಪೂರ್ಣಕ್ಕೂ ಬರುವುದು ವ್ ಗೆ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಸ್ಯೋ+ನ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ. ಅದಂತಲಕ್ಷಣಟಾಸ್ ಸ್ಯೋನಾ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದ ವರ್ಣನೆ. ಈಗ ಮುದ್ರಿಸಿರುವ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ‘ಸಿವೇಷ್ಟೇರ್ಯೋ ಚಿ’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೮) ಎಂದು ಪಾಠವಿದೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಟಿಯಾದ ಇವ್ ಗೆ ಯೂ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಯೋ+ನ, ಈಗ ಯದ್ಯಪಿ ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದರೂ ಯು, ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಗುಣ ಬಂದರೂ, ಯೂ ಎಂದು ದೀರ್ಘ ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಗುಣ ಬಂದರೂ ಸ್ಯೋ ಎಂದೇ ಆಗಬೇಕು, ಯಾವ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾತ್ರಾಲಾಘವ ಬರುವುದರಿಂದ ಯು ಎಂದೇ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ, ದೀರ್ಘಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವ ಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಯೋನಃ ಎಂದೇ ರೂಪವು ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಸ್ಯೋನಃ ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ‘ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಷಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾತ್ರ ಬಂದರೆ ಸಿವ್+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಚ್ಚೋಃ ಶೂಡನುನಾಸಿಕೇಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೯) ಅನುನಾಸಿಕ, ಅಥವಾ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಥವಾ ಕಿತ್ತು ವಾ ಙಿತ್ತು ಆದ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತುಗಾಗಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಛಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರವೂ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಊತ್ ಎಂಬುದೂ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ವ್ ಗೆ ಊತ್ ಆದೇಶ ಸಿ+ಊ+ನ, ಯಣಾದೇಶ ಗುಣಗಳೆರಡೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಂತರ್ಭೂತನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಅಂತರಂಗವಾದಕಾರಣ ‘ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಂಗಮನ್ತರಂಗೇ’ (ಪರಿಭಾ. ೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಯಣಾದೇಶ, ನಂತರ ಗುಣ ಟಾಸ್ ಸ್ಯೋನಾ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಈಪರಿಯಾದ ವರ್ಣನೆಯು ‘ಚ್ಚೋಃ ಶೂಡ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ‘ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ’ (ಪಾ. ಸ. ೧-೧-೭೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೈಯಟದಲ್ಲಿಯೂ

ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಸ್ಯೋನಃ ಕಿರಣಸೂರ್ಯೋಃ' ಎಂಬ ಮೇದಿನೀಕೋಶಾನುಸಾರ, ಕಿರಣ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯ ಎಂದು ಸ್ಯೋನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನುಸಾರ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಎಂದೂ, (೩-೬-೧೫) ನೇ ನಿರುಕ್ತಾನುಸಾರ ಸುಖ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಪೃಥಿವಿ, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಸ್ಯಾಮನ್ಮಿ ತಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೪೮) ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನವು ಆಮನ್ಮಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮನ್ಮಿತ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. 'ಸುಬಾಮನ್ಮಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸರ್ವೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯೋನಾ ಎಂಬ ಸುಬಂತವು ಪೃಥಿವಿ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲೊಂದು ಪದದ ಅಂಗವಾದಂತೆ ಆಗಲಿ. ಏವಂಚ 'ಆಮನ್ಮಿತಸ್ಯಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬಂದು ಸ್ಯೋ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಓಕಾರ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಲಿ ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯರೂಪವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ 'ಸುಬಾಮನ್ಮಿತೇ' ಎಂಬುದು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಸುಬಾಮನ್ಮಿತೇ ಎಂಬುದು ಪದವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಇದು 'ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೧) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಪ್ರಕಾರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ ಬರುವುದೆಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸುಖೇನ ಪೃಥಿವಿ, ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಭವ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುವು. ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಪರಾಂಗವದ್ವಾಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಪಾಷ್ಠಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮನ್ಮಿತಾದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಓಕಾರವು ಆದ್ಯದಾತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನ್ಯಕ್ಷರಾ—ಋಷೀ ಗತೌ, ಧಾತು, ಋಷತಿ-ಅಂತರ್ಗಚ್ಛತಿ-(ಬಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, 'ಋಕ್ಷರ' ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಣ್ವಕ ಅಂದರೆ ಮುಳ್ಳು ಎಂದು ಅರ್ಥ 'ತನ್ಯೈಷಿಭ್ಯಾಂಕ್ಷರನ್' (ಉ ಸೂ. ೩-೩೫೫) ತನುವಿಸ್ತಾರೇ ಋಷೀ ಗತೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ಷರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಷೀ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ಷರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಈ ಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಲೋಪಗಳು, ಋಷ್+ಸರ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ 'ಷಡೋಕಃಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಸಕಾರ ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಷಕಾರಧಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ್ಗೆ ಕ್ ಆದೇಶ-ಋಕ್+ಸರ 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎ ಇಣ್ ಕವರ್ಗಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಆದೇಶರೂಪವಾದ ಸಕಾರ ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಋಕ್ಷರ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ, ನ ವಿದ್ಯಮಾನಃ ಋಕ್ಷರಃ ಯಸ್ಯಾಸಾ ಎಂದು 'ನೌಷೋಸ್ತ್ಯರ್ಥಾನಾಂ ನಾಚೋ ನಾಚೋತ್ತರಪದಲೋಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನೌಷಮಾಸ, ಉತ್ತರ ಪದವಾದ ವಿದ್ಯಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪ, 'ನಲೋಪೋನೌಷಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನೌಷನ್ ನೌಗೆ ಲೋಪ- 'ತಸ್ಮಾನ್ನುಡಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೪) ನಕಾರಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ನೌಷನ್ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಜಾದಿಯಾದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ನುಡಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ ಅನ್ಯಕ್ಷರ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ನೌಷಸುಭ್ಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನೌಷ, ಸು, ಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ನಿವೇಶನೀ—ನಿವಿಶನ್ತಿ ಅಸ್ಯಾಂ ಇತಿ ನಿವೇಶನೀ-ನಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ವಿಶಪ್ರವೇಶನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೭) ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಲ್ಯುಟ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ 'ಯುವೋರನಾಕೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಗೆ ಅನ ಆದೇಶ ನಿವಿಶ್+ಅನ, ಲಘೂಪಧಗುಣ 'ಲಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಏಕಾರವು ಉದಾತ್ತ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಟಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಟಿಡ್ಘಾಣಿಷ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೫) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್-ನಿವೇಶನೀ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಯಚ್ಚ—ದಾಣ್ ದಾನೇ ಧಾತು 'ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಸ್ಥಾ ದಾಣ್ಯಶ್ಚರ್ತಿಸರ್ತಿಸದ ಸದಾಂ ಪಿಬಜಿಘ್ರ ಧಮ ತಿಷ್ಠ ಮನ ಯಚ್ಚ ಸಶ್ಯಚ್ಛೇಧಾ ಶೀಯೇಸೀದಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಸಾ ಸಾನೇ-ಘ್ರಾ ಗಂಧೋಸಾದಾನೇ, ಧ್ಯಾ ಶಬ್ದಾಗ್ನಿ ಸಂಯೋಗೇ, ಷ್ಯಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಿ, ನ್ನಾ ಅಭ್ಯಾಸೇ, ದಾಣ್ ದಾನೇ, ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ, ಋ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ, ಸ್ಯ ಗತೌ, ಸರ್ತೇ 'ವೇಗಿತಾಯಾಂ ಗತೌ ಧಾನಾದೇಶಃ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ವೇಗರೂಪವಾದ ಗತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸೃಧಾತುವು ಇಲ್ಲಿ ವಿನಕ್ಷಿತವು. ಶದ್ವ್ಯ ಶಾತನೇ, ಷದ್ವ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಇವುಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಶಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಿಬ, ಜಿಘ್ರ, ಧಮ, ತಿಷ್ಠ, ಮನ, ಯಚ್ಚ, ಸಶ್ಯ, ಋಚ್ಛ, ಧೌ, ಶೀಯ, ಸೀದ, ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾಣ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್+ಸಿಪ್ ಶಪ್ ಬಂದನಂತರ ಯಚ್ಚ ಆದೇಶ, ಯಚ್ಚ+ಸಿ. 'ಸೇರ್ಹ್ಯ ಪಿಚ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗಿ. ಹಿ ಆದೇಶ 'ಅತೋ ಹೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಯಚ್ಚ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಈಗ 'ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತಿಜಂತದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಯಚ್ಚಾ, ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.

ಸಪ್ರಥಃ—'ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ' ಧಾತು. 'ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಃ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. 'ತೇನಸಹೇತಿತುಲ್ಯಯೋಗೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೮) ತೇನ ಎಂಬುದು ತೃತೀಯಾಂತವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಗಮನಾದಿರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತುಲ್ಯಯೋಗ ಎನ್ನುವರು. ಏವಂಜ ತುಲ್ಯಯೋಗದ್ಯೋತಕವಾದ ಸಹ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ತೃತೀಯಾಂತ ಸುಬಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಸಾ ಸಹ ವರ್ತತೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಪ್ರಥಃ ಎಂದರೆ ವಿಸ್ತಾರ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಶರ್ಮ ಎಂದರೆ ಮನೆ, ವರ್ತತೇ ಎಂಬ ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಶರ್ಮ, ಪ್ರಥಃ ಎಂಬ ಎರಡೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂಬುದು ಸಹ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ಯೋತಿತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಥಸಾ ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತ ಪದದೊಂದಿಗೆ ಸಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸ, 'ವೋಪಸರ್ಜನಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೨) 'ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂದು ಅಧಿಕೃತವಾಗುತ್ತೆ. 'ಸಹಸ್ಯಸಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹಸ್ಯ, ಸಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತಿಗಳಾಗುವುವು. ಉಪಸರ್ಜನಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತ್ಯುಪಸರ್ಜನಂ, ಎಂದು

ಅರ್ಶಾದ್ಯಜಂತ ಉತ್ತರಪದ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಸಮಾಸ ಚರಮಾವಯವದಲ್ಲಿ ರೂಢ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಯಂ ವಿನಾ ಯನ್ನೋಪಪದ್ಯತೇ ತತ್ತೇನೈವಾಕ್ಷಿಪ್ಯತೇ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಮಾಸವು ಅಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುವುದು. ಉಪಸರ್ಜನಸ್ಯ ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಜನವತ್ತಾದ ಸಮಾಸದ ಎಂದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಸಮಾಸ ದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಅವಯವವು ಉಪಸರ್ಜನವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನಸ್ಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಬಲದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನ ಸರ್ವಾವಯವಕವಾದ ಸಮಾಸದ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಏವಂಚ ಉಪಸರ್ಜನ ಸರ್ವಾವಯವಕವಾದ ಸಮಾಸದ (ಬಹುವ್ರೀಹಿಯ) ಉತ್ತರ ಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶವು ಏಕಬ್ಜವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಸಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಸಪ್ರಥಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದರಿಂದಲೂ, 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್' ಎಂಬ ಕೃತ್ಸ್ಮರವು ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಮಾಸಾನಂತರ ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ || ೧೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನೋ ಯತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ |
ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಪ್ತ ಧಾಮುಭಿಃ || ೧೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅತಃ | ದೇವಾಃ | ಅವಂತು | ನಃ | ಯತಃ | ವಿಷ್ಣುಃ | ವಿಚಕ್ರಮೇ ||
ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಸಪ್ತ | ಧಾಮುಭಿಃ || ೧೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಸೋಮಾತಿರೇಕ ಏಕಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಶಂಸನೀಯಂ | ಅತ್ರಾತೋ ದೇವಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಃ
ಷಡ್ಭಿಃ | ಸೋಮಾತಿರೇಕ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಮಹಾ ಇಂದ್ರೋ ಯ ಓಜಸಾತೋ ದೇವಾ
ಅವಂತು ನ ಇತ್ಯೈಂದ್ರೀಭಿರ್ವೈಷ್ಣವೀಭಿಶ್ಚ | ಅ. ೬-೭ | ಇತಿ || ಅಪ್ಪೋರ್ಯಾಮೇಽಚ್ಛಾವಾಕಾತಿರಿ-
ಕ್ತೋಕ್ತೈಃಪ್ರೇತಾಃ ಷಡ್ಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾನುರೂಪಾರ್ಥಾಃ | ತಥಾ ಚ ಯಸ್ಯ ಸಶವ ಇತಿ ಖಂಡೇ
ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಅತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ ಇತಿ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾನುರೂಪಾ | ಅ. ೯-೧೧ | ಇತಿ || ದರ್ಶ-
ಪೂರ್ಣಮಾಸಯೋಃ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಹೋಮೇಽಪ್ಯಾದ್ಯೇ ವಿನಿಯುಕ್ತೇ | ತಥೈವ ವೇದಂ ಸತ್ತ್ವಾ ಇತಿ

ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರತಂ | ಅತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ ಇತಿ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ನ್ಯಾಹೃತಿಭಿಶ್ಚ | ಅ. ೧-೧೧ | ಇತಿ ||
ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಲೌಕಿಕಭಾಷಣೇತೋ ದೇವಾ ಇತ್ಯೇಷಾ ಜಪ್ಯಾ | ಸೂತ್ರತಂ ಹಿ |
ಆಪದ್ಯತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ ಇತಿ ಜಪೇತ್ | ಅ. ೧-೫ | ಇತಿ ||

ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಸಪ್ತಧಾಮಭಿಃ ಸಪ್ತಭಿರ್ಗಾಯತ್ರಾಾದಿಭಿಶ್ಚಂದೋಭಿಃ ಸಾಧನಭೂತೈ-
ರ್ಯತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯಸ್ಮಾದ್ಭೂಪ್ರದೇಶಾದ್ವಿಚಕ್ರಮೇ | ವಿವಿಧಂ ಸಾದಕ್ರಮಣಂ ಕೃತವಾನ್ ಅತೋಽ
ಸ್ಮಾತ್ಪೃಥಿವೀಪ್ರದೇಶಾನೋಽಸ್ಮಾದ್ವೇವಾ ಅವಂತು | ವಿಷ್ಣೋಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕೇಷು ಚಕ್ಷಂದೋಭಿಃ
ಸಾಧನೈರ್ಜಯಂ ತೈತ್ತರೀಯಾ ಅಮನಂತಿ | ವಿಷ್ಣುಮುಖಾ ವೈ ದೇವಾಶ್ಚಂದೋಭಿರಮಾಂಲ್ಲೋಕಾನ-
ನಸಜಯ್ಯಮಭ್ಯಜಯನ್ | ತೈ. ಸಂ. ೫-೨-೧-೧ | ಇತಿ | ವಿಷ್ಣೋಸ್ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರೇ ಸಾದತ್ರಯ-
ಕ್ರಮಣಸ್ಯ ಪೃಥಿವ್ಯಪಾದಾನಂ | ಪೃಥಿವೀಪ್ರದೇಶಾದ್ರಕ್ಷಣಂ ನಾಮ ಭೂಲೋಕೇ ವರ್ತಮಾನಾನಾಂ
ಸಾಪನಿವಾರಣಂ || ಅತಃ ಏತಚ್ಚೈವಾತ್ಮಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್ | ಪಾ. ೫-೩-೨ | ಇತಿ ತಸಿಲ್ | ಏತ-
ದೋಽಶ್ | ಪಾ. ೫-೩-೫ | ಇತ್ಯೇಶಾದೇಶಃ | ಲಿತ್ಸ್ರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಯತಃ | ತಸಿಲಃ
ಪ್ರಾಗ್ಗಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ | ಪಾ. ೫-೩-೧ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಂ | ಲಿತ್ಸ್ರರಃ | ವಿಷ್ಣುಃ -
ವಿಷೇಃ ಕಿಚ್ಚ | ಉ. ೩-೩೯ | ಇತಿ ನುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ತ್ವಾನ್ನ ಗುಣಃ | ನಿಧಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರಾದ್ಯದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ವಿಚಕ್ರಮೇ | ಸುಬಿತಿ ಯೋಗವಿಭಾಗಾದ್ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸಮಾಸಃ | ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ | ಸಪ್ತ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಭಿಸೋ ಲುಕ್ | ಧಾಮಭಿಃ | ದಧಾತೇ-
ರಾತೋ ಮನಿಸ್ಸಿತಿ ಮನಿನ್ | ನಿತ್ಸ್ರರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯತಃ—ಯಾವ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಭೂಮಿಯಿಂದ | ವಿಷ್ಣುಃ—ವಿಷ್ಣುವು | ಸಪ್ತಭಿಃ—ಏಳು |
ಧಾಮಭಿಃ—ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ | ವಿಚಕ್ರಮೇ—ಹೊರಟನೋ | ಅತಃ—ಆ ಭೂಮಿ
ಯಿಂದ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಅವಂತು—ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ವಿಷ್ಣುವು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನಾಗಿ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಡುವಾಗ ಯಾವ ಭೂಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಗಾಯತ್ರಾದಿಭಂದೋಪೇತ
ನಾಗಿ ಹೊರಟನೋ ಆ ಭೂಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ನಮ್ಮನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation.

May the gods protect us from that portion of the earth whence
Vishnu put his steps aided by seven meters.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗವು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವೆಂಬ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ
ಸೋಮಾಭಿಷವೆಂಬ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾತಿರೇಕವೆಂಬ ಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ

ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಸೋಮಾತಿರೇಕ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಮಹಾ ಇಂದ್ರೋ ಯ ಓಜಸಾ—(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೧) ತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೬) ಇತ್ಯೈಂದ್ರಿಭಿರ್ವೈಷ್ಣವೀಭಿಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೬-೭).

ಅಸ್ತೋರ್ಯಾಮವೆಂಬ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪಠಿಸುವ ಉಕ್ಥ್ಯಮಂತ್ರಪಠನ ದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅತೋ ದೇವಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಆರು ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಯಸ್ಯ ಪಶವ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಅತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ ಇತಿ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾನುರೂಪಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೯-೧೧).

ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವೇದಂ ಪತ್ನಾ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಅತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ ಇತಿ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ವ್ಯಾಹೃತಿಭಿಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. (ಆ. ೧-೧೧).

ಯಾಚ್ಯಾ ಮತ್ತು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಲೌಕಿಕಸಂಭಾಷಣೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅತೋ ದೇವಾ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಜಪಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಪದ್ಯತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ ಇತಿ ಜಪೇತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. (ಆ. ೧-೫).

ಈ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಷಯವು ಪ್ರಥಮತಃ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಧುನಿಕವೇದಾಂತಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದರೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಕೇವಲ ಐದು ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕಕಡೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಸರು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುಖ್ಯ ಪರಾಕ್ರಮವು ಮೂರು ಪದಗಳ ವಿನ್ಯಾಸವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಪದಕ್ರಮಗಳು ಸ್ವರ್ಗ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಭೂಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವು. ಇದಲ್ಲದೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವೆಂಬ ಸ್ಥಾನವು ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪದವಿಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಂಬಂಧವು ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಂಡು ಬರುವುದು. ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಷಯವು ನಾನಾ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಪರ್ವತಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪನೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಮುಂದಾಳೆಂದೂ (Leader) ವಿವರಿಸುವ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಮೇಶ್ವರನೆಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು ಏಕೆಂದರೆ, ಯಾಸ್ತುರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ—

ವಿಷ್ಣುಃ ಅಥ ಯದ್ವಿಷಿತೋ ಭವತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣು ಭವತಿ, ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶತೇರ್ವಾ ವ್ಯಶೋತೇರ್ವಾ | ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಸರ್ವವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು.

ವಿಚಕ್ರಮೇ—ವಿವಿಧಂ ಪಾದಕ್ರಮಣಂ ಕೃತವಾನ್—ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪಾದಗಳಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಣಮಾಡಿದನು.

ಸಪ್ತ ಧಾನುಭಿಃ—ಧಾನುವೆಂದರೆ ಸ್ಥಾನ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಧಾನುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಂದಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು ಸಪ್ತ ಧಾನುಭಿಃ ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಸಪ್ತ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಾದರೆ ಸಪ್ತ ರಶ್ಮಿಗಳು (ಅಥವಾ ಸಪ್ತ ಶ್ವಗಳು) ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ವಿಷ್ಣು ಮುಖಾ ವೈ ದೇವಾಶ್ಚಂದೋಭಿರಿಮಾಂಲ್ಲೋಕಾನನಪ ಜಯ್ಯಮಭ್ಯಜಯನ್

(ತೈ. ಸಂ. ೫-೨-೧-೧)

ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುಂದಾಳುತ್ತದಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದರು ಎಂದಿರುವುದು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರಮಾಡಿ ದೈತ್ಯರು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅಪಹರಿಸಿದ್ದ ಭೂವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳನ್ನು ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ರಮಣದಿಂದ ಮತ್ತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳಿಗೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಿವರಣೆಯೇ ಮೂಲವೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯ ||

ಅತಃ—‘ ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨) ಕಿಮ್ ಶಬ್ದ, ದ್ವಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನುಳಿದ ಸರ್ವ ನಾಮ ಶಬ್ದ, ಬಹು ಶಬ್ದ ಇವು ಪಂಚಮ್ಯಂತಗಳಾಗಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದ ಏತದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಏತದ್+ಇಸ್+ತಸ್, ಈಗ ‘ ಏತದೋಽನ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫) ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ‘ ಏತದಃ ’, ‘ ಅನ್ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಸೂತ್ರವಾಗಿ ಮಾಡುವರು. ಮೊದಲನೆಯದಾದ ‘ ಏತದಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರೇಫ ಥಕಾರಾದಿಯಾದಪ್ರಾಗ್ಧೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ ಏತ ’, ‘ ಇತ ’ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ ಹರಣೆ ಏತರ್ಹಿ, ಇತ್ಥಮ್, ‘ ಅನ್ ’ ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ‘ ರಘೋಃ ’ ಎಂಬ ಪದವು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಪ್ರಾಗ್ಧೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ ಆದೇಶಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಅದು ಅನೇಕಾಲ್ ಆದ್ದರಿಂದ ‘ ಅನೇಕಾಲ್ಮಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತೆ. ಅನ್+ತಾಸ್, ತದ್ಧಿ ತಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಪಂಚಮಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ‘ ಸುಪೋ ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ’ (ಪಾ ಸೂ ೨-೪-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬಂದಿದ್ದರೂ, ‘ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಂ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದರಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತೆ. ಪದಸಂಜ್ಞೆಯು ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ‘ ನಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ‘ ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ ನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ ಅನ್ ’ ನಕಾರಾಂತ ಪಾಠವು ವಿಚಾರಿತವಾಗಿದೆ. ಕೈಯಟಕಾರರು ‘ ಇಹ ಕೇಚಿದಶಂ ಪಠಂತಿ ಕೇಚಿದನಮ್ | ತತ್ರೋತ್ತರಪಾಠಾವೇಕ್ಷಯಾ

ವಿಚಾರಃ' ಎಂದು, ಏತದೋಽಶ್, ಏತದೋಽನ್, ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಸೂತ್ರಪಾಠವಿರುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿರುವರು. ವೃತ್ತಿಕಾರರು 'ಏತದೋಽಶ್' ಎಂಬ ಪಾಠವನ್ನು ಆದರಿಸಿರುವರು. ಅವರ ಮತದಂತೆ ವೇದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, 'ಏತದೋಽಶ್' ಎಂಬ ಪಾಠವೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಯೋಗ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಬೇಕು. ಅಶ್ ಎಂಬುದು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಅತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಎಂದಿಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷವಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಲಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಯತಃ—ಯಸ್ಮಾತ್ ಯತಃ, ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದ ಯಚ್ಚಬ್ಧದ ಮುಂದೆ 'ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲ್, ಪಂಚಮಿಗೆ ಲುಕ್. ಈ ತಸಿಲ್ಗೆ 'ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧) ಈ ಸೂತ್ರ ಮೊದಲುಗೊಂಡು 'ದಿಕ್ಶಬ್ದೇಭ್ಯಃ ಸಪ್ತಮಿಾ ಪಂಚಮಿಾ ಪ್ರಥಮಾಭ್ಯೋ ದಿಗ್ವೇಶ ಕಾಲೇಷ್ವ ಸ್ತುತಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಸಂಧ್ಯಂತ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ತೈದಾದೀನಾಮಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತೈದಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ ಶಬ್ದದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ 'ಅತೋಗುಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಲಿತ್ಸರವು ಬರುತ್ತೆ.

ವಿಷ್ಣುಃ—'ವಿಷೇ ಕಿಚ್ಛಿ' (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೯) ವಿಷ್ಣು ವ್ಯಾಪ್ತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಕಿತ್ತೂ ನಿತ್ತೂ ಸಹ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. 'ಸ್ಥೋಣುಃ' (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣುಃ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು 'ನುಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಷ್+ಣು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ 'ಕಿತಿಚಿ' ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬುದು ನಿತ್ಸರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ವಿಚಕ್ರಮೇ—'ಸಹಸುಪಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪) ಇಲ್ಲಿ 'ಸಹ, ಸುಪಾ' ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿಭಾಗ ವನ್ನು ಮಾಡುವರು. 'ಸುಬಾನ್ವಿತ್ತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. 'ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮರ್ಥಃ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತೆ. ಅದನ್ನು ತೃತೀಯಾಂತವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಏವಂಚ ಸುಬಂತವು ಸಮರ್ಥದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಥಮಸೂತ್ರಾರ್ಥ, ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಯೋಗವಿಭಾಗಃ ನತ್ತನಿಷ್ಪಾಪಾದನಾರ್ಥಂ, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಬಂತಕ್ಕೆ ತಿಜಂತ ಉತ್ತರಪದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವು ಬರುತ್ತೆ, ಆದರೆ ಈ ಸಮಾಸವು ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ವಿ ಸುಬಂತವು ಚಕ್ರಮೇ ಎಂಬ ತಿಜಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೆ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸಮಾಸಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತೋ ದಾತ್ವ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಯತಃ ಎಂದು ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ 'ಯದ್ವೃತ್ತಾನಿತ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ಧವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ವವಾಗುವುದಿಲ್ಲ

ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ 'ತಿಜ್ಜತಿಜಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸುಪಾ' ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸುಬಂತವು ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಅದು ಪ್ರಕೃತ ಅನವಶ್ಯವು. ಸಪ್ತ-ಈ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್.

ಧಾಮುಭಿಃ—(ಡು) ಧಾಜ್ ಧಾರಣ ವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದು ಆಕಾರಾಂತ, 'ಆಲೋಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಬ್ಬನಿಪತ್ತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೪) ಸುಬಂತ ಉಪಸರ್ಗ ಇವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನಿನ್, ಕ್ವನಿಪ್, ವನಿಪ್, ಈ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಚಕಾರದಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಹ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾ+ಮನ್-ಇದು ನಿತ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟಾಗ 'ನಲೋಪಃ ಸ್ತಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರ ಲೋಪ, ಧಾಮುಭಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. || ೧೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇದಂ ವಿಷ್ಣುವಿ ಚಕ್ರಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿ ದಧೇ ಪದಂ |
ಸಮೂಲ್ಮಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ || ೧೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇದಂ | ವಿಷ್ಣುಃ | ನಿ | ಚಕ್ರಮೇ | ತ್ರೇಧಾ | ನಿ | ದಧೇ | ಪದಂ ||
ಸಂಽ ಉಲ್ಮಂ | ಅಸ್ಯ | ಪಾಂಸುರೇ || ೧೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವೈಷ್ಣವೋಪಾಂಶುಯಾಜಸ್ಯೇದಂ ವಿಷ್ಣುರಿತ್ಯೇಷಾನುವಾಕ್ಯಾ | ಉಕ್ತಾ ದೇವತಾ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಇದಂ ವಿಷ್ಣುವಿ ಚಕ್ರಮೇ ತ್ರಿದೇವಃ ಸೃಥಿನೀಮೇಷ ಏತಾಂ | ಅ. ೧-೬ | ಇತಿ || ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಹವನೀಯಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಶ್ವಾತಿಕ್ರಮಣೇನಯೈನ ಶ್ವಪದೇಷು ಭಸ್ಮ ಪ್ರಕ್ಷಿಪೇತ್ | ವಿಧ್ಯಪರಾಧ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಭಸ್ಮನಾ ಶುನಃ ಪದಂ ಪ್ರತಿವಪೇದಿದಂ ವಿಷ್ಣುವಿ ಚಕ್ರಮೇ | ಅ. ೩-೧೦ | ಇತಿ || ಅತಿಥ್ಯಾಯಾಂ ಪ್ರಧಾನಸ್ಯ ಹವಿಷ ಏಷ್ಯೇನಾನುವಾಕ್ಯಾ | ಅಥಾತಿಥ್ಯೇಳಾಂತೇತಿ

ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮುಭಿ ಪಾಥೋ ಅಶ್ಯಾಂ | ಅ. ೪-೫ |
ಇತಿ || ಉಪಸತ್ಸು ವೈಷ್ಣವಸ್ಯೈವಾನುವಾಕ್ಯಾ | ಅಥೋಪಸದಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಗಯಸ್ಥಾನೋ
ಅಮಾವಹೇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ | ಅ. ೪-೮ || ಇತಿ ||

ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರಧಾರೀದಂ ಪ್ರತೀಯಮಾನಂ ಸರ್ವಂ ಜಗದುದ್ದಿಶ್ಯ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ |
ವಿಶೇಷೇಣ ಕ್ರಮಣಂ ಕೃತವಾನ್ | ತದಾ ತ್ರೇಧಾ ತ್ರಿಭಿಃ ಪ್ರಕಾರೈಃ ಪದಂ ನಿ ದಧೇ | ಸ್ವಕೀಯಂ
ಪಾದಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾನ್ | ಅಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪಾಂಸುರೇ ಧೂಲಿಯುಕ್ತೇ ಪಾದಸ್ಥಾನೇ ಸಮೂಲ್ಟಮಿದಂ
ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ಸಮ್ಯಗಂತರ್ಭೂತಂ | ಸೇಯಮ್ಯಗ್ಯಾಸ್ಕೇನೈವಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶತೇರ್ವಾ
ವ್ಯಶ್ನೋತೇರ್ವಾ | ಯದಿದಂ ಕಿಂಚಿ ತದ್ವಿಕ್ರಮತೇ ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಿಧಾ ನಿಧತ್ತೇ ಪದಂ ತ್ರೇಧಾಭಾವಾಯ
ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ಸಮಾರೋಹಣೇ ವಿಷ್ಣುಪದೇ ಗಯತಿಸೀತ್ಯಾರ್ಣವಾಭಿಃ
ಸಮೂಲ್ಟಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇಷ್ಯಾಯನೇಂತರಿಕ್ಷೇ ಪದಂ ನ ದೃಶ್ಯತೇಪಿ ವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್
ಪಾಂಸುರ ಏವ ಪದಂ ನ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಪಾಂಸವಃ ಪಾದೈಃ ಸೂಯಂತ ಇತಿ ವಾ ಪನ್ನಾಃ ಶೇರತ ಇತಿ
ವಾ ಪಂಸನೀಯಾ ಭವಂತೀತಿ ವಾ | ನಿ. ೧೨-೧೯ | ಇತಿ || ತ್ರೇಧಾ ವಿಧಾಚ್ಛೇ | ಪಾ. ೫-೩-೪೬ |
ಇತ್ಯೇಧಾಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚಿತೋಂತೋದಾತ್ತಃ ! ಸಮೂಲ್ಟಂ | ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ | ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕ್ತಃ |
ವಚಿಸ್ವಪೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೧-೧೫ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಧತ್ವಧತ್ವಷ್ಟುತ್ವಧಲೋಪದೀರ್ಘತ್ವಾನಿ |
ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಸ್ಯ | ಇದಮೋಽಶಾದೇಶ ಇತ್ಯಶನುದಾತ್ತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಶ್ಚ
ಸುಪ್ತವೇಣ | ಪಾಂಸುರೇ | ನಗಪಾಂಸುಪಾಂಡುಭ್ಯಶ್ಲೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೫-೨-೧೦೭-೨ | ಇತಿ
ಮತ್ಪರ್ಥೀಯೋ ರಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಷ್ಣುಃ -- (ವಿಕ್ರಮಾವತಾರಧಾರಿಯಾದ) ವಿಷ್ಣುವು | ಇದಂ -- ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು | ವಿ ಚಕ್ರಮೇ --
ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆಕ್ರಮಣಮಾಡಿದನು (ಹೇಗೆಂದರೆ) | ತ್ರೇಧಾ -- ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ಪದಂ -- ಪಾದನಿಕ್ಷೇಪ
ವನ್ನು | ನಿ ದಧೇ -- ಇಟ್ಟನು | ಅಸ್ಯ -- ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ಪಾಂಸುರೇ -- ಧೂಳಿಯುಕ್ತವಾದ ಪಾದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ |
ಸಮೂಲ್ಟಂ -- (ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು) ಅಂತರ್ಭೂತವಾಯಿತು (ಲೀನವಾಯಿತು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವಿಷ್ಣುವು (ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರಮಾಡಿ) ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಣದಿಂದ
ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಧೂಳಿಯುಕ್ತವಾದ ಪಾದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತು ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿ ಕಾಣದಂತಾಯಿತು.

English Translation.

Vishnu traversed this universe; three times he planted his foot and
the whole universe was collected in the dust of his footsteps.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧವಾದ ಉಪಾಂಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ಮತ್ತು ತ್ರಿದೇವಃ ಪೃಥಿವೀಮೇಷ ಏತಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೦-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಉಕ್ತಾ ದೇವತಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ (ಆ. ೧-೬) ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಮಂತ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿರುವ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಹವನೀಯವೆಂಬ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡಗಳ ನಡುವೆ ನಾಯಿಯು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆ ದೋಷಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಾಯಿ ಕುಳಿತ ಸ್ಥಳದ ಮೇಲೆ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಭಸ್ಮವನ್ನು ಹಾಕಬೇಕು ಎಂದು ವಿಧ್ಯಪರಾಧ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು (ಆ. ೩-೧೦). ಮತ್ತು ಅತಿಥ್ಯವೆಂಬ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಈ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೇ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಅಧಾತಿಥ್ಯೇಳಾಂತೇತಿ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ಮತ್ತು ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮಭಿಪಾಥೋ ಅಶ್ಯಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೫) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಆ. ೪-೫) ಹೇಳಿರುವುದು. ಅತಿಥ್ಯವೆಂದರೆ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ತರುವಾಗ ಸೋಮವು ರಾಜನೆಂದೂ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಸಪ್ತಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಅವನ ಅನುಚರರೆಂದೂ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ರಾಜನಿಗೂ ರಾಜನ ಅನುಚರರಿಗೂ ಅತಿಥ್ಯವನ್ನು (Hospitality) ಮಾಡುವಂತೆ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ಪದ್ಧತಿ ಯಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ಯಾವದ್ಧಿವೈ ರಾಜಾನುಚರೈರಾಗಚ್ಛತಿ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ವೈ ತೇಭ್ಯ ಅತಿಥ್ಯಂ ಪ್ರಿಯತೇ
ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ಖಲು ವೈ ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋನುಚರಾಣ್ಯಗ್ನೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ
ತ್ವೇತ್ಯಾಹ ಗಾಯತ್ರಿಯಾ ಏವೈತೇನ ಕರೋತಿ ಸೋಮಸ್ಯಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾಹ
ತ್ರಿಷ್ಟುಭ ಏವೈತೇನ ಕರೋತ್ಯತಿಥೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇತ್ವೇತ್ಯಾಹ ಜಗತ್ಯಾ ಏವೈತೇನ
ಕರೋತ್ಯಗ್ನಯೇ ತ್ವಾ ರಾಯಸ್ತೋಷದಾವ್ ನ್ನೇ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾಹಾನುಷ್ಟುಭ ಏವೈತೇನ
ಕರೋತಿ ಶೈನಾಯ ತ್ವಾ ಸೋಮಭ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾಹ ಗಾಯತ್ರಿಯಾ ಏವೈತೇನ
ಕರೋತಿ ||

ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯು. ಅದರಂತೆ ಉಪಸದವೆಂಬ ಹೋಮದಲ್ಲಿಯೂ ಗಯಸ್ಥಾನೋ ಅಮಿಾವಹಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೨) ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಭೋಪಸತ್ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ಆ. ೪-೮) ಇದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮವು ಮತ್ತು ಗೃಹಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಾರ್ಥಪ್ರಯೋಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಯಾಸ್ತುಮಹರ್ಷಿಯು ಈ ಋಕ್ವೇದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ವಿಷ್ಣುಃ | ಅಥ ಯದ್ವಿಷಿತೋ ಭವತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣುರ್ಭವತಿ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶತೇರ್ನಾ ವ್ಯಶೋತೇರ್ನಾ ||
(ನಿ. ೧೨-೧೮).

ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು—

ಯದಾ ವಿಷಿತಃ ವ್ಯಾಪ್ತೋಽಯಮೇವ ಸೂರ್ಯೋ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಭವತಿ ತದಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಭವತಿ |
ವಿಶತೇರ್ನಾ ಯದಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವತೋ ರಶ್ಮಿಭಿರ್ಭವತಿ ತದಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಭವತಿ |
ವ್ಯಶೋತೇರ್ನಾ ವಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ವಾಶೋತೇಃ ಯದಾ ರಶ್ಮಿಭಿರತಿಶಯೇನಾಯಂ ವ್ಯಾಪ್ತೋ
ಭವತಿ ವ್ಯಾಪ್ತೋತಿ ನಾ ರಶ್ಮಿಭಿರಯಂ ಸರ್ವಂ ತದಾ ವಿಷ್ಣುರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ||

ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಯಿಂದ ಯಾವಾಗ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನೋ ಆಗ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು; ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು; ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೇ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಮತ್ತು—

ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿದಧೇ ಪದಂ | ಸಮೂಳ್ಳಮಸ್ಯ
ಪಾಂಸುರೇ || ಯದಿದಂ ಕಿಂಚಿ ತದ್ವಿಕ್ರಮತೇ ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಿಧಾ ನಿಧತೇ ಪದಂ ತ್ರೇಧಾ ಭಾವಾಯ
ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಸಮಾರೋಹಣೇ ವಿಷ್ಣುಪದೇ ಗಯತಿರಸೀ-
ತ್ಯಾರ್ಣವಾಭಃ | ಸಮೂಳ್ಳಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ ಸ್ಯಾಯನೇಽನ್ತರಿಕ್ಷೇ ಪದಂ ನ ದೃಶ್ಯತೇ |
ಅಪಿ ವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮೂಳ್ಳಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುಲ ಇವ ಪದಂ ನ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ||
ಪಾಂಸವಃ ಪಾದ್ಯಃ ಸೂಯಂತ ಇತಿ ನಾ, ಪನ್ನಾಃ ಶೇರತ ಇತಿ ನಾ, ಪಿಂಶನೀಯಾ
ಭವಂತೀತಿ ನಾ || (ನಿ. ೧೨-೧೯).

ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದನೆಗಾಗಿ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಅದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು—

ವಿಷ್ಣುವು (ಆದಿತ್ಯನು) ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಭಾಗಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರು ಪಾದಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪಮಾಡಿರುವನು ಎಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕವೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ (ಮಿಂಚಿನ) ಮೂಲಕವೂ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಮೂಲಕವೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುವುದರಿಂದ ತ್ರೇಧಾ ಎಂದರೆ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುವಾಗ (ಸಮಾರೋಹಣೇ) ಉದಯಗಿರಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ (ವಿಷ್ಣುಪದೇ) ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಗಯತಿರಸಿ) ಅಸ್ತಮಾನಪರ್ವತದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ತ್ರೇಧಾ ನಿದಧೇ ಪದಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವೆಂದೂ ಔರ್ಣವಾಭನೆಂಬವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಸಮೂಳ್ಳಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಂದಿನಪದವಾದ ವಿದ್ಯುತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾಣಿಸದೆ

ಅಂತರ್ಹಿತವಾಗಿರುವದೆಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಧೂಳಿನಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುವು (ಅಥವಾ ಹೆಜ್ಜೆಯ ಗುರುತು) ಯಾವ ರೀತಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ಎಂದು ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪಾಂಸುರೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಪಾದ್ಯೈಃ ಸೂಯಂತೇ ಜನ್ಯಂತೆ ಇತ್ಯರ್ಥಃ' ಪಾದಗಳಿಂದ ಜನಿಸುವುವು, ಉಂಟಾಗುವವು ಎಂದರೆ ಉದ್ಭವವು. ಅದುದರಿಂದ ಪಾದಗಳಿಂದ ಉದ್ಭವವಾದ ಧೂಳಿಗೆ ಪಾಂಸುರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಪೆನ್ನಾಃ ಶೇರತೇ ಇತಿ ವಾ | ಪಿಂಶನೀಯಾಃ ಧ್ವಂಸನೀಯಾಃ ಧ್ವಂಸನಾರ್ಹಾಸ್ತೇ ಭವಂತಿ ಎಂದರೆ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಅದನ್ನು ಕೊಡವಿ ಧ್ವಂಸ (ನಾಶ) ಮಾಡಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಪಾದದ ಧೂಳಿಗೆ ಪಾಂಸುರ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಯಾಸ್ವಮಹರ್ಷಿಯ ವಿವರಣೆಗಳು. ಪುರಾಣಾದಿಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಒಂದು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪರಮೇಶ್ವರನೆಂದೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಅಥವಾ ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರರೆಂಬ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಒಬ್ಬನಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪಾಲಿಸುವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಈ ಜಗತ್ಪಾಲನಾರ್ಹಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ಅನೇಕ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯುಂಟಾದುದರಿಂದ ಆ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ವಾಮನ ಅಥವಾ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರವೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಮತ್ತು ಇತರ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಾದಿಗಳು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ದೇವತಾಕಾರ್ಯಗಳೇ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪುರಾಣಕಥೆಗಳಿಗೆ ಮೂಲವು ವೇದವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪುರಾಣಾಂತರ್ಗತವಾದ ಅವತಾರಾದಿಗಳನ್ನು ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕಪಂಡಿತರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು.

ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಥೆಯಂತೆ, ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯೆಂಬ ಅಸುರನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಸೋತುಹೋದ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಮೊರೆಯಿಡಲು ವಿಷ್ಣುವು ಅವರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಮನಾವತಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಯಾಗದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿರುವಾಗ ಅವನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ತನಗೆ ಮೂರು ಪಾದದಷ್ಟು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ಬಲಿಯು ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಕೊಡುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಬಳಿಕ ವಾಮನಾವತಾರಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರವನ್ನು ತಾಳಿ ಎಂದರೆ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಬೃಹದಾಕಾರವನ್ನು ತಾಳಿ ಒಂದು ಪಾದದಿಂದ ಭೂಮಿಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮತ್ತೊಂದು ಪಾದದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಮೂರನೇ ಪಾದವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಡಲೆಂದು ಬಲಿಯನ್ನು ಕೇಳಲು ಆ ರಾಜನು ಸತ್ಯಸಂಧನಾದುದರಿಂದ ಮೂರನೇ ಪಾದವನ್ನು ಬೇರೆ ಸ್ಥಳವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅದರಂತೆ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನು ತನ್ನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ಬಲಿಯ ತಲೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಅವನನ್ನು ಪಾತಾಳಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡುತ್ತಾ ಸುಖದಿಂದಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅವನಿಗೆ ಬೇಕಾದ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ರೇಧಾ—‘ಏಧಾಚ್ಛ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೪೬) ದ್ವಿ, ತ್ರಿ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಧಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏಧಾಚ್ಛ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ನಿಧಾರ್ಥೇಧಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಧಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏಧಾಚ್ಛ ಆದೇಶ ತ್ರಿ+ಏಧಾ. ‘ಯಸ್ಯೇತಿಚ್ಛ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ‘ಚಿತಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರೇಧಾ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸಮೂಲ್ನಂ—‘ವಹ ಪ್ರಾವಣೇ’ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ‘ನಿಷ್ಠಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಭೂತಾರ್ಥವೃತ್ತಿಯಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ, ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ. ವಹ್+ತ. ಈಗ ‘ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೧) ಕಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಾಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಹ್, ಸ್ವಪ್, ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಯಜಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಸಹ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ‘ಯಜಿದ್‌ಪಿರ್ವಹಿಶ್ಚೈವ ವಸಿರ್ವೇಜ್ಞಾ ವೈಜ್ಞಾ ಇತ್ಯಪಿ | ಹೈವೇಜ್ಞಾ ವದೀ ಶ್ವಯತಿಷ್ಟೇತಿ ಯಜಾದ್ಯಾಸ್ವರಿಮೇ ನವ’ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿರುವ ಯಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಹ್ ಧಾತುವು ಸೇರಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ವಚಿಸ್ವಪಿ-’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ಉ+ಅಹ್+ತ-‘ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಉಹ್+ತ-‘ಹೋಥಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಥಕಾರ ಉಡ್+ತ ‘ಝಷಸ್ತಥೋಥೋಽಥಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಧಾ ಧಾತು ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದ ಝಷ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರ ಥಕಾರಗಳಿಗೆ ಥ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಥ್ ಆದೇಶ ಉಣ್+ಧ. ‘ಷ್ವನಾಷ್ವಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಥಕಾರ ಉಧ್+ಥ, ‘ಥೋಥೇಲೋಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೩) ಥಕಾರಾವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉ+ಡ, ‘ಥ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಥಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೧) ಥಕಾರ ರೇಫಾನ್ಯತರ ಲೋಪನಿಮಿತ್ತಿಕವಾದ ಥಕಾರ ರೇಫಾನ್ಯತರಾವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅ-ಇ-ಉ ಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಉ+ಡ ‘ಆಜ್ಞಧ್ಯಸ್ಥಢಕಾರಸ್ಯ ಳಕಾರಂ ಬಹ್ವಚಾ ಜಗುಃ | ಆಜ್ಞಧ್ಯಸ್ಥಢಕಾರಸ್ಯ ಳಕಾರಂ ವೈ ಯಥಾಕ್ರಮಮ್’ ಎಂಬ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಚನಾನುಸಾರ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಳಕಾರ. ‘ಗತಿರನಂತರಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮ್ ಎಂಬ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞಾಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ.

ಅಸ್ಯ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ಜಸ್ಮಿ ‘ತೈದಾದೀನಾಮಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಇದ+ಅ+ಜಸ್ಮಿ ‘ಅತೋಗುಣೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ಇದ+ಜಸ್ಮಿ ‘ಟಾಜಿಸಿಜಸಾಮಿನಾತ್ಸಾಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಮಿಗೆ ಸ್ಯ ಆದೇಶ. ಇದ+ಸ್ಯ. ‘ಇದಮೋಽನ್ಯಾದೇಶೇಽಶನುದಾತ್ತ ಸ್ತುತೀಯಾದೌ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದ ಗೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಆದೇಶ ಅಸ್ಯ. ‘ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪಿತೌ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯ ಅನುದಾತ್ತ, ಏವಂಚ ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಪಾಂಸುರೇ—‘ ಉಷಿ ಶುಷಿ ಮುಕ್ತ ಮಧೋರಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೦೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ‘ ನೆಗಾಚ್ಚಿ ’ ಎಂದು ಪಠಿಸಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಶಿಕಾವೃತ್ತಿಕಾರರು ‘ ನೆಗಪಾಂಸು ಪಾಂಡುಭ್ಯಶ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ ’ (ಕಾಶಿಕಾ. ೫-೨-೧೦೭-೨) ಎಂದು ಪಠಿಸಿರುವರು. ಇದರ ಅರ್ಥವು ಇದು—ನೆಗ, ಪಾಂಸು, ಪಾಂಡು, ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಪಾಂಸು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪಾಂಸುರ ಎಂದುಾಗುತ್ತಿ. ರ ವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಭುತಾತ್. ಸಪ್ತಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪಾಂಸುರೇ ಎಂದುಾಗುತ್ತಿ || ೧೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ರಿಣಿ ಪದಾ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ವಿಷ್ಣು ಗೋಪಾ ಅದಾಭ್ಯಃ |
ಅತೋ ಧರ್ಮಾಣಿ ಧಾರಯನ್ || ೧೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ರಿಣಿ | ಪದಾ | ವಿ | ಚಕ್ರಮೇ | ವಿಷ್ಣುಃ | ಗೋಪಾಃ | ಅದಾಭ್ಯಃ ||
ಅತಃ | ಧರ್ಮಾಣಿ | ಧಾರಯನ್ || ೧೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉಪಸದಿ ವೈಷ್ಣವಯಾಗಸ್ಯ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಯಾಜ್ಯಾ ಸಾಯಂಕಾಲೇನುನಾಕ್ಯಾ ತ್ರಿಣಿ ಪದೇತ್ಯೇಷಾ | ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ | ತ್ರಿಣಿ ಪದಾ ವಿ ಚಕ್ರಮ ಇತಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದಾದಿ ಲುಪ್ಯತೇ | ಅ. ೪-೮ ಇತಿ ||

ಅದಾಭ್ಯಃ ಕೇನಾಪಿ ಹಿಂಸಿತುಮಶಕ್ಯೋ ಗೋಪಾಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತೋ ರಕ್ಷಕೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನೇಷ್ವತಃ ಏತೇಷು ತ್ರಿಣಿ ಪದಾನಿ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ಧರ್ಮಾಣ್ಯಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದೀನಿ ಧಾರಯನ್ ಪೋಷಯನ್ || ಪದಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಡಾರ್ದೇಶಃ | ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವೇನಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗೋಪಾಃ | ಗೋಪಾಮೃತಸ್ಯ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೧-೮ | ಇತ್ಯೆತ್ರೋಕ್ತಂ | ಅದಾಭ್ಯಃ | ಡಭೇರ್ಬುಹಲೋರ್ಣ್ಯಾದಿತಿ ಣ್ಯತ್ | ನೌಸಮಾಸಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಧಾರಯನ್ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನು-ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯರೇಣ ಷಚ ಏವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅದಾಭ್ಯಃ—ಯಾರಿಂದಲೂ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನಾದ | **ಗೋಪಾಃ**—ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುವ | **ವಿಷ್ಣುಃ**—ವಿಷ್ಣುವು | (ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ) **ಧರ್ಮಾಣಿ**—ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಸತ್ತ್ವರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನರೂಪವಾದ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು | **ಧಾರಯನ್**—ಪೋಷಿಸುತ್ತಾ (ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ) | **ಅತಃ**—ಈ ವಿಧವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಿಂದ | **ತ್ರಿಣಿ ಪದಾ**—ಮೂರು ಪಾದಗಳನ್ನು | **ವಿ ಚಕ್ರಮೇ**—ವಿಕ್ಷೇಪಮಾಡಿದನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲು ಯಾರಿಂದಲೂ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇವನು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ರಕ್ಷಕನು ; ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಧರ್ಮಗಳ ಪಾಲನೆಗಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಮಾಡಿದನು.

English Translation.

Vishnu, the uninjurable and the protector of the Universe, stepped three steps, thereby preserving the Sacred laws.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು. ಉಪಸದನವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧವಾದ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ತ್ರಿಣಿ ಪದಾ ವಿ ಚಕ್ರಮ** ಇತಿ ಸ್ತಿಸ್ವೈಕ್ಕದಾದಿ ಲುಪ್ಯತೇ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೮)

ಗೋಪಾಃ—ಗೋ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿ, ಅದನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ **ಗೋಪಾಃ** ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹೆಸರು.

ಅದಾಭ್ಯಃ—ಅಹಿಂಸ್ಯಃ, ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡಲಶಕ್ಯನು. ಇವನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಯಾರಿಗೂ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥವು.

ಧರ್ಮಾಣಿ, ಧಾರಯನ್—ಸರ್ವಸ್ಯ ಹಿ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು ರಾಶ್ರಯಃ ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪಾಲಕನಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಸಮಸ್ತ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ (Universal laws) ಆಶ್ರಯನಾಗಿ ಅವುಗಳ ಪಾಲಕನಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಶಿಷ್ಟರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯನಾಗಿರುವನು. ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು ಮಹೇಶ್ವರರ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಾದ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಲಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವಾದ ಜಗತ್ಪರಿಪಾಲನೆ ಎಂದರೆ ದುಷ್ಟರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಿ ಶಿಷ್ಟರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಇರುವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪದಾ—ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಡಾ' ಆದೇಶ, ಸ್ಥಾನವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶಸ್ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಡಾ ಆದೇಶವು

ಯದ್ವಾಪಿ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕು. ಆದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಡಿತ್ವರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ' ಟೀಃ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಉದಾತ್ತ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ' ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತ ಲೋಪಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಅಕಾರಲೋಪ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅನುದಾತ್ತ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಗೋಪಾಃ—' ಗೋಪಾಮೃತಸ್ಯ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವು, ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಈಗ ಮುದ್ರಿತಕೋಶ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಗಾಂ (ಭೂಮಿಯನ್ನು) ಪಾತಿ (ಕಾಪಾಡುವನು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ' ಕ್ವಿಪ್ ಚ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗಾಂ, ಎಂಬ ಕರ್ಮ ವಾಚಕವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ' ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು, ಪಾ, ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಉಪಪದ ಸಮಾಸ, ' ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅದಾಭ್ಯಃ—ದಭಾ ಧಾತುವು ಪಾಡಿನೀಯ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಈ ಧಾತುವು ಇದೆಯೆಂದೂ, ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂಸೆ ಅರ್ಥವೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ' ಋಹಲೋಽರ್ಥ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಋಕಾರಾಂತ, ಹಲಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ದಭಾ+ಯ, ' ಅತಉಪಧಾಯಾಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿ, ' ನ, ದಾಭ್ಯಃ, ಅದಾಭ್ಯಃ ' ಎಂದು ' ನೌ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನೌಸಮಾಸ, ' ನಲೋಪೋನೌಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರ ಲೋಪ ' ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ, ತೃತೀಯಾ ಸಪ್ತಮ್ಯುಪಮಾನಾ, ವ್ಯಯ, ದ್ವಿತೀಯಾ, ಕೃತ್ಯಾಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ ದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಗಳಾದ ಈ ಏಳೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ನೌ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುತ್ತೆ.

ಧಾರಯನ್—ಧೃಇ ಧಾರಣೇ, ಣಿಚ್, ಧೃ+ಇ—' ಅಚೋಽಜ್ಞಾತಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ, ರ ಪರವಾಗಿಬರುತ್ತೆ ಧಾರಿ ಎಂದಾಯಿತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ' ಲಟಶ್ಚತ್ವಶಾನೌವ ಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟ್ಟಿಗೆ ಶತ್ವ ಆದೇಶ ' ಕರ್ತೃರಿಶಪ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ಧಾರಿ+ಇ+ಅತ್, ಶಪ್ವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಣಿಚ್ಚಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಏಕಾರ, ಆಯಾದೇಶ ಅಕಾರಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪರರೂಪ ಧಾರಯತ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ, ' ಉಗಿದಚಾಂ '—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ನಕಾರಾಗಮ ಧಾರಯನ್ ತ್ ಸ್ ' ' ಹಲ್ವಾಭ್ಯಃ '—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ, ' ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗದ ಕೊನೆಯ ತ್ ಗೆ ಲೋಪ, ' ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ' ನಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ ಧಾರಯನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ, ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ' ಅನುದಾತ್ತಸುಪ್ತಿತ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶತ್ವವು. ಅದುವದೇಶವಾದ

ಶವ್ಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿದಮಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಮನುದಾತ್ತಮಹ್ನಿಜೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಪರರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರವು ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಣಿಚ್ಛಾ ಇಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲು ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಏಕಾರವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಯ್ ಆದೇಶವೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. || ೧೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಷ್ಣೋಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪಶ್ಯತ ಯತೋ ವ್ರತಾನಿ ಪಸ್ಪಶೇ |
ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಯುಜ್ಯಃ ಸಖಾ || ೧೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಷ್ಣೋಃ | ಕರ್ಮಾಣಿ | ಪಶ್ಯತ | ಯತಃ | ವ್ರತಾನಿ | ಪಸ್ಪಶೇ ||
ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ಯುಜ್ಯಃ | ಸಖಾ || ೧೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಋತ್ವಿಗಾದಯೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪಾಲನಾದೀನಿ ಪಶ್ಯತ | ಯತೋ ಯೈಃ ಕರ್ಮ-
ಭಿರ್ವತಾನ್ಯಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದೀನಿ ಪಸ್ಪಶೇ ಸರ್ವೋ ಯಜಮಾನಃ ಸ್ಪೃಷ್ಟವಾನ್ | ವಿಷ್ಣೋರನುಗ್ರಹಾದನು-
ತಿಷ್ಠತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದೃಶೋ ವಿಷ್ಣುರಿಂದ್ರಸ್ಯ ಯುಜ್ಯೋ ಯೋಜ್ಯೋಽನುಕೂಲಃ ಸಖಾ ಭವತಿ |
ವಿಷ್ಣೋರಿಂದ್ರಾನುಕೂಲ್ಯಂ ತ್ವಷ್ಟಾ ಹತಪುತ್ರ ಇತ್ಯನುವಾಕೇಽಥ ವೈ ತರ್ಹಿ ವಿಷ್ಣುರಿತ್ಯಾದಿನಾ | ತೈ. ಸಂ.
೨-೪-೧೨-೨ | ಪ್ರಸಂಚೇನ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ಆಮನಂತಿ || ಪಸ್ಪಶೇ | ಸ್ಪಶ ಬಾಧನಸ್ಪರ್ಶನಯೋಃ | ಲಿಟ್ |
ದ್ವಿಭಾವೇ ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ | ಪಾ. ೭-೪-೬೧ | ಇತಿ ಪಕಾರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಕಾರೋ ಲುಪ್ಯತೇ |
ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಯುಜ್ಯಃ | ಯುಜೇರ್ಬಾಹುಲಕಾತ್ಕೈಸ್ | ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ |
ಕೃಪಃ ಸಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಋತ್ವಿಗಾದಿ ಜನರೇ,) ಯತಃ—ವಿಷ್ಣುವಿನ ಯಾವ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | (ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜ-
ಮಾನನು) ವ್ರತಾನಿ—ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳನ್ನು | ಪಸ್ಪಶೇ—ಮಾಡುವನೋ (ಮಾಡಿದನೋ) |

(ಅಂತಹ) ವಿಷ್ಣೋಃ—ವಿಷ್ಣುವಿನ | ಕರ್ಮಾಣಿ—ಪಾಲನಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಪಶ್ಯತೇ—ನೋಡಿರಿ | (ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವು) ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ ! ಯುಜ್ಯಃ—ಜತೆಯಲ್ಲಿರುವ (ಅನುಕೂಲನಾದ) | ಸಖಾ—ಪ್ರಿಯ ಸ್ನೇಹಿತನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ ಜನರೇ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾಲನಾದಿ (ಅದ್ಭುತ) ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೋಡಿರಿ. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನನು ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು. ಇಂತಹ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಜತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಮಿತ್ರನಾಗಿರುವನು.

English Translation.

See the deeds of Vishnu, through which (the worshipper) has accomplished the pious acts ; he is the intimate friend of Indra.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಪಶ್ಯತೇ ನೋಡಿರಿ ಎಂಬ ಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಎಲೈ ಜನರೇ ಎಂಬ ಸಂಬೋಧನಪದವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಹಾಗೆಯೇ ವ್ರತಾನಿ ಪಸ್ಪಶೇ-ವ್ರತಾಚರಣೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಎಂಬ ಕರ್ತೃಪದವು ಅವಶ್ಯಕವು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಖಾ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಜತೆಗೆ ವಿಷ್ಣುಃ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅವಶ್ಯಕವು.

ವ್ರತಾನಿ—ನಿಯಮವಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕ ಸತ್ಕಾರ್ಯಗಳು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನಗಳು.

ಪಸ್ಪಶೇ-ಸ್ಪೃಷ್ಟವಾನ್-ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿದನು ಎಂದರೆ ಉಪಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿದನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಯುಜ್ಯಃ—ಯೋಗ್ಯೋನುಕೂಲಃ ಅಥವಾ ಯೋಗ್ಯಃ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅನುಕೂಲನಾದ, ಪ್ರಿಯಮಿತ್ರನಾದ, ಜತೆಯಲ್ಲಿರುವ, ಯೋಗ್ಯನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾನಾವಿಧ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯ, ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ನೇಹ, ಇಂದ್ರವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧೨೨) ಒಂದು ಅನುವಾಕವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಅದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು ಹೀಗಿರುವುದು—

ತ್ವಷ್ಟು ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂಬ ಪುತ್ರನಿದ್ದನು. ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದರೂ ಅಸುರರಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅವರಿಗೂ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಇಂದ್ರನು, ಈ ವಿಶ್ವರೂಪನು ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸ್ವರ್ಗಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಅಸುರರಿಗೆ ಕೊಡಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಿ ಅಸುರಪಕ್ಷಪಾತಿಯಾದ ಈ ವಿಶ್ವರೂಪನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ತನ್ನ ಪುತ್ರನ ಸಂಹಾರದಿಂದ

ಕೋಪಗೊಂಡ ತ್ವಷ್ಟೃವು ತನಗೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡತಕ್ಕ ಪುತ್ರನಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದನು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಇಂದ್ರನ ಮೇಲಿನ ಕೋಪದಿಂದ ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮಪಾನ ಕ್ಕಾಗಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಲು ತ್ವಷ್ಟೃವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ನೀನು ನನ್ನ ಪುತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದದ್ದರಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟೇ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದನು. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ಅನುಮತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿದನು. ಬಳಿಕ ತ್ವಷ್ಟೃವು ಇಂದ್ರನು ಪಾನಮಾಡಿ ಮಿಕ್ಕ ಸೋಮ ಶೇಷವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅದನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುವಂತೆ ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸಿ ಆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ, ತನಗೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಮಗನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಅರ್ಥಬರುವ 'ಸ್ಯಾಹೇಂದ್ರಶತ್ರುರ್ವರ್ಧಸ್ಯ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಿದನು. ಆದರೆ ಇಂದ್ರಶತ್ರುಕಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಮಾಡುವಾಗ ಸ್ವರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಮಗನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವ ಮಗನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿ ಅದರಂತೆ ವೃತ್ತನೆಂಬ ಪುತ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು—ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ವೃತ್ತನು ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಾಧಿಸುವನೆಂದು ತಿಳಿದು ಯಜ್ಞ ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಆರಿಹೋಗಿ ಯಜ್ಞಭಂಗವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಧಗಧಗನೆ ಉರಿಯತೊಡಗಿದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯದೆ ಆರಿಹೋದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಹುತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ವೃತ್ತನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವಂತೆ ಆದನು. ಬಳಿಕ ಆ ವೃತ್ತನು ಬೇಗಬೇಗನೆ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಬಿಲ್ಲಿನಿಂದ ಬಾಣವು ಹೋಗಿ ಬೀಳುವಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಂತೆ ಬೆಳೆಯಲುಹಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ತನ್ನ ಶರೀರದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ವೃತ್ತನೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ಇಂದ್ರನು ಹೆದರಿದನು. ತಂದೆಯಾದ ತ್ವಷ್ಟೃವಿಗೂ ಭಯವುಂಟಾಯಿತು. ಆಗ ತ್ವಷ್ಟೃವು ಒಂದು ದಿವ್ಯನಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದನ್ನು ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಆ ತಪೋರೂಪವಾದ ಮಹಾ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಎತ್ತುವುದಕ್ಕೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾಯಿತು. ಅದನ್ನು ಕಂಡು ಇದಕ್ಕೇನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಇಂತು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು—ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ವೃತ್ರಾಸುರನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ನನಗೆ ಬಹಳ ಭಯವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಎತ್ತುವುದಕ್ಕೂ ನನಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಈ ವೃತ್ರಾಸುರನಿಗೆ ಇರುವ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪ್ತಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸೋಣ. ಇದಕ್ಕೆ ನೀನು ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು, ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡುವೆನೆಂದೊಪ್ಪಿ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು (ಆಥವಾ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು) ಮೂರು ಭಾಗವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟನು. ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ಪೃಥಿವಿಯ ಮೇಲಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೇ ಭಾಗವಾದ ಶರೀರದಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹಿಂದುಗಡೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಎತ್ತಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡನು. ಆಗ ವೃತ್ತನು

ಹೆದರಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು-ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಬೇಡ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವ ನನ್ನ ವೀರ್ಯವೆಲ್ಲವನ್ನು (ಶಕ್ತಿಯನ್ನು) ನಿನಗೆ ಕೊಡುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿ ಅದರಂತೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ವಿಷ್ಣುವೂ ಅದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ವೃತ್ರನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಅನಂತರ ವೃತ್ರನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೋಣ ನಿನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ನಾನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಲು ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಕೇಳಲು ಇಂದ್ರನು, ನನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನೀನು ಮಾಡುವುದೇನು? ನನ್ನನ್ನೇ ತಿಂದು ಹಾಕುವೆಯಲ್ಲವೇ ಎನ್ನಲು, ವೃತ್ರನು-ಹಾಗಲ್ಲ, ನಾನು ನಿನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಜಠರಾಗ್ನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ನೀನು ತಿನ್ನುವ ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಪಚನಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ನಿನ್ನ ಭೋಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಇರುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿ ಇಂದ್ರನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಆಗಿನಿಂದ ವೃತ್ರನು ಮನುಷ್ಯರ ಉದರಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷುದ್ರೂಪದಿಂದ (ಹಸಿವು) ಇರುತ್ತಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವನು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನಿಂದ ಮೂರಾವೃತ್ತಿ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ತ್ರಿಧಾತುಯುಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಈ ವಿಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವಾಗ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳಿಬ್ಬರನ್ನು ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಯಿತು. ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ನೇಹಭಾವವನ್ನೂ, ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪಸ್ವಶೇ- 'ಸ್ವಶ ಬಾಧನಸ್ವಶನಯೋಃ' ಛಾತು-ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್ 'ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾ ಸಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಸ್ವಶ್+ಸ್ವಶ್+ಲಿಟ್, 'ಹಲಾದಿಶೇಷಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆದಿವರ್ಣಕ್ಕೆ ಶೇಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ 'ಶರ್ ಪೂರ್ವಾಃಖಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೧) ಅಭ್ಯಾಸದ ಶ-ಷ-ಸ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಖ-ಘ-ಞ-ಠ-ಢ-ಜ-ಟ-ತ-ಕ-ಪ ವರ್ಣಗಳು ಉಳಿಯುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರವೇ ಉಳಿದರೆ ಅರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಆದಿಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಪ+ಸ್ವಶ್-ಲಿಟ್, ಲಿಟ್‌ಗೆ 'ತ' ಆದೇಶ 'ಲಿಟಸ್ತಝಯೋರೇಶಿರೇಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ'ಗೆ ಏಶ್ ಆದೇಶ ಪಸ್ವಶೇ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. 'ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ಬವಿದೆಯೋ ಆ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ 'ಯತೋ ವ್ರತಾನಿ ಪಸ್ವಶೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಃ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪಸ್ವಶೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಪೂಜನಾತ್ಪೂಜಿತಮನುದಾತ್ತಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನಃಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತ್ರಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮಿನಾದಿರ್ದೇಶೇಽಪಿನಾನ್ವರ್ಮ ಮಿಷ್ಯತೇ' ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ವ್ರತಾನಿ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಅನುದಾತ್ತ ನಿಷೇಧಬರುವುದು.

ಯುಜ್ಯಃ—‘ ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಂ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಯುಜ್‌ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಕೃಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ‘ ಕ್ಷಿತಿಚಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂದು ನಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ ‘ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಪ್‌ ಪಿತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ ‘ ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತಾ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಯುಜ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಉಕಾರವು ‘ ಧಾತೋಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೬೨) ಎಂಬ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದು. || ೧೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತದ್ವಿಷ್ಟೋಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ಸದಾ ಪಶ್ಯಂತಿ ಸೂರಯಃ |

ದಿವೀನ ಚಕ್ಷುರಾತತಂ || ೨೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತತ್ | ವಿಷ್ಟೋಃ | ಪರಮಂ | ಪದಂ | ಸದಾ | ಪಶ್ಯಂತಿ | ಸೂರಯಃ ||

ದಿವೀನ | ಚಕ್ಷುಃ | ಆತತಂ || ೨೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸೂರಯೋ ವಿದ್ವಾಂಸ ಋತ್ವಿಗಾದಯೋ ವಿಷ್ಟೋಃ ಸಂಬಂಧಿ ಪರಮಮುತ್ಕೃಷ್ಟಂ ತಚ್ಚಾಸ್ತ್ರ-
ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಪದಂ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಾನಂ ಶಾಸ್ತ್ರದೃಷ್ಟಾಃ ಸರ್ವದಾ ಪಶ್ಯಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ದಿವೀನ |
ಆಕಾಶೇ ಯಥಾತತಂ ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಸೃತಂ ಚಕ್ಷುರ್ನಿರೋಧಾಭಾವೇನ ವಿಶದಂ ಪಶ್ಯತಿ | ತದ್ವತ್ || ಸದಾ |
ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯೇತಿ | ಪಾ. ೫-೩-೧೫ | ದಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ದಿ | ಪಾ. ೫-೩-೬ |
ಇತಿ ಸರ್ವಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಭಾವಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಿವಿ | ಉಡಿಡಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇವೇನ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚೇತಿ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಚಕ್ಷುಃ |
ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆತತಂ | ತನೋತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಃ | ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷೇತೀರ್ಥ-
ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ ನಲೋಪಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೂರಯಃ—ವಿದ್ವಾಂಸರು | ವಿಷ್ಣೋಃ—ವಿಷ್ಣುವಿನ | ತತ್—ಆ | ಪರಮಂ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ |
ಪದಂ—ಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ?) | ದಿವಿ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ | ಅತತಂ—ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ (ಪ್ರಸರಿಸಿದ) |
ಚಕ್ಷುರಿವ—ಕಣ್ಣಿನಂತೆ | ಸದಾ—ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ | ಪಶ್ಯಂತಿ—ನೋಡುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಆಕಾಶವು ಬಹು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟ ದೃಷ್ಟಿಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವಂತೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದವರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಸ್ವರ್ಗ ಅಥವಾ ವೈಕುಂಠ ?) ಸದಾ ನೋಡುವರು.

English Translation.

The wise always contemplate that supreme place of Vishnu as the eye fixed in broad heaven.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪರಮಂ ಪದಂ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸ್ವರ್ಗವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಪ್ರಾಂಶುಯು ವಿಷ್ಣುವೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಕೆಲವರು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವೆಂದರೆ ವೈಕುಂಠಲೋಕವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಆದರೆ ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಆ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ಪದಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ತ್ರೀಣಿ ಸದಾ—ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪಗಳು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಪರಮಂ ಪದಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ದಿವೀವ ಚಕ್ಷುರಾತತಂ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟ ದೃಷ್ಟಿಯು ಬಹುದೂರದ ವರೆಗೆ ನೋಡಬಲ್ಲದು. ಎಂದರೆ ಬಹುದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನೂ ನೋಡುವ ಶಕ್ತಿಯು ಕಣ್ಣಿಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಾಜ್ಞರಾದವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ನೋಡುವ ಅಥವಾ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ಭಾವವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸದಾ—ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ' ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯಕೀಯತ್ವದಃ ಕಾಲೇದಾ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೫) ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳೂ ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುವೂ ಆದ ಸರ್ವ, ಏಕ, ಅನ್ಯ, ಕಿಮ್, ಯತ್, ತದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದಾಪ್ರತ್ಯಯ ಸರ್ವ+ಜಿ+ದಾ, ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ' ಕೃತ್ವದ್ಧಿತಸಮಾಸಾತ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರಲು ' ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಗೆ

ಲುಕ್ ಸರ್ವ+ದಾ, ಈಗ ' ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೋಽಸ್ತತರಸ್ಯಾಂ ದಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬) ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದಕಾರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸರ್ವ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಸ' ಆದೇಶ, ಸದಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬಂದು ಸದಾ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಆದರೂ 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು.

ದಿವಿ—ದಿನ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತಮಿಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಜಿಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ದಿನ್+ಇ, 'ದಿವಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಜಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸುಪ್, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ 'ಊಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್‌ರೈದ್ಯಭ್ಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೬) ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳೂ, ಏಕಾಚ್ಯಗಳೂ ಆದ 'ಊತ್, ಇದಮ್, ಪತ್, ದತ್, ನಸ್, ಮಾಸ್, ಹೃತ್, ಸಿಶ್' ಈ ಆರು ಪದಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಆಪ್, ಪುಮ್, ರೈ, ದಿನ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ದಿನ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದಿರುವ ಅಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದ, ಜಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. 'ಇನೇನ ವಿಭಕ್ತೈಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರತ್ವಂಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪. ವಾ. ೨) ಸುಬಂತವು ಇವ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ, ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವಿ+ಇವ, ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾಸವೂ, 'ಇ' ಎಂಬವಿಭಕ್ತಿ ಲೋಪಾಭಾವವೂ, ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವೂ ಸಹ ಬರುತ್ತೆ. 'ಚಾದಯೋಽನುದಾತ್ತಾಃ' (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇವ ಶಬ್ದವು ಅನುದಾತ್ತವೆಂದು 'ಸನಃ ಪಿತೇವ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೯) ರಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. 'ದಿವಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯ ಉದಾತ್ತ ಇಕಾರ, 'ಇವ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಅನುದಾತ್ತ ಇಕಾರ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಸರ್ವರ್ಥದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾದ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಸ್ವರಿತೋ ವಾನುದಾತ್ತೇ ಪದಾದೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬) ಪದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಉದಾತ್ತದೊಂದಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಬರುವ ಏಕಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಚಕ್ಷುಃ ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದ ಶಬ್ದ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ' (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅತತಮ್—ಆಜ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅತನ್+ತ, ತನು ಧಾತು. ಉಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಧಾತು ಆದ್ದರಿಂದ 'ಉದಿತೋ ವಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫೬) ಉದಿತಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಕ್ತಾ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಡಾಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೫) ಯಾವ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಚಿತ್ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿ

ರುವುದೋ ಆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಕ್ತ, ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ, ನಂತರ 'ಅನುದಾತ್ಮೋಪದೇಶವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕ ಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಷಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ, ಅನುದಾತ್ಮೋಪದೇಶವಾದ ಧಾತುಗಳು, ಅಂತಹ ತನೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು, ಇವುಗಳ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೂ ವನ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೂ ಝಲಾದಿಯಾಗಿ ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಜಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಎಂಬುದರ ನ್ಗೆ ಲೋಪ, ಯಮಿ, ರಮಿ, ನಮಿ, ಗಮಿ, ಹನಿ, ಮಿನಿ, ಈ ಆರು ಧಾತುಗಳು ಅನುದಾತ್ಮೋಪದೇಶಗಳು, ತುನು, ಕ್ಷಣು, ಪ್ಲಿಣು, ಋಣು, ತೃಣು, ಘೃಣು, ವನು, ಮನು, ಈ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳು ತನೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು, ಏವಂಚ 'ಅತೇತ' ಎಂದಾಯಿತು. 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮೈತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಧಾಢ್ಢಘ್ಘಕ್ತಾಜಿಬಿತ್ರಕಾಣಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದಾಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ 'ಗತಿರನಂತರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಎಂಬ ಗತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು || ೨೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತದ್ವಿಪ್ರಾಸೋ ವಿಪನ್ಯವೋ ಜಾಗ್ರವಾಂಸಃ ಸಮಿಂಧತೇ |

ವಿಷ್ಣೋರ್ಯತ್ಪರಮಂ ಪದಂ || ೨೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತತ್ | ವಿಪ್ರಾಸಃ | ವಿಪನ್ಯವಃ | ಜಾಗ್ರವಾಂಸಃ | ಸಂ | ಇಂಧತೇ ||

ವಿಷ್ಣೋಃ | ಯತ್ | ಪರಮಂ | ಪದಂ || ೨೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ಯತ್ಪರಮಂ ಪದಮಸ್ತಿ ತತ್ಪದಂ ವಿಪ್ರಾಸೋ ಮೇಧಾವಿನಃ ಸಮಿಂಧತೇ | ಸಮ್ಯಕ್ ದೀಪಯಂತಿ | ಕೀದೃಶಾಃ | ವಿಪನ್ಯವೋ ವಿಶೇಷೇಣ ಸ್ತೋತಾರೋ ಜಾಗ್ರವಾಂಸಃ ಶಬ್ದಾರ್ಥಯೋಃ ಪ್ರಮಾದರಾಹಿತೈನ ಜಾಗರೂಕಾಃ || ವಿಪ್ರಾಸಃ | ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ | ವಿಪನ್ಯವಃ | ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಸ್ಯ ಪನೇರ್ಬಾಹುಲಕ ಔಣಾದಿಕೋ ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಜಾಗ್ರವಾಂಸಃ | ಜಾಗ್ರ ನಿದ್ರಾಕ್ಷಯೇ | ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ | ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯೇಟೋ ವಸ್ತೇಕಾಜಾಧ್ಯಸಾಮಿತಿ ನಿಯಮಾನ್ನಿವೃತ್ತಿಃ || ೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಪನ್ಯವಃ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ | ವಿಪ್ರಾಸಃ—ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಜನರು | ವಿಷ್ಣೋಃ—ವಿಷ್ಣುವಿನ |
ಯತ್—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಯಾವ | ಪರಮಂ ಪದಂ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದೋ | ತತ್—
ಅದನ್ನು | ಜಾಗೃನಾಂಸಃ—ಜಾಗರೂಕರಾಗಿ (ಬಹಳ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ | ಸಂ ಇಂಧತೇ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ
ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸುವರು ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ವಿನೇಕಿಗಳು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವೆಂಬ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಸ್ಥಾನವನ್ನು
ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು.

English Translation.

The wise, vigilant and full of praises, glorify the supreme place of
Vishnu.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಪ್ರಾಸಃ—ಮೇಧಾವಿನಃ, ಬುದ್ಧಿವಂತರು, ವಿನೇಕಿಗಳು, ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಿಪನ್ಯವಃ—ಸ್ತುತಿಕಾಮಾಃ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು, ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವವರು.

ಜಾಗೃನಾಂಸಃ—ಜಾಗೃ ನಿದ್ರಾಕ್ಷಯೇ. ಜಾಗರೂಕರು, ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಇರುವವರು.

ಸಂ ಇಂಧತೇ—ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸುವರು, ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವರು ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ
ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಪ್ರಾಸಃ—ವಿಪ್ರ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ ಜಸ್, ವಿಪ್ರ+ಜಸ್, ಜಕಾರಕ್ಕೆ
ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ, ಲೋಪ, 'ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೦) ಅವರ್ಣಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಸ್ಗೆ
ಅಸುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಗೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ. ಅದು ಕೆತ್ತಾದ್ದರಿಂದ 'ಅದ್ಯನ್ತಾಟಕಿತಾ'
(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ ಜಸ್ಗೆ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿ ವಿಪ್ರ+ಅಸುಅಸ್,
'ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ಸಕಾರಕ್ಕೆ
ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು, ವಿಪ್ರಾಸಃ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತೆ.

ವಿಪನ್ಯವಃ—ಪಣ ವ್ಯವಹಾರೇ ಸ್ತುತೌ ಚ, ಪನ ಚ, ಎಂದು ಪನ ಧಾತು ವ್ಯವಹಾರ ಮತ್ತು ಸ್ತುತಿ ಎಂಬ
ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಪನ ಧಾತುವು ಗ್ರಾಹ್ಯವು. ಅದರ ಮುಂದೆ 'ಉಣಾದಯೋ

ಬಹುಲಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಹುಲಕವಾಗಿ ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ, ವಿಸನ್ಯ, ಎಂದು ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತೆ, ಯು ವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಸನ್ಯವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.

ಜಾಗೃವಾಂಸಃ—'ಜಾಗೃ ನಿದ್ರಾಕ್ಷಯೇ' ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್, ಲಿಟಿಗೆ, 'ಲಿಟಕಿ ಕಾನಜ್ಞಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) 'ಕೈಸುಶ್ಚ' (೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ 'ಲಿಟಿಧಾ ತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ದ್ವಿತ್ವವು ಇಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಸ್ ಗೆ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ನೇಡ್ವತಿಕ್ವತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮) ವಶಾದಿಯಾದ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ ನಂತರ, 'ಕೈಸುಭ್ಯವ್ಯ ಸ್ತುದ್ರುಸ್ತುಶ್ಚೋಲಿಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩) 'ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೇಽ ನುದಾತ್ತಾತ್' (೭-೨-೧೦) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಶೇಷ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ (ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಶ್ರಯ) ಇಣ್ನಿಷೇಧಗಳಾಗಲೀ, 'ಶ್ಯುಕ್ತಿ ಕಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರವಿಹಿತಗಳು ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶೇಷ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಇಣ್ನಿಷೇಧಗಳಾಗಲೀ, ಎಷ್ಟು ಇಣ್ನಿಷೇಧಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿವೆಯೋ ಅವು ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕೈ, ಸ್ಯ, ಭ್ಯ, ವ್ಯ, ಎಂಬೀ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಬರುವುವು. ಕ್ರಾದಿ ಚತುಷ್ಟಯಾತಿರಿಕ್ತ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಯಾವ ಇಣ್ನಿಷೇಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮ ಶರೀರವು. ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಕ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಬೇ ಇರುವ ಜಾಗೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಯಾವ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಬರದೇ ಇರುವ ಕಾರಣ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ, ಆದರೆ ಇದು 'ವಸ್ವೇಕಾಜಾಧ್ಯಸಾಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದ ನಂತರ ಒಂದೇ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳು, ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳು, ಘಸ್ತು ಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದು. ಬಾಕಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬೀ ನಿಯಮದಿಂದ, ಜಾಗೃ ಧಾತುವು ಈ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರದ ಕಾರಣ ವಾರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏವಂಚ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಪ್ರಥಮ ಬಹುವಚನ ಜಸ್ ಜಾಗೃ ವಸ್+ಅಸ್, ಈಗ 'ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ, ಜಾಗೃವಾನ್+ಅಸ್ 'ಸಾಂತ ಮಹತಸ್ಸಂಯೋಗಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೪-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಜಾಗೃವಾನ್+ಅಸ್, 'ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ರ್ಝಲಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಜಾಗೃವಾನ್+ಅಸ್=ಜಾಗೃವಾಂಸಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ || ೨೧ ||

|| ಶ್ರೀಃ ||

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ತೀವ್ರಾ ಇತಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ಯಂಚಂ ಪಷ್ಯಸೂಕ್ತಂ | ಅತ್ರೇಯಮನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ತೀವ್ರಾಶ್ಚ-
ತುರ್ವಿಂಶತಿರ್ವಾಯವ್ಯೈರೈಂದ್ರವಾಯವ್ಯಾ ಮೈತ್ರಾವರುಣಮರುತ್ವತೀಯವೈಶ್ವದೇವಸೌಷ್ಣಾಸ್ತೃಚಾಃ
ಶೇಷಾ ಅಪ್ರೋಂತ್ಯಾಧ್ಯಧಾನ್ಯೇಯೈಸ್ಪೃಂತಃ ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್ ಪರಾನುಷ್ಪುಸ್ತಿ ಸ್ತಶ್ಚಾಂತ್ಯಾ ಏಕವಿಂಶೀ
ಪ್ರತಿಷ್ಠೇತಿ | ಋಷಿಶ್ಲಾಢ್ಯಸ್ಮಾತ್ | ಅನು. ೧೨-೨ | ಇತಿ ಪರಿಭಾಷಯಾನುವರ್ತನಾನ್ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವ-
ಋಷಿಃ | ಅಪ್ಸ್ವಂತರಿತ್ಯೇಷಾ ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್ | ಪ್ರಥಮಪಾದಸ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರೇಣಾದ್ಯಶ್ಚೇತ್ಸುರ
ಉಷ್ಣಿಕ್ | ಅನು. ೫-೨ | ಇತಿ ಲಕ್ಷಣಸಿದ್ಧಾಂತಾತ್ | ಅಪ್ಸು ನೇ ಸೋಮ ಇತ್ಯೇಷಾನುಷ್ಪುಪ್ |
ಇದಮಾಪ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತೋನುಷ್ಪುಭಃ | ಶಿಷ್ಪಾ ಏಕೋನವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಋಚೋ ಗಾಯ-
ತ್ರೈಃ | ಆದೌ ಗಾಯತ್ರಮಿತಿ ಪರಿಭಾಷಿತತ್ವಾತ್ | ಅನು. ೧೨-೧೪ | ಅದ್ಯಾ ವಾಯುದೇವತಾಕಾ |
ತತೋ ದ್ವೇ ಋಚಾನಿಂಧ್ರವಾಯುದೇವತಾಕೇ | ತತ ಏಕಸ್ತೃಚೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣದೇವತ್ಯಃ | ತತ
ಉತ್ತರತ್ವಚಸ್ಯ ಮರುದ್ಗಣವಿಶಿಷ್ಟೇಂದ್ರೋ ದೇವತಾ | ತತ ಏಕಸ್ತೃಚೋ ವೈಶ್ವದೇವಃ | ತದನಂತರ-
ಭಾವೀ ಸೌಷ್ಣಃ | ಶಿಷ್ಪಾ ಋಚೋಽಬ್ದೇವತಾಕಾಃ | ಪಯಸ್ಸಾನಗ್ನ ಇತ್ಯರ್ಧರ್ಚಯುಕ್ತಾ ಸಂ ಮಾಗ್ನ
ಇತ್ಯೇಷಾ ತ್ವಗ್ನಿದೇವತಾಕಾ || ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗೋ ಲಿಂಗಾದವಗಂತವ್ಯಃ | ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹಸ್ಯ
ದ್ವಿತೀಯೇಽದನಿ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತೇ ವಾಯುವ್ಯತ್ವಚಸ್ಯ ತೀವ್ರಾಃ ಸೋಮಾಸ ಇತ್ಯೇಷಾ ತ್ವತೀಯಾ |
ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಚತುರ್ವಿಂಶೇನೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ತೀವ್ರಾಃ ಸೋಮಾಸ ಆ ಗಹೀತ್ಯೇಕಾ | ಅ.-
೭-೭ | ಇತಿ | ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹೇಽಪಿ ದ್ವಿತೀಯೇಽದನಿ ಪ್ರಉಗ ಏಷಾ ||

ಅನುವಾದ—ತೀವ್ರಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಐದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ
ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದು—ತೀವ್ರಾ ಎಂಬ
ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕು ವಾಯುದೇವತಾಕವು ಮುಂದಿನ
ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳು ದೇವತೆಗಳು, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೂ,
ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ವಗಳೂ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ
ಪೂಷಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೂ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಏಳೂವರೆ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಪಃ (ಉದಕ) ಎಂಬ ದೇವತೆಯೂ
ಕಡೆಯ ಒಂದೂವರೆ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ದೇವತೆಗಳು. ಛಂದಸ್ಸಿನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಒಂದರಿಂದ ಹದಿನೆಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳು
ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸು, ಅಪ್ಸ್ವಂತಃ ಎಂಬ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕು ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್ ಎಂದೂ, ಇಪ್ಪತ್ತು ಮತ್ತು
ಇಪ್ಪತ್ತಿರಡರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕರ ವರೆಗೆ ಅನುಷ್ಪುಪ್ ಛಂದಸ್ಸೆಂದೂ, ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಕು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ
ಛಂದಸ್ಸೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಋಷಿಯು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ಮೇದಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ ಎಂಬುವನೇ

ಎಂದು ಅನು. ೧೨-೨ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಷ್ಟೇ ನ್ತಃ ಎಂಬ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕು ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಾಗಿರುವುದು. ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿದ್ದು ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟೆಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ತೃತೀಯಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು. ಇದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಪ್ರಥಮಪಾದದಲ್ಲಿಯೇ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ದ್ವಿತೀಯತೃತೀಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟೆಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಆ ಋಕ್ಕು ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು, ಆದುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಷ್ಟೇ ೧ ನ್ತಃ-ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸಾಗಿರುವುದು (ಅನು. ೫-೨). ಅಪ್ಸುಮೇ ಸೋಮ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕೂ, ಇದಮಾಪಃ ಪ್ರವಹತ ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಾಗಿರುವವು. ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿದ್ದು ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂಟೆಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಇದು ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಲಕ್ಷಣವು. ಮೊದಲಿನ ಹದಿನೆಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸು, ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿದ್ದು ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂಟು ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಕು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಛಂದಸ್ಸಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿದ್ದು ಪ್ರಥಮಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ದ್ವಿತೀಯಪಾದದಲ್ಲಿ ಏಳು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ತೃತೀಯಪಾದದಲ್ಲಿ ಆರು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು. ಇದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಲಕ್ಷಣವು. ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವೆವು. ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಆಯಾ ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥಾನುಸಾರವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಭಿಷ್ಠವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದ ಎರಡನೆಯ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನಮಾಡುವಾಗ ತೀನ್ಯಾಃ ಸೋಮಾಸ ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವಾಯವ್ಯತೃಚವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಚತುರ್ವಿಂಶೇನ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೭-೬) ಸೃಷ್ಟ್ಯಷಡಹ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡನೆಯ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಈ ತೃಚವನ್ನು ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದು.

|| ಶ್ರೀಃ ||

ಸೂಕ್ತ—೨೩

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೫ || ಸೂಕ್ತ—೨೩ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ, ೮-೧೨ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕಂತ್ಯೆ—೨೪ ||

|| ಋಷಿಃ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ |

|| ದೇವತಾ—೧ ವಾಯುಃ | ೨-೩ ಇಂದ್ರವಾಯೂ | ೪-೬ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ೭-೯ ಇಂದ್ರೋ ಮರುತ್ಸಾನ್ || ೧೦-೧೨ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ | ೧೩-೧೫ ಪೂಷಾ | ೧೬-೨೩ ಆಸಃ | ೨೪-೨೪ ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಛಂದಃ—೧-೧೮ ಗಾಯತ್ರೀ | ೧೯ ಪುರ ಉಷ್ಣಿತ್ | ೨೦ ಅನುಷ್ಠುಪ್ | ೨೧ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ೨೨-೨೪ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತೀ॒ವ್ರಾಃ ಸೋ॑ಮಾ॒ಸ ಆ ಗ॑ಹ್ಯಾಶೀ॒ರ್ವಂತಃ॑ ಸು॒ತಾ ಇ॒ಮೇ |
ವಾ॒ಯೋ ತಾನ್ಮ॑ಸ್ಥಿತಾನ್ವಿ॒ಬ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತೀ॒ವ್ರಾಃ | ಸೋ॑ಮಾ॒ಸಃ | ಆ | ಗ॑ಹಿ | ಆಶೀ॒ರ್ವಂತಃ॑ | ಸು॒ತಾಃ | ಇ॒ಮೇ |
ವಾ॒ಯೋ ಇತಿ॑ | ತಾನ್ | ಪ್ರ॒ಸ್ಥಿತಾನ್ | ವಿ॒ಬ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವಾಯೋ ಇಮೇ ಸೋಮಾಸ ಐಂದ್ರವಾಯವಗೃಹಾದಿರೂಪಾಃ ಸೋಮಾಃ ಸುತಾ ಅಭಿಷುತಾಃ | ತೇ ಚ ತೀವ್ರಾಃ ಪ್ರಭೂತತ್ವಾತ್ಪರ್ಪಯಿತುಂ ಸಮರ್ಥಾ ಆಶೀರ್ವಂತ ಆಶಿರಯುಕ್ತಾಃ | ಅತ್ಸ್ವಮಾ ಗಹಿ | ಅಸ್ಥಿತ್ವಮರ್ಣ್ಯಗಚ್ಛ | ಪ್ರಸ್ಥಿತಾನುತ್ತರವೇದಿಂ ಪ್ರತ್ಯಾನೀತಾಂಸ್ತಾನೋಮಾನ್ವಿಬ || ಸೋಮಾಸಃ | ಅರ್ಹಿಸ್ತ್ವಿತ್ಯಾದಿನಾ ಮನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತೇ | ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ | ಗಹಿ | ಮರುದ್ಭಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೧೯-೨ | ಇತ್ಯೆತೋಕ್ತಂ | ಆಶೀರ್ವಂತಃ | ಶ್ರೀಚ್ಛಾ ಪಾಕೇ | ಅಪಸ್ಪೃಧೇಥಾಮಿತ್ಯಾದಿಸೂತ್ರೇ | ಪಾ. ೬-೧-೩೬ | ಅಜ್ಞಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕ್ವಿಪಿ ಶಿರಾದೇಶೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಕರಣಸ್ಯಾಪಿ ಶ್ರಯಣದ್ರವ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವನ್ಯಾಪಾರೇ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷಯಾ ಕರ್ತರಿ ಕ್ವಿಪ್ ನ ವಿರುದ್ಧತೇ | ಆಶೀರೇಷಾಮಸ್ತೀಶೀರ್ವಂತಃ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ವತ್ತ್ವಂ | ವಾಯೋ | ಆಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರಸ್ಥಿತಾನ್ | ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ-ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ವಾಯೋ—ಎಲೈ ವಾಯುವೇ | ಇಮೇ ಸೋಮಾಸಃ—ಈ ಸೋಮರಸಗಳು | ತೀವ್ರಾಃ—ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ (ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು ಸಾರವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ) | ಆಶೀರ್ವಂತಃ—ದಧಿ, ಯವ ಮೊದಲಾದ ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವುಗಳಾಗಿಯೂ | ಸುತಾಃ—ಹಿಂದಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯನಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ | ಪ್ರಸ್ಥಿತಾನ್—ಯಜ್ಞದ ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ತರಲ್ಪಟ್ಟ | ತಾನ್—ಆ ಸೋಮರಸಗಳನ್ನು | ವಿಬ—ಪಾನಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವಾಯು, ಇದೋ, ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ದಧಿ ಮೊದಲಾದ ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಮಿತ್ರಿತನಾಗಿಯೂ, ಬಹಳ ಸಾರಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ನಿನ್ನ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಉತ್ತರ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ತಂದಿಟ್ಟಿರುವೆವು. ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

English Translation.

These intoxicating Soma juice flavoured with milk, barley, and butter-milk are extracted and placed for your use. O Vayu, drink those Soma juices.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತೀವ್ರಾಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಧಿಕಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು, ಕಟುವಾದ (ತಿಕ್ತ ಅಥವಾ ಕಹಿಯಾದ) ಎಂದೂ, ವೆಂಕಟಮಾಧವರು ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. Wilson ಪಂಡಿತನೂ, ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರೂ Sharps ಎಂದು ಭಾಷಾಂತರಮಾಡಿರುವರು. ಈ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಮಾಧವರ ಅರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾರಯುಕ್ತವಾದ, highly-concentrated, intoxicating, ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು.

ಆಶೀರ್ವಂತಃ—ಸೋಮರಸವು ರುಚಿಕರವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಯವ ಎಂಬ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಪದ್ಧತಿಯು. ಈ ರೀತಿ ಸೇರಿಸುವ ಮಿಶ್ರಣದ್ರವ್ಯಗಳಿಗೆ ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಲು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಗವಾಶಿರವೆಂದೂ, ಮೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ರಸಕ್ಕೆ ದಧ್ಯಾಶಿರವೆಂದೂ, ಯವವನ್ನು (ಹಿಟ್ಟನ್ನು) ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ರಸಕ್ಕೆ ಯವಾಶಿರವೆಂದೂ ಹೆಸರು. Wilson ಪಂಡಿತನು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು Blessing-bearing ಎಂದು ಭಾಷಾಂತರಮಾಡಿರುವನು. ಅದು ಸರಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸೋಮಾಸಃ—‘ ಅರ್ಹಿಸ್ತುಸುಹುಸ್ಯಧೃಕ್ಷಿಕ್ಷುಭಾಯಾನಾಪದಿಯಕ್ಷಿನೀಭ್ಯೋಮನ್ ’ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಯು ಗತೌ, ಸ್ಪೃಷ್ಠಾ ಸ್ತೌ, ಸುಷ್ಠಾ ಅಭಿಷವೇ, ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಸ್ಯ ಗತೌ, ಧೃಷ್ಠಾ ಧಾರಣೇ, ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಯೇ, ಕ್ಷು ಶಬ್ದೇ, ಭಾ ದೀವೌ, ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ, ವಾ ಗತಿಗನ್ಧನಯೋಃ, ಪದ ಗತೌ, ಯಕ್ಷ ಪೂಜಾಯಾಂ, ಲೇಞ್ ಪ್ರಾಪಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಷ್ಠಾ ಅಭಿಷವೇ ಎಂದು ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಕ್ಷು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ‘ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಕಸಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಸು+ಮ ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ ಧಾತುಕಯೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಅಂದರೆ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ ಬರುತ್ತ ಸೋಮ ಎಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಮನ್

ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸೋಮಶಬ್ದ, ಇದರ ಮುಂಸೆ ಜಸ್ 'ಅಜ್ಜ ಸೇರಸುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಸುಕ್ ಅಗಮ.

ಗಹಿ—'ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಅಗಹಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯-೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಶೀರ್ವಂತಃ—'ಶ್ರೀಷ್ಠಾ ಪಾಕೇ' ಧಾತು, 'ಅಪಸ್ವೃಧೇಧಾಮಾನ್ಯಚುರಾನ್ಯಹುತ್ವಿಚ್ಯುಷೇ ತಿತ್ಯಾಜ ಶ್ರಾತಾ ಶ್ರಿತಾಶ್ರೀ ರಾಶೀರ್ತಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೬) 'ಸ್ವರ್ಧ ಸಂಘರ್ಷೇ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಆಧಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವರ್ಧ+ಆಧಾಮ್ 'ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲೃಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ಮಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ, ಶಪ್, ಅಸ್ವರ್ಧ+ಅ+ಆಧಾಮ್. 'ಆತೋಜಾತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೧) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಾತಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ ಅಸ್ವರ್ಧ+ಅ+ಇಯಧಾಂ ಗುಣ, ಯಲೋಪ, ಅಸ್ವರ್ಧೇಧಾಮ್ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವೂ, ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮುಕಾರವೂ. ಉತ್ತರಖಂಡದ ಸ್ವ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ನಿಸಾತಿಸಲಾಗುವುದು, ಏವಂಚ ಆ ಸ್ವರ್ಧ+ಸ್ವರ್ಧ+ಅ-ಆಧಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ 'ಶರ್ದ್ರಾಚ್ಯಾಃಖಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಪ' ನಿಲ್ಲುವುದು. ಅ. ಪ. ಸ್ವರ್ಧ+ಅ+ಆಧಾಮ್ ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ಮುಕಾರವೂ, ಸ್ವ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬಂದರೆ ಶೇಷಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮೊದಲಿನಂತೆ ಉಪಸಾದಿಸಲು ಆ ಪಸ್ವೃಧೇಧಾಂ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಮಹಾ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು 'ಸ್ವರ್ಧೇ ಲಙ್ಕಾತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷಸ್ಯ ದ್ವಿವಚನೇ ಆಧಾಮಿ ದ್ವಿವಚನೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮುಕಾರಲೋಪಶ್ಚ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುವರು. ಈ ಉಪಸಾದನೆಯು ಅಪಸ್ವೃಧೇಧಾಮ್ ಒಂದೇ ಪದವೆಂದು ಯಾವ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿದೆಯೋ ಅದರ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ, ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಖೆಯ ಪದದ್ವಯಾತ್ಮಕ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಪ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ವರ್ಧಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಜ್ ಅದಕ್ಕೆ ಆಧಾಮ್ ಶಪ್, ಇಯಾದೇಶ ಗುಣ, ಯಲೋಪ, ಛಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪ ಸ್ವರ್ಧೇಧಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ಮುಕಾರವೂ ಸ್ವನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ನಿಸಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಅಂಶವು—ಅಪರ ಆಹ 'ಅಪ ಪೂರ್ವಾತ್ ಸ್ವರ್ಧೇರ್ಲಙ್ಕಾತ್ಮನೇಹವಾನಾಂ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಸ್ಯ ದ್ವಿವಚನೇ ಆಧಾಮಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮುಕಾರ ಲೋಪಶ್ಚ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಪಸ್ವೃಧೇಧಾಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷದ ಸ್ವರ್ಧೇಧಾಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ 'ತಿಜಾಚೋದಾತ್ಮವತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ಮ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ ಸರ್ವನಾಮವಾದ ಏಕಶ್ರುತಿ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ, ಭಿನ್ನಸ್ವರಗಳಾದ ಎರಡಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಿದೆ. ಅನರ್ಚುಃ, ಅನರ್ಹುಃ ಎಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ, ಅರ್ಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಎಂಬೀಧಾತುಗಳ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೂಪವು. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ಆಕಾರ ಲೋಪಗಳು ನಿಸಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಆನ್ವಚುಃ, ಆನ್ವಹುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಚ್ಯುಜ್ ಧಾತು ಲಿಟ್ ಧಾಸ್ ಚುಚ್ಯುಷೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ತ್ಯಜ ಧಾತು ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ, ತತ್ಯಾಜ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ ನಿಸಾತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೆ. 'ಶ್ರೀಣಾತೇಃ ಕ್ಷೇಶ್ರಾಭಾವಶ್ರಿಭಾವಾ'

ಎಂಬ ನಾರ್ತಿಕಾನುಸಾರ ಶ್ರೀಞ್ ಪಾಕೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ರಾ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಶ್ರಾತ, ಎಂದೂ ಶ್ರಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಶ್ರಿತ, ಎಂದೂ ಆಗುತ್ತೆ. ಆಞ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಶ್ರೀಞ್ ಪಾಕೇ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ 'ಶಿರ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಸ್ಪಾತಿ ಸಲ್ಲುವುದು. ಕ್ತಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ, ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ 'ಹಲ್ಲ್ಯಾಭ್ಯೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಲೋಪ 'ವೋರೂಪಧಾಯಾದೀರ್ಘ ಇಕೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೯) ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ರೇಫಾಂತ, ಅಥವಾ ವಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಗಳಾದ ಇ, ಉ, ಋ, ಌ, ಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ 'ಆಶೀರ್' ಎಂದಾಯಿತು. ಆಶೀಃ ಏಷಾಮಸ್ತಿ ಎಂದು ನಿಗ್ರಹ ವಾದಾಗ 'ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಮಿನ್ನಿತಿಮತುಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಆಶೀರ್ + ಮತ್ ಈಗ 'ಛಂದಸೀರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಕಾರಾಂತ ರೇಫಾಂತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ, ಅಶೀರ್ವತ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್, 'ಉಗಿದಚಾಂ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಆಶೀರ್ವನ್ತಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ನಾಯೋ—ಇದು ಸಂಜೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಾಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸಾಮನ್ವಿತಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೪೮) ಸಂಜೋಧನೆಯ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನವು ಆಮನ್ವಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮನ್ವಿತ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. 'ಆಮನ್ವಿತಸ್ಯಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬ ಅರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ.

ಪ್ರಸ್ಥಿತಾನ್—ಸ್ಥಿತ ಎಂಬುದು ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ 'ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ, ಈಗ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ಮತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರ ಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ವ್ಯತ್ಯಯಬಹುಲಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುವುದು. ಪ್ರ ಎಂಬುದು 'ಉಪಸರ್ಗಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ' (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಅಭಿ ಯನ್ನಳಿದ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಆದ್ಯದಾತ್ಮಗಳಾಗುವವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರ ಆದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾರ್ತ ||

ಉಭಾ ದೇವಾ ದಿವಿಸ್ಪೃಶೇಂದ್ರನಾಯೂ ಹವಾಮಹೇ |

ಅಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉಭಾ | ದೇನಾ | ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶಾ | ಇಂದ್ರನಾಯೂ ಇತಿ | ಹವಾಮಹೇ |
ಅಸ್ಯ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಪೀತಯೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಏವ ಶಸ್ತ್ರ ಉಭಾ ದೇನಾ ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶೇತಿ ದ್ವೇ ಐಂದ್ರನಾಯವತ್ಯ ಚ ಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿ-
ತೀಯೇ | ತಥಾ ಚ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಉಭಾ ದೇನಾ ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶೇತಿ ದ್ವೇ |
ಅ. ೨-೬ | ಇತಿ ||

ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶಾ ದ್ಯುಲೋಕವರ್ತಿನಾವುಭಾ ದೇನಾ ದ್ವೌ ದೇವಾನಿಂಧ್ರನಾಯೂ ಹವಾಮಹೇ |
ಅಹ್ವಯಾಮುಃ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಅಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ | ಅಸ್ಯ ದ್ವಾ ಖ್ಯಾತಂ || ಉಭಾ ದೇನಾ |
ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಾಕಾರಃ | ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶಾ | ಹೃದ್ಯುಭ್ಯಾಂ ಜೀರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಸಾ. ೬-೩-೯೦ |
ಇತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಅಲುಕ್ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಇಂದ್ರನಾಯೂ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ನಾಯುಶ್ಚೇತಿ
ದ್ವಂದ್ವಃ | ಉಭಯತ್ರ ನಾಯೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಸಾ. ೬-೩-೨೬೦ | ಇತ್ಯಾನಂಜೋ
ನಿಷೇಧಃ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯೋಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಸ್ಯ ನೋತ್ತರಪದೇನು-
ದಾತ್ತಾದೌ | ಸಾ. ೬-೨-೧೪೨ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ಮಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಮೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಹವಾಮಹೇ |
ಹ್ವೇ ಇತ್ಯ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇತಿ
ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಶಪ್ | ಗುಣಾವಾದೇಶ್ಚ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತು-
ಕಸ್ವರೇಣ ಪದಸ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತ್ಯಾಪ್ಪಮಿಕೋ ನಿಘಾತಃ | ಅಸ್ಯ | ಊಡಿದ-
ಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೀತಯೇ | ಸಾ ಸಾನೇ | ಸ್ಥಾಗಾಪಾಪಚಃ | ಸಾ. ೩-೩-೯೫ |
ಇತಿ ಭಾನೇ ಕ್ರಿನ್ | ಘುಮಾಸ್ತೇತೀತ್ವಂ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶಾ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ | ಉಭಾ ದೇನಾ—ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಾದ | ಇಂದ್ರ-
ನಾಯೂ—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ನಾಯು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಅಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ—ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟಿರುವ
ಈ ಸೋಮರಸದ | ಪೀತಯೇ—ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಹವಾಮಹೇ—ಅಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈಗ ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ
ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ನಾಯು ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತೇವೆ (ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ)

English Translation.

We invoke the two gods Indra and Vayu that reach the sky, in order that they may drink this Soma.

|| ದೀಪವಿಷಯಗಳು ||

ದಿವಿಸ್ತೃಶಾ—ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

|| ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉಭಾ ದೇವಾ—ಉಭಾ, ದೇವಾ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ ಔಟ್ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಾರ್ಧಚ್ಛೇ ಯಾಡಾಧ್ಯಾಯಾಜಾಲಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ದಿವಿಸ್ತೃಶಾ—ದಿವಂ ಸ್ವೈಶತ ಇತಿ ದಿವಿಸ್ತೃಶೌ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಔಟ್ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಮೊದಲಿ ನಂತೆಯೇ, 'ಹೃದ್ಯುಭ್ಯಾಂಜೀರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯-೧) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಹೃತ್, ದಿವ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದ ರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬರುವುದು ಎಂದು 'ಅನ್ಯಾರ್ಥೇ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯-೨) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವು. ಏನಂಚ ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಹೃದ್ಯುಭ್ಯಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಮತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವೈಕ್ ಎಂಬ ಕೃದಂತ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ. ಉತ್ತರಪದವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಇಂದ್ರವಾಯೂ—ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಇಂದ್ರ, ವಾಯು ಇವು ಎರಡೂ ದೇವತಾ ವಾಚಕಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಎಂಬುದು ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವ, 'ದ್ವೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವದಕ್ಕೆ ಆನಜ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆನಜ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ 'ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಉಭಯತ್ರ ವಾಯೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ' (ಪಾಸೂ ೬-೩-೨೬-೧) ದೇವತಾವಾಚಕಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಾಯುಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದರೂ, ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಆನಜಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ವಿರುವುದರಿಂದ ಆನಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಶಬ್ದವು 'ಋಜ್ರೇಂದಾಗ್ರ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಆದ್ಯದಾತ್ತ, ವಾಯು ಶಬ್ದವು 'ಕೃನಾಸಾಜಿಮಿಸ್ವದಿ ಸಾಧ್ಯ ಶೂಭ್ಯ ಉಣ್' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ 'ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚ' (೬-೨-೧೪೧) ದೇವತಾಬೋಧಕ ಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲ ದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತ

ನಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೂ 'ನೋತ್ತರಪದೇನುದಾತ್ತಾದಾವಪ್ಯಥೀವೀರುದ್ರಪೂಷಮಂಥಿಸು' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೨) ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾದ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಉಭಯಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಮಾಸಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು.

ಹವಾಮಹೇ—ಹ್ವೇಇ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು, ಲಟ್ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಹಿಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರ ಟಿಗೆ 'ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂಟೀರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎಕಾರ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಹ್ವೇ+ಅ+ಮಹೇ. ಈಗ 'ಬಹುಲಂಭಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹ್ವೇಇ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಅಂದರೆ ವಾಗೆ, ಉಕಾರ, ನಂತರ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಹು+ಅ-ಮಹೇ 'ಸಾರ್ವಧಾತು-ಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓ ಎಂಬ ಗುಣ ಬರುತ್ತೆ. 'ಏಚೋಽಯನಾಯಾವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓ ಗೆ ಆನ್ ಆದೇಶ ಹವ+ಮಹೇ 'ಅತೋದೀರ್ಘೋಽಯಜಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಯಜಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾ ಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಹವಾಮಹೇ ಎಂದಾಯಿತು, ಶಪ್ ಪಿತ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಸ್ಥಾನದ್ವಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಮಹೇ ಎಂಬುದು ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದು ಶಪ್ ಎಂಬ ಅದುವದೇಶಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. 'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿದಮಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕ-ಮನ್ವಿಜೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತ, ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಹ ಉದಾತ್ತ ಏವಂಚ ಹವಾಮಹೇ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಆದರೆ 'ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅಸ್ಯ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠಿವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ ಇದಮ್ ಜಸ್- 'ತ್ಯದಾದಿನಾಮಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದಿ ಗಣಪತಿವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಗೆ ಅಕಾರಾದೇಶ, 'ಅತೋಗುಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಅಕಾರದ ಮುಂದೆ ಗುಣಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಅ-ಏ-ಓ ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವ ಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಪರರೂಪ, ಇದ+ಜಸ್ 'ಟಾಜಿಸಿಜಸಾ-ಸಾಮಿನಾತ್ಮಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೨) ಹ್ರಸ್ವಾಂಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಟಾ, ಜಸಿ, ಜಸ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇನ-ಅತ್, ಸ್ಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯ ಆದೇಶ, 'ಹಲಿಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೩) ಹಲಾದಿಯಾದ ತ್ಯತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಕಾರರಹಿತವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಇದಾಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದು ಇದಾಗೆ ಲೋಪ 'ಅಸ್ಯ' ಎಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತೆ. 'ಫಿಷೋಂತ ಉದಾತ್ತಃ' (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಫಿಟ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ, ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ಸ್ಯಗೆ 'ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತೌ'

(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಊಡಿದಂ ಪದಾದ್ಯ-
ಪ್ಪುಮ್‌ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಊತ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ, ಇದಮ್ ಶಬ್ದ 'ಪದ್ವನ್ನೋಮಾಸ್'-
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಆರು ಪದಾದಿಗಳು ಅಪ್, ಪುಮ್‌ ರೈ. ವಿಮ್, ಎಂಬ ಅಂತೋದಾತ್ತ
ಗಳೂ ಏಕಾಚ್ಯಗಳೂ ಆದ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು
ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ. ನಂತರ 'ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಮ್' (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಆಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತ. ಪುರೋವರಿಸೋಮವು ಅಸ್ಯ
ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅನ್ವಾದೇಶವಿಲ್ಲ ಏವಂಚ, 'ಇದಮೋನ್ವಾದೇಶೇನು-
ದಾತ್ತಸ್ತೃತೀಯಾದೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಶ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದ
ರಿಂದ ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಪೀತಯೇ—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು, 'ಸ್ಥಾಗಾ ಪಾಪಚೋ ಭಾವೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೬೫) ಷ್ಠಾ ಗತಿ
ನಿವೃತ್ತೌ, ಗೈ ಶಬ್ದೇ--ಪಾ ಪಾನೇ, ಡುಪಚಷ್ ಪಾಕೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರು
ವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಾ+ತಿ. 'ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦)
ಎಂಬುದರಿಂದಲೋ ಅಥವಾ 'ತಿತುತ್ರತಥಸಿಸುಸರಕಸೇಷುಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದಲೋ
ಇಟ್‌ಗೆ ನಿಷೇಧ. 'ಘುಮಾಸ್ತಾಗಾ ಪಾಜಹಾತಿಸಾಂ ಹಲಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್,
ವಾ ಜಿತ್ ಆದ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಘು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ದಾ, ಧಾ ಧಾತುಗಳು, ಷ್ಠಾ,
ರಾ, ಪಾ. ಜಹಾ, ತಿ, ಸಾ, ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಸಹ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾಗೆ ಈ ಆದೇಶ, ಪೀತಿ
ಎಂದಾಯಿತು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ 'ಇನ್ಯಾನ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯ
ದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಚತುರ್ಥಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ
ಪೀತಯೇ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರನಾಯೂ ಮನೋಜುವಾ ವಿಸ್ರಾ ಹವಂತ ಊತಯೇ ।

ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಾ ಧಿಯಸ್ಪತೀ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರನಾಯೂ ಇತಿ । ಮನಃ ೨ ಜುವಾ । ವಿಸ್ರಾಃ । ಹವಂತೇ । ಊತಯೇ ।

ಸಹಸ್ರ ೨ ಅಕ್ಷಾ । ಧಿಯಃ । ಪತೀ ಇತಿ || ೩ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಸ್ತಾ ಮೇಧಾವಿನ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾ ಊತಯೇ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಮಿಂದ್ರವಾಯೂ ಹವಂತೇ |
ಅಹ್ವಯಂತಿ | ಕೀದೃಶಾ | ಮನೋಜುವಾ ಮನ ಇವ ವೇಗವತ್ತರಾ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಾ ಸಹಸ್ರನಯನ-
ಯುಕ್ತಾ | ಯದ್ಯಪೀಂದ್ರ ಏವ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಸ್ತಥಾಪಿ ಚೈತ್ರಿನ್ಯಾಯೇನ ವಾಯುರಪಿ ತಥೋಚ್ಯತೇ |
ಧಿಯಸ್ತತೀ | ಕರ್ಮಣೋ ಬುದ್ಧೇರ್ವಾ ಪಾಲಕಾ || ಮನೋಜುವಾ | ಜವತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ | ಮನೋ-
ವಜ್ಜವತ ಇತಿ ಮನೋಜುವಾ ಮನ ಇವ ವೇಗಯುಕ್ತಾ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ | ಸುಸಾಂ
ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ | ವಿಸ್ತಾಃ | ಔಣಾದಿಕೋ ರನ್ | ರನ್ವತ್ಯಯಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಊತಯೇ |
ಊತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ತಿನ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಾ | ಸಹಸ್ರಮಕ್ಷೀಣಿ ಯಯೋಸ್ತಾ | ಬಹು-
ವ್ರೀಹಾ ಸಕ್ಷ್ಯಕ್ಷೋಃ | ಪಾ. ೫-೪-೧೧೩ | ಇತಿ ಷಚ್ ಸಮಾಸಾಂತಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾಚ್ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಿಯಃ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಜಸ
ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಷಷ್ಠಾಃ ಪತಿಪುತ್ರೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಕಾರಃ | ಪತೀ | ಡತ್ಯಂತ
ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಸ್ತಾಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ (ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ) ಜನರು | ಮನೋಜುವಾ—ಮನಸ್ಸಿನ ವೇಗದಂತೆ
ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳಾದ ! ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಾ—ಸಾವಿರಾರು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ | ಧಿಯಸ್ತತೀ—ಕರ್ಮಾಧಿಪತಿಗಳಾದ ಅಥವಾ
ಬುದ್ಧಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ | ಇಂದ್ರವಾಯೂ—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಎಂಬ ಈವರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು |
ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ಹವಂತೇ—ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾನಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಮನೋವೇಗವುಳ್ಳವರು, ಸಹಸ್ರನಯನಯುಕ್ತರು, ಕರ್ಮ
ಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳು ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವವರು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳನ್ನು ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ
ಜನರು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

The wise invoke for protection Indra and Vayu who are swift as
thought, who have a thousand eyes and who are the lords of the pious acts
(or of mind).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮನೋಜುವಾ—ಮನ ಇವ ವೇಗಯುಕ್ತಾ—ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ವೇಗವುಳ್ಳವರು. ಮನಸ್ಸು ಎಷ್ಟು ದೂರ
ದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಲಿ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿಸಬಲ್ಲದು. ಅದುದರಿಂದ ಬಹು ವೇಗವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ
ಮನೋವೇಗದಂತೆ ವೇಗವುಳ್ಳ ಎಂಬ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದು.

ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಾ—ಸಹಸ್ರಮಕ್ಷೀಣಿ ಯಯೋಸ್ತಾ—ಸಾವಿರ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವರು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಧುನಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷನೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದು. ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಉಂಟಾಗಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ—ಇಂದ್ರನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಇರುವನು. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಕಣ್ಣುಗಳಂತೆ ಮಿನುಗುತ್ತಿರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸಹಸ್ರನಯನೋಪೇತನು ಎಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ವಾಯುವನ್ನು ಈ ವಿಶೇಷಣ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿವರಿಸುವುದು ಸರಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನ ಸಹಚರ್ಯದಿಂದಲೋ ಅಥವಾ :ವಾಯು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಲು ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೋ, ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷನೆಂದು ವಾಯುವನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿರಬಹುದು. ಇದರಂತೆ ಮನೋಜುವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಾಯುವಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಾದರೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿದೆ. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ ಮನೋಜುವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸದಾ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಥವಾ ಚಲಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ವಾಯುವಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. ಆದರೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು.

ಧಿಯಸ್ಪತೀ—ಧೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ಧಿಯಸ್ಪತೀ ಎಂದರೆ, ನಾನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾದಿಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂದರೆ ಅವುಗಳು ನಿರ್ಮಿಷ್ಟವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಸಂರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು, ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡತಕ್ಕವರು, ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸತಕ್ಕವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇದರಂತೆ ಇರುವ ಶುಭಸ್ಪತೀ, ಜ್ಯೋತಿಷಸ್ಪತೀ, ವಾಚಿಸ್ಪತಿ, ಶವಸಸ್ಪತಿ, ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯ ||

ಮನೋಜುವಾ—‘ಜು’ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲ ಆದರೂ ‘ಜು ಚಿಂಕ್ರಮ್ಯು-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೫೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ‘ಜು ಇತಿ ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುರ್ಗತೌ ವೇಗೇ ಚಿ’ ಎಂದು ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಗತಿ, ವೇಗ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಇದಕ್ಕೆ ಇರುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಮನೋಜವತ್ ಜವತ ಇತಿ, ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ (ವೇಗವಾಗಿ) ಹೋಗುವವು ಎಂದು ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದರೆ ‘ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್, ಉಪಪದಸಮಾಸ, ಮನೋಜು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಔಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ ‘ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರದೇಶ ಮನೋಜು+ಆ, ಇಲ್ಲಿ ‘ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತು ಭ್ರುವಾಂ ಯೋರಿ-ಯಜುವಜೌ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಜಾದೇಶ ಬಂದರೆ, ಮನೋಜುವಾ, ಎಂದಾಗುತ್ತಿ, ‘ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯೈವೇಷ್ಯತೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೨೨) ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ ಪದವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಇ. ಉ. ವರ್ಣಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಯಣ್ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕ ಅಥವಾ ಕಾರಕಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪೂರ್ವಪದ ವಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರವೇ ಬರುವುದು, ಗತಿಕಾರಕಭಿನ್ನ ಪೂರ್ವಪದಕಗಳಾದ ಇ, ಉ, ವರ್ಣಾಂತಧಾತುಗಳಿಗೆ ಯಣ್

ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಓಸ್ಸುಪಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಯಣ್ ವಾರಿತವಾಗುತ್ತೆ ಇಲ್ಲಿ ಇವಾರ್ಥಸಾಧ್ಯತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮನಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತವು ಅಸ್ತಿತ್ವವಾಗುತ್ತೆ. ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಗತಿಸಂಜ್ಞವೂ ಅಲ್ಲ. ಕಾರಕಸಂಜ್ಞಕವೂ ಅಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವು ವಿಪ್ರಾಃ, 'ಯಜ್ಞೇನ್ದಾಗ್ರ-ವಿಪ್ರೇ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡುವಸ್ ಬೀಜಸಂತಾನೇ, ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ದನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಸಾತಿತವಾಗಿದೆ, ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶವು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಸಾತಿತವಾಗಿದೆ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್.

ಉತಯೇ—'ಉತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿಹೇತಿಕೀರ್ತಯಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) 'ಮನ್ತ್ರೇ ವ್ಯವೇಷಪಚಮನನಿದ ಭೂ ವೀರಾ ಉದಾತ್ತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದಾತ್ತೇ ಎಂಬ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು, ಏವಂಚ, ಉತಿ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿನ್ನಂತ ಪದಗಳು ಅಂತೋ ದಾತ್ತಗಳಾಗಿ ನಿಸಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಅವರಕ್ಷಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅವ್+ತಿ 'ಜ್ವರತರಸ್ಯವಿನುವಾಮುಪಧಾಯಾಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರವಕಾರ ಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಉತ್-ಉತಿ, ಎಂದಾಗುತ್ತೆ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸರ ಆದ್ಯದಾತ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು.

ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಾ—ಸಹಸ್ರಂ ಅಕ್ಷೀಣಿ ಯಯೋಸ್ತೌ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಯಾರಿಗೆ ಸಹಸ್ರ ಕಣ್ಣುಗಳೆಯೋ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ, 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕೃಷ್ಟೋಸ್ತೌಂಗಾತ್‌ಷಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೧೩) ಬಹುವ್ರೀಹೌ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿಯೂ, ಸಕೃಷ್ಟೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿಯೂ ಸಹ ಪಂಚ ಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು ಸಕೃಷ್ಟೋಃ ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಯೇನ ನಿಧಿಸ್ತದನ್ವಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ, 'ಸಮಾಸಾಂತಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೬೮) 'ತದ್ವಿತಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೭೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುವು. ಸ್ವಾಂಗವಾಚಕಗಳಾದ ಯಾವ ಸಕೃ ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದಗಳೆಯೋ ಅವುಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ಮುಂದೆ ಷಚ್ ಬರುವುದು ಅದು ಸಮಾಸಾಂತಾವಯವವಾಗುವುದು. ತದ್ವಿತಸಂಜ್ಞಕವೂ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. 'ಅದ್ರವಂ ಮೂರ್ತಿಸ್ತನ್ಮಾಂಗಂ ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಮನಿಕಾರಜಮ್ | ಅತಶ್ಚ ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಂ ಚ, ತಸ್ಯ ಚೇತ್ತತ್ತಥಾಯು-ತಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫೪ ಶ್ಲೋಕ ವಾರ್ತಿಕ) ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಸ್ವಾಂಗಲಕ್ಷಣವು ನಿರುಕ್ತವಾಗಿದೆ, ದ್ರವಭಿನ್ನವೂ, ಅವಿಭುದ್ರವ್ಯ ಪರಿಮಾಣಕವೂ, ರೋಗಾದಿ ವಿಕಾರಾಜನ್ಯವೂ ಆಗಿ ಯಾವುದು ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲಿರುವುದೋ ಅದು ಸ್ವಾಂಗವೆನಿಸುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಥಮ ಲಕ್ಷಣ. ಈಗ ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಯಾದಾಕದಾಚಿತ್ ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದುದೂ ಸ್ವಾಂಗವೆನಿಸುವುದು ಎಂದು ದ್ವಿತೀಯ ಲಕ್ಷಣ, ಪ್ರತಿಮಾದ್ಯಪ್ರಾಣಿದ್ರವ್ಯವು, ಪ್ರಾಣವುಳ್ಳ ದ್ರವ್ಯ ದಂತೆಯೇ ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥವಾದ ಸ್ತನಾದ್ಯಾಕೃತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಸ್ತನಾದ್ಯಾಕೃತಿಯು ಅಪ್ರಾಣಿ ಸಂಬಂಧಿಯಾದಾಗ್ಯೂ ಸ್ವಾಂಗವೆನಿಸುವುದು ಎಂದು ತೃತೀಯ ಲಕ್ಷಣ, ಪ್ರಕೃತ ಸಕೃ ಅಕ್ಷಿ ಇವುಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಥಮ ಲಕ್ಷಣವೇ ಸಮನ್ವಿತವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ, ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಚ್ ಬಂದರೆ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷೀನ್+ಅ, 'ನಸ್ತದ್ವಿತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೪) ತದ್ವಿತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾನಾಂತವಾದ ಭಸಂಜ್ಞಕಾಂಗದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು

ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್‌ಗೆ ಲೋಪ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷ, ಎಂದಾಯ್ತು. 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ, 'ಸತಿ ಶಿಷ್ಯ ಸ್ವರಃ ಬಲೀಯಸ್ತುನುನೃತ್ರಿ ವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಬಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಸತಿಸ್ವರವಾದ 'ಚಿತಃ' ಎಂಬ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಚಿತ್ ಚಿತ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಮೊದಲಿನಂತೆ ಆ ಆದೇಶ.

ಧಿಯಃ—'ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನವು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ಒಂದೇ ಅಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೋ ಅಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ, ಧೀಷು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧೀಶಬ್ದವು ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾಚ್ಛವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧೀಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಉದಾತ್ತ, ಧಿಯಃ+ಪತೀ, ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಪತಿಪುತ್ರೇ-ಪೃಷ್ಠಪಾರಪದಪಯಸ್ಸೋಷೇಷು' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೩) ಪತಿಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ, ಪತೀ. 'ಸಾ ರಕ್ಷಣೇ, ಧಾತು 'ಪಾತೇರ್ಡತಿಃ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಡಿತ್, ಡಿತ್ಪ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಆ ಎಂಬ ಟಿಗೆ ಲೋಪ, ಪತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಏನಂ ಚ 'ಆದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹನಾಮಹೇ ವರುಣಂ ಸೋಮಸೀತಯೇ |

ಜಜ್ಞಾನಾ ಪೂತದಕ್ಷಸಾ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮಿತ್ರಂ | ವಯಂ | ಹನಾಮಹೇ | ವರುಣಂ | ಸೋಮಸೀತಯೇ ||

ಜಜ್ಞಾನಾ | ಪೂತದಕ್ಷಸಾ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಚತುರ್ವಿಂಶತೇಹನಿ ಸ್ವಾತಃಸವನೇ ಮೃತ್ಯುವರುಣಶಸ್ತ್ರೇ ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹನಾಮಹ ಇತಿ ತೃಚಃ ಷಡಹಸ್ತೋತ್ರಿಯಃ | ಚತುರ್ವಿಂಶ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಆ ಸೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹನಾಮಹೇ | ಅ. ೭-೨ | ಇತಿ || ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹೇಪಿ ಸ್ವಾತಃಸವನೇ ಮೃತ್ಯುವರುಣಸ್ಯಾಯಂ

ತೈಚಿ ಆವಾಸಾರ್ಥಃ | ಅಭಿಪ್ಲವಸ್ಯಷ್ಟಾಹಾನೀತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಸರಿಶಿಷ್ಟಾನಾವಾಸಾನುದ್ಧೃತ್ಯ
ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ | ಅ. ೭-೫ | ಇತಿ || ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ಯ ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹ
ಇತ್ಯೇಷಾ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಾ | ಪ್ರಶಾಸ್ತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯೇದಂ ತೇ
ಸೌಮ್ಯಂ ಮಧು ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ | ಅ. ೫-೫ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ ||

ವಯಮನುಷ್ಠಾತಾರಃ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಂ ಚೋಭಾ-
ವಾಹ್ಯಯಾಮಃ | ಕೀದೃಶಾವುಭೌ | ಜಜ್ಞಾನಾ ಕರ್ಮಪ್ರದೇಶೇ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತೌ ಪೂತದಕ್ಷಸಾ ಶುದ್ಧ-
ಬಲೌ || ವರುಣಂ | ವೃಷ್ಣೋ ವರಣೇ | ಕ್ವಾವೃತ್ಯಾದಾರಿಭ್ಯ ಉನನ್ | ಉ. ೩-೫೩ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತಃ | ಸೋಮಪೀತಯೇ | ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಜಜ್ಞಾನಾ | ಜನೀ
ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ | ಭಂದಸಿ ಲಿಟ್ | ಪಾ. ೩-೨-೧೦೫ | ತಸ್ಯ ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞಾ | ಪಾ. ೩-೨-೧೦೬ | ಇತಿ
ಕಾನಜಾದೇಶಃ | ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೪-೯೮ | ಉಪಧಾಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ
ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾಜ್ಜನಶಬ್ದಸ್ಯ ದ್ವಿವಚನಂ | ಸ್ತೋಃ ಶ್ವನಾ ಶ್ವಃ | ಪಾ. ೮-೪-೪೦ | ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯ
ಜಾಕಾರಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೂರ್ವವದಾಕಾರಃ | ಪೂತದಕ್ಷಸಾ | ಪೂರ್ಣ ಪವನೇ |
ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕ್ತಃ | ಶ್ರುಕಃ ಕಿತಿ | ಪಾ. ೭-೨-೧೧ | ಇತಿ ಲಿಟ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಪೂತಂ ದಕ್ಷೋ ಯಯೋಸ್ತೌ |
ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಯಂ—(ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ) ನಾವು | ಜಜ್ಞಾನಾ—(ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ)
ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವ ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಾಗುವ | ಪೂತದಕ್ಷಸಾ—ಶುದ್ಧಬಲವುಳ್ಳ | ಮಿತ್ರಂ—ಮಿತ್ರನೆಂಬ ದೇವತೆ
ಯನ್ನೂ | ವರುಣಂ—ವರುಣನೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನೂ | ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ | ಹವಾ
ಮಹೇ—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಶುದ್ಧಬಲಯುಕ್ತರಾದ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ನಾವು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

We invoke Mitra and Varuna, present (at our Sacrifice) and of pure
strength that they may drink Soma.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು. ||

ಈ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗವಿಷಯವಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನ
ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಷಡಹಸ್ತೋತ್ತ್ರಿಯಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ

ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ ಎಂಬ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಚತುರ್ವಿಂಶೇ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಆನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ (ಋ. ಸಂ. ೭-೬೫-೪) ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ (ಋ. ಸೂ. ೧-೨೩-೪) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಭಿಷ್ಠವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ತೋತ್ರಾವಾಪಕ್ಕಾಗಿ ಈ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಷ್ಠವಪೃಷ್ಠಾ ಹಾನಿ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟಾನಾವಾಪಾನುದ್ಧೃತ್ಯ ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಅ, ೭-೫) ಮತ್ತು ಮೈತ್ರಾವರುಣಸಂಬಂಧವಾದ ಹೋಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಇದಂ ತೇ ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು (ಋ. ಸಂ. ೮-೬೫-೮) ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಮಿತ್ರಂ—ಮಿತ್ರನೆಂಬ ದೇವತೆಯು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದು ವಿಶೇಷಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಮಿತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರ ವಿವರಣೆಯು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಮಿತ್ರಃ | ಮಿತ್ರಃ ಪ್ರಮಿತೇಸ್ತ್ರಾಯತೇ ||

ಪ್ರಮಿತೇಃ—ಮರಣದಿಂದ, ತ್ರಾಯತೇ—ಸಂರಕ್ಷಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಸರ್ವ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಕಾಪಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಸಂ ಮಿನ್ವಾನೊ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ ||

ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಉದಕದಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ದ್ರವಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಮೇದಯತೇರ್ವಾ ||

ಮೇದಯತೇ—ಸ್ನೇಹಾರ್ಥಸ್ಯ—ಸರ್ವವನ್ನು ಉದಕದಿಂದ ಸ್ನೇಹಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈರೀತಿ ವಿವರಣೆಮಾಡಿ ಮಿತ್ರನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಮಿತ್ರೋ ಜನಾನ್ ಯಾತಯತಿ ಬ್ರುವಾಣೋ ಮಿತ್ರೋ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ |

ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರನಿಮಿಷಾಭಿ ಚಷ್ಟೇ ಮಿತ್ರಾಯ ಹವ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜು ಹೋತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. (ನಿ. ೧೦-೨೨)

ವರುಣಃ—ವರುಣ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ವೃಣೋತೀತಿ ಸತಃ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಮೇಘಜಾಲದಿಂದ ಆವರಣಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ವರುಣನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. (ನಿ. ೧೦-೫)

ಜಜ್ಞಾನಾ—ಹುಟ್ಟಿದವರು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭೂತರಾದವರು, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಾದವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಪೂತದಕ್ಷಸಾ—ಪೂತ ಎಂದರೆ ಶುದ್ಧವಾದ, ಬಹಳವಾದ, ದಕ್ಷ ಎಂದರೆ ಬಲ. ಬಹಳ ಬಲಶಾಲಿಗಳು, ಅತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವರುಣಂ,—‘ ಕ್ಲೌವ್ಯದಾರಿಭ್ಯ ಉನನ್ ’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೩೩) ಕ್ಲೌವ್ಯೇಪೇ, ವೃಜ್ಞ ವರಣೇ, ದ್ವೌ ವಿದಾರಣೇ ಣಿಜಂತ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಉನನ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃ+ಉನ, ಗುಣ ರಸರತ್ನ ವರುಣ, ಎಂದಾಗುವುದು ‘ ತ್ರೋರಶ್ಚ ಲೋವಾ ’ ಎಂದು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತ್ಯಾಗ್ರಹಣವು ಅನವಶ್ಯಕ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ವರುಣಶಬ್ದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ,

ಸೋಮಸೀತಯೇ,—‘ ಅರ್ತಿಸ್ತುಸು ’ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಜ್ಞ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗಣ ಬಂದು ಸೋಮ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಇದು ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ‘ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಬರುತ್ತೆ. ಸೋಮಸ್ಸಸೀತಿಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಆದರೂ ಸಮಾಸಾನಂತರ ‘ ಕುರುಗಾರ್ಹಪತ....ದಾಸೀಭಾರಾಣಾಂ ಚಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು.

ಜಜ್ಞಾನಾ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ‘ ಛಂದಸಿ ಲಿಟ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೫) ಭೂತ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ ಲಿಟಕಾನಜ್ಜಾ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಾನಚ್ ಆದೇಶವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಚ್ ಆದೇಶ ಜನ್+ಅನ. ಈಗ, ‘ ಗಮಹನಜನಖನಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ವಿತ್ಯನಜಾ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಅಜ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಿತ್, ವಾ ಜಿತ್ ಆದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗಮ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜನ್ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಜ್+ನ್+ಅನ. ‘ ದ್ವಿವಚನೇಚಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೯) ದ್ವಿವಚನೇ, ಅಚಿ, ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದ, ‘ ಯಂ ವಿನಾ ಯನ್ನೋಪಪದ್ಯತೇ ತತ್ತೇನಾಕ್ಷಿಸ್ಯತೇ ’ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂದು ಅಕ್ಷಿಸ್ತವಾಗುವುದು. ‘ ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ಪೂರ್ವವಿಧೌ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ನ್ಯಾಸಕಾರಾದಿಗಳು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ದ್ವಿವಚನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆವೃತ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಮಸ್ಯಅಸ್ತಿ ಇತಿ ದ್ವಿವಚನಂ, ತಸ್ಮಿ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನೇ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹ, ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣ, ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ ಯಸ್ಮಿನ್ನಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಗ್ರಹಣೇ ’ (ಪರಿಭಾ ೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಾದಿ-ಲಾಭ, ತಥಾಚಾಯಂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಃ-ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದೇ ಪರವಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಆದೇಶವು ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಎಂದು. ಏನಂಚ ಏಕವರ್ಣವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು. ಈ ಅಂಶವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಕೌಸ್ತುಭದಲ್ಲಿ ‘ ವಸ್ತುತಸ್ತದ್ವಿವಚನಾಕ್ಷಿಸ್ತಃ ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಗ್ರಂಥಸಂಧರ್ಭದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವು. ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತ ಸಪ್ತಮಿ-ತಥಾ ಚ ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತಭೂತಾಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕಃ ಅಚ್ ಸ್ಥಾನಿಕಃ ಆದೇಶಃ ಸ್ಥಾನಿವದ್ರೂಪಂ ಲಭತೇ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ, ಉಪಧಾಲೋಪ ಬಂದನಂತರ, ಅನ ಎಂಬ ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತ ಭೂತ ಅಜಾದಿ

ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಉಪಧಾಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ, ಆದರೆ ಚಕ್ರತುಃ ಇತ್ಯಾದಿಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ತದ್ಭಾವ-
ಭಾವಿತಾಮಾತ್ರೇಣಾಪಿ ನಿಮಿತ್ತತಾ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. 'ಕಾನಿ ಪುನರಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನಾನಿ | ಪಸತುಃ ಪಪುಃ |
ತಸ್ಯತುಃ ತಸುಃ | ಜಗ್ಮತುಃ ಜಗ್ಮುಃ | ಆಟಿಟತ್ ಆಶಿತತ್ | ಚಕ್ರತುಃ ಚಕ್ರರಿತಿ | ಆಲ್ಲೋಪೋಪಧಾಲೋಪ
ಣಿಲೋಪ ಯಣಾದೇಶೇಷ್ಟನಚ್ಚತ್ವಾ ದ್ವಿವರ್ಚನಂ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವತಿ (೧-೧-೫೯ ಮ.ಭಾ) ಎಂಬ
ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಿಂದಲೂ ಏಕವರ್ಣ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು, ಏವಂಚ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ
ಪಾತಿದೇಶವು ಬಂದರೆ ಜನ್ ಇದ್ದಂತಾಯಿತು. ಈಗ 'ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಜನ್-ಜ್-ನ್-ಆನ, ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ರೂಪಾತಿದೇಶ ಬಂದರೂ ದ್ವಿತ್ವಾನಂತರ ಈ ಅತಿ
ದೇಶವಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಉಪಧಿಗೆ ಶ್ರವಣವಿಲ್ಲ, ದ್ವಿತ್ವವು ಸ್ಥಾನಿಭೂತವಾದ ಅಚ್ಚಿಗೂ ಅದರ ಪೂರ್ವಪರ ವ್ಯಂಜನ
ಗಳಿಗೂ ಬರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಸ್ಥಾನಿಭೂತಾಚಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ವಿಧಿಯಾಗಲೀ, ಸ್ಥಾನಿಭೂತಾಚಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮ
ರಸ್ಯ ವಿಧಿಯಾಗಲೀ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಅಚಃಪರಸ್ಥಿನ್ನೊರ್ವಿಧಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವು ಬರಲಾರದು. ಈಸೂತ್ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಸರದಲ್ಲಿ ಕೈಯಟಿಕಾರರು. ಅಚಃ ಪರಸ್ಥಿನ್ನಿತ್ಯ
ತ್ರ ಯೋನಾದಿಷ್ಟಾದಚಃ ಪೂರ್ವ ಇತಿ ಸ್ಥಿತಮ್ | ಸಾಚ್ಚಸ್ಯ ಚ ದ್ವಿವರ್ಚನಮಿತಿ ಪೂರ್ವವಿಧಿತ್ವಾಭಾವಾದಪ್ರಾಪ್ತಂ
ಸ್ಥಾನಿವತ್ವಂ ವಿಧೀಯತೇ ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವರು, ಉದ್ಯೋತಕಾರರೂ ಸಹ ಯದ್ಯಪಿ 'ನಪದಾಂತ ದ್ವಿವರ್-
ಚನವರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಿವರ್ಚನ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವು, ಆದ್ದರಿಂದ
ಷಾಷ್ಟ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೂ 'ಅಚಃ ಪರಸ್ಥಿನ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ
'ನಿಮಿತ್ತಭೂತಾಚಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕಾರ್ಯೇ ಕರ್ಮ್ಯೇ' ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಭಾಷ್ಯಾರೂಢವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಿಂತು
ನಾವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದಂತೆಯೇ ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಚಃ ಪರಸ್ಥಿನ್' ಎಂಬುದು
ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಶೇಖರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಸರದಲ್ಲಿ
'ಸಾನ್ಯಚಃಪೂರ್ವತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟಸ್ಮೈವ ಚಕ್ರೆ' ಇತ್ಯಾದೌ ಕಾರ್ಯಭಾವಾತ್ ಅಚಃ ಪರಸ್ಥಿನ್ನಿತ್ಯನೇನಾಸಿದ್ಧೀರಿದ-
ಮಾರಬ್ಧಂ ಏವಂ ಚ ಪ್ರಕೃತ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಯ ಅಚಃ ಪರಸ್ಥಿನ್' ಇತಿ ಸ್ಥಾನಿ
ವದ್ಭಾವಾತ್ ಜನಶಬ್ದಸ್ಯ ದ್ವಿವರ್ಚನಮ್, ಎಂಬುದನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಬೇಕಾದರೆ, ಅಚಃ ಪರಸ್ಥಿನ್, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ,
'ಇತ್ಯತಃ ಪರಸ್ಥಿನ್ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ 'ದ್ವಿವರ್ಚನೇಚಿ' ಎಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸರಿಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ.
'ದ್ವಿವರ್ಚನೇಚಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು
ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರ ವ್ಯವಧಾನರಹಿತವಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಚ್ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವರ್ಣನೆ
ಮಾಡಿದರೂ, ನೊದಲು ಜನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಜನ+ಜನ+ಆ ಈಗ 'ಗಮಹನ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ
ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹಲಾದಿಶ್ವೇಷಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ
ನಿವೃತ್ತಿ ಜ+ಜ್+ನ್+ಆನ. 'ಸ್ತೋಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ನಕಾರ ತವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಶಕಾರ ಚವರ್ಗ
ದಿಂದ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಕಾರತವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಶಕಾರ ಚವರ್ಗಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ
ಜ್ ಎಂಬುದರ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಜಜ್ಜಾನ ಎಂದಾಗುವುದು, ಶಾನಜ್, ಚಿತ್
ಆದ್ದರಿಂದ 'ಚಿತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಔಟ್
ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಪೂತದಕ್ಷಸಾ—ಪೂರ್ಣ ಪವನೇ—ಧಾತು ' ನಿಷ್ಠಾ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ, ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪೂ+ತ, ತ, ಎಂಬುದು ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಥಧಾತುಕ, ಅದರಿಂದ ' ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಇಟ್ ಆಗುವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರಿ ' ಶ್ರುತಕಃ ಕಿತಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧) ಶ್ರೀಜ್ಞಾಧಾತು, ಏಕಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಉಗಂತವಾಗಿಯೂ (ಉಕ್+ಉ-ಖು-ಇ) ಇರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಇರುವ ಗಿತ್- ವಾ ಕಿತ್ ಆದ ವಲಾದ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಪೂತ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಪೂತಂ ದಕ್ಷಃ ಯಯೋಸ್ತಾ, (ಶುದ್ಧವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಅರ್ಥ) ಹೀಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನೂ ಮಾಡಿದರೆ ' ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮುತೇನ ಯಾವೃತಾವೃಧಾವೃತಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷಸ್ತೀ |

ತಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಹುವೇ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮುತೇನ | ಯೌ | ಮುತಾವೃಧಾ | ಮುತಸ್ಯ | ಜ್ಯೋತಿಷಃ | ಪತೀ ಇತಿ |

ತಾ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಹುವೇ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವೃತೇನ ಸತ್ಯವಚನೇನ ಯಜಮಾನಾನುಗ್ರಹಕಾರಿಣಾ ಮುತಾವೃಧಾ | ಮುತಮವಶ್ಯಂ ಭಾವಿತಯಾ ಸತ್ಯಂ ಕರ್ಮಫಲಂ ತಸ್ಯ ವರ್ಧಕಾ | ಮುತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷಃ ಪ್ರಕಾಶಸ್ಯ ಪತೀ ಪಾಲಕಾ | ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋರನಿತಿಪುತ್ರತ್ವೇನ ಶ್ರುತತ್ವಾ- ದ್ವಾದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯೇಷ್ವಂತರ್ಭೂತತ್ವೇನ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಪಾಲಕತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ | ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ಚಾಷ್ಟಾ ಪುತ್ರಾಸೋ ಅದಿತೇರಿತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚೇತ್ಯಾದಿಕಮಾಮ್ನಾತಂ | ತೈ. ಅ. ೧-೧೩. ೨-೩ | ತಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ತಥಾವಿಧೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಹುವೇ | ಅದ್ವಯಾಮಿ || ಮುತಾವೃಧಾ | ವೃಧುವೃಧ್ಧಾ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಜ್ಯೋತಿಷಃ | ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತಾ | ದ್ಯುತೇರಿಸ್ನಾದೇಶ್ಚ ಜಃ | ಉ. ೨-೧೧೧ | ಇತೀಸಿನ್ವತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾ- ದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಷಷ್ಠಾಃ ಪತಿಪುತ್ರೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಂ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತ್ಯಾನಜ್ಞ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತ್ಯುಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸುಪಾಂ ಸುಲು-

ಗಿತಿ ಪೂರ್ವಸರ್ವದೀರ್ಘ ಅಕಾರಃ | ಹುನೇ | ಹ್ವೇಞ್ | ಆತ್ಮನೇಪದೋತ್ತಮಪುರುಷೈಕವಚನೇ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಪರಪೂರ್ವತ್ವೇ ಚ ಕೃತೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಟೀರೇತ್ಸಂ | ಗುಣೇ
ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಕ್ವಿತಿ ಚ | ಪಾ. ೧-೧-೫ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಉವಜಾದೇಶಃ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ || ೮ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯೌ—ಯಾವ ಮಿತ್ರವರುಣರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳು | ಋತೇನ—ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನುಂಟು
ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಸತ್ಯವಚನದಿಂದ ಕೂಡಿ | ಋತಾವೃಥೌ—ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಕೊಡುವವರೋ |
ಋತಸ್ಯ—ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ | ಜ್ಯೋತಿಷಃ—ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ | ಪತೀ—ಪಾಲಕರಾದ
(ಒಡೆಯರಾದ) ವರೋ | ತಾ—ಅಂತಹ | ಮಿತ್ರವರುಣಾ—ಮಿತ್ರವರುಣರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಹುನೇ—
ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆನು (ಕರೆಯುವೆನು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮಿತ್ರವರುಣರು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಚನವುಳ್ಳವರು ;
ಮತ್ತು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡುವವರು ; ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಒಡೆಯರಾದವರು ; ಇಂತಹ
ಮಿತ್ರವರುಣರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆನು.

English Translation.

I invoke Mitra and Varuna who are true in speech and who are
encouragers of pious acts and are the lords of true light.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಋತ ಮತ್ತು ಋತಾವೃಥೌ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ಮಾಡಿದ್ದೇವೆ.
(ಭಾಗ. ೧ ಪೇಜು 647 ಮತ್ತು 707) ಋತವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಉದಕ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಜ್ಯೋತಿಷಸ್ಪತೀ—ಪ್ರಕಾಶಸ್ಯ ಪಾಲಕೌ | ರಶ್ಮೀರೂಪವಾದ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಗಳು. ಮಿತ್ರ, ವರುಣ
ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರ ನಾನುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಜ್ಯೋತಿಷಸ್ಪತೀ
ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಋತಾವೃಥೌ—‘ವೃಥು ವೃಥೌ’ ಧಾತು, ಋತಂ (ಸತ್ಯಂ ಕರ್ಮಫಲಂ) ವರ್ಧಯತಃ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ |
ವರ್ಧಯತಃ ಇತಿ ವೃಥೌ. ಋತಸ್ಯ ವೃಥೌ, ಎಂದಾಗಲೀ ವಿಗ್ರಹ, ಇಲ್ಲಿ ‘ಕ್ವಿಷ್ಟ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬)
ಸುಬಂತ್ವ ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತೆ,
ಕ್ವಿಪಸ್ವರ್ದಸ್ಯಾಪಿ ಲೋಪಃ, ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಟೇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಋತ ವೃಥೌ. ‘ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ’
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ನಿಸಾತಕ್ರಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಥಗಳಿಗೂ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ

ಋತ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ವೃಥಾ ಎಂಬುದು ಕ್ವಿಬಂತ ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃದಂತ, ಇದು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದೆ. ಏವಂಚ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು. ವೃಥಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಋಕಾರ 'ಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಏವಂಚ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಸ್ವರ ನಿಂತರೆ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಋತ. ಅನುದಾತ್ತ. ಸುಪ್ಪರದಿಂದ ಔ ಅನು ದಾತ್ತವಾಗಿ 'ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ.

ಜ್ಯೋತಿಷಃ—'ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತಾ' ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ 'ದ್ಯುತೇರಿಸಿನ್ನಾದೇಶ್ಚ ಜಃ' (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೬೭) 'ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತಾ' ಎಂಬ ದ್ಯುತಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದರ ಆದಿಭೂತವಾದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರವೂ ಬಂದರೆ ಜ್ಯುತ್+ಇನ್, 'ಪುಗನ್ತ-ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಗೆ ಓಕಾರ ಗುಣ, ಜ್ಯೋತಿನ್ ಎಂದಾಯಿತು, ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ಯೋತಿನ್ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಜನ್ ಜೋತಿನ್+ಅನ್, 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ, 'ಸಸಜುಷೋರುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಗೆ ರೇಫ, 'ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಷರ್ಜನೀಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಜ್ಯೋತಿಷಃ ಎಂದಾಯಿತು, ಜೋತಿಷಃ ಪತೀ ಎಂದು ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಪತಿಪುತ್ರೈ ಪೃಷ್ಠ-ಪಾರಪದ ಪಯಸ್ವೋಷೇಷು' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ.

ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—'ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ, 'ಮಿತ್ರಂ ಹುವೇ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ ಶಬ್ದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ 'ಫಿಷೋನ್ತ ಉದಾತ್ತಃ' (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಎಂದೂ ವರುಣ ಶಬ್ದವು ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ನಿತ್ಸರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೆಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. 'ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ದೇವತಾವಾಚಕ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಆನಜ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆನಜ್ ಬರುತ್ತೆ. ಅದು 'ಜಿಚ್ಛ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೩) ಚಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಆದೇಶವು ಅನೇಕಾಲ್ಲಾದರೂ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆನಜ್ ಬರುತ್ತೆ. ಮಿತ್ರಾ ವರುಣ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂತರ್ಭೂತ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ, 'ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ದೇವತಾವಾಚಕಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಉತ್ತರಪದಗಳೆರಡೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಮಿತ್ರಾವರುಣ+ಔ, ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ಲೌರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ'-(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಆಕಾರವು 'ಅ+ಔ' ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು.

ಹುವೇ—'ಹ್ವೇರ್ಘ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚಿ' ಧಾತು ಲಟ್, ಆತ್ಮನೇಪದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹ್ವೇ+ಇ. ಈಗ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರ

ಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ' ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಹು+ಇ ' ಕರ್ತರಿಶಪ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಶಪ್ ಅದಕ್ಕೆ ' ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ' ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಗೆ ಓಕಾರರೂಪವಾದ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ' ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏ ಎಂಬುದು ಜಿತ್ವಾದ್ದರಿಂದ ' ಕ್ಷಿತಿ ಚಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದು, ' ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತುಭೃನಾಂಯೋರಿಯಜುವಜೌ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಗೆ ಉನಜ್ ಆದೇಶ ಹುನೇ, ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ' ತಿಜ್ಜತಿಜಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವರುಣಃ ಪ್ರಾವಿತಾ ಭುವನ್ಮಿತ್ರೋ ವಿಶ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿಃ |

ಕರತಾಂ ನಃ ಸುರಾಧಸಃ || ೬ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವರುಣಃ | ಪ್ರಾವಿತಾ | ಭುವತ್ | ಮಿತ್ರಃ | ವಿಶ್ವಾಭಿಃ | ಊತಿಭಿಃ |

ಕರತಾಂ | ನಃ | ಸುರಾಧಸಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಂ ವರುಣೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪ್ರಾವಿತಾ ಭುವತ್ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ರಕ್ಷಕೋ ಭವತು | ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವಿಶ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿಃ ರಕ್ಷಾಭಿಃ ಪ್ರಾವಿತಾ ಭುವತ್ | ತಾವುಭಾವಸಿ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಸುರಾಧಸಃ ಪ್ರಭೂತಧನಯುಕ್ತಾನ್ಕರತಾಂ | ಕುರುತಾಂ || ಅವಿತಾ | ತೃಚಿಕ್ಷಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಭುವತ್ | ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ | ಲೇಟಸ್ತಿಪ್ | ಲೇಟೋಡಾಟಾವಿತ್ಯೆಡಾಗಮಃ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪ ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಭೂಸುಮೋಸ್ತಿಜಾ | ಪಾ. ೭-೩-೮೮ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಉನಜಾದೇಶಃ | ತಿಜ್ಜತಿಜಿ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಅಶಿಪ್ರುಸೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಷನಂತೋ ವಿಶ್ವಶಬ್ದಃ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಟಾಪುಪೋರನುದಾತ್ತತ್ವಾದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಊತಿಭಿಃ | ಊತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಷಿನ್ನದಾತ್ತಃ | ಕರತಾಂ | ಕೃಷ್ ಕರಣೇ | ಭಾನಾದಿಕಃ | ಲೋಟಸ್ತಿಪ್ | ತಸಸ್ತಾಂ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ಗುಣೋ ರಪ-

ರತ್ನಂ | ಶಪಃ ಪಿಶ್ತಾನ್ವದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ ತಿಷ್ಯತೇ | ಸುರಾಧಸಃ | ರಾಧ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧಾ | ರಾಧ್ನೋತ್ಯನೇನೇತಿ ರಾಧೋ ಧನಂ | ಶೋಭನಂ ರಾಧೋ ಯೇಷಾಂ ತೇ | ಬಹುಪ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನರ್ಷಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಸೋರ್ಮನಸೀ ಅಲೋಮೋಷಸೀ | ಪಾ. ೬-೨-೧೧೭ | ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇನ ಬಾಧ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವರುಣಃ—ವರುಣನು (ನಮ್ಮ) | ಪ್ರಾವಿತಾ—ಮುಖ್ಯರಕ್ಷಕನಾಗಿ | ಭುವತ್—ಆಗಲಿ | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನು | ವಿಶ್ವಾಭಿಃ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಊತಿಭಿಃ—ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ (ನಮ್ಮ ಸಂರಕ್ಷಕನಾಗಿ ಆಗಲಿ) | ಈ ಮಿತ್ರ ವರುಣರು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸುರಾಧಸಃ—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಧನಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ | ಕರತಾಂ—ಮಾಡಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವರುಣನು ನಮ್ಮ ಮುಖ್ಯಸಂರಕ್ಷಕನಾಗಿರಲಿ, ಮಿತ್ರನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಸಕಲ ರಕ್ಷಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡಲಿ. ಮತ್ತು ಈ ಮಿತ್ರವರುಣರಿಬ್ಬರೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಧನಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡಲಿ.

English Translation.

May Varuna be our special protector ; may Mitra protect us with all kinds of protections ; may they make us possessors of great riches.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ—ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಎಂದರೆ, ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳು, ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳ, ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಒದಗುವ ಭಯವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರಾವಿತಾ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು ‘ ಣ್ವಿಲ್‌ತ್ಯಚ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚ್, ‘ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮು, ಅವಿತ್ಯ ‘ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ, ತೃಚ್ ಚಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ‘ ಚಿತಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿತ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ, ‘ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಯೈತ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು ಪ್ರಾವಿತ್ಯ

ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ, 'ಋದುಶನಸ್ವರುದಂಸೋಽನೇಹಸಾಂ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಜ್ ಆದೇಶ, ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರತ್ಯಯ- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ 'ಹಲ್ವಾ ಫಿ ಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ 'ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಭುವತ್— ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ, ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ 'ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೇಟ್ ಅದಕ್ಕೆ ತಿಪ ಆದೇಶ ಭೂ+ತಿ, 'ಲೇಟೋಽಡಾಟಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಲೇಟ್ಗೆ ಲೇಟ್ ಆಟಾ ಆಗಮಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಭೂ+ಅತಿ, 'ಇತೆಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈ ಪದೇಷು' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬೭) ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಭೂ ಅತ್, ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಅಂದರೆ ತಿಜಾಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ, ಇವುಗಳನ್ನೇ ದಧಾತ್ವಧಿಕಾರ ವಿಹಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಅದು ಪರವಾಗಿದ್ದರೂ ಇ, ಉ, ಋ, ಌ ಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಭೂ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಉಗೆ ಓ ಎಂಬ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿ ಆದರೆ 'ಭೂಸುಮೋಸ್ತಿಜಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೮) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ತಿಜಾಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭೂ, ಸೂ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತು ಭ್ರವಾಂಯೋರಿಯಜ್ಜಿ ವಜಿಸೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಅಚಿ, ಶ್ಚ ಧಾತು ಭ್ರವಾಂ, ಯೋಃ, ಇಯಜಿವಜಿಸೌ, ಇತಿ ಭೇದಃ ಇಶ್ಚ ಉಶ್ಚ=ಯೂ ತಯೋಃ ಯೋಃ ಇವರ್ಣ ಉವರ್ಣಗಳ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಯೋಃ ಎಂಬುದು ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ, 'ಯೇನವಿಧಿಶ್ಚ ದಂತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತ ಲಾಭ ಇ-ಉ ವರ್ಣಾಂತಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಯಿತು. ಶ್ಚ-ಭ್ರ ಇವೆರಡೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಉವರ್ಣಾಂತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು, ಯಾವಾಗಲೂ ಇವರ್ಣಾಂತಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಏವಂಚ ಸಂಭವ ವ್ಯಭಿಚಾರಗಳು (ಇತರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಯೋಗ್ಯತೆಗಳು) ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಯೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶ್ಚ ಭ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಂಭವ ವ್ಯಭಿಚಾರಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ಯಾದ್ವಿಶೇಷಣಮರ್ಥವತ್' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದ, ಏಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು ಅಂತು ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯ ಐದು ಪಾದಗಳಿಗೆ ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವುವು ಎಂದು ಸ್ಥಿತಿ, ಇದೂ ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಂಗಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದು. 'ಯಂವಿನಾ-' ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಎಂದು ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುವುದು, ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಮಾಡುವುದು ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ ಶ್ಚ ಧಾತು ಭ್ರವಾಂ, ಎಂಬುದು ಅಂಗಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ 'ಯೇನವಿಧಿಶ್ಚ ದಂತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತ ಲಾಭಃ ತಥಾ ಚಾಯಂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಃ, ಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಂಗ ಇ ಉವರ್ಣಾಂತಗಳಾದ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗ, ಭ್ರೂಶಬ್ದಾಂತವಾದ ಅಂಗ, ಇದಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಇಯಜಿ ಉವಜಿ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಎಂದು, ಇ ಗೆ ಇಯಜಿ

ಉಗೆ ಉನಜ್ಜಾ ಬರುವುದು. ಇ ಉ ಗಳು ಹ್ರಸ್ವಗಳೂ ದೀರ್ಘಗಳೂ ಸಹ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಭೂ+ಅತ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಗೆ ಉನಜ್ಜಾ ಬಂದರೆ ಭುವ್+ಅತ್=ಭುವತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ 'ತಿಜ್ಜ ತಿಜ್ಜಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ.

ವಿಶ್ವಾಭಿಃ—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ, ಧಾತು 'ಅಶೂಪ್ರುಷಿ ಲಟಿಕಣಿ ಖಟಿ ವಿತಿಭ್ಯಃ ಕ್ವನ್' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶ್ವ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯವಾದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಇದರ ಮುಂದೆ, ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಮಾಡಿದಾಗ 'ಅಜಾದ್ಯತಸ್ವಾಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್, ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನ ಭಿಪ್, ಟಾಪ್, ಭಿಪ್, ಎರಡೂ 'ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಏವಂಚ ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಊತಿಭಿಃ—'ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿಹೇತಿಭ್ಯಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ವಾದ ಕ್ಷಿಪ ಬರುವುದು.

ಕರತಾಮ್—ಡುಕ್ಯ ಇತ್ ಕರಣೇ ಧಾತು, ಭ್ವಾದಿ (೧ ನೇ ಗಣದ) ಯಲ್ಲಿರುವುದು ಲೋಟ್. ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್ ತೆಪ್ ರ್ಪಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಪ್ ಕೃ+ತಪ್ 'ಕರ್ತರಿಶಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಕಪ್ ವಿಕರಣ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖುಗೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತೆ ಅದು 'ಉರಣ್ರಪರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಅಂದರೆ 'ಅರ್' ಬರುತ್ತೆ, ಕರ್+ಅ+ತಪ್, 'ಲೋಟೋ ಲಜ್ಜತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವ 'ತಸ್ತ ಸ್ಥಮಿಸಾಂತಾಂತಂತಾನುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಾಮ್' 'ಆದೇಶ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ವ ರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಇದರ ಮುಂದಿನ ತಾಮ್ ಎಂಬ ತಿಜ್ಜ 'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ನಿ ದಮಪದೇಶಾಲ್ವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಮನುದಾತ್ತಮಹ್ನಿಜಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ಉಳಿ ಯುವುದು.

ಸುರಾಧಸಃ—'ರಾಧ್ಯ ಸಾದ್ಯ ಸಂಸಿದ್ಧೌ' ಧಾತು. ರಾಧ್ಯೋತಿ ಅನೇನ-ಇದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ವನು. ಇತಿ ರಾಧಃ, ಧನ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಶೋಭನಂ ರಾಧಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ, ಒಳ್ಳೆಯ ಧನವುಳ್ಳವರು ಎಂದು 'ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀ ಹಿಸಮಾಸ, 'ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽ ಸುನ್' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ರಾಧಃಶಬ್ದ ನಿತ್ಯವಾದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಾನಂತರ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ನಿಜ್ಜಾಭ್ಯಾಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧-೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಿಜ್ಜಾ ಸುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರ ಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಇದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ 'ಸೋಮ್‌ನಸೀ ಅಲೋಮೋಷಸೀ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೭) ಲೋಮ್, ಉಷಸ್, ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮನ್ನಂತ, ಅಸಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಸು ಎಂಬುದರ

ಮುಂದೆ ಇದ್ದರೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಗಳಾಗುವುದು, (ಮೇ, ಇದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದು ಮನ್ನಂತ, ಅಸ್ಮ, ಇದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದು ಅಸಂತ,) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮರುತ್ವಂತಂ ಹನಾಮಹ ಇಂದ್ರಮಾ ಸೋಮಪೀತಯೇ |

ಸಜೂರ್ಗಣೇನ ತೃಂಪತು || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮರುತ್ವಂತಂ | ಹನಾಮಹೇ | ಇಂದ್ರಂ | ಆ | ಸೋಮಾಪೀತಯೇ ||

ಸಜೂಃ | ಗಣೇನ | ತೃಂಪತು || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮರುತ್ವಂತಂ ಮರುದ್ಭಿಯುಕ್ತಮಿಂದ್ರಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾಯಾ ಹನಾಮಹೇ | ಅಹ್ವಯಾಮುಃ | ಸ ಚೇಂದ್ರೋ ಗಣೇನ ಮರುತ್ಸಮೂಹೇನ ಸಜೂಃ ಸಹ ತೃಂಪತು | ತೃಪ್ತೋ ಭವತು || ಮರುತ್ವಂತಂ | ಮರುತೋಽಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಮರುತ್ಪಾನ್ | ರ್ಘುಯಃ | ಪಾ. ೮-೨-೧೦ | ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ಸಂ | ತಸೌ ಮತ್ಸರ್ಥೇ | ಪಾ. ೧-೪-೧೯ | ಇತಿ ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಪದಸಂಜ್ಞಾಯಾ ಬಾಧಿತತ್ವಾಜ್ಜಶ್ವಾಭಾವಃ | ಮತುಪ್ನುಪೌ ಪಿತ್ವಾಪದನುದಾತ್ತಾ | ನನು ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ ಮತುಪ್ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೬ | ಇತಿ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತಶ್ವೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ ಸ್ವರವಿಧೌ ವ್ಯಂಜನಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ | ಪರಿ. ೭೯ | ಇತಿ ತೆಕಾರಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇನ ಹ್ರಸ್ವಾಪ್ತರತ್ವಾತ್ | ನ | ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಮಿತ್ಯತ್ರ ನುಡ್ಗ್ರಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದವಿದ್ಯಮಾನಪರಿಭಾಷಾ ನಾಶ್ರೀಯತ ಇತಿ ವೃತ್ತಾವುಕ್ತಂ | ಕಾ. ೬-೧-೧೭೬ | ಅತೋ ಮರುಚ್ಛಬ್ದಸ್ಯ ಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಜೂಃ | ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ | ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಮಾನಾ ಪ್ರೀತಿಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ | ಸಮಾನಸ್ಯ ಭಂದಸೀತಿ ಸಭಾವಃ | ಸಸಜುಷೋ ರುಃ | ಪಾ. ೮-೨-೬೬ | ಇತಿ ರುತ್ವಂ | ಸ ವೋರೂಪಧಾಯಾಃ | ಪಾ. ೮-೨-೭೬ | ಇತ್ಯುಪಧಾದೀರ್ಘಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತ್ರಿಚಕ್ರಾದೀನಾಂ ಭಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೨-೧೯೯-೧ | ಇತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತೃಂಪತು | ತೃಪ ತೃನ್ವ ತೃಪ್ತಾ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಷಃ | ಶೇ ಮುಚಾದೀನಾಂ | ಪಾ. | ೭-೧-೫೯ ಇತಿ ನುಗಾಗಮಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮರುತ್ವಂತಂ—ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಸೋಮ-
ಪೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಆ ಹವಾಮಹೇ—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು. (ಆ ಇಂದ್ರನು) | ಗಣೇನ—
ಮರುದ್ಗಣಗಳಿಂದ | ಸಜೂಃ—ಸಹಿತನಾಗಿ | ತೃಂಪತು—ತೃಪ್ತನಾಗಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.
ಆ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ವಗಣೊಡನೆ (ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ) ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿ.

English Translation.

We invoke Indra with his Maruts to drink the Soma-juice ; may he
be satisfied with his host (of Maruts).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಜೂಃ ತೃಂಪತು—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ | ಸಮಾನಾ ಪ್ರೀತಿಯಸ್ಯ ಸಜೂಃ | ಇಂದ್ರನು
ಮತ್ತು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಸಮಾನಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿ ಎಂದರೆ ಇಬ್ಬರೂ ತೃಪ್ತರಾಗಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.
ಇಲ್ಲಿ ಸಜೂಃ ಎಂದರೆ ಸಮಾನತೃಪ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಎಂದೂ ತೃಂಪತು ಎಂದರೆ ತೃಪ್ತನಾಗಲಿ ಎಂದೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ
ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷವು ಬರಬಹುದೆಂಬ ಶಂಕೆಗೆ— ಇಂತಹ ಅನೇಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರು
ವುದರಿಂದ ಅವು ಅಷ್ಟು ಗಮನಾರ್ಹವಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮರುತ್ವಂತಮ್—ಮರುತಃ ಅಸ್ಯ ಸಂತಿ-ಮರುತ್ವಂಗಳು ಇವನಿಗೆ ಇವೆ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. 'ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃ
ಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಮತುಸ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮರುತ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.
ಮರುತ್+ಮತ್, 'ಝಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೦) ಝಯ್ ವರ್ಣವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ
ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರ ಮರುತ್+ಮತ್, ಮರುತ್
ಎಂಬುದು ತಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ತಸೌ ಮತ್ಪರ್ಥೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯)
ಮತ್ಪರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಕಾರಾಂತ ಸಕಾರಾಂತಗಳು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ
ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತೆ. ಈ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಅಂತರ್ವರ್ತಿ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು 'ಸುಪ್ತಿಜಂತಂ
ಪದಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾಧಿತವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಮರುತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ
ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಝಲಾಂ ಝಲೋನ್ತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಝಲ್ ವರ್ಣ
ಗಳಿಗೆ ಜ ಬ ಗ ಡ ದ ಗಳು ಬರುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ ಗೆ ದ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮರುತ್ವತ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ

ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, 'ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ ಮರುತ್ವನ್ ತ್+ಅನ್-ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣಗಳು ಮರುತ್ವನ್ತಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಮತುಸ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಅನ್ ಸುಪ್ತಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಎರಡೂ 'ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ತಿತಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳು, ಸುಪ್ತಾದ ಅಮ್ಮು ಪಿತ್ತಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಮತುಪ್ನುಪ್ತಾ ಪಿತ್ತಾದ್ವದನುದಾತ್ತಾ' (ಮತುಸ್, ಸುಪ್, ಎರಡೂ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳು) ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದ ಪಂಕ್ತಿಯು ಪ್ರಾಮಾದಿಕವು 'ಸ್ವರವಿಧೌ ವ್ಯಂಜನಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್' (ಪರಿಭಾ. ೭೯) ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ವ್ಯಂಜನವು ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಮರುತ್ ಎಂಬುದರ ತ್ವ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನತ್ ಎಂಬ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ರು' ಎಂಬ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಏವಂಚ 'ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ ಮತುಸ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗಿದ್ದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದದ ಅವ್ಯವಹಿತ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಥವಾ ನುಟ್ ಆಗಮದ ಅವ್ಯವಹಿತ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ನು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಮರು' ನ ಮುಂದಿರುವ ಮತುಸ್ ಉದಾತ್ತವಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾಶಿಕಾ ವೃತ್ತಿಕಾರರು (ಕಾ. ೬-೧-೧೭೬) ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. 'ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನುಟ್ಟಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ಅಕ್ಷಣ್ಯಂತಃ ಎಂಬುದು. ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಸ್, 'ಅಸ್ಥಿದಧಿಸಕ್ಲೈಷ್ಣಾಮನಜುದಾತ್ತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೫) ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾ, 'ಛಂದಸ್ಯಪಿದೃಶ್ಯತೇ' ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅಸ್ಥಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನಜಾದೇಶ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ, ಇದು ಉದಾತ್ತವೂ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರೋಪಾಧಿಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಬರುವುದು. ಅಜಾದಿ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನಜಾದೇಶವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು 'ಅಸ್ಥಾಭಿಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ, 'ಅಸ್ಥಸ್ತಂತಂ ಯದನಸ್ಥಾಬಿಭರ್ತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದೇ ಇದ್ದರೂ ಅನಜಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಅಸ್ಥಸ್ತಂತಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿ ಶಬ್ದಾನ್ತಮ್, ಅನಜಾದೇಶ, 'ಅನೋನುಟ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸ್ಸಿಗೆ ನುಟ್, ಅನಜೋನಸ್ಯಲೋಪಃ, ಏವಂಚ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಜಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಕ್ಷ+ಮತ್, 'ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅನೋನುಟ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬) ಎಂಬುದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು 'ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಈಗ ಭೂತಪೂರ್ವಗತ್ಯಾ ಅನ್ನಂತವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಅನೋನುಟ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೬) 'ಅನ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಸ್ಸಿಗೆ ನುಟ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತೆ, ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಟ್ ಆಗಮ ಅಕ್ಷ+ನ್ಮತ್ ನುಟ್ಟು ಅಸಿದ್ಧ. (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋರ್ದೋಯವಾದಿಭ್ಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ, ನಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಟ್ಟುಪ್ತಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರ ಅಕ್ಷಣ್ಯವ್, ಎಂದಾಗುತ್ತೆ, 'ಕ್ಷ' ದ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಅಕ್ಷ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವೂ ಆಗಿದೆ. ಆದರೂ ಇದರ ಮುಂದೆ 'ನ್' ಎಂಬ ನುಡಾಗಮವಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನ ಬರುವುದರಿಂದ ಮತುಸ್ ಹ್ರಸ್ವಾಂತಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ನುಡ್ಗ್ರಹಣವು 'ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ-' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ

ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ವರವಿಧೌ ವ್ಯಂಜನಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದು ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುವುದು, ಆಗ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ 'ಅಷ್ಟ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಮುಂದೆ ಇರುವಂತೆ ಮತ್ ಆಗುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತುಸೌಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಬಹುದು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಪುನಃ ನುಡ್ಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗಬೇಕಾದೀತು. ಹೀಗೆ ವ್ಯರ್ಥವಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಪಾಣಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾರರು, ಆದ್ದರಿಂದ ನುಡ್ಗ್ರಹಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಷ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಸ್ವರವಿಧೌ ವ್ಯಂಜನಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಒಪ್ಪುತ್ತೇವೆ ಎನ್ನುವರು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಾಶಿಕಾವಾಕ್ಯವಿದು 'ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಷ್ಯಂ ಇತ್ಯೇತ್ರ ನಡ್ಗ್ರಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಪರಿಭಾಷಾ ಸಾಶ್ರೀಯತೇ' (ಕಾ. ೬-೧-೧೭) ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಬರದಿದ್ದರೆ ನ್ ಎಂಬುದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪು ಹ್ರಸ್ವಾಂತಾಂತೋದಾತ್ತವಾದ 'ಅಷ್ಟ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪುನಃ ನುಡ್ಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಸ್ವರವಿಧೌ' ಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಷ್ಯಂ, ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಬರದೇ ಹೋದರೆ ತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನ ಬರುವುದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪು ಹ್ರಸ್ವಾಂತಾಂತೋದಾತ್ತವಾದ 'ಮರು' ವಿನ ಅವ್ಯವಹಿತ ಮುಂದೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಮರುತ್' ಎಂಬುದು 'ಮೃಗೋರುತಿಃ' (ಉ. ಸ. ೧-೯೪) ಎಂದು ಉತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಇದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಮತುಸೌಗೆ ಉದಾತ್ತವನ್ನು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಮಾಡುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ, 'ಸ್ವರವಿಧೌ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು 'ನೋತ್ತರಪದೇನುದಾತ್ತಾದಾವಪೃಥಿವೀರುದ್ರಪೂಷಮಂಥಿಷು' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨ ೧೪೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಪೃಥಿವೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ನಿಷೇಧದಿಂದ ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗಿದೆ. 'ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾಗದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅನುದಾತ್ತಾದೌ ಉತ್ತರಪದೇಪರತ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರಃ ನ ಭವತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಕೊಡುವ 'ನೋತ್ತರಪದೇ ಅನುದಾತ್ತಾದೌ' ಎಂಬುದು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗಿದ್ದ ಮೇಲೆ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಪರ್ಮದಾಸವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ 'ವ್ಯರ್ಥಂ ಸತ್ ಕಿಂಚಿದರ್ಥಂಜ್ಞಾಪಯತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯಾನುಸಾರ 'ಸ್ವರವಿಧೌ' ಎಂಬುದನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಜ್ಞಾಪಿಸಿದನಂತರ ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸಕಾರಾದಿ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾಗುವುದು. ಪೃಥಿವೀ, ಎಂಬುದು, ಏವಂಚ 'ನೋತ್ತರಪದೇನುದಾತ್ತಾದೌ' ಎಂಬ ಪ್ರತಿಷೇಧವು 'ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ತದ್ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಅಪೃಥಿವೀತ್ಯಾದಿ ಪರ್ಮದಾಸವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಈ ಜ್ಞಾಪಕಬಲದಿಂದ ಸ್ವರೋದ್ದೇಶ್ಯಕ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು ಎಂದರೆ, ಉದ್ದೇಶ್ಯಕೋಟಿಪ್ರವಿಷ್ಟವಾದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಅದ್ವಯವತ್ಯವ್ಯವಹಾರ ವಿರೋಧಿಯಾದ ವ್ಯಂಜನ, ಉದ್ದೇಶ್ಯಕೋಟಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾದ ಉದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಚರಮಾವಯವತ್ಯವ್ಯವಹಾರ ವಿರೋಧಿಯಾದ ವ್ಯಂಜನ, ಇವೆರಡಕ್ಕೆ ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ 'ಸ್ವರವಿಧೌ' ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು. ಉದ್ದೇಶ್ಯಕೋಟಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟೋದಾತ್ತಾದಿ ಸಂಬಂಧಿ ಚರಮಾವಯವತ್ವಾದಿ ವ್ಯವಹಾರ ವಿರೋಧಿ ವ್ಯಂಜನಂ ಸ್ವರವಿಧೌ ಅವಿದ್ಯಮಾನವತ್ ಭವತಿ, ಎಂದು ಪರಿಭಾಷಾ ನಿರ್ಗಲಿತಾರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಮರುತ್ ನ ತಕಾರವು ಇಂತಹದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಮರುತ್, ಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತ ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೂ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೂ

ವಿರೋಧಿಯಾಗಿದೆ 'ತ್' ಎಂಬುದು, ಉದಾತ್ತವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾಂತಾಂತೋದಾತ್ತಾವ್ಯವಹಿತ ಪರ ಮತುಪ್, ಉದ್ದೇಶ್ಯ, ಈ ಉದ್ದೇಶ್ಯಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾದ ಉದಾತ್ತಚರಮಾವಯವ ವ್ಯವಹಾರ ವಿರೋಧಿಯಾದ ತ್ ಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬಂದು ಮರುತ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದರೂ, ಹ್ರಸ್ವಾಂತ ವ್ಯಾವಹಾರವಿರೋಧಿಯಾದ ತ್ ಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಮರುತ್ ಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ, ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ ಮತುಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಗೆ ಉದಾತ್ತವು 'ಮರುತ್ಪನ್ನಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಅಕ್ಷಣ್ವಂತಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಾವು, ಮತುಪ್ ಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾದ್ದರಿಂದ ಅದು 'ಹ್ರಸ್ವಾಂತಾಂತೋದಾತ್ತಾವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಪ್' ರೂಪವಾದ 'ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ ಮತುಪ್' ಎಂಬುದರ ಉದ್ದೇಶ್ಯಕೋಟಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾದ ಉದಾತ್ತಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಾವ ಚರಮಾವಯವತ್ವ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸ್ವರವಿಧೌ' ಎಂಬುದು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನುಡ್ಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವೇ ಆಗುತ್ತೆ, ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನುಡ್ಗ್ರಹಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ' ಸೂತ್ರವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಸ್ವರವಿಧೌ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ಅಪ್ರವರ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ಗೌರವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪರಿಭಾಷೇಂದುಶೇಖರದಲ್ಲಿ (ಸ್ವರೋದ್ದೇಶ್ಯಕ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವದರಿಂದಲೇ) 'ಉದತ್ತಿತ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ರ ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ ಮಿತಿ ಮತುಬುದಾತ್ತತ್ವಂ ಚ ನೇತ್ಯಾಕರಃ' (ಪರಿ. ಶೇ. ೭೯) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಸಜೂಃ—ಸಮಾನಃ ಜುಷ್ (ಸಮಾನಾ ಪ್ರೀತಿಃ) ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಪ್ರೀತಿಯು ಯಾರಿಗೆ ಇದೆಯೋ ಅವರು. 'ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ' ಥಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ 'ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮ ವಾರ್ತೆ ೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ, 'ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಯಮೂರ್ಧ ಪ್ರಭೃತ್ಯುದರ್ಕೇಷು' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಮೂರ್ಧನ್, ಪ್ರಭೃತಿ, ಉದರ್ಕ ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉತ್ತರಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸಮಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸ' ಆದೇಶವು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ ಸಜುಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. 'ಸ ಸಜುಷೋರುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಪದದ ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೂ, ಪದದಕೊನೆಯ ಸಜುಷ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂದರ್ಥ, ಅಥವಾ ಸಾಂತವಾದ ಪದದ ಸಜುಷ್ ಶಬ್ದಾಂತವಾದ ಪದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ, ಇಲ್ಲಿ ಸಜುಷ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರ, ಏ, ಸುಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಹಲ್ವಾಭ್ಯಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಈಗ ಸಜುಷ್ ಎಂಬುದು 'ಸುಪ್ತಿಜಂತಂಪದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೪) ಎಂಬುದರ ಪ್ರಕಾರ ಪದವಾಗುವುದು, ವ್ಯವಹಾರವಿವಿಧವಾದ ಸಜುಷ್ ಶಬ್ದಾಂತವಾದ ಪದವೂ ಅದೇ ಆಗುತ್ತೆ. ಅದರ ಕೊನೆಯ ಷ್ ಗೆ 'ರು' ಆದೇಶ ಸಜುರ್ ಎಂದಾಯಿತು. 'ರೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೬) ರೇಫ ಅಥವಾ ವಕಾರ ನನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಥಾತುವಿನ ಉಪಾಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಸಜೂರ್, ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ ಗೆ ವಿಸರ್ಗ ಸಜೂಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, ಗಣೇನ ಸಜೂಃ ಗಣದಿಂದ ಸಮಾನ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಎಂದರ್ಥ, ಸಜೂಃ ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅಂತೋದಾತ್ತಪ್ರಕರಣೇ ತ್ರಿಚಕ್ರಾ-

ದೀನಾಂ ಭಂದಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂದೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ತೃವ್ವತು—ತೃಪ ತೃಂಭ ತೃಪ್ತ' ಧಾತು, ಲೋಟ್, ತಿಪ್, 'ಏರುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಿ' ಗೆ ತು ಆದೇಶ ತೃಪ್+ತು 'ತುದಾದಿಭ್ಯಃಶಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ತೃಪ್+ಅ+ತು, 'ಶೇ ತೃವ್ವಾದೀನಾಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೯-೧) ತೃವ್ವ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ. ಇಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ 'ತೃವ್ವ-ತೃವ್ವ' ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿದರೆ ನಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅನಿದಿತಾಂಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃಕ್ವಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾರ್ತಿಕಾರಂಭ 'ಮುಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಪಾಠ ಮಾಡಿದರೆ ವಾರ್ತಿಕವು ಬೇಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ' ತೃಪ್+ತು, 'ನಶ್ಲಾಪದಾಂತಸ್ಯಝಲಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, 'ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ನಕಾರ, ತೃವ್ವತು ಎಂದಾಗುವುದು. 'ತೃಪ ತೃವ್ವ ತೃಪ್ತ' ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು: ಹೀಗೇ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಾಠವು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ, 'ತೃಪ ತೃವ್ವ' ಎಂಬುದು ಗೃಹೀತವಾಗಿದೆ || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾ ಮರುದ್ಗಣಾ ದೇವಾಸಃ ಪೂಷರಾತಯಃ |

ವಿಶ್ವೇ ಮಮ ಶ್ರುತಾ ಹವಂ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಽ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ | ಮರುತ್ ಗಣಾಃ | ದೇವಾಸಃ | ಪೂಷಽ ರಾತಯಃ ||

ವಿಶ್ವೇ | ಮಮ | ಶ್ರುತ | ಹವಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದೇವಾಸ ಇಂದ್ರಮರುದ್ರಾಸಾ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ಯೂಯಂ ಮಮ ಹವಮಾಹ್ವಾನಂ ಶ್ರುತ | ಶೃಣುತ | ಕೀದೃಶಾಃ | ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ | ಇಂದ್ರೋ ಜ್ಯೇಷ್ಠೋ ಮುಖ್ಯೋ ಯೇಷು ತೇ | ತಥಾವಿಧಾ

ಮರುದ್ಗಣಾಃ ಮರುತ್ಸಮೂಹರೂಪಾಃ | ಪೂಷರಾತಯಃ | ಪೂಷಾಖ್ಯೋ ದೇವೋ ರಾತಿರ್ದಾರ್ತಾ
ಯೇಷಾಮಿಂದ್ರಮರುತಾಂ ತೇ ಪೂಷರಾತಯಃ || ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಸಾದಾದಿತ್ವಾದನಿಘಾತಃ | ಮರುದ್ಗಣಾಃ | ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ ಬಹುವಚನಂ | ಸಾ. ೮-೧-೭೪ |
ಇತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಾದನಿಘಾತಃ | ದೇವಾಸಃ ಪೂಷರಾತಯಃ | ಪೂರ್ವವತ್ | ಶ್ರುತ |
ಶ್ರು ಶ್ರುತೇ | ಲೋಣ್ಮಧ್ಯಮಬಹುವಚನಂ ಥ | ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಸಾಂ | ಸಾ. ೩-೪-೧೦೦ | ಇತಿ ತಾದೇಶಃ |
ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ತಪೋ ಲುಕ್ | ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋರಿತಿ
ಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಕ್ವಿತಿ ಚೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಹವಂ | ಹ್ವೇರ್
ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಭಾವೇನುಪಸರ್ಗಸ್ಯ | ಸಾ. ೩-೩-೭೫ | ಇತ್ಯಪ್ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರ-
ಪೂರ್ವತ್ವಂ ಗುಣಾನಾದೇಶಃ | ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ—ಇಂದ್ರನೇ ಮುಖ್ಯರಾದ | ಮರುದ್ಗಣಾಃ— ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದ
ಕೂಡಿರುವ | ಪೂಷರಾತಯಃ—ಧನಪ್ರದಾತನಾದ ಪೂಷನೆಂಬ ದೇವತೆಯೊಡನಿರುವ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ—ಎಲ್ಲೆ
ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳೇ (ನೀವು) | ಮಮ—ನನ್ನ | ಹವಂ—ಆಹ್ವಾನವನ್ನು | ಶ್ರುತ—ಕೇಳಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲ್ಲೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಹಿತರಾಗಿರುವವರು,
ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪೂಷನೆಂಬ ದೇವತೆಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವವರು. ಇಂತಹ ನೀವು
ನಾನು ಮಾಡುವ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಿ.

English Translation.

O Gods with the divine hosts of Maruts with Indra at your head
among whom Pusha is most liberal, hear all of you this my call.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ—ಜ್ಯೇಷ್ಠಶಬ್ದಃ ಪ್ರಧಾನವಚನಃ | ಇಂದ್ರಃ ಪ್ರಧಾನಭೂತೋ ಯೇಷಾಂ ತ
ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ || ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಎಂದರೆ ಪ್ರಧಾನ, ಮುಖ್ಯ ಎಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ—ಇಂದ್ರ
ನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಧಾನನಾಗಿವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು Indra at their heads. ಎಂದರೆ
ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನೇ ನಾಯಕನು, leader. ಅವನನ್ನೇ ಮುಂದೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೊರಟಿರುವ ದೇವತೆಗಳು
ಎಂದರ್ಥವು.

ಪೂಷರಾತಯಃ—ಪೂಷಾಖ್ಯೋ ದೇವೋ ರಾತಿರ್ದಾರ್ತಾ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಪೂಷರಾತಯಃ ||
ರಾತಿ ಎಂದರೆ ದಾತಾ, ಧನಸ್ತದನು, ಇಂತಹ ಪೂಷನೆಂಬ ದೇವತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ—ಇದು ಆಮನ್ರಿತ, ಆದರೆ ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾದಾಧಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕವಾದ 'ಆಮನ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಪಠಿತವಾದ 'ಆಮನ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು.

ಮರುದ್ಗಣಾಃ—ಇದು ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಆಮನ್ರಿತವು. ಇಲ್ಲಿ 'ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೪) ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಆಮನ್ರಿತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವದ ವಿಶೇಷ್ಯ ವಾಚಕ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಆಮನ್ರಿತವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಅವಿದ್ಯವತ್ತಾಗಿ ಆಗುವುದು. (ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಶೇಷಪೂರಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಕ್ತಾರ್ಥವು ಯುಕ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು). ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಮರುದ್ಗಣಾಃ' ಆ ಎಂಬ ಆಮನ್ರಿತದ ಹಿಂದಿನ ಪದವಾದ 'ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನದ್ವಾನ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ 'ಮರುದ್ಗಣಾಃ' ಎಂಬುದು ಪವಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಆಷ್ಟಮಿಕವಾದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದೇವಾಸಃ, ಪೂಷರಾತಯಃ—ಈ ಎರಡೂ ಬಹುವಚನಾಂತಗಳಾದ ಆಮನ್ರಿತಗಳು. ಇಲ್ಲಿ 'ದೇವಾಃ' ಎಂಬುದು ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾದಾಧಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ 'ಪೂಷರಾತಯಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಪದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವಾನ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಆಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಆಮನ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು.

ಶ್ರುತ-ಶ್ರುತವಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್-ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ 'ಥ' ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ರು+ಫ 'ಲೋಟೋ ಲಜ್ಜಿತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜಿದ್ವಾನಾದಿರೇಶ. 'ತಸ್ತಸ್ಮಮಿಸಾಂತಾಂತಂ ತಾಮಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಐಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ, ತಸ್-ಥಸ್-ಥ-ಮಿಸ್. ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಾಮ್-ತಮ್-ತ-ಅಮ್. ಈ ನಾಲ್ಕು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಗೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಶ್ರು+ತ-ಶ್ರುತಃ ಶ್ರುತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೪) ಶಪ್ ವಿಕರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಶ್ರುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶ್ರುವಿಕರಣವೂ, ಧಾತುವಿಗೆ 'ಶ್ರು' ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ರು, ವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಪ್ ಬರುತ್ತೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕ, ಅರ್ಥಧಾತುಕ, ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಗಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ರು ನ

ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಕ್ವಿತಿಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಗಿತ್, ಕಿತ್, ಜಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ತೆ' ಎಂಬುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಗಿತ್, ಕಿತ್, ಅಥವಾ ಜಿತ್ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರೂ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಪಿತ್ತಲ್ಲದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಜಿತ್ ಆಗುವುದು, ಶ್ರುತ-ಈಗ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳುಳ್ಳ ಅಕಾರಾಂತನಾದ ತಿಜಂತಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ.

ಹವಮ್—'ಹ್ವೇಇತ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚಿ' ಧಾತು. 'ಭಾವೇನುಪಸರ್ಗಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೨೫) 'ಋದೋರಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್, ಎಂಬುದೂ 'ಹ್ವಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚಿ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಹ್ವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ' ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಏವಂಚ ಉಪಸರ್ಗರಹಿತನಾದ ಹ್ವೇಇತ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಹ್ವೇಇತ್ಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಸಹ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್, ಸಂಪ್ರಸಾರಣಗಳು ಬಂದರೆ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಹು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತೆ ಈಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಹೋ+ಅ- 'ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅನ್' ಆದೇಶ ಹವ ಎಂದಾಯಿತು. ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಸುಪ್ ಪಿತ್, ಎರಡೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾನಂತರ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಹ' ನ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ 'ಆಮಿ ಪೂರ್ವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಹವಮ್-ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಹತ ವೃತ್ತಂ ಸುದಾನವ ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹಸಾ ಯುಜಾ |

ಮಾ ನೋ ದುಃಶಂಸ ಈಶತ || ೯ ||

|| ಸದಸಾಠಃ ||

ಹತ | ವೃತ್ತಂ | ಸುಽ ದಾನವಃ | ಇಂದ್ರೇಣ | ಸಹಸಾ | ಯುಜಾ ||

ಮಾ | ನಃ | ದುಃಽ ಶಂಸಃ | ಈಶತ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸುದಾನವಃ ಶೋಭನದಾನಯುಕ್ತಾಃ ಮರುದ್ಗಣಾಃ ಸಹಸಾ ಬಲವತಾ ಯುಜಾ ಯೋಗ್ಯೇ-
ನೇದ್ರೇಣ ಸಹ ವೃತ್ರಂ ಶತ್ರುಂ ಹತೆ | ನಾಶಯತೆ | ದುಃಶಂಸೋ ದುಷ್ಟೇನ ಶಂಸನೇನ ಕೀರ್ತನೇನ
ಯುಕ್ತೋ ವೃತ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ವೃತಿ ಮೇಶತೆ | ಸಮರ್ಥೋ ಮಾ ಭೂತ್ || ಹತೆ | ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ |
ಲೋಟಸ್ಥ | ತಸ್ಯ ತೆ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನು-
ನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ಸುದಾನವಃ | ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ | ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ | ಉ. ೩. ೩೨ | ಇತ್ಯಾಣಾದಿಕೋ
ನುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಯುಜಾ | ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ | ಋತ್ವಿಗಿತ್ಯಾ-
ದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ತೃತೀಯೈಕವಚನಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದುಃಶಂಸಃ | ಈ ಷದ್ವಿಸು
ಷ್ವಿತಿ ಖಲ್ | ಲೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಈಶತೆ | ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ | ಮಾಜಾ ಲಾಜಾ
ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟೆ ಇತಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಲಜ್ | ತಸ್ಯ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ
ಲುಗಭಾವಃ | ನ ಮಾಜ್ಯೋಗ ಇತ್ಯಾಡಾಗಮಾಭಾವಃ | ತಿಜ್ಜ ತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ಸುದಾನವಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೇ (ನೀವು) | ಸಹಸಾ-
ಬಲವುಳ್ಳ | ಯುಜಾ—ಯೋಗ್ಯನಾದ (ಎಂದರೆ ನಿಮ್ಮ ಜತಿಗಾರನಾದ) | ಇಂದ್ರೇಣ—ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕೂಡಿ |
ವೃತ್ರಂ—ವೃತ್ರಸುರನನ್ನು (ಅಥವಾ ಶತ್ರುವನ್ನು) | ಹತೆ—ನಾಶಮಾಡಿ | ದುಃಶಂಸಃ—ದುಷ್ಟನೆಂದು
ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಆ ವೃತ್ರನು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಮಾ ಈಶತೆ—ಬಾಧೆಪಡಿಸದಿರಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಎಲೈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೇ ನೀವು ಸಾಹಸವಂತನೂ ನಿಮ್ಮ ಜತಿಗಾರನೂ ಆದ
ಇಂದ್ರನೊಡಗೂಡಿ ವೃತ್ರಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿರಿ. ದುಷ್ಟನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಆ ವೃತ್ರನು ನಮಗೆ
ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡದಿರಲಿ.

English Translation.

O liberal gods, aided by your powerful friend, Indra, destroy Vritra,
let not the wicked one prevail against us.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸುದಾನವಃ—ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ | ಶೋಭನದಾನಯುಕ್ತಾಃ || ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತು
ಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ (ದೇವತೆಗಳು) liberal donors ಎಂದರ್ಥವು.

ಸಹಸಾ—ಸಹಃ ಎಂದರೆ ಬಲವು, ಶಕ್ತಿಯು. ಈ ಶಬ್ದವು ತೃತೀಯೈಕವಚನವು.

ಯುಜಾ—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ | ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುವ, ಯೋಗ್ಯನಾದ.

ದುಃಶಂಸಃ—ದುಷ್ಕೇವನ ಶಂಸನೇನ ಯುಕ್ತಃ | ಕೆಟ್ಟ ಮಾತುಗಳಿಂದ ನಿಂದಿಸಲ್ಪಡುವವನು, ಕೆಟ್ಟವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನು. ದುಷ್ಟಸ್ವಭಾವದವನು.

ಈಶತ—ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ | ಮಾ ಈಶತ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರಮಾಡದಿರಲಿ, ನಮಗೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಕೊಡದಿರಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹತ—‘ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ’ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ‘ಥ’ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹನ್+ಥ ‘ಲೋಟೋಲಜ್ಯತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂದು ಲಜ್ಯದ್ಭಾವ, ‘ಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಂ ತಾಮಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ತ’ ಆದೇಶ; ಹನ್+ತ, ‘ಕರ್ತರಿ ಶಪ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಅದಕ್ಕೆ ‘ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಈಗ ‘ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದಿನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋಽಽಯಿ ಕ್ಷಿತಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್-ವಾ ಜಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ, ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶಧಾತುಗಳು, ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ತನೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು, ವನ್ ಧಾತು, ಇವುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ ಗೆ ಲೋಪ, ‘ಮನ್ಯಹನ್ನಾಪ್ ಪ್ಸಿ ಛುಪಿ ತಪ್ ತಿಪಸ್ತಿಪ್ಯತಿ ದೃಪ್ಯತೀ’ ಎಂದು ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡಿರುವ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹನ್ ಸೇರಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ.

ಸುದಾನವಃ—‘ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ’ ಧಾತು ‘ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೨) ಡು ದಾಜ್ ದಾನೇ, ಭಾ ದೀಪ್ತೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ದಾನು ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಸು ಎಂಬುದರಿಂದಿಗೆ ‘ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ ಪದಾತ್ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸಾದಾದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ‘ಅಮನ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬ ಆಷ್ಟಮಿಕ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಯುಜಾ—‘ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ’ ಧಾತು. ‘ಋತ್ವಿಗ್ವಿಧೃಕ್ಸ್ರಗ್ವಿಗುಷ್ಠಿಗಳ್ವಯುಜಿಕ್ವು ಜ್ಞಾಂಚಿ’ (೩-೨-೫೯) ಋತು ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಯಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಧೃಷ್, ಸೃಜ್, ದಿಶ್, ಉತ್, ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ವಿಹ್, ಅಜ್ಞಾ, ಯುಜ್, ಕುಜ್, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ನಿಸ್ಪಾತಿತವಾಗುವುವು. ಧೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ನಿಸ್ಪಾತಿತವಾಗುತ್ತೆ, ದಧೃಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಸೃಜ್ ನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ಅನಾಗಮ ನಿಸ್ಪಾತಿತವಾಗುತ್ತೆ, ಸ್ರಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಉತ್ ಪೂರ್ವಕ ಸ್ವಿಹ್ ನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿನ್ ಉಪಸರ್ಗದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರವೂ ನಿಸ್ಪಾತಿತವಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯುಜ್

ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಬರುತ್ತೆ. ಕ್ವಿನ್ನಿನ ವರ್ಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕ್ರಮಶಃ ಉಪಗುಣಗು
ವು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯುಜ್+ಅ, 'ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿವಿ
ಭಕ್ತಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸು, ಎಂಬ ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಒಂದೇ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವಾಗ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ವಿಭಕ್ತಿಯು
ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ದುಃಶಂಸಃ—'ಈಷದ್ವಸ್ಸುಷು ಕೃಚ್ಛಾಕೃಚ್ಛಾರ್ಥೇಷು ಖಲ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೬೬)
ಕೃಚ್ಛಾರ್ಥಕವಾದ ದುಸ್ ಎಂಬುದೂ ಅಕೃಚ್ಛಾರ್ಥಕವಾದ ಈಷತ್, ಸು ಗಳೂ ಉಪಸದವಾಗಿರುವಾಗ
ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವ, ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದುಸ್ ಉಪಸರ್ಗ
ಪೂರ್ವಕವಾದ ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಖಲ್ ಬರುತ್ತೆ. ದುಸ್+ಶಂಸ್+ಅ, ದುಶ್ಯಂಸ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.
'ಲಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದ ಸ್ವರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ.

ಈಶತೆ—ಈಶ ನಿಶ್ಚಯೇ, 'ಮಾನೋದುಶ್ಯಂಸ ಈಶತೆ' ಎಂದು ಮಾಜ್ ಯೋಗವಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ
'ಮಾಜ್ ಲುಜ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೬೫) ಮಾಜ್ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲುಜ್ ಬರುವುದು,
ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ 'ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬)
ಎರಡು ಧಾತೃರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧವು ತೋರುವಾಗ ಸ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಲುಜ್, ಲಜ್, ಲಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು
ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲಜ್ ಬರುತ್ತೆ. ಆತ್ಮನೇಸದ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ಈಶ+ತ ಶಸ್
'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭೃತ್ಯಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ'
ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, 'ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲೃಷ್ಟ್ವಾಡುದಾತ್ತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ನಮಾಜ್ಯೋಗೆ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಮಾಜ್ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ
ಅಟ್. ಅಟ್ ಈ ಆಗಮಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತೆ. ಈಶತ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. 'ತಿಜ್ಜಿ ತಿಜಃ'
(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ತಿಜಂತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ
ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಾನ್ದೇವಾನ್ದವಾಮಹೇ ಮರುತಃ ಸೋಮುಪೀತಯೇ |

ಉಗ್ರಾ ಹಿ ಪೃಶ್ನಿ ಮಾತರಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಾನ್ | ದೇವಾನ್ | ಹವಾಮಹೇ | ಮರುತಃ | ಸೋಮಃ ಸೀತಯೇ ||

ಉಗ್ರಾಃ | ಹಿ | ಪೃಥ್ವಿಃ ಮಾತರಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮರುತೋ ಮರುತ್ಸಂಜ್ಞ ಕಾನ್ವಿಶ್ವಾನ್ವರ್ವಾನ್ದೇವಾನ್ಸೋಮಸೀತಯೇ ಹವಾಮಹೇ | ಸೋಮ-
ಪಾನಾರ್ಥಮಾಹ್ವಯಾಮುಃ | ತೇ ಚ ಮರುತ ಉಗ್ರಾಃ ಶತ್ರುಭಿರಸಹ್ಯಬಲಾಃ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ಪೃಥ್ವೀ-
ರ್ವಾನಾವರ್ಣಯುಕ್ತಾಯಾ ಭೂಮೇಃ ಪುತ್ರಾಃ | ಹಿಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥಃ | ಸಾ ಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ ಪೃಥ್ವೀಃ
ಪುತ್ರಾಃ | ಋಗ್ವೇ. ೫-೫೮-೫ | ಇತಿ ಮಂತ್ರಾಂತರಾದವಗಂತವ್ಯಾ || ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ | ಪೃಥ್ವಿರ್ಮಾತಾ
ಯೇಷಾಂ ತೇ | ಪೃಥ್ವಿಶಬ್ದೋ ಘೃಣಿಃ ಪೃಥ್ವಿರಿತ್ಯುಕ್ತಾದಾನಾಧ್ಯುಕ್ತೋನಿಪಾತಿತಃ | ಉ. ೪-೫೨. |
ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ || ೯ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮರುತಃ—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ (ಮತ್ತು) | ವಿಶ್ವಾನ್ ದೇವಾನ್—ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ |
ಸೋಮಸೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಹವಾಮಹೇ—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು | (ಆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು)
ಉಗ್ರಾಃ—ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ನಿಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡಲಸಾಧ್ಯರಾದವರು | ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ—ನಾನಾವಿಧವರ್ಣಯುಕ್ತವಾದ
ಭೂಮಿಯ ಪುತ್ರರಾದವರು | ಹಿ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಾವು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡು
ತ್ತೇವೆ. ಆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಮಹಾಪರಾಕ್ರಮಿಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅವರು
ನಾನಾವಿಧವರ್ಣಯುಕ್ತವಾದ ಭೂಮಿಯ ಪುತ್ರರು. ಈ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

English Translation.

We invoke all the divine gods and the Maruts who are mighty and are the Sons of many coloured earth, to drink the Soma juice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಉಗ್ರಾಃ—ಕ್ರೂರರಾದವರು, fierce. ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಬಹಳ ಪರಾಕ್ರಮ
ವುಳ್ಳವರು. ಅದುದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಅಜೇಯರಾದವರು.

ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಾನಾವಿಧವರ್ಣಯುಕ್ತವಾದ ಭೂಮಿಯ ಪುತ್ರರು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಮತ್ತು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಪೃಥ್ವೀ ಪುತ್ರಾ ಉಪಮಾಸೋ ರಭಿಷ್ಠಾಃ ಸ್ವಯಾ ಮತ್ಯಾ ಮರುತಃ ಸಂ ಮಿಮಿಕ್ಷುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೯-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ನನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆ ಋಕ್ನನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಪೃಥ್ವೀ ಪುತ್ರಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಗೋರೂ-ಪಾಯಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ವಾ ಪುತ್ರಸ್ಥಾನೀಯಾಃ—ಎಂದರೆ ಗೋರೂಪವಾದ ಭೂಮಿಯ ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಪುತ್ರರೆಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು—ಪೃಥ್ವಿ ರಿತಿ ದ್ಯುನಾಮು | ದ್ಯೌರ್ಮಾತಾ ಯೇಷಾಂ ಮರುತಾಂ ತೇ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ | ದಿವಃ ಪುತ್ರಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗವು, ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಪುತ್ರರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಂಚಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವರು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು—

ಸ್ವಃ | ಪೃಥ್ವಿಃ | ನಾಕಃ | ಗೌಃ | ವಿಷ್ವಂ | ನಭ ಇತಿ ಷಟ್

ಸಾಧಾರಣಾನಿ || ಸಾಧಾರಣಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣಿ ದಿವಶ್ಚಾ ದಿತ್ಯಸ್ಯ ||

(ನಿ. ೨-೧೩)

ಎಂದರೆ ಸ್ವಃ ಪೃಥ್ವಿಃ ನಾಕಃ ಗೌಃ ವಿಷ್ವಂ ನಭಃ ಎಂಬ ಆರು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸ್ವರ್ಗಃ (ದಿವಃ) ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸಾಧಾರಣ ಶಬ್ದಗಳು. ಮತ್ತು—

ಪೃಥ್ವಿರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ | ಪ್ರಾಶ್ನತ ಏನಂ ವರ್ಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ

ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠಾ ರಸಾನ್ | ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠಾ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ||

ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ ||

ಅಥ ದ್ಯೌಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭಿಃ ಪುಣ್ಯಕೃದ್ಭಿಶ್ಚ ||

(ನಿ. ೨-೧೪)

ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನು. ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಕಾಂತಿಯು ಇವನನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ನೈರುಕ್ತರು (ನಿರುಕ್ತಕಾರರು) ಹೇಳುವರು. ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠಾ ರಸಾನ್ ಎಂದರೆ ಸ ಹಿ ನಿತ್ಯಕಾಲಮೇವ ರಸಾನಾಂ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠಾ ಭವತಿ | ಅಥಾಸ್ಯಕರ್ಮ ರಸಾದಾನಂ | ರಸವೆಂದರೆ ಉದಕವನ್ನು ಮಳೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠಾ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ—ಗ್ರಹನಕ್ಷತ್ರಚಂದ್ರಾದಿಗಳ ಪ್ರಕಾಶವು ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶಾಧಿಕ್ಯದಿಂದ ಮಲಿನವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ—ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವನು ಆದುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನು.

ಇನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದರೆ ದ್ಯೌಃ ಎಂದರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭಿಃ ಪುಣ್ಯಕೃದ್ಭಿಶ್ಚ—ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೂ, ಪುಣ್ಯವಂತರಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದರೆ ದ್ಯೌಃ (ಸ್ವರ್ಗವು) ಎಂದರ್ಥವು.

ಇದು ಯಾಸ್ವರ ವಿವರಣೆಯು, ಅದುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದರೆ ದ್ವೈಃ—ಸ್ವರ್ಗ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಿವಸ್ಪತ್ರಾಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಎಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಯದ್ಯೂಯಂ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸ್ಯಾತನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೮-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥ್ವಿನಾಮಕಥೇನುಪುತ್ರಾ ಮರುತಃ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವೆವು—

ಯದ್ಯೂಯಂ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸ್ಯಾತನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೮-೪)

ಅರ್ಚಂತೋ ಅರ್ಕಂ ಜನಯಂತ ಇಂದ್ರಿಯಮಧಿಶ್ರಿಯೋ ದಧಿರೇ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೫-೨)

ಪೃಷದಶ್ವಾ ಮರುತಃ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ಶುಭಂಯಾವಾನೋ ವಿದಧೇಷು ಜಗ್ಮಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೭)

ಸುಜಾತಾಸೋ ಜನುಷಾ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರೋ ದಿವೋ ಮರ್ಯಾ ಆ ನೋ ಅಚ್ಛಾ ಜಿಗಾತನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೯-೬)

ಉದೀರಯಂತ ವಾಯುಭಿರ್ವಾಶ್ರಾಸಃ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೩)

ಉದು ಸ್ನಾನೇಭಿರೀರತ ಉದ್ರಘೈರುದು ವಾಯುಭಿಃ | ಉತ್ಸೋಮೈಃ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೧೭)

ಅಭೀಮೃತಸ್ಯ ವಿಷ್ವಪಂ ದುಹತೇ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೩೪-೫)

ಸ್ವಶ್ವಾಃ ಸ್ಥ ಸುರಥಾ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ಸ್ವಾಯುಧಾ ಮರುತೋ ಯಾಥನಾ ಶುಭಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೭-೨)

ಕೋಪಯಥ ಪೃಥಿವೀಂ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ಶುಭೇ ಯದುಗ್ರಾಃ ಪೃಷತಿರಯುಗ್ಧಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೭-೩)

ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೆ. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದೇ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಈ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪೃಥ್ವಿಮಾತರಃ—‘ ಪೃಥ್ವಿಃ ಮಾತಾ ಯೇಷಾಂ ತೇ, ’ ಯಾರಿಗೆ ನಾನಾವರ್ಣವುಳ್ಳ ಭೂಮಿಯು ತಾಯಿಯೋ ಅವರು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥ, ಪೃಥ್ವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಪಶರೀರವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ವೈಯ್ಯಾಕರಣರು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು. ‘ ಪೃಥ್ವಿರಲ್ಪತನಾ ’ (ಅಮರಕೋಶ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೀಗೆಯೇ ಏರ್ಪಡುತ್ತೆ. ಆದರೆ ವೇದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ನಾನಾ ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಭೂಮಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ‘ ಸ್ಪೃಶ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನೇ ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ‘ ಘೃಣಿ ಪೃಥ್ವಿ ಪಾಷ್ಣಿ ಚೂರ್ಣಭೂರ್ಣಿ ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೨) ಘೃ ಕ್ರರಣದೀಪ್ತೋಃ, ಸ್ಪೃಶ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನೇ, ಪೃಷು ಸೇಚನೇ, ಚರ ಗತೌ, ಡುಭೃಷ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರವೂ ಸಹ ನಿಸ್ಪಾತಿತವಾಗುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಘೃಣಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಘೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾ- ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಭಾವವು ನಿಸ್ಪಾತಿತವಾಗಲು ನಕಾರಕ್ಕೆ ‘ ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯಣಿತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಂ ’ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಣಿತ್ವ ಬಂದು ಘೃಣಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ, ಸ್ಪೃಶಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಲು ಧಾತುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಭಾವವೂ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಸ್ಪಾತಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಏವಂಚ ಪೃಥ್ವಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಪಾಷ್ಣಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯೂ ಚೂರ್ಣ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶವೂ ಭೂರ್ಣಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತು ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪನ್ನವೂ ನಿಸ್ಪಾತಿತವಾಗಿ ಆಯಾ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ಬಂದರೆ ‘ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ’ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಪೃಥ್ವಿ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮನಾಗಿಯೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಜಯತಾಮಿವ ತನ್ಮತುರ್ಮರುತಾಮೇತಿ ಧೃಷ್ಟಯಾ |

ಯಚ್ಛುಭಂ ಯಾಥನಾ ನರಃ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಜಯತಾಂ ಇವ | ತನ್ಮತುಃ | ಮರುತಾಂ | ಏತಿ | ಧೃಷ್ಟಯಾ ||

ಯತ್ | ಶುಭಂ | ಯಾಥನ | ನರಃ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮರುತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ತನ್ಯತುಃ ಶಬ್ದೋ ಧೃಷ್ಟಯಾಧಾಷ್ಟ್ಯಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನೇತಿ | ಗಚ್ಛತಿ | ಕೇಷಾಮಿವ | ಜಯತಾಂ ವಿಜಯಯುಕ್ತಾನಾಂ ಶೂರಾಣಾಂ ಭಟಾನಾಮಿವ | ಹೇ ನರೋ ನೇತಾರೋ ಮರುತೋ ಯೋಯಂ ಯದ್ಯದಾ ಶುಭಂ ಶೋಭನಂ ದೇವಯಜನಂ ಯಾಥನ ಪ್ರಾಪ್ನುಥ | ತದಾ ತ್ವದೀಯಃ ಶಬ್ದೋ ಗಚ್ಛತೀತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ || ತನ್ಯತುಃ | ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ | ಋತನ್ಯಂಜೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೪-೨. | ಯತುಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಧೃಷ್ಟಯಾ | ಇಾಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ | ಅಸಿಗೃಧಿಧೃಷಿಕ್ರಿಸೇಃ ಕ್ಕುಃ | ಪಾ. ೩-೨-೧೪೦ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸೋರ್ಯಾಜಾದೇಶಃ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಯಾಥನ | ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚೇತಿ ಥನಾದೇಶಃ | ಯಚ್ಚಬ್ದಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ನರಃ—ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮುಖಂಡರಾದ ಎಲೈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೇ (ನೀವು) | ಯತ್—ಯಾವಾಗ ಶುಭಂ—ಶೋಭನಕರ್ಮವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಸ್ಥಳಗಳನ್ನು | ಯಾಥನ—ಹೊಂದುವಿರೋ (ಆಗ) | ಮರುತಾಂ—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ | ತನ್ಯತುಃ—(ಹರ್ಷಯುಕ್ತವಾದ) ಶಬ್ದವು | ಜಯತಾಮಿವ—ವಿಜಯಶಾಲಿಗಳಾದ ಯುದ್ಧ ಭಟರ ಜಯಶಬ್ದದಂತೆ | ಧೃಷ್ಟಯಾ—ಧಾಷ್ಟ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿ | ಏತಿ—ಆಗುವುದು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ನಾಯಕರಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಶೋಭನಕರ್ಮಗಳಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವಾಗ, ನೀವು ಮಾಡುವ ಹರ್ಷಧ್ವನಿಯು ವಿಜಯಶಾಲಿಗಳಾದ ಯುದ್ಧ ಭಟರ ಹರ್ಷಧ್ವನಿಯಂತೆ ಬಹಳ ಗಂಭೀರವಾಗಿರುವುದು.

English Translation.

Brave Maruts, when you go to the Sacrifice, the shouts of Maruts spreads with exultation like that of conquerors.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಜಯತಾಮಿವ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ಬಂದಿರುವ ಯೋಧರು ಜಯಸೂಚಕವಾದ ಹರ್ಷಧ್ವನಿ ಯನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ.

ತನ್ಯತುಃ—ಇದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ತನ್ಯತುಸ್ತನಿತ್ರಿ ವಾಚೋನ್ಯಸ್ಯಾಃ | ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು, ಇನ್ನೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯ ವಾಕ್ಯವು, ಎಂದರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ತನ್ಯತುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ೧-೨೨-೧೩; ೧-೧೧೬-೧೨; ೫-೨೫-೮; ೬-೬-೨; ೭-೩-೬; ೯-೧೦೦-೩; ೧೦-೬೫-೧೩ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಧೃಷ್ಟಯಾ—ಧಾಷ್ಟ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿ, ಗಂಭೀರವಾಗಿ, ಬಹಳ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ.

ಯತ್—ಯದಾ | ಯಾವಾಗ

ಶುಭಂ—ಶುಭಕರ್ಮವನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನ, ದೇವಯಜನ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇದರಂತೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಶಿಡಿಲು ಗುಡುಗು ಮೊದಲಾದ ಗರ್ಜನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಮೇಘದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡುವದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯಾಥನ—ಭಂದಸ್ಥಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತಾಕ್ಷರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ನರಃ—ಸಂಬುದ್ಧಿಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನವು. ನೇತಾರಃ—ಎಂದರೆ ನಾಯಕರು, ಮುಖಂಡರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತೈನತುಃ—‘ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ’ ಧಾತು ‘ಋತನ್ಯಜ್ಜವನ್ಯಜ್ಜ್ಯಸಿಮದ್ಯತ್ಯಜ್ಞಿಕ್ವಯು-ಕೃಶಿಭ್ಯಃ, ಕತ್ವಿಜ್ಯತುಜಲಿಜಿಷ್ಯಜಿಷ್ಯಜಿಸ್ಸ್ಯನಿಧಿನುಲ್ಯಸಾಸಾನುಕಃ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೪೨) ಋ ಗತೌ ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ, ಅಜ್ಞಾ ವ್ಯಕ್ತ್ಯಾದೌ, ವನು ಯಾಚನೇ, ಅಜ್ಞಾ ವ್ಯಕ್ತ್ಯಾದೌ, ಋ ಗತೌ ಣಿಚ್ಛತ್ಯಯಾಂತ, ಮದೀ ಹರ್ಷೇ, ಅತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ, ಅಗಿ ಗತೌ, ಕು ಶಬ್ದೇ, ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ, ಕೃಶ ತನೂಕರಣೇ, ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕತ್ವಿಚ್, ಯತುಚ್, ಅಲಿಚ್, ಇಷ್ಯಚ್, ಇಷ್ಯಚ್, ಇಸನ್, ಸ್ಯನ್, ಇಧಿನ್, ಉಲಿ, ಅಸ, ಆನುಕ್, ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತನುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ.

ಧೃಷ್ಟಯಾ—‘ಇಾಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ’ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ‘ತೃಸಿ ಗೃಧಿ ಧೃಷಿ ಪ್ರಿಪೇಃ, ಕ್ಷುಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೦) ತೃಸೀ ಉದ್ವೇಗೇ, ಗೃಧು ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ, ಇಾಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ, ಪ್ರಿಪ ಪ್ರೇರಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ತಚ್ಛೀಲ, ತದ್ಧರ್ಮ, ತತ್ಪ್ರಾಧುಕಾರಿಗಳು ಕರ್ತೃಗಳಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ಷು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ‘ನು’ ಉಳಿಯುತ್ತೆ. ಧೃಷ್+ನು, ‘ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣ ಸ್ವಮಾನಪದೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಧೃಷ್ಟು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ‘ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಾರ್ಧಚ್ಛೇಯಾಡಾಡ್ಯಾಯಾ ಜಾಲಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಸುಲುಕ್, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ, ಆ-ಆತ್-ಶೀ-ಯಾ-ಡಾ-ಡ್ಯಾ-ಯಾಚ್-ಅಲ್ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬರುವುವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ದಲ್ಲಿ ಯಾಚ್ ಆದೇಶ, ಅದು ಚಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಚಿತಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾಥನ—‘ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ’ ಧಾತು-ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯನುಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಲೋಟೋ ಲಜ್ಜತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವ. ‘ತಸ್ತಸ್ಮಮಿಸಾಂತಾಂತಂ ತಾಮಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಆದೇಶವು ಥ ಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ಅದಕ್ಕೆ ‘ಅದಿ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಯಾ+ತ, ಈಗ ‘ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚ’

(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಲೋಟಾ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ 'ತೆ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಪ್ಪಾ, ತನಪ್ಪಾ, ತನ, ಥನ ಎಂಬೀ ಆದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಥನ' ಆದೇಶ 'ಯಾಥನ' ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ತಿಜ್ಜತಿಜಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ 'ಯದ್ವತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಥನಾ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಹಸ್ತಾರಾದ್ವಿದ್ಯುತಸ್ಪರ್ಯತೋ ಜಾತಾ ಅವಂತು ನಃ |

ಮರುತೋ ಮೃಳಯಂತು ನಃ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಹಸ್ತಾರಾತ್ | ವಿದ್ಯುತಃ | ಪರಿ | ಅತಃ | ಜಾತಾಃ | ಅವಂತು | ನಃ |

ಮರುತಃ | ಮೃಳಯಂತು | ನಃ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹಸ್ತಾರಾದ್ವಿದ್ಯುತಿಸ್ತಿಕರಾದ್ವಿದ್ಯುತೋ ವಿಶೇಷೇಣ ದೀಪ್ಯಮಾನಾದತೋಽಂತರಿಕ್ಷಾತ್ಪರಿ ಜಾತಾಃ ಸರ್ವತ ಉತ್ಪನ್ನಾ ಮರುತೋ ನೋಽಸ್ಮಾನವಂತು | ರಕ್ಷಂತು | ತಥಾವಿಧಾ ಮರುತೋ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಮೃಳಯಂತು | ಸುಖಯಂತು || ಹಸ್ತಾರಾತ್ | ಹಸೇ ಹಸನೇ | ಅತ್ರ ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾತ್ರೇ ವರ್ತತೇ | ಅಸ್ಮಾತ್ಪಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಅಸ್ತಿನ್ನಪಪದೇ ಡುಕ್ಯುಳ್ ಕರಣ ಇತ್ಯಾಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮಣ್ಯುಳ್ | ಪಾ. ೩-೨-೧. | ಇತ್ಯುಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥೇತ್ಯಾದಿನಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಗತಿಕಾರಕೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ | ಅತಃ ಕೃಕಮೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೮. ೩-೪೬. | ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹಸ್ತಾರಾತ್—ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ವಿದ್ಯುತಃ—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ | ಅತಃ—
ಅದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ | ಪರಿ—ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ | ಜಾತಾಃ—ಉತ್ಪನ್ನರಾದ | ಮರುತಃ—
ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಆವಂತು—ರಕ್ಷಿಸಲಿ | (ಮತ್ತು) ನಃ—ನಮಗೆ | ಮೃಳ-
ಯಂತು—ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಳಧಳಿಸುವಂತೆ ಅತಿಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಮಿಂಚಿನ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಮರು
ದ್ವೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಿ ಮತ್ತು ನಮಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

English Translation.

May the Maruts born from the lightning in the resplendent region
protect us and make us happy.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹಸ್ತಾರಾತ್—ಹಸೇ ಹಸನೇ ಅತ್ರ ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾತ್ರೇ ವರ್ತತೆ || ಹಸಧಾತುವಿಗೆ ನಗುವುದು
ಎಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.
ಹಃ+ಕಾರಾತ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಹಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು-ಜನರು
ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆರ್ತನಾದಸೂಚಕವಾದ ಶಬ್ದವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ, ಜನರ ಆರ್ತ
ನಾದವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಮೇಳವು ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯುವಂತೆಮಾಡಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ
ಎಂದರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

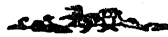
ವಿದ್ಯುತಃ—ವಿಶೇಷೇಣ ದೀಪ್ಯಮಾನಾತ್—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಮಿಂಚಿನಿಂದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪರಿ ಅತಃ ಜಾತಾಃ—ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೂ ಮಿಂಚಿನಿಂದಲೂ ಆವೃತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ,
ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು. ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಸಂಚಾರವು
ಯಾವಾಗಲೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳು ಜನಿಸುವರೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿ
ಯಿರಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹಸ್ತಾರಾತ್—ಹಸ-ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು, ಕರೋತಿ-ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. 'ಹಸೇ ಹಸನೇ'
ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿರುವುದು. ಧಾತುನಾಮನೇಕಾರ್ಥತ್ವಾತ್, 'ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ'

ಕ್ವಿಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೮, ವಾ. ೯) ಸಂಪದಾದಿಗಣಪಠಿತನಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಸ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರಲು ಅದರ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ ಬಂದು ಹಸ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಸ್ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತವಾದ ಕರ್ಮವಾಚಕವು ಉಪಪದವಾದಾಗ 'ಕರ್ಮಣ್ಯಾಣ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧) ಕರ್ಮವಾಚಕವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಣ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಡುಕ್ಯಾಣ್ಕರಣೇ' ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುತ್ತೆ. ಹಸ್ ಕೃ+ಅ 'ಅಚೋಞ್ಞಾತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋ ಗೆ ಆರ್ ಎಂಬ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತೆ, ಹಸ್ಕಾರ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ ತೃತೀಯಾ ಸಪ್ತಮ್ಯುಪ-ಮಾನಾವ್ಯಯ ದ್ವಿತೀಯಾ ಕೃತ್ಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಗಳಾಗಿರುವ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಕ (ಸಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ) ಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾದ ಹಸ್ ಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಅಂದರೆ 'ಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಉದಾತ್ತವಾದಕಾರಣ ಅದ್ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪೇಪದಾತ್ಮತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩) ಗತಿಸಂಜ್ಞಕ, ಕಾರಕಸಂಜ್ಞಕ, ಉಪಪದಸಂಜ್ಞಕ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃದಂತ ಶಬ್ದವು ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಉತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು, ಕಾರ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ನಿಲ್ಲುತ್ತೆ. 'ತತ್ಪೂರ್ವಪದಂ ಸ್ಥಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೨) ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ 'ಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೧) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ, 'ಹಸ್' ಮೊದಲಾದುವು ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಸ್ ಗೆ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಹಸ್+ಕಾರ ಎಂಬಲ್ಲಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ ಸ ಜುಷೋರುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಸಜುಷ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ 'ರು' ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಆದೇಶ, 'ಖರವಸಾನಯೋವಿಸರ್ಜನೀಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಪದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಖರ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದಿನ ರೇಫಕ್ಕೂ ಅವಸಾನ (ಕೊನೆಯದಾದ) ದ ರೇಫಕ್ಕೂ ವಿಸರ್ಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಹಸ್+ಕಾರ, 'ಅತಃ ಕೃಕಮಿಕಂಸಕುಂಭಪಾತ್ರಕುಶಾವರ್ಣೀಷ್ವನವ್ಯಯಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩೬) ಕೃ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕದೂ, ಅವ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದೂ ಅದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗವಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ, ಹಸ್ಕಾರ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತೆ. || ೧೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ಪೂಷ್ಣಾ ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಮಾಘ್ನೇ ಧರುಣಂ ದಿವಃ |

ಅಜಾ ನಷ್ಟಂ ಯಥಾ ಪಶುಂ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಪೂಷನ್ | ಚಿತ್ರ ಬರ್ಹಿಷಂ | ಆಘ್ನೇ | ಧರುಣಂ | ದಿವಃ |

ಆ | ಅಜ | ನಷ್ಟಂ | ಯಥಾ | ಪಶುಂ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಪೂಷನ್ ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ ವಿಚಿತ್ರೈರ್ವರ್ಭೈರ್ಯುಕ್ತಂ ಧರುಣಂ ಯಾಗಸ್ಯ ಧಾರಕಂ ಸೋಮಂ ದಿವ ಆ ದ್ಯುಲೋಕಾದಾ ಹರೇತಿ ಶೇಷಃ | ಪೂಷಾ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಆಘ್ನೇ ಆಗತದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಹೇ ಅಜ ಗಮನಶೀಲ ಯಥಾ ಲೋಕೇ ನಷ್ಟಂ ಪಶುಂ ಮಹಾರಣ್ಯಾದಾವನ್ನೀಕ್ಷ್ಯ ಕಶ್ಚಿದಾಹರತಿ ತದ್ವತ್ || ಆಘ್ನೇ | ಘ್ನ ಪ್ರೇರಣದೀಪ್ತೋರಿತ್ಯಾಸ್ಮಾದ್ಭಾಷಣಃ ಸೃಷ್ಟಿರಿತಿ ನಿಪ್ರತ್ಯಯೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಋವರ್ಣಾಚ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಣತ್ವಂ | ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧರುಣಂ | ಧೃಗ್ ಧಾರಣೇ | ಅಸ್ಮಾನ್ಯಂತಾದ್ಧಾರಜೇರ್ಣೆಲುಕ್ತ | ಉ. ೩-೫೮ | ಇತ್ಯುನನ್ವತ್ಯಯಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ನಿತ್ವೇರಾಭಾವೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ದಿವಃ | ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಷಷ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಜ | ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಆಘ್ನೇ—ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತನಾದ | ಅಜ—ಗಮನಶೀಲನಾದ | ಪೂಷನ್—ಎಲೈ ಪೂಷನೇ, | ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ—ವಿಚಿತ್ರವಾದ ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ | ಧರುಣಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದ ಸೋಮವನ್ನು | (ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಪುರುಷನು) ನಷ್ಟಂ—ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿರುವ | ಪಶುಂ—ಪಶುವನ್ನು | ಯಥಾ—ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ಆ (ಹರತಿ)—ಹುಡುಕಿ ತರುವನೋ | (ಆದರಂತೆ) ದಿವಃ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ | ಆ (ಹರ)—ತಂದುಕೊಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತನಾದ ಪೂಷನೇ, ನೀನು ಗಮನಶೀಲನಾದುದರಿಂದ, ವಿಚಿತ್ರದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದುದೂ ಅದ ಸೋಮವನ್ನು, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದ ಪಶುವನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತರುವಂತೆ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ ನಮಗೆ ತಂದುಕೊಡು.

English Translation.

Resplendent and swift-moving Pushan, bring from heaven the Soma juice with the variegated sacred grass as a man brings back a stray animal.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು--ಎಲೈ ಪುಷನೇ, ನೀನು ಮಹಾ ತೇಜಸ್ವಿಯು ಮತ್ತು ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲವನು. ಆದುದರಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಳೆದು ಹೋದ ಪಶುವನ್ನು (ಹಸು, ಆಡು ಇತ್ಯಾದಿ) ಹುಡುಕಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತರುವಂತೆ ವಿಚಿತ್ರ ದರ್ಭೆಯುಕ್ತವೂ ಯಜ್ಞಾಧಾರಭೂತವೂ ಆದ ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ನಮಗೆ ತಂದು ಕೊಡು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪುಷನ್—ಪುಷ ಶಬ್ದವು ಗೌಃ ಗ್ರಾಮ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪೃಥಿವೀವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುಷ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವೀ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪುಷನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಷ ನೆಂಬ ದೇವತೆಯು. ಈ ದೇವತೆಯು ಕಳೆದುಹೋದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತಂದುಕೊಡುವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರ ವಿವರಣೆಯು--

ಪುಷಾ | ಅಥ ಯದ್ರಶ್ಮಿಪೋಷಂ ಪುಷ್ಯತಿ ತತ್ಪುಷಾ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೧೨-೧೬) ಎಂದಿರುವುದು.

ಎಂದರೆ ರಶ್ಮಿ ಅಥವಾ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಪುಷಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಪುಷಾ ಒಬ್ಬನಾದುದರಿಂದ ಪುಷನೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ರೂಪವಿಶೇಷವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈ ದೇವತೆ ಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದವನು, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು, ದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತನು ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಣ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಮತ್ತು ಅಜಾಃ ಪುಷ್ಣಃ (ನಿ. ೨-೨೭) ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಆದಿಷ್ಟೋಪಯೋಜನಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವರು. ಆದಿಷ್ಟೋಪಯೋಜನವೆಂದರೆ ಆ ಶಬ್ದವು ಆಯಾ ದೇವತೆಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಪದವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಯಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ--ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ; ರಾಸಭಾ ಅಶ್ವಿನೋಃ; ನಿಯುತೋ ವಾಯುಃ; ಇತ್ಯಾದಿ ಎಂದರೆ ಹರೀ (ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳು) ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆ ಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದರಂತೆ ರಾಸಭಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯುತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಜ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪುಷಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಜಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಗಮನಶೀಲ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯ ಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಸೂರ್ಯನು (ಪುಷಾ) ಮೂರು ಲೋಕವನ್ನು ಸಂಚರಿಸುವವನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವವನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಗಮನಶೀಲನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದೆ. ಪುಷಾ

ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು-ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ಯಜತಂತೇ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫೮-೧) ಪಥಸ್ಪಥಃ ಪರಿಪತಿಂ ವಚಸ್ಯಾ (ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೮) ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಪಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ—ವಿಚಿತ್ರದರ್ಭೈರ್ಯುಕ್ತಂ | ವಿಚಿತ್ರ ದರ್ಭಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಸೋಮವು ಹೇಗೆ ದರ್ಭೆಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುದು ಎಂಬುದು : ಸ್ವಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ ಸೋಮಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಇಡುವುದರಿಂದ ಆರೀತಿ ಹೇಳಿರಬಹುದು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಚಿತ್ರಂ ಎಂದರೆ ಪೂಜ್ಯಂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ (feathers) ಕೂಡಿದ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸೋಮಕ್ಕೆ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿರುವುದೆಂದರೆ ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ತೋರುವುದು. ಆ ಅರ್ಥವು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ.

ಆ ಘೃಣೇ—ವಸ್ತೋಃ ದ್ಯೌಃ ಜೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಅಹರ್ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಘೃಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಘೃಣಃ ಎಂದರೆ ಹಗಲು ಎಂದು ಹೆಸರು. (ನಿ. ೨-೨೧) ಹಗಲನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ (ಪೂಷಾ) ಘೃಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಘೃಣಿಃ ಸೂರ್ಯ ಆದಿತ್ಯಃ ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. (ತೈ. ಉ.) ಮತ್ತು ಘೃಣಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಜಮತ್ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಜ್ವಲತಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೮) ಘೃಣಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಪದದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸಮಂತಾತ್ ದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತಃ-ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಸರಿಸಿರುವ ಅಥವಾ ಹರಡಿರುವ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಧರುಣಂ—ಯಾಗಸ್ಯ ಧಾರಕಂ | ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದ ಮುಖ್ಯ ವಸ್ತು ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದಿವಃ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಧರುಣಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ದಿವಃ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ದಿವಃ ಧರುಣಂ-ದಿವಃ ಧರ್ತಾರಂ, ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಧರಿಸುವ, ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸೋಮರಸವು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತಂದುಕೊಡು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. **ತ್ವತೀಯಸ್ವಾಮಿತೋ ದಿವಿ ಸೋಮ ಆಸೀತ್** (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಸೋಮವು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ಅಜ--ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಅಜ ಧಾತುವಿಗೆ ಗಮನಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಗಮನಶೀಲ ಎಂಬರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು.

ನಷ್ಟಂ ಯಥಾ ಪಶುಂ—ಕಳೆದು ಹೋದ ಪಶುವು ಸಿಕ್ಕಿದರೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವಂತೆ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ನಮಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟರೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಉಪಮಾನದ ಪ್ರಯೋಗ ವಿರಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯ ||

ಅ ಘೃಣೇ—‘ಘೃ ಕ್ಷರಣದೀಪ್ತೋಃ’ ಧಾತು. ‘ಘೃಣಿ ಪೃಶ್ನಿ-’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೨) ಇದರ ಅರ್ಥವು (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೧) ‘ಉಗ್ರಾಹಿ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೃತವು. ಇದರಿಂದ ‘ನಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಘೃ+ನಿ, ‘ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಅ, ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ದೊಂದಿಗೆ ‘ಕುಗತಿ ಸ್ತ್ರಾದಯಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ, ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕ ‘ಅಮುನ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ‘ಅಮುನ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ.

ಧರುಣಮ್—‘ಧೃ ಇತ್ಯಾಧಾರಣೇ’ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧೃ+ಇ ಈಗ ‘ಧಾರೇಣಿ ಲುಕ್ ಚ’ (ದಶಸಾ. ೫) ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಧೃ ಇತ್ಯಾಧಾರಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಣಿಚ್ಚಿಗೆ ಲುಕ್ಯಾ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಣಿ ಲೋಪವೂ ಬಂದರೆ ಧೃ+ಉನ ‘ಸಾರ್ವ-ಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಗೆ ಅರ್ಗುಣ, ಧರುಣ-ಈಗ ‘ಅಟ್ಟುಸ್ವಾಜ್ಞುಮ್ವ್ಯವಾಯೇಽಸಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಧರುಣ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಅದ್ಯುದಾತ್ಮ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ಅದರೂ ಇಲ್ಲಿ ‘ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಬಂದು ಉ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ದಿನಃ—ಊಡಿದಮ್ ಪದಾಭ್ಯಪ್ಪುಮ್ ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಇಲ್ಲಿ ಏಕಾಚಃ, ಅಂತೋದಾತ್ತಾತ್, ಎಂಬಿವು ಅನುವೃತ್ತಿಗಳಾಗುವವು. ಏಕಾಚಃ ಎಂಬುದು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಬಾರದ ಕಾರಣ ಊರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಊಡಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಷ್ಠಾಹ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳ ಊಟ್ ಘಟಿತವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆಗಿರುವ ಊಹ್ ಎಂಬುದು ದೊರೆಯುವುದು. ಏನಂಚ ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳೂ ಏಕಾಚ್ಛಗಳೂ ಆದ ಊಹ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಿತಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಅನುದಾತ್ತೈ ಸುಪ್ಪಿತಾ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಜ—‘ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ’ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. || ೧೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪೂಷಾ ರಾಜಾನನಾಘೃಣಿರಪಗೂಳ್ಳಂ ಗುಹಾ ಹಿತಂ |

ಅವಿಂದಚ್ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ || ೧೪ ||

|| ಪದಸಾತಃ ||

ಪೂಷಾ | ರಾಜಾನಂ | ಅಘೈಣಿಃ | ಅವಸಗೂಲ್ಹಂ | ಗುಹಾ | ಹಿತಂ |
ಅವಿಂದತ್ | ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಘೈಣಿಃ ಪೂಷಾ ರಾಜಾನಂ ಸೋಮಮವಿಂದತ್ | ಅಲಭತ | ಕೀದೃಶಂ | ಅಪಗೂಲ್ಹಂ ಮತ್ಯಂತ
ಗೂಢಂ | ತತ್ರ ಹೇತುಃ | ಗುಹಾ ಹಿತಂ ಗುಹಾಸದೃಶೇ ದುರ್ಗಮೇ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಸ್ಥಿತಂ | ತಥಾ ಚಿತ್ರ
ಬರ್ಹಿಷಂ || ಅಪಗೂಲ್ಹಂ | ಗುಹಾ ಸಂವರಣೇ | ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಃ | ಹೋ ಧಃ | ಪಾ. ೮-೨-೩೧ |
ಇತಿ ಧತ್ವಂ | ಝಷಸ್ತಃ ಧೋಧೋಧಃ | ಪಾ. ೮-೨-೪೦ | ಇತಿ ಧಕಾರಃ | ಷ್ವತ್ವೇ ಧೋಪದೀರ್ಘಾಃ |
ಸಮಾಸೇ ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಗುಹಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ |
ಹಿತಂ | ನಿಷ್ಕಾಯಾಂ ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಘೈಣಿಃ—ದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತನಾದ | ಪೂಷಾ—ಪೂಷನು | ಅವಸಗೂಲ್ಹಂ—ಅತ್ಯಂತಗೂಢವಾದ |
ಗುಹಾ—ಗುಹಾ ಸದೃಶವಾದ ದುರ್ಗಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಹಿತಂ—ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ | ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ—ವಿಚಿತ್ರ
ದರ್ಭಯುಕ್ತವಾದ | ರಾಜಾನಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಅವಿಂದತ್—ದೊರಕಿಸಿದನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಪೂಷನು ಅತಿರಹಸ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಚಿತ್ರದರ್ಭಯುಕ್ತವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು
(ನಮಗಾಗಿ) ತಂದುಕೊಟ್ಟನು.

English Translation.

The resplendent Pushan found out the Soma (king) although concealed in a secret cave placed upon the sacred grass.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ರಾಜಾನಂ—ಸೋಮನನ್ನು ರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಯೋಗವು ಋಗ್ವೇದ
ಕ್ಷಿಂತ್ರ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು.

ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮವಸೇಗ್ನಿಂ ಗೀರ್ಭಿರ್ಹವಾಮಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೧-೩)

ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ವರುಣಸ್ಯ ಧರ್ಮಣಿ ಬೃಹಸ್ಪತೇರನುಮತ್ಯಾ ಉ ಶರ್ಮಣಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೬೭-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ. ಯಜುರ್ವೇದದ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯ ಆರನೇ ಕಾಂಡದ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಪ್ರಥಮಾನುವಾಕದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೧) ಸೋಮನು ರಾಜನೆಂದೂ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಅವನ ಭೃತ್ಯರೆಂದೂ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ಅಪಗೂಳ್ತಂ—ಅತ್ಯಂತಗೂಢಂ | ನಿಗೂಳ್ತಮಾಚ್ಛಾದಿತಂ | ಅತ್ಯಂತರಹಸ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಎಂದರ್ಥವು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಒಂದು ಪೂರ್ವೀತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಅಸುರಾಃ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ ದೀಯಮಾನಮಗ್ನೇರ್ಹ-
ಸ್ತಾದಪಹೃತ್ಯ ಗುಹಾಯಾಂ ನೃದಧುಃ | ತಂ ಪರ್ಯೇಷಮಾಣಾ ಅನ್ಯೇ ದೇವಾ-
ನಾನಿಂದನ್ | ಪೂಷಾ ತ್ವವಿಂದತ್ |

ಎಂದರೆ ಅಸುರರು ಅಗ್ನಿಯ ಹಸ್ತದಿಂದ ಸೋಮನನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಅತಿ ರಹಸ್ಯಸ್ಥಾನವಾದ ಗುಹೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ದೇವತೆಗಳು ಅದನ್ನು ಎಷ್ಟು ಹುಡುಕಿದರೂ ಸಿಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಪೂಷನೇ ಹುಡುಕಿ ತಂದು ಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು.

ಗುಹಾ ಹಿತಂ—ಗುಹೆಯಂತಿರುವ ಎಂದರೆ ದುರ್ಗಮವಾದ ರಹಸ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಗುಹಾ ಎಂದರೆ ಗುಹೆಯೆಂದಾಗಲಿ ರಹಸ್ಯ ಪ್ರದೇಶವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಂತಿರುವ ರಹಸ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುವನ್ನು ಗುಹಾ ಹಿತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ—

ಗುಹಾ ತ್ರೀಣಿ ನಿಹಿತಾ ನೇಂಗೆಯಂತಿ ತುರೀಯಂ ವಾಚೋ ಮನುಷ್ಯಾ ವದಂತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೫)

ಅವಿಂದದ್ವಿವೋ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾ ನಿಧಿಂ ವೇರ್ನ ಗರ್ಭಂ ಪರಿವೀತಮಶ್ಮನ್ಯನಂತೇ ಅಂತರಶ್ಮನಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೦-೩)

ಗುಹಾ ಹಿತಂ ಗುಹ್ಯಂ ಗೂಳ್ತಮಪ್ಸ್ವಸೀವೃತಂ ಮಾಯಿನಂ ಕ್ಷಿಯಂತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೧-೫)

ಅಭಿನಕ್ಷಂತೋ ಅಭಿ ಯೇ ತಮಾನಶುರ್ನಿಧಿಂ ಪಣೇನಾಂ ಪರಮಂ ಗುಹಾ ಹಿತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೬)

ತಿಸ್ತೋ ಮಹೀರುಪರಾಸ್ತಸ್ಥರತ್ಯಾ ಗುಹಾ ದ್ವೇ ನಿಹಿತೇ ದರ್ಶ್ಯೇಕಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೬-೨)

ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ ವಚಸಃ ಕಿಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ಗುಹಾ ಹಿತಮುಪ ನಿಣಿಗ್ವದಂತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೮)

ಚಿತ್ರಂ ಸಂತಂ ಗುಹಾ ಹಿತಂ ಸುವೇದಂ ಕೂಚಿದರ್ಥಿನಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೭-೬)

ತ್ವಾನುಗ್ನೇ ಅಂಗಿರಸೋ ಗುಹಾ ಹಿತಮನ್ವವಿಂದೞಿಶ್ರಿಯಾಣಂ ವನೇವನೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೧-೬)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ.

ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ—ಈ ಶಬ್ದವು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದದ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥ ವೇನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಪಗೂಲ್ಹಮ್—ಅಪ ಉಪಸರ್ಗ, 'ಗುಹಾ ಸಂವರಣೇ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ 'ನಿಷ್ಠಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಭೂತಾರ್ಥವೃತ್ತಿಯಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಅಪ್+ಗುಹ್+ತಃ ಈಗ 'ಹೋಡಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೧) ರ್ಝಲ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಪದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎರಬುದರಿಂದ, 'ತ' ಎಂಬ ರ್ಝಲ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಹಕಾರಕ್ಕೆ, ಧಕಾರಾದೇಶ ಗುಹ್+ತ 'ಝಷಸ್ತಫೋಘೋಽಧಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಧಾಧಾತು ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದ ರ್ಝಷ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರ ಧಕಾರ ಗಳಿಗೆ ಧಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಗುಹ್+ಧ 'ಷ್ವನಾಷ್ವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ, ಷ್ವತ್ವ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಗುಹ್+ಧ. 'ಘೋಘೇಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೩) ಧಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಗು+ಧ. 'ಢ್ರಲೋಪೇಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೧) ಧಕಾರರೇಫಾನ್ಯತರ ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತಗಣಾದ ಧಕಾರರೇಫಾನ್ಯತರಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಣ್ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಗೆ ದೀರ್ಘ ಗು+ಧ, ಅಪಗೂಢ ಎಂದಾಯಿತು. ಈಗ 'ಅಜ್ಞಧ್ಯಸ್ಥಢಕಾರಸ್ಯ ಳಕಾರಂ ಬಹ್ವಚಾ ಜಗುಃ | ಅಜ್ಞಧ್ಯಸ್ಥಢಕಾರಸ್ಯ ಳ್ಲಕಾರಂ ವೈ ಯಥಾ - ಕ್ರಮಮ್ || ಎಂದು ಬಹ್ವಚರ ಸಂಪ್ರದಾಯಾನುಸಾರ ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಢ್ ಗೆ ಳ್ಲ ಬರುತ್ತೆ. ಅಪಗೂ ಳ್ಲಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಅಪ, ಗೂಲ್ಹಂ, ಎರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ. 'ಗತಿರನಂತರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಕರ್ಮಣಿಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಪ ಎಂಬದರ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಅಪ ಎಂಬುದು 'ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಲಾಭಿವರ್ಜಮ್' (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಗುಹಾ—ಈ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಸೂತ್ರಾರ್ಥಕ್ಕೆ ೧೧ ನೆ ಮಂತ್ರ ನೋಡಿ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಗುಹಾಯಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಗುಹಾ' ಎಂದೇ ನಿಲ್ಲುತ್ತೆ.

ಹಿತಂ—‘ಡುಧಾಇತ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ’ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ‘ಕ್ತೆ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾ+ತ
 ‘ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೨) ತಕಾರಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಹಿ’
 ಅದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಗೆ ‘ಹಿ’ ಬಂದರೆ ಹಿ+ತ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಿತಮ್
 ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. || ೧೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉತೋ ಸ ಮಹ್ಯಮಿಂದುಭಿಃ ಷಡ್ಭ್ಯಕ್ತಾ ಅನುಸೇಷಿಧತ್ |

ಗೋಭಿಯವಂ ನ ಚರ್ಕೃಷತ್ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತೋ ಇತಿ | ಸಃ | ಮಹ್ಯಂ | ಇಂದು ೨ ಭಿಃ | ಷಟ್ | ಯುಕ್ತಾ | ಅನುಸೇಷಿಧತ್ |
 ಗೋಭಿಃ | ಯವಂ | ನ | ಚರ್ಕೃಷತ್ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉತೋ ಅಪಿ ಚ ಸ ಪೂಷಾ ಮಹ್ಯಂ ಯಜಮಾನಾಯೇಂದುಭಿಯಾಗಹೇತುಭಿಃ ಸೋಮೈ-
 ಯುಕ್ತಾನ್ ಷಡ್ಭಸಂತಾದೀನ್ಯತೊನನುಸೇಷಿಧತ್ | ಅನುಕ್ರಮೇಣ ಪುನಃಪುನರ್ನಯನ್ವರ್ತತ ಇತಿ
 ಶೇಷಃ | ತತ್ರ ಡ್ಯಷ್ಟಾಂತಃ | ಗೋಭಿರ್ಬಲೀವದ್ಯೈರ್ಯವಂ ನ ಚರ್ಕೃಷತ್ | ನಶಬ್ದ ಉಪಮಾರ್ಥಃ |
 ಯಥಾ ಯವಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಭೂಮಿಂ ಪ್ರತಿಸಂವತ್ಸರಂ ಪುನಃಪುನಃ ಕೃಷತಿ ತದ್ವತ್ | ಮಹ್ಯಂ | ಜಯಿ ಚ |
 ಪಾ. ೭-೧-೨೧೨ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇಂದುಭಿಃ | ಉಂದೀ ಕ್ಲೇವನೇ | ಉಂದೇರಿಚ್ಛಾದೇಃ |
 ಉ. ೧-೧೩ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯ ಉಕಾರಸ್ಯೇಕಾರಾದೇಶತ್ವ | ನಿಧಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
 ಯುಕ್ತಾನ್ | ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯ-
 ಮಿತಿ ಸಾನುನಾಸಿಕ ಆಕಾರಃ | ಅನುಸೇಷಿಧತ್ | ಸಿಧು ಗತ್ಯಾಂ | ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ | ಪಾ. ೩-೧-೨೨ |
 ಇತಿ ಯಜ್ | ಯಜೋಽಚಿ ಚ | ಪಾ. ೨-೪-೭೪ | ಇತಿ ತಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ಸನ್ಯಜೋಃ |
 ಪಾ. ೭-೧-೯ | ಇತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ | ಹಲಾದಿಶೇಷಃ | ಗುಣೋ ಯಜ್ಜಿ ಕೋಃ | ಪಾ. ೭-೪-೭೨ | ಇತ್ಯು-
 ಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಗುಣಃ | ಇಣ್ ಕೋಃ | ಪಾ. ೮-೩-೫೭ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಸನಾದಿತ್ವಾದ್ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಲಟಿಃ

ಶತ್ಯ | ಕರ್ತೃ ಶಪ್ | ಅದಾದಿವಚ್ಛೇತಿ ವಚನಾತ್ಸ್ಯ ಲುಕ್ | ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ | ಪಾ. ೭-೧-೭೮ |
 ಇತಿ ನುಮಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಗೋಭಿಃ |
 ಸಾವೇಕಾ ಚ ಇತಿ ಭಿಸ ಉದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನ ಗೋಶ್ವನ್ನಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಚರ್ಕೃಷತ್ | ಕೃಷ
 ವಿಲೇಖನೇ | ಯಜ್ಞಲುಕಿ ದ್ವಿಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷಚಿತ್ಪಾನಿ | ರುಗ್ರಿಕೌ ಚ ಲುಕಿ | ಪಾ. ೭-೪-೯೦ |
 ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ರುಗಾಗಮಃ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾಲ್ಲೇಟಸ್ತಿಪ್ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ | ಲೇಟೋಽಡಾ-
 ಟಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಧ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಲಘುಪದಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನಾಭ್ಯಸ್ತ-
 ಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ | ಪಾ. ೭-೩-೮೭ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಃ | ತಿಜ್ಜ ತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ || ೧೦ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉತೋ—ಮತ್ತು | ಸಃ—ಆ ಪೂಷನು | ಮಹ್ಯಂ—ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ನನಗಾಗಿ | ಇಂದುಭಿ-
 ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಸ್ತುವಾದ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದ | ಯುಕ್ತಾನ್—ಸಹಿತವಾದ | ಷಟ್—ವಸಂತಾದಿ ಆರು
 ಋತುಗಳನ್ನು | (ವ್ಯವಸಾಯ ಮಾಡುವವನು) ಗೋಭಿಃ—ಎತ್ತುಗಳಿಂದ | ಯವಂ—ಯವವೆಂಬ (ಗೋಧಿ,
 barley) ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ನ ಚರ್ಕೃಷತ್—ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಉಳುವಂತೆ |
 ಅನುಸೇಷಿಧತ್—ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಪರಿವರ್ತನ ಕ್ರಮದಿಂದ ನಡೆಸಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವ್ಯವಸಾಯಗಾರನು ಯವವೆಂಬ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಎಂದರೆ
 ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಎತ್ತುಗಳಿಂದ ಉಳುವಂತೆ, ಆ ಪೂಷನು ಯಜ್ಞಸಾಧಕವಾದ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆರು
 ಋತುಗಳನ್ನು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಪರಿವರ್ತನಕ್ರಮದಿಂದ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

English Translation.

And he has brought to me successively the six (seasons) connected
 with the drops of the Soma juice as a man repeatedly ploughs a field with
 bullocks for the sake of barley.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ತನ ಅರ್ಥವು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಮಾನವೂ ಚೆನ್ನಾಗಿಲ್ಲ. ಯವ ಧಾನ್ಯ
 ವನ್ನು ಬೆಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೃಷಿವಲನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪದೇ ಪದೇ ಉಳುವಂತೆ ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳು, ಆ ಋತು
 ಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಗಗಳು ಪದೇ ಪದೇ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಈ ಋಕ್ತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರ
 ಬಹುದು. ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳು ಪ್ರತಿ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಬಂದಹಾಗಾಯಿತು.
 ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಉಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ

ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರಬಹುದು. ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಷಟ್ ಎಂದರೆ ಪದ್ಯತುಗಳು (ಆರು ಋತುಗಳು) ಎಂದು ವಿನರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಇಂದುಭಿಃ—ಸೋಮರಸದ ಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಲತೆಯಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡುವಾಗ ತೊಟ್ಟುತೊಟ್ಟಾಗಿ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಬಿಂದುಗಳೆಂಬ (ಇಂದವಃ ಇಂದುಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ) ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಗೋಭಿಃ—ಗೋಭಿಃ ಎಂದರೆ ಗೋವುಗಳಿಂದ, ಹಸುಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಗೋಭಿಃ ಎಂದರೆ ಕೃಷಿಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಎತ್ತುಗಳಿಂದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಸ್ವಂದ ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು.

ನೆ—ಈ ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹ್ಯಂ—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಜೇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಷ್ಮದ್+ಜೇ, ಈಗ 'ತುಭ್ಯ ಮಹ್ಯಾಜಯಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೫) ಜೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮು ಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಯುಷ್ಮ-ಅಸ್ಮಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತುಭ್ಯ-ಮಹ್ಯ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮಕ್ಕೆ ತುಭ್ಯ ಆದೇಶ. ತುಭ್ಯ+ಅದ್+ಜೇ, 'ಅತೋಗುಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ತುಭ್ಯದ್+ಜೇ 'ಜೇಪ್ರಥಮಯೋರಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೇಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ತುಭ್ಯದ್+ಅಮ್ 'ಶೇಷೇಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಅದ್ಗೆ ಲೋಪ. ಶೇಷೇಲೋಪವು ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ 'ಅಮಿಪೂರ್ವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ತುಭ್ಯಮ್ ಎಂದು ಆಗುತ್ತೆ. ಅಂತ್ಯಲೋಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಏಕಾದೇಶವು 'ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ ತುಭ್ಯಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ಟಿಲೋಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬ ಉದಾತ್ತ ನಿವೃತ್ತಿ ಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಬಂದರೆ 'ಜಯಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೨) ಜೇಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ.

ಇನ್ದುಭಿಃ—'ಉನ್ದೀ ಕ್ಲೇದನೇ' ಧಾತು 'ಉನ್ದೀರಿಚ್ಛಾದೇಃ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨) ಉನ್ದ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಮೊದಲನೆಯ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬಂದರೆ ಇನ್ದ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. 'ಧಾನ್ಯೇನಿತ್' (ಉ. ಸೂ. ೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಎಂಬುದು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಅದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು ಏನಂಚ 'ಇನ್ದಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ.

ಯುಕ್ತಾನ್—ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತ ಯುಕ್ತಾನ್+ಅನು ಇವಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಪಾದೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ನಕಾರವೂ ಅಟ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣವೂ ಒಂದೇ ಪಾದ

ದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಆ ಅಡ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದಿರುವ ಸಕಾರವು ದೀರ್ಘವರ್ಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಯುಕ್ತಾರ್+ಅನು ಈಗ ' ಅತೋಽಟಿನಿತ್ಯಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಅಡ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ 'ರು'ವಿನ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬರುವುದು.

ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ, ಯುಕ್ತಾರ್+ಅನು ' ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಽತಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಗೆ ಯತ್ವ ' ಲೋಪಶ್ಚಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ, ಪೂರ್ವತ್ಯುಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಯಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನುಸೇಷಿಧತ್—' ಸಿಧು ಗತ್ಯಾಂ ' ಧಾತು, ' ಧಾತೋರೇಕಾಚೋಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮುಛಿ-ಹಾರೇಯಜ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಪೌನಃಪುನ್ಯ, ಭೃಶಾರ್ಥ ಇವು ತೋರುವಾಗ ಏಕಾಚ್ಯವೂ ಹಲಾದಿಯೂ ಆದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯಜ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಸಿಧ್+ಯ ' ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸಿಧ್+ಯ ' ಯಜೋಽಪಿಚಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಅಚ್ಚತ್ವಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಚ್ಚತ್ವಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಯಜ್ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಸಿಧ್ ಎಂದೇ ಇರುವುದು. ಹೀಗೆ ಯಜ್ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೂ ' ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಿದ್ದರೂ, ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾದಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಯಜ್ ಇದ್ದರೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತಿತ್ತೋ ಅದು ಈಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಲುಕ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ' ನಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರಲಿ ಎನ್ನಬಹುದು. ನಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಲುಕ್-ಶ್ಲ-ಲುಪ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ಲೋಪಬಂದಿರುವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಲುಪ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಅಂಗಾಧಿಕಾರವಿಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿಯೇ, ಅಂಗಾಧಿಕಾರ ವಿಹಿತವಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೂ ಸರಿಯೇ, ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಪ್ರಕೃತ ದ್ವಿತ್ವವು ಯಜಂತಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯವಾದ ಕಾರ್ಯವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಈ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಸನ್ಯಜೋಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಸನ್ನಂತ ಅಥವಾ ಯಜಂತ ಧಾತುವಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಏಕಾಚ್ಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತೆ, ಅಜಾಧಿ ಧಾತುವಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡನೆಯ ಏಕಾಚ್ಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಸಿಧ್+ಸಿಧ್. ' ಹಲಾದಿಶ್ವೇಷಃ ' (೭-೪-೬೦) ಅಭ್ಯಾಸದ ಮೊದಲನೆಯ ವ್ಯಂಜನವು ನಿಲ್ಲುವುದು ಮಿಕ್ಕ ಅಭ್ಯಾಸದ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧ್ಗೆ ಲೋಪ ಸಿ+ಸಿಧ್. ' ಗುಣೋಯಜ್ ಲುಕೋಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಯಜ್ ನಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ ಲುಕ್ ನಲ್ಲಿಯೂ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗೆ ಗುಣ. ಇಕಾರ ಏಕಾರ-ಸೇಸಿಧ್ ' ' ಇಜ್ಯೋಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೭) ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ (ಷತ್ವ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಸೇಸಿಧ್.

ಸನ್ ಕ್ಯಚ್ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಕ್ಯಚ್ ಕ್ಯೋಢಾಚಾರಕ್ಷಬ್ಜಚ್ ತಥಾ |

ಯಗಾಯ ಈಯಜ್ ಣಿಜ್ ಚೇತಿ ದ್ವಾದಶಾಮೀ ಸನಾದಯಃ ||

ಎಂದು ಸನಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಏವಂಚ ಯಜಂತವು ಸನಾದ್ಯಂತವಾಗುತ್ತೆ. ತಥಾಚ ' ಸನಾ-

ದ್ಯುನ್ಮಾಧಾತನಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಸನಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವವು ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇಷಿಧ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಏವಂಚ, 'ಲಟಶ್ಚೈಶಾನೇ ಚಾವಪ್ರಥಮಾಸ್ ನಾನಾಧಿಕರಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಶತ್ವ ಬಂದರೆ ಸೇಷಿಧ್+ಅತ್. 'ಕರ್ಮರಿಶಸ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. 'ಚರ್ಕರೀತಂ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್ ಅದಾದಿವಚ್ಚದ್ರಷ್ಟ್ಯಂ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೪) ಚರ್ಕರೀತಂ ಎಂದು ಯಜ್ಞಗಂತಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞೆ. ಅದು ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಆಗುವುದು. ಅದು ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೂ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಗಂತವು ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಆಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥವು ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿರುವ 'ಚರ್ಕರೀತಂಚಿ' ಎಂಬ ಗಣಸೂತ್ರದಿಂದ ಏರ್ಪಡುತ್ತೆ. 'ಅಥ ತ್ರಯಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಿನಃ' ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಿ ಪಸ-ಸಸ್ತಿ ಸ್ತನ್ನೇ, ವಶ ಕಾನ್ತೌ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ನಂತರ ಈ ಗಣಸೂತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಗಂತವು ಪರಸ್ಮೈಪದವೆಂದು ಏರ್ಪಡುತ್ತೆ. ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದಾದಿಯೂ ಆಗುತ್ತೆ. ಏವಂಚ ಯಾವ ವಿಕರಣದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯಾದರೂ ಸರಿಯೆ ಯಜ್ಞಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಶಪ್ ವಿಕರಣವೇ ಬರುತ್ತೆ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದೂ ಏರ್ಪಡುವುದು. ಸೇಷಿಧತ್, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟಾಗ 'ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚೈತುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೮) ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ 'ಉಭೇ-ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಪಾಷ್ಠಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಸ್ತವೆಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸೇಷಿಧ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ, ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗಿ ಬಂದರೆ 'ಅಭ್ಯಸ್ತನಾಮಾದಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಇಡಾಗಮ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಪಾದಿಯಾದ ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ.

ಗೋಭಿಃ—'ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸು-ಎಂದರೆ ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನ, ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಒಂದೇ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಶಬ್ದವಿದೆಯೋ, ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತೆ. 'ನ ಗೋಶ್ಚನ್ನಾವರ್ಣಿ-ರಾಡಜ್ಞುಂಜ್ಞುದ್ಭ್ಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ಗೋ, ಶ್ವನ್ ಶಬ್ದಗಳು, ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು, ಕ್ವಿಬಂತವಾದ ರಾಟ್ ಶಬ್ದ-ಅಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಅಜ್ ಶಬ್ದ, ಕೃಜ್ಞಾ ಗತಿಕೌಟಿಲ್ಯಾವಿಭಾವಯೋಃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಕ್ರಜ್ ಶಬ್ದ, ಕೃಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಕೃತ್ ಶಬ್ದ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಮತುಪ್ತಿಗೂ ಪಾಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಉದಾತ್ತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. 'ಚೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೨) ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನಗೋಶ್ಚನ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿ, 'ಕಸ್ಯತರ್ಹಿ? ಯೇನ ಕೇನ ಚಿಲ್ಲಕ್ಷಣೇನ

ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ವರಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷೇಧಮ್. ಯದಿ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ವರಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ, ವೃಕ್ಷರ್ವಾ, ಪ್ಲಕ್ಷವಾನ್, ಅತ್ರ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಮತುಬ್ಗ್ರಹಣಮಪಿ ಪ್ರಕೃತಮನುವರ್ತತೇ ಕ್ವ ಪ್ರಕೃತಮ್ ? 'ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ ಮತುಪ್, ಇತಿ' ಎಂಬ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಇದು ನಿಷೇಧವೆಂದೂ, ಪಾಪ್ತಸ್ವರ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಅಂಶಗಳು ಇದೇ ಭಾಷ್ಯದ ಕೈಯೆಟದಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವವು.

ಚರ್ಕ್ಯಷತ್—'ಕೃಷ ವಿಲೇಖನೇ' ಧಾತು. 'ಧಾತೋರೇಕಾಚಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಅದಕ್ಕೆ 'ಯಜೋಽಚಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಯಜಂತ. 'ಸಸ್ಯಜೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಕೃಷ್+ಕೃಷ್, 'ಉರತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದ ಋಗೆ ಅಕಾರ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಗೆ ಅರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಯಜ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ 'ಉರತ್' ಎಂಬುದು ಬಂದೇ ಬರುವುದು ಎಂದು 'ನಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶೇಖರಕಾರರು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುವರು ಕರ್+ಕೃಷ್, 'ಹಲಾದಿತ್ಯೇಷಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. 'ಅಭ್ಯಾಸೇಚಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಅಭ್ಯಾಸದ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ ವರ್ಣಗಳೂ ಜರ್ ವರ್ಣಗಳೂ ಬರುವವು, ಎಂಬುದರಿಂದ, ಮೊದಲನೆ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರ ಚಕೃಷ್ 'ರುಗ್ರಿಕಾ ಚಿ ಲುಕಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೧) ಯಜ್ಞುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಋಕಾರೋಪಧಕವಾದ (ಉಪಾಂತ್ಯ ವರ್ಣ ಋಕಾರವಾದ) ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರುಕ್, ರಿಕ್, ರೀಕ್ ಈ ಆಗಮಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ರೀಗೃಧುಪಧಸ್ಯಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋದುಪಧಸ್ಯ ರೀಕ್ ಎಂಬೀ ಪದಗಳು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಗಳಾಗುವವು. ಚರ್+ಕೃಷ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ 'ಲಿಜ್ಞರ್ಥೇ ಲೇಟ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೇಟ್ ಆದಕ್ಕೆ ತಿಸ್, 'ಇತಶ್ಚಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಿಜ್ ನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಲೇಟೋಽಡಾಟಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಚರ್ಕ್ಯಷ್+ಅತ್-ವಿಕರಣ ಶಪ್- 'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್-'ಪುಗಂತಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚಿ, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುಗಂತ ಅಥವಾ ಲಘೂಪಧವಾದ ಅಂಗದ ಇಗ್ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಬರುತ್ತೆ. ಆದರೆ 'ನಾಭೃಸ್ತಸ್ಯಾಚಿಸಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೭) ಅಜಾದಿಯೂ ಪಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವೂ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲಘೂಪಧಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತೆ. ಆದಕಾರಣ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ತಿಜಂತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ತಿಜಂತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಚರ್ಕ್ಯಷತ್ ಎಂಬ ತಿಜಂತವು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. || ೧೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಂಬಯೋ ಯನ್ತ್ಯಧ್ವಭಿರ್ಜಾಮಯೋ ಅಧ್ವರೀಯತಾಂ |
ಪೃಂಚತೀರ್ಮಧುನಾ ಪಯಃ || ೧೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಂಬಯಃ | ಯಂತಿ | ಅಧ್ವಃ ಭಿಃ | ಜಾಮಯಃ | ಅಧ್ವರಿಃ ಯತಾಂ |
ಪೃಂಚತೀಃ | ಮಧುನಾ | ಪಯಃ || ೧೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಪೋನಪ್ತೀಯ ಏಕಧನಾಸೂಪಾನೀತಾಸು ಸ್ವಯಮನುಗಚ್ಛನ್ನಂಬಯ ಇತಿ ದ್ವೇ ಅನುಬ್ರೂ-
ಯಾತ್ | ತೃತೀಯಯಾಪೋ ದೇವೀರಿತ್ಯನಯೈಕಧನಾಸು ಹವಿರ್ಧಾನಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾಸು ಸ್ವಯಮನು-
ಪ್ರವಿಶೇತ್ | ತಥೈವ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಅಂಬಯೋ ಯಂತ್ಯಧ್ವಭಿರಿತಿ ತಿಸ್ರ ಉತ್ತಮಯಾನುಪ್ರಪದ್ಯೇತ |
ಅ. ೫-೧ | ಇತಿ ||

ಅಧ್ವರೀಯತಾಮಧ್ವರಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಾಮಸ್ತಾಕಮಂಬಯೋ ಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯಾ ಆಪಃ |
ತಥಾ ಚ ಕೌಷೀತಕಿಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಮಾಮ್ನಾಯತೇ | ಅಂಬಯೋ ಯಂತ್ಯಧ್ವಭಿರಿತ್ಯಾಪೋ ನಾ ಅಂಬಯ
ಇತಿ | ತಾ ಅಪೋಽಧ್ವಭಿರ್ದೇವಯಜನಮಾರ್ಗೈರ್ಯಂತಿ | ಗಚ್ಛಂತಿ | ಕೀದೃಶ್ಯ ಅಪಃ | ಜಾಮಯೋ
ಹಿತಕಾರಿಣ್ಯೋ ಬಂಧವಃ | ತಥಾ ಮಧುನಾ ಮಾಧುರ್ಯರಸೇನ ಯುಕ್ತಂ ಪಯಃ ಪೃಂಚತೀರ್ಗವಾ-
ದಿಷು ಯೋಜಯಂತ್ಯಃ || ಅಂಬಯಃ | ರಬಿ ಲಬಿ ಅಬಿ ಶಬ್ದೇ | ಏತಸ್ಮಾದಚ ಇಃ | ಉ. ೪-೧೩೮ |
ಇತಿ ಪ್ರಕರಣೇ ಬಾಹುಲತಾದಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅಧ್ವಃ ಭಿಃ | ಅದೇರ್ಧ ಚ | ಉ. ೪-೧೧೫ | ಇತಿ
ಕ್ಷನಿಷ್ | ಪಿತ್ತಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಜಾಮಯಃ | ಜಮು ಅದನೇ | ಬಾಹು-
ಲತಾದಿಃ | ಅಧ್ವರೀಯತಾಂ | ಅಧ್ವರಶಬ್ದಾತ್ಪುಷ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚಿತಿ ಕೃಚ್ | ಕೃಚಿ ಚೇತೀತ್ವಂ | ಅಪು-
ತ್ರಾದೀನಾಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಮ, ೭-೪-೩೫ | ಇತಿ ವಚನಾನ್ವ ಛಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯೇತೀತ್ವನಿಷೇಧಾಭಾವಃ |
ಸರ್ವೇ ವಿಧಯುಕ್ತಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತ ಇತಿ ಕವ್ಯಧ್ವರಪೃತನಸ್ಯ | ಪಾ. ೭-೪-೩೯ | ಇತ್ಯೆಕಾರಲೋ-
ಪೋಪಿ ನ ಭವತಿ | ಕೃಚ್ಚತ್ವಯಾಂತಧಾತೋರ್ಲಟಃ ಶತ್ವ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ
ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ತಯೋಃ ಕೃಚಾ ಸಹ್ಯಕಾದೇಶಃ | ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯಂ-
ತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಸತಿ ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ ಇತಿ ಷಷ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೃಂಚತೀಃ | ಪೃಚೀ

ಸಂಸರ್ಕೇ | ಲಟಃ ಶತ್ವ | ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ | ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ | ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣೌ |
ಉಗಿತಶ್ಚೇತಿ ಜಾ಼ಃ | ನಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ ಜಾ಼ಃ
ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಧ್ವರೀಯತಾಂ—ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಮಗೆ | ಜಾಮಯಃ—ಬಂಧುಗಳಂತೆ ಹಿತ
ವನ್ನಂಟುಮಾಡುವ | ಅಂಬಯಃ—ಮಾತೃಸ್ವರೂಪರಾದ ಉದಕಗಳು (ಉದಕಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು) | ಪಯಃ—
ಗೋವುಗಳ ಹಾಲನ್ನು | ಮಧುನಾ—ಮಾಧುರ್ಯರಸದಿಂದ | ಸ್ಯಂಚೇತೀಃ—ಕೂಡಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ |
ಅಧ್ವಭಿಃ—ದೇವಯಜನಮಾರ್ಗವಾಗಿ | ಯಂತಿ—ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಉದಕಗಳು (ನೀರು) ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಮಗೆ ಮಾತೃಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವವು ಎಂದರೆ
ತಾಯಿಯಂತೆ ಪೂಜ್ಯವಾಗಿರುವವು. ಬಂಧುಗಳಂತೆ ಹಿತವನ್ನಂಟುಮಾಡುವವು. ಗೋವುಗಳ ಹಾಲನ್ನು ಸಿಹಿಯಾಗು
ವಂತೆ ಮಾಡುವವು. ಇಂತಹ ಉದಕವು ನಮ್ಮ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವುದು (ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದು)

English Translation.

The Sacred waters (dear mothers) of the Sacrificers are flowing by
the way mixing the milk (of cows) with sweetness.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಂಬಯಃ—ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಅಂಬಯೋ ಯಂತ್ಯಧ್ವಭಿರಿತ್ಯಾಪೋ ನಾ ಅಂಬಯಃ
ಎಂದು ಅಂಬಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕಗಳೆಂದು (ನೀರು) ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ತಾಯಿಯನ್ನು ಅಂಬ ಎಂದು
ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದಕವನ್ನು ಪ್ರೀತಿವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿರುವು
ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಆಪೋ ದೇವಿಃ ಎಂದು ಉದಕಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು (ಅಥವಾ ಉದಕವನ್ನು)
ಪೂಜ್ಯಸ್ತ್ರೀಯರಂತೆ ಪೂಜ್ಯಭಾವದಿಂದಲೇ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಉದಕಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ಬಹುವಚನಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡುವುದೂ ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಆಪೋದೇವತಾಕವಾದ
ಸೂಕ್ತಗಳು ಬಹುಗಂಭೀರವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾಗಿಯೂ ಭಕ್ತಿಭಾವದಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಬಹುಸುಂದರ
ವಾಗಿಯೂ ಇರುವವು.

ಜಾಮಯಃ—ಹಿತಕಾರಿಣ್ಯೋ ಬಂಧವಃ | ಹಿತೈಷಿಗಳಾದ ಬಂಧುಗಳು. ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು
ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ೧-೩೧-೧೦; ೩-೫೭-೩; ೪-೨೫-೩; ೮-೧೦೨-೧೩; ೯-೨೬-೫; ೯-೬೫-೧; ೯-೬೬-೮;
೯-೮೯-೪; ೧೦-೧೦-೧೦ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವುದು.

ಅಧ್ವರೀಯತಾಂ—ಅಧ್ವರೇಣ (ಯಜ್ಞೇನ) ದೇವಯಜನಂ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛತಾಂ || ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ

ಸೌಂಚಿಕೀಃ—ಮಿಶ್ರಯಂತ್ಯಃ-ಮಿಶ್ರಮಾಡುವವು.

ಮಧುನಾ ಸಯೇಃ—ಜಲವು ಜೀವನಾಧಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದಲೂ, ನದೀ ಮೊದಲಾದ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಪ್ರವಾಹಜಲವು ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನಂತಲ್ಲದೆ ಸಹಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಗೋವುಗಳು ಇಂತಹ ಜಲಪಾನದಿಂದ ರುಚಿಕರವಾದ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ ಋಷಿಯು ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿರಬಹುದು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಂಬಯೇಃ—‘ ರಬಿ ಲಬಿ ಅಬಿ ಶಬ್ದೇ ’ ಧಾತು, ಅಬಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಇದಿತ್ತು ಅಂದರೆ ಇಕಾರವನ್ನು ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು, ಏವಂಚ ‘ ಇದಿತೋ-ನುಮ್‌ಧಾತೋಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಇದಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ನುಮ್ (ನೂಅಗಮ) ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ‘ ಅಚಿ ಇಃ ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಸ್ವರವನ್ನು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ಅಮ್‌ಧಾತುವು ಅಜಂತವಲ್ಲ ಆದರೂ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬಹುಲಂ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಅಧ್ವಭಿಃ—‘ ಅದೇರ್ಧಚಿ ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೫) ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ, ಧಾತುವಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರವೂ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದ ಗೆ ಧ ಬಂದರೆ ಅಧ್ವನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತೌ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

‘ ಜಾಮಯೇಃ—‘ ಜಮು ಅದನೇ ’ ಧಾತು, ಇವರ ಮುಂದೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ.

ಅಧ್ವರೀಯತಾಂ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರಃ-ಹಿಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ, ಅಧ್ವರಃ ‘ ನೆಇಸ್‌ಸುಭ್ಯಾಮ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅಧ್ವರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತೀತಿ ಅಧ್ವರೀಯಂತಃ ತೇಷಾಂ ಅಧ್ವರೀಯತಾಂ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ‘ ಸು ಸ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ‘ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ಸವಿಹಿತಸ್ತದಾದೇಸ್ತದಂತಸ್ಯಗ್ರಹಣಮ್ ’ (ಪರಿಭಾ ೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತದಂತಲಾಭ ಬರುತ್ತೆ. ಸುಬಂತಾತ್ ಎಂದಾಯಿತು, ‘ ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂವಾ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಃ, ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ವಾ, ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವರಿಸುವವು. ಕರ್ಮಣಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತಪದ, ಕರ್ಮವಾಚಕಾತ್ ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಯಾವುದನ್ನು ಕುರಿತು ಕರ್ಮ ಎಂದು. ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಬಂದರೆ ಇಚ್ಛಾಯಾ ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇತಿ ಧಾತುವನ್ನು ಕುರಿತು ಕರ್ಮವಾಗಿರುವ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತೆ. ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವು ‘ ಸ್ವ ’ ಎಂದರೆ ತಾನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ತಾದರ್ಥ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ಆತ್ಮನೇ ಎಂದು ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಉಚಿತವು. ಆದರೂ ತಾದರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಶೇಷಶ್ವೇನ

ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿ 'ಷಷ್ಠೀಶೇಷೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಏವಂಚ ಆತ್ಮನಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಸ್ವ-ಎಂದರೆ ಇಚ್ಛಿಸುವವನೇ ವಿವಕ್ಷಿತ. ಏವಂ ಚ ಇಚ್ಛಿಸುವವನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ಕರ್ಮ ಕಾರಕವಿದೆಯೋ, ಆ ಕರ್ಮನಾಚಕವಾದ ಸುಬಂತದ ಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಅಬ್ಜೀವತಾಕವಾದಮಂತ್ರ. ಅಬ್ಜೀವತಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ತನ್ನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಅಧ್ವರವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವರು ಎಂದು ಸ್ಥಿತಿ. ಅಂದಮೇಲೆ ಅಧ್ವರಂ, ಎಂಬುದು ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ಇಷ್ಠಾಧಾತುವನ್ನು ಕುರಿತು ಕರ್ಮವಾಗಿರುವ ಸುಬಂತವು. ಈ ಕರ್ಮಕಾರಕವು ಯಾರು ಇಚ್ಛಿಸುವರೋ ಅವರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಅಧ್ವರಂ, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕೃಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಧ್ವರ+ಅಮ್+ಕೃಚ್ 'ಸನ್‌ಕ್ಯಚ್‌ಕಾಮ್ಯಚಿ' - ಇತ್ಯಾದಿಪರಿಗಣಿತವಾದ ಸನಾದಿ ೧೨ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಚ್‌ಸೇರಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸನಾದ್ಯನ್ತಾಧಾತವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಸನ್ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅಧ್ವರಂಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ 'ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಸುಸಾಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್‌ಗೆ ಲುಕ್, ಅಧ್ವರಂಯ 'ಕೃಚಿಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೩) ಕೃಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆ ಗೆ ಈ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಗೆ ಹಿಂದಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶ, ಅಧ್ವರೀಯ ಎಂದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ನ ಛಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಕೃಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುತ್ರಶಬ್ದ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಕಾರಾಂತಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ದೀರ್ಘ ಇವೆರಡೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬುದರಿಂದ (ಪುತ್ರಶಬ್ದವಲ್ಲದ) ಅಧ್ವರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ನಿಷೇಧ ಬರಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪುತ್ರಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಅಪುತ್ರಾದೀನಾಂ' ಎಂದು ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂದು 'ಅಪುತ್ರಾದೀನಾಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫-ವಾ) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಈಗ ಪುತ್ರ ಶಬ್ದ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಅಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೃಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ ಶಬ್ದವು ಸೇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವಿರುವುದು. 'ಕವ್ಯಧ್ವರಪೃತನಸ್ಯರ್ಚಿಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯) ಋಕ್‌ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕವಿ, ಅಧ್ವರ, ಪೃತನಾ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅಧ್ವರ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಸ್ಪಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ 'ಸರ್ವೇವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ' (ಪರಿಭಾ. ೩೬) ವೇದದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾಗಿ ಬರುವವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ವರ್ಮಮಾನೇಲಟ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅಧ್ವರೀಯ' ಎಂಬ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಬರುತ್ತದೆ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಲಟಃಶತ್ವಶಾನಚಾವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವ ಆದೇಶ 'ಕರ್ಮರಿಶಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ (ಅ) ವಿಕರಣ ಅಧ್ವರೀಯ+ಅ+ಅತ್ ಎಂದಾಯಿತು. 'ಚಿತಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿತ್ತಾದ ಕೃಚ್‌ನ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತ. 'ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಅನುದಾತ್ತ. ಶತ್ವವು ಲಸ್ಯಾ ನಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಇದು ಶಪ್ ಎಂಬ ಅದುಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ತ್ಯಾಸ್ಯನು

ದಾತ್ರೇನ್ನಿದಮಪದೇಶಾತ್'-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯವು ಅನುದಾತ್ತ, ಈ ಅನುದಾತ್ತ ಗಳಾದ ಎರಡು ಅಕಾರಕ್ಕೂ 'ಅತೋಗುಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬರುವುದು. ಅದು ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವೇ ಆಗುತ್ತೆ. ಈ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಕೃಚ್ ನ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಪುನಃ ಪರರೂಪದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತ ಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಹೀಗೆ 'ಅಧ್ವರೀಯತ್' ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನ ಆಮ್, ಅಧ್ವರೀತ್+ಆಮ್ ಇಲ್ಲಿ 'ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ನುಮಾಗಮವನ್ನು ಹೊಂದದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವೂ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ ಉದಾತ್ತ.

ಪೃಷ್ಠಾಂತೀಃ—'ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯ, ಪೃಚ್+ಅತ್ 'ರುಧಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವವಿಕರಣ. ವು ಪೃ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಮಿತ್ಸರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಬರುವುದು ಪೃ+ನಚ್+ಅತ್, 'ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಕಿತ್, ಅಥವಾ ಜಿತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ. ಶ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಸೌಧಾತು ಇವುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪೃಚ್+ನ್+ಅತ್. 'ಸ್ತೋಶ್ಚನಾಶ್ಚಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರರೂಪವಾದ ಶ್ವತ್ವವು ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತೆ ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯಝಲಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ನಕಾರ ಮಕಾರಗಳಿಗೆ ಝಲ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಯಯ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸವರ್ಣವೂ ಅನುನಾಸಿಕವೂ ಆದ ಇಕಾರ ಬರುವುದು. ಪೃಚ್ಚಾತ್+ಅತ್, ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ 'ನಪದಾಂತೆ . . . ಸ್ವರ ಸವರ್ಣಾನುಸ್ವಾರ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೨) ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ 'ಅಚೀ ಪರಸ್ಮಿನ್-' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶತ್ಯವಿನ ಮಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದೆ, ಋವು ಉಕ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ ಎವಂಚ ಶತ್ಯವು ಉಗಿತಾ, 'ಉಗಿತಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಜೀಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತೆ ಪೃಚ್ಚಾತ್+ಈ, ವರ್ಣಸಂಜ್ಞಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಯೂಸ್ತಾಪ್ಯಾನದೀ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಗೆ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ, ಏವಂಚ 'ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಯು ಉದಾತ್ತ, 'ಪೃಂಚೀತಿ' ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್, 'ವಾ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ವೇದ ದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಅಥವಾ ಇಚ್ ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. || ೧೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಮೂರ್ಯಾ ಉಪ ಸೂರ್ಯೇ ಯಾಭಿರ್ವಾ ಸೂರ್ಯಃ ಸಹ |
ತಾ ನೋ ಹಿನ್ವನ್ತ್ವಧ್ವರಂ || ೧೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಮೂಃ | ಯಾಃ | ಉಪ | ಸೂರ್ಯೇ | ಯಾಭಿಃ | ವಾ | ಸೂರ್ಯಃ | ಸಹ |
ತಾಃ | ನಃ | ಹಿನ್ವನ್ತು | ಅಧ್ವರಂ || ೧೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಾ ಅಮೂರಾಪಃ ಸೂರ್ಯ ಉಪ ಸಮೀಪೇನಾವಸ್ಥಿತಾಃ | ಅಪಃ ಸೂರ್ಯೇ ಸಮಾಹಿತಾ
ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ | ವಾಢವಾ ಸೂರ್ಯೇ ಯಾಭಿರಧ್ವಿಃ ಸಹ ವರ್ತತೇ | ಪೂರ್ವತ್ರಾಪಾಂ ಪ್ರಧಾನ್ಯ-
ಮುತ್ತರತ್ರ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇತಿ ವಿಶೇಷಃ | ತಾಸ್ಮಾದ್ಭುತ್ಯ ಆಪೋ ನೋಸ್ಯದೀಯಮಧ್ವರಂ ಯಾಗಂ
ಹಿನ್ವಂತು | ಪ್ರೀಣಿಯಂತು || ಯಾಭಿಃ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೃದಾತ್ತಸ್ಯ ನ ಗೋಶ್ವನ್ನಾವವರ್ಣೇತಿ
ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಶೇಷಾ ತು ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಸ್ಪಷ್ಟಾ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಾ ಅಮೂಃ—ಯಾವ ಈ ಉದಕಗಳು | ಸೂರ್ಯೇ ಉಪ—ಸೂರ್ಯನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವವೋ |
ವಾ—ಅಥವಾ | ಸೂರ್ಯಃ—ಸೂರ್ಯನು | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ಉದಕಗಳಿಂದ | ಸಹ—ಸಹಿತನಾಗಿರು
ವನೋ | ತಾ—ಆ ಉದಕಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಧ್ವರಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಹಿನ್ವಂತು—ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ
ನಿರ್ವಹಿಸಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾವ ಉದಕಗಳು ಸೂರ್ಯನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವವೋ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನು ಯಾವ ಉದಕಗಳ ಸಮೀಪ
ದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವನೋ ಅಂತಹ ಉದಕಗಳು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಂತೋಷದಿಂದ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

English Translation.

Those sacred waters who are near the sun or to whom the sun is
near, may they promote our sacrifice.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಯಾ ಉಪ ಸೂರ್ಯೇ—ಸೂರ್ಯನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಕ (ಸಮುದ್ರೋದಕವು) ಅಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಜಲವು. ತೈತ್ತಿರಿಯ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ—ಅಪಃ ಸೂರ್ಯೇ ಸಮಾಹಿತಾಃ ಎಂದು ಶ್ರುತಿನಾಕೃತಿವಿರುವುದು. ಯಾಭಿರ್ವಾ ಸೂರ್ಯಃ ಸಹ—ಈ ನಾಕೃತ್ಯಾ ಇದೇ ಅರ್ಥವು. ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ವಚನಗಳನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವುದು. ಅಥವಾ ನದೀ ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಶಯದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಬೀಳುವುದರಿಂದ ನೀರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಇರುವನೆಂದು ಹೇಳಿರಬಹುದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನೀರಿಗೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ನಿಕಟಸಂಬಂಧವಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರವು ಸೂಚಿಸುವುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಯಾಭಿಃ—ಯದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ, ಭಿಃ, 'ತೈದಾದೀನಾಮಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ತೈದಾದಿ ಗಣಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶವು ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ, ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಪರರೂಪ, ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಟಾಪ್, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ, ಯಾ+ಭಿಃ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು, ಯಾಭಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಏಕಾಚ್ಛವಾದ ರೂಪವಿದೆಯೋ, ಅದೇ ಅರ್ಥ ಕೊಡುವ ಏಕಾಚ್ಛವಾದ ರೂಪದ ಮುಂದಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ 'ಸಾವಿತಿ ಕಿಮಿದಂ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಮಾಹೋ ಸ್ತಿತ್ವಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನಸ್ಯ' ಇದರ ಅರ್ಥ ಸೌ—ಎಂಬ ಪದದಿಂದ, ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ನು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೇ, ಅಥವಾ ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸುಪ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೇ? ಭಾಷ್ಯ—'ಕುತಃ ಸಂದೇಹಃ?' ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನು? ಸಮಾನೋ ನಿರ್ದೇಶಃ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ 'ಸು' ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತಮಿವಿಭಕ್ತಿ ಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೂ 'ಸೌ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಪ್ತಮಿಾಬಹುವಚನ ಸುಪ್ ನ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿ ಬಂದರೆ ಸು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತಮೈಕವಚನ ಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೂ 'ಸೌ' ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಥಮಾಸಪ್ತಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ 'ಸೌ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವಕಾರಣ ಸಂದೇಹ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೈಯಟಕಾರರು ಭಾವವನ್ನು ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. 'ಯದಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯಂ ಸುರೂಪಂ ಗೃಹ್ಯತೇ ತದಾ ಪ್ರಾಥಮ್ಯಾತ್ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಸ್ಯ ಗ್ರಹಣೇನ ಭಾವ್ಯಮ್, ಅಥ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕಂ ತತಸ್ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನಸ್ಯ | ತದ್ಧಿ ಪ್ರಯೋಗೇ ಸುರೂಪಂ ಶ್ರುಯತೇ | ಪ್ರಥಮೈಕವಚನೇ ತು ವಿಕೃತರೂಪಪ್ರಯೋಗೇ ನ ಸುರೂಪಮಿತಿ ಸಂಶಯಾನಃ ಪೃಚ್ಛತಿ ಸಾವಿತಿ ಕಿಮಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರ ಅರ್ಥ—ಶಾಸ್ತ್ರವ್ಯವಹಾರಸಿದ್ಧವಾದ ಸು ರೂಪವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ, ಸು ಮೊದಲಾದ ೨೧ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಥಮೋಪಸ್ಥಿತ ಪರಿತ್ಯಾಗೇ ಕಾರಣಾಭಾವಃ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಸು ಎಂಬ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು, ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರುಯಮಾಣವಾಗುವ 'ಸು' ಗೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ, ಸಪ್ತಮಿಾಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸು ಅನುಪೂರ್ವಿಯು

ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ 'ಸು' ರೂಪದಿಂದ ಶ್ರುಯಮಾಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ—ರಾಮಃ, ಇತ್ಯಾದಿ, ಇಲ್ಲಿ ಸು ಗೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದಿದೆ. ರಮಾಸು ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸು' ಎಂಬ ಅನುಪೂರ್ವಿಯು ಶ್ರುಯಮಾಣವಾಗುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಪ್ರಾಯೋಗಿಕಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿಗೇ ಗ್ರಹಣ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಸಂಶಯ ಬರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೇ, ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೇ ಎಂದು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿರುವರು.

ಉತ್ತರ-ಭಾಷ್ಯ—ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ || ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವು.

ಭಾಷ್ಯ—ಕಥಂಜ್ಞಾಯತೇ || ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಗೆ ಏರ್ಪಡುವುದು?

ಭಾಷ್ಯ—ಯದಯಂ—' ನಗೋಶ್ವನ್ ಸಾವವಣಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ' ಇತಿಪ್ರತಿಷೇಧಂ-ಶಾಸ್ತಿ ' || ಪಾಣಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು, ' ನಗೋಶ್ವನ್ ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಗೋಶಬ್ದ ಶ್ವ ಶಬ್ದಗಳಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು, ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕಥಂ ಕೃತ್ವಾ ಜ್ಞಾಪಕಮ್ ? ಗೋಶ್ವನ್ಗಳಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಪ್ರತಿಷೇಧದಿಂದ ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ಹೇಗೆ ಏರ್ಪಡುವುದು ?

ಭಾಷ್ಯ—' ಯದಿಪ್ರಥಮೈಕವಚನಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ ಸ್ಯಾದ್ಗೋಶುನೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧವಚನಮನರ್ಥಕಂಸ್ಯಾತ್ ' ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ' ಗೌಃ ' ಶ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವು, ಆದ್ದರಿಂದ ಗೋ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ' ಗೌಃ ' ಎಂದು ಔರಾಂತವು ಏಕಾಚ್ಛವಾದ ರೂಪವು. ಶ್ವ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ' ಶ್ವಾ ' ಎಂಬ ಅಕಾರಾಂತವು ಏಕಾಚ್ಛವಾದ ರೂಪವು. ಗೋಭ್ಯಾಂ ಶ್ವಭ್ಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಗೋ ಎಂಬ ಓಕಾರಾಂತವಾದ ಏಕಾಚ್ಛದ ಮುಂದೆಯೂ ಶ್ವ, ಎಂಬ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಏಕಾಚ್ಛದ ಮುಂದೆಯೂ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಏಕಾಚ್ಛವಾದ ರೂಪವಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಏಕಾಚ್ಛದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ' ಸಾವೇಕಾಚಿಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವಚನವು ವೃಥಾವೇ ಆಗುವುದು. ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋಷು, ' ಶ್ವಸು ' ಎಂದಾಗುವುದರಿಂದ ' ಗೋ ' ' ಶ್ವ ' ಎಂಬುದು ಏಕಾಚ್ಛವಾದ ರೂಪವು ಸಪ್ತಮಿಬಹುವಚನ ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಿಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೋ, ಶ್ವ-ಎಂಬ ಏಕಾಚ್ಛದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭ್ಯಾಂ ಗೋಭ್ಯಾಂ, ಶ್ವಭ್ಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾವೇಕಾಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಅದನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಲು ' ನಗೋಶ್ವನ್ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗೋ ಶ್ವನ್ಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತನಿಷೇಧವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. ಜ್ಞಾಪಕವನ್ನು ಹೇಳುವ ಭಾಷ್ಯದಿಂದಲೇ ' ಸಾವೇಕಾಚಿಃ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೂಪಗ್ರಹಣವು ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದು ಏರ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ' ಸೌ ಯ ಏಕಾಚ್ ' ಸು ಎಂಬ

ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೌಃ, ಶ್ವಾ ಎಂದು ಏಕಾಚ್ಛವಿರುವುದರಿಂದ, ಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಸಾರ್ಥಕವೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ನಿರುಕ್ತಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಲಾರದು, ರೂಪಗ್ರಹಣವನ್ನು ವಿನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರೆ 'ಸಾಯದ್ರೋಪವಿಶಿಷ್ಟಃ ಏಕಾಚ್ಛ' ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾಚ್ಛವಾದ ಯಾವ ರೂಪವಿದೆಯೋ ಗೌಃ, ಶ್ವಾ ಎಂದು ಅದರ ಮುಂದೆ ಗೋಭ್ಯಃ, ಶ್ವಭ್ಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ನಿಷೇಧವು ಅಸಂಗತವಾಗಿ ನಿರುಕ್ತಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗುತ್ತೆ.

ಪ್ರಥಮೈಕವಚನವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ, ಯಾ ಧಾತುನಿ ಮುಂದೆ ಲಟಾ, ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯ, ಶಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್, ತೃತೀಯೈಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯಾತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷ ಬರುತ್ತೆ, ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಯಾನ್' ಎಂದಾಗಲಿ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಾತ್ ಎಂದಾಗಲೀ ಏಕಾಚ್ಛವಾದ ರೂಪವು ಇರುವುದು. ಅದರ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ, ಕಿಂತು 'ಯಾತ್' ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನೇ ಯದರ್ಥವಿಶಿಷ್ಟಮೇಕಾಚ್ಛಾಪಂ, ತದರ್ಥವಿಶಿಷ್ಟೈಕಾಚ್ಛಃ ಪರವಾದ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ 'ಸಾವೇಕಾಚ್ಛಃ' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಬರದೇ ಹೋಗುವುದು. ಪ್ರಥಮೈಕ ವಚನದಲ್ಲಿರುವ 'ಯಾತ್' ಎಂಬ ವಿಕೃತಿರೂಪಗ್ರಹಣದಿಂದ ಯಾತ್ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿರೂಪಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ ಬರಲಾರದು, ಯದಾಗಮಾಸ್ತದ್ಗಣೀಭೂತಾಸ್ತದ್ಗ್ರಹಣೇನ ಗೃಹ್ಯಂತೇ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವು ಆಗಮರಹಿತಗ್ರಹಣವಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಮವಿಶಿಷ್ಟಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಆಗಮವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಯಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಆಗಮರಹಿತವಾದ 'ಯಾತ್' ಗೆ ಗ್ರಹಣಬರಲಾರದು. 'ತನ್ನೃದ್ಯ ಸತಿತಸ್ತ ದ್ಗ್ರಹಣೇನ ಗೃಹ್ಯತೇ' (ಪರಿಭಾ. ೯೦) ಎಂಬುದೂ ಕೇವಲ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತೆ. ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ 'ಯಾನ್‌ತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯಾತ್' ಎಂಬ ಕೇವಲಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲಾರದು.

'ಸಾವೇಚ್ಛಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ಅರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಏಕಾಚ್ಛವಾದ ರೂಪವಿದೆಯೋ, ಎಂದು ರೂಪಗ್ರಹಣ ವಿನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕಿಂತು ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ಏಕಾಚ್ಛವಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು 'ಸಾವೇಚ್ಛಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಏವಂಚ, ಯಾತ್ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಛವಾಗಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಬಹುದು, ಎಂದರೆ, ಈಗ ಯದ್ಯಪಿ 'ಯಾತಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷವಿಲ್ಲ ಆದರೂ ದೋಷಭ್ಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷ ಬರುವುದು. 'ದೋಃ' ಎಂದು ಪ್ರಥಮೈಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ದೋಃಶಬ್ದವು ಏಕಾಚ್ಛವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಭ್ಯಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ 'ಪದ್ವನ್ನೋಮಾಸ್ ಹೃನಿ ಶಸನ್ಯೋಷನ್ಯೋಷನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೋಷನ್ ಆದೇಶ ಬಂದ ಮೇಲೆ ದೋಷಃ+ಭ್ಯಾಂ ಎಂದಿರುವಾಗಲೂ ಭ್ಯಾಮ್‌ಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. 'ದೋಷಭ್ಯಾಮ್' ಎಂದು ಮಧ್ಯೇದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಇಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವು. ಆದ್ದರಿಂದ ರೂಪಗ್ರಹಣವನ್ನು ವಿನಿಶ್ಚಯಿಸಲೇಬೇಕು. ಈಗ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಏಕಾಚ್ಛವಾದ ರೂಪವು 'ದೋಃ' ಎಂದು. ಅದರ ಮುಂದೆ ಭ್ಯಾಂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸಾವೇಕಾಚ್ಛಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಿಂತು 'ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಸ್ಥಿತಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ. ದೋಃಶಬ್ದವು

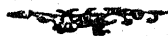
‘ದಮೋರ್ಜೋಸಿ’ (ಉ. ಸೂ. ೨೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೋಷಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ದೋಷನ್ ಆದೇಶವೂ ಸಹ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ಬಂದರೆ ದೋಷಭ್ಯಾಂ ಎಂದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ, ಸೌ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೂ, ‘ಸೌವೇಕಾಚಿಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪ ಗ್ರಹಣ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡದೇ ಇದ್ದರೆ ದೋಷಭ್ಯಾಂ. ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷ ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ದೋಷಭ್ಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವಾರಣೆಗಾಗಿ ‘ಸೌವೇಕಾಚಿಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೂಪ ಗ್ರಹಣವಿವಕ್ಷೆಯು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಯಾತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ ಬರಲಾರದು. ಅದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈಗ ‘ಯಾತ್ಸು’ ಎಂದು ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಸೌಯದೇಕಾಜ್ಯೂಷಂ ಯಾತ್, ಇತಿ, ತತಃಪರವಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಾತಾ, ಯಾತ್ಸಾನ್, ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ‘ಸೌವೇಕಾಚಿಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ರೂಪಗ್ರಹಣವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೂ ‘ದೋಷಭ್ಯಾಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷ ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ದೋಷು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಪರದಲ್ಲಿ ‘ದೋಷಿ’ ಎಂಬ ರೂಪವಿದೆ. ಇದು ದೋಷಭ್ಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ಶ್ರುತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ದೋಷ್ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೋಷನ್-ಆದೇಶ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ‘ಸ್ಥಾನಿನದಾದೇಶಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೬) ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವದಿಂದ ದೋಷನ್ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ದೋಷಿ ಎಂಬ ರೂಪದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೂಪವಿದೆಯೋ ತತಃಪರವಾದ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಭ್ಯಾಂ, ಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ‘ದೋಷಭ್ಯಾಂ ಸ್ವಾಹಾ’ ತ್ರೈತ್ತೀಯದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವೇ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಇಷ್ಟವು ಎನ್ನಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ರೂಪವಿದೆಯೋ ಆ ರೂಪವೇ ಶ್ರುತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ‘ಸೌವೇಕಾಚಿಃ’ ಎಂಬುದು ಬರುವುದು. ಎಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶ್ರುತವಾಗದೆ ಇದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವದಿಗಳಿಂದ ಅದೇ ರೂಪವಿದೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಏವಂಚ ದೋಷಭ್ಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷಿ ಎಂಬುದು ಶ್ರುತವಾಗಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಸೌವೇಕಾಚಿಃ ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ನಗೋತ್ಪನ್’ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶುನಃ, ಶುನಾ, ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿರುವುದು ಅಸಂಗತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ‘ಶ್ವಸು’ ಎಂದು ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ, ಇಲ್ಲಿ ಶ್ವ ಎಂಬ ರೂಪವು ಶ್ರುತ, ನಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ವರವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ‘ನಲೋಪಃ ಸುಪ್ಸ್ವರ-’ (ಪಾ ಸೂ ೮-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧತ್ವ ಬಂದರೂ ‘ಶ್ವಃ’ ಎಂದು ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುತ್ತಿ. ಶುನಃ, ಶುನಾ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶುಃ, ಎಂಬ ರೂಪವು ಶ್ರುತವೇದಿನಾ, ಶ್ವ ಎಂದಾಗಲಿ ಶ್ವ, ಎಂದಾಗಲಿ ಶ್ರುತವಾಗಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ‘ಸೌವೇಕಾಚಿಃ-’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಅಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕು, ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶ್ರುತವಾದ ರೂಪವೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈಗ, ಶ್ವನ ಏಕದೇಶವಾದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಿಂದ ಉಕಾರ ಬಂದು ಏಕದೇಶಕ್ಕೆ ವಿಕಾರ ಬಂದಿದ್ದರೂ ‘ಏಕದೇಶವಿಕ್ಯತಮನನ್ಯವತ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಃ ಎಂಬುದೇ ಇದೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ‘ಸೌವೇಕಾಚಿಃ-’ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಅದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶುನಃ, ಶುನಾ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಷೇಧವಾದ ಉದಾಹರಣೆಯು ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏವಂಚ ದೋಷಭ್ಯಾಂ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವದಿಂದ ದೋಷಿ, ಎಂಬ ರೂಪ

ವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಲಿ ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ, ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ 'ಏಕಾಚಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ. ತಥಾಚ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಅರ್ಥ ಕೊಡುವ ಏಕಾಚ್ಯವಾದ ಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ರೂಪದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಏಕಾಚ್ಯದ ಮುಂದೆಯೇ ಇರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರನಿಷ್ಕರ್ಷಾರ್ಥವಾಗುವುದು, ದೋಷಭ್ಯಾಂ, ಎಂಬುದು ದೋಷ ಎಂಬ ಅನೇಕಾಚ್ಯದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೌ ಎಂಬ ಪದವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಏಕಾಚಃ ಪರಂ, ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ ಸ್ಯಾತ್, ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತೆ. ರಾಜ್ಞಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಟಾವು 'ರಾಜ್ಞ್' ಎಂಬ ಏಕಾಚ್ಯದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತೆ. ಏಕಾಚಃ ಎಂದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಸೌ, ವರ್ಮಾನಾತ್ ಶಬ್ದಾತ್ಪರಾ ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ ಸ್ಯಾತ್, ಎಂದು ಸಾರ್ವೇಕಾಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈಗಲೂ ರಾಜ್ಞಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೌ ವರ್ಮಾನ ಶಬ್ದಾತ್ಪರವಾದ ಟಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತೆ. ಸೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ' ಎಂಬ ಸು ಪರಕತ್ವ ಸಂಭವಿಸದ ಶಬ್ದವು ವ್ಯಾವರ್ತಕವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏವಂಚ ಇಲ್ಲಿ ಸೌ, ಏಕಾಚಃ ಎಂದೆರಡೂ ಇರಲೇಬೇಕು. ಸೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಾಬಹುವಚನವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ರೂಪಗ್ರಹಣವನ್ನೂ ನಿವಕ್ಷಿಸಬೇಕು ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನವು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಹೀಗಾದರೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆಭ್ಯಾಂ, ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲೂ, ಏಭಿಃ, ಏಷಾಮ್, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ಸಾರ್ವೇಕಾಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು ಲಭಿಸಲಾರದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆಸು, ಎಂದು ಸಪ್ತಮಾರೂಪವು, ಆದ್ದರಿಂದ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆ-ಎಂಬ ಏಕಾಚ್ಯ ರೂಪವು ಶ್ರುತವು, ಆಭ್ಯಾಂ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತಹ, ಆ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭ್ಯಾಂಗೆ ಸಾರ್ವೇಕಾಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ, ಪುಲ್ಲಿಂಗ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಏಷು, ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏ, ಎಂದು ಏಕಾಚ್ಯವಾದರೂ, ಏಭಿಃ, ಏಷಾಂ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಏ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ, ಭಿಷ್ ಸಾಮಾಗಳಿಗೆ ಸಾರ್ವೇಕಾಚಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬಂದರೆ 'ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗುವುದು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ 'ಇದಮೋನ್ವಾ-ದೇಶೇಶನುದಾತ್ತಸ್ತೃತೀಯಾದೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಶ್ಗೆ ಅನುದಾತ್ತ ವಿಧಿಯು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ, ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಶ್ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಏಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗಲಾರದು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸರ್ವಥಾ ಅಶ್ಗೆ ಅನುದಾತ್ತವಿಧಿಯು ವ್ಯರ್ಥವಾದರೆ 'ವ್ಯರ್ಥಂಸತ್ ಕಿಂಚಿ ದರ್ಥಂ ಜ್ಞಾಪಯತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನಿರುಕ್ತಾರ್ಥವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಅದು ಸರ್ವಥಾ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವೇಕಾಚಃ ಎಂದು ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಬಾರದೋ ಅಲ್ಲಿ ಶೇಷ ನಿಘಾತದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಲಾರದು. ಅಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕವು. ಉದಾಹರಣೆ-ಪುಲ್ಲಿಂಗ

ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು, ಪುಂ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏ, ಏಕಾಚ್ಚ ರೂಪ, ಆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಎಂತಹ ಏಕಾಚ್ಚರೂಪವಿದೆಯೋ ಅದು ಇಲ್ಲವು. ಅಸು ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆ ಎಂಬ ರೂಪವು ಯದ್ಯಪಿ ಇದೆ. ಆದರೇನು, ಅರ್ಥವು ಬೇರೆಯಾಗುತ್ತದೆ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಬೋಧಕನಾದ ಆ, ಎಂಬ ಏಕಾಚ್ಚ ರೂಪವಿದು, ಪುಂನಪುಂಸಕದ ಆಭ್ಯಾಂ ನ ಆ ವು ಪುಂ. ನಪುಂಸಕ ಬೋಧಕನಾದ ಏಕಾಚ್ಚರೂಪವು. ಏವಂಚ ಸೌ ಯದರ್ಥ ವಿಶಿಷ್ಟಮೇಕಾಜ್ರೂಪಂತತಃಪರವಾಗುವು ದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪು. ನ. ಲಿಂ. ಆಭ್ಯಾಂಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧಿಸದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅನು ದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅನುದಾತ್ತವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ವಾದೇಶವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅನುದಾತ್ತವಿಧಿಯು ಜ್ಞಾಪಿಸಲಾರದು. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ದಲ್ಲಿ ಅವರ್ಣಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ' ನಗೋತ್ಪನ್ ' - ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದು ಎನ್ನಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ' ಊಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ ರೈದ್ಯುಚ್ಛಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತಾತ್; ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಭ್ಯಾಂನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅನುದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಾತ್ಪರವಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದಕಾರಣ ' ಊಡಿದಂ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧಿಸ ಲಾರದು. ಏವಂಚ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಇಷ್ಟವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ' ಏಭಿರಗ್ನೇ ಪಿಬಸಿ ತ್ವನೇ ಪಾಮ್ ' ' ಏಭಿರಗ್ನೇ ದುಮೋ ಗಿರಃ ' - (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ವೈದಿಕಪ್ರಯೋಗ ಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವೇ ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾವೇಕಾಚ್ಚ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರಿಷ್ಕೃತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವೇ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಏಭಿಃ-ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾನು ದಾತ್ತವು ಛಾಂದಸನೆಂದೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತೆ ' ಏಭಿರಗ್ನೇ ಇತ್ಯಾದೌ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಪದಶ್ರವಣಂತು ಛಾಂದಸಮಿತಿ ತದ್ಭಾವಃ ' (ಉದ್ಯೋತ ೬-೧-೧೬೮) ಅನೈತು, ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರದೀಪಾಶಯವರ್ಣನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋತಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದ ಶೇಖರದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಕಲೆಯನ್ನು ನೋಡಿದ ಸಮಾಧಾನಗ್ರಂಥವು ಉಪ್ಪವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧ ಶೇಖರರೀತ್ಯಾ ಸಾವೇಕಾಚ್ಛಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರಿಷ್ಕೃತಾರ್ಥ ವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಏಭಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ತಡೆಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ವನ್ನು ವಿಚಾರಿಸುವ, ಯಾಭಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾವೇಕಾಚ್ಛಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಅದಕ್ಕೆ ' ನಗೋತ್ಪನ್ ಸಾವವರ್ಣರಾಡಜ್ಜುಚ್ಛುಚ್ಛಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ಗೋಶಬ್ಧ, ಶ್ವನಶಬ್ಧ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ ಕ್ವಿಬಂತವಾದ ರಾಟ್ ಶಬ್ದ, ಅಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಅಜ್ ಶಬ್ದ, ಕ್ರುಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಕ್ರುಜ್ ಶಬ್ದ, ಕೃಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಕೃತ್ ಶಬ್ದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಮತುಸ್ವಿಗೂ ಉದಾತ್ತಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ' ಯಾ ' ಎಂದು ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಯಾ ನ ಮುಂದಿರುವ ಭಿಸ್ಗೆ ಉದಾತ್ತಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಿಕ್ಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು || ೧೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಪೋ ದೇವೀರುಪ ಹ್ವಯೇ ಯತ್ರ ಗಾವಃ ಪಿಬಂತಿ ನಃ |

ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಹವಿಃ || ೧೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಪಃ | ದೇವೀಃ | ಉಪ | ಹ್ವಯೇ | ಯತ್ರ | ಗಾವಃ | ಪಿಬಂತಿ | ನಃ |

ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ | ಕರ್ತವ್ಯಂ | ಹವಿಃ || ೧೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನೋಽಸ್ಮದೀಯಾ ಗಾವೋ ಯತ್ರ ಯಾಸ್ವಪ್ನ ಪಿಬಂತಿ ಪಾನಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತಾ ಅಪೋ ದೇವೀ-
ರುಪ ಹ್ವಯೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಿ | ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾಭ್ಯೋಽದ್ಭ್ಯೋ ದೇವತಾಭ್ಯೋ ಹವಿಃ
ಕರ್ತವ್ಯಂ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಕರ್ತವ್ಯಂ || ಅಪಃ | ಉಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಶಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಿಬಂತಿ |
ಪ್ರಾಪ್ತೇತ್ಯಾದಿನಾ ಪಿಬಾದೇಶಃ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ
ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ || ನಿಪಾತ್ಯೇರ್ಯದ್ಯದೀತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಕರ್ತವ್ಯಂ |
ಡುಕೃಷ್ಣಾ ಕರಣೇ | ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ವೇಕೇನ್ವೇನ್ವತ್ವನಃ | ಪಾ. ೩-೪-೧೪ | ಇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ತ್ವನ್ವ-
ತ್ಯಯಃ | ಗುಣಃ | ನಿತ್ಸರ್ವೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನಃ—ನಮ್ಮ | ಗಾವಃ—ಹಸುಗಳು | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿ | ಪಿಬಂತಿ—ನೀರು ಕುಡಿಯು-
ವವೋ | (ಆ) ಅಪೋ ದೇವೀಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಆ ಉದಕವನ್ನು | ಉಪ ಹ್ವಯೇ—ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು |
ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ—ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಆ ಉದಕಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ | ಹವಿಃ—ಹವಿಃಪ್ರದಾನವು | ಕರ್ತವ್ಯಂ—ಮಾಡ-
ಲ್ಪಡಬೇಕು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನದಿಯೇ ಮುಂತಾದ ಯಾವ ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಗೋವುಗಳು ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವವೋ ಆ ಶ್ರೇಷ್ಠ
ವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು. ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಆ ಉದಕವನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ನಾವು ಹವಿಃಪ್ರದಾನವನ್ನು
ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು.

English Translation.

I invoke hither the sacred waters at which our cows drink ; our oblations are to be made to those streams.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ—ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾಭ್ಯೋ ದೇವತಾಭ್ಯಃ—ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಉದಕಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆವೋ ದೇವೀಃ ಎಂದರೆ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಥವಾ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಹರಿಯುವ ನೀರನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿಯೇ ಮುಷಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯದಿರುವ ಸರೋವರ, ತಟಾಕಾದಿಗಳ ಉದಕವೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪಾಸಾಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಿಹಿನೀರನ್ನೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಲಾಗಿರುವುದು. ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿಗೆ ಅಷ್ಟು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಪಃ—ಅಪ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನ ಶನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಶ್ವಾಗೆ ‘ಲಶಕ್ವತದ್ವಿತೀ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬರಲು ‘ತಸ್ಯಲೋಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಅಪ್+ಅಪ್-ಅಪಸ್, ಸ್, ಗೆ ‘ಸಸಜುಷೋರುಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ, ‘ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ, ಅಪಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಊಡಿದಮ್‌ಸದಾಪ್ಯಪ್ಪುಮ್‌ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೧) ‘ಸಾವೇಕಾಚಃ’—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಏಕಾಚಃ’ ಎಂದೂ, ‘ಅಂತೋದಾದುತ್ತರಪದಾತ್’—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಎಂದೂ, ‘ಅಂಜೇಶ್ವಂದಸ್ಯಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಂ ಎಂದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಊತ್ ಏಕಾಚ್ಚ್ರವವು ಆಗಿದೆ. ಏಕಾಚ್ಚ್ರವಾಗಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಏಕಾಚಃ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಆಲ್ಲ, ಅಸಂಭವಾತ್. ‘ಸಂಭವವ್ಯಭಿಚಾರಾ ಭ್ಯಾಂಸ್ಯಾದ್ವಿಶೇಷಣಮರ್ಥವತ್’ ಎಂದು ನ್ಯಾಯವು. ಸಂಭವ-ಯೋಗ್ಯತಾ, ವ್ಯಭಿಚಾರಃ-ಇತರಾವೃತ್ತಿಃ ಈಗ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆದ ಊತ್, ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳೂ ಏಕಾಚ್ಚ್ರಗಳೂ ಆದ ಇದಮ್‌ ಶಬ್ದ, ಆರು ಪಾದಾದಿಗಳು, ಅಪ್, ಪುಮ್, ರೈ, ದಿವ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಊತ್‌ಘಟಿತಸಮುದಾಯವನ್ನು ಊತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಏಕಾಚಃ ಎಂಬುದು ಊತಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆದ ಊತ್‌ಘಟಿತವಾದ ಏಕಾಚ್ಚ್ರಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಊತ್ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಪ್ರಷ್ಠಾಹಃ, ವಿಶ್ವಾಹಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಏಕಾಚಃ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು ‘ಶ್ರುತಾನುಮಿತಯೋಃ ಶ್ರುತಸಂಬಂಧೋ ಬಲೀಯಾನ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಲ್ಲ. ಏವಂಚ, ಪ್ರಷ್ಠಾಹ್, ವಿಶ್ವಾಹ್ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅನೇಕಾಚ್ಚ್ರವಾದರೂ, ಊತ್ ಎಂಬುದು ಏಕಾಚ್ಚ್ರವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು, ಏವಂಚ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಪದಾ ಇತ್ಯಾದಿ

ಗಳಲ್ಲೂ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಸ್ಮ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಏಕಾಚ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಶಸ್ಮ ಎಂಬ ಅಸರ್ದ ಸ್ಥಾನವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಪಿಬಂತಿ—‘ ಸಾ ಸಾನೇ ’ ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರ್ಛಿಪ್ರತ್ಯಯ, ‘ ರೋನ್ತಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಞಕ್ಕೆ ಅದೇಶ ಸಾ+ಅನ್ತಿ ‘ ಕರ್ದರಿಶಪ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಸಾ+ಅ+ಅನ್ತಿ ಈಗ ‘ ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಸ್ಥಾಮ್ನಾದಾಬ್ದಿಶ್ಯ ತ್ವಿರ್ವರ್ತಿಸದಸದಾಂ ಪಿಬಚಿಘ್ರಧಮತಿಷ್ಠ ಮನಯಚ್ಚಪಶ್ಯಚ್ಚೌಶೀಯ ಸೀದಾಃ | ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಇತ್ಯಂಜ್ಞಕಶಕಾರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಾ ಮೊದಲಾದ ೧೧ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪಿಬ ಮೊದಲಾದ ೧೧ ಅದೇಶ ಗಳು ಬರುವುವು. ಪಿಬ ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತವೇ ಅಥವಾ ಪಿಬ್ ಎಂದು ಬಾಂತವೇ ಎಂಬುದನ್ನು (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೮-೧೧) ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವೆವು. ಪಿಬ ಅದೇಶ ಬಂದರೆ ಪಿಬ+ಅ+ಅನ್ತಿ, ಎರಡಾವರ ‘ ಅತೋ ಗುಣೇ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಅ, ಏ, ಓ ಎಂಬ ಗುಣಸಂಜ್ಞಕವರ್ಣಗಳ ಸರದಲ್ಲಿ ದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪ ಒಂದೇ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಪಿಬನ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ ಪಿಬಾನಾನಿಸಾತನಾತ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ವಾ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂದು ‘ ಧಾತೋಃ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಪರಿತವಾದ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪಿಯ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ, ಬ ನ ಅಕಾರ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಶಪ್ ವಿಕರಣದ ಅಕಾರ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ‘ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಈ ಅನುದಾತ್ತ ಅಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ‘ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ’-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೭) ಎಂಬ ಲಸ್ಯಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರದಿಂದ ಅನ್ತಿ ಯ ಅಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ. ಪುನಃ ಪರರೂಪವು ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಈ ಅನುದಾತ್ತವು ಇ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಎಂದು ಅದಂತಾದೇಶದಪಕ್ಷದ ಸ್ಥಿತಿ, ಪಿಬ್ ಎಂದು ಹಲಂತಾದೇಶ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ ಧಾತೋಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿ ಯ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ, ಶಪ್ ಮೊದಲಿನಂತೆ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನ್ತಿಯೂ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಪರ ರೂಪವೂ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಸ್ವರಿತವೂ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಮೊದಲನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೬) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಪಿ ಬ ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಬ್ ಉಪಧಿ ಯಾಗುತ್ತೆ. ಲಘುವು ಉಪಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ ಅಂಗವೃತ್ತೇಪುನರ್ವೃತ್ತಾವವಿಧಿರ್ನಿಷ್ಕಿ ತಸ್ಯ ’ (ಪರಿಭಾ ೯೦) ಅಂಗಾಧಿಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಬಂದು ಒಂದು ರೂಪವು ಪರಿನಿಷ್ಕಿತವಾದಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಗಾಧಿ ಕಾರೀಯ ಶಾಸ್ತ್ರಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿಬಾದೇಶ ಬಂದನಂತರ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಗುಣಕ್ಕೆ ವಾರಣೆ, ೬ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ೪ನೇ ಪಾದ ಮತ್ತು ೭ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಪೂರ್ವಾ ಅಂಗಾಧಿಕಾರವು ಎಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು. ‘ ನಿಸಾತ್ಯೇರ್ಯದ್ಯದಿಹಂತಕುವಿನ್ನೇಚ್ಛೇಚ್ಛೇಣಕಚ್ಚಿದ್ಯುತ್ರ ಯುಕ್ತಮ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಯದಿತ್ಯಾದಿ ಯತ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ ಪೂರ್ತ ಒಂದೇ ಪದ ಲುಪ್ತತ್ವತೀಯಾಂತ, ಇಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ನಿಸಾತ್ಯಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅನನ್ವಿತವಾಗುವುದು. ಸಮಾಸವೆಂದು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಯತ್ರಾಂತಪದವು ಸಮಾಸದ ಏಕದೇಶವಾಗುವುದು. ಆಗ ‘ ಪದಾರ್ಥಃ ಪದಾರ್ಥೇನಾನ್ವೇತಿ ನತು ತದೇಕದೇಶೇನ ’ ಎಂದು

ಪದ, ಪದದ ಅರ್ಥವು ಮತ್ತೊಂದು ಪದದಿಂದ ಉಪಸ್ಥಿತವಾದ ವಿಶೇಷ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಏಕದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನಿಸಾತ್ಮೈಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸೈಕದೇಶವಾದ ಯತ್ರಾಂತ ಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಅನ್ವಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಬರಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ 'ಋದ್ಧಸ್ಯ ರಾಜಪುರುಷಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋದ್ಧಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸೈಕದೇಶವಾದ ರಾಜ್ಞಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸರ್ವತಾಂತ್ರಿಕರೂ ಒಪ್ಪಿರುವರು. ಏವಂಚ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಹೀಗೆ ಏರ್ಪಡುತ್ತ ನಿಸಾತಗಳಾದ ಯತ್, ಯದಿ, ಹಸ್ತ, ಕುವಿತ್, ನೇತ್, ಚೇತ್, ಚಣ್, ಕಚ್ಚಿತ್, ಯತ್ರ, ಇವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ 'ಪಿಬನ್ತಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ತಿಜ್ಜತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕರ್ತೃಮ್—(ಡು) ಕೃಷ್ಣ ಕರಣೇ 'ಘಾತು, ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ವೈಕೇನ್ ಕೇನ್ಯತ್ವನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) 'ತಯೋರೇವಕೃತ್ಯಕ್ತಖಲರ್ಥಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಕ್ತ-ಪ್ರತ್ಯಯ, ಖಲರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯ ಇವು ಭಾವ, ಕರ್ಮ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾವ, ಕರ್ಮ ಈ ಎರಡೂ ಕೃತ್ಯಾರ್ಥಗಳು, 'ಕೃತ್ಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೫) ಈ ಸೂತ್ರವು 'ಋಲ್ ಪ್ರಚೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಸೂತ್ರದವರಿಗೆ (ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು) ಅಧಿಕೃತವಾದುದು. ಈ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಏವಂಚ, ಭಾವ ಕರ್ಮ ರೂಪವಾದ ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತನ್ವೈ, ಕೇನ್, ಕೇನ್ಯತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವನ್ ಬಂದರೆ ಕೃ+ತ್ವನ್ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ ಧಾತುಕಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೭-೮೪) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಂತಾಗಕ್ಕೆ ಗುಣವಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಎಂಬ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋಗೆ-ಗುಣ. ಅದು ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್+ತ್ವನ್, ನ್ನಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ನಿವೃತ್ತಿ, ಕರ್+ತ್ವ, ಇದು 'ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಪ್ಸ್ವಗ್ನಂತರಮೃತಮಪ್ಪ ಭೇಷಜಮಸಾಮುತ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ।

ದೇವಾ ಭವತ ವಾಜಿನಃ || ೧೯ ||

|| ಪದವಾಡಃ ||

ಅಪ್ ಸು | ಅನ್ತಃ | ಅಮೃತಂ | ಅಪ್ ಸು | ಭೇಷಜಂ | ಅಪಾಂ | ಉತ |

ಪ್ರ ಶಸ್ತಯೇ |

ದೇನಾಃ | ಭವತ | ವಾಜಿನಃ || ೧೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಪ್ನು ಜಲೇಷ್ವಂತರ್ಮಧ್ಯೇನ್ಮೃತಂ ಪೀಯೂಷಂ ವರ್ತತೇ | ತಸ್ಯಾಬ್ಜಿಕಾರತ್ನಾತ್ | ಅಮೃತಂ
ನಾ ಅಸ ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾಚ್ಛೇ | ತಥೈವಾಪ್ನು ಭೇಷಜಮೌಷಧಂ ವರ್ತತೇ | ಹ್ವಾದ್ರೋಗನಿವರ್ತಕಸ್ಯಾ-
ನ್ನಸ್ಯಾಪ್ತಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್ | ಉತಾಪಿ ಚ ತಾದೃಶೀನಾಮಾಪಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಂ
ಹೇ ದೇವಾ ಋತ್ವಿಜಾದಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ | ಏತೇ ವೈ ದೇನಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಯದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಇತಿ
ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ | ವಾಜಿನೋ ವೇಗವಂತೋ ಭವತ | ಶೀಘ್ರಂ ಸ್ತುತಿಂ ಕುರುತೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಪ್ನು |
ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮುದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯೋನಃ ಸ್ವರಿತ
ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಅಮೃತಂ | ನಳೋ ಜರಮರಮಿತ್ರಮೃತಾಃ | ಪಾ. ೬-೨-೧೧೬ | ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾ-
ದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ | ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ | ಪಾ. ೬-೨-೫೦ | ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ಭವತ | ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇವ
ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಪ್ನು ಅಂತಃ—ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನೀರಿನಲ್ಲಿ) | ಅಮೃತಂ—ಅಮೃತವಿರುವುದು | ಅಪ್ನು—ನೀರಿ
ನಲ್ಲಿ | ಭೇಷಜಂ—ವ್ಯಾಧಿನಾಶಕವಾದ ಔಷಧವು ಇರುವುದು | ಉತ—ಮತ್ತು | (ಹೇ) ದೇನಾಃ—ಎಲೈ ದೇವತೆ
ಗಳೇ (ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಾದಿ ಜನಗಳೇ) | ಅಪಾಂ—ಉದಕಗಳ (ನೀರಿನ) | ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ—ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥ
ವಾಗಿ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ವಾಜಿನಃ—ತ್ವರಿತಯುಕ್ತರಾಗಿ (ಬೇಗನೆ ಸಿದ್ಧರಾಗಿ) | ಭವತ—ಆಗಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಮೃತವಿರುವುದು, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಧಿಯನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸುವ ಔಷಧ ಎಂದರೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರು
ವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾದಿಜನರೇ, ನೀವು ಬೇಗನೆ ಆ ಉದಕಗಳನ್ನು
ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧರಾಗಿ.

English Translation.

(There is) ambrosia in the waters, (there is) medicine in the waters ;
therefore divine priests, be prompt in their praise.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನೀರಿನ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನೂ ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಬಹು ಜಿನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು—ಆಪೋ ನಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನ್ಯಾಪಃ ಪ್ರಾಣಾ ನಾ ಆಪಃ ಪಶವ ಆಪೋಽನ್ನಮಾಪೋಽಮೃತಮಾಮಃ ಸಂರಾಡಾಪೋ ವಿರಾಡಾಪಃ ಸ್ವರಾಡಾಪಶ್ವಂದಾಗ್ಸ್ಯಾಪೋ ಜ್ಯೋತಿಗ್ಸ್ಯಾಪೋ ಯಜೂಗ್ಸ್ಯಾಪಃ ಸತ್ಯಮಾಪಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಅಪೋ ಭೂರ್ಭುವಸ್ಸುವರಾಪ ಓಂ ||

ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತವೂ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಪಶುಗಳೂ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಜೀವಿಸುವವು ಎಂದರೆ ನೀರೇ ಸಮಸ್ತ ಜೀವಜಂತು ವನಸ್ಪತಿಗಳಿಗೂ ಆಧಾರಭೂತವಾದುದು. ನೀರಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯೂ ಜೀವಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ನೀರೇ ಪ್ರಾಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ನೀರಿನಿಂದ ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳೂ ಸಸ್ಯವರ್ಗವೂ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ನೀರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಆಹಾರ (ಅನ್ನ) ವಾಗಿರುವುದು. ಆಹಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ದಿವಸ ಜೀವಿಸಬಹುದು. ನೀರಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಜೀವಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗ ನೀರು ರಕ್ತ ಮುಂತಾದವು ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನೀರು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ನೀರನ್ನು ಅಮೃತವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಲ್ಲ. ನೀರು ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, “ಆಪೋನಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸಲಿಲಮಾಸೀತ್” ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ನೀರಿನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ನೀರೇ ಮೂಲಭೂತವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ನೀರು ಸಮಸ್ತ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಸಾರುತ್ತಿರುವುದು.

ಅಮೃತಂ ಭೇಷಜಂ—ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ನೀರು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿಯೂ ಜೀವನಾಧಾರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಮೃತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅಮೃತವು ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದ್ರವರೂಪವಾದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆಪಃ—ನೀರು ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೂ ನೀರನ್ನು ಅಮೃತವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ನೀರಿನಿಂದ ಅನೇಕ ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸಬಹುದು. ಮತ್ತು ಔಷಧಿಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನೀರು ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿ ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಔಷಧಿಗಳು ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಧಿ ನಿನಾರಣೆ ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯು ಎಷ್ಟುಮಟ್ಟಿಗೆ ಇರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಆಯುರ್ವೇದ ಮೊದಲಾದ ವೈದ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದೇವಾಃ—ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಃ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂಖ್ಯೋಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಾದಿ ಜನರೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದೇವತೆಗಳೆಂದು—

“ ಏತೇ ವೈ ದೇವಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಯದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ” ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿನಾಕೃತ್ಯಗಳು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ದೇವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಜೋಧನೆ ಮಾಡಿರುವುದು.

ವಾಚಿನಃ—ವೇಗವಂತಃ, ಶೀಘ್ರಗಾಮಿನಃ—ಬೇಗನೆ, ತ್ವರಿತಯುಕ್ತರಾಗಿ, ಕಾಲವಿಳಂಬವಿಲ್ಲದೆ, ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಥವಾ “ಅನ್ನಂ ವೈ ವಾಚಃ” ವಾಚ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಶ್ರುತಿನಾಕೃತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತರಾಗಿ ಎಂದರೆ ಹವಿಃಪ್ರದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಿ ಎಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯ ||

ಅಪ್ಪು—ಅಪ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ, ‘ ಉಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮೈ-ದ್ಯುಭ್ಯಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ. ಇದರಿಂದ ಸು ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ. ಇಲ್ಲಿಯ ಉದಾತ್ತ ಉಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತಃ ಪದದ ಸ್ವರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ ಇಕೋ ಯಣಿಚಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ ಯಂ ಬ ಯಣ್ ಬರುತ್ತೆ. ಏವಂಚ ಈ ವ್-ಕಾರವು ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣ್, ‘ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಮಣಃ ಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣ್‌ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತಃ ಶಬ್ದದ ಅನುದಾತ್ತ ಅ-ಗೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಮೃತಂ—ಮೃತ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ನಇಗ್ಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಬಂದರೆ, ನ್ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅ, ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ‘ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ. ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ‘ ನಇಗ್ಗೆ ಜರಮರ ಮಿತ್ರ ಮೃತಾಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಇಗ್ಗೆನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜರ, ಮರ, ಮಿತ್ರ, ಮೃತ, ಈ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಮೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ—ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ, ‘ ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ’ ಧಾತು. ‘ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರಿನ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂದು ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಕಾರಕ್ಕೆ ‘ ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ವಿತಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ‘ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ’ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ, ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ಇಲ್ಲಿ ‘ ತಾದೌಚಿ ನಿತಿ ಕೃತ್ಯತೌ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ತು, ವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಕಾರೇಂತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿಯೂ, ತಕಾರಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರದಿದ್ದರೆ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರ ಎಂಬ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಕೃತ್ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದ, ಪ್ರ, ‘ ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ ’ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಇದೇ ಸ್ವರವು ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಪೂರ್ವಪ್ರದರ್ಶಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಭವತ—ಇದರ ಹಿಂದೆ ‘ ದೇವಾಃ ’ ಎಂಬ ಆಮನ್ವಿತವಿದೆ, ‘ ಆಮನ್ವಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಜೋಧನಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವು ಅವಿದ್ಯಮಾನದಂತೆ ಆಗುತ್ತೆ ಎಂದು ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತೆ. ಏವಂಚ ಭವತೌ, ಎಂಬುದು ಪದಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರ

ತಕ್ಕದೂ ಆಗುವುದು ಅನುದಾತ್ತವಿಧಿಯಲ್ಲಿ 'ಪದಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೭) ಎಂದು ಅಧಿಕಾರ ಇರುವುದರಿಂದ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೇ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾದಾದೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪಾದದ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಭವತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ತಿಜ್ಞತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೧೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಪು॑ ನೇ॑ ಸೋ॒ಮೋ॑ ಅಬ್ರ॒ವೀದ॑ನ್ತ॒ರ್ವಿಶ್ವಾ॑ನಿ ಭೇ॒ಷಜಾ॑ ।
ಅಗ್ನಿಂ॑ ಚ॒ ವಿಶ್ವ॑ಶಂಭುವ॒ಮಾಪ॑ಶ್ಚ ವಿಶ್ವ॑ಭೇ॒ಷಜೀಃ॑ || ೨೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಪ್ ೨ ಸು | ನೇ | ಸೋಮಃ | ಅಬ್ರವೀತ್ | ಅನ್ತಃ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಭೇಷಜಾ |
ಅಗ್ನಿಂ | ಚ | ವಿಶ್ವ ೨ ಶಂಭುವಂ | ಆಪಃ | ಚ | ವಿಶ್ವ ೨ ಭೇಷಜೀಃ || ೨೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಕಾರೀರ್ಯಾಮುತ್ತರಸ್ಯಾಜ್ಯಭಾಗಸ್ಯಾಪು॑ ಮ ಇತ್ಯೇಷಾನುನಾಕ್ಯಾ । ವರ್ಷಕಾನೇಷ್ಟಿರಿತಿ ಖಂಡೇತ್ಸಗ್ನೇ ಸಧಿಷ್ಟವಾಪು॑ ನೇ ಸೋಮೋ ಅಬ್ರವೀತ್ | ಅ. ೨-೧೩ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಿ ||

ಅಪು॑ ಜಲೇಷ್ಟಂತರ್ಮಧ್ಯೇ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭೇಷಜಾ ಸರ್ವಾಣ್ಯಾಷಧಾನಿ ಸಂತೀತಿ ನೇ ಮಹ್ಯಂ ಮಂತ್ರದರ್ಶಿನೇ ಮುನಯೇ ಸೋಮೋ ದೇವೋಽಬ್ರವೀತ್ | ತಥಾ ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತಃ ಸುಖಕರಮೇತನ್ನಾಮಕಂ ಚಾಗ್ನಿಂ ಚಾಪು॑ ವರ್ತಮಾನಂ ಸೋಮೋಽಬ್ರವೀತ್ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತರೀಯಾ ಅಗ್ನೇಶ್ವರೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಸ ಇತ್ಯನುನಾಕೇ ಸೋಽಪಃ ಪ್ರಾವಿಶದಿತ್ಯಗ್ನೇರಪು॑ ಪ್ರವೇಶಮಾಮನಂತಿ | ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬-೧ | ಲತಾಗುಲ್ಮವೃಕ್ಷಮೂಲಾದೀನಾಮೌಷಧಾನಾಂ ವೃಷ್ಟಿಜನ್ಯತ್ವೇನ ಜಲವರ್ತಿತ್ವಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ವಿಶ್ವಭೇಷಜೀಃ | ವಿಶ್ವಾನಿ ಭೇಷಜಾನಿ ಯಾಸು ತಥಾವಿಧಾ ಅಪೋಽಪ್ಯಬ್ರವೀತ್ || ಭೇಷಜಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ | ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ | ಭವತೇರಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾತ್ ಕ್ವಿಪ್ | ವೃತ್ಯಯೇನ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇಽಪಿ ನ್ಯಾಪಾರಾಃ ಸುಖಕರಾ ಯಸ್ಯ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಪಾ. ೬-೨-೧೦೬ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆಪಃ | ಕರ್ಮಣಿ ಶಸಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವೃತ್ಯಯೇನ ಜಪ್ | ಅಸ್ತೌನ್ನಿತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾದೀರ್ಘಃ | ವಿಶ್ವಭೇಷಜೀಃ | ವಿಶ್ವಶಂಭುರಿತಿವತ್ || ೧೧ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಪ್ಪು ಅಂತಃ—ಜಲಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವಾನಿ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಭೇಷಜಾ—ವ್ಯಾಧಿನಾಶಕವಾದ ಔಷಧಿಗಳು ಇರುವವೆಂದೂ | ಅಗ್ನಿಂ ಚ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ—ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನನ್ನಾಗಿಯೂ | ಅಪಃ—ಉದಕಗಳು | ವಿಶ್ವಭೇಷಜೀಃ—ವ್ಯಾಧಿನಾಶಕವಾದ ಸಮಸ್ತ ಔಷಧಿಯುಕ್ತಗಳೆಂದೂ | ಸೋಮಃ—ಸೋಮದೇವತೆಯು | ಮೇ—ನನಗೆ | ಅಬ್ರವೀತ್—ಹೇಳಿದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಜಲಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಸಮಸ್ತ ಔಷಧಿಗಳೂ ಇರುವವು. ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಉದಕಗಳು (ಜಲವು) ಸಮಸ್ತ ಔಷಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವು. ಹೀಗೆಂದು ನನಗೆ ಸೋಮದೇವತೆಯು ಹೇಳಿದನು.

English Translation.

Soma has revealed to me that in the waters are all medicaments; that Agni is the benefactor of the Universe, the waters contain all the healing medicines.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕಾರೀರಿಯಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಅಪ್ಪುಮೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಆಜ್ಯಭಾಗ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವರ್ಷಕಾಮೇಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪುಗ್ನೇ ಸಧಿಷ್ಟವ (೮-೪೩-೯) ಅಪ್ಪು ಮೇ ಸೋಮೋ ಅಬ್ರವೀತ್ (೧-೨೩-೨೦) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೩). ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು-ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿಯು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದಿರುವನು. ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡುವ ಸಮಸ್ತ ಔಷಧಿಗಳೂ ನೀರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವು ಎಂದು ಸೋಮನೇ ನನಗೆ ಹೇಳಿರುವನು ಎಂದು. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಇರುವನೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು (ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬-೧) ಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನೇಸ್ತ್ರಯೋ ಜ್ಯಾಯಾಗ್ಂಸೋ ಭ್ರಾತರ ಆಸನ್ ಎಂಬ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿರುವ 'ಸೋಮಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್ತಂ ದೇವತಾಃ ಪ್ರೈಷಮೈಚ್ಛನ್' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು. ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಇರುವ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ () ವಿವರಿಸಿದ್ದೇನೆ.

ಅಗ್ನಿಂ ಚ ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ—ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಉಂಟಾಗುವ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಿವರಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯು ನನಗೆ ಚಳಿಯಾಗಿರುವಾಗ ಶಾಖವನ್ನು ಕೊಡುವುದಲ್ಲದೆ, ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಬೇಯಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಉಪಯೋಗವಾದ ಅಥವಾ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು

ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಸರ್ವರ ಅನುಭವವೇದ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ.

ಅಪಶ್ವ ವಿಶ್ವಭೇಷಜೀಃ—ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಪಾತ್ರವೇನೆಂಬುದನ್ನು ನಾನು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇನೆ

ಸೋಮಃ—ಸೋಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸೋಮದೇವಃ ಸೋಮದೇವತೆಯು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಸೋಮನೆಂದರೆ ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯಾದ ಚಂದ್ರನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭೇಷಜಾ—‘ ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್ ’-(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನ ಜಸ್ಯಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ವಿಶ್ವಶಂಭುವಮ್—ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಶಂ ಭವತೀತಿ (ಭಾವಯತೀತಿ) ವಿಶ್ವಶಂಭೂಃ, ತಂ. ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕ ಭೂ-ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ‘ ರ್ವಿಸ್ ಚ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ವಿಸ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವ ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್, ವಿಶ್ವಶಂಭೂ, ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ‘ ನ ಭೂಸುಧಿಯೋಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೮-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣ್‌ಗೆ ನಿಷೇಧ. ‘ ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತು ’-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಜ್ ಆದೇಶ. ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ, ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ‘ ಸಮಾಸಸ್ಯ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ (ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದ) ಅಂತೋದಾತ್ತವು ನ್ಯಾಯವು, ಆದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ವಿಶ್ವ-ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಬರುವುದು. ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಕಾರದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ‘ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ’-(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಬರುತ್ತೆ. ಮಿಕ್ಕ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳೂ, ‘ ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಂ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯಗಳು ಎಂದು ಸ್ಥಿತಿ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ‘ ಅಶೂಪ್ರಸಿಲಟಿ ’-(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಇದು ‘ ಇತ್ಯಾದಿ-ನಿರ್ಫತ್ಯಮ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂದು ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಎಂದು (ಋ. ಸಂ. ೧-೯-೧) ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಅಂದಮೇಲೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದರೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ, ಎಂದು ರೂಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏವಂಚ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಮ್ ’ ಎಂದು ಇರುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಶೋಧಕಾದಿಗಳ ಪ್ರಮಾದದಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಎಂದು ಬಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಇದು ಹೇಗಾದರೂ ಇರಲಿ ಅರ್ಥವರ್ಣನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವರ್ಣನೆಯೇ ಇಲ್ಲವು. ಅಂದಮೇಲೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಗೆ ಈ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅರುಚಿ ಇದೆ ಎಂದು ವ್ಯಕ್ತವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ‘ ಯದ್ವಾ ’ ಎಂದು ಆರಂಭಿಸಿ ಬೇರೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ವಿಶ್ವೇ-ಸರ್ವವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ಶಂಭುವಃ-ಸುಖಕರಗಳಾಗಿ, ಯಸ್ಯ-ಯಾವನಿಗೆ ಇದೆಯೋ ಸಃ-ಅವನು ವಿಶ್ವಶಂಭೂಃ, ತಂ, ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಾಂತೋ

ದಾತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದು 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬) ಇಲ್ಲಿ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸ್ವಾಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಾಮಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು, 'ಅನ್ತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೨) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಥಾಚ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಅಂತಃ, ಎಂದಾಯಿತು, 'ಆದಿರುದಾತ್ತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಃ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಎಂಬುದು ಸಮುದಾಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ, ಏವಂಚ ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ವಿಶ್ವ-ಶಬ್ದದ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್ವ-ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಆಗುತ್ತೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸ್ವರೋಪಪಾದನೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕ್ಲೇಶವಿಲ್ಲ.

ಅಪಃ—ಇದು ಅಬ್ರವೀತ್-ಎಂಬ ಧಾತುವನ್ನು ಕುರಿತು ಕರ್ಮ ಪದ. ಅದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ 'ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೨) ಎಂಬ ಅನುಶಾಸನದಂತೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು, ಅಪ್ ಶಬ್ದ ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥಗತಬಹುತ್ವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ 'ಬಹುಷು ಬಹುವಚನಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨೧) ಎಂದು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್-ಬರುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಆದರೂ 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ಜಸ್-ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ, ಅಪ್+ಅಪ್, ಈಗ ಅಪ್ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಪತ್ಯನ್ ತೃಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಸಂಬುದ್ಧಿಭಿನ್ನ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಅಪ್ ಶಬ್ದ ತೃನ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದ, ಇವುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಅಪಸ್, ಸ್ ಗೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು.

ವಿಶ್ವಭೇಷಜೀಃ—ವಿಶ್ವಾನಿ ಭೇಷಜಾನಿ ಯಾಸು ತಾಃ | ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ರೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ 'ಭಿಯಃಷುಗ್ಗ್ವಸ್ವಶ್ಚಃ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೫) ಇೌಭೀ ಭಯೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಜಿಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಷುಕ್ ಆಗಮವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೀ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಷುಕ್ ಆಗಮವೂ ಬಂದರೆ ಭೀಷಜ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭೀಷಜಃ ಇಮಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. 'ತಸ್ಯೇದಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಎಭೀಷಜ್+ಅ- ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇ (ಪ್ರಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಭೈ ಎಂದು ಯದ್ಯಪಿ ಅಗಬೇಕಾಗುವುದು ಆದರೆ ನಿಪಾತನದಿಂದ ಭೀ ಯ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಮಾದಿದಾಗ. ಜೀಷ್ ಬಂದು ಭೀಷಜೀಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಜೀಷ್ ನ ಈಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆಪಃ ಪೃಣೀತ ಭೇಷಜಂ ವರೂಥಂ ತನ್ನೇ ೩ ಮಮ |
ಜ್ಯೋಕ್ ಚ ಸೂರ್ಯಂ ದೃಶೇ || ೨೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆಪಃ | ಪೃಣೀತ | ಭೇಷಜಂ | ವರೂಥಂ | ತನ್ನೇ | ಮಮ |
ಜ್ಯೋಕ್ | ಚ | ಸೂರ್ಯಂ | ದೃಶೇ || ೨೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಪೋ ಮಮ ತನ್ನೇ ಶರೀರಾರ್ಥಂ ವರೂಥಂ ರೋಗನಿವಾರಕಂ ಭೇಷಜಮಾಷಧಂ ಪೃಣೀತ | ಪೂರಯತ | ಕಿಂಚ ಜ್ಯೋಕ್ ಚಿರಂ ಸೂರ್ಯಂ ದೃಶೇ ದ್ರಷ್ಟುಂ ನಿರೋಗಾ ವಯಂ ಶಕ್ನು-
ನಾಮೇತಿ ಶೇಷಃ || ಪೃಣೀತ | ಪೃ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ | ಲೋಣ್ಛಾಧ್ಯಮಬಹುವಚನಂ ಥ | ತಸ್ಯ
ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಪಾಮಿತಿ ತಾದೇಶಃ | ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ | ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಈ ಹಲ್ಯಘೋರಿ-
ತೀತ್ವಂ | ಋವರ್ಣಾಚ್ಛೇತಿ ಣಿತ್ವಂ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯ ಇತಿ ತಿಜಃ
ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಪ ಇತ್ಯಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇ ಪಾದಾದಿತ್ವಾ-
ನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ವರೂಥಂ | ವೃಷ್ ವರಣೇ | ಜೃವೃಷ್ ಭ್ಯಾಮೂಢನ್ | ಉ. ೨-೬ | ನಿತ್ವಾ-
ದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತನ್ನೇ | ಜಾತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ | ಪಾ. ೧-೪-೬ | ಇತಿ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಸಾಕ್ಷಿರೀತ್ಯಾಡಾಗಮಾಭಾವಃ |
ಉದಾತ್ತಯೋಣೋ ಹಲ್ಪೂರ್ವಾದಿತಿ ವಿಭಕ್ತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇವ್ಯತ್ಯಯೇನೋದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರಿತಿ
ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ದೃಶೇ | ದೃಶೇ ವೃಷ್ಟೇ ಚ | ಪಾ. ೩-೪-೧೦ | ಇತಿ ತುಮರ್ಥೇ ನಿಪಾತ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಆಪಃ—ಎಲೈ ಉದಕಗಳೇ, ಅಥವಾ ಉದಕಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೇ | ಮಮ—ನನ್ನ | ತನ್ನೇ—ಶರೀರ
ಕ್ಕಾಗಿ | ವರೂಥಂ—ರೋಗನಿವಾರಕವಾದ | ಭೇಷಜಂ—ಔಷಧವನ್ನು | ಪೃಣೀತ—ಪೂರ್ಣಮಾಡಿ (ಎಂದರೆ
ಶರೀರವು ರೋಗವಿಲ್ಲದಂತೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ) | (ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಾನು) ಸೂರ್ಯಂ—
ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ಜ್ಯೋಕ್—ಬಹಳಕಾಲದವರೆಗೆ | ದೃಶೇ—ನೋಡುವೆನು (ನೋಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವೆನು
ಎಂದರೆ ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವೆನು).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಉದಕಗಳೇ (ಅಥವಾ ಉದಕಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೇ), ನನ್ನ ಶರೀರವು ರೋಗವಿಲ್ಲದಂತೆ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಔಷಧವನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡಿ (ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ) ಅದರಿಂದ ನಾನು ರೋಗರಹಿತನಾಗಿ ಬಹುಕಾಲ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದರೆ ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation.

Waters, grant me a medicament that shall be an armour to my body that I may long behold the Sun.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವೈಣೀತ—ಪ್ಲಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ॥ ಪೂರ್ಣಮಾಡಿರಿ ಎಂದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರೋಗಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಂತೆ, ಶರೀರವು ತನ್ನ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವರೂಢಂ—ವರಣೀಯಂ, ರೋಗನಿವಾರಕಂ ॥ ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯವಾದ ಎಂದರೆ ರೋಗನಿವಾರಕವಾದ.

ಜ್ಯೋಕ್ ಚ ಸೂರ್ಯಂ ದೃಶೇ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬಹುಕಾಲ ನೋಡುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಕೆಲವಿವೆ.—

ತಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಭಾರತಃ ಶರ್ಮ ಯಂಸಜ್ಯೋಕ್ ಪಶ್ಯಾತ್ಸೂರ್ಯಮುಚ್ಚರಂತಂ ।

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೫-೪.)

ತವ ಕೃತ್ವಾ ತವೋತಿಭಿಜ್ಯೋಕ್ ಪಶ್ಯೇಮ ಸೂರ್ಯಂ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೯-೪-೬)

ಶಂ ನಃ ಕ್ಷೇತ್ರಮುರು ಜ್ಯೋತಿಂಸಿ ಸೋಮ ಜ್ಯೋಜ್ಞಃ ಸೂರ್ಯಂ ದೃಶಯೇ ರಿರೀಹಿ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೯-೯೧-೬)

ಉದ್ಯಂತಂ ತ್ವಾ ಮಿತ್ರಮಹೋ ದಿನೇದಿನೇ ಜ್ಯೋಗ್ವೀನಾಃ ಪ್ರತಿ ಪಶ್ಯೇಮ ಸೂರ್ಯ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೭-೭)

ಜ್ಯೋಕ್ ಪಶ್ಯೇಮ ಸೂರ್ಯಮುಚ್ಚರಂತಮನುಮತೇ ಮೃಳಯಾ ನಃ ಸ್ವಸ್ತಿ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೯-೬)

ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ— “ ಪಶ್ಯೇಮ ಶರದಃ ಶತಂ ಜ್ಯೋಕ್ ಚ ಸೂರ್ಯಂ ದೃಶೇ, ”
“ ಜ್ಯೋಕ್ ಚ ಪಶ್ಯಾಮಿ ಸೂರ್ಯಂ ” ಮೊದಲಾದ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅನೇಕವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ವೈಣೀತ—ಪ್ಲಾ-ಪಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಧ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ಲಾ+ಧ. ‘ಲೋಟೋ ಲಜ್ಜತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಲೋಟಿಗೆ ಲಜ್ಜೆಗೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯ ಬರು

ವು ಎಂದು ಲಿಖ್ಯದ್ಭಾವ ಇದೆ. 'ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಸಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ತಸ್-ಥಸ್-ಥ-ಮಿಸ್ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಾಮ್-ತಮ್-ತ-ಅಮ್ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಥ ಗೆ ತ ಆದೇಶ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. 'ಕ್ರಾಧಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ರಾಧಿಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶ್ವಾ (ನಾ) ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಶ್ವ ಬಂದರೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. 'ಪಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಪೂಜಾ ಪವನೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪರಿಸಿರುವ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ-ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಋ ಆದೇಶ-ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ, 'ಈಹಲ್ಯಘೋಃ' (ಪಾ. ೬-೪-೧೧೩) ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಜಿತ್ ಆದ ಹಲಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆ ಗೂ ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಆ ಗೂ ಈಕಾರ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ, 'ಋವರ್ಣಾಚ್ಚೇತಿವಕ್ತವ್ಯಂ' ಇದು 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಣಿತ್ವೇ ಋಕಾರಗ್ರಹಣಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧ ವಾರ್ತಿಕ ೧) ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥಾನುವಾದ. ಋಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ ಪೃಣೀತ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಪಃ— ಎಂಬುದು ಸಂಖ್ಯೋಧನಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ. ಅದುದರಿಂದ 'ಸಾಮಂತ್ರಿತಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೪೮) ಸಂಖ್ಯೋಧನಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವು ಅಮನ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮನ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಹಿಂದಿರುವ ಆಮಂತ್ರಿತವು ಅವಿದ್ಯಮಾನವತ್ ಅಂದರೆ ಇದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನ ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೃಣೀತ ಎಂಬುದು ಪದಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತಿಜಂತಪದದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತಮನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ವಿಕರಣ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅದು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದರೂ ಅಂದರೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಆ ಸ್ವರವು ಬಲವಾದುದಲ್ಲ ಎಂದು 'ಅನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ತಿಜ್ಜ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು. ಮಿಕ್ಕವು ಶೇಷಾನುದಾತ್ ಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ಗಳು.

ವರೂಢಮ್—ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. 'ಜ್ವವೃಜ್ಞಾಭ್ಯಾಮೂಢನ್' (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೩) ಜ್ವ ವಯೋಹಾನೌ, ಕ್ರಾಧಿ-ಜ್ವನ್ ವಯೋಹಾನೌ ದಿವಾದಿ, ವೃಜ್ ವರಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಢನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಉಢನ್ ಬಂದರೆ ವೃ+ಉಢ. ಋಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಅರ್ ಆಗುತ್ತೆ ವರೂಢ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರ ಆದ್ಯದಾತ್ ಬರುವುದು.

ತನ್ನೇ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. 'ಭೃಮೃಶೀ ತ್ವ ಚರಿತ್ವರಿ ತನಿ ಧನಿ ಮಿ ಮಸ್ತಿಭ್ಯಃ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೭) ಭೃಜ್ ಭರಣೇ, ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಶೀಜ್ ಸ್ವಪ್ನೇ, ತ್ವ ವನತರಣಯೋಃ, ಚರ ಗತಿಭಕ್ತಯೋಃ ತ್ವರ ಚೃದ್ಯಗತೌ, ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ, ಧನ ಧಾನ್ಯೇ, ಡುಮಿಜ್ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ, ಟುಮಸ್ತೋ ಶುದ್ಧೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ತನ್+ಉ=ತನು, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿ ಜೀ ಪ್ರತ್ಯಯ ತನು+ವಿ 'ಜಾತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೬)

ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳು ಏರ್ಪಡುವುವು. ಯೂಸ್ಮಾಖ್ಯಾನದೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು, ಈಶ್ವ-ಊಶ್ವ=ಯೂ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ದೀಘದ ಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥ ಇದ್ದರೂ ಸೂತ್ರವಾದ್ದರಿಂದ 'ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರಿಯಮೇವಾಚಕ್ಷತೇ ಇತಿ ಸ್ಮಾಖ್ಯಾ=ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸತಕ್ಕವು ಎಂದರೆ ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳು ಎಂದರ್ಥ. 'ನೇಯಜುವಜ್ಞಸ್ಥಾನಾವಸ್ತ್ರೀ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೪) ನ ವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಂಪೂರ್ಣಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ, ಇಯಜುವಜ್ಞೋಃ ಸ್ಥಾನಂ=ಸ್ಥಿತಿಃ ಯಯೋಸ್ತಾ. ಇಯಜಾ ಉವಜಾ ಆದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗ್ಯಗಳು ಎಂದರ್ಥ. 'ನಾಮಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾ ಎಂದು ಬರುತ್ತೆ, ಏವಂಚ ಚಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳೂ ಇಯಜುವಜಾದೇಶಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗ್ಯಗಳೂ ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದವೂ ಆದ ಈಕಾರಾಂತ ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ಜಾತಿ ಎಂಬ ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ ಎಂದು ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಯೂಸ್ಮಾಖ್ಯಾನದೀ ವಾ-ಜಾತಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತಿಸುವುವು. ಏವಂಚ ಚಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಗಳಾದ ಇಕಾರಾಂತ ಅಥವಾ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಉಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ, ಮೊದಲನೆಯ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯಪಿ ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇದೆ. ಆದರೂ ಅಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಣ್ಣಿದ್ಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ಉಗೆವ್ ಬಂದರೆ ತನ್ನೇ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಏ ಎಂಬುದು ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಸ್ಪಿತಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಯೂರ್ವಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೨) ಯ್-ವ್-ಲ್ ಗಳು ಉದಾತ್ತವಾದ ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದವುಗಳಾಗಿ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ ಇರುವುವು ಆದರೆ ಅಂತಹ ಯ್-ವ್-ಲ್ ಗಳ ಮುಂದೆ ಬರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವರ್ಣಗಳೂ, ಶಸ್ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ವ್ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಏಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಆದರೂ 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ 'ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣ್ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಏ ಗೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು. ಈ ಸ್ವರಿತವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇದರ ಮುಂದೆ ೩ ಎಂಬ ಅಂಕವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ದೃಶೇ-ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು 'ದೃಶೇ ವಿಖ್ಯೇ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧) ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಭಾವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೃಶೇ ಎಂದೂ, ವಿಖ್ಯೇ ಎಂದೂ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ, ವಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಖ್ಯಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ದೃಶ್+ವಿ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್. ದೃಶ್ ಗೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಖ್ಯಾ+ವಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. || ೨೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇದಮಾಪಃ ಪ್ರ ವಹತ ಯತ್ಕಿಂ ಚ ದುರಿತಂ ಮಯಿ |
ಯದ್ವಾಹಮುಭಿದುದ್ರೋಹ ಯದ್ವಾ ಶೇಷ ಉತಾನ್ಯತಂ ||೨೨||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇದಂ | ಆಪಃ | ಪ್ರ | ವಹತ | ಯತ್ | ಕಿಂ | ಚ | ದುಃ | ಇತಂ | ಮಯಿ |
ಯತ್ | ವಾ | ಅಹಂ | ಅಭಿ | ದುದ್ರೋಹ | ಯತ್ | ವಾ | ಶೇಷೇ | ಉತ |
ಅನ್ಯತಂ || ೨೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಶೌ ಮಾರ್ಜನ ಇದಮಾಪಃ ಪ್ರ ವಹತೇತ್ಯೇಷಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಹುತಾಯಾಂ ವಸಾಯಾಮಿತಿ
ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಇದಮಾಪಃ ಪ್ರವಹತ | ಅ. ೩-೫ | ಇತಿ || ಏಷೈನಾವಭೃಥೇಷ್ಟಾ ಸ್ನಾನೇ ನಿ-
ಯುಕ್ತಾ | ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜ್ಯಶ್ಚರಿತ್ವೇತಿ ಖಂಡ ಇದಮಾಪಃ ಪ್ರ ವಹತ ಸುಮಿತ್ರಾ ನ ಆಪ ಓಷಧಯಃ
ಸಂತು | ಅ. ೬-೧೩ | ಇತಿ ಸೂಕ್ರಿತಂ ||

ಮಯಿ ಯಜಮಾನೇ ಯತ್ಕಿಂ ಚ ದುರಿತಮಜ್ಞಾನಾನ್ನಿಷ್ಟನ್ನಂ | ನಾಥನಾಹಂ ಯಜಮಾ-
ನೋಽಭಿದುದ್ರೋಹ ಸರ್ವತೋ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕಂ ದ್ರೋಹಂ ಕೃತವಾನಸ್ಮಿ ನಾಥನಾ ಶೇಷೇ ಸಾಧು-
ಜನಂ ಶಪ್ತವಾನಸ್ಮೀತಿ ಯದಸ್ತಿ | ಉತಾಪಿ ಚಾನ್ಯತಮುಕ್ತವಾನಿತಿ ಯದಸ್ತಿ | ತದಿದಂ ಸರ್ವಮಪರಾಧ-
ಜಾತಂ ಪ್ರ ವಹತ | ಮತ್ತೋಽಪನೀಯ ಪ್ರವಾಹೇಣಾನ್ಯತೋ ನಯತ || ಮಯಿ | ಮಪಯಂತಸ್ಯ
ತ್ವಮಾನೇಕವಚನೇ ಇತಿ ಮಾದೇಶೇ ಕೃತೇತೋ ಗುಣ ಇತಿ ಪರರೂಪೇ ಚ ಸತಿ ಯೋಽಚೇತಿ ದಕಾರಸ್ಯ
ಯಕಾರಾದೇಶಃ | ಏಕಾದೇಶಸ್ವರೇಣ ಮಕಾರಾತ್ಪರಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದುದ್ರೋಹ | ದ್ರುಹ
ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ | ಣಲಿ ಗುಣೇ ದ್ವಿವಚನಹ್ರಸ್ವಹಲಾದಿಶೇಷಾಃ | ಲಿತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಶೇಷೇ | ಶಪ ಆಕ್ರೋಶೇ | ಲಿಟಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ
ತರ್ಜ | ಉತ್ತಮೈಕವಚನಮಿತ್ | ಟೀರೇತ್ವಂ | ಅತ ಏಕಹಲ್ಮಧ್ಯೇ | ಸಾ. ೬-೪-೧೨೦ | ಇತ್ಯೇತ್ಸಾ-
ಭ್ಯಾಸಲೋಪೌ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೂರ್ವವನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮಯಿ—ಯಜಮಾನನಾದ ನನ್ನಲ್ಲಿ | ಯೆತ್ಕಿಂಚಿ—ಯಾವುದಾದರೂ | ಮುರಿತಂ—ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಾಪಗಳಿವೆಯೋ | ನಾ—ಅಥವಾ | ಅಹಂ—ನಾನು | ಯತ್ ಅಭಿದುದ್ರೋಹ—ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ (ಯಾರಿಗಾದರೂ) ದ್ರೋಹವೆಣಿಸಿದ್ದರೂ | ನಾ—ಅಥವಾ | ಯತ್ ಶೇಷೇ—ಯಾರ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಕೆಟ್ಟ ಮಾತನ್ನಾಡಿದ್ದರೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಅನ್ಯತಂ—ಸುಳ್ಳನ್ನು (ಹೇಳಿದ್ದರೂ) | ಇದಂ—ಅಂತಹ ಪಾಪವನ್ನು | ಆಪೇ—ಉದಕಗಳು | ಪ್ರ ವಹತೆ—(ನನ್ನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ) ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನನ್ನಲ್ಲಿರಬಹುದಾದ ಅಜ್ಞಾನವಶದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಾಪಗಳು, ಅಥವಾ ನಾನು ಯಾರಿಗಾದರೂ ದ್ರೋಹವೆಣಿಸಿದ್ದರೂ, ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟ ಮಾತನ್ನಾಡಿದ್ದರೂ ಮತ್ತು ಸುಳ್ಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅಂತಹ ಪಾಪಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಉದಕಗಳು (ಹರಿಯುವ ನೀರು) ಪ್ರವಾಹರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲಿ.

English Translation.

O Waters, whatever sin there is in me, whatever ill-will I may have borne to others, whatever imprecations I may have uttered, and whatever falschood I may have told, wash it away all from me.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಜನ (ಪ್ರೋಕ್ಷಣ) ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇದಮಾಪೇ ಪ್ರವಹತೆ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಹುತಾಯಾಂ ವಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇದಮಾಪೇ ಪ್ರವಹತೆ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಮಾರ್ಜನಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (ಆ. ೩-೫). ಇದಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಅವಭೃಥೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ನಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಉಪಯೋಗವಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು ಪತ್ನೀ ಸಂಯಾಜೈಶ್ಚ ರಿತ್ಯಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇದಮಾಪೇ ಪ್ರವಹತೆ ಮತ್ತು ಸುಮಿತ್ರಾ ನ ಆಪ ಓಷದಯಃ ಸಂತು ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (ಆ. ೬-೧೩).

ಮುರಿತಂ—ಅಜ್ಞಾನಾನ್ನಿಷ್ಪನ್ನಂ ಕಾಯಿಕಂ ಪಾಪಂ | ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ ಪಾಪವು ಎಂದರೆ ಯಾರನ್ನಾದರೂ ಹೊಡೆಯುವುದು ಮೊದಲಾದ ಬಲಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿ ಮಾಡುವ ಪಾಪಗಳು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಭಿದುದ್ರೋಹ—ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಯೋಚಿಸುವದಕ್ಕೆ ದ್ರೋಹವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಮಾನಸಿಕವಾದ ಪಾಪವು.

ಶೇಷೇ, ಅನ್ಯತಂ—ಬೈಯ್ಯುವುದು ಮತ್ತು ಸುಳ್ಳು ಹೇಳುವುದು ಮೊದಲಾದವು ಮಾತಿನಿಂದ ಮಾಡುವ ಪಾಪವು. ಇದು ವಾಚಿಕವು ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಹರಿಯುವ ನೀರು ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಯಿ—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದ ಸಪ್ತಮೈಕವಚನ ಯುಷ್ಮ ಎಂಬ ಮಪರೈಕ ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ತ್ವಮಾವೇಕ-
ವಚನೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮ-ಆದೇಶ ಮ+ಅದ್-ಇ. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೧-೮೨) ಪರರೂಪ. ಮದ್+ಇ. 'ಯೋಽಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೯) ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದ ಅಜಾದಿ
ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಗಳ ದ್ವಾರ್ ಯ ಬರುತ್ತೆ. ಇದರಿಂದ ಯ ಬಂದರೆ ತ್ವಯಿ ಆಗುತ್ತೆ.

ದುದ್ರೋಹ—ದುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರ-ಪು-ಏ-ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ, 'ಪರ-
ಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಲ್ ದ್ರುಹ್+ಅ. ಲಿಟಿಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. 'ಹ್ರಸ್ವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ-ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ
ಹ್ರಸ್ವವೇ ಇದೆ. ಆದರೂ 'ಪರ್ಜನೈವಲ್ಲಕ್ಷಣಂ ಪ್ರವರ್ತತೇ' (ಪರಿಭಾ. ೧೨೦) ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ
ಬರುತ್ತೆ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೇ ದ್ರುಹ್ ನ ರಾಹಗಳಿಗೆ
ಲೋಪ. ದುದ್ರುಹ್+ಅ ಲಿಘೂಪಧಗುಣ. 'ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ
ಯಚ್ಛಬ್ದವಿವೇಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ಪೂಜನಾತ್ಪೂಜಿತಂ'
(ಪಾ. ೮-೧-೬೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ಅತ್ರ ಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮಿಾ ನಿರ್ದೇಶೇನ ನಾನಂತರೈ
ಮಿಷ್ಯತೇ' ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಇದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು.
ಇದೇರೀತಿ 'ಶೇಷೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ.

ಶೇಷೇ—ಶಪ ಆಕ್ರೋಶೇ ಧಾತು, ಲಿಟ್, ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಧಾತುವಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ
ಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ, ಇಟ್-ಶಪ್+ಇ. 'ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ'-(ಪಾ. ೩-೪-೭೯)
ಇಗೆ ಏ ದ್ವಿತ್ವ, 'ಅತಃಕಲ್ಮಷ್ಯೇನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೦) ಕಿತ್ತಾದ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರು
ವಾಗ ಲಿಣ್ಮಿತ್ತಕವೈರೂಪ್ಯಸಂಪಾದಕಾದೇಶಾದ್ಯವಕವಲ್ಲದ ಅಂಗಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಸಂಯುಕ್ತಹಲ್ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ
ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವವೂ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ಶೇಷೇ
ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. || ೨೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆವೋ ಅದ್ಯಾನ್ವಚಾರಿಷಂ ರಸೇನ ಸಮಗಸ್ಮಹಿ ।

ಪಯಸ್ವಾನಗ್ನ ಆ ಗಹಿ ತಂ ಮಾ ಸಂ ಸೃಜ ವರ್ಚಸಾ || ೨೩ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಅಪಃ | ಅದ್ಯ | ಅನು | ಅಚಾರಿಷಂ | ರಸೇನ | ಸಂ | ಅಗಸ್ತುಹಿ |

ಪಯಸ್ವಾನ್ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ಗಹಿ | ತಂ | ಮಾ | ಸಂ | ಸೃಜ | ವರ್ಚಸಾ || ೨೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪಶಾವಾಹವನೀಯೋಪಸ್ಥಾನ ಆಪೋ ಅದ್ಯಾನ್ತಚಾರಿಷಮಿತ್ಯೇಷಾ | ಮನೋತಾಯೈ ಸಂಪ್ರೇ-
ಷಿತ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಏತ್ಯೋಪತಿಷ್ಯಂತೆ ಆಪೋ ಅದ್ಯಾನ್ತಚಾರಿಷಂ | ಅ. ೩-೬ | ಇತಿ ||

ಅದ್ಯಾಸ್ಥಿನ್ನಿನೇವಭೃಥಾರ್ಥಮಾಪೋನ್ತಚಾರಿಷಂ | ಜಲಾನ್ಯನುಪ್ರವಿಷ್ಟೋನ್ತಸ್ಮಿ | ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಚ
ರಸೇನ ಜಲಸಾರೇಣ ಸಮಗಸ್ತುಹಿ | ಸಂಗತಾಃ ಸ್ತುಃ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಪಯಸ್ವಾನ್ ಜಲೇ ವರ್ತಮಾನಶ್ಚೇನ
ಪಯೋಯುಕ್ತಸ್ತಮಾ ಗಹಿ | ಅಸ್ಥಿನ್ತರ್ಮಣ್ಯಾಗಚ್ಛ | ತಂ ಮಾ ತಾದೃಶಂ ಸ್ನಾತಂ ಮಾಂ ವರ್ಚಸಾ
ತೇಜಸಾ ಸಂ ಸೃಜ | ಸಂಯೋಜಯ || ಅಪಃ | ಕರ್ಮಣಿ ಶಸಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಜಸ್ | ಅಚಾ-
ರಿಷಂ | ಚರ ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ಲುಜಾ ಚ್ಛೇಃ ಸಿಚ್ | ಆರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ | ಸಾ. ೭-೨-೩೫ |
ಇತಿಲಿಟ್ | ನೇಟಿ | ಸಾ. ೭-೨-೪ | ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಪ್ರತಿಷೇಧೇಪ್ರಾಪ್ತೇ ತದಪನಾದತಯಾತೋ ಲ್ಪಾಂತಸ್ಯ | ಸಾ.
೭-೨-೨ | ಇತ್ಯುಪಧಾಯಾ ವೃದ್ಧಿಃ | ಅಗಸ್ತುಹಿ | ಸಮೋ ಗಮ್ಯುಚ್ಛೇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಸಾ. ೧-೩-೨೯ |
ಚ್ಛೇಃ ಸಿಚ್ | ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತ್ಯಾದಿನಾ ಚ್ಛೇರ್ಲುಗಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇನುದಾ-
ತ್ತಾದಿತಿಲಿಟ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ವಾ ಗಮಃ | ಸಾ. ೧-೨-೧೩ | ಇತಿ ಸಿಚಃ ಕಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇ-
ತ್ಯಾದಿದಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ಗಹಿ | ಲೋಟಿ ಗಮೇಃ ಸಿಪೋ ಹಿಃ | ಅಪಿತ್ಸೇನ ಜಾತ್ವಾದನುದಾ-
ತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ಅತೋ ಹೇರಿತಿ ಲುಗ್ನ ಭವತಿ | ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾದಿತಿ
ಮಲೋಪಸ್ಥಾಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅದ್ಯ—ಈಗ (ಈ ದಿನದಲ್ಲಿ) | ಅಪಃ—ಉದಕಗಳನ್ನು (ನೀರನ್ನು) | ಅನ್ತಚಾರಿಷಂ—(ಅವಭೃಥ
ಸ್ನಾನಾರ್ಥವಾಗಿ) ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವೆನು | (ಬಳಿಕ) | ರಸೇನ—ಜಲದ ಸಾರದಿಂದ | ಸಮಗಸ್ತುಹಿ—ಕೂಡಿರುವೆವು |
(ಹೇ) ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಪಯಸ್ವಾನ್—ನೀರಿನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಎಂದರೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ನೀನು |
ಅ ಗಹಿ—(ಈ ಸ್ನಾನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) ಬಾ | (ಮತ್ತು) ತಂ ಮಾ—(ಸ್ನಾನಮಾಡಿದ) ನನ್ನನ್ನು | ವರ್ಚಸಾ—
ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಸಂಸೃಜ—ಸೇರಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

(ಅವಭೃಥ) ಸ್ನಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈಗ ನೀರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವೆನು. ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಾರವೆಲ್ಲವೂ ನಮ್ಮೊಡನೆ
ಸೇರಲಿ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾದುದರಿಂದ ಈ ಸ್ನಾನಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸ್ನಾನಮಾಡಿದ
ನನ್ನನ್ನು ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಮೂಡು.

English Translation.

I have this day entered into the waters ; we have mingled with their essence ; O Agni, existing in the waters, approach and fill me with vigour.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಉಪಸ್ಥಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಪೋ ಅದ್ಯಾನ್ವಚಾರಿಷಂ ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಮನೋತಾಯೈ ಸಂಪ್ರೇಷಿತ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಏತೋಪತಿಷ್ಕಂತ ಆಪೋ ಅದ್ಯಾನ್ವಚಾರಿಷಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಅ. ೩-೬).

ಅಪಃ—ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಯು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಅಪಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪಃ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ರಸೇನ—ಜಲಸಾರೇಣ, ಜಲಸಾರದಿಂದ, essence of water. ಎಂದರೆ ಶುದ್ಧವಾದ ಜಲವು ನನ್ನ ಶರೀರದ ಅಂತರ್ಭಾಗ್ಯದೋಷಗಳನ್ನು (ಕೊಳೆಯನ್ನು) ಪರಿಹರಿಸಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪಯಸ್ವಾನ್—ಪಯಸಾ ಜಲೇನ ಯುಕ್ತಃ ಅಥವಾ ಪಯಸಿ ತಿಷ್ಠತೀತಿ ಪಯಸ್ವಾನ್. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವನು. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ' ಸೋಮಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್ ' ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು, ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿ ಕೊಂಡಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವನು ಎಂದು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಋಕ್ವಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾಕವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಪಃ—ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಪಃ ಎಂದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ' ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಸ್‌ಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಜಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬರುತ್ತೆ.

ಅಚಾರಿಷಂ—' ಚರ ಗತೌ ' ಧಾತು, ' ಲುಜ್ ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್, ಮಿಪ್-ಅನಾ ದೇಶ-ಅಡಾಗಮ ಅಚರ್+ಸ್+ಅಮ್, ' ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫) ಯಕಾರ ವನ್ನುಳಿದ ವ್ಯಂಜನಾದಿಯಾದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತೆ. ಇಟ್ ಬಂದರೆ ಅಚರ್-ಇಸ್+ಅಮ್, ' ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ' ನೇಟಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪) ಇಡಾದಿಯಾದ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಯದ್ಯಪಿ ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ' ಅತೋಲ್ಪಾಂತಸ್ಯ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೨) ಪರಸ್ಮೈಪದಪರಕ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫ ಅಥವಾ ಲಕಾರಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತೆ, ಷತ್ವ. ಅಚಾರಿಷಂ ಆಗುತ್ತೆ.

ಅಗಸ್ಮಹಿ—‘ ಸಮೋಗಮ್ಯುಚ್ಛಿಭ್ಯಾಂ ’ (ಪಾ; ಸೂ. ೧-೩-೨೯) ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಕರ್ಮಕಗಳಾದ ಗಮ್-ಋ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು ಎಂದು ಆತ್ಮನೇ ಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಉಜ್ ಉ. ಪು. ಬ. ಮಹಿಜ್-ಚ್ಛಿ ಗೆ ಸಿಚ್-ಗಮ್+ಸ್+ಮಹಿ, ಅಡಾಗಮ. ‘ ಮಂತ್ರೇ ಘಸಹ್ವರಣಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಛಿ ಗೆ ಉಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದರೂ ಇದು ಛಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ‘ ಸರ್ವೇವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ ’ ಎಂದು ಚ್ಛಿ ಗೆ ಉಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ‘ ಏಕಾಚಉಪದೇಶೇನು ದಾತ್ತಾತ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಛವಾಗಿಯೂ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವ ವಲಾದ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಆಗುವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇಟ್ಟಿಗೆ ನಿಷೇಧ. ‘ ವಾ ಗಮಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೩) ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಲಿಜ್ ಸಿಚ್ ಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಕಿತ್ ಆಗುವುವು ಎಂದು ಸಿಚ್ ಕಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಯಾದಿನಾಮನು ನಾಸಿಕಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಷಿತಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂದು ಅನುನಾಸಿಕ, ಮ್ ಗೆ ಲೋಪ, ಅಡಾಗಮ, ಅಗಸ್ಮಹಿ ಎಂದು ಆಗುತ್ತೆ. || ೨೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಂ ನೂಗ್ನೇ ವರ್ಚಸಾ ಸೃಜ ಸಂ ಪ್ರಜಯಾ ಸಮಾಯುಷಾ |
ವಿದ್ಯುರ್ಮೇ ಅಸ್ಯ ದೇವಾ ಇಂದ್ರೋ ವಿದ್ಯಾತ್ಸಹ ಋಷಿಭಿಃ || ೨೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಂ | ನೂ | ಅಗ್ನೇ | ವರ್ಚಸಾ | ಸೃಜ | ಸಂ | ಪ್ರಜಯಾ | ಸಂ | ಆಯುಷಾ |
ವಿದ್ಯುಃ | ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ದೇವಾಃ | ಇಂದ್ರಃ | ವಿದ್ಯಾತ್ | ಸಹ | ಋಷಿಭಿಃ || ೨೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವರ್ಚಃ ಪ್ರಜಾಯುರ್ಭಿರ್ಮಾಂ ಸಂಯೋಜಯ | ದೇವಾಃ ಸೋಮಪಾತಾರೋಽಸ್ಯ
ಮೇ ಯಜ್ಞಾನಸ್ಯ ವಿದ್ಯುಃ | ಅನುಷ್ಠಾನಂ ಜಾನೀಯುಃ | ಕಿಂಚಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಋಷಿಗಣೈಃ ಸಹ
ಮಮಾನುಷ್ಠಾನಂ ವಿದ್ಯಾತ್ | ಜಾನೀಯಾತ್ || ವಿದ್ಯುಃ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ಲಿಜ್ ರ್ಝೀರ್ಝ | ಪಾ.

೩-೪-೧೦೮ | ಯಾಸುತೀ | ಲಿಜಃ ಸಲೋಪಃ | ಪಾ. ೭-೨-೭೯ | ಇತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಉಸ್ಯಪದಾಂ-
ತಾತ್ | ಪಾ. ೬-೧-೯೬ | ಇತಿ ಪರರೂಪತ್ವಂ | ಯಾಸುತೀ ಉದಾತ್ತತ್ವೇನೈಕಾದೇಶ ಉಕಾರೋಽಪ್ಯು-
ದಾತ್ತಃ || ಅಸ್ಯ | ಇದಮೋಽನ್ವಾದೇಶ ಇತ್ಯಶನುದಾತ್ತಃ | ವಿಭಕ್ತಿರಪಿ ಸುಪ್ತೇನಾನುದಾತ್ತಾ | ಸಹ
ಋಷಿಭಿರಿತ್ಯತ್ರ ಋತ್ಯಕಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೨೮ | ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ || ೧೨ || || ೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮಾ—ನನ್ನನ್ನು | ವರ್ಚಸಾ—ವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ (ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ) |
ಪ್ರಜಯಾ—ಪುತ್ರಸಂತಾನಾದಿಗಳಿಂದಲೂ | ಆಯುಷಾ—ಆಯುಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ | ಸಂ ಸೃಜ—ಸೇರಿಸು |
ದೇವಾಃ—(ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿದ) ದೇವತೆಗಳು | ಅಸ್ಯ ಮೇ—ನನ್ನ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು (ತಿಳಿಯಲಿ) |
ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಋಷಿಭಿಃ ಸಹ—ಋಷಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ | ವಿದ್ಯಾತ್—ನಾನು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞಾನು
ಷ್ಠಾನವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನನಗೆ ವರ್ಚಸ್ಸನ್ನೂ, ಪುತ್ರಸಂತಾನವನ್ನೂ, ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನೂ ಕರುಣಿಸು. ನಾನು
ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವತೆಗಳೂ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನೂ ತಿಳಿಯಲಿ.

English Translation.

O Agni, confer upon me vigour, progeny and long life ; the gods
may know of this my sacrifice and Indra, with the Rishis may know it.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಅರ್ಧವು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಇರುವುದು. ವರ್ಚಸ್ಸು, ಪುತ್ರಸಂತಾನ,
ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸು ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಅರ್ಧವು ಅಷ್ಟು
ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ, **ವಿದ್ಯುರ್ಮೇ ಅಸ್ಯ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ “ನಾನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು” ಎಂದು
ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಇಂದ್ರೋ ವಿದ್ಯಾತ್ಸಹ ಋಷಿಭಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಋಷಿಭಿಃ ಎಂಬ
ಶಬ್ದವು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂಬುದೂ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಮಾಡುವ
ಈ ಯಜ್ಞವು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರವು ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಇತರ ಋಷಿಗಳಿಗೂ ತಿಳಿಯಲಿ ಎಂದು ಋಷಿಯು
ಆಶಯವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿದ್ಯುಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಲಿಜ್ ಪ್ರ-ವು-ಬ-ಝಿ ‘**ರೈರ್ಜುಸ್**’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೬) ಲಿಜ್ ಸ್ಥಾನ
ದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಝಿಗೆ ಜುಸ್. ಬರುವುದು ಎಂದು ಜುಸ್ ಯಾಸುತೀ ಆಗಮ, ವಿದ್+ಯಾಸ್+ಉಸ್, ಸಲೋಪ,

ವಿದ್ಯಾ+ಉಸ್ ' ಉಸ್ಯವದಾಂತಾತ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಪದದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಉಸ್ ಇದ್ದರೆ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ, ವಿದ್ಯುಸ್. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು.

ಸಹ ಋಷಿಭಿಃ—' ಋತ್ಯಕಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೮) ಹ್ರಸ್ವ ಋ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪದದ ಕೊನೆ ಯಲ್ಲಿರುವ ಅ-ಇ-ಉ-ಋಗಳು ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು, ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನೂ ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೨೪ ||

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಪ್ರಥಮಮಂಡಲಸ್ಯ ಷಷ್ಠೇನುನಾಕೇ ಸಪ್ತ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರ ಕಸ್ಯ ನೂನಮಿತಿ ಪಂಚದಶರ್ಚಂ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅಜೀಗರ್ತಪುತ್ರಸ್ಯ ಶುನಃಶೇಪಸ್ಯಾಷ್ವಂ | ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ | ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವೇತಿ ತೃಚೋ ಗಾಯತ್ರಃ | ಅದ್ಯಾಯಾ ಅನಿರುಕ್ತತ್ವಾತ್ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ದೇವತಾ | ಅಗ್ನೇರ್ವಯಮಿತ್ಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಃ | ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವೇತ್ಯಸ್ಯ ತೃಚಸ್ಯ ಸವಿತಾ | ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯೇತ್ಯೇಷಾ ಭಗದೇವತಾಕಾ ನಾ | ಶೇಷಾ ನಾರುಣ್ಯಃ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಕಸ್ಯ ಪಂಚೋನಾಜೀಗರ್ತಿಃ ಶುನಃಶೇಪಃ ಸ ಕೃತ್ರಿನೋ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ದೇವರಾತೋ ನಾರುಣಂ ತು ತ್ರೈಷ್ಟುಭಮಾದೌ ಕಾಯಾಗ್ನೇಯ್ಯಾ ಸಾವಿತ್ರಸ್ತೃಚೋ ಗಾಯತ್ರೋಽಸ್ಯಾಂತ್ಯಾ ಭಾಗೀ ಚೇತಿ || ರಾಜಸೂಯೇಽಭಿಷೇಚನೀಯೇಽಹನಿ ಮರುತ್ಪತೀಯೇ ಪರಿಸಮಾಪ್ತೇ ಸತ್ಯೇತದಾದಿಕಂ ಸೂಕ್ತಸಪ್ತಕಮುಭಿಷಿಕ್ತಸ್ಯ ಪುತ್ರಾದಿಭಿಃ ಪರಿವೃತಸ್ಯ ರಾಜ್ಞಃ ಪುರಸ್ತಾದ್ಧೋತ್ರಾಖ್ಯಾತವ್ಯಂ | ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರೇಽಭಿಹಿತಂ | ಸಂಸ್ಥಿತೇ ಮರುತ್ಪತೀಯೇ ದಕ್ಷಿಣತ ಆಹವನೀಯಸ್ಯ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾನಾಸೀನೋಽಭಿಷಿಕ್ತಾಯ ಪುತ್ರಮಾತ್ಮಪರಿವೃತಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ಶೌನಃಶೇಪಮಾಚಕ್ಷೀತ | ಅ. ೯-೩ | ಇತಿ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಚ ಭವತಿ | ತದೇತತ್ಪರಮುಕ್ಯತೆಗಾಥಂ ಶೌನಃಶೇಪಮಾಖ್ಯಾನಂ ತದ್ಧೋತಾ ರಾಜ್ಞೇಽಭಿಷಿಕ್ತಯಾಚಷ್ಟೇ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾನಾಸೀನ ಆಚಷ್ಟೇ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾನಾಸೀನಃ ಪ್ರತಿಗೃಣಾತಿ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೮ | ಇತಿ ||

|| ಅನುವಾದವು ||

ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಅರನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಕಸ್ಯ ಸೂನಂ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಅನುವಾಕ ದಲ್ಲಿರುವ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ ಅಜೀಗರ್ತಪುತ್ರನಾದ ಶುನಃಶೇಪನೆಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿನವು. ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪಾ ಭಂದಸ್ಸಿನವು. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ

ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ದೇವತೆಯು; ಅಗ್ನೀರ್ವಯಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು; ಅಭಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸವಿತೃವು ದೇವತೆಯು. ಆದರೆ ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸವಿತೃ ಅಥವಾ ಭಗನು ದೇವತೆಯು; ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ವರುಣನು ದೇವತೆಯು. ಈ ವಿಷಯ ವಾಗಿ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದು—

ಕಸ್ಯ ಪಂಚೋನಾಜೀಗರ್ತಿಃ ಶುನಶೇಪಃ ಸ ಕೃತ್ರಿಮೋ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ದೇವರಾತೋ
ವಾರುಣಂ ತು ತ್ರೈಷ್ಟುಭಮಾದೌ ಕಾಯ್ಯಾಗ್ನೀಯೈ ಸಾವಿತ್ರಸ್ತೃಚೋ ಗಾಯತ್ರೋ-
ಽಸ್ಯಾಂತ್ಯಾ ಭಾಗೀ ವೇತಿ ||

ಎಂದರೆ—ಕಸ್ಯ ನೂನಂ ಎಂಬ ಹದಿನೈದು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅಜೀಗರ್ತಪುತ್ರನಾದ ಶುನಃ ಶೇಪನು ಋಷಿಯು. ಈ ಶುನಶೇಪನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯ ಕೃತ್ರಿಮಪುತ್ರನೆಂದು ದೇವರಾತ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವನು. ಈ ಸೂಕ್ತವು ವರುಣದೇವತಾಕವು ಮತ್ತು ತಿಷ್ಟವ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಆದರೆ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಈ ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳು. ಅದರ ಮುಂದಿನ ಎಂದರೆ ೩-೫ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸವಿತೃವು ದೇವತೆಯು, ಐದನೇ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸವಿತೃ ಅಥವಾ ಭಗನು ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿನವು. ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ವರುಣನು ದೇವತೆಯು, ತ್ರೈಷ್ಟು ಭಂದಸ್ಸು—ಎಂದು.

ಇದರ ವಿವರಣೆ—ರಾಜಸೂಯಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷೇಕನ ಮಾಡುವ ದಿವಸ ಮರುತ್ವತೀಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಕಸ್ಯ ನೂನಂ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ (ಈ ಅನುವಾಕದ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳು) ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾದ ಮತ್ತು ಪುತ್ರಾದಿಬಂಧುಜನಗಳಿಂದ ಪರಿವೃತನಾದ ರಾಜನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದು—

ಸಂಸ್ಥಿತೇ ಮರುತ್ವತೀಯೇ ದಕ್ಷಿಣತ ಆಹವನೀಯಸ್ಯ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾವಾಸೀನೋಽಭಿಷಿಕ್ತಾಯ
ಪುತ್ರಾಮಾತ್ಯಪರಿವೃತಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ಶಾನಶೇಪಮಾಚಕ್ಷೀತ (ಅ. ೯-೩).

ಬಾಹ್ಯಣಂ ಚ ಭವತಿ — ತದೇತತ್ಪರಯುಕ್ತತಗಾಥಂ ಶಾನಶೇಪಮಾಖ್ಯಾನಂ ತದ್ಧೋತಾ
ರಾಜ್ಞೇಽಭಿಷಿಕ್ತಾಯಾಚಷ್ಟೇ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾವಾಸೀನ ಅಚಷ್ಟೇ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾವಾಸೀನ
ಪ್ರತಿಗೃಣಾತಿ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೮).

ಎಂದರೆ—

ರಾಜಸೂಯಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ವತೀಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನವಾದ ಬಳಿಕ ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾದ ರಾಜನು ಪುತ್ರಾ ಮಾತ್ಯರೊಡಗೂಡಿ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಚಾಪೆಯ (ಆಸನದ) ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆಗ ಹೋತೃವು ಶುನಶೇಪಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಶುನಶೇಪನು ಋಷಿಯಾಗಿರುವ ಕಸ್ಯಂ ನೂನಂ ಎಂದ ಮೊದಲಾಗುವ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು (ಅ. ೯-೩).

ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದು—ಶುನಃಶೇಷಮಾಖ್ಯಾನವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕಸ್ಯ ನೂನಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳ ನೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು (೯೭ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಹೋತೃವು, ಚಿನ್ನದ ಅಸನದ ಮೇಲೆ ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವ ರಾಜನನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಣೆಮಾಡುತ್ತಾ ಪಠಿಸಬೇಕು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೮).

ಸೂಕ್ತ—೨೪

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೨೪ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ, ೧೩-೧೫ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೫ ||

|| ಋಷಿಃ—ಶುನಃಶೇಷ ಅಜೀಗತಿಃ || ಕೃತ್ತಿಮೋ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ದೇವರಾತಃ ||

ದೇವತಾ—೧. ಈ (ಪ್ರಜಾಪತಿಃ) | ೨, ಅಗ್ನಿಃ | ೩-೪, ಸವಿತಾ | ೫. ಸವಿತಾ

ಭಗೋ ವಾ | ೬-೧೫. ವರುಣಃ ||

ಛಂದಃ ೧-೨, ೬-೧೫ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ | ೩-೫. ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಕಸ್ಯ ನೂನಂ ಕತಮಸ್ಯಾನ್ಮತಾನಾಂ ಮನಾಮಹೇ ಚಾರು

ದೇವಸ್ಯ ನಾಮ |

ಕೋ ನೋ ಮಹ್ಯಾ ಅದಿತಯೇ ಪುನರ್ದಾತ್ತಿತರಂ ಚ

ದೃಶೀಯಂ ಮಾತರಂ ಚ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಕಸ್ಯ | ನೂನಂ | ಕತಮಸ್ಯ | ಅನ್ಮತಾನಾಂ | ಮನಾಮಹೇ | ಚಾರು |

ದೇವಸ್ಯ | ನಾಮ |

ಕಃ | ನಃ | ಮಹ್ಯೈ | ಅದಿತಯೇ | ಪುನಃ | ದಾತ್ | ಪಿತರಂ | ಚ | ದೃಶೇಯಂ |
ಮಾತರಂ | ಚ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಕಸ್ಯೇತ್ಯನಯರ್ಚಾ ಶುನಃಶೇಪೋ ಯೂಸೇ ಬದ್ಧಃ ಕಾಂದಿಶೀಕಃ ಕಂ ದೇವಮುಪಧಾವಾನೀತಿ
ವಿಚಿಕಿತ್ಸತಿ | ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾಯತೇ | ಹಂತಾಹಂ ದೇವತಾ ಉಪಧಾವಾಮೀತಿ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಮೇವ
ಪ್ರಥಮಂ ದೇವತಾನಾಮುಪಸಸಾರ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬ | ಇತಿ | ವಯಂ ಶುನಃಶೇಪನಾಮಕಾ ಅಮೃ-
ತಾನಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಕತಮಸ್ಯ ಕಿಂಜಾತೀಯಸ್ಯ ಕಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ಚಾರು ಶೋಭನಂ ನಾಮ
ಮನಾಮಹೇ | ಉಚ್ಚಾರಯಾಮಃ | ಕೋ ದೇವೋ ಮಾಂ ಮುಮೂಷುಂ ಪುನರಪಿ ಮಹ್ಯೈ ಮಹತ್ಯೈ
ಅದಿತಯೇ ಪೃಥಿವ್ಯೈ ದಾತ್ | ದದ್ಯಾತ್ | ತೇನ ದಾನೇನಾಹಮುಮೃತಃ ಸನ್ ಪಿತರಂ ಮಾತರಂ ಚ
ದೃಶೇಯಂ | ಪಶ್ಯೇಯಂ | ಕೋ ಹ ವೈ ನಾಮ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ ಕಸ್ಯೇತಿ ಶಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯಾದ-
ನಯಾ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇವೋಪಸೃತ ಇತಿ ಗಮ್ಯತೇ || ಕತಮಸ್ಯ | ಕಿಂಶಬ್ದಾದ್ವಾ ಬಹುನಾಂ ಜಾತಿಪರಿ-
ಪ್ರಶ್ನೇ ಡತಮಚ್ | ಪಾ. ೫-೩-೯೩ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಮೃತಾನಾಂ | ನೌಘ್ ಸುಭ್ಯಾಮಿ-
ತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನೌಘೋ ಜರಮರಮಿತ್ರಮೃತಾ ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ವ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಮನಾಮಹೇ | ಮನ ಜ್ಞಾನೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾದನಿಘಾತಃ | ಮಹ್ಯೈ | ಉದಾತ್ತ-
ಯಣೋ ಹಲ್ವಾರ್ವಾದಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಾತ್ | ಗಾತಿಷ್ಠಾ | ಪಾ. ೨-೪-೭೭ | ಇತಿ ಸಿಚೋ
ಲುಕ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಾಗಮಾಭಾವಃ | ದೃಶೇಯಂ ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ |
ಅಶೀರ್ಲಿಙ್ ಮಿಪೋಽನ್ | ದೃಶೇರಗ್ನಕ್ತವ್ಯಃ | ಮ. ೩-೧-೮೬-೨ | ಇತ್ಯಕ್ತೃತ್ಯಯಃ | ಶಪೋಽಪ-
ವಾದಃ | ಕಿತ್ವಾಲ್ಪಘೋಷಧಗುಣಾಭಾವಃ | ಲಿಜ್ಯಾಶಿಷ್ಯಜ್ | ಪಾ. ೩-೧-೮೬ | ಇತ್ಯಜಾ ಹಿ ಸತಿ
ಋದ್ಯಶೋಽಜಾ ಗುಣಃ | ಪಾ. ೭-೪-೧೬ | ಇತಿ ಗುಣಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಯಾಸುಟ್ | ಸಲೋಪಃ | ಅತೋ
ಯೇಯಃ | ಅದ್ಗುಣಃ | ಯಾಸುಟಃ ಸ್ವರೇಣೈಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಮಾತರಂ ಚೇತ್ಯತ್ರ ಚ ಶಬ್ದಾದ್ವ್ಯು-
ಶೇಯಮಿತ್ಯನುಷಜ್ಯತೇ | ಅತಸ್ತದಸೇಕ್ಷಯೈಷಾ ತಿಜ್ಜಿ ಭಕ್ತಿಃ ಪ್ರಥಮೇತಿ ಚವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮೇತಿ
ನ ನಿಹನ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ವಯಂ—ಶುನತ್ಯೇಪನೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ನಾವು) ಅಮೃತಾನಾಂ—ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ | ಕತಮಸ್ಯ—
ಯಾವ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ | ಕಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ—ಯಾವ ದೇವನ | ಚಾರು—ಶೋಭನಕರವಾದ | ನಾಮ—
ಹೆಸರನ್ನು | ಮನಾಮಹೇ—ಉಚ್ಚರಿಸೋಣ? | ಕಃ—ಯಾವ ದೇವನು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಮಹ್ಯೈ—
ವಿಶಾಲವಾದ | ಅದಿತಯೇ—ಭೂಮಿಗೆ (ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಎಂದರೆ ಜೀವಿಸಿರುವಂತೆ) | ದಾತ್—
ಕೊಡುವನು? (ಹಾಗೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ನಾನು) | ಪಿತರಂ ಚ—(ನನ್ನ) ತಂದೆಯನ್ನೂ | ಮಾತರಂ ಚ—
(ನನ್ನ) ತಾಯಿಯನ್ನೂ | ಪುನಃ—ಮತ್ತೆ | ದೃಶೇಯಂ—ನೋಡೇನು?

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠರು? ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ನೆನೆದರೆ (ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದರೆ) ನನ್ನ ಈ ಕಷ್ಟವು ಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಬಂಧವಿಮೋಚನೆಯಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಂತೆ ವಾಸಿಸಲು ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವನು? ನನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ತಾಯಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತೆ ಯಾವಾಗ ನೋಡುವೆನು?

|| ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ||

ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನೆಂಬ ರಾಜನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವಾಗಿ ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು ದಿಕ್ಕುಕಾಣದೆ ಮರಣವನ್ನು ಎದುರನೋಡುತ್ತಿರುವ ಶುನಃಶೇಪನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ಮರೆಹೊಕ್ಕರೆ ತನಗೆ ಬಂಧವಿಮೋಚನೆಯಾಗುವುದೆಂದು ಆರ್ತನಾದದಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವನು—ದೇವತೆಗಳು ಅನೇಕರಿರುವರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠರು? ಯಾರ ಹೆಸರನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಅಥವಾ ಯಾರನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದರೆ ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾದ ನನ್ನನ್ನು ಪಾಶದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಪುನಃ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ಜನರಿಗೆ ಸಮಾನರಂತೆ ಜೀವಿಸಲು ನನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡುವನು? ಈ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಪಾರಾಗಿ ನನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನೂ ತಾಯಿಯನ್ನೂ ಯಾವಾಗ ನೋಡೇನು? ಈ ರೀತಿ ವಿಲಾಪನೆಮಾಡಿ ಮೊದಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ನೆನೆಯುವನು. ಬಳಿಕ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನೆನೆದರೆ ತನಗೆ ಬಂಧವಿಮೋಚನೆಯಾಗುವುದೆಂದು ಅವನಿಂದ ತಿಳಿದು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು.

English Translation.

Of many immortal gods whose good name should we contemplate?
Who will deliver us back to the vast earth that I may again behold my
father and mother?

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿರುವ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ರಾಜಸೂಯೆಯಾಗದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಾದ ಅಭಿಷಕ್ತರಾಜನನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಣೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶುನಃಶೇಪನ ವಿಚಾರವಾದ ಇತಿಹಾಸವು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಇತಿಹಾಸವು ವೈತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣಾರ್ಹವಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೂ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವ ಇತಿಹಾಸವನ್ನೇ ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನವು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೩೩ ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ—

ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರೋ ಹ ವೈಧಸ ಐಕ್ವಾಕೋ ರಾಜಾಪುತ್ರ ಆಸ | ತಸ್ಯ ಹ ಶತಂ ಜಾಯಾ ಬಭೂವುಸ್ತಸು ಪುತ್ರಂ ನ ಲೇಭೇ | ತಸ್ಯ ಹ ಪರ್ವತನಾರದೌ ಗೃಹ ಉಷತುಃ ಸ ಹ ನಾರದಂ ಪಪ್ರಚ್ಛ—ಯಂ ನ್ನಿಮಂ ಪುತ್ರಮಿಚ್ಛಂತಿ ಯೇ ವಿಜಾನಂತಿ ಯೇ ಚ ನ | ಕಿಂಸ್ವಿತ್ತುತ್ತೇಣ ವಿಂದತೇ ತನ್ನ ಆಚಕ್ಷ್ಮ ನಾರದೇತಿ || ಸ ಏಕಯಾ : ಪೃಷ್ಠೋ ದಶಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯುನಾಚಿ ಋಣಮುಸ್ಮಿನ್ ಸಂನಯತ್ಯಮೃತತ್ವಂ ಚ

ಗಚ್ಛತಿ | ಸಿತಾ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಜಾತಸ್ಯ ಪಶ್ಯೇಚ್ಛೇಜ್ಜೀವತೋ ಮುಖಂ || ಯಾವಂತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಭೋಗಾ
ಯಾವಂತೋ ಜಾತನೇದಸಿ | ಯಾವಂತೋ ಅಪ್ಸು ಸ್ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಭೂಯಾನ್ಪುತ್ರೇ ಸಿತುಸ್ತತಃ || ಶಶ್ವತ್ಪು-
ತ್ರೇಣ ಸಿತರೋಽತ್ಯಾಯನ್ವಹುಲಂ ತನುಃ | ಆತ್ಮಾ ಹಿ ಜಜ್ಞ ಆತ್ಮನಃ ಸ ಇರಾವತ್ಯತೀತಾರಿಣೀ || ಕಿಂ
ನು ಮಲಂ ಕಿಮುಜಿನಂ ಕಿಮು ಶ್ವಶ್ರುಣಿ ಕಿಂ ತಪಃ | ಪುತ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಇಚ್ಛೆಧ್ವಂ ಸ ವೈ ಲೋಕೋಽ-
ವದಾವದಃ || ಅನ್ನಂ ಹ ಸ್ಪ್ರಾಣಃ ಶರಣಂ ಹ ನಾಸೋ ರೂಪಂ ಹಿರಣ್ಯಂ ಪಶವೋ ವಿನಾಹಾಃ | ಸಖಾ ಹ
ಜಾಯಾ ಕೃಪಣಂ ಹ ದುಹಿತಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಹ ಪುತ್ರಃ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ || ಪತಿರ್ಜಾಯಾಂ ಪ್ರವಿಶತಿ
ಗರ್ಭೋ ಭೂತ್ವಾ ಸ ಮಾತರಂ | ತಸ್ಯಾಂ ಪುನರ್ನವೋ ಭೂತ್ವಾ ದಶಮೇ ಮಾಸಿ ಜಾಯತೇ ||
ತಜ್ಞಾಯಾ ಜಾಯಾ ಭವತಿ ಯದಸ್ಯಾಂ ಜಾಯತೇ ಪುನಃ | ಆಭೂತಿರೇಷಾ ಭೂತಿರ್ಬೀಜಮೇತನ್ನಿಧೀ-
ಯತೇ || ದೇವಾಶ್ಚೈತಾಮೃಷಯಶ್ಚ ತೇಜಃ ಸಮಭರನ್ತಹತ್ | ದೇವಾ ಮನುಷ್ಯಾನಬ್ರುವನ್ನೇಷಾ
ವೋ ಜನನೀ ಪುನಃ || ನಾಪುತ್ರಸ್ಯ ಲೋಕೋಽಸ್ತೀತಿ ತತ್ಸರ್ವೇ ಪಶವೋ ವಿದುಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಪು ಪುತ್ರೋ
ಮಾತರಂ ಸ್ವಸಾರಂ ಚಾಧಿರೋಹತಿ | ಏಷ ಸನ್ಧಾ ಉರುಗಾಯಃ ಸುಶೇವೋ ಯಂ ಪುತ್ರೀಣ ಅಕ್ರಮುನ್ತೇ
ನಿಶೋಕಾಃ | ತಂ ಪಶ್ಯಂತಿ ಪಶವೋ ವಯಾಂಸಿ ಚ ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ಮಾತ್ರಾಸಿ ಮಿಥುನೀ ಭವಂತಿ | ಇತಿ
ಹಾಸ್ಮಾ ಆಖ್ಯಾಯ || ೧ ||

ಅಭೈನಮುನಾಚಿ ವರುಣಂ ರಾಜಾನಮುಪಧಾವ ಪುತ್ರೋ ಮೇ ಜಾಯತಾಂ ತೇನ ತ್ವಾ ಯಜಾ
ಇತಿ | ತಥೇತಿ ಸ ವರುಣಂ ರಾಜಾನಮುಪಸಾರ ಪುತ್ರೋ ಮೇ ಜಾಯತಾಂ ತೇನ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ
ತಥೇತಿ ತಸ್ಯ ಪುತ್ರೋ ಜಜ್ಞೇ ರೋಹಿತೋ ನಾಮ | ತಂ ಹೋನಾಚಾಜನಿ ವೈ ತೇ ಪುತ್ರೋ ಯಜಸ್ವ
ಮ್ರಾನೇನೇತಿ ಸ ಹೋನಾಚಿ ಯದಾ ವೈ ಪಶುರ್ನಿರ್ದಶೋ ಭವತ್ಯಥ ಸ ಮೇಧ್ಯೋ ಭವತಿ ನಿರ್ದಶೋ
ಸ್ವಸ್ತುಧ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ | 'ಸ ಹ ನಿರ್ದಶ ಅಸ ತಂ ಹೋನಾಚಿ ನಿರ್ದಶೋ ಸ್ವಭೂದ್ಯಜಸ್ವ
ಮ್ರಾನೇನೇತಿ ಸ ಹೋನಾಚಿ ಯದಾ ವೈ ಪಶೋರ್ದಂತಾ ಜಾಯಂತೇಽಥ ಮೇಧ್ಯೋ ಭವತಿ ದಂತಾ
ಸ್ವಸ್ಯ ಜಾಯಂತಾಮಥ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ | ತಸ್ಯ ಹ ದಂತಾ ಜಜ್ಞೀರೇ ತಂ ಹೋನಾಚಾಜ್ಞತ
ನಾ ಅಸ್ಯ ದಂತಾ ಯಜಸ್ವ ಮ್ರಾನೇನೇತಿ ಸ ಹೋನಾಚಿ ಯದಾ ವೈ ಪಶೋರ್ದಂತಾಃ ಪದ್ಯಂತೇಽಥ
ಸ ಮೇಧ್ಯೋ ಭವತಿ ದಂತಾ ಸ್ವಸ್ಯ ಪದ್ಯಂತಾಮಥ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ | ತಸ್ಯ ಹ ದಂತಾಃ
ಪೇದಿರೇ ತಂ ಹೋನಾಚಾಪತ್ನತ ನಾ ಅಸ್ಯ ದಂತಾ ಯಜಸ್ವ ಮ್ರಾನೇನೇತಿ ಸ ಹೋನಾಚಿ ಯದಾ ವೈ
ಪಶೋರ್ದಂತಾಃ ಪುನರ್ಜಾಯಂತೇಽಥ ಸ ಮೇಧ್ಯೋ ಭವತಿ ದಂತಾ ಸ್ವಸ್ಯ ಪುನರ್ಜಾಯಂತಾಮಥ
ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ | ತಸ್ಯ ಹ ದಂತಾಃ ಪುನರ್ಜಜ್ಞೀರೇ ತಂ ಹೋನಾಚಾಜ್ಞತ ನಾ ಅಸ್ಯ
ಪುನರ್ದಂತಾ ಯಜಸ್ವ ಮ್ರಾನೇನೇತಿ ಸ ಹೋನಾಚಿ ಯದಾ ವೈ ಹ್ವತ್ರಿಯಃ ಸಾಂನಾಹುಕೋ ಭವತ್ಯಥ
ಸ ಮೇಧ್ಯೋ ಭವತಿ ಸಂನಾಹಂ ನು ಸ್ಪ್ರಾಪ್ನೋತ್ಸಥ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ | ಸ ಹ ಸಂನಾಹಂ
ಸ್ಪ್ರಾಪತ್ತಂ ಹೋನಾಚಿ ಸಂನಾಹಂ ನು ಸ್ಪ್ರಾಪ್ನೋದ್ಯಜಸ್ವ ಮ್ರಾನೇನೇತಿ ಸ ತಥೇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ಪುತ್ರಮಾ-
ಮಂತ್ರಯಾಮಾಸ ತತಾಯಂ ವೈ ಮಹ್ಯಂ ತ್ವಾಮದದಾಥಂತ ತ್ವಯಾಹಮಿಮಂ ಯಜಾ ಇತಿ | ಸ ಹ
ನೇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ಧನುರಾದಾಯಾರಣ್ಯಮುಪಾತಸ್ಥಾ ಸ ಸಂವತ್ಸರಮರಣ್ಯೇ ಚಿಚಾರ || ೨ ||

ಅಥ ಹೈಷ್ಟಾಕಂ ನರುಣೋ ಜಗ್ರಾಹ ತಸ್ಯ ಹೋದರಂ ಜಜ್ಞೇ ತದು ಹ ರೋಹಿತಃ ಶುಶ್ರಾವ
 ಸೋರಣ್ಯಾದ್ಧ್ವಾಮೋಯಾಯ ತಮಿಂದ್ರಃ ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಪರ್ಯೇತ್ಯೋನಾಚಿ—ನಾನಾಶ್ರಾಂ-
 ತಾಯ ಶ್ರೀರಸ್ತೀತಿ ರೋಹಿತ ಶುಶ್ರವಮ | ಪಾಪೋ ನೃಷ್ಯದ್ವರೋ ಜನ ಇಂದ್ರ ಇಚ್ಛೇತಃ ಸಖಾ ಚರೈ-
 ವೇತಿ || ಚರೈವೇತಿ ವೈ ಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋವೋಚದಿತಿ ಹ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸಂವತ್ಸರಮರಣ್ಯೇ ಚಚಾರ
 ಸೋರಣ್ಯಾದ್ಧ್ವಾಮೋಯಾಯ ತಮಿಂದ್ರಃ ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಪರ್ಯೇತ್ಯೋನಾಚಿ—ಪುಷ್ಪಿಣ್ಯಾ
 ಚರತೋ ಜಂಘೇ ಭೂಷ್ಣರಾತ್ಮಾ ಫಲಗ್ರಹಿ | ಶೇರೇಸ್ಯ ಸರ್ವೇ ಸಾಪ್ತಾನಃ ಶ್ರಮೇಣ ಪ್ರಪಥೇ
 ಹತಶ್ಚರೈವೇತಿ || ಚರೈವೇತಿ ವೈ ಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋವೋಚದಿತಿ ಹ ತೃತೀಯಂ ಸಂವತ್ಸರಮರಣ್ಯೇ
 ಚಚಾರ ಸೋರಣ್ಯಾದ್ಧ್ವಾಮೋಯಾಯ ತಮಿಂದ್ರಃ ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಪರ್ಯೇತ್ಯೋನಾಚಿ—
 ಆಸ್ತೇ ಭಗ ಆಸೀನಸ್ಯೋರ್ಧ್ವಸ್ತಿಷ್ಠತಿ ತಿಷ್ಠತಃ | ಶೇತೇ ನಿಸದ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಚರಾತಿ ಚರತೋ ಭಗಶ್ಚರೈ-
 ವೇತಿ || ಚರೈವೇತಿ ವೈ ಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋವೋಚದಿತಿ ಹ ಚತುರ್ಥಂ ಸಂವತ್ಸರಮರಣ್ಯೇ ಚಚಾರ
 ಸೋರಣ್ಯಾದ್ಧ್ವಾಮೋಯಾಯ ತಮಿಂದ್ರಃ ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಪರ್ಯೇತ್ಯೋನಾಚಿ—ಕಲಿಃ ಶಯಾ-
 ನೋ ಭವತಿ ಸಂಜಿಹಾನಸ್ತು ದ್ವಾಪರಃ | ಉತ್ತಿಷ್ಠಂಸ್ತೇತಾ ಭವತಿ ಕೃತಂ ಸಂಪದ್ಯತೇ ಚರಂಶ್ಚರೈವೇತಿ ||
 ಚರೈವೇತಿ ವೈ ಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋವೋಚದಿತಿ ಹ ಪಂಚಮಂ ಸಂವತ್ಸರಮರಣ್ಯೇ ಚಚಾರ ಸೋರಣ್ಯಾ-
 ದ್ಧ್ವಾಮೋಯಾಯ ತಮಿಂದ್ರಃ ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಪರ್ಯೇತ್ಯೋನಾಚಿ—ಚರನ್ವೈ ಮಧುವಿಂದತಿ
 ಚರನ್ವಾದುದುಂಬರಂ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಪಶ್ಯ ಶ್ರೇಮಾಣಂ ಯೋ ನ ತಂದ್ರಯತೇ ಚರಂಶ್ಚರೈವೇತಿ ||
 ಚರೈವೇತಿ ವೈ ಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋವೋಚದಿತಿ ಹ ಷಷ್ಠಂ ಸಂವತ್ಸರಮರಣ್ಯೇ ಚಚಾರ ಸೋರಜೀಗರ್ತಂ
 ಸಾಯವಸಿಮ್ನುಷಿಮಶನಯಾ ಸರೀತಮರಣ್ಯ ಉಪೇಯಾಯ | ತಸ್ಯ ಹ ತ್ರಯಃ ಪುತ್ರಾ ಅಸುಃ ಶುನಃ-
 ಪುಚ್ಛಃ ಶುನಃಶೇಪಃ ಶುನೋಲಾಂಗೂಲ ಇತಿ ತಂ ಹೋನಾಚಿ ಋಷೇಹಂ ತೇ ಶತಂ ದದಾಮ್ಯಹ-
 ಮೇಷಾಮೇಕೇನಾನ್ಯತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣಾ ಇತಿ ಸ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಪುತ್ರಂ ನಿಗೃಹ್ಣಾನ ಉನಾಚಿ ನನ್ನಿಮಮಿತಿ
 ನೋ ಏವೇಮಮಿತಿ ಕನಿಷ್ಠಂ ಮಾತಾ ತೌ ಹ ಮಧ್ಯಮೇ ಸಂಪಾದಯಾಂಚಿಕ್ರತುಃ ಶುನಃಶೇಪೇ ತಸ್ಯ ಹ
 ಶತಂ ದತ್ತಾ ಸ ತಮಾದಾಯ ಸೋರಣ್ಯಾದ್ಧ್ವಾಮೋಯಾಯ | ಸ ಪಿತರಮೇತ್ಯೋನಾಚಿ ತತ ಹಂ-
 ತಾಹಮನೇನಾನ್ಯತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣಾ ಇತಿ ಸ ವರುಣಂ ರಾಜಾನಮುಪಸಸಾರಾನೇನ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ
 ತಥೇತಿ ಭೂಯಾನ್ವೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾದಿತಿ ವರುಣ ಉನಾಚಿ ತಸ್ಮಾ ಏತಂ ರಾಜಸೂಯಂ ಯಜ್ಞ-
 ಕೃತುಂ ಪ್ರೋನಾಚಿ ತಮೇತಮಭಿಷೇಚನೀಯೇ ಪುರುಷಂ ಪಶುಮಾಲೇಭೇ ||೩||

ತಸ್ಯ ಹ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ಹೋತಾನ್ಯಸೀಜ್ಞಮದಗ್ನಿರಧ್ವರ್ಯುರ್ವಸಿಷ್ಠೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಾಸ್ಯ
 ಉದ್ಗಾತಾ ತಸ್ಮಾ ಉಪಾಕೃತಾಯ ನಿಯೋಕ್ತಾರಂ ನ ವಿವಿದುಃ ಸ ಹೋನಾಚಾಜೀಗರ್ತಃ ಸಾಯವಸಿ-
 ಮಹ್ಯಮುಪರಂ ಶತಂ ದತ್ತಾಹಮೇನಂ ನಿಯೋಕ್ತ್ವಾ ಮಿತಿ ತಸ್ಮಾ ಅಪರಂ ಶತಂ ದದುಸ್ತಂ ಸ ನಿ-
 ಯೋಜ | ತಸ್ಮಾ ಉಪಾಕೃತಾಯ ನಿಯುಕ್ತಾಯಾನ್ಯಪ್ರೀತಾಯ ಪರ್ಯಗ್ನಿ ಕೃತಾಯ ವಿಶಸಿತಾರಂ ನ
 ವಿವಿದುಃ ಸ ಹೋನಾಚಾಜೀಗರ್ತಃ ಸಾಯವಸಿಮಹ್ಯಮುಪರಂ ಶತಂ ದತ್ತಾಹಮೇನಂ ವಿಶಸಿಷ್ಯಾಮಿತಿ
 ತಸ್ಮಾ ಅಪರಂ ಶತಂ ದದುಃ ಸೋರಸಿಂ ನಿಶಾನ ಏಯಾಯ | ಅಥ ಹ ಶುನಃಶೇಪ ಈಕ್ಷಾಂಚಿಕೇ-

ನಾನುಷಮಿವ ವೈ ನಾ ವಿಶಸಿಷ್ಯಂತಿ ಹಂತಾಹಂ ದೇವತಾ ಉಪಧಾನಾಮಿತಿ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿನೇವ
ಪಥಮಂ ದೇವತಾನಾಮುಪಸಸಾರ-ಕಸ್ಯ ನೂನಂ ಕತಮಸ್ಯಾನ್ಯತಾನಾಮಿತ್ಯೇತಯರ್ಚಾ | ತಂ ಪ್ರಜಾ-
ಪತಿರುನಾಚಾಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾಂ ನೇದಿಷ್ಯಸ್ತಮೇವೋಪಧಾನೇತಿ ಸೋಗ್ನಿಮುಪಸಸಾರಾಗ್ನೇರ್ವಯ
ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾನ್ಯತಾನಾಮಿತ್ಯೇತಯರ್ಚಾ | ತಮಗ್ನಿರುನಾಚ ಸವಿತಾ ವೈ ಪ್ರಸವಾನಾಮಿತೇ ತಮೇವೋ-
ಪಧಾನೇತಿ ಸ ಸವಿತಾರಮುಪಸಸಾರಾಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರಿತ್ಯೇತೇನ ತೃಚೇನ | ತಂ ಸವಿತೋನಾಚ
ವರುಣಾಯ ವೈ ರಾಜ್ಞೇ ನಿಯುಕ್ತೋಗ್ನಿ ತಮೇವೋಪಧಾನೇತಿ ಸ ವರುಣಂ ರಾಜಾನಮುಪಸಸಾರಾತ
ಉತ್ತರಾಭಿರೇಕತ್ರೀಶತಾ | ತಂ ವರುಣ ಉನಾಚಾಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾಂ ಮುಖಂ ಸುಹೃದಯತಮಸ್ತಂ
ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರಕ್ಪ್ಲಾಮ ಇತಿ ಸೋಗ್ನಿಂ ತುಷ್ಪಾವಾತ ಉತ್ತರಾಭಿದ್ವಾವಿಂಶತ್ಯಾ | ತಮಗ್ನಿ-
ರುನಾಚ ವಿಶ್ವಾನ್ಮ ದೇವಾನ್ ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರಕ್ಪ್ಲಾಮ ಇತಿ ಸ ವಿಶ್ವಾನ್ದೇವಾಂಸ್ತುಷ್ಪಾವ-ನನೋ
ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನನೋ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯ ಇತ್ಯೇತಯರ್ಚಾ | ತಂ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಉಚುರಿಂದ್ರೋ ವೈ
ದೇವಾನಾಮೋಜಿಷ್ಠೋ ಬಲಿಷ್ಠಃ ಸಹಿಷ್ಠಃ ಸತ್ತಮಃ ಪಾರಯಿಷ್ವ ತಮಸ್ತಂ ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರ-
ಕ್ಪ್ಲಾಮ ಇತಿ ಸ ಇಂದ್ರಂ ತುಷ್ಪಾವ ಯಚಿದ್ಧಿ ಸತ್ಯ ಸೋಮಪಾ ಇತಿ ಚೈತೇನ ಸೂಕ್ತೇನೋತ್ತರಸ್ಯ ಚ
ಪಂಚದಶಭಿಃ | ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಃ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ ಪ್ರೀತೋ ಮನಸಾ ಹಿರಣ್ಯರಥಂ ದದೌ ತಮೇತಯಾ
ಪ್ರತೀಯಾಯ ಶಶ್ವದಿಂದ್ರ ಇತಿ | ತಮಿಂದ್ರ ಉನಾಚಾಶ್ವಿನೌ ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರಕ್ಪ್ಲಾಮ ಇತಿ
ಸೋಗ್ನಿಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಪಾವಾತ ಉತ್ತರೇಣ ತೃಚೇನ | ತಮಶ್ವಿನೌ ಉಚತುರುಷಸಂ ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರ-
ಕ್ಪ್ಲಾಮ ಇತಿ ಸ ಉಷಸಂ ತುಷ್ಪಾವಾತ ಉತ್ತರೇಣ ತೃಚೇನ | ತಸ್ಯ ಹ ಸ್ಮಚ್ಯೈಚ್ಯುಕ್ತಾಯಾಂ ವಿ
ಪಾತೋ ಮುಮುಚೇ ಕನೀಯ ಏಕ್ಷ್ವಾಕಸ್ಯೋದರಂ ಭವತ್ಯುತ್ಪಮಸ್ಯಾನೇವಚ್ಯುಕ್ತಾಯಾಂ
ವಿಪಾತೋ ಮುಮುಚೇಗದಏಕ್ಷ್ವಾಕ ಆಸ || ೪ ||

ತಮೃತ್ವಿಜ ಉಚುಸ್ತಮೇವ ನೋಗ್ನಸ್ಯಾಹ್ನಃ ಸಂಸ್ಥಾಮಧಿಗಚ್ಛೇತ್ಯಥ ಹೈತಂ ಶುನಃಶೇಪೋ-
ಗ್ನಾಸ್ತವಂ ದದರ್ಶ ತಮೇತಾಭಿಶ್ಚ ತಸ್ಯಭಿರಭಿಸುಷಾವ ಯಚ್ಛಿದ್ಧಿ ತ್ವಂ ಗೃಹೇ ಗೃಹ ಇತ್ಯಥೈನಂ ದ್ರೋಣ-
ಕಲಶಮಭ್ಯವನಿನಾಯೋಚ್ಛಿಷ್ಟಂ ಚಮ್ವೋರ್ಭರೇತ್ಯೇತಯರ್ಚಾಥ ಹಾಸ್ಮಿನ್ನನ್ವಾರಬ್ಧೇ ಪೂರ್ವಾಭಿ
ಶ್ಚ ತಸ್ಯಭಿಃ ಸ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಾಭಿರ್ಜುಹವಾಂಚಕಾರಾಥೈನಮವಭ್ಯಥಮಭ್ಯವನಿನಾಯ ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ
ವರುಣಸ್ಯ ವಿದ್ವಾನಿತ್ಯೇತಾಭ್ಯಾಮಥೈನಮತ ಉರ್ಧ್ವಮಗ್ನಿಮಾಹವನೀಯಮುಪಸ್ಥಾಪಯಾಂಚಕಾರ
ಶುನಶ್ಚಿಚ್ಛೇಪಂ ನಿದಿತಂ ಸಹಸ್ರಾದಿತಿ | ಅಥ ಹ ಶುನಶೈಪೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ಯಾಂಕಮಾಸಸಾದ ಸ
ಹೋನಾಚಾಜೀಗರ್ತಃ ಸೌಯವಸಿರ್ಯುಷೇ ಪುನರ್ನೇ ಪುತ್ರಂ ದೇಹೀತಿ ನೇತಿ ಹೋನಾಚ ವಿಶ್ವಾ-
ಮಿತ್ರೋ ದೇವಾ ವಾ ಇನುಂ ಮಹ್ಯಮರಾಸತೇತಿ ಸ ಹ ದೇವರಾತೋ ವೈತ್ವಾಮಿತ್ರ ಆಸ ತಸ್ಯೈತೇ
ಕಾಪಿಲೇಯಬಾಭ್ರವಾಃ | ಸ ಹೋನಾಚಾಜೀಗರ್ತಃ ಸೌಯವಸಿಸ್ತ್ವಂ ವೇಹಿ ವಿದ್ವಯಾವಹಾ ಇತಿ ಸ
ಹೋನಾಚಾಜೀಗರ್ತಃ ಸೌಯವಸಿರಾಂಗಿರಸೋ ಜನ್ಮನ್ಯಾಸ್ಯಾಜೀಗರ್ತಿಃ ಶ್ರುತಃ ಕವಿಃ | ಋಷೇ
ಪೃತಾಮಹಾತ್ರಂತೋರ್ಮಾರ್ಗಪಗಾಃ ಪುನರೇಹಿ ಮಾಮಿತಿ ಸ ಹೋನಾಚ ಶುನಃಶೇಪೋದರ್ಶುಸ್ತಾ
ಶಾಸಹಸ್ತಂ ನ ಯಚ್ಛಿದ್ವೇಷ್ವಲಸ್ವತ | ಗವಾಂ ತ್ರೀಣಿ ಶತಾನಿ ತ್ವಮವೃಣೇಥಾ ಮದಂಗಿರ ಇತಿ | ಸ
ಹೋನಾಚಾಜೀಗರ್ತಃ ಸೌಯವಸಿಸ್ತದ್ವೈ ಮಾ ತಾತ ತಪತಿ ಪಾಪಂ ಕರ್ಮ ಮಯಾ ಕೃತಂ | ತದಹಂ

ನಿಹ್ನುವೇ ತುಭ್ಯಂ ಪ್ರತಿಯಂತು ಶತಾ ಗನಾಮಿತಿ ಸ ಹೋವಾಚಿ ಶುನಃಶೇಪೋ ಯಃ ಸಕೃತ್ಪಾಪಕಂ
ಕುರ್ಯಾತ್ಕುರ್ಯಾದೇನತ್ತತ್ತೋಽಪರಂ | ನಾಸಾಗಾಃ ಶೌದ್ರಾನ್ನಾನ್ಯಾದಸಂಧೇಯಂ ತ್ವಯಾ ಕೃತ-
ಮಿತಿ | ಅಸಂಧೇಯಮಿತಿ ಹ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಉಪಸಸಾದ ಸ ಹೋವಾಚಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ಭೀನು ಏವ
ಸೌಯವಸಿಃ ಶಾಸೇನ ವಿಶಿಶಾಸಿಷುಃ | ಅಸ್ಥಾನ್ಮೃತಸ್ಯ ಪುತ್ರೋ ಭೂರ್ನುಮೈವೋವೇಹಿ ಪುತ್ರತಾಮಿತಿ |
ಸ ಹೋವಾಚಿ ಶುನಃಶೇಪಃ ಸ ವೈ ಯಥಾ ನೋ ಜ್ಞಪಯಾನ್ರಾಜಪುತ್ರ ತಥಾ ವದ | ಯಥೈವಾನ್ರಂಗಿ
ರಸಃ ಸನ್ನವೇಯಾಂ ತವ ಪುತ್ರತಾಮಿತಿ ಸ ಹೋವಾಚಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ಜ್ಯೇಷ್ಠೋ ಮೇ ತ್ವಂ ಪುತ್ರಾಣಾಂ
ಸ್ಯಾಸ್ತವ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ಪ್ರಜಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಉಪೇಯಾ ದೈವಂ ಮೇ ದಾಯಂ ತೇನ ವೈ ಶ್ವೋಪಮಂತ್ರಯ
ಇತಿ | ಸ ಹೋವಾಚಿ ಶುನಃಶೇಪಃ ಸಂಜ್ಞಾನಾನೇಷು ವೈ ಬ್ರೂಯಾತ್ಸಾಹಾರ್ದ್ಯಾಯ ಮೇ ಶ್ರಿಯೈ |
ಯಥಾಹಂ ಭರತಋಷಭೋಪೇಯಾಂ ತವ ಪುತ್ರತಾಮಿತ್ಯಥ ಹ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಪುತ್ರಾನಾ ಮಂತ್ರಯಾ-
ನಾಸ ಮಧುಚ್ಛಂದಾಃ ಶೃಣೋತನ ಋಷಭೋ ರೇಣುರಷ್ಟಕಃ | ಯೇ ಕೇ ಚ ಭ್ರಾತರಃ ಸ್ಥ ನಾಸ್ಮೈ
ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ ಕಲ್ಪಧ್ವಮಿತಿ || ೫ ||

ತಸ್ಯ ಹ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ಯೈಕಶತಂ ಪುತ್ರಾ ಆಸುಃ ಪಂಚಾಶದೇವ ಜ್ಯಾಯಾಂಸೋ ಮಧುಚ್ಛಂದಸಃ
ಪಂಚಾಶತ್ಕನೀಯಾಂಸಃ | ತದ್ಯೇ ಜ್ಯಾಯಾಂಸೋ ನ ತೇ ಕುಶಲಂ ಮೇನಿರೇ ತಾನನು ನ್ಯಾಜಹಾರಾ-
ನ್ತಾನ್ಯಃ ಪ್ರಜಾ ಭಕ್ತಿಷ್ಟೇತಿ ತ ಏತೇಽನ್ಧ್ರಾಃ ಪುಂಡ್ರಾಃ ಶಬರಾಃ ಪುಲಿಂದಾ ಮೂತಿಬಾ ಇತ್ಯುದಂತ್ಯಾ
ಬಹವೋ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಾ ದಸ್ಯೂನಾಂ ಭೂಯಿಷ್ಠಾಃ | ಸ ಹೋವಾಚಿ ಮಧುಚ್ಛಂದಾಃ ಪಂಚಾಶತಾ
ಸಾರ್ಧಂ ಯನ್ಯಃ ಪಿತಾ ಸಂಜಾನೀತೇ ತಸ್ತಿಸ್ತಿಷ್ಠಾಮಹೇ ವಯಂ | ಪುರಸ್ತ್ವಾ ಸರ್ವೇ ಕುರ್ಮಹೇ
ತ್ವಾಮನ್ವಂಜೋ ವಯಂ ಸ್ಮಸೀತಿ | ಅಥ ಹ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಪ್ರತೀತಃ ಪುತ್ರಾಂಸ್ಪೃಷ್ಟವ | ತೇ ವೈ ಪುತ್ರಾಃ
ಪಶುಮಂತೋ ವೀರವಂತೋ ಭವಿಷ್ಯಥ | ಯೇ ಮಾನಂ ಮೇಽನುಗೃಹ್ಣಂತೋ ವೀರವಂತಮಕರ್ತವಾ |
ಪುರ ಏತ್ರಾ ವೀರವಂತೋ ದೇವರಾತೇನ ಗಾಥಿನಾಃ | ಸರ್ವೇ ರಾಧ್ಯಾಃ ಸ್ಥ ಪುತ್ರಾ ಏಷ ವಃ ಸದ್ವಿನಾಚಿನಂ |
ಏಷ ವಃ ಕುಶಿಕಾ ವೀರೋ ದೇವರಾತಸ್ತಮನ್ವಿತ | ಯುಷ್ಮಾಂಶ್ಚ ದಾಯಂ ಮ ಉಪೇತಾ ವಿದ್ಯಾಂ
ಯಾಮು ಚ ವಿದ್ವಸಿ | ತೇ ಸನ್ಯಂಜೋ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಾಃ ಸರ್ವೇ ಸಾಕಂ ಸರಾತಯಃ | ದೇವರಾತಾಯ
ತಸ್ಥಿರೇ ಧೃತ್ಯೈ ಶ್ರೈಷ್ಠ್ಯಾಯ ಗಾಥಿನಾಃ | ಅಧೀಯತ ದೇವರಾತೋ ರಿಕ್ಲಯೋರುಭಯೋರ್ಯುಷಿಃ |
ಜಹ್ಮಾನಾಂ ಚಾಧಿಪತ್ಯೇ ದೈವೇ ವೇದೇ ಚ ಗಾಥಿನಾಂ | ತದೇತತ್ಪರಋಕ್ಕತಗಾಥಂ ಶೌನಃ ಶೇಪಮಾಖ್ಯಾ-
ನಂ | ತದ್ಧೋತಾ ರಾಜ್ಞೇಽಭಿಷಿಕ್ತಾಯಾನ್ರಚಷ್ಟೇ | ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾವಾಸೀನ ಆಚಷ್ಟೇ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾವಾ-
ಸೀನಃ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣಾತಿ ಯತೋ ವೈ ಹಿರಣ್ಯಂ ಯಶಸ್ಯೈವೈನಂ ತತ್ಪ್ರಮರ್ಧಯತಿ | ಓಮಿತ್ಯೇಚಃ ಪ್ರತಿಗರ
ಏವಂ ತಥೇತಿ ಗಾಥಾಯಾ ಓಮಿತಿ ವೈ ದೈವಂ ತಥೇತಿ ಮಾನುಷಂ ದೈವೇನ ಚೈವೈವೈನಂ ತನ್ನಾನುಷೇಣ ಚ
ಸಾಪಾದೇನಸಃ ಪ್ರಮುಂಚತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ಯೋ ರಾಜಾ ವಿಜಿತಿ ಸ್ಯಾದಸ್ಯಯಜಮಾನ ಆಖ್ಯಾಪಯೇತ್ಯೈವೈತ-
ಚ್ಛಾನಃಶೇಪಮಾಖ್ಯಾನಂ ನ ಹಾಸ್ಮಿನ್ನಲ್ಪಂ ಚನೈನಃ ಪರಿಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಹಸ್ರಮಾಖ್ಯಾತ್ರೇ ದದ್ಯಾಚ್ಛತಂ
ಪ್ರತಿಗರಿತ್ರ ಏತೇ ಚೈವಾನ್ರಸನೇ ಶ್ವೇತಶ್ವಾಶ್ವತೇರಥೋ ಹೋತುಃ | ಪುತ್ರಕಾಮಾ ಹಾಸ್ಯಾಖ್ಯಾಪ-
ಯೇರಂಲ್ಲಭಂತೇ ಹ ಪುತ್ರಾಂಲ್ಲಭಂತೇ ಹ ಪುತ್ರಾನ್ ||

ಶುನಶ್ವೇಸಾಖ್ಯಾನವು

[ದೊರೆಯಾದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ಪುತ್ರೇಚ್ಛಿ—ಪುತ್ರಸಂಪತ್ತಿನ ಪ್ರಶಂಸೆ.]

ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವೇಧಸ್ಸಿನ ಮಗನಾದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನಿಗೆ ನೂರುಜನ ಹೆಂಡತಿಯಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಒಂದುಸಲ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ಮನೆಗೆ ಪರ್ವತನಾರದರೆಂಬ ಋಷಿಗಳು ಬಂದಾಗ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ನಾರದನನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ನಾರದನೇ, ವಿವೇಚನಾಶಕ್ತಿಯಿರುವ ಮಾನವನೂ ಅವನಂತೆಯೇ ಆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಸಹ ಸಂತಾನಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ಕಟವಾದ ಆಸೆಪಡುತ್ತವೆ. ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಲಾಭವೇನು? ಎಂದು ಕೇಳಿದನು.

ಹೀಗೆ ಒಂದು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ನಾರದನು ಮುಂದೆ ವರ್ಣಿತವಾದಂತೆ ಹತ್ತು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವನು—

(೧) ತಂದೆಯಾದವನು ತನಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗನ ಮುಖದರ್ಶನದಿಂದ ಅನುಭವಿಸುವ ಆನಂದದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಮಗನ ಮೂಲಕ ತನ್ನ ಪಿತೃಖುಣವನ್ನೂ ತೀರಿಸಿ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

(೨) ಮಗನನ್ನು ಪಡೆಯುವ ತಂದೆಯು ಸಂತೋಷವು ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಸಿಕ್ಕುವ ಭೋಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ವಾದುದು. ಅಗ್ನಿಯಿಂದಾಗತಕ್ಕ ಉಪಕಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನದು. ಮತ್ತು ಜಲದಿಂದಾಗತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಿಂತಲೂ ವಾರಿದುದು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಭೋಗಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪುತ್ರಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದಾಗುವ ಭೋಗವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದು.

(೩) ಪುತ್ರನ ಮೂಲಕ ತಂದೆಯಾದವನು ಅನೇಕ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಆಪತ್ತುಗಳನ್ನು ದಾಟಿದ್ದಾನೆ. ತಂದೆ ಯಾದವನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಪುತ್ರರೂಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಆಹಾರಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಮುಂಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ದೋಣಿಯು, ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ನದಿ ಅಥವಾ ಸಾಗರಗಳ ಮೇಲೆ ದಾಟಿಸುವಂತೆ ತಂದೆಯನ್ನು ಮಗನಾದವನು ಸಂಸಾರಸಾಗರದ ಏಹಿಕ ಮತ್ತು ಅಮುಷ್ಮಿಕವಾದ ದುಃಖಗಳಿಂದ ಪಾರುಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(೪) ಪುತ್ರಸಂತಾನವಿಲ್ಲದಿರುವ ಗಾರ್ಹಸ್ಥ್ಯಜೀವನದಿಂದೇನು ಪ್ರಯೋಜನ? ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವೇತಕ್ಕೆ? ವಾನಪ್ರಸ್ಥಾಶ್ರಮವೇತಕ್ಕೆ? ಪರಿವ್ರಾಜಕನೇತಕ್ಕಾಗಬೇಕು? ಇವುಗಳಿಂದೇನು ಪ್ರಯೋಜನ? ಎಲೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋತ್ತಮರೇ, ಸಂತಾನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿರಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ವೈದಿಕಕರ್ಮಾಚರಣೆಗಾಗಿ ದಾಂಪತ್ಯಜೀವನವನ್ನು ತ್ಯಾಗ ಮಾಡತಕ್ಕ ಜನರನ್ನು ಕುರಿತು ಲೋಕವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

(೫) ಅನ್ನವು ಜೀವನವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿಗಳು ಚಳಿಯಿಂದ ಕಾಪಾಡುತ್ತವೆ. ಚಿನ್ನವು ಆಭರಣದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ವಿವಾಹಾದಿಗಳು ಗೋರೂಪದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ತರುತ್ತದೆ. ಭಾರ್ಯೆಯು ಸುಹೃತ್ತಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಮಗಳು ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಆದರೆ ಪುತ್ರನೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಪ್ರಕಾಶಕನಾದ ದೀಪವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ.

(೬) ಪತಿಯು ಹೆಂಡತಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಜದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬೀಜವು ಗರ್ಭದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವಾಗ ಅವಳನ್ನು ತಾಯಿಯಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಅವಳಿಂದ ಪುನರುತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಹತ್ತನೆಯ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೭) ಹೆಂಡತಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪತಿಯು ಜನಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಅವಳು ನಿಜವಾಗಿಯೂ 'ಜಾಯಾ' ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾಳೆ. ಅವಳಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪವಾದ ಬೀಜವನ್ನು ಅವಳು ಪುತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸಿ ಆದನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅಂದಗೊಳಿಸುತ್ತಾಳೆ.

(೮) ದೇವತೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳೂ ಸಹ ಜಾಯೆಯಾದವಳಿಗೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಕಾಂತಿಯನ್ನನು ಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಮಾನವರನ್ನು ಕುರಿತು 'ಇವಳು ನಿಮ್ಮ ಜನನಿಯಾಗುತ್ತಾಳೆ' ಎಂದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(೯) ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಪಶ್ಚಾದಿಗಳೂ ತಿಳಿದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತ ಗಂಡು ಮರಿಯೂ ಸಹ ತಾಯಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸಹೋದರಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಧರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ.

(೧೦) ಇದು ಪುತ್ರಸಂತಾನವುಳ್ಳವರು ದುಃಖರಹಿತರಾಗಿ ತಿರುಗಾಡುವ ದಾರಿ. ಪಶುಪಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಇದು ಗೊತ್ತು ಎಂಬುದಾಗಿ ಪುತ್ರಸಂತಾನದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು.

[ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ವರುಣನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಬಂದು ಅವನ ಮಗನನ್ನು ತನಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಬಂಧಿಸುವುದು. ಅದರ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಮುಂದೆಮಾಡಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ ನುಣುಚಿಕೊಳ್ಳುವುದು.]

ಅನಂತರ ನಾರದನು—ವರುಣನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ನಿನಗೆ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರನನ್ನನುಗ್ರಹಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು. ಮತ್ತು ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದನಂತರ ಅವನಿಗೇ ಪುನಃ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವಂತೆ ಭರವಸೆ ಕೊಡು ಎಂದು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಸಲಹೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಅದೀಪ್ರಕಾರ ವರುಣನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ನನಗೆ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರನನ್ನನುಗ್ರಹಿಸು. ಅವನನ್ನು ನಿನಗೆ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಕೂಡಲೇ ರೋಹಿತನೆಂಬ ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ವರುಣನು ಬಂದು ನಿನಗೆ ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡು ಎಂದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಾಗಲಿ, ಅಹುತಿಯಾಗಬೇಕಾದ ಅಧಿಕಾರ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಹತ್ತುದಿನಗಳು ಕಳೆಯಬೇಕು. ನನ್ನ ಮಗನಿಗೂ ಹತ್ತುದಿನಗಳು ಕಳೆಯಲಿ. ಅನಂತರ ನಿನಗರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದನು. ರೋಹಿತನಿಗೆ ಹತ್ತುದಿನಗಳು ಕಳೆದನಂತರ ವರುಣನು ಬಂದು ಅವನನ್ನೇಕ್ಷಿಸಿದನು. ಆಗ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನಾಗಲಿ, ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ದಂತೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಬೇಕು, ನನ್ನ ಮಗನಿಗೂ ದಂತೋತ್ಪತ್ತಿಯಾದನಂತರ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದನು. ರೋಹಿತನಿಗೆ ಹತ್ತು ಹುಟ್ಟಿದ ಮೇಲೆ ವರುಣನು ಬಂದು ಅವನನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸಿದನು. ಆಗ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ದಂತಪಾತವಾಗುವವರೆಗೂ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನೂ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡ ಕೂಡದು. ಇವನಿಗೂ ದಂತಪಾತವಾಗಲಿ ಎಂದನು. ವರುಣನು ಪುನಃ ಬಂದು, ರೋಹಿತನಿಗೆ ದಂತಪಾತವಾಗುತ್ತಿದೆ, ಅವನನ್ನು ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡೆಂದನು. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಅವನಿಗೆ ಪುನಃ ದಂತವು ಬೆಳೆಯುವವರೆಗೂ

ಅವಕಾಶವನ್ನು ಬೇಡಿದನು. ಅನಂತರ ವರುಣನು ಬಂದಾಗ ಯೋಧನು ಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ಯೋಧಕವಚವನ್ನು ತೊಡುವವರೆಗೂ ಅಹುತಿಯಾಗುವ ಅರ್ಹತೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ತಡೆ ಎಂದನು. ಆ ಕಾಲವೂ ಬಂದು ವರುಣನು ರೋಹಿತನನ್ನು ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಮಗನನ್ನು ಕರೆದು “ಮಗುವೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ನನಗೆ ಅನುಗ್ರಹದ ವರುಣನಿಗೆ ಪುನಃ ನಿನ್ನನ್ನು ಅಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದೆ” ಎನ್ನುವ ರೋಹಿತನು “ಅದೆಲ್ಲಾ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ” ಎಂದು ತನ್ನ ಧನುಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಿರ್ಜನವಾದ ಕಾಡೊಂದಕ್ಕೆ ತಲೆತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಾಲ ಅಲೆದಾಡುತ್ತಿದ್ದನು.

[ರೋಹಿತನು ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕನಾಗಿ ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ, ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಲೆದುದು. ಅನಂತರ ತನಗೆ ಬದಲಾಗಿ ವರುಣನಿಗೆ ಅಹುತಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶುನಃಶೇಷನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಪುತ್ರನನ್ನು ಅವನ ತಂದೆಯಿಗಿಳಿದ ಬೆಲೆಗೆ ಕೊಂಡು.]

ರೋಹಿತನು ತಲೆತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೊರಟು ಹೋದಮೇಲೆ ವರುಣನು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದನು. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಮಹೋದರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ರೋಹಿತನು ಈ ವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಕಾಡನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಂದು ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಮನುಷ್ಯರೂಪದಿಂದ ಬಂದು ಅವನನ್ನು ಸಂಧಿಸಿ—ಎಲೈ ರೋಹಿತನೇ, ದೇಶಾಟನೆ ಮಾಡದವನಿಗೆ ಸುಖವಿಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಜಾತಿಯ ಜನರ ನಡುವೆ ಬೆಳೆದರೆ ಎಂತಹ ಉತ್ತಮನಾದ ಪುರುಷನೂ ಸಹ ದುರ್ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಕೆಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿರ್ಜನವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸು. ಈ ರೀತಿ ಪರ್ಯಟನೆ ಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಸ್ನೇಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ನೀನೂ ಸಂಚರಿಸು ಎಂದು ಸಲಹೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು.

ರೋಹಿತನು—ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ನನಗೆ ಪರೈಟನೆಮಾಡು ಎಂದು ಸಲಹೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಎರಡನೆಯ ವರ್ಷವೂ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಲೆದು ಅನಂತರ ಒಂದು ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಇಂದ್ರನು ಪುನಃ ಮನುಷ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಪರೈಟನೆಮಾಡುವನು ಮನುಷ್ಯನ ಪಾದಗಳು ಪುಷ್ಪರಸಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದವು. ಆ ಪುಷ್ಪದಿಂದ ಆತ್ಮನು ಬೆಳೆದು ಆರೋಗ್ಯರೂಪವಾದ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಪಾಪವೆಲ್ಲವೂ ಆ ಪರೈಟನದ ಶ್ರಮದಿಂದ ಪರಿಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಚರಿಸು ಎಂದನು.

ಆ ಮಾತಿನಂತೆಯೇ ರೋಹಿತನು ಮೂರನೆಯ ವರ್ಷವೂ ಸಂಚರಿಸಿ ಪುನಃ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಬಂದು ಒಂದೇಕಡೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಮನುಷ್ಯನ ಭಾಗ್ಯವು ಅವನಂತೆಯೇ ಒಂದೇಕಡೆ ಕುಳಿತಿರುತ್ತದೆ ಅವನು ಸಂಚರಿಸಿದರೆ ಅದೂ ಸಂಚರಿಸಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಚರಿಸು ಎಂದನು.

ಹಾಗೆಯೇ ನಾಲ್ಕನೆಯ ವರ್ಷವೂ ಆಗಿ ಪುನಃ ಗ್ರಾಮಪ್ರವೇಶ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಬಂದು—ಚತುರ್ಮುಖಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ರೋಹಿತನನ್ನು ಮತ್ತೆ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ ಹೇಳಿದನು. ರೋಹಿತನು ಐದನೇ ವರ್ಷವನ್ನೂ ಹಾಗೆಯೇ ಮುಗಿಸಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಬಂದು ಪರೈಟನೆಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಮಧುವೂ, ಮಧುರವಾದ ಉದುಂಬರಫಲವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ತನ್ನ ಸಂತತವಾದ ಸಂಚಾರದಿಂದಲೂ ಶ್ರಾಂತ ನಾಗದಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ನೋಡು. ಅವನಂತೆಯೇ ನೀನೂ ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದನು.

ರೋಹಿತನು ಅರನೆಯ ವರ್ಷವೂ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಲೆದು ಅನಂತರ ಸುಯವಸ್ಥೆಂಬುವನ ಮಗನಾದ ಅಜೀಗರ್ತನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ಸಂಧಿಸಿದನು. ಆ ಅಜೀಗರ್ತನು ದಾರಿದ್ರ್ಯದಿಂದ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ನಾಹಾರವಿಲ್ಲದೇ ಉಪವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವನಿಗೆ ಶುನಃಪುಚ್ಛ, ಶುನಃಶೇಷ ಮತ್ತು ಶುನೋಲಾಂಗೂಲ ಎಂಬ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ರೋಹಿತನು ಆ ಋಷಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ—ಎಲೈ ಋಷಿಯೇ, ನಿನಗೆ ನೂರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನ ಮೂವರು ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನನ್ನು ಕೊಡು. ನನಗೆ ಬದಲು ಅವನನ್ನು ವರುಣನಿಗೆ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ನಾನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ ಎನ್ನಲು ಅದಕ್ಕೆ ಅಜೀಗರ್ತನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು, ದೊಡ್ಡ ಮಗನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಳುಹಲಿಷ್ಟಪಡಲಿಲ್ಲ. ಅವನ ಹೆಂಡತಿಯು ಚಿಕ್ಕ ಮಗನನ್ನು ಬಿಡಲೊಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಮಧ್ಯದವನೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡನು. ಒಪ್ಪಂದದಂತೆ ರೋಹಿತನು ಅಜೀಗರ್ತನಿಗೆ ನೂರುಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಶುನಃಶೇಷನನ್ನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಹತ್ತಿರ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ತಾನು ಮಾಡಿದ ಏರ್ಪಾಡನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ವರುಣನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ—ನನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇವನನ್ನು ನಿನಗೆ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ವರುಣನು ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗಿಂತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಅಧಿಕನಾದುದರಿಂದ ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಬಹುದೆಂದೊಪ್ಪಿಕೊಂಡನು. ಅನಂತರ ವರುಣನು ದೊರೆಗೆ ರಾಜಸೂಯೆಯಾಗದ ವಿಧಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಯಾಗದ ದಿನ ಪಶುಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ನರಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಣಿಮಾಡಿದನು.

[ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಮಹಾಋಷಿಗಳು ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಾಗುವುದು—ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ನರಯಜ್ಞಕಾಲವು ಸಮಾಪಿಸುವುದು—ಭೀಕರವಾದ ಮರಣದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸುವಂತೆ ಶುನಃಶೇಷನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮೊರೆಯಿಡುವುದು—ಅವನು ಮೊರೆಯಿಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಮಂತ್ರಗಳು.]

ಈ ನರಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಹೋತೃವಾಗಿಯೂ ಜಮದಗ್ನಿಯು ಅಧ್ವರ್ಯುವಾಗಿಯೂ ವಸಿಷ್ಠನು ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿಯೂ ಅಯಾಸ್ಯನು ಉದ್ಗಾತೃವಾಗಿಯೂ ನಿಯಮಿತರಾದರು. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ವಿಧಿಯು ಜರುಗಿದ ಮೇಲೆ ಶುನಃಶೇಷನನ್ನು ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲು ಯಾರೂ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. “ ನನಗೆ ಇನ್ನೂ ನೂರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ನಾನು ಕಟ್ಟುತ್ತೇನೆ ” ಎಂದು ಅಜೀಗರ್ತನು ಮುಂದೆ ಬಂದನು. ಅವರು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಅವನಿಗೆ ನೂರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಬಳಿಕ ಮಗನನ್ನು ಅಜೀಗರ್ತನು ಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದನು. ಅನಂತರ ಆಸ್ತ್ರೀಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅವನ ಸುತ್ತಲೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋದಮೇಲೆ ಅವನನ್ನು ಕಡಿಯಲು ಯಾರೂ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ.—ನನಗೆ ಪುನಃ ನೂರುಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ನಾನೇ ಕಡಿಯುವೆನು ಎಂದು ಅಜೀಗರ್ತನು ಅದಕ್ಕೂ ಮುಂದೆ ಬಂದನು. ಹಾಗೆಯೇ ನೂರುಗೋವುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತನ್ನ ಚಾಕುವನ್ನು ಹರಿತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪುತ್ರವಧೆಗೆ ಸಿದ್ಧನಾದನು. ಶುನಃಶೇಷನು ಎಚ್ಚತ್ತು ತನ್ನನ್ನು ಪಶುವಿನಂತೆ ಕಡಿಯುತ್ತಾರೆಂದರಿತು—ನಾನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮರೆಹೋಗುತ್ತೇನೆಂದು ಮನಸ್ಸುಮಾಡಿ “ ಕಸ್ಯ ನೂನಂ ಕತಮಸ್ಯ ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೧) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಮೊರೆಯಿಟ್ಟನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಆವಿರ್ಭೂತನಾಗಿ “ ಅಗ್ನಿಯು ನಿಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪಸ್ಥನಾದ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಮರೆಹೋಗು ” ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅನಂತರ ಶುನಃಶೇಷನು “ ಅಗ್ನೀರ್ವಯಂ ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾಮೃತಾನಾಂ ” ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾರ್ಥನೆಮಾಡಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಬಂದು—ಸವಿತೃವು ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಮರೆಹೋಗು ಎಂದನು. ಆಗ

ಅವನು—“ ಅಭಿತ್ವಾದೇವಸವಿತಃ ” ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಆಗ ಸವಿತೃವು ಬಂದು—“ ನೀನು ಪ್ರಭುವಾದ ವರುಣನಿಂದ ಬಂಧಿತನಾದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಮರೆಹೋಗು ” ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ಮೂವತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ವರುಣನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ವರುಣನು ಬಂದು—“ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮುಖಪ್ರಾಯನು ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ದಯಾಶಾಲಿ-ನೀನು ಈಗ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ನಾವೆಲ್ಲ ನಿನ್ನ ಬಂಧನವನ್ನು ಬಿಡಿಸುವೆವು ” ಎಂದನು. ಪುನಃ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅಗ್ನಿಯು ಬಂದು—“ ವಿಶ್ವೇದೇವರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ನಿನ್ನ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗುವುದು ” ಎಂದನು. ಆಗ ಶುನಶ್ವೇಪನು—“ ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನಮ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯಃ ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೭-೧೩) ಎಂದು ಅವರನ್ನು ಬೇಡಿದನು. ಅವರು ಬಂದು—“ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಶಕ್ತನು; ಪ್ರಬಲನು; ಸಹಿಷ್ಣುವು-ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಸತ್ಯಪ್ರಾಯನು-ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೊನೆಗಾಣಿಸುವ ಉಪಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. ಅವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುವೆವು ” ಎಂದರು. ಆಗ ಶುನಶ್ವೇಪನು “ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಸತ್ಯ ಸೋಮಸಾ” ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಹದಿನೈದು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಬಂದು ಅವನ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಅವನಿಗೆ ಒಂದು ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದ ರಥವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು ಅದನ್ನು ಶುನಶ್ವೇಪನು “ ಶಶ್ವದಿಂದ್ರ ” ಎಂಬ ಹೇಳಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಇಂದ್ರನು ಪುನಃ “ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು. ಅನಂತರ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುವೆವು ” ಎಂದುಪದೇಶಿಸಿದನು. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿ ಬಂದು “ಉಷೋದೇವಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು. ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸುವೆವು ” ಎಂದರು. ಉಷೋದೇವಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ ವರುಣನ ಬಂಧನದ ಪಾಶವು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಡಿಲವಾಗಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ಮಹೋದರವು ಗುಣವಾಗುತ್ತಾ ಬಂದಿತು. ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದಾಗ ಪಾಶವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೆಗೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ತನ್ನ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪಡೆದನು.

[ಶುನಶ್ವೇಪನ ವಿಮೋಚನೆ, ಅವನ ಅಂಜಃಸವರೂಪದ ಸೋಮರಸದ ನಿಷ್ಪೀಡನದ ಕ್ರಮ. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಅವನನ್ನು ಮಗನನ್ನಾಗಿ ಆಂಗೀಕರಿಸುವುದು.]

ಅನಂತರ ಋತ್ವಿಕ್ವುಗಳು ಶುನಶ್ವೇಪನನ್ನು ಕುರಿತು, “ ಈಗ ನೀನೂ ನಮ್ಮಂತೆಯೇ ಋತ್ವಿಕ್ವಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ. ಈ ವಿಶೇಷ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ನಮ್ಮಂತೆ ನೀನೂ ಭಾಗವಹಿಸು ” ಎಂದರು. ಅನಂತರ ಅವನು ಅಂಜಃಸವರೂಪದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೇ ಅಗುವ ಸೋಮರಸನಿಷ್ಪೀಡನಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿದನು. ಅದನ್ನು ಹಿಂಡಿದ ಮೇಲೆ “ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿತ್ವಂ ಗೃಹೇ ಗೃಹೇ” ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದನು. “ಉಚ್ಚಿಷ್ಟಂ ಚಿಮ್ನೋಃ” ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ದ್ರೋಣಕಲಶದೊಳಕ್ಕೆ ತಂದನು. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ಸ್ವರ್ಶವಾದೊಡನೆ “ಯತ್ರಗ್ರಾವಾ ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಛ್ವರಿಸಿ “ ಸ್ವಾಹಾ ” ಕಾರದೊಡನೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಅವನು ಅವಭೃಥಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಲಕರಣಗಳೊಡನೆ ಬಂದು “ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ವರುಣಸ್ಯ” ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅವಭೃಥವನ್ನು ನೆರವೇ ರಿಸಿದನು. ಇದಾದ ಮೇಲೆ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನನ್ನು ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಹತ್ತಿರ ಕರೆದು “ ಶುನಶ್ವಿ ಚ್ಛೇಪಂ ನಿದಿತಂ ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದನು.

ಕೊನೆಗೆ ಶುನಃಶೇಷನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಅಜೀಗರ್ತನೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ “ಎಲೈ ಋಷಿಯೇ, ನನ್ನ ಮಗನನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಡು” ಎನ್ನಲು, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು—“ಅದಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಇವನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ನನಗೆ ದಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ” ಎಂದನು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮೊದಲು ಅವನು ದೇವರಾತನೆಂಬ (ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟವನು) ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಮಗನಾದನು. (ಮುಂದೆ ಅವನಿಂದ ಕಾಪಿಲೇಯರೂ, ಬಭ್ರುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.) ಬಳಿಕ ಅಜೀಗರ್ತನು ಶುನಃಶೇಷನನ್ನು ಕುರಿತು “ಎಲೈ, ನೀನು ಅಜೀಗರ್ತನ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಋಷಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ವಂಶವನ್ನು ಮರೆಯದೆ ಪುನಃ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ” ಎಂದು ಕರೆಯಲು ಶುನಃಶೇಷನು ತಂದೆಗೆ ಎತ್ತರವಾಗಿ “ಚಂಡಾಲನೂ ಸಹ ಪುತ್ರವಧಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ನಿನಗೆ ನನಗಿಂತಲೂ ಮುನ್ನೂರು ಗೋವುಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾದವು. ಅವಕ್ಕಾಗಿ ಆಸೆಪಟ್ಟು ನಿನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ನನ್ನನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಲು ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದೆ” ಎಂದು ಮೂದಲಿಸಿದಾಗ ಅಜೀಗರ್ತನು—“ಮಗುವೇ, ನಾನು ಹಿಂದೆ ಮಾಡಿದುದು ತಪ್ಪಾಯಿತು. ಈ ಪಾಪವನ್ನು ನೀಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ನಿನಗೂ ನೂರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಮನೆಗೆ ಬಾ” ಎಂದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಶುನಃಶೇಷನು—ಒಂದು ಸಲ ಈ ಪಾಪಕೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇಸದ ನೀನು ಇಂತಹ ಕೃತ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಹಿಂಜರಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಈ ಕೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವೇ ಇಲ್ಲ” ಎನ್ನಲಾಗಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೂ ಸಹ—“ಹೌದು, ಈ ಕೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವೇ ಇಲ್ಲ” ಎಂದನು.

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಶುನಃಶೇಷನನ್ನು ಕುರಿತು “ನಿನ್ನ ವಧಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಗ ಅಜೀಗರ್ತನು ಭೀಕರಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದನು. ಪುನಃ ಅವನ ಮಗನಾಗಬೇಡ. ನನ್ನ ಮನೆಗೆ ಬಂದು ನನ್ನ ಮಗನಾಗಿರು” ಎಂದನು. ಆಗ ಶುನಃಶೇಷನು—“ಅಂಗಿರಸಿನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಬಂಧುವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ?” ಎಂದು ಸಂಶಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಾಗ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕರೆದು—ಎಲೈ ಮಧುಚ್ಛಂದಾದಿಗಳೇ, ಇಂದಿನಿಂದ ನಿಮಗೆ ನನ್ನ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠತ್ವದ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದಿನಿಂದ ಅದೆಲ್ಲವೂ ಶುನಃಶೇಷನದು. ಅವನೇ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಜ್ಯೇಷ್ಠನು ಎಂದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದನು.

[ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಸಂತತಿ. ಶುನಃಶೇಷನ ಕಥೆಯನ್ನು ಪಠಿಸಿದವರಿಗೆ ಪ್ರತಿಫಲ.]

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಗೆ ನೂರುಜನ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ಮಧುಚ್ಛಂದನಿಗೆ ಹಿರಿಯವರು ಐವತ್ತು ಜನವೂ ಮತ್ತು ಉಳಿದವರು ಕಿರಿಯವರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಆಸ್ತಿಗೆ ಶುನಃಶೇಷನು ಹಕ್ಕುದಾರನಾಗಿರುವುದು ಹಿರಿಯ ಐವತ್ತು ಜನಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ವಿರೋಧಿಸಿದಾಗ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಅವರಿಗೆ ನೀಚಸಂತತಿಯುಂಟಾಗಲೆಂದು ಶಪಿಸಿದನು. ಆ ಶಾಪಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ ಶಬರ, ಪುಲಿಂದರಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾ ನೀಚ ಕುಲಗಳು ಹುಟ್ಟಿದವು. ಮಧುಚ್ಛಂದಾದಿ ಕಿರಿಯ ಐವತ್ತು ಜನವೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ತಲೆಬಾಗಿ “ಎಲೈ ಶುನಃಶೇಷನೇ, ನಮ್ಮ ತಂದೆಯ ಆಸ್ತಿನಿಗೆ ನಾವು ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಧೇಯರಾಗಿ, ಅವನ ಇಷ್ಟದಂತೆ ನಿನಗೆ ಅಗ್ರಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇವೆ” ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಆದರಿಸಿದರು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಅವರ ವಿಧೇಯತೆಗೆ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟು, “ಎಲೈ ಮಕ್ಕಳೇ, ನೀವು ನನ್ನ ಇಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ ನನ್ನ ಪಿತೃತ್ವವನ್ನು ಸಾರ್ಥಕಪಡಿಸಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮಗೆ ಪ್ರಭುತವಾದ ಗೋವುಗಳೂ, ಸಂತತಿಗಳೂ ಪ್ರತಿಫಲಗಳಾಗಲಿ. “ಈ ದೇವರಾತನನ್ನು ನಿಮ್ಮ ನಾಯಕನನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು

ಜಯಶಾಲಿಗಳಾಗಿ ಜಹ್ನು ಸಂತತಿಯ ಮೇಲ್ಮೈಯನ್ನೂ, ಗಾಧಿವಂಶದ ದಿವ್ಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ಈ ದೇವರಾತನು ಋಷಿಯೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಋಷಿಯ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ನೀವೂ ನಿಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳೂ ಸಕಲ ಸಂಸತ್ತನ್ನೂ ಹೊಂದಿರಿ” ಎಂಬುದಾಗಿ ಆಶೀರ್ವಾದಮಾಡಿದನು.

ಈ ಶುನಶ್ಶೇಪನ ಕಥೆಯು ನೂರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ರಾಜನಿಗೆ ಪವಿತ್ರವಾದ ನೀರನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿದನಂತರ ಸ್ವರ್ಣಕಸೂತಿಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ರತ್ನ ಗಂಭೀಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಹೋತೃವು ಇದನ್ನು ಪರಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. “ಓಂ ತಥಾ” ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಂಗೀಕಾರಮಾಡುವ ಅಧ್ವರ್ಯುವೂ ಸಹ ಅದೇ ರೀತಿ ಕುಳಿತು ರಾಜನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆಪಾರುಷೇಯಗಳಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ “ಓಂ” ಎಂಬ ದಿವ್ಯವಾಣಿಯಿಂದಲೂ “ತಥಾ” ಎಂಬ ಮಾನುಷವಾದ ಅಂಗೀಕಾರದಿಂದಲೂ ಸಹ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ರಾಜನನ್ನು ಪಾಪರಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ರಾಜನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಜಯಕ್ಕೂ ಅದರ ಅನುಷಂಗವಾಗಿ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಪಾಪಕೃತ್ಯಗಳ ಶುದ್ಧಿಗೂ ಸಹ ಈ ಶುನಶ್ಶೇಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಶ್ರವಣಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಪರಿಸತಕ್ಕವರಿಗೆ ಸಹಸ್ರಗೋವುಗಳನ್ನೂ—ಅನಶ್ಯವಾದ ಅಂಗೀಕಾರವಚನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ದೊರೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸತಕ್ಕ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿಗೆ ನೂರುಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಕೊಡಬೇಕು. ಹೋತೃವಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಬೆಳ್ಳಿಯ ರಥವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಪುತ್ರ ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದವರು ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಪರಿಸಿದರೂ ಶ್ರವಣಮಾಡಿದರೂ ಅವರು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

|| ಶುನಶ್ಶೇಪಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿದುದು ||

ಈ ಶುನಶ್ಶೇಪನ ಚರಿತ್ರೆಯು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಶುನಶ್ಶೇಪನು ಋಚೀಕನೆಂಬ ಋಷಿಯ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನೆಂಬ ರಾಜನ ಹೆಸರಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಯೋಧ್ಯಾದಿ ಪತಿಯಾದ ಅಂಬರೀಷನೆಂಬ ರಾಜನ ಹೆಸರಿದೆ. ಭಾಗವತ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನವು ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದರಂತೆಯೇ ಇದೆ.

ಕಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ಅಥವಾ ಕಸ್ಯ ಕತಮಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ—ಯಾವ ದೇವನ ಎಂತಹ ದೇವನ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಶುನಶ್ಶೇಪನು ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಯೂಪಸ್ತಂಭದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಲು ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ಮರೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು (ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕೆಂದು) ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಆಲೋಚಿಸುತ್ತಾ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. **ಕಸ್ಯ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ—ಶುನಶ್ಶೇಪನು ಮೊದಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ನೆರವನ್ನು ಬೇಡುವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—**ಹಂತಾಹಂ ದೇವತಾ ಉಪೇಧಾವಾಮಾತಿ ಸ ಪ್ರಜಾಪತೀನೇವ ಪ್ರಥಮಂ ದೇವತಾ ನಾಮುಪಸಸಾರ** | (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬) ಎಂಬ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು.

ಅಮೃತಾನಾಂ—ಮರಣರಹಿತಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ | ಮರಣರಹಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳ.

ಮಹ್ಯೈ ಅದಿತಯೇ—ಗೌಃ ಗ್ರಾಮಾದಿಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪೃಥಿವೀನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹೀ ಅದಿತಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೧-೧) ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪೃಥಿವೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಮಹೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ, ದೊಡ್ಡದಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪುನರ್ವಾತ್, ಪಿತರಂ ಚ ದೃಶೇಯಂ ಮಾತರಂ ಚ—ಯೂಷಸ್ಸಂಭವಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ಸಶುಕ್ಲಾದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಶುನಶೇಷನು ತನಗೆ ಮರಣವು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಭಯದಿಂದ ದಿಕ್ಕುಕಾಣದೆ—ಪುನಃ ನಾನು ಎಂದಿನಂತೆ ಭೂಮಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಾಣಿಯಾಗುವೆನು ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಾನು ಮತ್ತೆ ಜೀವಿಸುವಂತೆ ಯಾವ ದೇವತೆಯು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು? ಮತ್ತೆ ನಾನು ಈ ಮೃತ್ಯುಪಾಶದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಿ ನನ್ನ ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ನೋಡುವೆನು? ಎಂದು ಪ್ರಲಾಪಿಸುತ್ತಿರುವನು. ತನ್ನ ಬಂಧನಮೋಚನೆಗಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯ ||

ಕತಮಸ್ಯ—‘ನಾಬಹೂನಾಂ ಜಾತಿಸರಿಪ್ರಶ್ನೇ ಡತಮಚ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೯೩) ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದರ ನಿರ್ಧಾರಣದಲ್ಲಿ, ಜಾತಿ ತೋರುವಾಗ ಕಿಮ್-ಯತ್-ತದಾ ಶಬ್ದಗಳ, ಪರಿಪ್ರಶ್ನೆ ತೋರುವಾಗ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆಯೂ ಡತಮಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ‘ಕಿಮಾದೀನಾಂ ದ್ವಿಬಹ್ವರ್ಥೇ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾ ನಾದುಪಾಧ್ಯಾನರ್ಥಕಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಪೂರ್ವಸೂತ್ರೇ ದ್ವಯೋರಿತಿ ಅತ್ರ ಸೂತ್ರೇ ಜಾತಿಸರಿಪ್ರಶ್ನೇ ಇತಿ ಚ ನ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿಭಾವಃ’ ಎಂದು ಕೈಯಟಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕತಮ ಏಷಾಂ ಪಾಚಕಃ, ಶೂರೋ-ದೇವದತ್ತಃ, ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾ ಗುಣ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ತೋರುವಾಗಲೂ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕಿಮ್+ಅತಮ—ಟ ಲೋಪ.

ಅಮೃತಾನಾಂ—ನಜ್ ಸುಭ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂದು ಉತ್ತರಪದದ ಕಡೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ‘ನಜೋ ಜರಮರಮಿತ್ರಮೃತಾಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ನಜ್ ನ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದಗಳಾದ ಜರ-ಮರ-ಮಿತ್ರ-ಮೃತ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಆದಿಯು ಬಹುವ್ರಿಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಉದಾತ್ತ.

ಮನಾಮಹೇ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ-ಧಾತು ದಿವಾದಿಗಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣನ್ಯಾಯ್ಯ, ಆದರೂ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾತ ಶಪ್ ಬರುತ್ತೆ. ಲಟ್-ಉ-ಪು-ಬ-ಮಹಿಜ್-ಏತ್ವ, ‘ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೫) ಎಂದು ದೀರ್ಘ.

ದಾತ್—ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ, ಲುಜ್ ಪ್ರ-ಪು-ಏ-ತಿಪ್-ಜ್-ಇದಕ್ಕೆ ಸಿಜ್ ದಾ+ಪ್-ತಿ, ‘ಇತೆಶ್ಚ ಲೋಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಇಲೋಪ, ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಸಾಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭)

ಗೈ-ಸ್ಥಾ-ದಾ-ಧಾ-ಪಾ-ಭೂ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಸಿಚ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸಿಚ್ ಗೆ ಲುಕ್, ಅಡಾಗಮ ಭಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದೃಶೇಯಂ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಅಶೀರ್ಲಿಜ್ ಉ-ಪು-ಎ-ಮಿಪ್-ಅಮ್ ಆದೇಶ. 'ದೃಶೇರ ಗ್ವಕ್ತವ್ಯಃ' (ಪಾ. ಮ. ೩-೧-೮೭-೩) ದೃಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಆಶೀರರ್ಥ ಲಿಜ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅ ಬರುವುದು ಎಂದು ಶಪ್ ಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಕ್. ಅಕ್ ರಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಲಿಜ್ಯಾಶಿಷ್ಯಜ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೬) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಶೀರ್ಲಿಜ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಜ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು. ಅಜ್ ಬಂದರೆ 'ಋದೃತೋಽಜ್ ಗುಣಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೬) ಅಜ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಋವರ್ಣಾಂತ ಧಾತು ದೃಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಗುಣ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತೆ. ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮ. ದೃಶ್+ಯಾಸ್+ಅಮ್-ಸಕಾರ ಷೋಪ. 'ಅತೋಯೇಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾವಯವನಾದ ಯಾ ಗೆ ಇಯ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇಯ್-ಗುಣ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ॑ರ್ವಯಂ॑ ಪ್ರ॒ಥಮ॑ಸ್ಯಾ॒ಮೃತಾ॑ನಾಂ ಮನಾ॑ನುಹೇ ಚಾರು॑

ದೇ॒ವಸ್ಯ॑ ನಾಮು॑ ।

ಸ ನೋ॑ ಮ॒ಹ್ಯಾ ಅದಿ॑ತಯೇ ಪುನ॑ರ್ದಾ॒ತ್ತಿತರಂ॑ ಚ ದೃಶೇ॑ಯಂ

ಮಾತ॑ರಂ ಚ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇಃ | ವಯಂ | ಪ್ರಥಮಸ್ಯ | ಅಮೃತಾನಾಂ | ಮನಾನುಹೇ | ಚಾರು |

ದೇವಸ್ಯ | ನಾಮು |

ಸಃ | ನಃ | ಮಹ್ಯಾ | ಅದಿತಯೇ | ಪುನಃ | ದಾತ್ | ಪಿತರಂ | ಚ | ದೃಶೇಯಂ |

ಮಾತರಂ | ಚ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇತ್ಯಂ ಪ್ರಥಮಯರ್ಚಾ ವಿಚಿಕಿತ್ವಾಂ ಕ್ವತ್ವಾ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಸಕಾಶಾತ್ತಂ ದೇವಮಗ್ನಿಂ ನಿಶ್ಚಿ-
ತ್ಯಾನಯಾ ತುಷ್ಟಾವ | ತಥಾ ಚ ಶ್ರುಯತೇ | ತಂ ಪ್ರಜಾಪತಿರುನಾಚಾಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾಂ ನೇದಿಷ್ಯಸ್ತ-
ಮೇವೋಪಧಾವೇತಿ ಸೋಽಗ್ನಿಮುಪಸಸಾರಾಗ್ನೇರ್ವಯಂ ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾನ್ಯತಾನಾಮಿತ್ಯೇತಯರ್ಚಾ |
ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬ | ಇತಿ | ಪೂರ್ವವದ್ಯೋಜನಾ | ದಾದ್ವದಾತು ದೃಶೇಯಂ ಪಶ್ಯಾನೀತ್ಯೇವಮಾಶೀಃ
ಪರತ್ವೇನ ಪದದ್ವಯಂ ಯೋಜ್ಯಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಯಂ—(ಶುನಃಶೇಷರೆಂಬ) ನಾವು | ಅಮೃತಾನಾಂ—ಮರಣರಹಿತರಾದ (ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ) | ಪ್ರಥ-
ಮಸ್ಯ—ಮೊದಲನೆಯವನಾದ | ದೇವಸ್ಯ—ದೇವತೆಯಾದ | ಅಗ್ನೇಃ—ಅಗ್ನಿಯ | ಚಾರು—ಮಂಗಳ
ಕರವಾದ | ನಾಮ—ಹೆಸರನ್ನು | ಮನಾಮಹೇ—ಉಚ್ಚರಿಸೋಣ | ಸಃ—ಅ ಅಗ್ನಿ ದೇವತೆಯು | ನಃ—
(ಮರಣೋನ್ಮುಖರಾದ) ನಮ್ಮನ್ನು | ಮಹ್ಯೈ—ಮಹನೀಯಳಾದ | ಆದಿತಯೇ—ಭೂಮಿಗೆ | ಪುನಃ
ದಾತ್—ಪುನಃ ದಾನಮಾಡಲಿ | ಪಿತರಂ ಮಾತರಂ ಚ—ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು | ದೃಶೇಯಂ—ನೋಡೋಣ.

|| ಭಾನಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮನೆಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು (ಶುನಃಶೇಷನಾದ) ನಾನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ
ಮುಖಂಡನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಮಂಗಳಕರವಾದ ನಾಮವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಅದರಿಂದ ತುಷ್ಟನಾದ) ಅಗ್ನಿಯು
(ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾದ) ನನ್ನನ್ನು ಮಹನೀಯಳಾದ ಭೂಮಿಗೆ ಪುನಃ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡಲಿ. (ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ
ಅಮರನಾದ) ನಾನು ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ನೋಡುವೆನು.

English Translation.

Of many immortal gods we shall contemplate the god Agni's name
first ; he will deliver us back to this vast earth that I may again behold my
father and mother.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ತನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡಲು ಅಗ್ನಿಯು ಶಕ್ತನೆಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಅಗ್ನಿಯೇ
ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದೂ ಅವನೇ ತನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಜೀವಿಸುವಂತೆಯೂ ತನ್ನ ತಂದೆತಾಯಿ
ಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ನೋಡಲು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವಂತೆಯೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಶುನಃಶೇಷನು ಮೊದಲು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಯು ಈ ಋಕ್ವೇದಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು.

ವಯಂ—ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಎಂದು ಬಹುವಚನಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಶುನಃಶೇಷನಿಗೆ
ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

|| ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹ್ಯೈ—ಮಹತ್ವೈ ಎಂದರ್ಥ. 'ವರ್ತಮಾನೇ ಪೃಷ್ಠಪ್ಪಹಜ್ಜಗಚ್ಛತ್ವವಚ್ಛ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೨) ಅತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ಇವು ನಿಸ್ಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಶತ್ಯವದ್ಭಾವದಿಂದ 'ಉಗಿತಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂದು ಜೋಷ್ ಅತ್ ಗೆ ಭಾಸಿದವನಾಗಿ ಲೋಪ, 'ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩ವಾ. ೧) ಎಂದು ಜೋಷ್ ಉದಾತ್ತ. ಮಹೀ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜೋ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಅಣ್ನಿದ್ಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೨) ನದ್ಯಂತಾಂಗದ ಮುಂದಿರುವ ಜೋಷನಕ್ಕೆ ಆಟ-ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಆಟ-ಆಟಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂದು ವೃದ್ಧಿ. ಮಹೀ(+ಐ-ಯಣಾದೇಶ. 'ಉದಾತ್ತಯೋಣೋಹಲ್ವಾವಾರ್ತ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭) ಉದಾತ್ತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದು ವ್ಯಂಜನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯಣಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವೂ, ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು, ವಿಭಕ್ತಿ ಉದಾತ್ತ.

ದೃಶೇಯಂ—ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿವೆ. ಮಾತರಂ ಚ-ವಿಂಬಲ್ಲಿಯ ಚಕಾರದಿಂದ ದೃಶೇಯಂ ಎಂಬುದು ಅನುಕ್ರಮವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ದೃಶೇಯಂ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾಗುವುದು. 'ಚನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಚ-ವಾ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧ ಇದ್ದರಿಂದಲೂ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರೀಶಾನಂ ವಾಯೋಣಾಂ |

ಸದಾವನ್ಭಾಗಮಾಮಹೇ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ | ತ್ವಾ | ದೇವ | ಸವಿತಃ | ಈಶಾನಂ | ವಾಯೋಣಾಂ |

ಸದಾ | ಅನನ್ | ಭಾಗಂ | ಈನುಹೇ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರಥಮೇ ಛಂದೋಮೇ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರ ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರಿತಿ ಸಾವಿತ್ರಸ್ತೃಚಃ ಸೂಕ್ತ-ಸ್ಥಾನೀಯಃ | ಅಥ ಛಂದೋನಾ ಇತಿ ಖಂಡೇಽಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುನಾ |

ಅ. ೮-೯ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ || ಅಭಿತ್ವೇತ್ಯೇಷಾಗ್ನಿಮಂಥನೇಽಪಿ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಪ್ರಾತವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾಮಿತಿ
ಖಂಡೇಽಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರ್ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಃ | ಅ. ೧-೧೬ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಶ್ರು-
ಯತೇ ಚ | ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರಿತಿ ಸಾವಿತ್ರೀಮನ್ವಾಹ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬ | ಇತಿ || ತಥಾ ಪ್ರವ-
ರ್ಗೇಽಪ್ಯೇಷಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಅಥೋತ್ತರಮಿತಿ ಖಂಡೇಽಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಸಮಾ ವತ್ಸಂ ನ
ಮಾತೃಭಿಃ | ಅ. ೪-೭ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ || ತಥಾ ಗ್ರಾವಸ್ತೋತ್ರೇಽಪಿ | ಏತಸ್ಮಿನ್ಕಾಲೇ ಗ್ರಾವಸ್ತುದಿತಿ
ಖಂಡೇ ಮಧ್ಯಮಸ್ವರೇಣೇದಂ ಸವನಮಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ | ಅ. ೫-೧೨ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ ||

ಅಥಾಗ್ನಿನಾ ಪ್ರೇರಿತಃ ಸನ್ನವಿತಾರಮಭಿತ್ವೇತ್ಯನೇನ ತೃಚೇನ ಪ್ರಾರ್ಥಯತೇ | ತಥೈವ
ಶ್ರುಯತೇ | ತಮಗ್ನಿರುನಾಚ ಸವಿತಾ ನೈ ಪ್ರಸವಾನಾಮೀಶೇ ತಮೇವೋಪಧಾವೇತಿ ಸ ಸವಿತಾರಮು-
ಪಸಸಾರಾಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರಿತ್ಯೇತೇನ ತೃಚೇನ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬ | ಇತಿ | ಹೇ ಸದಾವನ್ ಸದಾ
ಸರ್ವದಾ ರಕ್ಷಕ ಹೇ ಸವಿತರ್ದೇವ ವಾಯೋಣಾಂ ವರಣೀಯಾನಾಂ ಧನಾನಾಮೀಶಾನಂ ಸ್ವಾಮಿನಂ
ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿ ಭಾಗಂ ಭಜನೀಯಂ ಧನಮಭಿ ಸರ್ವತ ಈಮಹೇ | ಯಾಚಾಮಹೇ || ಈಶಾನಂ | ಈಶ
ಐಶ್ವರ್ಯೇ ಲಟಃ ಶಾನಚ್ | ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇದಿತಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ |
ವಾಯೋಣಾಂ | ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಋಹಲೋಣ್ಯತ್ | ಈಡವಂದೇತ್ಯಾದಿನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಅವನ್ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಭಾಗಂ | ಕರ್ಷಾತ್ಪತ ಇತಿ ಘೞೋಽಂತ ಉದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸದಾವನ್—ಸರ್ವದಾ ರಕ್ಷಕನಾದ | ಸವಿತಃ ದೇವ—ಸವಿತೃದೇವನೇ | ವಾಯೋಣಾಂ—ಅಪೇಕ್ಷ
ಣೀಯವಾದ ಧನದ (ಪದಾರ್ಥಗಳ) | ಈಶಾನಂ—ಸ್ವಾಮಿಯಾದ (ನಿನ್ನನ್ನು) | ಭಾಗಂ—ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ
ಧನವನ್ನು | ಅಭಿ ಈಮಹೇ—ಯಾಚಿಸುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸರ್ವದಾ ರಕ್ಷಕನಾದ ಸವಿತೃದೇವನೇ, ಧನಸ್ವಾಮಿಯಾದ (ಧನ ಅಥವಾ ಅಪೇಕ್ಷಿತ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿ
ಯಾದ) ನಿನ್ನನ್ನು (ನಮಗೆ) ಇಷ್ಟವಾದ ಧನಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಚಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

Divine and ever protecting Savitri, the lord of all that is desirable,
we ask for wealth-

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸವಿತೃದೇವತಾಕವಾದ ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವಸಹಿತಃ ಎಂಬ ತೃಚ
(ಮೂರು ಋಕ್ಕನ್ನು) ಪ್ರಥಮಭಂದೋಮಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ ಅಥ

ಛಂದೋಮಾ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೩) ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುನಾ (ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧-೧೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಆ. ೮-೯).

ಯಜ್ಞಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಥನಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾತರ್ವೈಶ್ವದೇವಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೩) ಮಹೀ ದ್ಯಾಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೬) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರಿತಿ ಸಾವಿತ್ರೀಮನ್ವಾದ ಎಂದು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬).

ಮತ್ತು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಇದನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಥೋತ್ತರಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೩) ಸಮಿಾ ವತ್ಸಂ ನ ಮಾತೃಭಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೯-೧೦೪-೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ವಿವರಿಸುವುದು (ಆ. ೪-೭).

ಮತ್ತು ಗ್ರಾವಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲು ಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಗ್ರಾವಸ್ತುತ್ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿರುವ ಮಧ್ಯಮಸ್ವರಣೇದಂ ಸವನಮಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ತಿಳಿಸುವುದು (ಆ. ೫-೧೨).

ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದ ಶುನಃಶೇಷನು ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಬಳಿಕ ಅವನಿಂದ ಸವಿತೃವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವಸವಿತಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಋಕ್ವುಗಳಿಂದ ಸವಿತೃವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಶುನಃಶೇಷನು ತನಗೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಸವಿತೃವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವನು. ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾಗಿರುವ ಶುನಃಶೇಷನು ತನ್ನ ಬಿಡುಗಡೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮರಣಸನ್ನಿಹಿತನಾದ ತನಗೆ ಧನಾದಿ ಐಶ್ವರ್ಯಗಳು ಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ಕಾಣುವುದು.

ಈಶಾನಂ ವಾಯೋಣಾಂ—ವರಣೀಜಾನಾಂ ಧನಾನಾಂ ಸ್ವಾಮಿನಂ | ಎಲ್ಲರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಧನಾ-
ದೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಧನಾದೈಶ್ವರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಭಾಗಂ-ಭಜನೀಯಂ | ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡಲು ಅರ್ಹನಾದ.

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು ಹೀಗಿರಬಹುದು—ಎಲೈ ಸವಿತೃದೇವನೇ, ನೀನು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಧನಾದೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಪೂಜಾರ್ಹನೂ ಆಗಿರುವೆ. ಇಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಶುನಃಶೇಷನು ಸವಿತೃವನ್ನು ಇಷ್ಟಾರ್ಥದಾಯಕನೆಂದೂ, ಪೂಜಾರ್ಹನೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವನೇ ಹೊರತು ತನಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿರುವಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಧನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಯಾವ ಶಬ್ದವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಾಯೋಣಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಧನಗಳ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಸ್ತುವು ಧನವಲ್ಲವೆಂದೂ ಮರಣದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯೆಂದೂ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಾರ್ಯಾಣಾಂ—ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತೌ. ‘ಮಹಲೋಽಞ್ಯತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೦) ಋಕಾರ ಅಥವಾ ವ್ಯಂಜನ, ಇವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಞ್ಯತ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ವೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಞ್ಯತ್-ವೃ+ಯ. ‘ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಎಂದು ಋ ಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಆರ್ ಬರುತ್ತೆ, ವಾರ್ಯ-ಎಂದಾಯಿತು. ‘ಈಡವಂದವೃಶಂಸದುಹಾಂಞ್ಯತಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೨೧೪) ಞ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಈಡ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ವಾರ್ಯ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್.

ಭಾಗಂ—ಭಜ ಸೇವಾಯಾಂ—‘ಹಲಶ್ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಘಜ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಘಜ್, ಭಜ್+ಅ, ‘ಚಿಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಎಂದು ಜ್ ಗೆ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ‘ಕರ್ಷಾತ್ಪತೋ ಘಜಾಂತ ಉದಾತ್ತಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೯) ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಾದ ಗನೇ ಗಣದ ಕರ್ಷಧಾತು, ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಘಜಾಂತ ಧಾತು, ಇವುಗಳ ಕಡೆಯ ವರ್ಣ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಶ್ಚಿದ್ಧಿ ತ ಇತ್ಥಾ ಭಗಃ ಶಶಮಾನಃ ಪುರಾ ನಿದಃ |

ಅದ್ವೇಷೋ ಹಸ್ತಯೋರ್ಧಧೇ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ಚಿತ್ | ಹಿ | ತೇ | ಇತ್ಥಾ | ಭಗಃ | ಶಶಮಾನಃ | ಪುರಾ | ನಿದಃ |

ಅದ್ವೇಷಃ | ಹಸ್ತಯೋಃ | ದಧೇ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸವಿತರ್ಯೋ ಭಗೋ ಭಜನೀಯೋ ಧನವಿಶೇಷಸ್ತೇ ತವ ಹಸ್ತಯೋರ್ಧಧೇ ಧೃತೋಽಭೂತ್ತಂ ಧನವಿಶೇಷಮಾಮಹ ಇತಿ ಪೂರ್ವಕ್ರಾನ್ತಯಃ | ಚಿಚ್ಚಿಬ್ಧಃ ಪೂಜಾರ್ಥೇ ಹಿಶಬ್ಧಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ | ಧನಸ್ಯ ಪೂಜ್ಯತ್ವಂ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ತಾಮೇವ ಪೂಜ್ಯತ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧಿಂ ವಿಶದಯತಿ | ಇತ್ಥಾ ಶಶಮಾನೋಽನೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಶಸ್ಯಮಾನಃ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ | ಧನಸ್ತುತಿಪ್ರಕಾರಂ ಚಿ ಸರ್ವೇ ಜಾನಂತಿ | ನನು

ಸ್ವಕೀಯೇ ಧನೇ ವೈರಿಭಿರಪಹೃತೇ ಸತಿ ವೈರಿಗೃಹೀತಂ ಧನಂ ಸರ್ವೋ ಲೋಕೋ ನಿಂದತಿ ದ್ವೇಷ್ವಿ
ಚ | ಅತೋ ಧನಸ್ತುರ್ತರ್ನ ನಿಯತೇತ್ಯಾಶಂಕಾಹ | ನಿಧಃ ಪುರಾ ಅದ್ವೇಷೋ ನಿಂದಾಯಾಃ ಪೂರ್ವಂ
ಸ್ವಕೀಯತ್ವೇನ ವ್ಯವಸ್ಥಿತೇ ಸತಿ ತದಾನೀಂ ದ್ವೇಷರಹಿತಃ | ತಸ್ಮಾನ್ನೈಕೀಯತ್ವಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ಸ್ತೂಯ-
ಮಾನತ್ವಮುಕ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಇತ್ಥಾ | ಪ್ರಕಾರವಚನ ಇದಮಸ್ಥಮುಃ | ಪಾ. ೫-೩-೨೪ | ಸುಸಾಂ
ಸುಲುಗಿತಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಡಾರ್ದೇಶಃ | ಟಿಲೋಪ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ |
ಶಶಮಾನಃ | ಶಶ ಪು ತಗತಾ | ಇಹ ತು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯವಯೋವಚನೇತಿ | ಪಾ. ೩-೨-೧೨೯ |
ತಾಚ್ಛೀಲಕಶ್ಚಾನಶ್ | ಕರ್ತರಿ ಶಸ್ | ಸಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಿಧಃ | ಣಿದಿ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ |
ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಪಂಚಮ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅದ್ವೇಷಃ | ನ ವಿದ್ಯತೇ
ದ್ವೇಷೋಽಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನನ್ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಧೇ | ಕರ್ಮಣಿ
ಲಿಟ್ | ತಸ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇನಾಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತೋ ನ ಭವತಿ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಏವ
ಶಿಷ್ಯತೇ | ಯದ್ವೈತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಸವಿತಃ—ಎಲೈ ಸವಿತೃದೇವನೇ) ನಿಧಃ ಪುರಾ—ನಿಂದಿಸಲ್ಪಡುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ | ಅದ್ವೇಷಃ—
ದ್ವೇಷಾರ್ಹವಲ್ಲದ | ಇತ್ಥಾ—ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ಶಶಮಾನಃ—ಸ್ತುತ್ಯವಾದ | ಯಃ ಭಗಃ—ಯಾವ
ಭಜನೀಯವಾದ ಧನವು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಹಸ್ತಯೋಃ—ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ | ದಧೇ—ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ (ಆ ಧನ
ವನ್ನು ಯಾಚಿಸುತ್ತೇವೆ) | ಚಿತ್ ಹಿ—(ಧನವು ಸ್ತುತ್ಯವೆಂದು) ಪ್ರಸಿದ್ಧವಷ್ಟೇ?

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸವಿತೃದೇವನೇ, (ಅಪಹೃತವಾದ, ನಷ್ಟವಾದ ಧನವು ನಿಂದಾರ್ಹವಾದರೂ) ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ದ್ವೇಷಾ
ರ್ಹವಲ್ಲದ, ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ನಿನ್ನ ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ (ಧನವನ್ನು ನಾವು ಯಾಚಿಸುತ್ತೇವೆ).

English Translation.

(We ask for) that wealth which has been retained in your hand and
is so much praised against every envy or reproach

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವು ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ಚಿತ್—ಈ ಶಬ್ದವು ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದೂ ಹಿ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥವಾಚಕ
ವೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಇತ್ಥಾ—ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ; ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಉತ್ತಮ ವಸ್ತುವೆಂದು ಹೊಗಳುವರು. ಇಂತಹ
ಭಗಃ ಎಂದರೆ ಭಜನೀಯೋ ಧನವಿಶೇಷಃ—ಆಸೆಪಡುವ ಧನವಿಶೇಷವು.

ಶಶಮಾನಃ—ಶಶ ಪ್ಲುತವತೌ | ಶಸ್ಯಮಾನಃ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ | ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ, ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವ

ಪುರಾ ನಿದಃ—ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವೇನೆಂಬುದೂ ಅರ್ಥವೂ ಯಾವುದೂ ವಿಶದ
ನಾಗಿಲ್ಲ. ನಿದಃ—ಣಿಧಿ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ | ನಿಂದಿಸಲ್ಪಡುವ; ಧನವನ್ನು ಯಾರೂ ನಿಂದಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಅದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ
ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ವೈರಿಗಳು ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳು ಅಪಹರಿಸಿದಾಗ ಅದನ್ನು ನಿಂದಿಸುವರು ಎಂದು
ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಿವರಣೆಯು. ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಗಃ—ಭಜನೀಯಃ ಧನವಿಶೇಷಃ | ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಧನವಿಶೇಷವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದರೂ
ಇಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ವಸ್ತುವು ಧನವಲ್ಲವೆಂದೂ, ಆಯುಸ್ಸು ಅಥವಾ ಜೀವಿತವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅದ್ವೇಷಃ—ಅವಿದ್ಯಮಾನೋ ದ್ವೇಷೋ ಯಸ್ಮಿನ್‌ಸೋಽದ್ವೇಷಃ | ದ್ವೇಷವರ್ಜಿತಃ—
ದ್ವೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಕಾಗಿರುವ, ಎಲ್ಲರೂ ಹೊಗಳುವ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಶುನಶ್ಶೇಷನು—ಎಲ್ಲರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಜೀವಿತವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಸವಿತೃವನ್ನು
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇತ್ಯಾ—‘ಇದಮಸ್ಥಮುಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೪) ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ
ಥಮು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ, ಎಂದು ಥಮ್-ಇದಮ್+ಥಮ್, ‘ಏತೇತೌ ರಥೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೪)
ರೇಫಾದಿ ಅಥವಾ ಥಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಏತ-ಇತ್ ಆದೇಶಗಳು
ಬರುವುವು ಎಂದು ಇತ್ ಆದೇಶ-ಇತ್+ಥಮ್=ಇತ್ಥಮ್. ಇದು ‘ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ’ (ಪಾ. ಸೂ.
೧-೧-೩೮) ಎಂದು ಅನ್ವಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದಿನ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ನ್ಯಾಯ. ಆದರೂ
ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ‘ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂದು ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾಗೆ ಡಾ ಆದೇಶ,
ಅಮ್ ಎಂಬ ಟಿ ಗೆ ಲೋಪ ಇತ್ಯಾ-ಎಂದಾಗುವುದು.

ಶಶಮಾನಃ—ಶಶ ಪ್ಲುತಗತೌ, ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ‘ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯವಯೋವಚನ
ಬಂಧುಷು ಚಾನಶ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೯) ಎಂದು ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ಟಿಗೆ ಚಾನಶ್, ಶವ್ ವಿಕರಣ
ಶಶ್+ಅ-ಆನ. ‘ಅನೇಮುಕ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂದು ಮುಕ್ ಆಗಮ. ‘ಚಿತಃ’ ಎಂದು
ಅಂತೋದಾತ್ತ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯ ತೇ ವಯಮುದಶೇಮ ತವಾವಸಾ |

ಮೂರ್ಧಾನಂ ರಾಯ ಆರಭೇ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಭಗಂ ಭಕ್ತಸ್ಯ | ತೇ | ವಯಂ | ಉತ್ | ಅಶೇನು | ತವ | ಅವಸಾ |

ಮೂರ್ಧಾನಂ | ರಾಯಃ | ಆರಭೇ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸವಿತಃ ತೇ ತ್ವದೀಯಾ ವಯಂ ಶುನಃಶೇಪನಾಮಾನೋ ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯ ಧನೇನ ಸಂಯು-
ಕ್ತಸ್ಯ ತವಾವಸಾ ರಕ್ಷಣೇನೋದಶೇನು | ಉತ್ಪರ್ವೇಣ ವ್ಯಾಪ್ನುಮಃ | ಕಿಂ ಕತುಃ | ರಾಯೋ
ಧನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧಾನಮುತ್ಪರ್ವಮಾರಭೇ | ಪ್ರಾರಬ್ಧಂ | ಧನಿಕತ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧ್ಯಾ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಭೂಯಾ-
ಮೇತ್ಯಥಃ ಭಗಶಬ್ದೋ ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತ್ವತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಶೇನು | ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತ | ಲಿಜಿ ವೃತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಥಿಪದಂ | ಶಪ್ | ರಾಯಃ |
ಊಡಿದಮಿತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆರಭೇ | ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ಯೇಕೇನಿತಿ ತುಮಾರ್ಥೇ ಕೇನ್ತ-
ತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯೇರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ || ೧೩ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಸವಿತಃ—ಸವಿತೃವೇ) | ತೇ—ನಿನ್ನವರಾದ | ವಯಂ—ನಾವು (ಶುನಃಶೇಪರು) | ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯ—
ಧನಯುಕ್ತನಾದ | ತವ—ನಿನ್ನ | ಅವಸಾ—ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ | ರಾಯಃ—ಧನದ | ಮೂರ್ಧಾನಂ—
ಉತ್ಪರ್ವವಸ್ಥೆಯನ್ನು | ಆರಭೇ—(ಆನುಭವಿಸಲು) ಆರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ | ಉದಶೇನು—ವ್ಯಾಪಿಸೋಣ
(ಪ್ರವರ್ತಿಸೋಣ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸವಿತೃವೇ, ನಿನ್ನವರಾದ ನಾವು ಧನಯುಕ್ತನಾದ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಧನದ ಉತ್ಪರ್ವವನ್ನು (ಆತ್ಯಂತ
ಧನಾಧ್ಯರೇಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು) ಆನುಭವಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸೋಣ.

English Translation.

(O Savitri,) may we under the protection of you who are rich in
wealth obtain the best of prosperity that we may enjoy it.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯ—ಧನೇನ ಸಂಯುಕ್ತಸ್ಯ | ಧನದಿಂದ ಸಹಿತನಾದ; ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—
ಭಗೋ ದೇವಃ ತೇನಾಪಿ ಸೇವಿತಸ್ಯ, ಭಜನೀಯೇನ ನಾ ಹವಿಷಾ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ನಾ ಸರ್ವಮನುಷ್ಯೈಃ
ಸೇವಿತಸ್ಯ || ಎಂದರೆ ಭಗನೆಂಬ ದೇವತೆಯಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವ; ಅಥವಾ ಪೂಜಾರ್ಹವಾದ ತವಿಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ
ಪೂಜಾರ್ಹವ್ಯಗಳಿಂದ ಸರ್ವಮನುಷ್ಯರಿಂದಲೂ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಉತ್ ಅಶೇನು—ಉತ್ಕರ್ಷೇಣ ವ್ಯಾಪ್ನುಮಃ | ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವೆವು ಎಂದರೆ ಪಡೆಯುವೆವು.
ತವ ಅಪಸಾ—ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುವೆವು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವೆವು, ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು
ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವೆವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮೂರ್ಧಾನಂ ರಾಯಃ—ಧನದ ಉತ್ಕರ್ಷತೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾದ ಧನವನ್ನು, Plenty
of riches.

ಆರಭೇ, ಆರಬ್ಧಂ—ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ, ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯ—‘ಘೃಣಾರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನನಂ-’ ಎಂದು ಭಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಕುತ್ವ.
ಭಗೇನ ಭಕ್ತಃ ಎಂದು ತೃತೀಯಾತತ್ಪುರುಷ, ಭಗಶಬ್ದ ವೃಷಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ
ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಕಡೆಯವರ್ಣ ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತೆ. ಸಮಾಸ ಬಂದ ಮೇಲೆಯೂ ‘ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ’ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೨-೪೮) ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ತೃತೀಯಾಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು
ಧಾಧಾದಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪನಾದವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಆರಭೇ—‘ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವೈಕೇನ್ದೇನ್ಯತ್ವನಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) ‘ತಯೋರೇವ ಕೃತ್ಯಕ್ಕೆ
ಖಲರ್ಥಾಃ’ ಎಂದು ಭಾವ-ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಕರ್ಮಗಳು ಕೃತ್ಯಾರ್ಥ
ಗಳು-ಎವಂಚ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ತವೈ-ಕೇನ್-ಕೇನ್ಯ-ತ್ವನ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು
ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕ ರಭೌಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೇನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರ ಏ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತೆ ಆ+ರಭೌ+
ಏ=ಆರಭೇ. ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಹಿ ತೇ ಕ್ಷತ್ರಂ ನ ಸಹೋ ನ ಮನ್ಯುಂ ವಯಶ್ಚನಾಮಿ

ಪತಯಂತ ಆಪುಃ |

ನೇಮಾ ಆಪೋ ಅನಿಮಿಷಂ ಚರಂತೀರ್ನ ಯೇ ವಾತಸ್ಯ
ಪ್ರಮಿನಸ್ತೃಭ್ಯಂ || ೬ ||

|| ಸದಸಾತಃ ||

ನಹಿ | ತೇ | ಕ್ಷತ್ರಂ | ನ | ಸಹಃ | ನ | ಮನ್ಯುಂ | ನಯಃ | ಚನ | ಅಮಿ
ಇತಿ | ಪತಯಂತಃ | ಆಪುಃ |
ನ | ಇನಾಃ | ಆಪಃ | ಅನಿಮಿಷಂ | ಚರಂತೀಃ | ನ | ಯೇ | ವಾತಸ್ಯ |
ಪ್ರಮಿನಸ್ತಿ | ಅಭ್ಯಂ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಥ ಸವಿತ್ರಾ ಪ್ರೇರಿತಃ ಶುನಃಶೇಷ ಏತದಾದಿಸೂಕ್ತಶೇಷೇಣೋತ್ತರೇಣ ಚ ಸೂಕ್ತೇನ
ವರುಣಂ ತುಷ್ಟಾವ | ತಥಾ ಚ ಶ್ರೂಯತೇ | ತಂ ಸವಿತೋನಾಚ ವರುಣಾಯ ನೈ ರಾಜ್ಞೇ ನಿಯು-
ಕ್ತೋಽಸಿ ತಮೇವೋಪಧಾನೇತಿ ಸ ವರುಣಂ ರಾಜಾನಮುಪಸಸಾರಾತ ಉತ್ತರಾಭಿರೇಕವಿಶಂತಾ |
ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬ | ಇತಿ | ಹೇ ವರುಣ ಪತಯಂತಃ ಪ್ರಾಥೇ ವಿಯತ್ಯುತ್ಪತಂತೋಽಮಿ ದೃಶ್ಯಮಾನಾ
ವಯಶ್ಚನ ಶ್ಯೇನಾದಯಃ ಪಕ್ಷಿಣೋಽಸಿ ತೇ ಕ್ಷತ್ರಂ ತ್ವದೀಯಂ ಶರೀರಬಲಂ ನ ಹ್ಯಾಪುಃ | ನೈವ
ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ತ್ವತ್ಪದ್ಯಶಂ ಶರೀರಬಲಂ ಪಕ್ಷಿಣಾನುಪಿ ನಾಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಸಹಸ್ತ್ವದೀಯಂ
ಪರಾಕ್ರಮಂ ತವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಮಪಿ ನ ಪ್ರಾಪುಃ | ತಥಾ ಮನ್ಯುಂ ತ್ವದೀಯಂ ಕೋಪಮಪಿ ನ ಪ್ರಾಪುಃ |
ತ್ವಯಿ ಕ್ರುದ್ಧೇ ಸತಿ ಸೋಡುಮಶಕ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅನಿಮಿಷಂ ಸರ್ವದಾ ಚರಂತೀಃ ಪ್ರವಾಹರೂಪೇಣ
ಗಚ್ಛಂತ್ಯ ಅಪಸ್ತ್ವದೀಯಂ ಬಲಂ ನ ಪ್ರಾಪುಃ | ವಾತಸ್ಯ ವಾಯೋರ್ಯೇ ಗತಿವಿಶೇಷಾಸ್ತ್ವದೀಯ-
ಮಭ್ಯಂ ನೇಗಂ ನ ಪ್ರಮಿನಂತಿ ನ ಹಿಂಸಂತಿ | ಅತಿಕ್ರಮಂ ಕರ್ತುಂ ನ ಶಕ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತೇಽಸಿ
ನ ಪ್ರಾಪುರಿತಿ ಪೂರ್ವಾತ್ರಾನ್ವಯಃ || ಪತಯಂತಃ | ಪತ ಗತೌ | ಚುರಾದಿರದಂತಃ | ಲಟಃ ಶತ್ಪ |
ಶಪ್ | ಗುಣಾಯಾದೇಶೌ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಣಿಚಃ ಸ್ವರಃ | ಆಪುಃ |
ಆಪ್ಲೃ ಗತೌ | ಲಿಟ್ಯುಸಿ ದ್ವಿಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷೌ | ಅತ ಆದೇಃ | ಪಾ. ೭-೪-೭೦ | ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ |
ಅತ್ರ ನ ಸಹೋ ನ ಮನ್ಯುಮಿತ್ಯಾದಿಭಿರಾಪುರಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಾತ್ತದೇವೇಕ್ಷಯಾ ಪ್ರಾಥಮ್ಯಾಚ್ಛಾದಿ-

ಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತಿ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಜ್ಜುಭಕ್ತಿರ್ನ ನಿಹನ್ಯತೇ | ಚರಂತೀಃ | ವಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ-
ದೀರ್ಘಃ | ಪ್ರಮಿನಂತಿ | ಮೀರ್ಷಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ | ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತೇ | ಪಾ. ೬-೪-
೧೧೨ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಮೀನಾತೇರ್ನಿಗಮೇ | ಪಾ. ೭-೩-೮೧ | ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯ |
ಸ್ವರಃ | ತಿಜ್ಜು ಚೋದಾತ್ತವತಿ | ಪಾ. ೮-೧-೭೧ | ಇತಿ ಗತಿರನುದಾತ್ತಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದ-
ನಿಘಾತಃ || ೬ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ) | ಪತಯಂತೇ—ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ | ಆಮಿ—ಈ (ದೃಶ್ಯಮಾನ
ವಾದ) | ವಯಶ್ಚನ—ಪಕ್ಷಿಗಳೂ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಪ್ವತ್ರಂ—ಶರೀರ ಬಲವನ್ನು | ನಹಿ ಆಪುಃ—ಪಡೆದೇ
ಇಲ್ಲ | (ತಥಾ—ಹಾಗೆಯೇ) | ಸಹಃ—(ನಿನ್ನ) ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನೂ | ನ (ಆಪುಃ)—ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲ | ಮನ್ಯುಂ—
ಕೋಪವನ್ನೂ | ನ—ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲ | ಅನಿಮಿಷಂ—ಸರ್ವದಾ | ಚರಂತೇ—ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವ | ಆಪಃ—
ನೀರು | ನ—(ನಿನ್ನ ಬಲವನ್ನು) ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲ | ವಾತಸ್ಯ—ವಾಯುವಿನ | ಯೇ—ಯಾವ ಗಮನವೂ
(ಆದು) | ಅಭ್ಯಂ—(ನಿನ್ನ) ವೇಗವನ್ನು | ನ ಪ್ರಮಿನಂತಿ—ಹಿಂಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ (ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವುದಿಲ್ಲ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವರುಣನೇ, ಈ ಮೇಲೆ ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ, ಸದಾ ಪ್ರವಹಿಸುವ ಉದಕವೂ, ನಿನ್ನ ಶರೀರ
ಬಲವನ್ನಾಗಲೀ, ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನಾಗಲೀ ಪಡೆದಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಕೋಪವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರೆವು. ವಾಯುವಿನ ಗಮನವೂ
ನಿನ್ನ ವೇಗವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಲಾರದು. ವಾಯುವಿಗೆ ನಿನ್ನ ಬಲಾದಿಗಳೂ ಇಲ್ಲ.

English Translation.

O Varuna, these birds that are flying have not obtained your strength or your power ; they are not able to endure your wrath ; these waters that flow without interruption or the winds have not surpassed your speed.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ವರುಣನೇ, ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಅಪಾರವಾದವು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ
ಹಾರಾಡುವ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೂ ನಿನಗಿರುವ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಾಗಲಿ, ಬಲವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅವು ನಿನ್ನ
ಕೋಪಕ್ಕೆ ಎದರಾಗುವಂತಿಲ್ಲ. ಸತತವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ನೀರೂ ಎಂದರೆ ನದಿಯ ಪ್ರವಾಹವೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೇಗವಾಗಿ
ಬೀಸುವ ಗಾಳಿಯೂ ವೇಗದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸರಿಗಟ್ಟಲಾರವು.

ಶುನಶ್ಶೇಷನು ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸವಿತೃವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ
ಮಾಡಿ ಆ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ಸವಿತೃವಿನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ವರುಣನನ್ನು, ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ ಹತ್ತು

ಋಕ್ಕುಗಳು ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳು ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ (ವರುಣನನ್ನು) ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ತಂ ಸನಿತೋವಾಚ ವರುಣಾಯ ವೈ ರಾಜ್ಞೇ ನಿಯುಕ್ತೋಽಸಿ ತಮೇವೋಪಧಾನೇತಿ ಸ ವರುಣಂ ರಾಜಾನಮುಪೇಸಸಾರಾತ ಉತ್ತರಾಭಿರೇಕತ್ರಿಂಶತಾ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೧೬) ಎಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯವಾಕ್ಯವಿರುವುದು.

ಕ್ಷತ್ರಂ—ತ್ವದೀಯಂ ಶರೀರಬಲಂ, ನಿನಗೆ ಇರುವ ಶರೀರಬಲ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, bodily strength.

ಸಹಃ—ತ್ವದೀಯಂ ಪರಾಕ್ರಮಂ, ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮ, ಶೌರ್ಯ, valour, prowess &c.

ಮನ್ಯುಂ—ಕೋಪಂ, ಕೋಪವನ್ನು (ಎದುರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು).

ಅನಿಮಿಷಂ, ಚರಂತೀಃ—ಸರ್ವದಾ ಚರಂತೀಃ ಪ್ರವಾಹರೂಪೇಣ ಗಚ್ಛಂತೀಃ | ಸದಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಹರಿಯುವ, flowing unceasingly.

ನ ಪ್ರಮಿನಂತಿ ಅಭ್ಯಂ—ವೇಗಂ ನ ಹಿಂಸಂತಿ | ನ ಸ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ನಿನ್ನ ವೇಗವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಲಾರವು ಎಂದರೆ ಸರಿಗಟ್ಟಲಾರವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪತಯಂತಃ—ಪತ್ಯ ಗತೌ-೧೦ ನೇ ಗಣದ ಧಾತು. ಅಕಾರಾಂತ-ಇದರ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥಕಣಿಚ್ ಲಿಟ್-ಶತ್ಯಶಪ್. ಪತ+ಇ+ಅ-ಅತ್ 'ಅತೋಲೋಪಃ' ಎಂದು ಧಾತುವಿನ ಅ-ಗೆ ಲೋಪ. ಗುಣ-ಅಯಾದೇಶ ಪತಯ+ಅತ್ ಪರರೂಪ, ಪ್ರ-ಬ-ಜಸ್, ಉಗಿತಾದ್ದರಿಂದ ನುನ್ ಆಗಮ-ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅತ್ ಅನುದಾತ್ತ ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುವುದು.

ಅಪುಃ—'ಆಪ್ಲೈ ವ್ಯಾಪ್ತೌ' ಲಿಟ್-ಝಿ-ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂದು ಝಿಗೆ ಉಸ್-ದ್ವಿತ್ವ-ಆಪ್+ಅಪ್+ಉಸ್, ಅಭ್ಯಾಸದ ಪ್ ಗೆ ಲೋಪ 'ಹ್ರಸ್ವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂದು ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. 'ಅತ ಆದೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೦) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂದು ದೀರ್ಘ. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ-ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ಅಪುಃ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ವಯಶ್ಚ ನ ಕ್ಷತ್ರಂ ನಾಪುಃ ವಯಶ್ಚ ನ ಸಹೋ ನಾಪುಃ, ವಯಶ್ಚ ನ ತೇ ಮನ್ಯುಂ ನಾಪುಃ, ಅನಿಮಿಷಂ ಚರಂತೀಃ ಇಮಾ ಅಪಃ ತೇ ಕ್ಷತ್ರಂ ನಾಪುಃ ಎಂದು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಏವಂಚ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಪುಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆಂತಲೂ ಇದು ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಎಂದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಚರಂತೀಃ—'ವಾ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ವೇದದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘದ ಜಸ್ ಅಥವಾ ಇಚ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣಗಳು ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ.

ಪ್ರಮಿನಂತಿ—'ಮಿಾಚ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ' ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಶ್ನಾ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋ ರಾತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಜಿತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ನಾಪ್ರತ್ಯಯ-

ಅಭ್ಯಸ್ತ ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಶ್ಲಾಘ್ಯಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಗೆ ಲೋಪ. ಲಟ್-ಝಿ-ಅನ್ತಾದೇಶ ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ ಪ್ರ+ಮಿ+ನ್+ಅನ್ತಿ. 'ಮಿನಾತೇರ್ನಿಗಮೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೧) ವೇದದಲ್ಲಿ ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಮಿನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ 'ತಿಜಾಚೋದಾತ್ತವತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಉದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತಿಜಂತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅನಂತರವಾದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಎಂದು ಪ್ರ-ಅನುದಾತ್ತ. ಯೇ ವಾತಸ್ಯ ಎಂದು ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಬುಧ್ನೇ ರಾಜಾ ವರುಣೋ ವನಸ್ಯೋರ್ಧ್ವಂ ಸ್ತೂಪಂ ದದತೇ
ಪೂತದಕ್ಷಃ |

ನೀಚೀನಾಃ ಸ್ಥುರುಪರಿ ಬುಧ್ನ ಏಷಾಮಸ್ಮೇ ಅನ್ತರ್ನಿಹಿತಾಃ
ಕೇತವಃ ಸ್ಯುಃ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಬುಧ್ನೇ | ರಾಜಾ | ವರುಣಃ | ವನಸ್ಯ | ಉರ್ಧ್ವಂ | ಸ್ತೂಪಂ | ದದತೇ |
ಪೂತದಕ್ಷಃ |

ನೀಚೀನಾಃ | ಸ್ಥುಃ | ಉಪರಿ | ಬುಧ್ನಃ | ಏಷಾಂ | ಅಸ್ಮೇ ಇತಿ | ಅನ್ತಃ |
ನಿಹಿತಾಃ | ಕೇತವಃ | ಸ್ತುರಿತಿ ಸ್ಯುಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪೂತದಕ್ಷಃ ಶುದ್ಧಬಲೋ ವರುಣೋ ರಾಜಾಬುಧ್ನೇ ಮೂಲರಹಿತೇಂತರಿಕ್ಷೇ ತಿಷ್ಠನ್ನನಸ್ಯ ವನನೀಯಸ್ಯ ತೇಜಸಃ ಸ್ತೂಪಂ ಸಂಘಮೂರ್ಧ್ವಮುಪರಿದೇಶೇ ದದತೇ | ಧಾರಯತಿ | ನೀಚೀನಾಃ ಸ್ಥುಃ | ಉರ್ಧ್ವದೇಶೇ ವರ್ತಮಾನಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ರಶ್ಮಯೇ ಇತ್ಯರ್ಥಾಹಾರ್ಯಂ | ತೇ ಹ್ಯದೋಮುಖಾಸ್ತಿಷ್ಯಂತಿ |

ಏಷಾಂ ರಶ್ಮೀನಾಂ ಬುಧ್ನೋ ಮೂಲಮುಪರಿ ತಿಷ್ಠತಿ ಶೇಷಃ | ತಥಾ ಸತಿ ಕೇತವಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕಾಃ
ಪ್ರಾಣಾ ಅಸ್ಮೇತ್ಸ್ಮಾಸ್ತಂತರ್ನಿಹಿತಾಃ ಸ್ಥಾಪಿತಾಃ ಸ್ಯುಃ | ಮರಣಂ ನ ಭವಿಷ್ಯತಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಬುಧ್ನೇ |
ನ ವಿದ್ಯತೇ ಬುಧ್ನೋ ಮೂಲಮಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನೌಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಸ್ತೂಪಂ | ಸ್ತೈಶ್ಚ ಶಬ್ದಸಂಘಾತಯೋಃ | ಸ್ತೈಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮೂಚ್ಛೇತಿ ಪಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತ್ಸಂ-
ನಿಯೋಗೇನ ಯಕಾರಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವ ಉಕಾರಾದೇಶಶ್ಚ | ನಿಧಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ದದತೇ | ಭಾವಾದಿಕಃ | ನೀಚೀನಾಃ | ನಿಪೂರ್ವದಂಚತೇರ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಕಿನ್ | ಅನಿ-
ದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ | ನೃಚ್ ಶಬ್ದಾತ್ಸ್ವಾರ್ಥೇ ನಿಭಾಷಾಂಚೇರದಿಕ್ಶಿತ್ರಯಾಂ | ಪಾ. ೫. ೪. ೮ | ಇತಿ
ಖಃ ಆಯನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ತಸ್ಯೇನಾದೇಶಃ | ಆಯನಾದಿಷೂಪದೇಶಿನವದ್ವಚನಂ ಸ್ವರಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ | ಪಾ. ೭.
೧. ೨. ೧ | ಇತಿ ವಚನಾದೀಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಅಚಿ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪೇ ಚಾನಿತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸ್ಯುಃ |
ಗಾತಿರ್ಥೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೨. ೪. ೭೭ | ಸಿಚೋ ಲುಕ್ | ಆತಃ | ಪಾ. ೩. ೪. ೧೧೦ | ಇತಿ ರ್ಘೀರ್ಜುಸಾ-
ದೇಶಃ | ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾತ್ | ಪಾ. ೬. ೧. ೯೬ | ಇತಿ ಪರರೂಪತ್ವಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋ-
ಗೇತ್ಸೀತ್ಯಡಾಗಮಾಭಾವಃ | ಅಸ್ಮೇ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಶೇಷಾದೇಶಃ | ನಿಹಿತಾಃ | ಗತಿರ-
ನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸ್ಯುಃ | ಅಸ್ತೇರ್ಲಿಙ್ಗಾ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪೂತದಕ್ಷಃ—ಶುದ್ಧವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ | ರಾಜಾ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | ವರುಣಃ—ವರುಣನು |
ಅಬುಧ್ನೇ—ಮೂಲರಹಿತವಾದ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಂತು) | ವನಸ್ಯ—ಸ್ತುತ್ಯವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನ | ಸ್ತೂಪಂ—
ರಾಶಿಯನ್ನು | ಉಧ್ವಂ—ಮೇಲೆ | ದದತೇ—ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ (ಆ ತೇಜಸ್ಸಿನ ರಶ್ಮಿಗಳು) | ನೀಚೀನಾಃ—
ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ | ಸ್ಯುಃ—ಇರುತ್ತವೆ | ಏಷಾಂ—ಈ ರಶ್ಮಿಗಳ | ಬುಧ್ನಂ—ಮೂಲವು | ಉಪರಿ—
ಮೇಲೆ (ಇದೆ ಹೀಗಿರಲು) | ಕೇತವಃ—(ನಮಗೆ) ಆಧಾರಭೂತವಾದ (ಪ್ರಾಣಗಳು) | ಅಸ್ಮೇ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ |
ಅಂತರ್ನಿಹಿತಾಃ ಸ್ಯುಃ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶುದ್ಧವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ವರುಣನು ನಿರಾಧಾರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ತೇಜೋ
ರಾಶಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ತೇಜೋರಾಶಿಯ ಕಿರಣಗಳು ಅಧೋ ಮುಖವಾಗಿ, ಉಧ್ವಮೂಲವಾಗಿವೆ.
ಹೀಗಿರಲು ನಮಗೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದ ಪ್ರಾಣವು ನಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

English Translation.

The king Varuna of pure strength being in baseless firmament,
sustains on high a heap of light, the rays of which are pointed downwards
while their base is above; may they become concentrated in us as the source
of existence.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವು ಕಠಿನವಾಗಿರುವುದು. ಅರ್ಥವು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯಾಭಿ ಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ರಾಜನಾದ ವರುಣನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತೇಜೋಯುತನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನು. ಅವನ ಪ್ರಕಾರ ಮಾನವನಾದ ಕಿರಣಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಹೊರಟು ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಸ್ಥಾನವು ವರುಣನಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಅವುಗಳ ತೇಜಸ್ಸು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆಧಾರಭೂತವಾಗಿರಲಿ.

ಪೂತದಕ್ಷಿಣಃ—ಶುದ್ಧಬಲವುಳ್ಳವನು, of pure strength, mighty.

ರಾಜಾ—ವರುಣನನ್ನು ರಾಜನೆಂದು ಸಂಭೋಧನೆಮಾಡುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು. ಮುಂದಿನ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಉರುಂ ಹಿ ರಾಜಾ ವರುಣಃ ಎಂದು ರಾಜಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದ್ದರೂ ವರುಣನಿಗೆ ರಾಜಾ-ಭೋರೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಿರುವುದು.

ಅಬುಧ್ನೇ—ಬುಧ್ನವೆಂದರೆ ಮೂಲ. ಅಬುಧ್ನೇ ಎಂದರೆ ಮೂಲವಿಲ್ಲದ ಅಂತರಿಕ್ಷ. ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೂ ನಿಂತಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಮೂಲ ಅಥವಾ ಆಧಾರ ರಹಿತವಾದ, ಆಶ್ರಯರಹಿತವಾದ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ವನಸ್ಯ—ವನನೀಯಸ್ಯ ತೇಜಸಃ—ತೇಜಸ್ಸು ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ವನಸ್ಯ ಎಂದರೆ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಎಂದರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ವನಸ್ಯ ಎಂದು ಏಕವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ತೇಜಸಾಂ ಎಂದು ಬಹುವಚನಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಸ್ಪಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅಭಿಮತವು.

ಸ್ತೂಪಂ ದದತೇ—ಸಂಘಂ ದದತೇ | ಸಂಘವನ್ನು ಅಥವಾ ಸಮೂಹವನ್ನು ಧರಿಸುವನು ಎಂದರೆ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಆವೃತನಾಗಿರುವನು, ಇವನಿಂದ ತೇಜಸ್ಸು ಸುತ್ತಲೂ ಹೊರಟು ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವವು.

ನೀಚೀನಾಃ—ಅಧೋಮುಖಾಃ | ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಕಿರಣಗಳು ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಟು ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೇರುವವು.

ಉಪರಿ ಬುಧ್ನ ಏಷಾಂ—ಈ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಸ್ಥಾನವು ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ವರುಣನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವವು. ವರುಣನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಸ್ಥಾನವೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು.

ಅಂತರ್ನಿಹಿತಾಃ—ಸ್ಥಾಪಿತಾಃ | ಶೇಖರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟು concentrated.

ಕೇತವಃ—ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಪ್ರಾಣಾಃ | ಪ್ರಾಣಗಳು. ಕೇತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಶ್ಮಿ, ಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವವು.

|| ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ತೋಪಃ—‘ ಸ್ತೋಪೈಶ್ಚ ಶಬ್ದಸಂಘಾತಯೋಃ ’ ಧಾತು. ‘ ಸ್ತೋಪಯಸ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮೂಚ್ಚ ’ ಸ್ತೋಪ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಅಂದರೆ ಇಕಾರವೂ ಬರುತ್ತೆ ಅಲ್ಲದೆ ಉ ಆದೇಶವು ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಪಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಸ್ತೋಪ+ಪ-‘ ಆದೇಶ ಉಪದೇಶೇ ಶಿತಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂದು ವಿಗೆ ಆಕಾರ. ಯಗೆ ಇ=ಸ್ತಿ+ಆ-ಪ. ‘ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ’ ಎಂದು ಪೂರ್ವರೂಪ ಸ್ತಿ+ಆ. ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾದ ಇಗೆ ಉ ಆದೇಶ ‘ ಸ್ತುವೋದೀರ್ಘಶ್ಚ ’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೦೫) ಪ್ಲುಚ್ಛ ಸ್ತುತೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ ಬರುತ್ತೆ ಅದು ನಿತ್ಯಾಗುತ್ವೆ ಅಲ್ಲದೆ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಸ್ತುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ಸ್ತೂಪ ಎಂದಾಗುವುದು ಎಂದು ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಉಪಾದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವರ ಆದ್ಯದಾತ್ವ ಬರುತ್ತೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ಈಗಿರುವ ಉಪಾದಿನಾದದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥ ಸಿದ್ಧಿಸದು.

ನೀಚೀನಾಃ—‘ ನಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಅಚ್ಚು ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ ’ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ‘ ಋತ್ವಿಕ್ ದಧೌಕ್-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂದು ಕ್ವಿನ್ ‘ ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ವಿತಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಜಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಿತ್ತಲ್ಲದ ವ್ಯಂಜನಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯ ನ್ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ನಲೋಪ. ನಿ+ಅಚ್-ಯಣಾದೇಶ-ನ್ಯಚ್. ಇದರ ಮುಂದೆ ‘ ವಿಭಾಷಾಂ ಚೇರದಿಕ್ವಿತ್ರಯಾಂ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೮) ದಿಗ್ವಾಚಕ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವನ್ನುಳಿದು ಅಂಚತ್ಯಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಖ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಖಪ್ರತ್ಯಯ. ಖಗೆ ‘ ಆಯನೇಯಾನೀಯಯಃ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂದು ಈನ್ ಆದೇಶ ‘ ಆಯನ್ಮಾದಿಷೂಪದೇಶಿನವ್ಯಚನಂ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨-೧ ವಾ) ಫಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯೋಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಯನ್ ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಈನ್ ಬಂದು-ಈಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವವಾಗುತ್ತೆ ‘ ಅಚಿಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೮) ಎಂದು ಆಕಾರ ಲೋಪ ‘ ಚೌ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೮) ಎಂದು ನಿಗೆ ದೀರ್ಘ ನೀಚೀನಾಃ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉರುಂ ಹಿ ರಾಜಾ ವರುಣಶ್ಚಕಾರ ಸೂರ್ಯಾಯ ಪಂಥಾ-

ಮುಸ್ವೇತವಾ ಉ ।

ಅಪದೇ ಸಾದಾ ಪ್ರತಿಧಾತವೇಃ ಕರುತಾಪವಕ್ತಾ ಹೃದಯಾ-

ವಿಧಶ್ಚಿತ್ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉರುಂ | ಹಿ | ರಾಜಾ | ವರುಣಃ | ಚಕಾರ | ಸೂರ್ಯಾಯ | ಪಂಥಾಂ |

ಅನುಽ ಉತನ್ಯೈ | ಉಂ ಇತಿ |

ಅಪದೇ | ಪಾದಾ | ಪ್ರತಿಽ ಧಾತವೇ | ಅಕಃ | ಉತ | ಅಪಽ ವಕ್ತಾ |

ಹೃದಯಽ ವಿಧಃ | ಚಿತ್ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವರುಣೋ ರಾಜಾ ಸೂರ್ಯಾಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಪಂಥಾಂ ಮಾರ್ಗಮುರುಂ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಚಕಾರ |
ಹಿಶಬ್ಧಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ | ಉತ್ತರಾಯಣದಕ್ಷಿಣಾಯನಮಾರ್ಗಸ್ಯ ವಿಸ್ತಾರಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | ಕಿಮರ್ಥಮೇವಂ
ಕೃತನಾನಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಅನ್ವೇತನಾ ಉ | ಅನುಕ್ರಮೇಣೋದಯಾಸ್ತಮಯಾ ಗಂತುಮೇವ | ತಥಾ-
ಪದೇ ಪಾದರಹಿತೇಽಂತರಿಕ್ಷೇ ಪಾದಾ ಪ್ರತಿಧಾತವೇ | ಪಾದೌ ಪ್ರಕ್ಷೇಪ್ತಂ | ಅಕಃ | ಮಾರ್ಗಂ ಕೃತ-
ನಾನ್ | ಪೂರ್ವತ್ರ ರಥಸ್ಯ ಮಾರ್ಗಃ | ಅತ್ರ ಪಾದಯೋರಿತಿ ವಿಶೇಷಃ | ಯದ್ವಾ | ಅಪದೇ ಯೂಪೇ
ಬದ್ಧೇನ ಮಯಾ ಗಂತುಮಶಕ್ಯೇ ಭೂಪ್ರದೇಶೇ ಪಾದೌ ಪ್ರಕ್ಷೇಪ್ತಮುಪಾಯಂ ಬಂಧವಿಮೋಚನ-
ರೂಪಂ ಕರೋತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಉತಾಪಿ ಚ ಹೃದಯಾವಿಧಶ್ಚಿದಸ್ಮದೀಯವೇದಕಸ್ಯ ಶತ್ಪ್ರೋರಪ್ಯಪವಕ್ತಾ-
ಪವದಿತಾ ನಿರಾಕರ್ತಾ ಭವತು || ಚಕಾರ | ಲಿಟ್ಟ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತೀಪೇಧಃ |
ಪಂಥಾಂ | ಪಥಿಮುಘೈಭುಕ್ವಾನ್ಮಾತ್ | ಪಾ. ೭. ೧. ೮೫ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಮಪಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮಂ |
ಪಥಿನ್ಯಬ್ಜಸ್ಯ ಪತೇಸ್ಥ ಚ | ಉ. ೪. ೧೨ | ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತತ್ವೇನಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪಥಿ-
ಮುಘೋಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ | ಪಾ. ೭. ೧. ೧೯೯ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನ್ವೇತ ನೈ | ಅನುಪೂರ್ವಾ-
ದೇತೇಸ್ತಮುಘೇ ಸೇಸೇನಿತಿ ತನ್ಯೈಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತನ್ಯೈ ಚಾಂತಶ್ಚ ಯುಗಸತ್ | ಪಾ. ೭. ೨. ೫೧ | ಇತ್ಯಾ-
ದ್ಯಂತಯೋರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಾದಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ | ಪ್ರತಿಧಾತವೇ | ದಧಾತೇಸ್ತಮುಘಃ
ಇತಿ ಸೂತ್ರೇಣೈವ ತನೇನ್ವತ್ಯಯಃ | ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ | ಪಾ. ೭. ೨. ೫೦ | ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ಅಕಃ | ಕರೋತೇತ್ಯಂದಸಿಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟ ಇತಿ ಲೋಡರ್ಥೇ ಲುಜ್ | ತಸ್ಯ ತಿಪ್ | ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತ್ಯಾ-
ದಿನಾ | ಪಾ. ೨. ೪. ೮೦ | ಚ್ಲೇರ್ಲುಕ್ | ಗುಣೋ ರಸರತ್ವಂ | ಹಲ್ವಾಬ್ಬಿಃ | ಪಾ. ೭. ೧. ೭೮ | ಇತಿ
ತಿಪೋ ಲೋಪಃ | ಅಡಾಗಮಃ | ಹೃದಯಾವಿಧಃ | ಹೃತ್ ಹರಣೇ | ವೃಹೋಃ ಷುಗ್ದಕೌ ಚ |
ಉ. ೪. ೧೦೦ | ಇತಿ ಕಯನ್ | ವ್ಯಧ ತಾಡನೇ | ಕ್ವಿಪ್ | ನಹಿವೃತೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೭. ೩. ೧೧೬ |
ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವರುಣಃ ರಾಜಾ--ವರುಣರಾಜನು | ಸೂರ್ಯಾಯ--ಸೂರ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ | ಪಂಥಾಂ--ಸೂರ್ಯ ಪಥವನ್ನು | ಅನ್ಯೇತವಾ ಉ--ಉದಯಾಸ್ತಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ | ಉರುಂ ಚಕಾರ--ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು | ಹಿ--(ಸೂರ್ಯಪಥವು ಉತ್ತರಾಯಣ ದಕ್ಷಿಣಾಯನ ರೂಪವಾಗಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವೆಂದು) ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಷ್ಟೇ | ಅಪದೇ--ಪಾದರಹಿತನಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ಪಾದಾ--ಪಾದಗಳನ್ನು | ಪ್ರತಿಧಾತವೇ--ಇಡುವುದ ಕಕ್ಕಾಗಿಯೇ | ಅಕೇ--(ಮಾರ್ಗವನ್ನು) ಮಾಡಿದನು | (ಅಥವಾ) ಅಪದೇ--(ಯೂಪದಲ್ಲಿ ಬದ್ಧನಾದ ನನ್ನಿಂದ) ಸಂಚರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ | (ಪಾದಾ ಪ್ರತಿಧಾತವೇ--ಪಾದಗಳನ್ನಿಡಲು ಬಂಧನ ಮೋಚನಕ್ಕೆ ಉಪಾಯವನ್ನು) | ಅಕೇ--ಮಾಡಲಿ | ಉತ--ನುತ್ತು | ಹೃದಯಾವಿಧಶ್ಚಿತ್--(ನನ್ನನ್ನು) ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಿರುವ (ಶತ್ರುವನ್ನೂ) ಕೂಡ | ಅಪವಕ್ತಾ--ಪರಿಹರಿಸುವವನೂ (ಆಗಲಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವರುಣರಾಜನು ಸೂರ್ಯನ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಗಾಗಿಯೇ ದಕ್ಷಿಣಾಯನೋತ್ತರಾಯಣಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ವಿಸ್ತೃತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. (ಅಂತಹ ವರುಣನು) ಬದ್ಧನಾದ ನನಗೆ ಸಂಚಾರಯೋಗ್ಯವಾದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ ಬಂಧ ಮೋಚನೋಪಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿ, ನನ್ನ ಹಿಂಸಕನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನೂ ಪರಿಹಾರಮಾಡಲಿ.

English Translation.

The King Varuna made wide the path of the sun by which to travel on his daily course; a path to traverse in pathless space; may he be the repeller of every foe that breaks the heart.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅನ್ಯೇತವೈ ಉ--ಉದಯಾಸ್ತಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ.

ಚಕಾರ ಸೂರ್ಯಾಯ ಪಂಥಾಂ--ಸೂರ್ಯನು ಸಂಚರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿ ಮಾರ್ಗವನ್ನು (ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ) ಮಾಡಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಸೂರ್ಯನು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಮಾಡುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ.

ಅಪದೇ--ಪಾದರಹಿತೇಂತರಿಕ್ಷೇ | ಪಾದಗಳಿಂದ ನಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಪ್ರದೇಶ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ. ಅಥವಾ ಅಪದೇ, ಯೂಪೇ ಬದ್ಧನ ಮಯಾ ಗಂತುಮಶಕ್ಯೇ ಭೂಪ್ರದೇಶೇ | ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ನನ್ನಿಂದ (ಶುನಶ್ಯೇಪನಿಂದ) ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಶಕ್ಯವಲ್ಲದ ಭೂಪ್ರದೇಶ, ಎಂದರೆ ಯೂಪಸ್ತಂಭದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ.

ಸಾದಾ ಪ್ರತಿಧಾತವೇ—ಸಾದಾ ಪ್ರಕ್ಷೇಪ್ತಂ, ಸಾದಾ ಪ್ರತಿ ನಿಧಾತುಂ | ಸಾದಗಳನ್ನು ಇಡುವುದಕ್ಕೆ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ.

ಅಕಃ—(ಮಾರ್ಗವನ್ನು) ಮಾಡಿದನು.

ಅಪವಕ್ತಾ—ಅಪವದಿತಾ | ಕೆಟ್ಟ ಮಾತನ್ನಾಡುವ.

ಹೃದಯಾವಿಧಃ—ಅಸ್ಮದೀಯವೇಧಕಸ್ಯ ಶತ್ರುಃ | ಅಥವಾ ಪರುಷವಚನಾಯೋಗ್ಯವ್ಯವಹಾರಸಮಾಚರಣಾದಿಭಿರ್ಹೃದಯಂ ಯೋ ನಿಧ್ಯತಿ ಸೀಡಯತಿ ಸ ಹೃದಯಾವಿತ್ ತಸ್ಯ | ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ವ್ಯಥೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶತ್ರುವಿನ ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟ ಮಾತುಗಳು, ಕೆಟ್ಟನಡತೆ, ದುರ್ವ್ಯಾಸರ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ಹೃದಯಕ್ಕೆ (ಮನಸ್ಸಿಗೆ) ವ್ಯಥೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಪರುಷನಿಗೆ ಹೃದಯಾವಿಧಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇಂತಹ ಪರುಷನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವ ವರುಣನೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪನ್ಥಾಂ—ಪತ್ಯು ಗತೌ—‘ಪತೇಸ್ಥಚೇ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೫೨) ಪತ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ತಾಗೆ ಥಾ ಆದೇಶವೂ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಇನ್ ಬಂದು ಥಾ ಬಂದರೆ ಪಥಿನ್ ಆಗುತ್ತೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್, ‘ಪಥಿಮಥಿ ಋಭುಷ್ವಾಮಾತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೫) ಸು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪಥಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿರುವ ಆತ್ಮವು ಭಂದಸ್ವಾದ್ದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತೆ. ಪಥಿ+ಅ+ಅಮ್—‘ಇತೋಽತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೬) ಸು ಮೊದಲಾಗಿ ೫ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪಥಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಇಗೆ ಅ-ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಅಕಾರ. ‘ಛೋಽನ್ತಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೭) ಸು ಮೊದಲಾದ ೫ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇರುವಾಗ ಪಥಿಮಥಾಗಳ ಥಾಗೆ ನ್ಥಾ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ನ್ಥಾ ಬಂದರೆ ಪನ್ಥಾ+ಅಮ್ ಪೂರ್ವರೂಪ. ‘ಪಥಿಮಥೋಽಸ್ತರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೯) ಸು ಮೊದಲಾದ ೫ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇರುವಾಗ ಪಥಿ ಮಥಾಗಳ ಅದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅದಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ.

ಅಕಃ—ಡುಕ್ಯಜ್ಞ ಕರಣೇ. ‘ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ಞಲಜ್ಞಲಿಟಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಧಾತ್ವರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧ ತೋರಿದರೆ ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವೇದದಲ್ಲಿ ಬರುವುವು ಎಂದು. ಲುಜ್ಞ-ತಿಪ್-ಕೃ+ತಿ ‘ಮಂತ್ರೇಘಸ-ಹ್ವರಣಶವ್ಯದಹಾಡ್ವಚ್ಛೈಗಮಿಜನಿಭ್ಯೋ ಲೇಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ‘ಜಿ ಲುಜ್ಞ’ ಎಂದು ಬರುವ ಜಿಗಿ ಲುಕ್, ಗುಣಬಂದು ಅರಾ ಆಗುತ್ತೆ. ಕರ್+ತಿ ‘ಹಲ್ವ್ಯಾಭ್ಯಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂದು ಅಪೃಕ್ತವಾದ ತಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಡಾಗಮ ರಾಗೆ ವಿಸರ್ಗ.

ಹೃದಯಾವಿಧಃ—ಹೃಜ್ಞ ಹರಣೇ, ‘ವೃಹ್ಯೋಃ ಸುಗ್ಧಕೌ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೪೦) ವೃಜ್ಞ ವರಣೇ, ಹೃಜ್ಞ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ಸುಕ್, ದುಕ್ ಆಗಮವೂ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಹೃನ ಮುಂದೆ ಕಯನ್ ಬಂದು, ಹೃ+ಅಯ ದ್ ಆಗಮ-ಹೃದ್+ಅಯ=ಹೃದಯ. ವೃಧ ಧಾತು ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್, ‘ನಹಿವೃತಿವೃಷಿವೃಧಿ ರುಚಿಸಹಿತನಿಷು ಕ್ವಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೬) ಎಂದು ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಶತಂ ತೇ ರಾಜನ್ಭಿಷಜಃ ಸಹಸ್ರಮುರ್ವೀ ಗಭೀರಾ ಸುಮತಿಷ್ಟೇ
ಅಸ್ತು |

ಬಾಧಸ್ವ ದೂರೇ ನಿರ್ಯುತಿಂ ಪರಾಚೈಃ ಕೃತಂ ಚಿದೇನಃ ಪ್ರ
ಮುಮುಗ್ಧೈಃ ಸ್ಮತ್ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಶತಂ | ತೇ | ರಾಜಃ | ಭಿಷಜಃ | ಸಹಸ್ರಂ | ಉರ್ವೀ | ಗಭೀರಾ | ಸುಮತಿಃ |
ತೇ | ಅಸ್ತು |

ಬಾಧಸ್ವ | ದೂರೇ | ನಿರ್ಯುತಿಂ | ಪರಾಚೈಃ | ಕೃತಂ | ಚಿತ್ | ಏನಃ | ಪ್ರ |
ಮುಮುಗ್ಧ | ಅಸ್ಮತ್ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ರಾಜನ್ವರುಣ ತೇ ತವ ಶತಂ ಭಿಷಜೋ ಬಂಧನಿವಾರಕಾಣಿ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ಯಾಷಧಾನಿ
ವೈದ್ಯಾ ನಾ ಸಂತಿ | ತೇ ತವ ಸುಮತಿರಸ್ಮದನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿರುರ್ವೀ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಾ ಗಭೀರಾ ಗಾಂಭೀರ್ಯೋ-
ಪೇತಾ ಸ್ಥಿರಾಸ್ತು | ನಿರ್ಯುತಿಮಸ್ಮದನಿಷ್ಟಕಾರಿಣೀಂ ನಿರ್ಯುತಿಂ ಪಾಪದೇವತಾಂ ಪರಾಚೈಃ ಪರಾಜ್ಮುಖಾಂ
ಕೃತ್ವಾ ದೂರೈಸ್ತುತೋ ವ್ಯವಹಿತೇ ದೇಶೇ ಸ್ಥಾಪಯಿತ್ವಾ ತಾಂ ಬಾಧಸ್ವ | ಕೃತಂ ಚಿದಸ್ಮಾಭಿರನುಷ್ಠಿತಮು-
ಪ್ಯೇನಃ ಪಾಪಮಸ್ಮತ್ ಪ್ರ ಮುಮುಗ್ಧಿ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಮುಕ್ತಂ ನಷ್ಟಂ ಕುರು || ಸುಮತಿಃ | ತಾದೌ ಚೇತಿ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಮನ್ ಕ್ರಿನ್ನಿತ್ಯಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ
ವಿಸರ್ಜನೀಯಸಕಾರಸ್ಯ ಯುಷ್ಮತ್ತತ್ತತಕ್ಷುಃಷ್ವಂತಃಪಾದಂ | ಪಾ. ಲ. ೩. ೧೦೩ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಬಾಧಸ್ವ
ಬಾಧ್ಯ ವಿಲೋಡನೇ | ಶಪಃ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ
ಶಿಷ್ಯತೇ | ನಿರ್ಯುತಿಂ | ತಾದೌ ಚೇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಮುಮುಗ್ಧಿ | ಮುಚ್ಛ್ಲ ಮೋಕ್ಷಣೇ |
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶ್ಲುಃ | ಹುರುಲ್ಯೋ ಹೇರ್ಥಿಃ | ಪಾ. ೬. ೪. ೧೦೧ | ತಸ್ಯಾಹಿತ್ವೇನ ಜಿತ್ವಾ
ದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಚೋಃ ಕುಃ | ಪಾ. ಲ. ೨. ೩೦ | ಇತಿ ಕುತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹೇ ರಾಜ—ಎಲೈ ರಾಜನಾದ ವರುಣನೇ | ತೇ—ನಿನಗೆ (ನಿನ್ನಲ್ಲಿ) | ಶತಂ—ನೂರುಗಟ್ಟಲೆಯಾ
ಗಿಯೂ | ಸಹಸ್ರಂ—ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆಯಾಗಿಯೂ | ಭಿಷಜಃ—(ರೋಗನಿವಾರಕಗಳಾದ) ಔಷಧಿಗಳು ಇವೆ |
ತೇ—ನಿನಗೆ | ಸುಮತಿಃ—(ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹ) ಬುದ್ಧಿಯು | ಉರ್ವೀ—ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ | ಗಭೀರಾ—
ಗಾಂಭೀರ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ | ಅಸ್ತು—ಸ್ಥಿರವಾಗಿರಲಿ | ನಿರ್ಋತಿಂ—(ನಮಗೇ ಅನಿಷ್ಟಕಾರಕವಾದ) ಪಾಪ
ದೇವತೆಯನ್ನು | ಪರಾಚೈಃ—ಪರಾಜ್ಞುಬವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ | ದೂರೇ—(ನಮಗೆ) ದೂರವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ |
ಬಾಧಸ್ತು—(ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು) ಹಿಂಸಿಸು | ಅಸ್ಮತ್—ನಮ್ಮಿಂದ | ಕೃತಂ—ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ | ಏನಃ ಚಿತ್—
ಪಾಪವನ್ನೂ ಕೂಡ | ಪ್ರ ಮುಮುಗ್ಧಿ—ಜೆನ್ನಾಗಿ ನಾಶಪಡಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ರಾಜನೇ, ನಿನ್ನ (ಅಧೀನದಲ್ಲಿ) ನೂರುಗಟ್ಟಲೆ, ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಔಷಧಿಗಳು ಇವೆ. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ
ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಯೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ ಗಾಂಭೀರವಾಗಿಯೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿಯೂ ಇರಲಿ. ನಮಗೆ ಅನಿಷ್ಟಕಾರಕವಾದ
ಪಾಪದೇವತೆಯನ್ನು ನಮ್ಮಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿಸು. ದೂರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಹಿಂಸಿಸು. ನಾವು
ಮಾಡಿದ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ಜೆನ್ನಾಗಿ ನಾಶಮಾಡು.

English Translation.

O king, you have a hundred and a thousand medicaments ; may your
kindness to us be great ; keep away from us Nirriti (the god of sin) and
torture him ; liberate us from whatever sin we may have committed.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶತಂ ಸಹಸ್ರಂ ಭಿಷಜಃ—ನಿನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಔಷಧಿಗಳು ನೂರುಗಟ್ಟಲೆ ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಎಂದರೆ ಅಸಂಖ್ಯಾತ
ವಾಗಿರುವವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಉರ್ವೀ ಗಭೀರಾ ಸುಮತಿಃ—ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯು ಬಹಳ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಿಯೂ ಉದಾ
ರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆಗಲಿ.

ನಿರ್ಋತಿಂ—ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (೨-೫) ಯಾಸ್ಕರು ನಿರ್ಋತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರು
ವರು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪಾಪದೇವತೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಮೋ ಸು ಣಃ ಪರಾಪರಾ ನಿರ್ಋತಿದುರ್ಹರ್ಷಣಾ ವಧೀತ್ |

(ಮು. ಸಂ; ೧-೩೮-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಋತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು, ರಕ್ಷೋಜಾತಿದೇವತಾ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.
ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಬಾಧಸ್ತು-ಹಿಂಸೆಮಾಡು

ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಅಜೇತನವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಇತರ ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಲಿ ಬಾಧಿಸದಿರುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ ವಾದ್ದರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ದುಷ್ಟಸ್ವಭಾವದವನಾದ ಪಾಪದೇವತೆಯನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಅಧುನಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಿರ್ಮುತಿ ಎಂದರೆ ಯಾತುಥಾನ, ರಕ್ಷೋವಿಶೇಷ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಈ ನಿರ್ಮುತಿಯು ರಾಕ್ಷಸಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದರೂ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕುಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ವಿದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆನಿಸಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವುದು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮುತಿಶಬ್ದವು, ದುಃಖ, ಪಾಪ, ರಾಕ್ಷಸ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ದುಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮುತಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಮು. ಸಂ. ೧-೩೮-೬; ೫-೪೧-೧೭; ೭-೩೭-೭; ೧೦-೧೦-೧೧; ೧೦-೩೬-೨; ೧೦-೫೯-೧; ರಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ಮುತಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವು ೧-೨೪-೯; ೧-೧೬೪-೩೨; ೬-೭೪-೨; ೧೦-೩೬-೪; ೧೦-೭೬-೪ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ನಿರ್ಮುತೀಃ, ನಿರ್ಮುತೀನಾಂ, ನಿರ್ಮುತೇಃ, ನಿರ್ಮುತ್ಯಾಃ, ನಿರ್ಮುತ್ಯೈಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಮುತಿಷ್ಟೇ—‘ತಾದಾಚ ಕೃತಿನಿತ್ಯತಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂದು ತಕಾರಾದಿಯಾದ ಕ್ತಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಮನ್‌ಕ್ತಿನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೫೧) ಎಂದು ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಬರುತ್ತೆ. ಯುಷ್ಮತ್ತತ್ತತಪ್ತುಃಪ್ತಂತಃಪಾದಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೦೩) ತಕಾರಾದಿಯಾದ ಯುಷ್ಮತ್ ಶಬ್ದ, ತತ್-ತತಪ್ತು ಇವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪಾದಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಸ್ ಗೆ ಷ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩೪) ಇದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸ್ ಗೆ ಷ್ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತೆ.

ಮುಮುಗ್ಧಿ—‘ಮುಚ್ಚೋ ಮೋಕ್ಷಣೇ’ ಲೋಟ್-ಸಿಪ್ ಹಿ ಆದೇಶ ಮುಚ್ಚ+ಹಿ, ಶ ವಿಕರಣ ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೬) ಎಂದು ಶ್ಲ (ಲೋಪ) ಬರುತ್ತೆ. ಹು ರ್ಘಲ್‌ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಥಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೧) ಹುಠಾತು, ರ್ಘುಲಂತಗಳ ಮುಂದಿನ ಹಿಗೆ ಥಿ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಥಿ ಬರುತ್ತೆ. ಮುಚ್ಚ+ಧಿ ಶ್ಲಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ದ್ವಿತ್ವ ಮುಚ್ಚ+ಮುಚ್ಚ+ಧಿ. ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ ಎಂದು ಅಭ್ಯಾಸದ ಚ್ ಗೆ ಲೋಪ. ಹಿಯು ಅಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಎಂದು ಜಿತ್ ಆಗುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚೋರಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ರ್ಘುಲ್‌ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪದಾಂತವಿಷದಲ್ಲಿಯೂ ಚ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕವರ್ಗ ಬರುತ್ತೆ. ಮುಮುಕ್+ಧಿ, ರ್ಘುಲಾಂ ಜಶ್ ರ್ಘುಷಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೩) ಎಂದು ಜಶ್ವದಿಂದ ಕ್ ಗೆ ಗ್ ಬಂದು ಮುಮುಗ್ಧಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಠಃ ||

ಅಮಿಾ ಯ ಋಕ್ಸಾ ನಿಹಿತಾಸ ಉಚ್ಚಾ ನಕ್ತಂ ದದೃಶೇ ಕುಹ
ಚಿದ್ಧಿವೇಯುಃ |

ಅದಬ್ಧಾನಿ ವರುಣಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ ವಿಚಾಕಶಚ್ಚಕ್ಷ್ಮಮಾ ನಕ್ತ-
ಮೇತಿ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಮಿಾ ಇತಿ | ಯೇ | ಋಕ್ಸಾಃ | ನಿಹಿತಾಸಃ | ಉಚ್ಚಾ | ನಕ್ತಂ | ದದೃಶೇ |

ಕುಹ | ಚಿತ್ | ದಿನಾ | ಈಯುಃ |

ಅದಬ್ಧಾನಿ | ವರುಣಸ್ಯ | ವ್ರತಾನಿ | ವಿಚಾಕಶತ್ | ಚಕ್ಷ್ಮಮಾಃ | ನಕ್ತಂ |
ಏತಿ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಮಿಾ ರಾತ್ರಾವಸ್ಥಾಭಿದ್ಯುಶ್ಯಮಾನಾ ಋಕ್ಸಾಃ ಸಪ್ತ ಋಷಯಃ | ತಥಾ ಚ ವಾಜಸನೇಯಿನ
ಆಮನಂತಿ | ಋಕ್ಸಾ ಇತಿ ಹ ಸ್ಮ ನೈ ಪುರಾ ಸಪ್ತ ಋಷೀನಾಚಕ್ಷತ ಇತಿ | ಯದ್ವಾ | ಋಕ್ಸಾಃ
ಸರ್ವೇಽಪಿ ನಕ್ಷತ್ರವಿಶೇಷಾಃ | ಋಕ್ಸಾಃ ಸ್ತುಭಿರಿತಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ | ನಿ. ೩-೨೦ | ಇತಿ ಯಾಸ್ತೇನೋ-
ಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಉಚ್ಚಾ ಉಚ್ಛೈರುಪರಿ ದ್ಯುಪ್ರದೇಶೇ ನಿಹಿತಾಸಃ ಸ್ಥಾಪಿತಾ ಯೇ ಸಂತಿ ತೇ ಋಕ್ಸಾ ನಕ್ತಂ
ರಾತ್ರೌ ದದೃಶೇ | ಸರ್ವೈರಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ | ದಿನಾಹನಿ ಕುಹ ಚಿದೀಯುಃ | ಕ್ವಾಪಿ ಗಚ್ಛೇಯುಃ | ನ ದೃಶ್ಯಂತ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವರುಣಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ವ್ರತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ನಕ್ಷತ್ರದರ್ಶನಾದಿರೂಪಾಣ್ಯದಬ್ಧಾನಿ ಕೇನಾ-
ಪ್ಯಹಿಂಸಿತಾನಿ | ಕಿಂಚಿ ವರುಣಸ್ಯಾಜ್ಞಯೈವ ಚಂದ್ರಮಾ ನಕ್ತಂ ರಾತ್ರೌ ವಿಚಾಕಶತ್ ವಿಶೇಷೇಣ
ದೀಪ್ಯಮಾನ ಏತಿ | ಗಚ್ಛತಿ || ನಿಹಿತಾಸಃ | ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ | ಥಾಥಾದಿಸ್ವರೇಣೋತ್ತರಪದಾಂತೋ-
ದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ | ಪಾ. ೬-೨-೧೪೪ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ದದೃಶೇ |
ದೃಶೇರ್ಲಿಟಿ ಇರಯೋ ರೇ | ಪಾ. ೬-೪-೭೬ | ಇತಿ ರೇಆದೇಶಃ | ವೃತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಕುಹ | ವಾ ಹ ಚಿ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೫-೩-೧೩ | ಇತಿ ಕಿಂಶಬ್ದಾದು-

ತ್ತರಸ್ಯ ತ್ರಲೋ ಹಾದೇಶಃ | ಕು ತಿಹೋಃ | ಸಾ ೭-೨-೧೦೪ | ಇತಿ ಕಿಂಶಬ್ದಸ್ಯ ಕುಅದೇಶಃ | ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾಲ್ಲಿತ್ವೇಣಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿಚಾಕಶತ್ | ಕಶೇರ್ದೀಪ್ತೃರ್ಥಾದ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾ-
ಚ್ಚೈತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಮಾಸೇ ಕೃತ್ಸ್ವರಃ | ಯದ್ವಾ | ಕಾಶ-
ತೇರ್ನಾ ನ್ಯತ್ಯಯೇನೋಪಧಾಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಚಂದ್ರಮಾಃ | ಚಂದ್ರೇ ಮಾಜೋ ಡಿತ್ | ಉ. ೪-೨೨೭ |
ಇತ್ಯಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರೇಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಸ್ಪಾಪ್ತೇ ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ || ೧೪ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಮಿಾ—(ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿಧೃಶ್ಯಮಾನವಾದ) ಈ | ಋಕ್ಷಾಃ—ಸಪ್ತರ್ಷಿಮಂಡಲವು (ನಕ್ಷತ್ರಗಳು) |
ಉಚ್ಛಾಃ—ಮೇಲೆ (ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ) | ನಿಹಿತಾಸಃ—ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟು | ಯೇ—ಯಾವುವು (ಇವೆಯೇ ಅವು) |
ನಕ್ತಂ—ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ | ದದೃಶೇ—ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ | ದಿವಾ—ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ | ಕುಹ ಚಿತ್—ಎಲ್ಲಿಯೋ |
ಈಯಃ—ಹೋಗುವುವು | ವರುಣಸ್ಯ—(ರಾಜನಾದ) ವರುಣನ | ವ್ರತಾನಿ—(ನಕ್ಷತ್ರ ದರ್ಶನಾರ್ಥನರೂಪ
ವಾದ) ಕರ್ಮಗಳು | ಅದಿಬ್ಧಾನಿ—(ಯಾರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲಶಕ್ಯವು) ಅಪ್ರತಿಹತವಾದವು | (ಮತ್ತು ವರುಣನ
ಅಪ್ಪಣೆಯಿಂದಲೇ) | ಚಂದ್ರಮಾಃ—ಚಂದ್ರನು | ನಕ್ತಂ—ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ | ವಿಚಾಕಶತ್—ವಿಶೇಷವಾಗಿ
ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವುದೂ, ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೋ
ಹೊರಟುಹೋಗುವುದೂ ವರುಣನ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಕರ್ಮಗಳೇ ಆಗಿರುವವು. ಇವನ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ ಚಂದ್ರನೂ
ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು.

English Translation.

These constellations placed on high which are visible by night and go elsewhere by day are the undisturbed acts of Varuna and by his commands, the moon moves and shines brightly by night.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಋಕ್ಷಾಃ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವ ಸಪ್ತರ್ಷಿಮಂಡಲವೆಂಬ ನಕ್ಷತ್ರಮಂಡಲ-ಋಕ್ಷಾಃ
ಎಂದರೆ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳೆಂದು ವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಅದಿಬ್ಧಾನಿ—ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವು ವರುಣನ ಕರ್ಮಗಳ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದವು.

ವ್ರತಾನಿ—ಕರ್ಮಗಳು, ಕೆಲಸಗಳು, ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದದೃಶ್ರೇ—‘ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ’ ಲಿಟ್-ಝ-ಇರೇಚ್-ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ದದೃಶ್+ಇರೆ ಇರಯೋರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರೇಗೆ ರೇ ಆದೇಶಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ರೇ ಬಂದರೆ ದದೃಶ್ರೇ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಯೇ ಎಂಬ ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಛಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ನ್ಯಾಯವಾದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರದೆ ನೃತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ.

ಕುಹ—ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ‘ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೦) ಎಂದು ತ್ರಲ್. ಅದಕ್ಕೆ ‘ನಾಹ ಚ ಛಂದಸಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೩) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಲ್ಗೆ ಹ ಆದೇಶ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಹ ಆದೇಶ. ಹೀಗೆ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ. ವೈಯಾಕರಣರು ‘ನಾಹಚಿ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಹಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಚಕಾರದಿಂದ ಅತ್-ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಬರುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಹಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಕಿಮ್+ಹ-‘ಕುತಿಹೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೪) ತಕಾರಾದಿ ಅಥವಾ ಹಕಾರಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಕಿಮ್ಗೆ ಕು ಆದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಕು-ಆದೇಶ. ಮೊದಲನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತ್ರಲ್ ಲಿತ್-ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಹ-ವು ಸ್ಥಾನವಿದ್ದಾವದಿಂದ ಲಿತ್-ವಿವಂಚ ‘ಲಿತಿ’ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ವರ್ಣ ಉದಾತ್ತ. ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಛಂದಸವಾಗಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು.

ವಿಚಾಕಶತ್—‘ಕಶ ಗತಿಶಾಸನಯೋಃ’ ಅದಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಕಾಶ್ಯ ದೀಪ್ತಾ ಭ್ವಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಛಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ. ಅಂತು ಈ ರೂಪವು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರದು. ಕಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯಜ್-ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ‘ಸನ್ಯಜೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ದ್ವಿತ್ವ. ‘ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ’ ಎಂದು ಅಭ್ಯಾಸ ಶ್ಗೆ ಲೋಪ. ‘ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚಿ’ ಎಂದು ಮೊದಲನೆ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರ. ಚ+ಕಶ್-‘ದೀರ್ಘೋಕಿತಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೩) ಕಿತ್ ಅಲ್ಲದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಚ-ಗೆ ದೀರ್ಘ. ‘ಚರ್ಕರೀತಂ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್ ಅದಾದಿ ವಚ್ಚದ್ರಷ್ಟ್ಯಂ’ ಎಂದು ಪರಸ್ಮೈಪದವಾದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ಗೆ ಶತ್ಯ ಆದೇಶ. ಶಪ್ಗೆ ಲುಕ್. ಚಾಕಶತ್ ಎಂದಾಯಿತು. ‘ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೯) ಇಡ್ಞಿನ್ನ ಅಜಾದಿಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ಚಾಕಶತ್ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ವಿ ಉಪಸರ್ಗದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದರೆ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುತ್ತೆ.

ಚಂದ್ರಮಾಃ—‘ಚಂದ್ರೇ ಮಾಜೋ ಡಿತ್’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೭) ಚಂದ್ರಶಬ್ದೋಪಪದಕ ಮಾಜಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ ಅದು ಡಿತ್ ಆಗುತ್ತೆ. ಎಂದು ಅಸ್-ಟಿಲೋಪ ಚಂದ್ರಮಸ್ ಇಲ್ಲಿ ‘ಕುರುಗಾರ್ಹಪತೆ+ದಾಸೀಭಾರಾಣಾಂಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ. || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಂದಮಾನಸ್ತದಾ ಶಾಸ್ತೇ ಯಜ್ಞ-
ಮಾನೋ ಹವಿರ್ಭಿಃ |

ಅಹೇಳಮಾನೋ ವರುಣೇಹ ಬೋಧ್ಯುರುಶಂಸ ಮಾನ ಆಯುಃ
ಪ್ರ ಮೋಷೀಃ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತತ್ | ತ್ವಾ | ಯಾಮಿ | ಬ್ರಹ್ಮಣಾ | ವಂದಮಾನಃ | ತತ್ | ಆ | ಶಾಸ್ತೇ | ಯಜ್ಞ-
ಮಾನಃ | ಹವಿಃ ಭಿಃ |

ಅಹೇಳಮಾನಃ | ವರುಣ | ಇಹ | ಬೋಧಿ | ಉರುಃ ಶಂಸ | ಮಾ | ನಃ | ಆಯುಃ |
ಪ್ರ | ಮೋಷೀಃ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಏಕಾದಶಿನಸ್ಯ ವಾರುಣಸ್ಯ ಪಶೋರ್ವಪಾಪುರೋಡಾಶಯೋಸ್ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿತಿ ದ್ವೇ ಋಚೌ
ಯಾಜ್ಯೇ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಂದಮಾನ ಇತಿ ದ್ವೇ ಅಸ್ತಭ್ಯಾದ್ಯಾಂ |
ಅ. ೩-೭ | ಇತಿ || ವರುಣಪ್ರಘಾಸೇಷು ವಾರುಣಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಯಾಜ್ಯಾ ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿತ್ಯೇಷಾ
ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ಪಾರ್ಣಮಾಸ್ಯಾಮಿತ್ಯೇತ್ರ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಇಮಂ ಮೇ ವರುಣ ಶ್ರುಧಿ ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿ
ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಂದಮಾನಃ | ಅ. ೨-೧೭ | ಇತಿ ||

ಹೇ ವರುಣ ಮುಮೂರ್ಷುರಹಂ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿ ತದಾಯುರ್ಯಾಮಿ | ಯಾಚೇ | ಕೀದೃಶಃ |
ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಪ್ರಾಥೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ವಂದಮಾನಃ ಸ್ತುವನ್ | ಸರ್ವತ್ರ ಯಜಮಾನೋಽಪಿ ಹವಿರ್ಭಿಃ-
ದಾಯುರಾ ಶಾಸ್ತೇ | ಪ್ರಾರ್ಥಯತೇ | ತ್ವಂ ಚೇಹ ಕರ್ಮಣ್ಯಹೇಳಮಾನೋಽನಾದರಮಕುರ್ವ-
ನ್ನೋಧಿ | ಅಸ್ಮದಪೇಕ್ಷಿತಂ ಬುದ್ಧಸ್ವ | ಹೇ ಉರುಶಂಸ ಬಹುಭಿಃ ಸ್ತುತೈ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಾ-
ಯುರ್ಮಾ ಪ್ರ ಮೋಷೀಃ | ಪ್ರಮುಷಿತಂ ಮಾ ಕುರು | ಸಪ್ತದಶಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಯಾಜ್ಞಾಕರ್ಮಸ್ವೀ-

ಮಹೇ ಯಾಮೀತಿ ಪಠಿತಂ | ಚಾಶಬ್ದಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಅಹೇಳಮಾನಃ | ಹೇಡ್ಯ ಅನಾದರೇ |
ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಶಪತ್ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಸತಿ ಧಾತುಸ್ವರಃ
ಶಿಷ್ಯತೇ | ತತೋ ನೌಸಮಾಸೇವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಬೋಧಿ | ಬುಧ ಅವಗಮನೇ |
ಲೋಟಃ ಸೇರ್ಹಿಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ನಾ ಛಂದಸಿ | ಸಾ. ೩-೪-೮೮ |
ಇತ್ಯಸಿತ್ತ್ವಾಭಾವೇನ ಜಿತ್ತ್ವಾಭಾವಾಲ್ಪಘೂಪಧಗುಣಃ | ಹುರುಲೈಘ್ಯೇ ಹೇರ್ಥಿರಿತಿ ಹೇರ್ಥಿರಾ-
ದೇಶಃ | ಧಾತೋರಂತ್ಯಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಮೋಷೀಃ | ಮುಷ ಸ್ತೇಯೇ | ಲೋಡರ್ಥೇ ಛಾಂದಸೋ
ಲುಜ್ | ವದವ್ರಜೇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಾಯಾ ವೃದ್ಧೇರ್ನೇಟಿ | ಸಾ. ೭-೨-೩, ೪ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಸತಿ ಲಘೂ-
ಪಧಗುಣಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇವ್ಯಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹೇ ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ (ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾದ ನಾನು) | ಬ್ರಹ್ಮಣಾ—ಉತ್ತಮನಾದ
ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ | ವಂದಮಾನಃ—ಸ್ತುತಿಸುವವನಾಗಿ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ತತ್—ಆಯುಸ್ಸನ್ನು | ಯಾಮಿ—
ಯಾಚಿಸುತ್ತೇನೆ | ಯಜಮಾನಃ—ಯಜಮಾನನೂ (ಕೂಡ) | ಹವಿರ್ಭಿಃ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ | ತತ್—
ಆಯುಸ್ಸನ್ನು | ಆ ಶಾಸ್ತ್ರೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ (ನೀನೂ ಕೂಡ) | ಇಹ—ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಅಹೇಳಮಾನಃ—
ಅನಾದರಮಾಡದೇ | ಬೋಧಿ—(ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟವನ್ನು) ತಿಳಿದುಕೋ | ಉರು ಶಂಸ—ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತುತೃನಾದ
ಎಲೈ ವರುಣನೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಆಯುಃ—ಆಯುಸ್ಸನ್ನು | ಮಾ ಪ್ರಮೋಷೀಃ—ಅಪಹರಿಸಬೇಡ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವರುಣನೇ, (ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾದ) ನಾನು ಉತ್ತಮಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ, ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಬೇಡು
ತ್ತೇನೆ. ಯಜಮಾನನೂ ಕೂಡ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ (ತುಷ್ಟಿಪಡಿಸಿ) ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನೇಕರಿಂದ
ಸ್ತುತೃನಾದ ನೀನು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೋ. ನಮ್ಮ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಅಪಹರಿಸಬೇಡ.

English Translation.

With adoration I ask you for that life which the sacrificer solicits
with oblations; Varuna, do not neglect us; praised by many, do not
deprive us of our life.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವರುಣಸಂಬಂಧವಾದ ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಏಕಾದಶಪ್ರಯಾಜಗಳೆಂಬ ಪಶುವಿನ ವಸಾಹೋಮಮಾಡುವಾಗ
ತತ್ತ್ವಾಯಾಮಿ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು.
ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಾಯಾಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಂದಮಾನ ಇತಿ ದ್ವೇ ಅಸ್ತಭ್ಯಾ ದ್ಯಾಂ
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಅ. ೩-೭).

ಮತ್ತು ವರುಣಪ್ರಘಾಸವೆಂಬ ಹೋಮದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ವರುಣನಿಗೆ ಹವಿಪ್ರದಾನಮಾಡುವಾಗ ಈ ತತ್ತ್ವಾಯಾಮಿ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾನುಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇಮಂ ಮೇ ವರುಣ ಶ್ರುಥಿ ತತ್ತ್ವಾಯಾಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಂದಮಾನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೭)

ತತ್—ಅದನ್ನು ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾಗಿರುವ ಶುನಶ್ವೇಪನಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಆಯುಸ್ಸು ಎಂದರ್ಥವು

ತದಾಶಾಸ್ತೇ ಯಜಮಾನಃ—ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನೂ ಸಹ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿ ವರುಣನಿಂದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವನು.

ಬ್ರಹ್ಮಣಾ—ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೯) ಧನವೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೯) ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ಅಹೇಳಮಾನಃ—ಅನಾದರಮಕುರ್ವನ್ | ಹೇಡ ಅನಾದರೆ, ಅಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ.

ಉರುಶಂಸ—ಬಹುಭಿಃ ಸ್ತುತ್ಯ | ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಲ್ಪಡುವವನು.

ಮಾ ನ ಆಯುಃ ಪ್ರಮೋಷೀಃ—ಮೋಷೀಃ | ಮುಷ ಸ್ತೇಯೇ | ನ ಮೋಷೀಃ—ಎಂದರೆ ಕದಿಯ ಬೇಡ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಕಡಮೆ ಮಾಡಬೇಡ; ಮೊಟಕುಮಾಡಬೇಡ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಹೇಳಮಾನಃ—ಹೇಡ ಅನಾದರೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಅನುದಾತ್ತೇತ್. ‘ಲಟಃ ಶತ್ವಶಾನಚಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಾನಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯೆ ಶಷ್ ವಿಕರಣ ಬಂದರೆ ಹೇಳಮಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಷ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಶಾನಚಾ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ‘ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ‘ಧಾತೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಳಮಾನಃ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ನಜ್ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ‘ನಲೋಪೋನಿಷಾಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಜಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಹೇಳಮಾನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ‘ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಹೇಳಮಾನಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೋಧಿ—ಬುಧ ಅವಗಮನೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಷ್ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಷ್ ವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ‘ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ವಾ ಛಂದಸಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೮) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿ ಆದೇಶವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅಸಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ‘ಸೇಹ್ಯಸಿಚ್ಛೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯ

ವಾಗಿ ಹಿಗೆ ಅಪಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪಿತ್ವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಜಿತ್ವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರು ವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೋಧ್+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹುರುಲ್ಘೋ ಹೇರ್ಥಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಲಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಿ ಗೆ ಧಿ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಬೋಧ್+ಧಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾದ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಬೋಧಿ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ, ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೋಷೀಃ—ಮುಷ ಸ್ತ್ರೀಯೆ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. 'ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತೆತ್ತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಜ್ಞಿ ಲುಜ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ್ಞಿವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ **ಜ್ಞೀಃ ಸಿಚ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪ್ಯಕ್ತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ಯಕ್ತವಾದ (ಏಕಾಲಾದ) ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ವದವ್ರಜಹಲಂತಸ್ಯಾಚಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಲಂತವಾದ ಮುಷ್ ಎಂಬುದರ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ 'ನೇಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪) ಇಡಾದಿಯಾದ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹಲಂತಾಂಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪುಗಂತೆಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಇಟಿ ಈಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚಿಗೆ ಈಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ಪಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಞೋಗೇಽಪಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಮಾಜ್ಞ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಂಗೆ ಅಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಾಜ್ಞ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೋಷೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತದಿನ್ನಕ್ತಂ ತದ್ವಿವಾ ಮಹ್ಯಮಾಹುಸ್ತದಯಂ ಕೇತೋ ಹೃದ ಆ

ವಿ ಚತ್ವೇ |

ಶುನಃಶೇಪೋ ಯಮಹ್ಯದ್ಗೃಭೀತಃ ಸೋ ಅಸ್ಮಾನ್ರಾಜಾ ವರು-
ಣೋ ಮುಮೋಕ್ತು || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತತ್ | ಇತ್ | ನಕ್ತಂ | ತತ್ | ದಿನಾ | ಮಹ್ಯಂ | ಆಹುಃ | ತತ್ | ಅಯಂ |
 ಕೇತಃ | ಹೃದಃ | ಆ | ವಿ | ಚಕ್ಷೇ ||
 ಶುನಃಶೇಷಃ | ಯಂ | ಅಹ್ವತ್ | ಗೃಭೀತಃ | ಸಃ | ಅಸ್ಮಾನ್ | ರಾಜಾ | ವರುಣಃ
 ಮುನೋಕ್ತು || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತದಿತ್ತದೇವ ವರುಣವಿಷಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ನಕ್ತಂ ರಾತ್ರೌ ಮಹ್ಯಂ ಶುನಃಶೇಷಾಯಾಹುಃ |
 ಕರ್ತವ್ಯತ್ವೇನಾಭಿಜ್ಞಾಃ ಕಥಯಂತಿ | ತಥಾ ದಿನಾಪಿ ತದೇವಾಹುಃ | ಹೃದೋ ಮದೀಮನಸೋ ನಿಷ್ಪ-
 ನ್ನೋಽಯಂ ಕೇತಃ ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಶೇಷೋಽಪಿ ತದೇವ ಕರ್ತವ್ಯತ್ವೇನಾ ವಿ ಚಕ್ಷೇ | ಸರ್ವತೋ ವಿಶೇಷೇಣ
 ಪ್ರಕಾಶಯತಿ | ಗೃಭೀತೋ ಗೃಹೀತೋ ಯೂಸೇ ಬದ್ಧಃ ಶುನಃಶೇಷ ಏತನ್ನಾಮಕೋ ಜನೋ ಯಂ
 ವರುಣಮಹ್ವತ್ ಆಹೂತವಾನ್ ಸ ವರುಣೋ ರಾಜಾಸ್ಮಾನ್ ಶುನಃಶೇಷಾನ್ಮುನೋಕ್ತು | ಬಂಧಾ-
 ನ್ಮುಕ್ತಂ ಕರೋತು || ಮಹ್ಯಂ | ಜಯಿ ಚೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆಹುಃ | ಬ್ರುವಃ | ಸಂಜಾನಾಂ
 | ಸಾ. ೩.೪.೮೪ | ಇತಿ ಬ್ರೂಇತೋ ಲಟಿ ರ್ಪುರುಸಾದೇಶೋ ಧಾತೋರಾಹಾದೇಶಶ್ಚ | ಹೃದಃ | ಪದ್ವ-
 ನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬.೧.೬೩ | ಹೃದಯಶಬ್ದಸ್ಯ ಹೃದಾದೇಶಃ | ಉಡಿದಂಪದಾದೀತಿ ಸಂಚಮ್ಯಾ
 ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶುನಃಶೇಷಃ | ಶುನ ಇವ ಶೇಷೋ ಯಸ್ಯೇತಿ ಸಮಾಸೇ ಶುನಃಶೇಷಪುಚ್ಛಲಾಂಗಾಲೇಷು
 ಸಂಜ್ಞಯಾಂ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಅಲುಗ್ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಸಾ. ೬.೩.೨೧.೪ | ಇತ್ಯೆಲುಕ್ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ
 ಪ್ರಾಪ್ತ ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು | ಸಾ. ೬-೨-೧೪೦ | ಇತಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಯೋರ್ಯುಗಪತ್ವಕೃತಿ-
 ಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಹ್ವತ್ | ಹ್ವೇಇತೋ ಲುಜಾ ಲಿಸಿಸಿಚಿಚಿಹ್ವಶ್ಚ | ಸಾ. ೩-೧-೫೩ | ಇತಿ ಚ್ಲೇರಜಾದೇಶಃ |
 ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ | ಸಾ. ೬.೪.೬೪ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಯದ್ವೃತ್ತ-
 ಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಗೃಭೀತಃ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ಸೋ ಅಸ್ಮಾನ್ | ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮಿತಿ
 ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಮುನೋಕ್ತು | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತದಿತ್—ಅದನ್ನೇ (ವರುಣವಿಷಯಕವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೇ) | ನಕ್ತಂ—ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ | ಮಹ್ಯಂ—
 (ಶುನಃಶೇಷನಾದ) ನನಗೆ | ಆಹುಃ—(ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದವರು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ | ತಥಾ—(ಹಾಗೆಯೇ) |
 ದಿನಾ (ಅಪಿ)—ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ | ತತ್ (ಏವ)—ಅದನ್ನೇ | ಆಹುಃ—(ಹೇಳುತ್ತಾರೆ) | ಹೃದಃ—ನನ್ನ
 ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ) | ಅಯಂ ಕೇತಃ—ಈ ಜ್ಞಾನವೂ | ಆ ವಿ ಚಕ್ಷೇ—(ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು) ಪ್ರಕಾಶ

ಪಡಿಸುತ್ತದೆ | ಗೃಭೀತಃ—ಗೃಹೀತನಾದ (ಯೂಪಕ್ಕೆ ಬದ್ಧನಾದ) | ಶುನಃಶೇಷಃ—ಶುನಃಶೇಷನೆಂಬ (ಈ ಮನುಷ್ಯನು) | ಯಂ—ಯಾವ ವರುಣನನ್ನು | ಅಹ್ಯತ್—ಆಹ್ವಾನಿಸಿದನೋ | ಸಃ ವರುಣಃ ರಾಜಾ—ಆ ವರುಣರಾಜನು | ಅಸ್ಮಾನ್—ನಮ್ಮನ್ನು (ಶುನಃಶೇಷನನ್ನು) | ಮುಮೋಕ್ಷು—(ಬಾಧನದಿಂದ) ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶುನಃಶೇಷನಾದ ನನಗೆ ವರುಣನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು (ತಿಳಿದವರು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಕೂಡ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. (ಯೂಪಕ್ಕೆ) ಬದ್ಧನಾದ ಶುನಃಶೇಷನಾದ ನನ್ನಿಂದ ಆಹೂತನಾದ ವರುಣನು ನನ್ನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡಲಿ.

English Translation.

This (your praise) is what they have told me at night, this in the day-time; this knowledge speaks to my heart; may that king Varuna whom Sunashepa, invoked when fettered liberate us.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತತ್ ಇತ್—ಅದನ್ನೇ, ಆ ವರುಣನ ವಿಷಯವನ್ನೇ.

ತತ್ ಅಯಂ ಕೇತಃ ಹೃದ ಆ ವಿ ಚಕ್ಷೇ—ಈ ವಿಷಯವು ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನಾಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇತಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಶೇಷ, ತಿಳುವಳಿಕೆ.

ಶುನಃಶೇಷಃ ಯಂ ಅಹ್ಯತ್ ಸಃ—ಶುನಃಶೇಷನೆಂಬ ನಾನು ಯಾವ ವರುಣನನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಿರುವೆನೋ ಆ ವರುಣನು.

ಗೃಭೀತಃ—ಗೃಹೀತಃ | ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಶುನಃಶೇಷನಾದ ನಾನು.

ಅಸ್ಮಾನ್ ರಾಜಾ ವರುಣಃ ಮುಮೋಕ್ಷು—ನನ್ನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ವರುಣರಾಜನು ಈ ಯೂಪಸ್ತಂಭ ಬಾಧನದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು (ನನ್ನನ್ನು) ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಲಿ, ಬಿಡಿಸಲಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹ್ಯಮ್—ಅಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಜೀಪ್ರಥಮಯೋರಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತುಭ್ಯಮಹ್ಯಾ ಜಯಿ' (ಸಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮತ್ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಮಹ್ಯ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಳಿದಿರುವ ಅದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಹ್ಯ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಬಂದರೆ ಮಹ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

‘ಜಯಿ ಚೆ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೨) ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹುಃ—ಬ್ರೂಜ್ ನೈಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಬ್ರುವಃ ಪಂಚಾನಾಮಾದಿತ ಅಹೋ ಬ್ರುವಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೪) ಬ್ರೂಜ್ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್ಟಿನ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಮೊದಲನೆಯ ಐಮ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲಿಟ್ಟಿನ ಆದೇಶವಾದ ಣಲಾದಿಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ; ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆಹ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಉಸ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಹ+ಉಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಅಹುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೃದಃ—ಹೃದಯ ಶಬ್ದದ ಪಂಚಮೀರೂಪ. ಹೃದಯ+ಜಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಪದ್ವನ್ನೋಮಾಸ್ಹೃ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೃದಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೃದ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಹೃದಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಊಡಿದಂಪದಾದಿ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಂಚಮಿಗೆ ಅನುದಾತ್ಮವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಉದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪದ್ವನ್ನೋಮಾಸ್ ಸೂತ್ರದ ಅರು ಆದೇಶಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಹೃದಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ಮವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶುನಃಶೇಷಃ—ಶುನ ಇವ ಶೇಷೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಶುನಃಶೇಷಃ, ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ‘ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿ-ಪದಿಕಯೋಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ‘ಶುನಃ ಶೇಷಪುಚ್ಛಲಾಂಗೂಲೇಷು ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಅಲುಗ್ನಕ್ತವ್ಯಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೧-೪) ಶ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠಿಗೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಶೇಷಾದಿ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಸಮಾಸದಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ, ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶುನಃಶೇಷಃ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಹೆಸರಾದುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ‘ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ‘ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳಿಗೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಯುಗಪತ್ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಎರಡು ಉದಾತ್ತಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಹ್ವತ್—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ, ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಇತಶ್ಚ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಲುಜಿನ ಚ್ಚಿ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ‘ಲಿಪಿಸಿಚೆ ದ್ವಶ್ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿ ಜಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಆದೇಚಿ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕ ಅಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅಹ್ವತ್ ಎಂದು ರೂಪ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅಡಾಗಮವು ಉದಾತ್ತವೆಂದು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಂ ಎಂದು ಯಚ್ಚಬ್ಧದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ 'ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಗೃಭೀತಃ—ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೆ ಧಾತು. ಕ್ರೌದಿ, ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಗೃಹಿಜ್ಯಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಗ್ರಹೋಲಿಟಿ ದೀರ್ಘಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೭) ಏಕಾಚಾದ ಗ್ರಹಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಲಿಟ್ ಭಿನ್ನವಾದದ್ದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೃಹೀತಃ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಃ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಗೃಭೀತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೋ ಅಸ್ಮಾನ್— 'ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ಪಾದಮವ್ಯಪರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ಋಕ್ಪಾದದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏಜ್ (ಏ ಓ) ಹ್ರಸ್ವಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮುನೋಕ್ತು—ಮುಚ್ಚು ಮೋಕ್ಷಣೆ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ 'ಏರುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ಪಬಂದು ತು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಹಲಾದಿಶ್ಯೇಷವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಘೂ ಪಥಗುಣ ಬಂದು ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ ಮುನೋಕ್ತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಶುನಃಶೇಪೋ ಹ್ಯಹ್ವದ್ಗೃಭೀತಸ್ತ್ರಿಷ್ವಾದಿತ್ಯಂ ದ್ರುಪದೇಷು
ಬದ್ಧಃ |

ಅವೈನಂ ರಾಜಾ ವರುಣಃ ಸಸೃಜ್ಯಾದ್ವಿದ್ವಾ ಅದಬ್ಧೋ ವಿ
ಮುನೋಕ್ತು ಪಾಶಾನ್ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಶುನಃಶೇಷಃ | ಹಿ | ಅಹ್ವತ್ | ಗೃಭೀತಃ | ತ್ರಿಷು | ಆದಿತ್ಯಂ | ದ್ರುಪದೇಷು |
ಬದ್ಧಃ |

ಅನ | ಏನಂ | ರಾಜಾ | ವರುಣಃ | ಸಸೃಜ್ಯಾತ್ | ವಿದ್ವಾನ್ | ಅದಬ್ಧಃ | ವಿ |
ಮುಮೋಕ್ಷು | ಪಾಶಾನ್ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಗೃಭೀತೋ ಬಂಧನಾಯ ಗೃಹೀತಸ್ತ್ರಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ದ್ರುಪದೇಷು ದ್ರೋಣಃ ಕಾಷ್ಠಸ್ಯ ಯೂಪಸ್ಯ ಪದೇಷು ಪ್ರದೇಶನಿಶೇಷೇಷು ಬದ್ಧಃ ಶುನಃಶೇಷ ಆದಿತ್ಯಮದಿತೇಃ ಪುತ್ರಂ ಯಂ ವರುಣಮಹ್ವತ್ ಆಹೂತವಾನ್ | ಹಿ ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾತ್ ವರುಣೋ ರಾಜ್ಯನಂ ಶುನಃಶೇಷಮವ ಸಸೃಜ್ಯಾತ್ | ಅವಸೃಷ್ಟಂ ಬಂಧನಾದ್ವಿಮುಕ್ತಂ ಕರೋತು | ವಿಮೋಕ್ಷಪ್ರಕಾರ ಏವ ಸೃಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ವಿದ್ವಾನ್ ವಿಮೋಕ್ಷಪ್ರಕಾರಾಭಿಜ್ಞಃ ಅದಬ್ಧಃ ಕೇನಾಪ್ಯಹಂಸಿತೋ ವರುಣಃ ಪಾಶಾನ್ಬಂಧನರಜ್ಜುವಿಶೇಷಾನ್ವಿ ಮುಮೋಕ್ಷು | ವಿಚ್ಛಿದ್ವ್ಯಂ ಮುಕ್ತಂ ಕರೋತು || ತ್ರಿಷು | ಪಠ್ತಿತ್ರಿಚತುರ್ಭ್ಯೋ ಹಲಾದಿಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೯ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮುದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಪರ ಆಕಾರಃ ಸ್ವರ್ಯತೇ | ಸಸೃಜ್ಯಾತ್ | ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ | ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಜ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲಃ | ವಿದ್ವಾನ್ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ವಿದೇಃ ಶತುರ್ವಸುಃ | ಪಾ. ೭-೧-೩೬ | ಉಗಿದಚಾಮಿತಿ ನುಮ್ | ಹಲ್ವ್ಯಾದಿಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಾ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತಿ ಸಾನುನಾಸಿಕ ಆಕಾರಃ | ಅದಬ್ಧಃ | ದನ್ಛು ದಂಭೇ | ನಿಷ್ಕಾಯಾಮನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪೇ ರ್ಋಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ | ಪಾ. ೮-೨-೪೦ | ಇತಿ ಧತ್ತಂ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗೃಭೀತಃ—(ಬಂಧನಕ್ಕಾಗಿ) ಹಿಡಿದು ತರಲ್ಪಟ್ಟ | ತ್ರಿಷು—ಮೂರು | ದ್ರುಪದೇಷು—ಯೂಪ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ | ಬದ್ಧಃ—ಬಂಧಿತನಾಗಿರುವ | ಶುನಃಶೇಷಃ—ಶುನಃಶೇಷನು | ಆದಿತ್ಯಂ—(ಯಾವ) ಅದಿತಿ ಪುತ್ರನಾದ (ವರುಣನನ್ನು) | ಅಹ್ವತ್ ಹಿ—(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ) ಆಹ್ವಾನಿಸಿದನೋ (ಆ ಕಾರಣದಿಂದ) | ಸಃ—(ಅಂಥ) | ವರುಣಃ ರಾಜಾ—ವರುಣರಾಜನು | ಏನಂ—ಈ ಶುನಶೇಷನನ್ನು | ಅವ ಸಸೃಜ್ಯಾತ್—ಬಂಧನದಿಂದ ವಿಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ | ವಿದ್ವಾನ್—(ಬಂಧನವಿಮೋಚನ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು) ತಿಳಿದ | ಅದಬ್ಧಃ—ಅಪ್ರತಿಹತನಾದ (ವರುಣನು) | ಪಾಶಾನ್—ಬಂಧನರಜ್ಜುಗಳನ್ನು | ವಿ ಮುಮೋಕ್ಷು—ಬಿಡಿಸಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮೂರು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಯೂಪಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಂಧಿತನಾಗಿರುವ ಶುನಃಶೇಪನನ್ನು, ಅವನಿಂದ ಆಹೂತನಾದ, ಅದಿತಿ ಪುತ್ರನಾದ, ವರುಣನು ಬಂಧವಿಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ. ಬಂಧನವಿಮೋಚನ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿದ, ಅಪ್ರತಿಹತನಾದ ವರುಣನು ಬಂಧನರಜ್ಜುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಿ.

English Translation.

Sunashepa, seized and bound to the three-fold post has invoked the Son of Aditi (Varuna); may the King Varuna who knows all and whom none can deceive liberate him and loosen his bonds.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗೃಭೀತಃ—ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ.

ಅದಿತ್ಯಂ—ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಂ ಅದಿತ್ಯಂ | ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯ ಮಗನಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವರುಣನನ್ನು ಅದಿತ್ಯಶಬ್ದದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದ್ರುಪದೇಷು—ದ್ರುಮಮಯೇಷು, ದಾರುಮಯೇಷು | ವೃಕ್ಷ ಅಥವಾ ಮರದ ಸಂಬಂಧವಾದ ಎಂದರೆ ಮರದ ಕಂಭಗಳು. Wooden pillar or post to which the animal to be sacrificed is tied before being killed.

ಕನೀನಕೇವ ವಿದ್ರೇಢ ನವೇ ದ್ರುಪದೇ ಅರ್ಭಕೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೩೨-೩೩).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಯಾಸ್ವರು ವಿದ್ರೇಢೇ, ದ್ರುಪದೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಮಾನಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳೆಂದೂ ದ್ರುಪದಶಬ್ದಕ್ಕೆ-ದಾರು ದೃಣಾತೇರ್ವಾ ದ್ರೂಣಾತೇರ್ವಾ | ತಸ್ಮಾದೇವ ದ್ರು | ಎಂದು ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು (ನಿ. ೪-೧೫).

ಅವ ಸಸ್ಯಜ್ಯಾತ್—ಅವಸ್ಯಷ್ಟಂ, ಬಂಧನಾದ್ವಿಮುಕ್ತಂ ಕರೋತು | ಬಂಧನದಿಂದ ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ, ಬಿಡಿಸಲಿ.

ವಿದ್ವಾನ್—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ವಿನೋಕಪ್ರಕಾರಾಭಿಜ್ಞಃ | ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಬಂಧವನ್ನು ಬಿಡಿಸುವುದನ್ನು ತಿಳಿದವನು.

ಅದಬ್ಧಃ—ದನ್ಬು ದಂಭೇ | ಕೇನಾಪ್ಯಹಿಂಸಿತಃ | ಯಾರಿಂದಲೂ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡಲಸಾಧ್ಯನು ಅಪ್ರತಿಹತನು.

ಪಾಶಾನ್—ಶುನಶ್ಯೇಪನನ್ನು ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಬಿಗಿದು ಕಟ್ಟಿರುವ ಹಗ್ಗಗಳನ್ನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ರಿಷು—ತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. 'ಷಟ್‌ತ್ರಿಚತುರ್ಭ್ಯೋ ಹಲಾದಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೯) ಷಟ್ ಮುಂತಾದ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷು+ಆದಿತ್ಯಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ರಿಷು ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದ. 'ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರಿತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದಿರುವ ಯಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಿಷ್ವಾದಿತ್ಯಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾರವು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಸ್ಯಜ್ಯಾತ್—ಸ್ಯಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. 'ವಿಧಿನಿಮಂತ್ರಣ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೬೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಶ್ಲು' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯಾಸುಟ್‌ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಜಾಚ್ಛ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಜಿ'ಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ, ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿಶೇಷವು ಉರದ ತ್ವವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸಸ್ಯಜ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದ್ವಾನ್—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ 'ಲಟಃಶತ್ಪಶಾನಚಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೭೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ವಿದೇಃ ಶತುರ್ವಸುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೬) ವಿದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶತ್ಪ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಸು ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂದು ಸಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಸು ಎಂಬುದು ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವಾನ್‌ಸಾ+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಅಂತ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅತ್ಯಸಂತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ 'ದೀರ್ಘಾದಿಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಅದ್ಭುಃ ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ರುತ್ವಕ್ಕೆ ಯಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಶ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವಾನಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಹಿಂದಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅದಬ್ಧಿಃ—ದಂಭು ದಂಭೇ ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. ನಕಾರೋಪಧೆಯುಳ್ಳ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ

ಉಪಧಾಭೂತ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ದಭ್+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಝಷಸ್ತಘೋಘೋಽಧಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಝ ನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತಕಾರ ಥಕಾರಗಳಿಗೆ ಥಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಥಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಷಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಬಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ದಬ್ಧಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ; ನಜ್ಜಿತತ್ಪರುಷದಲ್ಲಿ ಅದಬ್ಧ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತತ್ಪರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವ ಪದ ಸ್ತೃಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅದಬ್ಧಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮನಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅನ ತೇ ಹೇಳೋ ವರುಣ ನಮೋಭಿರವ ಯಜ್ಞೇಭಿರೀಮಹೇ
ಹವಿರ್ಭಿಃ |

ಕ್ಷಯನ್ನಸ್ಮಭ್ಯಮಸುರ ಪ್ರಚೇತಾ ರಾಜನ್ನೇನಾಂಸಿ ಶಿಶ್ರಃ
ಕೃತಾನಿ || ೧೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅನ | ತೇ | ಹೇಳಃ | ವರುಣ | ನಮಃ ೨ ಭಿಃ | ಅನ | ಯಜ್ಞೇಭಿಃ | ಈಮಹೇ |
ಹವಿಃ ೨ ಭಿಃ |

ಕ್ಷಯನ್ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ಅಸುರ | ಪ್ರಚೇತ ಇತಿ ಪ್ರ ೨ ಚೇತಃ | ರಾಜನ್ | ಏನಾಂಸಿ |
ಶಿಶ್ರಃ | ಕೃತಾನಿ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅವಭೃಥೇವ ತೇ ಹೇಳಿ ಇತಿ ದ್ವೇ ಋಚೌ ವಾರುಣಸ್ಯ ಹವಿಸೋ ಯಾಜ್ಯಾನುನಾಕೇ | ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜ್ಯಶ್ಚರಿತ್ವೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಅವ ತೇ ಹೇಳೋ ವರುಣ ನಮೋಭಿರಿತಿ ದ್ವೇ | ಅ ೬-೧೩ | ಇತಿ ||

ಹೇ ವರುಣ ತೇ ತವ ಹೇಳಿ ಕ್ರೋಧಂ ನಮೋಭಿನಮಸ್ಕಾರೈರವೇಮಹೇ | ಅವನಯಾಮುಃ | ತಥಾ ಯಜ್ಞೈಃ ಸಾಂಗಾನುಷ್ಠಾನೇನ ಪೂಜ್ಯೈರ್ಹವಿರ್ಭಿರವೇಮಹೇ | ವರುಣಂ ಪರಿತೋಷ್ಯ ಕ್ರೋಧಮಪನಯಾಮುಃ | ಹೇ ಅಸುರಾನಿಷ್ಟಪ್ತೇಪಣಶೀಲ ಪ್ರಚೇತಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಪ್ರಜ್ಞಾಯುಕ್ತ ರಾಜನ್ ದೀಪ್ಯಮಾನ ವರುಣಾಸ್ಮಭ್ಯಮಸ್ಮದರ್ಥಂ ಹ್ವಯನ್ನಸ್ತಿಸ್ತಮರ್ಣಿ ನಿವಸನ್ಮತಾನ್ಯಸ್ಮಾಭಿರನುಷ್ಠಿತಾನ್ಯೇನಾಂಸಿ ಪಾಪಾನಿ ಶಿಶ್ರಃ | ಶ್ರಥಿತಾನಿ ಶಿಥಿಲಾನಿ ಕುರು || ಹೇಳಿ | ಅಸುನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ. ಯಜ್ಞೇಭಿಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯೈಸಭಾವಃ | ಈಮಹೇ | ಈಜ್ ಗತಾ | ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಹ್ವಯನ್ | ಹ್ವಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ | ಲಟಃ ಶತ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಸುರ | ಅಸೇರುರನ್ | ಉ. ೧-೪೩ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಶಿಶ್ರಃ | ಶ್ರಥ ದೌರ್ಬಲ್ಯೇ | ಚುರಾದಿರದಂತಃ | ಛಂದಸೇ ಲುಜಾ ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ಪ್ರಭ್ಯಃ | ಪಾ ೩-೧-೪೮ | ಇತಿ ಚ್ಲೇಶ್ವರ್ | ದ್ವಿರ್ಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷಾ | ಅಗ್ಲೋಪಿತ್ಯಾತ್ ಸನ್ವದ್ಭಾವಭಾವೇಽಪಿ | ಪಾ. ೭-೪-೯೩ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೭-೪-೭೮ | ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ | ಪೂರ್ವವದಡಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹೇ ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಹೇಳಿ—ಕ್ರೋಧವನ್ನು | ನಮೋಭಿಃ—ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ | ಅವ ಈಮಹೇ—ಇಳಿಸುತ್ತೇವೆ | (ತಥಾ—ಹಾಗೆಯೇ) | ಯಜ್ಞೈಃ—ಪೂಜ್ಯವಾದ | ಹವಿರ್ಭಿಃ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ | ಅವ(ಈಮಹೇ)—ಕಡಿಮೆಮಾಡುತ್ತೇವೆ | ಹೇ ಅಸುರ—ಎಲೈ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ | ಪ್ರಚೇತಃ—ಜ್ಞಾನಿಯಾದ | ರಾಜನ್—ದೀಪ್ಯಮಾನನಾದ (ವರುಣನೇ) | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—ನಮಗಾಗಿ | ಹ್ವಯನ್—(ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) ವಾಸಿಸುವವನಾಗಿ | ಕೃತಾನಿ—ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ | ಏನಾಂಸಿ—ಪಾಪಗಳನ್ನು | ಶಿಶ್ರಃ—ಶಿಥಿಲವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹೇ ವರುಣ, ನಿನ್ನ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದಲೂ, ಯಜ್ಞಗಳಿಂದಲೂ, ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಎಲೈ ಅನಿಷ್ಟಪರಿಹಾರಕ, ಜ್ಞಾನಿ ಮತ್ತು ದೇದೀಪ್ಯಮಾನನಾದ ವರುಣ, ನಮಗಾಗಿ, ನಮ್ಮ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾಗಿ, ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸು.

English Translation.

Varuna, we propitiate your anger with prostrations, with sacrifices, with oblations ; averter of misfortunes and the wise, be present amongst us and slacken the sins we have committed.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಅವಭ್ಯಥನೆಂಬ ಸ್ನಾನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ವರುಣನಿಗೆ ಹವಿಪ್ರದಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಅವ ತೇ ಹೇಳಿ ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಉದುತ್ತಮಂ ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕು ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಪತ್ತೀಸಂಯೋಜ್ಯೆಶ್ಚರಿತ್ರ್ಯಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅವ ತೇ ಹೇಳೋ ವರುಣ ನಮೋಭಿರಿತಿ ದ್ವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೬-೧೩)

ಹೇಳಿ—ಕ್ರೋಧಂ | ಕೋಪವನ್ನು; ಹೇಳಿ ಹರಃ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆಂದು ಕ್ರೋಧನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿ ಎಂದರೆ ಕೋಪವೆಂದರ್ಥವು (ನಿ. ೩-೯).

ಅವ ಈಮಹೇ—ಅವನಯಾಮಃ | ಶಮನ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ; ಸಮಾಧಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

ನಮೋಭಿಃ—ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ | ಯಜ್ಞೇಭಿಃ—ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ಹವಿಭಿಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಕೋಪವನ್ನು ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸುವೆವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪ್ರಯನ್—ನಿವಸನ್ | ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾ | ಪ್ಲಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ—ಪ್ರಯವೆಂದರೆ ವಾಸಸ್ಥಾನ (ನಿ. ೮-೧೮)

ಪ್ರಚೇತಃ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು, ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿ.

ಶಿಶ್ರಃ—ಶ್ರಥ ದೌರ್ಬಲ್ಯೇ | ಶ್ರಥಿತಾನಿ ಶಿಥಿಲಾನಿ | ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು, ನಿವಾರಣೆಮಾಡು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹೇಳಿ—ಹೇಡ್ಯ ಅನಾದರೇ ಧಾತು. ಭಾದಿ 'ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇಳನ್ ಎಂದು ಸಾಂತ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸುನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞೇಭಿಃ—ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಐಸಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಛಂದಸ್ಸಿನ ಐಸಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಬಹುವಚನೇ ರ್ಝಲ್ಯೇತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಂತಾಂಗೆಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಯಜ್ಞೇಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಮಹೇ—ಈಜ್ ಗತೌ ಧಾತು ದಿವಾದಿ 'ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟ್ಟಿನ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಮಹೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಯನ್—ಪ್ಲಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಲಟ್ಟಿಗೆ ಶತ್ರುದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾದ

ಗುಣವು ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ ಲೋಪ, ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ಕ್ಷಯನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸುರ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. 'ಅಸೇರುರನ್' (ಉ. ಸೂ. ೧-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಸುರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಿಶ್ರಃ—ಶ್ರಃ ದೌರ್ಬಲ್ಯೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಇದು ಅದಂತವಾದ ಧಾತು. ಚುರಾದಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕವಾದ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರಃ ಎಂಬುದು 'ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ 'ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಇತಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಲುಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಚ್ಚಿ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಿಜ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಣ್ಯಂತಾದಿಗಳ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಿಜ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಜ್‌ನ ಅಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಣೀರನಿಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರಃ+ಅ-ಸ್, ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚಿಜ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಆಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ ಹಲ್ ಶೇಷವು ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರಃ+ಅ-ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತಕ ಅಕ್ ಲೋಪವು ಬಂದುದರಿಂದ ಇನ್ನು ಯಾವ ಕಾರ್ಯವೂ ಸ್ಪಾಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸನ್ನಲ್ಲಘುನಿ ಚಿಜ್ ಪರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವವು ಅಗ್ಲೋಪವಾದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದರಿಂದ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯವು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಶಿಶ್ರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕ ವಾದ ಅಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ಉದ್ತಮಂ ವರುಣ ಪಾಶಮಸ್ಮದನಾಧಮಂ ವಿ ಮಧ್ಯಮಂ
ಶ್ರಧಾಯ |

ಅಥಾ ವಯಮಾದಿತ್ಯ ವ್ರತೇ ತವಾನಾಗಸೋ ಆದಿತಯೇ
ಸ್ಯಾಮ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ್ | ಉತ್ ೨ ತಮಂ | ವರುಣ | ಪಾಶಂ | ಅಸ್ಮತ್ | ಅನ | ಅಧಮಂ | ವಿ |
ಮಧ್ಯಮಂ | ಶ್ರಧಯ |

ಅಥ | ವಯಂ | ಆದಿತ್ಯ | ವ್ರತೇ | ತನ | ಅನಾಗಸಃ | ಆದಿತಯೇ |
ಸ್ಯಾಮ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವರುಣ ಉತ್ತಮಮುತ್ಕೃಷ್ಟಂ ಶಿರಸಿ ಬದ್ಧಂ ಪಾಶಮಸ್ಮದಸ್ಮತ್ ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಾಯ | ಉತ್ಕೃಷ್ಟ
ಶಿಥಿಲಂ ಕುರು | ಅಧಮಂ ನಿಕೃಷ್ಟಂ ಸಾದೇವಸ್ಥಿತಂ ಪಾಶಮವ ಶ್ರಧಾಯ | ಅಧಸ್ತಾದವಕೃಷ್ಟ
ಶಿಥಿಲೀಕುರು | ಮಧ್ಯಮಂ ನಾಭಿಪ್ರದೇಶಗತಂ ಪಾಶಂ ವಿ ಶ್ರಧಾಯ | ವಿಯುಜ್ಯ ಶಿಥಿಲೀಕುರು |
ಅಥಾನಂತರಂ ಹೇ ಆದಿತ್ಯ ಆದಿತೇಃ ಪುತ್ರ ವರುಣ ವಯಂ ಶುನಃಕೇಪಾಸ್ತವ ವ್ರತೇ ತ್ವದೀಯೇ
ಕರ್ಮಣ್ಯಾದಿತಯೇ ಖಂಡನರಾಹಿತ್ಯಾಯಾನಾಗಸೋಽಪರಾಧರಹಿತಾಃ ಸ್ಯಾಮ | ಭವೇಮ ||
ಉತ್ತಮಂ | ತಮಸಃ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತ ಉತ್ತಮಶತ್ವತ್ತಮಾ ಸರ್ವ
ತ್ರೇತ್ಯುಂಭಾದಿಷು ಸಾಕಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾ. ೬-೧-೧೬೦ | ಅಧಮಂ | ಅನದ್ಯಾವಮಾಧಮಾರ್ವ-
ರೇಫಾಃ ಕೃತ್ವಿತೇ | ಉ. ೫-೫೪ | ಇತ್ಯವತೇರಮಜ್ಞಾ | ವಸ್ಯ ಧಃ | ಶ್ರಧಾಯ | ಶ್ರಧ ದೌರ್ಬಲ್ಯೇ |
ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಛಾಂದಸೋ ದೀರ್ಘಃ | ತನ | ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ್ಜಸೀತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನಾ-
ಗಸಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ನೌಸುಭ್ಯಾಮಿತಿ ತು ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪ್ರವರ್ತತೇ |

ಯದ್ವಾ | ಅಗಸ್ ಶಬ್ದಾದ್ವಾ ಯಾನೇಧೇತಿ | ಪಾ. ೫-೨-೧೨೧ | ಮತ್ಪ್ರೇರ್ಥಯೋ ವಿಃ | ತಸ್ಯ
ವಿನ್ಮತೋರ್ಲುಕ್ | ಪಾ. ೫-೩-೬೫ | ಇತಿ ಲುಕ್ | ನೌಸಮಾಸೇವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ
ಸ್ವರತ್ವಂ || ೧೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹೇ ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ | ಉತ್ತಮಂ—(ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿರುವ | ಪಾಶಂ—ಹಗ್ಗ
ವನ್ನು | ಅಸ್ಮತ್—ನಮ್ಮಿಂದ | ಉತ್ ಶ್ರಥಾಯ—ಮೇಲಿನಿಂದ (ತೆಗೆದು) ಬಿಡಿಸು | ಅಧಮಂ—ಕೆಳಗಡೆ
(ಪಾದಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ) ಕಟ್ಟಿರುವ (ಹಗ್ಗವನ್ನು) | ಅವ (ಶ್ರಥಾಯ)—ಕೆಳಗಡೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸು | ಮಧ್ಯಮಂ—
ಮಧ್ಯ (ನಾಭಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ) ಇರುವ (ಹಗ್ಗವನ್ನು) | ವಿ ಶ್ರಥಾಯ—ಕತ್ತರಿಸಿ ಬಿಡಿಸು | ಅಥ—ಅನಂತರ |
ಅದಿತ್ಯ—ಅದಿತಿ ಪುತ್ರನಾದ ವರುಣನೇ | ವಯಂ—(ಶುನಃಶೇಷರಾದ) ನಾವು | ತವ ವ್ರತೇ—ನಿನ್ನ ಕರ್ಮ
ದಲ್ಲಿ | ಅದಿತಯೇ—ವಿಚ್ಛೇದವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ದೋಷರಹಿತ (ಶುದ್ಧ)ರಾಗಿಯೇ |
ಸ್ಯಾಮ—ಆಗೋಣ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವರುಣ, ನನ್ನ ತಲೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಮೇಲಿನಿಂದಲೂ, ಪಾದಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು
ಕೆಳಗಡೆಯಿಂದಲೂ, ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಯೂ, ಬಿಡಿಸು. ಅನಂತರ ನಾವು (ಶುನಃಶೇಷರು)
ನಿನ್ನ ಕರ್ಮಗಳು ವಿಚ್ಛೇದವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ದೋಷರಹಿತ (ಶುದ್ಧ)ರಾಗೋಣ.

English Translation.

Loosen up, Varuna, the upper bond from us, loosen down the lower
bond, and loosen the middle bond, that we may then O Aditya (son of
Aditi or Varuna) be free from sin in your worship.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಉತ್ತಮಂ, ಅಧಮಂ ಮಧ್ಯಮಂ—ಮೇಲಿನ, ಕೆಳಗಿನ, ಮಧ್ಯದ ಪಾಶಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಹಗ್ಗವನ್ನು
ಬಿಡಿಸು. ಪಶುವನ್ನು ಯುಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವಾಗ ಅದು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗದಂತೆಯೂ ಅದನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವಾಗ
ಅಲುಗಾಡದಂತೆಯೂ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಶುವಿನ ಶರೀರದ ಮೇಲುಭಾಗ (ಎಂದರೆ ಕತ್ತು) ಕೆಳಭಾಗ (ಪಾದಗಳು)
ಮಧ್ಯಭಾಗ (ಉದರ) ಗಳನ್ನು ಹಗ್ಗದಿಂದ ಜೋಡಿಸಿ ಬಿಗಿದಿರುವುದನ್ನು ಬಿಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾಶ
ಬಂಧನ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಋಷಿಯು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವನು.

ಅವ ಶ್ರಥಾಯ—ವಿಯುಜ್ಯ ಶಿಥಿಲೀಕುರು | ಹಗ್ಗವನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ ವಿಮೋಚನೆಮಾಡು.

ಅದಿತ್ಯ—ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರ, ವರುಣ | ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ವರುಣ.

ವ್ರತೇ—ತ್ವದೀಯೇ ಕರ್ಮಣಿ | ನಿನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ (ಭಾಗ ವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು).

ಅನಾಗಸಃ—ಅಪರಾಧರಹಿತಾಃ | ತಪ್ಪುಗಳಿಲ್ಲದವರನ್ನಾಗಿ, ಪಾಪರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉತ್ತಮಮ್—ಅತಿಶಯಾರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ತಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಸ್ವಿತೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಮಸ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಉಂಭಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ 'ಉತ್ತಮಶತ್ವತ್ತಮಾ ಸರ್ವತ್ರ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦ ಗ) ಎಂದು ಉಂಭಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧಮಮ್—'ಅವದ್ಯಾವಮಾಧಮಾರ್ವರೇಫಾಃ ಕೃತ್ಸಿತೇ' (ಉ. ಸೂ. ೫-೨೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ ರಕ್ಷಣೆ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಮಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ಸಂನ್ವಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಧಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಚಿತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ರಕ್ಷಣಾಭಿನ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ.

ಶ್ರಘಾಯೆ—ಶ್ರಘ ದೌರ್ಬಲ್ಯೇ ಧಾತು ಚುರಾದಿ. ಲೋಟ್‌ನುಧ್ಯಮವುರುಪದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಜಂತವು ಧಾತುನಾದುದರಿಂದ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶನ್ ವಿಕರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತೋ ಹೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೀಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಚ್ಚಿಗೆ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶವು ಬಂದರೆ ಶ್ರಘಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾಸಾರದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬಂದುದರಿಂದ ಶ್ರಘಾಯೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತವ—ಯುಷ್ಮಚ್ಚಬ್ಧದ ಸ್ತುತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಯುಷ್ಮದಸ್ತದೋರ್ಜಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಾಗಸಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಆಗಃ ಏಷಾಂ ತೇ ಅನಾಗಸಃ ಅಪರಾಧವಿಲ್ಲದವರು ಎಂದರ್ಥ. ನಜ್ಞಾನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾದರೆ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ಚಿಗೆ ನುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರೇ-' (ಪಾ. ೬-೨-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನಾಗಸಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ 'ನಜ್ಞ ಸುಭ್ಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಆಗಃ ಶಬ್ದವು ಸಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಅಸ್ಮಾಯಾ ಮೇಧಾ ಸೃಜೋ ನಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಅಪರಾಧ ಉಳ್ಳವರು) ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ವಿನ್ಮತೋರ್ಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗಸ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದರೊಡನೆ ನಜ್ಞ ಸಮಾಸಮಾಡಿದರೆ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ, ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಯಚ್ಚಿದಿತ್ಯೇಕವಿಂಶತ್ಯೈಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಯಚ್ಚಿತ್ಯೈಕೇತಿ |
ಋಷಿಶ್ವಾನೃಸ್ಮಾದಿತಿ ಪರಿಭಾಷಯಾ ಶುನಃಶೇಷ ಏವ ಋಷಿಃ | ಆದೌ ಗಾಯತ್ರಮಿತಿ ಪರಿಭಾಷಿತ-
ತ್ವಾದ್ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಃ | ವಾರುಣಂ ತ್ವಿತಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತತ್ವಾದ್ವಾರುಣಮಿತಿ ಪರಿಭಾಷಯಾ | ಅನು. ೧೨-೩ |
ವರುಣೋ ದೇವತಾ || ವಿನಿಯೋಗ ಉಕ್ತಃ ಶೌನಶೇಷಪಾಖ್ಯಾನೇ || ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗಸ್ತು | ಅಭಿಪ್ಲವ-
ಷಡಹ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಹೋತ್ರಕಶಸ್ತ್ರೇ ಸ್ತೋಮನಿಮಿತ್ತಮಾನಾಪಾರ್ಥಂ | ಅಭಿಪ್ಲವಪೃಷ್ಠಾಹಾನೀತಿ
ಖಂಡೇ ತಥೈವ ಸೂಕ್ರಿತಂ || ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತೇ ವಿಶ ಇತಿ ವಾರುಣಮೇತಸ್ಯ ತೈಚಿಮಾವಪೇತ ಮೈತ್ರಾ-
ವರುಣಃ | ಅ. ೨-೫ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತೇ ಎಂಬುದು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ
ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಚ್ಚಿತ್ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು
ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಶುನಃಶೇಷನು ಋಷಿಯು. ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರು-
ವಂತೆಯೇ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ವರುಣನೇ ದೇವತೆಯು. ಶೌನಶೇಷಸಂಬಂಧವಾದ ಎಂದರೆ ಶುನಶೇಷಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು
ಹೇಳುವಾಗ ಇದರ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ವಿನಿಯೋಗವೂ ಇರುವುದು—ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹ
ವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಕಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಸ್ತೋಮಾನಾಪನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂಬ ಋತ್ವಿ-
ಜನು ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಭಿಪ್ಲವಪೃಷ್ಠಾಹಾನಿ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ
ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತೇ ವಿಶ ಇತಿ ವಾರುಣಮೇತಸ್ಯ ತೈಚಿಮಾವಪೇತ ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿರುವುದು
(ಅ. ೨-೫).

ಸೂಕ್ತ—೨೫

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೨೫ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ, ೧೬, ೧೭, ೧೮, ೧೯ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೨೧ ||

|| ಋಷಿಃ—ಶುನಃಶೇಷ ಆಚೀರ್ಗತಿಃ ||

ದೇವತಾ—ವರುಣಃ ||

ಭಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತೇ ವಿಶೋ ಯಥಾ ಪ್ರ ದೇವ ವರುಣ ವ್ರತಂ |

ಮಿನೀಮಸಿ ದ್ಯವಿದ್ಯವಿ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಚಿತ್ | ಹಿ | ತೇ | ವಿಶಃ | ಯಥಾ | ಪ್ರ | ದೇವ | ವರುಣ | ವ್ರತಂ |

ಮಿನೀಮಸಿ | ದ್ಯವಿ ದ್ಯವಿ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವರುಣ ಯಥಾ ಲೋಕೇ ವಿಶಃ ಪ್ರಜಾಃ ಕದಾಚಿತ್ಪ್ರಮಾದಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತಥಾ ವಯಮಸಿ ತೇ ತವ ಸಂಬಂಧಿ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಯದೇವ ಕಿಂಚಿದ್ವ್ರತಂ ಕರ್ಮ ದ್ಯವಿ ದ್ಯವಿ ಪ್ರತಿದಿನಂ ಪ್ರ ಮಿನೀಮಸಿ ಪ್ರಮಾದೇನ ಹಿಂಸಿತವಂತಃ | ತದಸಿ ವ್ರತಂ ಪ್ರಮಾದಪರಿಹಾರೇಣ ಸಾಂಗಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಶೇಷಃ || ಯಥಾ | ಲಿತ್ಸರ್ವೇಣಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಯಥೇತಿ ಪಾದಾಂತೇ | ಫಿ. ೪-೧೭ | ಇತಿ ಸರ್ವಾನು-ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಿನೀಮಸಿ | ಮೀಮಾಂಸಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಇದಂತೋ ಮಸಿಃ | ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ | ಮೀನಾ-ತೇರ್ನಿಗಮೇ | ಪಾ. ೭-೩-೮೧ | ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಈ ಹಲ್ಯಘೋರಿತೀಕಾರಃ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯಸ್ವರಬಲೀ-ಯಸ್ವಮನೃತ್ಯ ವಿಕರಣೇಭ್ಯ ಇತಿ ವಚನಾತ್ತಿಜ ಏವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿ-ಘಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವರುಣ-ಎಲೈ ವರುಣದೇವನೇ | ವಿಶಃ ಯಥಾ-(ಲೋಕದ) ಪ್ರಜೆಗಳು (ಕೆಲವುಸಲ) ತಪ್ಪು ಮಾಡುವಂತೆ ನಾವು ಮನುಷ್ಯಮಾತ್ರದವರಾದ್ದರಿಂದ (ನಾವೂ ಸಹ) | ತೇ-ನಿನ್ನ (ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ) | ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ-ಯಾವುದೇ ಆದರೂ | ವ್ರತಂ-ಕರ್ಮವನ್ನು (ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) | ದ್ಯವಿದ್ಯವಿ-ಪ್ರತಿದಿನವೂ | ಪ್ರ ಮಿನೀಮಸಿ-ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಪ್ಪುಮಾಡುತ್ತೇವೆ (ಆ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವರುಣದೇವನೇ, ಲೋಕದ ಪ್ರಜೆಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ತಪ್ಪುಮಾಡುವಂತೆ ನಾವು ಸಹ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದರೆ ಅದನ್ನು ನೀನು ಸರಿಪಡಿಸಿ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation.

O Varuna, inasmuch as all people commit errors so do we; daily we cause imperfections to be made in your worships.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶೇಷ ಯಥಾ—ಪ್ರಜೆಗಳು ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯಜನರು ತಪ್ಪುಮಾಡುವಂತೆ ನಾನೂ ಮಾಡುವೆವು. ಅದು ಸಹಜವು.

ಮಿನೀಮಸಿ—ಪ್ರಮಾದೇನ ಹಿಂಸಿತವಂತಃ | ಪ್ರಮಾದದಿಂದ, ತಿಳಿಯದೆ, ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದೆ ತಪ್ಪುಮಾಡುವೆವು. ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆ ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವೆವು.

ದೈವಿದೈವಿ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯಥಾ—‘ ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಥಾಲ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಚ್ಚಬ್ಧದ ಮೇಲೆ ಥಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ‘ ತೈತಾದೀನಾಮಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ತವು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ ಯಥಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ‘ ಲಿತಿ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ‘ ಯಥೇತಿ ಸಾದಾಂತೇ ’ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಿನೀಮಸಿ—ಮಿಮಾಂಸಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ‘ ಇದಂತೋ ಮಸಿಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಸಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿನಾಮಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ ಈಹಲ್ಯಘೋಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಈಕಾರಕ್ಕೆ, ‘ ಮಿನಾತೇರ್ನಿಗಮೇ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೧) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಿಮಾಂಸಾ ಧಾತುವಿನ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿನೀಮಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಮಸಿನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು (ಪ್ರತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ) ಬರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣವು ಕೊನೆಗೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸ್ವರವು ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಆದರೆ ‘ ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತುಂ ಅನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ’ (ವಾ. ೩೬೫೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಕರಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ತಿಜಿನ ಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ

ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬಂದರೆ ಮಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಥಾ ಎಂಬ ಯಚ್ಛಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ 'ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಾ ನೋ ವಧಾಯ ಹತ್ವನೇ ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ ರೀರಧಃ |

ಮಾ ಹೃಣಾನಸ್ಯ ಮನ್ಯನೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮಾ | ನಃ | ವಧಾಯ | ಹತ್ವನೇ | ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ | ರೀರಧಃ |

ಮಾ | ಹೃಣಾನಸ್ಯ | ಮನ್ಯನೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವರುಣ ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯಾನಾದರಂ ಕೃತವತೋ ಹತ್ವನೇ ಹಂತುಃ ಸಾಸಿಹನನಶೀಲಸ್ಯ ತವ ಸಂಬಂಧಿನೇ ತ್ವತ್ಕೃತೃಕಾಯ ವಧಾಯ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಮಾ ರೀರಧಃ | ಸಂಸಿದ್ಧಾನ್ವಿಷಯಭೂತಾನ್ಮಾ ಕುರು | ಹೃಣಾನಸ್ಯ | ಹೃಣೀಯಮಾನಸ್ಯ ಕ್ರುದ್ಧಸ್ಯ ತವ ಮನ್ಯನೇ ಕ್ರೋಧಾಯ ಮಾ ಅಸ್ಮಾನ್ ರೀರಧಃ || ವಧಾಯ | ಹನಶ್ಚ ವಧಃ | ಪಾ. ೩-೩-೭೬ | ಇತ್ಯಂತೋ ವಧಶಬ್ದಃ | ಉಂಭಾದಿಷು ಸಾಕಾದಂತೋದಾತ್ತಃ | ಹತ್ವನೇ | ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ | ಕೃಹನಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ನುಃ | ಉ. ೩-೩೦ | ಇತಿ ಕ್ನುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಧಾತೋರ್ನಕಾರಸ್ಯ ತಕಾರಃ | ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ | ಹೇಡ್ಯ ಅನಾದರೇ | ಅಸ್ಮಾಲ್ಲಿಟಃ ಕಾನಚ್ | ದ್ವಿಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷಹ್ರಸ್ವಚುತ್ವಜಶ್ಚಾನಿ | ಏಕಾರಸ್ಯ ಈಕಾರಾದೇಶಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ರೀರಧಃ | ರಾಧ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧಾ | ಚಿಜಿ ಣಿಲೋಪ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ದ್ವಿರ್ವಚಿನ ಹಲಾದಿಶೇಷಃ | ಹ್ರಸ್ವತ್ವಸನ್ನದ್ಭಾವೇತ್ಯಾಭ್ಯಾಸದೀರ್ಘಾಃ | ನ ಮಾಜ್ಯೋಗ ಇತ್ಯಡಭಾವಃ | ಹೃಣಾನಸ್ಯ | ಹೃಣೀಜ್ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ | ಅಸ್ಮಾಚ್ಛಾನಜಿ ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ಯಾದಭಿಮುತರೂಪಸಿದ್ಧಿಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ವರುಣ-ಎಲೈ ವರುಣನೇ) | ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ-(ನಿನಗೆ) ಅನಾದರವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕವನ | ಹತ್ಯೇ-ನಾಶಕನಾದ ನಿನ್ನ (ಕರ್ತೃಕವಾದ) | ವಧಾಯ-ನಾಶಕ್ಕೆ | ನಃ-ನಮ್ಮನ್ನು | ಮಾ ರೀರಧಃ-ವಿಷಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಡ | ಹೃಣಾನಸ್ಯ-ಕ್ರುದ್ಧನಾದ ನಿನ್ನ | ಮನ್ಯವೇ-ಕೋಪಕ್ಕೂ | ಮಾ-(ನಮ್ಮನ್ನು ವಿಷಯಗಳನ್ನಾಗಿ) ಮಾಡಬೇಡ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವರುಣದೇವನೇ, ನಿನಗೆ ಅನಾದರವನ್ನು ತೋರಿಸುವವರನ್ನು ನೀನು ಖಂಡಿತ ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಆದರೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಆ ನಾಶಕ್ಕೆ ವಿಷಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಡ. ಕ್ರುದ್ಧನಾದ ನಿನ್ನ ಕ್ರೂರವಾದ ಕೋಪಕ್ಕೂ ಪಾತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಡ.

English Translation.

Make us not the objects of death through your wrath, though your wrath is directed towards a person who neglects (to worship) you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಧಾಯ ಹತ್ಯೇ-ಪಾಪಿಗಳನ್ನು ಶಿಕ್ಷೆಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅವರನ್ನು ನೀನು ಕೊಲ್ಲುವಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ (ನಮ್ಮನ್ನು ಈಡುಮಾಡಬೇಡ) ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಆದರೂ ಪಾಪಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ದುಷ್ಟರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಬುದ್ಧಕ್ಕನಾದ ನಿನ್ನ ಶಿಕ್ಷಾರೂಪವಾದ ವಧ (ಸಂಹಾರ) ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ-ಅನಾದರಂ ಕೃತವತಃ | ನಿನ್ನನ್ನು ಅಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡಿದವನ (ವಧಾಯ).

ಹೃಣಾನಸ್ಯ-ಹೃಣೀಯಮಾನಸ್ಯ ಕ್ರುದ್ಧಸ್ಯ ರುಷ್ಪಸ್ಯ | ಕೋಪವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು-ಎಲೈ ವರುಣನೇ ನಿನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕಾರಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವರ್ತಿಸುವ ದುಷ್ಟ ಜನರನ್ನು ನೀನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವೆಯಷ್ಟೆ. ದುಷ್ಟರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀನು ಕೋಪಯುಕ್ತನಾಗಿರುವೆ. ಅಂತಹ ಕೋಪಕ್ಕೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಈಡುಮಾಡಬೇಡ. ನಿನ್ನ ಕೋಪಕ್ಕೆ ನಾವು ಪಾತ್ರರಾಗದಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಧಾಯ-ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. 'ಹನಶ್ಚ ವಧಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೬) ಅನುಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರೊಡನೆ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ವಧಾ ದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಧಾಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಉಂಭಾದೀನಾಂ ಚ'

(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಂಭಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಧಾಯ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹತ್ವನೇ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕುಹನಿಭ್ಯಾಂಕ್ಯುಃ' (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರೊಡನೆ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇ ಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹತ್ತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ—ಹೇಡ್ಯ ಅನಾದರೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ಛಂದಸಿ ಲಿಟ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೫) ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ 'ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಕಾನಜ್ಞಾ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾನಜ್ಞಾ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಹೇಡ್ ಹೇಡ್+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಹ್ರಸ್ವ, ಚುಪ್ಪ, ಜಸ್ತ್ವಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಧಾತುವಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾದ ಈಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿಹೀಳಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಚಿತಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಿತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೀರಧಃ—ರಾಧ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧಾ ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲುಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಣಿಶ್ರಿದ್ರು-' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಚಿ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಚಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಣಾಚಿಜ್ಞು-' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಜ್ ಪರಕವಾದ ಣಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚಿಜಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಶೇಷ ಹ್ರಸ್ವಗಳು ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಲುಜ್‌ನ ಮಧ್ಯಮವು ರೂಪ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರರಥ್+ಇ+ಅ+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಣೇರನಿಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸನ್ನಲ್ಲಘುನಿ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವವು ಬರುವುದರಿಂದ 'ಸನ್ನತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ದೀಘೋಲಘೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ನಾಮಾಜ್ಞಾಯೋಗೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಜ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ರೀರಧಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೃಣಾನಸ್ಯ—ಹೃಣೇಜ್ ರೋಷಣೇ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ ಚ, ಧಾತು. ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಾಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ವರ್ಣಲೋಪದಿಂದ ಹೃಣಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸ್ವಾರ್ಥಕವಾದ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಿತಿ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ನಕಾರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿ ಮೃಳೀಕಾಯ ತೇ ಮನೋ ರಥೀರಶ್ವಂ ನ ಸಂದಿತಂ |

ಗೀರ್ಭಿರ್ವರುಣ ಸೀಮಹಿ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿ | ಮೃಳೀಕಾಯ | ತೇ | ಮನಃ | ರಥೀಃ | ಅಶ್ವಂ | ನ | ಸಂ | ದಿತಂ |
ಗೀಃ ೨ ಭಿಃ | ವರುಣ | ಸೀಮಹಿ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವರುಣ ಮೃಳೀಕಾಯಾಸ್ತತ್ಸಖಾಯ ತೇ ತವ ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿರ್ವಿ ಸೀಮಹಿ | ವಿಶೇ-
ಷೇಣ ಬದ್ಧೀಮಃ | ಪ್ರಸಾದಯಾಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ರಥೀಃ ರಥಸ್ವಾಮಿ ಸಂದಿತಂ
ಸಮ್ಯಕ್ ಖಂಡಿತಂ ದೂರಗಮನೇನ ಶ್ರಾಂತಮಶ್ವಂ ನ ಅಶ್ವಮಿವ | ಯಥಾ ಸ್ವಾಮಿ ಶ್ರಾಂತಮಶ್ವಂ
ಘಾಸಪ್ರದಾನಾದಿನಾ ಪ್ರಸಾದಯತಿ ತದ್ವತ್ || ರಥೀಃ | ಮತ್ಪ್ರರ್ಥೀಯ ಈಕಾರಃ | ಸಂದಿತಂ | ದೋ
ಅವಖಂಡನೇ | ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕ್ತಃ | ದ್ಯುತಿಸ್ಯತಿಮಾಸ್ಥಾಂ | ಪಾ. ೭-೪-೪ಂ | ಇತೀಕಾರಾಂತಾದೇಶಃ |
ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಗೀರ್ಭಿಃ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಭಿಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೀಮಹಿ |
ಷಿವು ತಂತುಸಂತಾನೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ವಲಿ
ಲೋಪಃ | ಪಾ. ೬-೧-೬೬ | ಯದ್ವಾ | ಷಿಙ್ ಬಂಧನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ದೀರ್ಘ-
ಶ್ಚಾಂದಸಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ | ರಥೀಃ—ರಥದ ಯಜಮಾನನು (ಸಾರಥಿಯು) | ಸಂದಿತಂ—(ದೂರ
ಪ್ರಯಾಣದಿಂದ) ಬಳಲಿದ | ಅಶ್ವಂ ನ—ಕುದುರೆಯನ್ನು (ಹುಲ್ಲುಹಾಕಿ ನೀರುಕುಡಿಸುವುದೇ ಮೊದಲಾದವು
ಗಳಿಂದ) ಸಮಾಧಾನ ಪಡಿಸುವಂತೆ (ನಾವೂ ಸಹ) | ಮೃಳೀಕಾಯ—ನಮ್ಮ ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ | ತೇ—ನಿನ್ನ |
ಮನಃ—ಮನಸ್ಸನ್ನು | ಗೀರ್ಭಿಃ—ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ | ವಿ ಸೀಮಹಿ—ಸಂತೈಸುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವರುಣನೇ, ಸಾರಥಿಯು ಬಳಲಿದ ತನ್ನ ಕುದುರೆಗೆ ನೀರುಕುಡಿಸಿ ಹುಲ್ಲುಹಾಕಿ ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸು
ವಂತೆ ನಾವೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಂತೈಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

O Varuna, We soothe your mind by our praises for our good as a charioteer soothes (or unties) his weary horse.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮೃಳೀಕಾಯ—ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ.

ರಥೀಃ ಅಶ್ವಂ ನ ಸಂದಿತಂ—ರಥದ ಸಾರಥಿಯು ಬಳಲಿ ಬಂದ ತನ್ನ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಹಸ್ತದಿಂದ ಮೆಲ್ಲನೆ ತಟ್ಟಿ ಸಮಾಧಾನಮಾಡುವಂತೆ ನಾವು ವರುಣನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಂತೈಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಂದಿತಂ—ದೋ ಅವಖಂಡನೇ | ಸಮ್ಯಕ್ ಖಂಡಿತಂ ದೂರಗಮನೇನ ಶ್ರಾಂತಂ | ದೂರಪ್ರಯಾಣ ದಿಂದ ಬಹಳವಾಗಿ ಆಯಾಸಗೊಂಡ, ಬಳಲಿದ ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರಥೀಃ—ರಥ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ರಥೀಃ. ಮತ್ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಥೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂದಿತಮ್—ದೋ ಅವಖಂಡನೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ಸಂ ಉಪಸರ್ಗ. 'ನಿಷ್ಠಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ದ್ಯುತಿಸ್ಯತಿಮಾಸ್ಥಾಮಿತ್ತಿರಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೦) ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ತಕಾರಾದಿಯಾದ ರಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂದಿತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ರೂಪ. 'ಗತಿರನಂತರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ್ವಿರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ಯದಾತ್ಮ ವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೀರ್ಭಿಃ—ಗಿರ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಾದ 'ವೋರುಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಗೀರ್ಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಾವೇಕಾಚಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೀಮಹಿ—ಸಿವು ತಂತುಸಂತಾನೇ ಧಾತು ದಿನಾದಿ. ಧಾತ್ವಾದಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುವಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕರಣದ ಶೃನ್ನಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ನಾಂತ ವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ವಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸಿಜ್ ಬಂಧನೇ ಧಾತು ಉಭಯಪದಿ ಸ್ವಾದಿ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನು ಏಕರಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಸೀಮಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪರಾ ಹಿ ಮೇ ವಿಮನ್ಯವಃ ಪತಂತಿ ವಸ್ಯ ಇಷ್ಟಯೇ |

ವಯೋ ನ ವಸತೀರುಪ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪರಾ | ಹಿ | ಮೇ | ವಿಮನ್ಯವಃ | ಪತಂತಿ | ವಸ್ಯಃ ಇಷ್ಟಯೇ |

ವಯಃ | ನ | ವಸತೀಃ | ಉಪ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವರುಣ ಮೇ ಮಮ ಶುನಃಶೇಪಸ್ಯ ವಿಮನ್ಯವಃ ಕ್ರೋಧರಹಿತಾ ಬುದ್ಧಯೋ ವಸ್ಯ-
ಇಷ್ಟಯೇ ವಸೀಯಸೋಽತಿಶಯೇನ ವಸುಮತೋ ಜೀವನಸ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಯೇ ಪರಾ ಪತಂತಿ | ಪರಾ-
ಜ್ಞುತಾಃ ಪುನರಾವೃತ್ತಿರಹಿತಾಃ ಪ್ರಸರಂತಿ | ಹಿಶಬ್ದೋಽಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ ಸರ್ವಜನಪ್ರಸಿದ್ಧಿಮಾಹ | ಪರಾಪತನೇ
ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವಯೋ ನ | ಪಕ್ಷಿಣೋ ಯಥಾ ವಸತೀರ್ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಾನ್ಯುಪ ಸಾಮೀಪ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ತುಂ
ತದ್ವತ್ || ಪತಂತಿ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ವಸ್ಯ ಇಷ್ಟಯೇ ವಸುಮಚ್ಛಬ್ದಾದ್ವಿನ್ಮತೋರ್ಲೂಗಿತಿ
ಮತುಪೋ ಲುಕಿ ಟಿಲೋಪ ಈಯಸುನೋ ಯಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ವಸತೀಃ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ
ಜೋಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ | ಮೇ—(ಶುನಃಶೇಪನಾದ) ನನ್ನ | ವಿಮನ್ಯವಃ—ಕ್ರೋಧರಹಿತ
(ಪ್ರಶಾಂತ) ಗಳಾದ ಮನಶ್ಚಿಂತನೆಗಳು | ವಸ್ಯ ಇಷ್ಟಯೇ ಹಿ—ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಜೀವನದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿಯೇ |
ವಸತೀಃ ಉಪ—(ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ) ಗೂಡುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ | ವಯೋ ನ—ಪಕ್ಷಿಗಳು ಸುಳಿದಾಡುವಂತೆ |
ಪರಾ ಪತಂತಿ (ಉತ್ಕಟೇಚ್ಛೆಯಿಂದ) ಅಲೆದಾಡುತ್ತಿವೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವರುಣನೇ, ಪಕ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗೂಡುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಸುಳಿದಾಡುವಂತೆ ನನ್ನ
ಪ್ರಶಾಂತಗಳಾದ ಮನಶ್ಚಿಂತನೆಗಳೂ ಸಹ ಅತ್ಯಂತ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಜೀವನದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿಯೇ ಉತ್ಕಟವಾದ ಇಚ್ಛೆ
ಯಿಂದ ಅಲೆದಾಡುತ್ತಿವೆ.

English Translation.

My peaceful meditations revert to the desire of life as birds hover around their nests.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮೇ—ಮಮ ಶುನಃಶೇಷಸ್ಯ | ಶುನಶ್ಶೇಷನಾಮಕನಾದ ನನ್ನ.

ವಿಮುಕ್ತವಃ—ಕ್ರೋಧರಹಿತವಾದ, peaceful thoughts ಕೆಟ್ಟ ಆಲೋಚನೆಗಳಿಂದ ದೂರವಾದ ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಸ್ಯ ಇಷ್ಟಯೇ—ಅತಿಶಯೇನ ವಸುಮತೋ ಜೀವನಸ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಯೇ | ಧನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಉತ್ತಮ ಜೀವನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈಗ ನಾನು ಯುಪಬದ್ಧನಾಗಿ ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾಗಿದ್ದರೂ ನನ್ನ ಆಸೆಗಳು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ದೊರೆಯುವ ನಾನಾವಿಧ ಉಪಭೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಶುನಶ್ಶೇಷನು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವನು.

ವಯೋ ನ ವಸತೀರುಷ—ಪಕ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರವಾದ ಗೂಡನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದಾಗ ಸ್ವಲ್ಪಹೇತು ಸುತ್ತಲೂ ಹಾರಾಡಿ ಬಳಿಕ ಒಳಹೊಗುವಂತೆ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ವೃತ್ತಿಗಳು ಉಪಭೋಗಗಳ ಕಡೆಗೆ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುವು ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

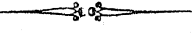
|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪತಂತಿ—ಪತ್ಯು ಗತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪತಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ 'ಅಸಾದಾದೌ' ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಸ್ಯ ಇಷ್ಟಯೇ—ವಸು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯೈ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯೇನ ವಸುಮತ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ದ್ವಿವಚನ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸುಮತ್+ಈಯಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವಿನ್ಮತೋರ್ಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಯಸುನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತುಸಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸು+ಈಯಸ್ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಈಯಸುನಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ ಬಂದರೆ ವಸ್ಯಸ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಸ್ಯಸಃ ಇಷ್ಟಿಃ ಎಂದು ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ವಸ್ಯಇಷ್ಟಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಸ್ಯ ಇಷ್ಟಯೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಸತೀಃ—ವಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸತ್ ಎಂದು ತಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ 'ಉಗಿತತ್ವ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ಯನಲ್ಲಿ ಋಕಾರ

ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸತೀ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ವಸತೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶತುರನುನೋ ನದ್ಯಜಾದೀ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸತೀಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಕದಾ ಕ್ಷತ್ರತ್ರಿಯಂ ನರಮಾ ವರುಣಂ ಕರಾಮಹೇ |

ಮೃಳೀಕಾಯೋರುಚಕ್ಷಸಂ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಕದಾ | ಕ್ಷತ್ರತ್ರಿಯಂ | ನರಂ | ಆ | ವರುಣಂ | ಕರಾಮಹೇ |

ಮೃಳೀಕಾಯ | ಉರುಚಕ್ಷಸಂ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮೃಳೀಕಾಯಾಸ್ತತ್ಪ್ರಖಾಯ ವರುಣಂ ಕದಾ ಕಸ್ಮಿನ್ನಾಲ ಆ ಕರಾಮಹೇ | ಅಸ್ಮಿನ್ನರ್ಮಣ್ಯಾಗತಂ ಕರನಾಮ | ಕೀದೃಶಂ | ಕ್ಷತ್ರತ್ರಿಯಂ | ಬಲಸೇವಿನಂ ನರಂ ನೇತಾರಂ ಉರುಚಕ್ಷಸಂ ಬಹೂನಾಂ ದೃಷ್ಟಾರಂ || ಕ್ಷತ್ರತ್ರಿಯಂ | ಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಶ್ರಯತೀತಿ ಕ್ಷತ್ರತ್ರೀಃ | ಕ್ವಿಪ್ | ವಚೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೨-೧೭೮-೨ | ಕ್ವಿಪ್ ದೀರ್ಘಶ್ಚ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪಕ್ವತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ನರಂ | ಋದೋರಬಿತ್ಯುಬಂತ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಕರಾಮಹೇ | ಕರೋತೇವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ | ಉರುಚಕ್ಷಸಂ | ಚಕ್ಷೇರ್ಬಹುಲಂ ಶಿಚ್ಚ | | ಉ. ೪-೨೩೨ | ಇತ್ಯೆಸುನ್ | ಶಿವ್ದದ್ಭಾವಾತ್ಪ್ರಾಜಾದೇಶಾಭಾವಃ ||೧೬||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಕ್ಷತ್ರತ್ರಿಯಂ—ಬಲದಿಂದ ಸೇವಿತನೂ, (ಕೂಡಿದವನೂ) | ನರಂ—ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೂ | ಉರುಚಕ್ಷಸಂ—ಬಹು ಜನರನ್ನು ನೋಡುವವನೂ ಆದ | ವರುಣಂ—ವರುಣದೇವನನ್ನು | ಮೃಳೀಕಾಯ—(ನಮ್ಮ) ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ | ಕದಾ—ಯಾವಾಗ | ಆ ಕರಾಮಹೇ—(ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) ಬರಮಾಡೋಣ ?

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಬಲಶಾಲಿಯೂ ಸಕಲರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೂ ಬಹು ಜನರನ್ನು ಗಮನಿಸುವವನೂ ಆದ ವರುಣದೇವನನ್ನು ನಾವು ನಮ್ಮ ಸುಖಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಯಾವಾಗ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡೋಣ ?

English Translation

When, for our happiness shall we bring Varuna, the mighty, the guide of men, and beholder of many ?

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕ್ಷತ್ರಶ್ರಿಯಂ—ಕ್ಷತ್ರವೆಂದರೆ ಶರೀರಬಲವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ೨೪ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೬ ನೆಯ ಪುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಕ್ಷತ್ರಶ್ರಿಯಂ ಎಂದರೆ ಬಲಸಂಪತ್ತುಳ್ಳ, ಅಧಿಕಬಲವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉರುಚಿಕ್ಷಸಂ—ಬಹೂನಾಂ ದ್ರಷ್ಟಾರಂ | ಬಹಳ ಜನರನ್ನು ನೋಡುವ ಎಂದರೆ ಬಹುಜನರಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡುವ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕ್ಷತ್ರಶ್ರಿಯಮ್—ಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಶ್ರಯತಿ ಇತಿ ಕ್ಷತ್ರಶ್ರೀಃ. 'ಕ್ಷಿಬ್ಬಚಿಪ್ರಚ್ಛಯಾಯ' (ಪಾ. ೩-೨-೧೭೮-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಪದವಿರುವಾಗ ಶ್ರಿಜ್ಞ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ಸಂಸಿಯೋಗದಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಶ್ರಿಯಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾರಕವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಸದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನರಮ್—ನ್ಯ ನಯೇ ಧಾತು. ಕ್ರಾದಿ. 'ಯೋದೋರಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೭) ಋವರ್ಣಾಂತ, ಉವರ್ಣಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಆ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ರ ಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನರಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ನರಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರಾಮುಹೇ—ಡುಕೃಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಋತ ಆತ್ಮನೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತನಾದಿಕೃಜ್ ಭ್ಯಃ ಉಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ+ಮುಹೇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋದೀರ್ಘೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರಾಮುಹೇ ಎಂದು ರೂಪ ಆಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರುಚಕ್ಷಸಮ್— ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. 'ಚಕ್ಷೇರ್ಬಹುಲಂ ಶಿಚ್ಛ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಶಿವ್ಯದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉರುಚಕ್ಷಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತನಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉರುಚಕ್ಷಸಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಚಕ್ಷಿಜಃ ಖ್ಯಾಜ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್ಥಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕ ನಾದ ಖ್ಯಾಜಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಕ್ಷಸಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತದಿತ್ಸಮಾನಮಾಶಾತೇ ವೇನಂತಾ ನ ಪ್ರ ಯುಚ್ಛತಃ |

ಧೃತವ್ರತಾಯ ದಾಶುಷೇ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತತಃ | ಇತಃ | ಸಮಾನಂ | ಆಶಾತೇ ಇತಿ | ವೇನಂತಾ | ನ | ಪ್ರ | ಯುಚ್ಛತಃ |

ಧೃತಃ | ವ್ರತಾಯ | ದಾಶುಷೇ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಧೃತವ್ರತಾಯಾನುಷ್ಠಿತಕರ್ಮಣೇ ದಾಶುಷೇ ಹವಿದರ್ಶತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ವೇನಂತಾ ಕಾಮಯಮಾನಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವಿತಿ ಶೇಷಃ | ತಾವುಭೌ ಸಮಾನಂ ಸಾಧಾರಣಂ ತದಿದಮಸ್ಮಾಭಿದರ್ಶತಂ ತದೇವ ಹವಿರಾಶಾತೇ | ಅಶ್ನುವಾತೇ | ನ ಪ್ರ ಯುಚ್ಛತಃ | ಕದಾಚಿದಪಿ ಪ್ರಮಾದಂ ನ ಕುರುತಃ || ಆಶಾತೇ | ಅಶ್ನೋತೇರ್ಲಿಟಿ ದ್ವಿಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷೌ | ಅತಃ ಆದೇಃ | ಪಾ. ೭.೪.೭೦ | ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ | ಅನಿತ್ಯಮಾಗ ಮಶಾಸನಮಿತಿ ವಚನಾದಶ್ನೋತೇತ್ಯ | ಪಾ. ೭. ೪. ೭೨ | ಇತಿ ನುಡಭಾವಃ | ವೇನಂತಾ | ವೇನತಿಃ ಕಾಂತಿ-ಕರ್ಮಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ | ಪ್ರ ಯುಚ್ಛತಃ | ಯುಚ್ಛ ಪ್ರಮಾದೇ | ದಾಶುಷೇ | ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಧಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನಿತಿ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತಿ ಸಂಪ್ರ ಸಾರಣಂ | ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚೇತಿ ಷತ್ತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಧೃತವ್ರತಾಯೆ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನೂ | ದಾಶುಷೇ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ವೇನಂತಾ—ಪ್ರಸನ್ನರಾದ ಮಿತ್ರವರುಣರಿಬ್ಬರೂ | ಸಮಾನಂ—(ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ) ಸಾಧಾರಣವಾದ | ತದಿತ್—(ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ) ಅದೇ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಅಶಾತೇ—ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ | ನ ಪ್ರಯುಚ್ಛತೇ—(ಯಾವಾಗಲೂ) ಕೆಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನೂ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮಿತ್ರವರುಣರಿಬ್ಬರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಸನ್ನರಾಗಿ ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಕೆಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation.

(Mitra and Varuna,) partake of the common oblation ; this offering is propitious to the giver and celebrator of this sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಮಾನಂ—ಮಿತ್ರವರುಣರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಎಂದರೆ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸಮರ್ಪಿಸುವ, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಲ್ಲದ ಎಂದರ್ಥವು.

ವೇನಂತಾ—ಕಾಮಯಮಾನಾ | ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಮಿತ್ರವರುಣರು.

ನ ಪ್ರಯುಚ್ಛತೇ—ಯುಚ್ಛ ಪ್ರಮಾದೇ | ಕದಾಚಿದಪಿ ನ ಪ್ರಮಾದಂ ಕುರ್ವತಃ | ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಮಾದವನ್ನು (ತಪ್ಪನ್ನು) ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಧೃತವ್ರತಾಯೆ—ಅನುಷ್ಠಿತಕರ್ಮಣೇ | ಯಜ್ಞಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವ, ಮಿತ್ರವರುಣರನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸುವ.

ದಾಶುಷೇ—ಹವಿದರ್ಶನವೇ ಯಜಮಾನಾಯೆ | ಹವಿಃಪ್ರದಾನವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ.

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಸ್ತಂಭಸ್ವಾಮಿಯು ಮಾಡಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಧೃತವ್ರತಾಯೆ, ದಾಶುಷೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿರುವರು. ಧೃತವ್ರತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಕರ್ಮಣಾಮಪರಿತ್ಯಕ್ತತ್ವಾತ್ ಧೃತವ್ರತೋ ವರುಣಃ—ತನ್ನ ಸ್ವಕರ್ಮವಾದ ಯಜಮಾನರಕ್ಷಣಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಡದೇ ಮಾಡುವವನೂ, ದಾಶುಷೇ—ಯಜಮಾನನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಆದ ವರುಣನಿಗೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಆಶಾತೇ—ಅಶ ಭೋಜನೇ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆತಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಟಿತಆತ್ಮ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಹಲಾದಿ ಶೇಷ ಬಂದರೆ ಅಶ್+ಆತೆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಆತ ಆದೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೦) ಅಭ್ಯಾಸದ ಆದಿಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವರ್ಥವೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಆಶಾತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತ್ಯಂ' (ಪರಿಭಾ. ೯೫) ಎಂದು ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಅಶೋತೇಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವೇನಂತಾ—ವೇನ್ಯ ಗತಿಜ್ಞಾನಚಿಂತಾನಿಶಾಮನವಾದಿತ್ರಗ್ರಹಣೇಷು ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಂತಿ ಕರ್ಮ (ಕಾಂತಿ=ಇಚ್ಛಾ) ಕವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರವು ಆದೇಶ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ವೇನಂತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರ ಯುಚ್ಛತಃ—ಯುಚ್ಛ ಪ್ರಮಾದೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದ ರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಶುಷೇ—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. 'ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನ್ ಮೀಥ್ವಾಂಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಸ್ಪಾತಿಕವಾಗಿದೆ. ದಾಶ್ವಾನ್ ಎಂದು ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲರಿವಾಗ ಭಸಂಜ್ಞೆಯು ಇರುವುದರಿಂದ 'ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪರದ ಅಚ್ಚಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ದಾಶುಸ್+ಎ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ದಾಶುಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ॥ ೬ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ವೇದಾ ಯೋ ವೀನಾಂ ಪದಮನ್ತರಿಕ್ಷೇಣ ಪತತಾಂ ।

ವೇದ ನಾವಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ ॥ ೭ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವೇದ | ಯಃ | ವೀನಾಂ | ಪದಂ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇಣ | ಪತತಾಂ |

ವೇದ | ನಾವಃ | ಸಮುದ್ರಿಯಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಂತರಿಕ್ಷೇಣ ಪತತಾನಾಕಾಶಮಾರ್ಗೇಣ ಗಚ್ಛತಾಂ ವೀನಾಂ ಪಕ್ಷಿಣಾಂ ಪದಂ ಯೋ ವರುಣೋ ವೇದ | ತಥಾ ಸಮುದ್ರಿಯಃ ಸಮುದ್ರೇವಸ್ಥಿತೋ ವರುಣೋ ನಾವೋ ಜಲೇ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಾಃ ಪದಂ ವೇದ ಜಾನಾತಿ ಸೋಽಸ್ಮಾನ್ಪಂಥನಾನ್ಮೋಚಯತ್ವಿತಿ ಶೇಷಃ | ವೇದ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ವಿದೋ ಲಬೋ ವಾ | ಪಾ. ೩-೪-೮೩ | ಇತಿ ತಿಪೋ ಣಲ್ | ಲಿತ್ಸರ್ವೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತೀಜ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ವೀನಾಂ | ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ನಾಮ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪತತಾಂ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ನಾವಃ | ಸಾವೇಕಾಚೇ ಇತಿ ಷಷ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಮುದ್ರಿಯಃ | ಭವಾರ್ಥೇ ಸಮುದ್ರಾಭ್ರಾಭ್ಯಃ | ಪಾ. ೪. ೪. ೧೧೮ | ಇತಿ ಘಪ್ರತ್ಯಯಃ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಂತರಿಕ್ಷೇಣ—ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ | ಪತತಾಂ—ಹಾರಾಡತಕ್ಕ | ವೀನಾಂ—ಪಕ್ಷಿಗಳ | ಪದಂ—ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವನ್ನು | ಯಃ—ಯಾವ ವರುಣನು | ವೇದ—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ | ಸಮುದ್ರಿಯಃ—ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ (ಅದೇ) ವರುಣನು | ನಾವಃ—(ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಓಡಾಡತಕ್ಕ) ದೋಣಿಯ | ಪದಂ—ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವನ್ನೂ | ವೇದ—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ (ಅಂತಹ.....)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವರುಣನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರಾಡತಕ್ಕ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ಹಾಗೆಯೇ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದು ದೋಣಿಯ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ಸಹ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಅಂತಹ ವರುಣನು ನಮ್ಮ ಪಾಠಗಳನ್ನು ವಿಮೋಚನಮಾಡಲಿ).

English Translation.

He who knows the path of the birds flying through the air, he who knows the course of the ship in the ocean ; (may he loosen our bonds).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವರುಣನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲಶಕ್ತವಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಹಾರಾಡುವ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು. ಹಾಗೆಯೇ ವರುಣನು ಜಲಾಧಿಪತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಮುದ್ರದ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವ ನಾವೆಗಳ (ಹಡಗುಗಳ) ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವುದು. ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿಯುವುದು ಕಷ್ಟವಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮುದ್ರದ ಮೇಲೆಯೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಮನುಷ್ಯಮಾತ್ರದವರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ವರುಣನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆ. ಅಂತಹ ವರುಣನು ನಮ್ಮ ಪಾಶವಿಮೋಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೇದ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ಲಿಟ್ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ 'ವಿದೋಲಟೋ ವಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ವಿದ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಟ್ಟಿನ ತಿಜಿಗೆ ಲಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಣಲಾದಿಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಣಲ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಘೂಪಧಗುಣಬಂದರೆ ವೇದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಲಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ದ್ವ್ಯಚೋತಸ್ತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ದ್ವ್ಯಚ್ಚವಾದ ತಿಜಂತದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೀನಾಮ್—ವಿಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತರೂಪ 'ನಾಮಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ 'ನಾಮುನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪತತಾಮ್—ಪತ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು ಭಾವಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಪತತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ಪಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ 'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪತತಾಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾವಃ—ನೌ ಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆವಾದೇಶ ಬಂದು ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ನಾವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಏಕಾಚ್ಛಾದ ಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ 'ಸಾವೇಕಾಚಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಮುದ್ರಿಯಃ—ಸಮುದ್ರೇ ಭವಃ (ಅವಸ್ಥಿತಃ) ಸಮುದ್ರಿಯಃ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. 'ತತ್ರ ಭವಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸಮುದ್ರಾಭ್ರಾಢ್ಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಘಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಆಯನೇಯಾ ನಿಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಘಪ್ರತ್ಯಯದ ಘಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮುದ್ರಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಸಮುದ್ರಿಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನೇದ ಮಾಸೋ ಧೃತವ್ರತೋ ದ್ವಾದಶ ಪ್ರಜಾವತಃ |

ನೇದಾ ಯ ಉಪಜಾಯತೇ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನೇದ | ಮಾಸಃ | ಧೃತಃ | ವ್ರತಃ | ದ್ವಾದಶ | ಪ್ರಜಾಃ | ವತಃ |

ನೇದ | ಯಃ | ಉಪಃ | ಜಾಯತೇ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಧೃತವ್ರತಃ ಸ್ವೀಕೃತಕರ್ಮವಿಶೇಷೋ ಯಥೋಕ್ತಮಹಿಮೋಪೇತೋ ವರುಣಃ ಪ್ರಜಾವತಃ ಸ್ತದಾ ತದೋತ್ಪದ್ಯಮಾನಪ್ರಜಾಯುಕ್ತಾನ್ದ್ವಾದಶಮಾಸಕ್ಕೆತ್ರಾದೀನ್ಘನಾಂತಾನ್ವೇದ | ಜಾನಾತಿ | ಯಸ್ತ್ರಯೋದಶೋಽಧಿಕಮಾಸ ಉಪಜಾಯತೇ ಸಂವತ್ಸರಸಮೀಪೇ ಸ್ವಯಮೇವೋತ್ಪದ್ಯತೇ ತಮಹಿ ನೇದ | ವಾಕ್ಯಶೇಷಃ ಪೂರ್ವವತ್ || ಮಾಸಃ | ಪದ್ವನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೧-೬೩ | ಮಾಸಶಬ್ದಸ್ಯ ಮಾಸಿತ್ಯಾದೇಶಃ | ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಶಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ವಾದಶ | ದ್ವಾ ಚ ದಶ ಚೇತಿ ದ್ವಂದ್ವಃ | ದ್ವೈಷ್ಟನಃ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ | ಪಾ. ೬-೩-೪೭ | ಇತ್ಯಾತ್ವಂ | ಸಂಖ್ಯಾ | ಪಾ. ೬-೨-೩೫ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೇಣ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪ್ರಜಾವತಃ | ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಪ್ರಪೂರ್ವಾಜ್ಜನಸಮನಕ್ರಮಗಮೋ ವಿಟ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪಾ. ೩-೨-೬೭ | ವಿಡ್ವನೋರಿತ್ಯಾತ್ವಂ | ಪಾ. ೬-೪-೪೧ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರತ್ವಂ | ಪ್ರಜಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತಿ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್ | ಪಾ. ೫-೨-೯೪ | ಮಾದುಪಧಾಯಾಃ | ಪಾ. ೮-೨-೯ | ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ತ್ವಂ | ಉಪಜಾಯತೇ | ಜನೇಃ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ ಲಟ್ | ಕರ್ಮವದ್ಭಾವಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ ಯಕ್ | ಪಾ. ೩-೧-೮೭ | ಜನಾದೀನಾಮುಪದೇಶ ಏವಾತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ |

ಪಾ. ೬-೧-೧೯೫. ೩ | ಇತಿ ವಚನಾದಚಃ ಕರ್ತೃಯಕಿ | ಪಾ. ೬-೧-೧೯೫ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ತಿಜ್ಞ ಚೋದಾತ್ತವತಿ | ಪಾ. ೮-೧-೭೧ | ಇತ್ಯುಪಸರ್ಗಸ್ಯ ನಿಘಾತಃ | ನ ಚ ತಿಜ್ಞ ತಿಜ್ಞ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ |
ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಧೃತವ್ರತಃ—ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸತಕ್ಕ ವರುಣನು | ಪ್ರಜಾವತಃ—ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಸಕಲ
ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ | ದ್ವಾದಶ ಮಾಸಃ—ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳನ್ನೂ | ವೇದ—ತೀಳಿಯುತ್ತಾನೆ | ಯಃ—
ಯಾವುದು (ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧಿಕ ಮಾಸವಾಗಿ) | ಉಪಜಾಯತೇ—(ಅನುಬಂಧವಾಗಿ) ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಯೋ
(ಅದನ್ನೂ ಸಹ) | ವೇದ—ತೀಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವರುಣದೇವನು ವರ್ಷದ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳನ್ನೂ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ಸ್ವರೂಪ
ವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳಿಗೆ ಅನುಬಂಧವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವರ್ಷದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ತಿಂಗಳನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ
ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. (ಅಂತಹ ವರುಣನು ನಮ್ಮ ಬಂಧವಿಮೋಚನೆ ಮಾಡಲಿ)

English Translation.

He who accepts the worship of the sacrificer knows the twelve months and the progeny they produce ; and he who knows also the supplementary month ; (may he loosen our bonds).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವರುಣನು ಕಾಲಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತವನು. ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳುಗಳ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನೂ, ಮೂರು
ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಬರುವ ಅಧಿಕಮಾಸವೆಂಬ ಹದಿಮೂರನೆಯ ತಿಂಗಳ ಪರಿಮಾಣವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನೆಂಬ ಭಿತ್ತಿ
ಯವು. ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಾಸ್ತ್ರರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಕ್ರಮಪಡಿಸುವುದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು.
ಸೂರ್ಯಗತಿಯಿಂದ ಎಂದರೆ ದ್ವಾದಶರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಗತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅದರಂತೆ ದ್ವಾದಶ
ಮಾಸಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದ ವರೆಗೆ ಆಗುವ ಕಾಲಪರಿಮಿತಿಗೆ ಸೌರಮಾನ ಸಂವತ್ಸರ
ವೆನ್ನುವರು. ಈ ಸೌರಮಾನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳುಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವವು. ಹದಿಮೂರನೆಯ
ತಿಂಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂವತ್ತು ಅಥವಾ ಮೂವತ್ತೊಂದು ದಿನಗಳಿರುವವು. ಈ ದಿನ
ಗಳಿಗೆ ತೇದಿ ಎನ್ನುವರು. ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾದ ಸಂವತ್ಸರ ಪರಿಮಿತಿಯ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರಮಾನ
ವೆನ್ನುವರು. ಇದನ್ನು ಚಂದ್ರನ ಗತಿಯಿಂದ ಪರಿಗಣಿಸುವರು. ಚಂದ್ರನ ವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ
೧೪ ಅಥವಾ ೧೫ ದಿನಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಸಲ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನಿರುವ ದಿನಕ್ಕೆ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಾ ಎನ್ನುವರು. ಪೌರ್ಣ
ಮಾಸಿಗೆ ಅಂತ್ಯವಾಗುವ ೧೫ ದಿನದ ಅಥವಾ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ ಎನ್ನುವರು. ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯಿಂದ ಮುಂದೆ ೧೫

ದಿನಗಳ ವರೆಗೆ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ ಎನ್ನುವರು. ಈ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದ ಅಂತ್ಯದಿನಕ್ಕೆ ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ ಎನ್ನುವರು. ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರೋದಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಿನ ದರ್ಶಃ ಸೂರ್ಯೋದಯಸಂಗಮಃ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರ ಸಂಗಮವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯೇ ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಸಂವತ್ಸರದ ಪ್ರತಿಮಾಸಕ್ಕೂ ಕೊನೆಯ ದಿನ ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಪೌರ್ಣಮಾಸಿ ಒಂದು ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಕ್ರಮದಂತೆ ಒಂದು ಚಾಂದ್ರಮಾನಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಗಳು, ಹನ್ನೆರಡು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಗಳು ಇರುವವು. ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನ ಯಾವ ನಕ್ಷತ್ರವಿರುವುದೋ ಆ ನಕ್ಷತ್ರದ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಮಾಸವನ್ನು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರಥಮಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನ ಚಿತ್ರಾ ನಕ್ಷತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಮಾಸಕ್ಕೆ ಚೈತ್ರಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದರಂತೆ ವಿಶಾಖಾ ನಕ್ಷತ್ರವಿರುವ ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯನ್ನೋಳಗೊಂಡ ಮಾಸಕ್ಕೆ ವೈಶಾಖಮಾಸವೆಂದೂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾ ನಕ್ಷತ್ರವಿರುವ ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯುಕ್ತವಾದ ಮಾಸಕ್ಕೆ ಜ್ಯೇಷ್ಠಮಾಸವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಇತ್ಯಾದಿ ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಮೂವತ್ತು ದಿನಗಳು ಅಥವಾ ತಿಥಿಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ೨೭ ನಕ್ಷತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನ ಗತಿಯು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತು ದಿನಗಳಿಗಿಂತ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು ಈ ರೀತಿ ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತಿಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿಯೂ ೮-೧೦ ದಿನಗಳು ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವವು. ಅದುದರಿಂದ ಸೌರಮಾನ ಸಂವತ್ಸರ ಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ೩ ವರ್ಷಗಳಿಗೊಂದು ಸಲ ಒಂದು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಮಾಸವನ್ನು ಸೇರಿಸುವರು. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿಸುವ ಈ ಮಾಸಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅಧಿಕಮಾಸವು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಮಾಸಗಳಿಂದೂ ಆಗಾಗ ಬರುವ ಅಧಿಕಮಾಸವೆಂದೂ ಒಟ್ಟು ಹದಿನೂರು ಮಾಸಗಳ ಕಾಲಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ವರುಣನು ತಿಳಿದವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಾಸಃ—ಮಾಸ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಪದ್ಮನೋಮಾಸ್-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಸ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಮಾಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಊಡಿದಂಪದಾದಿ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಾಸಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಾದಶ—ದ್ವೌ ಚ ದಶ ಚ ದ್ವಾದಶ. ಇದು ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸ. 'ದ್ವೈಷ್ಟನಃ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೭) ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದ್ವಿ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಾದಶ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಂಖ್ಯಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೩೫) ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿಯಾದ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಜಾವತಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. 'ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋ ವಿಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್' (ಪಾ.

ಸೂ. ೬-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಪ್ರಜಾ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾ ಏಷಾಂ ಸಂತಿ ಇತಿ ಪ್ರಜಾನಂತಃ 'ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾ+ಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಮಾದುಪಧಾಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾವಚ್ಛಬ್ದದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾನತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಮತುಪ್ ಪಿತಾದುದರಿಂದ ಶಸ್ ಸುಸ್ಪಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಪಜಾಯತೇ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತು. ಕರ್ಮ ಕರ್ತೃ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕರ್ಮವತ್ಕರ್ಮಣಾತುಲ್ಯಕ್ರಿಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವನನ್ನು ಕರ್ಮಕರ್ತೃವಿಗೆ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಜನ್+ಯ+ತೇ, ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಜನಾದೀನಾಂ ಉಪದೇಶೇ ಏವ ಆತ್ಮಂ ವಕ್ತವ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೫-೩) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಆತ್ಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಜಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಚಿಃ ಕರ್ತೃಯಕಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೫) ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಜಂತದವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಯಕ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಜನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಜಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಕ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ತಿಜಾಚೋದಾತ್ತವತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವುಳ್ಳ ತಿಜಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಉಪ) ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯಃ ಎಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ 'ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತಕ್ಕೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವೇದ ವಾತಸ್ಯ ವರ್ತನಿಮುರೋರ್ಯುಷ್ವಸ್ಯ ಬೃಹತಃ |

ವೇದಾ ಯೇ ಅಧ್ಯಾಸತೇ || ೯ ||

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ವೇದ | ವಾತಸ್ಯ | ವರ್ತನಿಂ | ಉರೋಃ | ಋಷ್ವಸ್ಯ | ಬೃಹತಃ |

ವೇದ | ಯೇ | ಅಧಿಽ ಆಸತೇ || ೯ ||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಉರೋರ್ವಿಸ್ತೀರ್ಣಸ್ಯ ಋಷ್ವಸ್ಯ ದರ್ಶನೀಯಸ್ಯ ಬೃಹತೋ ಗುಣೈರಧಿಕಸ್ಯ ವಾತಸ್ಯ ವಾಯೋರ್ವರ್ತನಿಂ ಮಾರ್ಗಂ ವೇದ | ವರುಣೋ ಜಾನಾತಿ | ಯೇ ದೇವಾ ಅಧ್ಯಾಸತೇ ಉಪರಿ ತಿಷ್ಠಂತಿ ತಾನಪಿ ವೇದ | ಜಾನಾತಿ || ವಾತಸ್ಯ | ಅಸಿಹಸೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೩-೮೬ | ತನ್ವತ್ಯಯಾಂತೋ ವಾತಶಬ್ದೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವರ್ತನಿಂ | ವರ್ತತೇನೇನೇತಿ ವರ್ತನಿಃ ಸ್ತೋತ್ರ ಇತಿ ಸ್ತೋತ್ರವಾಚಕಸ್ಯ ವರ್ತನಿಶಬ್ದಸ್ಯಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮುಂಭಾದಿಷು ಪಾಠಾದಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬೃಹತಃ | ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಿಮಿತಿ ಜಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಧ್ಯಾಸತೇ | ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಸತಿ ಧಾತುಸ್ವರಃ ||

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ॥

ವರುಣಃ—ವರುಣನು | ಉರೋಃ—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿಯೂ | ಋಷ್ವಸ್ಯ—ಅಕರ್ಷಕವಾಗಿಯೂ | ಬೃಹತಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಇರುವ | ವಾತಸ್ಯ—ವಾಯುವಿನ | ವರ್ತನಿಂ—ಮಾರ್ಗವನ್ನು | ವೇದ—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ | (ಮತ್ತು) ಯೇ—ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು | ಅಧ್ಯಾಸತೇ—ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೋ (ಅವರನ್ನೂ ಸಹ) ವೇದ—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ||

॥ ಭಾವಾರ್ಥಃ ॥

ವರುಣದೇವನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿಯೂ, ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠಗುಣಗಳಿಂದ ದೊಡ್ಡವನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವಾಯುವಿನ ಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

He who knows the path of the vast, the graceful and the excellent wind and who knows those (gods) who reside above. (may he remove our bonds)

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಾತಸ್ಯ, ಋಷಸ್ಯ. ಬೃಹತಃ—ವಾಯುಸಂಚಾರ ಮಾರ್ಗವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವು (ಆಕಾಶವು) ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ, ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಂದವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು.

ಯೇ ಅಧ್ಯಾಸತೇ—ಮೇಲೆ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೇಲೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುವ ದೇವತೆಗಳಿಂದರ್ಥವು. ಇವರುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದ ವರುಣನೆಂದರ್ಥವು.

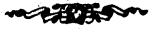
|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಾತಸ್ಯ—ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಧಾತು ಅದಾದಿ. 'ಅಸಿಹಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾಃ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ವರ್ತನಿಮ್—ವೃತು ವರ್ತನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ವೃತೇಶ್ಚ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಲಘೂಸಧ ಗುಣವು ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವರ್ತನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವರ್ತತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ವರ್ತನಿಃ 'ವರ್ತನಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦ ಗ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರವಾಚಕವಾದ ವರ್ತನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಂಭಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. 'ಉಂಭಾದೀನಾಂ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು (ಅನಿಯ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತವು) ಬಂದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೃಹತಃ—ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾಃ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. 'ಬೃಹನ್ ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತೋದಾತ್ತದಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ಯಾಸತೇ—ಆಸ ಉಪವೇಶನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಅನಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಸತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ತಿಜಾಚೋದಾತ್ತವತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧಿ ಎಂಬ ಗತಿಗೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ನಿ ಷಸಾದ ಧೃತವ್ರತೋ ವರುಣಃ ಪಸ್ತಾಶ್ವಿಸ್ವಾ |
ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಸುಕ್ರತುಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ನಿ | ಸಸಾದ | ಧೃತಃ | ವ್ರತಃ | ವರುಣಃ | ಪಸ್ತಾಸು | ಆ |
ಸಾಂ ರಾಜ್ಯಾಯ | ಸುಕ್ರತುಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಧೃತವ್ರತಃ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೋ ವರುಣಃ ಪಸ್ತಾಸು ದೈವೀಷು ಪ್ರಜಾಸ್ವಾ ನಿ ಷಸಾದ | ಆಗತ್ಯ ನಿಷಣ್ಣವಾನ್ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಪ್ರಜಾನಾಂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಸುಕ್ರತುಃ ಶೋಭನಕರ್ಮಾ || ನಿ ಷಸಾದ | ಸದೇರಪ್ರತೇಃ | ಪಾ. ೮-೩-೬೬ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ | ಸಮ್ರಾಜೋ ಭಾವಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಂ | ಗುಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ | ಪಾ. ೫-೧-೧೨೪ | ಇತಿ ಷ್ಯಜ್ | ಇತ್ಯಾನ್ವಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಕ್ರತುಃ | ಕೃತ್ವಾದಯಶ್ಚೇತ್ಯುತ್ಪರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ || ೧೨ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಧೃತವ್ರತಃ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನೂ | ಸುಕ್ರತುಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಕಾರಿಯೂ ಆದ | ವರುಣಃ—ವರುಣನು | ಪಸ್ತಾಸು—ದೇವಲೋಕದ ಪ್ರಜೆಗಳ ನಡುವೆ | ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ—ಪ್ರಭುತ್ವ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ನಿಷಸಾದ—(ಬಂದು) ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನೂ ಆದ ವರುಣನು ದೇವಸಂತತಿಗಳ ನಡುವೆ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದು ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ.

English Translation.

Varuna, the acceptor of sacrifices, the performer of good deeds is sitting amongst the divine progeny to exercise dominion over them.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೆಸ್ತಾಸು—ದೈವೀಷು ಪ್ರಜಾಸು | ದೇವಲೋಕದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ.

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ—ಸಮ್ರಾಜೋ ಭಾವಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಂ | ಸಮ್ರಾಟ್ ಎಂದರೆ ರಾಜನು, ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವೆಂದರೆ ರಾಜನು ನಡೆಸುವ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತ ಅಥವಾ ಪ್ರಭುತ್ವ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಿಷಸಾದೆ—ಷಡ್ವೈ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಸಾದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಾತ್ ಪದಾದ್ಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೧೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಸದಿರಪ್ರತೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೬) ಪ್ರತಿಭಿನ್ನವಾದ ಉಪಸರ್ಗದ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಷಸಾದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ—ಸಮ್ರಾಜೋ ಭಾವಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಮ್, ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಗುಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಷ್ಯಜ್ಜ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ್ಯಜ್ ಪುತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾನ್ತಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಕ್ರತುಃ—'ನಿಜ್ ಸುಭ್ಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, 'ಕೃತ್ವಾದಯಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೮) ಸುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರತು ಮುಂತಾದವುಗಳು ಆದ್ಯದಾತ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಕ್ರತುಃ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅತೋ ವಿಶ್ವಾನ್ಯದ್ಭುತಾ ಚಿಕಿತ್ವಾ ಅಭಿ ಪಶ್ಯತಿ |

ಕೃತಾನಿ ಯಾ ಚ ಕರ್ತ್ವಾ || ೧೧ ||

॥ ಪದಸಾರಃ ॥

ಅತಃ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಅದ್ಭುತಾ | ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ | ಅಭಿ | ಪಶ್ಯತಿ |

ಕೃತಾನಿ | ಯಾ | ಚ | ಕರ್ತೃನ್ || ೧೧ ||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅತೋಽಸ್ಮಾದ್ವರುಣಾದ್ವಿಶ್ವಾನೈದ್ಭುತಾ ಸರ್ವಾಣ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಾಣಿ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ ಪ್ರಜ್ಞಾವಾನಭಿ ಪಶ್ಯತಿ | ಸರ್ವತೋಽವಲೋಕಯತಿ | ಯಾ ಕೃತಾನಿ ಯಾನ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಾಣಿ ಪೂರ್ವಂ ವರುಣೇನ ಸಂಪಾದಿತಾನಿ | ಚಿಕಾರಾದನ್ಯಾನಿ ಯಾನ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಾಣಿ ಕರ್ತಾನ್ ಇತಃ ಪರಂ ಕರ್ತವ್ಯಾನಿ | ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯಭಿಪಶ್ಯತೀತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ || ಅದ್ಭುತಾ | ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ರ್ಬುಲಚಃ | ಪಾ. ೭-೧-೭೨ | ಇತಿ ನುಮ್ | ನಲೋಪಃ | ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ | ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ | ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ | ಅಭ್ಯಾಸಹಲಾದಿಶೇಷಚುತ್ವಾನಿ | ವಸ್ತೇಕಾಜಾದ್ಯಸಾಮಿತಿ ನಿಯಮಾದಿಡಭಾವಃ | ರುತ್ವಾನುನಾಸಿಕಾವುಕ್ತೌ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ | ಪಶ್ಯತಿ | ಪ್ರಾಪ್ತೇತ್ಯಾದಿನಾ ದೃಶೇಃ ಪಶ್ಯಾದೇಶಃ | ಕರ್ತಾನ್ | ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ಯೇಕೇನ್ವೇನೈತ್ಯನಃ | ಪಾ. ೩-೪-೧೪ | ಇತಿ ಕರೋ-ತೇಸ್ವನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೂರ್ವವಚ್ಛೇಲೋಪಃ ||

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ॥

ಅತಃ—ಈ ವರುಣದೇವನ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ | ಚಿಕಿತ್ವಾನ್—ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನು (ಮುನಿಯು) | ಯಾ ಕೃತಾನಿ—ಯಾವುವು ಹಿಂದೆ ನಡೆದವೋ | ಚ—ಮತ್ತು | ಕರ್ತಾನ್—ಯಾವುವು ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವವೋ ಅಂತಹ | ವಿಶ್ವಾನಿ—ಸಮಸ್ತನಾದ | ಅದ್ಭುತಾ—(ಮತ್ತು) ಅಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ | ಅಭಿ ಪಶ್ಯತಿ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥಃ ॥

ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಮುನಿಯು ಯಾವ ಯಾವ ಅಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಹಿಂದೆ ನಡೆದವೋ ಮತ್ತು ಯಾವುವು ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವವೋ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸಹ ಈ ವರುಣನ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Through him (Varuna) the wise man sees (or knows) all the wonderful things that have been or will in future be done.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ | ಜ್ಞಾನಿಯು, ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು, ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯು, the wise, the sage &c.

ಕೃತಾನಿ—ಪೂರ್ವಂ ಕೃತಾನಿ | ಹಿಂದೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅಥವಾ ಹಿಂದೆ ನಡೆದ.

ಕರ್ತೃತ್ವಾ—ಇತಃ ಪರಂ ಕರ್ತೃತ್ವಾನ್ | ಮುಂದೆ ಮಾಡಬಹುದಾದ ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವ, acts to be done in future &c.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅದ್ಭುತಾ—ಅದ್ಭುತಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ 'ಜಶ್ಯಸೋಃ ಶಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರತ್ಯಯ ಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ರ್ಪುಲಚಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆಯು ಶಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಂತದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ಭುತಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿ ಕಾಂತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅದ್ಭುತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ಕ್ವಸುಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಕ್ವಸು ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿರ್ಭೇಷವೂ ಚುತ್ವವೂ ಬಂದರೆ, ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್ ಎಂದು ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ವಸ್ತೇಕಾಜಾಧ್ಯಸಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಸುವಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನುಮ್, ದೀರ್ಘ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವವೂ 'ಆತೋಽಟಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವವೂ ಸಂಹಿತಾಸಾಧದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಶ್ಯತಿ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ, ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಸ್ ವಿಕರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಸ್ಥಾ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಶ್ಯ ಎಂಬುದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ತೃತ್ವಾ—ಡುಕ್ರೃಣ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. 'ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇತವೈಕೇನ್ ಕೇನ್ಯತ್ವನಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ಶಸ್ಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ

‘ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ನುಮ್ ದೀರ್ಘ ನಲೋಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕರ್ತೃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ನೋ ವಿಶ್ವಾಹಾ ಸುಕ್ರತುರಾದಿತ್ಯಃ ಸುಪಥಾ ಕರತ್ |

ಪ್ರ ಣ ಆಯೂಂಷಿ ತಾರಿಷತ್ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ನಃ | ವಿಶ್ವಾಹಾ | ಸುಕ್ರತುಃ | ಆದಿತ್ಯಃ | ಸುಪಥಾ | ಕರತ್ |

ಪ್ರ | ನಃ | ಆಯೂಂಷಿ | ತಾರಿಷತ್ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುಕ್ರತುಃ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಃ ಸ ಅದಿತ್ಯೋ ವರುಣೋ ವಿಶ್ವಾಹಾ ಸರ್ವೇಷ್ಟಹಃ ಸು ನೋಽಸ್ಮಾನ್ ಸುಪಥಾ ಶೋಭನಮಾರ್ಗೇಣ ಸಹಿತಾನ್ತರತ್ | ಕರೋತು | ಕಿಂಚಿ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮಾಯೂಂಷಿ ಪ್ರ ತಾರಿಷತ್ | ಪ್ರವರ್ಧಯತು | ಸುಪಥಾ | ಸ್ವತೀ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಪಾ. ೨-೨-೧೮ | ಇತಿ ಸಮಾಸೇ ನ ಪೂಜಾನಾತ್ | ಪಾ. ೫-೪-೬೯ | ಇತಿ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃತ್ವಾದಯಶ್ಚೇತ್ಯೇತನ್ನ ಭವತಿ ಅಬಹುವ್ರೀಹಿತ್ವಾತ್ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಹಿ ತದ್ವಿಧೀಯತೇ | ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೨-೧೧೯ | ಇತ್ಯೇತದಸಿ ನ ಭವತಿ | ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದಸ್ಯಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಾತ್ | ಕರತ್ | ಕರೋತೇರ್ಲೇಟಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ | ಶಪೋ ಲುಕಿ ಲೇಟೋಽಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪ ಇತೀಕಾರ- ಲೋಪಃ | ಯದ್ವಾ | ಛಾಂದಸೇ ಲುಜಿ ಕೃನ್ವದ್ವರುಹಿಭ್ಯಃ | ಪಾ. ೩-೧-೫೯ | ಇತಿ ಚ್ಲೇರಜಃ | ಋದ್ವಶೋಽಜಿ ಗುಣಃ | ಪಾ. ೭-೪-೧೬ | ಇತಿ ಗುಣಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡ-

ಭಾವಃ | ಪ್ರ ಣಃ | ಉಪಸರ್ಗಾದ್ವಹುಲಂ | ಪಾ. ೮-೪-೨೮ | ಇತಿ ನಸೋ ಣತ್ವಂ | ತಾರಿಷತ್ |
ತಾರಯತೇರ್ಲೇಟ್ಯ ಡಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಸಿಪ್ | ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋರಿತಿ ಷತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸುಕ್ರತುಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ | ಸಃ ಅದಿತ್ಯಃ—ಅದಿತಿಪುತ್ರನಾದ ಆ ವರುಣನು |
ವಿಶ್ವಾಹಾ—ಎಲ್ಲಾ ದಿನಗಳಲ್ಲೂ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸುಪಥಾ—ಒಳ್ಳೆಯ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುವವರನ್ನಾಗಿ |
ಕರತ್—ಮಾಡಲಿ | (ಮತ್ತು) ನಃ—ನಮಗೆ | ಆಯೂಷಿ—ಆಯುಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ಪ್ರ ತಾರಿಷತ್—ಜಿನ್ನಾಗಿ
ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನೂ ಮತ್ತು ಅದಿತಿ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ಆ ವರುಣನು ನಮ್ಮನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ದಿನ
ಗಳಲ್ಲೂ ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಆಯುಸ್ಸುಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಿ.

English Translation.

May the wise son of Aditi (Varuna) keep us, all our days in the right
path and prolong our lives.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವಾಹಾ—ವಿಶ್ವೇಷು ಸರ್ವೇಷ್ಟಹಸ್ಸು | ಎಲ್ಲಾ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ, all our days, always &c.

ಸುಪಥಾ ಕರತ್—ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

ತಾರಿಷತ್—ಪ್ರವರ್ಧಯತು | ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಿ, ಹೆಚ್ಚಿಸಲಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಪಥಾ—ಶೋಭನಶ್ಚಾಸೌ ಪಂಥಾಶ್ಚ ಸುಪಂಥಾಃ 'ನ ಪೂಜನಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೬೯) ಪೂಜ
ನಾರ್ಥದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಂಸಾಂತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ, 'ಸ್ವತೀ ಪೂಜಾಯಾಂ'
(ಪಾ. ಮ. ೨-೨-೧೮-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಅಪ್
ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸು ಎಂಬುದು ಬಂದಿದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭಸ್ಯಟೀ
ಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಸುಪಥಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.
'ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಪರಾದಿತ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೃತ್ವಾದಯಶ್ಚ'
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ ಹಿಂದಿನ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಏಕೆ ಸಿದ್ಧಿಮಾಡಬೇಕು?

ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸಬಾರದು. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಪ್ಪುರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಉಕ್ತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ಯುಚ್ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಸುವಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ದ್ಯುಚ್ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕರತ್—ಡುಕ್ಯುಚ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಕ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಇತಶ್ಚಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಏಕರಣಕ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ 'ಲೇಟೋಡಾಟೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೇಟಿನ ತಿಪ್‌ಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಲುಜ್ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಲುಜಾದಿತ್ರಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕೃಸ್ಯದ್ಯುರುಹಿಭ್ಯಃ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಚ್ಚಿಗೆ ಅಜ್ ಅದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಯದೈತೋಽಜಿ ಗುಣಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಜ್ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಕರತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಣಃ—ಭಿನ್ನ ಪದವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಣತ್ವವು ಬರಲು ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಉಪಸರ್ಗಾದ್ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨೮). ಉಪಸರ್ಗದ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಸ್ಸಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಣತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ತಾರಿಷತ್—ತ್ಯಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪ್ರೆರಣಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ ತಾರಿ ಎಂದು ಣ್ಯಂತವಾದುದು ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲೇಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಅಡಾಗಮವೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬರುತ್ತವೆ. 'ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸಿಪ್ ಬಹುಲಂ ಣಿದ್ವಕ್ತವ್ಯಃ' ಎಂದುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಣಿತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದರೆ ತಾರಿಷತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಬಿಭ್ರದ್ವಾಪಿಂ ಹಿರಣ್ಯಯಂ ವರುಣೋ ವಸ್ತ ನಿರ್ಣಿಜಂ |

ಪರಿ ಸ್ಪಶೋ ನಿ ಸೇದಿರೇ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಬಿಭ್ರತ್ | ದ್ರಾಪಿಂ | ಹಿರಣ್ಯಯಂ | ವರುಣಃ | ವಸ್ತ | ನಿಃ ನಿಜಂ |

ಪರಿ | ಸ್ಪಶಃ | ನಿ | ಸೇದಿರೇ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹಿರಣ್ಯಯಂ ಸುವರ್ಣಮಯಂ ದ್ರಾಪಿಂ ಕವಚಂ ಬಿಭ್ರದ್ವಾರಯನ್ವರುಣೋ ನಿರ್ಣಿಜಂ ಪುಷ್ಪಂ ಸ್ವಶರೀರಂ ವಸ್ತ | ಅಚ್ಛಾದಯತಿ | ಸ್ಪಶೋ ಹಿರಣ್ಯಸ್ಪರ್ಶಿನೋ ರಶ್ಮಯಃ ಪರಿ ನಿ ಸೇದಿರೇ | ಸರ್ವತೋ ನಿಷಣ್ಣಾಃ || ಬಿಭ್ರತ್ | ಬಿಭರ್ತೇಃ ಶತರಿ ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛೇತುಃ | ಪಾ. ೭-೧-೭೮ | ಇತಿ ಸುಮಭಾವಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾನಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ರಾಪಿಂ | ದ್ರಾ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ ಗತೌ | ದ್ರಾಪಯತೀಷೂನ್ಯ-ತ್ಸಿತಾಂ ಗತಿಂ ಪ್ರಾಪಯತೀತಿ ದ್ರಾಪಿಃ ಕವಚಂ | ಅರ್ತಿಹೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೭-೩-೩೬ | ಪುಗಾಗಮಃ | ಔಣಾದಿಕ ಇಪ್ರತ್ಯಯೇ ಣಿಲೋಪಃ | ಹಿರಣ್ಯಯಂ | ಋತ್ಯೈನಾಸ್ತ್ಯೈನಾಸ್ತ್ಯಮಾಧ್ವೀಹಿರಣ್ಯಯಾನಿ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೪-೧೭೫ | ಇತಿ ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದಾದ್ವಿಕಾರಾರ್ಥೇ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಮಯಟೋ ಮಶಬ್ದಲೋಪೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ವಸ್ತ | ವಸ ಅಚ್ಛಾದನೇ | ಲಬ್ಯದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛೇತೋ ಲುಕ್ | ಪೂರ್ವವದಡಭಾವಃ | ನಿರ್ಣಿಜಂ | ಣಿಜಿರ್ ಶಾಚಪೋಷಣಯೋಃ | ಸ್ಪಶಃ | ಸ್ಪಶ ಬಾಧನಸ್ಪರ್ಶನಯೋಃ | ಕ್ವಿಶ್ಲೇತಿ ಕ್ವಿಶ್ | ನಿ ಸೇದಿರೇ | ಷಲ್ವ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು | ಅಸ್ಮಾದ್ಗತ್ಯರ್ಥಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಟ್ಯೇತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಲೋಪೌ | ಸದೇರಪ್ರತೇರಿತಿ ಷತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹಿರಣ್ಯಯಂ—ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ | ದ್ರಾಪಿಂ—ಕವಚವನ್ನು | ಬಿಭ್ರತ್—ಧರಿಸಿಕೊಂಡು | ವರುಣಃ—ವರುಣದೇವನು | ನಿರ್ಣಿಜಂ—ಪುಷ್ಪವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು | ವಸ್ತ—ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ | ಸ್ಪಶಃ—(ಸುವರ್ಣಕವಚದ) ಕಿರಣಗಳು | ಪರಿ ನಿಷೇದಿರೇ—ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡಿತು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವರುಣದೇವನು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಕವಚವನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಪುಷ್ಪವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ದೇಹವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಸುವರ್ಣಕವಚದ ಆ ಕಿರಣಗಳು ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡುತ್ತಿವೆ.

English Translation

Varuna covers his well-nourished body with clothes ; he wears golden armour, from it the rays are reflected and are spread around.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದ್ರಾಪಿಂ—ಕವಚಂ | ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಬಾಣಗಳು ತಾಕದಿರುವಂತೆ ತೊಡುವ ಕವಚ,
Armour.

ಹಿರಣ್ಮಯಂ—ಹಿರಣ್ಮಯಂ | ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ, ಸುವರ್ಣದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

ವಸ್ತ್ರ—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ | ಆಚ್ಛಾದಯತಿ | (ಕವಚದಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು) ಆಚ್ಛಾದನೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ತೊಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನಿರ್ಣಿಜಂ—ಣಿಜಿರ್ ಶೌಚವೋಷಣಯೋಃ | ಪುಷ್ಪವಾದ, ಜಿನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದ (ಶರೀರವನ್ನು)

ಸ್ಪೃಶಃ—ಸ್ಪೃಶಬಾಧನಸ್ಪೃಶನಯೋಃ | ಹಿರಣ್ಮಸ್ಪೃಶಿನೋ ರಕ್ತಯಃ | ಸ್ಪೃಶನಮಾಡುವ, ಹೊರ ಹೊರಡುವ (ರಕ್ತಿಗಳು).

ಪರಿ ನಿಷೇದಿರೇ—ಸುತ್ತಲೂ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಸರಿಸುತ್ತವೆ, ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಬಿಭೃತ್—ಡುಭೃತ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲ ವಿಕರಣ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಭೃ'ಇಮಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಚತುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನುಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ರಾಪಿಮ್—ದ್ರಾ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ ಗತೌ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ದ್ರಾಪಯತಿ ಇಷೂನ್ ಕುತ್ಸಿತಾಂ ಗತಿಂ ಪ್ರಾಪಯತಿ ಇತಿ ದ್ರಾಪಿಃ ಕವಚಮ್ || ಬಾಣಗಳ ಗತಿಯನ್ನು ವೃಥಾವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ದ್ರಾಪಿಯೆಂದು ಕವಚಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ದ್ರಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಅರ್ತಿಹೀನ್ವೀ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪುಕಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ರಾಪಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಉಣಾದಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಣೇರನಿಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣೇ ಲೋಪವಾದರೆ ಪುನಃ ದ್ರಾಪಿ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಮಯಮ್—ಹಿರಣ್ಮಯ ವಿಕಾರಃ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ. ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಋತ್ವೈವಾಸ್ತೈವಾಸ್ತಮಾಧ್ವೀಹಿರಣ್ಮಯಾನಿ ಚ್ಚಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಮಯಟಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ನಿಸ್ಪಾತವಾಗಿದೆ.

ವಸ್ತು—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ ಧಾತು. ಆತ್ಮನೇಪದಿ. 'ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಆದಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಸ್ತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿರ್ಣಿಜಮ್—ನಿಜಿರಾ ಶೌಚಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ.

ಸ್ವಶಃ—ಸ್ವಶ ಬಾಧನಸ್ಪರ್ಶನಯೋಃ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ಕ್ವಿಪ್ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಶಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿ ಷೇದಿರೇ—ಷದಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟಾ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಸದಿರಪ್ರತೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾದದ ಆದಿಯೂ ಪ್ರತಿಭಿನ್ನ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನ ಯಂ ದಿ॒ಪ್ಸಂತಿ ದಿ॒ಪ್ಸವೋ ನ ದ್ರು॒ಹ್ವಾಣೋ ಜನಾ॑ನಾಂ ।
ನ ದೇ॒ವಮ॒ಭಿಮಾ॑ತಯಃ || ೧೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನ | ಯಂ | ದಿ॒ಪ್ಸಂತಿ | ದಿ॒ಪ್ಸವಃ | ನ | ದ್ರು॒ಹ್ವಾಣಃ | ಜನಾ॑ನಾಂ ।
ನ | ದೇ॒ವಂ | ಅ॒ಭಿಮಾ॑ತಯಃ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದಿಪ್ಸವೋ ಹಿಂಸಿತುಮಿಚ್ಛಂತೋ ವೈರಿಣೋ ಯಂ ವರುಣಂ ನ ದಿಪ್ಸಂತಿ ಭೀತಾಃ ಸಂತೋ ಹಿಂಸಿತುಮಿಚ್ಛಾಂ ಪರಿತ್ಯಜಂತಿ | ಜನಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ದ್ರುಹ್ವಾಣೋ ದೋಗ್ಧಾರೋಪಿ ಯಂ ವರುಣಂ ಪ್ರತಿ ನ ದ್ರುಹ್ಯಂತಿ | ಅಭಿಮಾತಯಃ ಪಾಷ್ಠಾನಃ | ಪಾಷ್ಠಾ ವಾ ಅಭಿಮಾತಃ | ತೈ. ಸಂ.- ೨-೧-೩-೫ | ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ | ದೇವಂ ತಂ ವರುಣಂ ನ ಸ್ಪೃಶಂತಿ || ದಿಪ್ಸಂತಿ | ದನ್ನು ದಂಭೇ |

ಅಸ್ಮಾತ್ಸನಿ ಸನೀವಂತರ್ಥೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೭-೨-೪೯ | ಇಡಭಾವಃ | ಹಲಂತಾಚ್ಚ | ಪಾ. ೧-೨-೧೦ | ಇತ್ಯತ್ರ ಹಲ್ಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಜಾತಿನಾಚಿತ್ವಾತ್ಸನಃ ಕಿತ್ವಾದ್ಧಂಭ ಇಚ್ಛ | ಪಾ. ೭-೪-೫೬ | ಇತಿ ದಕಾರಾತ್ಪ್ರರಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯೇಕಾರಃ | ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ | ಭಷ್ಪಾವಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಪಾ. ೮-೨-೩೭ | ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ | ಪಾ. ೭-೪-೫೮ | ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಲೋಪಃ | ಶಪಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಸನೋ ನಿತ್ವಾನ್ನಿತ್ವಸ್ವರೇಣಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ದಿಪ್ಸವಃ | ಸನಂತಾದ್ಧಂಭೇಃ ಸನಾಶಂಸಭಿಪ್ಪ ಉಃ | ಪಾ. ೩-೨-೧೬೮ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ದ್ರುಹ್ವಾಣಃ | ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಕ್ವನಿಪ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದಿಪ್ಸವಃ—ಹಿಂಸಿಸಲು ಇಷ್ಟಪಡುವ ಶತ್ರುಗಳು (ಕೂಡ) | ಯಂ—ಯಾವ ವರುಣನನ್ನು | ನ ದಿಪ್ಸಂತಿ—ಬೆದರಿಕೆಯಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ | ಜನಾನಾಂ—ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ | ದ್ರುಹ್ವಾಣಃ—ಕೇಡು ಬಯಸುವ ದ್ರೋಹಿಗಳೂ | ನ ದ್ರುಹ್ಯಂತಿ—ಕೇಡನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ | ಅಭಿಮಾತಯಃ—ಪಾಪಿಗಳೂ ಕೂಡ | ದೇವಂ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ವರುಣನನ್ನು | ನ—ಮುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಹಿಂಸಾತ್ಮಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳು ವರುಣನಿಗೆ ಹೆದರಿ ಅವನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕೇಡು ಬಯಸಿ ತೊಂದರೆಕೊಡುವ ದ್ರೋಹಿಗಳೂ ಕೂಡ ವರುಣನಿಗೆ ಕೇಡನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಪಿಗಳೂ ಸಹ ಇವನನ್ನು ಮುಟ್ಟಲು ಧೈರ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಹಿಂದೆಗೆಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

Enemies dare not offend him (Varuna); the oppressors of men dare not harm him; and the persons of sinful nature dare not approach him.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದಿಪ್ಸವಃ—ದನ್ನು ದಂಭೇ | ಹಿಂಸಿತುಮಿಚ್ಛಂತೋ ವೈರಿಣಃ | ಜನರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ವುಳ್ಳ ಶತ್ರುಗಳು ಅಥವಾ ದುಷ್ಟರು.

ನ ದಿಪ್ಸಂತಿ—ಹಿಂಸೆಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ದ್ರುಹ್ವಾಣಃ—ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ | ಹಿಂಸೆಮಾಡುವ ದುಷ್ಟಜನರು.

ಅಭಿಮಾತಯಃ—ಪಾಪ್ಮಾನಃ | ಪಾಪಿಷ್ಠರು, ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ನೀಚಜನರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಿವ್ಯಂತಿ—ದನ್ಯು ದಂಭೇ ಧಾತು. ‘ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಬರುತ್ತದೆ. ದಂಭ+ಸ, ಎಂದಿರ ನಾಗ ನಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ‘ಸನೀವಂತರ್ಥ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಟ್ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಸನ್ಯಜೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ (ಸಂಪೂರ್ಣ) ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ದಂಭ ಇಚ್ಛ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾದಿ ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದಂಭು ಧಾತುವಿನ ಅಚ್ಚಿಗೆ ಇತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಹಲಂತಾಚ್ಛಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೦) ಇಕ್ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಲಾದಿ ಯಾದ ಸನ್ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಲ್ ಪದದಿಂದ ಜಾತಿಗ್ರಹಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಭಕಾರಗಳು ಇದ್ದರೂ ಜಾತಿಗ್ರಹಣದಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸನ್ನಿಗೆ ಕಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ‘ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿಭ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಪರರೂಪ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವ್ಯಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಭಕಾರ ಇರುವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ‘ಎಕಾಚೋ ಬಶೋ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಭಷ್ ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ವಾದುದರಿಂದ ‘ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಂ ಎಂದು ಯಚ್ಚಬ್ಧಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ‘ಯದ್ವೈತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವ್ಯವಃ—ಸನ್ನಂತನಾದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ದಂಭು ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಸನಾಶಂಸ ಭಿಕ್ಷ ಉಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಉ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ಅತೋಲೋಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತನಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ರುಹ್ವಾಣಃ—ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ‘ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯತೇ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ರುಹ್ವನ್ ಎಂದು ನಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಅಟ್ಕುಪ್ಪಾಜ್-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ವ ಬಂದರೆ ದ್ರುಹ್ವಾಣಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದುದ

ರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ರುಶ್ವಾಣಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಉತ ಯೋ ಮಾನುಷೇಷ್ವಾ ಯಶ್ಚಕ್ರೇ ಅಸಾಮ್ಯಾ |
ಅಸ್ಮಾಕಮುದರೇಷ್ವಾ || ೧೫ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಉತ | ಯಃ | ಮಾನುಷೇಷು | ಆ | ಯಶಃ | ಚಕ್ರೇ | ಅಸಾಮಿ | ಆ |
ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಉದರೇಷು | ಆ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉತಾಪಿ ಚ ಯೋ ವರುಣೋ ಮಾನುಷೇಷು ಯತೋನ್ಮಮಾ ಚಕ್ರೇ ಸರ್ವತಃ ಕೃತವಾನ್ ಸ ವರುಣಃ ಕುರ್ವನ್ನಪ್ಯಾ ಸರ್ವತ ಅಸಾಮಿ | ಸಂಪೂರ್ಣಂ ಚಕ್ರೇ ನ ತು ನ್ಯಾನಂ ಕೃತವಾನ್ | ವಿಶೇಷತೋಽಸ್ಮಾಕಮುದರೇಷ್ವಾ ಸರ್ವತಶ್ಚಕ್ರೇ || ಮಾನುಷೇಷು | ಮನೋರ್ಜಾತಾವಜ್ಯತೌ ಪುಕ್ ಚ | ಪಾ. ೪-೧-೧೬೧ | ಇತ್ಯೇ | ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚಕ್ರೇ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅಸಾಮಿ | ಅವ್ಯಯೇ ನ ಇಹ ಕುನಿಪಾತಾನಾಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಪಾ. ೬-೨-೨-೩ | ಇತ್ಯವ್ಯಯಪೂರ್ವ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯಶಃ | ಅಶೇರ್ಯುಃ | ಉ. ೪-೧೯೦ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ಉದರೇಷು | ಉದಿ ದೃಣಾತೇರಜಲೌ ಪೂರ್ವಪದಾಂತ್ಯಲೋಪಶ್ಚ | ಉ. ೫-೧೯ | ಇತ್ಯಲ್ | ಲಿತ್ಸ್ವರಃ | ಗತಿಕಾರಕೋಪ ಪದಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ || ೧೮ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉತ—ನುತ್ತು | ಯಃ—ಯಾವ ವರುಣನು | ಮಾನುಷೇಷು—ಸಮಸ್ತ ಮಾನವರಲ್ಲೂ | ಯಶಃ—ಅನ್ನವನ್ನು | ಆ ಚಕ್ರೇ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಂಚಿದನೋ (ಅದೇ ವರುಣನು) | ಆ—ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ | ಅಸಾಮಿ—ನ್ಯೂನವಿಲ್ಲದೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ (ಹಂಚಿ ಅದರಲ್ಲೂ) | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮ್ಮ | ಉದರೇಷು—ಉದರಗಳಲ್ಲಿ | ಆ (ಚಕ್ರೇ)—ತುಂಬುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವರುಣನು ಸಮಸ್ತ ಮಾನವರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹಂಚಿದನು. ಅದರಲ್ಲೂ ನಮ್ಮ ಉದರಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತುಂಬುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

English Translation.

(Varuna) who has distributed unlimited food to all men (and the gods) has filled our stomachs with food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಯಾವ ವರುಣನು ದೇವಮನುಷ್ಯರುಗಳಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೋ ಆ ವರುಣನು ನಮ್ಮ ಉದರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ನವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಕಡಮೆಮಾಡದೆ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು.

ಯಶಃ—ಅನ್ನವು; ಅಂಥ ವಾಚಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಶಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಶಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು ಎಂದರ್ಥ (ನಿ. ೩-೯).

ಅಸಾಮಿ—ಸಾಮಿ ಶಬ್ದೋದ್ಧವಚನಃ | ನ ಸಾಮಿ=ಅಸಾಮಿ ಸಕಲಂ, ಪ್ರಭೂತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಾಮಿಯೆಂದರೆ ಅರ್ಧವು, ಪೂರ್ತಿಯಲ್ಲದ್ದು; ಅಸಾಮಿಯೆಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ, ಬಹಳವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಸ್ಮಾಕಂ ಉದರೇಷು ಆ (ಚಕ್ರೇ)—ನಮ್ಮ ಉದರಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಉದರವು ತುಂಬುವಂತೆ, ನಮಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ, ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮಾನುಷೇಷು—ಮನೋರ್ಜಾತೌ ಅಜ್ಯತೌ ಸುಕ್ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತಿಯು ತೋರುವಾಗ ಮನುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಸುಕಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಮಾನುಷ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿಗಾ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. 'ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ರೇ—ಡುಕ್ಯಜ್ಞ ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ, ಉರದತ್ವ, ಹಲಾದಿ ಶೇಷ, ಚುತ್ವ, ಯಣ್ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಂದರೆ ಚಕ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಚಕ್ರೇ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸಾಮಿ—ಅರ್ಧವಲ್ಲ. ಸಂಪೂರ್ಣ ಎಂದರ್ಥ. ನ ಸಾಮಿ ಅಸಾಮಿ. ನಜಾತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. 'ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅವ್ಯಯೇ ನಜಾತತ್ಪುರುಷಸಾಮಿತಿ

ವಕ್ತವ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨-೩) ಎಂದು ಅವ್ಯಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಮ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯದಾತ್ಮನಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಶಃ—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತು. 'ಅಶೇರ್ಯುಟ್ ಚಿ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಯುಟಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಕಾರವು ಓತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಶಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದರೇಷು—ಉದಿ ದೃಣಾತೇರಜಲೌ ಪೂರ್ವಪದಾಂತ್ಯಲೋಪಶ್ಚ' (ಉ. ಸೂ. ೫-೬೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದ್ವ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉದರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. ಅಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಲಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ದಕ ರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. || ೧೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾನಾಶಃ ||

ಪರಾ ಮೇ ಯಂತಿ ಧೀತಯೋ ಗಾವೋ ನ ಗವ್ಯೋತೀರನು |
ಇಚ್ಛಂತೀರುರುಚಕ್ಷಸಂ || ೧೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪರಾ | ಮೇ | ಯಂತಿ | ಧೀತಯಃ | ಗಾವಃ | ನ | ಗವ್ಯೋತೀಃ | ಅನು |
ಇಚ್ಛಂತೀಃ | ಉರು ರುಚಕ್ಷಸಂ || ೧೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉರುಚಕ್ಷಸಂ | ಬಹುಭಿರ್ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ವರುಣಮಿಚ್ಛಂತೀರ್ಮೇ ಧೀತಯಃ ಶುನಶೇಷಸ್ಯ ಬುದ್ಧಯಃ ಪರಾ ಯಂತಿ | ಪರಾಜ್ಞುಖಾ ನಿವೃತ್ತಿರಹಿತಾ ಗಚ್ಛಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಗಾವೋ ನ | ಯಥಾ ಗಾವೋ ಗವ್ಯೋತೀರನು ಗೋಷ್ಠಾನೈನುಲಕ್ಷ್ಯ ಗಚ್ಛಂತಿ ತದ್ವತ್ || ಗವ್ಯೋತೀಃ |

ಗಾವೋಽತ್ರ ಯೂಯಂತ ಇತ್ಯಧಿಕರಣೇ ಕ್ರಿನ್ | ಗೋಯೂತೌ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೭-೧-೭೯-೨ |
 ಇತ್ಯವಾದೇಶಃ | ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಯೂತಿಯವನಂ |
 ಗವಾಂ ಯವನಮತ್ರೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಇಚ್ಛಂತೀಃ | ಇಷು ಇಚ್ಛಾ-
 ಯಾಂ ಲಟಃ ಶತ್ವ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ | ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛಃ | ಪಾ. ೭-೩-೭೭ | ಇತಿ ಭತ್ವಂ |
 ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗವ್ಯೂತೀಃ ಅನು—ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳನ್ನೇ ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟು | ಗಾವೋ ನ—ಹಸುಗಳು ಹಿಂತಿರುಗಿ
 ವಂತೆ | ಉರುಚಿಕ್ಷಸಂ—ಬಹುಜನರಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡುವ ವರುಣನನ್ನು | ಇಚ್ಛಂತೀಃ—ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ | ಮೇ—
 ನನ್ನ | ಧೀತಯಃ—ಮನಸ್ತಂತಿಗಳು | ಪರಾ ಯಂತಿ—(ಅವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ) ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳನ್ನೇ ನೆನೆದು ಆಸೆಯಿಂದ ಹಸುಗಳು ಅವಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ಹಿಂತಿರುಗುವಂತೆ,
 ಬಹುಜನರ ಗಮನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದ ವರುಣನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ನನ್ನ ಮನಸ್ತಂತಿಗಳು ಆದರದಿಂದ ಅವನ ಅಭಿಮುಖ
 ವಾಗಿಯೇ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತವೆ.

English Translation.

My thoughts always turn back to him who is seen by many, as the
 cows return to the pastures.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮೇ ಧೀತಯಃ—ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು, ನನ್ನ ಆಲೋಚನೆಗಳು.

ಪರಾ ಯಂತಿ—ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ವರುಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ
 ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ.

ಗಾವೋ ನ ಗವ್ಯೂತೀಃ—ಗಾವೋ ಯತ್ರ ಚರಂತಿ ಸ ಭೂಪ್ರದೇಶೋ ಗವ್ಯೂತಿರಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ |
 ಹುಲ್ಲುಮೇಯುವ ಸ್ಥಳ, ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು, ಹಸುಗಳು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಹುಲ್ಲು ಬೆಳೆದಿರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಯಾರ ಪ್ರಚೋದನೆಯೂ
 ಇಲ್ಲದೆ ತಾವಾಗಿಯೇ ಹೋಗುವವೋ ಅದರಂತೆ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಕೂಡ ವರುಣನಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಸಲಿಚ್ಛಿಸುವುದು.
 ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ವರುಣನಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉರುಚಿಕ್ಷಸಂ—ಬಹುಭಿರ್ವಕ್ಷ್ಯವ್ಯಂ | ಬಹುನಾಂ ದ್ರಷ್ಟಾರಂ ಬಹುದರ್ಶನಂ ವಾ | ಅನೇಕರಿಂದ
 ನೋಡಲ್ಪಡುವವನು ಅಥವಾ ಅನೇಕರನ್ನು ನೋಡುವವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗವ್ಯುತಿಃ—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು ಅದಾದಿ. ಗಾನಃ ಅತ್ರ ಯೂಯಂತೆ ಇತಿ ಗವ್ಯುತಿಃ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೋ+ಯೂತಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಗೋಯೂತಾ ಛಂದಸ್ಯುಸ-ಸಂಖ್ಯಾನಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೯-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಗವ್ಯುತಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದಾಸೀಭಾರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಗವ್ಯುತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸಾಕನಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಯೂತಿಯೆಂದರೆ ಯವನಂ (ಸೇರುವಿಕೆ) ಎಂದರ್ಥ. ಗವಾಂ | ಯವನಂ ಅತ್ರ ಇತಿ ಗವ್ಯುತಿಃ ಗೋವುಗಳು ಸೇರುವ ಸ್ಥಳವೆಂದರ್ಥ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಚ್ಛಂತೀಃ—ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಶತ್ರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತುವಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಇಷು-ಗಮಿಯಮಾಂ ಛಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಚ್ಛತ್ ಎಂದು ತಾಂತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಿಷ್ಠಾ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಉಗಿತಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಃ ಬರುತ್ತದೆ. ಶತ್ಯ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ 'ತಾಸ್ಯನು-ವಾತ್ತೇತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಂತೀಃ ಎಂಬುದು ಮುಘೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಂ ನು ವೋಚಾವಹೈ ಪುನರ್ಯತೋ ಮೇ ಮಧ್ವಾಚ್ಯತಂ |

ಹೋತೇವ ಕ್ವದಸೇ ಪ್ರಿಯಂ || ೧೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಂ | ನು | ವೋಚಾವಹೈ | ಪುನಃ | ಯತಃ | ಮೇ | ಮಧು | ಆಚ್ಯತಂ |

ಹೋತಾ ಇವ | ಕ್ವದಸೇ | ಪ್ರಿಯಂ || ೧೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯತೋ ಯಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾನ್ಮೇ ಮಜ್ಜೀವನಾರ್ಥಂ ಮಧುರಂ ಹವಿರಾಭೃತಂ ಅಂಜಸನಾಭ್ಯೇ ಕರ್ಮಣಿ ಸಂಪಾದಿತಂ ಅತಃ ಕಾರಣಾದ್ಭೋತೇವ ಹೋಮಕರ್ತೇವ ತ್ವಮಪಿ ಪ್ರಿಯಂ ಹವಿಃ ಕ್ಷದಸೇ | ಅಶ್ನಾಸಿ | ಪುನರ್ಹವಿಸ್ಸೀಕಾರಾದೂರ್ಧ್ವಂ ತೃಪ್ತಸ್ತ್ವಂ ಜೀವನ್ನಹಂ ಚ ನು ಅವಶ್ಯಂ ಸಂ ವೋಚಾ-
ವಹೈ | ಸಂಭೂಯ ಪ್ರಿಯವಾರ್ತಾಂ ಕರನಾವಹೈ || ವೋಚಾವಹೈ | ಲೋಡರ್ಥೇ ಛಾಂದಸೇ ಲುಜಾ
ಬ್ರುವೋ ವಚಿಃ | ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತೀತಿ ಚ್ಚೇರಜಾದೇಶಃ | ವಚಿ ಉಮಿತ್ಯುಮಾಗಮೇ ಗುಣಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ
ಟೀರೈತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಲೋಟ ಏವ ಲುಜಾದೇಶಃ | ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾದೈತ್ವಂ | ಅಭೃತಂ | ಹೃಗ್-
ಹೋರ್ಭಃ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯತಃ—ಯಾವ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ (ಅಂದರೆ) | ಮೇ—ನನ್ನ (ಜೀವಿತಕ್ಕಾಗಿ) | ಮಧು—ಮಧುರ
ವಾದ ಹವಿಸ್ಸು | ಆ ಭೃತಂ—ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿದೆಯೋ | ಅತಃ—(ಆ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದಲೇ) | ಹೋತೇವ—
ಹೋಮಕರ್ತನಂತೆ (ನೀನೂ ಸಹ) | ಪ್ರಿಯಂ—ಇಷ್ಟವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಕ್ಷದಸೇ—ಸೇವಿಸುತ್ತೀಯೆ |
ಪುನಃ—ಅನಂತರ (ನೀನು ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಮತ್ತು ನಾನು ಜೀವಿತನಾದ ಮೇಲೆ) | ನು—ಅವಶ್ಯವಾಗಿ | ಸಂ ವೋಚಾ
ವಹೈ—ಇಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಪ್ರಿಯವಾದ ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡೋಣ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಾನು ಜೀವಿಸುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿರುವೆನು. ಆ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದಲೇ
ನೀನೂ ಸಹ ಅದನ್ನು ಇಷ್ಟವಾಗಿ ಸೇವಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಅನಂತರ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಪ್ರಿಯಸಂಭಾಷಣೆ
ಮಾಡೋಣ.

English Translation.

Let us together declare that my offering has been prepared and that
you like the sacrificer (Hotri) accept the oblation which you like.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೋಚಾವಹೈ—ಇಲ್ಲಿ ಈ ದ್ವಿವಚನಾಂತಶಬ್ದವು, ಯಜಮಾನನಾದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರರಾಜನನ್ನೂ, ಯೂಪ
ಬದ್ಧನಾದ ಶುನಃಶೇಪನನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಯೂಪಬದ್ಧನಾದ ಶುನಃಶೇಪನು ತನ್ನ ಬಂಧವಿಮೋಚನೆ
ಗಾಗಿ, ವರುಣನನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಿರುವನೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಆದುದರಿಂದ ವರುಣ
ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಿರುವ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಶುನಃಶೇಪನೂ ಒಬ್ಬನು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹವಿಃಪ್ರದಾನದ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರು
ವುದರಿಂದ ಹವಿಃಪ್ರದಾನಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನೇ ಎಂದರೆ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರರಾಜನೇ ಮತ್ತೊಬ್ಬನು. ಆದುದರಿಂದ
ಶುನಃಶೇಪನು ನಾವಿಬ್ಬರಿಂದೂ ಹೇಳಿರುವನು.

ಮಧು—ಮಧುರಂ | ಸಿಹಿಯಾದ, ರುಚಿಕರವಾದ ಹವಿಸ್ಸು ಅಥವಾ ಅನ್ನವು.

ಹೋತೇವ—ಹೋಮಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಂತೆ ನೀನೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕ್ಷದಸೇ—ಅಶ್ವಾಸಿ | ಭಕ್ಷಿಸು, ತಿನ್ನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೋಚಾನಹೈ—ಬ್ರೂಣ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. 'ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಬಜ್ಲಿಲಿಟಿಃ' (ಸಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಢರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದದ ವಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಬ್ರುವೋ ವಚಿಃ' (ಸಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ವಚಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಸ್ಯತಿ ವಕ್ತಿ ಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಜ್' (ಸಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವಚ+ಅ+ವಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವಚಿ ಉಮ್' (ಸಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣಬಂದು ವೋಚ+ವಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋದೀಘೋಯಿಷಾ' (ಸಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಲೋಟಿನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಲುಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಆಗ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವದಿಂದ ಲೋಟ್ಟವು ಬರುವುದರಿಂದ 'ಏತೆ ಐ' (ಸಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಏಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ವೋಚಾನಹೈ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಭೃತಮ್—ಅಜ್ ಉಪಸರ್ಗ ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇದೆ. ಹೃಜ್ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಗತಿರನಂತರಃ' (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಕ್ತಾಂತಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಯ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಭೃತಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಃ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಭತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭೃತಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದರ್ಶಂ ನು ವಿತ್ವದರ್ಶತಂ ದರ್ಶಂ ರಥಮಧಿ ಕ್ಷಮಿ |

ಏತಾ ಜುಷತ ಮೇ ಗಿರಃ || ೧೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದರ್ಶಂ | ನು | ವಿಶ್ವಂ ದರ್ಶತಂ | ದರ್ಶಂ | ರಥಂ | ಅಧಿ | ಕ್ಷಮಿ |

ಏತಾಃ | ಜುಷತ | ಮೇ | ಗಿರಃ || ೧೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶ್ವದರ್ಶತಂ ಸರ್ವದರ್ಶನೀಯಮಸ್ಮದನುಗ್ರಹಾರ್ಥಮತ್ರಾವಿಭೂತಂ ವರುಣಂ ದರ್ಶಂ
ನು | ಅಹಂ ದೃಷ್ಟವಾನ್ವಲು | ಕ್ಷಮಿ ಕ್ಷಮಾಯಾಂ ಭೂಮೌ ರಥಂ ವರುಣಸಂಬಂಧಿನಮಧಿ ದರ್ಶಂ |
ಅಧಿಕೃತೇನ ದೃಷ್ಟವಾನಸ್ಮಿ | ಏತಾ ಉಚ್ಯಮಾನಾ ಮೇ ಗಿರೋ ಮದೀಯಾಃ ಸ್ತುತೀರ್ಜುಷತಃ | ವರುಣಃ
ಸೇವಿತವಾನ್ || ದರ್ಶಂ | ದೃಶೇರಿರಿತೋ ವಾ | ಸಾ. ೩-೧-೫೭ | ಇತಿ ಚ್ಲೇರಜಾದೇಶಃ | ಋದ್ಯ-
ಶೋಜಾ ಗುಣಃ | ಸಾ. ೭-೪-೧೬ | ಇತಿ ಗುಣಃ | ವಿಶ್ವದರ್ಶತಂ | ದೃಶೇಭ್ಯಮೃದ್ಯಶೀತ್ಯಾದಿನಾ |
ಉ. ೩-೧೦೯ | ಅತಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ದರ್ಶತಶಬ್ದಃ | ಮರುದ್ವ್ಯಧಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾ. ೬-೨-೧೦೬-೨ | ಯದ್ವಾ | ವಿಶ್ವಂ ದರ್ಶನೀಯಮಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ | ಬಹು-
ವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕ್ಷಮಿ | ಆತೋ ಧಾತೋಃ |
ಸಾ. ೬-೪-೧೪೦ | ಇತ್ಯತ್ರಾತ ಇತಿ ಯೋಗವಿಭಾಗಾದಾಕಾರ ಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವದರ್ಶತಂ—ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಹರ್ಷದಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡುವ ವರುಣನನ್ನು | ದರ್ಶಂ ನು—ನಾನು
ನೋಡಿಯೇ ನೋಡಿದೆನು | ಕ್ಷಮಿ—ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ | ರಥಂ—ವರುಣನ ರಥವನ್ನು | ಅಧಿ ದರ್ಶಂ—
ಜಿನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿದೆನು | ಏತಾಃ ಮೇ ಗಿರಃ—ನಾನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಈ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು | ಜುಷತ—
ವರುಣನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಸೇವಿಸಿದ್ದಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗೋಚರನಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹರ್ಷಜನಕನಾದ ವರುಣನನ್ನು
ನಾನು ನೋಡಿಯೇ ಇದ್ದೇನೆ. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಅವನ ರಥವನ್ನೂ ಸಹ ನೋಡಿದ್ದೇನೆ. ನಾನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ
ಈ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ವರುಣನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಸೇವಿಸಿದ್ದಾನೆ.

English Translation.

I have seen him whom all love to see ; I have seen his chariot upon
earth ; he has accepted these my praises.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವದರ್ಶತಂ - ಸರ್ವದರ್ಶನೀಯಮಸ್ಯದನುಗ್ರಹಾರ್ಥಮತ್ರಾವಿಭೂತಂ ವರುಣಂ | ನಮ್ಮ ಅನುಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ನೋಡಲ್ಪಡುವ ವರುಣನನ್ನು.

ದರ್ಶಂ ನು—ನಾನು ನೋಡಿಯೇ ನೋಡಿದೆನು.

ಅಧಿ—ಅಧಿಕೃತನೇ | ಜಿನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿದೆನು.

ವಿತಾಃ ಜುಷತ ಮೇ ಗಿರಃ—ನನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ವರುಣನು ಸೇವಿಸಲಿ ಎಂದರೆ ವರುಣನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ (ಕೇಳಿ) ಅದರಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದರ್ಶಮ್—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲುಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಇರಿತೋ ವಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಇರಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜ್ಲಿಗೆ ಅಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಯದ್ಯತೋಜಾ ಗುಣಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದರ್ಶಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವದರ್ಶತಮ್—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಭೈವ್ಯದೃಶಿ' (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ ದರ್ಶತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಮರುದ್ವ್ಯಧಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬-೨) ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ 'ಬಹುವ್ರೀಹಿ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಶ್ವಂ ದರ್ಶತಂ ದರ್ಶನೀಯಂ ಅಸ್ಯ ಇತಿ ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ವರುಣನಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯು ತೋರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷಮಿ—ಕ್ಷಮಾ ಎಂಬುದು ಆಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯೋಗವಿಭಾಗದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಆತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಾಗದಿದ್ದರೂ ಆಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷ್ಮಿಃ ಶ್ವಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ಅಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಯೋಗವಿಭಾಗವು ಆಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಆಲೋಪಬಂದರೆ ಕ್ಷಮಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಮಂ ಮೇ ವರುಣ ಶ್ರುಧೀ ಹವಮದ್ಯಾ ಚ ವೃಳಯ |
ತ್ವಾಮವಸ್ಯುರಾ ಚಕೇ || ೧೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಮಂ | ಮೇ | ವರುಣ | ಶ್ರುಧಿ | ಹವಂ | ಅದ್ಯ | ಚ | ವೃಳಯ |
ತ್ವಾಂ | ಅವಸ್ಯುಃ | ಆ | ಚಕೇ || ೧೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವರುಣಪ್ರಘಾಸೇಷ್ಟಿಮಂ ಮೇ ವರುಣೇತಿ ವಾರುಣಸ್ಯ ಹವಿಷೋನುನಾಕ್ಯಾ | ಸಂಚಿನ್ಯಾಂ
ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಇಮಂ ಮೇ ವರುಣ ಶ್ರುಧಿ ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ
ವಂದಮಾನಃ | ಅ. ೨-೧೭ | ಇತಿ ||

ಹೇ ವರುಣ ಮೇ ಮದೀಯಮಿಮಂ ಹವಮಾಹ್ವಾನಂ ಶ್ರುಧಿ | ಶೃಣು | ಕಿಂಚಿ ಅದ್ಯಾಸ್ತಿ-
ಂದಿನೇ ವೃಳಯ | ಅಸ್ಮಾನ್ಸಖಯ | ಅವಸ್ಯುಃ | ರಕ್ಷಣೇಚ್ಛರಹಂ ತ್ವಾಂ ವರುಣಮಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ
ಚಕೇ | ಶಬ್ದಯಾಮಿ | ಸ್ತಾಮೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಶ್ರುಧಿ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಲೋಟೋ ಹಿಃ | ಶ್ರುಶೃಣುಪ್ಸ್ಯಕೃವ್ಯ-
ಭೃಶ್ಚಂದಸೀತಿ ಹೇರ್ಧಿರಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತ
ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ಅವಸ್ಯುಃ | ಅವಸ್ ಶಬ್ದಾತ್ಸಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯು-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆ ಚಕೇ | ಕೈ ಗೈ ಶಬ್ದೇ | ಅಸ್ಮಾಲ್ಲಿಟ್ಯಾದೇಚಃ | ಸಾ. ೬-೧-೪೫ | ಇತ್ಯಾತ್ವಂ |
ದ್ವಿಭಾವಚುತ್ವೇ | ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೬೪ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ತಿಜ್ಜತಿಜ
ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ | ಮೇ—ನನ್ನ | ಇಮಂ ಹವಂ—ಈ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು | ಶ್ರುಧಿ—
ಕೇಳು | ಅದ್ಯ—ಇಂದು | ವೃಳಯ—(ನಮ್ಮನ್ನು) ಘುಖಪಡಿಸು | ಅವಸ್ಯುಃ—ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ |
ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಚಕೇ—ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ (ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ 'ವರುಣನೇ, ನನ್ನ ಈ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಲಾಲಿಸು. ನಮ್ಮನ್ನೆಲ್ಲ ಇಂದು ಸುಖಪಡಿಸು. ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

English Translation

O Varuna, hear this my invocation ; make us happy to-day ; I desire your protection.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವರುಣಪ್ರಘಾಸವೆಂಬ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ವರುಣಸಂಬಂಧವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವಾಗ ಇಮಂ ಮೇ ವರುಣ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇಮಂ ಮೇ ವರುಣ ಶ್ರುಧಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೫-೧೯) ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಂದಮಾನಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೧೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೭).

ಅವಸ್ಯುಃ—ರಕ್ಷಣೇಚ್ಛುರಹಂ | ಅತ್ಮಪಾಲನಕಾಮೋಽಹಂ | ನನ್ನ ಬಂಧವಿಮೋಚನರೂಪವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಾನು.

ಆ ಚಕೇ—ಕೈ ಗೈ ಶಬ್ದೇ | ಶಬ್ದಮಾಡುವೆನು ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವೆನು ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ತಂಧ ಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಆ ಚಕೇ | ಕಾಂತಿಕರ್ಮಾಯಂ ಕಾಮಯೇ-ಪಾಲಯೇತ್ಯರ್ಥಃ—ಎಂದರೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ, ಬಂಧವಿಮೋಚನೆಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆದುದರಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶ್ರುಧಿ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶ್ರುಶ್ಯಣಿ ಪ್ಲಕ್ಯವ್ಯಭ್ಯತ್ಯಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶ್ರುವಃ ಶ್ಯಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರುಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ 'ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವಸ್ಯುಃ—ಅವಸ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವಸ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ತನಗೆ ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ. 'ಕ್ಯಾಚ್ಚರದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ತಚ್ಛೀಲಾದಿ ಅರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಕ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರ ಮೇಲೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಸ್ಯ ಎಂಬ ಕೃಜಂತದ

ಮೇಲೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಅವಸ್ಯ+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಅವಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದರೆ ಅವಸ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆ ಚಕೇ—ಆ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗ. ಕೈ ಗೈ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲಿಟ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅದೇಚ ಉಪದೇಶೇತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪದೇಶ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾ+ಏ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಿಣ್ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಚುತ್ವವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಚಕಾ+ಏ, ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾದಿ ಆರ್ಥಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಕೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಸ್ಯಃ ಎಂಬ ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಮೇಧಿರ ದಿವಶ್ಚ ಗೃಶ್ಚ ರಾಜಸಿ |

ಸ ಯಾಮುನಿ ಪ್ರತಿ ಶ್ರುಧಿ || ೨೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ | ಮೇಧಿರ | ದಿವಃ | ಚ | ಗ್ಮಃ | ಚ | ರಾಜಸಿ |

ಸಃ | ಯಾಮುನಿ | ಪ್ರತಿ | ಶ್ರುಧಿ || ೨೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮೇಧಿರ ಮೇಧಾವಿನ್ದರುಣ ತ್ವಂ ದಿವಶ್ಚ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯಾಪಿ ಗೃಶ್ಚ ಭೂಲೋಕಸ್ಯಾಪಿ | ಏನಮಾತ್ಮಕಸ್ಯ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತೋ ಮಧ್ಯೇ ರಾಜಸಿ | ದೀಪ್ಯಸೇ | ಸ ತಾದೃಶಸ್ತ್ವಂ ಯಾಮುನಿ ಕ್ಷೇಮಪ್ರಾಪಣೇಸ್ಮದೀಯೇ ಪ್ರತಿ ಶ್ರುಧಿ | ಪ್ರತಿಶ್ರವಣಮಾಜ್ಞಾಪನಂ ಕುರು | ರಕ್ಷಿಷ್ಯಾಮಿತಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪರಂ ದೇಹೀತ್ಯರ್ಥಃ || ದಿವಃ | ಉದಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಸಷ್ಠ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗ್ಮಃ | ಗ್ವೇತ್ಯೇತದ್ಭೂತನಾಮಸು ಪಠಿತಂ | ಅತೋ ಧಾತೋರಿತ್ಯತ್ರಾತ ಇತಿ ಯೋಗನಿಭಾಗಾದಾತೋ ಲೋಪ ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧೇಽಪಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಕಾರಲೋಪಃ | ಉದಾತ್ತೇನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಾಮುನಿ | ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಅತೋ ಮುನಿತ್ವನಿಬ್ಬನಿಪಶ್ಚೇತಿ ಮುನಿನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶ್ರುಧಿ | ಉಕ್ತಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮೇಧಿರ—ಮೇಧಾವಿಯಾದ ವರುಣನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ದಿವಶ್ಚ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ | ಗೃಶ್ಚ—
ಭೂಲೋಕವನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನ ಮಧ್ಯೆ | ರಾಜಸಿ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತೀಯೆ |
ಸಃ—ಅಂತಹ ನೀನು (ನಮಗೆ ಸೌಭಾಗ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ) | ಯಾಮನಿ—ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗೆ |
ಪ್ರತಿ ಶ್ರುಧಿ—ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕೊಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ವರುಣನೇ, ನೀನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲೂ, ಭೂಲೋಕದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಇವೆರಡು
ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಅಂತಹ ನೀನು ನಮಗೆ ಸೌಭಾಗ್ಯವನ್ನುಂಟು
ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕೊಡು.

English Translation.

O Varuna, you are wise and you shine in heaven and earth ; hear
my prayer and reply with a promise of prosperity.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮೇಧಿರ—ಮೇಧಾವಿನ್ | ಬುದ್ಧಿವಂತನು, ಜ್ಞಾನಿ, ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು
ಯಜ್ಞವನ್—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಯಾಮನಿ—ಕ್ಷೇಮಪ್ರಾಪ್ತೇಽಸ್ತದೀಯೇ | ನಮ್ಮ ಕ್ಷೇಮಪ್ರಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕ್ಷೇಮಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ;
ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಮನಿ | ಅಧಿಕರಣೇತ್ಯ ಮನಿದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಮೃತ್ಯುಂ ಪ್ರತಿ ಗಮ್ಯತೇ ಯಸ್ಮಿನ್
ಸ ಯಾಮಾ ಮರಣಕಾಲಃ ತತ್ರ | ಎಂದರೆ ಯಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೋಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಹೋಗುವು
ದೆಂದರೆ ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಯಾಮನಿ (ಈ ಶಬ್ದವು
ಯಾಮನಾ ಶಬ್ದದ ಸಪ್ತಮೈಕವಚನವು) ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುವ
ನನಗೆ—ಮುಂಜಾಮಿ ತ್ವಾಂ | ತ್ವಂ ನಮ್ರಿಯಸೇ—ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸುವೆನು ನೀನು ಸಾಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಆಶ್ವಾಸ
ವನ್ನು ನೀಡಬೇಕೆಂದು ಶುನಶ್ಶೇಪನು ವರುಣನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವನೆಂದರ್ಥವು.

ಪ್ರತಿ ಶ್ರುಧಿ—ಪ್ರತಿ ಶ್ರವಣರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸು. ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಿಷ್ಯಾಮಿತಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರಂ
ದೇಹೀತ್ಯರ್ಥಃ | ನಾನು ಶುನಶ್ಶೇಪನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪಾಶಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಸಂರಕ್ಷಿಸುವೆನೆಂದು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು
ಹೇಳು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಿವಃ—ದಿವ್ ಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತರೂಪ. ' ಊಡಿದಂಪದಾದಿ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ

ಗೃಹಿ—ಗ್ಮಾ ಎಂಬುದು ಭೂಮಿಯ ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೧-೧-೨) ಇದಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಆತೋ ಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಆತಃ' ಎಂದು ಯೋಗವಿಭಾಗಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಯೋಗವಿಭಾಗಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಾತುವಾದರೂ ಕೆಲವು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರ ಲೋಪವಾದರೆ ಗೃಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಯೋಗವಿಭಾಗವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಬಾರದೆಂದೂ, ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ಕೆಲವು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲೋಪ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲೋಪವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. 'ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಅನುದಾತ್ತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉದಾತ್ತವು ಲೋಪವಾದರೆ ಆ ಅನುದಾತ್ತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತವು ಲೋಪವಾದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾಮುನಿ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. 'ಆತೋಮುನಿನ್ ಕ್ವನಿಪ್ ವನಿಪತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಂತ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಮುನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾಮುನ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ವಿಭಾಷಾ ಜಿಶ್ಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅಲ್ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಯಾಮುನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುನಿನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರುಥಿ—ಪೂರ್ವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೫-೧೯) ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. || ೨೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉದು॑ತ್ತ॒ಮಂ ಮು॑ಮುಗ್ಧಿ॒ ನೋ॒ ವಿ ಪಾ॑ಶಂ ಮ॒ಧ್ಯಮಂ॑ ಚೃ॒ತ |
ಅ॒ವಾ॒ಧ॒ಮಾನಿ॑ ಜೀ॒ವಸೇ॑ || ೨೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ್ | ಉತ್ ತಮಂ | ಮುಮುಗ್ಧಿ | ನಃ | ವಿ | ಪಾಶಂ | ಮಧ್ಯಮಂ | ಚೃತ |
ಅವ | ಅಧಮಾನಿ | ಜೀವಸೇ || ೨೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನೋಸ್ಮಾಕಮುತ್ತಮಂ ಶಿರೋಗತಂ ಪಾಶಮುನ್ಮುಗ್ಧಿ | ಉತ್ಕೃಷ್ಯ ನೋಚಯ |
ಮಧ್ಯಮಮುಪರಗತಂ ಪಾಶಂ ವಿಚ್ಯತ | ವಿಯುಜ್ಯ ನಾಶಯ | ಜೀವಸೇ ಜೀವಿತುಮಧಮಾನಿ ಮದೀ-
ಯಾನ್ವಾದಗತಾನ್ವಾಶಾನವ ಚ್ಯತ | ಅವಕೃಷ್ಯ ನಾಶಯ || ಉತ್ತಮಂ | ಉಂಭಾದಿಷು ಪಾಶಾದಂತೋದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಮುಮುಗ್ಧಿ | ಮುಚ್ಛೇ ನೋಕ್ಷೇ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲಃ | ದ್ವಿಭಾವಃ |
ಹಲಾದಿಶೇಷಃ | ಹುರುಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಥಿಃ | ಪಾ. ೬-೪-೧೦೧ | ಇತಿ ಹೇರ್ಥಿರಾದೇಶಃ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ
ನಿಘಾತಃ | ಚ್ಯತ | ಚ್ಯತೀ ಹಿಂಸಾಗ್ರಂಥನಯೋಃ | ಲೋಟೋ ಹಿ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ | ಅತೋ
ಹೇರಿತಿ ಹೇರ್ಲುಕ್ | ಜೀವಸೇ | ಜೀವ ಪ್ರಾಣಧಾರಣೇ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತ್ಯಸೇಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ || ೧೧೯ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಜೀವಸೇ—ನಾವು ಜೀವಿಸಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಉತ್ತಮಂ—ಮೇಲುಭಾಗದ ಎಂದರೆ
ಶಿರೋಗತವಾದ | ಪಾಶಂ—ಬಂಧನವನ್ನು | ಉಮ್ನುಮುಗ್ಧಿ—ಸಡಿಲಿಸಿ ಬಿಡಿಸು | ಮಧ್ಯಮಂ—ಮಧ್ಯ
ಭಾಗದ ಎಂದರೆ ಉದರಗತವಾದ ಬಂಧನವನ್ನು | ವಿ ಚ್ಯತ—ಸಡಿಲಿಸಿ ನಾಶಮಾಡು | ಅಧಮಾನಿ—ನಮ್ಮ
ಪಾದಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸಿರುವ ಕೆಳಗಿನ ಬಂಧನಗಳನ್ನು | ಅವ ಚ್ಯತ—ಎಳೆದು ಸಡಿಲಿಸು ಮತ್ತು ನಾಶಮಾಡು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವರುಣನೇ, ನಮ್ಮ ಶಿರೋಗತವಾದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಬಂಧನವನ್ನೂ, ಉದರಗತವಾದ ಮಧ್ಯಭಾಗದ
ಪಾಶವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಪಾದಗತವಾದ ಕೆಳಭಾಗದ ಶೃಂಖಲೆಯನ್ನೂ ಸಡಿಲಿಸಿ ನಾಶಮಾಡಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಂಧನದಿಂದ
ಬಿಡಿಸು. ನಾವು ಜೀವಿತರಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation.

Remove our upper bonds, untie the centre and the lower bonds that
we may live.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಉತ್ತಮಂ, ಮಧ್ಯಮಂ, ಅಧಮಾನಿ—ಉತ್ತಮಂ ಎಂದರೆ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವ
ಹಗ್ಗವನ್ನು, ಮಧ್ಯಮಂ—ಉದರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಹಗ್ಗವನ್ನು, ಅಧಮಾನಿ—ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪಾದ
ಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವ ಹಗ್ಗಗಳನ್ನು.

ಉತ್ ಮುಮುಗ್ಧಿ—(ಹಗ್ಗಗಳನ್ನು) ಬಿಚ್ಚಿ ಬಿಡಿಸು.

ವಿ (ಅವ) ಚ್ಯತ—ವಿಯುಜ್ಯ ನಾಶಯ | ಬಿಚ್ಚಿ ನಾಶಮಾಡು ಅಥವಾ ತೆಗೆದುಹಾಕು.

ಜೀವಸೇ—ಜೀವಯಿತುಂ | ಬದುಕಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಾಶವನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ ಬಿಡಿಸಬೇಕೆಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉತ್ತಮಮ್—ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿತೃದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಉಂಛಾದೀನಾಂ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಂಛಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಮುಗ್ಧಿ—ಮುಚ್ಚಲ್ಯ ಮೋಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲೋಟ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲೂ ಏಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶ್ಲಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿ ಶೇಷದಿಂದ ಮುಮುಚ್ಚ+ಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹುರು ಲ್ಪೋ ಹೇರ್ಥಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಚೋಃ ಕುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಜಸ್ವದಿಂದ ಗಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಮುಗ್ಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಿಜ್ಜಿ ತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತಮಂ ಎಂಬ ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚೈತ—ಚೈತಿ ಹಿಂಸಾ ಗ್ರಂಥನಯೋಃ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲೋಟಿನಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೈತ್+ಅ+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಹೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೈತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೀವಸೇ—ಜೀವ ಪ್ರಾಣಧಾರಣೇ ಭ್ವಾದಿ. ಜೀವಿತುಂ ಎಂಬ ತುಮನರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ 'ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಜೀವಸೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು (ಆದ್ಯದಾತ್ತ) ಬರುತ್ತದೆ. ಜೀವಸೇ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ವಸಿಷ್ಠೇತಿ ದಶರ್ಚಂ ತೈತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮತೈಃ | ವಸಿಷ್ಠ ದಶಾಗ್ನೇಯಂ ತ್ವಿತಿ |
ಶುನಃಶೇಷ ಋಷಿಃ | ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಃ | ಇದಮುತ್ತರಂ ಚ ಸೂಕ್ತಮಾಗ್ನೇಯಂ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕ
ಆಗ್ನೇಯೇ ಕೃತಾ ಗಾಯತ್ರೇ ಛಂದಸ್ಯೇತದಾದಿಸೂಕ್ತದ್ವಯಮನುವಕ್ತವ್ಯಂ | ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರಿತಂ |
ವಸಿಷ್ಠಾ ಹೀತಿ ಸೂಕ್ತಯೋರುತ್ತಮಾಮುಧ್ಧರೇತ್ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ವಸಿಷ್ಠಾ ಹಿ ಮಿಯೇಧ್ಯ ಎಂಬುದು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ವಸಿಷ್ಠ ದಶಾಗ್ನೀಯಂ—ವಸಿಷ್ಠ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವೆಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಶುನಃಶೇಷನು ಋಷಿಯು. ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸು. ಈ ಸೂಕ್ತ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತವೂ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕಗಳು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಪಠನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೀಯಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವಸಿಷ್ಠಾ ಹೀತಿ ಸೂಕ್ತಯೋರುತ್ತಮಾಮುದ್ಧರೇತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೪-೧೩)

ಸೂಕ್ತ—೨೬

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೨೬ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೨೦, ೨೧ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೦ ||

|| ಋಷಿಃ—ಶುನಃಶೇಷ ಆಚೀಗರ್ತಿಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

ಭಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಸಿಷ್ಠಾ ಹಿ ಮಿಯೇಧ್ಯ ವಸ್ರಾಣ್ಯೂರ್ಜಾಂ ಪತೇ |

ಸೇಮಂ ನೋ ಅಧ್ವರಂ ಯಜ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಸಿಷ್ಠ | ಹಿ | ಮಿಯೇಧ್ಯ | ವಸ್ರಾಣಿ | ಊರ್ಜಾಂ | ಪತೇ |
ಸಃ | ಇಮಂ | ನಃ | ಅಧ್ವರಂ | ಯಜ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವರುಣೇನಾಗ್ನಿಸ್ತುತೌ ಪ್ರೇರಿತಃ ಶುನಃಶೇಷ ಏತದಾದಿಸೂಕ್ತದ್ವಯೇನಾಗ್ನಿನುಸ್ತುತೌ | ತಥಾ
ಚಾಮ್ನಾಯತೇ | ತಂ ವರುಣ ಉನಾಚಾಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಮುಖಂ ಸುಹೃದಯತಮಸ್ತಂ ನು
ಸುಹೃಥತ್ಯೋತ್ಸ್ರಕ್ಪ್ಲಾಮ ಇತಿ ಸೋಗ್ನಿಂ ತುಷ್ಪಾವಾತ ಉತ್ತರಾಭಿರ್ವಾವಿಂಶತ್ಯಾ | ಐ. ಬ್ರಾ.
೭-೧೬ | ಇತಿ || ಹೇ ಮಿಯೇಧ್ಯ ಮೇಧಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯೋಗ್ಯ ಉರ್ಜಾಂ ಪತೇ ಅನ್ನಾನಾಂ ಪಾಲಕಾಗ್ನೇ
ವಸ್ತ್ರಾಣ್ಯಾಚ್ಛಾದಕಾನಿ ತೇಜಾಂಸಿ ವಸಿಷ್ಠ | ಅಚ್ಛಾದಯ | ಪ್ರಜ್ವಲಿತಸ್ತೇಜಸಾ ಭವೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹಿ
ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಜ್ವಲಿತಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ತಾದೃಶಸ್ತ್ವಂ ಸೋಗ್ನಿಸ್ತದೀಯಮಿಮಮಧ್ವರಂ ಯಜ | ನಿಷ್ಪಾದಯ ||
ವಸಿಷ್ಠ | ವಸ ಅಚ್ಛಾದನೇ | ಲೋಟಿ ಧಾಸಃ ಸೇ | ಸವಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮೌ | ಛಂದಸ್ಯುಭಯರ್ಥೇತ್ಯರ್ಥ-
ಧಾತುಕತ್ವಾದಾರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇರಿತೀಡಾಗಮಃ | ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ |
ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ಮಿಯೇಧ್ಯ | ಮುಕಾರೈಕಾರಯೋರ್ಮಧ್ಯ
ಇಯಾಗಮಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಉರ್ಜಾಂ ಪತೇ | ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತ ಇತಿ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಾತ್ ಪಷ್ಯಾ-
ಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಸಮುದಾಯಸ್ಯಾಷ್ಟಮಿಕೋ ನಿಘಾತಃ | ಸೇನುಂ | ಸೋಗ್ನಿ ಲೋಪೇಚೇತ್ವಾದಪೂರಣ-
ಮಿತಿ ಸೋಲೋಪೇಷಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮಿಯೇಧ್ಯ—ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯನೂ | ಉರ್ಜಾಂ ಪತೇ—(ಜೀವನಾಧಾರವಾದ) ಅನ್ನ ರಕ್ಷಕನೂ ಆದ
ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ವಸ್ತ್ರಾಣಿ—(ತೇಜೋರೂಪದಲ್ಲಿರುವ) ಉಡುಪುಗಳನ್ನು | ವಸಿಷ್ಠ—ಧರಿಸಿಕೊ | ಹಿ—
ಆದ್ದರಿಂದಲೇ | ಸಃ—ಅಂತಹ ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಇಮಂ ಅಧ್ವರಂ—ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಯಜ—
ನೆರವೇರಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಾರ್ಹನೂ ಮತ್ತು ಜೀವನಾಧಾರವಾದ ಅನ್ನ ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ತೇಜೋರೂಪದಲ್ಲಿ
ರುವ ನಿನ್ನ ಉಡುಪುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊ. ಮತ್ತು ಹೀಗೆ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾದ ನೀನು ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞ
ವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸು.

English Translation.

(O Agni) lord of nourishment, you are being worshipped in the
sacrifice ; Put on your clothes (covering of light) and perform this our
sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶುನಃಶೇಷನು ಇದುವರೆಗೂ ವರುಣನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಲು ವರುಣನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು—
ಎಲೈ ಶುನಶೇಷನೇ, ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಖಭೂತನಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ

ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡುವರು. ಆದುದರಿಂದ ನೀನು ಈಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು. ಅದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಪಾಶವಿಮೋಚನೆಯಾಗುವುದು ಎಂದನು. ಅದರಂತೆ ಶುನಃಶೇಷನು ಈ ವಸಿಷ್ಠಾ ಹಿ ಮಿಯೇಧ್ಯ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ಮುಂದಿನ ಅಶ್ವಂ ನ ತ್ವಾ ವಾರವಂತಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ತಂ ವರುಣ ಉನಾಚಾಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಮುಖಂ ಸುಹೃದಯತನುಸ್ತಂ ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮ ಇತಿ ಸೋಽಗ್ನಿಂ ತುಷ್ಪಾವ ಉತ್ತರಾಭಿರ್ವ್ಯಾವಿಂಶತ್ಯಾ || (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬) ಎಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು.

ಮಿಯೇಧ್ಯ—ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯೋಗ್ಯ, ಯಜ್ಞಾರ್ಹ | ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನು.

ವಸ್ತ್ರಾಣಿ—ಆಚ್ಛಾದಕಾನಿ ತೇಜಾಂಸಿ | ಅಗ್ನಿಯ ವಸ್ತ್ರವೆಂದರೆ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಆಚ್ಛಾದನವು. ಅಗ್ನಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ತೇಜಸ್ಸು (ಬೆಳಕು) ಹರಡಿರುವುದರಿಂದ ತೇಜಸ್ಸೆಂಬ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನೆಂದು ಋಷಿಯು ಹೇಳಿರುವನು.

ಊರ್ಜಾಂ ಪತೇ—ಅನ್ವ ಅಥವಾ ಆಹಾರಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು, ಪಾಲಕನು. ಅಂಧಃ ಪಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾನುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಊರ್ಕ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಊರ್ಜಾಂ ಎಂದರೆ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ಯಜ—ಯಜ್ಞಮಾಡು ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸು, ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಸಿಷ್ಠ—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಥಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಥಾಸಃ ಸೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಸ್ವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸಕಾರ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಸಿಷ್ಠ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ 'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತಾತೇತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅನೈಷಾಮಪಿ ದೈಶ್ಯತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಿಯೇಧ್ಯ—ಮೇಧ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೇಧ್ಯ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮಕಾರ ಮತ್ತು ಏಕಾರಗಳ ನಡುವೆ ಇಯ ಎಂಬ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲೋಪವಾದಾಗ ಮಿಯೇಧ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಊರ್ಜಾಂ ಪತೇ—ಪತೇ ಎಂಬುದು ಸಂಚೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನವಾದುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. 'ಸುಬಾನಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ ಸ್ವರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಸ್ವರವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸುಬಂತವೂ ಆಮಂತ್ರಿತದ ಅವಯವದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಊರ್ಜಾಂ ಎಂಬುದೂ ಆಮಂತ್ರಿತವಾದ ಪತೇ ಎಂಬುದರ ಅವಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೇನುಮ್—ಸಸ+ಇನುಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸೋಚಿಲೋಸೇ ಚೇತ್ ಪಾದಪೂರಣಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಸಸ ಎಂಬುದರ ಸು ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಲೋಪ ಮಾಡಿದರೇ ಪಾದಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದು ಎಂದು ಇರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಮಾಡಿದರೇ ಪಾದಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಸಸ ಎಂಬುದರ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಸ+ಇನುಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣಸಂಧಿ ಬಂದರೆ ಸೇನುಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಿ ನೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ ಸದಾ ಯವಿಷ್ಠ ಮನ್ಮಥಿಃ |

ಅಗ್ನೇ ದಿವಿತ್ಮತಾ ವಚಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಿ | ನಃ | ಹೋತಾ | ವರೇಣ್ಯಃ | ಸದಾ | ಯವಿಷ್ಠ | ಮನ್ಮಥಿಃ |

ಅಗ್ನೇ | ದಿವಿತ್ಮತಾ | ವಚಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸದಾ ಯವಿಷ್ಯ ಸರ್ವದಾ ಯುವತಮ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವರೇಣ್ಯೋ ವರಣೀಯಸ್ತ್ವಂ ನೋಽ-
ಸ್ತಾಕಂ ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕೋ ಭೂತ್ವಾ ದಿವಿತ್ಮತಾ ದೀಪ್ತಿಮತಾ ವಚೋ ವಚಸಾ ಸ್ತೂಯ-
ಮಾನಃ ಸನ್ ನಿ ಸೀದೇತಿ ಶೇಷಃ | ಕೀದೃಶಸ್ತ್ವಂ | ಮನ್ಮಥಿಜ್ಞಾಪಕೈಸ್ತೇಜೋಭಿಯುಕ್ತ ಇತಿ
ಶೇಷಃ || ಯವಿಷ್ಯ | ಯುವತಬ್ಧಾದಿಷ್ಯ ನಿ ಸ್ಥೂಲದೂರೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೪-೧೫೬ | ಯಜಾದಿಪರಸ್ಯ
ಲೋಕಃ | ಪೂರ್ವಸ್ಯೋಕಾರಸ್ಯ ಗುಣಶ್ಚ | ಅವಾದೇಶಃ | ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಮನ್ಮಥಿಃ | ಮನ
ಜ್ಞಾನೇ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿಸ್ತತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಿವಿತ್ಮತಾ |
ದಿವು ಕ್ರೀಡಾದಾ | ಇಹಶ್ವಿಪಾ ಧಾತುನಿದೇಶೇ | ಪಾ. ೩-೩-೧೦೮-೨ | ಇತಿಹಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತೇನ ಚ
ಧಾತುನಾಚಿನಾ ದಿವಿಶಬ್ದೇನ ಧಾತ್ವರ್ಥೋ ದೀಪ್ತಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಯದ್ವಾ | ಔಜಾದಿಕೋ ಭಾವೇ
ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ದಿವಿಶಬ್ದಾನ್ಮತುಸಿ ತಕಾರೋಪಜನಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಬಾಹುಲಕಾದ್ವೇರ್ಭಾವ
ಇತಹ | ಮತುಸಿ ತಸೌ ಮತ್ವರ್ಥ ಇತಿ ಭತ್ವಾಜ್ಜಶ್ಚಾಭಾವಃ | ವಚಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತೃತೀಯೈ-
ಕವಚನಸ್ಯ ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸದಾ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಯವಿಷ್ಯ—ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾಗಿರತಕ್ಕ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ |
ವರೇಣ್ಯಃ—(ನಮ್ಮಿಂದ) ಅರಿಸಲ್ಪಡುವವನಾಗಿ | ಮನ್ಮಥಿಃ—ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ (ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತ) | ದೀಪ್ತಿ-
ಮತಾ—ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ | ವಚಃ—(ನಮ್ಮ) ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ | ನಃ—ನಮಗೆ |
ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾಗಿ | ನಿ (ಸೀದ) —ಕುಳಿತುಕೊ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಯಾವಾಗಲೂ ಯುವಕನಾಗಿರುವೆ. ನಾವು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೆ ನಿನ್ನನ್ನೇ
ಅರಿಸುತ್ತೇವೆ. ನೀನು ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ
ಸ್ತುತನಾಗಿಯೂ ನಮಗೆ ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊ

English Translation.

O ever youthful Agni, being praised with brilliant hymn, sit down,
here, as we have selected you as our Hotri to perform the sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸದಾ ಯವಿಷ್ಯ—ಸರ್ವದಾ ಯುವತಮ | ಯಾವಾಗಲೂ ಯುವಕನಾಗಿಯೇ ಇರುವವನು. ಕಾಷ್ಠಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಹಾಕಿದಷ್ಟು ಅಗ್ನಿಯು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸದಾ ಯುವಕನೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ವರೇಣ್ಯಃ—ವರಣೀಯಃ | ಆರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವನು. ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಮನ್ಮಥಿಃ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ | ಜ್ಞಾಪಕೈಸ್ತೇಜೋಭಿಯುಕ್ತಃ | ಜ್ಞಾಪಕಮಾಡುವ ಎಂದರೆ ಸ್ವಭಾವ ಸಿದ್ಧವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದವನು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ವೇದಾರ್ಥ ಯತ್ನಕಾರರು **ಮನ್ಮಥಿಃ—ಧ್ಯಾನೈಃ meditations** ಧ್ಯಾನಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೊಂದುವುದು.

ದಿವಿತ್ಮತಾ—ದೀಪ್ತಿಮತಾ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ; ಈ ಶಬ್ದವು ವಚಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾದ, ಪ್ರೌಢವಾದ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯವಿಷ್ಠ—ಅತಿಶಯೇನ ಯುವಾ ಯವಿಷ್ಠಃ. 'ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುವನ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಥೂಲದೂರಯುವಹ್ರಸ್ವ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಣಾದಿಯಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ವನ್ ಎಂಬುದು ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಪೂರ್ವದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಯೇ+ಬ ಇಷ್ಠ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಯವಿಷ್ಠ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನ್ಮಥಿಃ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ಯುಶ್ಯಂತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮನ್ಮನ್ ಎಂದು ನಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದ ಭಿಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಭಿಸ್ಸಿಗೆ ಏಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿವರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಮನ್ಮಥಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮನಿನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ 'ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಿತ್ಮತಾ—ದಿವು ಕ್ರೀಡಾದೌ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ ಕ್ರೀಡಾ ವಿಜಿಗೀಷಾದಿ ಹತ್ತು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. 'ಇಕ್ಶತ್ಸಿಷಾ ಧಾತುನಿರ್ದೇಶೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮-೨) ಧಾತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಇಕ್, ತ್ರಿಷ್ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದಿವಿ ಎಂದರೆ ದಿನ್ ಧಾತುವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ದಿನ್ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವಾದ ದೀಪ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಆಗ ದಿವಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀಪ್ತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ

ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಗ ಸ್ವರಸವಾಗಿ ದೀಪ್ತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ದಿವಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ (ದೀಪ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು) 'ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಮತುಸ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವಿಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಧ್ಯೆ ತಕಾರಾಗಮವು ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವಿತ್ವತ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ದಿವಿತ್ವತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ದಿನ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಇತಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವಿತ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ದಿವಿತ್ವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ 'ತಸಾ ಮತ್ಪರ್ಥೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾಂತಕ್ಕೆ ಭಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಸ್ತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ತೃತೀಯೈಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ದಿವಿತ್ವತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಚಃ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ 'ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್' (ಉ ಸೂ. ೪-೬-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಚಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ವಚಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ಹಿ ಸ್ಮಾ ಸೂನವೇ ಪಿತಾಪರ್ಯುಜತ್ಯಾಪಯೇ |

ಸಖಾ ಸಖ್ಯೇ ವರೇಣ್ಯಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಹಿ | ಸ್ಮ | ಸೂನವೇ | ಪಿತಾ | ಅಪಿಃ | ಯಜತಿ | ಅಪಯೇ |

ಸಖಾ | ಸಖ್ಯೇ | ವರೇಣ್ಯಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವರೇಣ್ಯೋ ವರಣೇಯಃ ಪಿತಾಪಿ ಪಿತೃಸ್ಥಾನೀಯಸ್ತ್ವಂ ಸೂನವೇ ಪುತ್ರಸ್ಥಾನೀಯಾಯ ಮಹ್ಯಮಭೀಷ್ಯಂ ದೇಹೇತಿ ಶೇಷಃ | ಹಿ ಸ್ಮೇತಿ ನಿಪಾತದ್ವಯಂ ಸರ್ವಥೇತ್ಯಮುಮರ್ಥಮಾಚಷ್ಟೇ | ಅಭೀಷ್ಯದಾನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತದ್ವಯಮುಚ್ಯತೇ | ಯಥಾಪಿಬಂಧುರಾಪಯೇ ಬಂಧವ ಆ

ಯಜತಿ ಹಿ ಸ್ಮ | ಸರ್ವಥಾ ದದಾತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಸಖಾ ಪ್ರಿಯಃ ಸಖ್ಯೇ ಪ್ರಿಯಾಯಾಭೀಷ್ಟಂ ಸರ್ವಥಾ
ದದಾತಿ ತಥಾ ತ್ವನುಸಿ ದೇಹಿ || ಸ್ಮಾ ಸೂನವೇ | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಯಜತೀತ್ಯಸ್ಯ ಸಖಾ
ಸಖ್ಯ ಇತ್ಯತ್ರಾಪ್ಯನುಷಂಗಾತ್ತದವೇಕ್ಷಯೇಯಂ ಪ್ರಥಮೇತಿ ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತಿ ನ ನಿಹನ್ಯತೇ |
ಯದ್ವಾ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಸಖ್ಯೇ | ಸಮಾನೇ ಖ್ಯಶ್ಲೋದಾತ್ತ ಇತಿ ಸಖಿಶಬ್ದ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯ-
ಯಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸುಸಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಆಪಿಃ—ಬಂಧುವಾದವನು | ಆಪಯೇ—ತನ್ನ ಬಂಧುವಿಗೂ (ಮತ್ತು) | ಸಖಾ—(ಪ್ರಿಯನಾದ)
ಸ್ನೇಹಿತನು | ಸಖ್ಯೇ—ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನಿಗೂ | ಆ ಯಜತಿ ಹಿ ಸ್ಮ—(ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು) ಕೊಟ್ಟೇ ಕೊಡುತ್ತಾ
ನಲ್ಲವೆ (ಅದರಂತೆ) | ಸೂನವೇ—ಮಗನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ನನಗೆ | ಪಿತಾ—ತಂದೆಯಾಗಿರುವ ನೀನು (ನನ್ನ
ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಬಂಧುವಾದವನು ತನ್ನ ಆಪ್ತ ಬಂಧುವಿಗೂ ಮತ್ತು ಸ್ನೇಹಿತನಾದವನು ತನ್ನ ಪ್ರಿಯ
ಮಿತ್ರನಿಗೂ ಅವನವನ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡುವಂತೆ, ತಂದೆಯಂತಿರುವ ನೀನು ಪುತ್ರಪ್ರಾಯನಾದ ನನಗೆ
ನನ್ನ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡು.

English Translation.

O Agni, you are indeed as a loving father to a son, as a kinsman to
a kinsman, as a friend to a friend.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಆಪಿಃ, ಆಪಯೇ—ಬಂಧುಃ ಬಂಧವೇ | ಬಂಧುವಾದವನು ತನ್ನ ಬಂಧುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ
ಸುಹೃದ್ಭಾವದಿಂದ ವರ್ತಿಸುವನೋ ಅದರಂತೆ, ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಪಿತಾಪುತ್ರರಿಗೂ, ಬಂಧುಬಾಂಧವರಿಗೂ,
ಸ್ನೇಹಿತಸ್ನೇಹಿತರಿಗೂ ಇರುವ ಪ್ರೇಮಾತಿಶಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವನು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ಮಾ ಸೂನವೇ—ಸ್ಮ ಎಂಬುದು ನಿಸಾತ. ಅದುದರಿಂದ 'ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚ' (೬-೨-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜತಿ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕ
ವಚನದ ರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಸಖಾ

ಸಖ್ಯೇ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಧಾತುವಿನ ಅನುಷಂಗ (ಸಂಬಂಧ) ಇರುವುದರಿಂದ ಅಗ ಇದು ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಚ ನಾ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಲೋಪವಾಗುವಾಗ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾದ ತಿಜಂತವು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ 'ಹಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಹಿ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಸವಾಗಿ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಮತ್ತು ತಿಪ್ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರದಿಂದ ಯಜತಿ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಖ್ಯೇ—ಶೇಷೋಘ್ಯಸಖಿ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಘಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದ ಜೇ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಸಖ್ಯೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಮಾನೇ ಖ್ಯಃ ಸ ಚೋದಾತ್ತಃ' (ಉ.ಸೂ. ೪-೫೭೬) ಸಮಾನ ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಖ್ಯಾ ಪ್ರಕಥನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಅದು ಡಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಲೋಪವೂ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಖ್ಯಾ ಧಾತುವಿನ ಟ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಯಕಾರವು ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸಖಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಖಿಶಬ್ದವು ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ 'ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ಪಿತಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಸ್ವರವೇ ಸತಿಷ್ಠವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಖ್ಯೇ ಎಂಬುದೂ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾಹಃ ||

ಆ ನೋ ಬರ್ಹೀ ರಿಶಾದಸೋ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ।

ಸೀದನ್ತು ಮನುಷೋ ಯಥಾ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ನಃ | ಬರ್ಹಿಃ | ರಿಶಾದಸಃ | ವರುಣಃ | ಮಿತ್ರಃ | ಅರ್ಯಮಾ ।

ಸೀದನ್ತು | ಮನುಷಃ | ಯಥಾ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವರುಣಾದಯೋ ದೇವಾಸ್ತದ್ಭಂಧವಸ್ತಯಾ ಪ್ರೇರಿತಾ ರಿಶಾದಸೋ ಹಿಂಸಕಾ-
ನದಂತೋ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ಬರ್ಹಿಯಂಜ್ಞಮಾಸೀದಂತು | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಯಥಾ ಮನುಷಃ
ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ಯಂಜ್ಞಮಾಸೀದಂತಿ | ತದ್ವತ್ || ಬರ್ಹೀ ರಿಶಾದಸಃ | ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ರುತ್ವೇ ಕೃತೇ
ರೋ ರಿ | ಸಾ. ೮-೩-೧೪ | ಇತಿ ರೇಫಲೋಪಃ | ಧ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಽಣಃ | ಸಾ. ೬-೩-
೧೧೧ | ಇತೀಕಾರಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ರಿಶಾದಸಃ | ರಿಶ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ರಿಶಂತಿ ಹಿಂಸಂತೀತಿ ರಿಶಾಃ
ಶತ್ರುನಃ | ಇಗುಪಥಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃ ಕಃ | ತಾನದಂತೀತಿ ರಿಶಾದಸಃ | ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ | ಕೃದು-
ತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ಸರತ್ವಂ | ಸೀದಂತು | ಷಡ್ವಿ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು | ಪಾಘ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸೀದಾ-
ದೇಶಃ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ |
ಮನುಷಃ | ಮನ ಜ್ಞಾನೇ | ಮನ್ಯತೇ ಜಾನಾತೀತಿ ಮನುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಜನೇರುಸಿರ್ನಿಚ್ಛ | ಉ. ೨-
೧೧೬-೧೧೮ | ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಪಿ | ಉ. ೨-೧೨೨ | ಇತ್ಯೌಣಾದಿಕ ಉಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಥಾ | ಯಥೇತಿ ಪಾದಾಂತೇ | ಫಿ. ೪. ೧೭ | ಇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ರಿಶಾದಸಃ—ಶತ್ರುನಾಶಕರಾದ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ |
ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ಅರ್ಯಮಾ—ಅರ್ಯಮನೂ ಸಹ | ಯಥಾ—ಯಾವ ರೀತಿ | ಮನುಷಃ—ಮನುವಿನ
(ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಹೇಗೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡರೋ ಹಾಗೆ) | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಬರ್ಹಿಃ—
ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯ ಆಸನದ ಮೇಲೆ | ಆ ಸೀದಂತು—ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಶತ್ರುನಾಶಕರಾದ ವರುಣನೂ, ಮಿತ್ರನೂ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮನೂ ಸಹ ಹಿಂದೆ ಯಾವ ರೀತಿ
ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮನುವಿನ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯ ಆಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡರೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಈಗಲೂ ನಮ್ಮ
ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯ ಆಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation.

Let Varuna, Mitra, Aryama, destroyers of the wicked, sit down upon
our sacred grass as they did at the Sacrifice of Manu.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅರ್ಯಮಾ—ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು, ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರನು.

ಬರ್ಹಿಃ—ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕೂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕುಶವೆಂಬ ದರ್ಭೆಗಳ ಅಗ್ರಭಾಗಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಮೆತ್ತಗಿರುವಂತೆ ಮೂರು ಪದರಗಳಾಗಿ ಹರಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ದರ್ಭಾಸನ.

ರಿಶಾದಸಃ—ರಿಶಾದಸಃ ರಿಶ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ರಿಶಂತಿ ಹಿಂಸಂತೀತಿ ರಿಶಾಃ ಶತ್ರುವಃ | ತಾನದಂತೀತಿ ರಿಶಾದಸಃ || ರಿಶ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂಸೆಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವರಿಗೆ ರಿಶಾಃ ಶತ್ರುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಹ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರಾದುದರಿಂದ ರಿಶಾದಸಃ—ಶತ್ರುನಾಶಕರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೀದಂತು ಮನುಷೋ ಯಥಾ—ಮನುಪ್ರಜಾಪ್ರತಿಯು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಪ್ರಕಾರ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬಂದು ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಮಂಡಿಸಿದರೋ ಅದರಂತೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾದಿಗಳು ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂದು ಋಷಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಬರ್ಹೀ ರಿಶಾದಸಃ—ಬರ್ಹಿಃ+ರಿಶಾದಸಃ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಸಜುಷೋ ರುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಪದಾಂತವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ರೋ ರಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೪) ರೇಫಕ್ಕೆ ರೇಫವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಬರ್ಹಿಃ+ರಿಶಾದಸಃ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಧ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಣಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೧) ಧಕಾರ ಮತ್ತು ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪನಿಮಿತ್ತವಾದ ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಣ್ಣಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾತ್ ರೇಫಲೋಪನಿಮಿತ್ತವಾದ ರೇಫವೇ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಬರ್ಹೀ ರಿಶಾದಸಃ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ.

ರಿಶಾದಸಃ—ರಿಶ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ರಿಶಂತಿ ಹಿಂಸಂತಿ ಇತಿ ರಿಶಾಃ ಶತ್ರುವಃ ಹಿಂಸಾಕೃತ್ಯ ವುಳ್ಳವರು ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. 'ಇಗುಪಥಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃ ಕಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕ್ ಉಪಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ಅಂತ್ಯವರ್ಣದ ಪೂರ್ವವರ್ಣ) ಇದಕ್ಕೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಿಶ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ರಿಶಾನ್ ಅದಂತಿ ಇತಿ ರಿಶಾದಸಃ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವವರು ನಾಶಮಾಡುವವರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. 'ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ರಿಶಾದಸಃ ಎಂದು ಸಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರಿಶಾದಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರಕ ಉಪಸದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಸಃ ಎಂಬುದು ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಆಗ ರಿಶಾದಸಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೀದಂತು—ಷಡ್ಭ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಂತು ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ವಿಶರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ

‘ಸಾಂಘ್ಯಧ್ಯಾಸ್ಥಾ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀದ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಅತೋ ಗುಣೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಸೀದಂತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ- ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ‘ತಾಸ್ಯನು-ದಾತ್ತೇತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ‘ಧಾತೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮನುಷಃ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ಮನ್ಯತೇ ಜಾನಾತೀತಿ ಮನಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಜನೇರುಸಿಃ ನಿಚ್ಚ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ ‘ಬಹುಲ ಮನ್ಯತ್ವಾಪಿ’ (ಉ ಸೂ. ೨-೨೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಮನುಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಸ್ಮಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವ ವಾದುದರಿಂದ ಇಣ್ಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಮನುಷಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ‘ಇತ್ಯಾನ್ತಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಥಾ—‘ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಥಾಲ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ಧದ ಮೇಲೆ ಥಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ‘ತೈತಾದೀನಾಮುಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಯಥಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಯಥೇತಿ ಪಾದಾಂತೇ’ (ಫಿ ಸೂ. ೮೫) ಪಾದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಯಥಾ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪೂರ್ವೈ ಹೋತರಸ್ಯ ನೋ ಮಂದಸ್ವ ಸಖ್ಯಸ್ಯ ಚ |

ಇಮಾ ಉ ಷು ಶ್ರುಧೀ ಗಿರಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪೂರ್ವೈ | ಹೋತಃ | ಅಸ್ಯ | ನಃ | ಮಂದಸ್ವ | ಸಖ್ಯಸ್ಯ | ಚ |

ಇಮಾಃ | ಉಂ ಇತಿ | ಷು | ಶ್ರುಧಿ | ಗಿರಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಪೂರ್ವ್ಯ ಅಸ್ತದಾದೇಃ ಪೂರ್ವಮುತ್ಪನ್ನಂ ಹೋತರ್ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಾಗ್ನೇ ನೋಽಸ್ತದೀ-
ಯಸ್ಯಾಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಮಾನಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಖ್ಯಸ್ಯ ಚಾಸ್ತದನುಗ್ರಹಸ್ಯ ಚ ಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಮಂದಸ್ವ | ತ್ವಂ
ಹೃಷ್ಯೋ ಭವ | ಇಮಾ ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಾ ಗಿರ ಉ ಷು ಸ್ತುತಿರೂಪಾ ವಾಚೋಽಪಿ ಶ್ರುಥಿ
ಶೃಣು || ಪೂರ್ವ್ಯ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹೋತರಿತ್ಯಸ್ಯ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ
ಇತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾದಾಪ್ಯಮಿಕೋ ನಿಘಾತಃ | ಅಸ್ಯ | ಉಡಿದಮಿತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಉದಾತ್ತ
ತ್ವಂ | ಮಂದಸ್ವ | ಮದಿ ಸ್ತುತಿಮೋದಮದಸ್ವಪ್ನಕಾಂತಿಗತಿಷು | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ
ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಅಸಾದಾದಾವಿತಿ ಪರ್ಯುದಾಸಾದಾಪ್ಯಮಿಕನಿಘಾತಾಭಾವಃ |
ಸಖ್ಯಸ್ಯ | ಸಖ್ಯಃ ಕರ್ಮ ಸಖ್ಯಂ | ಸಖ್ಯಯಃ | ಪಾ. ೫-೧-೧೨೬ | ಇತಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ
ಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಉ ಷು | ಸುಞಃ | ಪಾ. ೮-೩-೧೦೭ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಶ್ರುಥಿ | ಶ್ರು ಶ್ರು-
ವಣೇ | ಶ್ರುಶೃಣುಷ್ಠೈಕೈವೃಶ್ಚೃಂದಸೀತಿ ಹೇರ್ಧಿರಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ ||೨೦||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪೂರ್ವ್ಯ—(ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ) ಪ್ರಾಚೀನನಾದವನೂ | ಹೋತಃ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ
ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಸ್ಯ—(ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ) ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೂ | ಚ—ಮತ್ತು |
ಸಖ್ಯಸ್ಯ—(ನಮ್ಮ) ಸ್ನೇಹದಿಂದಲೂ (ಇವುಗಳ ವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ) | ಮಂದಸ್ವ—ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ | ಇಮಾಃ—
ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾದ | ಗಿರಃ ಉ ಷು—ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ | ಶ್ರುಥಿ—ಲಾಲಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಾಚೀನನೂ, ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ. ನಾವು
ಈಗ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಸ್ನೇಹದಿಂದಲೂ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಅದನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು.
ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಲಾಲಿಸಿ ಕೇಳು.

English Translation.

O Ancient Hotri, Agni, be pleased with this our sacrifice and with
our friendship and listen to these our prayers.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೂರ್ವ್ಯ—ಅಸ್ತದಾದೇಃ ಪೂರ್ವಮುತ್ಪನ್ನಂ | ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು,
ಪ್ರಾಚೀನನು.

ಹೋತಃ—ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನು, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುವವನು.

ಅಸ್ಯ—ಈ ಯಜ್ಞದ, ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಿಂದ

ಸಖ್ಯಸ್ಯ—ನಮ್ಮನ್ನು ಸ್ನೇಹಿತರಂತೆ ಅಭಿಮಾನಿಸಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ದೇವತೆಗಳ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಬಯಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ತವೇದ್ಧಿ ಸಖ್ಯಮಸ್ತೃತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫-೫)

ದೇವಾನಾಂ ಸಖ್ಯಮುಪಸೇದಿನಾ ವಯಂ ದೇವಾ ನ ಆಯುಃ ಪ್ರತಿರಂತು ಜೀವಸೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೨)

ಅನು ನಾತ್ರಾಸಸ್ತವ ಸಖ್ಯವಿಯುರನು ದೇವಾ ಮಮಿರೇ ವೀರ್ಯಂ ತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೩-೮)

ಯಯೋರಸ್ತಿ ಪ್ರಣಃ ಸಖ್ಯಂ ದೇವೇಷ್ವಧ್ಯಾಪ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦-೩)

ಯದಿನೋ ಸಖ್ಯಮಾವರ ಇನುಸ್ಯ ಪಾಹ್ಯಂಧಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೩-೨೧)

ಪ್ರಸೋ ಅಗ್ನೇ ತವೋತಿಭಿಃ ಸುವೀರಾಭಿಸ್ತಿರತೇ ವಾಜಭರ್ಮಭಿಃ |

ಯಸ್ಯ ತ್ವಂ ಸಖ್ಯಮಾವರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೯-೩೦)

ಅದಭ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಧಾವತೋ ದೂತಸ್ಯ ರೇಭತಃ ಸದಾ ||

ಅಗ್ನೇಃ ಸಖ್ಯಂ ವೃಣೇಮಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೪-೨೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ಮಾಡಸ್ಯ—ಸಂತುಷ್ಟನಾಗು, ಸಂತೋಷಪಡು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪೂರ್ವ್ಯ—ಪೂರ್ವೇ ಭವಃ ಪೂರ್ವ್ಯಃ ಹಿಂದೆ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು ಎಂದರ್ಥ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರದೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹೋತೇ—ಹು ದಾನದನಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಕರ್ತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೋತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ್ಯ, ಹೋತೇ, ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಆಮಂತ್ರಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಆಗ 'ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನತ್ವವು (ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವಿಕೆ) ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ

ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿದೆ ಅಂದರೆ ಎರಡೂ ಏಕಾರ್ಥವಾಚಕಗಳು. ಆದುದರಿಂದ 'ಸಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವ್ಯವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಬ್ದವಿದ್ದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಮಂತ್ರಿತವಾದ ಹೋತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯ--ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದ ಜಸ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ 'ತೈದಾದೀನಾಮಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ರಕ್ಯತಿಗೆ ಅಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದ್ ಅಸ್ಮ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಟಾಜಸಿಜಸಾಮಿನಾತ್ ಸ್ಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಸ್ಯ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಹಲಿ ಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಊಡಿದಂಪದಾದಿ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಂದಸ್ವ--ಮದಿ ಸ್ತುತಿಮೋದಮದಸ್ವಪ್ನಕಾಂತಿಗತಿಷು, ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಂದಸ್ವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ ಶಸ್ಮ ಹಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ ಅಮಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಮಂದಸ್ವ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ತಿಜ್ಜಿ ತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಖ್ಯಸ್ಯ--ಸಖ್ಯಃ ಕರ್ಮ ಸಖ್ಯಮ್. ಸ್ನೇಹಿತನ ಕಾರ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. 'ಸಖ್ಯಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಖ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಸಖ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಷು--ಸುಜಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೭) ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದ (ಇಣ್, ಕವರ್ಗ) ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಪಾತವಾದ ಸುಜಾಃ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರುಧಿ--ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶಬರುತ್ತದೆ. 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣವಾದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶ್ರುಶ್ರುಣು ಪ್ತಾಕೈವೈಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರುಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಶಶ್ವತಾ ತನಾ ದೇವಂದೇವಂ ಯಜಾಮಹೇ |

ತ್ವೇ ಇದ್ಧೂಯತೇ ಹವಿಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಚಿತ್ | ಹಿ | ಶಶ್ವತಾ | ತನಾ | ದೇವಂ ದೇವಂ | ಯಜಾಮಹೇ |

ತ್ವೇ ಇತಿ | ಇತ್ | ಹೂಯತೇ | ಹವಿಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಯದ್ಯಪಿ ಶಶ್ವತಾ ಶಾಶ್ವತೇನ ನಿತ್ಯೇನ ತನಾ ವಿಸ್ತೃತೇನ ಹವಿಷಾ ದೇವಂ ದೇವಮನ್ಯಮನ್ಯಂ ವರುಣೇಂದ್ರಾದಿರೂಪಂ ನಾನಾವಿಧಂ ದೇವತಾನಿಶೇಷಂ ಯಜಾಮಹೇ ತಥಾಪಿ ತದ್ರವಿಃ ಸರ್ವಂ ತ್ವೇ ಇತ್ಸ್ಯಯ್ಯೇವ ಹೂಯತೇ | ಅತೋ ದೇವಾಂತರವಿಷಯೋ ಯಾಗೋಽಸಿ ತ್ವದೀ-
ಯೈವ ಸೇವೇತ್ಯರ್ಥಃ || ತನಾ | ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಯದ್ವಾ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ಸುಪಾಂ
ಸುಲುಗಿತಿ ತೃತೀಯಾಯಾ ಅಕಾರಃ | ದೇವಂ ದೇವಂ | ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋರಿತಿ ದ್ವಿಭಾವಃ | ತಸ್ಯ ಪರ-
ಮಾಮ್ರೇಡಿತಮಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯಾಮ್ರೇಡಿತಸಂಜ್ಞಾಯಾಮನುದಾತ್ತಂ ಚೇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಜಾ-
ಮಹೇ | ನಿಸಾತ್ಯೇರ್ಯದ್ಯದಿ ಹಂತೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ತ್ವೇ | ಯುಷ್ಮಚ್ಛಿಬ್ದಾತ್ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನಸ್ಯ
ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಶೇ ಆದೇಶಃ | ತ್ವಮಾವೇಕವಚನ ಇತಿ ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ಶೇಷಲೋ-
ಪೇತೋ ಗುಣ ಇತಿ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಶೇ | ಪಾ. ೧-೧-೧೩ | ಇತಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಪು ತ-
ಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿ | ಪಾ. ೬-೧-೧೨ | ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಹೂಯತೇ | ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ |
ಪಾ. ೭-೪-೨೫ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ—ಯಾವುದೇ ಆಗಲಿ | ಶಶ್ವತಾ—(ಒಂದು ದಿನವೂ ತಪ್ಪದೆ)
ಶಾಶ್ವತನಾದುದೂ | ತನಾ—ಅತ್ಯಧಿಕನಾದುದೂ ಆದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ | ದೇವಂದೇವಂ—(ವರುಣೇಂದ್ರಾದಿ ಇತರ)
ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ | ಯಜಾಮಹೇ—ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆಯೋ | ಹವಿಃ—ಆ ಸಕಲ ಹವಿಸ್ಸೂ | ತ್ವೇ ಇತ್
ನಿನ್ನಲ್ಲೇನೇ | ಹೂಯತೇ—ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಒಂದು ದಿನವೂ ತಪ್ಪದೇ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಹೋಮಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವರುಣೇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆಯೇ, ಆ ಸಕಲ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಮೊದಲು ನಿನ್ನಲ್ಲೇ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ, ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

Whatever we offer as plentiful oblations to the different deities every day is assuredly offered to (through) you.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಶತ್ವತಾ—ಶಾತ್ವತೇನ, ನಿತ್ಯೇನ | ಪ್ರತಿದಿನವೂ ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ.

ತನಾ—ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾದ, ಹೆಚ್ಚಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ.

ದೇವಂದೇವಂ—ಅನ್ಯಮನ್ಯಂ ವರುಣೇಂದ್ರಾದಿರೂಪಂ ನಾನಾವಿಧಂ ದೇವತಾವಿಶೇಷಂ | ಪ್ರತಿ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಎಂದರೆ ವರುಣ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ.

ತೈ ಇತ್ ಹೂಯತೇ ಹವಿಃ—ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸು ಅಗ್ನಿಯಾದ ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಹೋಮಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಪರೋಕ್ಷಂ ವಾ ಅನ್ಯೇ ದೇವಾ ಇಚ್ಛಂತೇ—ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಾನುಸಾರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅವರನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲೇ ಹೋಮಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ದೇವದೂತನಾದ ನೀನು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅವರಿಗೆ ತಲಪಿಸುವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ತನಾ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. ತನಾದಿ. 'ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ ತನ್ ಎಂದು ನಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ 'ನಂದಿಗ್ರಹ ಪಚಾದಿಭ್ಯೋ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ತನ ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತ ವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ತನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಂದೇವಂ—'ನಿತ್ಯವೀಷ್ಟಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಪೌನಃಪುನ್ಯವು ಎಂದರೆ ವೀಷ್ಟೆಯು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಪದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೀಷ್ಟಾ ತೋರುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪರದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಆಮ್ರೇಡಿತಸಂಜ್ಞೆ.

ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅನುದಾತ್ತಂ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ದ್ವಿರುಕ್ತವಾದಾಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪವು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪರದ ರೂಪಕ್ಕೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯೇಜಾಮಹೇ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಯತ್ ಎಂಬುದರ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ 'ನಿಸಾತ್ಯೈರ್ಯದ್ಯದಿಹಂತ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತ್ವೇ—ಯುಷ್ಮತ್ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನ ಇರುವಾಗ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶೇ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮದಿನ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವ+ಅದ್+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಶೇವೇ ಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರರೂಪಗುಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧೩) ಶೇ ಎಂಬುದು ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ತ್ವೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವೇ+ಇತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿ ನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೫) ಪ್ಲುತಕ್ಕಾಗಲೀ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಕ್ಕಾಗಲೀ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೂಯತೇ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಟಾ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ 'ಋತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇಯಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋದೀರ್ಘಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೫) ಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ವೃತ್ತಿರಿಕ್ತವಾದ ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತಾಂಗೆ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತದೆ. ಹೂಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರಿಯೋ ನೋ ಅಸ್ತು ವಿಶ್ವತಿಹೋತಾ ಮನ್ದೋ ವರೇಣ್ಯಃ |

ಪ್ರಿಯಾಃ ಸ್ವಗ್ನಯೋ ವಯಂ || ೭ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಪ್ರಿಯಃ | ನಃ | ಅಸ್ತು | ವಿಶ್ವತಿಃ | ಹೋತಾ | ಮಂದ್ರಃ | ವರೇಣ್ಯಃ |

ಪ್ರಿಯಾಃ | ಸುತ ಅಗ್ನಯಃ | ವಯಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶ್ವತೀರ್ಷಿತಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಸಾಲಕೋ ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕೋ ಮಂದ್ರೋ ಹೃಷ್ಣೋ ವರೇಣ್ಯೋ ವರಣೀಯೋಽಗ್ನಿನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪ್ರಿಯೋಽಸ್ತು | ವಯಮಪಿ ಸ್ವಗ್ನಯಃ ಶೋಭನಾಗ್ನಿಯುಕ್ತಾಃ ಸಂತಸ್ತವ ಪ್ರಿಯಾ ಭೂಯಾಸ್ತೇತಿ ಶೇಷಃ || ವಿಶ್ವತಿಃ || ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವರ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವರೇಣ್ಯಃ | ವೃಷಾ ಏಣ್ಯಃ | ಉ. ೩-೯೮ | ಪೃಷಾದಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ವಗ್ನಯಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನೌ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವತಿಃ—ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನೂ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ | ಮಂದ್ರಃ—ಸಂತುಷ್ಟನೂ | ವರೇಣ್ಯಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ (ನಮ್ಮಿಂದ ಅರಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ) ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಪ್ರಿಯಃ—ಅನುಕೂಲವನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿ | ಅಸ್ತು—ಅಗಲಿ | ವಯಂ—ನಾವೂ ಕೂಡ | ಸ್ವಗ್ನಯಃ—ಮಂಗಳಕರಗಳಾದ ಅಗ್ನಿಯುಕ್ತರಾಗಿ | ಪ್ರಿಯಾಃ—(ಅಗ್ನಿಗೆ) ಬೇಕಾದವರಾಗಿ ಆಗೋಣ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಜಾಸಾಲಕನೂ, ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ, ಸಂತುಷ್ಟನೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮಗೆ ಅನುಕೂಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನಾಗಲಿ. ನಾವೂ ಸಹ ಶೋಭನಕರಗಳಾದ ಅಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಿಯರಾಗೋಣ.

English Translation.

May Agni, the lord of men, the sacrificing priest (Hotri), the gracious, and the great (or the chosen) be kind (dear) to us ; may we, possessed of holy fires, be dear to Agni.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

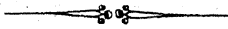
ಪ್ರಿಯಾಃ ಸ್ವಗ್ನಯೋ ವಯಂ—ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಶ್ವತಿ, ಹೋತಾ, ಮಂದ್ರ, ವರೇಣ್ಯ ಎಂಬ ಅನೇಕ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವನು. ಅಥವಾ ಪ್ರತಿಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಗೃಹಪತಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಗ್ನಯಃ ಶೋಭನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಅಥವಾ ನಮ್ಮ (ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ) ಅಗ್ನಿಗಳು ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ಪ್ರಿಯಾಃ ಸ್ವಗ್ನಯಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿರಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಶ್ವತಿಃ—ವಿಶಾಂ ಪತಿಃ ವಿಶ್ವತಿಃ ಪ್ರಜೆಗಳ ಒಡೆಯನು. 'ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವರ್ಯೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೮) ವಿಶ್ವರ್ಯವಾಚಿಯಾದ ಪತಿಶಬ್ದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವತಿಃ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ವರೇಣ್ಯಃ—'ವೃಜಾ ಏಣ್ಯಃ' (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೭೮) ವೃಜಾ ವರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಏಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಏಣ್ಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ 'ಉರಣ್ರಪರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ವರೇಣ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, 'ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವರೇಣ್ಯಃ ಎಂಬುದು ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಗ್ನಯಃ—ಶೋಭನಾಃ ಅಗ್ನಯಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ-ಸ್ವಗ್ನಯಃ ಪವಿತ್ರವಾದ ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಭಾವ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. 'ನಜಾ ಸುಭ್ಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ನಜಾ, ಸು ಇವೆರಡರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸು ಎಂಬುದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಗ್ನಿ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ಮವಾಗಿದೆ. ಜಸ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಜಸಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಜಾಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಸ್ವಗ್ನಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ್ವಗ್ನಯೋ ಹಿ ವಾಯುಂ ದೇವಾಸೋ ದಧಿರೇ ಚ ನಃ |

ಸ್ವಗ್ನಯೋ ಮನಾಮಹೇ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸು ೨ ಅಗ್ನಯಃ | ಹಿ | ವಾಯುಂ | ದೇವಾಸಃ | ದಧಿರೇ | ಚ | ನಃ |

ಸು ೨ ಅಗ್ನಯಃ | ಮನಾಮಹೇ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ್ವಗ್ನಯಃ ಶೋಭನಾಗ್ನಿಯುಕ್ತಾ ದೇವಾಸೋ ದೀಪ್ಯಮಾನಾ ಋತ್ವಿಜೋ ಮೋಽಸ್ತದೀಯಂ
ವಾಯುಂ ವರಣೀಯಂ ಹರ್ನಿಹಿ ಯಸ್ಮಾದ್ಧಧಿರೇ ಧೃತವಂತಃ ತಸ್ಮಾದ್ವಯಂ ಸ್ವಗ್ನಯಃ ಶೋಭನಾಗ್ನಿ-
ಯುಕ್ತಾಃ ಸಂತೋ ಮನಾಮಹೇ | ತ್ವಾಂ ಯಾಚಾಮಹೇ || ವಾಯುಂ | ವೃಜ್ಞ ವರಣೇ | ವೃಜ್ಞ
ಸಂಭಕ್ತಾ | ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ | ಈಡವಂದೇತ್ಯಾದಿನಾದ್ಯುಕ್ತಾತ್ವಂ | ದಧಿರೇ | ಇರೇಚಶ್ಚಿತ್ವಾದಂ-
ತೋದಾತ್ವತ್ವಂ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಮನಾಮಹೇ | ಮನ ಜ್ಞಾನೇ | ವೃತ್ಯಯೇನ ಕಪ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ್ವಗ್ನಯಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳವರೂ | ದೇವಾಸಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೂ ಆದ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳು |
ನಃ—ನಮ್ಮ | ವಾಯುಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಹಿ—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ದಧಿರೇ—ಹೊಂದಿ
ದ್ದಾರೋ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಸ್ವಗ್ನಯಃ—ಮಂಗಳಕರಗಳಾದ ಅಗ್ನಿಯುಕ್ತರಾದ (ನಾವೂ ಕೂಡ) | ಮನಾಮಹೇ—
(ನಿನ್ನನ್ನು) ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಗ್ನಿಯುಕ್ತರೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೂ ಆದ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು
ನಮ್ಮ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ನಿನಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ, ಮಂಗಳಕರಗಳಾದ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು
ಹೊಂದಿರುವ ನಾವೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

As the brilliant priests possessed of holy fires have taken charge of our oblation, so we with holy fires pray to you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಾರ್ಯಂ—ವರಣೇಯಂ, ಶ್ರೇಷ್ಠಂ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಸ್ತುವು, ಹವಿಸ್ಸು.

ದೇವಾಸಃ—ದೀಪ್ಯಮಾನಾ ಋತ್ವಿಜಃ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಋತ್ವಿಗ್ಜನರು.

ಮನಾಮಹೇ—ತ್ವಾಂ ಯಾಚಾಮಹೇ | ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು—ಸ್ವಗ್ನಯಃ ಪ್ರಸನ್ನಾಗ್ನಿಯುಕ್ತಾ ದೇವಾಸೋ ದೇವಾ ನಾರ್ಯಂ ವರಣೇಯಂ ಧನಂ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ದಧಿರೇ ಚ ದದತಿ ಖಲು | ಅತಃ ಸ್ವಗ್ನಯಃ ಪ್ರಸನ್ನಾಗ್ನಿಯುಕ್ತಾ ವಯಂ ತ್ವಾಂ ಮನಾಮಹೇ ಸ್ತುಮಹೇ || ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಸಹಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯುಕ್ತರಾದ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿರುವ) ನಾವು ಅಗ್ನಿಯಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇವೆ, ಎಂದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಾರ್ಯಂ—ವೃಷ್ ಧಾತು ಸ್ವಾದಿ. 'ಋಹಲೋಞ್ಯತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಹಂತವಾದುದರಿಂದ ಞ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅಚೋ ಞ್ಜಾತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ರಸರವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ನಾರ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. 'ಈಡವಂದವೃಶಂಸನುಹಾಂ ಣ್ಯತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೪) ಣ್ಯಂತವಾದ ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧಿರೇ—ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಿಟ್ಟಿನ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಲಿಟಿಸ್ತುರ್ಮಯೋರೇಶ್ ಇರೇಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್ಋ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇರೇಚ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಟ್ಟಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಹ್ರಸ್ವ, ಜಸ್ತ್ವಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ದಧಾ+ಇತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ದಧಿರೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇರೇಚಿನಲ್ಲಿ ಚಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಚಿತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿ ಎಂಬುದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮನಾಮಹೇ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. 'ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲೊಳಗಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ'

(ಸಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅತೋದೀರ್ಘೋ ಯೇಷಾ' (ಸಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಿಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅದಂತಾಂಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಟಿತ-ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೆ' (ಸಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏತ್ವವು ಬಂದರೆ ಮನಾಮಹೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ತಿಜ್ಜಿತಿಜಿ' (ಸಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಸಃ—ದೇವ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಜ್ಜ ಸೇರಸುಕ್' (ಸಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವರ್ಣಾಂತಾಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗುವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ದೇವಾಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಥಾ ನ ಉಭಯೇಷಾ ಮನ್ಮತ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ |

ಮಿಥಃ ಸಂತು ಪ್ರಶಸ್ತಯಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಥ | ನಃ | ಉಭಯೇಷಾಂ | ಅನ್ಮತ | ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ |

ಮಿಥಃ | ಸಂತು | ಪ್ರಶಸ್ತಯಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಅನ್ಮತ ಮರಣರಹಿತಾಗ್ನೇ ಅಥ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಾನಂತರಂ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮಸ್ತತ್ಸ್ವಾಮಿನಸ್ತವ ಚೋಭಯೇಷಾಂ ಮಿಥಃ ಪರಸ್ಪರಂ ಪ್ರಶಸ್ತಯಃ ಪ್ರಶಂಸಾ-ರೂಪಾ ವಾಚಿಃ ಸಂತು | ಸಮ್ಯಗನುಷ್ಠಿತಮಿತಿ ಯಜಮಾನವಿಷಯಾ ಪ್ರಶಂಸಾ | ಸಮ್ಯಗನುಗೃಹೀತ-ಮಿತ್ಯಗ್ನಿವಿಷಯಾ || ಅಥ | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ಅನ್ಮತ | ಅಸಾದಾದಾವಿತಿ ಪರ್ಯುದಾಸಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಕಮಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ | ಮೃಜ್ಞಾಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ | ಅಸಿಹಸೀತ್ಯಾದಿನಾ ತನ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ಮರ್ತಶಬ್ದಃ | ತಸ್ಮಾಧ್ಯವೇ ಛಂದಸಿ | ಸಾ. ೪-೪-೧೧೦ | ಇತಿ ಯತ್ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂತು | ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ | ಪ್ರಶಸ್ತಯಃ | ತಾದಾ ಚೇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಮೃತ—ಮರಣರಹಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಥ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮದ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದನಂತರ | ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೇ—(ಕರ್ಮವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ) ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು | ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ—ಮಾನವರಾದ | ನಃ—ನಮಗೂ | ಉಭಯೇಷಾಂ—(ನಾವು ಮತ್ತು ನೀವು) ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಗೂ | ಮಿಥಃ—ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ (ಇಬ್ಬರ ಸೌಖ್ಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ) | ಸಂತು—ನೆರವೇರಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮರಣರಹಿತನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಜ್ಞಕರ್ಮಾನಂತರ ಕರ್ಮದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯತಕ್ಕ ನಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಶಂಸೆಗಳು ಯಜ್ಞದ ಸಾರ್ಥಕತೆಯನ್ನು ಹೊಗಳಿ ಮಾನವರಾದ ನಮಗೂ ಮತ್ತು ನಿನಗೂ ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಗೂ ಸೌಖ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation.

And now, Agni, may there be an interchange of praises between you, the immortal, and us the mortals.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಉಭಯೇಷಾಂ—ಅಗ್ನಿಯಾದ ನಿನಗೂ, ಮನುಷ್ಯರಾದ ನಮಗೂ ಉಭಯತ್ರರಿಗೂ.

ಅಮೃತ—ಮರಣರಹಿತ.

ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೇ—ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪಾ ವಾಚಿಃ | ಸಮ್ಯಗನುಷ್ಠಿತಮಿತಿ ಯಜಮಾನವಿಷಯಾ ಪ್ರಶಂಸಾ | ಸಮ್ಯಗನುಗೃಹೀತಮಿತ್ಯಗ್ನಿವಿಷಯಾ | ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪವಾದ ಸಂಭಾಷಣೆಯು; ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರೆಂದು ಅಗ್ನಿಯೂ, ನಿನ್ನಿಂದ ಅನುಗೃಹೀತರಾದೆವೆಂದು ಯಜಮಾನರಾದಿ ಜನರೂ ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿನಂದನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಥ—‘ಚಾದಯೋಽಸತ್ಯೇ’ (ಪಾ ಸೂ. ೧-೪-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚ’ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೨-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತದೆ. ಅಥಾ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅಮೃತ—ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ನವಿದ್ಯತೇ ಮೃತಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಮೃತಃ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಮೃತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತ್ಯಾನಾಮ್—ಮೃಜ್ ಸ್ವಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. 'ಅಸಿಹಸಿನ್ಯಗ್ರಿ' (ಉ ಸೂ. ೩-೩೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಮರ್ತ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಇದರ ಮೇಲೆ 'ಭವೇ ಭಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಮರ್ತ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ವೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಯತೋಽನಾಮಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನೌ ಶಬ್ದ ಭಿನ್ನವಾದುದರಿಂದಲೂ ಯದಂತವಾದುದರಿಂದಲೂ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂತು—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಏರುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸೌ+ಅಂತು ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ 'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾದಿ ಜಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಸಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಶಸ್ತಯಃ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನರೂಪ. 'ತಾದಾ ಚ ನಿತಿ ಕೃತ್ಯತೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ತಕಾರಾದಿಯಾದ ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಗೆ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಭಂಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಶಸ್ತಯಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇಭಿರಗ್ನೇ ಅಗ್ನಿಭಿರಿಮಂ ಯಜ್ಞಮಿದಂ ವಚಃ |

ಚನೋ ಧಾಃ ಸಹಸೋ ಯಹೋ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಅಗ್ನಿಭಿಃ | ಇಮಂ | ಯಜ್ಞಂ | ಇದಂ | ವಚಃ |

ಚನಃ | ಧಾಃ | ಸಹಸಃ | ಯಹೋ ಇತಿ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಹಸೋ ಬಲಸ್ಯ ಯಹೋ ಪುತ್ರ ಹೇ ದೇವತಾರೂಪಾಗ್ನೇ ವಿಶ್ವೇಭಿರಗ್ನಿಭಿಃ ಸವೈರಾಹವನೀ-
ಯಾದಿಭಿಯುಕ್ತಸ್ತಮಿಮಮಸ್ಮದೀಯಂ ಯಜ್ಞಮಿದಮಸ್ಮದೀಯಂ ವಚಃ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಚ ಸೇವ-
ಮಾನಶ್ಚನೋಽನ್ನಂ ಧಾಃ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಧೇಹಿ || ವಿಶ್ವೇಭಿಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಭಸ ಐಸಾದೇಶಾ-
ಭಾವಃ | ಚನಃ | ಚಾಯೈ ಪೂಜಾನಿಶಾಮನಯೋಃ | ಚಾಯೇರನ್ನೇ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ | ಉ. ೪-೧೯೯ |
ಇತ್ಯಸುನ್ | ತತ್ಸನ್ನಿ ಯೋಗೇನ ನುಡಾಗಮಶ್ಚ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುಕ್ತತ್ವಂ | ಧಾಃ | ಲುಜಿ ಗಾತಿಸ್ಥಾ |
ಪಾ. ೨-೪-೨೨ | ಇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಸಹಸೋ
ಯಹೋ ಇತಿ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತ ಇತಿ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಾದಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಷಷ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸಮು-
ದಾಯೋ ನಿಹನ್ಯತೇ || ೨೧ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಹಸಃ—ಶಕ್ತಿಯು | ಯಹೋ—ಪುತ್ರನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಅಗ್ನಿಭಿಃ—
ಆಹವನೀಯಾದಿ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತವಾದ ಅಗ್ನಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಇಮಂ—ಈ ನಮ್ಮ |
ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನೂ | ಇದಂ—ಈ ನಮ್ಮ | ವಚಃ—ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯವನ್ನೂ (ಸೇವಿಸುತ್ತಾ) | ಚನಃ—
ಅನ್ನವನ್ನೂ | ಧಾಃ—(ನಮಗೆ) ಕೊಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶಕ್ತಿಯಪುತ್ರನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಆಹವನೀಯಾದಿ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತವಾದ ಅಗ್ನಿಗಳಿಂದ
ಕೂಡಿರುವ ನೀನು ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಈ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನಮಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು
(ಆಹಾರವನ್ನು) ಕೊಡು.

English Translation.

Agni, Son of Strength, accept this Sacrifice and this our praise with
the three different Sacrificial fires, and grant us abundant food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಅಗ್ನಿಭಿಃ—ಅನೇಕ ಅಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾದ ಆಹವನೀಯ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ
ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅನೇಕ ಅಗ್ನಿಗಳಿಂದ
ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಚನಃ—ಅನ್ನವನ್ನು ; ಚನ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮ ಎಂದು ಯಾಸ್ಮಿನ್ ವಚನವಿರುವುದು (ನಿ. ೬-೧೬).

ಸಹಸಃ—ಬಲದ | ಓಜಃ ಪಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಹಸಃ ಎಂದರೆ ಬಲದ (ನಿ. ೩-೯).

ಯಹೋ—ಪುತ್ರ. ತುಕ್ ತೋಕಂ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಅಸತ್ಯನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಹುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಹೋ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರನೇ, ಎಂದರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಸಹಸಸ್ಪತ್ರ—ಎಂದರೆ ಬಲದ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಯ ಪುತ್ರನೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವೆವು—

ಅಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ ಮನೈ ದಾಸ್ವಂತಂ ವಸುಂ ಸೂನುಂ ಸಹಸೋ ಜಾತವೇದಸಂ
ವಿಸ್ರಂ ನ ಜಾತವೇದಸಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೭-೧)

ದ್ವೈಷ್ಟ್ಯನ್ನಃ ಸರ್ಪಿರಾಸುತಿಃ ಪ್ರತ್ನೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ | ಸಹಸಸ್ಪತ್ರೋ ಅದ್ಭುತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೭-೬)

ಅಗ್ನಿಂ ಸೂನುಂ ಸನಶ್ರುತಂ ಸಹಸೋ ಜಾತವೇದಸಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೧-೪)

ವಿದ್ಯುದ್ರಥಃ ಸಹಸಸ್ಪತ್ರೋ ಅಗ್ನಿಃ ಶೋಚಿಷ್ವೇಶಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಪಾಜೋ ಅಶ್ರೇತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೪-೧)

ಅಗ್ನೇ ದ್ಯುಮ್ನೇನ ಜಾಗೃನೇ ಸಹಸಃ ಸೂನವಾಹುತ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೪-೩)

ಅಸ್ಮಾಕಮಗ್ನೇ ಅಧ್ವರಂ ಜುಷಸ್ವ ಸಹಸಃ ಸೂನೋ ತ್ರಿಷಧಸ್ತ ಹವ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೮)

ಹುನೇ ವಃ ಸೂನುಂ ಸಹಸೋ ಯುವಾನಮದ್ರೋಘನಾಚಂ ಮತಿಭಿರ್ಯವಿಷ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಸಃ ಸೂನು, ಸಹಸಸ್ಪತ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಪರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ—ವಿಶ್ವ+ಭಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಭಿಸ ಏಸ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸ್ಸಿಗೆ ಏಸ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಏಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಬಹುವಚನೇ ರ್ಝಲ್ಯೇತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂ ತಾಂಗಳ್ಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದರೆ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚನಃ—ಚಾಯ್ ಪೂಜಾನಿಶಾಮನಯೋಃ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ಚಾಯೇರನ್ನೇ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ನರೂಪ ಅರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಚಾಯ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನುಡಾಗಮವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಚಯ್+ನಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲೋಪೋವ್ಯೋವಲಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಚನಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್' (೭-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಚನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾನ್ದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. 'ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಜ್ ಲಿಟಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಢರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾ+ಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಗಾತಿಸ್ಥಾ ಘುಪಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘು ಸಂಜ್ಞೆ ಉಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್-ಯೋಗೇಽಪಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಜ್ಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಪ್ಪಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಧಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಹಸೋ ಯಹೋ—ಸಹಸ್ ಎಂಬ ಬಲಾರ್ಥಕಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಹೋ ಎಂಬುದು ಸಂಬುಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. 'ಸುಬಾ-ಮಂತ್ರಿತೇಪರಾಂಗವತ್ ಸ್ವರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಹಸಃ ಎಂಬುದು ಆಮಂತ್ರಿತದ ಅವಯವದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಹಸೋ ಯಹೋ ಎಂಬ ಸಮುದಾಯವು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

೨೬ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಅಶ್ವಂ ನ ತ್ವೇತಿ ತ್ರಯೋದಶರ್ಚಂ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಪೂರ್ವವದೃಷ್ಟಾದಯಃ | ತ್ರಯೋ-
ದಶ್ಯಾ ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯಃ ಇತ್ಯಸ್ಯಾಸ್ತೃಷ್ಟಪ್ ಛಂದಃ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ
ಅಶ್ವಂ ಸಪ್ತೋನಾ ಗಾಯತ್ರೇಂತ್ಯಾ ದೈವೀ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಿತಿ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರುತ್ತಮಾ-
ವರ್ಜಿತಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ವಿನಿಯೋಗ ಉಕ್ತಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಅಶ್ವಂ ನತ್ವಾ ಎಂಬುದು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ
ಹದಿನೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆ.
ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಹದಿನೂರನೆಯ ಋಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸವು—ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ
ದೇವತೆಯು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯು ಅಶ್ವಂ ಸಪ್ತೋನಾ ಗಾಯತ್ರೇಂತ್ಯಾ ದೈವೀ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಿತಿ-
ಎಂದಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಒಂದು ಋಕ್ಕನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತರನುವಾಕ
ಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೨೭

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೨೭ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೨೨, ೨೩, ೨೪ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೩ ||

|| ಋಷಿ—ಶುನಃ ಶೇಷ ಆಜೀಗರ್ತಿಃ ||

ದೇವತಾ—೧-೧೨. ಅಗ್ನಿಃ | ೧೩. ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ||

ಛಂದಃ—೧-೧೨. ಗಾಯತ್ರೀ | ೧೩. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಶ್ವಂ ನ ತ್ವಾ ವಾರವಂತಂ ವಂದಧ್ಯಾ ಅಗ್ನಿಂ ನಮೋಭಿಃ |

ಸಮ್ರಾಜಂತಮಧ್ವರಾಣಾಂ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಶ್ವಂ | ನ | ತ್ವಾ | ವಾರಂ ವಂತಂ | ವಂದ್ಯೈ | ಅಗ್ನಿಂ | ನಮಃ | ಭಿಃ |

ಸಂ ರಾಜಂತಂ | ಅಧ್ವರಾಣಾಂ || ೧ ||

|| ಸಾಯಜಃಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಧ್ವರಾಣಾಂ ಯಜ್ಞಾನಾಂ ಸಮ್ರಾಜಂತಂ ಸಮ್ರಾಟ್ ಸ್ವರೂಪಂ ಸ್ವಾಮಿನಮಗ್ನಿಂ ತ್ವಾಂ ನಮೋಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿರ್ವಂದ್ಯೈ ವಂದಿತುಂ ಪ್ರವೃತ್ತಾ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಅತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವಾರವಂತಂ ವಾಲಯುಕ್ತಮಶ್ವಂ ನ ಅಶ್ವಮಿವ | ಅಶ್ವೋ ಯಥಾ ವಾಲ್ಮೀರ್ಬಾಧಕಾನ್ಮಶಕಮಕ್ಷಿಕಾದೀನ್ಪರಿಹರತಿ ತಥಾ ತ್ವಮಪಿ ಜ್ವಾಲಾಭಿರಸ್ಮದ್ವಿರೋಧಿನಃ ಪರಿಹರಸೀತ್ಯರ್ಥಃ || ವಾರವಂತಂ | ಮತುಪಃ ಪಿತ್ತಾದನು ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಘೃಣೋ ಘೃತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತೋ ವಾರಶಬ್ದಃ | ಕರ್ಷಾತ್ಪತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ನ ಪ್ರವರ್ತತೇ | ವಂದ್ಯೈ | ವದಿ ಅಭಿನಾದನಸ್ತುತ್ಯೋಃ | ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮ್ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತ್ಯಧ್ಯೈಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸಮ್ರಾಜಂತಂ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ | ಅಧ್ವರಾಣಾಂ | ನಮ್ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಧ್ವರಾಣಾಂ—ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ | ಸಮ್ರಾಜಂತಂ—ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗಿಯೂ (ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ) ವಾರವಂತಂ—(ಸೊಳ್ಳೆಗಳನ್ನು ಓಡಿಸುವ) ಬಾಲವುಳ್ಳ | ಅಶ್ವಂ ನ—ಕುದುರೆಯಂತಿರುವವನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿದೇವನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ನಮೋಭಿಃ—(ಸ್ತುತಿಪೂರ್ವಕಗಳಾದ) ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ | ವಂದ್ಯೈ—ವಂದಿಸುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಯು ತನ್ನ ಬಾಲದಿಂದ ಸೊಳ್ಳೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಚದುರಿಸಿ ಓಡಿಸುವಂತೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾನಾ ದಿಕ್ಕಿಗೂ ಓಡಿಸುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿದೇವನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಂದಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

We have come to worship Agni, the sovereign lord of sacrifices with praises ; that Agni who scatters enemies like a horse which brushes off flies with his tail.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬಾಲವಿರುವ ಕುದುರೆಯಂತೆ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಬಾಲವಿರುವ ಕುದುರೆಯು ಅಗ್ನಿಗೂ ಯಾವ ಸಾದೃಶ್ಯವೂ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಬಾಲವುಳ್ಳ ಕುದುರೆಯು ತನ್ನ ಬಾಲದಿಂದ ಸೊಳ್ಳೆಗಳನ್ನು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಓಡಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸುವನೆಂದು ಕೆಲವು ವದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರನಾಡಿಕೊಂಡು ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಅತ್ಯಂತ ನೆ—ಕುದುರೆಯ ಹಾಗೆ. ಇಲ್ಲಿ ನೆಕಾರವು ನಿರ್ಜೀವಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೆ, ಹಾಗೆ ಎಂಬ ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದು. ಆಧುನಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ನಾರವಂತೆಂ--ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ರಕಾರವು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.
ಆದುದರಿಂದ ನಾಲವಂತೆಂ ಎಂದರೆ ಬಾಲವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ನಮೋಭಿಃ — ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ.

ಸಮ್ರಾಜಂತಂ ಅಭ್ಯರಾಣಾಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಮ್ರಾಟ್‌ನಂತೆ ಮಹಾಪ್ರಭುವು, ಅಥವಾ ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥದಂತೆ ಸಮ್ರಾಜಂತಂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಹಾಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ದೇವೀದೃಷ್ಟಮಾನನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಯಿಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮುಖ್ಯಾಧಿಪತಿಯು, ಸಮ್ರಾಟ್‌ಸ್ವರೂಪನು

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ನಾರವಂತಂ—ನಾರಯತಿ ದಂಶಕಾನ್ ಇತಿ ನಾರಃ ಕ್ರಿಮಿಕೀಟಾದಿಗಳನ್ನು ಕಡಿಯುವವುಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು ಬಾಲವೆಂದರ್ಥ. 'ನಂದಿಗ್ರಹ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಪಿಲತಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಲತ್ವವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಾರಃ (ವಾಲಃ) ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿತಿ ನಾರವಾನ್. 'ತದಸ್ಯಾಪ್ತೃಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಮಾದುಪಧಾಯಾತ್ಮ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನಾರವಂತಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇೌತ್ವಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ವಾರ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ನಾರವಂತಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮತುಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಘಜ್ ಇೌತ್ವಾದುದರಿಂದ 'ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾರ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕರ್ಷಾತ್ವತಃ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು.

ವಂದಧೈ—ವಂದಿ ಅಭಿನಾದನಸ್ತುತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ‘ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ವಂದಿತುಂ ಎಂದು ತುಮನರ್ಥವು ತೋರುವುದರಿಂದ ‘ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧೈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಂದಧೈ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧೈ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಂದಧೈ ಎಂಬುದು ಮಧೈದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮ್ರಾಜಂತಮ್—ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ (ಗತಿ) ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಉಭಯಪದಿ. ಭ್ವಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬಂದರೆ ‘ಅತೋ ಗುಣೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ರಾಜತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ ಬಂದರೆ ರಾಜಂತಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ‘ತಾಸ್ಯನು ದಾತ್ತೇತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ (ಅಂತೋದಾತ್ತ) ರಾಜಂತಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮ್ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ‘ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ವರಾಣಾಂ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರಃ (ಹಿಂಸಾ) ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಅಧ್ವರಃ ಹಿಂಸಾದಿ ದುಷ್ಟಕರ್ಮರಹಿತವಾದದ್ದು ಯಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ‘ನೌಞ್ ಸುಭ್ಯಾಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನೌಞ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧ್ವರಾಣಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫೋತ್ತರದ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ಘಾ ನಃ ಸೂನುಃ ಶವಸಾ ಪೃಥುಪ್ರಗಾಮಾ ಸುಶೇವಃ |

ಮಿಥ್ವಾ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಬಭೂಯಾತ್ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಘಾ | ನಃ | ಸೂನುಃ | ಶವಸಾ | ಪೃಥುಃ ಪ್ರಗಾಮಾ | ಸುಃ ಶೇವಃ |

ಮಿಥ್ವಾನ್ | ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಬಭೂಯಾತ್ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಘ ಸ ಏವಾಗ್ನಿನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸುಶೇವಃ ಸುಸುಖೋ ಭವತ್ವಿತಿ ಶೇಷಃ | ಕೀದೃಶಃ | ಶವಸಾ ಬಲಸ್ಯ ಸೂನುಃ ಪುತ್ರಃ ಪೃಥುಪ್ರಗಾಮಾ ಪೃಥುಪ್ರಗಮನಃ | ಕಿಂಚಾಸ್ಮಾಕಂ ಮಿಥ್ಯಾನ್ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ಬಭೂಯಾತ್ | ಭವತು || ಘಾ ನಃ | ಋಚಿ ತುನುಘಮಪ್ತುತಚ್ಚುತೋರುಷ್ಯಾಣಾಂ | ಪಾ. ೬-೩-೧೩೩ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಶವಸಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತೀತಿ ಜಸಷ್ಟಾದೇಶಃ | ಪೃಥುಪ್ರಗಾಮಾ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಗಮನಂ ಪ್ರಗಾಮಃ | ಹಲಶ್ಲೇತಿ ಘೞ್ | ಪೃಥುಃ ಪ್ರಗಾಮಾ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಪೃಥುಪ್ರಗಾಮಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ಆಕಾರಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಸದಪ್ರಕೃತಿಪ್ಸರತ್ವಂ | ಸುಶೇವಃ | ಇಣೈರ್ಜಾಭ್ಯಾಂ ನನ್ | ಉ. ೧-೧೫೨ | ಇತಿ ಶೇವಶಬ್ದೋ ವನ್ತೈತ್ಯಯಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತತೋ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನೞ್ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ಧ್ಯಚ್ಚಂದಸೀತ್ಯುತ್ಪರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಿಥ್ಯಾನ್ | ಮಿಹ ಸೇಚನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ತ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನ್ ಮಿಥ್ಯಾಂಶ್ಲೇತಿ ನಿಪಾತಿತಃ | ಬಭೂಯಾತ್ | ಭವತೇಶ್ಚಾಂದಸಸ್ಯ ಲಿಟಿಸ್ತಿಜಾಂ ತಿಜೋ ಭವಂತಿ | ಮ. ೭-೧-೩೯ | ಇತಿ ಲಿಜಾದೇಶಃ | ಯಾಸುಹಿಸ್ಥಾನಿ ವದ್ಭಾನಾದಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾಚ್ಚೈವಭಾವಃ | ದ್ವಿವಚನೇ ಭವತೇರಃ | ಪಾ. ೭-೪-೭೩ | ಇತ್ಯೆತ್ವಂ | ತಿಜ್ಞ ತಿಜ್ಞ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶವಸಾ—ಶಕ್ತಿಯ | ಸೂನುಃ—ಪುತ್ರನು | ಪೃಥುಪ್ರಗಾಮಾ—ವೇಗವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವನೂ ಆದ | ಸಃ ಘ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಸುಶೇವಃ—ಅನುಗ್ರಹವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೂ (ಮತ್ತು) | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮ್ಮ | ಮಿಥ್ಯಾನ್—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ | ಬಭೂಯಾತ್—ಆಗಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶಕ್ತಿಯ ಪುತ್ರನು ಮತ್ತು ವೇಗವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮಗೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವವನೂ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವರ್ಷಿಸುವವನೂ ಆಗಲಿ.

English Translation.

May he (Agni), the son of strength who moves swiftly, give comfort to us and shower down blessings upon us.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಘ—ಏವ | ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಘಕಾರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂನುಃ ಶವಸಾ—ಬಲದ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಯ ಪುತ್ರನು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ. (ಪೇಜು 372 ನೋಡಿ)

ಪೃಥುಪ್ರಗಾಮಾ—ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಗಮನಂ ಪ್ರಗಾಮುಃ | ಪೃಥುಃ ಪ್ರಗಾಮಾ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಪೃಥು ಪ್ರಗಾಮಾ | ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗಮನವುಳ್ಳವನು. ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವವನು,

ಸುಶೀವಃ—ಸುಮುಖಃ | ನಮಗೆ ಅನುಕೂಲನಾಗಿರಲಿ, ಸುಖಪ್ರದನಾಗಲಿ, ಅನುಗ್ರಹಮಾಡಲಿ.

ಮಿಥ್ಯಾನ್—ಮಿಹ ಸೇಚಿನೇ | ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಯಿತಾ | ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವರ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರೆ ಕೊಡುವವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಘಾ ನಃ—‘ಯಚಿತುನುಘನುಕ್ಷುತಂಕುತ್ರೋರುಷ್ಯಾಣಾಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಘ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶವಸಾ—ಶವಸ್ ಎಂಬುದು ಬಲಾರ್ಥಕವಾದ ಸಾಂತ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಠಿ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುವ್ರಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ‘ಸುಪಾಂ ಸುಪ್ರೋ ಭವಂತಿ’ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಟಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶವಸಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪೃಥುಪ್ರಗಾಮಾ—ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಗಮನಂ ಪ್ರಗಾಮುಃ ಗಮ್ವೈಗತೌ ಧಾತು. ‘ಹಲಶ್ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೃಥುಃ ಪ್ರಗಾಮುಃ ಯಸ್ಯ ಅಸೌ ಪೃಥುಪ್ರಗಾಮಾ ‘ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೃಥುಪ್ರಗಾಮಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಶೀವಃ—ಶೀಜ್ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು. ‘ಇಣ್ ಶೀಜ್ ಭ್ಯಾಂ ವನ್’ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಶೇವ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೋಭನಃ ಶೀವಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸುಶೀವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ನೞ್ ಸುಭ್ಯಾಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುವಿ ನ ಪರ ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ‘ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ಛಂ ಭಂದಸಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಸುವಿಗೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ದ್ವೈಚ್ಛವಾದ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಉತ್ತರಪದದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಿಥ್ಯಾನ್—ಮಿಹ ಸೇಚಿನೇ, ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ‘ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನ್ ಮಿಥ್ಯಾಂಶ್ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಸಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ಬಭೂಯಾತ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ‘ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ ಬರುತ್ತದೆ ಲಿಟ್ಟಿನ ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ತಿಜಾಂ ತಿಜೋ ಭವಂತಿ’

(ಪಾ. ಮ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲಿಜಿನ ಅದೇಶಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಜಿನಲ್ಲಿ 'ಇತೆಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿ ಎಂಬುದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇ-
ಷಾದಾತ್ಮೋ ಜಿಚ್ಛ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾಸುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾಸುಟ್ಟಿಗೆ
ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಲಿಟ್ಟಿನಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಶಪ್
ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ 'ಭವತೇರಃ' (ಪಾ.
ಸೂ. ೭-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಸ್ತ್ವವು ಬಂದರೆ ಬಭೂಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪ
ವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಿಜ್ಜ ತಿಜಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಎಂಬ ಅತಿಜಂತಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರು
ವುದರಿಂದ ಬಭೂಯಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ನೋ ದೂರಾಚ್ಚಾಸಾಚ್ಚ ನಿ ಮರ್ತಾಽದಘಾಯೋಃ |

ಪಾಹಿ ಸದಮಿದ್ವಿಶ್ವಾಯುಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ನಃ | ದೂರಾತ್ | ಚ | ಆಸಾತ್ | ಚ | ನಿ | ಮರ್ತಾಽತ್ | ಅಘಾಽಯೋಃ |

ಪಾಹಿ | ಸದಂ | ಇತ್ | ವಿಶ್ವಽಯುಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವಿಶ್ವಾಯುರ್ವಾಽಪ್ತಗಮನಃ ಸ ತ್ವಂ ದೂರಾಚ್ಚ ದೂರೇಽಪಿ ಆಸಾಚ್ಚಾಸನ್ನದೇಶೇಽಪಿ
ಅಘಾಯೋರಘಂ ಪಾಪಮನಿಷ್ಠಂ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛತೋ ಮರ್ತಾಽನ್ಮನುಷ್ಯಾದ್ವೈರಿಣೋ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ನದ-
ಮಿತ್ ಸರ್ವದೈವ ನಿ ಪಾಹಿ | ನಿತರಾಂ ಪಾಲಯ || ಅಘಾಯೋಃ | ಸುಪ ಅತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಅಶ್ವಾಘ-
ಸ್ಯಾತ್ | ಪಾ. ೭-೪-೩೭ | ಇತ್ಯಾತ್ವಂ | ಪಾಹಿ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾದನಿಘಾತಃ | ವಿಶ್ವಾಯುಃ | ಇಹ್ ಗತಾ-
ವಿತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಭಾವೇ ಏತೇರ್ಣಿಚ್ಛ | ಉ. ೨-೧೦೯ | ಇತ್ಯುಸಿಃ | ವಿಶ್ವಮಯನಂ ಗಗನಂ ಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹು-
ಪ್ರೀಟಿಃ | ಬಹುಪ್ರೀಹಾ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳ |
ಸಃ—ಆ ನೀನು | ದೂರಾಚ್ಛೇ—ದೂರಪ್ರದೇಶದಿಂದಾಗಲಿ | ಅಸಾಚ್ಛೇ—ಸಮೀಪಪ್ರದೇಶದಿಂದಾಗಲಿ |
ಅಘಾಯೋಃ—ನಮಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸತಕ್ಕ | ಮರ್ತ್ಯಾತ್—(ಶತ್ರುವಾದ) ಮನುಷ್ಯನಿಂದ | ನಃ—
ನಮ್ಮನ್ನು | ಸದಮಿತ್—ಯಾವಾಗಲೂ | ನಿ ಪಾಹಿ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಕಾಪಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೂರ
ದಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಹತ್ತಿರದಿಂದಾಗಲಿ ನಮಗೆ ಕೇಡು ಬಯಸಿ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು
ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾಪಾಡು.

English Translation.

Do you, therefore Agni who is omnipresent, ever protect us from the
wicked mortal seeking to do us injury whether near or afar.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದೂರಾಚ್ಛೇ ಅಸಾಚ್ಛೇ—ದೂರದಿಂದಾಗಲಿ, ಸಮೀಪದಿಂದಾಗಲಿ.

ಅಘಾಯೋಃ—ಅಘವೆಂದರೆ ಪಾಪ, ಅನಿಷ್ಟ, ಕೇಡು. ಅದನ್ನು ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವ ಮನುಷ್ಯನು
ಅಘಾಯುವು. ನಮಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಅಂತಹ ಮನುಷ್ಯನಿಂದ (ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡು).

ಸದಂ ಇತ್—ಸರ್ವದೈವ | ಯಾವಾಗಲೂ.

ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ವಿಶ್ವಮಯನೆಂ ಗಮನಂ ಯಸ್ಯ | ಸರ್ವಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಮನ ಅಥವಾ ಸಂಚಾರ
ವುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಘಾಯೋಃ—ಅಘಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ (ಪಾಪವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ
ಕೃಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಘೀಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.
'ಕೃಚ್ಚಿಂಧಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತದಮೇಲೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅತೋ
ಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕೃಚ್ಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.
ಅಘಯು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಶ್ವಾಘಸ್ಯಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪-೩೭) ಅಶ್ವ, ಅಘ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೃಚ್
ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಘ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ ಬಂದರೆ ಅಘಾಯು ಎಂದಾಗು
ತ್ತದೆ. ಸಂಚರಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಘಾಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾಹಿ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತಾಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರದಿದ್ದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ 'ಅಪಾದಾದೌ' ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಏತೇರ್ಣಿಚ್ಛ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ಅಚೋ ಇತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಯು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಂ ಆಯುಃ (ಆಯನಂ) ಗಮನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಿಶ್ವಾಯುಃ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಾಯುಃ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಬರುವ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಮಮೂ ಷು ತ್ವಮಸ್ಮಾಕ್ರಂ ಸನಿಂ ಗಾಯತ್ರಂ ನನ್ಯಾಂಸಂ |

ಅಗ್ನೇ ದೇವೇಷು ಪ್ರ ವೋಚಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಮಂ | ಉಂ ಇತಿ | ಸು | ತ್ವಂ | ಅಸ್ಮಾಕ್ರಂ | ಸನಿಂ | ಗಾಯತ್ರಂ | ನನ್ಯಾಂಸಂ ||

ಅಗ್ನೇ | ದೇವೇಷು | ಪ್ರ | ವೋಚಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಮಸ್ಮಾಕ್ರಮಸ್ತತ್ಸಂಬಂಧಿನಮಿಮಮೂ ಷು ಪುರೋದೇಶೇನುಷ್ಣೀಯಮಾನಮಪಿ ಸನಿಂ ಹವಿರ್ಧಾನಂ ನನ್ಯಾಂಸಂ ನವತರಂ ಗಾಯತ್ರಂ ಸ್ತುತಿರೂಪಂ ವಚೋಽಪಿ ದೇವೇಷು ದೇವಾನಾಮಗ್ರೇ ಪ್ರ ವೋಚಃ | ಪ್ರಬ್ರೂಹಿ || ಉ ಷು | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ |

ಸುಞ್ ಇತಿ ಪತ್ವಂ | ನವ್ಯಾಂಸಂ | ನವತಬ್ಧಾದೀಯಸುನೀಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಈಯಸುನೋ
ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ವತ್ವಂ | ವೋಚಃ | ಛಂದಸಿ ಲುರ್ಜಲರ್ಜಲಿಟ ಇತಿ ಲೋಡರ್ಥೇ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ
ಲುಞ್ಯಸ್ಯತಿವಕ್ತೃತಿ ಚ್ಲೇರಜಾದೇಶಃ | ಪಾ. ೩-೧-೫೨ | ವಚ ಉಮ್ | ಪಾ. ೭-೪-೨೦ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮ್ಮ (ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ) |
ಇಮಮೂಷು ಸನಿಂ—ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ | ನವ್ಯಾಂಸಂ—ಅತ್ಯಂತ ನೂತನವಾದ | ಗಾಯತ್ರಂ—ಸ್ತೋತ್ರ
ವನ್ನೂ | ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳ ಮುಂದುಗಡೆ | ಪ್ರ ವೋಚಃ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಹೋಗಲು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಅತ್ಯಂತ ನೂತನವಾದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರ
ವನ್ನೂ ಸಹ ದೇವತೆಗಳ ಮುಂದುಗಡೆ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸು.

English Translation.

Agni, announce to the gods this our offering and this our newest
hymn (consisting of verses of Gayatri metre).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಮಮೂ ಸು ಸನಿಂ—ಈ ಪ್ರದಾನವು ಎಂದರೆ ಈಗ ನಾವು ನಿನಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮ ಮುಂದೆ
ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಹವಿಃಪ್ರದಾನವು.

ಗಾಯತ್ರಂ ನವ್ಯಾಂಸಂ—ನಾವು ಹೊಸದಾಗಿ ಈಗತಾನೇ ರಚಿಸಿರುವ ಗಾಯತ್ರಿಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ
ಋಕ್ಯುಗಳಳ್ಳ ಸ್ತೋತ್ರವು. ಅಥವಾ ಗಾಯತ್ರಂ ಎಂದರೆ ಗಾನಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ರಚಿಸಿರುವ ಎಂಬ
ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಅಗ್ನೇ ದೇವೇಷು ಪ್ರವೋಚಃ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ನಮ್ಮ ಹವಿಃಪ್ರದಾನ ಮತ್ತು ಹೊಸದಾಗಿ
ರಚಿಸಿರುವ ಸ್ತೋತ್ರದ ವಿಷಯವನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಊ ಷು—‘ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರು
ತ್ತದೆ. ‘ಸುಞಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸುಞಃನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ
ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ನವ್ಯಾಂಸಂ—ನವ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ನವ+ಈಯಸ್
ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಂದಸಿಕವಾಗಿ ಈಯಸುವಿನ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಯಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದ

ರಿಂದ 'ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ' (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ನನ್ಯಸ್ಮ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನುಮಾ ಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ' (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ನನ್ಯಾಸಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಯಸುನ್ನಿನಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೋಚಿಃ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು ಅದಾದಿ (ಅಥವಾ ಬ್ರೂಜ್ ನೃಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ವಚಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.) 'ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಿಃ' (ಸಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಢರ್ಥವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. 'ಚ್ಲಿಲುಜಿ' (ಸಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಜಿ' (ಸಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವಚ್+ಅ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವಚಿ ಉಮ್' (ಸಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಮಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚ್ಚಿನ ಪರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ವೋಚಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜಿಃ' (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತ-ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ನೋ ಭಜ ಪರಮೇಷ್ವಾ ವಾಚೇಷು ಮಧ್ಯಮೇಷು ।

ತಿಕ್ವಾ ವಸ್ವೋ ಅನ್ತಮಸ್ಯ ॥ ೫ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ನಃ | ಭಜ | ಪರಮೇಷು | ಆ | ವಾಚೇಷು | ಮಧ್ಯಮೇಷು ।

ತಿಕ್ವ | ವಸ್ವಃ | ಅನ್ತಮಸ್ಯ ॥ ೫ ॥

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಪರಮೇಷೂತ್ಕ್ರಷ್ಟೇಷು ಮೃಲೋಕವರ್ತಿಷು ವಾಜೇಷ್ವನ್ನೇಷು ಸೋಽಸ್ಮಾನಾ ಭಜ | ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಾಪಯ | ಮಧ್ಯಮೇಷ್ವಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವರ್ತಿಷು ವಾಚೀಷ್ವಾ ಭಜ | ಅಂತಮಸ್ಯಾಂ-

ತಿಕತಮಸ್ಯ ಭೂಲೋಕಸ್ಯ ಸಂಬಂಧೀನಿ ವಸ್ತೋ ವಸೂನಿ ಶಿಕ್ಷ | ದೇಹಿ || ಶಿಕ್ಷ | ಶಿಕ್ಷ ವಿದ್ಯೋಸಾದಾನೇ |
ಶಪಃ ಸಿತ್ವಾ ದ್ಧಾತುಸ್ತರಃ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತೀಜ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ಅಂತಮಸ್ಯ | ಅಂತಿ-
ಕತಮಸ್ಯ ತಮೇ ತಾದೇಶ್ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೧೪೯-೯ | ಇತಿ ತಿಕಶಬ್ದಲೋಪಃ || ೨೨ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಅಗ್ನೀ-ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ಪರಮೇಷು-ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ (ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ) |
ವಾಜೇಷು-ಅನ್ನಗಳಲ್ಲಿ | ನಃ-ನಮ್ಮನ್ನು | ಆ ಭಜ-ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೇರಿಸು, ಅಂತಹ ಅನ್ನವನ್ನು
ದೊರಕಿಸಿಕೊಡು | ಮಧ್ಯಮೇಷು-ಮಧ್ಯಮಲೋಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ | ವಾಜೇಷು-ಅನ್ನಗಳಲ್ಲಿ |
ಆ ಭಜ-ಸೇರಿಸು (ದೊರಕಿಸಿಕೊಡು) | ಅಂತಮಸ್ಯ-ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಭೂಲೋಕದ | ವಸ್ತುಃ-
ವಸ್ತುಗಳನ್ನು | ಶಿಕ್ಷ-ಕೊಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಲೋಕವಾದ
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನೊದಗಿಸಿ ಅವನ್ನು ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡು. ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪ
ವರ್ತಿಯಾದ ಭೂಲೋಕದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸು.

English Translation.

Procure for us the food that is in heaven and firmament and grant
us the wealth that is on earth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿಲ್ಲಿ ಪರಮೇಷು, ಮಧ್ಯಮೇಷು, ಅಂತಮಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವವು. ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ
ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ, ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ (ಪ್ರದೇಶ) ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು
ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ, ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ, ಭೂಮಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುವರು.

ಆ ಭಜ-ಪ್ರಾಪಯ | ದೊರಕಿಸಿಕೊಡು, ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು.

ಶಿಕ್ಷ-ಶಿಕ್ಷ ವಿದ್ಯೋಸಾದಾನೇ | ಶಿಕ್ಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ
ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೊಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶಿಕ್ಷ-ಶಿಕ್ಷ ವಿದ್ಯೋಸಾದಾನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಆದುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲೋಟಿ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ
ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪಾ ಏಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಿ ಬಂದುದರಿಂದ 'ಅತೋಹೇಃ' (ಸಾ. ಸೂ.

೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿಕ್ಷೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪಿತೃದುದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋಪಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ದ್ವೈಚ್ಛವಾದ ತಿಜಂತದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಸಾರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ, ಶಿಕ್ಷಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಂತಿಮಸ್ಯ—ಅಂತಿಕತಮಸ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತನೇ ತಾದೇಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೯-೯) ತಮಪ್ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂತಿಕಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ತಕಾರಾದಿಯಾದ ವರ್ಣಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಿಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತಿಮ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಸ್ಯೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಂತಿಮಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ವಿಭಕ್ತಾಸಿ ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಸಿಂಧೋರೂರ್ಮಾ ಉಪಾಕ ಆ |

ಸದ್ಯೋ ದಾಶುಷೇ ಕ್ವರಸಿ || ೬ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ವಿಭಕ್ತಾ | ಅಸಿ | ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಇತಿ ಚಿತ್ರ ಭಾನೋ | ಸಿಂಧೋಃ | ಉರ್ಮಾ |

ಉಪಾಕೇ | ಆ |

ಸದ್ಯಃ | ದಾಶುಷೇ | ಕ್ವರಸಿ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಚಿತ್ರಭಾನೋ ವಿಚಿತ್ರರಶ್ಮಿಯುಕ್ತಾಗ್ನೇ ವಿಭಕ್ತಾ ವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ಪ್ರಾಪಯಿತಾಸಿ | ತತ್ರ ವೃಷ್ಟಾಂತ ಉಚ್ಯತೇ | ಅಕಾರ ಉಪಮಾರ್ಥಃ | ಯಥಾ ಸಿಂಧೋರ್ನದ್ಯಾ ಉಪಾಕೇ ಸಮಾಪ ಉರ್ಮಾವೂರ್ಮಿಂ ತರಂಗೋಪಲಕ್ಷಿತಂ ಕುಲ್ಯಾದಿಪ್ರವಾಹಂ ವಿಭಜಂತಿ ತದ್ವತ್ | ದಾಶುಷೇ | ಹವಿ-

ದ್ವತ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ಸದ್ಯಸ್ತದಾನೀಮೇವ ಹ್ವರಸಿ | ಕರ್ಮಫಲಭೂತಾಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ಕರೋಷಿ ||
 ಸಿಂಧೋಃ | ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ | ಸ್ಯಂದೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧಶ್ವ | ಉ. ೧-೧೨ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ |
 ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಉರ್ಮಿಃ | ಅರ್ತೇರೂಚ್ಛ | ಉ. ೪-೪೪ | ಇತಿ ಮಿಃ | ಪ್ರತ್ಯಯ-
 ಸ್ವರಃ | ದಾಶುಷೇ | ಧೃತವ್ರತಾಯ ದಾಶುಷೇ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೨೫-೬ | ಇತ್ಯೆತೋಕ್ತಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಚಿತ್ರಭಾನೋ—ಬಗೆಬಗೆಯ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—(ನೀನು) | ಸಿಂಧೋಃ—ನದಿಯ |
 ಉಪಾಕೇ—ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ (ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವೀಪಪ್ರದೇಶಗಳು) | ಉರ್ಮಾ ಅ—ಅಲೆಗಳ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವ
 (ಅಖಂಡವಾದ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ವಿಭಾಗಮಾಡಿ ಸುತ್ತಲೂ ಹಂಚಿ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಹಾಗೆ) | ವಿಭಕ್ತಾ—
 (ಅಖಂಡವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು) ಹಂಚುವವನಾಗಿ | ಅಸಿ—ಅಗ್ನಿದೇವತೆ (ಮತ್ತು) | ದಾಶುಷೇ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು
 ಅರ್ಪಿಸುವವನಿಗೆ | ಸದ್ಯಃ—ಒಡನೆಯೇ | ಹ್ವರಸಿ—(ಕರ್ಮಫಲರೂಪವಾದ) ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಬಗೆಬಗೆಯ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನದಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವೀಪರೂಪವಾದ ಬಂಡೆಗಳು
 ಅಲೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ನದಿಯ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಒಡೆದು ಸುತ್ತಲೂ ಹಂಚಿ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಹಾಗೆ ನೀನೂ
 ಸಹ ಅಖಂಡವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ಹಂಚುತ್ತೀಯೆ. ಮತ್ತು ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜ್ಞ
 ಕರ್ತನಿಗೆ ಅವನು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಬೇಗನೆ ಪ್ರತಿಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

O Chitrabhanu, or Agni with wonderful or various lustre, you are
 the distributor of riches as the waves of a river are parted by islets (in the
 middle of the river); you shower rewards upon the giver of oblations.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಭಕ್ತಾ—ವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ಪ್ರಾಪಯಿತಾಸಿ | ಸಮಸ್ತ ಧನವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುವವನು.

ಚಿತ್ರಭಾನೋ—ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡುವಾಗ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡು
 ವುದು. ಚಿತ್ರ-ವಿಚಿತ್ರ ಅಥವಾ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ, ಭಾನೋ-ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ ಎಂದು ಅವಯವಾರ್ಥವು. Agni
 with wonderful or various lustre.

ಸಿಂಧೋರಾ—ನದಿಯ ನೀರು ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಡುವಂತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇವ ಎಂಬ ಉಪಮಾರ್ಥ
 ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುವರು. ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ | ಪ್ರವಾಹರೂಪದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವುದ
 ರಿಂದ ಸಿಂಧು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನದಿಯೆಂದು ಹೆಸರು.

ಹ್ವರಸಿ—ವೃಷ್ಟಿಂ ಕರೋತಿ | ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವಂತೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಿಂಧೋಃ—ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ಸ್ಯಂದೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧತ್ವ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ ಸಿಂಧು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧೋಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಯಂದೇ—ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಿಂದ ನಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ನಾಗುತ್ತದೆ ಅದುದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ವಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಂಧು ಶಬ್ದವು ಅದ್ಭವದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಊರ್ಮಿಃ—ಋ ಗತಾ ಧಾತು. 'ಅರ್ತೇರೂಚ್ಛ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಊತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಉರಣ್ ರಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಊತ್ವವು ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಊರ್ಮಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಅದ್ಭವದಾತ್ಮತ್ವ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಅದ್ಭವದಾತ್ಮ ಸ್ವರದಿಂದ ಊರ್ಮಿ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಾತುಷೇ—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ (ಋ. ಸ. ೧-೨-೨೫-೬) ವಿವೃತವಾಗಿದೆ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯದೊಡನೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಷತ್ವಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಮುಗ್ನೇ ಪೃತ್ಸು ಮರ್ತಮವಾ ವಾಜೇಷು ಯಂ ಜುನಾಃ |

ಸ ಯನ್ತಾ ಶಶ್ವತೀರಿಷಃ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಂ | ಅಗ್ನೇ | ಪೃತ್ಸು | ಮರ್ತಮ | ವಾಜೇಷು | ಯಂ | ಜುನಾಃ |

ಸಃ | ಯನ್ತಾ | ಶಶ್ವತೀಃ | ಇಷಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಪೃತ್ಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಯಂ ಮರ್ತಮ ಯಜಮಾನಮವಾ ಅವಸಿ ರಕ್ಷಸಿ | ಯಂ ಪುರುಷಂ ವಾಜೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಜುನಾಃ ಪ್ರೇರಯಸಿ | ಸ ನರೋ ಯಜಮಾನಃ ಶಾಶ್ವತೀರಿಷೋ

ನಿತ್ಯಾನ್ಯನ್ನಾನಿ ಯಂತಾ | ನಿಯಂತುಂ ಸಮರ್ಥೋ ಭವತಿ || ಪೃತ್ನು | ಪದಾದಿಷು ಮಾಂಸ್ಪೃತ್ನುನಾ-
ಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೬-೧-೬೩-೧ | ಇತಿ ಪೃತನಾಶಬ್ದಸ್ಯ ಪೃದಾದೇಶಃ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ
ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನಾಃ | ಅವಃ | ಅಕಾರಾಕಾರಯೋರ್ವಿಪರ್ಯಯಃ | ಯದ್ವಾ | ಲೇಟ್ಯಾ-
ಡಾಗಮಃ | ಇತಶ್ಚೇತಿ ಸಿಪ ಇಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಜುನಾಃ | ಜೂ ಇತಿ ಗತ್ಯರ್ಥಃ ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುಃ |
ಲಜಃ ಸಿಪ್ | ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಸೀತ್ಯೆಡಾಗಮಾಭಾವಃ | ಯದ್ವಾ-
ತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಯಂತಾ | ತೃನೋ ನಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಶ್ವತೀಃ | ಉಗಿತಶ್ಚೇತಿ
ಜೋಪ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಪೃತ್ನು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಯಂ ಮರ್ತ್ಯಂ—ಯಾವ (ಯಜಮಾನನಾದ)
ಮಾನವನನ್ನು | ಅನಾಃ—ಕಾಪಾಡುತ್ತೀಯೋ | ಯಂ—ಯಾವ ಮಾನವನನ್ನು | ನಾಜೇಷು—ಯುದ್ಧ
ಗಳಲ್ಲಿ | ಜುನಾಃ—ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತೀಯೋ | ಸಃ—ಆ ಮಾನವನು | ಶಶ್ವತೀಃ ಇಷಃ—ಶಾಶ್ವತವಾದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ |
ಯಂತಾ—ಅಧಿಪತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಮಾನವನನ್ನು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತೀಯೋ
ಮತ್ತು ಯಾವನನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತೀಯೋ ಅಂತಹ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಮಾನವನು ಶಾಶ್ವತವಾದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿ
ಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

O Agni, that mortal (man) whom you protect in battles, whom you
encourage in all battles will always command food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೃತ್ನು, ನಾಜೇಷು—ರಣಃ ವಿನಾಕ್ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ಪೃತ್ನು, ನಾಜೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಪೃತ್ನು, ನಾಜೇಷು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯುದ್ಧ
ಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಜುನಾಃ—ಜೂ ಇತಿ ಗತ್ಯರ್ಥ ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುಃ—ಜೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವಿರುವುದು. ಜುನಾ
ಎಂದರೆ (ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ) ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುವೆ, ಪ್ರಚೋದನೆಮಾಡುವೆ, ಉತ್ಸಾಹಗೊಳಿಸುವೆ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು
ಹೇಳಬಹುದು.

ಯಂತಾ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಹೊಂದಿರುವವನು.

ಶಶ್ವತೀಃ ಇಷಃ—ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವ ಅನ್ನವು. ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಆಹಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು ಎಂದರೆ ಆಹಾರಕ್ಕೆ ಕೊರತೆ ಇಲ್ಲದಿರುವವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪೃತ್ನು—ಪೃತ್ನನಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನ ಸುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, 'ಪದಾದಿಷು ಮಾಂಸಪೃತ್ ಸ್ತೂನಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೃತ್ ಎಂಬ ಅದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೃತ್ನು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವಾಃ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. ಅವಃ ಎಂದು ಆಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಲಜ್ಜಿನಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬಂದರೆ ಮಧ್ಯೆ ಶಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಆಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅವಃ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆಕಾರ ಅಕಾರಗಳಿಗೆ ವರ್ಣ ವಿಪರ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಲೇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. 'ಲೇಟೋಽಡಾಟಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸ್ವರಸವಾಗಿ ಅವಾಃ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇತೆಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ವೈದಾತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜುನಾಃ—ಜೂ ಗತೌ ಧಾತು. ಸೂತ್ರನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಲಜ್ಜ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ 'ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಚಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ ಜುನಾಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಜುನಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜಯೋಗೇಽಪಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಜಾ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಮ್ ಎಂಬ ಯಜ್ಞಬ್ದಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ 'ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಂತಾ—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. |ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ದಲ್ಲಿ ಯಂತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ಯನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವೈದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಶ್ವತೀಃ—'ಉಗಿತಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ ಶಶ್ವತೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ನಕಿರಸ್ಯ ಸಹಂತ್ಯ ಪರ್ಯೇತಾ ಕಯಸ್ಯ ಚಿತ್ |

ವಾಜೋ ಅಸ್ತಿ ಶ್ರವಾಯ್ಃ || ೮ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ನಕಿಃ | ಅಸ್ಯ | ಸಹಂತ್ಯ | ಪರಿಽಽತಾ | ಕಯಸ್ಯ | ಚಿತ್ |

ವಾಜಃ | ಅಸ್ತಿ | ಶ್ರವಾಯ್ಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸಹಂತ್ಯ ಶತ್ರುಣಾಮುಭಿಭವನಶೀಲಾಗ್ನೇ ಅಸ್ಯ ತ್ವದ್ಭಕ್ತಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಕಯಸ್ಯ ಚಿತ್ತ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಪರ್ಯೇತಾ ನಕಿಃ | ಅಕ್ರಮಿತಾ ನಾಸ್ತಿ | ಕಿಂಚಾಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಶ್ರವಾಯ್ಃ ಶ್ರವಣೇ-ಯೋ ವಾಜೋಽಸ್ತಿ | ಬಲವಿಶೇಷೋಽಸ್ತಿ || ಕಯಸ್ಯ | ಯಕಾರೋಪಜನಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಶ್ರವಾಯ್ಃ | ಶ್ರುದಕ್ಷಿಸ್ಪೃಹಿಗ್ರಹಿಭ್ಯ ಆಯ್ಃ | ಉ. ೩-೯೫ | ಇತ್ಯಾಯ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಹಂತ್ಯ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ) ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಕಯಸ್ಯ ಚಿತ್ ಪರ್ಯೇತಾ—ನಿಗ್ರಹಮಾಡಬಲ್ಲ ಯಾವ ಶತ್ರುವೂ ಕೂಡ | ನಕಿಃ—ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ (ಮತ್ತು ಇಂತಹ ಯಜಮಾನನಿಗೆ) | ಶ್ರವಾಯ್ಃ—ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ | ವಾಜಃ—ಶಕ್ತಿಯು ಅಥವಾ ಅನ್ನವು | ಅಸ್ತಿ—ಇದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಭಕ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಶತ್ರುವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನಿಗೆ (ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) ಶಕ್ತಿಯೂ (ಅನ್ನದ್ವಾಹಾರವೂ) ಇದೆಯೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

English Translation.

Subduer of enemies, (Agni) no conqueror of your worshipper ever exists; for his might is well-known.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಕಿಃ—ಹಿಕಂ ನುಕಂ ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವಪದಸಮಾಮ್ನಾಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಒಂಭತ್ತು ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಕಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಕಿಃ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು (ಅಥವಾ ಸಮ ಯೋಚಿತವಾದ ಯಾವಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ) ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಸಹಂತ್ಯ—ಶತ್ರುಣಾಮಭಿಭವನಶೀಲ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ.

ಸರ್ಯೇತಾ—ಸರಿ ಏತೇತಿ ಸರ್ಯೇತಾ ಆಕ್ರಮಿತಾ | ಆಕ್ರಮಿಸುವವನು, ಸೋಲಿಸುವವನು, ಜಯಿಸುವವನು conqueror.

ಕಯಸ್ಯ ಚಿತ್—ಕಸ್ಯ ಚಿತ್ | ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಯ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಾಜಃ—ಬಲವು ಅಥವಾ ಅನ್ನವು.

ಶ್ರವಾಯ್ಯಃ—ಶ್ರವಣೇಯಃ | ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕಯಸ್ಯ—ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಕಿಮಃ ಕಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಟಾಜಿಸಿಜಸಾಂ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಸ್ಯ ಎಂಬ ಅದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಛಂದಸ್ಸಿನಾಗಿ ಮಧ್ಯೆ ಯಕಾರಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕಯಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ರವಾಯ್ಯಃ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ಶ್ರುದಕ್ಷಿಸ್ಪೃಹಿ ಗೃಹಿಭ್ಯಃ ಆಯ್ಯಃ' (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಆಯ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಶ್ರವಾಯ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ವಾಜಂ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿರರ್ವದ್ಭಿರಸ್ತು ತರುತಾ |

ವಿಪ್ರೇಭಿರಸ್ತು ಸನಿತಾ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ನಾಜಂ | ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಃ | ಅವರ್ತಾಭಿಃ | ಅಸ್ತು | ತರುತಾ |

ವಿಪ್ರೇಭಿಃ | ಅಸ್ತು | ಸನಿತಾ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಃ ಸರ್ವೈರನುಷ್ಠಿತವಿಧಿಪೂಜಿತನಾದ | ಸೋಮಗ್ನಿರವರ್ತಾಭಿಃ ಸಂಗ್ರಾಮಂ ತರುತಾ ತಾರಯಿತಾಸ್ತು | ವಿಪ್ರೇಭಿರನುಷ್ಠಿತವಿಧಿಪೂಜಿತನಾದ | ಸನಿತಾ ಫಲಸ್ಯ ದಾತಾಸ್ತು || ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಃ | ವಿಶ್ವೇ ಚರ್ಷಣಯೋ ಯಸ್ಯ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅವರ್ತಾಭಿಃ | ಯು ಗತಾ | ಅನೈಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೆ ಇತಿ ವನಿಸ್ | ಭಿಸ್ತೃವರ್ಣಸ್ತಸಾವನಾಃ | ಪಾ. ೬-೪-೧೨೭ | ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ತೃ ಇತ್ಯಯಮಾದೇಶಃ | ತರುತಾ | ತ್ವಂ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ | ಅಸ್ಮಾದ್ಗ್ರಸಿತಸ್ಯ ಭಿತೇತ್ಯಾದಾ | ಪಾ. ೭-೨-೩೪ | ತ್ವನಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ನಿಸಾತನಾದೇವೇಕಾರಸ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಃ—ಸಕಲ ಮಾನವರಿಂದಲೂ ಪೂಜಿತನಾದ | ಸಃ—ಆ ಅಗ್ನಿಯು | ಅವರ್ತಾಭಿಃ—ಕುದುರೆಗಳಿಂದ (ಕುದುರೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ) | ನಾಜಂ—ಯುದ್ಧವನ್ನು | ತರುತಾ—ದಾಟಿಸುವವನಾಗಿ | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ | ವಿಪ್ರೇಭಿಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಂದ (ಪೂಜಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು) | ಸನಿತಾ—(ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಫಲಗಳ) ದಾತನಾಗಿ | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸಕಲ ಮಾನವರಿಂದಲೂ ಪೂಜಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಕುದುರೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ. ಮತ್ತು ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಂದ ಪೂಜಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮಗೆ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಲಿ.

English Translation.

May he who is worshipped by all men convey us with horses through the battle; may he, praised by the intelligent priests, be the bestower of riches.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಃ—ಸರ್ವೈರನುಷ್ಠೈರುಪೇತಃ | ಸಮಸ್ತ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದವನು. ಮನುಷ್ಯಾಃ ನರಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚರ್ಷಣೇ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚರ್ಷಣಿ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಅರ್ವದ್ಭಿಃ—ಅತ್ಯೈ ಹಯೈಃ | ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಶ್ವನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ವದ್ಭಿಃ ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಅರ್ವಾಸಿ ಸಸ್ತಿರಸಿ ವಾಜ್ಯಸಿ ಎಂದು ಶ್ರುತಿನಾಕೃತಿವಿರುವುದು.

ತರುತಾ—ತಾರಯಿತಾ | ದಾಟಿಸುವವನು, ಪಾರುಮಾಡುವವನು; ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲದೆ ಬದುಕಿ ಬರುವಂತೆಯೂ, ಗೆಲ್ಲುವಂತೆಯೂ ಪಾರುಮಾಡುವವನು.

ವಿಪ್ರೇಭಿಃ—ಮೇಧಾವಿಭಿರ್ಯುತ್ಸಿಗ್ಭಿಃ | ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಯುತ್ಸಿಗ್ಭಿಃಗಳಿಂದ (ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು).

ಸನಿತಾ—ಫಲಸ್ಯ ದಾತಾ | (ಫಲವನ್ನು) ಕೊಡುವವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಃ—ವಿಶ್ವೇ ಚರ್ಷಣಯೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. 'ಬಹು-ವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ವದ್ಭಿಃ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವನಿಷ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಅರ್ವನ್ ಎಂದು ನಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿಷ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅರ್ವಣಸ್ತ್ರಸಾವನೇಶಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಭಿನ್ನ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತೃ ಎಂಬ ಆದೇಶಬರುತ್ತದೆ. ತೃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ವತ್ ಎಂದು ತಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುವುದರಿಂದ ಅರ್ವದ್ಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ತರುತಾ—ತ್ಯ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ಗ್ರಸಿತಸ್ಕಭಿತ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃನ್ನಂತವಾಗಿ ನಿಸ್ಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಾಂತರದಿಂದ ಬಾರದಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಿಸ್ಪಾತದಿಂದಲೇ ಇಟ್ಟಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತರುತ್ಯ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅನಜಾದೇಶ ದೀರ್ಘ ನಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ತರುತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಪ್ರೇಭಿಃ—ವಿಪ್ರ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿಃ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಅತೋಭಿಸ ಐಸ್ .
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ 'ಬಹುವಚನೇರುಲ್ಯೇತ್' (ಪಾ. ಸೂ.
೭-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದರೆ ವಿಪ್ರೇಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಜರಾಬೋಧ ತದ್ವಿವಿಧ್ಯಿ ವಿಶೇವಿಶೇ ಯಜ್ಞಯಾಯ |

ಸ್ತೋಮಂ ರುದ್ರಾಯ ದೃಶೀಕಂ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಜರಾಬೋಧ | ತತ್ | ವಿವಿಧ್ಯಿ | ವಿಶೇವಿಶೇ | ಯಜ್ಞಯಾಯ |

ಸ್ತೋಮಂ | ರುದ್ರಾಯ | ದೃಶೀಕಂ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಪ್ರೋರ್ಯಾಮೇ ಹೋತುರತಿರಿಕ್ತೋಕ್ತೇ ಜರಾಬೋಧ ತದ್ವಿವಿಧೀತಿ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಸ್ತೃಚಃ |
ಯಸ್ಯ ಪಶವೋ ನೋಪಧರೇರನ್ನಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಅತಿರಿಕ್ತೋಕ್ತಾನಿ ಜರಾಬೋಧ ತದ್ವಿವಿಧ್ಯಿ |
ಅ ೯-೧೧ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಜರಾಬೋಧ ಜರಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಬೋಧಮಾನಾಗ್ನೇ ವಿಶೇವಿಶೇ | ತತ್ತದ್ಯಜಮಾನರೂಪ-
ಪ್ರಜಾನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ಯಜ್ಞಯಾಯ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧ್ಯನುಷ್ಠಾನಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ತದೇವ ಯಜನಂ ವಿವಿಧ್ಯಿ |
ಪ್ರವಿಶ | ಯಜಮಾನೋಽಪಿ ರುದ್ರಾಯ ಕ್ರೂರಾಯಾಗ್ನಯೇ ತುಭ್ಯಂ ದೃಶೀಕಂ ದರ್ಶನೀಯಂ ಸಮಾ-
ಚೀನಂ ಸ್ತೋಮಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಕರೋತಿತಿ ಶೇಷಃ | ಅತ್ರ ಯಾಸ್ಮ ಏವಂ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾನ್ | ಜರಾ
ಸ್ತುತಿರ್ಜರತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಸ್ತಾಂ ಬೋಧ ತಯಾ ಬೋಧಯಿತರಿತಿ ನಾ ತದ್ವಿವಿಧ್ಯಿ ತತ್ಕುರು ಮನು-
ಷ್ಯಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಯಜನಾಯ ಸ್ತೋಮಂ ರುದ್ರಾಯ ದರ್ಶನೀಯಂ | ನಿ. ೧೦-೮ | ಇತಿ || ಜರಾ-
ಬೋಧ | ಜ್ಞಾಪ್ ವಯೋಹಾನೌ | ಅತ್ರ ತು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಿದ್ಧಿವಾದಿಭ್ಯೋಽಜ್ಞಃ | ಪಾ. ೩-೩-೧೦೪ |

ಇತ್ಯಜ್ಞಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತಃಪ್ವಾಹ | ಜರಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಬೋಧೋ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಜರಾಬೋಧಃ | ಯದ್ವಾ |
ಜರಯಾ ಬೋಧ್ಯತ ಇತಿ ಜರಾಬೋಧಃ | ಕರ್ಮಣಿ ಘೃಣಾ | ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿವಿಧಿ |
ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ | ಲೋಟೋ ಹಿ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲುಃ | ಅಭ್ಯಾಸಹಲಾದಿಶೇಷಾ |
ಹುರುಲ್ಘೋ ಹೇರ್ಧಿರಿತಿ ಹೇರ್ಧಿರಾದೇಶಃ | ಸತ್ಪ್ರತ್ಯಯೇ | ಯದ್ವಾ | ವಿಷ್ಣು ನ್ಯಾಪ್ತವಿತ್ಯಸ್ಮಾ-
ಲೋಣ್ಯಧ್ಯಮೈಕವಚನೇಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಗುಣಾಭಾವಃ | ವಿಶೇ ವಿಶೇ | ಸಾನೇಕಾಚೇ ಇತಿ ಚತುರ್ಥಾಽ
ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನುದಾತ್ತಂ ಚೇತ್ಯಾಮ್ರೇಡಿತಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಜ್ಞಿಯಾಯ | ಯಜ್ಞರ್ತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಂ
ಘಖಞಾ | ಸಾ. ೫-೧-೭೧ | ಇತಿ ಘಃ | ದೃಶೀಕಂ | ಅನಿದೃಶಿಭ್ಯಾಂ ಚೇತಿ ಕೇಕನ್ತೃತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯಾ-
ವಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ || ೨೩ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಜರಾಬೋಧ—ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ವಿಶೇವಿಶೇ—ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ
ಆಯಾ (ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ) ಯಜಮಾನನ | ಯಜ್ಞಿಯಾಯ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮದ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ | ತತ್—ಆ ದೇವಯಜ್ಞ
ಪ್ರದೇಶವನ್ನು | ವಿವಿಧಿ—ಪ್ರವೇಶಿಸು | (ಆ ಯಜಮಾನನೂ ಕೂಡ) ರುದ್ರಾಯ—ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ
ನಿನಗೆ | ದೃಶೀಕಂ—(ಸಂತೋಷಕರವಾದ) ರಮ್ಯವಾದ | ಸ್ತೋಮಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು (ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸ್ತುತಿವೇದ್ಯನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಮಾನವನ ಯಜ್ಞಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ
ನೀನು ದೇವಯಜ್ಞ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸು. ಆ ಯಜಮಾನನೂ ಸಹ ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ನಿನಗೆ
ಸಂತೋಷದಾಯಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

(O Agni) you who are awakened by praise enter into the oblation
for the completion of the sacrifice that benefits mankind; the worshipper
offers beautiful (or agreeable) prayers to the terrible Agni.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಪ್ಪೋರ್ಯಾಮವೆಂಬ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಅತಿರಿಕ್ತೋಕ್ತವೆಂಬ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಜರಾಬೋಧ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ
ಯಸ್ಯ ಪಶವೋ ನೋಪರಾಧೇರನ್ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅತಿರಿಕ್ತೋಕ್ತಾನಿ ಜರಾಬೋಧ ತದ್ವಿವಿಧಿ ಎಂಬ
ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಆ. ೯-೧೧).

ಜರಾಬೋಧ—ಜರಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಬೋಧಮಾನ | ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುವವನು.
ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಬ್ಬಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು

ಪರಿಸುವರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜರಾಬೋಧ ಎಂದು ನೋದಲಾಗುವ ನೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿ ಪ್ರಬೋಧನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರಿಸಬೇಕು.

ವಿವಿಧಿ—ಪ್ರವಿಶ | ಪ್ರವೇಶಮಾಡು.

ವಿಶೇವಿಶೇ—ಪ್ರತಿ ಪ್ರಜೆಗಾಗಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾರೂಪದಿಂದಿರುವ ಅಥವಾ ಪ್ರಜೆಗಳಾದ ಪ್ರತಿ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿಯೂ.

ಯಜ್ಞಿಯಾಯ—ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ, ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ರುದ್ರಾಯ—ಕ್ರೂರಯಾಗ್ನಿಯೇ | ಕ್ರೂರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಗೆ, ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ದಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ರುದ್ರಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ರೇಭಃ ಜರಿತಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೂರು ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರುದ್ರಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ರುದ್ರಾಯ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಪ್ರಿಯಾನ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಗಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ದೃಶೀಕಂ—ದರ್ಶನೀಯಂ, ಸಮೀಚೀನಂ | ಸುಂದರವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ, ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಯಜಮಾನಃ ಕರೋತಿ—ಯಜಮಾನನು ಮಾಡುವನು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

॥ ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಜರಾಬೋಧ—ಜ್ಯಾಷ್ ವಯೋಹಾನ್ ಧಾತು. ಕ್ಯಾದಿ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಸಿದ್ಧಿದಾದಿಭೋಜ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೪) ಸಿತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಭಿದಾದಿಗಳಿಗೂ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ; ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಋದ್ಯಶೋಜ್ ಗುಣಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಜರ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಆಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಜರಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜರಯಾ ಬೋಧೋ ಯಸ್ಯ ಅಸೌ ಜರಾಬೋಧಃ (ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಬೋಧನವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ) ಅಥವಾ ಜರಯಾ ಬೋಧ್ಯತೇ ಇತಿ ಜರಾಬೋಧಃ ಬುಧ ಅವಗಮನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಘೂಪಧಗುಣಬಂದರೆ ಬೋಧ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸುಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಜರಾಬೋಧ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವಿಧಿ—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತು. ಲೋಡಿನ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಶ್ಲ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿವಿಶ್+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹುರುಲ್ಘೋ ಹೇರ್ಥಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೧)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ವ್ರತ್ಯಭ್ರಷ್ಟ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿ ರುವುದರಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವತ್ವ ಸಂಧಿಯು ಬಂದರೆ ಧಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿವಿಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಿಷ್ಲ ವ್ಯಾಪ್ತ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ವಿವಿಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ನಿಜಾಂ ತ್ರೆಯಾಣಾಂ ಗುಣಃ ಶ್ಲಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಾಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ನಿಶೇವಿಶೇ—ನಿಟ್ ಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನರೂಪ 'ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತ್ರತೀಯಾದಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೀಪ್ಸಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅನುದಾತ್ತಂ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತವಾದಾಗ ಪರರೂಪವು ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಿಯಾಯ—ಯಜ್ಞರ್ತ್ವಿಕ್ಭ್ಯಾಂ ಘಖಿಞೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಹತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಆಯನೇಯೀ ನಿಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಿಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಿಯಾಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೃಶೀಕಮ್—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ 'ಅನಿದೃಶಿಭ್ಯಾಂ ಚ' (ದಶ. ಪಾ. ೩) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಕೇಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೇಕನಿನಲ್ಲಿ ಈಕ ಎಂದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದೃಶೀಕಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೇಕನಿನಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೃಶೀಕಂ ಎಂಬುದು ಅದೃಶಾದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಸ ನೋ ಮಹಾ ಅನಿಮಾನೋ ಧೂಮಕೇತುಃ ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರಃ |
ಧಿಯೇ ವಾಚಾಯ ಹಿನ್ವತು || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ನಃ | ಮಹಾನ್ | ಅನಿಮಾನಃ | ಧೂಮಕೇತುಃ | ಪುರುಚಿನ್ದ್ರಃ |
ಧಿಯೇ | ವಾಜಾಯ | ಹಿನ್ವತು || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಂಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸೋಽಗ್ನಿನೋಽಸ್ಮಾದ್ಧಿಯೇ ಕರ್ಮಣೇ ವಾಜಾಯಾನ್ನಾಯ ಚ ಹಿನ್ವತು | ಪ್ರೀಣಯತು |
ಕೇದೃಶಃ | ಮಹಾನ್ ಗುಣಾಧಿಕಃ ಅನಿಮಾನೋ ನಿಮಾನವರ್ಜಿತಃ | ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಧೂಮ-
ಕೇತುರ್ಧೂಮೇನ ಜ್ವಾಹ್ಯಮಾನಃ ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರೋ ಬಹುದೀಪ್ತಿಃ || ಮಹಾ ಅನೀತ್ಯತ್ರ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ
ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಾನುನಾಸಿಕಾವುಕ್ತೌ | ಅನಿಮಾನಃ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ನಿಮಾನೋಽಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ
ನೌ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧೂಮಕೇತುಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ | ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರಃ | ಚದಿ ಆಹ್ಲಾದನೇ ದೀಪ್ತೌ ಚ | ಅಸ್ತಾತ್ಸ್ವಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕರ್ತರಿ
ರಕ್ | ಪುರುಶ್ಚಾಸೌ ಚಂದ್ರಶ್ಚೇತಿ ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹ್ರಸ್ವಾಚ್ಚಂದ್ರೋತ್ಪರಪದೇ ಮಂತ್ರೇ |
ಪಾ. ೬-೧-೧೫೦ | ಇತಿ ಸುಖ | ತಸ್ಯ ಶ್ವಪ್ತೇನ ಶಕಾರಃ | ಧಿಯೇ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಚತುರ್ಥ್ಯಾ
ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹಿನ್ವತು | ಹಿವಿ ಪ್ರೀಣನಾರ್ಥಃ | ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋರಿತಿ ನುಮ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮಹಾನ್—ಗುಣಗಳಿಂದ ದೊಡ್ಡವನೂ, | ಅನಿಮಾನಃ—ಮಿತಿಯಿಲ್ಲದವನೂ | ಧೂಮಕೇತುಃ—
ಹೊಗೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನೂ | ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರಃ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ | ಸಃ—ಆ
ಅಗ್ನಿಯು | ನಃ—ನಮ್ಮ (ನ್ನು) | ಧಿಯೇ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ವಾಜಾಯ—ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿಯೂ |
ಹಿನ್ವತು—ಸಂತೋಷಗೊಳ್ಳಲಿ. (ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ದೊಡ್ಡವನೂ, ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನನೂ, ಹೊಗೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನೂ ಮತ್ತು
ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಿಂದ ತಾನು ಸಂತೋಷಪಟ್ಟು ನಮ್ಮನ್ನು
ಅನ್ನದಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಲಿ.

English Translation.

May the great, illimitable, smoke-bannered and brilliant; Agni be
pleased with our rite and grant (inspire) us food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅನಿಮಾನಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ನಿಮಾನೋಽಸ್ಯೇತಿ | ನಿಮಾನವರ್ಜಿತಃ | ನಿಯತಪರಿಮಾಣವರ್ಜಿತಃ ಪರಿಮಾಣ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲೆ ಇಲ್ಲದಿರುವ; ಅನಂತ, illimitable.

ಧೂಮಕೇತುಃ—ಧೂಮ ಎಂದರೆ ಹೊಗೆಯೇ ಧ್ವಜವಾಗಿವುಳ್ಳವನು. ಅಗ್ನಿಯ ಧ್ವಜವು ಹೊಗೆಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. having smoke as flag.

ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರಃ—ಚಿದಿ ಆಹ್ಲಾದನೇ ದೀಪ್ತಾ ಚ | ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರೋ ಬಹುದೀಪ್ತಿಃ | ಬಹುಪ್ರಕಾರ ಮಾನನಾದವನು.

ಧಿಯೇ—ಕರ್ಮಣೇ | ಪ್ರಜ್ಞಾಯೈ || ಅಪಃ ಅಪ್ಪಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಧೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧) ಕರ್ಮವೆಂದೂ, ಕೇತಃ ಕೇತುಃ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಧೀಃ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೧೩) ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಇಲ್ಲಿ ಧಿಯೇ ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳು ಪೂರ್ಣವಾಗುವಂತೆಯೂ ನಮಗೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದರೆ ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವಾಜಾಯ—ಅನ್ನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸ ಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹಿಂಸಿತು—ಪ್ರೀಣಯತು | ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಕೊಡಲಿ. ಅಗ್ನಿಯು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಅಥವಾ ಪ್ರೀತನಾಗಿ ನಮಗೆ ಅನ್ನದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹಾನ್—‘ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಟ್ಪರದಲ್ಲರು ವಾಗ ದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಆತೋಟಿನಿತ್ಯಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಟ್ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಿಮಾನಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ನಿಮಾನೋಽಸ್ಯ ಸಃ ಅನಿಮಾನಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ‘ನೌ ಸುಭ್ಯಾಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನೌನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧೂಮಕೇತುಃ—ಧೂಮಃ ಕೇತುಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಧೂಮಕೇತುಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ‘ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಸಮಾಸದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರಃ—ಚಿದಿ ಆಹ್ಲಾದನೇ ದೀಪ್ತಾ ಚ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಸ್ಥಾಯಿ-ತೌ ವಂಚಿ’ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ’

(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುರುಶ್ವಾಸೌ ಚಂದ್ರಶ್ಚ ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರಃ ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸ. 'ಸಮಾಸಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಹ್ರಸ್ವಾಚ್ಚಂದ್ರೋತ್ತರಪದೇ ಮಂತ್ರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಪದವು ಉತ್ತರಪದವಾದುದರಿಂದ ಚಂದ್ರಪದಕ್ಕೆ ಸುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುರುಸಚಂದ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ವತ್ವಸಂಧಿಯಿಂದ ಶಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಿಯೇ—ಧೀಶ್ಯಬ್ದದ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ರೂಪ. 'ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತುತೀಯಾದಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿನ್ವತು—ಹಿವಿ ಪ್ರೀಣನೇ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ವಿರುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಮ್ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಹಿನ್ವತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ರೇವಾ^೧ನಿವ^೨ ವಿಶ್ವ^೩ತಿರ್ದೈವ್ಯಃ^೪ ಕೇತುಃ^೫ ಶೃಣೋತು^೬ ನಃ^೭ |

ಉಕ್ಥೈರಗ್ನಿ^೮ ಬೃಹದ್ಭಾನುಃ^೯ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ರೇವಾನ್ & ಇವ | ವಿಶ್ವತಿಃ | ದೈವ್ಯಃ | ಕೇತುಃ | ಶೃಣೋತು | ನಃ |

ಉಕ್ಥೈಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಬೃಹತ್ & ಭಾನುಃ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸೋಗ್ನಿರುಕ್ಥೈಃ ಸೋತ್ರೈರ್ಯುಕ್ತಾನ್ ಸೋಸ್ಮಾನ್ ಶೃಣೋತು | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ರೇವಾನಿವ | ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಧನವಾನ್ ರಾಜಾ ವಂದಿನಾಂ ಸೋತ್ರಂ ಶೃಣೋತಿ ತದ್ಭತ್ | ಕೀದೃಶಃ |

ವಿಶ್ವತಃ ಪ್ರಜಾಪಾಲಕೋ ದೈವ್ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧೀ | ಅಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾಂ ಹೋತಾ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೪ | ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ | ಕೇತುರ್ದೂತವಜ್ಞಾಪಕಃ | ಅಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾಂ ದೂತ ಆಸೀತ್ | ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೮-೫ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಬೃಹದ್ವಾನುಃ ಪ್ರಾಥರಶ್ಮಿಃ || ಸ ರೇವಾನ್ | ಏತತ್ತ-ಮೋಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೩೨ | ಇತಿ ಸೋಲೋಪಃ | ರಯೇರ್ಮತೌ ಬಹುಲಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಸರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಅದ್ಗುಣಃ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ಸಂ | ಆರೇಶಬ್ಧಾಚ್ಚ ಮತುಪ ಉದಾ-ತ್ತತ್ವಂ | ವಿಶ್ವತಃ | ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬೃಹದ್ವಾನುಃ | ಬಹು-ವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವತಃ—ಪ್ರಜಾಪಾಲಕನೂ | ದೈವ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯೂ | ಕೇತುಃ—(ದೇವತೆಗಳ) ದೂತನೂ | ಬೃಹದ್ವಾನುಃ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಕಗಳಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ | ಸಃ ಅಗ್ನಿಃ—ಆ ಅಗ್ನಿಯು | ರೇವಾನ್ ಇವ—ಐಶ್ವರ್ಯವಂತನಾದ ದೊರೆಯು (ವಂದಿಗಳ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಕೇಳುವಂತೆ) | ಉಕ್ತೈಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ (ಕೂಡಿದ) | ಷಃ—ನಮ್ಮನ್ನು (ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು) | ಶೃಣೋಮು—ಕೇಳಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಜಾಪಾಲಕನೂ, ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯೂ, ದೇವತೆಗಳ ದೂತನೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಧನವಂತನಾದ ದೊರೆಯು ಹೊಗಳುವುದೂ ಅದರಿಂದ ಅವರು ಸಂತೋಷಪಡುವುದೂ ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

English Translation.

May Agni, of vast splendour, the lord of men, the invoker and messenger of gods hear us through our prayers as a wealthy king listens to his followers.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ರೇವಾನಿವ—ಛಂದಸಾನ್ ರಾಜಾ | ಐಶ್ವರ್ಯವಂತನಾದ ರಾಜನು ಅಥವಾ ಐಶ್ವರ್ಯವಂತನಾದ ಪುರುಷನು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನರು ಐಶ್ವರ್ಯವಂತನನ್ನು ಹೊಗಳುವುದೂ ಅದರಿಂದ ಅವರು ಸಂತೋಷಪಡುವುದೂ ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

ವಿಶ್ವತಃ—ಪ್ರಜಾಪಾಲಕಃ | ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯು.

ದೈವ್ಯಃ—ದೇವಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನು. ಅಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವವನು ಆದುದರಿಂದ ದೂತನೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವೈ

ದೇವಾನಾಂ ದೋತಾ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೪) ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾಂ ದೂತ ಆಸೀತ್ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೮-೫) ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿರುವವು.

ಕೇತುಃ—ಕೇತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ದೂತನಂತೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಜ್ಞಾಪಿಸುವವನು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೇತು=ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಬೃಹದ್ಭಾನುಃ—ಪ್ರಾಥರಶ್ಮಿಃ | ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಎಂದರೆ ದಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ರಶ್ಮಿಗಳುಳ್ಳವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ ರೇವಾನ್—ಸಸ್+ರೇವಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಏತತ್ತದೋಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಲ್ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಚ್ಚಬ್ದದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ.

ರೇವಾನ್—' ರಯೇರ್ಮತೌ ಬಹುಲಂ ' (ವಾ. ೩೪-೭೩) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಯಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತುಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ರಯಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ಹೋದಲು ಎರಡು ವರ್ಣವಿದ್ದರೂ ' ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೭) ಎಂದು ನಿಸ್ಥೆ ಧರ್ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ರ+ಇ+ಅ+ಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಅಕಾರ ಇಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ ರೇಮತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ' ಛಂದಸೀರಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಇಕಾರಾಂತ ರೇಫಾಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಸಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ನಾಮ್ ಸುಲೋಪ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ರೇವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ' ಆರೇಶಬ್ಧಾಚ್ಚ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸ್ ಪಿತೃದರೂ ರೇ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ರೇವಾನ್+ಇವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವೂ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಬರುತ್ತವೆ.

ವಿಶ್ವತಿಃ—ವಿಶಾಂ ಪತಿಃ ವಿಶ್ವತಿಃ ' ಸಮಾಸಸ್ಯ ' (೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ' ಪರಾದಿಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೃಹದ್ಭಾನುಃ—ಬೃಹತಃ ಭಾನವಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಬೃಹದ್ಭಾನುಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ' ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಕಾರೋತ್ತರ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನಮೋ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯೋ ನಮೋ ಯುವ-
 ಭ್ಯೋ ನಮ ಆಶಿನೇಭ್ಯಃ |
 ಯಜಾಮ ದೇವಾನ್ಯದಿ ಶಕ್ನವಾಮ ಮಾ ಜ್ಯಾಯಸಃ ಶಂಸಮಾ
 ವೃಕ್ತಿ ದೇವಾಃ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಮಃ | ಮಹತ್ ಭ್ಯಃ | ನಮಃ | ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯಃ | ನಮಃ | ಯುವ ಭ್ಯಃ |
 ನಮಃ | ಆಶಿನೇಭ್ಯಃ |
 ಯಜಾಮ | ದೇವಾನ್ | ಯದಿ | ಶಕ್ನವಾಮ | ಮಾ | ಜ್ಯಾಯಸಃ | ಶಂಸಂ |
 ಆ | ವೃಕ್ತಿ | ದೇವಾಃ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯೋಃ ಸ್ತುಗಾದಾಪನಾತ್ಪೂರ್ವಭಾವಿನಿ ಜಪೇ ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯ ಇತ್ಯೇಷಾಃ
 ಬ್ರಹ್ಮಾದನೇ ಪ್ರಾಶಿಷ್ಠ್ಯಮಾಣ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂರ್ಯೋ ನೋ ದಿವಸ್ಪಾತು ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನಮೋ
 ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯಃ | ಅ. ೧-೪ | ಇತಿ ಸೂಕ್ರಿತಂ ||

ಅಗ್ನಿನಾ ಪ್ರೇರಿತಃ ಶುನಃಶೇಪೋ ವಿಶ್ವಾನ್ನೇವಾನನಯಾ ತುಷ್ಟಾವ | ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾಯತೇ |
 ತಮಗ್ನಿರುನಾಚ | ವಿಶ್ವಾನ್ನ ದೇವಾನ್ ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ಸೋತ್ಸ್ರಕ್ಸ್ವಾಮ ಇತಿ ಸ ವಿಶ್ವಾನ್ನೇವಾಂಸ್ತುಷ್ಟಾವ
 ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನಮೋ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯ ಇತ್ಯೇತಯರ್ಚಾ | ಐ- ಬ್ರಾ. ೭-೧೬ | ಇತಿ || ಮಹಾಂತೋ
 ಗುಣೈರಧಿಕಾಃ | ಅರ್ಭಕೋ ಗುಣೈರ್ನೂರ್ನಾಃ ಯುವಾನಸ್ತರುಣಾಃ | ಆಶಿನಾ ವಯಸಾ ವ್ಯಾಸ್ತಾ
 ವೃದ್ಧಾಃ | ಯಥೋಕ್ತಚಿತುರ್ವಿಧದೇಹಯುಕ್ತೇಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ನಮೋಽಸ್ತು | ಯದಿ ಶಕ್ನವಾಮ
 ಕಥಂಚಿದ್ಧನಾದಿಸಂಪತ್ತಾ ಶಕ್ತಾಶ್ಚೇತ್ತದಾನೀಂ ದೇವಾನ್ಯಜಾಮ | ಹೇ ದೇವಾ ಜ್ಯಾಯಸೋ

ಜ್ಯೇಷ್ಠಸ್ಯ ದೇವತಾವಿಶೇಷಸ್ಯ ಆ ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಸೃತಂ ಶಂಸಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಮಾ ವ್ಯಕ್ತಿ | ಅಹಂ ವಿಚ್ಛಿನ್ನಂ
ಮಾ ಕಾರ್ಷಂ || ಅಶಿನೇಭ್ಯಃ | ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತ | ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ಪಾಪಿ | ಉ. ೨-೪೯ | ಇತ್ಯಾಣಾದಿಕ
ಇನಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಜಾಮ | ಶಪಃ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ
ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಶಕ್ನವಾಮ | ಶಕ್ನ್ ಶಕ್ತ | ಅಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಸಿಚ್ಛೇತಿ ತಿಜಃ
ಸಿದ್ವದ್ಭಾವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಸತಿ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ನಿಪಾತ್ಯೇರ್ಯದ್ಯದಿಹಂತೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ಜ್ಯಾಯಸಃ | ಪ್ರಶಸ್ಯಶಬ್ದಾದೀಯಸುನಿ ಜ್ಯ ಚ | ಪಾ. ೫-೩-೬೦ | ಇತಿ ಜ್ಯಾದೇಶಃ | ಜ್ಯಾದಾದೀ-
ಯಸಃ | ಪಾ. ೬-೪-೧೬೦ | ಇತೀಯಸುನ ಈಕಾರಸ್ಯಾತ್ವಂ | ಸಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಂಸಂ |
ಹಲಶ್ಚೇತಿ ಘಾ | ವ್ಯಕ್ತಿ | ಓ ವ್ರಶ್ನಾ ಛೇದನೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದೋತ್ತಮಪುರುಷೈಕವಚ-
ನಮಿಟ್ | ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ | ಸ್ವರಿತಸೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಇಡಭಾವಃ ಸ್ತೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಿತ್ಯುಪಧಾಸ-
ಕಾರಲೋಪಃ | ವ್ರಶ್ನಾದಿನಾ ಷತ್ವಂ | ಷಢೋಃ ಕಃ ಸೀತಿ ಕತ್ವಂ | ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯೋರಿತಿ ಷತ್ವಂ |
ನ ಮಾಜ್ಯೋಗ ಇತ್ಯಡಭಾವಃ || ೨೪ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮಹದ್ಭ್ಯಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂಜ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ (ದೊಡ್ಡವರಿಗೆ) | ನಮಃ—ನಮ
ಸ್ಕಾರವು | ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯಃ—(ಅವರಿಗಿಂತಲೂ ಕೊಂಚ) ನ್ಯೂನವಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ (ಬಾಲಕರಿಗೆ) |
ನಮಃ—ನಮಸ್ಕಾರವು | ಯುವಭ್ಯಃ—ಯುವಕರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ನಮಃ—ನಮಸ್ಕಾರವು | ಅಶಿನೇಭ್ಯಃ—
ವೃದ್ಧರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ನಮಃ—ನಮಸ್ಕಾರವು | ಯದಿ ಶಕ್ನವಾಮ—(ನಮಗೆ) ಎಷ್ಟು ಶಕ್ತಿಯಿದೆಯೋ
ಅಷ್ಟು | ದೇವಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಯಜಾಮ—ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ | ದೇವಾಃ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ |
ಜ್ಯಾಯಸಃ—ಜ್ಯೇಷ್ಠರಾದ ದೇವತೆಗಳ | ಆ ಶಂಸಂ—ಸರ್ವಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಹೊರಟ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಮಾ ವ್ಯಕ್ತಿ—
ನಾನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶುನಃಶೇಷನು ಇದುವರೆಗೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲು ಅಗ್ನಿಯು ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಶುನಶೇಷನನ್ನು ಕುರಿತು
ನೀನು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದ ಬಳಿಕ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ನಿನ್ನ ಪಾಶಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಬಂಧಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ
ಮಾಡುವೆವು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅದರಂತೆ ಶುನಃಶೇಷನು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ—

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವರಾದ ಎಂದರೆ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪೂಜ್ಯರಾದವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡುವೆನು; ಗುಣದಲ್ಲಿ
ಸ್ವಲ್ಪ ಕಮ್ಮಿಯಾದ ಬಾಲ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುವೆನು; ಯುವಕರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ
ನಮಸ್ಕಾರವು; ವಯೋವೃದ್ಧರಾದ ಎಂದರೆ ಹಿರಿಯರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಂದಿಸುವೆನು. ನಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯಿರುವಷ್ಟು
ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಕೈಲಾದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಆರಾಧಿಸುವೆನು. ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ
ಈ ರೀತಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದನ್ನು ನಾನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ (ಮಾಡುತ್ತಲೇ ಇರುವೆನು).

English Translation.

Adoration to the great gods ; adoration to the small gods ; adoration to the young and adoration to the old (gods) ; we worship all the gods as well as we are able ; may I not omit the praise of all these great divinities.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿಪ್ರಾರ್ಥನಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರೇರಿತನಾದ ಶುನಶ್ವೇಪನು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು (ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಷ್ಟಿಯಾಗಿ) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ತಮಗ್ನಿರುವಾಚೆ ವಿಶ್ವಾನ್ನ ದೇವಾನ್ ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರಷ್ಟ್ಯಾಮ ಇತಿ ಸ ವಿಶ್ವಾನೈವಾಂಸ್ತು
ಷ್ಪಾವ ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನಮೋ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯ ಇತ್ಯೇತಯರ್ಚಾ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ ೭-೧೬)

ಎಂದು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು.

ಮಹದ್ಭ್ಯಃ—ಮಹಾಂತೋ ಗುಣೈರಧಿಕಾಃ ತೇಭ್ಯಃ | ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾದ ದೇವತೆಗಳು.

ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯಃ—ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಕಮ್ಮಿಯಾದವರು (ಬಾಲಕರು).

ಯುವಭ್ಯಃ—ತರುಣರು.

ಅಶಿನೇಭ್ಯಃ—ಅಶಿನಾ ವಯಸಾ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ವೃದ್ಧಾಃ | ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧರಾದವರು, ಹಿರಿಯರು.

ಜ್ಯಾಯಸಃ—ದೊಡ್ಡವರು, ಶ್ರೇಷ್ಠರು, ಉತ್ತಮಗುಣೋಪೇತರು ಅಥವಾ ವಯಸ್ಸಿನಿಂದ ಹಿರಿಯರಾದವರು.

ಮಾ ವೃಕ್ಷಿ—ಓವೃಕ್ಷಾ ಭೇದನೇ | ವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಮಾಡುತ್ತಲೇ ಇರುವೆನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಶಿನೇಭ್ಯಃ—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. ‘ಬಹುಲಮನ್ಯಶ್ರಾಪಿ’ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಇನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಶಿನೇಭ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಚಿತಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜಾಮ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾ ಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋದುತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯಜಾಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ‘ತಾಸ್ಯನು—

ದಾತ್ರೇತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಶಕ್ನವಾಮು—ಶಕ್ನ್ಯ ಶಕ್ತೌ ಧಾತು. ಲೋಡುತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸ್ಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯಸಿಚ್ಛ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ 'ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಚುಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚು ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಕ್ನ್ಯ+ಅಮ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ ಅವಾ ದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಶಕ್ನವಾಮು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಟಿಗೆ ಪಿತ್ವವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ ಅನು ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಶಕ್ನವಾಮು ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದಿ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ನಿಸಾತ್ಯೈರ್ಯದ್ಯದಿಹಂತೆ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜ್ಯಾಯಸಃ—ಅತಿಶಯೇನ ಪ್ರಶಸ್ಯಃ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಯಸುನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಜ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಯ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಜ್ಯ+ಈಯಸು ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಜ್ಯಾದಾದೀ ಯಸಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಯಸುವಿನ ಆದಿಯ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಜ್ಯಾಯಸು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಸ್ಮಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜ್ಯಾಯಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಯಸುವಿನಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಂಸಮ್—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. 'ಹಲಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘರ್ಷಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶಂಸಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಕ್ಷಿ—ಓ ವೃಶ್ಚ ಛೇದನೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದಿ 'ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃಶ್ಚ+ಇ, ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚ್ಚಿ ಲುಜಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಚ್ಚಿಗೆ 'ಚ್ಚೀಃ ಸಿಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ವರತಿ ಸೂತಿ ಸೂಯತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃಶ್ಚ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಕಾರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಶಕಾರವಾದುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗದ ಅದಿಭೂತವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ವೃಶ್ಚ ಭ್ರಷ್ಟ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಷತ್ವವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ, ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃಷ್+ಸು+ಇ, ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದೇಶ

ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ' (ಸಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಕಾರ ಷಕಾರ ಯೋಗದಿಂದ ಹ್ವಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃಕ್ಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾಜ್ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ' ನಮಾಜ್ ಯೋಗೇ ' (ಸಾ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಳಕ್ಕೆ ಅಡಾಗವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಯತ್ರ ಗ್ರಾವೇತಿ ಸಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ನವಚರ್ಫಂ | ಅದಿತಃ ಷಡನುಷ್ಟುಭಃ | ಆಯಜೇ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ಗಾಯತ್ರೈಃ | ಅದಿತಶ್ಚತಸ್ಯಣಾಮಿಂದ್ರೋ ದೇವತಾ | ತತೋ ದ್ವೇ ಉಲೂಖಲ ದೇವತ್ಯೇ | ತದನಂತರಭಾವಿನ್ಯಾವುಲೂಖಲಮುಸಲೋಭಯದೇವತಾಕೇ | ಅಂತ್ಯಾಯಾ ಉಚ್ಚಿಷ್ಟ- ಮಿತ್ಯಸ್ಯಾ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಾಧಿಷವಣಚರ್ಮಸೋಮಾನಾಮನ್ಯತಮೋ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚ ಬೃಹದ್ದೇವತಾ- ಯಾಮುಕ್ತಂ | ಚರ್ಮಾಧಿಷವಣೇಯಂ ವಾ ಸೋಮಂ ವಾಂತ್ಯಾ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಬೃ. ೩-೪೧೧ | ಇತಿ | ತದುತ್ತಮನುಕ್ರಮಣ್ಯಂ | ಯತ್ರ ಗ್ರಾವಾ ನವ ಷಳನುಷ್ಟುಭಾದಿ ಯಚ್ಚಿದ್ವೈಲೂಖಲ್ಯಾ ಪರೇ ಮಾಸಲ್ಯಾ ಚ ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಸ್ಯಾಂತ್ಯಾ ಚರ್ಮಪ್ರಶಂಸಾ ವೇತಿ || ಆದ್ಯಾಶ್ಚತಸ್ತೋಂ- ಜಃಸವೇ ಹೋಮೇ ವಿನಿಯುಕ್ತಾಃ | ಸಂಚಮ್ಯಾದ್ಯಾಶ್ಚತಸ್ತೋಂಭಿಷವೇ | ಅಂತ್ಯಾ ದ್ರೋಣಕಲಶೇ ಸೋಮಾವನಯನೇ | ತಥಾ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಅಥ ಹೈತಂ ಶುನಃಶೇಪೋಂಜಃಸವಂ ದದರ್ಶ ತಮೇ- ತಾಭಿಶ್ಚತಸ್ಯಭಿರಭಿಸುಷಾವ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತ್ವಂ ಗೃಹೇ ಗೃಹ ಇತ್ಯೆಭೈನಂ ದ್ರೋಣಕಲಶಮಭ್ಯವನಿನಾಯೋ- ಚ್ಚಿಷ್ಟಂ ಚಮ್ನೋರ್ಭರೇತೈತಯರ್ಚಾಥ ಹಾಸ್ಮಿನ್ನನ್ನಾರಬ್ಧೇ ಪೂರ್ವಾಭಿಶ್ಚತಸ್ಯಭಿಃ ಸಸ್ವಾಹಾಕಾರಾ- ಭಿರ್ಜುಹವಾಂಚಕಾರ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೭ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು- ಯತ್ರ ಗ್ರಾವಾ ಎಂಬುದು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಮೊದಲಿನ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನವು; ಆಯಜೇ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಮೊದಲನೇ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನು

ದೇವತೆಯು; ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಉಲೂಖಲವು ದೇವತೆಯು; ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಉಲೂಖಲ ಮತ್ತು ಮುಸಲಗಳು ದೇವತೆಯು; ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ಅಧಿಷವಣಚರ್ಮ, ಅಥವಾ ಸೋಮ ಇವರು ದೇವತೆಗಳು. ಈ ವಿಷಯವು ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ಎಂಬ ಶಾಂಕೋಕ್ತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ—
 ಚರ್ಮಾಧಿಷವಣೇಯಂ ವಾ ಸೋಮಂ ವಾಂತ್ಯಾ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಬೃ. ೩-೪೧೧ | ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು
 ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ—ಯತ್ರ ಗ್ರಾನಾ ನವ ಸಳನುಷ್ಪಬಾದಿ ಯಚ್ಚಿದ್ಧ್ಯಾ ಉಲೂಖಲ್ಯಾ ಪರೇ
 ಮಾಸಲ್ಯಾ ಚ ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಸ್ಯಾಂತ್ಯಾ ಚರ್ಮಪ್ರಶಂಸಾ ನೇತಿ | ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.
 ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—ಮೊದಲನೆಯ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅಂಜಸ್ಸವವೆಂಬ ಹೋಮದಲ್ಲಿ
 ವಿನಿಯೋಗವು; ಐವರಿಂದ ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಷವಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ವಿನಿಯೋಗವು; ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ
 ದ್ರೋಣಕಲಶವೆಂಬ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಶೇಖರಿಸುವ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸುರಿಯುವಾಗ ಪಠಿಸ
 ಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ವಿನಿಯೋಗವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಅಥ ಹೈತಂ ಶುನಃಶೇಪೋಂಜಸ್ಸವಂ ದದರ್ಶ ತನೇತಾಭಿಶ್ಚ ತಸ್ಯ ಭಿರಭಿಸುಷಾವ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತ್ವಂ
 ಗೃಹೇ ಗೃಹ ಇತ್ಯಥೈನಂ ದ್ರೋಣಕಲಶಮುಭ್ಯವನಿನಾಯೋಚ್ಚಿಷ್ಟಂ ಚಮ್ನೋರ್ಭರೇತ್ಯೇ-
 ತಯರ್ಚಾಥ ಹಾಸ್ಮಿನ್ನನ್ನರಬ್ಧೇ ಪೂರ್ವಾಭಿಶ್ಚ ತಸ್ಯ ಭಿಃ ಸಸ್ವಾಹಾಕಾರಾಭಿರ್ಜುಹವಾಂ
 ಚಕಾರ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೭ | ಇತಿ |

ಎಂದು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಇದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಶುನಶೈಪೋಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿಯೇ
 ವಿವರಿಸುವೆವು.

ಸೂಕ್ತ—೨೮

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೨೮ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೨೫, ೨೬ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಂಖ್ಯೆ—೯ ||

|| ಋಷಿಃ—ಶುನಃಶೇಪ ಆಚೇಗರ್ತಿಃ ||

|| ದೇವತಾ—೧-೪. ಇಂದ್ರಃ | ೫-೬. ಉಲೂಖಲಂ || ೭-೮. ಉಲೂಖಲಮುಸಲಾ |

೯. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಅಧಿಷವಣಚರ್ಮ ವಾ ಸೋಮೋ ವಾ ||

|| ಭಂದಃ—೧-೬. ಅನುಷ್ಟುಪ್ | ೭-೯. ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯತ್ರ ಗ್ರಾ¹ನಾ ಪೃ²ಥುಬು³ಧ್ನಃ ಉ⁴ಧ್ವಾ⁵ ಭವ⁶ತಿ ಸೋ⁷ತವೇ |

ಉ⁸ಲೂ⁹ಖಲ¹⁰ಸುತಾನಾ¹¹ಮವೇ¹²ದ್ವಿ¹³ನ್ದ್ರ ಜ¹⁴ಲ್ಲು¹⁵ಲಃ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ರ | ಗ್ರಾ¹ನಾ | ಪೃ²ಥು³ಬು⁴ಧ್ನಃ | ಉ⁵ಧ್ವಾ⁶ | ಭವ⁷ತಿ | ಸೋ⁸ತವೇ |

ಉ⁹ಲೂ¹⁰ಖಲ¹¹ಸುತಾನಾಂ | ಅ¹²ವೇ | ಇ¹³ತ್ | ಉ¹⁴ಂ ಇ¹⁵ತಿ | ಇ¹⁶ನ್ದ್ರ | ಜ¹⁷ಲ್ಲು¹⁸ಲಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ನಂಜಃಸವೇ ಕರ್ಮಣಿ ಸೋತವೇ^೧ಭಿಷವಾರ್ಥಂ ಗ್ರಾನಾ ಪಾಪಾಣಿಃ
ಪೃಥುಬುಧ್ನಃ ಸ್ಥೂಲಮೂಲ ಉಧ್ವಾ ಉನ್ನತೋ ಭವತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನರ್ಮಣ್ಯಃ ಉಲೂಖಲಸುತಾನಾಮುಲೂ-
ಖಲೇನಾಭಿಷುತಾನಾಂ ರಸಮವೇತ್ ಸ್ವಕೀಯತ್ವೇನಾವಗತ್ಯೈವ ಜಲ್ಲುಲಃ | ಭಕ್ಷಯ || ಪೃಥುಬುಧ್ನಃ |
ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಭವತಿ | ನಿಪಾತೈರ್ಯದ್ಯದಿಹಂತೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ಸೋತವೇ | ಪೂರ್ವಾ ಅಭಿಷವೇ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತಿ ತವೇನ್ವತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಉಲೂಖಲಸುತಾನಾಂ | ಉಲೂಖಲೇನ ಸುತಾನಾಂ | ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ | ಜಲ್ಲುಲಃ | ಗಲ ಅದನೇ | ಅಸ್ಮದ್ಯಜೋ ಲುಕಿ ಲೇಣ್ಮಧ್ಯಮೈಕವಚಿನೇ ಲೇಟೋಽ-
ಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪ ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಉಪಧಾಯಾ ಉತ್ವಂ ಚ ಹಲಾದಿಶೇ-
ಷಾಭಾವಶ್ಚ ಸೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಸೋತವೇ—ಹಿಂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ |
ಪೃಥುಬುಧ್ನಃ—ಅಗಲವಾದ ಅಡಿ ಭಾಗವುಳ್ಳ | ಗ್ರಾನಾ—ಕಲ್ಲು | ಉಧ್ವಾಃ ಭವತಿ—ಮೇಲಕ್ಕೆದ್ದು
ನಿಂತಿದೆಯೋ (ಅ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) | ಉಲೂಖಲಸುತಾನಾಂ—ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಿದ (ಸೋಮರಸವನ್ನು) |
ಅವೇದು—(ನಿನ್ನ ದೆಂಬುದಾಗಿ) ತಿಳಿದುಕೊಂಡೇ | ಜಲ್ಲುಲಃ—ಸೇವಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಗಲವಾದ ತಳಭಾಗವುಳ್ಳ ಕಲ್ಲು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒರಳಿನ ಮೇಲೆದ್ದು ನಿಂತಿದೆಯೋ ಆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಿರತಕ್ಕ ಸೋಮರಸವನ್ನು ನಿನ್ನದೇ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಸೇವಿಸು

English Translation.

Indra, in the sacrifice in which flat-bottomed stone is raised to press the Soma-juice, partake of that Soma expressed in the mortar.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಅಗಲವಾದ ತಳಭಾಗವೂ ಕೈಯಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕಲ್ಲನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಒರಳಿನಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ ಹಿಂಡಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಇಂತಹ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟು ನಿಂತಿರುವ ಸೋಮರಸವು ನಿನಗಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಅದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಎಂದರೆ ಪಾನಮಾಡಿ ತೃಪ್ತನಾಗು.

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವಾಗ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು— ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ, ಹಿಂಡಿ, ಬಟ್ಟಿಯಿಂದ ಸೋಸಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಅದಕ್ಕೆ ಮೊಸರು, ಹಾಲು, ಹಿಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಬಳಿಕ ಯಜಮಾನ ಋತ್ವಿಜರು ತಾವೂ ಪಾನಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ದಿನಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿಷವಣಿ ಅಥವಾ ಸವನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಃಸವನವೆಂದೂ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸವನಕ್ಕೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೆಂದೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸವನಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಸವನವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಸೋಮಲತೆಯು ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ನದೀತೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆಯೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಹು ಪ್ರಯಾಸದಿಂದ ತಂದು ಅಥವಾ ತಂದವರಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈಗಲೂ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮವಿಕ್ರಯವೆಂಬ ಕರ್ಮವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು. ಸೋಮಲತೆಯು (ಬಳ್ಳಿಗಳ) ಬಭ್ರು, ಅರುಣಿ (ಮಾಸಲುಕೆಂಪು) ಅಥವಾ ಹಳದಿಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಲತೆಯು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದೂ ಅದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯಬಹುದೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಪರ್ವತಗಳಿಂದಲೇ ತರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂತಹ ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಜವಂತೆಂಬ ಪರ್ವತವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಸೋಮಲತೆಯ ಕುಡಿಯು ಅಂಸವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೮-೩; ೩-೪೮-೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ಚಿಗರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕುಡಿಗೆ

ವಕ್ಷಣಾ ಎಂದೂ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೧೭) ನಾಣ ಎಂದೂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೨೪-೯; ೯-೫೦-೧) ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಅಂಧಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೮-೭; ೩-೪೮-೧; ೪-೧೬-೧) ಸೋಮಲತೆಯ ದಂಡಕ್ಕೆ (ಬಳ್ಳಿಗೆ) ಪರ್ವನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯-೧) ಎಂದೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು.

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮವು--ಸೋಮಲತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಥವಾ ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಎಲೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಅದನ್ನು ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜುವರು. ಲತೆಯು ಹೊಸದಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಂದೆರಡು ದಿನ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಹಾಕಿ ಮತ್ತೆ ಗಾಢ ಮೇಲೆ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಒರಳಿಗೆ ಉಲೂಖಲವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದು, ಮರದಿಂದ ಮಾಡುವುದೂ ಉಂಟು. ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಮೇಲಿನಿಂದ ಕುಟ್ಟುವ ಕಲ್ಲಿಗೆ ಗ್ರಾನಾ, (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೩-೬; ೧-೧೩೫-೭) ಅದ್ರಿ, (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೦-೨; ೧-೧೩೫-೫; ೧-೧೩೭-೧) ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿರುವವು. ಉಲೂಖಲವೆಂದರೆ ಈಗ ನಾವು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಒರಳಿನಂತಿರದೆ ಒಂದು ಕಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಳ್ಳ ಮಾತ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈ ಉಲೂಖಲವೆಂಬ ಒರಳು ಮುಸಲ (ಒನಕೆ) ದಿಂದ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು.

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೋಮವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲು ಇಡುವ ಪಾತ್ರೆಗೆ ಚೆಮೂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಋತ್ವಿಗ್ವನರು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಕೆಲಶ, ಚೆಮುಸ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಚೆಮೂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಲೂಖಲ, ಗ್ರಾನಾ (ಒರಳು ಮತ್ತು ಜಜ್ಜುವಕಲ್ಲು, mortar and pestle) ಇವುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೮-೯; ೪-೧೮-೩; ೬-೫೭-೨).

ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಚರ್ಮಗಳ ಮೇಲೆ ಇಡುವುದು ರೂಢಿಯು ಈ ಚರ್ಮಕ್ಕೆ ತೈಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಗೋಚರ್ಮವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೪-೯; ೧೦-೧೧೬-೪) ಸೋಮವನ್ನು ಶೇಖರಿಸಿ ಇಡುವ ಪಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಕೋಶ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೧-೪; ೮-೨೦-೮) ಸದಸ್ಥ (ಋ. ಸಂ. ೩-೬೨-೧೫; ೯-೧-೨; ೯-೧೭-೮) ದ್ವು (ಋ. ಸಂ. ೯-೧-೨; ೯-೬೫-೬; ೯-೯೮-೨) ವನ (ಋ. ಸಂ. ೨-೧೪-೯; ೯-೬೬-೯) ದ್ರೋಣ (ಋ. ಸಂ. ೯-೧೫-೭; ೯-೩೩-೨) ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಸ್ತುವ ಎಂದರೆ ಸೌಟು (ladle. ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೨೪) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸೋಸುವ ಬಟ್ಟೆ ಅಥವಾ ಜಾಲರಿಗೆ ಪವಿತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬೆರಳಿನ ಸಂದಿಗಳಿಂದಲೂ ಸೋಮವನ್ನು ಸೋಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಮಿಶ್ರಣವಿಲ್ಲದೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ರ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೭-೧; ೩-೩೨-೨; ೮-೨-೧೦) ಶುಚಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೫; ೧-೩೦-೨; ೮-೨-೯) ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ರಸದ ವರ್ಣವು ಬಿಳುಪು, (ಋ. ಸಂ. ೯-೩೩-೨; ೯-೬೩ ೪ & ೬) ಹರಿತ (ಋ. ಸಂ. ೯-೩-೯; ೯-೬-೬; ೯-೬೫-೮)

ಅರುಣ (ಋ. ಸಂ. ೯-೪೦-೨ ; ೯-೪೫-೩) ಅರುಷ (ಋ. ಸಂ. ೯-೬೧-೨೧) ಶೋಣ (ಋ. ಸಂ. ೯-೯೭-೧೩) ಎಂಬ ನಾನಾವಿಧ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಸುವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದಾಗಿಯೂ (ಋ. ಸಂ. ೯-೯೭-೯ ; ೯-೧೦೭-೨) ವಿಧವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಿರುವುವು.

ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ರುಚಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡುವರು. ಈ ಮಿಶ್ರಣಕ್ಕೆ ಅಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಗವಾಶಿರವೆಂದೂ, ಮೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ದಧ್ಯಾಶಿರವೆಂದೂ, ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಯವಾಶಿರವೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಸೋಮರಸವು ತೀವ್ರವೆಂದು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಆಗ ಅದು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ವಾಸನೆಯಿಂದ ಅಥವಾ ರುಚಿಯಿಂದ (pungent flavour) ಕೂಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ಉಳಿಯುವ ಸಿಪ್ಪೆಯಂತಿರುವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಋಜೀಷವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಗ್ರಾವಾ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲು. ಈ ಕಲ್ಲು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೃಥುಬುಧ್ನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗಲವಾಗಿಯೂ, ಮೇಲೆ ಹಿಡಿಯಂತಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಗುಂಡುಕಲ್ಲು ; ಕಲ್ಪತ್ತಿ ನಲ್ಲಿರುವ ಅರೆಯುವ ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಕಲ್ಲು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಗ್ರಾವಾ ಅದ್ರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕರೆಯುವರು.

ಪೃಥುಬುಧ್ನಃ—ಸ್ಥೂಲಮೂಲ ಊರ್ಧ್ವ ಉನ್ನತಃ | ತಳಭಾಗವು ಅಗಲವಾಗಿರುವ ಉದ್ದವಾದ ಕಲ್ಲು ; ಕಲ್ಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅರೆಯುವ ಗುಂಡುಕಲ್ಲು.

ಊರ್ಧ್ವಾ ಭವತಿ ಸೋತವೇ—ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಲನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವುದು. ಕಲ್ಲಿನ ಅಥವಾ ಒರಳಿನಲ್ಲಿರುವ ಲತೆಯನ್ನು ಕುಟ್ಟಿಬೇಕಾದರೆ ಬೇರೊಂದು ಕಲ್ಲನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಕುಟ್ಟುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಉಲೂಖಲಸುತಾನಾಂ—ಉಲೂಖಲವೆಂದರೆ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳವಾಗಿರುವ ಕಲ್ಲು ಎಂದರೆ ಒರಳು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವಾಗ ರಸವು ಹರಿದುಹೋಗದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳವಿರುವುದು. ಇದು ಒರಳಿನಂತಿರುವುದು. ಈ ಹಳ್ಳವಾದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಗ್ರಾವಾ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿದ ಮೇಲೆ ರಸವು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಹಳ್ಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಎಳ್ಳನ್ನು ಗಾಣವಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಎಣ್ಣೆಯು ಗಾಣದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ. ಉಲೂಖಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಮರು—

**ಉಲೂಖಲಂ | ಉಲೂಖಲಮುರುಕರಂ ವೋರ್ಧ್ವ ಖಂ ವೋರ್ಕ್ಕರಂ ವೋರು ಮೇ ಕುರ್ವಿತ್ಯ-
ಬ್ರವೀತ್ತದುಲೂಖಲಮುಭವತ್ | ಉರುಕರಂ ನೈತತ್ತದುಲೂಖಲಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷೇ-
ಣೇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||** (ನಿ. ೯-೨೦).

ಎಂದರೆ ಉಲೂಖಲವೆಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ (ಲಕಾರ ರಕಾರಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ) ರಕಾರವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆಗ ಉರುಖರಂ ಅಥವಾ ಉರುಕರಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಉರುಕರಂ—ಉರು ಬಹು ಅಥವಾ ಬಹುತ್ವಂ ಕರೋತಿ ಉರುಕರಂ || (ಇದರಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕುಟ್ಟುವುದರಿಂದ) ಬಹಳವಾದ ಅನ್ನವು (ಆಹಾರವು) ಉಂಟಾಗುವುದು. ಬಹಳವಾದದನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉರುಕರಂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಉರ್ಧ್ವ+ಖಂ=ಉರ್ಧ್ವಖಂ=ಉರುಕರಂ ಎಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹಾಕಿ ಮುಸಲದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಕುಟ್ಟುವುದರಿಂದ (ಖನ್-ಅಗಿ) ಉರುಕರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಉರ್ಕರಂ=ಉರುಕರಂ ಉರ್ಕ್ ಎಂದರೆ ರಸವು, ಅದನ್ನು (ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದರಿಂದ ಉರ್ಕರಂ ಅಥವಾ ಉರುಕರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಉರು ಮೇಕುರು ಇತ್ಯೆಬ್ರನೀತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಉರುಕರಂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉರುಕರಂ ಎಂದರೆ ಉಲೂಖಲವೆಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಉರುಕರಂ ವೈತತ್ತೆ—ದುಲೂಖಲಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷೇಣೇತಿ ಚಿ ಚ್ಚತ್ವಾಣಂ || ಎಂದರೆ ಉರುಕರವೆಂದರೆ ಉಲೂಖಲವು ಎಂದು ಪ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು ಎಂದು ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಲೂಖಲ-ಸುತಾನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಲೂಖಲವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಜಜ್ಜಿದ ಸೋಮರಸದ (ಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಉಲೂಖಲವು ಹತ್ತು ಯಜ್ಞಾಯುಧಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞಸಾಧನವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಯೋ ವೈ ದಶ ಯಜ್ಞಾಯುಧಾನಿ ವೇದ ಮುಖತೋಽಸ್ಯ ಯಜ್ಞಃ ಕಲ್ಪತೇ ಸ್ಯಶ್ಚ ಕಸಾಲಾನಿ
ಚಾಗ್ನಿಹೋತ್ರೇಹವಣೇ ಚಿ ಶೂರ್ಪಂ ಚಿ ಕೃಷ್ಣಾಚಿನಂ ಚಿ ಶಮ್ಯಾ ಚೋಲೂಖಲಂ ಚಿ
ಮುಸಲಂ ಚಿ ದೃಷಚ್ಛೋಪಲಾ ಚೈತಾನಿ ವೈ ದಶ ಯಜ್ಞಾಯುಧಾನಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ
ಮುಖತೋಽಸ್ಯ ಯಜ್ಞಃ ಕಲ್ಪತೇ || (ತೈ. ಸಂ. ೧-೬-೮)

ಎಂದು ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾ ವಚನವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮುಖ್ಯಸಾಧನಗಳು ಹತ್ತು—

- (೧) ಸ್ಯಶ್ಚ—ಚ್ಛೇದನಾದಿಕೃತ್ | ದರ್ಭೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಚಾಕು.
- (೨) ಕಸಾಲಾನಿ—ಹವಿರಧಿಶ್ರಯಣಾರ್ಥಾನಿ | ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಬೆಂಕಿಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಬೇಯಿಸುವ ಮಣ್ಣಿನ ತವೆ.
- (೩) ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರೇಹವಣೇ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಾಟಿ ನಂತಿರುವ ಮರದ ಪಾತ್ರೆ.
- (೪) ಶೂರ್ಪಂ—ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕೇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮರ.

(೫) ಕೃಷ್ಣಾ ಜಿನಂ—ಒರಳಿನ ಹತ್ತಿರ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕೃಷ್ಣಾ ಜಿನವೆಂಬ ಜಿಂಕೆಯ ಚರ್ಮವು.

(೬) ಶಮ್ಯಾ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಯುಧ.

(೭) ಉಲೂಖಲಂ—ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒರಳು.

(೮) ಮುಸಲಂ—ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕುಟ್ಟುವ ವನಕೆಯು.

(೯) ದೃಷತ್—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲು, ಅಥವಾ ಕಲ್ಲುಬತ್ತು.

(೧೦) ಉಪಲಾ—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ದೃಷತ್ ಎಂಬ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಇಡುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಅರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಗುಂಡುಕಲ್ಲು.

ಈ ಹತ್ತುವಿಧ ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ ಒನೆಯದಾದ ಉಲೂಖಲವು ಒಂದಾಗಿದೆ.

ಅವ ಇತ್—ಅವಗತ್ಯೈವ | ತಿಳಿದು ಅಥವಾ ತಿಳಿದುಕೊಂಡೇ. ಎಂದರೆ ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಿರುವ ಸೋಮರಸವು ನಿನಗಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅವ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಗಮನಾರ್ಥ (ತಿಳಿದುಕೋ ಎಂಬರ್ಥ) ವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಅವ ಇತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಉಪಸರ್ಗಗಳೆಂದೂ ಇವುಗಳನ್ನು ಜಲ್ಲುಲಃ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಅವ ಇತ್ ಜಲ್ಲುಲಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪುನಃ ಪುನರ್ವಾ ಅವಗಿರ ಪಿಜೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಪಾನಮಾಡು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಜಲ್ಲುಲಃ—ಗಲ ಅದನೇ | ಭವ್ಯಯ || ತಿನ್ನು ಎಂದರೆ ಪಾನಮಾಡು, ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದಿರುವ ರಸವು ನಿನಗಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಪಾನಮಾಡು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

‘ಪೃಥು ಬುಧ್ನಃ—ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ‘ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಭವತಿ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಹಿಂದೆ ಯತ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ‘ನಿಸಾತ್ಯೈರ್ಯದ್ಯದಿ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧಬರುತ್ತದೆ.

ಸೋತನೇ—ಸುಜ್ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ತುಮನರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ‘ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನ್-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತವೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **‘ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃ ಸಃ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ **‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪)

ಎಂಬುದರಿಂದ ತವೇನ್ವತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೋತವೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಲೂಖಲಸುತಾನಾಂ—ಉಲೂಖಲೇನ ಸುತಾಃ ಉಲೂಖಲಸುತಾಃ ತೇಷಾಂ. 'ಸಮಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಕರ್ಮ ವಾಚಕಕ್ರಾಂತಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತೃತೀಯಾಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ವ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಚಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಲ್ಲುಲಃ—ಗಲ ಅದನೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಭೃಶಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಯಜೋಽ ಚಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಇತತ್ಕಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲೇಟೋಽಡಾಟ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸನ್ಯಜೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಪ್ರಮೋದರಾ ದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಸಾಕಮಾಡುವುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಧಾ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪನ್ನಾ ಆ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಲ್ಲುಲಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಜಲ್ಲುಲಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಯತ್ರ ದ್ವಾವಿವ ಜಘನಾಧಿಷವಣ್ಯಾ ಕೃತಾ |

ಉಲೂಖಲಸುತಾನಾಮವೇದ್ವಿನ್ದ್ರ ಜಲ್ಲುಲಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ರ | ದ್ವಾಽ | ಇವ | ಜಘನಾ | ಅಧಿಽ | ಸವನ್ಯಾ | ಕೃತಾ |

ಉಲೂಖಲಽ | ಸುತಾನಾಂ | ಅವೇ | ಇತ್ | ಊಂ | ಇತಿ | ಇನ್ದ್ರ | ಜಲ್ಲುಲಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ನಮೃಣ್ಯಾಧಿಷವಣ್ಯಾ ಉಭೇ ಅಧಿಷವಣಿಫಲಕೇ ದ್ವಾವಿವ ಜಘನಾ ದ್ವಾ ಜಘನಪ್ರದೇಶಾವಿವ | ಜಘನಂ ಜಂಘನ್ಯತೇರಿತಿ ಯಾಸ್ಮಃ | ನಿ. ೯-೨೦ | ಕೃತಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣೇ ಕೃತೇ ಸಂಪಾದಿತೇ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ಜಘನಾ | ಹಂತೇಃ ಶರೀರಾವಯವೇ ದ್ವೇ ಚ | ಉ. ೫-೩೨ | ಇತಿ ಹನ್ತಾಪೋರಚ್ | ದ್ವಿತ್ವಂ | ಕರ್ದಮಾದಿತ್ವಾನ್ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತಃ | ಫಿ. ೩-೧೦ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾ-ಕಾರಃ | ಅಧಿಷವಣ್ಯಾ | ಷುಞ್ ಅಧಿಷವೇ | ಲ್ಯುಟ್ | ಭವೇ ಭಂದಸೀತಿ ಯತ್ | ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಪು-ನೋತೀತಿ ಷತ್ವಂ | ತಿತ್ವೇರಿತ ಇತಿ ಸ್ವರಿತಃ | ನ ಚ ಯತೋನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತತ್ರ ಹಿ ನಿಷ್ಕಾ ಚ ದ್ವೈಜನಾತ್ | ಪಾ. ೬-೧-೨೦೫ | ಇತ್ಯಸ್ಯಾನುವೃತ್ತೇದ್ಯುಚ್ಚಕಸ್ಯೈವ ತದಿತಿ | ಕೃತಾ | ಪೂರ್ವವದಾಕಾರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ದ್ವಾವಿವ ಜಘನಾ—ಎರಡು ಜಘನ ಪ್ರದೇಶಗಳಂತೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವ | ಅಧಿಷವಣ್ಯಾ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡತಕ್ಕ ಎರಡು ತಟ್ಟೆಗಳು | ಕೃತಾ—ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿವೆಯೋ (ಆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) | ಉಲೂಖಲಸುತಾನಾಂ—ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಿದ (ಸೋಮರಸವನ್ನು) | ಅವೇತ್ ಉ—(ನಿನ್ನ ದೇ ಎಂದು) ತಿಳಿದು | ಜಲ್ಲಲಃ—ಸೇವಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡತಕ್ಕ ಎರಡು ತಟ್ಟೆಗಳು (ಹೆಂಗಸರ) ಎರಡು ಜಘನ ಪ್ರದೇಶಗಳಂತೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿವೆಯೋ ಆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ನಿನ್ನಗಾಯೇ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಸೇವಿಸು.

English Translation.

Where, Indra, the two halves (or platters) of the Soma-press are placed close together like the broad hips of a woman, partake of that Soma expressed in the mortar.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಜಘನಾ ಅಧಿಷವಣ್ಯಾ—ಜಘನಾ ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಎರಡು ಜಘನ ಪ್ರದೇಶಗಳು, ತೊಡೆಯ ಮೇಲು ಭಾಗಗಳು. ಅವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಎಂದರೆ ದಪ್ಪವಾಗಿರುವವು. ಅಧಿಷವಣ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತುಂಬುವ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಗಳು. ಅವು ಜಘನಗಳಂತೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವವು ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೋಮರಸವು ಹಿಡಿಯುವಷ್ಟಿರುವವು. ಅಥವಾ ಜಘನ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಘರ್ಷಣೆಯಾಗುವಂತೆ ಸೋಮ

ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವಾಗ ಅಧಿಷವಣವೆಂಬ ಮರದ ಹಲಗೆಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಘರ್ಷಣದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡುತ್ತಾ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷವಣವೆಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಎರಡು ಮರದ ಹಲಗೆಯಂತಿರುವ ತುಂಡುಗಳು. ಈ ಮರದ ತುಂಡುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಈ ಮರದ ತುಂಡುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಘರ್ಷಣೆಯನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಯ ಜಘನಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ಋಷಿಯು ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿರುವನು. ಅಥವಾ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುವಂತೆ ಅಧಿಷವಣವೆಂದರೆ ಹಿಂಡಿತೆಗೆದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತುಂಬುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ದೊಡ್ಡ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಗಳು. ಇವು ಸ್ತ್ರೀಯ ಜಘನಪ್ರದೇಶದಂತೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚುರಸವು ಹಿಡಿಸುವಂತಿರುವುದು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜಘನಾ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ ಧಾತು. ‘ಹಂತೇಃ ಶರೀರಾವಯವೇ ದ್ವೇ ಚ’ (ಉ. ಸೂ. ೫-೭೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಚುತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಜಹನ್+ಅ, ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರವಲ್ಲಿರುವ ಹನಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಘನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್’- (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರ. ದ್ವಿವಚನ ನಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಕದ್‌ಮಾದೀನಾಂ ಚ’ (ಫಿ. ಸೂ. ೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಕದ್‌ಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧಿಷವಣ್ಯಾ—ಷುಜ್ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಯುನೋರನಾಕೌ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯುಟನಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ಯುಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಸವನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸವನೇ ಭವಃ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಭವೇ ಛಂದಸಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ, ಸವನ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧಿ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ‘ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸುನೋತಿ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಟ್ ಕುಪ್ಯಾಜ್-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಸಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಮುಂದಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಧಿಷವಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಯಾಚಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ, ಅಧಿಷವಣ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ತಿತ್ಸರಿತಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ, ‘ಯತೋನಾವಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ‘ನಿಷ್ಕಾ ಚ ದ್ವೈಜನಾತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವೈಜ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವೈಚ್ಯವಾದುದರಲ್ಲಿಯೇ ಆ ಸ್ವರವು ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕೃತಾ—ಡುಕ್ಯ ಇಂ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿವಚನ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್— (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯತ್ರ ನಾರ್ಯಪಚ್ಯವಮುಪಚ್ಯವಂ ಚ ಶಿಕ್ಷತೇ |

ಉಲೂಖಲಸುತಾನಾಮವೇದ್ವಿನ್ದ್ರ ಜಲ್ಲುಲಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ರ | ನಾರೀ | ಅಪಽಚ್ಯವಂ | ಉಪಽಚ್ಯವಂ | ಚ | ಶಿಕ್ಷತೇ |

ಉಲೂಖಲಽ ಸುತಾನಾಂ | ಅವೇ | ಇತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ಇನ್ದ್ರ | ಜಲ್ಲುಲಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ನರ್ಮಣಿ ನಾರೀ ಪತ್ನೈಃ ಪಚ್ಯವಂ ಶಾಲಾಯಾ ನಿರ್ಗಮನಮುಪಚ್ಯವಂ ಚ ಶಾಲಾಪ್ರಾಪ್ತಿಂ ಚ ಶಿಕ್ಷತೇ ಅಭ್ಯಾಸಂ ಕರೋತಿ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ಅಪಚ್ಯವಂ | ಚ್ಯುಜ್ ಗತಾ | ಋದೋರಬಿತ್ಯಸ್ | ಗುಣಾನಾದೇಶಾ | ಧಾಧಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೨-೧೪೪ | ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾ-ತ್ತತ್ವಂ | ಏವಮುಪಚ್ಯವಂ | ಶಿಕ್ಷತೇ | ಶಿಕ್ಷ ನಿದ್ಯೋಸಾದಾನೇ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನು-ದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ನಿಸಾತ್ಯೈರ್ಯದ್ಯದಿಹಂತೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ನಾರೀ—(ಪತ್ನಿಯಾದ) ಹೆಂಗಸು | ಅಪಚ್ಯವಂ—(ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಿಂದ) ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದನ್ನು | ಉಪಚ್ಯವಂ—(ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯ) ಒಳಕ್ಕೆ ಬರುವುದನ್ನು | ಶಿಕ್ಷತೇ—ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುತ್ತಾಳೋ (ಆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) | ಉಲೂಖಲಸುತಾನಾಂ—ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಿದ (ಸೋಮರಸವನ್ನು) | ಅವೇದು—(ನಿನ್ನದೇ ಎಂದು) ತಿಳಿದು | ಜಲ್ಲುಲಃ—ನೇವಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಹೆಂಗಸು ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಲೂ ಇತ್ತಲಿಂದತ್ತ ಓಡಾಡುತ್ತಿರುವಳೋ ಅವಳ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ನಿನ್ನದೇ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಸೇವಿಸು.

English Translation.

Indra, in the sacrifice in which the wife of the sacrificer, every now and then enters and goes out of the sacrificial chamber, partake of that Soma expressed in the mortar.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಪತ್ನಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಪದೇಪದೇ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವುದೂ ಮೊದಲಾದ ಆಗಮನ ನಿರ್ಗಮನಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯೆಂದು ಋಷಿಯು ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿರುವನು.

ಅಪಚ್ಯವಂ ಉಪಚ್ಯವಂ—ಚ್ಯುಜ್ ಗತೌ | ಅಪ ಮತ್ತು ಉಪ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಗತೃರ್ಥಕ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ನಿರ್ಗಮನ ಮತ್ತು ಪ್ರವೇಶಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಶಿಕ್ಷತೇ—ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವಂತೆ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಆಗಮನ ನಿರ್ಗಮನಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಅಭ್ಯಾಸಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಿಕ್ಷತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಪಚ್ಯವಮ್—ಚ್ಯುಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ‘ಯೂದೋರಪ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣವಾದ ದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅಪ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದರೆ ಅಪಚ್ಯವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಧಾಥಘೌ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪಚ್ಯವಮ್—ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೂ ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಉಪ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆಯಾಗಿದೆ.

ಶಿಕ್ಷತೇ—ಶಿಕ್ಷ ವಿದ್ಯೋಪಾದಾನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಬಂದುದರಿಂದ ‘ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶಿಕ್ಷತೇ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಯತ್ರ ಎಂಬ ಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸಂಬಂಧ ಧಾತುವಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ನಿಸಾತ್ಯೇರ್ಯದ್ಯದಿ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಪ್ರತೀತ್ಯೇಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯತ್ರ ಮನ್ಥಾಂ ವಿಬಧ್ನತೇ ರಶ್ಮೀನ್ಯಮಿತವಾ ಇವ |

ಉಲೂಖಲಸುತಾನಾಮವೇದ್ವಿನ್ದ್ರ ಜಲ್ಗುಲಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ರ | ಮನ್ಥಾಂ | ವಿ ಬಧ್ನತೇ | ರಶ್ಮೀನ್ | ಯಮಿತವೈ ಇವ |

ಉಲೂಖಲ ಸುತಾನಾಂ | ಅವ | ಇತ್ | ಊಂ ಇತಿ | ಇನ್ದ್ರ | ಜಲ್ಗುಲಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ಮುಮುಕು ಮಂಥಾನಾತಿರಮುಥನಹೇತುಂ ಮಂಥಾನಂ ವಿಬಧ್ನಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ರಶ್ಮೀನಶ್ಚಬಂಧನಾರ್ಥಾನ್ಪ್ರಗ್ರಹಾನ್ಯಮಿತವಾ ಇವ | ನಿಯಂತುಮಿವ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ಮಂಥಾಂ | ಪಥಿಮಧ್ಯಭುಕ್ವಾಮಾತ್ | ೭-೧-೮೫ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಮಪಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮಂ | ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪಥಿಮಥೋಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ | ಪಾ. ೬-೧-೧೯೯ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಮಧ್ಯತೇನಯೇತಿ ಮಂಥಾ | ಮಥಿ ವಿಲೋಡನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಧಲಶ್ಚೇತಿ ಕರಣೇ ಘೃಣ್ | ತತಃಪ್ರಾಪ್ತ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿಬಧ್ನತೇ | ಬಂಧ ಬಂಧನೇ | ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ | ಅನಿಧಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪೇ ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತ ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ತಿಜಿ ಚೋದಾತ್ತವತೀತಿ ಗತೇರ್ನಿಘಾತಃ | ಯಮಿತವೈ | ಯಮ ಉಪರಮೇ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತಿ ತನ್ವಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಇಡಾಗಮಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಣ್ಯಂತಾತ್ತವೈಪ್ರತ್ಯಯ-ಸ್ಯೇಡಾಗಮೇ ಸತಿ ಣಿಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಅಂತಶ್ಚ ತನ್ವ ಯುಗಪತ್ | ಪಾ. ೬-೧-೨೦೦ | ಇತ್ಯಾದ್ಯಂತಯೋರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯಶ್ರೇ—ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ರಶ್ಮೀನ್—ಕಡಿನಾಣಗಳ ಲಗಾ
ಮನ್ನು | ಯಮಿತನ್ಯೇ ಇವ—(ಕುದುರೆಗಳನ್ನು) ತಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಟ್ಟುವಂತೆ | ಮಂಥಾಂ—ಕಡೆಯುವ
ಕೋಲನ್ನು | ವಿಬದ್ಧತೇ—(ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ) ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೋ (ಆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) | ಉಲೂಖಲಸುತಾನಾಂ—
ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಿದ (ಸೋಮರಸವನ್ನು) | ಅನೇತ್ ಉ—(ನಿನ್ನದೇ ಎಂದು) ತಿಳಿದು | ಜಲ್ಲುಲಃ—ಸೇವಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಯನ್ನು ತಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಡಿನಾಣ ಲಗಾಮನ್ನು
ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಕಡೆಯುವ ಕೋಲನ್ನು ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೋ ಆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮ
ರಸವನ್ನು ನಿನ್ನದೇ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಸೇವಿಸು.

English Translation.

Indra, where they bind the churning staff with ropes like reins to
restrain (a horse), partake of that Soma expressed in the mortar.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ತುವು ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಕಡಗೋಲಿನಿಂದ
ಮೊಸರನ್ನು ಕಡೆಯುವುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಆ ಕಡಗೋಲಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ
ಅಥವಾ ಲಗಾಮಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ಋಷಿಯು ವರ್ಣಿಸಿರುವನು. ಕುದುರೆಗೆ ಲಗಾಮನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅದು ಸ್ವೇಚ್ಛೆ
ಯಾಗಿ ಹೋಗದೆ ನಮ್ಮ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರ ನಡೆಯುವಂತೆ ಕಡಗೋಲಿಗೆ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅದು ಸ್ಥಳಪಲ್ಲಟ
ವಿಲ್ಲದೆ ನಮ್ಮ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಕೆಲಸಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಿ ಇಂತಹ ಮಧನಾದಿ
ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವೆಂದು ಋಷಿಯು ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿರುವನು.

ಮಂಥಾಂ—ಮಥಿ ವಿಲೋಡನೇ | ಮಥ್ಯತೇನಯೇತಿ ಮಂಥಾ | ಕಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿ
ಸುವ ಮಂಥ ಅಥವಾ ಕಡಗೋಲು.

ರಶ್ಮೀನ್ ಯಮಿತನ್ಯೇ—ಇಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಶಬ್ದವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ಅಶ್ವವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗದಂತೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವುದು. ರಶನಾ ಎಂದರೆ ಹಗ್ಗವೆಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ
ರಶ್ಮಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವು ಹೇಗಾಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಂಥಾಮ್—ಮಥಿನ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ' ಪಥಿ
ಮಥ್ಯಭುಕ್ಸಾಮಾತ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿರುವ ಆತ್ಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

‘ಇತೋತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಘೋಂಘಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಂಥಾ+ಅಮ್, ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಅಮಿಪೂರ್ವಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ರೂಪ ಬಂದರೆ ಮಂಥಾಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ‘ಪಥಿಮಘೋಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ‘ಮಧ್ಯತೇನಯಾ ಇತಿ ಮಂಥಾ’ ಮಥಿ ವಿಲೋಡನೇ ಧಾತು. ‘ಹಲಶ್ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಂಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಅಜಾದ್ಯತೆಷ್ವಾಪ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಮಂಥಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಬದ್ಧತೇ—ಬಂಧ ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಚಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ‘ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಶಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಟಿತಆತ್ಮನೇ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಧ್ನಾ+ಅತೇ, ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಶ್ಚಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಬಧ್ನತೇ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ತಿಜಿ ಚೋದಾತ್ತವತಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವುಳ್ಳ ತಿಜಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಿ ಎಂಬ ಗತಿಗೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಮಿತವೈ—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಯಂತುಂ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ‘ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತವೈಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವು ಅನಿಚ್ಛಾದರೂ ತವೈಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಯಮಿತವೈ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಚೌರಾದಿಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಣಿಚ್ ಬರುವುದು. ಆಗ ಸ್ವರಸವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಣೇರನಿಟಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರಲು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅವಕಾಶವಿರುವುದರಿಂದ (ಇಡಾದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಟಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಿಲ್ಲ) ಣಿಲೋಪವನ್ನು ಛಾಂದಸವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ‘ಅಂತಶ್ಚ ತವೈ ಯುಗಪತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೂ ಅಂತಕ್ಕೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಯಕಾರೋತ್ತರ ಅಕಾರವೂ ವಕಾರೋತ್ತರ ಏಕಾರವೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತ್ವಂ ಗೃಹೇಗೃಹ ಉಲೂಖಲಕ ಯುಜ್ಯಸೇ |

ಇಹ ದ್ಯುಮತ್ತಮಂ ವದ ಜಯತಾಮಿನ ದುನ್ದುಭಿಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಚಿತ್ | ಹಿ | ತ್ವಂ | ಗೃಹೇಽಗೃಹೇ | ಉಲೂಖಲಕ | ಯುಜ್ಯಸೇ |

ಇಹ | ದ್ಯುಮತ್ಽತಮಂ | ವದ | ಜಯತಾಂಽಇನ | ದುನ್ದುಭಿಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಉಲೂಖಲಕ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಯದ್ಯಪಿ ತ್ವಮವಘಾತಾರ್ಥಂ ಗೃಹೇ ಗೃಹೇ ಯುಜ್ಯಸೇ ತಥಾ-
ಪೀಠ ವೈದಿಕೇ ಕರ್ಮಣಿ ತೀವ್ರಮುಸಲಪ್ರಹಾರೇಣ ದ್ಯುಮತ್ತಮಮತಿಶಯೇನ ದೀಪ್ತಂ ಪ್ರಭೂತಧ್ವನಿ-
ಯುಕ್ತಂ ಶಬ್ದಂ ವದ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಜಯತಾಮಿನ ದುಂದುಭಿಃ | ಯಥಾ ಯುದ್ಧೇ ಜಯಂ
ಪ್ರಾಪ್ನುವತಾಂ ರಾಜ್ಞಾಂ ದುಂದುಭಿರ್ಮಹಾಂತಂ ಧ್ವನಿಂ ಕರೋತಿ ತದ್ವತ್ | ಉಲೂಖಲಶಬ್ದಂ ಯಾಸ್ಯ
ಏವಂ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾನ್ | ಉಲೂಖಲಮುರುಕರಂ ಪೋರ್ಧ್ವಾಖಂ ಪೋರ್ಕ್ಕರಂ ಪೋರು ಮೇ
ಕುರ್ನಿತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತದುಲೂಖಲಮಭವದುರುಕರಂ ವೈ ತತ್ತದುಲೂಖಲಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷೇಣೇತಿ ಚ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ನಿ ೯-೨೦ | ಇತಿ || ಉಲೂಖಲಕ | ಅಸಾದಾದಾನಿತಿ ಪರ್ಯುದಾಸಾದಾಪ್ಯಮಿಕನಿಘಾ-
ತಾಭಾವೇ ಷಾಷ್ಟಿಕಮಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯುಜ್ಯಸೇ | ಅದುಸದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ
ಯಕ್ಷ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ನ ಚ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ನಿಸಾತ್ಯೇರ್ಯದ್ಯದಿಹಂತೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ |
ದ್ಯುಮತ್ತಮಂ | ದೀಪ್ಯತೇರ್ದೀಪ್ಯರ್ಥಸ್ಯ ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣಃ ಕ್ವಿಪ್ | ದಿನ ಉತ್ | ಪಾ. ೬-೧-
೧೩೧ | ಇತ್ಯುತ್ವಂ | ಯಣಾದೇಶೇ ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ ಮತುಬಿತಿ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ನನು ದಿನ
ಉದಿತ್ಯತ್ರ ಸ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಂ ಗೃಹ್ಯತೇ ನ ಧಾತುರಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಅಪ್ಪದ್ಯೂರಿತ್ಯಾದಾನಿವಾತ್ರಾಪ್ಯೂಟಾ
ಭವಿತವ್ಯಂ | ಪಾ. ೬-೪-೧೯ | ಏವಂ ತರ್ಹಿ ದೀಪ್ತಿಮತ್ಸ್ವರ್ಗವಾಚಿಕೇನ ದಿವ್ ಸ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇನ ದೀಪ್ತಿ-
ರ್ಲಕ್ಷ್ಯತ ಇತ್ಯುತ್ವಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಸವಾರ್ಥ ||

ಉಲೂಖಲಕ—ಎಲೈ ಒರಳೇ | ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ—ಒಂದುವೇಳೆ | ಗೃಹೇ ಗೃಹೇ—ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ | ಯುಜ್ಯಸೇ—ಇರುವೆಯಾದರೂ | ಇಹ—(ಮುಖ್ಯವಾಗಿ) ಈ ವೈದಿಕಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಜಯತಾಂ—ಜಯಶಾಲಿಗಳ | ದುಂದುಭಿಃ ಇವ—ದುಂದುಭಿಯ ಜಯಘೋಷದಂತೆ | ದ್ಯುಮತ್ತಮಂ—ಅತ್ಯಂತ ಕಾಂತಿಯುತನಾದ ಘೋಷವನ್ನು | ನದೆ—ಉಂಟುಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಒರಳೇ, ನೀನು ಕುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಸಹಜವಾದರೂ ಸಹ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ವೈದಿಕಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಜಯಗಳ ದುಂದುಭಿಘೋಷದಂತೆ ಕಾಂತಿಯುತನಾದ ಎಂದಲೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕೇಳಿಸುವಂತೆ, ಘೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡು. ಎಂದರೆ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡು.

English Translation.

O Mortar, although you are employed in every house (for household purposes), make a most roaring sound (in the sacrifice) like the drums of victorious warriors.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗೃಹೇ ಗೃಹೇ—ಪ್ರತಿ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ; ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒರಳು ಪ್ರತಿ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು.

ಉಲೂಖಲಕ—ಒರಳು, mortar, ಇಲ್ಲಿ ಉಲೂಖಲ ಎಂದು ಅಚೇತನವಾದ ಒರಳನ್ನು ಸಂಜೋಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಈ ಉಲೂಖಲಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಸಂಜೋಧನೆಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉಲೂಖಲಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾದಿವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇನೆ.

ದ್ಯುಮತ್ತಮಂ—ಅತಿಶಯೇನ ದೀಪ್ತಂ | ಪ್ರಭೂತಧ್ವನಿಯುಕ್ತಂ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಬಹಳ ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಗ್ರಾವದಿಂದ ಕುಟ್ಟುತ್ತಿರುವಾಗ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಧ್ವನಿಯು ಕೇಳಿಸುತ್ತಿರುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜಯತಾಮಿನ ದುಂದುಭಿಃ—ಯಥಾ ಯುದ್ಧೇ ಜಯಂ ಸ್ವಾಪ್ನುವತಾಂ ರಾಜ್ಞಾಂ ದುಂದುಭಿ-ರ್ಮಹಾಂತಂ ಧ್ವನಿಂ ಕರೋತಿ ತದ್ವತ್ | ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ಜಯಶಾಲಿಗಳಾಗಿ ಹಿಂತಿರುಗುವ ರಾಜರು ಅಥವಾ ಯುದ್ಧಭಟರು ತಮ್ಮ ವಿಜಯಸೂಚಕವಾದ ನಗಾರಿಯನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಬಾರಿಸುವಂತೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

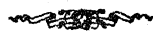
ದುಂದುಭಿಃ—ಭೇರಿ, ನಗಾರಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉಲೂಖಲಕ—ಸಂಬುದ್ಧಿ ಏಕವಚನರೂಪ 'ಅಸಾದಾದೌ' ಎಂದು ನಿಷೇಧನಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕ ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಷಾಸ್ಥಿಕವಾದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯುಜ್ಯಸೇ—ಯುಜ ಸಮಾಧೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯುಜ್ಯಸೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಕ್ ಆಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದುಸದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು 'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಯಕ್ಸೇ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುವುದು. ಯುಜ್ಯಸೇ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಿಜ್ಜಿತಿಜಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರಲಿ ಎನ್ನಲು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಯಚ್ಚಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ 'ನಿಸಾತ್ಯೈರ್ಯದ್ಯದಿಹಂತೆ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು.

ದ್ಯುಮತ್ತಮಮ್—ದಿವ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಜಿಗೀಷಾದಿ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥಕ ವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದೆ. ಇದು ಸಂಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ 'ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್' (ವಾ. ೨೨೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. 'ದಿವ ಉತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ದಿ+ಉ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಯಾಸ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ದ್ಯು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಬಂತದ ಮೇಲೆ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ದ್ಯುಮತ್ತಮಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಘಾಂ ಮತುಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತುಪೂ ಅಕಾರವು ಪಿತ್ವಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. 'ದಿವ ಉತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೧) ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಉತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಕ್ಕೆ ಉತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಕ್ಷದ್ಯಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ 'ಚ್ಛೋಃ ಶೂಚ್ ಅನುನಾಸಿಕೇ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉರಾದೇಶ ಬಂದಿದೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉರಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉಕ್ತರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಲಾರದು. ಆಗ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ರೂಪಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ದಿವ್ ಎಂಬುದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಬಂದಿದೆ. ಅದರಂತೆ ದೀಪ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ವರ್ಗವಾಚಕವಾದ ಒಂದು ಪ್ರಾತಿಸದಕವೂ ಇದೆ. ಆಗ ಪ್ರಾತಿಸದಕವಾದ ದಿವ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಉತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥಾನನ್ವಯಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ವರ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಚಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣದಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಲಕ್ಷಣಾದಿಂದ ದೀಪ್ತಿಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವು ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉತ ಸ್ಮ ತೇ ವನಸ್ಪತೇ ವಾತೋ ವಿ ವಾತ್ಯಗ್ರಮಿತ್ |

ಅಥೋ ಇನ್ದ್ರಾಯ ಪಾತವೇ ಸುನು ಸೋಮಮುಲೂಖಲ ||೬||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ | ಸ್ಮ | ತೇ | ವನಸ್ಪತೇ | ವಾತಃ | ವಿ | ವಾತಿ | ಅಗ್ರಂ | ಇತ್ |

ಅಥೋ ಇತಿ | ಇನ್ದ್ರಾಯ | ಪಾತವೇ | ಸುನು | ಸೋಮಂ | ಉಲೂಖಲ ||೬||

|| ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉತಾಸಿ ಚ ಹೇ ವನಸ್ಪತೇ ಉಲೂಖಲರೂಪ ವೃಕ್ಷ ತೇಗ್ರಮಿತ್ತವ ಪುರತ ಏವ ವಾತೋ ವಿ ವಾತಿ ಸ್ಮ | ತ್ವರೋಪೇತಮುಸಲಪ್ರಹಾರೈರ್ವಾಯುರ್ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಸರತಿ ಖಲು | ಅಥೋ ಅನಂತರಂ ಹೇ ಉಲೂಖಲ ಇಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರೋಪಕಾರಾರ್ಥಂ ಪಾತವೇ ಪಾತುಂ ಸೋಮಂ ಸುನು | ಸೋಮಾಭಿಷವಂ ಕುರು || ವನಸ್ಪತೇ | ಪಾರಸ್ವರಾದಿತ್ವಾತ್ಪುಟ್ | ಕಾರ್ಯೇ ಕಾರಣಶಬ್ದಃ | ಪಾತವೇ | ಪಾ ಪಾನೇ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತಿ ತನೇನ್ವತ್ಯಯಃ | ಇನ್ದ್ರಾಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸುನು | ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾದಿತಿ ಹೇರ್ಲುಕ್ | ವಿಕರಣಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾದನಿಷ್ಕಾತಃ | ಉಲೂಖಲ | ಉರ್ಧ್ವಂ ಖಮಸ್ಯೇತ್ಯುಲೂಖಲಃ | ಪೃಷೋದರಾದಿಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉತ—ಮತ್ತು | ವನಸ್ಪತೇ—(ಒರಳಿನ ರೂಪದ) ಎಲೈ ವೃಕ್ಷವೇ (ಅಥವಾ ಮರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಎಲೈ ಒರಳೇ) | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಅಗ್ರಮಿತ್—ಮುಂದುಗಡೆಯೇನೆ | ವಾತಃ—ವಾಯುವು | ವಿ ವಾತಿ ಸ್ಮ—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೀಸುತ್ತಿದೆ | ಅಥೋ—ಆದ್ದರಿಂದಲೇ | ಉಲೂಖಲ—ಎಲೈ ಒರಳೇ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಪಾತವೇ—ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಸೋಮಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಸುನು—ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಒರಳಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಎಲೈ ವೃಕ್ಷವೇ, ಅಥವಾ ಮರದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಎಲೈ ಒರಳೇ, ವಾಯುವು ನಿನ್ನ ಮುಂದುಗಡೆಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೀಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಒರಳೇ, ಇಂದ್ರನ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸು.

English Translation.

And, lord of the forest, the wind is blowing gently over your head ; therefore, O mortar, press out the Soma for Indra to drink.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವನಸ್ಪತೇ—ಇಲ್ಲಿ ಉಲೂಖಲವನ್ನು (ಒರಳನ್ನು) ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಋಷಿಯು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಒರಳು ಮರದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಒರಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದಲೂ ಮರದಿಂದಲೂ ಮಾಡುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಒರಳು ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದಾಗಿರಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ವನಸ್ಪತಿಸಬ್ಧವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನಾತೋ ವಿ ನಾತ್ಯೈಗ್ರಮಿತ್—ನಾಯುವು ಮುಂದೆ ಅಥವಾ ಮೇಲೆ ಬೀಸುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಮುಸಲ (ವನಕೆ) ಪ್ರಹಾರದಿಂದ ನಾಯುಚಲನವಾಗಿ ನಾಯುವು ಬೀಸುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ಈ ಅರ್ಥವು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವನಸ್ಪತೇ—‘ಪಾರಸ್ಕರ ಪ್ರಭೃತೀನಿ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ‘ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಗುಣಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದು ಏಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಸುಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಲಕ್ಷಣಾಪ್ರಯೋಗ. ಆಯುರ್ಘೃತಂ ಎಂಬಂತೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಶಬ್ದವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವನಸ್ಪತಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು ಉಲೂಖಲ. ವನಸ್ಪತಿಯೇ ಅಲ್ಲ. ಲಕ್ಷಣಾದಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪಾತನೇ—ಪಾತುಂ (ಕುಡಿಯಲಿಕ್ಕೆ) ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ‘ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೆ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಮನರ್ಥದಲ್ಲಿ ತನೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುನು—ಸುಜ್ಞಾ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶಬರುತ್ತದೆ. ‘ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನುಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನು ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಧಾತ್ವಾದೇಶಃ ಸಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುನು-ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಉಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುನು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಸುನು ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅಸಾದಾದೌ’ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ‘ತಿಜ್ಜಿ ತಿಜಿಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಲೂಖಲ—‘ ಉರ್ಧ್ವಂ ಖಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಉಲೂಖಲಃ ’ ಮೇಲೆ ಆಕಾಶ (ಆವಕಾಶ) ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಉರ್ಧ್ವಂ ಖಂ ರೂಪವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಪೃಷ್ಠೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಪೃಷ್ಠೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಂ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ಣ ಲೋಪ, ವರ್ಣಾಗಮ, ವರ್ಣವಿಪರ್ಯಯ ಎಲ್ಲವೂ ಬಂದು ಉಲೂಖಲ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ‘ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆಯಜೀ॑ ನಾಜಸಾತ॑ಮಾ ತಾ ಹ್ಯುಗ್ಚಾ॑ ನಿಜಭೃತಃ॑ |

ಹರೀ॑ ಇವಾನ್ಧಾಂಸಿ॑ ಬಸ್ತತಾ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆಯಜೀ॑ ಇತ್ಯಾಂ॑ ಯಜೀ॑ | ನಾಜ॑ ಸಾತಮಾ॑ | ತಾ॑ | ಹಿ॑ | ಉಚ್ಚಾ॑ | ನಿ॑ ಜಭೃತಃ॑ |

ಹರೀ॑ ಇವೇತಿ॑ ಹರೀ॑ ಇವ॑ | ಅನ್ಧಾಂಸಿ॑ | ಬಸ್ತತಾ॑ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಉಲೂಖಲಮುಸಲೇ ಆಯಜೀ ಸರ್ವತೋ ಯಜ್ಞಸಾಧನೇ ನಾಜಸಾತಮಾ ಅತಿಶಯೇ-
ನಾನ್ನಪ್ರದೇ ತಾ ಹಿ ತೇ ಖಲೂಚ್ಚಾ ಪ್ರಾಥಮ್ಯನಿಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ನಿಜಭೃತಃ | ವಿಶೇಷೇಣ ಪುನಃ-
ಪುನರ್ನಿಹಾರಂ ಕುರುತಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅಂಧಾಂಸ್ಯನ್ನಾನಿ ಚಣಕಾದೀನಿ ಖಾದ್ಯಾನಿ ಬಸ್ತತಾ
ಭಕ್ಷಯಂತೌ ಹರೀ ಇವ ಇಂದ್ರಸ್ಯಾಶ್ವಾನಿ | ಅತ್ರ ಯಾಸ್ಯ ಏವಂ ನ್ಯಾಚಿಖ್ಯೌ | ಆಯಜೀ ಆಯಷ್ಟವ್ಯೇ
ಅನ್ನಾನಾಂ ಸಂಭಕ್ತೃತಮೇ ತೇ ಹ್ಯುಚ್ಚೈರ್ವಿಹ್ರಿಯೇತೇ ಹರೀ ಇವಾನ್ಧಾನಿ ಭುಂಜಾನೇ | ನಿ. ೯-೩೬ |
ಇತಿ || ಆಯಜೀ | ಯಜೀರೌಣಾದಿಕಃ ಕರಣ ಇಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ನಾಜಸಾ-
ತಮಾ | ನಾಜಂ ಸನೋತೀತಿ ನಾಜಸಾಃ | ಷಣು ದಾನೇ | ಜನಸನೇತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಟ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅತಿಶಾಯಿನಿಕಸ್ತಮಪ್ |
ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ | ನಿಜಭೃತಃ | ಹೃಷ್ ಹರಣೇ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಲುಕ್ಯ-
ಭ್ಯಾಸಹಲಾದಿಶೇಷೋರತ್ ಜಶ್ವೀಷು ಕೃತೇಷು ರುಗ್ರಿಕೌ ಚ ಲುಕಿ | ಪಾ. ೭-೪-೯೦ | ಇತಿ ರುಗಾ-

ಗಮಃ | ತತಃ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಲಿಟಿ ದ್ವಿವಚನಂ ತಸ್ಮಿ | ಅದಾದಿವಚ್ಛೇತಿ
ವಚನಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಕ್ಷಿತಿ ಚೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭೃಂದಸೀತಿ ಭತ್ವಂ |
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಬಸ್ವತಾ | ಭಸ ಭಕ್ಷಣದೀಪ್ತೋಃ | ಲಟಃ ಶತ್ಯ |
ಜುಹೋಕ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲೂಃ | ಘಸಿಭಸೋರ್ಹಲಿ ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೧೦೦ | ಇತ್ಯುಪಧಾಲೋಪಃ | ನಾಭ್ಯ-
ಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ | ಸಾ. ೭-೧-೭೮ | ಇತಿ ನುಮ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುಪಾತ್ಮತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಆಯಜೀ—ಯಜ್ಞದ ಉಪಕರಣಗಳೂ | ವಾಜಸಾತಮಾ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಅನ್ನದಾತೃಗಳೂ ಆದ |
ತಾಹಿ—ಆ (ಒರಳು ಮತ್ತು ಒನಕೆ) ಎರಡೂ ಸಹ | ಉಚ್ಚಾ—ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು | ಅಂಧಾಂಸಿ—
(ಕಡಲೆ ಮುಂತಾದ) ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು | ಬಸ್ವತಾ—ಅಗಿದು ತಿನ್ನುತ್ತಾ ಇರುವ | ಹರೀ ಇವ—ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆ
ಗಳಂತೆ | ವಿಜರ್ಭತಃ—ವಿನೋದವಾಗಿ ಆಟವಾಡುತ್ತಿವೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞದ ಉಪಕರಣಗಳೂ ಮತ್ತು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಅನ್ನದಾತೃಗಳೂ ಆದ ಒರಳು ಮತ್ತು ಒನಕೆ ಎರಡೂ
ಸಹ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕಡಲೆ ಮುಂತಾದ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಅಗಿಯುತ್ತಾ ಆಟವಾಡುತ್ತಿರುವ ಇಂದ್ರನ
ಕುದುರೆಗಳಂತೆ ವಿನೋದವಾಗಿ ಆಟವಾಡುತ್ತಿವೆ.

English Translation.

For, these two impliments of sacrifice (mortal and pounder) bestowers
of food are sporting like the horses of Indra chewing their fodder (grains).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಆಯಜೀ—ಸರ್ವತೋ ಯಜ್ಞಸಾಧನೇ | ಯಜ್ಞೋಪಕರಣಗಳಾದ ಉಲೂಖಲ ಮುಸಲುಗಳು
ಎಂದರೆ ಒರಳು ಮತ್ತು ಒನಕೆಗಳು. ಇದು ದ್ವಿವಚನಾಂತಶಬ್ದವು.

ವಾಜಸಾತಮಾ—ವಾಜಂ ಸನೋತೀತಿ ವಾಜಸಾಃ | ಅತಿಶಯೇನ ವಾಜಸಾಃ ವಾಜಸಾತಮಾಃ
ತೌ | ವಾಜವೆಂದರೆ ಅನ್ನ, ಆಹಾರವೆಂದರ್ಥವು. ಅದನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಒರಳು ಒನಕೆಗಳಿಗೆ ವಾಜಸಾತಮಾ
ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಒನಕೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕುಟ್ಟಿ ಆಹಾರವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ
ಸುವುದರಿಂದ ಒರಳು ಒನಕೆಗಳು ಆಹಾರವನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯವಾಗುವವು. ಅದುದರಿಂದ ಅವುಗಳು
ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉಚ್ಚಾ—ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ | ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಒನಕೆಯಿಂದ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕುಟ್ಟುವಾಗ
ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದವಾಗುವುದು ಸಹಜವು.

ವಿಜರ್ಭತಃ—ಹೃಷ್ಣೋ ಹರಣೇ | ವಿಹಾರಮಾಡುತ್ತಿರುವವು, ವಿಹಾರಮಾಡುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವವು.

ಹರೀಶವ—ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳಂತೆ. ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಹರೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದು.

ಅಂಧಾಂಸಿ—ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು; ಅಂಧಃ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮ (ನಿ. ೫-೧) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದು.

ಬಪ್ಸತಾ—ಬಸ ಭಕ್ಷಣದೀಪ್ತೋಃ | ತಿನ್ನುತ್ತಿರುವ, ಅಗಿಯುತ್ತಿರುವ; ಕುದುರೆಗಳು ಕಡಲಿ ಮುಂತಾದ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಅಗಿದು ತಿನ್ನುತ್ತಿರುವಾಗ ಆಗುವ ಶಬ್ದದಂತೆ ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಒನಕೆಯಿಂದ ಕುಟ್ಟುವ ಶಬ್ದವು ಇರುವುದೆಂದು ಋಷಿಯು ವರ್ಣಿಸಿರುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆಯಜೀ—ಆಚ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಯಜದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಾಧಿಸಿದ್ಧವಾದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿ ಸಮಾಸವಾದಮೇಲೆ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದ.ತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನರೂಪ. ಆಯಜೀ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದ.

ವಾಜಸಾತಮಾ—ವಾಜಂ ಸನೋತಿ ಇತಿ ವಾಜಸಾಃ ಪಣು ದಾನೇ ತನಾದಿ. 'ಜನಸನಖ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್+ವಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನನಾಸಿಕ ವಾದ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಜಸಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದು ತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯೇನ ವಾಜಸಾಃ ಎಂದು ಅತಿಶಯಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಅತಿಶಾಯಿನೇ ತಮುಬಿಷ್ಟನಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲೈಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಜಸಾತಮಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಜರ್ಭತಃ—ಹೃಷ್ಣೋ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಭೃಶಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಪೌನಃಪುನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಯಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಯಜೋಚಿಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸನ್ಯಜೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಉರದತ್ವ ಬರುತ್ತವೆ. 'ಕುಹೋಶ್ಚಿಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವವೂ ಬಂದರೆ ಜಹೃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ರುಗ್ರಿಕಾಚಲುಕಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರುಕಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಜರ್ಹೃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಂತತ್ವವು ಇರುವುದರಿಂದ 'ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ

ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ತಸ್ಮಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮಾ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಸ್ಮಾ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅದಾದಿವಚ್ಛಿ' (ಚರ್ಕರೀತಂ ಚ ಪಾಠಾಂತರ) ಎಂದು ಯಜ್ಞ ಲುಂಞಂತವನ್ನು ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಆದಾದಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ಅದಿ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಭಿನ್ನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ತಸ್ಮಿಗೆ 'ಅಸಂಯೋಗಾತ್ ಲಿಟ್ ಕಿತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಿತಿಚಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಜರ್ಘತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹೃಗೃಹೋರ್ಭೃತ್ಪಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೪. ವಾ. ೪೮-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಜರ್ಘತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮಾ ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜರ್ಘತಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಿಜಿಚೋದಾತ್ತವತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವತ್ತಾದ ತಿಜಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಹಿ ಎಂಬುದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಹಿಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿನಿಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬಸ್ವತಾ—ಭಸ ಭಕ್ಷಣದೀಪ್ತೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲುಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲು ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಶ್ಲಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಜಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಭಸ್+ಅತ್, ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಘಸಿಭಸೋರ್ಹಲಿಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಖರ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಖರಿಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಬಸ್ವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಔ) 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಬಸ್ವತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಚತುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಉಗಿತಾದರೂ ನುಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಸ್ವತಾ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ವವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾಠಃ ||

ತಾ ನೋ ಅದ್ಯ ವನಸ್ಪತೀ ಯುಷ್ವಾವೃಷ್ಟೇಭಿಃ ಸೋತ್ಯಭಿಃ |

ಇನ್ದ್ರಾಯ ಮಧುಮತ್ಸುತಂ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಾ | ನಃ | ಅದ್ಯ | ವನಸ್ಪತೀ ಇತಿ | ಋಷ್ವಾ | ಋಷ್ವೇಭಿಃ | ಸೋತ್ಯಭಿಃ |

ಇನ್ದ್ರಾಯ | ಮಧುಮತಃ | ಸುತಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅದ್ಯಾಸ್ಥಿನ್ಯಮರ್ಣಿ ಹೇ ವನಸ್ಪತೀ ಉಲೂಖಲಮುಸಲರೂಪಾ ತೌ ಯುನಾಮೃಷ್ವೇಭಿರ್ದರ್ಶನೀಯೈಃ ಸೋತ್ಯಭಿರಭಿಷವಹೇತುಭಿಃ ಸಹ ಋಷ್ವಾ ದರ್ಶನೀಯೌ ಭೂತ್ವೇಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರಾರ್ಥಂ ಮಧುಮತಃ ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಂ ಸೋಮದ್ರವ್ಯಂ ನೋಽಸ್ತದೀಯಂ ಸುತಂ | ಅಭಿಷುಣುತಂ || ತಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ | ನೋ ಅದ್ಯ | ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮಿತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ವನಸ್ಪತೀ | ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯೇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪುನಃ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿ | ಪಾ. ೬-೧-೧೨೫ | ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಸುತಂ | ಪುಷ್ಪಾ ಅಭಿಷವೇ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವನಸ್ಪತೀ—(ಒರಳು ಮತ್ತು ಒನಕೆ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ) ಎಲೈ ವೃಕ್ಷಗಳೇ (ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ) | ಋಷ್ವೇಭಿಃ—ಮನೋಹರಗಳಾದ | ಸೋತ್ಯಭಿಃ—ಸೋಮರಸದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೊಡನೆ | ಋಷ್ವಾ—ಆಕರ್ಷಕವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರಾಗಿ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ | ನಃ—ನಮ್ಮದಾದ | ಮಧುಮತಃ—ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಸುತಂ—ಹಿಂಡಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಒರಳು ಮತ್ತು ಒನಕೆ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಎಲೈ ವನಸ್ಪತಿಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಮನೋಹರಗಳಾದ ಸೋಮರಸದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೊಡನೆ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿರಿ.

English Translation.

Lords of the forest, (mortar and pounder) of pleasing appearance, prepare the sweet Soma-juice for Indra to drink.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅದ್ಯ—ಈಗ, ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವನಸ್ಪತೀ—ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವಿನಂತೆ ಉಲೂಖಲಮುಸಲಗಳನ್ನು ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಜೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳು ಮರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ.

ಋಷ್ವಾ, ಋಷ್ವೇಭಿಃ—ದರ್ಶನೀಯೈಃ, ದರ್ಶನೀಯೈಃ | ಸುಂದರವಾದ, ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಆಹ್ಲಾದ ಕರವಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳ. ಇಲ್ಲಿ ಋಷ್ವಾ ಎಂಬುದು ವನಸ್ಪತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಋಷಿಭಿಃ ಎಂಬುದು ಸೋತ್ರಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಋಷ್ವೇಭಿಃ ಎಂದರೆ ಆಹ್ಲಾದಕರವಾದ, ರುಚಿಕರವಾದ ಎಂಬರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸೋತ್ರಭಿಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ, ಒರಳು, ವನಕೆ, ಸೋಮಲತೆ, ಕಲ್ಲು, ಸೋಸುನ ಬಟ್ಟೆ, ರಸವನ್ನು ಶೇಖರಿಸುವ ಕಲಶ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು.

ಮಧುಮತ್—ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಂ | ಸಿಹಿಯಾದ, ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು.

ಸುತಂ—ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ | ಸುನೋತಿ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಾ—ತಚ್ಚಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ತೈದಾದೀನಾಮಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಯವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅತೋಗುಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ನೋ ಅದ್ಯ—ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ಪಾದಮನ್ಯಯಪರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ಋಕ್ ಪಾದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏಜಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಯಕಾರ ವಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಸಂಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವನಸ್ಪತೀ—ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನರೂಪ. 'ಉಭೇವನಸ್ಪಾತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಗಳಲ್ಲಿ ಯುಗಪತ್ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸಂಬುಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವನಸ್ಪತೀ+ಋಷ್ವಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಇಕೋಯೇಣಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ 'ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾಅಚಿ ನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಈದಾದೇದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತೀ ಎಂಬುದು ದ್ವಿವಚನವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಸುತಮ್—ಷುಞ್ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಧನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಲೋಪೋ ಲಜ್ಜತ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಧನಿಗೆ 'ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಸಾಂ ತಾಂತಂ ತಾಮಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತನ್ ಪರದಲ್ಲಿರು

ಪಾಗ 'ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಚುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುತಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪಿತ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಜಿಹ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತಮಾ ಪರದಲ್ಲೊಳಗಾಗಿ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಚ್ಛಿಷ್ಟಂ ಚಮ್ವೋರ್ಭರ ಸೋಮಂ ಪವಿತ್ರ ಆ ಸೃಜ |
ನಿ ಧೇಹಿ ಗೋರಧಿ ತ್ವಚಿ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ್ | ಶಿಷ್ಟಂ | ಚಮ್ವೋಃ | ಭರ | ಸೋಮಂ | ಪವಿತ್ರೇ | ಆ | ಸೃಜ |
ನಿ | ಧೇಹಿ | ಗೋಃ | ಅಧಿ | ತ್ವಚಿ || ೯ ||

|| ಸಾಯಂಜಘಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಋತ್ವಿಗ್ವಿಶೇಷ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರದೇವತಾಪಕ್ಷೇ ಹೇ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರೇತಿ ನಾ ಚಮ್ವೋಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಭಕ್ಷತ್ವಸಂಪಾದಕಯೋರಧಿಷವಣಿಫಲಕಯೋಃ ಶಿಷ್ಟಮುಭಿಷವರಾಹಿತ್ಯೇನಾವಶಿಷ್ಟಂ ಸೋಮಮುದ್ಭರ | ಶಕಟಸ್ಯೋಪರಿ ಹರ | ಸೋಮಮುಭಿಷುತಂ ಸೋಮಂ ಪವಿತ್ರೇ ದಶಾಪವಿತ್ರ ಆ ಸೃಜ | ಅನೀಯ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ | ಪ್ರಕ್ಷೇಪೇ ಸತ್ಯವಶಿಷ್ಟಂ ಸೋಮಂ ಗೋಸ್ತ್ವಚ್ಯಾನಡುಹೇ ಚರ್ಮಣ್ಯಧಿ ನಿ ಧೇಹಿ | ಅಧ್ಯಾ-ರೋಸ್ಯ ಸ್ಥಾಪಯ || ಚಮ್ವೋಃ | ಚಮು ಅದನೇ | ಚಮ್ಯತೇ ಭಕ್ಷ್ಯತೇತ್ರೇತಿ ಚಮೂಃ | ಕೃಷಿಚ ಮೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೮೨ | ಔಣಾದಿಕ ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸಪ್ತಮಾದ್ವಿವಚನಸ್ಯೋ-ದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಪೂರ್ವಾದಿತಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ನ ಭವತಿ | ಭರ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಃ | ಧೇಹಿ | ಧ್ವಸೋರೇದ್ಭಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ | ಪಾ. ೬-೪-೧೧೯ | ಇತ್ಯೇತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಾ | ನಿಘಾತಃ | ತ್ವಚಿ | ಸಾರ್ವಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ || ೨೬ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶಿಷ್ಯಂ—(ಹಿಂಡದೇ) ಉಳಿದಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು | ಚೆನ್ನೋ—ಎರಡು ಸೌಟುಗಳಲ್ಲೂ | ಉತ್-
ಭರ—ತಂದಿಡು | ಸೋಮಂ—(ಹಿಂಡುವ) ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪವಿತ್ರೇ ಹಿಂಡುವ ಬಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ | ಅ ಸ್ವಜ—
ತಂದಿಡು (ಉಳಿದುದನ್ನು) | ಗೋಃ ತ್ವಚಿ—ಗೋಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ | ಅಧಿ ನಿ ಭೇಹಿ—ಎತ್ತಿಡು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹಿಂಡದೇ ಉಳಿದಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಎರಡು ಸೌಟುಗಳಲ್ಲೂ ತಂದಿಡು. ಹಿಂಡುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು
ಹಿಂಡುವ ಬಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ತಂದಿಡು. ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಗೋಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಎತ್ತಿಡು.

English Translation.

Fill the remaining Soma in the two jars, pour it on the sieve, and
put it on the cow-hide.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನನ್ನು ಅಥವಾ ಯಾವನಾದರೊಬ್ಬ ಋತ್ವಿಜನನ್ನು
(ಬಹುಶಃ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು) ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿರುವನು.

ಉಚ್ಚಿಷ್ಯಂ—ಉಳಿದಿರುವ, ಮಿಕ್ಕಿರುವ ಸೋಮವು ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಜಜ್ಜಿದ
ಮೇಲೆ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ದ್ರೋಣಕಲಶವೆಂಬ ದೊಡ್ಡ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದ ಮೇಲೆ
ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಉಳಿದಿರುವ ಶೇಷಭಾಗವೆಂದರ್ಥವು.

ಚೆನ್ನೋ—ಸೋಮಾಭಿಷವಣದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ (ಉಳಿದಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು)
ಚಮೂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮರದ ಪಾತ್ರೆ. ಇಲ್ಲಿ
ಸೋಮಾಭಿಷವಣ ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಹಲಗೆಯಂತಿರುವ ಎರಡು ಮರದ ತುಂಡುಗಳು. ಈ
ಹಲಗೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಳ್ಳದಂತಿರುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ
ರುವುದು. ಚೆನ್ನೋ ಎಂಬುದು ಚಮೂ ಶಬ್ದದ ಸಪ್ತಮಿ ದ್ವಿವಚನವು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಮುಸ
ಪಾತ್ರೆಯೆಂದು (ಋತ್ವಿಗ್ವನರು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಮರದ ಪಾತ್ರೆ) ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನವು ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ
ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಪವಿತ್ರೇ—ಪವಿತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಪವಿತ್ರಂ ಪುನಾತೇಃ ಶುದ್ಧಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪವಿತ್ರವೆಂದು
ಹೆಸರು (ನಿ. ೫-೬) ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿ, ಪವಿತ್ರವೆಂದರೆ ಮಂತ್ರ, ರಶ್ಮಿ, ಅಪ, ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ನಾನಾರ್ಥ
ಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪವಿತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಶೋಧಿಸುವ
ಬಟ್ಟೆ, ಅಥವಾ ಜಾಲರಿ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕುಶವೆಂಬ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಸೋಮವನ್ನು

ಸೋಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಟ್ಟಿರುವ ಪಾತ್ರೆಯ ಮೇಲೆ ಹರಡಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸುರಿದು ಶುದ್ಧವಾದ ರಸವು ಪಾತ್ರೆಯ ಒಳಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಪವಿತ್ರವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಶೋಧಿಸುವ ಸಾಧನವೆಂಬ (Filter) ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಗೋಚ್ರೋಚಿ—ಗೋಚರ್ಮದಲ್ಲಿ, ದ್ರೋಣಕಲಶ ಮೊದಲಾದ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಶೇಖರಿಸಿ ಇಡುವುದಲ್ಲದೆ ಗೋಚರ್ಮದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯಾದ ಚೀಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತುಂಬಿ ಇಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ವರ್ಣನೆಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಮರದ ತುಂಡುಗಳಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ರಸವು ನೆಲಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಹರಿದುಹೋಗದಂತೆ ತುಂಡುಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚರ್ಮವನ್ನು ಹಾಸುವ ರೂಢಿಯೂ ಉಂಟು. ಅಂತೂ ಸೋಮಾಭಿಷವಣಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಗೋಚರ್ಮವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

|| ಪ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಚೆನ್ನೋಚಿ—ಚೆಮ್ಮ ಅನೇಕ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಚವ್ಯತೇ ಭಕ್ಯತೇ ಅತ್ರ ಇತಿ ಚಮೂಃ 'ಕೃಷಿಚಮಿ ತನಿಘನಿ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೆಮ್ಮ ಎಂದು ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನೋಚಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಚೆಮ್ಮ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತವಾದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶವು ಬರುವುದರಿಂದ 'ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ, 'ಉದಾತ್ತಯಣೋಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಣ್ ಬಂದಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಹಲ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನದಿಯೂ, ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರ—ಹೃಞ್ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಃ' (ನಾ. ೪೮-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು ಭರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧೇಹಿ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ಪಿಗೆ 'ಅತೋಹೇಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲುಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲು ಏಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿ ಶೇಷ, ಹ್ರಸ್ವ, ಜಸ್ತ್ವಗಳು ಬಂದರೆ ದಧಾಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಘ್ನಸೋರೇದ್ಧಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಧಾತುವಿಗೆ ಘ್ನಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪವೂ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಧೇಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ವಚಿ—ತ್ವಚ್ ಶಬ್ದದ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ವಚಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವಚ್ಚಬ್ದವು ಏಕಾ ಚಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನವು ಇರುವುದರಿಂದ ' ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವಚಿ ಎಂಬುದು ಆಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯ ||

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಟನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಸತ್ಯ ಸೋಮಸಾ ಇತಿ ಪಷ್ಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸಪ್ತಚ್ಛಂ ಶುನಃಶೇಷಸ್ಯಾಷ್ಠಂ ಪಾಂಕ್ತ-
ಮೈಂದ್ರಂ | ಅನುಕ್ರಮಣಿಕಾ ಚ | ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಸಪ್ತ ಪಾಂಕ್ತಮಿತಿ || ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹಸ್ಯ ಪಂಚಮೇಽಹನಿ
ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ಹೋತ್ರಕಾ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿತಿ ಸಪ್ತಚ್ಛಂ ಸೂಕ್ತಂ ತ್ರೀಂಸ್ತುಚಾನ್ಯತ್ವಾ ಸ್ವಸ್ತಶಸ್ತ್ರ
ಏಕೈಕಂ ತೃಚಿವಾವಪೇರನ್ | ಚತುರ್ಥೇಽಹನೀತಿ ಖಂಡೇ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಸತ್ಯ ಸೋಮಸಾ ಇತ್ಯೇಕೈಕ-
ಮೇವಮೇವ | ಅ. ೭-೧೧ | ಇತಿ ಸೂಕ್ರಿತಂ ||

ಅನುವಾದವು—ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಸತ್ಯ ಸೋಮಸಾ ಎಂಬುದು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಸಪ್ತ ಪಾಂಕ್ತಮಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು
ಎಂದರೆ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಇದಕ್ಕೆ ಶುನಶೈಪನು ಋಷಿಯು, ಪಂಕ್ತಿಭಂದಸ್ಸು
ಎಂದು. ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹವೆಂಬ ಸೋಮಯಾಗ ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯದಿನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನವೆಂಬ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಮಾಡುವ ಸೋಮಾಭಿಷವಣಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರವಿನ ಸಹಾಯಕರಾದ ಮೂರು ಜನ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳು ಈ ಸೂಕ್ತದ
ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತೃಚಿವನಾಗಿ (ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು) ವಿಂಗಡಿಸಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಪರಿಸು
ವರೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಚತುರ್ಥೇಽಹನಿ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಸತ್ಯ ಸೋಮಸಾ ಎಂಬ
ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೨೯

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೨೯ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೨೭ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೭ ||

|| ಋಷಿಃ—ಶುನಃಶೇಷ ಆಜೀಗರ್ತಿಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ |

|| ಭಂದಃ—ಪಂಕ್ತಿಃ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಚ್ಛಿದ್ಧಿ ಸತ್ಯ ಸೋಮಪಾ ಅನಾಶಸ್ತಾ ಇವ ಸ್ಮಸಿ |

ಆ ತೂ ನ ಇಂದ್ರ ಶಂಸಯ ಗೋಷ್ಟ್ವೇಷು ಶುಭ್ರಿಷು ಸಹಸ್ರೇಷು

ತುವೀಮಘ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಚಿತ್ | ಹಿ | ಸತ್ಯ | ಸೋಮಃ ಪಾಃ | ಅನಾಶಸ್ತಾಃ | ಇವ | ಸ್ಮಸಿ |

ಆ | ತು | ನಃ | ಇಂದ್ರ | ಶಂಸಯ | ಗೋಷ್ಟು | ಅಶ್ವೇಷು | ಶುಭ್ರಿಷು |

ಸಹಸ್ರೇಷು | ತುವಿಮಘ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶ್ವೇದೇವೈಃ ಪ್ರೇರಿತಃ ಶುನಃಶೇಷ ಏತದಾದಿಕಾಭಿರ್ವ್ಯಾಪಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾಭಿರ್ಯಗ್ನಿರಿಂದ್ರಂ
ತುಷ್ಪಾವ | ತಥಾ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ತಂ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಉಚುರಿಂದ್ರೋ ವೈ ದೇವಾನಾಮೋಜಿಷ್ಠೋ
ಬಲಿಷ್ಠಃ ಸಹಿಷ್ಠಃ ಸತ್ತಮಃ ಸಾರಯಿಷ್ವತಮಸ್ತಂ ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರಕ್ಪ್ಸಾಮ ಇತಿ ಸ ಇಂದ್ರಂ
ತುಷ್ಪಾವ ಯಚ್ಛಿದ್ಧಿ ಸತ್ಯ ಸೋಮಪಾ ಇತ್ಯೇತೇನ ಸೂಕ್ತೇನೋತ್ತರಸ್ಯ ಚ ಸಂಚಿದಶಭಿಃ | ಐ. ಬ್ರಾ.

೨-೧೬ | ಇತಿ || ಹೇ ಸೋಮಪಾಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತಃ ಸತ್ಯ ಸತ್ಯವಾದಿನ್ನಿಂದ್ರ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಯದ್ಯಪಿ
ವಯಮನಾಶಸ್ತಾ ಇವ ಸ್ಮಸಿ ಅಪ್ರಶಸ್ತಾ ಇವ ಭವಾಮಃ ತಥಾಪಿ ಹೇ ತುವೀಮಘ ಬಹುಧನೇಂದ್ರ ತ್ವಂ
ಗೋಷ್ವಶ್ವೇಷು ಶುಭ್ರಿಷು ಶೋಭನೇಷು ಸಹಸ್ರೇಷು ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಚ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇಷು
ನೋಽಸ್ಮಾನಾ ಶಂಸಯ | ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಶಸ್ತಾನ್ಕುರು | ಆಸ್ಮದ್ಬೋಷಮನಪೇಕ್ಷ್ಯ ಗವಾದೀನ್ಪ್ರಯಚ್ಛೇ-
ತ್ಯರ್ಥಃ || ಸೋಮಪಾಃ | ವಿಜಂತಃ | ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಅನಾಶಸ್ತಾ ಇವ | ಶನ್ಸು ಸ್ತುತಾ |
ನಿಷ್ಕೇತಿ ಭಾವೇ ಕ್ತಃ | ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷೇತೀರ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ನಞಾ ಬಹುವ್ರೀಹಾ ನಞಾ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯು-
ತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ಮಸಿ ಇದಂತೋ ಮಸಿಃ | ತೂ ನಃ | ಋಚಿ ತುನುಘೇತ್ಯಾದಿನಾ ದೀರ್ಘಃ |
ಗೋಷು | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ವಿಭಕ್ತ್ಯದಾತ್ತತ್ವಸ್ಯ ನ ಗೋಶ್ವನ್ನಾವವರ್ಣೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ಅಶ್ವೇಷು | ಅಶ್ವತೇಽಧ್ವಾನಮಿತ್ಯಶ್ವಃ | ಅತಿಪ್ರಸೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಷನ್ತ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಶುಭ್ರಿಷು | ಶುಭ್ರ ದೀಪ್ತಾ | ಅದಿಶದಿಭೂಶುಭಿಭ್ಯಃ ಕ್ರಿನ್ | ಉ. ೪-೬೫ | ಇತಿ ಕ್ರಿನ್ತ್ರತ್ಯಯಃ |
ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೋಮಪಾಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನೂ | ಸತ್ಯ—ಸತ್ಯವಾದಿಯೂ ಆದ ಎಲೈ
ಇಂದ್ರನೇ | ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ—ಒಂದುವೇಳೆ | ಅನಾಶಸ್ತಾ ಇವ ಸ್ಮಸಿ—(ನಾವು) ಅನರ್ಹರಂತೆ ಇದ್ದರೂ ಸಹ
(ಅನರ್ಹರಾದರೂ) | ತುವೀಮಘ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು |
ಸಹಸ್ರೇಷು—ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯಾಕವೂ | ಶುಭ್ರಿಷು—ಮಂಗಳಕರಗಳೂ ಆದ | ಗೋಷು—ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ |
ಅಶ್ವೇಷು—ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಆ ಶಂಸಯ—(ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಹರಾದವ
ರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು (ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ನಮಗೆ ಕೊಡು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನೂ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದಿಯೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಒಂದುವೇಳೆ
ನಿನ್ನ ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅನರ್ಹರಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪ್ರಭೂತಧನವುಳ್ಳ ನೀನು ನಮ್ಮ ನಿಮಿತ್ತ ಭೂತಗಳೂ ಮಂಗಳ
ಕರಗಳೂ ಆದ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯಲು ನಮ್ಮನ್ನು ಅರ್ಹರಾದವರನ್ನಾಗಿ
ಮಾಡಿ ನಮಗೆ ನಿನ್ನ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ತುಂಬು.

English Translation.

O truth-speaking Indra, drinker of Soma juice, although we do not
deserve it, yet you Indra, of plentiful wealth, enrich us with thousands of
excellent cows and horses.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶುನಶ್ವೇಪನು ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಋಕ್ನಿಂದ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅವರು ಬಂದು— ಎಲೈ ಶುನಶ್ವೇಪನೇ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನೇ ಬಹಳ ಬಲಿಷ್ಠನು, ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಸಹಿಷ್ಣುವು, ಅವನೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಈ ಬಂಧನದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನು. ಆದುದರಿಂದ ನೀನು ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸು. ಬಳಿಕ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಂಧಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವೆವು ಎಂದು ಹೇಳಲು, ಶುನಶ್ವೇಪನು ಅವರ ಮಾತಿಗೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಯೆಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಸತ್ಯ ಸೋಮಪಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ಏಳು ಋಕ್ಯುಗಳಿಂದಲೂ ಮುಂದಿನ ಆ ವ ಇಂದ್ರಂ ಕ್ರೀವಿಂ ಯಥಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ಹದಿನೈದು ಋಕ್ಯುಗಳಿಂದಲೂ ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಋಕ್ಯುಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು. (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬). ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಶುನಶ್ವೇಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಸತ್ಯ—ಸತ್ಯವಾದಿನ್ | ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳುವವನು.

ಸೋಮಪಾಃ—ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತಃ | ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನು.

ಅನಾಶಸ್ತಾ ಇವ—ಶನ್ನು ಸ್ತುತೌ | ಅನಾಶಸ್ತಾ ಇವ ಅಪ್ರಶಸ್ತಾ ಇವ | ಈಷಚ್ಛಂಸನಂ ಸ್ತುತಿರಾ-ಶಸ್ತಂ ಅವಿದ್ಯಮಾನಂ ಅಶಸ್ತಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಅನಾಶಸ್ತಾಃ ಈಷತ್ಸ್ತುತಿವರ್ಜಿತಾಃ | ನಾವು ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹ ರಲ್ಲ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯರಲ್ಲದವರು ಎಂದರೆ ನಾವು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅರ್ಹರಲ್ಲದವರು. ಆದರೂ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ನೀನು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಗೋ ಅಶ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡ ಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

ಆ ತೋ ನ ಇಂದ್ರ ಶಂಸಯೋ ಗೋಷ್ಟಶ್ವೇಷು ಶುಭ್ರಿಷು ಸಹಸ್ರೇಷು ತುವೀಮಘ—ಇಲ್ಲಿ ಗೋಷು ಅಶ್ವೇಷು ಶಂಸಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರಶಸ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವು ಭಾಸವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ಸಾವಿರಾರು ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ನಾವು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಾಗುವಂತೆಯೂ ಜನರು ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವಂತೆಯೂ ಮಾಡು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತುವೀಮಘ—ತುವಿ ಎಂದರೆ ಬಹು (ನಿ. ೩-೧೩) ಮಘ ಎಂದರೆ ಧನ (ನಿ. ೩-೯). ಆದುದರಿಂದ ತುವೀ ಮಘವೆಂದರೆ ಬಹಳ ಧನವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ಪ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸೋಮಪಾಃ—‘ಸೋಮಂ ಪಿಬತಿ ಇತಿ ಸೋಮಪಾಃ’ ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. ‘ಆತೋ ಮನಿನ್ ಕ್ಷನಿಪ್ ವನಿಪತ್ತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಂತವಾದುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಆದಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಾದುದರಿಂದ ‘ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಾಶಸ್ತಾ ಇವ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ‘ನಿಷ್ಠಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಯಸ್ಯ ನಿಭಾಷಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ

ವಾದರೂ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಂಸ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಶಸ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಜ್ಞಾ ಉಪಸರ್ಗ 'ನ ವಿದ್ಯತೇ ಅಶಸ್ತಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಅನಾಶಸ್ತಾಃ' ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ನೌಸುಭ್ಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ರುತ್ವಯತ್ವ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅನಾಶಸ್ತಾ ಇವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುವುದು.

ಸ್ಮೃಸಿ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸ್+ಮಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸಿಗೆ ಜೆದ್ವದ್ವಾವ ವಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಸಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್+ಮಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಇದಂತೋ ಮಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸಿಗೆ ಇಕಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಮೃಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೂ ನ—'ಋಚಿ ತುನುಘ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೋಷು—ಗೋ ಶಬ್ದವು ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ 'ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ನ ಗೋಶ್ವನ್ ಸಾವವರ್ಣ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವೇಷು—'ಅಶ್ವತೇ ಅಧ್ವಾನಂ ಇತಿ ಅಶ್ವಃ' ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ 'ಅಶಿಪುಷಿಲ-ಟಿಕಣಿ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃನಿನಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಇನ್ಶಿತ್ಯಾದಿನಿರ್ವೃತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶುಭ್ರಿಷು—ಶುಭ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ಅದಿ ಶದಿಭೂಶುಭಿಭ್ಯಃಕ್ರಿನ್' (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶುಭ್ರಿಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಶುಭ್ರಿಷು ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಶಿಪ್ರಿನ್ವಾಜಾನಾಂ ಪತೇ ಶಚೀವಸ್ತವ ದಂಸನಾ |

ಆ ತೂ ನ ಇನ್ದ್ರ ಶಂಸಯ ಗೋಷ್ವಶ್ವೇಷು ಶುಭ್ರಿಷು ಸಹ-
ಸ್ತೇಷು ತುವೀಮುಘ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಶಿಪ್ರಿನ್ | ವಾಜಾನಾಂ | ಪತೇ | ಶಚೀ ವಃ | ತವ | ದಂಸನಾ |

ಆ | ತು | ನಃ | ಇನ್ದ್ರ | ಶಂಸಯ | ಗೋಷ್ವ | ಅಶ್ವೇಷು | ಶುಭ್ರಿಷು | ಸಹ-
ಸ್ತೇಷು | ತುವಿ ಮುಘ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶಚೀವಃ ಶಕ್ತಿಮನ್ ಶಿಪ್ರಿನ್ ಶೋಭನಹನೂಯುಕ್ತ ವಾಜಾನಾಂ ಪತೇನ್ವಾನಾಂ ಪಾಲಕ
ತವ ದಂಸನಾ ಕರ್ಮವಿಶೇಷೋನುಗ್ರಹರೂಪಃ ಸರ್ವದಾ ವರ್ತತೇ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ಶಿಪ್ರಿನ್ |
ಶಿಪ್ರೇ ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ | ನಿ. ೯-೧೭ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಕಃ | ಅತಃ ಇನಿಶನಾನಿತಿ ಮತ್ಸರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ |
ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಾಜಾನಾಂ ಪತೇ | ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತ ಇತಿ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಾತ್ ಪಷ್ಕಾ-
ಮಂತ್ರಿತಸಮುದಾಯನಿಘಾತಃ | ನ ಚಾಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತಿ ಶಿಪ್ರಿನ್ನಿತ್ಯಸ್ಯಾವಿದ್ಯ-
ಮಾನವತ್ವೇನ ಪದಾದಪರತ್ವಾತ್ಪಾದಾತಿತ್ವಾಚ್ಚ ನ ನಿಘಾತಃ | ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ
ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮಿತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಶಚೀವಃ | ಭಂದಸೀರ ಇತಿ ಮತುಪೋಷತ್ವಂ |
ಮತುವಸೋ ರುರಿತಿ ರುತ್ವೇ ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ | ಪಾ. ೮-೩-೧೫ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾದಾ-
ಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶಚೀವಃ—ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯೂ | ಶಿಪ್ರಿನ್—ಸುಂದರವಾದ ಕೆನ್ನೆ (ರೂಪ) ಯುಳ್ಳವನೂ, ಎಂದರೆ ಸುಂದ
ರನೂ | ವಾಜಾನಾಂ ಪತೇ—ಅನ್ನಗಳ ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತವ—ನಿನ್ನ | ದಂಸನಾ—
ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯು (ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಇರುತ್ತದೆ ಆದ್ದರಿಂದ) | ತುವೀಮುಘ—ಪ್ರಭೂತವಾದ

ಧನವುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಹಸ್ರೇಷು—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವೂ | ಶುಭ್ರಿಷು—ಮಂಗಳಕರಗಳೂ ಆದ | ಗೋಷು—ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅಶ್ವೇಷು—ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಆ ಶಂಸಯೇ—(ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಹರಾದವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. (ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ನಮಗೆ ಕೊಡು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯೂ, ಸುಂದರನಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ಮತ್ತು ಅನ್ನ ಗಳ ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಯು ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಧನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮಂಗಳಕರಗಳೂ ಮತ್ತು ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯಾತಗಳೂ ಆದ ಗೋವು ಮತ್ತು ಕುದುರೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ನಿನ್ನ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ನಮಗೆ ತುಂಬಿಕೊಡು.

English Translation.

Handsome and mighty lord of food, your exploits are ever before us; therefore, Indra of plentiful wealth, enrich us with thousands of excellent cows and horses.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಶಿಪ್ರಿನ್—ಶೋಭನೆಹನೂಯುಕ್ತ—ಸುಂದರನಾದ ಗಲ್ಲವುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಸುಂದರ ಮುಖವುಳ್ಳವನು, ಸುಂದರಾಕಾರನು.

ಶಚೀವಃ, ದಂಸನಾ—ಶಚೀ, ದಂಸಸ್ ಶಬ್ದಗಳು ಅಪಃ ಅಸ್ತಃ ಮೊದಲಾದ ಇಷ್ಟತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮ ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಚೀವಃ ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದೂ, ದಂಸನಾ ಎಂದರೆ ಸಾಹಸ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಅನುಗ್ರಹವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶಿಪ್ರಿನ್—‘ಶಿಪ್ರೇ ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ’ (ನಿರು. ೬-೧೭) ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ. ಶಿಪ್ರ ಎಂದರೆ ದವಡೆ ಅಥವಾ ಮೂಗು ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಶಿಪ್ರೀ ಅಸ್ಯ ಸ್ತ ಇತಿ ಶಿಪ್ರೀ. ‘ಆತ ಇನಿತನಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಪ್ರಿನ್ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ‘ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾಜಾನಾಂ ಪತೇ—‘ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ ಸ್ವರೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿತವಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸುಬಂತವು ಪರದ ಆಮಂತ್ರಿತದ ಅವಯವಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕವಾದ ‘ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ

ಸ್ವರವು ಷಷ್ಠ್ಯಂತಸಹಿತನಾದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಶಿಪ್ರಿನ್ ಎಂದು ಆಮಂತ್ರಿತವಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಾಚಾನಾಂ ಪತೇ ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿತ ಸಮುದಾಯವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಅಸಾದಾದೌ' ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕ ನಿಘಾತವು ಬರಲು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರಲು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ, 'ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಆಮಂತ್ರಿತಗಳಿಗೂ ಏಕಾರ್ಥವಾಚಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವು ಬಂದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಆಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಶಚೀವಃ—ಶಚೀ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಶಚೀನುತ್ 'ಛಂದಸೀರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಇಕಾರ, ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಮತುವಸೋರುಃ ಸಂಬುದ್ಧೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಚೀವರ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅವಸಾನಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕನಿಘಾತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಿ ಸ್ವಾಪಯಾ ಮಿಥೂದೃಶಾ ಸಸ್ತಾಮಬುದ್ಯಮಾನೇ |

ಅ ತೂ ನ ಇನ್ದ್ರ ಶಂಸಯ ಗೋಷ್ಟಶ್ವೇಷು ಶುಭ್ರಿಷು ಸಹ-
ಸ್ತ್ರೇಷು ತುವೀಮಘ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಿ | ಸ್ವಾಪಯ | ಮಿಥುಽದೃಶಾ | ಸಸ್ತಾಂ | ಅಬುದ್ಯಮಾನೇ ಇತಿ |

ಅ | ತು | ನಃ | ಇನ್ದ್ರ | ಶಂಸಯ | ಗೋಷ್ಟು | ಅಶ್ವೇಷು | ಶುಭ್ರಿಷು | ಸಹ-
ಸ್ತ್ರೇಷು | ತುವೀಮಘ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮಿಥೂದೃಶಾ ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂಗತತ್ವೇನ ದೃಶ್ಯಮಾನೇ ಯಮದೂತ್ಯಾ ನಿಷ್ವಾಪಯ | ನಿತರಾಂ ಸುಪ್ತೇ ಕುರು | ತೇ ಚಾಸ್ಮಾನ್ನಾರಯಿತುಮಬುಧ್ಯಮಾನೇ ಸತ್ಯಾ ಸಸ್ತಾಂ | ನಿದ್ರಾಂ ಪ್ರಾಪ್ನುತಾಂ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ನಿಷ್ವಾಪಯ | ಸುಷಾಮಾದಿತ್ವಾತ್ ಪತ್ನಂ | ಪಾ. ೮-೩-೯೮ | ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಮಿಥುನತಯಾ ಯುಗಲರೂಪೇಣ ಪತ್ನತ ಇತಿ ಮಿಥೂದೃಶಾ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ದೃಶೇಃ ಕರ್ತರಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪೂರ್ವವತ್ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರಾಕಾರಃ | ಸಸ್ತಾಂ | ಪಸ ಸ್ವಪ್ನೇ | ಲೋಟಿ ತಸಸ್ತಾಮ್ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಅಬುಧ್ಯಮಾನೇ | ನಚ್ ಸಮಾಸೇಽನ್ಯ-ಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮಿಥೂದೃಶಾ—ಅವರವರನ್ನೇ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಇಬ್ಬರು ಯಮದೂತಿಯರನ್ನೂ | ನಿಷ್ವಾಪಯ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿದ್ರೆಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡು (ಅವರು ನಮ್ಮನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು) | ಅಬುಧ್ಯಮಾನೇ—ಪುನಃ ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳದಿರುವಂತೆ | ಸಸ್ತಾಂ—ನಿದ್ರೆಮಾಡಲಿ | ತುವೀಮುಘಾ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಹಸ್ರೇಷು—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವೂ | ಶುಭ್ರೀಷು—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವೂ ಆದ | ಗೋಷು—ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅಶ್ವೇಷು—ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಆ ಶಂಸಯ—(ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಹರಾದವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು (ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ನಮಗೆ ಕೊಡು.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮ್ಮನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಬಂದ ಇಬ್ಬರು ಯಮದೂತಿಯರನ್ನೂ ಸಹ ಪರಸ್ಪರ ಅವರವರನ್ನೇ ನೋಡಿಕೊಂಡು ಪುನಃ ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳದಿರುವಂತೆ ನಿದ್ರೆಮಾಡಿಸು. ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕಗಳೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಗೋವುಗಳು ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ನಿನ್ನ ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ತುಂಬು.

English Translation.

Send to sleep the two females that see each other, let them sleep and not be wakeful ; Indra, of plentiful wealth, enrich us with thousands of excellent cows and horses.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಶ್ವಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಮರಣವನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವ ಶುನಶ್ವೇಷನು ತನ್ನ ಮರಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ಇಬ್ಬರು ಯಮದೂತಿಯರು ತನ್ನ ಪ್ರಾಣಾಪಹರಣ ಮಾಡದಿರಲೆಂದೂ ಅದಕ್ಕಾಗಿ

ಆ ದೂತಿಯರು ನಿರ್ದೈಗೈಯ್ಯುವಂತಾಗಲೆಂದೂ ಮುಂದೆ ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳದಿರುವಂತೆಯೂ ಆಗಲೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪದಗಳ ಅರ್ಥಾಪಾರದಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಮದೂತಿಯರೆಂಬ ಶಬ್ದವಾಗಲಿ, ಮರಣಕಾಲವಾಗಲಿ ಸೂಚಿಸುವ ಯಾವ ಶಬ್ದವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ನೋಡುತ್ತಿರುವ ಇಬ್ಬರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಬುಧ್ಯಮಾನೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿದ್ದು ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಿಥೂದೃಶಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಪರಾವಲೋಕನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಮದೂತಿಯರೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಋಷಿಯ ಆಶಯವೇನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

ನಿ ಸ್ವಾಪಯ—ನಿತರಾಂ ಸುಪ್ತೇ ಕುರು | ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ದೈಗೈಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡು.

ಮಿಥೂದೃಶಾ—ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ನೋಡುತ್ತಿರುವ; ಯಮದೂತ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಾಪಾರಮಾಡಿರುವರು. ಇದು ದ್ವಿವಚನಾಂತಶಬ್ದವು.

ಸಸ್ತಾಮ್—ಷಸ ಸ್ವಪ್ನೇ | ನಿದ್ರೆಮಾಡಲಿ.

ಅಬುಧ್ಯಮಾನೇ—ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳದಿರುವವರು. ದ್ವಿವಚನಾಂತ ಶಬ್ದವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಿ ಸ್ವಾಪಯ—ಇೌ ಸ್ವಪ್ ಸಯೇ ಧಾತು. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲೋಟ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಸಾತ್ ಪದಾದ್ಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತ್ವನಿಷೇಧವು ಸ್ವಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಸುಷಾಮಾದಿಷು ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಸುಷಾಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿದೃಶ್ಯತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಿಥೂದೃಶಾ—'ಮಿಥುನತಯಾ ಯುಗಲರೂಪೇಣ ಪಶ್ಯತಃ' ಇತಿ ಮಿಥುನದೃಶಾ. ಜೊತೆಯಿಂದ ನೋಡುವವರು ಎಂದರ್ಥ. 'ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಬಂತ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಮಿಥುನದೃಶ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತೋತ್ತರಪದಕವಾದ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜೌ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಸ್ತಾಮ್—ಷಸ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ಲೋಟ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ದ್ವಿವಚನದ ತಸಿಗೆ ಲಬ್ಧದ್ಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತಾನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಸ್ತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ

ಅಂತೋದಾತ್ತನಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ತಿಜ್ಜತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಬುಧ್ಯಮಾನೇ—ನರ್ಜ್ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ 'ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನರ್ಜ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುವುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತನಾದ ಪದನಾಗುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಸನ್ತು ತ್ಯಾ ಅರಾತಯೋ ಬೋಧನ್ತು ಶೂರ ರಾತಯಃ |
ಆ ತೂ ನ ಇನ್ದ್ರ ಶಂಸಯ ಗೋಷ್ಟ್ವೇಷು ಶುಭ್ರಿಷು ಸಹ-
ಸ್ತ್ರೇಷು ತುವೀಮುಘಾ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಸನ್ತು | ತ್ಯಾಃ | ಅರಾತಯಃ | ಬೋಧನ್ತು | ಶೂರ | ರಾತಯಃ |
ಆ | ತು | ನಃ | ಇನ್ದ್ರ | ಶಂಸಯ | ಗೋಷ್ಟು | ಅಶ್ವೇಷು | ಶುಭ್ರಿಷು | ಸಹ-
ಸ್ತ್ರೇಷು | ತುವೀಮುಘಾ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತ್ಯಾ ಅಸ್ಮಾಭಿರದೃಶ್ಯಮಾನಾಃ ಪರೋಕ್ಷಾಸ್ತಾ ಅರಾತಯೋಽದಾನಶೀಲಾಃ ಶತ್ರುವಃ ಸಸಂತು |
ನಿದ್ರಾಂ ಕುರ್ವಂತು | ಹೇ ಶೂರ ಶಾಯಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ರಾತಯೋ ದಾನಶೀಲಾ ಬಂಧವೋ
ಬೋಧಂತು | ಅಸ್ಮಾನ್ಪುಧ್ಯಂತಾಂ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ಸಸಂತು | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅರಾತಯಃ |
ರಾ ದಾನೇ | ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇತ್ಯಾದಿನಾ ಭಾವೇ ಕ್ತಿನ್ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ರಾತಿರೇಷ್ಟಿತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರತ್ವಂ | ನರ್ಜ್ ಸುಭ್ಯಾಮಿತಿ ತು ಸರ್ವೇ ವಿಧಯತ್ಪಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತ ಇತಿ ನ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾಃ |
ಕ್ತಿಚ್ಛಕ್ತಾ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಕರ್ತರಿ ಕ್ತಿಚ್ಛ | ನರ್ಜ್ ಸಮಾಸೇಽವ್ಯಯವೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರತ್ವಂ |
ಬೋಧಂತು | ಪಾದಾದಿತ್ವಾತ್ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶೂರ—ಸರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ಯಾಃ—(ನಮ್ಮ ಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ) ಆ | ಅರಾತಯಃ—
ದಾನಸ್ವಭಾವವಿಲ್ಲದ ಶತ್ರುಗಳು | ಸಸಂತು—ನಿದ್ರೆ ಮಾಡಲಿ | ರಾತಯಃ—(ಉದಾರ) ದಾನಿಗಳಾದ ಮಿತ್ರರು |
ಬೋಧಂತು—ನಮ್ಮನ್ನು (ತಿಳಿಯಲು) ಎಚ್ಚರವಾಗಿರಲಿ | ತುವೀಮಘ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರ—
ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಹಸ್ರೇಷು—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವೂ | ಶುಭ್ರೇಷು—ಮಂಗಳಕರಗಳೂ
ಆದ | ಗೋಷು—ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅಶ್ವೇಷು—ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಆ ಶಂಸಯ—(ಅವುಗಳನ್ನು
ಹೊಂದಲು) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಹರಾದವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು (ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ
ನಮಗೆ ಕೊಡು)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಶತ್ರುಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ತಿಳಿಯದಂತೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ
ನಿದ್ರೆಮಾಡಲಿ. ಮತ್ತು ಉದಾರದಾನಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಮಿತ್ರರು ನಮ್ಮನ್ನು ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಎಚ್ಚರವಾಗಿರಲಿ. ಪ್ರಭೂತ
ವಾದ ಧನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮನ್ನು ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವೂ ಮಂಗಳಕರಗಳೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಗೋವುಗಳು ಮತ್ತು
ಕುದುರೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ತುಂಬು.

English Translation.

O hero, may our enemies sleep and our friends be wakeful ; Indra,
of plentiful wealth, enrich us with thousands of excellent cows and horses.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತ್ಯಾಃ—ತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಚ್ಛಬ್ದಾರ್ಥವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ತಾಃ ಎಂದರೆ ಆ ಎಂದರ್ಥವು those.

ರಾತಯಃ, ಅರಾತಯಃ—ರಾ ದಾನೇ | ಅದಾನಶೀಲಾಃ ಅರಾತಯಃ | ರಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ
ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ನಮಗೆ ಕೊಡುವವರು ಎಂದರೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ರಾತಯಃ ಮಿತ್ರರೆಂದೂ,
ನಮಗೆ ಏನನ್ನೂ ಕೊಡದೆ ಅಡ್ಡಿಪಡಿಸುವವರಿಗೆ ಅರಾತಯಃ ಶತ್ರುಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಶೂರ—ಸರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಸಂತು—ಷಸ ಸ್ವನ್ನೇ ಧಾತು ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ
ಸ್ವರದಿಂದ ಸಸಂತು ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರಾತಯಃ—ರಾ ದಾನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ಇದಕ್ಕೆ 'ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯವೇಷಪಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನ ವಿದ್ಯತೇ ರಾತಿಃ'

ಏಷು ತೇ ಅರಾತಯಃ' ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಅದುದರಿಂದ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ನೌ ಪೂರ್ವಪದವಿರುವುದರಿಂದ 'ನೌಸುಭ್ಯಾಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ವೈಕಲ್ಪವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ 'ಕ್ತಿಚ್ಛಾ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿಚ್ಛಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ನ ರಾತಯಃ ಅರಾತಯಃ ಎಂದು ನೌತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ (ನೌ) ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅರಾತಯಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಸೆದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೋಧಂತು—ಬುಧ ಅವಗಮನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲೋಟಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ತಿಜ್ಜತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಸ್ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದಲೂ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು 'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದಲೂ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಮಿನ್ದ್ರ ಗರ್ದಭಂ ಮೃಣ ನುವನ್ತಂ ಪಾಪಯಾಮುಯಾ |
ಆ ತು ನ ಇನ್ದ್ರ ಶಂಸಯ ಗೋಷ್ವಶ್ವೇಷು ಶುಭ್ರಿಷು ಸಹ-
ಸ್ರೇಷು ತುವೀಮಘ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಮ್ | ಇನ್ದ್ರ | ಗರ್ದಭಂ | ಮೃಣ | ನುವನ್ತಂ | ಪಾಪಯಾ | ಅಮುಯಾ |
ಆ | ತು | ನಃ | ಇನ್ದ್ರ | ಶಂಸಯ | ಗೋಷ್ವ | ಅಶ್ವೇಷು | ಶುಭ್ರಿಷು | ಸಹ-
ಸ್ರೇಷು | ತುನಿಮಘ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಅಮುಯಾನಯಾಸ್ತಾಭಿಃ ಶ್ರೂಯಮಾಣಯಾ ಪಾಪಯಾ ನಿಂದಾರೂಪಯಾ
ನಾಚಾ ನುವಂತಂ ಸ್ತುವಂತಂ | ಅಪಕೀರ್ತಿಂ ಪ್ರಕಟಯಂತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದೃಶಂ ಗರ್ವಭಂ ಗರ್ವಭ-
ಸಮಾನವೈರಿಣಂ ಸಂ ವೃಣ | ಸಮ್ಯಕ್ ಮಾರಯ | ಯಥಾ ಗರ್ವಭಃ ಶ್ರೋತುಮಶಕ್ಯಂ ಪರುಷಂ
ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ತಥಾ ಶತ್ರುರಪಿ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ಗರ್ವಭಂ ನರ್ವ ಗರ್ವ ಶಬ್ದೇ | ಕ್ಷೌಗ್ಧ್ಯಶಲಿ-
ಗರ್ವಿಭ್ಯೋಽಭಚ್ | ಉ. ೩-೧೨೨ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ವೃಣ | ವೃಣ ಹಿಂಸಾಯಾಂ |
ತೌದಾದಿಕಃ | ಶಸ್ಯ ಜಾತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ನುವಂತಂ | ಣು ಸ್ತುತೌ | ಶತರ್ಯದಿಪ್ರಭೃತಿತ್ವಾಚ್ಛೇವೋ-
ಲುಕ್ | ಶತುರ್ಜಾತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವ ಉವಜಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಮುಯಾ—ಈ (ನಮ್ಮ ಕಿವಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತಿರುವ) | ಪಾಪಯಾ—
ನಿಂದಾರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯನಿಂದ | ನುವಂತಂ—(ಅಪ) ಸ್ತುತಿಮಾಡುತ್ತಿರುವ | ಗರ್ವಭಂ—ಕತ್ತಿಗೆ ಸಮಾನನಾದ
ಶತ್ರುವನ್ನು | ಸಂ ವೃಣ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಸಾಯಿಸು | ತುವೀಮುಘ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರ—
ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಹಸ್ರೇಷು—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವೂ | ಶುಭ್ರೇಷು—ಮಂಗಳಕರಗಳೂ
ಆದ | ಗೋಷು—ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅಶ್ವೇಷು—ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಆ ಶಂಸಯ—(ಅವುಗಳನ್ನು
ಹೊಂದಲು) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಹರಾದವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು (ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ
ನಮಗೆ ಕೊಡು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ನಿಂದಾರೂಪವಾದ ಕರ್ಕಶವಾಕ್ಯನಿಂದ ಅಪಸ್ತುತಿಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಮತ್ತು ಕತ್ತಿಗೆ
ಸಮಾನನಾದ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡು. ಪ್ರಭೂತ ಧನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮನ್ನು
ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವೂ ಮತ್ತು ಮಂಗಳಕರಗಳೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಗೋವುಗಳು ಮತ್ತು ಕುದುರೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಐಶ್ವರ್ಯ
ವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation.

O Indra, kill this ass (enemy) praising you with such harsh speech ;
Indra, of plentiful wealth, enrich us with thousands of excellent cows and
horses.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗರ್ವಭಂ—ಕತ್ತಿಯನ್ನು ; ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕತ್ತಿಗೆ ಸಮಾನನಾದ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುವನ್ನು ಎಂದು
ಹೇಳಿರುವರು.

ನುವಂತಂ ಪಾಪಯಾ ಅಮುಯಾ—ಕೆಟ್ಟದಾದ ಎಂದರೆ ನಿದಾರೂಪವಾದ, ಕರ್ಣಕರೋರವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗರ್ದಭಂ—ನರ್ದ ಗರ್ದ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಕ್ಯ ಗ್ಯಾ ಶ್ಯ ಶಲಿ ಗರ್ದಿಭ್ಯೋಽಭಚ್' (ಉ. ಸೂ. ೩-೪೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗರ್ದಭಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಚಿತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿತ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೃಣಿ—ಮೃಣ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಧ್ಯೈ ಶ ಏಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜಾತ್ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಿ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಅತೋ ಹೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೃಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನುವಂತಂ—ಉ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಏಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಅದಿಪ್ರೆಭ್ಯತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ನು+ಅತ್, ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಸಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಶತ್ಯಜಿತ್ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಚಿತ್ಸುಧಾತು ಭ್ಯವಾಂ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉಪನಾಂತವಾದ ನು ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಜಾದೇಶ ಬಂದು ನುವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬಂದರೆ ನುವಂತಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ (ಆದ್ಯದಾತ್ವ) ನುವಂತಂ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪತಾತಿ ಕುಣ್ಡುಣಾಚ್ಯಾ ದೂರಂ ವಾತೋ ವನಾದಧಿ |

ಆ ತೂ ನ ಇನ್ದ್ರ ಶಂಸಯ ಗೋಷ್ಠ್ಯಶ್ವೇಷು ಶುಭ್ರಿಷು ಸಹ-

ಸ್ತೇಷು ತುವೀಮಘ || ೬ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಪತಾತಿ | ಕುಂಢ್ಯಾಣಾಚ್ಯಾ | ದೂರಂ | ವಾತಃ | ವನಾತ್ | ಅಧಿ |

ಆ | ತು | ನಃ | ಇಂದ್ರ | ಶಂಸಯ | ಗೋಷು | ಅಶ್ವೇಷು | ಶುಭ್ರಿಷು | ಸಹ

ಸ್ರೇಷು | ತುವಿಮುಘ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಾತೋಽಸ್ಮತ್ಪ್ರತಿಕೂಲೋ ವಾಯುಃ ಕುಂಢ್ಯಾಣಾಚ್ಯಾ ಕುಟಲಗತ್ಯಾ ಸ ತ್ವಸ್ಮಾನ್ನರಿತ್ಯಜ್ಯ
ವನಾದಧ್ಯರಣ್ಯಾದಪ್ಯಧಿಕಂ ದೂರಂ ದೇಶಂ ಪತಾತಿ | ಪತತು | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ಪತಾತಿ | ಲೇಟ್ಯಾ-
ಡಾಗಮಃ | ಕುಂಢ್ಯಾಣಾಚ್ಯಾ | ಕುಡಿ ದಾಹೇ | ಅಸ್ಮಾತ್ ಲ್ಯುಡಂತೇ ಕುಂಡನಶಬ್ದೇ ಡಕಾರಾತ್ಪರಸ್ಯಾ-
ಕಾರಸ್ಯ ಋಕಾರಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಋವರ್ಣಾಚ್ಛೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಣತ್ವಂ | ತದಂಚಿತೀತಿ ಕುಂಢ್ಯಾಣಾಚೀ |
ಋತ್ವಿಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ | ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪೇಽಂಚತೇಶ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಪಾ. ೪-೧-೬-೨ |
ಇತಿ ಜೋಷ್ | ಅಚಃ | ಪಾ. ೬-೪-೧೩೮ | ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಚೌ | ಪಾ. ೬-೩-೧೩೮ | ಇತಿ ಪೂರ್ವ-
ಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಚೌ | ಪಾ. ೬-೧-೨೨೨ | ಇತ್ಯಾಕಾರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಾತಃ—(ನಮಗೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾದ) ವಾಯುವು | ಕುಂಢ್ಯಾಣಾಚ್ಯಾ—ವಕ್ರವಾದ ಗಮನದಿಂದ (ನಮ್ಮನ್ನು
ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟು) | ವನಾದಧಿ—ಕಾಡಿಗಿಂತಲೂ ಹೊರಗಿರುವ | ದೂರಂ—ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ಪತಾತಿ—
ಬೀಸಲಿ | ತುವಿಮುಘ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು |
ಸಹಸ್ರೇಷು—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವೂ | ಶುಭ್ರಿಷು—ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳೂ ಆದ | ಗೋಷು—ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ |
ಅಶ್ವೇಷು—ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಆ ಶಂಸಯ—(ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಹರಾದವ
ರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು (ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ನಮಗೆ ಕೊಡು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿಯೂ ವಕ್ರಗಮನವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ
ಇರುವ ವಾಯುವು ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಾಡಿಗಿಂತಲೂ ದೂರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೀಸಲಿ, ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳಾದ
ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಕೊಟ್ಟು ನಮ್ಮನ್ನು ಐಶ್ವರ್ಯವಂತರನ್ನಾಗಿ
ಮಾಡು.

English Translation.

Let the (adverse) wind with crooked course blow away to far off places beyond the forest; Indra of plentiful wealth, enrich us with thousands of excellent cows and horses.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಾತಃ ಕುಂಡ್ಯಣಾಚ್ಯಾ—ಕುಡಿ ದಾಹೇ | ಕುಟಲಗತ್ಯಾ | ಕೆಟ್ಟದಾರಿಯಿಂದ, ನಮಗೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿ ಬೀಸುತ್ತಿರುವ ಗಾಳಿಯು.

ದೂರಂ ವನಾದಧಿ ಪತಾತಿ—ಕಾಡಿನಿಂದಾಚೆಗೆ ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೋಗಲಿ. ನಮ್ಮ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರದಂತಾಗಲಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪತಾತಿ—ಪತ್ಯ ಗತಾ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ತಿಪ್ಪಿಗೆ 'ಲೇಟೋಡಾಟಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗನು ಬರುತ್ತದೆ. ಪತಾತಿ ಎಂದು ರೂಪನಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಭುತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕುಂಡ್ಯಣಾಚ್ಯಾ—ಕುಡಿ ದಾಹೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಇದಕ್ಕೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯುನೋರನಾಕಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗನು ಬರುತ್ತದೆ. ಕುಂಡನ ಎಂದು ರೂಪನಾಗುತ್ತದೆ. ಡಕಾರದ ಸರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಋಕಾರವು ಛಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಆಗ ಋಕಾರದ ಸರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ 'ಋವರ್ಣಾಚ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪೯೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಕುಂಡ್ಯಣಂ ಅಂಚತಿ ಇತಿ ಕುಂಡ್ಯಣಾಚೇ 'ಋತ್ವಿಕ್ ದಧ್ಯಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಬಂತ್ವ ಉಪಸದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕುಂಡ್ಯಣ+ಅಂಚ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ ಉ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕುಂಡ್ಯಣಾಚ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ವಾನೂಡಿದಾಗ 'ಅಂಚತೇಶ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀವ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕುಂಡ್ಯಣಾಚೇ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಅಚಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಪ್ತ ಅಕಾರವುಳ್ಳ ಅಂಚುಧಾತು ಇರುವುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಕುಂಡ್ಯಣ+ಚೀ+ಅ. ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಪ್ತ ಅಕಾರ ನಕಾರವುಳ್ಳ ಅಂಚುಧಾತುವು ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಕುಂಡ್ಯಣಾಚ್ಯಾ ಎಂದು ರೂಪನಾಗುತ್ತದೆ. 'ಚೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಪ್ತಾಕಾರ ನಕಾರವುಳ್ಳ ಅಂಚುಧಾತುವು ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸದ ಅಂತ್ಯಾಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಣಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಸರ್ವಂ ಪರಿಕ್ರೋಶಂ ಜಹಿ ಜನ್ಮಯಾ ಕೃಕದಾಶ್ವಂ |
 ಆ ತೂ ನ ಇನ್ದ್ರ ಶಂಸಯ ಗೋಷ್ವಶ್ವೇಷು ಶುಭ್ರಿಷು ಸಹ-
 ಸ್ರೇಷು ತುವೀಮಘ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸರ್ವಂ | ಪರಿಕ್ರೋಶಂ | ಜಹಿ | ಜನ್ಮಯ | ಕೃಕದಾಶ್ವಂ |
 ಆ | ತು | ನಃ | ಇನ್ದ್ರ | ಶಂಸಯ | ಗೋಷ್ವ | ಅಶ್ವೇಷು | ಶುಭ್ರಿಷು | ಸಹ-
 ಸ್ರೇಷು | ತುವಿಮಘ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪರಿಕ್ರೋಶಮಸ್ಮದ್ವಿಷಯೇ ಸರ್ವತಃ ಅಕ್ರೋಶಕರ್ತಾರಂ ಸರ್ವಂ ಪುರುಷಂ ಜಹಿ | ಮಾರಯ |
 ಕೃಕದಾಶ್ವಮಸ್ಮದ್ವಿಷಯೇ ಹಿಂಸಾಪ್ರದಂ ಶತ್ರುಂ ಜಂಭಯ | ಮಾರಯ | ಅನ್ಯತ್ಸೂರ್ವವತ್ || ಪರಿ-
 ಕ್ರೋಶಂ | ಕ್ರೂಶ ಆಹ್ವಾನೇ | ಪರಿತಃ ಕ್ರೋಶಯತೀತಿ ಪರಿಕ್ರೋಶಃ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ಕೃದುತ್ತರಪದ-
 ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಜಹಿ | ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ | ಹಂತೇರ್ಜಃ | ಸಾ. ೬-೪-೩೬ | ಇತಿ ಜಾದೇಶಃ |
 ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾದಿತ್ಯಸಿದ್ಧತ್ವಾದತೋ ಹೇರಿತಿ ಹೇರ್ಲುಗ್ನಭವತಿ | ಜಂಭಯ | ಜಭಿ ನಾಶನೇ |
 ಚುರಾದಿತ್ವಾತ್ಸಾರ್ಥಿಕೋ ಷಚ್ | ಶಸಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಷಚ ಏವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಕೃಕ-
 ದಾಶ್ವಂ ಕೃಚ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಕೃದಾಧಾರಾರ್ಚಿಕಲಿಭ್ಯಃ ಕನ್ | ಉ ೩-೪ಂ | ಇತಿ ಭಾವೇ ಕನ್ತತ್ಯಯಃ |
 ಕಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ತಥಾ ಚ ಕೃತೋ ಹಿಂಸಾ | ತಾಂ ದಾಶತಿ ಪ್ರಯಚ್ಛತೀತಿ ಕೃಕದಾಶುಃ |
 ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾದ್ವಾಶತೇರಪಿ ಕೃಕ ಉಪಪದೇ ಕೃಕೇ ವಚಃ ಕಶ್ಚ | ಉ. ೧-೬ | ಇತ್ಯುಕ್ತಾಃ | ಪ್ರತ್ಯಯ-
 ಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಃ | ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಮನಿ ಪೂರ್ವತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನಾ ಭಂದಸೀತಿ ತಸ್ಯ ಬಾಧಿತತ್ವಾದ್ಯ-
 ಣಾದೇಶಃ | ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ನಿಭಕ್ಷೇಃ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ || ೨೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪರಿಕ್ರೋಶಂ—ನಮ್ಮನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ದೂಷಿಸುವ | ಸರ್ವಂ—ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನನ್ನೂ | ಜಹಿ—ನಾಶ ಮಾಡು | ಕೈಕದಾಶ್ವಂ—ನಮಗೆ ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುವ ಶತ್ರುವನ್ನು | ಜಂಭಯೆ—ಸಾಯಿಸು | ತುರ್ವೀಮಘ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಹಸ್ರೇಷು—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾ ಕವೂ | ಶುಭ್ರಿಷು—ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳೂ ಆದ | ಗೋಷು—ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅಶ್ವೇಷು—ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಆ ಶಂಸಯೆ—(ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು) ಅರ್ಹರಾದವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು (ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ನಮಗೆ ಕೊಡು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ದೂಷಿಸುವ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಶತ್ರುವನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡು. ನಮಗೆ ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುವ ಸಕಲರನ್ನೂ ಸಾಯಿಸು. ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಕೊಟ್ಟು ನಮ್ಮನ್ನು ಐಶ್ವರ್ಯವಂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು.

English Translation.

Strike down everyone who reviles us ; destroy everyone that does us injury ; O Indra of plentiful wealth, enrich us with thousands of excellent cows and horses.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪರಿಕ್ರೋಶಂ—ಕ್ರುಶ ಆಹ್ವಾನೇ | ಪರಿತಃ ಕ್ರೋಶಯತೀತಿ ಪರಿಕ್ರೋಶಃ ತಂ | ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷಜುಘ್ನಿಯಿಂದ ಕೋಪಮಾಡುವ, ಅಥವಾ ದುರ್ಭಾಷೆಗಳನ್ನಾಡುವ ಪುರುಷನನ್ನು.

ಜಹಿ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ | ನಿಗ್ರಹಿಸು, ಹಿಂಸಿಸು, ನಾಶಮಾಡು.

ಜಂಭಯೆ—ಜಭಿ ನಾಶನೇ | ನಾಶಮಾಡು.

ಕೈಕದಾಶ್ವಂ—ಕೈಷ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಕೈಕೋ ಹಿಂಸಾ | ತಾಂ ದಾಶತಿ ಪ್ರಯಚ್ಛತೀತಿ ಕೈಕದಾಶುಃ ತಂ | ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುವ ಪುರುಷನನ್ನು, ನಮಗೆ ಕೇಡನ್ನಂಟುಮಾಡುವವನನ್ನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪರಿಕ್ರೋಶಮ್—ಕ್ರುಶ ಆಹ್ವಾನೇ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ ಪರಿತಃ ಕ್ರೋಶಯತಿ ಇತಿ ಪರಿಕ್ರೋಶಃ ' ನಂದಿಗೃಹ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಿಕ್ರೋಶಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ ಕೃದಂತೋತ್ತರಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ' ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಹಿ—‘ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ’ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ಲೋಟೌ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ಹಂತೇರ್ಜಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಅಸಿದ್ಧವದತ್ಪ್ರಾಭಾತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾದೇಶವು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ‘ಅತೋಹೇಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂತನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಹಿಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಜಂಘಯ—ಜಂಘ ನಾಶನೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಚುರಾದಿಗಳಿಗೆ ‘ಸತ್ಯಾಪಸಾಶ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮ್ ಬರುತ್ತದೆ ‘ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಂಘ ಎಂಬ ಣಿಜಂತವು ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಅದರ ಮೇಲೆ ಲೋಟೌ ಬರುವುದು. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಟಿನ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಆದೇಶ ವಾಗಿ ಬಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಚ್ಚಿಗೆ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಜಂಭಯ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಆಗ ಣಿಚ್ಚಿನ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭಕಾರೋತ್ತರ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಕದಾಶ್ವಮ್—ಕೃಣ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ‘ಕೃದಾಧಾರಾರ್ಚಿಕಲಿಭ್ಯಃ ಕನ್’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆರ್ಥಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಕಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಕೃಕಂ ಹಿಂಸಾಂ ದಾಶತಿ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಕೃಕದಾಶುಃ’ ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ‘ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕೃಕ ಎಂಬುದು ಉಪಸದವಾಗಿರುವಾಗ ದಾಶ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ‘ಕೃಕೇ ವಚಃ ಕಶ್ಚ’ (ಉ. ಸೂ. ೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಕದಾಶುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಕೃಕದಾಶು ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಕದಾಶು+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ‘ವಾ ಛಂದಸಿ’ ಎಂದು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಯಣಾದೇಶವು ಬಂದರೆ ಕೃಕದಾಶ್ವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತವಾದ ಉಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ‘ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ವರಿತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವರಿತಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೭ ||

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಪೂರ್ವ್ಯ ಅಸ್ಮದಾದೇಃ ಪೂರ್ವಮುತ್ಪನ್ನಂ ಹೋತರ್ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಾಗ್ನೇ ನೋಽಸ್ಮದೀ-
ಯಸ್ಯಾಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಮಾನಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಖ್ಯಸ್ಯ ಚಾಸ್ಮದನುಗ್ರಹಸ್ಯ ಚ ಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಮಂದಸ್ವ | ತ್ವಂ
ಹೃಷ್ಣೋ ಭವ | ಇಮಾ ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಾ ಗಿರ ಉ ಷು ಸ್ತುತಿರೂಪಾ ವಾಚೋಽಸಿ ಶ್ರುಧಿ
ಶ್ವಣು || ಪೂರ್ವ್ಯ | ಅನುಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹೋತರಿತ್ಯಸ್ಯ ನಾನುಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ
ಇತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾದಾಪ್ತಮಿಕೋ ನಿಘಾತಃ | ಅಸ್ಯ | ಉಡಿದಮಿತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಉದಾತ್ತ
ತ್ವಂ | ಮಂದಸ್ವ | ಮದಿ ಸ್ತುತಿಮೋದಮದಸ್ವಪ್ನಕಾಂತಿಗತಿಷು | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ
ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಅಸಾದಾದಾವಿತಿ ಸರ್ಯುದಾಸಾದಾಪ್ತಮಿಕನಿಘಾತಾಭಾವಃ |
ಸಖ್ಯಸ್ಯ | ಸಖ್ಯಃ ಕರ್ಮ ಸಖ್ಯಂ | ಸಖ್ಯಯಃ | ಪಾ. ೫-೧-೧೨೬ | ಇತಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ
ಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಉ ಷು | ಸುಇಃ | ಪಾ. ೮-೩-೧೦೭ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಶ್ರುಧಿ | ಶ್ರು ಶ್ರು-
ವಣೇ | ಶ್ರುಶ್ವಣುಪ್ನಾಕೃವ್ಯಭ್ಯಶ್ಚಂದಸೀತಿ ಹೇರ್ಧಿರಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ ||೨೦||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪೂರ್ವ್ಯ—(ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ) ಪ್ರಾಚೀನನಾದವನೂ | ಹೋತಃ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಅದ
ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಸ್ಯ—(ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ) ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೂ | ಚೆ—ಮತ್ತು |
ಸಖ್ಯಸ್ಯ—(ನಮ್ಮ) ಸ್ನೇಹದಿಂದಲೂ (ಇವುಗಳ ವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ) | ಮಂದಸ್ವ—ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ | ಇಮಾಃ—
ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾದ | ಗಿರಃ ಉ ಷು—ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ | ಶ್ರುಧಿ—ಲಾಲಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಾಚೀನನೂ, ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ. ನಾವು
ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಸ್ನೇಹದಿಂದಲೂ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಅದನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು.
ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಲಾಲಿಸಿ ಕೇಳು.

English Translation.

O Ancient Hotri, Agni, be pleased with this our sacrifice and with
our friendship and listen to these our prayers.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೂರ್ವ್ಯ—ಅಸ್ಮದಾದೇಃ ಪೂರ್ವಮುತ್ಪನ್ನಂ | ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು,
ಪ್ರಾಚೀನನು.

ಹೋತಃ—ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನು, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುವವನು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ವ ಇನ್ದ್ರಂ ಕ್ರಿವಿಂ ಯಥಾ ವಾಜಯಂತಃ ಶತಕ್ರತುಂ |
ಮಂಹಿಷ್ಯಂ ಸಿಂಹ್ಯ ಇನ್ದುಭಿಃ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ವಃ | ಇನ್ದ್ರಂ | ಕ್ರಿವಿಂ | ಯಥಾ | ವಾಜಯಂತಃ | ಶತಕ್ರತುಂ |
ಮಂಹಿಷ್ಯಂ | ಸಿಂಹ್ಯೇ | ಇನ್ದುಭಿಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಾಜಯಂತೋಽನ್ನಮಿಚ್ಛಂತೋ ವಯಂ ಶುನಃಶೇಷಾ ಹೇ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾ ವೋ
ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನಮಿಮಮಿದ್ರಮಿಂದುಭಿಃ ಸೋಮೈರಾಸಿಂಚೇ | ಸರ್ವತಃ ಸಿಂಚಾಮಹೇ |
ತರ್ಪಯಾಮಃ | ಕೀದೃಶಂ | ಶತಕ್ರತುಂ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಕರ್ಮೋಪೇತಂ ಮಂಹಿಷ್ಯಮತಿಶಯೇನ
ಪ್ರವೃದ್ಧಂ | ಸೇಚನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಯಥಾ ಯೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಕ್ರಿವಿಮವಟಂ ಜಲೇನ ಪೂರಯಂತಿ
ತದ್ವತ್ | ಕ್ರಿವಿಶಬ್ದೋ ವಪ್ರಿಃ | ಕಾಟುರಿತ್ಯಾದಿಷು ಚತುರ್ದಶಸು ಕೂಪನಾಮಸು ಕ್ರಿವಿಃ ಕೂಪಃ ಸೂದ
ಇತಿ ಪರಿತಂ || ಕ್ರಿವಿಂ | ಕೃತೀ ಛೇದನೇ | ಕೃತೃತ ಇತಿ ಕ್ರಿತ್ವಿಃ | ಕ್ರಿವಿಘ್ನುಷ್ಣಿಚ್ಛೇನಿಸ್ಥನೀತ್ಯಾದಾ | ಉ.
೪-೫೬ | ಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಅತ ಏವ ತಶಬ್ದಲೋಪಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಥಾ |
ಯಥೇತಿ ಪಾದಾಂತೇ | ಫಿ. ೪-೧೭ | ಇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಾಜಯಂತಃ | ವಾಜಮಾತ್ಮನ
ಇಚ್ಛಂತಃ | ಸುಪ ಅತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ನ ಛಂದಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯೇತೀತ್ವದೀರ್ಘತ್ವಯೋರ್ನಿಷೇಧಃ | ಅಶ್ವಾಘ-
ಸ್ಯಾದಿತಿ ಪುನರ್ದೀರ್ಘವಿಧಾನಾಜ್ಞಾಪಕಾತ್ | ಮಂಹಿಷ್ಯಂ | ಮಹಿ ವೃದ್ಧಾ | ಅತಿಶಯೇನ ಮಂಹಿತಾ
ಮಂಹಿಷ್ಯಃ | ತುಶ್ಚಂದಸಿ | ಪಾ. ೫-೩-೫೯ | ಇತಿ ತ್ವಜಂತಾದಿಷ್ಠತ್ಯಯಃ | ತುರಿಷ್ಠೇಮೇಯಃಸು |
ಪಾ. ೬-೪-೧೫೪ | ಇತಿ ತ್ವಲೋಪಃ | ಇಷ್ಯನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಿಂಚೇ | ಸಿಚಿರ್ ಹರಣೇ |
ವ್ಯತ್ಯಯೇನೈಕವಚನಂ | ಶೇ ಮುಚಾದೀನಾಮಿತಿ ನುಮಾಗಮಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಾಜಯಂತಃ—ಅನ್ನವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ ನಾವು | ವಃ—(ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರೂಪದಲ್ಲಿರುವ) ನಿಮ್ಮ
ಸಂಬಂಧಿಯಾದ | ಶತಕ್ರತುಂ—ನೂರು ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ | ಮಂಹಿಷ್ಯಂ—ಅತ್ಯಂತಪ್ರವೃದ್ಧನೂ

ಆದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಇಂದುಭಿಃ—ಸೋಮರಸಗಳಿಂದ | ಯಥಾ ಕ್ರೀವಿಂ—ಬಾವಿಯನ್ನು
(ನೀರಿನಿಂದ) ತುಂಬುವಂತೆ | ಆ ಸಿಂಚೀ—ಸುತ್ತಲೂ ತುಂಬಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವೆವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅನ್ನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ ನಾವು ನೂರಾರು ಸಾಹಸಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ
ಪ್ರವೃದ್ಧನೂ ಆದ ನಿಮ್ಮ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಾವಿಯನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬುವಂತೆ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ
ತುಂಬಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವೆವು.

English Translation.

We, desirous of wealth satisfy this your Indra who is the mightiest
(among gods) and (is the performer or is praised) in a hundred sacrifices
with drops of Soma-juice as a well (is filled with water).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕ್ರೀವಿಂ—ಕೂಸು ಕಾತು: ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಕೂಸುನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀವಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು
ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರೀವಿಯೆಂದರೆ ಭಾವಿಯು. ಕ್ರೀವಿಂ ಯಥಾ ಎಂದರೆ ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ನೀರು ತುಂಬಿರುವಂತೆ
ಇಂದ್ರನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತುಂಬುವೆವು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಧಿಕವಾದ ಸೋಮ
ರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವೆವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶತಕ್ರತುಂ—ಕ್ರತುವೆಂದರೆ ಕರ್ಮವೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೧) ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೧೩) ಅರ್ಥವಿರುವುದ
ರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಶತಕ್ರತುವೆಂದರೆ ನೂರಾರು ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವನು ಅಥವಾ ಬಹಳವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನು
ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶತಕ್ರತುವೆಂದರೆ ನೂರು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವನು
ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ನೂರು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದು ಹೇಳಿರು
ವುದು. ಆದರೆ ಆ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ನೂರಾರು ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಸಾಹಸಕರ್ಮಗಳನ್ನೇ ಸಗಿದವ
ನೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಮಂಹಿಷ್ಯಂ—ಮಹಿ ವೃದ್ಧೌ | ಅತಿಶಯೇನ ಮಂಹಿತಾ ಮಂಹಿಷ್ಯಃ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರವೃದ್ಧ
ನಾದ, ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ.

ವ ಇಂದ್ರಂ—ನಿಮ್ಮ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದರೆ ನೀವು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಿರುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದ
ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಗ್ವನರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಿಂಚೀ—ಷಿಚಿರ್ ಕ್ಷರಣೇ | ನೀರಿನಿಂದ ನೆನೆಯುವಂತೆ (ತುಂಬುವಂತೆ) ಮಾಡುವೆವು. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದುಭಿಃ
ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವೆವು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕ್ರಿನಿಮ್—ಕೃತೀ ಛೇದನೇ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ ಕೃತ್ಯತೇ ಇತಿ ಕ್ರಿನ್ರಿ: 'ಕ್ರಿನಿ ಧೃಷ್ಟಿ ಚೈವಿ ಸ್ಥವಿ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿವಿ ಶಬ್ದವು ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಸ್ಪಾತವಾಗಿದೆ. ನಿಸ್ಪಾತದಿಂದಲೇ ಲೋಪಶಾಸ್ತ್ರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಧಾತುವಿನ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಇನ್ರಿತ್ಯಾದಿ-ನಿರ್ಫತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ.

ಯಥಾ—ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಧಾಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಚ್ಚಬ್ದಕ್ಕೆ ಧಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ತೈದಾದೀನಾಮುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ವವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಯಥಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಯಥೇತಿ ಸಾದಾಂತೇ' (ಫಿ. ಸೂ. ೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾಜಯಂತಃ—ನಾಜಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತಃ ನಾಜಯಂತಃ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಾಜ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕೃಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ನಾಜ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕೃಚ್ಚಿಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈತ್ವಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ನ ಛಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ವುತ್ಪನ್ನವಾದ ಅದಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇತ್ವ ದೀರ್ಘಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ 'ಅಶ್ವಾಘಸ್ಯಾಸ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದೇ ಇತರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಕವಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಜಯ ಎಂಬುದು ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಲಙ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನಾಜಯಂತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಂಹಿಷ್—ಮಹಿ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಭಾದಿ ಅತಿಶಯೇನ ಮಂಹಿತಾ ಮಂಹಿಷ್ಃ 'ತುಶ್ಚಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಂಹಿತ್ಯ+ಇಷ್ಠ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ತುರಿಷ್ಠೇಮೇಯಃ ಸು' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತೃಚ್ಚಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಂಹಿಷ್ಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಠನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ.

ಸಿಂಚೇ—ಷಿಚಿರ್ ಪ್ರರಣೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಆದಿಗೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶೇಮು-ಚಾದೀನಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವು ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚ್ಚಿನ ಸರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸಿಂಚೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಶತಂ ವಾ ಯಃ ಶುಚೀನಾಂ ಸಹಸ್ರಂ ವಾ ಸಮಾಶಿರಾಂ |
ಏದು ನಿಮ್ಮಂ ನ ರೀಯತೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಶತಂ | ವಾ | ಯಃ | ಶುಚೀನಾಂ | ಸಹಸ್ರಂ | ವಾ | ಸಂಽಆಶಿರಾಂ |
ಆ | ಇತ್ | ಊಂ ಇತಿ | ನಿಮ್ಮಂ | ನ | ರೀಯತೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯ ಇಂದ್ರಃ ಶುಚೀನಾಂ ಶುದ್ಧಾನಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ಶತಂ ವಾ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಂ ಸಮೂಹಂ
ವಾ | ಸಮಾಶಿರಾಂ ಸಮೀಚೀನೇನಾಶಿರಾಖ್ಯೇನ ಶ್ರವಣದ್ರವ್ಯೇಣೋಪೇತಾನಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ಸಹಸ್ರಂ
ವಾ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕಂ ಸಮೂಹಂ ವಾ ಏದುರೀಯತೇ | ಆಗಚ್ಛತ್ಯೇವ | ಸೋಮಾನನುಗೃಹ್ಣಾತ್ವಿತಿ
ಶೇಷಃ | ಸೋಮಪ್ರಾಪ್ತೌ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ನಿಮ್ಮಂ ನ | ಯಥಾ ನಿಮ್ಮಪ್ರದೇಶಮಾಪ ಆಪ್ನುವಂತಿ
ತದ್ವತ್ || ಸಮಾಶಿರಾಂ | ಶ್ರೀಞ್ ಪಾಕ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಸಮಾಜ್ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕ್ವಿಪ್ಯಪಸ್ವೃಧೇಧಾಮಿತ್ಯಾದಾನಾ-
ಶೀರಾದೇಶೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಬಹುಮ್ರೀಹ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ರೀಯತೇ | ರೀಜ್ ಶ್ರವಣೇ |
ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ--ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಶುಚೀನಾಂ--ಶುದ್ಧವಾದ | ಶತಂ ವಾ--ನೂರು ಸೋಮರಸಗಳನ್ನೂ
(ಮತ್ತು) | ಸಮಾಶಿರಾಂ--ಶೋಧಿಸಿ ಮಧುರದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸೋಮರಸಗಳ | ಸಹಸ್ರಂ ವಾ--ಸಹಸ್ರ
ಸಂಖ್ಯೆ ಸೋಮರಸಗಳನ್ನೂ (ಸ್ವೀಕರಿಸಲು) | ನಿಮ್ಮಂ ನ--ನೀರು ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ
ಹರಿದುಹೋಗುವಂತೆ | ಏದು ರೀಯತೇ--(ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ) ಬಂದೇಬರುತ್ತಾನೋ (ಆ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮನ್ನು
ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಶುದ್ಧವಾದ ನೂರು ಸೋಮರಸಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಶೋಧಿಸಿ
ಮಧುರ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಹಸ್ರ ಸೋಮರಸಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಸಹ ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ

ಸುಲಭವಾಗಿಯೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೂ ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹವು ಹೋಗುವಂತೆ ಸುಲಭವಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತಾನೋ ಆ ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಒಟುಮಾಡಲಿ.

English Translation.

May he who (drinks) of a hundred pure and thousand mixed libations of Soma come to this sacrifice as water runs to a low place.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶತಂ, ಸಹಸ್ರಂ—ಇಲ್ಲಿ ಶತಂ ಸಹಸ್ರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನೂರಾರು, ಸಾವಿರಾರು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥ ವಿದ್ದರೂ ನೂರಾರುಸಲ, ಸಾವಿರಾರುಸಲ ಅಥವಾ ನೂರಾರು ಸಾವಿರಾರು ಕಲಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಸೋಮರಸವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಮಾಶಿರಾಂ—ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಸೋಮರಸಗಳ (ಶತಂ ಸಹಸ್ರಂ) ಎಂದರೆ ಸೋಮ ರಸಕ್ಕೆ ಹಾಲು, ಮೊಸರು ಅಥವಾ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಸೋಮರಸವೆಂದರ್ಥವು. ಆಶಿರವೆಂದರೆ ಸೋಮ ರಸಕ್ಕೆ ಬೆರೆಸುವ ಮಿಶ್ರಣದ್ರವ್ಯಗಳು. ಇವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಹಿಟ್ಟು ಇವುಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿರುವುದು. ಹಾಲನ್ನು ಬೆರೆಸಿರುವ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಗಮಾಶಿರವೆಂದೂ, ಮೊಸರನ್ನು ಬೆರೆಸಿರುವ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ದಧ್ಯಾಶಿರವೆಂದೂ, ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಬೆರೆಸಿರುವ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಯವಾಶಿರವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರು ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವು ದನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ದ್ರವ್ಯಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮರಸವೆಂದರ್ಥವು.

ಆ ಇತ್ ಉ ರೀಯತೇ—ಅಗಚ್ಛತ್ಯೇವ, ಧಾವತ್ಯೇವ | ಬಂದೇ ಬರುವನು, ಶೀಘ್ರವಾಗಿಯೇ ಬರುವನು.

ನಿಮ್ಮಂ ನ—ನಿಮ್ಮವೆಂದರೆ ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶ, ಹಳ್ಳಿ. ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಹರಿದುಹೋಗುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಬಂದೇಬರುವನು ಎಂದಭಿ ಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮಂ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶಗಳಂತೆ ಅಥವಾ ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಎಂಬರ್ಥವಾದರೂ ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹರಿದು ಹೋಗುವ ನೀರು ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳ ಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಮಾಶಿರಾಮ್—ಶ್ರೀಜ್ ಪಾಕೇ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಸಮ್, ಆಜಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಬಂತವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಸಸ್ಯುಧೇಧಾಮಾನ್ಯ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಶೀರಾದೇಶವು ನಿಸ್ಸಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಷ್ಠೀ

ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಮಾಶಿರಾಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಸಮಾಸಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೀಯತೇ—ರೀಜ್ ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಧಾತ್ವರ್ಥವು ಚೀರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ರೀಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಂ ಯನ್ಮದಾಯ ಶುಷ್ಮಿಣ ಏನಾ ಹ್ಯಸ್ಯೋದರೇ |

ಸಮುದ್ರೋ ನ ವ್ಯಚೋ ದಧೇ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಂ | ಯತ್ | ಮದಾಯ | ಶುಷ್ಮಿಣೇ | ಏನಾ | ಹಿ | ಅಸ್ಯ | ಉದರೇ |

ಸಮುದ್ರಃ | ನ | ವ್ಯಚಃ | ದಧೇ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯತ್ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ಶತಂ ಸಹಸ್ರಂ ವಾ ಶುಷ್ಮಿಣೇ ಬಲವತ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಮದಾಯ ಮದಾರ್ಥಂ ಸಂಗತಂ ಭವತಿ | ಏನಾ ಹ್ಯನೇನೈವ ಶತೇನ ಸಹಸ್ರೇಣ ಚಾಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯೋದರೇ ವ್ಯಚೋ ವ್ಯಾಪ್ತಿ-
ರ್ದಧೇ | ದೃತಾ ಭವತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸಮುದ್ರೋ ನ ಸಮುದ್ರ ಇವ | ಯಥಾ ಸಮುದ್ರಮುಭೈ
ಜಲಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ತದ್ವತ್ || ಏನಾ | ಸುಹಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತೃತೀಯಾಯಾ ಡಾದೇಶಃ | ವ್ಯಚಃ | ವ್ಯಚೇಃ
ಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸಿ | ಕಾ. ೧-೨-೧-೧ | ಇತಿ ಜಾಡ್ವದ್ಭಾವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಸಿದ್ಧತ್ವಾದ್ಗ್ರಹಿಜ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರ-

ಸಾರಣಂ ನ ಭವತಿ ಅಸುನೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ದಧೇ | ದಧಾತೇಃ ಕರ್ಮಣ್ಯಭ್ಯಾಸಹಸ್ವಜ-
ಶ್ವೇಷು ಕೃತೇಷ್ವಾತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ಮತ್ವಂ |
ಹಿ ಚೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯತ್—(ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿತವಾದ) ಯಾವ ನೂರಾರು ಸೋಮರಸಗಳ ಹವಿಸ್ಸಗಳು | ಶುಷ್ಕಿಣೇ—ಬಲ
ಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನ | ಮದಾಯೆ—ತೃಪ್ತಾರ್ಥವಾಗಿ (ಶೇಖರಿತವಾಗಿವೆಯೋ) | ಏನಾ ಹಿ—(ಆ ಸೋಮ
ರಸಗಳು) ಇದೇ ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯೆಗಳಿಂದ | ಸಮುದ್ರೋ ನ—ಸಮುದ್ರವು ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವಂತೆ | ಅಸ್ಯ—
ಈ ಇಂದ್ರನ | ಉದರೇ—ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ | ವ್ಯಚೇ ದಧೇ—ತುಂಬಿಕೊಂಡಿವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿತವಾದ ಯಾವ ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಸೋಮರಸಗಳ ಹವಿಸ್ಸಗಳು ಬಲಶಾಲಿಯಾದ
ಇಂದ್ರನ ತೃಪ್ತಾರ್ಥವಾಗಿ ಶೇಖರಿತವಾಗಿವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸಹ ಸಮುದ್ರವು ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವಂತೆ ಆ ಇಂದ್ರನ
ಉದರದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿವೆ.

English Translation.

All those libations of Soma (which were mentioned above) are, for
his intoxication, accumulated in the belly of powerful Indra as the water
in the sea.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮದಾಯೆ—ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿ, ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, for the sake of
intoxication.

ಶುಷ್ಕಿಣೇ—ಬಲವತೇ | ಬಲವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನಿಗೆ.

ಸಮುದ್ರೋ ನ—ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ನೀರು ಸೇರಿರುವಂತೆ ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ನೂರಾರು, ಸಾವಿರಾರು ಸೋಮ
ಗಳು ಇಂದ್ರನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂತೋಷ (ಮದ) ವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವ್ಯಚೋ ದಧೇ—ವ್ಯಾಪ್ತಿದರ್ಥದೇ | ಧೃತಾ ಭವತಿ | ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಉದರ
ದಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏನಾ—‘ ದ್ವಿತೀಯಾಠಾಸ್ತೇನಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೪) ಅನ್ವಾದೇಶವು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ
ದ್ವಿತೀಯಾ, ಟಾ, ಓಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಮ್, ಏತತ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಏನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏನಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಯಾವುದೋ ಕಾರ್ಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಪಾತ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ

ಬೇರೊಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಲು ಪುನಃ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ ಅನ್ವಾದೇಶವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಟಾ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏನಾದೇಶ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಏನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಚೀ—ವ್ಯಚ ವ್ಯಾಜೀಕರಣೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. 'ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಚಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ವ್ಯಚೀಃ ಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸಿ' (ಕಾ. ೧-೨-೧-೧) ಅಸ್ ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವ್ಯಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕುಟಾದಿತ್ವ ವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಸಿಯೇ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕುಟಾದಿತ್ವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ 'ಗಾಂಕುಟಾದಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಿ'ದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾಯಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸುನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾನ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧೇ—ಡು ಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಲಿಟಸ್ಥಯೋರೇತಿರೇಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಶ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ, ಜಸ್ತ್ವಗಳು ಬಂದರೆ ದಧಾ+ವಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟೀಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ದಧೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ದಧೇ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಹಿ ಎಂಬುದರ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ 'ಹಿಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತುತೀಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಯಮು ತೇ ಸಮತಸಿ ಕಪೋತಃ ಇವ ಗರ್ಭಧಿಂ |

ವಚಸ್ತಚ್ಚಿನ್ನ ಓಹಸೇ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಯಂ | ಉಂ ಇತಿ | ತೇ | ಸಂ | ಅತಸಿ | ಕಪೋತಃ ಇವ | ಗರ್ಭಧಿಂ |

ವಚಃ | ತತ್ | ಚಿತ್ | ನಃ | ಓಹಸೇ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಅಯಮು ಅಯಮುಸಿ ದೃಶ್ಯಮಾನಃ ಸೋಮಸ್ತೇ ತ್ವದರ್ಥಂ ಸಂಪಾದಿತಃ | ಯಂ ಸೋಮಂ ಸಮತಸಿ ಸಮ್ಯಕ್ ಸಾತತ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ನೋಷಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಕಪೋತ ಇವ | ಯಥಾ ಕಪೋತಾಖ್ಯಃ ಪಕ್ಷೀ ಗರ್ಭಧಿಂ ಗರ್ಭಧಾರಿಣೀಂ ಕಪೋತೀಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ತದ್ವತ್ | ತಚ್ಚಿತ್ತಸ್ಮಾದೇವ ಕಾರಣಾನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ವಚಃ ಓಹಸೇ | ಪ್ರಾಪ್ನೋಷಿ || ಅತಃ | ಅತಃ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ | ಕಪೋತ ಇವ | ಕವೇರೋತಚ್ಛ ಪಶ್ಚ | ಉ. ೧-೬೨ | ಇತ್ಯೋತಚ್ಛ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತಃ | ಗರ್ಭಧಿಂ | ಗರ್ಭೋಽಸ್ಯಾಂ ಧೀಯತ ಇತಿ ಗರ್ಭಧಿಃ | ಕರ್ಮಣ್ಯಧಿಕರಣೇ ಚ | ಪಾ. ೩-೩-೩೯ | ಇತಿ ಕಪತ್ಯಯಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಓಹಸೇ | ತುಹಿರ್ ದುಹಿರ್ ಉಹಿರ್ ಅರ್ಧಸೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ಅಯಂ ಉ—ಈ ಸೋಮರಸವೂ ಸಹ | ತೇ—ನಿನಗಾಗಿಯೇ (ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿದೆ) | ಕಪೋತಃ—ಪಾರಿವಾಳ ಪಕ್ಷಿಯು | ಗರ್ಭಧಿಂ ಇವ—ಗರ್ಭಧಾರಿಣಿಯಾದ ತನ್ನ ಪ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ | ಸಮತಸಿ—(ನೀನು ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಸೇರಿ ಅದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೀಯೆ | ತಚ್ಚಿತ್ತಃ—ಆದ್ದರಿಂದಲೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ವಚಃ—ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು | ಓಹಸೇ—ಸೇರುತ್ತೀಯೆ (ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತೀಯೆ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ಸೋಮರಸವೂ ಸಹ ನಿನಗಾಗಿಯೇ ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಪಾರಿವಾಳ ಪಕ್ಷಿಯು ಗರ್ಭಧಾರಿಣಿಯಾದ ತನ್ನ ಪ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ ನೀನೂ ಸಹ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸೇರಿ ಅದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೀಯೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

This Soma-juice is prepared for you ; you approach this libation as a pigeon seeks his pregnant mate ; therefore you accept our prayer.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಂ ಅತಃ—ಅತಃ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ | ಪ್ರಾಪ್ನೋಷಿ | ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುವೆ, you approach.

ಕಪೋತ ಇವ ಗರ್ಭಧಿಂ—ಗರ್ಭಧಿಂ | ಗರ್ಭೋಽಸ್ಯಾಂ ಧೀಯತ ಇತಿ ಗರ್ಭಧಿಃ | ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸುವ ಎಂದರೆ ಹೆಣ್ಣು ಪಾರಿವಾಳವೆಂದರ್ಥವು. ಗಂಡುಪಾರಿವಾಳವು ಹೆಣ್ಣು ಪಾರಿವಾಳವನ್ನು (ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ) ಸಮೀಪಿಸುವಂತೆ ಎಂದು ಉಪಮಾರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಧಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವಾದರೂ

ಗರ್ಭವನ್ನೇ ಧರಿಸುವುದು ಹೆಣ್ಣುಪಕ್ಷಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಹೆಣ್ಣು ಸಾರಿವಾಳವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗರ್ಭಧಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಸಾರಿವಾಳವನ್ನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿಲ್ಲದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಗಂಡು ಹಕ್ಕಿಯು ಹೆಣ್ಣು ಹಕ್ಕಿಯೊಡನೆ ವಿಹರಿಸುವುದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಬಲ್ಲರು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಪೋತೇ ಇವ ಗರ್ಭಧಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಗಂಡು ಸಾರಿವಾಳವು ಹೆಣ್ಣು ಸಾರಿವಾಳದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ವಚಸ್ತಚಿನ್ನ ಓಹಸೇ—ನಮ್ಮ ವಚನವನ್ನು ಹೊಂದುವೆ ಎಂದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಉಪಮಾನದಂತೆ ಇಂದ್ರನಾದ ನೀನು ನಮ್ಮ ವಚನವನ್ನು ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುವೆ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅತಸಿ—ಅತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಪೋತೇ ಇವ—‘ಕಬೇರೋತಚ್ ಪಕ್ವ’ (ಉ. ಸೂ. ೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಬ್ಬುಧಾತುವಿಗೆ ಓತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಪೋತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ‘ಚಿತೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ‘ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗರ್ಭಧಿಂ—‘ಗರ್ಭೋಽಸ್ಯಾಂ ಧೀಯತೇ ಇತಿ ಗರ್ಭಧಿಃ’ ‘ಕರ್ಮಣ್ಯಧಿಕರಣೇ ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೩೯) ಕರ್ಮವಾಚಕವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಸಂಜ್ಞಾವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟೀಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಧಿಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಕೃದಂತ ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಧಿಂ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಓಹಸೇ—ತುಹಿರ್, ದುಹಿರ್, ಉಹಿರ್, ಅರ್ಧನೇ ಧಾತು. ಪರಸ್ಮೈಪದಿ. ಭ್ವಾದಿ. ‘ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ‘ಟಿತೇಆತ್ಮನೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದರೆ ಸೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಕರ್ತರಿ ಶಪ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದರೆ ಓಹಸೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ್ತೋತ್ರಂ ರಾಧಾನಾಂ ಪತೇ ಗಿರ್ವಾಹೋ ವೀರ ಯಸ್ಯ ತೇ |

ವಿಭೂತಿರಸ್ತು ಸೂನ್ಯತಾ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸ್ತೋತ್ರಂ | ರಾಧಾನಾಂ | ಪತೇ | ಗಿರ್ವಾಹಃ | ವೀರ | ಯಸ್ಯ | ತೇ |

ವಿಭೂತಿಃ | ಅಸ್ತು | ಸೂನ್ಯತಾ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ರಾಧಾನಾಂ ಪತೇ ಧನಾನಾಂ ಪಾಲಕೇ ಗಿರ್ವಾಹೋ ಗೀರ್ಭಿರುಹ್ಯಮಾನ ವೀರ ಶೌರ್ಯೋಪೇತ ಯಸ್ಯ ತೇ ತವ ಸ್ತೋತ್ರಮಾದ್ಯಶಂ ಭವತಿ ತಸ್ಯ ತವ ವಿಭೂತಿರ್ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ ಸೂನ್ಯತಾ ಪ್ರಿಯಸತ್ಯರೂಪಾಸ್ತು || ಸ್ತೋತ್ರಂ | ದಾಮ್ನಾಶಸೇತಿ ಪ್ತನ್ | ಪಾ. ೩-೨-೧೮೨ | ಪಶ್ಚಾದರ್ಶ-ಅದ್ಯಚ್ | ಅಥವಾ ಸ್ತೋತುರಿದಮಿತ್ಯರ್ಥೇಽನ್ | ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯ ಇತಿ ವೃದ್ಧಿರ್ನ | ರಾಧಾನಾಂ ಪತೇ | ರಾಧ್ನವಂತೈರ್ಭಿರಿತಿ ರಾಧಾನಿ ಧನಾನಿ | ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತ ಇತಿ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಾತ್ಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸಮುದಾಯಸ್ಯ ನಿಘಾತಃ | ಗಿರ್ವಾಹಃ | ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ | ವಹಿಹಾಧಾಞ್ ಭೃತ್ಪಂದಸೀತಿ ಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ವಹತೇರಸುನ್ವತ್ಯಯಃ | ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ | | ಉ. ೪-೨೨೬ | ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಣದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರುಪಧಾವೃದ್ಧಿಃ | ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಪೂರ್ವರುಪಧಾ-ಯಾಃ | ಪಾ. ೮-೨-೭೬ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಸ್ಯಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಷಾಷ್ಟಿಕಮಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿಭೂತಿಃ | ತಾದಾ ಚ ನಿತಿತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ || ೨೮ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ರಾಧಾನಾಂ—ಐಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ | ಪತೇ—ಪಾಲಕನೂ | ಗಿರ್ವಾಹಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ (ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನೂ ವಹಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ) | ವೀರ—ಶೌರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಅದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವನ (ಯಾವ ಭಕ್ತನು ಮಾಡುವ) | ತೇ—ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ | ಸ್ತೋತ್ರಂ—ಸ್ತೋತ್ರವು (ಈರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆಯೋ) | ತಸ್ಯ—ಅವನ | ವಿಭೂತಿಃ—ಐಶ್ವರ್ಯವು | ಸೂನ್ಯತಾ—ಪ್ರಿಯವಾಗಿಯೂ ಸತ್ಯರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಧನಗಳಿಗೆ ಪಾಲಕನೂ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ನಿನ್ನನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನ ಐಶ್ವರ್ಯವು ಪ್ರಿಯವಾಗಿಯೂ ಸತ್ಯರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಆಗಲಿ.

English Translation.

Indra, hero and lord of riches and acceptor of praises, may genuine prosperity be the reward of him who praises you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗಿರ್ವಾಹಸಃ—ಗಿರಃ ಸ್ತುತಯಃ ತಾ ಉಹ್ಯಂತೇ ಪ್ರಾಪ್ಯಂತೇ ಯತ್ರ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಸ ಗಿರ್ವಾಹಃ ತಸ್ಯ ಸಂಚೋಧನಂ ಹೇ ಗಿರ್ವಾಹಃ | ಸ್ತುತಿಹವ್ಯ || ಗಿರಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು. ಅಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನು.

ಯಸ್ಯ—ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ತಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅವಶ್ಯಕವು.

ವಿಭೂತಿಃ—ವಿಭವತೀತಿ ವಿಭೂತಿಃ | ಸಂಪತ್ತು, ಐಶ್ವರ್ಯ, ವಿಭವ prosperity, wealth, riches &c.

ಸೂನೃತಾ—ಪ್ರಿಯಸತ್ಯರೂಪಾ | ಅಥವಾ ಶೋಭನೇಷು ನೃಷು ಸ್ತುತಿಸರೇಷು ತಾಯತೇ ವಿಸ್ತೀರ್ಯತ ಇತಿ ಸೂನೃತಾ | ಸ್ತೋತ್ರಕೃದ್ಭೋಗೈಶ್ಚೈರ್ಥಃ | ಪ್ರಿಯಸತ್ಯರೂಪವಾದ, genuine and well-liked ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಜನರಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಂದ ಅನುಭೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ತೋತ್ರಂ—ಷ್ವಙ್ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಧಾತೃದಿಗೆ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. 'ದಾಮ್ನಾಶಸ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ್ವಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ತ್ರ ಎಂದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅರ್ಧಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋತ್ರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋತ್ರಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಅರ್ಶ ಆದಿಭ್ಯೋಽಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋತ್ರ+ಅ, ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲೋಪ ಬಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಷ್ವಙ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಸ್ತೋತ್ರ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋತುಃ ಇದಮ್ ಎಂಬರ್ಥ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ 'ತಸ್ಯೇದಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ವೃದ್ಧಿಯು ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕ ವಿಧಿಯಾದುದರಿಂದ 'ಸಂಜ್ಞಾಪೂ

ವರ್ತೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತೋತ್ರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ರಾಧಾನಾಂ ಪತೇ—ರಾಧ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧಾ. ಧಾತು. ರಾಧ್ವಂತಿ ಏಭಿಃ ಇತಿ ರಾಧಾನಿ. ಧನಾನಿ. 'ಸುಬಾಂಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ ಸ್ವರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತೇ ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ರಾಧಾನಾಂ ಎಂಬ ಸುಬಂತವು ಅಂಗವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಆಷ್ಟಮಿಕ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಿಶಿಷ್ಟಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಿರ್ವಾಹಃ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ವಹಿ ಹಾ ದಾಚ್ಚಾಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರಕ ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಉಚ್ಯ ವಹಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ 'ಗತಿ ಕಾರಕ' (ಯೋರಸಿ) ಉಪಪದಯೋಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚಿ' ಎಂದು ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ವಸೇರ್ಣಿತ್' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿತ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಣೆದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಗಿರ್ವಾಹಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ 'ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ವಾ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಸುಲೋಪ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಗಿರ್ವಾಹಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬ ಷಾಸ್ತಿಕಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಭೂತಿಃ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತಾದೌ ಚಿ ನಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಾದಿಯಾಗಿಯೂ ನಿತ್ತಾಗಿರುವ ಕ್ತಿನ್ನಂತವಾದ ಭೂತಿಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಿ ಎಂಬ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಭೂತಿಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೫ ||

—ಃ—

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಊರ್ಧ್ವಸ್ತಿಷ್ಠಾ ನ ಉತಯೇಽಸ್ಮಿನ್ವಾಜೇ ಶತಕ್ರತೋ |

ಸಮನ್ಯೇಷು ಬ್ರವಾವಹೈ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉ॒ರ್ಧ್ವಃ | ತಿ॒ಷ್ಠ | ನಃ | ಉ॒ತಯೇ | ಅ॒ಸ್ಮಿನ್ | ವಾ॒ಜೇ | ಶತ॑ಕ್ರ॒ತೋ ಇತಿ॑
ಶತ॑ಕ್ರ॒ತೋ |

ಸಂ | ಅ॒ನ್ಯೇಷು॑ | ಬ್ರ॒ವಾವ॑ಹೈ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಕರ್ಮೋಪೇತ ಅಸ್ಮಿನ್ವಸಕ್ತೇ ವಾಜೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ನೋಽಸ್ಮಾಕ-
ಮೂತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯೋರ್ಧ್ವ ಉನ್ನತ ಉತ್ಸುಕಸ್ತಿಷ್ಠ | ಭವ | ತ್ವಂ ಚಾಹಂ ಚ ಮಿಲಿತಾನ್ಯೇಷು
ಕಾರ್ಯಾಂತರೇಷು ಸಂ ಬ್ರವಾವಹೈ | ಸಮ್ಯಕ್ ವಿಚಾರಯಾಮಃ || ತಿಷ್ಠ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜ ಇತಿ
ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ಉತಯೇ | ಉತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾಕ್ತಿನ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಸ್ಮಿನ್ |
ಉದಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಸಸ್ತಮ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶತಕ್ರತೋ—ನೂರು ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಸ್ಮಿನ್ ವಾಜೇ—(ನಡೆಯುತ್ತಿ-
ರುವ) ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಉತಯೇ—ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ಉರ್ಧ್ವಃ ತಿಷ್ಠ—ಮೇಲೆದ್ದು ನಿಲ್ಲು |
(ಸಿದ್ಧನಾಗು) (ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ) | ಅನ್ಯೇಷು—ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ | ಸಂ ಬ್ರವಾವಹೈ—ಆಲೋಚಿಸಿ
ಮಾತನಾಡೋಣ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನೂರಾರು ಸಾಹಸ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ
ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಮೇಲೆದ್ದು ಸಿದ್ಧನಾಗಿ ನಿಲ್ಲು. ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಲೋಚಿಸಿ ಮಾತನಾಡೋಣ.

English Translation.

O Satakratu, (Indra) get up (and be ready) to protect us in this
battle ; we will converse together in other matters.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವನು. ಆದುದರಿಂದ
ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡಲು ತಡಮಾಡದೆ ಬೇಗನೆ ಎದ್ದೇಳು. ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನು
ಆಮೇಲೆ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಮಾತನಾಡೋಣ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಿಷ್ಠ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ‘ಸಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ತಿಷ್ಠ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಏಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಅತೋಹೇಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ತಿಷ್ಠ ಎಂಬ ರೂಪ ನಾಗುತ್ತದೆ. ‘ದ್ವ್ಯಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಸಾರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉತಯೇ—‘ಉತಿಯೂತಿಜೂತಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ರಿನ್ನಂತನಾಗಿ ನಿಪಾತಿತನಾಗಿದೆ. ಉತಯೇ ಎಂಬುದು ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದನಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಮಿನ್—ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನದರೂಪ ‘ತೈದಾದೀನಾಮಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅತ್ವ ಬಂದಾಗ ಅದಂತ ಸರ್ವನಾಮ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಜಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ಮಿನ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಹಲಿ ಲೋಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಮಿನ ಇದಿಗೆ ಲೋಪವಾದರೆ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ರೂಪನಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಉಡಿದಂ ಸದಾದಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಯೋಗೇಯೋಗೇ ತವಸ್ತರಂ ವಾಜೇನಾಜೇ ಹವಾಮುಹೇ ।

ಸಖಾಯ ಇನ್ದ್ರಮೂತಯೇ || ೭ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಯೋಗೇಯೋಗೇ । ತವಃ ತರಂ । ವಾಜೇನಾಜೇ । ಹವಾಮುಹೇ ।

ಸಖಾಯಃ । ಇನ್ದ್ರಂ । ಉತಯೇ ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೋಗೇ ಯೋಗೇ ಪ್ರವೇಶೇ ಪ್ರವೇಶೇ ತತ್ತತ್ಕರ್ತೃವೋಪಕ್ರಮೇ ನಾಜೇ ನಾಜೇ ಕರ್ಮವಿಘ್ನಾ-
ತಿನಿ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತಸ್ಮಿನ್ಸಂಗ್ರಾಮೇ ತವಸ್ತರಮತಿಶಯೇನ ಬಲಿನಮಿಂದ್ರಮೂತಯೇ ರಕ್ಷಾರ್ಥಂ ಸಖಾಯಃ
ಸಖವತ್ಪ್ರಿಯಾ ವಯಂ ಹನಾಮಹೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಃ || ಯೋಗೇ ಯೋಗೇ | ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ |
ಹಲಶ್ಲೇತಿ ಘಾ' | ಚೆಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ | ಸಾ. ೭-೩-೫೨ | ಇತಿ ಕುತ್ವಂ | ಘಾಙೋ
ಘಾತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋರಿತಿ ವೀಪ್ಸಾಯಾಂ ದ್ವಿಭಾವೇ ಸತ್ಯಾಮ್ರೇಡಿತಾನುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ತವಸ್ತರಂ | ತವಸಃ ಶಬ್ದಾದಸ್ಮಾಯಾಮೇಧೇತಿ | ಸಾ. ೫-೨-೧೨೧ | ಮತ್ಪರ್ಥೇಯೋ ವಿನಿಃ |
ತಸ್ಯ ಛಾಂದಸೋ ಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯೋಗೇಯೋಗೇ—ಪ್ರತಿಯೊಂದು (ಕರ್ಮ ಪ್ರಾರಂಭದ) ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೂ (ಮತ್ತು) | ನಾಜೇ-
ನಾಜೇ—(ಕರ್ಮ ವಿಘ್ನ ಕಾರಿಯಾದ) ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯುದ್ಧದಲ್ಲೂ ಸಹ | ತವಸ್ತರಂ—ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿ
ಯಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಸಖಾಯಃ—ಸ್ನೇಹಿತರಂತೆ (ಪ್ರಿಯ
ರಾದ) ನಾವು | ಹನಾಮಹೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕರ್ಮಪ್ರಾರಂಭದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು (ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ) ಪ್ರತಿ
ಯೊಂದು ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲೂ ಸಹ ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ನೇಹಿತರಂತೆ ಪ್ರಿಯ
ರಾದ ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

On every occasion and in every battle we, his friends invoke the
powerful Indra for our protection.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯೋಗೇಯೋಗೇ—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ | ಪ್ರವೇಶೇ ಪ್ರವೇಶೇ ತತ್ತತ್ಕರ್ತೃವೋಪಕ್ರಮೇ | ಪ್ರತಿ
ಯೊಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಾರ್ಯಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ.

ತವಸ್ತರಂ—ಓಜಃ ಪಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಬಲನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು
ಸಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ತವಃ ಎಂದರೆ ಬಲವು, ತವಸ್ತರಂ ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಬಲವುಳ್ಳ (ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು) ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಾಜೇನಾಜೇ—ರಣಃ ವಿನಾಕ್ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಜೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ವಾಜೇ ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ. ವಾಜೇನಾಜೇ ಎಂದು ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಿರುವಾಗ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರ್ಥವು.

ಸಖಾಯಃ—ಸಖಿವತ್ತಿಯಃ | ಸ್ನೇಹಿತರಂತೆ ನಿನಗೆ ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರರಾದ ನಾವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯೋಗೇಯೋಗೇ—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ 'ಹಲಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಜ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚಜೋಃ ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ 'ಸ್ಥಾನೇಂತರಮಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೦) ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಗಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯೋಗೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಘಜ್ಞಾ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೀಪ್ಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಪರರೂಪಕ್ಕೆ 'ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ರೇಡಿತಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅನುದಾತ್ತಂ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯೋಗೇಯೋಗೇ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮನಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ತವಸ್ತರಮ್—ತವಸ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಸ್ಮಾಯಾಮೇಧ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತರಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ತರಸ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ಘಾ ಗಮದ್ಯದಿ ಶ್ರವತ್ಸಹಸ್ರಿಣೀಭಿರೂತಿಭಿಃ |

ವಾಜೇಭಿರುಪ ನೋ ಹವಂ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಘ | ಗಮತ್ | ಯದಿ | ಶ್ರವತ್ | ಸಹಸ್ರಿಣೀಭಿಃ | ಉತಿಃ |
ನಾಜೀಭಿಃ | ಉಪ | ನಃ | ಹವಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದಿ ಶ್ರವತ್ ಯದ್ಯಯಮಿಂದ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ಹವಮಾಹ್ವಾನಂ ಶೃಣುಯಾತ್ ತದಾನೀಂ ಸ್ವಯಮೇವ ಸಹಸ್ರಿಣೀಭಿರೂತಿಭಿರ್ಬಹುಭಿಃ ಪಾಲನೈರ್ವಾಜೀಭಿರನ್ನೈಶ್ಚ ಸಹೋಪ ಸಮಾಪ ಆ ಘ ಅವಶ್ಯಮಾಗಮತ್ | ಆಗಚ್ಛೇತ್ || ಘ | ಋಚಿ ತುನುಘೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ಗಮತ್ | ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್ | ಲೇಟೋಽಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪ ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಯದ್ವಾ | ಛಾಂದಸೇ ಲುಜಾ ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯೈದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು | ಪಾ. ೩-೧-೫೫ | ಇತಿ ಚ್ಲೇರಜಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಶ್ರವತ್ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಪೂರ್ವವಲ್ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ | ನಾಜೀಭಿಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಭಿಸ ಐಸಾದೇಶಾಭಾವಃ | ಹವಂ | ಭಾವೇಽನುಪಸರ್ಗಸ್ಯೇತಿ ಹ್ವಯತೇರಪ್ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ | ಅಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ಯೇ ಧಾತು- ಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು) | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಹವಂ—ಆಹ್ವಾನವನ್ನು | ಯದಿ ಶ್ರವತ್—ಕೇಳಿದ್ದೇ ಆದರೆ | ಸಹಸ್ರಿಣೀಭಿಃ—ನಾನಾವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದಲೂ | ನಾಜೀಭಿಃ—ಅನ್ನಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಉಪ—ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ | ಆ ಘ—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ | ಆಗಮತ್—ಬರಲಿ (ಬಂದೇ ಬರುವನು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಅವನು ನಾನಾವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಅನ್ನಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಬರಲಿ (ಬರುವನು).

English Translation.

If he hears our invocation, he will surely come to us with numerous helpful bounties and abundant food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಹಸ್ರಿಣೇಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ ವಾಜೇಭಿಃ—ಊತಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಣೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಧನಗಳಿಂದ, ವಾಜೇಭಿಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನಾ ದ್ಯಾಹಾರಗಳಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆಯಾಗಿ ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರುವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಘ—‘ ಋಚಿ ತನುಘ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. **ಗಮತ್**—ಗಮ್ನು ಗತೌ ಧಾತು. **‘ ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ **‘ ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. **‘ ಲೇಟೋಽಡಾಟಾ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಪ್ಪಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. **ಗಮತ್** ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ **‘ ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಜ್ಲಲಿಟಿಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಜರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. **‘ ಚ್ಲಿ ಲುಜಾ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ **‘ ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. **‘ ಬಹಲಂಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ ಯೋಗೇಽಸಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಗಮತ್** ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ರವತ್—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ಲೇಟಿನಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾಜೇಭಿಃ—ವಾಜ ಶಬ್ದದ ಮೇಲಿರುವ ಭಿಸ್ಸಿಗೆ **‘ ಅತೋ ಭಿಸ ಏಸ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಸ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **‘ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **‘ ಬಹುವಚನೇ ರ್ಘುಲೈತ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ ಬಂದರೆ ವಾಜೇಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹವಮ್—ಹ್ವೇಇ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ **‘ ಭಾವೇನುಪಸರ್ಗಸ್ಯ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಬರುತ್ತದೆ. **‘ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ’** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಹು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಗುಣಾವಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಹವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ **‘ ಧಾತೋಃ ’** ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಹವಮ್ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅನು ಪ್ರತ್ನಸ್ಯಾಕಸೋ ಹುವೇ ತುವಿಪ್ರತಿಂ ನರಂ |

ಯಂ ತೇ ಪೂರ್ವಂ ಪಿತಾ ಹುವೇ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅನು | ಪ್ರತ್ನಸ್ಯ | ಓಕಸಃ | ಹುವೇ | ತುವಿಪ್ರತಿಂ | ನರಂ |

ಯಂ | ತೇ | ಪೂರ್ವಂ | ಪಿತಾ | ಹುವೇ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರತ್ನಸ್ಯ ಪುರಾತನಸ್ಯಾಕಸಃ ಸ್ಥಾನಸ್ಯ ಸ್ವರ್ಗರೂಪಸ್ಯ ಸಕಾಶಾತ್ತುವಿಪ್ರತಿಂ ಬಹುನ್ಯಜಮಾನಾ-
ನ್ಪ್ರತಿಗಂತಾರಂ ನರಂ ಪುರುಷಮಿಂದ್ರಮನು ಹುವೇ | ಅನುಕ್ರಮೇಣ ಕರ್ಮಸ್ವಾಹ್ಯಯಾಮಿ | ಯಂ ತೇ
ತ್ವಾಮಿಂದ್ರಂ ಪಿತಾಸ್ಮದೀಯೋ ಜನಕಃ ಪೂರ್ವಂ ಪುರಾ ಸ್ವಕೀಯಾನುಷ್ಠಾನಕಾಲೇ ಹುವೇ | ಆಹುತ-
ವಾನ್ | ತಮಾಹ್ಯಯಾಮೀತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ || ಓಕಸಃ | ನಬ್ಧಿಷಯಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಹುವೇ | ಹ್ವೇಷಾಃ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಇಟಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವ-
ತ್ವಂ | ಗುಣೇ | ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಕ್ಷಿತಿ ಚೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಉವಜಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಸಾದಾದಿತ್ವಾದನಿಘಾತಃ | ತುವಿಪ್ರತಿಂ | ತುವೀನಾಂ ಬಹುನಾಂ ಪ್ರತಿಗಂತಾರಂ | ಅತ್ರ ಪ್ರತಿಶಬ್ದೋ
ಭೀಮಸೇನೋ ಭೀಮ ಇತಿವತ್ | ಪ್ರತಿಗಂತ್ಯಶಬ್ದಂ ಲಕ್ಷಯಿತ್ವಾ ತದ್ವಾರಾ ತದರ್ಥಂ ಲಕ್ಷಯತಿ |
ಅತಃ ಪ್ರತಿಃ ಪ್ರತಿನಿಧಿಪ್ರತಿದಾನಯೋಃ | ಪಾ. ೧-೪-೯೨ | ಇತಿವತ್ತ್ವವಚನತ್ವೇನಾನಿಪಾತತ್ವಾ-
ದನವ್ಯಯತ್ವೇ ಪೂರಣಗುಣೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೨-೨-೧೧ | ನ ಷಷ್ಠೀಸಮಾಸನಿಷೇಧಃ | ಹುವೇ |
ಹ್ವೇಷೋ ಲಿಟಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವವತ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪರಪೂರ್ವತ್ವೇ | ದ್ವಿವಚನಪ್ರಕರಣೇ
ಛಂದಸಿ ನೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೬-೧-೮-೧ | ಇತಿ ದ್ವಿವಚನಾಭಾವಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿ-
ಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪ್ರತ್ನಸ್ಯ—ಪುರಾತನವಾದ | ಓಕಸ್ಯ—(ಸ್ವರ್ಗರೂಪವಾದ) ವಾಸಸ್ಥಾನದಿಂದ | ತುವಿಪ್ರತಿಂ—
ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಗತಕ್ಕ (ಮತ್ತು) | ಯಂ ತೇ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು |

ಪಿತಾ—(ನಮ್ಮ) ತಂದೆಯು | ಪೂರ್ವಂ—ಹಿಂದೆ (ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿಲ್ಲ) | ಹುವೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದನೋ ಅಂತಹ | ನರಂ—ಪುರುಷನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅನು ಹುವೇ—ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕರ್ಮದಲ್ಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಪುರಾತನವಾದ ಸ್ವರ್ಗರೂಪವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನದಿಂದ ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಗುವನೋ ಮತ್ತು ಯಾವನನ್ನು ನಮ್ಮ ತಂದೆಯು ಹಿಂದೆ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದನೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕರ್ಮದಲ್ಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

I invoke the man (Indra) who goes to visit many worshippers from heaven, his ancient dwelling place ; I invoke Indra whom my father formerly used to invoke.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರತ್ಯಸ್ಯ—ಪುರಾತನಸ್ಯ | ಬಹಳ ಹಳೆಯದಾದ, ಪುರಾತನವಾದ, ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಎಂದರೆ ಬಹು ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇರುವ.

ಓಕಸಃ—ಓಕ ಇತಿ ನಿವಾಸನಾಮೋಚ್ಯತೇ (ನಿ. ೩-೩) ಓಕವೆಂದರೆ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವು. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗವು.

ತುವಿಪ್ರತಿಂ—ತುವಿ ಎಂದರೆ ಬಹು (ನಿ. ೩-೧೩). ತುವೀನಾಂ ಬಹೂನಾಂ ಪ್ರತಿಗಂತಾರಂ ಬಹು ಜನ ಯಜಮಾನರ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವ (ಇಂದ್ರನನ್ನು) ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ನರಂ—ನೇತಾರಂ | ನಾಯಕ, ಶೂರ.

ಯಂ ತೇ ಪೂರ್ವಂ ಪಿತಾ ಹುವೇ—ಹಿಂದೆ ನಮ್ಮ ತಂದೆಯು ಯಾವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೋ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಈಗ ನಾನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಓಕಸಃ—ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನರೂಪ. ' ನಬ್ಜಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ ' (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹುವೇ—ಹ್ವೇಞ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ' ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ- ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ' ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಹು+ಏ

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಕ್ವಿತಿಚೆ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಚಿತ್ಸುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉವಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಹುವೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ತುವಿಪ್ರತಿಮ್—ತುವಿನಾಂ ಬಹೂನಾಂ ಪ್ರತಿಗಂತಾರಂ ತುವಿಪ್ರತಿಮ್ 'ನಾಮೈಕದೇಶೇನಾಮು-ಗ್ರಹಣಂ' ಒಂದು ಹೆಸರಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಪೂರ್ತಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೇನ ಎಂದರೆ ಭೀಮಸೇನ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿ ಎಂಬುದು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಗಂತ್ಯ ಶಬ್ದವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಆ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಲಕ್ಷಣಾದಿಂದ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ಪ್ರತಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಪ್ರತಿದಾನಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೯೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಸತ್ವವಾಚಿಯಾದುದರಿಂದ (ದ್ರವ್ಯ) 'ಚಾದಯೋಽಸತ್ವೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫೭) ಎಂದುದರಿಂದ ನಿಸಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ವವಾಚಿಯಾದುದರಿಂದ ನಿಸಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸ್ವರಾದಿನಿಸಾತಮವ್ಯಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿಸಾತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ 'ಪೂರಣಗುಣಸುಹಿತಾರ್ಥ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ಸಮಾಸ ನಿಷೇಧವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಷಷ್ಠೀ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಿದೆ.

ಹುವೇ—ಹಿಂದೆ ಉಕ್ತವಾದ ಧಾತು. ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. 'ದ್ವಿವಚನಪ್ರಕರಣೇ ಛಂದಸಿ ವೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ಲಿಞ್ಮಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉವಜಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಹುವೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಂತೇ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಚಬ್ಧದ ಸಂಬಂಧ ವಿರುವುದರಿಂದ 'ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಂ ತ್ವಾ ವಯಂ ವಿಶ್ವವಾರಾ ಶಾಸ್ತ್ರಹೇ ಪುರುಹೂತ |

ಸಖೇ ವಸೋ ಜರಿತ್ಯಭ್ಯಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ತ್ವಾ | ವಯಂ | ವಿಶ್ವಂ ವಾರ | ಆ | ಶಾಸ್ತುಹೇ | ಪುರುಂ ಹೂತ |

ಸಖೇ | ವಸೋ ಇತಿ | ಜರಿತ್ಯಂ ಭ್ಯಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವಿಶ್ವವಾರ ಸರ್ವೈರ್ವರಣೀಯ ಪುರುಹೂತ ಬಹುಭಿಃ ಸ್ವಸ್ತಕರ್ಮಣ್ಯಾಹೂತ ಸಖೇ ಸಖಿವತ್ತಿಯ ವಸೋ ನಿನಾಸಹೇತೋ ಇಂದ್ರ ತಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗುಣಯುಕ್ತಂ ತ್ವಾಂ ಜರಿತ್ಯಂಭ್ಯಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಶ್ಚಾನುಗ್ರಹಾರ್ಥಮಾಶಾಸ್ತುಹೇ | ಪ್ರಾರ್ಥಯಾಮಹೇ || ಆ ಶಾಸ್ತುಹೇ | ಆಜಃ ಶಾಸು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ವಸೋ ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಇತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾದ್ಯಮಾನವತ್ಸನಿಷೇಧಾತ್ವರಾಂಗವದ್ಭಾವೇ ಸತಿ ಶೇಷನಿಘಾತೇನ ವಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತಿ ನಾ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜರಿತ್ಯಂಭ್ಯಃ | ಜರತಿಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಾ | ತೃಚಿಶ್ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ || ೧೦ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವವಾರ—ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ (ಇಷ್ಟದಿಂದ) ಆರಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ | ಪುರುಹೂತ—ಬಹುಜನರಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನೂ | ಸಖೇ—ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಪ್ರಿಯನಾದವನೂ | ವಸೋ—ವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾದವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತಂ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಿನ್ನನ್ನು | ವಯಂ—ನಾವು | ಜರಿತ್ಯಂಭ್ಯಃ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರ ಅನುಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ | ಆ ಶಾಸ್ತುಹೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಆರಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ, ಬಹುಜನರಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನೂ, ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಪ್ರಿಯನಾದವನೂ ವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾದವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನೇ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾವು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರ ಅನುಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

We implore you, Indra, protector of dwellings, as our friend who is preferred and invoked by many to be favourable to your worshippers.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವವಾರಾ—ಸರ್ವೈರ್ವರಣೀಯ | ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ, ಎಲ್ಲರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, invoked by all.

ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಹೇ—ಶಾಸು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ | ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಪುರುಹೂತ—ಬಹುಭಿಃ ಸ್ವಸ್ತಕರ್ಮಣ್ಯಾಹೂತ | ಬಹುಜನರು ತಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬಹುಜನರಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ವಸೋ—ನಿವಾಸಹೇತೋ | ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತನು ಅಥವಾ ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳ ಸಂರಕ್ಷಕನು.

ಜರಿತ್ಯಭ್ಯಃ—ಜರತಿಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಾ ರೇಭಃ ಮೊದಲಾದ ಹದಿಮೂರು ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜರಿತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಜರಿತ್ಯಭ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರ ಪರನಾಗಿ on behalf of the worshippers.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಹೇ—ಆಜಃ ಶಾಸು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಆಜ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಟೆತ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಆದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಹೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಸೋ— ಸಂಬುಧಿಯ ರೂಪ. 'ನಾಮಂತ್ರಿತೇಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಏಕಾರ್ಥವಾಚಕತ್ವ ಇರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸಖೇ, ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸಖೇ, ವಸೋ ಎಂದು ಎರಡು ಆಮಂತ್ರಿತಗಳು ಇವೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕ ನಿಘಾತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ ಸ್ವರೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವು ಸಖೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದಾಗಲೀ 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲೀ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಖೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಷಾಷ್ಟಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಜರಿತ್ಯಭಿಃ—ಜ್ಞಾ ವಯೋಹಾನ್ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣವೂ ತೃಚ್ಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮವೂ ಬಂದರೆ ಜರಿತ್ಯ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜರಿತ್ಯಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮವಾದ ಧಾತುವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಸ್ತುತಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ತೃಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಋಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅ॒ಸ್ಮಾ॑ಕಂ ಶಿ॒ಪ್ರಿಣೀ॑ನಾಂ ಸೋ॒ಮ॒ಪಾಃ ಸೋ॒ಮ॒ಪಾ॒ವ್ನಾಂ॑ |

ಸ॒ಖೇ॑ ವ॒ಜ್ರಿ॒ನ್ತ ಸ॒ಖೀ॑ನಾಂ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅ॒ಸ್ಮಾ॑ಕಂ | ಶಿ॒ಪ್ರಿಣೀ॑ನಾಂ | ಸೋ॒ಮ॒ಪಾಃ | ಸೋ॒ಮ॒ಪಾ॒ವ್ನಾಂ॑ |

ಸ॒ಖೇ॑ | ವ॒ಜ್ರಿ॒ನ್ತ | ಸ॒ಖೀ॑ನಾಂ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸೋಮಪಾಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತಃ ಸಖೇ ಸಖಿವತ್ತಿಯ ವಜ್ರಿನ್ತಜ್ರಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ಸಖೀನಾಂ ಸಖಿವತ್ತಿಯಾಣಾಂ ಸೋಮಪಾವ್ನಾಂ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತ್ಯಾಣಾಮಸ್ಮಾಕಂ ಶಿಪ್ರಿಣೀನಾಂ ದೀರ್ಘಾಭ್ಯಾಂ ಹನೂಭ್ಯಾಂ ನಾಸಿಕಾಭ್ಯಾಂ ನಾ ಯುಕ್ತಾನಾಂ ಗವಾಂ ಸಮೂಹಸ್ವತ್ತೃಸಾದಾಹಸ್ವಿತಿ ಶೇಷಃ || ಶಿಪ್ರಿಣೀನಾಂ | ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೇಬಿತಿ ಜೇಪ್ | ತಸ್ಯ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಸತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸೋಮಪಾಃ | ಅಮಂತ್ರಿಸ್ಯ ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವಾದಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೋಮಪಾವ್ನಾಂ | ಅತೋ ಮನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ವನಿಪ್ | ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ | ಪಾ. ೬-೪-೧೩೪ | ಇತ್ಯನೋಽಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೋಮಪಾಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡತಕ್ಕವನೂ | ಸಖೇ—ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಪ್ರಿಯನಾದವನೂ, ವಜ್ರಿ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನೇ | ಸಖೀನಾಂ—(ನಿನ್ನ) ಸ್ನೇಹಿತರೂ | ಸೋಮಪಾವ್ನಾಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡತಕ್ಕವರೂ ಆದ | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮಗೆ | ಶಿಪ್ರಿಣೀನಾಂ—ಉದ್ದವಾದ ದವಡೆಗಳುಳ್ಳ (ಮೂತಿಗಳುಳ್ಳ) ಹಸುಗಳ (ಸಮೂಹವನ್ನು) ಅನುಗ್ರಹಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡತಕ್ಕವನೂ, ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಪ್ರಿಯನಾದವನೂ ಮತ್ತು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರೂ ಮತ್ತು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡತಕ್ಕವರೂ ಆದ ನಮಗೆ ಉದ್ದವಾದ ದವಡೆಗಳುಳ್ಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

English Translation.

Drinker of the Soma-juice, wielder of the thunderbolt, O friend, bestow upon us a herd of cows with projecting jaws.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶಿಪ್ರಿಣೇನಾಂ—ಶಿಪ್ರಿ ಎಂದರೆ ಗಲ್ಲ ಅಥವಾ ನಾಸಿಕ ಇಲ್ಲಿ ಶಿಪ್ರಿಣೇನಾಂ ಎಂದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದ್ದವಾದ ಮೂತಿಗಳುಳ್ಳ ಗೋವುಗಳ (ಸಮೂಹವು) ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಸೋಮಪಾಃ—ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತಃ | ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ; ಈ ಶಬ್ದವು ಋಕಾ ರಾಂತ ಶಬ್ದವಾದ ಸೋಮಪಾತ್ಯಶಬ್ದದ ಸಂಬುದ್ಧಿ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನವು.

ಸೋಮಪಾನ್ನಾಂ—ಸೋಮಪಾಸ್ಯ ಪಾತ್ಯಾಣಾಮುಸ್ಮಾಕಂ | ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ನಮಗೆ.

ವಜ್ರಿನ್—ವಜ್ರಃ ವಜ್ರಾಯುಧಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ | ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಇಂದ್ರನು.

ಸಖೀನಾಂ—ಸ್ನೇಹಿತರಂತೆ ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯರಾದ ನಮ್ಮ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶಿಪ್ರಿಣೇನಾಮ್—ಶಿವ್ರೇ ಅಸ್ಯ ಸ್ತಃ ಎಂಬ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅತೆ ಇನಿ ಠನ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ನಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ 'ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿಪ್ರಿಣೇ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಿಪ್ರಿಣೇನಾಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೋಮಪಾಃ—ಸೋಮಂ ಪಿಬತಿ ಇತಿ ಸೋಮಪಾಃ ಸಂಬುದ್ಧಿ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮಂತ್ರಿತವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾಷ್ಟಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ) ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೋಮಪಾನ್ನಾಂ—'ಆತೋ ಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಪ್ ವನಿಪತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಂತವಾದ ಪಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೋಮಪಾನನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೋಮಪಾನ್ನಾಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವನಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಥಾ ತದಸ್ತು ಸೋಮಪಾಃ ಸಖೇ ವಜ್ರಿನ್ತಥಾ ಕೃಣು |
ಯಥಾ ತ ಉಶ್ಮಸೀಷ್ಟಯೇ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಥಾ | ತತ್ | ಅಸ್ತು | ಸೋಮಃ ಪಾಃ | ಸಖೇ | ವಜ್ರಿನ್ | ತಥಾ | ಕೃಣು |
ಯಥಾ | ತೇ | ಉಶ್ಮಸಿ | ಇಷ್ಟಯೇ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸೋಮಪಾಃ ಸಖೇ ವಜ್ರಿನ್ ಇಷ್ಟಯೇಽಭಿಲಷಿತಾರ್ಥಂ ತೇ ತವಾನುಗ್ರಹಂ ಯಥಾ ಯೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣೋಶ್ಮಸಿ ವಯಂ ಕಾಮಯಾಮಹೇ ತ್ವಂ ತಥಾ ಕುರು | ತ್ವತ್ಪ್ರಸಾದಾತ್ತದಭೀಷ್ಟಂ ತಥಾಸ್ತು || ಕೃಣು | ಕೃಣು ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಇದಿತ್ವಾನ್ಮಮ್ | ಧಿನ್ವಿಕೃಣ್ವೋರಚ್ಛೇತ್ತೃಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತ್ತ್ವಂನಿಯೋಗೇನ ವಕಾರಸ್ಯ ಚಾಕಾರಃ | ಅತೋ ಲೋಪ ಇತಿ ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವಾಲ್ಪಘೂಪಧಗುಣಾಭಾವಃ | ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾದಿತಿ ಹೇರ್ಲುಕ್ | ಉಶ್ಮಸಿ | ವಶ ಕಾಂತಾ | ಇದಂತೋ ಮಸಿಃ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛೇವೋ ಲುಕ್ | ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಇಷ್ಟಯೇ | ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ | ಕ್ವಿನಿ ತಿತುತ್ರೇತ್ಯಾದಿನೇರ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಯದ್ವಾ | ಯಜತೇಃ ಕ್ವಿನಿ ವಚಿಸ್ವಸೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೬-೧-೧೫ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ವೃಶ್ವಾದಿನಾ ಪತ್ವೇ ಸ್ವೃತ್ವಂ | ಪೂರ್ವಸ್ಮಿನ್ನಕ್ಷೇ ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇತಿ ಕ್ವಿನ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ವಿತೀಯೇ ತು ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೋಮಪಾಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನೂ | ಸಖೇ—ಸ್ನೇಹಿತನೂ | ವಜ್ರಿನ್—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಇಷ್ಟಯೇ—(ನಮ್ಮ) ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ನೆರವೇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ತೇ—ನಿನ್ನ (ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು) | ಯಥಾ—ಯಾವ ವಿಧವಾಗಿ | ಉಶ್ಮಸಿ—ನಾವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆಯೇ | ತಥಾ—ಹಾಗೆಯೇ (ಅನುಗ್ರಹಿಸು) | ತತ್—ಆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು | ತಥಾ ಅಸ್ತು—ಅದೇ ರೀತಿ ನೆರವೇರಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನೂ, ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನೂ ಮತ್ತು ಸ್ನೇಹಿತನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ನೆರವೇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾವು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವೂ ಸಹ ಅದೇ ರೀತಿ ನೆರವೇರಲಿ.

English Translation.

O Soma-drinker, wielder of the thunderbolt, our friend, cause it to pass in such a manner as we wish to induce you to do.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಷ್ಟಯೇ—ಅಭಿಲಷಿತಾರ್ಥಂ | ಅಥನಾ ಇಷ್ಟಯೇ ತವ ಯಾಗಾಯ | ನಮ್ಮ ಅಭೀಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ. ಇಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಯೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕೃಣು—ಕೃಣಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಭೃದಿ ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್, ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃ ನ್ ವಾ+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪ್ ನಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ‘ಧಿಸ್ವಿಕೃಣ್ವೋರ ಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕೃ ನ ಉ+ಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವಂತವಾದುದರಿಂದ ‘ಅತೋಲೋಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ‘ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಲೋಪಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪಧಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಣು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉತ್ಪ್ರಸಿ—ವಶ ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಇದಂತೋಮಸಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಕಾಗಮ. ‘ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಸ್ಸಿಗೆ ಜಿ’ದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ‘ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ’

ಬಹುಲಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ವಂ | ವಾ ಛಂದಸೀತಿ
ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ | ಅರೇಶಬ್ಬಾಚ್ಚ ಮತುಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಮಿತಿ ರೇಶಬ್ಬಾದುತ್ತರಸ್ಯಾಪಿ
ಭವತೀತಿ ಪೂರ್ವಮೇವೋಕ್ತಂ | ಸಧಮಾದೇ | ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ | ಜೌರಾದಿಕಃ | ಸಹ ಮಾದಯ-
ತೀತಿ ಸಧಮಾದಃ | ಸಚಾದ್ಯಚ್ | ಸಧ ಮಾದಸ್ಥಯೋತ್ಪಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೩-೯೬ | ಇತಿ ಸಹಶಬ್ದಸ್ಯ
ಸಧಾದೇಶಃ | ಥಾಥಾದಿನೋತ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿತ್ಪಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ಪರ-
ಸದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ತುವಿನಾಜಾಃ | ತು ಇತಿ ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುರ್ವ್ಯದ್ಯರ್ಥಃ | ಅಚಿ ಇರಿತಿ ಇಃ |
ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕತ್ವಾದ್ಗಣೋ ನ ಭವತಿ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಹುಮಂತಃ |
ಟುಹು ಶಬ್ದೇ | ಅಸ್ಮಾತ್ಕ್ವಿಪಿ ತುಗಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ ಮತುಬಿತಿ ಮತುಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಮದೇಮ | ಮದೀ ಹರ್ಷೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಶಪಃ
ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತತೋ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ-ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸಧಮಾದೇ- (ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ನೀನೂ) ಹರ್ಷಯುಕ್ತನಾಗಲು |
ಹುಮಂತಃ-ಅನ್ನ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾವು | ಯಾಭಿಃ-ಯಾವ ಗೋವುಗಳೊಡನೆ | ಮದೇಮ-
ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತೇವೆಯೋ | ನಃ-ನಮ್ಮ (ಆ ಗೋವುಗಳು) | ರೇವತೀಃ-ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ ಮುಂತಾದ
ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ | ತುವಿನಾಜಾಃ-ಅತ್ಯಂತ ಬಲವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ | ಸಂತು-ಆಗಿರಲಿ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ನೀನೂ ಹರ್ಷಯುಕ್ತನಾಗಿರಲು ಅನ್ನ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾವು ಯಾವ
ನಮ್ಮ ಗೋವುಗಳೊಡನೆ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತೇವೆಯೋ ನಮ್ಮ ಆ ಗೋವುಗಳು ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ ಮುಂತಾದ ಸಂಪತ್ತು
ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಬಲವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ ಆಗಿರಲಿ.

English Translation.

So Indra, rejoicing along with us, we may have abundant food and
may our cows be robust and rich in milk, so that we may be happy.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ರೇವತೀಃ-ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪ್ರೇರಾಜ್ಯಾದಿಧನವತ್ಯಃ ಗಾವಃ ಎಂದರೆ ಹಾಲು ತುಪ್ಪ ನೊಡಲಾದ
ವುಗಳಿಂದ ಸಂಪನ್ನವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವತ್ಯಃ
ಸ್ತುತೆಯೇ ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಧನಪ್ರದಗಳಾಗಿ ಆಗಲಿ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ
ಗೋಶಬ್ದವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಈ ರೇವತೀಃ ಎಂಬಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಬಹುಲಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ವಂ | ನಾ ಛಂದಸೀತಿ
ಪೂರ್ವಸರ್ವೋದೀರ್ಘಃ | ಅರೇಶಬ್ಧಾಚ್ಚ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಮಿತಿ ರೇಶಬ್ಧಾದುತ್ತರಸ್ಯಾಪಿ
ಭವತೀತಿ ಪೂರ್ವಮೇವೋಕ್ತಂ | ಸಧಮಾದೇ | ಮದ ತೈಸ್ತಿಯೋಗೇ | ಚೌರಾದಿಕಃ | ಸಹ ಮಾದಯ-
ತೀತಿ ಸಧಮಾದಃ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ಸಧ ಮಾದಸ್ಥಯೋಶ್ಚಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೩-೯೬ | ಇತಿ ಸಹಶಬ್ದಸ್ಯ
ಸಧಾದೇಶಃ | ಥಾಥಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಸ್ಪಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರ-
ಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತುವಿನಾಜಾಃ | ತು ಇತಿ ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುರ್ವದ್ಯಧಃ | ಅಚಿ ಇರಿತಿ ಇಃ |
ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕತ್ವಾದ್ಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ಬಹುಪ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಹ್ವಮಂತಃ |
ಟುಹ್ವು ಶಬ್ದೇ | ಅಸ್ಮಾತ್ಕೃಷಿ ತುಗಭಾವಶ್ಚಂದಸಃ | ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ ಮತುಬಿತಿ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಮದೇಮ | ಮದೀ ಹರ್ಷೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಶಸಃ
ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತತೋ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ-ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸಧಮಾದೇ- (ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ನೀನೂ) ಹರ್ಷಯುಕ್ತನಾಗಲು |
ಹ್ವಮಂತಃ-ಅನ್ನ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾವು | ಯಾಭಿಃ-ಯಾವ ಗೋವುಗಳೊಡನೆ | ಮದೇಮ-
ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತೇವೆಯೋ | ನಃ-ನಮ್ಮ (ಆ ಗೋವುಗಳು) | ರೇವತೀಃ-ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ ಮುಂತಾದ
ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ | ತುವಿನಾಜಾಃ-ಅತ್ಯಂತ ಬಲವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ | ಸಂತು-ಆಗಿರಲಿ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ನೀನೂ ಹರ್ಷಯುಕ್ತನಾಗಿರಲು ಅನ್ನ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾವು ಯಾವ
ನಮ್ಮ ಗೋವುಗಳೊಡನೆ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತೇವೆಯೋ ನಮ್ಮ ಆ ಗೋವುಗಳು ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ ಮುಂತಾದ ಸಂಪತ್ತು
ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಬಲವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ ಆಗಿರಲಿ.

English Translation.

So Indra, rejoicing along with us, we may have abundant food and
may our cows be robust and rich in milk, so that we may be happy.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ರೇವತೀಃ-ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕ್ಷೀರಾಜ್ಯಾದಿಧನವತ್ಯಃ ಗಾವಃ ಎಂದರೆ ಹಾಲು ತುಪ್ಪ ನೊಂದಲಾದ
ವುಗಳಿಂದ ಸಂಪನ್ನವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವತ್ಯಃ
ಸ್ತುತಯಃ ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಧನಪ್ರದಗಳಾಗಿ ಆಗಲಿ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ
ಗೋಶಬ್ದವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಈ ರೇವತೀಃ ಎಂಬಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಸಧಮಾದೇ—ಸಹ ಮದೇಮು | ಇಂದ್ರೇ ಸಧಮಾದೇ ಇಂದ್ರೇ ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಸಹ ಹರ್ಷಯುಕ್ತೇ ಸತಿ | ಇಲ್ಲಿ ಸಧಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಹ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂದ್ರನು ನನ್ನೊಡನೆ ಹರ್ಷಯುಕ್ತನಾಗಿರಲಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಯಾಸ್ಕರು ಸಧಮಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಧಮಾದಂ ಸಹಮದನೆಂ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು (ನಿ. ೭-೩೦).

ತುವಿನಾಜಾಃ—ತುವಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಭೂತ, ಬಹು. (ನಿ. ೩-೧೩) ವಾಜವಂದರೆ ಬಲ. (ನಿ. ೩-೯) ಆದುದರಿಂದ ತುವಿನಾಜಾಃ—ಬಹು ಬಲವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ಕ್ಷಮಂತಃ—ಕ್ಷಮ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು (ನಿ. ೩-೯) ಕ್ಷಮಂತಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವಂತಃ ಅನ್ನವುಳ್ಳವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರೇವತೀಃ—ರಯಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತುಷ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ರಯೇರ್ಮತೌ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ೩೫೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ರ+ಇ+ಮತ್, ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಛಂದಸೀರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತುಷ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣಬಂದರೆ ರೇವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಉಗಿತತ್ವ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇತ್ಯಾದ್ದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಬಂದು ರೇವತೀ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನವಾದ ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ದೀರ್ಘಾ ಜ್ವಸಿ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧ ಬಂದರೂ 'ವಾ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಬರುವುದರಿಂದ ರೇವತೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆರೇ ಶಬ್ದಾಚ್ಚ ಮತುಷಃ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಮ್' ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಆರೇ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಷಿಗೆ ಹೇಗೆ ಉದಾತ್ತತ್ವವು ಬರುವುದೋ ಅದರಂತೆ ರೇ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಷಿಗೂ ಉದಾತ್ತವು ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಪಿತ್ ಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವು ಬರುವುದರಿಂದ ರೇವತೀಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಧಮಾದೇ—ಸಹ ಮಾದಯತಿ ಇತಿ ಸಧಮಾದಃ ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಸ್ವಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ 'ಸತ್ಯಾಪಪಾಶ-' ಸೂತ್ರದಿಂದಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ 'ಣೀರನಿಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿರೋಪದಿಂದ ಮಾದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಧಮಾದಸ್ಥಯೋಶ್ಚಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾದಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಧಾದೇಶ. ಸಧಮಾದೇ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಅಜಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಧಾಧಘ್ಞಾಕ್ತಾಚಿ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ತುನಿನಾಜಾಃ— ತು ಎಂಬುದು ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಧಾತು. ‘ಅಚಿ ಇಃ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಕಾರ್ಯವಾದುದರಿಂದ ‘ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ’ (ಪರಿ-೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭೃವಾಂ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಪಾದೇಶ. ತುನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ‘ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತುನಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಕ್ಷುಮಂತಃ—ಟು ಕ್ಷು ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ‘ಅದಿಗಳ್ ಟುಡವಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟುಲೋಪ. ‘ಕ್ಷಿಪ್‌ಚಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್. ಕ್ಷಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿತುಕ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ತುಗಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಕು. ಕ್ಷು ಏಷಾಂ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಕ್ಷುಮಂತಃ ‘ತದಸ್ಯಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನದರೂಪ. ‘ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಘಾಂ ಮತುಪ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಮತುಪ್ಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮದೇಮ—ಮದೀ ಹರ್ಷೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ‘ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಸಿಗೆ ‘ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಲೋಪ. ‘ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಸದೇಷಾದಾತ್ಮೋ ಜಾಚ್ಛ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಯಾಸುಟ್ಪಿಗೆ ‘ಅತೋ ಯೇಯಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯಾದೇಶ. ಶಪ್ಪಿಗೆ ಇಯ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣ. ಮದೇಯಮ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಲೋಪೋವ್ಯೋ ವಲಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಲೋಪ. ಮದೇಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ಪಿತಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ಪಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು. ‘ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್-’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತು ವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ಘ ತ್ವಾವಾನ್ತನ್ರಾಪ್ತಃ ಸ್ತೋತೃಭ್ಯೋ ದೃಷ್ಟವಿಯಾನಃ |

ಮಣೋರಕ್ಪಂ ನ ಚಕ್ರೋಃ || ೧೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅ | ಘ | ತ್ವಾ ನಾನ್ | ತ್ಮನಾ | ಆಪ್ತಃ | ಸ್ತೋತ್ರೈಃ | ಧೃಷ್ಟೋ ಇತಿ |
ಇಯಾನಃ |

ಋಣೋಃ | ಅಕ್ಷಂ | ನ | ಚಕ್ರೋಃ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಧೃಷ್ಟೋ ಧಾಪ್ಸ್ಯಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ತ್ವಾನಾನ್ ತ್ವತ್ಪದಶೋ ದೇವತಾವಿಶೇಷಸ್ತುನಾಪ್ತ-
ಸ್ತದನುಗ್ರಹವಶಾತ್ಪ್ರಯಮೇವಾಪ್ತಃ ಸನ್ ಇಯಾನೋಽಸ್ಮಾಭಿಯಾಚ್ಯಮಾನಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ
ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಸಾಮನುಗ್ರಹಾಯ ತದಭೀಷ್ಟಮರ್ಥಂ ಘ ಅವಶ್ಯಮಾ ಋಣೋಃ | ಅನೀಯ ಪ್ರಕ್ರಿಸತು |
ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಚಕ್ರೋಃ ರಥಸ್ಯ ಚಕ್ರಯೋರಕ್ಷಂ ನ | ಯಥಾಕ್ಷಂ ಪ್ರಕ್ರಿಸಂತಿ ತದ್ವತ್ ||
ತ್ವಾನಾನ್ | ವತುಪ್ರಕರಣೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂ ಛಂದಸಿ ಸಾದೃಶ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೫-೨-
೩೯-೧ | ಇತಿ ವತುಪ್ | ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚೇತಿ ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ಆ ಸರ್ವ-
ನಾಮ್ನಃ | ಪಾ. ೬-೩-೯೦ | ಇತಿ ದಕಾರಸ್ಯಾತ್ವಂ | ವತುಪಃ | ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರಃ
ಶಿಷ್ಯತೇ | ತ್ಮನಾ | ಮಂತ್ರೇಷ್ವಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಮನಃ | ಪಾ. ೬-೪-೧೪೧ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಧೃಷ್ಟೋ |
ಇಾದೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ | ತ್ರಸಿಗೃಧಿಧೃಷಿಕ್ಸಿಪೇಃ ಕ್ಷುಃ | ಪಾ. ೩-೨-೧೪೦ | ಅಮಂತ್ರಿತಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಇಯಾನಃ | ಈಜ್ ಗತಾ | ಛಂದಸಿ ಲಿಟ್ | ಪಾ. ೩-೨-೧೦೫ | ತಸ್ಯ ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಜೇತಿ ಕಾನಜಾ-
ದೇಶಃ | ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತ್ವಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬-೪-೭೭ | ಇಯಜಾದೇಶಃ | ದ್ವಿವಚನಪ್ರಕರಣೇ ಛಂದಸಿ
ವೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮಿತಿ ವಚನಾದಭ್ಯಾಸೋ ನ ಕ್ರಿಯತೇ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಋಣೋಃ | ಋಣ
ಗತಾ | ಲಜಾ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ತಿಪಃ ಸಿಪೀತಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೪-೧೦೦ | ಇತಿ ಕಾರಲೋಪಃ | ತನಾದಿಕ್ಯ ಇೌಭ್ಯ
ಉಃ | ಪಾ. ೩-೧-೭೯ | ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗುಣಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಾಗಮಾ-
ಭಾವಃ | ವಿಕರಣಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಕ್ಷಂ | ಅಕ್ಷಸ್ಯಾದೇವನಸ್ಯ | ಫಿ. ೨-೧೨ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಚಕ್ರೋಃ | ಅಕಾರಸ್ಯೇಕಾರಶ್ಚಾಂದಸಃ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಧೃಷ್ಟೋ—ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಾನಾನ್—ನಿನಗೆ ಸದೃಶನಾದ ಇತರ ಯಾವುದಾದರೂ
ದೇವತೆಯು | ತ್ಮನಾಪ್ತಃ—(ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) ತಾನಾಗಿಯೇ ಪ್ರಿಯನಾಗಿ | ಇಯಾನಃ—ನಮ್ಮಿಂದ
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟು | ಸ್ತೋತ್ರೈಃ—(ನಿನ್ನ) ಸ್ತೋತ್ರಗಳ (ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು) | ಘ—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ |
ಚಕ್ರೋಃ—ರಥದ ಚಕ್ರಗಳ | ಅಕ್ಷಂ ನ—ಇರಚಿಪಟ್ಟಿಯಂತೆ | ಆ ಋಣೋಃ—ತಂದು ಒದಗಿಸಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಯಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, (ಎಲೈ ಧೃಷ್ಟವೇ) ನಿನಗೆ ಸದೃಶನಾದ ಇತರ ಯಾವುದಾದರೂ ಸಹ ದೇವತೆಯು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತಾನೇ ಪ್ರಿಯನಾಗಿ ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ನಿನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ರಥದ ಎರಡು ಚಕ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ಚಿನಂತೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ತಂದು ಒದಗಿಸಲಿ.

English Translation.

O brave Indra let some such god as you are, being praised, promptly bestow upon your praisers when implored, the bounties as the axle of the wheels of a car.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಮಾನವು ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಋಷಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಒಂದುವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಸಮನ್ವಯ ಮಾಡಿರುವರು.

ತ್ವಾನಾನ್—ತ್ವತ್ವದೃಶಃ ದೇವತಾವಿಶೇಷಃ | ನಿನ್ನಂತೆ ಇರುವ ಬೇರೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯು.

ತ್ಮನಾ—ತ್ಮನಾ ಎಂದರೆ ಆತ್ಮನಾ (ತನ್ನಿಂದ) ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಕತರಾ ಪೂರ್ವಾ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರ್ವಚನದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೨೨) ತನ್ನ ಸ್ತೂರಿಕಪಮದ್ಭುತಂ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರ್ವಚನದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೬-೨೧) ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಧೃಷ್ಟೋ—ಧಾಷ್ಠ್ಯಯುಕ್ತೇಂದ್ರ | ಸ್ಥೈರ್ಯ ಅಥವಾ ಪರಾಕ್ರಮಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನು.

ಇಯಾನಃ—ಅಸ್ಮಾಭಿರ್ಯಾಚ್ಯಮಾನಃ | ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ.

ಋಣೋಃ—ಋಣ ಗತಾ ಅನೀಯ ಪ್ರಕ್ಷಿಸತು | ತಂದು ಇಡಲಿ ಎಂದರೆ ತಂದುಕೊಡಲಿ.

ಅಕ್ಷಂ ನ ಚಕ್ರೋಃ—ಈ ಉಪಮಾನಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ರಥದ ಚಕ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ಇಡುವರೋ ಅದರಂತೆ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವರು ಇದರ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು ರಥ ಚಕ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ಚು ಯಾವರೀತಿ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವುದೋ ಅದರಂತೆ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೇಗನೆ ನೆರವೇರಿಸಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಥವಾ ರಥದ ಚಕ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ಚು ಯಾವರೀತಿ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವುದೋ ಅಂತಹ ವೇಗಯುಕ್ತನಾಗಿ ಬಂದು ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವಿರಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಚಕ್ರೋಃ ಎಂದರೆ ರಥದ ಚಕ್ರಗಳ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ಚಕ್ರೋಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಚಕ್ರಿನ್ ಶಬ್ದದ ಪಷ್ಠಿಧ್ವನಿವಚನ. ಇದಕ್ಕೆ—ಚಕ್ರ ಅಸ್ಯ ಸ್ತ ಇತಿ ಚಕ್ರೇ ರಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ತಯೋಃ ಚಕ್ರೋಃ ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಚಕ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಕ್ರವುಳ್ಳ ರಥವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಚಕ್ರೋಃ ಎಂದರೆ ಎರಡು ರಥಗಳ ಎಂಬರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ವಾನಾನ್—‘ವತುಪ್ ಪ್ರಕರಣೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂ ಛಂದಸಿ ಸಾದ್ಯಶ್ಯೇ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೩೯-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾದ್ಯಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಷ್ಮದ್+ವತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತದವರೆಗೆ ತ್ವಾದೇಶಃ ತ್ವ+ಆದ್+ವತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಅತೋ ಗುಣೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ‘ಆಸರ್ವ ನಾಮ್ನಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೧) ದೃಕ್ ದೃಶ ವತು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ವತುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ. ತ್ವಾವತ್ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನದಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ. ‘ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ‘ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ-’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ‘ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ-’ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲೋಪ. ತ್ವಾನಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವತುಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಸ್ಪಿತೌ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ವನಾ—ಆತ್ಮನ್ ಶಬ್ದದ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ. ‘ಮಂತ್ರೇಷ್ವಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಮನಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಯ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಧೃಷ್ಟೋ—ಇೌ ಧೃಷಾಪ್ರಾಗಲ್ಭೈಃ ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. ‘ತೃಸಿ ಗೃಧಿ ಧೃಷಿ ಕ್ಷೇಪೇಃ ಕ್ಷುಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷು ಪ್ರತ್ಯಯ. ನು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ‘ಷ್ವನಾ ಷ್ವಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನುವಿಗೆ ಷ್ವತ್ವ. ಧೃಷ್ಟು ಶಬ್ದ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ‘ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ‘ಏಜ್ಹ್ರಸ್ವಾತ್ಸಂಬುದ್ಧೇಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಧೃಷ್ಟೋ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ’ ಎಂಬ ಆಷ್ಠಮಿಕಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

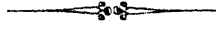
ಇಯಾನಃ—ಈಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ‘ಛಂದಸಿ ಲಿಟ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ‘ಲಿಟಃ ಕಾನಚ್ಚಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಚ್ ಆದೇಶ. ಕಾನಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಆನ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇ+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭೃವಾಂ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶ. ‘ದ್ವಿವರ್ಚನಪ್ರಕರಣೇಛಂದಸಿ ವೇತಿವಕ್ತವ್ಯಮ್’ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಲಿಣ್ಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಯಾನ ಶಬ್ದ. ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಯಾನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾನಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ಚಿತಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.!

ಋಣೋಃ—ಋಣ ಗತೌ ಧಾತು. ತನಾದಿ. ಲಜ್ಞಿನಲ್ಲಿ ‘ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ‘ಇತಶ್ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ.

ಋಣ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ತನಾದಿಕ್ಯಭ್ಯಾಃ ' (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಣ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ' ಸಸಜುಷೋರುಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ' ಖರವಸಾನೆ-' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ' ಬಹುಲಂಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಞಯೋಗೇಽಪಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಲಜ್ಞನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಋಣೋಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ಷಮ್—' ಅಕ್ಷಸ್ಯಾದೇವನಸ್ಯ ' (ಫಿ. ಸೂ. ೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೀಡನಾರ್ಥತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯಪಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ರೋಃ—ಚಕ್ರ ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಿತ್ವಾದಿವಚನಾಂತದರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. || ೧೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ಯದ್ಧುನಃ ಶತಕ್ರತನಾ ಕಾಮಂ ಜರಿತ್ಯಾಣಾಂ |

ಋಣೋರಕ್ಷಂ ನ ಶಚೀಭಿಃ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಯತ್ | ದುನಃ | ಶತಕ್ರತೋ ಇತಿ ಶತಕ್ರತೋ | ಆ | ಕಾಮಂ | ಜರಿತ್ಯಾಣಾಂ |

ಋಣೋಃ | ಅಕ್ಷಂ | ನ | ಶಚೀಭಿಃ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಇಂದ್ರ ಯದ್ಧುವೋ ಧನಂ ಕಾಮಿತಾರ್ಥರೂಪಮಾ ಸ್ತೋತ್ಯಭಿರಾಪ್ತವ್ಯಮಸ್ತಿ ತಂ ಕಾಮಂ ಜರಿತ್ಯಾಣಾಂ ಸ್ತೋತ್ಯಾಣಾನುಗ್ರಹಾಯ ಆ ಋಣೋಃ | ಅನೀಯ ಪ್ರಕ್ಷಿಸಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಶಚೀಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ಶಕಟೋಚಿತನ್ಯಾಸಾರವಿಶೇಷೈರಕ್ಷಂ ನ | ಯಥಾಕ್ಷಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಸಂತಿ ತದ್ಧತ್ || ಶಚೀಭಿಃ | ಶಚೀಶಬ್ದಃ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಜ್ಞಾನಂತ ಆದ್ಯದಾತ್ತಃ || ಪಾ. ೪-೧-೭೩ || || ೩೦ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶತಕ್ರತೋ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯದ್ವಾವಃ—ಯಾವ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ ಧನವನ್ನು | ಆ—(ನಿನ್ನ) ಭಕ್ತರು ಹೊಂದಬೇಕೋ | ಕಾಮಂ—ಇಷ್ಟಧನವನ್ನು | ಜರಿತ್ಯಾಣಾಂ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ | ಶಚೀಭಿಃ—(ಬಂಧಿಗಳ) ತಿರುಗುವ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದ | ಅಕ್ಷಂ ನ—ಅಚ್ಚು ತಿರುಗಿಸಿ ಇಡುವಂತೆ | ಆ ಋಣೋಃ—ತಂದೊಡಗಿಸು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಧನವನ್ನು ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೋ ಆ ಇಷ್ಟವಾದ ಧನವನ್ನು ನಿನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಬಂಧಿಗಳ ಇರಚಿಯು (ಅಚ್ಚು) ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದ ತಿರುಗಿಸಿ ಇಡುವಂತೆ ಅವರಿಗೆ ತಂದೊಡಗಿಸು.

English Translation.

O Satakratu (Indra), you bestow upon your praisers such wealth as they desire as the axle revolves with the acts (movements of the cart).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವೆನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉಪಮಾನವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ರಥಚಕ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ಚು ಯಾವದೇ ಬೇಗಬೇಗನೆ ತಿರುಗುವುದೋ ಅದರಂತೆ ನನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೇಗಬೇಗನೆ ಸಲ್ಲಿಸು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರಬಹುದು.

ದುವಃ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದೂ, ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಪರಿಚೆಯೋ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ ವಿನರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ನೆಂಕಟಮಾಧವರು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಪರಿಚರಣಂ ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸಿರುವರು.

ಜರಿತ್ಯಾಣಾಂ—ಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಂ | ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರ

ಶಚೀಭಿಃ—ಕರ್ಮಭಿಃ | ಶಕಟೋಚಿತವ್ಯಾಪಾರವಿಶೇಷೈಃ |

ಅಸಃ ಅಪ್ಪಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಚೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಚೀಭಿಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ, ಕೆಲಸಗಳಿಂದ. ಇಲ್ಲಿ ಚಕ್ರೋಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಚಕ್ರಗಳ ಅಥವಾ ರಥದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶಚೀಭಿಃ—‘ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಭ್ಯೋ ಜೀನ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀನ್. ಶಚಿ ಶಬ್ದವು ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತನಾಗಿದೆ. ಶಚೀ ಶಬ್ದ, ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ

ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಶಚೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ' ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು (ಭಿಸ್) ' ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಸ್ಪಿತಾ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ' ಉದಾತ್ತಾದನಧಾತ್ತಃ ಸ್ವರಿತಃ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರೋತ್ತರ ಈಕಾರ ಸ್ವರಿತ.

ಶತಕ್ರತೋ- ' ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಋಣೋಃ-ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ' ಅಪಾದಾದೌ ' ಎಂದು ನಿಷೇಧವಾಡಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಜರಿತ್ಯಾಣಾಂ-ಹತ್ತನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಿತಿ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. || ೧೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಶತ್ವದ್ವಿನ್ದ್ರಃ ಪೋಪ್ರಥದ್ಭಿರ್ಜಿಗಾಯ ನಾನದದ್ಭಿಃ ಶಾಶ್ವಸದ್ಭಿ-
ರ್ಧನಾನಿ |

ಸ ನೋ ಹಿರಣ್ಯರಥಂ ದಂಸನಾವಾನ್ತ ನಃ ಸನಿತಾ ಸನಯೇ
ಸ ನೋದಾತ್ || ೧೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಶತ್ವತ್ | ಇನ್ದ್ರಃ | ಪೋಪ್ರಥತ್ ೨ಭಿಃ | ಜಿಗಾಯ | ನಾನದತ್ ೨ಭಿಃ | ಶಾಶ್ವ-
ಸತ್ ೨ಭಿಃ | ಧನಾನಿ |

ಸಃ | ನಃ | ಹಿರಣ್ಯ ೨ ರಥಂ | ದಂಸನಾ ೨ ವಾನ್ | ಸಃ | ನಃ | ಸನಿತಾ | ಸನಯೇ |
ಸಃ | ನಃ | ಅದಾತ್ || ೧೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತುಷ್ಟೇನೇಂದ್ರೇಣ ದತ್ತಂ ಹಿರಣ್ಯರಥಮನಯಾ ಪ್ರತಿಜಗ್ರಾಹ | ತಥಾ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ತಸ್ಮಾ
 ಇಂದ್ರಃ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ ಸ್ತ್ರೀತೋ ಮನಸಾ ಹಿರಣ್ಯರಥಂ ದದೌ ತಮೇತಯಾ ಪ್ರತೀಯಾಯಾ
 ಶತ್ವದಿಂದ್ರ ಇತಿ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬ | ಇತಿ || ಇಂದ್ರಃ ಶತ್ವತ್ಸರ್ವದಾ ಧನಾನಿ ವೈರಿಸಂಬಂಧೀನಿ ಜಿಗಾಯ |
 ಜಿತವಾನ್ | ಅಶ್ವೈರಿತಿ ಶೇಷಃ | ಕೀದೃಶೈಃ | ಪೋಪುಥದ್ಭಿಃ | ಘಾಸಭಕ್ಷಣಾನಂತರಭಾವಿನಮೋಷ್ಯಶಬ್ದಂ
 ಕುರ್ವದ್ಭಿಃ | ನಾನದದ್ಭಿರ್ನಾದಮಾಸ್ಯಗತಂ ಹೇಷಾಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವದ್ಭಿಃ ಶಾಶ್ವಸದ್ಭಿಃ ಪುನಃಪುನರ್ಭೃಶಂ ವಾ
 ಶ್ವಸದ್ಭಿಃ | ದಂಸನಾವಾನ್ ಕರ್ಮವಾನ್ ಸನಿತಾ ದಾತಾ ಸ ಇಂದ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸನಯೇ ಸಂಭ-
 ಜನಾರ್ಥಂ ಹಿರಣ್ಯರಥಂ ಸುವರ್ಣೇನ ನಿರ್ಮಿತಂ ರಥಮದಾತ್ | ದತ್ತವಾನ್ | ಸ ನಃ ಸ ನ ಇತಿ
 ದ್ವಿರುಕ್ತಿರಾದರಾರ್ಥಂ || ಪೋಪುಥದ್ಭಿಃ | ಪೋಪು ಪರ್ಯಾಪ್ತ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಲುಕ್ಯಭ್ಯಾಸಹಲಾದಿ-
 ಶೇಷಾ | ಹ್ರಸ್ವಃ | ಪಾ. ೭-೪-೫೯ | ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವೇ ಕೃತೇ ಗುಣೋ ಯಜ್ಞಲುಕ್ಯೋಃ | ಪಾ. ೭-೪-೮೨ |
 ಇತಿ ಗುಣಃ | ಧಾತೋರುಪಧಾಯಾ ಉತ್ಪಂ ಛಾಂದಸಂ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾಚ್ಛತರ್ಯಭ್ಯಸ್ತಾನಾ-
 ಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಿಗಾಯ | ಜಿ ಜಯೇ | ಲಿಟೋ ಣಲಿ ವೃದ್ಧಿಃ | ದ್ವಿರ್ವಚನೇಚೀತಿ
 ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾಜ್ಜಿ ಇತ್ಯಸ್ಯ | ದ್ವಿರ್ವಚನಂ | ಸನ್ ಲಿಟೋರ್ಜೇಃ | ಪಾ. ೭-೩-೫೭ | ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಾದುತ್ತರಸ್ಯ
 ಕುತ್ವಂ | ನಾನದದ್ಭಿಃ | ಐದ ಅನ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ | ಪೂರ್ವವದ್ಯಜ್ಞಲುಕಿ ದೀರ್ಘೋಽಕಿತಿ ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ
 ದೀರ್ಘಃ | ಪೂರ್ವವದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಾಶ್ವಸದ್ಭಿಃ | ಶ್ವಸ ಪ್ರಾಣನೇ | ಅನ್ಯತ್ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ವವತ್ |
 ಹಿರಣ್ಯರಥಂ | ಸಮಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅದಾತ್ | ಗಾತಿಶ್ಛೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ | ದಂಸ-
 ನಾವಾನ್ | ದಂಸಶಬ್ದ ಅಪ್ಪೋ ದಂಸೋ ವೇಷ ಇತಿ ಕರ್ಮನಾಮಸು ಪಠಿತಃ | ದಂಸ ಏವ ದಂಸನಾ |
 ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಪ್ | ದಸ್ಯತೇಽನೇನೇತಿ ದಂಸನಾ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಪೋಪುಥದ್ಭಿಃ—ಅಗಿಯುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ | ನಾನದದ್ಭಿಃ—
 ಹೇಷಾರವವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಲೂ (ಇರುವ ಕುದುರೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ) | ಧನಾನಿ—(ಶತ್ರುಗಳ) ಐಶ್ವರ್ಯಗಳನ್ನು |
 ಶತ್ವತ್—ಯಾವಾಗಲೂ | ಜಿಗಾಯ—ಗೆದ್ದಿರುತ್ತಾನೆ | ದಂಸನಾರ್ಥ—ಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾಗಿಯೂ | ಸನಿತಾ—
 ದಾತನಾಗಿಯೂ ಇರುವ | ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಸನಯೇ—ಪಾರಿತೋಷಿಕವಾಗಿ | ಹಿರಣ್ಯ
 ರಥಂ—ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದ ರಥವನ್ನು | ಅದಾತ್—ಕೊಟ್ಟನು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಅಗಿಯುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಕನೆಯುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು
 ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಸಿರು ಬಿಡುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಕುದುರೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳ ಐಶ್ವರ್ಯಗಳನ್ನು, ಯಾವಾಗಲೂ
 ಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾಗಿಯೂ ದಾತನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಆ ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ಪಾರಿತೋಷಿಕವಾಗಿ ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದ
 ರಥವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು.

English Translation.

Indra has always won riches (from his enemies) with the help of champing, neighing and snorting horses; he the performer of brave deeds, the giver of bounties, has given us a golden chariot as a present.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಶುನಃಶೇಪನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಶುನಶ್ಶೇಪನಿಗೆ ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದ ರಥವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಅದನ್ನು ಶುನಶ್ಶೇಪನು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಿರುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ ಪ್ರೀತೋ ಮನಸಾ ಹಿರಣ್ಯರಥಂ ದದೌ ತಮೇತಯಾ ಪ್ರತೀಯಾಯ ಶಶ್ವದಿಂದ್ರ ಇತಿ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬.) ಎಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಶುನಶ್ಶೇಪೋಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ) ವಿವರಿಸಿರುವೆವು.

ಶಶ್ವತ್—ಸರ್ವದಾ | ಯಾನಾಗಲೂ

ಪೋಪುಥ್ವಿಃ—ಪೋಥ್ವಿ ಪರ್ಯಾಪ್ತಾ | ಘಾಸಭಕ್ಷಣಾನಂತರಭಾವಿನಮೋಷ್ಯಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವದ್ವಿಃ | ಅತ್ಯಂತಂ ಸಮರ್ಥೈರಶ್ವೈಃ | ಆಹಾರಭಕ್ಷಣಾನಂತರ ತಮ್ಮ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಓಷ್ಯಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥವಾದ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಶಬ್ದವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಯಾವ ಶಬ್ದವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನಾನದದ್ವಿಃ ಶಾಶ್ವಸದ್ವಿಃ ಮೊದಲಾದ ಅಶ್ವಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಶ್ವೈಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ನಾನದದ್ವಿಃ—ಇದ ಅವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ | ನಾದಮಾಸ್ಯಗತಂ ಹೇಷಾಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವದ್ವಿಃ | ಕನೆಯು ತ್ತಿರುವ, ಹೇಷಾಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ neighing horses.

ಶಾಶ್ವಸದ್ವಿಃ—ಶ್ವಸ ಪ್ರಾಣಿನೇ | ಪುನಃ ಪುನಃಭೃಶಂ ಶ್ವಸದ್ವಿಃ | ವೇಗವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ಬೇಗಬೇಗನೆ ಉಸಿರನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಿರುವ, snorting and panting.

ಧನಾನಿ—ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜಗಾಯ ಗೆದ್ದುತಂದನು ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಧನಾನಿ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಧನವನ್ನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು

ಹಿರಣ್ಯರಥಂ—ಚಿನ್ನದಿಂದಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಉತ್ತಮವಾದ ರಥವನ್ನು

ದಂಸನಾವಾನ್—ಕರ್ಮವಾನ್ | ದಂಸ ಇತಿ ಕರ್ಮನಾಮ (ನಿ. ೩-೧) ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ವೈಶ್ಯತೇನೇನೇತಿ ದಂಸನಾ | ಮಾಡುವವನು, ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯು.

ಸನಿತಾ—ದಾತಾ | ಕೊಡುವವನು.

ಸನಯೇ—ಸಂಭವನಾರ್ಥಂ ನಮ್ಮ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ, ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಃ ನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವವು. ಈ ವಿಧವಾದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯು ದಾತನಾದ ಇಂದ್ರನ ಆದರಾತಿಶಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪೋಪ್ರಥದ್ವಿಃ—ಪ್ರೋಥ್ಯ ಪರ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತು. 'ಯಜೋಚಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಲುಕ್. 'ಸನ್ಯಜೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆದಿಹಲ್ ವರ್ಜನಾಗಿ ಉಳಿದವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪ. 'ಹ್ರಸ್ವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಚ್ಚಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. 'ಏಚಿ ಇಕ್ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರರೂಪ ಹ್ರಸ್ವ. ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ಪುಪ್ಪ್ರೇಥ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಗುಣೋ ಯಜ್ಞಲುಕೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಗುಣ. ಪೋಪ್ರೋಥೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಉತ್ಪ. ಪೋಪ್ರಥ ಎಂಬುದು ಯಜ್ಞಿಗೆ ಸ್ಥಾನಿನವದ್ದಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞೇವಾದುದರಿಂದ 'ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲಟೀಶತ್ವಶಾನಚ್ಛಾ-' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೋಪ್ರಥತ್ ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪೋಪ್ರಥದ್ವಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಿಗಾಯೆ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಣಲ್. ಣೆತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅಚೋಞಾತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. 'ದ್ವಿವಚನೇಽಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೯) ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಆಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಚ್ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನವದ್ದಾದ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೂ ಸ್ಥಾನಿನವದ್ದಾದ ಜಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲಿಣ್ಮಿಮಿತ್ತಕವಾದ ದ್ವಿತ್ವ. 'ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆಯಾದೇಶ. ಜಿಜಾಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸನ್ ಲಿಟೋರ್ಜೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಗಕಾರಾದೇಶ. ಜಿಗಾಯ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾನದದ್ವಿಃ—ಐದ ಅನ್ಯಕ್ಕೆ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ಣೋ ನಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆದಿ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ (ಪೋಪ್ರಥದ್ವಿಃ) ಯಜ್ಞಲುಕ್. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿ ಶೇಷ ಬಂದಮೇಲೆ 'ದೀಘೋಽಕಿತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ನಾನದ್ ಎಂಬ ಯಜ್ಞಲುಗಂತದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದರೂಪ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಾಶ್ವಸದ್ವಿಃ—ಶ್ವಸ ಪ್ರಾಣನೇ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹಿರಣ್ಯರಥಮ್—ಹಿರಣ್ಯಸ್ಯ ರಥಃ ಹಿರಣ್ಯರಥಃ ತಂ ಹಿರಣ್ಯರಥಮ್. ಸಸ್ಮಿತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. 'ಸಮಾಸಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಆಶ್ವಿನೇ ಕೃತೌ ಗಾಯತ್ರೇ ಛಂದಸ್ಯಾಶ್ವಿನಾಶ್ವಾವರ್ತೇತಿ ತೃಚಃ | ಆಥಾಶ್ವಿನ ಇತಿ ಖಂಡೇಶ್ವಿನಾ ಯಜ್ವರಿರಿಷ ಆಶ್ವಿನಾವಶ್ವಾವತ್ಯಾ | ಅ. ೪-೧೫ | ಇತಿ ಸೂಕ್ರಿತಂ |

ಇಂದ್ರೇಣ ಪ್ರೇರಿತಃ ಶುನಃಶೇಪೋಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಪಾವ | ತಥಾ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ತಮಿಂದ್ರ ಉವಾಚಾಶ್ವಿನೌ ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋಶ್ವೈಕ್ಷ್ಯಾಮ ಇತಿ ಸೋಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಪಾವಾತ ಉತ್ತರೇಣ ತೃಚೇನ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬ | ಇತಿ || ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಅಶ್ವಾವತ್ಯಾ ಬಹುಭಿರಶ್ವೈರ್ಯುಕ್ತಯಾ ಶವೀರಯಾ ಪ್ರೇರ್ಯಮಾಣಯೇಷಾನ್ನೇನ ಸಹ ಆ ಯಾತಂ | ಅಸ್ಮಿನ್ನರ್ಮಣ್ಯಾಗಚ್ಛತಂ | ಹೇ ದಸ್ರಾ ಅಶ್ವಿನೌ ಯುವಯೋಃ ಪ್ರಸಾದಾದ್ಗೋಮದ್ಬಹುಭಿರ್ಗೋಭಿಯುಕ್ತಂ | ಹಿರಣ್ಯವದ್ಬಹುನಾ ಹಿರಣ್ಯೇನ ಯುಕ್ತಮಸ್ಮದೀಯಂ ಗೃಹಮಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ ಶೇಷಃ || ಅಶ್ವಾವತ್ಯಾ | ಮಂತ್ರೇ ಸೋಮಾಶ್ವೇಂದ್ರಿಯವಿಶ್ವದೇ-
ವ್ಯಸ್ಯ ಮತೌ | ಪಾ. ೭-೩-೧೩೧ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಇಷಾ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ತೃತೀಯಾಯಾ ಉದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಯಾತಂ | ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಲೋಟಿ ತಸಸ್ತಂ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಶವೀರಯಾ |
ಶು ಗತೌ | ಕೃತ್ಯಪ್ತಾಕಟಿಪಟಿಶಾಟಿಭ್ಯ ಈರನ್ | ಉ. ೪. ೩೦ | ಇತಿರನ್ನೈತ್ಯಯೋ ಬಹುಲವಚಿ-
ನಾದಸ್ಮಾದಸಿ ಭವತಿ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಶ್ವಿನೌ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಅಶ್ವಾವತ್ಯಾ—(ಅನೇಕ) ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಹೊತ್ತುತರಲ್ಪಟ್ಟುದೂ |
ಶವೀರಯಾ—ಪ್ರೇರಿತರಲ್ಪಡತಕ್ಕುದೂ ಆದ | ಇಷಾ—ಅನ್ನದೊಂದಿಗೆ | ಆ ಯಾತಂ—(ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೆ)
ಬನ್ನಿರಿ | ದಸ್ರಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, (ನಿಮ್ಮ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಮ್ಮ ಗೃಹವು) | ಗೋಮತಃ—ಗೋವು
ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದಾಗಿಯೂ | ಹಿರಣ್ಯವತ್—ಹೆಚ್ಚು ಸುವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದುದಾಗಿಯೂ (ಆಗಲಿ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಹೊತ್ತು ತರಲ್ಪಟ್ಟ ವೃಷ್ಟಾನ್ನಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮ
ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿ. ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಮ್ಮ ಈ ಗೃಹವು ನಿಮ್ಮ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅಧಿಕ
ವಾದ ಗೋವುಗಳಿಂದಲೂ ಸುವರ್ಣದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದುದಾಗಿ ಆಗಲಿ.

English Translation.

Aswins, come hither with food borne on fast moving horses; Dasras,
(destroyers of foes) let our dwelling be filled with cattle and with gold.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಿನಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು
ಪಠಿಸುವಾಗ ಆಶ್ವಿನಾವತ್ಯಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು (ತೃಚ) ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ

ಸೂತ್ರದ ಅಥಾಶ್ವಿನಿ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಿ ಯಜ್ಞರೀರಿಷ ಅಶ್ವಿನಾವಶ್ವಾವತ್ಯಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತ ವಾಗಿರುವುದು (ಅ. ೪-೧೫).

ಶುನಶ್ವೇಪನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನಂತರ ಅವನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಅಶ್ವಿನಾವತ್ಯಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ-ತಮಿಂದ್ರ ಉನಾಚಾಶ್ವಿನೌ ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರಕ್ತ್ಯಾಮ ಇತಿ ಸೋಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಪಾವಾತ ಉತ್ತರೇಣ ತೈಚೇನ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬) ಎಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಾವು ಶುನಶ್ವೇಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿರುವೆವು.

ಅಶ್ವಾವತ್ಯಾ, ಶವೀರಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಇಷಾ ಎಂಬ ತೃತೀಯೈಕವಚನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಅಶ್ವಾವತ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ಶವೀರಯಾ-ವೇಗವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಶವೀರಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರ್ಯಮಾಣ-ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಂದರೆ ಕೊಡುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಶವೀರಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶು ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದ ವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಗಮನವುಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಶ್ವಾವತ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು.

ಗೋಮತ್, ಹಿರಣ್ಯವತ್—ಗೋವುಗಳುಳ್ಳದ್ದು, ಸುವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ಗೃಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲ ದಿದ್ದರೂ ಗೋಮತ್, ಹಿರಣ್ಯವತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗೃಹಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾ ಹಾರಮಾಡಿರುವರು. ಗೋವುಗಳು ಸುವರ್ಣಾದಿಧನಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗೃಹವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದಭಿ ಪ್ರಾಯವು.

ದಸ್ರಾ—ಶತ್ರುನಾಶಕರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು. ದಸ್ರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಬ್ಬರು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲು ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಶ್ವಾವತ್ಯಾ—ಅಶ್ವಾಃ ಅಸ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತದಸ್ಯಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಷ್ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ 'ಉಗಿತತ್ತ್ವ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೋಷ್. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. 'ಮಂತ್ರೇ ಸೋಮಾಶ್ವೇಂದ್ರಿಯ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಸ್ಯ ಮತಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಮತುಷ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಷಾ—ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. 'ಅನುದಾಶ್ವೈ ಸುಪ್ಪಿತೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುದಾಶ್ವೈಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾತಮ್—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ, ಲೋಟಾ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಸ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೋಟಿಗೆ ಲಜ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು 'ಲೋಟೋ ಲಜ್ವತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ

‘ತಸ್ಥಸ್ಥ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಸಿಗೆ ತಮಾದೇಶ. ‘ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಯಾತಮ್ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶವೀರಯಾ—ಶು ಗತಾ ಧಾತು. ‘ಕೃತ್ಯಾ ಪೃತ್ಯಾ ಕಟಿಸಟಿ ಶೌಟಿಭ್ಯಃ ಈರನ್’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಿರುವ ಈರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗದಿದ್ದರೂ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ ಶು+ಈರ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಟ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ‘ಏಚೋ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾನುಮಾದಿದಾಗ ‘ಅಜಾದ್ಯತೆವ್ವಾಸ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಸ್. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶವೀರಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಈರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ನಕಾರವು ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ಇತ್ಯಾನ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಮಾನಯೋಜನೋ ಹಿ ವಾ ರಥೋ ದಸ್ರಾವಮರ್ತಃ |

ಸಮುದ್ರೇ ಅಶ್ವಿನೇಯತೇ || ೧೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಮಾನಯೋಜನಃ | ಹಿ | ವಾಂ | ರಥಃ | ದಸ್ರಾ | ಅಮರ್ತಃ |

ಸಮುದ್ರೇ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಈಯತೇ || ೧೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದಸ್ರಾವಶ್ವಿನೌ ವಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧೀ ರಥಃ ಸಮಾನಯೋಜನಸ್ತು ಲ್ಯಯೋಜನಃ ಯುವಯೋರ್ವಯೋರೇಕರಥಾರೂಢತ್ವಾದುಭಯಾರ್ಥಂ ಸಕೃದೇವ ಯುಜ್ಯತೇ | ಯುಕ್ತಃ ಸ ರಥೋಽಮರ್ತೋ ವಿನಾಶರಹಿತಃ | ಅಪ್ರತಿಹತಗತಿರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ ಏನ ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಹಿ ಯಸ್ಮಾತ್ಸ-

ಮುದ್ರೇಂತರಿಕ್ಷ ಈಯತೇ ಗಚ್ಛತಿ | ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಸು ಪಠಿತಂ ಸಮುದ್ರಶಬ್ದಂ ಯಾಸ್ಯ ಏವಂ
ವ್ಯಾಜಿಷ್ಯಾ | ಸಮುದ್ರಃ ಕಸ್ಮಾತ್ಸಮುದ್ರವಂತ್ಯಸ್ಮಾದಾಪಃ ಸಮಭಿದ್ರವಂತ್ಯೇನಮಾಪಃ ಸಂನೋ-
ದಂತೇಸ್ತಿಸ್ಥಿನ್ಯುತಾನಿ ಸಮುದ್ರಕೋ ಭವತಿ ಸಮುನತ್ತೀತಿ ವಾ | ನಿ. ೨-೧೦ | ಇತಿ || ಸಮಾನಯೋ-
ಜನಃ | ಬಹುಪ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಮರ್ತ್ಯಃ | ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ಈಯತೇ | ಈಜ್ ಗತೌ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ತ್ಯನೋ ನಿತ್ವಾದಾಡ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದಸ್ರಃ--ಎಲೈ ಅಶ್ವಿದೇವತೆಗಳೇ | ವಾಂ--ನಿಮ್ಮ | ರಥಃ--ರಥವು (ಇಬ್ಬರಿಗೂ) | ಸಮಾನ-
ಯೋಜನಃ--ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು | ಅಮರ್ತ್ಯಃ--ನಾಶರಹಿತವಾಗಿ (ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳ
ದ್ದಾಗಿ) | ಹಿ--ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ | ಸಮುದ್ರೇ--ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ಈಯತೇ--ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ರಥವು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ
ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ನಾಶರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅದು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆ.

English Translation.

Dasras, your chariot harnessed and drawn by a common team (of horses) is imperishable ; Aswins, it travels through the air.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಮಾನಯೋಜನಃ-- ಯುವಯೋರ್ವಯೋರೇಕರಥಾರೂಢತ್ವಾದುಭಯಾರ್ಥಂ ಸಕೃದೇವ
ಯುಜ್ಯತೇ ಇಬ್ಬರು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವು ಒಂದೇ ಅದುದರಿಂದ ಇಬ್ಬರಿಗಾಗಿ ರಥವು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜುಗೊ-
ಳಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇಬ್ಬರ ರಥವೂ ಒಂದೇ ಅದುದರಿಂದ ಸಮಾನಯೋಜನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸ-
ಲಾಗಿದೆ.

ಅಮರ್ತ್ಯಃ--ವಿನಾಶರಹಿತಃ | ನಾಶವಾಗದಿರುವ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳ | imperishable,
indestructible.

ಸಮುದ್ರೇ--ಅಂತರಿಕ್ಷೇ | ಅಂಬರಂ, ವಿಯತ್ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರೇ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಸಮುದ್ರಶಬ್ದಾರ್ಥ
ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಮರು--

ಸಮುದ್ರಃ ಕಸ್ಮಾತ್ಸಮುದ್ರವಂತ್ಯಸ್ಮಾದಾಪಃ ಸಮಭಿದ್ರವಂತ್ಯೇನಮಾಪಃ ಸಂನೋದಂತೇ-
ಸ್ತೀನ್ ಭೂತಾನಿ ಸಮುದಕೋ ಭವತಿ ಸಮುನತ್ತೀತಿ ವಾ ||

(ನಿ. ೨-೧೦)

ಎಂದರೆ ಇದರ ನೀರಿನಿಂದ ಅಲೆಗಳು, ನೋರೆಗಳು ಮುಂತಾದವು ಮೇಲೆದ್ದು ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮುದ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು ; ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಜಲಚರಪ್ರಾಣಿಗಳು ವಿಹರಿಸುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮುದ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು ; ಉದಕವು ಇದರಲ್ಲಿ ಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಶೇಖರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು ; ಇದರ ನೀರು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೆನೆ ಯಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮುದ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಆದರೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬ ಅರ್ಥದ ಪರವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಮಾನಯೋಜನಃ—‘ಸಮಾನಂ ಯೋಜನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸಮಾನಯೋಜನಃ’ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ‘ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾನಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾಮ್—ಯುಷ್ಮಚ್ಚಬ್ದದ ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿವಚನ ರೂಪ. ‘ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಷಷ್ಠೀ ಚತುರ್ಥೀ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಾಮ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತ.

ಅಮರ್ತ್ಯಃ—‘ನ ಮರ್ತ್ಯಃ ಅಮರ್ತ್ಯಃ’ ನಜ್ಞಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ‘ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಯತೇ—ಈಜ್ ಗತೌ ಧಾತು ದಿವಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಈಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ‘ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಅನು ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಯನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ಇನ್ದಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಹಿಂದೆ ಹಿ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ‘ಹಿ ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವಿನಾ—ಸಂಜೋಧನದ್ವಿವಚನಾಂತದ ರೂಪ. ‘ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನ್ಯೌಘ್ನೈಸ್ತೌ ಮೂರ್ಧನಿ ಚಕ್ರಂ ರಥಸ್ಯ ಯೇಮಥುಃ |

ಪರಿ ದ್ಯಾಮನ್ಯದೇಯತೇ || ೧೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಿ | ಅಘ್ನೈಸ್ತೌ | ಮೂರ್ಧನಿ | ಚಕ್ರಂ | ರಥಸ್ಯ | ಯೇಮಥುಃ |

ಪರಿ | ದ್ಯಾಂ | ಅನ್ಯತ್ | ಈಯತೇ || ೧೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಯುವಾಮಘ್ನೈಸ್ತೌ ಹಂತುಂ ವಿನಾಶಯಿತುಮಶಕ್ಯಸ್ಯ ದೃಢಸ್ಯ ಪರ್ವತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯುಪರಿ ಚಕ್ರಂ ಭವದೀಯರಥಸಂಬಂಧ್ಯೇಕಂ ಚಕ್ರಂ ನಿ ಯೇಮಥುಃ | ನಿಯಮಿತವಂತಾ | ಅನ್ಯಚ್ಚಕ್ರಂ ಪರಿ ದ್ಯಾಂ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಪರಿತ ಈಯತೇ | ಗಚ್ಛತಿ || ಅಘ್ನೈಸ್ತೌ | ಅಹನನಮಘ್ನಃ | ಘೌರ್ವೇ ಕವಿಧಾನಂ ಸ್ಥಾಸ್ಥಾಪಾವ್ಯಧಿಹನಿಯುಧ್ಯರ್ಥಂ | ಪಾ. ೩-೩-೫೮-೪ | ಇತಿ ಹಂತೇಃ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅಘ್ನಮರ್ಹತ್ಯಘ್ನಃ | ಛಂದಸಿ ಚ | ಪಾ. ೫-೧-೬೭ | ಇತಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯೇಮಥುಃ | ಯಮ ಉಪರಮೇ | ಕಿತ ಲಿಟ್ಯತ ಏಕದಲ್ಮಧ್ಯೇ | ಪಾ. ೬-೪-೧೨೦ | ಇತ್ಯೇತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಲೋಪೌ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದಸೌ—(ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ನೀವು) | ಅಘ್ನೈಸ್ತೌ—(ಯಾರಿಂದಲೂ) ನಾಶಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ದೃಢವಾಗಿರತಕ್ಕ ಪರ್ವತದ | ಮೂರ್ಧನಿ—ಮೇಲುಭಾಗದ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ | ಚಕ್ರಂ—(ನಿಮ್ಮ ರಥದ) ಒಂದು ಚಕ್ರವನ್ನು | ನಿ ಯೇಮಥುಃ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೀರಿ | ಅನ್ಯತ್—ಇನ್ನೊಂದು ಚಕ್ರವು | ಪರಿದ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕದ ಸುತ್ತಲೂ | ಈಯತೇ—ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ರಥದ ಒಂದು ಚಕ್ರವನ್ನು ಯಾರಿಂದಲೂ ನಾಶಮಾಡಲಾಗದ ಪರ್ವತದ ಮೇಲುಭಾಗದ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೀರಿ. ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಂದು ಚಕ್ರವು ದ್ಯುಲೋಕದ ಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆ.

English Translation.

You have placed one wheel on the summit of the solid mountain,
the other goes round the heaven.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಘ್ನೈಸ್ಯ—ಹಂತುಂ ವಿನಾಶಯಿತುಮಶಕ್ಯಸ್ಯ ದೃಢಸ್ಯ ಪರ್ವತಸ್ಯ | ನಾಶಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಎಂದರೆ ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಅಥವಾ ಸ್ಥಿರವಾದ ಪರ್ವತದ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಿವರಣೆಯು. ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಏಕೆಂದರೆ—

ಸಪ್ತ ಯುಂಜಂತಿ ರಥಮೇಕ ಚಕ್ರಮೇಕೋ ಅಶ್ವೋ ವಹತಿ ಸಪ್ತನಾಮಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥಕ್ಕೆ ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೂರ್ಯನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಈ ಋಕ್ಯ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ನಿ ಯೇಮಥುಃ—ಯಮ ಉಪರಮೇ | ಇಟ್ಟಿರುವಿರಿ, ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವಿರಿ.

ಪರಿ ದ್ಯಾಮನೈದೀಯತೇ—ಮತ್ತೊಂದು (ಚಕ್ರವು) ಸ್ವರ್ಗ ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುವುದು.

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥಕ್ಕೆ ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳಿರುವುದೆಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೪-೯ ಇತ್ಯಾದಿ) ಮೂರನೆಯ ಚಕ್ರವು ಎಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಈ ಋಕ್ಯನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಘ್ನೈಸ್ಯ—ಅಹನನಂ ಅಘ್ನಃ 'ಘಜಾರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಂ ಸ್ಥಾಮ್ನಾಸಾವ್ಯಧಿಹನಿಯುಧ್ಯರ್ಥಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೮-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರಿಂದ 'ಗಮಹನ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಹೋ ಹಂತೇ ಇರ್ಘಿಣ್ನೇಷು' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಘಕಾರಾದೇಶ. ಘ್ನ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಜಾ ಸಮಾಸ. ಅಘ್ನಂ ಅರ್ಹತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಛಂದಸಿ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಅಘ್ನ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಘ್ನೈ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಘ್ನೈಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಪಷ್ಠಿ ಏಕವಚನದರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಘ್ನ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಶಮಾಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಮೂರ್ಧನಿ—'ವಿಭಾಷಾ ಜಿಶ್ಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ನಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪ.

ಯೇನುಥುಃ—ಯನು ಉಪರಮೇ ಧಾತು. • ಭ್ವಾದಿ ಲಿಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಥಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಪರಸ್ಕೈಸದಾನಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಥುಸ್ ಆದೇಶ 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೫) ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರದ ಅಪಿತಾದ ಲಿಟ್ ಕಿತ್ ಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಥುಸ್ ಕಿತ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಅತಃ ಏಕಹಲ್ ಮಧ್ಯೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಣ್ಮಿತ್ತಕ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಯೇನುಥುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ

ಈಯತೇ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. || ೧೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾಠಃ ||

ಕಸ್ತ ಉಷಃ ಕಥಪ್ರಿಯೇ ಭುಜೇ ಮರ್ತೋ ಅಮರ್ತ್ಯೇ |

ಕಂ ನಕ್ಷಸೇ ವಿಭಾವರಿ || ೨೦ ||

|| ಪದಸಾಠಃ ||

ಕಃ | ತೇ | ಉಷಃ | ಕಥಪ್ರಿಯೇ | ಭುಜೇ | ಮರ್ತಃ | ಅಮರ್ತ್ಯೇ |

ಕಂ | ನಕ್ಷಸೇ | ವಿಭಾವರಿ || ೨೦ ||

|| ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಅಶ್ವಿನಕಸ್ತ ಉಷಸ್ಯೇ ಕ್ರತೌ ಗಾಯತ್ರೇ ಛಂದಸಿ ಕಸ್ತ ಉಷ ಇತಿ ತೃಚಃ | ಅಥೋಷಸ್ಯ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಕಸ್ತ ಉಷ ಇತಿ ತಿಸ್ರಃ | ಅ. ೪-೧೪ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ ||

ಅಶ್ವಿಭ್ಯಾಂ ಪ್ರೇರಿತಃ ಶುನಃಶೇಷ ಉಷಸಂ ತುಷ್ಟಾವ | ತಥಾ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ತಮಶ್ವಿನಾ ಊಚಿತುರುಷಸಂ ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮ ಇತಿ ಸ ಉಷಸಂ ತುಷ್ಟಾವಾತ ಉತ್ತರೇಣ ತೃಚೇನ ತಸ್ಯ ಹ ಸ್ತಚ್ಚೈಚ್ಯುಕ್ತಾಯಾಂ ವಿ ಪಾಶೋ ಮುಮುಚೇ ಕನೀಯ ಏಕ್ಷ್ವಾಕಸ್ಯೋದರಂ ಭವತ್ಯು-ತ್ತಮಸ್ಯಾಮೇವಚ್ಯುಕ್ತಾಯಾಂ ವಿ ಪಾಶೋ ಮುಮುಚೇಗದ ಏಕ್ಷ್ವಾಕ ಅಸ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೧೬ | ಇತಿ || ಹೇ ಕಥಪ್ರಿಯೇ ಸ್ತುತಿಪ್ರಿಯೇ ಅಮರ್ತ್ಯೇ ಮರಣರಹಿತ ಉಷ ಏತಚ್ಚೈವಾಭಿಧೇಯ ಉಷಃ-ಕಾಲಾಭಿಮಾನಿನಿ ದೇವತೇ ಭುಜೇ ತವ ಭೋಗಾಯ ಮರ್ತೋ ಮನುಷ್ಯಃ ಕೋ ವಿದ್ಯತೇ | ಹೇ

ವಿಭಾವರಿ ವಿಶೇಷಪ್ರಭಾವಯುಕ್ತ ಉಷೋ ದೇವಿ ಕಂ ಪುರುಷಂ ನಕ್ಷಸೇ | ಪ್ರಾಪ್ನೋಷಿ | ತನ್ಮೋಚಿತಂ
ಭೋಗಂ ದಾತುಂ ನ ಕೋಽಪಿ ಮನುಷ್ಯಃ ಸಮರ್ಥಃ | ಅತ ಏವ ತ್ವಂ ಕಮಹಿ ಪುರುಷಂ ಭೋಗಾ-
ಪೇಕ್ಷಯಾ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋಷಿ | ಈದೃಶಸ್ತವ ಮಹಿಮೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತೇ | ತೇಮಯಾವೇಕವಚನಸ್ಯ | ಸಾ.
೮-೧-೨೨ | ಇತಿ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದಸ್ಯ ತೇ ಆದೇಶಃ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಃ | ಕಥಪ್ರಿಯೇ | ಕಥ ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧೇ |
ಚುರಾದಿರದಂತಃ | ಣಾವತೋ ಲೋಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾದುಪಧಾವೃದ್ಧ್ಯಭಾವಃ | ಚಿಂತಿಪೂಜಿಕಥಿ-
ಕುಂಬಿಚರ್ಚಿತ್ | ಸಾ. ೩-೩-೧೦೫ | ಇತ್ಯರ್ಜಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೇರನಿಟೀತಿ ಣಿಲೋಪಃ | ತತಸ್ವಾಪ್ |
ಷಷ್ಠೀಸಮಾಸೇ ಜ್ಯಾಪೋಃ ಸಂಜ್ಞಾ ಚ್ಛಂದಸೋರ್ಬಹುಲಂ | ಸಾ. ೬-೩-೬೩ | ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ |
ಥಕಾರಸ್ಯ ಥಕಾರಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಅಮಂತ್ರಿತಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಭುಜೇ | ಭುಜ ಸಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ |
ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾವೇಕಾಚ್ಛ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮರ್ತಃ | ಅಸಿಹಸೀತ್ಯಾದಿನಾ-
ತನ್ವತ್ಯಯಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ನಕ್ಷಸೇ | ತೃಪ್ತ ಷ್ವುಪ್ತ ಣಿಪ್ತ ಗತೌ | ವಿಭಾವರಿ | ಭಾ ದೀಪ್ತೌ |
ವಿಪೂರ್ವಾದಸ್ಮಾದಾಲೋ ಮನಿನ್ತ್ವನಿಬ್ಬನಿಸಶ್ಚೇತಿ ವನಿಪ್ | ವನೋ ರ ಚಿ | ಸಾ. ೪-೧-೭ | ಇತಿ ಜಾ಼ಪ್ |
ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ ನಕಾರಸ್ಯ ರೇಫಾದೇಶಃ | ಅಂಬಾರ್ಥನದ್ಯೋಹ್ರಸ್ವಃ | ಸಾ. ೭-೩-೧೦೭ | ಇತಿ
ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಕಥಪ್ರಿಯೇ—ಸ್ತುತಿಪ್ರಿಯಳೂ | ಅಮರ್ತ್ಯೇ—ಮರಣರಹಿತಳೂ ಆದ | ಉಷಃ—ಎಲೈ ಉಷೋ
ದೇವಿಯೇ | ಭುಜೇ—ನಿನ್ನ ಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ | ಮರ್ತಃ—ಮಾನವನು | ಕಃ—ಯಾವನಿದ್ದಾನೆ | ವಿಭಾ-
ವರಿ—ವಿಶೇಷ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಷೋದೇವಿಯೇ | ಕಂ—ಯಾವ ಪುರುಷನನ್ನು (ತಾನೇ) | ನಕ್ಷಸೇ—
ಹೊಂದುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸ್ತುತಿಪ್ರಿಯಳೂ ಮತ್ತು ಮರಣರಹಿತಳೂ ಆದ ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಮಾನವ
ನಾದವನು ಯಾವನು ತಾನೇ ಇದ್ದಾನೆ ? ವಿಶೇಷಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ನೀನು ಯಾವ ಪುರುಷ
ನನ್ನು ತಾನೇ ಸೇರುತ್ತೀಯೆ ?

English Translation.

O immortal Ushas, fond of praises, what mortal is fit for your
enjoyment ? O fair one, to whom do you go ?

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶುನಃಶ್ಚೈವನು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅವರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ
ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಉಷೋದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ತಮುಶ್ಚಿನಾ

ಉಚಿತರುಷಸಂ ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರಕ್ತ್ಯಾಮ ಇತಿ ಸ ಉಷಸಂ ತ್ವಷ್ಟಾನಾತ ಉತ್ತರೇಣ ತೃಚೇನ ತಸ್ಯ ಹ ಸ್ತುಚ್ಯಚ್ಯುಕ್ತಾಯಾಂ ವಿ ಪಾಶೋ ಮುಮುಚೇ ಕನೀಯ ಐಕ್ಷ್ವಾಕಸ್ಯೋದರಂ ಭವತ್ಯುತ್ಸ-
ಮಸ್ಯಾನೇವಚ್ಯುಕ್ತಾಯಾಂ ವಿ ಪಾಶೋ ಮುಮುಚೇಗದ ಐಕ್ಷ್ವಾಕ ಆಸ || (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬) ಎಂದು
ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಾವು ಶುನಶ್ವೇವೋಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆಯೇ
ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಈ ಋಕ್ಸಿಗೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಸಿಗಳಿಗೂ ಉಷಃಕಾಲವು ಅಥವಾ ಉಷಃಕಾಲಾಭಿಮಾನಿಯು ದೇವ
ತೆಯು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಷೋದೇವತಾಕವಾದ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಬಹಳ ಉತ್ತಮ
ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಎಂದರೆ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿಯೂ, (ಪದಗಳ ಜೋಡಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆ
ಯಲ್ಲಿಯೂ) ಬಹಳ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರಿತವಾಗಿವೆ. ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ರಾತ್ರಿ ಕಳೆದು ಬೆಳಕು ಹರಿಯುವಾಗ
ಉಂಟಾಗುವ ಪ್ರಕಾಶವೇ ಉಷಃಕಾಲವು. ಈ ಉಷಃಕಾಲವು ಆಗಿನ ಕಾಲದ ಋಷಿಗಳಿಗೂ ಜನರಿಗೂ ಬಹಳ ಆನಂದ
ವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿರಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಅವರು ಉಷಃಕಾಲವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಬಹಳ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಾರೆ.
ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉಷಃಕಾಲವನ್ನು ಶರೀರಯುಕ್ತವಾದ ಓರ್ವ ಸ್ತ್ರೀಯಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಆ ದೇವತೆಯ ಗುಣಗಳನ್ನೂ
ಅಲಂಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ನಮಗೆ ಬೆಳಕು ಬರುವುದರಿಂದ ಉಷಃಕಾಲ
ವನ್ನು ದುಹಿತದಿವಸ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗದ ಪುತ್ರಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.
ಈ ದೇವತೆಯು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ನವಯೌವನಭರಿತಳಾದ ತರುಣಿಯೆಂದೂ,
ದಿನಗಳು ಕಳೆದಂತೆಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಕಡಮೆ ಮಾಡುವವಳೆಂದೂ ತಾನು ಉದಯಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಸಕಲ
ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಸಂತೋಷಮಾಡುವಳೆಂದೂ, ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ರಾಕ್ಷಸಶಿಶುಚಾದಿನಿಶಾಚರರನ್ನು ತಾನು
ಉದಯಿಸಿ ಓಡಿಸುವಳೆಂದೂ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಗೋವುಗಳು ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರು
ವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಗೋವುಗಳ ತಾಯಿಯೆಂದೂ, ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರತ್ನಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಂಪಾ
ಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು ಕೆಂಪು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ವೇಗವಾಗಿ
ಸಂಚರಿಸುವಳೆಂದೂ ವಿಧವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ.

ಉಷಶ್ಚಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಉಷಾಃ ಕಸ್ಮಾದುಚ್ಛತೀತಿ ಸತ್ಯಾ ರಾತ್ರೇರಪರಃ ಕಾಲಃ ||

ಉಷಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಹೇಗುಂಟಾಯಿತು ಎಂದರೆ—

ಉಚ್ಛತೀತಿ ಸತ್ಯಾಃ | ಉಚ್ಛೇ ವಿನಾಸೇ | ವಿನಾಸಯತಿ ಹೀಯಂ ತಮಾಂಸಿ ತಸ್ಮಾದುಚ್ಛ-
ತೀತ್ಯೇನಮಸ್ಯಾ ಉಷಾ ಇತ್ಯೇತದಭಿಧಾನಂ ಭವತಿ | ಪುನರಿಯಮುಷಾ? ರಾತ್ರೇರಪರಃ
ಕಾಲಃ ||

(ನಿ. ೨-೧೯)

ಉಷಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಚ್ಛೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೊರದೂಡುವುದು
ಎಂದರ್ಥವು. ಏನನ್ನು ಹೊರದೂಡುವುದು ಎಂದರೆ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೊರದೂಡಿ ಬೆಳಕನ್ನುಂಟು

ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಉಷಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ದೇವತೆಯು ಯಾರು ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವು, ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದು ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಹರಿಯುವ ಕಾಲವು. ಇದಕ್ಕೆ ರಾತ್ರೀರ-ಪರಾಕಾಲಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಯಾಸ್ವರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಉಷಾಃ ವಪ್ಪೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣ ಉಚ್ಛೇತೇರಿತರಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ |

(ನಿ. ೧೨-೭)

ಎಂದರೆ ಉಷಶ್ಚಬ್ದವು 'ವಶ ಕಾಂತಾ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಉಷಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು (ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು) ಹೊರದೂಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉಚ್ಛೇತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಮಾಧ್ಯಮಿಕವೆಂದು (optional) ಹೇಳಬೇಕು.

ಈ ಉಷೋದೇವತೆಯನ್ನು ಋಷಿಗಳು—ಸೂರ್ಯನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಿಯತಮೆ, ರಾತ್ರಿ ಮುಗಿದು ಬಳಿಕ ಉಷಃಕಾಲವು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯ ಪುತ್ರಿ, ಆದಿತ್ಯ, ಭಗ, ವರುಣ ಇವರುಗಳ ಸಹೋದರಿ, ಸ್ವರ್ಗದ ಪುತ್ರಿ, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸಖಿ ಮುಂತಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದುಹಿತರ್ದಿವಃ—ಸ್ವರ್ಗದ ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಪುತ್ರಿ. ಬೆಳಕು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕು ನಮಗೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಸ್ವರ್ಗ) ದಿಂದ ಲಭಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಉಷಃಕಾಲವು ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಉಷೋದೇವತೆಯು ದುಹಿತರ್ದಿವಃ ಸ್ವರ್ಗದ ಪುತ್ರಿ daughter of heaven ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವಳು.

ಕಥಪ್ರಿಯೇ—ಸ್ತೋತ್ರಪ್ರಿಯೇ | ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಕೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳು.

ಭುಜೇ—ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ | ಭೋಗಾಯ | ಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ for enjoyment.

ನಕ್ಷಸೇ—ನಕ್ಷ ಗತಾ | ಹೊಂದುವಿ, ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಿ.

ವಿಭಾವರಿ—ಭಾ ದೀಪ್ತಾ | ಪ್ರಕಾಶ ಅಥವಾ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವಳು (ನಿ. ೨-೧೯).

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಭುಜೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಲನಾಯ ಸಂರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ, ಕಂ ನಕ್ಷಸೇ ಭುಜೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ—ನೀನು ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗುವೆ? ಎಂದರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತೇ—ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದದ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. 'ತೇ ಮಯಾವೇಕವಚನಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತೇ ಎಂಬ ಆದೇಶ. 'ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾದಾದೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಥಪ್ರಿಯೇ—ಕಥ ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧೇ ಧಾತು. ಚುರಾದೀ, ಇದು ಅದಂತವಾದ ಧಾತು. ಚುರಾದಿಗೆ 'ಸತ್ಯಾಪಸಾಶ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥವಾಗಿ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. 'ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಥಿ ಎಂಬುದು ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಚೀಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಣಿತ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ 'ಅತೆ ಉಪಧಾಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಚಿಂತಿಪೂಜಿ ಕಥಿಕುಂಬಿ ಚರ್ಚಿಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಥಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಅಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಣೇರನಿಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಲೋಪ. ಕಥ ಎಂಬ ಅದಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಅಜಾದ್ಯತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್. ಕಥಾ ಎಂದು ಅದಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಥಾಯಾಃ ಪ್ರಿಯಾ ಕಥಾಪ್ರಿಯಾ ಸ್ತಿಸ್ತೀಸಮಾಸ. 'ಜ್ಯಾಪೋಃ ಸಂಜ್ಞಾ-ಛಂದಸೋರ್ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಥಪ್ರಿಯೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರವು ಛಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭುಜೇ—ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ 'ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್' (ಪಾ. ೨೨೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ಭುಜ್ ಶಬ್ದ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭುಜೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚ್ಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತಃ—ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. 'ಅಸಿಹಸಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅರ್ಧಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಮರ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ 'ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಕ್ಷಸೇ—ತ್ವಕ್ಷ ಸ್ಪೃಕ್ಷ ಣಕ್ಷ ಗತೌ ಧಾತು. 'ಣೋ ನಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ಧಾತುಗೆ 'ಥಾಸಃ ಸೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಎಂಬ ಆದೇಶ. 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದಕರಣ. ನಕ್ಷಸೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಭಾವರಿ—ಭಾ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. 'ಅತೋ ಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಪ್ ವನಿಬಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಭಾವನ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ 'ವನೋರಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ಜೀಪ್ ಬರುವಾಗ ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ವಿಭಾವರೀ ಎಂದು ಜ್ಯಂತಶಬ್ದ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ 'ಅಂಬಾರ್ಥನದ್ಯೋರ್ಧ್ರಸ್ತಃ'

(ಸಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನದಿಗೆ (ಈಕಾರ) ಹ್ರಸ್ವ. ನಿಭಾವರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಯಂ ಹಿ ತೇ ಅಮೃನ್ಮಹ್ಯಾನ್ತಾದಾ ಪರಾಕಾತ್ |

ಅಶ್ವೇ ನ ಚಿತ್ರೇ ಅರುಷಿ || ೨೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಯಂ | ಹಿ | ತೇ | ಅಮೃನ್ಮಹಿ | ಆ | ಅನ್ತಾತ್ | ಆ | ಪರಾಕಾತ್ |

ಅಶ್ವೇ | ನ | ಚಿತ್ರೇ | ಅರುಷಿ || ೨೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಶ್ವೇ ವ್ಯಾಪನಶೀಲೇ ಚಿತ್ರೇ ಚಾಯೇನೀಯ ಅರುಷಿ ಆರೋಚಮಾನ ಉಷಃಕಾಲಾಭಿಮಾನಿನಿ ದೇವತೇ ತವ ಸ್ವರೂಪಮಾಂತಾತ್ಸಮೀಪಸರ್ಯಂತಮಾ ಪರಾಕಾದ್ಧೂರಸರ್ಯಂತಂ ವಯಂ ಮನು-
ಷ್ಯಾ ನಾಮನ್ಮಹಿ | ನ ಬೋದ್ಧಂ ಸಮರ್ಥಾಃ | ಹಿಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | ದೇವತಾಮಹಿಮ್ನಃ ಸಾರಾನಾರ-
ಯೋರಜ್ಞಾನಮಸ್ಮಾಸು ಪ್ರಸಿದ್ಧಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಮೃನ್ಮಹಿ | ಮನ ಜ್ಞಾನೇ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ಬಹುಲವಚನಾತ್ ಶ್ಯನೋ ಲುಕ್ | ಲುಜ್ ಲುಜ್ ಲುಜ್ ಕ್ಷಡುದಾತ್ತಃ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ಅಶ್ವೇ | ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತ | ಅಶಿಪುಷೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಷನ್ವತ್ಯಯಃ | ಆಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಶ್ವೇ—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವಳೂ | ಚಿತ್ರೇ—ನಾನಾವಿಧವಾದ ಛಾಯೆಯುಳ್ಳವಳೂ | ಅರುಷಿ—
ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳೂ ಆದ ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ (ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು) | ಆಂತಾತ್—(ನಿನ್ನ) ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ
ಸ್ವರೂಪದಿಂದಾಗಲಿ | ಆ ಪರಾಕಾತ್—ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಾಗಲಿ | ವಯಂ—(ಮಾನವರಾದ)
ನಾವು | ನ ಅಮೃನ್ಮಹಿ—ತಿಳಿಯಲಾರೆವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೂ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಛಾಯೆಯುಳ್ಳವಳೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳೂ ಆದ ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯು ಅಸಾರವಾದುದು. ನಮ್ಮ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಾಗಲಿ, ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಮಾನವರಾದ ನಾವು ಅಶಕ್ತರಾಗಿದ್ದೇವೆ.

English Translation.

O Ushas, spreading in all places, with tinted and brilliant rays we do not know your limit whether we are near or far off.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಶ್ವೇ—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ | ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ (ಬೆಳಕಿನಿಂದ) ಎಲ್ಲವನ್ನೂ (ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೂ) ವ್ಯಾಪಿಸುವವಳು.

ಚಿತ್ರೇ—ನಾನಾವಿಧವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಯುಕ್ತಳಾದವಳು.

ಅರುಷೇ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳಾದವಳು.

ಅಶ್ವೇ ಚಿತ್ರೇ ಅರುಷಿ—ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಎಂದರೆ ನಾನಾವಿಧವರ್ಣೋಪೇತವಾದ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತಳಾದವಳು. ಚಿತ್ರೇ ಎಂದರೆ ಪೂಜ್ಯಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತೇ—ಮೂವತ್ತನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ.

ಅಮನ್ಮಹಿ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ ಲಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ 'ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಬಹಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಅಮನ್ಮಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಟ್ 'ಉದಾತ್ತಃ' ಎಂದುದರಿಂದ ಇದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದ. 'ಹಿಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವೇ—ಸಂಖೋಧನಾ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. 'ಅಶಿಪುಷಿಲಟಿಕಣಿ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರೇ | ಅರುಷಿ—'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ತ್ಯೇಭಿರಾ ಗಹಿ ವಾಜೇಭಿದುಹಿತದಿವಃ |

ಅಸ್ಮೇ ರಯಿಂ ನಿ ಧಾರಯ || ೨೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ತ್ಯೇಭಿಃ | ಅ | ಗಹಿ | ವಾಜೇಭಿಃ | ದುಹಿತಃ | ದಿವಃ |

ಅಸ್ಮೇ ಇತಿ | ರಯಿಂ | ನಿ | ಧಾರಯ || ೨೨ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದಿವೋ ದುಹಿತದ್ಯುರ್ದೇವತಾಯಾಃ ಪುತ್ರಿ ಉಷೋ ದೇವಿ ತ್ಯೇಭಿರ್ವಾಜೇಭಿಸ್ತೈರನ್ನೈಃ
ಸಹ ತ್ವಮಾ ಗಹಿ | ಅತ್ರಾಗಚ್ಛ | ಅಸ್ಮೇ | ಅಸ್ಮಾಸು ರಯಿಂ ಧನಂ ನಿಃಧಾರಯ | ನಿತರಾಂ ಸ್ಥಾಪಯ ||
ತ್ಯೇಭಿಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ತ್ಯದ್ಶಬ್ದಾದ್ಭಿಸ ಏಸಾದೇಶಾಭಾವಃ | ಗಹಿ | ಅಸಕ್ಯದುಕ್ತಂ | ದುಹಿತ-
ದಿವಃ | ಪರಸ್ಯಾಪಿ ದಿವ ಇತ್ಯಸ್ಯ ದಿವೋ ದುಹಿತರಿತ್ಯನ್ವಯೇ ಸತಿ ಪೂರ್ವವತ್ತಾತ್ಪ್ರಬಾಹುಮಂತ್ರಿತ ಇತಿ
ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವೇನ ಷಷ್ಠ್ಯಮಂತ್ರಿತಸಮುದಾಯಸ್ಯ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಕಾರ್ಯ-
ಕಾಲಂ ಹಿ ಸಂಜ್ಞಾಪರಿಭಾಷಂ | ಪರಿ ೩ | ಇತಿ ನ್ಯಾಯೇನ ಸುಬಾಹುಮಂತ್ರಿತ ಇತ್ಯಸ್ಯಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ
ಚೇತ್ಯಾಷ್ಟಮಿಕೇನ ಯೋಗೇನೈಕವಾಕ್ಯತ್ವೇ ಸತಿ ಪರತ್ವಾತ್ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವೇ ಸತಿ ಸರ್ವಾನುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಕೃತಸ್ವರಯೋಃ ಷಷ್ಠ್ಯಮಂತ್ರಿತಯೋಃ ಪಶ್ಚಾದ್ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮಿತಿ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತಪ್ರ-
ಯೋಗಃ | ಅಸ್ಮೇ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಶೇ ಅದೇಶಃ || ೩೧ || || ೩ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯ | ದುಹಿತಃ—ಪುತ್ರಿಯಾದ ಎಲೈ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ | ತ್ಯೇಭಿಃ
ವಾಜೇಭಿಃ—ಆ ಮೃಷ್ಟಾನ್ನಗಳೊಡನೆ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಅ ಗಹಿ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡು | ಅಸ್ಮೇ—
ನಮ್ಮಲ್ಲಿ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನು | ನಿ ಧಾರಯ—ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಬಿಳಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಎಲೈ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ, ನೀನು ಆ ಮೃಷ್ಟಾನ್ನಗಳೊಡನೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ
ದಯಮಾಡು ಮತ್ತು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಧನವನ್ನು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation.

Daughter of heaven, come to us with plenty of food and place wealth among us.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತೈಃಭಿಃ—ಇಲ್ಲಿ ತೈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಚ್ಛಬ್ದಾರ್ಥವಿರುವುದು. ತೈಃಭಿಃ ಎಂದರೆ ತೈಃ ಅವುಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಸ್ಮೈ ರಯಿಂ ನಿಧಾರಯಿ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಇಡು ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತೈಃಭಿಃ—ತೈದ್ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ತೈತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ತೈದಾದೀನಾಮಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ. ‘ಅತೋ ಗುಣೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ತೈ+ಭಿನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಏಸ್ ಆದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ‘ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ತೈಃಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗಹಿ—ಗನ್ತ್ವು ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಪಿತ್ವ ವಿಧಾನನಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಜಿವ್ದದ್ಭಾವ. ‘ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಲೋಪ. ‘ಅಸಿದ್ಧವದತ್ತಾ ಭಾತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ‘ಅತೋಹೇಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಾಜೇಭಿಃ—‘ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಏಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಹಿತರ್ದಿವಃ—ಇಲ್ಲಿ ದಿವಃ ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ದಿವಃ ಮಹಿತಃ ಎಂದು ಅನ್ವಯವಾಗುವುದಾಗಿ ಪೂರ್ವತ್ವವು ಬರುವುದರಿಂದ ‘ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ ಸ್ವರೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಮಹಿತಃ ಎಂದು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದುದರಿಂದ “ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಷಷ್ಠಾಂತ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ “ಕಾರ್ಯಕಾಲಂ-ಸಂಜ್ಞಾ ಪರಿಭಾಷಂ” (ಪರಿ. ೩) ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರಗಳು ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರಗಳು ಕಾರ್ಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಕ್ಷಿಪ್ತಗಳಾಗಿ ಅವುಗಳೊಡನೆ ಏಕವಾಕ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ “ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ—ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರವು—“ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ” ಎಂಬ ಆಷ್ಟಮಿಕ ಸೂತ್ರಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಏಕವಾಕ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅರ್ಥಬೋಧಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪರನಿಮಿತ್ತತವಾಗಿ ಮೊದಲು ಪರಾಂಗವ-

ದ್ವಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವಃ ದುಹಿತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರಬಂದನೇಲಿ “ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಆಗ ಯಾವ ಆಶಂಕೆಗೂ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ.

ಅಸ್ಮೇ—ಅಸ್ಮಚ್ಚಬ್ಧ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದ ಸುಪ್ತಿಗೆ “ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ” (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೇ ಎಂಬ ಆದೇಶ. ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. “ ಶೇಷೇಲೋಪಃ ” (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮದಿನ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಮೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೨೨ ||

ಮೂವತ್ತನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಮೂವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಸಪ್ತನೇನುನಾಕೇ ಪಂಚ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರ ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಮು-
ಷ್ವಾದಶಚ್ಚಂ | ಅಂಗಿರಸೋ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತಪ ಋಷಿಃ | ಅಪ್ಪಮಿಷೋಡಶ್ಯಷ್ಟಾದಶ್ಯಸ್ತ್ರಿಸ್ವಭಃ |
ಶಿಷ್ಟಾಸ್ತ್ರಿಸ್ವಬಂತಪರಿಭಾಷಯಾ ಜಗತ್ಯಃ | ಅಗ್ನಿದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ತ್ವಮಗ್ನೇ
ದ್ವ್ಯಾನಾ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತಪ ಆಗ್ನೇಯಂ ತ್ರಿಷ್ಟಬಂತ್ಯಾಪ್ಪಮಿಷೋಳಶ್ಯ ಚೇತಿ || ಪ್ರಾತರನುನಾಕ
ಆಗ್ನೇಯೇ ಕೃತಾನಾಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರೇ ಚ ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಂ | ಅಭೈತಸ್ಯಾ ರಾತ್ರೇರಿತಿ ಖಂಡೇ
ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿನೋ ಚಿತ್ಸಹೋಜಾ ಅನ್ಯತೋ ನಿ ತುಂದತೇ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ
ಸೂಕ್ರಿತಂ || ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹಸ್ಯ ತೈತೀಯೇಹನ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಜಾತನೇದಸ್ಯನಿ-
ವಿದ್ಧಾನೀಯಂ | ತಥಾ ಚ ತೈತೀಯಸ್ಯ ತ್ರೈಯೇನೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ
ಅಂಗಿರಾ ಇತ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ | ಅ. ೭-೭ | ಇತಿ || ನಾಜಸೇಯ ಆಗ್ನಿಮಾರುತ ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಜಾತನೇ-
ದಸ್ಯಂ ನಿವಿದ್ಧಾನೀಯಂ ತೈತೀಯೇನಾಭಿಪ್ಲವಿಕೇನೋಕ್ತಂ ತೈತೀಯಸವನಂ | ಅ. ೯-೯ | ಇತ್ಯತಿ-
ದಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ ||

ಅನುವಾದವು—ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಏಳನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ
ಐದು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. (೩೧-೩೫ ಸೂಕ್ತಗಳು) ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ವಮಗ್ನೇಪ್ರಥಮ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತ
ದಲ್ಲಿ ಹದಿನೆಂಟು ಋಕ್ಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಂಗಿರಸವುತ್ರನಾದ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತಪನು ಋಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತದ

ಎಂಟು, ಹದಿನಾರು, ಮತ್ತು ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನವು. ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀ ಭಂದಸ್ಸಿನವು. ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ-ತ್ವಮಗ್ನೇ ದ್ವ್ಯಾನಾ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪ ಅಗ್ನೇ ಯಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತ್ಯಾಷ್ಟಮಿಾಷೋಳಶ್ಯಾ ಚ | ಎಂದಿರುವುದು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ರಾತ್ರೀಃ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಯಕ್ರತು ಸಂಬಂಧವಾದ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. (ಆ. ೪-೧೩)

ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದ ಮೂರನೆಯ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತ ವನ್ನು ಪಠಿಸಿಕೊಂಡು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ತಥಾ ಚ ತೈತೀಯಸ್ಯ ತ್ರೈರ್ಯಮಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಾ ಇತ್ಯಾಗ್ನಿನಾರುತಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿನೈತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೭-೭)

ವಾಜಪೇಯವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಾತೇವೇದಸ್ಯಂ ನಿವಿಧ್ವಾನೀಯಂ ತೈತೀಯೇನಾಭಿಪ್ಲವಿಕೇನೋ ಕ್ತಂ ತೈತೀಯಸವನಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. (ಆ. ೯-೯)

ಸೂಕ್ತ—೩೧

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೭ || ಸೂಕ್ತ—೩೧ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೩೨, ೩೩, ೩೪, ೩೫ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕಂಷ್ಟಿ—೧೮ ||

|| ಋಷಿಃ—ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪ ಅಂಗಿರಸಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಭಂಡಃ—೧-೭, ೯-೧೫, ೧೭. ಜಗತೀ | ೮, ೧೬, ೧೮ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಜ್ಞುರಾ ಋಷಿದೇವೋ ದೇವಾನಾಮ-
ಭವಃ ಶಿವಃ ಸಖಾ |

ತವ॑ ವ್ರತೇ॑ ಕವಯೋ॑ ವಿ॒ದ್ಮನಾ॑ಪ॒ಸೋಽಜಾಯ॑ನ್ತ ಮರುತೋ॑
ಭ್ರಾಜ॑ದೃಷ್ಟಯಃ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ಪ್ರಥಮಃ | ಅಜ್ಞಿ॑ರಾಃ | ಋಷಿಃ | ದೇವಃ | ದೇವಾನಾ॑ನಾಂ | ಅಭವಃ |
ಶಿವಃ | ಸಖಾ |

ತವ॑ | ವ್ರತೇ॑ | ಕವಯಃ | ವಿ॒ದ್ಮನಾ॑ಪ॒ಸಸಃ | ಅಜಾಯ॑ನ್ತ | ಮರುತಃ | ಭ್ರಾಜ॑-
ತ್ ತ್ವಂ ಯುಷ್ಮಯಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಪ್ರಥಮ ಅದೃ ಆಂಗೀರಸಾನಾಮೃಷೀಣಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಜನಕತ್ವಾತ್ |
ತಾದೃಶೋಽಂಗೀರೋನಾಮಕ ಋಷಿರಭವಃ | ತಥಾ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಯೇಽಂಗಾರಾ ಆಸಂಸ್ತೇಽಂಗೀರ-
ಸೋಽಭವನ್ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೪ | ಇತಿ | ತಥಾ ಸ್ವಯಂ ದೇವೋ ಭೂತ್ವಾ ದೇವಾನಾಮನೈಷಾಂ ಶಿವಃ
ಶೋಭನಃ ಸಖಾಭವಃ | ತವ ವ್ರತೇ ತ್ವದೀಯೇ ಕರ್ಮಣಿ ಕವಯೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ವಿದ್ಮನಾಪಸೋ
ಜ್ಞಾನೇನ ನ್ಯಾಪ್ನುವಾನಾ ಜ್ಞಾತಕರ್ಮಾಣೋ ನಾ ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯೋ ದೀಪ್ಯಮಾನಾಯುಧಾ ಮರುತೋ
ಮರುತ್ಸಂಜ್ಞಕಾ ದೇವಾ ಅಜಾಯಂತ || ವಿದ್ಮನಾಪಸಃ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ವಿದ್ಮೋ ನೇದನಂ | ಬಹುಲ-
ಗ್ರಹಣಾದಾಣಾದಿಕೋ ಮುಕ್ತತ್ವಯಃ | ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಪಾಮಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ನಃ | ಪಾ. ೫-೨-೧೦೦ |
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿದ್ಮನಾನ್ಯಪಾಂಸಿ ಯೇಷಾಂ ತೇ ವಿದ್ಮನಾಪಸಃ | ಪೂರ್ವಪದ-
ಸ್ಯಾನೈಷಾಮುಪಿ ದೃತ್ಯತ ಇತಿ ದೃಶಿಗ್ರಹಣಾದವಗ್ರಹಸಮಯೇಽಪಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅಜಾಯಂತ | ಜನೀ
ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ | ತಸ್ಯ ಶ್ಯನಿ ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ | ಪಾ. ೭-೩-೭೯ | ಇತಿ ಜಾದೇಶಃ | ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯಃ |
ಭ್ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತಾ | ವೃತ್ಯಯೇನ ಶತ್ವ | ತಸ್ಯ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಋಷೀ
ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಕ್ತಿಚ್ಚಕ್ತಾ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಕ್ತಿಜಂತ ಋಷಿಶಬ್ದಃ | ತತೋ ಬಹುವ್ರೀಹೌ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಪ್ರಥಮಃ—ಮೊದಲನೆಯವನಾದ | ಅಂಗಿರಾಃ
ಋಷಿಃ—ಅಂಗಿರೋನಾಮಕ ಋಷಿಯಾಗಿ (ಅಂಗಿರೋನಾಮಕ ಋಷಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಮೊದಲನೆಯವನಾಗಿ) |
ಅಭವಃ—ಅಗಿದ್ದೀಯೆ | ದೇವಃ—(ಸ್ವಯಂ) ದೇವತಾತ್ಮನಾಗಿ | ದೇವಾನಾಂ—ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ |
ಶಿವಃ—ಮಂಗಳಕರನಾದ | ಸಖಾ—ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ತವ ವ್ರತೇ—ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ |
ಕವಯಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳೂ | ವಿದ್ವಾನಾಪಃ—ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವವರೂ ಅಥವಾ ಸಕಲ
ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದವರೂ | ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಆಯುಧಗಳುಳ್ಳವರೂ ಆದ |
ಮರುತಃ—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು | ಅಜಾಯಂತೆ—ಸೃಷ್ಟರಾದರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಅಂಗಿರೋನಾಮಕ ಋಷಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಮೊದಲನೆಯವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಸ್ವಯಂ
ದೇವತಾತ್ಮನಾಗಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಮಂಗಳಕರನಾದ ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮೇಧಾವಿಗಳೂ, ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವವರೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಆಯುಧಗಳುಳ್ಳವರೂ
ಆದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಸೃಷ್ಟರಾದರು.

English Translation.

O Agni, you are the first Angiras Raishi; a good friend of the
gods; in your rite, the wise, the skilful and the bright-weaponed Maruts
were born.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ ಎಂದರೆ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳಿಗೆ
ಅಗ್ನಿಯು ಮೂಲಪುರುಷನೆಂದಾಯಿತು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಋಗ್ವೇದದ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಇತರ ಋಕ್ಕು
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗಿರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ
ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಯೇಽಜ್ಞಾರಾ ಆಸಂಸ್ತೇಽಜ್ಞಿರಸೋಽಭವನ್ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೪) ಅಗ್ನಿ
ಸಂಬಂಧವಾದ ಅಂಗಾರಗಳು (ಕೆಂಡಗಳು) ಅಂಗಿರಸರೆಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದವು-ಎಂದು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ
ಪ್ರಜಾಪತಿದುಹಿತೃಧ್ಯಾನೋಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು (ಬ್ರಹ್ಮನು) ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು
(ಉಪಸ್ತು ಅಥವಾ ದ್ಯೋರೂಪ) ಕೆಟ್ಟಭಾವನೆಯಿಂದ (ಕಾಮಲಾಲಸೆಯಿಂದ) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸಿದನು. ಅದು
ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಗೊತ್ತಾಗಿ ಈ ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡದಂತೆ ತಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ
ಯನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಿ ಈ ಕೆಲಸಮಾಡದಂತೆ ನಿರ್ಬಂಧಪಡಿಸಲು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದೇವತೆ
ಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಘೋರವಾದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದುಗೂಡಿಸಿ ರುದ್ರನೆಂಬ ದೇವನನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ

ಮಾಡಿ, ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸೆಂದು ಹೇಳಿದರು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಭೀತನಾಗಿ ಮೃಗರೂಪ ವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ನೆಗೆದನು. ಮೃಗನಕ್ಷತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇರುವ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಈಗಲೂ ನೋಡ ಬಹುದು. ಆಗ ರುದ್ರನು ಆದ್ರಾನ್‌ನಕ್ಷತ್ರರೂಪದಿಂದ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಮೇಲೆ ಬಾಣಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ವೀರ್ಯಸ್ಥಲನವಾಯಿತು. ಆ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಮರುತ್ತುಗಳು ನಾನಾ ದೆಸೆಗೆ ಹರಡಿ ಭಸ್ಮಮಾಡಿದವು. ಅದರಿಂದ (ಆ ವೀರ್ಯದಿಂದ) ಮೊದಲು ಆದಿತ್ಯನೂ ಬಳಿಕ ಭೃಗುವಾರುಣಿಯೂ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಉಳಿದ ಅಂಗಾರಗಳಿಂದ (ಕೆಂಡಗಳಿಂದ) ಅಂಗಿರಸರೆಂಬುವರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಾಃ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾನಸಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವೇದ ಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಂಗಿರನೆಂಬುವನು ಬಹುಮುಖ್ಯನಾದ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಮೂಲ ಪುರುಷನು. ಮಹಾಭಾರತದ ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ ವಾಕಾಂಡೇಯಯುಧಿಷ್ಠಿರಸಂವಾದದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವಿದೆ. ಕಾರಣಾಂತರ ದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರಚ್ಛನ್ನವೇಷದಿಂದ ವನಕ್ಕೆ ಹೊರಟು ಹೋದನು. ಆಗ ಅಂಗಿರಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತ ಅಗ್ನಿಯ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯ ಪುತ್ರನೆಂದೂ ಈ ಋಷಿಯ ವಂತೀಕರಿಗೆ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಇಂತಹ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವು. ಇವಲ್ಲದೆ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆ ಯಲ್ಲಿಯೇ—

ತೇ ಅಂಗಿರಸಃ ಸೂನವಸ್ತೇ ಅಗ್ನೀಃ ಪರಿಜಜ್ಞಿರೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೨-೫)

ಎಂದರೆ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಪುತ್ರರು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಏಕೆ ಉದಹರಿಸಲಿಲ್ಲವೋ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಅಂಗಿರಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಬಹು ಪುರಾತನಕಾಲದವನೆಂದೂ ಋಗ್ವೇದದ ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳು ಈತನನ್ನು ತಮ್ಮ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷನೆಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದೂ ಋಗ್ವೇದದ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತ ವಾಗುವುದು.

ಮನುಷ್ವದಗ್ನೀ ಅಂಗಿರಸ್ಸದಂಗಿರೋ ಯಯಾತಿವತ್ಸದನೇ ಪೂರ್ವವಚ್ಛುಚೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧೭)

ಅಂಗಿರಸ್ಸನ್ಮಹಿವ್ರತ ಪ್ರಸ್ಥಣ್ಣಸ್ಯ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೫-೩)

ದಧ್ಯಜ್ ಹ ಮೇ ಜನುಷಂ ಪೂರ್ವೋ ಅಂಗಿರಾಃ ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ ಕಣ್ವೋ ಅತ್ರಿರ್ಮನುರ್ವಿ

ದುಸ್ರೇ ಮೇ ಪೂರ್ವೇ ಮನುವಿದುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೯-೯)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಂಗಿರಾಋಷಿಯು ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಿಕನೆಂದು ತಿಳಿಸುವವು. ಈ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಯ ವಂಶದವರಲ್ಲಿ ಅಥರ್ವನ್ ಎಂಬುವನು ಮುಖ್ಯನಾದವನು. ಇವನಿಗೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಗೋತಮ, ವೃಷಣ ಎಂಬ ಮೂವರು ಪುತ್ರರು. ವೃಷಣನೆಂಬವನು ಈ ಅಥರ್ವಣನಿಗೆ ಪಥ್ಯಾ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪುತ್ರನು. ಇವನ ವಿಚಾರವು ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವೃಷಣನ ಮಗನು ಸುಧನ್ವಾನ್ ಅಂಗಿರನೆಂಬುವನು ಈ ಸುಧನ್ವನಿಗೆ ಋಭು, ವಿಭ್ವಾನ್, ವಾಜ ಎಂಬ ಮೂವರು ಪುತ್ರರು. ಈ ಮೂವರೂ ಋಭುಗಳೆಂದೇ ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು ಇವರು ತೃಷ್ಣಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಶಿಷ್ಯರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಋಷಿಗಳು ಮೂವರಿದ್ದರು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಋಭುಗಳೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅವರ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಮೂವರು ಬೃಹಸ್ಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನು ಪಣಿ ಎಂಬ ದಸ್ಯರಾಜನನ್ನು ಕೊಂದು ಅವನು ಅಪಹರಿಸಿದ್ದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತಂದನೆಂದೂ; ಅಶುಮತೀ ಎಂಬ ನದಿಯ ದಡದ ಮೇಲೆ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದ ದಾಸನೆಂಬ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ದಸ್ಯಮುಖಂಡನನ್ನು ತನ್ನ ಹತ್ತುಸಾವಿರ ಅನುಚರರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದೂ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಮಗನಾದ ಭರದ್ವಾಜ ನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಶಂಬರನೆಂಬ ದೈತ್ಯನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ದಿವೋದಾಸನೆಂಬುವನಿಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಅಂತೂ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಯ ವಂಶವು ಬಹು ದೊಡ್ಡದು ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧಪುರುಷರು ಈ ವಂಶದವರಾಗಿದ್ದರು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಬಹಳವಾಗಿದೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತುಪನು ಅಂಗಿರಸವಂತೋದ್ಭವನಾದುದರಿಂದ ತನ್ನ ವಂಶಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಪುರುಷನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬಹು ಜಿನ್ನಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗ ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ವಮಗ್ನೇ ಅಥವಾ ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರುವವು. ಈ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತುಪಋಷಿಯು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ೩೧-೩೫ (೭೧ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ೪ನೆಯ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ (೧೦ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ೬೯ನೆಯ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ (೧೦ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಒಟ್ಟು ೯೧ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಋಷಿಯಾಗಿರುವನು. ಈ ಋಷಿಯ ಸೂಕ್ತಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಥಶ್ಲೋಕಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ.

ದೇವೋ ದೇವಾನಾಮುಭವಃ ಶಿವಃ ಸಖಾ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮನಾದ ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿರುವೆ.

ತವ ವ್ರತೇ—ತ್ವದೀಯೇ ಕರ್ಮಣಿ | ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ, ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಕವಯಃ—ಮೇಧಾವಿನಃ | ಬುದ್ಧಿವಂತರು.

ವಿದ್ಮನಾಪಸಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ವಿದ್ಮೋ ವೇದನಂ | ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ವಿದ್ಮನಂ ವಿದ್ಮನಾನ್ಯಪಾಂಸಿ ಯೇಷಾಂ ತೇ ವಿದ್ಮನಾಪಸಃ | ಜ್ಞಾನೇನ ಪ್ರಾಪ್ನುವಾನಾ ಜ್ಞಾತಕರ್ಮಾಣೋ ವಾ || ವಿದಧಾತುವಿಗೆ ಜ್ಞಾನ, ತಿಳುವಳಿಕೆ ಎಂದರ್ಥವು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವರಾದ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವರಾದ

ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯಃ—ಇಲ್ಲಿ ಭ್ರಾಜತ್+ಋಷಿಃ=ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಿಃ ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದಮಾಡಬೇಕು. ಭ್ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ | ಋಷೀ ಗತೌ | ಭ್ರಾಜತ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ, ಋಷಿ ಎಂದರೆ ಆಯುಧ. ಆದುದರಿಂದ ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಆಯುಧಗಳುಳ್ಳವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಭವಃ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. 'ತಿಜ್ಜತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದ್ಮನಾಪಸಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ವಿದ್ಮೋ ವೇದನಮ್ (ತಿಳುವಳಿಕೆ). 'ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮಹ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿದ್ಮ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ವಿದ್ಮನಂ. ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲೋಮಾದಿ ಪಾಮಾದಿ ಪಿಚ್ಛಾದಿಭ್ಯಃ ಶನೇಲಚಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದು ಪಾಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಮ ನಾನಿ ಅಪಾಂಸಿ ಯೇಷಾಂ ತೇ ವಿದ್ಮನಾಪಸಃ. 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೃಶಧಾತುವನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅನಗ್ರಹ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೂ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜಾಯಂತೆ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಯ ಪ್ರತ ಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. 'ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಶ್ಯನ್ ಪರ ದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾ ಎಂಬ ಅದೇಶ. ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಜಾಯ+ಅಂತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಗುಣೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಅಜಾಯಂತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯಃ—ಭ್ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ. 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯವಾಗಿ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಬ್ದಿಕರಣ. ಭ್ರಾಜತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಷ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶಪ್ಪಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಶತ್ವ

ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಾಸ್ಯನುನಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಋಷೀ ಗತೌ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಚ್‌ಕ್ರೌಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಚ್. ಋಷ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಷ್ವನಾ ಷ್ವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ್ವತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಋಷಿ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಭ್ರಾಜಂತಃ (ಜಂತ್ಯ) ಋಷ್ವಯಃ ಯೇಷಾಂ|ತೇ ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಜ್ಞರಸ್ತಮಃ ಕವಿದೇವಾನಾಂ ಪರಿ
ಭೂಷಸಿ ವ್ರತಂ |

ವಿಭುವಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಭುವನಾಯ ಮೇಧಿರೋ ದ್ವಿಮಾತಾ ಶಯುಃ
ಕತಿಧಾ ಚಿದಾಯವೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ಪ್ರಥಮಃ | ಅಜ್ಞರಃ | ತಮಃ | ಕವಿಃ | ದೇವಾನಾಂ | ಪರಿ |
ಭೂಷಸಿ | ವ್ರತಂ |

ವಿಭುಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ | ಭುವನಾಯ | ಮೇಧಿರಃ | ದ್ವಿಮಾತಾ | ಶಯುಃ |
ಕತಿಧಾ | ಚಿತ್ | ಆಯವೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಪ್ರಥಮ ಆದ್ಯ ಅಂಗಿರಸ್ತಮೋಽತಿಶಯೇನಾಂಗಿರಾ ಭೂತ್ವಾ ಕರ್ವಿಮೇಧಾವೀ
ಸಸ ದೇವಾನಾಮನ್ಯೇಷಾಂ ವ್ರತಂ ಕರ್ಮ ಪರಿ ಭೂಷಸಿ | ಪರಿತೋಲಂಕರೋಷಿ | ಕೀದೃಶಸ್ತ್ವಂ |
ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಭುವನಾಯ ಸಮಸ್ತಲೋಕಾನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ವಿಭುರ್ಬಹುವಿಧಃ | ಅಹವನೀಯಾದ್ಯನೇಕ-
ರೂಪಧಾರೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಮೇಧಿರೋ ಮೇಧಾನಾನ್ ದ್ವಿಮಾತಾ ದ್ವಯೋರರಣ್ಯೋರುತ್ಪನ್ನಃ | ಯದ್ವಾ |
ದ್ವಯೋಲೋಕಯೋರ್ನಿರ್ಮಾತಾ | ಆಯವೇ ಮನುಷ್ಯಾರ್ಥಂ ಕತಿಧಾ ಚಿತ್ ಕತಿಭಿಃ ಪ್ರಕಾರೈಃ
ಸರ್ವತ್ರ ಶಯುಃ ಶಯಾನಃ | ತತ್ತನ್ನನುಷ್ಯಗೃಹೇವಸ್ಥಿತಸ್ಯ ತವ ಪ್ರಕಾರಾ ಇಯಂತ ಇತಿ ನ ಕೇನಾಪಿ
ಜ್ಞಾಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಭೂಷಸಿ | ಭೂಷ ಅಲಂಕಾರೇ | ಭಾವಾದಿಕಃ | ವಿಭುಃ | ವಿಪ್ರಸಂಭ್ಯೋ
ಡ್ವಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಸಾ. ೩-೨-೧೮೦ | ಇತಿ ವಿಪ್ರಾರ್ವಾಧ್ವವತೇರ್ಡುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃದುತ್ಪರಸದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ | ಭುವನಾಯ | ಭೂದೂಸೂಭ್ರಸ್ವಿಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ | ಉ. ೨-೮೦ | ಇತಿ ಕ್ಯುನ್ | ಯೋರನಾ-
ದೇಶೇ ನಿತ್ವೇರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮೇಧಿರಃ | ಮೇಧ್ಯ ಸಂಗಮೇ ಚ | ಅಸ್ಮಾದ್ಬಾಹುಲಕ ಇರಪ್ರ-
ತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವೇರಃ | ದ್ವಿಮಾತಾ | ದ್ವಾ ಮಾತರಾ ಯಸ್ಯಾಸೌ ದ್ವಿಮಾತಾ | ನದ್ಯುತಶ್ಚ | ಸಾ. ೫-೪-೧೫೩ |
ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯೋ ನ ಭವತಿ | ಮಾತೃಮಾತೃಕಯೋರ್ಭೇದೇನೋಪಾದಾನಾನ್ನದ್ಯುತಶ್ಚೇತಿ ಕಬಪಿ
ವಿಭಾಷ್ಯತ ಇತಿ ತಸ್ಯ ಮಾತೃಶಬ್ದವಿಷಯೇ ಸಾಕ್ಷಿಕತ್ವೋಕ್ತಿಃ | ತ್ರಿಚಕ್ರಾದಿತ್ವಾದುತ್ಪರಸದಾಂತೋದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ದ್ವಯೋರ್ಮಾತಾ | ದ್ವಿಮಾತಾ | ಸಮಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಯುಃ |
ಶೀಜ್ ಸ್ವಪ್ನೇ | ಭೃವೃಶೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೭ | ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕತಿಧಾ | ಡತ್ಯಂತಸ್ಯ ಕಿಂಶಬ್ದಸ್ಯ
ಬಹುಗಣವತುಡತಿ ಸಂಖ್ಯಾ | ಸಾ. ೧-೧-೨೩ | ಇತಿ ಸಂಖ್ಯಾಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ವಿಧಾರ್ಥೇ
ಧಾ | ಸಾ. ೫-೩-೪೨ | ಇತಿ ಧಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆಯವೇ | ಛಂದಸೀಣಃ | ಉ. ೧-೨ | ಇತ್ಯೇತೇರುಕ್-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಪ್ರಥಮಃ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ—ಅಂಗಿರೋನಾಮಕ ಋಷಿ
ಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿಯೂ | ಕವಿಃ—ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಗಿಯೂ | ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ-
ಭುವನಾಯ—ಸಕಲಲೋಕದ ಅನುಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ | ವಿಭುಃ—ಅಹವನೀಯಾದಿ ನಾನಾವಿಧ ರೂಪವುಳ್ಳವನಾ
ಗಿಯೂ | ಮೇಧಿರಃ—ಮೇಧಾವಿಯಾಗಿಯೂ | ದ್ವಿಮಾತಾ—(ಅರಣಿರೂಪದ) ಎರಡು ತಾಯಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿದವ
ನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವನಾಗಿಯೂ | ಆಯವೇ—ಮಾನವನಿಗೋಸ್ಕರ | ಕತಿಧಾ
ಚಿತ್—ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ | ಶಯುಃ—ಹರಡಿದವನಾಗಿಯೂ ಆಗಿ | ದೇವಾನಾಂ—(ಇತರ) ದೇವತೆಗಳ |
ವ್ರತಂ—ಕರ್ಮವನ್ನು | ಪರಿ ಭೂಷಸಿ—ಸುತ್ತಲೂ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಅಂಗಿರೋನಾಮಕ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ

ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಗಿಯೂ ಸಕಲ ಲೋಕದ ಅನುಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಹವನೀಯಾದಿ ನಾನಾರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಮೇಧಾವಿಯಾಗಿಯೂ, ಅರಣಿರೂಪದ ಇಬ್ಬರು ತಾಯಂದಿರುಗಳನ್ನು ಕೃತವನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮಾನವನಿಗೋಸ್ಕರ ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಹರಡಿದವನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

O Agni, you are the very first and foremost among Angiras; you conduct the work (sacrifice or worship) of the gods; you are wise, son of two mothers; manifold for the benefit of all the world you reside in every house for the use of man.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದೇವಾನಾಂ ಪರಿಭೂಷಸಿ ವ್ರತಂ—ದೇವತೆಗಳ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಿ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಾದ ನೀನು ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಅಗ್ನಿಯಿಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯ ನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಿಭುಃ—ವಿಪೂರ್ವಾಧ್ಯವತೇರ್ಡುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವಿಶೇಷೇಣ ಬಹುಪ್ರಕಾರೇಣ ಭವತೀತಿ ವಿಭುಃ | ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅಹವನೀಯಾದಿರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಅನೇಕ ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಭುವನಾಯ—ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ, For all the world.

ಮೇಧಿರಃ—ಮೇಧ್ಯ ಸಂಗಮೇ ಚ | ಮೇಧಾವಾನ್ | ಬುದ್ಧಿವಂತನು, ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯು.

ದ್ವಿಮಾತಾ—ದ್ವಯೋರ್ಮಾತಾ | ದ್ವಯೋರರಣ್ಯೋರುತ್ಪನ್ನಃ | ಯದ್ವಾ ದ್ವಯೋರ್ಲೋಕಯೋರ್ನಿರ್ಮಾತಾ | ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವಾಗ ಅರಣಿಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಮರದ ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದನ್ನಿಟ್ಟು ಕಡೆಯುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಹುಟ್ಟುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅರಣಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಇಬ್ಬರು ತಾಯಂದಿರೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವಿಮಾತಾ—ಇಬ್ಬರು ತಾಯಂದಿರುಳ್ಳ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವನ್ನು ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುವಾಗ **ಅಗ್ನೇ ರಾಪಃ | ಅದ್ಭ್ಯಃ ಸೃಥಿನೀ** ಎಂಬ ಶ್ರುತಿನಚನಾನುಸಾರ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವೂ (ಅಪಃ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ. ನಿ. ೨-೧೦) ಭೂಲೋಕವೂ ಉಂಟಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು **ದ್ವಯೋರ್ನಿರ್ಮಾತಾ—ಭೂವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಲೋಕಗಳ ನಿರ್ಮಾಪಕನೆಂದು ಹೇಳುವರು.**

ಆಯನೇ—ಆಯುಃ ಆಯನಾತ್ ಪಿತಿ ಹ್ಯಸೌ ವಿಶ್ವಂ | ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ಶಯುಃ—ಶೀರ್ಷ್ಠ ಸ್ವಪ್ನೇ | ಮಲಗಿರುವವನು ಎಂದರೆ ಸೌಮ್ಯಭಾವದಿಂದ ಇರುವವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭೂಷಸಿ—ಭೂಷ ಅಲಂಕಾರೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಭುಃ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ವಿಪ್ರಸಂಭೋಜ್ಯಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಲ್ಲಿ ಡಕಾರ ಇತ್. ವಿಭೂ+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ. ವಿಭು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು ಕೃದಂತ ವಾದ ಪದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭುವನಾಯ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತು. 'ಭೂದೂಸೂಭ್ಯಸ್ತಿಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯುನ್. ಯು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಯುನೋರನಾಕೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಅನಾದೇಶ. ಭುವನ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭುವನಾಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೇಧಿರಃ—ಮೇಧ್ಯ ಸಂಗಮೇ ಚ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಸ್ವರಸದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಇರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮೇಧಿರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿಮಾತಾ—'ದ್ವೇ ಮಾತರೌ ಯಸ್ಯ ಅಸೌ ದ್ವಿಮಾತಾ' ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವಪದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಋಕಾ ರಾಂತವಾದುದರಿಂದ 'ನದ್ಯುತಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಸ್ ಸಮಾಸಾಂತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಸ್ ಸಮಾಸಾಂತವಾಗಿ ಬಂದರೆ, ಮಾತೃ ಮಾತೃಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಭೇದವು ಪ್ರತೀತವಾದೀತು ಎಂದು ಮಾತೃಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಮಾತೃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಾಯಿ, ಅಳಿಯುವವನು ಮುಂತಾದ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತ್ರಿಚಕ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ದ್ವಯೋಃ ಮಾತಾ ದ್ವಿಮಾತಾ. ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ಇಲ್ಲಿ ಕಬಾಶಂಕೆಗೂ ಅನಕಾಶವಿಲ್ಲ. 'ಸಮಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಯುಃ—ಶೀರ್ಷ್ಠ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. 'ಭೃಮೃಶೀ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ ಶಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಕತಿಧಾ—ಕಿಮುಃ ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಾಣೇ ಡತಿ ಚೆ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅತಿ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ. ಕತಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಡತ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಬಹುಗಣವತುಡತಿ ಸಂಖ್ಯಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಂಜ್ಞಾ. ಸಂಖ್ಯಾ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವಾಗ 'ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ವಿಧಾರ್ಥೇ ಧಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರ ಎಂದು ಅರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕತಿಧಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದ.

ಆಯನೇ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. 'ಭಂದಸೀಣಿ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಏ+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಏಚೋಯಾನಾಯಾವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯಾದೇಶ. ಆಯು ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆಯನೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ನಾತರಿಶ್ವನ ಆವಿರ್ಭವ ಸುಕ್ರತುಯಾ
ವಿವಸ್ವತೇ |

ಅರೇಜೀತಾಂ ರೋದಸೀ ಹೋತ್ರವೂರ್ಯೇಽಸಘ್ನೋಭಾರ-
ಮಯಜೋ ಮಹೋ ವಸೋ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ಪ್ರಥಮಃ | ನಾತರಿಶ್ವನೇ | ಆವಿಃ | ಭವ | ಸುಕ್ರತುಽಯಾ |
ವಿವಸ್ವತೇ |

ಅರೇಜೇತಾಂ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಹೋತ್ರೈವೂರ್ಯೇ | ಅಸಘ್ನೋಃ | ಭಾರಂ |

ಅಯಜಃ | ಮಹಃ | ವಸೋ ಇತಿ || ೩ ||

|| ಸಾಯಂಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಮಾತರಿಶ್ವನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮುಖ್ಯೋಭೂತ್ವಾ ವರ್ತಸೇ | ಅಗ್ನಿರ್ವಾಯುರಾದಿತ್ಯ ಇತಿ ನಾಯ್ವಪೇಕ್ಷಯಾ ಸರ್ವತ್ರ ಮುಖ್ಯತ್ವಾವಗಮಾತ್ | ತಾದೃಶಸ್ತ್ವಂ ಸುಕ್ರತೂಯಾ ಶೋಭನಕ-
ರ್ಮೇಚ್ಛಯಾ ವಿವಸ್ವತೇ ಪರಿಚರತೇ ಯಜಮಾನಾಯಾವಿಭವ | ಪ್ರಕಟೋ ಭವ | ತವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ
ದೃಷ್ಟ್ವಾ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವರೇಜೇತಾಂ | ಅಕಂಪೇತಾಂ | ಭೃಸತೇ ರೇಜತ ಇತಿ ಭಯವೇ-
ಪನಯೋಃ | ನಿ. ೩-೨೧ | ಇತಿ ಯಾಸ್ತುಃ | ಹೋತ್ರೈವೂರ್ಯೇ ಹೋತ್ರೈವರಣಯುಕ್ತೇ ಕರ್ಮಣಿ ಭಾರಂ
ಭರಣಮಸಘ್ನೋಃ | ಉಥವಾನಸಿ | ಹೇ ವಸೋ ನಿವಾಸಹೇತೋ ವಹೇ ಮಹಃ ಪೂಜ್ಯಾನ್ದೇವಾನ-
ಯಜಃ | ಇಷ್ಟವಾನಸಿ || ಮಾತರಿಶ್ವನೇ | ನಿರ್ಮಾಣಹೇತುತ್ವಾನ್ಮಾತಾಂತರಿಕ್ಷಂ | ತತ್ರ ಶ್ವಸಿತಿ ಪ್ರಾಣಿ-
ತಿತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ನಾಯುಃ | ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್ನಿತ್ಯಾದಾ | ಉ. ೧-೧೫೮ | ಮಾತರಿಶ್ವನ್ಶಬ್ದಃ ಕನ್ತತ್ಯ-
ಯಾಂತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಸುಕ್ರತೂಯಾ | ಸುಕ್ರತುಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಿ | ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಅಕೃ-
ತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರಿತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಪಾ. ೭-೪-೨೫ | ಕೃಂಜತಸ್ಯ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಅ ಪ್ರತ್ಯ-
ಯಾತ್ | ಪಾ. ೩-೩-೧೦೨ | ಇತಿ ಭಾವೇಕಾರಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತಷ್ಟಾಪ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತೈತೀ-
ಯೈಕವಚನಸ್ಯ ಡಾದೇಶಃ | ಟಿ ಲೋಪ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ತಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾ-
ಮಸ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ | ವಿವಸ್ವತೇ | ವಿವಾಸತಿಃ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮಾ |
ಅಸ್ಮಾತ್ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣಃ ಕ್ವಿಪ್ | ವೃತ್ಯಯೇನೋಪಧಾಕ್ರಸ್ತತ್ವಂ | ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಪ್ |
ಮಾದುಪಧಾಯಾ ಇತಿ ಮತೋರ್ವತ್ವಂ | ತಸೌ ಮತ್ಪರ್ಥ ಇತಿ ಭತ್ತೇನ ಪದತ್ವಾಭಾವಾದ್ರುತ್ವಾಭಾವಃ |
ಮತುಪಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ರೋದಸೀ | ನಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವ-
ರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ || ಹೋತ್ರೈವೂರ್ಯೇ | ಹೋತ್ರಾ ವ್ರಿಯತ ಇತಿ ಹೋತ್ರೈವೂರ್ಯೇ ಯಜ್ಞಃ | ವೃಷ್
ವರಣೇ | ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾದಾಣಾದಿಕಃ ಕೃಪ್ | ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯೇತ್ಯುತ್ವಂ | ಹಲಿ ಚೇತಿ
ದೀರ್ಘಃ | ಯದ್ವಾ | ವೃಷ್ ವರಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದೇತಿಪ್ತುಶಾಸ್ತಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೧-೧೦೯ | ಕೃಪ್ |
ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ತುಗಭಾವಃ | ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರಿತಿ ದೀರ್ಘತ್ವೇ ಪೂರ್ವವದುತ್ತ-
ದೀರ್ಘಾ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ ಏವ
ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಸಘ್ನೋಃ | ಷಘ ಹಿಂಸಾಯಾಮತ್ರ ತು ವಹನಾರ್ಥಃ | ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾದ-
ನಿಘಾತಃ | ಅಯಜಃ | ಭಾರಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ವಾಕ್ಯಾಂತರಗತತ್ವಾತ್ಪದವೇಕ್ಷಯಾಸ್ಯ ನಿಘಾತೋ
ನ ಭವತಿ | ಸಮಾನವಾಕ್ಯೇ ನಿಘಾತಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಾದೇಶಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ | ಪಾ. ೮-೧-೧೮-೫ | ಇತಿ

ವಚನಾತ್ | ಮಹಃ | ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತೀತಿ ಶಸೋ
ಜಸಾದೇಶಃ | ಸಾವೇಕಾಚೇ ಇತಿ ತಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಶಸಿ ಮಹಚ್ಛೆಬ್ಬಸ್ಯಾಚ್ಛೆಬ್ಬಲೋಪ-
ಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ಶಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಮಾತರಿಶ್ವನೇ—ವಾಯುವಿಗೆ | ಪ್ರಥಮಃ—
ಪ್ರಧಾನನಾಗಿ | ಸುಕ್ರತೋಯಾ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಮೆಚ್ಚುವುದರಿಂದ | ವಿವಸ್ವತೇ—
(ನಿನ್ನನ್ನು) ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಅವಿರ್ಭವ—ವ್ಯಕ್ತನಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊ | ರೋದನೀ—ದ್ರಾವ್ಯಾ
ಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಸಹ | ಅರೇಜೇತಾಂ—(ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ನೋಡಿ) ನಡಗುತ್ತವೆ | ಹೋತೃವಾರ್ಯೇ—
ಹೋತೃವನ್ನು ಅರಿಸುವ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಭಾರಂ—(ಕರ್ಮದ) ನಿರ್ವಹಣ ಭಾರವನ್ನು | ಅಸಘ್ನೋ—
(ನೀನು) ವಹಿಸಿದ್ದೀಯೆ | ವಸೋ—ವಸುರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮಹಃ—ಪೂಜ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಅಯುಜಃ—ಪೂಜಿಸಿದ್ದೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ವಾಯುವಿಗೆ ಪ್ರಧಾನನಾಗಿದ್ದು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಮೆಚ್ಚುವ
ಸಲುವಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನ ಮುಂದೆ ವ್ಯಕ್ತನಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊ. ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕಂಡು
ದ್ರಾವ್ಯಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಸಹ ಕಂಪಿಸುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಹೋತೃಪ್ರಧಾನವಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವನ್ನು ನಿಯಮ
ಸಿರುವಾಗ ನೀನು ಕರ್ಮದ ನಿರ್ವಹಣಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ವಸುರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು
ಪೂಜ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation.

O Agni, you are the first or eminent over the wind ; become manifest
to the worshipper in appreciation of his services ; heaven and earth tremble
at your power ; you have taken over the responsibility in the rite in which
the priest (Hotri) was appointed ; O Vasu, you have worshipped the great
gods.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರಥಮೋ ಮಾತರಿಶ್ವನೇ—ತ್ವಂ ಮಾತರಿಶ್ವನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮುಖ್ಯೋ ಭೂತ್ವಾ ವರ್ತಸೇ |
ಅಗ್ನಿರ್ವಾಯುರಾದಿತ್ಯಃ ಇತಿ ನಾಯ್ವಪೇಕ್ಷಯಾ ಮುಖ್ಯತ್ವಾವಗಮಾತ್ | ವಾಯುವಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಮುಖ್ಯ
ನಾಗಿ ಬೇಕಾದವನಾಗಿರುವನು. ಅಗ್ನಿರ್ವಾಯುರಾದಿತ್ಯಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಆದಿತ್ಯ
ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಮೊದಲು ಸೂಚಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮೊದಲಿನವನು, ಮುಖ್ಯನು

ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಗೂ, ವಾಯುವಿಗೂ ನಿಕಟಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮುಖ್ಯನಾದವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಯು ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮಾತರಿಶ್ವನ ಅವಿಭವ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಪ್ರಾರಂಭದಶೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ವಾಯುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡೆ ಎಂದು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಿಹಾಸವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವರು—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವೂ ಅಂಧಕಾರಮಯವಾಗಿತ್ತು. ಆಗ ಮಾತರಿಶ್ವನು (ವಾಯುವು) ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನೋಡಿದನು. ಆಗ ಅಥರ್ವಾ, ಪರಾಶರ, ಭರದ್ವಾಜಾದಿ ಮುನಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಮಥನಮಾಡಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದರು. ಈ ವಿಷಯವು—

ಮಥೀದ್ಯದೀಂ ವಿಷ್ವೋ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಹೋತಾರಂ ವಿಶ್ವಾಪ್ಸುಂ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೮-೧)

ತ್ವಾಮಗ್ನೇ ಪುಷ್ಕರಾದಥರ್ವಾ ನಿರಮಂಥತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ಮಹಾಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಗೋಚರಿಸಿದನು. ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ (ಮೊದಲು) ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯವು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು.

ಸುಕ್ರತೂಯಾ—ಸುಕ್ರತುಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಿ | ಶೋಭನಕರ್ಮೇಚ್ಛಯಾ | ಉತ್ತಮಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ.

ವಿವಸ್ವತೇ—ವಿವಸ್ವತಿ ಅಥವಾ ವಿನಾಸತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮ (ನಿ ೩-೧೩) ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ವಿವಸ್ವತೇ ಎಂದರೆ (ವಿವಸ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥ್ಯೇಕವಚನ) ಪರಿಚರ್ಯೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವು. ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂದರೆ ಮನುವಿಗೂ ಹೆಸರು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮನವೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿಶೇಷವಿಷಯವನ್ನು ನೋಡಿ.

ರೋದಸೀ—ಸ್ವಧೇ ಪುರಂಧೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರೋದಸೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರೋದಸೀ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಭೂಲೋಕಗಳು (ನಿ. ೩-೨೨).

ಹೋತೃಪೂರ್ಯೇ—ಹೋತೃ ನ್ವಿಯತ ಇತಿ ಹೋತೃಪೂರ್ಯೋ ಯಜ್ಞಃ | ಹೋತೃವರಣಯುಕ್ತೇ | ಹೋತೃನೆಂಬ ಋತ್ವಿಕ್ವನ್ನು ನೇಮಿಸುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ.

ಭಾರಂ—ಭರಣಂ | ಭಾರವನ್ನು, ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು, ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು, ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಯು ಒಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಿಹಾಸವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು—

ಅಸಘ್ನೋಃ ಭಾರಂ | ಅಶ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ದೇವಾಃ ಕಿಲ ಸ್ವಯಮೇವ ಸ್ವಾನಿ ಸ್ವಾನಿ
ಹವೀಂಷ್ಯಾಥ್ವಾಭಕ್ವಯನ್ | ತೇಷಾಂ ಕೇಚಿದ್ಬೋಧಂ ನಾಶಕ್ನುವನ್ | ಏಕೈಕಾಹುತಿ-
ಸ್ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಭಾರಾದತಿರಿಚ್ಯತೇ | ಕಾಂಕ್ಷಿತ್ತು ಶಕ್ನುವತೋಽಪ್ಯಸುರಾ ಅಭ್ಯದ್ರವನ್ ತೇ
ಸರ್ವೇಽಗ್ನಿಮಬ್ರುವನ್—ಹವ್ಯಂ ನೋ ವಹೇತಿ | ಸ ತಲ್ಲೀಲಾಯಮಾನೋಽವಹತ್ |
ತದಿಹೋಚ್ಯತೇ—ಅಸಘ್ನೋರ್ಭಾರಮಿತಿ ||

ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ತಮಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ತಾವೇ ಬಂದು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಭಕ್ಷಿಸು-
ತ್ತಿದ್ದರು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಒಂದೊಂದು ಆಹುತಿಯೂ ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಭಾರಕ್ಕಿಂತ ಅಧಿಕ
ವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಲು
ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾಯಿತು. ಆಗ ಅಸುರರು ಅವರ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಓಡಿಹೋದರು. ಇದನ್ನು ಕಂಡ ದೇವತೆಗಳು
ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಮಗಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು
ವಹಿಸಿ, ತಂದು ನಮಗೆ ತಲಪಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅಗ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಅಷ್ಟು ಭಾರವಾದ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು
ಲೀಲಾನಾತ್ರದಿಂದ ವಹಿಸಿದನು. ಈ ವೃತ್ತಾಂತವೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಸಘ್ನೋರ್ಭಾರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸ-
ಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಮಹಃ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಪೂಜ್ಯಾನ್ ದೇವಾನ್ | ಪೂಜ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು.

ವಸೋ—ನಿವಾಸಹೇತೋಃ ! ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದ ಅಥವಾ ಪಾಲಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ,

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಾತರಿಶ್ವನೇ—ನಿರ್ಮಾಣಹೇತುತ್ವಾತ್ ಮಾತಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಮ್. ಆಕಾಶ ಎಂದರ್ಥ. ತತ್ರ ಶ್ವಸಿತಿ
ಪ್ರಾಣಿತಿ ಇತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ನಾಯುಃ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಜೀವಂತವಾಗಿರುವುದು ಗಾಳಿ. 'ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್' (ಉ. ಸೂ.
೧-೧೫೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಾತರಿಶ್ವನ್ ಶಬ್ದವು ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಿತಾಗಿದೆ. (ಕಾರ್ಯಾಂತರ
ಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದೇ ನಿಪಾತ)

ಸುಕ್ರತೂಯಾ—ಸುಕ್ರತುಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ. ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸುಸ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್' (ಪಾ. ಸೂ.
೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಕ್ರತು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕೃಚ್. ಸುಕ್ರತು+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವ
ಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಸುಕ್ರತೂಯಾ ಎಂಬುದು
'ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.
ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಧಾತುನಾದುದರಿಂದ 'ಅ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ
ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಕಾರರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ಚಿನ
ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸುಕ್ರತೂಯ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ 'ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್' (ಪಾ. ಸೂ.
೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂತನಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ಸುಕ್ರತೂಯಾ ಎಂಬ ಅದಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾ ಎಂಬ ಆದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಟಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸುಕ್ರತೂಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರವಿದ್ದರೂ 'ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಉದಾತ್ತಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂಧದ ರಿಂದ ಆ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ 'ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವಸ್ವತೇ—ವಿನಾಸತಿಃ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮಾ. ಸೇವಾಕರ್ಮವಾಗಿರುವ ಧಾತುವೆಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸಂಪಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್' (ವಾ. ೨೨೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ. ವಿವಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ವಿವಸ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿನಕ್ವಾ ಮಾಡಿದಾಗ 'ತದಸ್ಯಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರವು ಉಪಧಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಮಾದುಸಧಾಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. 'ತಸೌ ಮತ್ಪರ್ಥೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಂತಕ್ಕೆ ಮತುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪದಾಂತತ್ವ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿವಸ್ವತ್ ಶಬ್ದ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನ ರೂಪ. ಮತುಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ರೋದಸೀ—ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ವಾ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.

ಹೋತೃವೂರ್ಯೇ—ಹೋತ್ರಾ ವ್ರೀಯತೇ ಇತಿ ಹೋತೃವೂರ್ಯೋ ಯಜ್ಞಃ ಹೋತೃವಿನಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. 'ಏತಿಸ್ತಶಾಸ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ಯಪ್. ಪಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿಕ್ಯತಿತುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತ್ಯಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕಾಗಮವಾದುದರಿಂದ ಅನಿತ್ಯಾಶ್ರಯಣದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೋತೃವೃಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಕೃತ್ಪಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. 'ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವ. 'ಹಲಿ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಹೋತೃವೂರ್ಯ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನದ ರೂಪ ಕ್ಯಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದವಾದುದರಿಂದ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಘ್ನೋಃ—ಷಘ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಹನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ

ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನು ವಿಕರಣ. ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಸಘ್+ನು+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ವಿಕರಣದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಬಂದರೆ ಅಸಘ್ನೋಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಯಜಃ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಭಾರಂ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಸಮಾನವಾಕ್ಯೇ ನಿಘಾತಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಾದೇಶಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮-೫) ಎಂಬ ವಚನದಲ್ಲಿ ಏಕವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಘಾತಸ್ವರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾರಂ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದವು ವಾಕ್ಯಾಂತರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ತಿಜಂತಕ್ಕೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಟ್ಟಿನ ಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಹಃ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ಮಹ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಶಸ್. ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಶಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜಸ್. ಮಹ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಬಂದರೆ ಮಹಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕಾಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದುದರಿಂದ 'ಸಾವೇಕಾಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಶಸ್ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಹಚ್ಛಬ್ದದ ಅತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಹಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಚ್ಛಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಶಸ್ಸಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾತಃ ||

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಮನವೇ ದ್ಯಾಮನಾಶಯಃ ಪುರೂರವಸೇ ಸುಕೃತೇ
ಸುಕೃತ್ತರಃ |

ಶ್ವಾತ್ರೇಣ ಯತ್ತಿತ್ರೋರ್ಮುಚ್ಯಸೇ ಪರ್ಯಾ ತ್ವಾ ಪೂರ್ವ-
ಮನಯನ್ನಾಪರಂ ಪುನಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ಮನವೇ | ದ್ಯಾಂ | ಅವಾಶಯಃ | ಪುರೂರವಸೇ | ಸುಕೃತೇ |

ಸುಕೃತ್ ಸ ತರಃ |

ಶ್ವಾತ್ರೇಣ | ಯತ್ | ಸಿತ್ರೋಃ | ಮುಚ್ಯಸೇ | ಪರಿ | ಆ | ತ್ವಾ | ಪೂರ್ವಂ |

ಅನಯನ್ | ಆ | ಅಪರಂ | ಪುನರಿತಿ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಮನವೇ ಮನೋರನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ದ್ಯಾಂ ದ್ಯುಲೋಕಮವಾಶಯಃ | ಶಬ್ದಿತವಾನಸಿ | ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಭಿಃ ಸಾಧ್ಯೋ ದ್ಯುಲೋಕ ಇತಿ ಪ್ರಕಟಿತವಾನಸಿ | ಸುಕೃತೇ ತವ-
ಪರಿಚರಣಂ ಕುರ್ವತೇ ಪುರೂರವಸ ಏತನ್ನಾಮಕಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋಽನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ಸುಕೃತ್ತರೋತಿ-
ಶಯೇನ ಶೋಭನಫಲಕಾರ್ಯಭೂಃ | ಯದ್ಯದಾ ಸಿತ್ರೋರರಣ್ಯೋಃ ಶ್ವಾತ್ರೇಣ ಕ್ಷಿಪ್ರಮಥನೇನ
ಪರಿ ಮುಚ್ಯಸೇ ಪರಿತೋ ಮುಕ್ತೋ ಭವಸಿ | ಉತ್ಪದ್ಯಸ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತದಾನೀಂ ತ್ವಾ ಅರ-
ಣ್ಯೋರುತ್ಪನ್ನಂ ತ್ವಾಂ ಪೂರ್ವಂ ವೇದೇಃ ಪೂರ್ವದೇಶಮಾನಯನ್ | ಆಹವನೀಯತ್ವೇನ
ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ | ಪುನಃ ಪಶ್ಚಾದಪರಂ ಪಶ್ಚಿಮದೇಶಮಾನಯನ್ | ಗಾರ್ಹಪತ್ಯರೂಪೇಣ ಸ್ಥಾಪಿತ-
ವಂತಃ | ಆಹವನೀಯಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯರೂಪೇಣ ಧಾರಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||
ಅವಾಶಯಃ | ವಾಶ್ಯ ಶಬ್ದೇ | ಪುರೂರವಸೇ | ಪುರು ರೌತೀತಿ ಪುರೂರವಾಃ | ರು ಶಬ್ದೇ | ಅಸ್ಮಾದ್-
ಣಾದಿಕೇಽಸುನಿ ಪುರಸಿ ಚ ಪುರೂರವಾಃ | ಉ. ೪-೧೩೧ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋ ನಿಸಾತ್ಯತೇ |
ಸುಕೃತೇ | ಸುಕರ್ಮಸಾಪಮಂತ್ರಪುಣ್ಯೇಷು ಕೃಷಾಃ | ಸಾ. ೩-೨-೮೯ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ತತಸ್ತುಕ್ |
ಸಿತ್ರೋಃ | ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ವರ್ವಾದಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮುಚ್ಯಸೇ | ಅದುಪದೇಶಾ-
ಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ಯಪಿ ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯ ಇತಿ
ವಚಿನಾದ್ವಿಕರಣಸ್ವರಃ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟೋಽಪಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರಸ್ಯ ಬಾಧಕೋ ನ ಭವತಿ ತಥಾಪಿ ಧಾತು-
ಸ್ವರಂ ಬಾಧತ ಏವ ಧಾತುಸ್ವರಂ ಶ್ವಾಸ್ವರ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಅತೋ ಯಕ ಏವ ಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಮನವೇ—ಮನುವಿಗಾಗಿ | ದ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕ
ವನ್ನು | ಅವಾಶಯಃ—ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವೆ | ಸುಕೃತೇ—ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಸತ್ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ |

ಪುರೂರವಸೇ—ಪುರೂರವಸ್ಸಿಗೆ | ಸುಕೃತ್ತರಃ—ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ | ಯತ್—
ಯಾವಾಗ | ಪಿತೃಣಃ—ಅರಣಿದ್ವಯದ | ಶ್ವಾಶ್ರೇಣ—ವೇಗವಾದ ಮಥನದಿಂದ | ಪರಿಮುಚ್ಯಸೇ—
ಹೊರಕ್ಕೆ ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತೀಯೋ (ಆಗ) | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಪೂರ್ವಂ—(ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯ) ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ |
ಅ ಅನರ್ಯ (ಆಹವನೀಯ ರೂಪದಿಂದ) ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ | ಪುನಃ—ಅನಂತರ | ಅಪರಂ—ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗ
ದಲ್ಲಿ | ಅ ಅನರ್ಯ—(ಗಾರ್ಹಪತ್ಯರೂಪದಿಂದ) ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಮನುವಿಗಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಸತ್ಕಾರ್ಯ
ವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಪುರೂರವಸ್ಸಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವೆ. ನೀನು ಯಾವಾಗ ಅರಣಿದ್ವಯ
ಗಳ ವೇಗವಾದ ಮಥನದಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತೀಯೋ ಆಗ ನಿನ್ನನ್ನು ಮೊದಲು ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ
ಆಹವನೀಯ ರೂಪದಲ್ಲೂ, ಅನಂತರ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

O Agni, you announced heaven to Manu; you were the benefactor
to the king Pururavas who worshipped you; when you, after being kindled
were released from your parents, they brought you first to the east, then to
the west (of the altar).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮನವೇ ದ್ಯಾಮವಾಶಯಃ—ಮನುಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಫಲವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ.
ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮನುವಿನ ಹೆಸರು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೮೦-೧೬; ೨-೩೩-೧೩;
೮-೬೩-೧; ೧೦-೧೦೦-೫; ಯಜುರ್ವೇದ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೧-೫-೧-೩; ೭-೫-೧೫-೩; ೨-೫-೯-೧;
೨-೬-೭-೧; ೩-೩-೨-೧; ೫-೪-೧೦-೫; ೬-೬-೬-೧; ಅಥರ್ವವೇದ. ೧೪-೨-೪೧; ಕಾಠಕ
ಸಂಹಿತಾ. ೮-೧೫; ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ೧-೧-೪-೧೪; ಜೈಮಿನೀಯ ಉಪನಿಷದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ೩-೧೫-೨
ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮನುವಿನ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಮನುವು
ಮಾನವಕುಲಕ್ಕೆ ಮೂಲಪುರುಷನೆಂದು, ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಾಳೆಂದೂ
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯ ೩-೧-೯-೪ ರಲ್ಲಿಯೂ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ೫-೧೪-೧-೨
ರಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಮನುವಿನ ಪುತ್ರನಾದ ನಾಭಾನೇದಿಷ್ಠನು ತನ್ನ ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ದಾಯಭಾಗಕ್ಕಾಗಿ
ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಮನುವಿಗೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿವಸ್ವಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೫೦-೧) ಅಥವಾ ವಿವಸ್ವಂತನ
ಮಗನಾದ ವೈವಸ್ವತ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦-೨೪; ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೪-೩-೩; ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರ ೧೦-೭;
ನಿರುಕ್ತ ೧೨-೧೦) ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇರುವುದು. ಮತ್ತು ಸವರ್ಣಾ ಅಥವಾ ಸರಣ್ಯಾ ಎಂಬುವಳ ವಂಶಸ್ಥನೆಂದೂ
ಆದುದರಿಂದ ಸಾವರ್ಣಿ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦-೨೪ ಇತ್ಯಾದಿ) ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಸಂವರಣನ ವಂಶಸ್ಥನಾದುದರಿಂದ
ಸಾಂವರಣಿ (ಋ. ಸಂ. ೮-೫೧-೧) ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಸಹ ಇರುವುದು. ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಟನೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ

೨೭-೩೧ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ (೫೯ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ) ಮನುಃ ವೈವಸ್ವತಃ ಎಂಬುವನೂ ಒಂಭತ್ತನೇ ಮಂಡಲದ ೧೦೧ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೧೦-೧೨ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ (೩ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ) ಮನುಃ ಸಾಂವರಣಃ ಎಂಬುವನೂ ಋಷಿಯಾಗಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ವೈವಸ್ವತನೂ ಸಾಂವರಣಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು.

ಅನಾಶಯಃ—ನಾಶ್ಯ ಶಬ್ದೇ | ಶಬ್ದಿತನಾನಸಿ, ಪ್ರಕಟಿತನಾನಸಿ | ಉಚ್ಚರಿಸಿದೆ, ಮಾತನಾಡಿದೆ, ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪುರೂರವಸೇ—ಪುರು ರೌತೀತಿ ಪುರುರನಾಃ | ರು ಶಬ್ದೇ | ಮುಂದುಗಡೆ ಶಬ್ದ ಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಪುರೂರವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥವು. ಯಾಸ್ಕರು ಪುರೂರನಾ ಬಹುಧಾ ರೋರೂಯತೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು (ನಿ. ೧೦-೪೬). ಈ ಋಕ್ಮನಲ್ಲಿ ಪುರೂರವಸೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಆ ಹೆಸರಿನ ಒಬ್ಬ ರಾಜನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಪುರೂರವೋನು ತೇ ಕೇತಮಾಯಂ ರಾಜಾ ಮೀ ವೀರ ತನ್ನಿಂಸ್ತದಾಸೀಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೫-೫) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಪುರೂರವನು ಒಬ್ಬರಾಜನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ೯೫ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪುರೂರವನೆಂಬ ಈ ರಾಜನಿಗೂ ಅಪ್ಸರೆಯಾವ ಉವರ್ತಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆ ಇರುವುದು. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೫-೧-೧) ಈ ಸಂವಾದವು ಒಂದು ಕಥೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಜಿನ್ನಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ರಾಜನು ಇಳಾದೇವಿಯ ಪುತ್ರನೆಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೫-೧-೧) ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ರಾಜನು ಇಳಾದೇವಿಯ ಪುತ್ರ ಎಂದರೆ ಐಲಃ ಪುರೂರವಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ೯೫ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೧, ೩, ೬, ೮-೧೦, ೧೨, ೧೪, ೧೭ ಎಂಬ ಒಟ್ಟು ೯ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಋಷಿಯಾಗಿರುವನು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪುರೂರವನೆಂಬ ರಾಜನ ವೃತ್ತಾಂತವು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಸುಕ್ಯತೇ—ತವ ಪರಿಚರಣಂ ಕುರ್ವತೇ | ನಿನ್ನ ಸೇವಾರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ.

ಸುಕ್ಯತ್ತರಃ—ಅತಿಶಯೇನ ಶೋಭನಫಲಕಾರ್ಯಭೂಃ | ಬಹಳವಾಗಿ ಶೋಭನಫಲಗಳನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವವನು.

ಶ್ವಾತ್ರೇಣ—ಕ್ಷಿಪ್ರಮಥನೇನ | ಬೇಗ ಕಡಿಯುವುದರಿಂದ (ಉತ್ಪನ್ನ ನಾದವನು) ಶ್ವಾತ್ರಮಿತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾ-ಮಾಶು ಅತನಂ ಭವತಿ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದು (ನಿ. ೫-೩).

ಪಿತ್ರೋರ್ಮುಚ್ಯತೇ—ಇಲ್ಲಿ ಪಿತ್ರೋಃ ಎಂದರೆ ಮಾತಾಪಿತ್ರೋಃ-ತಾಯಿತಂದೆಗಳಾದ ಅಥವಾ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತಗಳಾದ ಆರಣಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು ಅವುಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದ ಎಂದರೆ ಅವುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿರುವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಪಿತ್ರೋಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ-ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಭೂಲೋಕಗಳಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಆತ್ಮಾ ಪೂರ್ವಮನಯನ್, ಆ ಅಪರಂ ಪುನಃ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮೊದಲು ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿ ಎಂಬ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು.

ಬಳಿಕ ಅಲ್ಲಿಂದ ಎಂದರೆ ಆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸುವರು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಕ್ರಮವು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯ ಗಳೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅನಾಶಯಃ—ವಾಶ್ಯ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರಾರವಸೇ—ಪುರು ರೌತಿ ಇತಿ ಪುರಾರವಾಃ ರು ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽ—ಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರವಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತ್ವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಪುರಸಿ ಚ ಪುರಾರವಾಃ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೭೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪುರಾರವಸೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಕೃತೇ—ಡುಕೃಣ ಕರಣೇ ಧಾತು. ‘ಸುಕರ್ಮ ಪಾಪ ಮಂತ್ರಪುಣ್ಯೇಷು ಕೃಣಾಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೯) ಸು ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕೃಣಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ತುಕಾಗಮ. ಸುಕೃತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಕೃತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಿತ್ರೋಃ—ಪಿತ್ಯ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಓಸ್ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಪಿತ್ರೋಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಹಲ್ ಪೂರ್ವವಾಗಿರುವ ಉದಾತ್ತದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಯಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಓಕಾರವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮುಚ್ಯಸೇ—ಮುಚ್ಛ್ಯ ಮೋಕ್ಷಣೇ ಧಾತು ತುದಾದಿ. ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ವಿಕರಣ ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಬಂದುದರಿಂದ ‘ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಧಾತುಸ್ವರ ಆಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಆಮೇಲೆ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಹೀಗೆ ಕ್ರಮವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ‘ಸತಿತಿಷ್ಠ ಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಕರಣಸ್ವರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವವಿಚಾರ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಕರಣಸ್ವರವು ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೂ ಧಾತುಸ್ವರಂ ಶ್ನಾ ಸ್ವರಃ ಎಂದು ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಕರಣ ಸ್ವರವು ಧಾತುಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಕ್ ವಿಕರಣಸ್ವರವು ಧಾತುಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿಯೇ ಬಾಧಿಸುವುದು. ಇದರಿಂದ ಯಕ್ತಿನ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ತಿನ ಸ್ವರ ಬರದೇ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ಬಂದು ಆದ್ಯದಾತ್ವವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನೆಯನ್--ನೀರ್ಜ್ಞಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಜ್ಞ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಪೂರ್ವಂ ಎಂಬ ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಮಗ್ನೇ ವೃಷಭಃ ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನ ಉದ್ಯತಸ್ಪ್ರಚೇ ಭವಸಿ
ಶ್ರವಾಯುಃ |

ಯ ಆಹುತಿಂ ಪರಿ ವೇದಾ ವಷಟ್ ಕೃತಿಮೇಕಾಯುರಗ್ರೇ ವಿಶ
ಆವಿವಾಸಸಿ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ವೃಷಭಃ | ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ | ಉದ್ಯತಸ್ಪ್ರಚೇ | ಭವಸಿ |
ಶ್ರವಾಯುಃ |

ಯಃ | ಆಹುತಿಂ | ಪರಿ | ವೇದ | ವಷಟ್ ಕೃತಿಂ | ಏಕಾಯುಃ | ಅಗ್ರೇ |
ವಿಶಃ | ಆವಿವಾಸಸಿ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ವೃಷಭಃ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಧನಾದಿ-
ಪೋಷಾಭಿವೃದ್ಧಿಹೇತುಃ ಉದ್ಯತಸ್ಪ್ರಚೇ ಉದ್ಯತಯಾ ಸ್ಪ್ರಚಾ ಯುಕ್ತಾಯುಃ ಯಜಮಾನಾಯ ತದನು-
ಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ಶ್ರವಾಯುಃ ಮಂತ್ರೈಃ ಶ್ರವಣೀಯೋ ಭವಸಿ | ಯೋ ಯಜಮಾನೋ ವಷಟ್ಕೃತಿಂ
ವಷಟ್ಕೃತಾಯುಕ್ತಮಾಹುತಿಂ ಪರಿ ವೇದ ಪರಿತೋ ಜಾನಾತಿ | ಸಮರ್ಪಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಏಕಾಯು-

ಮುಖ್ಯಾನ್ನಸ್ತಮಗ್ರೇ ಪ್ರಥಮಂ ತಂ ಯಜಮಾನಂ ವಿಶಸ್ತದನುಕೂಲಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅವಿವಾಸಸಿ | ಸರ್ವತಃ
ಪ್ರಕಾಶಯಸಿ || ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ | ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ | ಅಸ್ಮಾಣಿಜಂತಾನ್ನಂದ್ಯಾದಿತ್ವಾತ್ ಲುಃ | ಲಿತ್ವೇ-
ರೇಣೋತ್ತರಪದಸ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಸ್ಯಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇಣ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಉದ್ಯತಸ್ತು-
ಚೇ | ಯಮ ಉಪರಮೇ | ಅಸ್ಮಾದುತ್ತೂರ್ವಾನ್ನಿಷ್ಠೇತಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿ-
ನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಉದ್ಯತಾ ಸ್ತುಗೈನೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವೇದ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ || ೩೨ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ವೃಷಭಃ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ವರ್ಷಿಸುವವನಾಗಿಯೂ |
ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ—(ಯಜಮಾನನಿಗೆ) ಪೋಷಕವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವನಾಗಿಯೂ | ಉದ್ಯತ-
ಸ್ತುಚೇ—ಸೌಟನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ | ಶ್ರವಾಯೈಃ—(ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ) ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವ
ನಾಗಿಯೂ | ಭವಸಿ—ಆಗಿದ್ದೀಯೆ | ಯಃ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ವಷಟ್ಕೃತಿಂ—ವಷಟ್ಪಾಠ ಸಹಿತ
ವಾದ | ಆಹುತಿಂ—ಆಹುತಿಯನ್ನು | ಪರಿ ವೇದ—ಜೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಯೋ (ತಿಳಿದುಕೊಂಡು
ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ) | ಏಕಾಯೈಃ—(ಅವನ) ಮುಖ್ಯಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ ನೀನು | ಅಗ್ರೇ—ಮೊದಲು
(ಆ ಯಜಮಾನನನ್ನೂ) | ವಿಶಃ—(ಅನಂತರ) ಅವನಿಗೆ ಅನುಕೂಲರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ | ಅವಿವಾಸಸಿ—
ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವರ್ಷಿಸುವವನೂ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪೋಷಕವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು
ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವನೂ ಆಗಿರುವೆ. ಮತ್ತು ಆಹುತಿಗಾಗಿ ಸೌಟನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಯಜಮಾನನು ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆಯುವು
ದನ್ನೂ ಕೇಳುವಿ. ಯಾವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ವಷಟ್ಪಾಠ ಸ್ತೋತ್ರಸಹಿತವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು
ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ ನೀನು ಮೊದಲು ಆ ಯಜಮಾನನನ್ನೂ
ಅನಂತರ ಅವನಿಗೆ ಅನುಕೂಲರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ. (ಎಂದರೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು
ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತೀಯೆ).

English Translation.

O Agni, you are the showerer of desires, the increaser of prosperity
of your worshipper ; you will hear the hymns of the worshipper as soon as
the ladle is lifted (to pour the oblation on the fire). Upon him who fully
understands the invocation and makes the oblation with the word Vashatkṛiti
at the moment of pouring the clarified butter on the fire, you, the provider
of food, first bestow light, and then upon all men.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೃಷಭಃ—ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ | ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನು, the bestower of desires.

ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ—ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ | ಪುಷ್ಪೇಃ ವರ್ಧಿತಾ | ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಧನ, ಆಹಾರ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪೋಷಿಸುವವನು, ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವನು.

ಉದ್ಯತಸ್ತುಚೇ—ಸುಕ್ ಎಂದರೆ ಹೋಮಮಾಡುವ ಮರದ ಸೌಟು. ಅಂತಹ ಸೌಟಿನಿಂದ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ತುಪ್ಪವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಲು ಸೌಟನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿರುವ (ಯಜಮಾನನಿಗೆ).

ಶ್ರವಾಯ್ಯಃ—ಶ್ರವಣೀಯೋ ಭವಸಿ | ಯಜಮಾನನ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳುವೆ.

ಯ ಆಹುತಿಂ ಸರಿ ವೇದಾ ವಷಟ್ಪ್ರತಿ—ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಆಯಾ ದೇವತಾಕವಾದ ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ವಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ವಷಟ್ಪ್ರತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ವಷಟ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಹೋಮಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಕರ್ಮವಿಧಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಏಕಾಯುಃ—ಮುಖ್ಯಾನ್ನೇತ್ಯಂ | ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯನಾದವನು. ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉರ್ವಶಿಯೆಂಬ ಅಪ್ಸರೆಯು ಪುತ್ರನಾದ ಆಯುವೆಂಬ ಗಂಧರ್ವನು ಗಂಧರ್ವಲೋಕದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದು ಯಜ್ಞಮಾಡಿದನು. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಆ ಆಯುವೆಂಬುವನಿಗೆ ಮೊದಲು ಅನುಗ್ರಹಮಾಡಿ ಬಳಿಕ ಇತರ ದೇವಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಆ ವಿಷಯವು ಇಲ್ಲಿ ಏಕಾಯುರಗ್ರೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು.

ವಿಶಃ—ಪ್ರಜಾಃ | ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ, ಇತರ ಜನರನ್ನೂ.

ಅವಿನಾಸಸಿ—ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ | ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವೆ ಎಂದರೆ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವೆ, ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಃ—ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. 'ಹೇತುಮತಿ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ 'ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಜಂತವಾದ ಈ ಧಾತುವು ನಂದ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಲ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಇತ್. 'ಯುನೋರನಾಕೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಅನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಘೋಪಧಗುಣ. ವರ್ಧನ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಲಿತಿ'

(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮನಾಗುತ್ತದೆ. ಪುಷ್ಟಿಂ ವರ್ಧಯತಿ ಇತಿ ಪುಷ್ಟಿವರ್ಧನಃ. ಕಾರಕ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದು ಕೃದಂತ ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದ್ಯತಸ್ಪ್ರಚೇ—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ 'ನಿಷ್ಠಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉದ್ಯಮ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕ್ತಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ಮೋಪದೇಶ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಮಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉದ್ಯತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಗತಿರನಂತರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಕರ್ಮಾರ್ಥ. ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉದ್ಯತಾ ಸ್ಪ್ರಕ್ ಯೇನ ಸಃ ಉದ್ಯತಸ್ಪ್ರಕ್. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯತಸ್ಪ್ರಚೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೇದ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. 'ವಿದೋ ಲಟೋವಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಟಿನ ಪರಸ್ಮೈಪದಕ್ಕೆ (ಪ್ರ. ಪು. ಏಕವಚನಕ್ಕೆ) ಣಲಾದೇಶ. ಣಲ್ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ. ವೇದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೇದ ಎಂಬುದು ದ್ವೈಚ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಮಗ್ನೇ ವೃಜಿನವರ್ತನಿಂ ನರಂ ಸಕ್ಮನ್ನಿಪರ್ಷಿ ವಿದಥೇ
ವಿಚರ್ಷಣೇ |

ಯಃ ಶೂರಸಾತಾ ಪರಿತಕ್ಮ್ಯೇ ಧನೇ ದಬ್ರೇಭಿಶ್ಚಿತ್ಸನ್ಮೃತಾ ಹಂಸಿ
ಭೂಯಸಃ || ೬ ||

|| ಸದಸಾತಃ ||

ತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ವೃಜಿನಽವರ್ತನಿಂ | ನರಂ | ಸಕ್ಕನ್ | ಸಿಪರ್ಷಿ | ವಿದಥೇ |

ವಿಽಚರ್ಷಣೇ |

ಯಃ | ಶೂರಽಸಾತಾ | ಪರಿಽತಕ್ಮ್ಯೇ | ಧನೇ | ದಭ್ರೇಭಿಃ | ಚಿತ್ | ಸಂಽ-

ಋತಾ | ಹಂಸಿ | ಭೂಯಸಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವಿಚರ್ಷಣೇ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನಯುಕ್ತಾಗ್ನೇ ತ್ವಂ ವೃಜಿನವರ್ತನಿಂ ವಿಪ್ಲುತಮಾರ್ಗಂ ಸದಾ-
ಚಾರರಹಿತಂ ನರಂ ಪುರುಷಂ ಸಕ್ಕನ್ ಸಚನೀಯೇ ಸಮನೇತುಂ ಯೋಗ್ಯೇ ವಿದಥೇ ಕರ್ಮಣಿ
ಸಿಪರ್ಷಿ | ಪಾಲಯಸಿ ಪೂರಯಸಿ ವಾ | ಸತ್ತ್ವಮಾನುಷ್ಠಾನಯುಕ್ತಂ ಕರೋಷೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಸ್ತ್ವಂ
ಪರಿತಕ್ಮ್ಯೇ ಪರಿತೋ ಗಂತಮ್ಯೇ ಧನೇ ಧನವಚ್ಛೂರಾಣಾಂ ಪ್ರಿಯತಮೇ ಶೂರಸಾತಾ ಶೂರೈಃ ಸಂಭಜ-
ನೀಯೇ ಯುದ್ಧೇ ದಭ್ರೇಭಿಃ ದಲ್ಪೈರಸಿ ಶೌರ್ಯರಹಿತೈಃ ಪುರುಷೈಃ | ದಭ್ರಮರ್ಭಕಮಿತ್ಯಲ್ಪಸ್ಯ |
ನಿ. ೩-೨೦ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಸಮೃತಾ ಸಮ್ಯಕ್ ಯೋದ್ಧಂ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಸತಿ ತದನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ
ಭೂಯಸಃ ಪ್ರಾಥಾನ್ವೃತಿಸಕ್ತಿಣಃ ಶತ್ರುನ್ ಹಂಸಿ ಮಾರಯಸಿ | ಈದೃಶಸ್ತವ ಮಹಿಮೇತ್ಯರ್ಥಃ ||
ವೃಜಿನವರ್ತನಿಂ | ವೃಜಿನಾ ವರ್ತನೀಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಕ್ಕನ್ |
ಷಚ ಸಮನಾಯೇ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೆ ಇತಿ ಮನಿನ್ | ನೇಡ್ವತಿ ಕೃತೀತಿರ್ಘಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ನ್ಯಂಕ್ವಾದಿತ್ವಾತ್ | ಪಾ. ೭-೩-೫೩ | ಕುತ್ವಂ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ | ಸಿಪರ್ಷಿ |
ಪ್ಲ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ | ಸಿಸಿ ಶ್ಲೌ ದ್ವಿಭಾವಹ್ರಸ್ವೋರದತ್ವಹಲಾದಿಶೇಷಾಃ | ಅರ್ತಿಸಿಪರ್ಷೋ-
ಕ್ಷೇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ | ಶೂರಸಾತಾ | ಶು ಗತೌ | ಶುಷಿಚಿಮಾನಾಂ ದೀರ್ಘಶ್ಚ | ಉ. ೨-೨೫ | ಇತಿ
ಶೂರಶಬ್ದೋ ರನ್ತೃತ್ವಯಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ವನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಕ್ತಿನಂತಃ ಸಾತಿಶಬ್ದಃ |
ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ಧಲೋರಿತ್ಯಾತ್ವಂ | ಶೂರಾಣಾಂ ಸಾತಿಃ ಸಂಭಜನಮತ್ರೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವ-
ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಡಾದೇಶಃ | ಪರಿತಕ್ಮ್ಯೇ | ತಕ ಹಸನೇ | ಅಸ್ಮಾ-
ದೌಣಾದಿಕೋ ಭಾವೇ ಮಕ್ | ತದರ್ಹತೀತಿ ಛಂದಸಿ ಚ | ಪಾ. ೫-೧-೬೭ | ಇತಿ ಯಃ | ಪ್ರಾದಯೋ
ಗತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಯೇತಿ ಸಮಾಸೇಽವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ದಭ್ರೇಭಿಃ | ದನ್ವ
ದಂಭೇ | ಸ್ಥಾಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಭಿಸ ಐಸಾದೇಶಾಭಾವಃ | ಸಮೃತಾ |
ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪೂರ್ವವದಾಕಾರಃ | ಹಂಸಿ | ಹಂತೇಃ ಸಿಸಿ ನಶ್ವಾಪ-
ದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ | ಪಾ. ೮-೩-೨೪ | ಇತ್ಯನುಸ್ವಾರಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಭೂಯಸಃ |

ಬಹೋರ್ಲೋಪೋ ಭೂ ಚ ಬಹೋಃ | ಸಾ. ೭-೪-೧೫೮ | ಇತಿ ಬಹುಶಬ್ದಾದುತ್ತರಸ್ಯೇಯಸುನ
ಈಕಾರಲೋಪೋ ಬಹೋರ್ಭೂಭಾವತ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಚರ್ಷಣೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು |
ವೃಜಿನವರ್ತನಿಂ—ಅಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗತಕ್ಕ | ನರಂ—ಪುರುಷನನ್ನು | ಸಕ್ತ್ವ—(ಸೇರಲು) ಯೋಗ್ಯ
ವಾದ | ವಿದಥೇ—ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಪಿಪರ್ಷಿ—ಸೇರಿಸುತ್ತೀಯೆ (ಸತ್ಕರ್ಮ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೀಯೆ) |
ಯಃ—ಯಾವ ನೀನು | ಪರಿತಕ್ಮ್ಯೇ—ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡಿರತಕ್ಕ | ಧನೇ—(ಶೂರರಿಂದ ಮಾತ್ರ ಹೊಂದಲು
ಸಾಧ್ಯವಾದ ಧನದಂತೆ) | ಶೂರಸಾತಾ—ಶೂರರಿಂದ ಆದರಿಸಲ್ಪಡುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ದಭ್ರೇಭಿಶ್ಚಿತ್—
ಶೌರ್ಯರಹಿತರಾದ ಅಲ್ಪರಿಂದಲೂ ಕೂಡ | ಸಮೃತಾ—ಯುದ್ಧ ಸಂಭವಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಭೂಯಸಃ—ಪರಾಕ್ರಮಿಗಳಾದ
ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಸಹ | ಹಂಸಿ—ಕೊಲ್ಲಿಸುತ್ತೀಯೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಅಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗತಕ್ಕ ಪುರುಷನನ್ನು
ಸತ್ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಮತ್ತು ನಾನಾಕಡೆ ಹರಡಿರತಕ್ಕ ಧನವು ಶೂರರಿಂದ ಮಾತ್ರ
ಸಂಪಾದಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಶೂರರಿಂದ ಮಾತ್ರ ಆದರಿಸಲ್ಪಡುವ ಯುದ್ಧ ಸಂಭವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹ
ದಿಂದ ಪರಾಕ್ರಮಿಗಳಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಶೌರ್ಯರಹಿತರಾದ ಅಲ್ಪರಿಂದ ಕೊಲ್ಲಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

All-knowing Agni, you direct the man who follows improper paths
to acts that are fitted to make him good; in a battle where the great
warriors strive for wealth you kill the many by means of the few.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೃಜಿನವರ್ತನಿಂ—ಕುಟಿಲವರ್ತನಿಂ | ಸದಾಚಾರರಹಿತಂ | ದುರ್ಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕನಾದ, ಸದಾಚಾರ
ಸತ್ಕರ್ಮಾಚರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿರುವ (ಪುರುಷನನ್ನು).

ವಿದಥೇ—ವೇದನೇ ಸ್ವಕರ್ಮಾಧಿಕಾರಯುಕ್ತೇ | ತನಗೆ ಉಚಿತವಾದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗು
ವಂತೆ | ಅಥವಾ ವಿದಥಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವು, (ನಿ. ೩-೧೯) ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗುವಂತೆ.

ಸಕ್ತ್ವ—ಸಚ್ಚಿದ್ರಿಯೇ ಸಮವೇತುಂ ಯೋಗ್ಯೇ | ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಅರ್ಹವಾದ.

ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ—ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನಯುಕ್ತ | ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು.

ಶೂರಸಾತಾ—ಶೂರಾಣಾಂ ಸಾತಿಃ ಸಂಭಜನಮತ್ರ | ಶೂರೈಃ ಸಂಭಜನೀಯೇ ಯುದ್ಧೇ |
ಶೂರರಾದ ಯುದ್ಧ ಭಟರಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ.

ಪರಿತಕ್ತ್ಯೇ—ಪರಿತೋ ಗಂತವ್ಯೇ ಧನೇ | ಧನದಂತೆ ಶೂರರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ (ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ); ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಿಗೆ ಧನವು ಇಷ್ಟವಾಗಿರುವಂತೆ ಶೂರರಿಗೆ ಯುದ್ಧವೆಂದರೆ ಇಷ್ಟವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದಭ್ರೇಭಿಃ—ದಭ್ರಂ ಅರ್ಭಕಂ ಮೊದಲಾದ ಅಲ್ಪಾರ್ಥನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದಭ್ರಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೨೦) ದಭ್ರೇಭಿಃ ಎಂದರೆ ಅಲ್ಪರಿಂದ, ಶೂರರಲ್ಲದ ಶಕ್ತಿ ಹೀಗಿನಿಂದ.

ಸಮ್ಯತಾ—ಋ ಗತಾ | ಸಮ್ಯಕ್ ಯೋದ್ಧಂ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಸತಿ | ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿರುವಾಗ (ಆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ).

ಭೂಯಸಃ—ಪ್ರಾಥಾನ್ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಿಣಃ | ಶತ್ರುವರ್ಗದವರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಒಲಶಾಲಿಗಳಾದ ಭಟರನ್ನು, ಶೂರರಾದ ಶತ್ರುವರ್ಗದವರನ್ನು, ಒಲಿಷ್ಠರಾದವರನ್ನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೃಜಿನವರ್ತನಿಮ್—ವೃಜಿನಾ ವರ್ತನಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವೃಜಿನವರ್ತನಿಃ ತಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. 'ಬಹುವ್ರೀಹಾಪ್ರಕೃತ್ಯಾ' ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಕ್ಮನ್—ಷಚ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಧಾತುವಿನ ಆದಿಗೆ ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶ. 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಲಾದ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕವಾದರೂ 'ನೇಡ್ವಶಿಕೃತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಣ್ಣಿಷೇಧಃ ಸಚ್+ಮನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದು ನ್ಯಂಕ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ 'ನ್ಯಜ್ವಾದೀನಾಂ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಸಕ್ಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಸಕ್ಮನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಿಪರ್ಷಿ—ಪ್ಷ್ ಸಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಸಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲು ಏಕರಣ. ಶ್ಲು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಶ್ಲ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಅಭ್ಯಾಸದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಉರತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಹ್ರಸ್ವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. ಉರಣ್ರಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಯ ಹಲ್ವರ್ಜವಾಗಿ ಉಳಿದವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪ. ಪಷ್ಠ+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅರ್ತಿಸಿಪತ್ಯೋಽತ್ವ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಸಿಪ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ

ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. 'ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದರೆ ಪಿಪರ್ಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶೂರಸಾತಾ—ಶು ಗತೌ ಸೌತ್ರ ಧಾತು. 'ಶುಷಿಚಿಮಾನಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದರೊಡನೆ ಪ್ರಕೃತಿಗೂ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಶೂರ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವನ ಷಣಿ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಸನ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ಯುಲೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಾಂತಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಸಾತಿ ಎಂಬ ಇಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೂರಾಣಾಂ ಸಾತಿಃ ಸಂಭಜನಂ ಅತ್ರ, ಶೂರಸಾತಿಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತವೆ. ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಡಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಶೂರಸಾತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಿತಕ್ಮ್ಯೇ—ತಕ ಹಸನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಮಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತಕ್ಮ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತಕ್ಮಂ ಅರ್ಹತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಛಂದಸಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಕ್ಮ್ಯಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಾದಯೋ ಗತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಯಾ' (ಪಾ. ಮ. ೨-೨-೧೮-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾದ ತಕ್ಮ್ಯ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಪರಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸ. ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ದಭ್ರೇಭಿಃ—ದಂಭು ದಂಭೇ ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. 'ಸ್ವಾಯಿತಂಚಿ ವಂಚಿ ಶಕಿ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಯಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದಭ್ರ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದಭ್ರ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸ್ಸಿಗೆ ಐಸ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ದಭ್ರೇಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮೃತಾ—ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಾ ಆದೇಶ. 'ಗತಿರನಂತರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಮ್ ಎಂಬ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಂಸಿ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಸಿಪ್. ಸಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ನಶಾದಾಂಷ್ಟತಸ್ಯ ರ್ಘುಲಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತು

ವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದರೆ ಹಂಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಃ ಎಂದು ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ ಹಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭೂಯಸಃ—ಬಹು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಬಹೋಲೋಪೋ ಭೂ ಚ ಬಹೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುಶಬ್ದದ ಸರದಲ್ಲಿರುವ ಈಯಸುನಿನ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬಹುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೂ ಎಂಬ ಆದೇಶ. ಭೂಯಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂಯಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಯಸುನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ‘ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ತ್ವಂ ತಮಗ್ನೇ ಅಮೃತತ್ವ ಉತ್ತಮೇ ಮರ್ತಂ ದಧಾಸಿ ಶ್ರವಸೇ
ದಿವೇದಿವೇ |

ಯಸ್ತತ್ತ್ವಾಣ ಉಭಯಾಯ ಜನ್ಮನೇ ಮಯಃ ಕೃಣೋಷಿ
ಪ್ರಯ ಆ ಚ ಸೂರಯೇ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ತಂ | ಅಗ್ನೇ | ಅಮೃತತ್ವೇ | ಉತ್ ತಮೇ | ಮರ್ತಂ | ದಧಾಸಿ |
ಶ್ರವಸೇ | ದಿವೇ ದಿವೇ |

ಯಃ | ತತ್ತ್ವಾಣಃ | ಉಭಯಾಯ | ಜನ್ಮನೇ | ಮಯಃ | ಕೃಣೋಷಿ | ಪ್ರಯಃ |
ಆ | ಚ | ಸೂರಯೇ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ತಂ ಮರ್ತಂ ತಥಾವಿಧಂ ತ್ವಕ್ಷೇವಿನಂ ಮನುಷ್ಯಂ ದಿವೇದಿನೇ ಪ್ರತಿದಿನಂ ಶ್ರವಸೇನ್ನಾರ್ಥಮುತ್ತಮೇನ್ಮೃತತ್ವ ಉತ್ಕೃಷ್ಟೇ ಮರಣರಹಿತೇ ಪದೇ ದಧಾಸಿ | ಧಾರಯಸಿ | ಯೋ ಯಜಮಾನ ಉಭಯಾಯ ಜನ್ಮನೇ ದ್ವಿವಿಧಜನ್ಮಾರ್ಥಂ | ದ್ವಿಪದಾಂ ಚತುಷ್ಟದಾಂ ಲಾಭಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ಪ್ರಾಣೋಽತಿಶಯೇನ ತೃಷ್ಣಾಯುಕ್ತೋ ಭವತಿ ತಸ್ಮೈ ಸೂರಯೇಽಭಿಜ್ಞಾಯ ಯಜಮಾನಾಯ ಮಯಃ ಸುಖಂ | ಯದ್ವೈ ಸುಖಂ ತನ್ಮಯ ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ | ಪ್ರಯಶ್ಚಾನ್ನಮಸ್ಯಾ ಕೃಣೋಷಿ | ಸರ್ವತಃ ಕರೋಷಿ || ತತ್ಪ್ರಾಣಃ | ಇತ್ಯಪ್ಯಾ ಪಿಸಾಸಾಯಾಂ | ಲಿಟಃ ಕಾನಚ್ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋ- ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಕೃಣೋಷಿ | ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಧಿನ್ವಿಕೃಣ್ಣೋರಚ್ಚೇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತೀಷೇಧಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ತಂ ಮರ್ತಂ—(ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ) ಆ ಮನುಷ್ಯ ನನ್ನು | ದಿವೇದಿನೇ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ | ಶ್ರವಸೇ—ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿ | ಉತ್ತಮೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿಯೂ | ಅಮೃತತ್ವೇ—ಮರಣರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ದಧಾಸಿ—ಇರಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಯಃ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ಉಭಯಾಯ ಜನ್ಮನೇ—ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಜನ್ಮವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಾಗಿ ಅಥವಾ ದ್ವಿಪಾದಿ ಗಳಾದ ಮತ್ತು ಚತುಷ್ಟಾದಿಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ | ತತ್ಪ್ರಾಣಃ—ಅತಿಯಾಗಿ ಆಸೆಪಡುತ್ತಾನೋ | ಸೂರಯೇ—ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಅಂತಹ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಮಯಃ—ಸುಖವನ್ನೂ | ಪ್ರಯಃ ಚ—ಅನ್ನವನ್ನೂ ಕೂಡ | ಆ ಕೃಣೋಷಿ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಒದಗಿಸುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಅನ್ನಾರ್ಥವಾಗಿ, ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮರಣರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇರಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಮತ್ತು ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ದ್ವಿಪಾದಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರ ಮತ್ತು ಚತುಷ್ಟಾದಿಗಳಾದ ಪಶ್ವಾದಿಗಳ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಜನ್ಮವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಅತಿಯಾಗಿ ಆಸೆಪಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸುಖವನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಒದಗಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

O Agni, you always keep that mortal in the highest immortality by daily food; you bestow on the prudent man who desires wealth consisting creatures of both kinds of birth, happiness and food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅನ್ಯತತ್ವೇ—ಮರಣರಹಿತೇ ಪದೇ | ಮರಣರಹಿತವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ.

ಶ್ರವಸೇ—ಅನ್ನಾರ್ಥಂ | ಅನ್ನದ್ಯಾಹಾರಕ್ಕಾಗಿ.

ದಿನೇದಿನೇ—ಪ್ರತಿದಿನಂ | ಪ್ರತಿದಿನದಲ್ಲಿಯೂ.

ತತ್ಪ್ರಾಣಃ—ಅತಿಶಯೇನ ತೃಷ್ಣಾಯುಕ್ತಃ | ಬಹಳವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು, ತುಂಬಾ ಆಸೆ ಪಡುವವನು.

ಉಭಯಾಯ ಜನ್ಮನೇ—ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಜನ್ಮಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಾಗಿ ಎಂದರೆ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಂದರೆ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಭಟರಾದಿಯಾದ ತನ್ನ ಪರಿವಾರ ಜನಗಳು. ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಂದರೆ, ಗೋವುಗಳು, ಕುದುರೆಗಳು ಮೊದಲಾದ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಪಶುಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸಂಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಆಸೆಪಡುವ ಯಜಮಾನನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಮಯಃ—ಸುಖವು, ಮಯವೆಂದರೆ ಸುಖವೆಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಶಿಂಬಾತಾ, ಶತರಾ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸುಖನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಯಃ ಎಂದರೆ ಸುಖವು (ನಿ. ೩-೧೩).

ಪ್ರಯಃ—ಅಂಧಃ ನಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು (ನಿ. ೩-೯).

ಸೂರಯೇ—ಅಭಿಜ್ಞಾಯ ಯಜಮಾನಾಯ | ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳ ಆಧವಾ ವಿನೇಕಶಾಲಿಯಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಧಾಸಿ—ಡುಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕ ವಚನ ರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ತಿಜ್ಜುತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತಃ—೧-೨-೩೦. ೨೦ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ.

ಶ್ರವಸೇ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ, ಟೀಣಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ರವಸ್ ಶಬ್ದ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಸೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತತ್ಪ್ರಾಣಿಃ—ಜಿತ್ವಾ ಪಿಸಾಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಲಿಟಿಃ ಕಾನಜ್ಞಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಜ್ಞಾ. ತೃಷ್+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಿಟಿ ನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ತೃ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉರತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. ಅದು ಉರಣ್ ರಸರಃ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ರಸರನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ಪ್ರಾಣ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಲಿಟ್ ಕುಪ್ಪಾಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ. ತತ್ಪ್ರಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾನಿಜ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಚಿತ್ಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತುಜಾದಿತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪನಮಾಡಿದರೆ ಪದಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು.

ಕೃಣೋಷಿ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ನಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. 'ಧಿನ್ವಿ ಕೃಣೋಷೀರಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕರಣವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕಾರವು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ; 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಇಣ್ಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದರೆ ಕೃಣೋಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ 'ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನವಿಧಾನ ಬರುವುದರಿಂದ ಉ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಲೋಪವಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಸನಯೇ ಧನಾನಾಂ ಯಶಸಂ ಕಾರುಂ ಕೃಣುಹಿ
ಸ್ತವಾನಃ |

ಋಧ್ಯಾಮು ಕರ್ಮಾಪಸಾ ನವೇನ ದೇವೈರ್ಧ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ
ಪ್ರಾವತಂ ನಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಸನಯೇ | ಧನಾನಾಂ | ಯಶಸಂ | ಕಾರುಂ | ಕೃಣುಹಿ |
 ಸ್ತವಾನಃ |

ಋಧ್ಯಾಮು | ಕರ್ಮ | ಅಪಸಾ | ನವೇನ | ದೇವೈಃ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ಪ್ರ |
 ಅವತಂ | ನಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಸ್ತವಾನಃ ಸ್ತೂಯಮಾನಸ್ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಧನಾನಾಂ ಸನಯೇ ದಾನಾರ್ಥಂ
 ಯಶಸಂ ಯಶೋಯುಕ್ತಂ ಕಾರುಂ ಕರ್ಮಣಾಂ ಕರ್ತಾರಂ ಪುತ್ರಂ ಕೃಣುಹಿ | ಕುರು | ನವೇನ ನೂತ-
 ನೇನಾಪಸಾ ಪ್ರಾಪ್ತೇನ ತ್ವದ್ವತ್ತೇನ ಪುತ್ರೇಣ ಕರ್ಮ ಯಾಗದಾನಾದಿರೂಪಮೃಧ್ಯಾಮು | ವರ್ಧಯಾಮು |
 ಹೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಉಭೇ ದೇವತೇ ದೇವೈರನ್ಯೈಃ ಸಹ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ವಾವತಂ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ರಕ್ಷತಂ ||
 ಯಶಸಂ ಅರ್ಚಾದಿತ್ಯಾದಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೋವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ |
 ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಬ್ಜಕ್ತವ್ಯಃ | ಮು. ೩-೧-೧೧-೩ | ಇತಿ ಯಶಸ್ ಶಬ್ದಾತ್ ಕ್ವಿಪ್ | ತಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯ-
 ಯಾಂತಸ್ಯ ಸನಾದ್ಯಂತತ್ವಾದ್ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಕ್ವಿಪ್ಪೇತಿ ಕ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಧಾತೋಃ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾ-
 ದ್ಧಾತೋರಿತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃಣುಹಿ | ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾಚ್ಛಂದೋನಾ ವಚನಂ | ಪಾ. ೬-೪-೧೦-೬-೧
 ಇತಿ ಹೇರ್ಲುಗಾಭಾವಃ | ಸ್ತವಾನಃ | ಸಮ್ಯಾನಚ್ಛ ಸ್ತವಃ | ಉ. ೨-೮೬ | ಇತಿ ಬಹುಲವಚನಾತ್ಪೇವಲ-
 ಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ತೌತೇರಾನಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವೃಷಾದಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಋಧ್ಯಾಮು | ಋಧು ವೃದ್ಧಿ |
 ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಯಾಸುಟಿ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ | ದಿವೋ
 ದ್ಯಾವಾ | ಪಾ. ೬-೩-೨೯ | ಇತಿ ದ್ಯಾವಾದೇಶಃ | ಅಮಂತ್ರಿತಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸ್ತವಾನಃ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ನಃ—ನಮಗೆ |
 ಧನಾನಾಂ—ಧನಗಳ | ಸನಯೇ—ದಾನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಯಶಸಂ—ಯಶಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಕಾರುಂ—
 ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಪುತ್ರನನ್ನು | ಕೃಣುಹಿ—ಅನುಗ್ರಹಿಸು | ನವೇನ—ನೂತನವಾದ | ಅಪಸಾ—
 (ನಿನ್ನಿಂದ) ಅನುಗೃಹೀತವಾದ ಪುತ್ರನಿಂದ | ಕರ್ಮ—ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಋಧ್ಯಾಮು—ಬೆಳೆಸುತ್ತೇನೆ |
 ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ ಲೋಕಗಳ ಅಧಿದೇವತೆಗಳೇ | ದೇವೈಃ—ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ |
 ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಪ್ರಾವತಂ—ರಕ್ಷಿಸಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ ನಮಗೆ ಧನಗಳ ದಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಶೋಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಪುತ್ರನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ನಾವು ನಿನ್ನಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿತನಾದ ಆ ನೂತನನಾದ ಪುತ್ರನಿಂದ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತೇವೆ. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಲೋಕಗಳ ಅಧಿದೇವತೆಗಳೇ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿರಿ.

English Translation.

Agni, who are praised by us for the sake of wealth, give us an illustrious son the performer of the sacrifice ; we may increase (or improve) the act by a new offspring (given by you) ; Heaven and Earth, protect us with the other gods.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕಾರುಂ—ಕರ್ಮಣಾಂ ಕರ್ತಾರಂ | ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪುತ್ರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿರುವರು.

ಸ್ತವಾನಃ—ಸ್ತೂಯಮಾನಃ | ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುವ

ಋಧ್ಯಾಮು—ಋಧು ವೃದ್ಧಾ | ವರ್ಧಯಾಮು | ಅಭಿವೃದ್ಧಿಮಾಡೋಣ.

ಯಶಸಂ—ಯಶೋಯುಕ್ತಂ | ಯಶಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಥವಾ ಯಶಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು (ನಿ. ೩-೯).

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯಶಸಮ್—ಯಶಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಶ್ ಅದಿಭ್ಯೋಽಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಶಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯಶಸಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ 'ಸರ್ವಸ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ' (ಪಾ. ಮ. ೩-೧-೧೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಯಶಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್. ಇದು ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ 'ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಶಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುನಃ ಅದಕ್ಕೆ 'ಕ್ವಿಪ್ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ 'ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಕಸಂಜ್ಞೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವೇ ಸತಿಷ್ಠವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಣಿಹಿ—ಕೃವಿ. ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ. ಧಾತು ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಧಿನ್ವಿಕೃಣ್ವೋರಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ (೧-೨-೩೧-೭) ಕೃಣು ಎಂದು ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಉತಶ್ಚ-ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾಚ್ಛಂದೋನಾವಚನಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಣುಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ತವಾನಃ—ಷ್ವಜ್ಞಾ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. 'ಸಮ್ಯಾನಚ್ ಸ್ತವಃ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಮ್ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಷ್ವಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿದರೂ ಉಣಾದಿ ಯಲ್ಲಿ ಬಹುಳಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲವಾದ ಧಾತುವಿಗೂ ಆನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಒರುತ್ತದೆ. ಆನಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ. ಸ್ತವಾನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಚಿತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದು ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ 'ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಧ್ಯಾಮು—ಋಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ ನಿಧಿಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ಮೋ ಜಾಚ್ಛ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. 'ಯಾಸುಟ್ ಜಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಋಧ್ಯಾಮು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಸುಟ್ಟಿಗೆ ಉದಾತ್ತತ್ವವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಋಧ್ಯಾಮು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಪ್ತಮಿಕ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ದ್ಯೌಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ. ಇತರೇತರಯೋಗ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ. 'ದಿವೋ ದ್ಯಾವಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ಯಾವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬೋಧನಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್' ಪೂರ್ವಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವತಮ್—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಅವ ಆದೇಶ. ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಪಿತ್ರೋರುಪಸ್ಥ ಆ ದೇವೋ ದೇವೇಷ್ಟನವದ್ಯ
ಜಾಗೃವಿಃ |

ತನೂಕೃದ್ಬೋಧಿ ಪ್ರಮತಿಶ್ಚ ಕಾರವೇ ತ್ವಂ ಕಲ್ಯಾಣ ವಸು
ವಿಶ್ವಮೋಪಿಷೇ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಪಿತ್ರೋಃ | ಉಪಸ್ಥೇ | ಆ | ದೇವಃ | ದೇವೇಷು |
ಅನವದ್ಯ | ಜಾಗೃವಿಃ |

ತನೂಕೃತ್ | ಬೋಧಿ | ಪ್ರಮತಿಃ | ಚ | ಕಾರವೇ | ತ್ವಂ | ಕಲ್ಯಾಣ |
ವಸು | ವಿಶ್ವಂ | ಆ | ಉಪಿಷೇ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅನವದ್ಯ ದೋಷರಹಿತಾಗ್ನೇ ದೇವೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಜಾಗೃವಿರ್ಜಾಗರೂಕಸ್ತ್ವಂ
ಪಿತ್ರೋರ್ಮಾತೃಪಿತೃರೂಪಯೋರ್ಧ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರುಪಸ್ಥೇ ಸಮೀಪಸ್ಥಾನೇ ವರ್ತಮಾನಃ ಸನ್ನೋ-
ಸ್ಥಾಕಂ ತನೂಕೃತ್ ಪುತ್ರರೂಪಶರೀರಕಾರೀ ಭೂತ್ವಾ ಬೋಧಿ | ಬುಧ್ಯಸ್ವ | ಅನುಗೃಹಾಣೇತ್ಯರ್ಥಃ |
ತಥಾ ಕಾರವೇ ಕರ್ಮಕರ್ತ್ರೇ ಯಜಮಾನಾಯ ಪ್ರಮತಿಶ್ಚಾನುಗ್ರಹರೂಪಪ್ರೇಕ್ಷಮತಿಯುಕ್ತಶ್ಚ
ಭವೇತಿ ಶೇಷಃ | ಹೇ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಗಲರೂಪಾಗ್ನೇ ತ್ವಂ ವಿಶ್ವಂ ವಸು ಸರ್ವಮಪಿ ಧನಮೋಪಿಷೇ |
ಯಜಮಾನಾರ್ಥಮಾವಸಿಸಿ || ಉಪಸ್ಥೇ | ಸುಪಿ ಸ್ಥಃ | ಸಾ. ೩-೨-೪ | ಇತಿ ತಿಷ್ಠತೇಃ ಕಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ
ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಮರುದ್ವಧಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಸಾ. ೬-
೨-೧೦೬-೨ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಾಗೃವಿಃ | ಜಾಗೃ ನಿದ್ರಾಕ್ಷಯೇ ಜ್ಯುತ್ಪ್ರಾಪ್ತೌಜಾ-

ಗೃಭ್ಯಃ ಕ್ವಿನ್ | ಉ. ೪. ೫೪ | ಇತಿ ಕ್ವಿನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಬೋಧಿ | ಬುಧ ಅವಗಮನೇ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ನಾ ಛಂದಸೀತಿ ಹೇರಪಿತ್ವಸ್ಯ ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವೇನ ಸಿತ್ತ್ವಾದಜಾತ್ಯೇ ಸತ್ಯಜಾತಶ್ಚ | ಸಾ. ೬-೪-೧೦೩ | ಇತಿ ಹೇರ್ಧಿರಾದೇಶಃ | ಲಘೂಪಧಗುಣಃ | ಧಾತೋರಂತ್ಯಲೋಪಶ್ಚಂದಸಃ | ಪ್ರಮತಿಃ | ಮನ ಜ್ಞಾನೇ | ಕ್ವಿನ್ಯನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾ ಮತಿಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಊಪಿಷೇ | ಡುವಸ್ ಬೀಜತಂತುಸಂತಾನೇ | ಛಂದಸೇ ಲಿಟಿ ಥಾಸಃ ಸೇ | ವಚಿಸ್ವಪೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪರಪೂರ್ವತ್ವೇ ದ್ವಿಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷಾ | ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾದಿಟ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅನವದ್ಯ—ದೋಷರಹಿತನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ದೇವೇಷು—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ | ಜಾಗ್ರವಿಃ—ಜಾಗರೂಕನಾಗಿ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಪಿತೋಃ—ಮಾತಾಪಿತೃರೂಪರಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ | ಉಪಸ್ಥೇ—ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ (ದ್ವಂದ್ವಕೊಂಡು) | ನಃ—ನಮಗೆ | ತನೂಕೃತ್—ಪುತ್ರರೂಪದಿಂದ ನಮ್ಮ ಶರೀರ ರಕ್ಷಕನಾಗಿ | ಬೋಧಿ—ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸು | ಕಾರವೇ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಪ್ರಮತಿಶ್ಚ—ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ (ಇರು) | ಕಲ್ಯಾಣ—ಮಂಗಳರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ವಿಶ್ವಂ ವಸು—ಸಕಲ ಧನವನ್ನೂ | ಓಪಿಷೇ—(ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ) ಬಿತ್ತುತ್ತೀಯೆ (ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀಯೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ದೋಷರಹಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕನಾಗಿ, ಮಾತಾಪಿತೃರೂಪರಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ನಮಗೆ ಪುತ್ರರೂಪದಿಂದ ನಮ್ಮ ಶರೀರ ರಕ್ಷಕನಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸು. ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿರು. ಮಂಗಳರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಸಕಲ ಧನವನ್ನೂ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

O stainless Agni, you are a watchful god among gods living in the proximity of your parents (Heaven and Earth) and bestowing upon us progeny, awake us; be well disposed to the offerer of the oblation; you grant us all that is good and auspicious.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅನವದ್ಯ—ದೋಷರಹಿತ | ದೋಷರಹಿತನಾದ, ಸ್ತುತ್ಯಾರ್ಹನಾದ, irreproachable.

ಪಿತ್ರೋಃ—ತಂದೆತಾಯಿಗಳ ಎಂದರೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ.

ಜಾಗೃವಿಃ—ಜಾಗರೂಕನಾಗಿ, vigilant, watchful.

ತನೂಕೃತ್—ಪುತ್ರಾದಿಸಂತತಿಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವನು, ಎಂದರೆ ಕೊಡುವವನು.

ಊಪಿಷೇ—ಡುವಪ್ ಬೇಜತಂತುಸಂತಾನೇ | ಬಿತ್ತುತ್ತೀಯೆ, ಎಂದರೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತೀಯೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉಪಸ್ಥೇ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. 'ಸುಪಿಸ್ಥಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಷ್ಠಾಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಆ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಉಪ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಉಪಸ್ಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನ ರೂಪ. 'ಮರುದ್ವೈಧಾದೀನಾಂ ಛಂಚಿಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾಗೃವಿಃ—ಜಾಗೃ ನಿದ್ರಾಕ್ಷಯೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. 'ಜ್ಯಾ ಶ್ಚ ಸ್ತ ಜಾಗೃಭ್ಯಃ ಕ್ವಿನ್' (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿನ್. ಕ್ವಿನಿನಲ್ಲಿ ವಿ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇತಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಾಗೃವಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೋಧಿ—ಬುಧ ಅವಗಮನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಹಿ ಆದೇಶ 'ಕರ್ತರಿಶಸ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ಹಿ ಆದೇಶವು ಅಪಿತ್ತಾದರೂ 'ನಾ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಜಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೋಧ+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಜಾತಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ. ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ. ಬೋಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಮತಿಃ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ವಿನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿನ್. ಮನ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರ ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಮತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾ ಮತಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಪ್ರಮತಿಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪಿಸೇ—ಡುವಸ್ ಬೀಜಸಂತಾನೇ. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ‘ಅದಿರ್ಜಾತುಡವಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಯ ಡುವಿಗೆ ಲೋಪ. ‘ಛಂದಸಿಲುಜ್ಜಾಲಜ್ಜಲಿಟಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ಧಾತುಗೆ ‘ಧಾಸಃ ಸೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ. ‘ವಚಿಸ್ವಸಿ ಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ಕಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಡಾದೇಶಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವವು ಇರುತ್ತದೆ. ಲಿಣ್ಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅದಿಯ ಹಲ್ಲಿಗೆ ಶೇಷ. ಸರ್ವದೀರ್ಘ. ‘ಕೃಸ್ಯಭ್ಯವೃದ್ಧು’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಶ್ರಯವಾಗಿ ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ರವಾಗಿ ಬರುವ ಇಣ್ಮಿತ್ವವು ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದಾದರೆ ಕ್ರ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಎಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಸ್ ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ಟಾದರೂ ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಲಾದಿಯಾದ ಸೇ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಣ್ಮಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದರೆ ಉಪಿಸೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಮತಿಸ್ತ್ವಂ ಪಿತಾಸಿ ನಸ್ತ್ವಂ ವಯಸ್ಕೃತ್ವವ
ಜಾನುಯೋ ವಯಂ |

ಸಂ ತ್ವಾ ರಾಯಃ ಶತಿನಃ ಸಂ ಸಹಸ್ರಿಣಃ ಸುವೀರಂ ಯನ್ತಿ
ವ್ರತಪಾಮದಾಭ್ಯ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ಪ್ರಮತಿಃ | ತ್ವಂ | ಪಿತಾ | ಅಸಿ | ನಃ | ತ್ವಂ | ವಯಃ | ಕೃತ್ |
ತವ | ಜಾನುಯಃ | ವಯಂ |

ಸಂ | ತ್ವಾ | ರಾಯಃ | ಶತಿನಃ | ಸಂ | ಸಹಸ್ರಿಣಃ | ಸುವೀರಂ | ಯನ್ತಿ |
ವ್ರತಪಾಂ | ಅದಾಭ್ಯ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಪ್ರಮತಿರಸ್ಮದನುಗ್ರಹರೂಪಪ್ರಕೃಷ್ಣಮತಿಯುಕ್ತೋಽಸಿ | ತಥಾ ತ್ವಂ
ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪಿತಾ ಪಾಲಕೋಽಸಿ ತಥಾ ತ್ವಂ ವಯಸ್ಕೃತ್ | ಆಯುಷ್ಯಪ್ರದೋಽಸಿ | ವಯಂ-
ಮನುಷ್ಮತಾರಸ್ತವ ಜಾಮಯೋ ಬಂಧವಃ | ಹೇ ಅದಾಭ್ಯ ಕೇನಾಪ್ಯಹಿಂಸನೀಯಾಗ್ನೇ ಸುವೀರಂ
ಶೋಭನಪುರುಷಯುಕ್ತಂ ವ್ರತಸಾಂ ಕರ್ಮಣಃ ಪಾಲಕಂ ತ್ವಾಂ ಶತಿನಃ ಶತಸಂಖ್ಯಾಯುಕ್ತಾ ರಾಯೋ
ಧನಾನಿ ಸಂ ಯಂತಿ | ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ | ತಥಾ ಸಹಸ್ರಿಣಃ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕಾ ರಾಯಃ ಸಂ ಯಂತಿ ||
ಸುವೀರಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನೌಞ್ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವೀರವೀರ್ಯೌ ಚ |
ಪಾ. ೬-೨-೧೨೦ | ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅದಾಭ್ಯ | ದಭಿಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಂತರಮಸ್ತೀತಿ ಕೇಚಿ-
ದಾಹುಃ | ದಭೇಶ್ವೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಪಾ. ೩-೧-೧೨೪-೩ | ಇತಿ ಣ್ಯತ್ || ೩೩ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಪ್ರಮತಿಃ—(ನಮ್ಮಲ್ಲಿ) ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವೆ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಪಿತಾ—ಪಾಲಕನಾಗಿ | ಅಸಿ—ಆಗಿದ್ದೀಯೆ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ವಯಸ್ಕೃತ್—ಆಯುರ್ವಾರ್ತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ವಯಂ—(ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವ) ನಾವು | ತವ—ನಿನಗೆ | ಜಾಮಯಃ—ಬಂಧುಗಳು | ಅದಾಭ್ಯ—(ಯಾರಿಂದಲೂ) ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದೇ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸುವೀರಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಪುರುಷರಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನೂ | ವ್ರತಸಾಂ—ಕರ್ಮಗಳ ಪಾಲಕನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು | ಶತಿನಃ—ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ | ರಾಯಃ—ಧನಗಳು | ಸಂ ಯಂತಿ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೇರುತ್ತವೆ | ಸಹಸ್ರಿಣಃ—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ ಧನಗಳೂ | ಸಂ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಪಾಲಕನಾಗಿಯೂ, ಆಯುರ್ವಾರ್ತನಾಗಿಯೂ ಇರುವೆ. ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವ ನಾವು ನಿನ್ನ ಬಂಧುಗಳು. ಯಾರಿಂದಲೂ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಪುರುಷರಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನೂ, ಕರ್ಮಗಳ ಪಾಲಕನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಗಳೂ, ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕಗಳೂ ಆದ ಧನಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಧನವಿದೆ.

English Translation.

Agni, you are well disposed to us, you are our protector, the giver of life to us ; we are your kinsmen ; uninjurable Agni, hundred and thousand of riches belong to you ; you are the supporter of pious acts and you are surrounded by good men.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರಮತಿ:—ಅಸ್ಮದನುಗ್ರಹರೂಪಪ್ರಕೃಷ್ಟಮತಿಯುಕ್ತಃ | ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಳ್ಳಿಯ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು.

ಪಿತಾ—ಪಾಲಕಃ | ಸಂರಕ್ಷಕನು.

ವಯಸ್ಕೃತ್—ಅಯುಷ್ಯಪ್ರದಃ | ಅಯುಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವವನು, giver of long life.

ಜಾಮಯಃ—ಬಂಧವಃ | ಬಂಧುಗಳು.

ವ್ರತಪಾಂ—ಕರ್ಮಣಃ ಪಾಲಕಂ | ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳ ಪಾಲಕನು.

ಅದಾಭ್ಯ—ಕೇನಾಪ್ಯಹಿಂಸನೀಯ | ಯಾರಿಂದಲೂ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡಲು ಸಾಧ್ಯನಲ್ಲದ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಯಸ್ಕೃತ್—ವಯಃ ಕರೋತಿ ಇತಿ ವಯಸ್ಕೃತ್. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಷ್ಣ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ಪಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿಕ್ವತಿತುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಗಾಗಮ. ವಯಸ್ ಶಬ್ದದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ವಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣ ಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತಃ ಕೃಕಮಿಕಂಸ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಕಾರ ಬರುವುದರಿಂದ ವಯಸ್ಕೃತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುವೀರಮ್—ಶೋಭನಃ ವೀರಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುವೀರಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ನೌಘ್ ಸುಭ್ಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬಾಧಕವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ವೀರವೀರ್ಯೌ ಚೆ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೀರಶಬ್ದ ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದಾಭ್ಯ—ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಏಜ್ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ದಭಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷವೇ ಬೇರೆ ಇದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ದಂಭು ಎಂಬ ಧಾತುವು ಸ್ವೀಕೃತವಾದರೆ ವೃದ್ಧಿ ನಲೋಪಗಳು ಬರಲಾರವು ಎಂದು ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. 'ದಭೇಶ್ವೇತಿವಕ್ತವ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತಃ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ದಾಭ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನದಾಭ್ಯಃ ಅದಾಭ್ಯಃ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅದಾಭ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೆ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಾಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮಮಾಯುಮಾಯವೇ ದೇವಾ ಅಕೃಣ್ವನ್-
ನಹುಷಸ್ಯ ವಿಶ್ವತಿಂ |

ಇಳಾಮಕೃಣ್ವನ್ ಮನುಷಸ್ಯ ಶಾಸನೀಂ ಪಿತುರ್ಯತ್ನುತೋ ಮಮ-
ಕಸ್ಯ ಜಾಯತೇ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಾಂ | ಅಗ್ನೇ | ಪ್ರಥಮಂ | ಆಯುಂ | ಆಯವೇ | ದೇವಾಃ | ಅಕೃಣ್ವನ್ |
ನಹುಷಸ್ಯ | ವಿಶ್ವತಿಂ |

ಇಳಾಂ | ಅಕೃಣ್ವನ್ | ಮನುಷಸ್ಯ | ಶಾಸನೀಂ | ಪಿತುಃ | ಯತ್ | ಪುತ್ರಃ |
ಮಮಕಸ್ಯ | ಜಾಯತೇ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾಂ ಪ್ರಥಮಂ ಪುರಾ ದೇವಾ ಆಯವ ಆಯೋರ್ಮನುಷ್ಯರೂಪಸ್ಯ ನಹುಷಸ್ಯೈ-
ತನ್ನಾಮಕರಾಜವಿಶೇಷಸ್ಯಾಯುಂ ಮನುಷ್ಯರೂಪಂ ವಿಶ್ವತಿಂ ಸೇನಾಪತಿಮಕೃಣ್ವನ್ | ಕೃತವಂತಃ |
ತಥಾ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಮನೋರಿಳಾನೇತನ್ನಾಮಧೇಯಾಂ ಪುತ್ರೀಂ ಶಾಸನೀಂ ಧರ್ಮೋಪದೇಶಕರ್ತ್ರೀ-
ಮಕೃಣ್ವನ್ | ಕೃತವಂತಃ | ತಥಾಚ ತೈತ್ತಿರೀಯೈರಾಮಾಯತೇ | ಇಡಾ ನೈ ಮಾನವೀ ಯಜ್ಞಾನು-
ಕಾಶಿನ್ಯಾಸೀತ್ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೪-೪ | ಇತಿ | ವಾಜಸನೇಯಿನೋಽಪ್ಯೇವಮಾಮನಂತಿ | ಪ್ರಯಾಜಾ-
ನುಯಾಜಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಮಾಮವಕಲ್ಪಯ ಮಯಾ ಸರ್ವಾಸವಾಪ್ಸ್ಯಸಿ ಕಾಮಾನಿತಿ ಸಾ ಮನುಮನ್ದ-
ಶಾದಿತಿ ಯತ್ ಶಾದಿತಿ | ಯದ್ಯದಾ ಮಮಕಸ್ಯ ಮದೀಯಸ್ಯ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತುಪಸಂಬಂಧಿನೋ ಯಃ
ಪಿತಾಂಗಿರಾಸ್ತಸ್ಯ ಪಿತುಃ ಪುತ್ರೋ ಜಾಯತೇ | ತದಾನೀಂ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಮೇವ ಪುತ್ರರೂಪ ಆಸೀರಿತಿ

ಶೇಷಃ || ಆಯನೇ | ಪಷ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೇ ವಕ್ತವ್ಯಾ | ಮ. ೨-೩-೩೨-೧ | ಇತಿ ಚತುರ್ಥೇ | ನಹುಷಸ್ಯ
 ಏಹ ಬಂಧನೇ | ನಹಿಕಲಿಹನ್ಯತಿಸಿಂಹಃ ಉಷಚ್ | ಉ. ೪-೭೫ | ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
 ವಿಶ್ವತಿಂ | ಪರಾದಿತ್ವಂ ದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮನುಷಸ್ಯ | ಮನೋನಿಧಿತ್ಯು-
 ಷಚ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಾಸನೀಂ ಶಿಷ್ಯತೇನ್ಯೇತಿ ಶಾಸನೀ | ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚೇತಿ
 ಲ್ಯುಟ್ | ಟಿಡ್ಢಾಣಿಷಾತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೪-೧-೧೫ | ಜಾಃ | ಲಿತ್ಸೇರ್ಜಾಡ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮನುಷಸ್ಯ |
 ಮಮೇದಮಿತ್ಯುರ್ಥೇ ತಸ್ಯೇದಂ | ಸಾ. ೪-೩-೧೨೦ | ಇತ್ಯಣಿ ತವಕಮನುಕಾವೇಕವಚನೇ | ಸಾ. ೪-೩-೩ |
 ಇತ್ಯಸ್ಯ ಚ್ಚಬ್ಧಸ್ಯ ಮನುಕಾದೇಶಃ | ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯ ಇತಿ ವೃದ್ಧಭಾವಃ | ವೃದ್ಧಯೇ-
 ನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಪ್ರಥಮಂ—ಮೊದಲು | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು |
 ಆಯನೇ—ಮನುಷ್ಯರೂಪದ | ನಹುಷಸ್ಯ—ನಹುಷನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ | ಆಯುಂ—ಮನುಷ್ಯರೂಪದ |
 ವಿಶ್ವತಿಂ—ಸೇನಾಪತಿಯನ್ನಾಗಿ | ಅಕೃಣ್ಣಿ—ಮಾಡಿದರು | ಮನುಷಸ್ಯ—ಮನುವಿನ ಪುತ್ರಿಯಾದ |
 ಇಳಾಂ—ಇಳಾದೇವಿಯನ್ನು | ಶಾಸನೀಂ—ಧರ್ಮೋಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುವವಳನ್ನಾಗಿ | ಅಕೃಣ್ಣಿ—ಮಾಡಿದರು |
 ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಮನುಷಸ್ಯ—ನನ್ನ | ಪಿತುಃ—ಅಂಗಿರೋರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ತಂದೆಗೆ | ಪುತ್ರಃ—ಮಗನಾಗಿ |
 ಜಾಯತೇ—ಹುಟ್ಟುತ್ತೀಯೆ (ಆಗ ನೀನೇ ಪುತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದೀಯೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ, ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಮೊದಲು ದೇವತೆಗಳು ಮಾನವರೂಪದ ನಹುಷನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಮಾನವ
 ರೂಪದ ಸೇನಾಪತಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮನುವಿನ ಮಗಳಾದ ಇಳಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಧರ್ಮೋಪ
 ದೇಶಕರ್ತ್ರಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿದರು. ಮತ್ತು ನೀನು ಅಂಗಿರೋರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ನನ್ನ ತಂದೆಗೆ ಪುತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿ
 ಹುಟ್ಟುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

Agni, the gods formerly made you the living general of the King Nahusha; they made Ila, the daughter of Manu, the instructress in performing the sacrifices, when you were born as the son of my father.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಹುಷಸ್ಯ—ನಹುಷನೆಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ರಾಜನು. ಈ ರಾಜನ ಹೆಸರು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ—

ಅರಟ್ಟೇ ಅಕ್ಷೇ ನಹುಷೇ ಸುಕೃತ್ವಾನಿ ಸುಕೃತ್ತರಾಯ ಸುಕೃತುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೬-೨೭)

ಅಗ್ನಿಂ ವಿಶ ಈಳತೇ ಮಾನುಷೀರ್ಯಾ ಅಗ್ನಿಂ ಮನುಷೋ ನುಹುಷೋ ವಿಜಾತಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೦-೬)

ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವುದು. ಈ ನಹುಷರಾಜನ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ವಿಷಯಗಳು ನಮಗೆ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಇವನು ನಾಹುಷರೆಂಬ ಜನಾಂಗದ ರಾಜನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಕೆಳಗಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ಊಹಿಸಬಹುದು.

ಯಯಾ ದಾಸಾನ್ಯಾರ್ಯಾಣಿ ವೃತ್ರ ಕರೋ ವಜ್ರಿನ್ ಸುತುಕಾ ನಾಹುಷಾಣಿ |

(ಮು. ಸಂ. ೬-೨೨-೧೦)

ಯದಿಂದ್ರ ನಾಹುಷೀಷ್ಟ ಓಜೋ ನೃವ್ಹಂ ಚ ಕುಷ್ಟಿಷು ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೪೬-೭)

ಈ ರಾಜನು ಸಿಂಧು ಅಥವಾ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ರಾಜನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಊಹಿಸಬಹುದು.

ಇಳಾಮಕೃಣ್ಣನ್ಮನುಷಸ್ಯ ಶಾಸನೀಂ—ಮನುಪುತ್ರಿಯಾದ ಇಳಾದೇವಿಯನ್ನು ಉಪದೇಶಕರ್ತ್ರಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—

ಇಡಾ ವೈ ಮಾನವೀ ಯಜ್ಞಾನುಕಾಶಿನ್ಯಾಸೀತ್ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೪-೪)

ಪ್ರಯಾಜಾನೂಯಾಜಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಮಾಮವಕಲ್ಪಯ ಮಯಾ ಸರ್ವಾನವಾಪ್ಸ್ಯಸಿ ಕಾಮಾನಿತಿ
ಸಾ ಮನಮನ್ವಶಾದಿತಿ ಯತ್ ಶಾದಿತಿ ||

ಎಂಬ ಎರಡು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

ಪಿತುಃ ಯತ್ ಪುತ್ರಃ ಮಮಕಸ್ಯ ಜಾಯತೇ—ಅಗ್ನಿಯಾದ ನೀನು ಅಂಗಿರಾಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥನಾದ ನನ್ನ ತಂದೆಗೆ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿರುವೆ ಎಂದು ಋಷಿಯು ಹೇಳಿರುವನು. ಅಗ್ನಿಗೂ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವಿಚಾರವನ್ನು ನಾವು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದೇವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆಯವೇ—ಆಯೋಃ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಯವೇ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಆಯು ಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ರೂಪ. 'ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥಿ ವಕ್ತವ್ಯಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿ.

ನಹುಷಸ್ಯ—ಇಹ ಬಂಧನೇ ಧಾತು. 'ನಹಿಕಲಿಹನ್ಯತಿಲಸಿಭ್ಯ ಉಷಚ್' (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಷಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಆದಿಗೆ ಕೋ ನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಾದೇಶ. ನಹುಷ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನಹುಷಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಡರೆ 'ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವತಿಮ್—ವಿಶಾಂ ಪತಿಃ ವಿಶ್ವತಿಃ ತಂ ವಿಶ್ವತಿಮ್. ಪಂದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನುಷಸ್ಯ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಮನೇರ್ನಿತ್ ಮನ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಷಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ನಿತ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಮನುಷ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ ನಿದಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಇಷ್ಯತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಾಸನೀಮ್—ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟ್ವಾ. ಧಾತು. ಶಿಷ್ಯತೇ ಅನಯಾ ಇತಿ ಶಾಸನೀ. 'ಕರಣಾಧಿಕರಣ-ಯೋಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಲ್ಲಿ ಯು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಯುಮೋರನಾಕೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆನಾದೇಶ. ಶಾಸನ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ 'ಟಿಡ್ಘಾಣಿಇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಲಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಮಕಸ್ಯ—ಮಮ ಇದಂ ಮಮಕಂ. 'ತಸ್ಯೇದಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೨೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಣ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ತವಕಮಮಕಾನೇಕವಚನೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮಚ್ಚ ಬ್ದಕ್ಕೆ (ಏಕತ್ವ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುವಾಗ) ಮಮತ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತದ್ವಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದು ವೃದ್ಧಿಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕವಿಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪವಾದರೆ ಮಮಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾಯತೇ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. 'ಜ್ಞಾ ಜನೋರ್ಜಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಜಾ ಆದೇಶ. 'ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. 'ಟಿತ ಅತ್ತನೇ ಪದಾನಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ಟಿನ ತ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಏತ್ವ. ಜಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ತವ ದೇವ ಪಾಯುಭಿರ್ಮಘೋನೋ ರಕ್ಷ
ತನ್ನತ್ವ ವಂದ್ಯ |

ತ್ರಾತಾ ತೋಕಸ್ಯ ತನಯೇ ಗವಾ ಮಸ್ಯ ನಿಮೇಷಂ ರಕ್ಷಮಾಣ-
ಸ್ತವ ವ್ರತೇ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ತವ | ದೇವ | ಪಾಯುಃ | ಭಿಃ | ಮಘೋನಃ | ರಕ್ಷ |
ತನ್ನಃ | ಚ | ವಂದ್ಯ |
ತ್ರಾತಾ | ತೋಕಸ್ಯ | ತನಯೇ | ಗವಾಂ | ಅಸಿ | ಅನಿಃ | ಮೇಷಂ | ರಕ್ಷಮಾಣಃ |
ತವ | ವ್ರತೇ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವಂದ್ಯ ವಂದನೀಯಾಗ್ನೇ ದೇವ ತ್ವಂ ತವ ಪಾಯುಭಿಃ ಸ್ವದೀಯೈಃ ಪಾಲನೈರ್ಮಘೋನೋ
ಧನಯುಕ್ತಾನೋಽಸ್ಮಾನ್ ರಕ್ಷ | ತಥಾ ತನ್ನತ್ವ | ತನೂಃ ಪುತ್ರದೇಹಾನಸಿ ರಕ್ಷ | ತೋಕಸ್ಯಾಸ್ತದೀ-
ಯಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಯಸ್ತನಯೋಽಸ್ಮತ್ಪ್ರಾಪ್ತಾದಿಸ್ತವ ವ್ರತೇ ತ್ವದೀಯೇ ಕರ್ಮಣ್ಯನಿಮೇಷಂ ನಿರಂತರಂ
ರಕ್ಷಮಾಣಃ ಸಾವಧಾನೋ ವರ್ತತೇ ತಸ್ಮಿನ್ಯಾ ಗಾವಃ ಸಂತಿ ತಾಸಾಂ ಗವಾಂ ತ್ರಾತಾ ರಕ್ಷಕೋಽಸಿ |
ಈದೃಶಸ್ಯ ತವಾಸ್ತದ್ರಕ್ಷಣೇ ಕಿಮು ವಕ್ತವ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಮಘೋನಃ | ಶಸಿ ಶ್ವಯುವಮಘೋನಾಮು-
ತದ್ಧಿತೇ | ಪಾ. ೬-೪-೧೩೩ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ತನ್ನಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತೀತಿ ಶಸೋ ಜಸಾ-
ದೇಶಃ | ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸ್ಯ ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ
ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಶಸಿ ಹ್ಯುದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಗ್ವಾರ್ವಾಧಿತಿ ನಿಭಕ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಂದ್ಯ—ಪೂಜ್ಯನೂ | ದೇವ—ದೇವತಾತ್ಮನೂ ಆದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ತವ—ನಿನ್ನ | ಸಾಯುಭಿಃ—ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಮಘೋನಃ—ಧನಯುಕ್ತರಾದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ರಕ್ಷ—ಕಾಪಾಡು | ತನ್ನಶ್ಚ—(ನಮ್ಮ ಪುತ್ರರ) ದೇಹಗಳನ್ನು (ರಕ್ಷಿಸು) | ತವ—ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ | ವ್ರತೇ—ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಅನಿಮೇಷಂ—ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ | ರಕ್ಷಮಾಣಃ—ಸಾವಧಾನವಾಗಿರುವ | ತೋಕಸ್ಯ—ತನಯೇ—(ನನ್ನ) ಪುತ್ರನ ಪುತ್ರನಲ್ಲಿ(ರುವ) | ಗವಾಂ—ಗೋವುಗಳ | ತ್ರಾತಾ—ರಕ್ಷಕನಾಗಿ | ಅಸಿ—ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪೂಜ್ಯನೂ ದೇವತಾತ್ಮನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣಾ ಸಹಾಯದಿಂದ ಧನಯುಕ್ತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡು. ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಪುತ್ರರ ದೇಹಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು. ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಶ್ರದ್ಧೆ ಸಾವಧಾನಗಳಿಂದಿರುವ ನಮ್ಮ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಗೋವುಗಳ ರಕ್ಷಕನೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation.

Agni who deserves to be praised, preserve us and also our sons and grandsons; you are the protector of our cattle and you keep your worshippers in the performance of your rite.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತೋಕಸ್ಯ ತನಯೇ—ತೋಕಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರನ | ತೋಕಸ್ಯ ತನಯೇ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರನ ಪುತ್ರನ ಅಥವಾ ಪ್ರಪೌತ್ರನ, ಮೊಮ್ಮಗನ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅನಿಮೇಷಂ—ನಿರಂತರಂ | ಯಾವಾಗಲೂ.

ತವ ವ್ರತೇ—ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

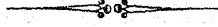
|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಘೋನಃ—ಮಘವನ್ ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಶ್ಚಯುವ-ಮಘೋನಾಮತದ್ಧಿತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಇಗ್ಯಣಿಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಎಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಘ+ಉ+ಅನ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಪರದ ಅಚ್ಚಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅದ್ಗುಣಿಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಮಘೋನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ತನ್ವಃ—ತನೂ+ಶಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸುಸಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತಿ' ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಶಸ್ಸಿಗೆ ಜಸಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತನೂ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ದೀರ್ಘಾಜ್ಜ ಸಿ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿ ಜಸ್ಸಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಇಕೋ ಯಣಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ತನ್ವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಶಸ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಹಲ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವ ಯಣಿನಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ; ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ.

ರಕ್ಷ—ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ. ಸಿಪ್ಪಿನ ಹಿ ಆದೇಶಕ್ಕೆ 'ಅತೋಹೇಃ' ಎಂಬುದ್ದರಿಂದ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಂದ್ಯ—ವಂದಯಿತುಂ ಯೋಗ್ಯಃ ವಂದ್ಯಃ. ವದಿ. ಅಭಿವಾದನಸ್ತುತ್ಯೋಃ ಧಾತು. 'ಋಹಲೋ ಣ್ಯತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣ್ಯತ್. ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ವಂದ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯ ರೂಪವಾದುದರಿಂದ 'ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಯಜ್ಞವೇ ಸಾಯುರಂತರೋಽನಿಷಜ್ಞಾಯ ಚತು-

ರಕ್ಷ ಇಧ್ಯಸೇ |

ಯೋ ರಾತಹಮ್ಯೋಽವೃಕಾಯ ಧಾಯಸೇ ಕೀರೇಶ್ಚಿನ್ಮನ್ತ್ರಂ

ಮನಸಾ ವನೋಷಿ ತಂ || ೧೩ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ಯಜ್ಞವೇ | ಸಾಯುಃ | ಅಂತರಃ | ಅನಿಷಂಗಾಯ | ಚತುಃ-
ಽಅಕ್ಷಃ | ಇಧ್ಯಸೇ |

ಯಃ | ರಾತಃ ಹವ್ಯಃ | ಅವ್ಯಕಾಯ | ಧಾಯಸೇ | ಕೀರೇಃ | ಚಿತ್ | ಮಂತ್ರಂ |
ಮನಸಾ | ವನೋಷಿ | ತಂ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಯಜ್ಞವೇ ಯಜ್ಞೋರ್ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಾಯುಃ ಸಾಲಕಃ | ಅಂತರಃ ಸಮೀ-
ಪವರ್ತೀ ಸನ್ ಅನಿಷಂಗಾಯ ರಕ್ಷೋಭಿರಸಂಬದ್ಧಾಯ ಯಜ್ಞಾಯ ಚತುರಕ್ಷೋ ದಿಕ್ಷತುಷ್ಟಯೇ-
ಸೀಂದ್ರಿಯಸ್ಥಾನೀಯಜ್ವಾಲಾಯುಕ್ತ ಇಧ್ಯಸೇ | ದೀಪ್ಯಸೇ | ಅವ್ಯಕಾಯಾಹಿಂಸಕಾಯ ಧಾಯಸೇ
ಪೋಷಕಾಯ ತುಭ್ಯಂ ರಾತಹವ್ಯೋ ದತ್ತಹವಿಷ್ಟೋ ಯೋ ಯಜಮಾನೋಽಸ್ತಿ ಕೀರೇಶ್ಚಿತ್ತೋತುರೇವ
ಸತಸ್ತಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಂ ಮಂತ್ರಂ ತ್ವದೀಯಸ್ತೋತ್ರರೂಪಂ ಮನಸಾ ತ್ವದೀಯೇನ ಚಿತ್ತೇನ ವನೋಷಿ |
ಯಾಚಸಿ || ಯಜ್ಞವೇ | ಯಜಿಮನಿಕುಂಧೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೩-೨೦ | ಯಜತೇರ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಸಾಯುಃ | ಕೃವಾಸಾಜೀತ್ಯಾದಿನಾ ಉನ್ | ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿತ್ ಕೃತೋಃ | ಸಾ. ೭-೩-೩೩ | ಇತಿ
ಯುಗಾಗಮಃ | ಅನಿಷಂಗಾಯ | ಷನ್ ಚ ಸಂಗೇ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ನಿಷಂಗೋಽಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನರ್ಜ್-
ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚತುರಕ್ಷಃ | ಚತ್ವಾರ್ಯಕ್ಷೇಣ ಜ್ವಾಲಾರೂಪಾಣಿ ಯಸ್ಯಾಸೌ
ಚತುರಕ್ಷಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಷ್ಯಕ್ಷೋಃ | ಸಾ. ೫-೪-೧೧೩ | ಇತಿ ಸಮಾಸಾಂತಃ ಷಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಾಯಸೇ | ವಹಿಹಾಧಾಜ್ ಭೃತ್ಪಂದಸೀತ್ಯಸುನ್ | ಣದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇ-
ರಾತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ಣಿತೋರಿತಿ ಯುಗಾಗಮಃ | ಕೀರೇಃ | ಕೃತ ಸಂಶಬ್ದನೇ | ಅಸ್ಮಾಣ್ಯಂತಾದಚಿ
ಇರಿತೀಪ್ರತ್ಯಯೇ ಣಿಲೋಪೇ ಧಾತೋರಂತೈಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಮಂತ್ರಂ | ಮತ್ರಿ ಗುಪ್ತಭಾಷಣೇ |
ಪಚಾದ್ಯಚಿ ವೃಷಾದಿಷು ಸಾಠಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವನೋಷಿ | ವನು ಯಾಚನೇ | ತನಾದಿಕೃತ್ ಭೃ
ಉಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಯಜ್ಞವೇ—ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ |
ಸಾಯುಃ—ಸಾಲಕನಾಗಿಯೂ | ಅಂತರಃ—ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು | ಅನಿಷಂಗಾಯ—(ನಿನ್ನ
ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ) ವಿಷ್ಣು ವಿಲ್ಲದೇ ನೆರವೇರುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಚತುರಕ್ಷಃ—(ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ನಾಲ್ಕು ಕಣ್ಣುಗಳ

ರೂಪದಿಂದ ಬೆಳಗುವ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ | ಇಧ್ಯಸೇ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಅವ್ಯಕಾಯೆ—ಅಹಿಂಸಕನಾಗಿಯೂ | ಧಾಯಸೇ—ಉಪಕಾರಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನಿನಗೆ | ರಾತೆಹವ್ಯಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ | ಯಃ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನಿರುವನೋ | ಕೀರೇಶ್ವಿತ್—(ನಿನ್ನನ್ನು) ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಆ ಯಜಮಾನನ | ಮಂತ್ರಂ—ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಮನಸಾ—ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ | ವನೋಷಿ—ಅದರದಿಂದ ಚಿಂತಿಸುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪಾಲಕನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಅವನ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ವಿಘ್ನವಿಲ್ಲದೇ ನೆರವೇರುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕು ಕಣ್ಣುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಅಹಿಂಸಕನಾಗಿಯೂ, ಉಪಕಾರಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಯಜಮಾನನ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅದರದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅದನ್ನು ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

Agni, you are four-eyed and shine with brightness (or blaze) as the protector of the worshipper; you are at hand to support the praiser in the uninterrupted rite; you cherish in your mind the prayer of your adorer who offers oblations to you, the harmless and the benevolent.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅನಿಷಂಗಾಯ—ಷನ್ವ ಸಂಗೇ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ನಿಷಂಗೋಽಸ್ಯೇತಿ | ವಿಘ್ನರಹಿತವಾದ, ಯಾವ ತಡೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ನಡೆಯುವ.

ಚತುರಕ್ಷಃ—ಚತ್ವಾರ್ಯಕ್ಷೇಣ ಜ್ವಾಲಾರೂಪಾಣಿ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಚತುರಕ್ಷಃ | ನಾಲ್ಕು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ. ಇಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣುಗಳೆಂದರೆ ದಿಕ್ಕುಗಳೆಂದರ್ಥವು. ಅಕ್ಷಿಭಿಶ್ಚಾತ್ರ ಮುಖಾನಿ ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ | ದಿಕ್ಚತುಷ್ಟಯಾಭಿ-ಮುಖೋ ದೀಪ್ಯಸೇ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೆಳಗುತ್ತೀಯೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ರಾತೆಹವ್ಯಃ—ದತ್ತಹವ್ಯಃ | ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿರುವ.

ಅವ್ಯಕಾಯೆ—ಅಹಿಂಸಕಾಯೆ | ಹಿಂಸಾರಹಿತನಾದ.

ಕೀರೇಶ್ವಿತ್—ಕೃತ ಸಂತಬ್ದನೇ | ಸ್ತೋತುರೇವ | ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನ.

ಯಜ್ಞವೇ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ‘ಯಜಿಮನಿಶುಂಧಿ-’ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಜ್ಯ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಘಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ‘ಘೇರ್ಜಾತಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಅನಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಯಜ್ಯವೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಯುಃ—ಸಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ‘ಕೃನಾಸಾಮಿಸ್ವಿದಿ-’ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಣ್. ಕೃ+ಉ, ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಂತವಾದ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಸಾಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನಿಷಜ್ಞಯ—ಷಜ್ಞ ಸಂಗೇ. ಧಾತು. ನಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಘ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿಷಜ್ಞ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನ ವಿದ್ಯತೇ ನಿಷಜ್ಞಃ ಅಸ್ಯ ಅನಿಷಜ್ಞಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನರೂಪ. ‘ನೇಷ್ ಸುಭ್ಯಾಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಚತುರಕ್ಷಃ—ಚತ್ವಾರಿ ಅಕ್ಷೀಣಿ ಜ್ವಾಲಾರೂಪಾಣಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಚತುರಕ್ಷಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ‘ಬಹು ವ್ರೀಹೌ ಸಕೃಷ್ಟ್ವೋಃ ಸ್ವಾಂಗಾತ್ ಷಚ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾ-ಸಾಂತವಾಗಿ ಷಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ಚಿತಃ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಧ್ಯಸೇ—ಇಂಥೀ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್. ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇಯಕ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಕ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ಅನಿಧಿತಾಂಹಲ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಧಾಸಿಗೆ ಸೇ ಆದೇಶ. ಇಧ್ಯಸೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾಯಸೇ—ಡುಧಾಙ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ‘ವಹಿಹಾಧಾಙ್ ಭೈಶ್ವಂದಸಿ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್. ‘ವಸೇರ್ಣಿತ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿತ್ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ‘ಆತೋಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಯುಕಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾಯಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾಯಸೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೀರೇಃ—ಕೃತ ಸಂಶಬ್ದವೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ‘ಹೇತುಮತಿಚಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ‘ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಅಜಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ‘ಅಚಿ ಇಃ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ಣೇರನಿಟಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಲೋಪ. ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾದ ಲೋಪ. ಆಗ ‘ಖೂತ ಇದ್ಧಾತೋ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಖೂಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ತ್ವ. ‘ಉರಣ್ ರಪರಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಇರ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಕೀರಿ ಎಂದು ಶಬ್ದ. .ಷಷ್ಠೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕೀರೇಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಂತ್ರಮ್—ಮತ್ರಿ ಗುಪ್ತಪರಿಭಾಷಣೆ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ “ನೆಂದಿಗ್ರಹ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್. ಮಂತ್ರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. “ಜಿತೇಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದು ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ “ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ” (ಪಾ. ಸೂ.-೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

“ವನೋಷಿ”—ವನು ಯಾಚನೇ, ಧಾತು, ತನಾದಿ, ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ‘ತನಾದಿಕ್ಯಚ್ಚ ಉಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ. ವಿಕರಣ. ವನು+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಿಪ್. ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಇಣ್ಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ವನೋಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ವನೋಷಿ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಮಗ್ನ ಉರುಶಂಸಾಯ ವಾಘತೇ ಸ್ಪಾರ್ಹಂ ಯದ್ರೇಕ್ಷಃ

ಪರಮಂ ವನೋಷಿ ತತ್ |

ಅಧ್ರಸ್ಯ ಚಿತ್ವಮತಿರುಚ್ಯಸೇ ಪಿತಾ ಪ್ರ ಪಾಕಂ ಶಾಸ್ತಿ

ಪ್ರ ದಿತೋ ವಿದುಷ್ವರಃ || ೧೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ಉರುಶಂಸಾಯ | ವಾಘತೇ | ಸ್ಪಾರ್ಹಂ | ಯತ್ | ರೇಕ್ಷಃ |

ಪರಮಂ | ವನೋಷಿ | ತತ್ |

ಅಧ್ರಸ್ತೃ | ಚಿತ್ | ಪ್ರಮತಿಃ | ಉಚ್ಯತೇ | ಪಿತಾ | ಪ್ರ | ಪಾಕಂ | ಶಾಸ್ತಿ | ಪ್ರ |

ದಿಶಃ | ವಿದುಃ | ತರಃ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಮುರುಶಂಸಾಯ ಬಹುಭಿಃ ಸ್ತೋತವ್ಯಾಯ ವಾಘತೇ ಋತ್ವಿಜೇ ತದುಪಕಾ-
ರಾರ್ಥಂ ಸ್ವಾರ್ಥಂ ಸ್ಪೃಹಣೀಯಂ ಪರಮಮುತ್ತಮಂ ಯದ್ರೇಕ್ಷೋ ಧನಮಸ್ತಿ ತದ್ವನಂ ವನೋನಿ |
ಅನುಷ್ಠಾತಾ ಲಭತಾನಿತಿ ಕಾನುಯಸೇ | ತಥಾ ತ್ವಮಾಧ್ರಸ್ತೃ ಚಿತ್ ಸರ್ವತೋ ಧಾರಣೀಯಸ್ಯ
ಪೋಷಣೀಯಸ್ಯ ದುರ್ಬಲಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಮತಿಃ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯುಕ್ತಃ ಪಿತಾ ಪಾಲಕ
ಇತ್ಯಭಿಜ್ಞೈರುಚ್ಯತೇ | ತಥಾ ವಿದುಷ್ವರೋಽತಿಶಯೇನಾಭಿಜ್ಞಸ್ತುಂ ಪಾಕಂ ಶಿಶುಂ | ಪೋತಃ
ಪಾಕೋಽರ್ಭಕೋ ಡಿಂಭಃ | ಅಮ. ೨-೫-೩೮ | ಇತ್ಯಭಿಧಾನಾತ್ | ಯೋಸ್ಕೋಽಪ್ಯೇವಮಾಹ | ಪಾಕಃ
ಪಕ್ತವ್ಯೋ ಭವತಿ | ನಿ. ೩-೧೨ | ತಥಾವಿಧಂ ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರ ಶಾಸ್ತಿ | ಪ್ರಕರ್ಷಣಾನುತಿಷ್ಠಂ
ಕರೋನಿ | ತಥಾ ದಿಶಃ ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿಕಾಃ ಪ್ರ ಶಾಸ್ತಿ | ತ್ವದೀಯಶಾಸನಾಭಾವೇನುಷ್ಠಾತ್ಮಕಾಂ ವಿಭ್ರಮಃ
ಸ್ಯಾತ್ | ತಥಾ ಚ ಶ್ರೂಯತೇ | ದೇವಾ ವೈ ದೇವಯಜನಮಧ್ಯವಸಾಯ ದಿಶೋ ನ ಪ್ರಜಾನನ್ |
ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೫-೧ | ಇತಿ | ಸ ಭ್ರಮೋ ದಕ್ಷಿಣಾದಿಗ್ಗತೋಽಗ್ನಿನಾ ನಿವರ್ತತೇ | ತದಪಿ ತತ್ತ್ವನಾ-
ಮ್ನಾತಂ | ಪಥ್ಯಾಂ ಸ್ವಸ್ತಿಮಯಜನ್ ಪ್ರಾಚೀನೇನ ತಥಾ ದಿಶಂ ಪ್ರಾಜಾನನ್ನಗ್ನಿನಾ ದಕ್ಷಿಣೇತಿ | ಏತ-
ರೇಯಿಣಾಪಿ ತಥೈವಾಮ್ನಾತಂ | ಅಥೋ ಏತಂ ವರಮವ್ಯಣೇತ ಮಯೈವ ಪ್ರಾಚೀಂ ದಿಶಂ ಪ್ರಜಾನಾ-
ಥಾಗ್ನಿನಾ ದಕ್ಷಿಣಾಂ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೭ | ಇತಿ || ಉರುಶಂಸಾಯ | ಶನ್ಸು ಸ್ತುತೌ | ಶಸ್ಯತ ಇತಿ ಶಂಸಃ |
ಕರ್ಮಣಿ ಘೃಣ್ | ಇಾತ್ಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
ಸ್ವಾರ್ಥಂ | ಸ್ಪೃಹಾಸಂಬಂಧಿ | ತಸ್ಯೇದಮಿತ್ಯರ್ಥ | ರೇಕ್ಷಃ | ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ | ರಿಚೇರ್ಧನೇ |
ಉ. ೪-೧೯೮ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ಚಕಾರಾನ್ನುಡಾಗಮಃ | ಚಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ | ಪಾ. ೭-೩-೫೨ |
ಇತಿ ಕುತ್ವಂ | ಅಧ್ರಸ್ತೃ | ಧೈ ತೃಪ್ತೌ | ಅದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽತಿಶಯಾತ್ವಂ | ಅತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗೇ |
ಪಾ. ೩-೧-೧೩೬ | ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಶಾಸ್ತಿ | ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟೌ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛೋ ಲುಕ್ | ಸಿಪಃ
ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಪಾಕಂ ಚ ಪ್ರಶಾಸ್ತಿ ದಿಶಶ್ಚ ಪ್ರಶಾಸ್ತೀತ್ಯತ್ರ ಚಾರ್ಥೋ ಗಮ್ಯತೇ |
ಅತಶ್ಚಾದಿ ಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತಿ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಜ್ಜಿಭಕ್ತಿರ್ನ ನಿಹನ್ಯತೇ | ವಿದುಷ್ವರಃ | ವಿದ್ವಚ್ಛಬ್ದಾತ್ತರ-
ಸ್ಯಯಸ್ಮಯಾದೀನಿ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೧-೪-೨೦ | ಇತಿ ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತಿ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಶಾಸಿವಸೀತಿ ಷತ್ವಂ | ತರಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಸೋಃ
ಸ್ವರೇಣೋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಉರುಶಂಸಾಯೆ—ಅನೇಕರಿಂದ ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವ |
ವಾಘತೇ—ಋತ್ವಿಕ್ಯಿಗೆ | ಸ್ವಾರ್ಹಂ—ಇಷ್ಟವಾದುದೂ | ಪರಮಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಆದ | ಯದ್ರೇ-
ಕ್ಷಃ—ಯಾವ ಧನವುಂಟೋ | ತತ್—ಆ ಧನವನ್ನು | ವನೋಷಿ—(ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಹೊಂದಲಿ ಎಂದು)
ಅಶಿಸುತ್ತೀಯೆ (ಹಾಗೆಯೇ) | ಅಧ್ರಸ್ಯ ಚಿತ್—(ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದ) ದುರ್ಬಲನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಕೂಡ |
ಪ್ರಮುತಿಃ—ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ | ಪಿತಾ—ಪಾಲಕನಾಗಿಯೂ (ಇರುವೆ ಎಂದು) | ಉಚ್ಯತೇ—
(ತಿಳಿದವರಿಂದ) ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೆ | ವಿದುಷ್ವರಃ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ನೀನು | ಸಾಕಂ—ಶಿಶುವಿನಂತೆ
ತಿಳಿಯದ ಯಜಮಾನನನ್ನು | ಪ್ರಶಾಸ್ತಿ—ಶಿಕ್ಷಣದಿಂದ ತಿಳಿಯುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ | ದಿಶಃ—ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿ
ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು | ಪ್ರ (ಶಾಸ್ತಿ)—ವಿವರಿಸಿ ತೋರಿಸುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಅನೇಕರಿಂದ ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವ ಋತ್ವಿಕ್ಯಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದುದೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಆದ
ಧನವನ್ನು ಯಜ್ಞಕರ್ತನೂ ಹೊಂದಲಿ ಎಂದು ಅಶಿಸುತ್ತೀಯೆ. ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದ ಯಜಮಾನನು ದುರ್ಬಲ
ನಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಅವನ ಪಾಲಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವೆ ಎಂದು ತಿಳಿದವರು
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ನೀನು ಶಿಶುವಿನಂತೆ ತಿಳಿಯದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ನಿನ್ನ ಶಿಕ್ಷಣದಿಂದ
ತಿಳಿಯುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ. ಮತ್ತು ಅವನಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿ
ತೋರಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

Agni, you desire that excellent wealth which is required for the
priest ; you are called protector of the worshipper who ever needs protec-
tion ; you are all-wise, instructs the disciple and teaches the ignorant, the
four points of the horizon.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸ್ವಾರ್ಹಂ—ಸೈಹಣೀಯಂ | ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಕಾದ.

ರೇಕ್ಷಃ—ಧನಂ | ಮುಖ್ಯಂ ರೇಕ್ಷಃ ನೊದಲಾದ ಇವತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರೇಕ್ಷಶಬ್ದವು
ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರೇಕ್ಷಃ ಎಂದರೆ ಧನವು (ನಿ. ೩-೯).

ಅಧ್ರಸ್ಯ—ಧೈ ತೃಪ್ತಾ | ರಕ್ಷಣೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಅಶಕ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ.

ಪಿತಾ—ಪಾಲಕಃ | ಸಂರಕ್ಷಣು.

ಸಾಕಂ—ಶಿಶುಂ | ಶಿಶುವಿನಂತೆ ಏನೂ ತಿಳಿಯದವನನ್ನು.

ವಿದುಷ್ವರಃ—ಅತಿಶಯೇನ ವಿದ್ವಾನ್ | ಅತಿಶಯೇನಾಭಿಜ್ಞಃ | ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದವನು.

ದಿಶಃ—ಪೂರ್ವಾದಿಕ್ಕುಗಳು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿಕ್ಕುಗಳು ತಿಳಿಯದೇ ಹೋದದ್ದರಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆಂದು ವೇದದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

‘ಉರುಶಂಸಾಯ’—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಶಸ್ತುತೇ ಇತಿ ಶಂಸಃ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಂಸ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಘಂ ಇತ್ಯಾದುದರಿಂದ ‘ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉರು ಎಂಬ ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪದದೊಡನೆ ಸಮಾಸ ನಾದಾಗ ‘ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸ್ವಾರ್ಹಮ್—ಸ್ವೃಹಾಯಾ ಇದಂ ಸ್ವಾರ್ಹಂ ‘ತಸ್ಯೇದಮ್’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ‘ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ ‘ತದ್ವಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಸ್ವಾರ್ಹಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೇಕ್ಷಃ—ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ ಧಾತು ಇರಿತ್. ‘ರಿಚೇರ್ಧನೇ ಘಿಚ್ಚ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೩೮) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಸುನ್. ಅದಕ್ಕೆ ಘಿವೃದ್ಧಿ. ಚಕಾರದಿಂದ ನುಡಾಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸುನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ರೇಚ್ಚಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಚಿಚೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಕುತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ಕಕಾರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅಟಿ ಕು-’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದರೆ ರೇಕ್ಷಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ರಸ್ಯ—ಧ್ರೇ ತೃಪ್ತೌ, ಧಾತು, ಆಣ್ ಉಪಸರ್ಗ. ‘ಅದೇಚ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಕಂತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಿತ್ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವಾಗ ಆತ್ಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಂತವಾದಮೇಲೆ ‘ಅತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಧ್ರಾ+ಅ, ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧ್ರ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

ಶಾಸ್ತಿ—ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನೇ ‘ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಶಾಸ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಅನುದಾತ್ಮಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ‘ಧಾತೋಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಧ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಾಕಂ ಚ ಪ್ರಶಾಸ್ತಿ, ದಿಶಶ್ಚ ಪ್ರಶಾಸ್ತಿ ಎಂದು ಅನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ‘ಚಾದಿ ಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದುಷ್ಯರಃ—ವಿದ್ವಾಸ್ ಶಬ್ದ. ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ದ್ವಿವಚನವಿಭ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತರಪ್. 'ಅಯಸ್ಕ ಯಾದೀನಿ ಭಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ 'ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿದ್ವಾಸಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ವಿದುಸ್ವರ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀ ನಾಂ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವ ಆಗದಿದ್ದರೂ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿದುಷ್ಯರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತರಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ವಸುವಿನ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಯತದಕ್ಷಿಣಂ ನರಂ ವರ್ಮೇವ ಸ್ಯೂತಂ ಪರಿ

ಪಾಸಿ ವಿಶ್ವತಃ |

ಸ್ವಾದುಕ್ಷದ್ಮಾ ಯೋ ವಸತೌ ಸ್ಯೋನಕೃಜ್ಜೀವಯಾಜಂ ಯಜತೇ ಸೋಪಮಾ ದಿವಃ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ಪ್ರಯತಃ ದಕ್ಷಿಣಂ | ನರಂ | ವರ್ಮೇವ | ಸ್ಯೂತಂ | ಪರಿ |

ಪಾಸಿ | ವಿಶ್ವತಃ |

ಸ್ವಾದುಕ್ಷದ್ಮಾ | ಯಃ | ವಸತೌ | ಸ್ಯೋನಕೃತ್ | ಜೀವಯಾಜಂ | ಯಜತೇ |

ಸಃ | ಉಪಮಾ | ದಿವಃ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಪ್ರಯತದಕ್ಷಿಣಂ ಯೇನ ಯಜಮಾನೇನ ಋತ್ವಿಗ್ವ್ಯೋ ದಕ್ಷಿಣಾದತ್ತಾ ತಾದೃಶಂ
ನರಂ ಪುರುಷಂ ಯಜಮಾನಂ ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವತಃ ಪರಿ ಪಾಸಿ | ಸಮ್ಯಕ್ ಸಾಲಯಸಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ |
ಸ್ಯೂತಂ : ನಿಶ್ಚಿದ್ರತ್ನೇನ ಸೂಚೀಭಿಃ ಸಮ್ಯಕ್ ನಿಷ್ಪಾದಿತಂ ವರ್ಮೇವ | ಯಥಾ ಕವಚಂ ಯುದ್ಧೇ
ಸಾಲಯತಿ ತದ್ವತ್ | ಸ್ವಾದುಕ್ಷದ್ವಾ ಸ್ವಾದ್ವನ್ನೋ ವಸತೌ ನಿವಾಸಭೂತೇ ಸ್ವಗೃಹೇ ಸ್ಯೋನಕೃತ್
ಅತಿಥೀನಾಂ ಸುಖಕಾರೀ ಯೋ ಯಜಮಾನೋ ಜೀವಯಾಜಂ ಜೀವಯಜನಸಹಿತಂ ಯಜ್ಞಂ ಯದ್ವಾ
ಜೀವನಿಷ್ಪಾದ್ಯಂ ಯಜತೇ ಅನುತಿಷ್ಠತಿ ಸ ಯಜಮಾನೋ ದಿವಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯೋಪಮಾ ದೃಷ್ಟಾಂತೋ
ಭವತಿ | ಯಥಾ ಸ್ವರ್ಗೋಽನುಷ್ಠಾತ್ಯನ್ಸುಖಯತಿ ತಥಾ ತ್ವದುಪ್ಯುತ್ಸಿಗಾದೀನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಸ್ಯೂತಂ |
ಷಿವು ತಂತುಸಂತಾನೇ | ನಿಷ್ಕೇತಿ ಕ್ತಃ | ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷೇತಿರ್ಹಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಚ್ಚೋಃ ಶೂಡನುನಾಸಿಕೇ
ಚ | ಪಾ. ೬-೪-೧೯ | ಇತಿ ವಕಾರಸ್ಯೋಡಾದೇಶಃ | ಸ್ವಾದೂನ್ಮದತೀತಿ ಸ್ವಾದುಕ್ಷದ್ವಾ | ಕ್ಷದತಿರತ್ತಿ-
ಕರ್ಮಾ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ತು ವ್ಯತ್ಯಯೇನ | ಜೀವಯಾಜಂ | ಜೀವಾ ಋತ್ವಿಜ ಇಜ್ಯಂತೇ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಃ
ಪೂಜ್ಯಂತೇಽಚೇತ್ಯಧಿಕರಣೇ ಘೞ್ | ಕುತ್ವಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಜೀವೈಃ ಪಶುಭಿರ್ಯಾಜನಂ
ಜೀವಯಾಜಃ | ಯಾಜಯತೇರ್ಘೞ್ | ಕೇರನಿಟೀತಿ ಣಿಲೋಪಸ್ಯಾಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವಾ-
ಚ್ಚೆಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋರಿತಿ ಕುತ್ವಾಭಾವಃ | ಥಾಥಾದಿಸ್ವರೇಣೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಸೋಪಮಾ | ಸೋಽಚಿ ಲೋಪೇ ಚೇತ್ಪಾದಪೂರಣಮಿತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸೋಲೋಪಃ | ದಿವಃ |
ಊಡಿದಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ || ೩೪ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಪ್ರಯತದಕ್ಷಿಣಂ—(ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ)
ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು | ನರಂ—ಯಜಮಾನನನ್ನು | ವಿಶ್ವತಃ—ಸುತ್ತಲೂ | ಸ್ಯೂತಂ—(ಕೊಂಚವೂ ತೂತಿ
ಲ್ಲದೇ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಲಿದ | ವರ್ಮೇವ—(ಯುದ್ಧ) ಕವಚದಂತೆ | ಪರಿ ಪಾಸಿ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಣಮಾಡು
ತ್ತೀಯೆ | ಸ್ವಾದುಕ್ಷದ್ವಾ—ಮಧುರವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ | ವಸತೌ—(ತನ್ನ) ಗೃಹದಲ್ಲಿ | ಸ್ಯೋನ-
ಕೃತ್—(ಅತಿಥಿಗಳ ಸತ್ಕಾರದಿಂದ) ಸುಖಕಾರಿಯಾಗಿ | ಯಃ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ಜೀವಯಾಜಂ—
ಜೀವಯಜ್ಞವನ್ನು ಅಥವಾ ಜೀವಸಂಪಾದಕವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಯಜತೇ—ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೋ | ಸಃ—
ಆ ಯಜಮಾನನು | ದಿವಃ—ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ | ಉಪಮಾ—ಸದೃಶವಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ (ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ
ಹೋಗುತ್ತಾನೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಯಜಮಾನನನ್ನು ತೂತಿಲ್ಲದೇ
ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಲಿದ ಯುದ್ಧಕವಚವು ಯೋಧನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಪಾಡುತ್ತೀಯೆ. ಯಾವ ಯಜಮಾನನು

ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿಗಳಿಗೆ ಮಧುರವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವರನ್ನು ಸುಖಪಡಿಸಿ ಆ ಮೂಲಕ ಜೀವ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ಯಜಮಾನನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಸುಖದಾತನಾಗುತ್ತಾನೆ

English Translation.

Agni, you protect the man who gives presents to the priest on every side like well-stitched armour; the man who keeps good food in his dwellings and with them entertains his guest, and performs the animal sacrifice, approaches the heaven.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿರುವ ಅನಾಹಿತಾಗ್ನಿಯು ತಾನು ಮತ್ತೊಬ್ಬರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರೆ ಎಂದರೆ ಋತ್ವಿಜನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಇಮಾಮುಗ್ನೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ ಋತ್ವಿಜೋ ವ್ಯಣೀತ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಏವಮನಾಹಿ-ತಾಗ್ನಿಗೃಹ್ಯ ಇಮಾಮುಗ್ನೇ ಶರಣಂ ವೀಮ್ಯುಷೋ ನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು, (ಅ. ಗೃ. ೧-೨೩-೨೩).

ಪ್ರಯತದಕ್ಷಿಣಂ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ.

ವರ್ಮೇವ ಸ್ಯೂತಂ—ಜಿನ್ನಾ ೧ ಹೊಲಿದಿರುವ ಕವಚವು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶರೀರವನ್ನು ಹೇಗೆ ಕಾಪಾಡುವುದೋ ಅದರಂತೆ; ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಕವಚವನ್ನು (armour) ತೊಟ್ಟಿದ್ದರೆ ಶತ್ರುವಿನ ಬಾಣಗಳು ಶರೀರಕ್ಕೆ ತಾಕುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಕವಚವು ಶರೀರವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಕಾಪಾಡುವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸ್ವಾದುಪ್ತದ್ವಾ—ಸ್ವಾದು ಎಂದರೆ ಸಿಹಿಯಾದ, ರುಚಿಕರವಾದ, ಕ್ಷದ್ಮ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು (ನಿ. ೩-೯) ಅದುದರಿಂದ ಸಿಹಿಯಾದ ಅನ್ನವು ಅಥವಾ ಅಹಾರವು.

ಸ್ಯೋನಕೈತ್—ಸ್ಯೋನನೆಂದರೆ ಸುಖವು (ನಿ. ೩-೧೩) ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ.

ಜೀವಯಾಜಂ—ಜೀವಯಜನಸಹಿತಂ ಯಜ್ಞಂ | ಜೀವವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜ್ಞವನ್ನು—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಜೀವವುಳ್ಳ ಪಶುವನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಪಶುಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ಯೂತಮ್—ಷಿವು ತಂತುಸಂತಾನೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ನಿಷ್ಠಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಯಸ್ಯವಿಭಾಷಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಣ್ಣಿಷೇಧ. 'ಚ್ಛೋಃ ಶೂಡನುವಾಸಿಕೇ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ

ಊರ್ ಆದೇಶ. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಸಿ+ಊ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ಸ್ಕೂತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಸಿ—ಸಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾದುಕ್ಷದ್ವಾ—ಸ್ವಾದೂನ್ ಕ್ಷದತಿ ಇತಿ ಸ್ವಾದುಕ್ಷದ್ವಾ. ಕ್ಷದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾದುಕ್ಷದ್ವಾನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಸರ್ವನಾನುಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಹಲಜ್ಯಾದಿನಾಸುಲೋಪ. 'ನಲೋಪಃ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಸ್ವಾದುಕ್ಷದ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮನಿನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ 'ಇಷ್ಠಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷದ್ವಾನ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಕ ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ 'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ 'ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಜೀವಯಾಜಮ್—ಜೀವಾಃ ಋತ್ವಿಜಃ ಇಜ್ಯಂತೇ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಃ ಪೂಜ್ಯಂತೇ ಅತ್ರ ಇತಿ. ಜೀವಯಾಜಮ್. ಯಜ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾದುದರಿಂದ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. 'ಚೇಜೋಃ ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಕುತ್ವವು 'ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವಯಾಜ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಜೀವೈಃ ಪಶುಭಿಃ ಯಾಜನಂ ಜೀವಯಾಜಃ. ಯಜ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಘಂ 'ಣೇರನಿಟಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿ ಲೋಪ. 'ಅಚೇಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವಿಧಾನ ಬರುವುದರಿಂದ ಘಂನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಜಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚೇಜೋಃ ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಧಾಥ ಘಂಕ್ತಾಜ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಂಕತವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೋಪಮಾಸಃ—ಸಃ ಉಪಮಾ ಎಂದು ಛೇದ. 'ಸೋಽಚಿಲೋಪೇ ಚೇತ್ ಸಾದಪೂರಣಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾದಪೂರಣವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ತಚ್ಛಬ್ದದ ಸುನಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಗುಣ ಬಂದು ಸೋಪಮಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಿವಃ—'ಊಡಿದಂಪದಾದಿ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇ॒ಮಾ॒ಮು॒ಗ್ನೇ ಶ॒ರಣಿಂ॑ ಮಿ॒ಮೃ॒ಷೋ ನ ಇ॒ಮಮ॑ಧ್ವಾ॒ನಂ
ಯಮ॑ಗಾ॒ನು ದೂ॒ರಾತ್ |

ಆ॒ಪಿಃ ಪಿ॒ತಾ ಪ್ರ॑ಮ॒ತಿಃ ಸೋ॒ಮ್ಯಾ॒ನಾಂ ಭೃ॑ಮಿ॒ರಸ್ಯೃ॒ಷಿ॒ಕೃ॒-
ನ್ಮ॒ರ್ತ್ಯಾ॒ನಾಂ || ೧೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇ॒ಮಾಂ | ಅ॒ಗ್ನೇ | ಶ॒ರಣಿಂ॑ | ಮಿ॒ಮೃ॒ಷಃ | ನಃ | ಇ॒ಮಂ | ಅ॒ಧ್ವಾ॒ನಂ | ಯಂ |
ಅ॒ಗಾ॒ನು | ದೂ॒ರಾತ್ |

ಆ॒ಪಿಃ | ಪಿ॒ತಾ | ಪ್ರ॑ಮ॒ತಿಃ | ಸೋ॒ಮ್ಯಾ॒ನಾಂ | ಭೃ॑ಮಿಃ | ಅ॒ಸಿ | ಯು॒ಷ್ಠಿ॒ಕೃ॒ತಃ |
ಮ॒ರ್ತ್ಯಾ॒ನಾಂ || ೧೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಮಾಮುಗ್ನ ಇತ್ಯನಯಾನಾಹಿತಾಗ್ನಿರಾರ್ತ್ವಿಜ್ಯಂ ಕೃತ್ವಾ ಸ್ವಾಗ್ನವಾಹುತಿಂ ಜುಹುಯಾತ್ |
ಋತ್ವಿಜೋ ವೃಣೇತ ಇತಿ ಖಂಡ ಏವಮನಾಹಿತಾಗ್ನಿಗೃಹ್ಯ ಇಮಾಮುಗ್ನೇ ಶರಣಿಂ ಮಿಮೃಷೋ ನಃ |
ಅ. ಗೃ. ೧-೨೩-೨೩ | ಇತಿ ಸೂಕ್ರಿತಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಸೋಮಸ್ಮತ್ಸಂಬಂಧಿನೀಮಿಮಾಮಿದಾನೀಂ ಸಂಪಾದಿತಾಂ ಶರಣಿಂ ಹಿಂಸಾಂ
ವ್ರತಲೋಪರೂಪಾಂ ಮಿಮೃಷಃ | ಪ್ಲವಸ್ವ | ತಥಾ ತ್ವದೀಯಸೇನಾಮಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿರೂಪಾಂ ಪರಿ-
ತ್ಯಜ್ಯ ದೂರಾದ್ಧೂರದೇಶಂ ಯಮಿಮಮಧ್ವಾನಮಗಾನು ವಯಂ ಗತವಂತಃ | ತಮಸಿ ಪ್ಲವಸ್ವೇತಿ
ಶೇಷಃ | ಸೋಮ್ಯಾನಾಂ ಸೋಮಾರ್ಹಾಣಾಮನುಷ್ಠಾತ್ಮ್ಯಾಣಾಂ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ ತ್ವಮಾಪ್ಯಾದಿಗುಣಯು-
ಕ್ತೋಽಸಿ | ಆಪಿಃ ಪ್ರಾಪಣೀಯಃ ಪಿತಾ ಪಾಲಕಃ ಪ್ರಮತಿಃ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಮನನಯುಕ್ತೋ ಭೃಮಿಭಾಕ್ರ-

ಮುಕಃ | ಕರ್ಮನಿರ್ವಾಹಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಋಷಿಕೃತ್ ದರ್ಶನಕಾರೀ | ಅನುಜಿಘೃಷ್ಠಯಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋ
ಭವಸೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಶರಣಂ | ಶ್ವ ಹಿಂಸಾಯಾಮಿತ್ಯಸ್ಮಾದಾಣಾದಿಕೋನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಮಿಾಮೃಷಃ |
ಮೃಷ ತಿತಿಕ್ಷಾಯಾಂ | ಅಸ್ಮಾಣಾ ಚಜ್ಜಿ ಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನಿತ್ಯಂ ಭಂದಸಿ | ಪಾ. ೭-೪-೮ | ಇತ್ಯುಪಧ-
ಕಾರಸ್ಯ ಋಕಾರಾದೇಶಃ | ಚಲೋಪದ್ವಿಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷೋರದತ್ವಸನ್ನದ್ಭಾವೇತ್ವದೀರ್ಘತ್ವಾನಿ |
ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ಅಗಾಮ | ಇಣ್ ಗತ | ಇಣೋ ಗಾ ಲುಜಿ | ಪಾ ೨-೪-೪೫ | ಇತಿ
ಗಾದೇಶಃ | ಗಾತಿಶ್ಛೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ | ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಭೃಮಿಃ | ಭ್ರಮು ಅನವಸ್ಥಾನೇ |
ಭ್ರಮೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ | ಉ. ೪-೧೨೦ | ಇತೀನ್ದ್ರತ್ಯಯಃ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ |
ಇಗುಪಧಾತ್ವದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇಃ ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇಃ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ (ನಮ್ಮಿಂದ ಸಂಭವಿಸಿದ) | ಇಮಾಂ ಶರಣಂ—(ವ್ರತಾದಿ
ಲೋಪಗಳಿಂದಾದ) ಈ ತೊಂದರೆಯನ್ನು | ಮಿಾಮೃಷಃ—ಕ್ಷಮಿಸು (ಹಾಗೆಯೇ) | ದೂರಾತ್—(ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾದಿ
ಗಳನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ) ದೂರವಾದ | ಯಂ ಇಮಂ ಅಧ್ವಾನಂ—ಯಾವ ಈ ಅಸನ್ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕುರಿತು |
ಅಗಾಮ—ಬಂದಿರುವವೋ (ಅದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸು) | ಸೋಮ್ಯಾನಾಂ—ಸೋಮರಸಾರ್ಪಣೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನ
ಮಾಡುವ | ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ—ಮಾನವರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ | ಆಪಿ—ಆಪ್ಯನಾಗಿಯೂ | ಪಿತಾ—ಪಾಲಕ
ನಾಗಿಯೂ | ಪ್ರಮತಿಃ—ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ | ಭ್ರಮಿಃ—ಕರ್ಮನಿರ್ವಾಹಕನಾಗಿಯೂ
ಋಷಿಕೃತ್—ದರ್ಶನವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿಯೂ | ಅಸಿ—ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ವ್ರತಲೋಪಗಳಿಂದ ನಿನಗೆ ಸಂಭವಿಸಿದ ಈ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸು. ಹಾಗೆಯೇ
ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಬಹಳ ದೂರವಾದ ಈ ಅಸನ್ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ಕ್ಷಮಿಸು |
ನೀನು ಸೋಮರಸಾರ್ಪಣೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವವರಿಗೆ ಆಪ್ಯನಾಗಿಯೂ, ಪಾಲಕನಾಗಿಯೂ, ಅನುಗ್ರಹ
ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಕರ್ಮನಿರ್ವಾಹಕನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮಾನವರಿಗೆ ದರ್ಶನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನಾಗಿಯೂ
ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation.

Agni, forgive us our negligence, this path in which we have gone
astray ; you will be sought as the protector and encourager of those who
offer suitable libations ; you are the conductor of the sacrifice and make
yourself visible to all men.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶರಣಿಂ—ಶೃ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾಡಿರಬಹುದಾದ ಲೋಪ ದೋಷಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು.

ಮೀಮೃಷಃ—ಮೃಷ ತಿತಿಕ್ಷಾಯಾಂ | ಕ್ಷಮಿಸು.

ಇಮಂ ಅಧ್ವಾನಂ ಯಂ ಅಗಾಮ ದೂರಾತ್—ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ಉಕ್ತವಿಧಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸೆಂದರ್ಥವು.

ಆಪಿಃ ಪಿತಾ—ಪ್ರಾಪಣೀಯ ಸಾಲಕಃ | ನಿನ್ನನ್ನು ಸಾಲಕನೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ನಿನ್ನನ್ನೇ ಹೊಂದಿರುವೆವು ಎಂದರೆ ನೀನೇ ರಕ್ಷಕನೆಂದು ನಿನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದಿರುವೆವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸೋಮ್ಯಾನಾಂ—ಸೋಮಾರ್ಹಾಣಾಂ ಅನುಷ್ಠಾತ್ಮಕಾಂ | ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಮುಕ್ತಿಗಾದಿಜನರ.

ಭೃಮಿಃ—ಭ್ರಮು ಅನವಸ್ಥಾನೇ ಭ್ರಾಮಕಃ | ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕನು.

ಋಷಿ ಕೃತ್—ದರ್ಶನಕೃತ್ ಸಮ್ಯಕ್ ಜ್ಞಾನಕರಶ್ಚ | ದರ್ಶನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗುವವನು ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನಪ್ರದನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶರಣಿಮ್—ಶೃ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಅನಿಪರ ದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. 'ಅಟಿ ಕು ಸ್ವಾಜ್-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಶರಣಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೀಮೃಷಃ—ಮೃಷ ತಿತಿಕ್ಷಾಯಾಂ ಧಾತು. ಹೇತುವ್ಯಾಸಾರ ತೋರುವಾಗ ಣಿಚ್. ಅದಕ್ಕೆ 'ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞಾ. ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲುಜ್ ಬಂದುದರಿಂದ 'ಣಿಶ್ರಿದುಸ್ತುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಿಜ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಜಾದೇಶ. ಮೈ+ಷ್+ಇ+ಅ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ನಿತ್ಯಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಋಕಾರ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. 'ಣೇರನಿಟಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಲೋಪ. 'ಚಿಜ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿ ಶೇಷವು ಬಂದಮೇಲೆ 'ಉರತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ವ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸನ್ನಲ್ಲಘುನಿ ಚಿಜ್ ಪರೇನ-ಗ್ಲೋಪೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವ. 'ಸನ್ಯತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವ ಇರುವುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಮೀಮೃಷಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜಿತಿಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಗಾಮ—ಇನ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲುಜಿನಲ್ಲಿ ‘ಇಣೋಗಾಲುಜು’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗಾ ಆದೇಶ. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂಜುತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚ್ಚಿಲುಜು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚ್ಚೇಃಸಿಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ‘ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಸಾ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಗಾಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಡುದಾತ್ತವೆಂದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭೃಮಿಃ—ಭೃಮು ಅನವಸ್ಥಾನೇ ಧಾತು. ಭೃಮೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚೆ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಋಕಾರರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚೆ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಭೃಮಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಇಗುಸಧಾತ್ ಕಿತ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಲಘೂಸಧಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮನುಷ್ವದಗ್ನೇ ಅಜ್ಞರಸ್ವದಜ್ಞರೋ ಯಯಾತಿವತ್ಸದನೇ

ಪೂರ್ವವಚ್ಛಚೇ |

ಅಚ್ಛ ಯಾಹ್ಯಾ ನಹಾ ದೈವ್ಯಂ ಜನಮಾ ಸಾದಯ ಬರ್ಹಿಷಿ

ಯಕ್ತಿ ಚ ಪ್ರಿಯಂ || ೧೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮನುಷ್ವತ್ | ಅಗ್ನೇ | ಅಜ್ಞರಸ್ವತ್ | ಅಜ್ಞರಃ | ಯಯಾತಿ ವತ್ | ಸದನೇ |

ಪೂರ್ವ ವತ್ | ಶುಚೇ |

ಅಚ್ಛ | ಯಾಹಿ | ಆ | ನಹ | ದೈವ್ಯಂ | ಜನಂ | ಆ | ಸಾದಯ | ಬರ್ಹಿಷಿ |

ಯಕ್ತಿ | ಚ | ಪ್ರಿಯಂ || ೧೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶುಚೇ ಶುದ್ಧಿಯುಕ್ತಾಂಗಿರೋಽಂಗನಶೀಲ ಹವಿರಾದಾನಾಯ ತತ್ರ ತತ್ರ ಗಮನಶೀಲಾಗ್ನೇ
ಅಚ್ಛಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸದನೇ ದೇವಯಜನದೇಶೇ ಯಾಹಿ | ಗಚ್ಛ | ತತ್ರ ಚಿತ್ವಾರೋ ದೃಷ್ಟಾಂತಾಃ |
ಮನುಷ್ಯತ್ ಯಥಾ ಮನುರನುಷ್ಠಾನದೇಶೇ ಗಚ್ಛತಿ | ಅಂಗಿರಸ್ವತ್ ಯಥಾ ಚಾಂಗಿರಾ ಗಚ್ಛತಿ |
ಯಯಾತಿವತ್ ಯಥಾ ಯಯಾತಿನಾಮ ರಾಜಾ ಗಚ್ಛತಿ | ಪೂರ್ವವತ್ ಅನ್ಯೇ ಚ ಪೂರ್ವಪುರುಷಾ
ಯಥಾ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಯಥಾ ಮನ್ವಾದಯೋ ಯಜ್ಞೇ ಗಚ್ಛಂತಿ ತದ್ವತ್ | ಅಥವಾ ಮನ್ವಾದಿನಾಂ ಯಜ್ಞೇ
ಯಥಾ ತ್ವಂ ಗಚ್ಛಸಿ ತದ್ವತ್ | ಗತ್ವಾ ಚ ದೈವ್ಯಂ ದೇವತಾಸಮೂಹರೂಪಂ ಜನಮಾ ವಹ | ಅಸ್ಮಿನ್ಮ-
ರ್ಮಣ್ಯಾನಯ | ಅನೀಯ ಚ ಬರ್ಹಿಷ್ಯಾಪ್ತೀರ್ಣೇ ದರ್ಭೇ ಆ ಸಾದಯ | ತಾನ್ನೇನಾನುಪವೇಶಯ |
ಉಪವೇಶ್ಯ ಚ ಪ್ರಿಯಮಭೀಷ್ಟಂ ಹವಿರ್ಯಕ್ಷಿ ಚ | ದೇಹಿ || ಮನುಷ್ಯತ್ | ತೇನ ತುಲ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರಥ-
ಮಾರ್ಥೇ ನಾ ತತ್ರ ತಸ್ಯೇನೇತಿ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ನಾ ವತಿಃ | ಪಾ. ೫-೧-೧೧೫-೧೧೬ | ಅಯಸ್ತಯಾದಿತ್ವೇನ
ಭಿತ್ವಾದ್ರಿತ್ವಾದ್ಯಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಏವಮಂಗಿರಸ್ವದಿತ್ಯಾದಿಷು | ವಹ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜ ಇತಿ
ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ಯಕ್ಷಿ | ಲೋಟಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಛೇತಿ
ಹೇರಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಷತ್ಸ ಕತ್ವೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶುಚೇ—ಶುದ್ಧನೂ | ಅಂಗಿರಃ—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು) ನಾನಾಕಡೆ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ ಆದ |
ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಚ್ಛ—(ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಸದನೇ—ದೇವಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ |
ಮನುಷ್ಯತ್—ಮನುವಿನಂತೆಯೂ | ಅಂಗಿರಸ್ವತ್—ಅಂಗಿರಸ್ಸಿನಂತೆಯೂ | ಯಯಾತಿವತ್—
ಯಯಾತಿಯಂತೆಯೂ | ಪೂರ್ವವತ್—ಇತರ ಪೂರ್ವಪುರುಷರಂತೆಯೂ ಅಥವಾ ನೀನು ಮನ್ವಾದಿಗಳ ಯಜ್ಞ
ಭೂಮಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಹೋದಂತೆ | ಯಾಹಿ—ಹೋಗಿಸೇರು | ದೈವ್ಯಂ—ದೇವತಾಸಮೂಹರೂಪವಾದ |
ಜನಂ—ಜನವನ್ನು | ಆ ವಹ—ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | ಬರ್ಹಿಷಿ—ಹರಡಿರುವ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ |
ಆ ಸಾದಯ—(ಅವರನ್ನು) ಕುಳ್ಳಿರಿಸು | ಪ್ರಿಯಂ—(ಅವರಿಗೆ) ಇಷ್ಟವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಯಕ್ಷಿ ಚ—ಅರ್ಪಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶುದ್ಧನೂ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ನಾನಾಕಡೆ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ
ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಈ ದೇವಯಜನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಮನುವಿನಂತೆಯೂ, ಅಂಗಿರಸ್ಸಿನಂತೆಯೂ, ಯಯಾತಿಯಂತೆಯೂ
ಮತ್ತು ಇತರ ಪೂರ್ವಪುರುಷರಂತೆಯೂ ಹೋಗಿಸೇರು. ದೇವತಾಸಮೂಹರನ್ನು ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.
ಅವರನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದರ್ಭಾಸನಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸು. ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸು.

ಅಥವಾ

ಎಲೈ ಶುದ್ಧನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಮನು, ಅಂಗಿರಾಖುಷಿ, ಯಯಾತಿ ಮತ್ತು
ಇತರ ಪೂರ್ವಜರು ಇವರುಗಳ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬಾ. ಬಂದು ದೇವತೆ

ಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ಬರ್ಹಸ್ಪತರಣವೆಂಬ ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸು.

English Translation.

Pure Agni, in the same way as you went to the sacrifices of Manu, Angiras, Yayati and other ancestors to receive the oblations, you bring hither the divine personages, seat them on the sacred grass and offer them sacrificial oblation.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಯಯಾತಿವತ್—ಯಯಾತಿ ಎಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ರಾಜನು. ಇವನ ಹೆಸರು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ,

ಯಯಾತೇರ್ಯೇ ನಹುಷ್ಯಸ್ಯ ಬರ್ಹಿಷಿ ದೇನಾ ಆಸತೇ ತೇ ಅಧಿ ಬ್ರುವಂತು ನಃ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೩-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಬೇರಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಮೇಲಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಯಾತಿಯು ನಹುಷನ ಅಥವಾ ನಹುಷ ಜನಾಂಗದ ಸಂಬಂಧಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ರಾಜನು ನಹುಷ ಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ರಾಜನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಈ ರಾಜನು ನಹುಷನ ವಂಶಸ್ಥನಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನಹುಷ, ಯಯಾತಿ ಎಂಬ ರಾಜರಿಗೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಈ ಹೆಸರಿನ ರಾಜರಿಗೂ ಯಾವ ಸಂಬಂಧವೂ ಇಲ್ಲ.

ದೈವ್ಯಂ ಜನಂ—ದೇವತಾಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಜನರನ್ನು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಮನುಷ್ಯತ್—‘ತೇನತುಲ್ಯಂ ಕ್ರಿಯಾಚೇತ್ ವತಿಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೫) ಅವನಿಂದ ಸಮಾನವಾದ ಕ್ರಿಯೆ ಉಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತದಮೇಲೆ ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಲೇ ಅಥವಾ ‘ತತ್ರ ತಸ್ಯೇವ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದಾಗಲೇ ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಯಸ್ತಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅಯಸ್ತಯಾದೀನಿ ಛಂದಸಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯೋಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದರೆ ಮನುಷ್ಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ವಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಂಗಿರಸ್ವತ್, ಯಯಾತಿವತ್, ಪೂರ್ವವತ್, ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಥಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾಗಲೇ, ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯಾಗಲೇ ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ.

ವಹ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟಾ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. 'ಕರ್ತೃರಿ ಶಸ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ ವಿಕರಣ. 'ಅತೋಹೇಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಲುಕ್. ವಹ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಕ್ತಿ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾ ಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟಾ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. 'ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಯಜ್+ಸಿ, ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವೃತ್ತ್ಯಭ್ರಷ್ಟ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಷಢೋಃ ತಃ ಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ 'ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಯಜ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏತೇನಾಗ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಾವೃಧಸ್ತ ಶಕ್ತೀ ವಾ ಯತ್ತೇಚಕೃಮಾ
ವಿದಾ ವಾ |

ಉತ ಪ್ರ ನೇಷ್ಯಭಿ ವಸ್ಯೋ ಅಸ್ಮಾನ್ಮಂ ನಃ ಸೃಜಸುಮತ್ಯಾ
ವಾಜವತ್ಯಾ || ೧೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಏತೇನ | ಅಗ್ನೇ | ಬ್ರಹ್ಮಣಾ | ವಾವೃಧಸ್ತ | ಶಕ್ತೀ | ವಾ | ಯತ್ | ತೇ |
ಚಕೃಮ | ವಿದಾ | ವಾ |

ಉತ | ಪ್ರ | ನೇಷಿ | ಅಭಿ | ವಸ್ಯಃ | ಅಸ್ಮಾನ್ | ಸಮ | ನಃ | ಸೃಜ |

ಸುಮತ್ಯಾ | ವಾಜವತ್ಯಾ || ೧೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಾಗ್ನಿ ಚಯನೇ ಕೃತಾವುಖಾಸಂಭರಣೇಯಾಯಾಮಿಷ್ಟಾವಗ್ನೇರ್ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯತಃ ಪುರೋನು-
ವಾಕ್ಯೈತೇನಾಗ್ನಿ ಇತ್ಯೇಷಾ | ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾಭ್ಯಾಮಿಷ್ಟೇತಿ ಖಂಡ ಏತೇನಾಗ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ
ವಾವೃದಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ತೇ ಜಾತವೇದೋ ನಮಶ್ಚ | ಅ. ೪-೧ | ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಏತೇನಾಸ್ಮತ್ಪ್ರಯುಕ್ತೇನ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಮಂತ್ರೇಣ ವವೃದಸ್ಯ | ಅಭಿವೃದ್ಧೋ ಭವ |
ಶಕ್ತೀ ವಾ ವಿದಾ ವಾ ಅಸ್ಮದೀಯಶಕ್ತ್ಯಾ ಚಾಸ್ಮದೀಯಜ್ಞಾನೇನ ಚ ತೇ ತವ ಯತ್ಸೋತ್ರಂ ಚಕೃಮು
ವಯಂ ಕೃತವಂತಃ | ಏತೇನ ಬ್ರಹ್ಮಣೇತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ | ಉತಾಪಿ ಚಾಸ್ಮಾನನುಷ್ಠಾತ್ವನ್ ವಸ್ಯೋ
ವಸುಮತ್ತರತ್ವಲಕ್ಷಣಂ ಶ್ರೇಯಃ ಪ್ರಣೇಷಿ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಪ್ರಾಪಯ | ನೋಽಸ್ಮಾನ್ನಾಜವತ್ಯಾ ಪ್ರಭೂ-
ತಾನ್ನಯುಕ್ತಯಾ ಸುಮತ್ಯಾನುಷ್ಠಾನವಿಷಯಯಾ ಶೋಭನಬುದ್ಧ್ಯಾ ಸಂ ಸೃಜ | ಸಂಯೋಜಯ ||
ವವೃದಸ್ಯ | ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ | ಲೇಟ್ಕಡಾಗಮಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ದ್ವಿಭಾವಕಲಾದಿ-
ಶೇಷೋರದತ್ತಾನಿ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಶ್ವಾಂದಸಃ | ಶಕ್ತೀ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ
ತೃತೀಯಾಯಾಃ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಕ್ರಿನೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿದಾ | ಸಾವೇಕಾಚಿ
ಇತಿ ತೃತೀಯಾಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ನೇಷಿ | ಣೇರ್ಷ್ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ |
ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸ ಇತಿ ಣಿತ್ವಂ | ಸುಮತ್ಯಾ | ಮನ್ ಕ್ರಿನ್ನಿತ್ಯಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ
ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಸಂಚಿತಂ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೭-೭ | ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ವಾರ್ವಾದಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ || ೩೫ ||

|| ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಶಕ್ತೀ ವಾ—(ನಮ್ಮ) ಶಕ್ತಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆಯಾಗಲಿ | ವಿದಾ ವಾ—ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ
ತಕ್ಕಂತೆಯಾಗಲಿ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಯತ್—ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಚಕೃಮು—ಮಾಡುತ್ತೇವೆಯೋ |
ಏತೇನ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ—(ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ) ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ | ವವೃದಸ್ಯ—ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದು |
ಉತ—ಮತ್ತು | ಅಸ್ಮಾ—(ಅನುಷ್ಠಾತೃಗಳಾದ) ನಮ್ಮನ್ನು | ವಸ್ಯಃ—ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿನೋಡನೆ | ಪ್ರಣೇಷಿ—
ಜಿನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಸು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ವಾಜವತ್ಯಾ—(ಪ್ರಭೂತವಾದ) ಅನ್ನದೊಂದಿಗೂ | ಸುಮತ್ಯಾ—
(ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವಿಷಯವಾದ) ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯೊಂದಿಗೂ | ಸಂಸೃಜ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆಯೂ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆಯೂ ಯಾವ ನಿನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರ
ವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇವೆಯೋ, ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಆ ಮಂತ್ರದಿಂದ ನೀನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದು.
ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಮಾಡುವ ನಮಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸು. ನಮಗೆ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ
ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸದ್ಬುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಕೊಡು.

English Translation.

Agni, allow yourself to be pleased with this hymn, which we have composed according to our ability, according to our knowledge ; therefore lead us towards the highest good and endow us with right understanding together with abundant food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿ ಚಯನದ ಉಖಾಸಂಭರಣವೆಂಬ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯತನಾಮಧೇಯಾಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಋಕ್ಮನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾಭ್ಯಾಮಿಷ್ಠ್ವಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಏತೇನಾಗ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಾವೃಧಸ್ವ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧೮) ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ತೇ ಜಾತನೇದೋ ನಮಶ್ಚ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪-೭). ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತ ವಾಗಿರುವುದು.

ಬ್ರಹ್ಮಣಾ—ಸ್ತೋತ್ರೇಣ | ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ.

ವಾವೃಧಸ್ವ—ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ | ಅಭಿವೃದ್ಧೋ ಭವ | ಪ್ರೀತನಾಗು, ತೃಪ್ತನಾಗು.

ಶಕ್ತೀ ವಿದಾ—ನಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯಿರುವಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ, ನಮ್ಮ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಇರುವಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ.

ಸಂ ನಃ ಸೃಜ ಸುಮತ್ಯಾ ವಾಜವತ್ಯಾ—ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳಿಂದಲೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಸೇರಿಸು ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಾವೃಧಸ್ವ—ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಧಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲೇಟೋಡಾಟ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ಲು ವಿಕರಣ. 'ಶ್ಲಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ವೃ ಎಂದು ಉಳಿದಿರುವಾಗ 'ಉರತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಪುನಃ ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ರೇಫನಿವೃತ್ತಿ. ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಸಿನ ಸೇಕಾರಾದೇಶಕ್ಕೆ ವತ್ವ. ವಾವೃಧಸ್ವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾಸಾಠದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಕ್ತೀ—ಶಕ್ತಿ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನವಿರುವಾಗ 'ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಕ್ತ್ಯ ಶಕ್ತಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಶಕ್ತಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ತಿನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದಾ—ವಿದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿದಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಾವೇ ಕಾಚಸ್ತೃತೀಯೋದಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚ್ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

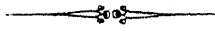
ನೇಷಿ--ಣೇಇ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಟ್. ಸಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಧಾತ್ವಾದಿಯ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪತ್ವ ನೇಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರ+ನೇಷಿ, ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸೇಽಪಿಣೋಪದೇಶಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಣೇಷಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಮತ್ಯಾ—ಶೋಭನಾ ಚಾಸೌ ಮತಿಶ್ಚ ಸುಮತಿಃ ತಯಾ. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು ಎಂದು 'ಮನ್ ಕ್ವಿನ್-' ಎಂಬುದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೭) ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. 'ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೮ ||

ಮೂವತ್ತೊಂದನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣೇತಿ ಸಂಚಿದಶರ್ಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಆಂಗಿರಸೋ ಹಿರಣ್ಯ-
ಸ್ತೂಪ ಋಷಿಃ | ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಃ | ಇಂದ್ರೋ ದೇವತಾ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪಂಚೋನೇತ್ಯನುಕ್ರಮಣಿಕಾ |
ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೇ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣೇತಿ ನಿವಿಧ್ವಾ-
ನೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಖಂಡ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣೇತ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನೈಂದ್ರೀಂ ನಿವಿದಂ
ದಧ್ಯಾತ್ | ಅ. ೫-೧೫ | ಇತಿ || ವಿಷುವತ್ಯಪಿ ತಸ್ಮಿನ್ ಶಸ್ತ್ರ ಏತದ್ವಿನಿಯುಕ್ತಂ | ವಿಷುವಾನ್ವಿನಾ ಕೀರ್ತ್ಯ
ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣೇತ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನೈಂದ್ರೀಂ ನಿವಿದಂ ಶಸ್ತ್ರಾ | ಅ. ೮-೬ |
ಇತಿ || ಮಹಾವ್ರತೇ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯೇಽಸ್ಯೇತದೇವ ವಿನಿಯುಕ್ತಂ | ರಾಥಂತರೋ ದಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷ ಇತಿ ಖಂಡೇ
ಚತಸ್ರಃ ಸತೀಃ ಷಡ್ ಬೃಹತೀಃ ಕರೋತೀಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋಚಂ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೫-೨-೨ |
ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಎಂಬುವುದು ಏಳನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಋಕ್ಗಳುಳ್ಳವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪ ಅಂಗಿರಸಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು. ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪಂಚೋನಾ ಎಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಟೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ನಿವಿಧಾನೀಯ ಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ನಿಷ್ಟೇವಲ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣೀತ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನೈಂದ್ರೀಂ ನಿವಿದಂ ಪಠ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಆ. ೫-೧೫) ವಿಷುವತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವಿಷ್ಣುವಾನ್ದಿವಾ ಕೀರ್ತ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣೀತ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನೈಂದ್ರೀಂ ನಿವಿದಂ ಶಸ್ತ್ರಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೮-೬) ಮಹಾವ್ರತದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಷ್ಟೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಐತರೇಯ ಆರಣ್ಯಕದ ರಾಘಂತರೋ ದಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷಃ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಚತಸ್ರಃ ಸತೀಃ ಪಞ್ಚಹತೀಃ ಕರೋತೀಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋಚಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ವಿವರಿಸುವುದು (ಐ. ಆ. ೫-೨-೨).

ಸೂಕ್ತ—೩೨

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨ || ಸೂಕ್ತ—೩೨ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೩೬, ೩೭, ೩೮ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೫ ||

|| ಋಷಿಃ—ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪ ಅಂಗಿರಸಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ||

|| ಭಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋಚಂ ಯಾನಿ ಚಕಾರ
ಪ್ರಥಮಾನಿ ವಜ್ರೀ |

ಅಹನ್ನಹಿಮನ್ತಪಸ್ತತರ್ಧ ಪ್ರ ವಕ್ಷಣಾ ಅಭಿನತ್ಪರ್ವತಾನಾಂ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇ॒ನ್ದ್ರ॑ಸ್ಯ | ನು | ವೀ॒ರ್ಯಾ॑ಣಿ | ಪ್ರ | ವೋ॒ಚಂ | ಯಾ॑ನಿ | ಚ॒ಕಾರ॑ |

ಪ್ರ॒ಥ॒ಮಾ॑ನಿ | ವ॒ಜ್ರೀ |

ಅ॒ಹನ್ | ಅ॒ಹಿಂ | ಅ॒ನು | ಅ॒ಪಃ | ತ॒ತ॒ರ್ಧ | ಪ್ರ | ವ॒ಕ್ಷ॒ಣಾಃ | ಅ॒ಭಿ॒ನ॒ತ್ |

ಪ॒ರ್ವ॑ತಾನಾಂ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಜ್ರೀ ವಜ್ರಯುಕ್ತ ಇಂದ್ರಃ ಪ್ರಥಮಾನಿ ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧಾನಿ ಮುಖ್ಯಾನಿ ನಾ ಯಾನಿ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪರಾಕ್ರಮಯುಕ್ತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಚಕಾರ ತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ತಾನಿ ವೀರ್ಯಾಣಿ ನು ಕ್ಷಿಸ್ತಂ ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ | ಕಾನಿ ವೀರ್ಯಾಣೀತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಅಹಿಂ ಮೇಘಮಹನ್ | ಹತವಾನ್ | ತದೇತದೇಕಂ ವೀರ್ಯಂ | ಅನು ಸಶ್ವಾದಪೋ ಜಲಾನಿ ತತರ್ಧ | ಹಿಂಸಿತವಾನ್ | ಭೂಮೌ ಪಾತಿತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಇದಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ವೀರ್ಯಂ | ಪರ್ವತಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೀರ್ವಕ್ಷಣಾಃ ಪ್ರವಹಣಶೀಲಾ ನದೀಃ ಪ್ರಾಭಿನತ್ | ಭಿನ್ನನಾನ್ | ಕೂಲದ್ವಯಕರ್ಷಣೇನ ಪ್ರವಾಹಿತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಇದಂ ತೃತೀಯಂ ವೀರ್ಯಂ | ಏವಮುತ್ತರತ್ತಾಪಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ || ವೀರ್ಯಾಣಿ | ಶೂರ ವೀರ ನಿಕ್ರಾಂತೌ | ಣ್ಯಂತಾದಚೋ ಯದಿತಿ ಯತ್ | ಣೀರನಿಟೀತಿ ಣಿಲೋಪಃ | ತಿತ್ಸುರಿತಮಿತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ಆದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ ಹಿ ಸುಶಬ್ದೇನ ಬಹುವ್ರೀಹಾವಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯನೇನೈವೋತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಸ್ಯ ಸಿದ್ಧತ್ವಾದ್ವೀರವೀರ್ಯೌ ಚೇತಿ ಪುನಸ್ತದ್ವಿಧಾನಮನರ್ಥಕಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಅತೋಽವಗಮ್ಯತೇ ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ವೀರಶಬ್ದೇ ನ ಪ್ರವರ್ತತ ಇತಿ | ಅತಃ ಪರಿಶೇಷಾತ್ತಿತ್ಸುರಿತಮಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಸ್ವರಿತತ್ವಮೇವ | ವೋಚಂ | ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಜೌತಿ ಚ್ಲೇರಜಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಚಕಾರ | ಣಿಲಿ ಲಿತ್ಸುರೇಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೋರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಅಹನ್ | ಲಜಾತಶ್ಚೇತೀಕಾರಲೋಪೇ ಹಲ್ವಾಙ್ಬು ಇತಿ ತಕಾರಲೋಪಃ | ಅಹಿಂ | ಆಜ್ಞಾರ್ವಾಧ್ವಂತೇರಾಜೌ ಶ್ರಿಹನಿಭ್ಯಾಂ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ | ಉ. ೪-೧೩೭ | ಇತೀಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆಜೋ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ ಚ | ಚಶಬ್ದೇನ ನೇಞೋ ಡಿತ್ ಸಮಾನೇ ಖ್ಯಶ್ಚೋದಾತ್ತ ಇತಿ ಡಿತ್ವಂ ಪೂರ್ವಪದೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಚಾನುಕ್ಯಸ್ಯತೇ | ತತಸ್ವಿಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತತರ್ಧ | ಉತ್ಪದಿರ್ ಹಿಂಸಾನಾದರಯೋಃ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ವಕ್ಷಣಾಃ | ವಕ್ಷ ರೋಷೇ | ಕ್ರುಧಮಂಡಾರ್ಥೇಭ್ಯಶ್ಚ | ಸಾ. ೩-೨-೧೫೧ | ಇತಿ ಯುಚ್ | ಚಿತ್ಸ್ವರಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರೀ—ವಜ್ರಾಯುಧಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನು | ಪ್ರಥಮಾನಿ—ಹಿಂದೆ ಸಾಧಿಸಿದ | ಯಾಸಿ
ವೀರ್ಯಾಣಿ—ಯಾವ ಪರಾಕ್ರಮದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು | ಚಿಕಾರ—ಮಾಡಿದನೋ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ |
ವೀರ್ಯಾಣಿ—ಆ ಪರಾಕ್ರಮದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು | ನು—ಒಡನೆಯೇ | ಪ್ರ ವೋಚಂ—ವರ್ಣಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ |
ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅಹಿಂ—ಮೇಘವನ್ನು | ಅರ್ಹ—ಸೀಳಿದನು | ಅನು—ಅನಂತರ | ಅಪಃ—
ರುಗಳನ್ನು | ತತರ್ಹ—ಹಂಸಿಸಿದನು (ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು) | ಪರ್ವತಾನಾಂ—
ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ | ವಕ್ಷಣಾಃ—ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳನ್ನು | ಪ್ರ ಅಭಿನತ್—(ದಡಗಳನ್ನು) ಕೊರೆದು ಹರಿಯುವಂತೆ
ಮಾಡಿದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಾಯುಧಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನು ಹಿಂದೆ ಯಾವ ಯಾವ ಪರಾಕ್ರಮದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದನೋ
ಪರಾಕ್ರಮದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿ ಒಡನೆಯೇ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನು
ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿದನು. ಅನಂತರ ನೀರುಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಮತ್ತು ಪರ್ವತ
ಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳಿಗೆ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದಡವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಹರಿಯುವ ದಾರಿಯನ್ನು
ಮಾಡಿದನು.

English Translation.

I will now enumerate the valorous deeds of Indra, the wielder of
thunderbolt has achieved ; he clove the cloud, he sent down the waters,
broke open a way for the torrents of the mountain.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ಹಿರಣ್ಯಸ್ಮಾಪ ಋಷಿಯು ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ
ಇಂದ್ರನ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವನೆಂದು
ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವ ವೃತ್ತನನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸಿದ್ದು
ಂದ ಮಳೆಯು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವ
ದಿದ್ದ ನೀರು ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ನದಿಯಾಗಿ ಪರ್ವತಗಳನ್ನು
ವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳು.

ಇಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವೆನು.

ಯಾನಿ ಪ್ರಥಮಾನಿ—ಮೊದಲು ಮಾಡಿದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳು, ಅಥವಾ ಪ್ರಥಮಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಜ್ರೀ—ವಜ್ರಯುಕ್ತಃ | ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವವನು.

ಅಹಿಂ—ಮೇಘವನ್ನು ; ಅದ್ವಿಃ ಗ್ರಾವಾ ಮೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತು ಮೇಘನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಹಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಹಿಂ ಎಂದರೆ ಮೇಘವನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು (ನಿ. ೨-೨೧). ಅಹಿ ಎಂದರೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವು (ನಿ. ೨-೨೪). ಆಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಹಿ ಎಂದರೆ ಸರ್ಪವು.

ವಕ್ಷಣಾಃ—ಅವನಯಃ ಯದ್ವ್ಯಃ ಮೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತೇಳು ನದೀನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಕ್ಷಣಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಕ್ಷಣಾಃ ಎಂದರೆ ನದಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಮೇಘವು ಸುರಿಸಿದ ಮಳೆಯು ಪರ್ವತಗಳ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಂದ ನದಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಹೋಗುವುದು. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು.

ಪ್ರ ಅಭಿನತ್ ಪರ್ವತಾನಾಂ—ಪರ್ವತಗಳಿಂದ ಹೊರಟ ನದಿಗಳು ಪರ್ವತವನ್ನೂ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಕೊರೆದು ಹರಿಯುವುದಕ್ಕೆ ದಾರಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೨. ಪೇಜು, 123-124 ರಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಾಸುರಃ ವಿಷಯವಾದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ನೋಡಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೀರ್ಯಾಣಿ—ಶೂರ ವೀರ ವಿಕ್ರಾಂತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ 'ಅಚೋಯತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್. ಯತ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಣೀರನಿಟಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ವೀರ್ಯ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ವೀರ್ಯಾಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದೂಪ. 'ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ತಿಗೆ ಸ್ವರಿತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಯತೋಽನಾನಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರಬೇಕಷ್ಟೆ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದುವೇಳೆ ಹಾಗೆ 'ಯತೋಽನಾನಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಸು ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ (ಶೋಭನಂ ವೀರ್ಯಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ) 'ಆದ್ಯದಾತ್ಮಂ ವ್ಯಚ್ಛಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ 'ವೀರವೀರ್ಯಾ ಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುನಃ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಿದುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಸೂತ್ರಾರಂಭ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವೀರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಯದಂತವಾದರೂ 'ಯತೋಽನಾನಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ವರಿತಕ್ಕೆ ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲ.

ವೋಚಮ್—ನಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಅಥವಾ ಬ್ರೂಣ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲುಜಿನಲ್ಲಿ ವಚಾದೇಶ. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಿಪ್. ಅದಕ್ಕೆ 'ತಸ್ಥಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮಾ ದೇಶ. 'ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿವ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಜ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ. 'ವಚಿ ಉಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ

ಧಾತುವಿಗೆ ಉಮಾಗಮು. ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. 'ಬಹುಲಂಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಟ್ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೋಚಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಕಾರ—ಡುಕ್ಕೞ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಟಿನ ತಿಸಿಗೆ 'ಪರಸ್ಮೈ ಪದಾನಾಂ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಉರದತ್ವ, ಹಲಾದಿಶೇಷ ಚುತ್ವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಣಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಚಕಾರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಲಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಚ್ಚಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಹನ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಜಿನ ತಿಸಿಗೆ 'ಇತೆಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಹಲ್ಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತಿಸಿನ ತಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮು. ಅಹನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಅದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಟ್ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಹಿಮ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. 'ಆಜಿ ಶ್ರಿಹನಿಭ್ಯಾಂ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಜಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಚ ಶಬ್ದದಿಂದ 'ವೇಇತೋಡಿತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಿತ್ ಎಂಬುದೂ, 'ಸಮಾನೇ ಖ್ಯಶ್ಲೋದಾತ್ತಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದೋದಾತ್ತವೂ ಅನು ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಟ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಜಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಅಹಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಪದ ಉದಾತ್ತವೆಂದುದರಿಂದ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತತೇದ್—ಉ ತೃದಿತ್ ಹಿಂಸಾನಾದರಯೋಃ ಧಾತು. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಯುಕ್ತ ಲೋಪ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಿಜ್ಞತಿಜಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಕ್ಷಣಾಃ—ವಕ್ಷ ರೋಷೇ ಧಾತು. 'ಕ್ರುಧಮಂಡಾರ್ಥೇಭ್ಯಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಯುವೋರನಾಕೌ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಸಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ವಕ್ಷಣ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದರೂಪ. 'ಚಿತಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಹನ್ನಹಿಂ ಪರ್ವತೇ ಶಿಶ್ರಿಯಾಣಂ ತ್ವಷ್ಟಾಸ್ತೈ ವಜ್ರಂ
ಸ್ವರ್ಯಂ ತತಕ್ಷ |
ವಾಶ್ರಾಽನ ಧೇನವಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾ ಅಜ್ಞಾಃ ಸಮುದ್ರಮವ
ಜಗ್ಮುರಾಪಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಹನ್ | ಅಹಿಂ | ಪರ್ವತೇ | ಶಿಶ್ರಿಯಾಣಂ | ತ್ವಷ್ಟಾ | ಅಸ್ತೈ | ವಜ್ರಂ |
ಸ್ವರ್ಯಂ | ತತಕ್ಷ |
ವಾಶ್ರಾಃ | ಇನ | ಧೇನವಃ | ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ | ಅಜ್ಞಾಃ | ಸಮುದ್ರಂ | ಅವ |
ಜಗ್ಮುಃ | ಆಪಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪರ್ವತೇ ಶಿಶ್ರಿಯಾಣಮಾಶ್ರಿತಮಹಿಂ ಮೇಘಮಹನ್ | ಹತವಾನ್ | ಅಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ
ಸ್ವರ್ಯಂ ಸುಷ್ಮ ಪ್ರೇರಣೇಯಂ ಯದ್ವಾ ಶಬ್ದನೀಯಂ ಸ್ತುತ್ಯಂ ತ್ವಷ್ಟಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಜ್ರಂ ತತಕ್ಷ |
ತನೂಕೃತವಾನ್ | ತೇನ ವಜ್ರೇಣ ಮೇಘೇ ಭಿನ್ನೇ ಸತಿ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ಪ್ರಸ್ರವಣಯುಕ್ತಾ ಆಪಃ
ಸಮುದ್ರಮಂಜಃ ಸಮ್ಯಗವಜಗ್ಮುಃ | ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವಾಶ್ರಾ ವತ್ಸಾನ್ಮತಿ ಹಂಭಾರಪೋ-
ಪೇತಾ ಧೇನವ ಇನ | ಯಥಾ ಧೇನವಃ ಸಹಸಾ ವತ್ಸಗೃಹೇ ಗಚ್ಛಂತಿ ತದ್ವತ್ || ಶಿಶ್ರಿಯಾಣಂ | ಶ್ರಿಜ್ಞ
ಸೇವಾಯಾಂ | ಲಿಟಿಃ ಕಾನಜ್ | ದ್ವಿಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷೇಯಜಾದೇಶಾಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಸ್ವರ್ಯಂ | ಋ ಗತೌ | ಅಸ್ಮಾತ್ಸಪೂರ್ವಾದ್ಯಹಲೋರ್ಣ್ಯಾದಿತಿ ಣ್ಯತ್ | ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ನಿಧಿರ-
ನಿತ್ಯ ಇತಿ ವೃದ್ಧ್ಯಭಾವಃ | ಯದ್ವಾ | ಸ್ವು ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋರಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಣ್ಯತಿ ಪೂರ್ವವದ್ವೃದ್ಧ್ಯ-
ಭಾವಃ | ತಿತ್ವೇರಿತಮಿತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ವಾಶ್ರಂತ ಇತಿ ವಾಶ್ರಾಃ | ವಾಶ್ರ ಶಬ್ದೇ | ಸ್ಥಾಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನಾ
ರಕ್ | ಜಗ್ಮುಃ | ಉಸಿ ಗಮಹನೇತ್ಯುಪಧಾಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಪರ್ವತೇ—ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ | ಶಿಶ್ರಿಯಾಣಂ—ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದ | ಅಹಿಂ—ಮೇಘವನ್ನು | ಅರ್ಹ—ಸೀಳಿದನು | ಅಸ್ಮೇ—ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಸ್ವರ್ಯಂ—ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗತಕ್ಕ ಅಥವಾ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ | ವಜ್ರಂ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು | ತ್ವಷ್ಟಾ—ತ್ವಷ್ಟೃವು (ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು) | ತತಕ್ಷ—ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು (ಆ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿದ ಮೇಲೆ) | ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ—ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕ | ಅಪಃ—(ನದಿಗಳ) ನೀರುಗಳು | ವಾಶ್ರಾ ಇವ—ಶಬ್ದಮಾಡಿ ಕರುಗಳನ್ನು ಕೂಗಿಕೊಂಡು | ಧೇನವಃ—ಹಸುಗಳು (ಕರುಗಳನ್ನು ಆದರದಿಂದ ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ) ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ | ಸಮುದ್ರಂ—ಸಮುದ್ರವನ್ನು | ಅಂಜಃ—ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ | ಅವಜಗ್ಮುಃ—ಹೋಗಿ ಸೇರಿದವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ತ್ವಷ್ಟೃಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವೇಗವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು. ಇಂದ್ರನು ಆ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದ ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿದನು. ಅನಂತರ ನೀರುಗಳು ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ಹರಿಯುತ್ತಾ, ಹಸುಗಳು ಆದರದಿಂದ ತಮ್ಮ ಕರುಗಳನ್ನು ಕೂಗಿಕೊಂಡು ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಅವನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ, ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡವು.

English Translation.

He clove the cloud which had taken shelter on the mountain; on that occasion Twasta fashioned for him the rumbling thunderbolt; the flowing waters quickly hastened to the ocean like lowing cows hastening to their calves.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ನಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಈ ಋಕ್ನಿನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಪರ್ವತೇ ಶಿಶ್ರಿಯಾಣಂ—ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ಮೋಡಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕವಿದಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಘಗಳು ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದೆಂದು ಋಷಿಯು ವರ್ಣಿಸಿರುವನು.

ತ್ವಷ್ಟಾಸ್ಮೈ ವಜ್ರಂ ಸ್ವರ್ಯಂ ತತಕ್ಷ—ದೇವಶಿಲ್ಪಿಯಾದ ತ್ವಷ್ಟೃವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು. ವೃತ್ರಾಸುರನ ವಧಾರ್ಥವಾಗಿ ತ್ವಷ್ಟೃವು ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದ ಹರಿತವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—

ಮಹ್ಯಂ ತ್ವಷ್ಟಾ ವಜ್ರಮತಕ್ಷದಾಯಸಂ ಮಯಿ ದೇವಾಸೋಽವೃಜನ್ಸಪಿ ಕೃತುಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೮-೩)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟೃವು ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ತನಗೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಇಂದ್ರನೇ ಹೇಳಿರುವನು.

ನಾಶ್ರಾ ಇವ ಧೇನವಃ—ಹಸುಗಳು ಕೂಗುತ್ತಾ ತಮ್ಮ ಕರುಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ನದಿಗಳು ಪರ್ವತ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಧುಮುಕುವಾಗ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವವು ಎಂದು ಉಪಮಾರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶಿಶ್ರಿಯಾಣಮ್—ಶಿಶ್ರಿ ಸೇನಾಯಾಮ್ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಲಿಟಿಗೆ 'ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಜ್. ಕಾನಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಶಿಶ್ರಿ+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಚಿಶ್ಚಧಾತುಭ್ರುವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶ. 'ಅಟಿ ಕುಸ್ವಾಜ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಶಿಶ್ರಿಯಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಚಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವರ್ಯಮ್—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಸು ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಋಹಲೋಞ್ಯತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಞ್ಯತ್. ಛೇತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅಚೋಞ್ವಾತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ' ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಾರ್ವಧಾತು ಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. 'ಉರಣ್ ರಪರಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸು+ಅರ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಸ್ವರ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಞ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವರಿತಾಂತ ವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾಶ್ರಾಃ—ನಾಶ್ಯಂತೇ ಇತಿ ನಾಶ್ರಾಃ. ನಾಶ್ಯ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. 'ಸ್ಪಾಯಿತೇಞ್ಚವೇಞ್ಚಶಕಿ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್. ನಾಶ್ರ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಬಹು ವಚನರೂಪ.

ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ—ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ತವಣೇ ಧಾತು. ಆತ್ಮನೇಪದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್. ಶಾನಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. 'ಅನೇ ಮುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ಸ್ಯಂದಮಾನ ಶಬ್ದ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ರೂಪಲ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಿರುವುದರಿಂದ 'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಗ್ಮುಃ—ಗವ್ಲ್ಯು ಗತೌ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ಝಿಗೆ 'ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಸಾದೇಶ. 'ಅಸಂಯೋಗಾತ್ ಲಿಟ್ ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಗಮಹನ ಜನ ಖನ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವ, ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಚುತ್ವ, ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಂದರೆ ಜಗ್ಮುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವೃಷಾಯಮಾಣೋಽವೃಣೀತ ಸೋಮಂ ತ್ರಿಕದ್ರುಕೇಷ್ಟಪಿಬ-
ತ್ಸುತಸ್ಯ |

ಆ ಸಾಯಕಂ ಮಘವಾದತ್ತ ವಜ್ರಮಹನ್ನೇನಂ ಪ್ರಥಮಜಾ-
ಮಹೀನಾಂ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವೃಷಃ ಯಮಾಣಃ | ಅವೃಣೀತ | ಸೋಮಂ | ತ್ರಿಕದ್ರುಕೇಷು | ಅಪಿಬತ |
ಸುತಸ್ಯ |

ಆ | ಸಾಯಕಂ | ಮಘಃ ವಾ | ಅದತ್ತ | ವಜ್ರಂ | ಅಹನ್ | ಏನಂ | ಪ್ರಥಮ-
ಜಾಂ | ಅಹೀನಾಂ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವೃಷಾಯಮಾಣೋ ವೃಷ ಇವಾಚರನ್ನಿಂದ್ರಃ ಸೋಮಮವೃಣೀತ | ವೃತನಾನ್ | ತ್ರಿಕದ್ರು-
ಕೇಷು | ಜ್ಯೋತಿರ್ಗಾರಾಯುರಿತ್ಯೇತನ್ನಾಮಕಾಸ್ತ್ರಯೋ ಯಾಗಾಸ್ತ್ರಿಕದ್ರುಕಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತೇಷು
ಸುತಸ್ಯಾಭಿಷುತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯಾಂಶಮಪಿಬತ್ | ಪಿತನಾನ್ | ಮಘವಾ ಧನವಾನಿಂದ್ರಃ ಸಾಯಕಂ
ಬಂಧಕಂ ವಜ್ರಮಾದತ್ತ | ಸ್ವೀಕೃತನಾನ್ | ತೇನ ಚ ವಜ್ರೇಣಾಹೀನಾಂ ಮೇಘಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಥ-
ಮಜಾಂ ಪ್ರಥಮೋತ್ಪನ್ನಂ ಮೇಘಮಹನ್ | ಹತನಾನ್ || ವೃಷಾಯಮಾಣಃ | ವೃಷ ಇವಾಚರನ್ |
ಕರ್ತುಃ ಕೃಜ್ ಸಲೋಪಶ್ಚ | ಸಾ. ೩-೧-೧೧ | ಇತಿ ಕೃಜ್ | ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರಿತಿ ದೀರ್ಘಃ |
ಅದುಪದೇಶಾದ್ಧಾತೋರಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಕೃಜಂತಾದ್ಧಾತೋರಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾಯಕಂ |
ಷಿಞ್ ಬಂಧನೇ | ಸಿನೋತಿತಿ ಸಾಯಕಃ | ಣ್ಣಲ್ | ಲಿತ್ಸ್ವರೇಣಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರಥಮಜಾಂ |
ಪ್ರಥಮಂ ಜಾಯತ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಜಾಃ | ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋ ವಿಟ್ | ವಿಡ್ವನೋರಿತ್ಯಾತ್ಮಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವೃಷಾಯಮಾಣಃ—ಗೂಳಿಯಂತೆ (ಅವಸರದಿಂದ) ಇಂದ್ರನು | ಸೋಮಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು |
ಅವ್ಯಣೀತ—ಗುಟಕಿಸಿದನು | ತ್ರಿಕದ್ವೈಕೇಷು—ಜ್ಯೋತಿ, ಗೌ ಮತ್ತು ಆಯು ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಯಾಗ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಸುತಸ್ಯ—ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮರಸದ (ಭಾಗವನ್ನು) | ಅಪಿಬತ್—ಕುಡಿದನು | ಮಘನಾ—
ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನು | ಸಾಯಿಕಂ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು | ಅ ಅದತ್ತ—ಎತ್ತಿಕೊಂಡನು (ಅದರಿಂದ) |
ಅಹೀನಾಂ—ಮೇಘಗಳ (ಮಧ್ಯೆ) | ಪ್ರಥಮಜಾಂ—ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದ | ಏನಂ—ಮೇಘವನ್ನು |
ಅಹನ್—ಸೀಳಿದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಗೂಳಿಯಂತೆ ಅವಸರದಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಗುಟಕಿಸಿದನು. ಜ್ಯೋತಿ, ಗೌ ಮತ್ತು ಆಯು
ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿದನು. ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನು
ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಗೆ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಅದರಿಂದ ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದ ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿದನು.

English Translation.

Impetuous (or mighty) as a bull, Indra desired Soma ; he drank of
the extracted Soma-juice in the three-fold sacrifice ; Indra, lord of riches
took his deadly thunderbolt and with it struck the first-born of the clouds.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೃಷಾಯಮಾಣಃ—ವೃಷ ಇವಾಚರನ್ | ವೃಷಭವಂತೆ ಅಥವಾ ಬಲವುಳ್ಳ ಹೋರಿಯಂತೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು
ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತ್ರಿಕದ್ವೈಕೇಷು—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಜ್ಯೋತಿಃ ಗೌಃ ಆಯುಃ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ
ಯಾಗಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಡುವ ಮೂರು ಮರದ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಎಂದೂ ಅರ್ಥ
ವಿರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವಿರುವ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ—

ಉಗ್ರೇಷ್ಟಿನ್ನು ಶೂರ ಮಂದಸಾನಸ್ತ್ರಿಕದ್ವೈಕೇಷು ಸಾಹಿ ಸೋಮಮಿಂದ್ರ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೧-೧೩)

ತ್ರಿಕದ್ವೈಕೇಷು ಪಿಬತ್ಸುತಸ್ಯಾಸ್ಯ ಮದೇ ಅಹಿಮಿಂದ್ರೋ ಜಘಾನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೫-೧)

ತ್ರಿಕದ್ವೈಕೇಷು ಮಹಿಷೋ ಯನಾಶಿರಂ ತುವಿಶುಷ್ಕಸ್ತೃಪತ್ಸೋಮನುಪಿಬದ್ವಿಷ್ಣು ನಾ
ಸುತಂ ಯಥಾವಶತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೨-೧)

ತ್ರಿಕದ್ವುಕೇಷು ಚೇತನಂ ದೇವಾಸೋ ಯಜ್ಞಮತ್ನತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೩-೧೮)

ತ್ರಿಕದ್ವುಕೇಷು ಚೇತನಂ ದೇವಾಸೋ ಯಜ್ಞಮತ್ನತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯೨-೨೧)

ತ್ರಿಕದ್ವುಕೇಭಿಃ ಪತತಿ ಷಳುರ್ವೀರೇಕಮಿದ್ವೈಹತ್ ||

(ಋ. ಸಂ ೧೦-೧೪-೧೬)

ಈ ಶಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಮತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ಪ್ರಥಮಜಾಂ ಅಹೀನಾಂ—ಮೇಘಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಥಮೋತ್ಪನ್ನಂ ಮೇಘಂ | ಮೇಘಗಳು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ಸೇರುವಾಗ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೇಘವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮುಂಗಾರು ಮಳೆಯಲ್ಲಿ ಮಳೆಯು ಹುಯ್ಯುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಶಿಡಿಲು ಮಿಂಚುಗಳ ಆರ್ಭಟವಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೇಘವನ್ನೇ ಪ್ರಹರಿಸಿದನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೃಷಾಯಮಾಣಃ—ವೃಷ ಇವ ಆಚರಣ್ ವೃಷಾಯಮಾಣಃ 'ಕರ್ತುಃ ಕೃಜ್ ಸಲೋಪಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧) ಉಪಮಾನವಾಚಕವಾದ ಕರ್ತೃವಾಚಕ ಸುಬಂತಕ್ಕೆ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಜ್ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಸಾಂತವಾದ ಕರ್ತೃವಾಚಕ ಸುಬಂತಕ್ಕೆ (ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ) ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೃಜ್. ವೃಷ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ವೀರ್ಘಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗೆಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. 'ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಷಾಯ ಎಂಬ ಕೃಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾದುದರಿಂದ ಶಾನಚ್. ಶಾನಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಅನೇಮುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ. ಷಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ವೃಷಾಯಮಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಿರುವುದರಿಂದ 'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃಜಂತಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅವ್ಯಣೀತ—ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಲಜ್ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ವಾವಿಕರಣ. 'ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ಯಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಶ್ವಾ ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವ್ಯಣೀತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಿಬತ್—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ತಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಿಬಾದೇಶ. 'ಇತಶ್ಚ'

ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪಿಬಾದೇಶ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅಪಿಬತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಿಜ್ಜತಿಜಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಯಕಮ್—ಸಿಜ್ ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ಸಿನೋತಿ ಇತಿ ಸಾಯಕಃ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣ್ವಲ್. 'ಯುವೋ ರನಾಕೌ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಕಾದೇಶ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಚೋಞ್ಞಾತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. 'ಎಚೋಯವಾಯಾವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ. ಸಾಯಕಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಲಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದತ್ತ—ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಜಿನಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲವಿಕರಣ. 'ಶ್ಲಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಶ್ಲಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಖರಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚತ್ವ. ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅದತ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಜಾಂ—ಪ್ರಥಮಂ ಜಾಯತೇ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಜಾಃ | ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. 'ಜನಸನಖನಕ್ರಮ ಗಮೋವಿಟ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಟ್. ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ. ಪ್ರಥಮಜಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ರೂಪ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯದಿನ್ದ್ರಾಹನ್ವಥಮಜಾಮಹೀನಾಮಾನ್ಮಾಯಿನಾಮಮಿನಾಃ
ಪ್ರೋತ ಮಾಯಾಃ |

ಆತ್ಸೂರ್ಯಂ ಜನಯನ್ದ್ಯಮುಷಾಸಂ ತಾದೀತ್ನಾ ಶತ್ರುಂ
ನ ಕಿಲಾ ವಿವಿತ್ಸೇ || ೪ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಯತ್ | ಇನ್ದ್ರ | ಅಹನ್ | ಪ್ರಥಮಂ ಜಾಂ | ಅಹೀನಾಂ | ಆತ್ | ಮಾಯಿ-
ನಾಂ | ಅಮಿನಾಃ | ಪ್ರ | ಉತ | ಮಾಯಾಃ |

ಆತ್ | ಸೂರ್ಯಂ | ಜನಯನ್ | ದ್ಯಾಂ | ಉಷಸಂ | ತಾದೀತ್ನಾ | ಶತ್ರುಂ |
ನ | ಕಿಲ | ವಿವಿತ್ನೇ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉತಾಸಿ ಚ ಹೇ ಇಂದ್ರ ಯದ್ಯದಾಹೀನಾಂ ಮೇಘಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಥಮಜಾಂ ಪ್ರಥಮೋ-
ತ್ಪನ್ನಂ ಮೇಘಮಹನ್ ಹತವಾನಸಿ ಆತ್ ತದನಂತರಂ ಮಾಯಿನಾಂ ಮಾಯೋಪೇತಾನಾಮಸುರಾಣಾಂ
ಸಂಬಂಧಿನೀರ್ಮಾಯಾಃ ಪ್ರಾಮಿನಾಃ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ನಾಶಿತವಾನಸಿ | ಅನಂತರಂ ಸೂರ್ಯಮುಷ-
ಸಮುಷಃಕಾಲಂ ದ್ಯಾಮಾಕಾಶಂ ಚ ಜನಯನ್ ಉತ್ಪಾದಯನ್ನಾವರಕಮೇಘನಿನಾರಣೇನ ಪ್ರಕಾಶ-
ಯನ್ ವರ್ತಸೇ | ತಾದೀತ್ನಾ ತದಾನೀಮಾವರಕಾಂಧಕಾರಾಭಾವಾಚ್ಚ ಶತ್ರುಂ ಘಾತಕಂ ವೈರಿಣಂ ನ ವಿವಿತ್ನೇ
ಕಿಲ | ತ್ವಂ ನ ಲಬ್ಧವಾನ್ವಲು || ಅಹನ್ | ಹಂತೇರ್ಲಜಿ ಹಲ್ವಾಬ್ಬಿ ಇತಿ ಸಿಲೋಪಃ | ಅಡಾಗಮ
ಉದಾತ್ತಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಮಾಯಿನಾಂ | ಮಾಯಾಶಬ್ದಸ್ಯ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಷು ಸಾಠಾ-
ದ್ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಸಾ. ೫-೨-೧೧೬ | ಇತಿ ಮತ್ವರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ | ಅಮಿನಾಃ | ಮಿಗಳ್ ಹಿಂಸಾ-
ಯಾಂ | ಕ್ರಿಯಾದಿಕಃ | ಮಿನಾತೇರ್ನಿಗಮೇ | ಸಾ. ೭-೩-೮೧ | ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ತಾದೀತ್ನಾ | ತದಾ-
ನೀಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾದ್ವರ್ಣವಿಪರ್ಯಯಃ | ಕಿಲ | ನಿಪಾತಸ್ಯೇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವಿವಿತ್ನೇ |
ವಿಧ್ವಂಸಲಾಭೇ | ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತ ಇಟ್ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ನ ಭವತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉತ—ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅಹೀನಾಂ—
ಮೇಘಗಳ(ಮಧ್ಯೆ) | ಪ್ರಥಮಜಾಂ—ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದ ಮೇಘವನ್ನು | ಅಹನ್—ಕೊಂದೆಯೋ | ಆತ್—
ಅನಂತರ | ಮಾಯಿನಾಂ—ವಂಚಕರಾದ ರಾಕ್ಷಸರ | ಮಾಯಾಃ—ಮೋಸಗಳನ್ನು | ಪ್ರ | ಅಮಿನಾಃ—
ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡಿದೆಯೋ (ಅನಂತರ ಯಾವಾಗ) | ಸೂರ್ಯಂ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ಉಷಸಂ—ಉಷಃ
ಕಾಲವನ್ನು | ದ್ಯಾಂ—ಗಗನವನ್ನು | ಜನಯನ್—ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾ (ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಇರುವೆಯೋ) |
ತಾದೀತ್ನಾ—ಅಗ | ಶತ್ರುಂ—ಹಿಂಸಕನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು | ನ ವಿವಿತ್ನೇ ಕಿಲ—ನೀನು ಹೊಂದುವುದೇ ಇಲ್ಲ
(ನಿನ್ನನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುವ ಶತ್ರುವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಹಿಂದೆ ಪರ್ಣಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲದೇ, ನೀನು ಯಾವಾಗ ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದ ಮೇಘವನ್ನು ಕೊಂದೆಯೋ, ಅನಂತರ ಯಾವಾಗ ವಂಚಕರಾದ ರಾಕ್ಷಸರ ಮೋಸಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದೆಯೋ, ಅಲ್ಲದೆ ಯಾವಾಗ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ಉಷಃಕಾಲವನ್ನೂ, ಗಗನವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ (ಜಿನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವೆಯೋ ಆಗ ನಿನ್ನನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಕತ್ತಲನ್ನಂಟುಮಾಡಿ ಹಿಂಸಿಸುವ ಶತ್ರುವೇ ನಿನಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation

Indra, after you have destroyed the first-born of the clouds, you have destroyed machinations of the deluders and then making the sun, the dawn and the firmament bright and clear, you have not left an enemy to oppose you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಾಯಿನಾಂ, ಮಾಯಾಃ—ಮಾಯೋವೇತಾನಾಮಸುರಾಣಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೀರ್ಮಾಯಾಃ | ಮಾಯಾ ಎಂದರೆ ಕಪಟ, ತಂತ್ರ, ಉಪಾಯ wile, stratagem &c. ಇಲ್ಲಿ ಮಾಯಿನಾಂ ಮಾಯಾಃ ಎಂದರೆ ಕಪಟತಂತ್ರಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದ ಅಸುರರ ಕುತಂತ್ರಗಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವಿವರಣೆಗಾಗಿ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೨. ಪೇಜು, 476-477 ನೋಡಿ.

ಪ್ರ ಅಮಿನಾಃ—ಮಿರ್ಜಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಹಿಂಸಿಸುವಿ.

ಆತ್ ಸೂರ್ಯಂ ಜನಯನ್ ದ್ಯಾಂ ಉಷಸಂ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಆವರಿಸಿರುವ ಮೇಘಜಾಲವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿವಾರಣೆಮಾಡಿ ಸೂರ್ಯನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ, ಉಷಃಕಾಲವೂ ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿಯೂ ಬೆಳಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತಾದೀತ್ಯಾ—ತದಾನೀಂ | ಆಗ ಮೇಘನಿವಾರಣಾನಂತರದಲ್ಲಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಹನ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ತಿಪ್ಪಿಗೆ ಇತೆತ್ತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಲೋಪ. ಅದಿಪ್ರಭೃಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಹಲಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಪ್ಪಿಗೆ ಲೋಪ. ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಹನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವೆಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ಪ್ರಾಂತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾಯಿನಾಮ್—ಮಾಯಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ ಮಾಯಾ. ಮಾಯಾಶಬ್ದವು ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿತನಾದುದರಿಂದ 'ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರಲೋಪ. ಮಾಯಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಸ್ಯೇ ಬಹು ವಚನರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಮಿನಾಃ—ಮಿಜಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ಏಕರಣ. ನಾ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅಮಿನಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಮಿನಾತೇರ್ನಿಗಮೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಮಿನಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ವೌತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಡುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಾದೀತ್ನಾ—ತದಾನೀಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಾದೀತ್ನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ, ವರ್ಣವಿಪರ್ಯಯ, ಆಗಮಾದಿಗಳು ಬಂದಿರುತ್ತವೆ.

ಕಿಲ—ಚಾದಯೋಽಸತ್ವೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. 'ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿಲಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವಿಕ್ಷೇ—ವಿದ್ವೌ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷದ ಧಾಸಿಗೆ ಧಾಸಃ ಸೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ. ಲಿಟಿಧಾತೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ವಿವಿಡ್+ಸೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಖರಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ. ವಿವಿಕ್ಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃಸೃಭ್ಯ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಾದರೆ ಕ್ರ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಎಂದು ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತದ್ವಿನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಸೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಹನ್ವೃತ್ರಂ ವೃತ್ರತರಂ ವ್ಯಂಸಮಿನ್ದೋ ವಜ್ರೇಣ ಮಹತಾ
ವಧೇನ |

ಸ್ಕಂಧಾಂಸೀವ ಕುಲಿಶೇನಾ ನಿವೃಕ್ಣಾಹಿಃ ಶಯತ ಉಪಪೃಕ್ವ-
ಧಿವ್ಯಾಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಹನ್ | ವೃತ್ರಂ | ವೃತ್ರತರಂ | ವಿಸ್ ಅಂಸಂ | ಇನ್ದೋಃ | ವಜ್ರೇಣ | ಮಹತಾ |
ವಧೇನ |

ಸ್ಕಂಧಾಂಸೀವ ಇವ | ಕುಲಿಶೇನ | ವಿಸ್ ವೃಕ್ಣಾ | ಅಹಿಃ | ಶಯತೇ | ಉಪಪೃಕ್ವ |
ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಿನ್ದೋ ವಜ್ರೇಣ ಸಂಪಾದಿತೋ ಯೋ ಮಹಾನ್ವಧಸ್ತೇನ ವಜ್ರೇಣ ವೃತ್ರತರಮತಿ-
ಶಯೇನ ಲೋಕಾನಾಮಾವರಕಮಂಧಕಾರರೂಪಂ | ಯದ್ವಾ | ವೃತ್ರೈರಾವರಣೈಃ ಸರ್ವಾಂಞತ್ಪ್ರಂ-
ಸ್ತರತಿ ತಂ | ವೃತ್ರಮೇತನ್ನಾಮಕಮಸುರಂ ವ್ಯಂಸಂ ವಿಗತಾಂಸಂ ಭಿನ್ನಬಾಹುರ್ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ-
ಹನ್ | ಹತನಾನ್ | ಅಂಸಚ್ಛೇದೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಕುಲಿಶೇನ ಕುಠಾರೇಣ ನಿವೃಕ್ಣಾ ನಿಶೇಷತಃಪ್ಪಿನ್ನಾನಿ
ಸ್ಕಂಧಾಂಸೀವ | ಯಥಾ ವೃಕ್ಷಸ್ಕಂಧಾಃಪ್ಪಿನ್ನಾ ಭವಂತಿ ತದ್ವತ್ | ತಥಾ ಸತ್ಯಹಿರ್ವೃತ್ರಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಉಪ-
ಯುಪಪೃಕ್ವ ಸಾಮೀಪ್ಯೇನ ಸಂಸ್ಪೃಕ್ತಃ ಶಯತೇ | ಶಯನಂ ಕರೋತಿ | ಭಿನ್ನಕಾಷ್ಠವದ್ಭೂಮೌ
ಪತತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ವೃತ್ರತರಂ | ವೃತು ವರ್ತನೇ | ಸ್ನಾಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನಾ ಭಾವೇ ರಕ್ತೈಶ್ಚಯಾಂತೋ
ವೃತ್ರಶಬ್ದಃ | ವೃತ್ರೇಣಾವರಣೇನ ಸರ್ವಂ ತರತೀತಿ ವೃತ್ರತರಃ | ತರತೇಃ ಪೆಚಾದ್ಯಚ್ | ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ
ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತರಸಿ ತು ವ್ಯತ್ಯಯೇನ | ವ್ಯಂಸಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವ-

ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ವಧೇನ | ಹನಶ್ಚ ವಧ ಇತಿ ಭಾವೇಽಪ್ |
ತತ್ತ್ವಂನಿಯೋಗೇನ ಧಾತೋರ್ವಧಾದೇಶಃ | ಸ ಚಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅಂತ್ಯಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯಾತೋ ಲೋಪ
ಇತಿ ಲೋಪ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿವೃಕ್ಣಾ | ಓವ್ರಶ್ಚಾ ಭೇದನೇ |
ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷೇತಿಹ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಓದಿತಶ್ಚ | ಪಾ. ೮-೨-೪೫ | ಇತಿ ಪರತ್ವಾನಿಷ್ಠಾ-
ನತ್ವಂ | ತತೋ ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಶ್ಚೇತಿ ಷತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನಿಷ್ಠಾದೇಶಃ ಷತ್ವಸ್ವರಪ್ರತ್ಯಯೇದ್ವಿಧಿಷು ಸಿದ್ಧೋ
ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಪಾ. ೮-೨-೬-೭ | ಇತಿ ನತ್ವಸ್ಯ ಸಿದ್ಧತ್ವೇನ ಝಲ್ಪರತ್ವಾಭಾವಾತ್ ಷತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ಕುಶ್ವೇ
ತು ಕರ್ತವ್ಯೇ ತದಸಿದ್ಧಮೇವ | ಪಾ. ೮-೨-೧ | ಇತಿ ಚೋಃ ಕುರಿತಿ ಕುಶ್ವಂ | ಶೇಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ
ಶೇಲೋಪಃ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಶಯತೇ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ
ಲುಗಭಾವಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ವಾನ್ವಾದಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ || ೩೬ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಜ್ರೇಣ—ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ | ವೃತ್ರತರಂ—ಅತ್ಯಂತ ಅಂಧಕಾರರೂಪದಲ್ಲಿ
(ಲೋಕವನ್ನು) ಆವರಿಸಿದ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಾ ಶತ್ರುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ (ಲೋಕವನ್ನು) ಆವರಿಸತಕ್ಕ |
ವೃತ್ರಂ—ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು | ಕುಲಿಶೇನ—ಕೊಡಲಿಯಿಂದ | ವಿವೃಕ್ಣಾ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿದ |
ಸ್ತಂಧಾಂಸೀವ—ಕೊಂಬೆಗಳಂತೆ | ವ್ಯಂಸಂ—ತೋಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ | ಅರ್ಹ—ಕೊಂದನು (ಹಾಗಾದ ಮೇಲೆ) |
ಅಹಿಃ—ವೃತ್ರನು | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಭೂಮಿಯ (ಮೇಲೆ) | ಉಪವೃಕ್—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಸ್ತಿಕೊಂಡು | ಶಯತೇ—
(ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕೊಂಬೆಯಂತೆ ನಿರ್ಜೀವನಾಗಿ) ಮಲಗುತ್ತಾನೆ (ಮಲಗಿದ್ದಾನೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಕೊಡಲಿಯಿಂದ ಮರದ ಕೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳಿಸುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು, ತನ್ನ ಮಹಾ
ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಅಂಧಕಾರರೂಪದಲ್ಲಿ ಲೋಕವನ್ನು ಆವರಿಸಿದ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಅವನ ತೋಳನ್ನು
ಕತ್ತರಿಸಿ ಕೊಂದನು. ಅನಂತರ ವೃತ್ರನು ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕೊಂಬೆಯಂತೆ ನಿರ್ಜೀವನಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ
ಅಸ್ತಿಕೊಂಡು ಮಲಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation.

Indra struck the enemy (Vritra) more hostile than other enemies,
with his destroying thunderbolt; as the trunks of trees are felled by the
axe, so Vritra deprived of his arms lies prostrate on the earth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೃತ್ರತರಂ—ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಶತ್ರುವಾದ ಅಥವಾ ಲೋಕವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅಂಧಕಾರದಿಂದ
(ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ) ಆವರಿಸಿರುವ.

ವ್ಯಂಸಂ—ವಿಗತಾಂಸಂ | ಬಾಹುರಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಎಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ವೃತ್ತನ ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಧೇನ—ವಧ ಎಂದರೆ ಸಂಹಾರಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಾಧನಭೂತವಾದ.

ಸ್ಯಂಧಾಂಸೀವ ಕುಲಿಶೇನ—ವೃಕ್ಷದ ಸ್ಯಂಧಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಿಯಿಂದ ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನೆಂದರ್ಥವು.

ಅಹಿಃ ಶಯತ ಉಪಪೈಕೈಥಿವ್ಯಾಃ—ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ವೃತ್ತನನ್ನು ಹೊಡೆದ ಮೇಲೆ ಆ ವೃತ್ತನು ಕೊಡಲಿಯಿಂದ ಕಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ವೃಕ್ಷದಂತೆ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದನು. ಮೇಘರೂಪದಿಂದಿರುವ ವೃತ್ತನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಕತ್ತರಿಸಿದ ಬಾಹುವು (ಅಥವಾ ವೃಕ್ಷವು) ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮೇಘದಲ್ಲಿದ್ದ ನೀರು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿತು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೃತ್ತತರಮ್—ವೃತು ವರ್ತನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸ್ವಾಯಿತೆಜ್ಜಾ ವೆಜ್ಜಾ ಶಕಿ' (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃತ್ತೇಣ ಅವರಣೇನ ಸರ್ವಂ ತರತಿ ಇತಿ ವೃತ್ತತರಃ. ತ್ವ ಸ್ವವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್. ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆರ್ಧಧಾತುಕನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ವೃತ್ತತರ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ. ಗತಿಕಾರಕ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಸರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ತರಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಮಾಡಿ ವೃತ್ತತರ ಶಬ್ದವನ್ನು ತರ ಬಂತವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ವೃತ್ತಯದಿಂದ ತರಸಿಗೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ವ್ಯಂಸಮ್—ವಿಗತಾ ಅಂಸೌ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ವ್ಯಂಸಃ ತಂ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬಂದಾಗ ವಿ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಯಣಾನೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ 'ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ' (ಪಾ. ಸೂ ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಧೇನ—'ಹನಶ್ಚ ವಧಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವಧಾದೇಶ ಅದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಧ+ಅ ಎಂದಿ ರುವಾಗ ಅತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಧ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಧ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಮ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉದಾತ್ತಾಕಾರ ಲೋಪವಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಯತ್ಪ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವೃಕ್ತಾ—ಓವೃಶ್ಚ್ಯ ಛೇದನೇ. ಧಾತು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವೃಚ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಲಾದಿ ಯಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಟ್ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವು ಓದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಓದಿತೆತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ನಿಷ್ಕಾತಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಓದಿತೆತ್ ಎಂಬುದು ಅಸಿದ್ಧಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ-ತ್ವಾಸಿದ್ಧಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಯನ್ನು ಕುರಿತು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಝಲಾಪರದಲ್ಲಿವೆ ವೃಶ್ಚಭ್ರಸ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ನಿಷ್ಕಾದೇಶಃ ಷತ್ವಸ್ತರ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ದ್ವಿದಿಷು ಸಿದ್ಧೋವಕ್ತವ್ಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬. ೭) ಎಂಬ ವಚನಾಂತರದಿಂದ ಷತ್ವನಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧತ್ವ ವಿಲ್ಲವೆಂದುದರಿಂದ ನಕಾರವಿದ್ದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಝಲಾಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕುತ್ವೇತು ಕರ್ತವ್ಯೇ ತದಸಿದ್ಧಮೇವ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನತ್ವವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ತಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚೋಃ ಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ತಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಮಧೈ ಅಟ್ಕವರ್ಗದ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃಕ್ವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿ ಎಂಬ ಗತಿಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಗತಿಸಂತರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಜತ್ವಸೋಃ ಶಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. 'ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ವಿವೃಕ್ತಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ವಿವೃಕ್ತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಯತೇ—ಶೀರ್ಷ ಸ್ವನ್ನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಟಿತಆತ್ಮನೇ-ಪದಾನಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಚೋ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಶಯತೇ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದದ ಷಸ್ತೀ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದುದರಿಂದ 'ಉದಾತ್ತಯಣೋಹಲ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಯೋದ್ಧೇವ ದುರ್ಮದ ಆ ಹಿ ಜುಹ್ವೇ ಮಹಾವೀರಂ
ತುವಿಬಾಧಮೃಜೀಷಂ |

ನಾತಾರೀದಸ್ಯ ಸಮೃತಿಂ ವಧಾನಾಂ ಸಂ ರುಜಾನಾಃ ಪಿಪಿಷ
ಇನ್ದ್ರಶತ್ರುಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಯೋದ್ಧಾ ಇವ | ದುಃ ಮದಃ | ಆ | ಹಿ | ಜುಹ್ವೇ | ಮಹಾ ವೀರಂ |
ತುವಿ ಬಾಧಂ | ಮೃಜೀಷಂ |

ನ | ಅತಾರೀತ್ | ಅಸ್ಯ | ಸಂ ಸಮೃತಿಂ | ವಧಾನಾಂ | ಸಂ | ರುಜಾನಾಃ |
ಪಿಪಿಷೇ | ಇನ್ದ್ರ ಶತ್ರುಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದುರ್ಮದೋ ದುಷ್ಟಮದೋಪೇತೋ ದರ್ಶಯುಕ್ತೋ ವೃತ್ತೋಽಯೋದ್ಧೇವ ಯೋದ್ಧೇರ-
ಹಿತ ಇವೇಂದ್ರಮಾ ಜುಹ್ವೇ ಹಿ | ಆಹೂತವಾನ್ವಲು | ಕೀದೃಶಮಿಂದ್ರಂ | ಮಹಾವೀರಂ ಗುಣೈರ್ಮಹಾ-
ನ್ಮುತ್ಯಾ ಶೌರ್ಯೋಪೇತಂ ತುವಿಬಾಧಂ ಬಹೂನಾಂ ಬಾಧಕಂ ಮೃಜೀಷಂ ಶತ್ರುಣಾಮಸಾರ್ಜಕಂ |
ಅಸ್ಯೇದೃಶಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೋಯೇ ಶತ್ರುವಧಾಃ ಸಂತಿ ತೇಷಾಂ ವಧಾನಾಂ ಸಮೃತಿಂ ಸಂಗಮಂ
ನಾತಾರೀತ್ | ಪೂರ್ವೋಕ್ತೋ ದುರ್ಮದಸ್ತರಿತುಂ ನಾಶಕ್ನೋತ್ | ಇಂದ್ರಶತ್ರುರಿಂದ್ರಃ ಶತ್ರುಘ್ನಾ-
ತಕೋ ಯಸ್ಯ ವೃತ್ರಸ್ಯ ತಾದೃಶೋ ವೃತ್ರ ಇಂದ್ರೇಣ ಹತೋ ನದೀಷು ಪತಿತಃ ಸನ್ ರುಜಾನಾ ನದೀಃ
ಸಂ ಪಿಪಿಷೇ | ಸಮ್ಯಕ್ ಪಿಪ್ಸವಾನ್ | ಸರ್ವಾನ್ಲೋಕಾನಾವೃಣ್ಣತೋ ವೃತ್ರದೇಹಸ್ಯ ಸಾತೇನ ನದೀನಾಂ
ಕೂಲಾನಿ ತತ್ರ ತ್ಯಸಾಷಾಣಾದಿಕಂ ಚ ಚೂರ್ಣಭೂತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಯೋದ್ಧಾ ಇವ | ನ ವಿದ್ಯತೇ
ಯೋದ್ಧಾಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನೌ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಮಾಸಾಂತವಿಧೇರ-
ನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ | ಪರಿ. ೮೪ | ನದ್ಯುತಶ್ಚ | ಪಾ. ೫-೪-೧೫೩ | ಇತಿ ಕಬಿಭಾವಃ | ಜುಹ್ವೇ | ಹ್ವೇಞ್

ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಚ | ಸಾ. ೬-೧-೩೩ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಉವಜಾದೇಶಾ-
ಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥೇತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಹುಶ್ಚುವೋಃ ಸಾರ್ವ-
ಧಾತುಕೇ | ಸಾ. ೬-೪-೮೭ | ಇತಿ ಯಜಾದೇಶಃ | ಅತ್ರ ಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಸದೋಕ್ತಪರಿಭಾಷಾ | ಪರಿ. ೧೦೫ |
ಲಕ್ಷ್ಯಾನುರೋಧಾನ್ನಾಶ್ರೀಯತೇ | ಇತರಥಾ ಹ್ಯಾಜುಹ್ವಾನ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಯಜಾದೇಶೋ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ನ
ಚೈವಂ ಸತಿ ಸಾತಯೇ ಹುನೇ ವಾಂ | ಋಗ್ವೇ. ೬-೬೦-೧೩ | ಇತ್ಯಾದಾವಪಿ ತಥಾ ಸ್ಯಾದಿತಿ ವಾಚ್ಯಂ |
ಅನೇಕಾಚ್ಛಾಭಾವಾತ್ | ಅನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಹಿ ತತ್ರಾನುವರ್ತತೇ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಮಹಾವೀರಂ | ಮಹಾಂಶ್ವಾಸೌ ವೀರಶ್ಚ ಮಹಾವೀರಃ | ಅನ್ಮಹತಃ |
ಸಾ. ೬-೩-೪೬ | ಇತ್ಯಾತ್ವಂ | ತುವಿಬಾಧಂ | ಬಾಧ್ಯ ವಿಲೋಡನೇ ತುವೀನ್ಮುಭೂತಾನ್ವಾಧತೇ ಇತಿ ತುವಿ-
ಬಾಧಃ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ಛ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಮೃತಿಂ | ತಾದೌ ಚೇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವ-
ರತ್ವಂ | ರುಜಾನಾಃ | ರುಜೋ ಭಂಗೇ | ರುಜಂತಿ ಕೂಲಾನೀತಿ ರುಜಾನಾ ನದ್ಯಃ | ರುಜಾನಾ ನದ್ಯೋ
ಭವಂತಿ ರುಜಂತಿ ಕೂಲಾನಿ | ನಿ. ೬-೪ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಾನಚ್ಛ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ |
ನುಮುಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ಪಿಪಿಷೇ | ಪಿಷ್ಣು
ಸಂಚೋರ್ಣನೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಲಿಟ್ | ಇಂದ್ರಶತ್ರುಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಸವಾರ್ಥ ||

ದೂರಭಿಮಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೃತ್ತನು | ಅಯೋದ್ಧೇವ—(ತನಗೆ ಪ್ರತಿಕಕ್ಷಿಯಾದ)
ಯೋಧನೇ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ | ಮಹಾವೀರಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಶೌರ್ಯಯುಕ್ತನೂ | ತುವಿಬಾಧಂ—
ಅನೇಕ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿದವನೂ | ಋಜೀಷಂ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು (ದೂರಕ್ಕೆ) ಓಡಿಸುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು | ಆ ಜುಹ್ವೇ ಹಿ—(ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ) ಕರೆದನಷ್ಟೆ (ಆಗ) | ಅಸ್ಯ—ಈ ಇಂದ್ರನ (ಕೈಯಿಂದ ಯಾವ
ಯಾವ ಶತ್ರುವಧಗಳಾದವೋ) | ತೇಷಾಂ ವಧಾನಾಂ—ಆ ವಧಗಳ | ಸಮೃತಿಂ—ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು |
ನಾತಾರೀತ್—(ವೃತ್ತನು) ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ | ಇಂದ್ರ ಶತ್ರುಃ—ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹತನಾದ ಶತ್ರುವು
(ವೃತ್ತನು ಯಾವಾಗ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದನೋ ಆಗ ಅವನ ಭಾರದಿಂದ) | ರುಜಾನಾಃ—ನದಿಗಳ (ದಡಗಳ) ನ್ನು |
ಸಂ ಪಿಪಿಷೇ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪುಡಿಮಾಡಿದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ದೂರಭಿಮಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೃತ್ತನು ತನಗೆ ಪ್ರತಿಕಕ್ಷಿಯಾದ ಯೋಧನೇ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ
ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಶೌರ್ಯಯುಕ್ತನೂ ಅನೇಕ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿದವನೂ ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸುವವನೂ
ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆದನಷ್ಟೆ. ಆಗ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಯಾವ ರೀತಿ ಇತರ ಶತ್ರುಗಳು ಹತರಾದರೋ
ಆ ವಧವನ್ನು ವೃತ್ತನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹತನಾದ ವೃತ್ತನು ನದಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಾಗ ಆ ರಭಸಕ್ಕೆ
ದಡದ ಮೇಲಿನ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪುಡಿಪುಡಿಮಾಡಿದನು. ಎಂದರೆ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದ ಅವನ ಶರೀರಭಾರದಿಂದ
ನದಿಗಳ ದಡಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ವೃಕ್ಷಸಾಸಾಣಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪುಡಿಪುಡಿಯಾದವು.

English Translation.

The arrogant Vritra, as if unequalled, challenged Indra, the mighty hero, the destroyer of many and the scatterer of foes; but he did not escape the fate of Indra's enemies; the enemy of Indra was dashed against the banks of the rivers-

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಯೋಧ್ಯೇವ—ಯೋಧ್ಯರಹಿತ ಇವ, ನಿತ್ಯತುರಿವ ಸರ್ಗವಃ | ತನಗೆ ಸಮಾನರಾದ ಎಂದರೆ ತನ್ನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಾದ ಯುದ್ಧಭಟರಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಮತ್ತನಾಗಿ.

ದುರ್ಮದಃ—ದುರಹಂಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೃತ್ರನು.

ಮಹಾವೀರಂ—ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೂ ಅಪ್ರತಿಮಶೌರ್ಯಸಾಹಸಯುಕ್ತನಾದ.

ತುವಿಬಾಧಂ—ತುವಿ ಎಂದರೆ ಬಹು. ಬಹುಜನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಿಸುವ.

ಋಜೀಷಂ—ಗೆಲ್ಲಲಸಾಧ್ಯನಾದ, ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ.

ನ ಅತಾರೀತ್—ಸಹಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಸಮೃತಿಂ—ಸಂಗಮಂ | ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಮಿಳನವು, encounter.

ವಧಾನಾಂ—ಇಂದ್ರನ ಶತ್ರುಗಳಾದವರ ಸಂಹಾರವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗುಂಟಾಗುವ ಗತಿಯನ್ನು.

ರುಜಾನಾಃ—ನದೀಃ | ನದಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ನದಿಯ ದಡಗಳನ್ನು.

ಪಿಪಿಷೇ—ತಾನು ಬಿದ್ದ ರಭಸಕ್ಕೆ ನದಿಯ ದಡಗಳನ್ನು ಪುಡಿಪುಡಿಮಾಡಿದನು. ಎಂದರೆ ವೃತ್ರನ ದೊಡ್ಡ ಶರೀರವು ನದಿಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದುದರಿಂದ ದಡದಲ್ಲಿದ್ದ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳೂ, ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳೂ ಎಲ್ಲವೂ ಪುಡಿಪುಡಿಯಾಯಿ ತೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಂದ್ರಶತ್ರುಃ—ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶತ್ರುವಾದ ವೃತ್ರನು. ಮೇಘಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪಾದ ಮೋಡಗಳು ಗುಂಪುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ತಮಗೆದುರಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವಂತೆ ಕಂಡುಬಂದವು. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಗತಿಯುಂಟಾಗುವುದೋ ಆ ಗತಿಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ನೀರಿನ ರೂಪದಿಂದ ಬಿದ್ದು ನದಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವಾಗ ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಉಕ್ಕುತ್ತಾ ನದಿಯ ದಡಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಕೆಡವಿ ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ ಕೊಚ್ಚಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಯೋದ್ಧಾ ಇವ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಯೋದ್ಧಾ ಅಸ್ಯ ಇತಿ ಅಯೋದ್ಧಾ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ನೌ ಪೂರ್ವಪದವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ **ನೌ ಸುಭ್ಯಾಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. **‘ಸಮಾಸಾಂತವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ’** (ಪರಿಭಾ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತವು ಅನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ **‘ವದ್ಯುತಶ್ಚ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋದಂತವಾದರೂ ಕಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಜುಹ್ವೇ—ಹ್ವೇ ಇತ್ಯೇ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲಿಟಸ್ತರ್ಯಾಯೋರೇಶಿರೇಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾದೇಶ. **‘ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಚ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. **ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಹು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ. **ಜುಹು+ಎ ಹುಶ್ಚುವೋಃ ಸಾ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವಜಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅಥವಾ. **ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ** ಎಂದುದರಿಂದ ಲಿಡಾದೇಶವಾದರೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದರಿಂದ **‘ಹುಶ್ಚುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಉವಜನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. **ಹುಶ್ಚುವೋಃ** ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಪದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾದುಪದಿಷ್ಟವಾದ ಹುದಾನಾದನಯೋಃ ಎಂಬ ಹು ಧಾತುವು ಗೃಹೀತವಾಗಿರುವಾಗ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಹುರೂಪವುಳ್ಳ ಹ್ವೇ ಇತ್ಯೇ ಧಾತುವನ್ನು ಹೇಗೆ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು? **‘ಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಸದೋಕ್ತಯೋಃ ಪ್ರತಿಸದೋಕ್ತಸ್ಯೈವ ಗ್ರಹಣಂ’** (ಪರಿಭಾ. ೧೦೫) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಹು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಯಣಾದೇಶವು ದುರ್ಲಭವಷ್ಟೆ ಎಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುರೋಧದಿಂದ ಆ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಬರಲು ಅಭ್ಯಂತರವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಭಾಷಾ ಸಂಚಾರ ಹೇಳಲೇಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮಿಸಿದರೆ **ಅಜುಹ್ವಾನಃ** ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಲಾರವು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಹುಧಾತುವೇ ಗೃಹೀತವಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾದರೆ **‘ಸಾತಯೇ ಹುವೇ ನಾಮ್’** (ಋ. ಸಂ. ೬-೧೦-೧೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಣಾದೇಶ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಿಭಾಷಾಸಂಚಾರ ನಿತ್ಯವಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅಲ್ಲಿ ಉವಜಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯಣ್ ಬರಲಿ ಎಂದು ಆಶಂಕೆ ಇದರ ಮೇಲೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಮಾಡದೆ ಹೇಳಿದ ಮಾತು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಣ್ ವಿಧಾಯಕ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ **ಏರನೇಕಾಚಃ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇಕಾಚಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನೇಕಾಚ್ಯವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಹುವೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಾಚಾಗಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಅನೇಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಪರಿಭಾಷಾ ಸಂಚಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಣ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ಜುಹ್ವೇ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಹಾವೀರಮ್—ಮಹಾಂಶ್ಚಾಸೌ ವೀರಶ್ಚ ಮಹಾವೀರಃ **‘ಅನ್ಮಹತಃ ಸಮಾ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೬)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರ್ಥವಾಚಕವಾದ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮಹಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ತುನಿಬಾಧಮ್—ಬಾಧ್ಯ ವಿಲೋಡನೇ ಧಾತು. ತುನೀನ್ ಪ್ರಭೂತಾನ್ ಬಾಧತೇ ಇತಿ ತುನಿಬಾಧಃ ||
'ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್. ಇದು ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಮೃತ್ತಿಮ್—ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗತಿಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಾ. 'ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ ಕೃತ್ಯತೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಾದಿಯಾಗಿ ನಿಂದಂತವಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ರುಜಾನಾಃ—ರುಜೋ ಭಜ್ನೇ ಧಾತು. ರುಜಂತಿ ಕೂಲಾನೀತಿ ರುಜಾನಾ ನದ್ಯಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ನುಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರುಜಾನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. : 'ರುಜಾನಾ ನದ್ಯೋ ಭವಂತಿ ರುಜಂತಿ ಕೂಲಾನಿ' (ನಿರು ೬-೪) ಎಂಬುದಾಗಿ ರುಜಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನದಿಯಂದರ್ಥವೆಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಶಾನಚ್ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಕರಣಸ್ವರವು ಸತಿಸ್ವವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಿಪಿಷೇ—ಪಿಷ್ಠ್ಯ ಸಂಚೂರ್ಣನೇ ಧಾತು. ಭಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಏಶ್ ಆದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಪಿಪಿಷೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಶತ್ರುಃ—ಇಂದ್ರಃ ಶತ್ರುಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಇಂದ್ರಶತ್ರುಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಪಾದಹಸ್ತೋ ಅಸೃತನ್ಯದಿನ್ದ್ರಮಾಸ್ಯ ವಜ್ರಮಧಿಸಾನೌ
ಜಘಾನ |

ವೃಷ್ಟೋ ವಧ್ನಿಃ ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಬುಭೂಷನ್ಪುರುತ್ರಾವೃತ್ತೋ
ಅಶಯದ್ವ್ಯಸ್ತಃ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸಾತ್ | ಅಹಸ್ತಃ | ಅಪೃತನ್ಯತ್ | ಇನ್ದ್ರಂ | ಆ | ಅಸ್ಯ | ವಜ್ರಂ | ಅಧಿ |

ಸಾನ್ | ಜಘಾನ |

ವೃಷ್ಟಃ | ವಧಿಃ | ಪ್ರತಿಮಾನಂ | ಬುಭೂಷನ್ | ಪುರುತಾ | ವೃತ್ರಃ |

ಅಶಯತ್ | ವಿ ಅಸ್ತಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಪಾದ್ವಜೇಣ ಛಿನ್ನತ್ವಾತ್ಪಾದರಹಿತಃ ಅಹಸ್ತೋ ಹಸ್ತರಹಿತೋ ವೃತ್ರಃ ಇಂದ್ರಮುದ್ಧಿಶ್ಯಾಪೃತ-
ನ್ಯತ್ | ಪೃತನಾಂ ಯುದ್ಧಮೈಚ್ಛತ್ | ದ್ವೇಷಾಧಿಕೈನ ಬಹುಧಾ ವಿದ್ಧೋಽಪಿ ಯುದ್ಧಂ ನ ಪರಿತ್ಯಕ್ತ-
ವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಯ ಹಸ್ತಪಾದರಹೀನಸ್ಯ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಸಾನ್ ಪರ್ವತಸಾನುಸದೃಶೇ ಪ್ರೌಢಸ್ಕಂಧೇಽಧ್ಯುಪರಿ
ವಜ್ರಮಾ ಜಘಾನ | ಇಂದ್ರ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾನ್ | ಅಶಕ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಯುದ್ಧೇಚ್ಛಾಯಾಂ
ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವಧಿಶ್ಚಿನ್ನಮುಷ್ಕಃ ಪುರುಷೋ ವೃಷ್ಟೋ ರೇತಃಸೇಚನಸಮರ್ಥಸ್ಯ ಪುರುಷಾಂತರಸ್ಯ
ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಸಾದೃಶ್ಯಂ ಬುಭೂಷನ್ ಪ್ರಾಪ್ತುಮಿಚ್ಛನ್ ಯಥಾ ನ ಶಕ್ನೋತಿ ತದ್ವದಯಮಿತಿ ಶೇಷಃ |
ಸ ವೃತ್ರಃ ಪುರುತಾ ಬಹುಷ್ವವಯವೇಷು ವ್ಯಸೋ ವಿವಿಧಂ ಕ್ಷಿಪ್ತಸ್ತಾಡಿತಃ ಸನ್ ಅಶಯತ್ | ಭೂಮೌ
ಪತಿತವಾನ್ || ಅಸಾತ್ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪಾದಶಬ್ದಸ್ಯಾಂತ್ಯಲೋಪಶಬ್ದಾಂದಸಃ | ಅಹಸ್ತಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ
ನಿರ್ಗಮುಖ್ಯಾ ಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಪೃತನ್ಯತ್ | ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಕವ್ಯಧ್ವರ-
ಪೃತನಸ್ಯೇತ್ಯಂತ್ಯಲೋಪಃ | ಬುಭೂಷನ್ | ಸನಿ ಗ್ರಹಗುಹೋಶ್ಚ | ಪಾ. ೭-೨-೧೨ | ಇತೀರ್ಛ ಪ್ರತಿ-
ಷೇಧಃ | ಪುರುತಾ | ದೇವಮನುಷ್ಯಪುರುಷಪುರುಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಸಪ್ತಮ್ಯೋರ್ಬಹುಲಂ |
ಪಾ. ೫-೪-೫೬ | ಇತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥೇ ತ್ರಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅಶಯತ್ | ವೃತ್ರಯೇನ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ |
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಗಭಾವಃ | ವೃತ್ರಃ | ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಃ | ಯಸ್ಯ
ವಿಭಾಷೇತೀರ್ಛ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮುದಾತ್ತಸ್ವರಿ-
ತಯೋರ್ಯಾಣ ಇತಿ ಪರಸ್ಯಾನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅಸಾತ್—(ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕತ್ತರಿಸೋಣದಿಂದ) ಕಾಲಿಲ್ಲದೆಯೂ | ಅಹಸ್ತಃ—ಕೈಯಿಲ್ಲದೆಯೂ
ಇರುವ ವೃತ್ರನು | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು (ಎದುರಿಸಿ ಅವನ ಮೇಲೆ) | ಅಪೃತನ್ಯತ್—ಯುದ್ಧಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸಿ
ದನು | ಅಸ್ಯ—(ಕೈಕಾಲುಗಳಿಲ್ಲದ) ಇಂತಹ ವೃತ್ರನ | ಸಾನ್ ಅಧಿ—ಪರ್ವತದ ಶಿಖರದಂತಿರುವ ಕತ್ತಿನ

ಮೇಲೆ | ವಜ್ರಂ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು | ಆ ಚಘಾನೆ—ಬೀಸಿ ಹೊಡೆದನು | ವಧ್ರಿಃ—ವೀರೈವಿಲ್ಲದ ಪುರುಷನು |
ವೃಷ್ಣಃ—ವೀರೈಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವವನು | ಪ್ರತಿಮಾನಂ—ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು | ಬುಭೂಷ್—ಹೊಂದ
ಲಿಚ್ಛಿಸಿ (ಆ ಯೋಗ್ಯತೆ ಮಾತ್ರವಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ) | ವೃತ್ರಃ—ವೃತ್ರನೂ ಕೂಡ | ಪುರುತ್ತಾ—ಅನೇಕ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ |
ವ್ಯಸ್ತಃ—ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ ಹೊಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟು | ಅಶಯತ್—(ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ) ಬಿದ್ದು ಮಲಗಿದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಅವನ ಕೈಕಾಲುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದ ಮೇಲೂ ಸಹ ವೃತ್ರನು ಇಂದ್ರನನ್ನೆದುರಿಸಿ ಅವನ
ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸಿದನು. ಕೈಕಾಲುಗಳಿಲ್ಲದ ಇಂತಹ ವೃತ್ರನ ಉನ್ನತವಾದ ಮತ್ತು ಪರ್ವತ ಶಿಖರದಂತಿರುವ
ಕತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಬೀಸಿ ಹೊಡೆದನು. ವೀರೈವಿಲ್ಲದ ಪುರುಷನು ವೀರೈಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯ
ವಿರುವವನಂತೆ ವ್ಯವಹರಿಸಲು ಆಸೆಪಟ್ಟು ಆ ಯೋಗ್ಯತೆ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲದಿರುವಂತೆ, ವೃತ್ರನೂ ಕೂಡ ಹಾಗೆಯೇ
ಆಸೆಪಟ್ಟು ಇಂದ್ರನನ್ನೆದುರಿಸಲು ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ, ಅನೇಕ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಸೀಳಿಸಿಕೊಂಡು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು
ಮಲಗಿದನು.

English Translation.

Footless and armless he (Vritra) still defied Indra who struck him
with the thunderbolt upon his mountain-like shoulder ; desirous of en-
countering Indra like one emasculated who pretends to virility, Vritra
mutilated of many organs, fell down and remained motionless.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸಾತ್ ಅಹಸ್ತಃ ಅಪೃತನ್ಯದಿಂದ್ರಂ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೈಕಾಲುಗಳು ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ವೃತ್ರನು
ಅದೊಂದನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ ಇಂದ್ರನ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗಿ ಬಂದನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಾನ್—ಪರ್ವತದ ತಪ್ಪಲಿನಂತೆ ಬಹುಗಾತ್ರವೂ ವಿಸ್ತಾರವೂ ಆದ ಆ ವೃತ್ರನ ಭುಜದ ಮೇಲೆ.

ವೃಷ್ಣೋ ವಧ್ರಿಃ ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಬುಭೂಷನ್—ಅಶಕ್ತನಾದ ಪುರುಷನು ವೀರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ
ಗೆಲ್ಲುತ್ತೀನೆಂದು ಬಯಸಿದಂತೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ವೃಷ್ಣಃ ಎಂದರೆ ವೀರೈಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯನಾದ ಎಂದರೆ ವೀರೈ
ಶಾರ್ಯೋಪೇತನಾದ ಪರಾಕ್ರಮಿಯು. ವಧ್ರಿಃ ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿಹೀನನಾದ ಪುರುಷನು, ನಪುಂಸಕನು, ಹೇಡಿಯು.

ಪುರುತ್ತಾ—ಬಹುವಯವೇಷು | ಶರೀರದ ಅನೇಕ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ.

ವ್ಯಸ್ತಃ—ತಾಡಿತಃ | ಘಾಯಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ, ಅಂಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಭಿದ್ರಭಿದ್ರವಾಗಲಾಗಿ.

ಅಶಯತ್—ಮಲಗಿದನು ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಪಾತ್—ನ ವಿದ್ಯೇತೇ ಸಾದಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಪಾತ್. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಲೋಪವು ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹಸ್ತಃ—ನ ವಿದ್ಯೇತೇ ಹಸ್ತಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಹಸ್ತಃ. ನಜ್ ಪೂರ್ವಪದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ 'ನಜ್ ಸುಭ್ಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪೃತನ್ಯತ್—ಪೃತನಾಂ (ಯುದ್ಧಂ) ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೃತನಾ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್. ಪೃತನಾ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕವ್ಯಧ್ವರಪೃತನ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪೃತನಾ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೃತನ್ಯ ಎಂಬ ಕೃಜಂತವು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪೃತನ್ಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬುಭೂಷನ್—ಭವಿತುಂ ಇಚ್ಛನ್ ಬುಭೂಷನ್. ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್. ಸನ್ಯಜೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನಂತದ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ತ್ವ. 'ಸನಿಗ್ರಹಗುಹೋಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನಿಗೆ ಇಣ್ಣಿಷೇಧ. ಬುಭೂಷ ಎಂಬುದು ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬುಭೂಷನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪುರುತ್ತಾ—ದೇವಮನುಷ್ಯಪುರುಷಪುರುಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಸಪ್ತನ್ಯೋರ್ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುರುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತವ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ರಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಶಯತ್—ಶೀಞ್ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ ನಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ. ಅಶಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಸ್ತಃ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಣ್ಣಿಷೇಧ. ವಿ+ಅಸ್ತಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ವ್ಯಸ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಗತಿರನಂತರಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದಾಗ 'ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋಃ ಯಣಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನದಂ ನ ಭಿನ್ನಮಮುಯಾ ಶಯಾನಂ ಮನೋ ರುಹಾಣಾ ಅತಿ
ಯನ್ತಾಪಃ |

ಯಾಶ್ಚಿದ್ವ್ಯತೋ ಮಹಿನಾ ಪರ್ಯತಿಷ್ಠತಾಸಾಮಹಿಃ ಪತ್ನತಃ-
ಶೀರ್ಬಭೂವ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನದಂ | ನ | ಭಿನ್ನಂ | ಅಮುಯಾ | ಶಯಾನಂ | ಮನಃ | ರುಹಾಣಾಃ | ಅತಿ |
ಯನ್ತ | ಅಪಃ |

ಯಾಃ | ಚಿತ್ | ವೃತ್ರಃ | ಮಹಿನಾ | ಪರ್ಯತಿಷ್ಠತ್ | ತಾಸಾಂ | ಅಹಿಃ |
ಪತ್ನತಃ | ಶೀಃ | ಬಭೂವ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಮುಯಾಮುಷ್ಯಾಂ ಸೃಣಿವ್ಯಾಂ ಶಯಾನಂ ಪತಿತಂ ಮೃತಂ ವೃತ್ರಮಾಪೋ ಜಲಾನ್ಯತಿ
ಯಂತಿ | ಅತಿಕ್ರಮ್ಯ ಗಚ್ಛಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಭಿನ್ನಂ ಬಹುಧಾಭಿನ್ನಕೂಲಂ ನದಂ ನ ಸಿಂಧುಮಿವ |
ಯಥಾ ವೃಷ್ಟಿಕಾಲೇ ಪ್ರಭೂತಾ ಆಪೋ ನದ್ಯಾಃ ಕೂಲಂ ಭಿತ್ತಾತಿಕ್ರಮ್ಯ ಗಚ್ಛಂತಿ ತದ್ವತ್ | ಕೀದೃಶಃ
ಆಪಃ | ಮನೋ ರುಹಾಣಾಃ | ನೃಣಾಂ ಚಿತ್ತಮಾರೋಹಂತ್ಯಃ | ಪುರಾ ವೃತ್ರೇ ಜೀವತಿ ಸತಿ ತೇನ
ನಿರುದ್ಧಾ ಮೇಘಸ್ಥಿತಾ ಆಪೋ ಭೂಮೌ ವೃಷ್ಟೌ ನ ಭವಂತಿ | ತದಾನೀಂ ನೃಣಾಂ ಮನಃ ವಿದ್ಯತೇ |
ಮೃತೇ ತು ವೃತ್ರೇ ನಿರೋಧರಹಿತಾ ಆಪೋ ವೃತ್ರಶರೀರಮುಲ್ಲಂಘ್ಯ ಪ್ರವಹಂತಿ | ತದಾ ವೃಷ್ಟಿಲಾಭೇನ
ತು ಮನುಷ್ಯಾಸ್ತುಷ್ಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತದೇತದುತ್ತರಾರ್ಥೇನ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ವೃತ್ರೋ ಜೀವನದ-
ಶಾಯಾಂ ಮಹಿನಾ ಸ್ವಕೀಯೇನ ಮಹಿಮ್ನಾ ಯಾಶ್ಚಿದ್ವ್ಯಾ ಏವ ಮೇಘಗತಾ ಅಪಃ ಪರ್ಯತಿಷ್ಠತ್
ಪರಿವೃತ್ಯ ಸ್ಥಿತನಾನ್ ಅಹಿವ್ಯತೋ ಮೇಘಸ್ತಾಸಾಮಾಸಾಂ ಪತ್ನತಃಶೀಃ ಸಾದ್ರಸ್ಯಾಧಃಶಯಾನೋ

ಬಭೂವ | ಯದ್ಯಸ್ಯಾಂ ಸಾದೋ ನಾಸ್ತಿ ತಥಾಪ್ಯದ್ಭಿವ್ಯತ್ರಸ್ಯಾಭಿಲಂಘಿತತ್ವಾತ್ಪಾದಸ್ಯಾಧಃಶಯನ-
ಮುಪಪದ್ಯತೇ || ಭಿನ್ನಂ | ರದಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಕಾತೋ ನಃ | ಪಾ. ೮-೨-೪೨ | ಇತಿ ನತ್ವಂ | ಅಮುಯಾ |
ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಯಾಜಾದೇಶಃ | ಶಯಾನಂ | ಶೀಜಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಗುಣಃ | ಪಾ.
೭-೪-೨೧ | ಧಾತೋರ್ಜಾತ್ಪ್ರಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ರುಹಾಣಾಃ | ರುಹ ಬೀಜ-
ಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾಮರ್ಭಾವೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಾನಚ್ | ಕರ್ತರಿ ಶಸಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ | ಅನಿತ್ಯ-
ಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ವಚನಾನ್ಮುಗಭಾವಃ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರೇ
ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಮಹಿನಾ | ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಇನ್ದರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ | ಉ.
೪-೧೧೭ | ಇತೀನ್ದ್ರತ್ಯಯಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಮಹಿನಾ ಮಹಿಮ್ನಾ |
ಮಹಚ್ಛಬ್ದಸ್ಯ ಪೃಥ್ವಾದಿಷು : ಪಾಠಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಭಾವ ಇತ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಜ್ವಾ | ಪಾ.
೫-೧-೧೨೨ | ಇತೀಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಟೀರಿತಿ ಟಿಲೋಪಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತೃತಿ-
ಯೈಕವಚನೇಲ್ಲೋಪೇ ಸತ್ಯುದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ತಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ |
ಸತ್ಪ್ರತೀಶೀಃ | ಸಾದಸ್ಯಾಧಃ ಶೇತ ಇತಿ ಸತ್ಪ್ರತೀಶೀಃ | ಕ್ವಿಪ್ಲೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ತಸಿ ಸದ್ವನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ಸಾದ-
ಶಬ್ದಸ್ಯ ಸದಾದೇಶಃ | ಶಸ್ತುಭೃತಿಷ್ಠಿತಿ ಪ್ರಭೃತಿತಬ್ಧಃ ಪ್ರಕಾರವಚನ ಇತಿ ಶಲಾ ದೋಷವೇತ್ಯತ್ರಾಪಿ
ದೋಷನ್ಮಾದೇಶೋ ಭವತಿ | ಕಾ. ೬-೧-೬೩ | ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಮಧ್ಯೇ ಸು ಇತಿ ಶಬ್ದೋಪಜನ-
ಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಸಾದಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಪ್ತಮಿಬಹುವಚನೇ ಸದಾದೇಶೇ ಕೃತ ಇತರಾಭ್ಯೋಽಪಿ
ದೃಶ್ಯಂತೇ | ಪಾ. ೫-೩-೧೪ | ಇತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥೇ ತಸಿಲ್ | ಲುಗಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಮುಯಾ—ಈ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ | ಶಯಾನಂ—ಸತ್ತು ಮಲಗಿದ ವೃತ್ತನನ್ನು | ಮನೋರು-
ಹಾಣಾಃ—ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆಕರ್ಷಕಗಳಾದ | ಆಶಃ—ನೀರುಗಳು | ಭಿನ್ನಂ—(ನಾನಾಕಡೆ) ಒಡೆದುಹೋದ ದಡ
ವುಳ್ಳ | ನದಂ ನ—ನದಿಯಂತೆ | ಅತಿ ಯಂತಿ—ಮೇಲೆ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತವೆ | ವೃತ್ರಃ—(ಬದುಕಿರುವಾಗ)
ವೃತ್ತನು | ಮಹಿನಾ—(ತನ್ನ) ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ | ಯಾಶ್ಚಿತ್—ಯಾವ ಮೋಡಗಳ ನೀರುಗಳನ್ನು |
ಸರ್ಯತಿಷ್ಠತ್—ಸುತ್ತಲೂ ತಡೆದು ನಿಂತಿದ್ದನೋ | ಅಹಿಃ—ಮೇಘರೂಪದ ಆ ವೃತ್ತನು | ತಾಸಾಂ ಅಪಾಂ—
ಅದೇ ನೀರುಗಳ | ಸತ್ಪ್ರತೀಶೀಃ—ಕಾಲುಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಿಕೊಂಡವನಾಗಿ | ಬಭೂವ—ಆದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವೃತ್ತನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸತ್ತು ಮಲಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಾನವರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸತಕ್ಕ ನೀರುಗಳು
ನಾನಾಕಡೆ ಒಡೆದುಹೋದ ದಡವುಳ್ಳ ನದಿಯಂತೆ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಭೂತವಾಗಿಯೂ ಅವನ ಮೇಲೆ ಹಾದು
ಹೋಗುತ್ತಿವೆ. ವೃತ್ತನು ಬದುಕಿರುವಾಗ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮೋಡಗಳನ್ನು ತಡೆದು ನೀರನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯ
ಮೇಲೆ ಬೀಳದಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಈಗ ಅದೇ ನೀರಿನ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಸತ್ತುಬಿದ್ದಿದ್ದಾನೆ.

English Translation.

The waters that delight the minds of men flow over him as a river bursts forth its broken banks; Ahi (Vritra) has been prostrated beneath the feet of the waters which he had obstructed by his strength.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಮುಯಾ ಶಯಾನಂ ಅತಿ ಯಂತಿ—ಈ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸತ್ತು ಬಿದ್ದಿರುವ ವೃತ್ರನನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹರಿದುಹೋಗುತ್ತಿವೆ.

ಮನೋ ರುಹಾಣಾಃ—ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ; ವೃತ್ರನು ಮೇಘಗಳನ್ನು ತಡೆದಿದ್ದರಿಂದ ಮಳೆಯಿಲ್ಲದೆ ಜನರು ಖಿನ್ನಮನಸ್ಸರಾಗಿದ್ದರು. ವೃತ್ರವಧಾನಂತರ ಅವನು ತಡೆಗಟ್ಟಿದ್ದ ನೀರು ಹರಿಯತೊಡಗಿ ಸತ್ತುಬಿದ್ದಿರುವ ವೃತ್ರನನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ ದಡಗಳನ್ನು ಕೆಡೆವಿ ಕೊಚ್ಚಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ನೀರು ಮನುಷ್ಯರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವುದೆಂದು ಮನೋ ರುಹಾಣಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಮಹಿನಾ ಸರ್ಯತಿಷ್ಠತ್—ವೃತ್ರನು ತನ್ನ ಅತಿಶಯನಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ತಡೆಗಟ್ಟಿದ್ದ.

ಸತ್ಸುತೇಶೀಃ—ಪಾದಸ್ಯಾಧಃ ಶೇತೇ | ನೀರಿನ ಪಾದಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರುವನು ಅಥವಾ ಬಿದ್ದಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ನೀರಿಗೆ ಪಾದಗಳು ಇರುವುದೆಂದರೆ, ನೀರು ಇವನ ಮೇಲೆ ಹರಿದು ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇವನು ನೀರಿನ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದಿರುವನು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ನೀರಿನ ಪಾದಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ (ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭಿನ್ನಮ್—ಭಿರಾ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭಿನ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ರದಾಭ್ಯಾಂ-ನಿಷ್ಠಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷ್ಠಾತಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಭಿನ್ನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಮುಯಾ—ಅದಸ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಯಾಜಾದೇಶ. 'ತೈದಾದೀನಾಮಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ವ. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. 'ಅದಸೋಽಸೇರ್ವಾದುದೋಮಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ನುತ್ವ, ದಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವ. ಅಮುಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಯಾನಮ್—ಶೀಜ್ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್. ಅಪಿತ್ತಾದ ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ 'ಶೀಜಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಗುಣಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುನಃ ಗುಣಬರುತ್ತದೆ.

‘ ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಯಾವೇಶ ಬಂದರೆ ಶಯಾನಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಬಂದುದರಿಂದ ‘ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ರುಹಾಣಾಃ—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ, ಧಾತು. ಪರಸ್ಪ್ರೇಪದಿಯಾದರೂ ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್. ಶಾನಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಅನೇಮುಕ್ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಮುಕ್ ಆಗಮವಾದುದರಿಂದ ‘ ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತ್ಯಂ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಅಟ್-ಕುಸ್ವಾಜ್ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ರುಹಾಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುವೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವ-ಧಾತುಕವಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಕರಣಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿನಾ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್. ಮಹಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮಹಿನಾ ಮಹಿಮ್ನಾ. ಮಹತ್ ಶಬ್ದವು ಪೃಥ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ, ತಸ್ಯ ಭಾವಃ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮುನಿಜ್ವಾ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಮುನಿಜ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಮುನಿಜ್ವಾ ಪರದಲ್ಲಿ ರುವಾಗ ಟೀಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಚ್ಚಬ್ದದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಮಹಿಮನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಮಕಾರ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಮಹಿ ಅನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ನಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪತ್ನತಃ ಶೀಃ—ಪಾದಸ್ಯ ಅಧಃ ಶೇತೇ ಇತಿ ಪತ್ನತಃಶೀಃ. ಶೀಜ್ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ಪಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪದ್ಮೆನ್ನೋಮಾಸ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಪ್ಪ್ರಭೃತಿಷು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಭೃತಿಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾರ (ಸಾದೃಶ್ಯ) ವಚನವೆಂದು ಶಲಾ ದೋಷಿಣೀ ಎಂದು ದೋಷವನ್ನಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುವುದರ ಮೂಲಕ ಭಾಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ (ಕಾ. ೬-೧-೬೩). ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಶಪಾದಿಗಳಿಗೆ ಸದೃಶವಾದ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು ಎಂಬ ಆಗಮವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪದಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಪತ್ನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಮೇಲೆ ‘ ಇತರಾಭ್ಯೋಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಸಿಲ್ ಬರುತ್ತದೆ. ತಸಿಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಸಪ್ತಮಿಗೆ) ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನ ಬೇಕು. ಪತ್ನತಃಶೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನೀಚಾವಯಾ ಅಭವದ್ವೃತ್ತಪುತ್ರೇನ್ನೋ ಅಸ್ಯಾ ಅವ
ವಧರ್ಜಭಾರ |

ಉತ್ತರಾ ಸೂರಧರಃ ಪುತ್ರ ಆಸೀದ್ದಾನುಃ ಶಯೇ ಸಹವತ್ಸಾ ನ
ಧೇನುಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನೀಚಾಽವಯಾಃ | ಅಭವತ್ | ವೃತ್ತಽಪುತ್ರಾ | ಇನ್ನೋಃ | ಅಸ್ಯಾಃ | ಅವ |
ವಧಃ | ಜಭಾರ |

ಉತ್ ತರಾ | ಸೂಃ | ಅಧರಃ | ಪುತ್ರಃ | ಆಸೀತ್ | ದಾನುಃ | ಶಯೇ |
ಸಹವತ್ಸಾ | ನ | ಧೇನುಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವೃತ್ತಪುತ್ರಾ ವೃತ್ರಃ ಪುತ್ರೋ ಯಸ್ಯಾ ಮಾತುಃ ಸೇಯಂ ಮಾತಾ ವೃತ್ತಪುತ್ರಾ ನೀಚಾವಯಾ
ನ್ಯಗ್ಭಾವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಹತಾಭವತ್ | ಪುತ್ರಂ ಪ್ರಹಾರಾದ್ರಕ್ಷಿತುಂ ಪುತ್ರದೇಹಸ್ಯೋಪರಿ ತಿರಕ್ಷೀ ಪತಿತವ-
ತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತದಾನೀಮಯಮಿಂದ್ರೋಽಸ್ಯಾ ಮಾತುರನಾಥೋಭಾಗೇ ವೃತ್ರಸ್ಯೋಪರಿ ವಧೋ ಹನನ-
ಸಾಧನಮಾಯುಧಂ ಜಭಾರ | ಪ್ರಹೃತವಾನ್ | ತದಾನೀಂ ಸೂರ್ಮಾತೋತ್ತರೋಪರಿಸ್ಥಿತಾಸೀತ್ |
ಪುತ್ರಸ್ತ್ವಧೋಭಾಗಸ್ಥಿತ ಆಸೀತ್ | ಸಾ ಚ ದಾನುದಾರ್ಢನೀ ವೃತ್ರಮಾತಾ ಶಯೇ | ಮೃತಾ ಶಯನಂ
ಕೃತವತೀ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಧೇನುಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಗೌಃ ಸಹವತ್ಸಾ ನ | ಯಥಾ ವತ್ಸ-
ಸಹಿತಾ ಶಯನಂ ಕರೋತಿ ತದ್ವತ್ || ನೀಚಾವಯಾಃ | ನೇತಿ ಖಾದತೀತಿ ವಯೋ ಬಾಹುಃ | ಔಜಾದಿ
ಕೋಽಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನ್ಯಂಚೌ ವಯಸೌ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ನೀಚಾವಯಾಃ | ನ್ಯಚೌ ಶಬ್ದಾದುತ್ತರಸ್ಯಾ ವಿಭಕ್ತೇಃ
ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತೀತಿ ತೃತೀಯೈಕವಚನಾದೇಶಃ | ಅಚ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪೇ ಜಾವಿತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ |

ಅಂಚೇಶ್ವಂದಸ್ಯ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಂ | ಸಾ ೭-೧-೧೭೦ | ಇತಿ ತಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಮಾಸೇ ಲುಗ-
ಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ನೀಚೌ ನಿಕ್ಕೃಷ್ಟೌ ವಯಸೌ
ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ | ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ವೀರ್ಣಶ್ಚಾಂದಸಃ | ವಧಃ | ಹನ್ಯತೇನೇನೇತಿ ವಧಃ | ಅಸುನಿ ಹಂತೇ
ವಧಾದೇಶಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಭಾರ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ಸೂಃ | ಷೂರ್ಜ
ಪ್ರಾಣಿಗರ್ಭವಿಮೋಚನೇ | ಸೂತೇ ಗರ್ಭಂ ವಿಮುಂಚತೀತಿ ಸೂರ್ಮಾತಾ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ದಾನುಃ |
ದೋ ಅವಖಂಡನೇ | ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ | ಉ. ೩-೩೨ | ಶಯೇ | ಲಟಿ ಲೋಪಸ್ತ ಅತ್ಮನೇಪದೇಷು |
ಸಾ. ೭-೧-೪೧ | ಇತಿ ತಲೋಪಃ | ಶೀಞಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಇತಿ ಗುಣೇನೋದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವೃತ್ರಪುತ್ರಾ—ವೃತ್ರನನ್ನು ಮಗನನ್ನಾಗಿ ಹಡೆದ ಅವನ ತಾಯಿಯು | ನೀಚಾವಯಾಃ—ಶಕ್ತಿ ಕುಗ್ಗಿಸಿ
ಲ್ಪಟ್ಟವಳಾಗಿ | ಅಭವತ್—ಆದಳು (ಹತವಾಗಿ ಬಿದ್ದಳು ಆಗ) | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅಸ್ಯಾಃ—
ಈ ತಾಯಿಯು | ಅವ—ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ | ವಧಃ—ವಧಸಾಧನವಾದ ಆಯುಧವನ್ನು | ಜಭಾರ—ಹೊಡೆದನು |
ಸೂಃ—ತಾಯಿಯು | ಉತ್ತರಾ—ಮೇಲುಭಾಗಕ್ಕಾದಳು | ಪುತ್ರಃ—ಮಗನಾದರೋ | ಆಸೀತ್—
(ಕೆಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಬಿದ್ದವನಾಗಿ) ಆದನು | ಧೇನುಃ—ಹಸುವು | ಸಹ ವತ್ಸಾ ನ—ಕರುವಿನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಮಲಗು
ವಂತೆ | ದಾನುಃ—ವೃತ್ರ ಮಾತೆಯಾದ ದಾನವಿಯು | ಶಯೇ—(ಸತ್ತುಬಿದ್ದು) ಮಲಗಿದಳು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವೃತ್ರಾಸುರನ ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಅವನ ತಾಯಿಯು ವಜ್ರಾಯುಧದ ಏಟಿನಿಂದ ಮಗನನ್ನು
ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬಂದಳು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅವಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸಿ ಅವಳ ದೇಹದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಲವಾಗಿ
ಹೊಡೆದನು: ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಅವಳನ್ನು ಹೊಡೆದ ಮೇಲೆ ತಾಯಿ ಮೇಲುಭಾಗಕ್ಕಾದಳು. ಮಗನು ಕೆಳಭಾಗಕ್ಕೆ
ಸಿಕ್ಕಿ ಬಿದ್ದು ಮಲಗಿದನು. ಹಸುವು ಕರುವಿನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಮಲಗುವಂತೆ ತಾಯಿಯಾದ ದಾನವಿಯು ಮಗನಾದ
ವೃತ್ರನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಸತ್ತುಬಿದ್ದು ಮಲಗಿದಳು.

English Translation.

The mother of Vritra was bending over her son when Indra struck
her lower part with his thunderbolt ; so the mother was above and the son
underneath and the demoness (Vritra's mother) with her son slept (or lay
dead) like a cow with its calf.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನೀಚಾವಯಾಃ—ನೇತಿ ಖಾದತೀತಿ ವಯೋ ಬಾಹುಃ | ನ್ಯಂಚೌ ವಯಸೌ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ
ನೀಚಾವಯಾಃ | ಪ್ರಲಂಬಬಾಹುಃ | ಪುತ್ರಂ ಪ್ರಹಾರಾದ್ರಕ್ಷಿತುಂ ಪುತ್ರದೇಹಸ್ಯೋಪರಿ ತಿರಸ್ತೀ ಪತಿತ-

ವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ವೃತ್ರನ ಮಾತೆಯು ತನ್ನ ಉದ್ಭವಾದ ಬಾಹುಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ತನ್ನ ಮಗನ ಶರೀರದ ಮೇಲೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ನಿಂತು ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವೃತ್ರಪುತ್ರಾ—ವೃತ್ರನೇ ಮಗನಾಗಿವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯು ಎಂದರೆ ವೃತ್ರನ ತಾಯಿಯು.

ವಧರ್ಜಭಾರ—ಹನನಸಾಧನಮಾಯುಧಂ ಪ್ರಹೃತವಾನ್ | ಸಂಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದನು.

ಉತ್ತರಾ ಸೂಃ—ಸೂರ್ಯಾ ಪ್ರಾಣಿಗರ್ಭವಿಮೋಚನೇ | ಸೂಃ ಎಂದರೆ ವೃತ್ರನನ್ನು ಹೆತ್ತ ತಾಯಿಯು. ಇವಳು ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ವೃತ್ರನ ಮೇಲೆ ಒಡ್ಡಿ ನಿಂತಳು.

ಅಧರಃ ಪುತ್ರ ಅಸೀತ್—ಮಗನಾದ ವೃತ್ರನು ಕೆಳಗೆ ಇದ್ದನು. ಎಂದರೆ ಕೆಳಗೆ ಸತ್ತುಬಿದ್ದಿದ್ದನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದಾನುಃ—ದನುವಿನ ಮಗಳು. ಕಶ್ಯಪಋಷಿಗೆ ದನು ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ರಾಕ್ಷಸಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸಂತತಿಗೆ ದಾನವರೆಂದು ಹೆಸರು. ವೃತ್ರನ ತಾಯಿಯು ಆ ದಾನವಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅವಳನ್ನು ದಾನು ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಶಯೇ—ಮಲಗಿದ್ದಳು ಎಂದರೆ ಸತ್ತುಬಿದ್ದಿದ್ದಳು.

ಸಹವತ್ಸಾ ನ ಧೇನುಃ—ಹಸುವು ತನ್ನ ಕರುವಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ವೃತ್ರನ ತಾಯಿಯು ತನ್ನ ಮಗನಾದ ವೃತ್ರಾಸುರನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದಳೆಂದು ಉಪಮಾರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನೀಚಾವಯಾಃ—ನೈಚ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಸಾಂಸುಪೋ ಭವಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಚಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಿಚ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ನೀಚಾವಯಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ' ಅಂಚೇತ್ಯಂದಸ್ಯ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನಮ್ ' (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೦) ಅಂಚುಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾದ ಟಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕೆಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ನೀಚೌ ನಿಕ್ವತ್ವಾ ವಯಸೌ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ನೀಚಾವಯಾಃ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಸಾತಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರದಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಧಃ—ಹನ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ವಧಃ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್. ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ವಧಾದೇಶ. ವಧಾದೇಶವು ಅದಂತ. ಅತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಧಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸುನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

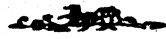
ಜಭಾರ—ಹೃಜ್ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಣಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಡ್ಲಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಉರದತ್ವ, ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಚುತ್ವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಣಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಣಲ್ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಉರಣ್ರಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಹಾರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭತ್ವಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಜಭಾರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಃ—ಷೂರ್ ಪ್ರಾಣಿಗರ್ಭ ವಿಮೋಚನೇ, ಧಾತು. ಸೂತೇ ಗರ್ಭಂ ವಿಮುಂಚತಿ ಇತಿ ಸೂಃ ಮಾತಾ. ಪ್ರಸವಿಸುವವಳು ತಾಯಿ ಎಂದರ್ಥ. 'ಕ್ವಿಪ್ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೇವಲವಾಗಿದ್ದರೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪ್ ಸರ್ವವೂ ಲುಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃತ್ವದ್ವಿತೀಯಸಮಾಸಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದರೂಪ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ದಾನುಃ—ದೋ ಅವಖಂಡನೇ ಧಾತು. ಅದೇಚ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ವ. 'ದಾಭಾ-ಭ್ಯಾಂ ನುಃ' (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾರೂಪವಾದುದರಿಂದ ನುಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದಾನುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಯೇ—ಶೀರ್ಜ್ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದ ತವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದಾಗ, 'ಲೋಪಸ್ತ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿ ನಲ್ಲಿ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಏ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಶೀರ್ಜಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಗುಣಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಗುಣದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಯಾದೇಶ. ಶಯೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಜ್ಜಿತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಹವತ್ನಾ—ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಪೂರ್ವ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಮನಿವೇಶನಾನಾಂ ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ನಿಹಿತಂ
ಶರೀರಂ |

ವೃತ್ರಸ್ಯ ನಿಣ್ಯಂ ವಿ ಚರನ್ತಾಪೋ ದೀರ್ಘಂ ತಮ ಆಶಯ-
ದಿಂದ್ರಶತ್ರುಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಂ | ಅನಿವೇಶನಾನಾಂ | ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ | ಮಧ್ಯೇ | ನಿಹಿತಂ |
ಶರೀರಂ |

ವೃತ್ರಸ್ಯ | ನಿಣ್ಯಂ | ವಿ | ಚರನ್ತಿ | ಆಪಃ | ದೀರ್ಘಂ | ತಮಃ | ಆ | ಅಶಯತ್ |
ಇಂದ್ರಶತ್ರುಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವೃತ್ರಸ್ಯ ಶರೀರಮಾಪೋ ವಿ ಚರಂತಿ | ವಿಶೇಷೇಣೋಪಯೋಕ್ತಮ್ಯ ಪ್ರವಹಂತಿ | ಕೀದೃಶಂ
ಶರೀರಂ | ನಿಣ್ಯಂ ನಿರ್ನಾಮಧೇಯಂ | ಅಪ್ಸು ಮಗ್ನತ್ವೇನ ಗೂಢತ್ವಾತ್ತದೀಯಂ ನಾಮ ನ ಕೇನಾಪಿ
ಜ್ಞಾಯತೇ | ಏತದೇವ ಸೃಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ಕಾಷ್ಠಾನಾಮಪಾಂ ಮಧ್ಯೇ ನಿಹಿತಂ ನಿಕ್ಷಿಪ್ತಂ | ಕೀದೃಶಾನಾಂ
ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ | ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಂ ಸ್ಥಿತಿರಹಿತಾನಾಂ ಅನಿವೇಶನಾನಾಮುಪವೇಶನರಹಿತಾನಾಂ | ಪ್ರವಹಣ-
ಸ್ವಭಾವತ್ವಾದೇತಾಸಾಂ ಮನುಷ್ಯವನ್ನ ಕ್ಷಾಪಿ ಸ್ಥಿತಿಃ ಸಂಭವತಿ | ಇಂದ್ರಶತ್ರುವೃತ್ತೋ ಜಲಮಧ್ಯೇ
ಶರೀರೇ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತೇ ಸತಿ ದೀರ್ಘಂ ತಮೋ ದೀರ್ಘಂ ನಿದ್ರಾತ್ಮಕಂ ಮರಣಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಆಶ-
ಯತ್ | ಸರ್ವತಃ ಪತಿತವಾನ್ || ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಂ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅನಿ-
ವೇಶನಾನಾಂ | ನಿವಿಶಂತೇಽಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ನಿವೇಶನಂ ಸ್ಥಾನಂ | ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚೇತ್ಯಧಿಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ |
ತದ್ರಹಿತಾನಾಂ | ಬಹುಮ್ರೀಹೌ ನೌಘ್ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕ್ರಾಂತಾ ಸ್ಥಿತಾಃ
ಕಾಷ್ಠಾಃ | ಪೃಷೋದರಾದಿ | ನಿಹಿತಂ | ಗತಿನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ || ಅತ್ರ ಯಾಸ್ಯಃ |

ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಮನಿವಿಶಮಾನಾನಾಮಿತ್ಯಸ್ಥಾವರಾಣಾಂ ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ನಿಹಿತಂ ಶರೀರಂ ಮೇಘಃ |
ಶರೀರಂ ಶೃಣಾತೇಃ ಶಮ್ನಾತೇರ್ವಾ | ವೃತ್ರಸ್ಯ ನಿನ್ಯಂ ನಿರ್ಣಾಮಂ ವಿಚರಂತಿ ವಿಜಾನಂತ್ಯಾಪಿ ಇತಿ
ದೀರ್ಘಂ ದ್ರಾಘತೇಸ್ತಮಸ್ತನೋತೇರಾಶಯದಾಶೇತೇರಿಂದ್ರಶತ್ರುರಿಂದ್ರೋಽಸ್ಯ ಶನುಯಿತಾ ವಾ ಶಾತ-
ಯಿತಾ ವಾ ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರಶತ್ರುಃ | ತತ್ಕೋ ವೃತ್ರೋ ಮೇಘ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಸ್ತಾಽಪ್ಯೋಽಸುರ ಇತ್ಯೈತಿ-
ಹಾಸಿಕಾಃ || ನಿ. ೨. ೧೬ | ಇತಿ || || ೩೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವೃತ್ರಸ್ಯ—ವೃತ್ರಾಸುರನ | ನಿನ್ಯಂ—(ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋದುದರಿಂದ ಯಾರಿಗೂ ಅವನ) ಹೆಸರೇ
ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದಿರುವಂತಹ | ಶರೀರಂ—ಶರೀರವನ್ನು | ಅಪಃ—ನೀರುಗಳು | ವಿಚರಂತಿ—ಮೇಲೆ ಹಾದು
ಹೋಗುತ್ತವೆ | ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಂ—(ಕೊಂಚವೂ) ನಿಲ್ಲದೆಯೂ | ಅನಿವೇಶನಾನಾಂ—ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿಲ್ಲದೆಯೂ
ಇರುವ (ಸರ್ವದಾ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವ) | ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ—ನೀರುಗಳ | ಮಧ್ಯೇ—ನಡುವೆ | ನಿಹಿತಂ—
(ವೃತ್ರನ ಶರೀರವು ಜಲಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ) ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು | ಇಂದ್ರಶತ್ರುಃ—ಇಂದ್ರಶತ್ರುವಾದ ವೃತ್ರನು | ದೀರ್ಘಂ
ತಮಃ—ಮರಣಾತ್ಮಕವಾದ ದೀರ್ಘನಿದ್ರೆಯನ್ನು | ಅಶಯತ್—ಹೊಂದಿದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವೃತ್ರಾಸುರನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋದುದರಿಂದ ಅವನ ನಾಮಧೇಯವೇ ಯಾರಿಗೂ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ
ಅವನ ಶರೀರದ ಮೇಲೆ ನೀರುಗಳು ಹಾದುಹೋಗುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಕಡೆಯೂ ನಿಲ್ಲದೆ ಮತ್ತು ವಿಶ್ರಾಂತಿರಹಿತವಾಗಿ
ಸರ್ವದಾ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವ ನೀರುಗಳ ನಡುವೆ ಅವನ ದೇಹವು ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಇಂದ್ರಶತ್ರುವಾದ ವೃತ್ರನು
ಮರಣಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಕತ್ತಲು ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ದೀರ್ಘನಿದ್ರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನು.

English Translation.

The waters flow over the nameless body of Vritra placed in the
midst of the never stopping, never-resting currents; the enemy of Indra
has slept (lay dead) an endless darkness.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಂ—ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಎಂದರೆ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ.

ಅನಿವೇಶನಾನಾಂ—ಸತತಂ ಗಚ್ಛಂತೀನಾಂ | ಯಾವಾಗಲೂ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ.
ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಂ ಮತ್ತು ಅನಿವೇಶನಾನಾಂ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ
ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು.

ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ—ಆ ಪೋಲಸಿ ಕಾಷ್ಠಾ ಉಚ್ಯಂತೇ (ನಿ. ೨-೧೬) ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂದರೆ ನೀರು, ಹರಿಯುವ ನೀರು. ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಎಂದರೆ ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ನಿಣ್ಯಂ—ನಿರ್ನಾಮಂ (ನಿ. ೨-೧೬); **ನಿಣ್ಯಂ ಸುಸ್ತು** ಮೊದಲಾದ ಆರು ನಿರ್ಣೀತಾಂತರ್ಮತನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ **ನಿಣ್ಯಂ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ನಿಣ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಅಂತರ್ಮತ ಅಥವಾ ಮರೆಯಾಗಿರುವ, ಕಾಣಿಸದಿರುವ, ಒಳಗಡೆ ಇದಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ವೃತ್ತನ ಶರೀರವು ನೀರಿನೊಳಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣಿಸದೆ ಅಂತರ್ಮತವಾಗಿರುವುದೆಂದರ್ಥವು.

ನಿ ಚರಂತ್ಯಾಪಃ—ನೀರು ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ಹರಿದುಹೋಗುತ್ತಿರುವುದು.

ದೀರ್ಘಂ ತಮ ಅ ಅಶಯತ್ ಇಂದ್ರಶತ್ರುಃ—ಇಂದ್ರನ ಶತ್ರುವಾದ ವೃತ್ತನು ದೀರ್ಘವಾದ ಎಂದರೆ ಕೊನೆಯಿಲ್ಲದ ಅಂಧಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದನು. ಎಂದರೆ ಅಂಧಕಾರರೂಪವಾದ ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು, ಮೃತನಾಗಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯಾಸ್ತುನುಹರ್ಷಿಗಳು ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು:—

ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಮನಿವೇಶಮಾನಾನಾಮಿತೃಸ್ಥಾವರಾಣಾಂ ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ನಿಹಿತಂ ಶರೀರಂ
ಮೇಘಃ | ಶರೀರಂ ಪೃಣಾತೇಃ ಶಮ್ನಾತೇರ್ನಾ | ವೃತ್ತಸ್ಯ ನಿಣ್ಯಂ ನಿರ್ನಾಮಂ | ವಿಚರಂತಿ
ವಿಜಾನಂತ್ಯಾಪ ಇತಿ || ದೀರ್ಘಂ ದ್ರಾಘತೇಃ | ತಮಸ್ತನೋತೇಃ | ಅಶಯದಾಶೇತೇಃ |
ಇಂದ್ರಶತ್ರುರಿದ್ರೋಽಸ್ಯ ಶಮಯಿತಾ ನಾ ಶಾತಯಿತಾ ನಾ ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರಶತ್ರುಃ ||

ಎಂದರೆ—ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಂ ಮತ್ತು ಅನಿವೇಶನಾನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಸ್ಥಾವರಾಣಾಂ—ಒಂದು ಕಡೆ ನಿಲ್ಲದಿರುವ, ಸದಾ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು; ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ನಿಹಿತಂ ಶರೀರಂ—ಉದಕಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ವೃತ್ತನ ಶರೀರವೆಂದರೆ ಉದಕರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಮೇಘವು; ಮೇಘವು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗಾಳಿಯ ಹೊಡೆತದಿಂದ ಸದಾ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಂ, ಅನಿವೇಶನಾನಾಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶರೀರಂ—ಇದು ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಶರೀರವೆಂದು ಹೆಸರು. (ಮೇಘವು ಗಾಳಿಯಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಅಥವಾ ಚದುರಿಸಲ್ಪಡುವುದು) ವೃತ್ತಸ್ಯ ನಿಣ್ಯಂ—ನಿರ್ನಾಮಂ ಯೇನಾಸೌ ನೀಚೈರ್ನಮತಿ ತಂ ಪ್ರದೇಶಂ ವಿಜಾನಂತಿ ಇವ | ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸರಿಯುವ ಮೇಘಗಳು ಗೂಢವಾಗಿ ಇರುವ ವೃತ್ತನ ಶರೀರವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮುಂದೆ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವವು. ದೀರ್ಘಂ—ದ್ರಾಘತೇಃ ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಸ್ಯ | ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿರುವ, ಬಹಳಕಾಲವಾಗುವ. ತಮಃ—ತನೋತೇಃ ತೇಃ ಹಿ ಸರ್ವಮೇವ ತತಂ ಭವತಿ | ಅಂಧಕಾರವು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ತಮಃ ಎಂದು ಕತ್ತಲೆಗೆ ಹೆಸರು. ಅಶಯತ್—ಅಜ್ಞಪೂರ್ವಸ್ಯ ಶೇತೇಃ ಮಲಗಿದನು ಎಂದರೆ ಮೃತನಾದನು. ಅಥವಾ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದನು. ಇಂದ್ರಶತ್ರುಃ—ಇಂದ್ರನು ಇವನನ್ನು ನಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ವೃತ್ತನಿಗೆ ಇಂದ್ರಶತ್ರುವೆಂದು ಹೆಸರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಂ—ನೌ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. 'ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಿಯ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನಿವೇಶನಾನಾಂ—ನಿವಿಶಂತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ನಿವೇಶನಂ ಸ್ಥಾನಮ್. ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತು. 'ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್. ಯುವೋರ-ನಾಕೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ನಿವೇಶನಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನ ವಿದ್ಯತೇ ನಿವೇಶನಂ ಯೇಷಾಂ ತಾನಿ ಅನಿವೇಶನಾನಿ ತೇಷಾಂ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. 'ನೌ ಸುಭ್ಯಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ—ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಕ್ರಾಂತ್ವಾ ಸ್ಥಿತಾಃ ಕಾಷ್ಠಾಃ 'ಸೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಾಂತರದಿಂದ ಬಾರದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಅಲ್ಲಿ ನಿಸ್ಸಾತದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ನಿಹಿತಂ—ಡುಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ. ತಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ದಧಾತೇರ್ಹಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಹಿತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿದ್ದು ಗತಿಯೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತೀರನಂತರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ (ನಿ) ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾಸ್ಕರು ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಂ ಅನಿವಿಶಮಾನಾನಾಂ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳು ಸ್ಥಾನರ ಸದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಸ್ಥಾನರಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಸ್ಥಿತಿ, ಪ್ರವೇಶ ನಿಯತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಸ್ಥಾನರಗಳಾದ ಕಾಷ್ಠಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶರೀರಂ ಅಂದರೆ ಮೇಘ ವೆಂದರ್ಥ ಅಲ್ಲಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಈರೀತಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಶರೀರಂ—ಶ್ಚ ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಉಕ್ತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಅಥವಾ ನಾಶಹೊಂದುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ವೃತ್ತಸ್ಯ ನಿಜ್ಯಂ=ನಿರ್ಣಾಮಂ, ವಿಚರಂತಿ=ವಿಜಾನಂತಿ. ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕತ್ವವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ದ್ರಾಘ್ಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ದೀರ್ಘ ಶಬ್ದವೂ, ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ, ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ತಮಃ ಶಬ್ದವೂ, ತೀರ್ಜ್ಞ ಸ್ಪಷ್ಟೇ, ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಶಯತ್ ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಇಂದ್ರಶತ್ರುಃ ಇಂದ್ರಃ ಅಸ್ಯ ಶಮಯಿತಾ ನಾ ಶಾತಯಿತಾ, ನಾ, ತಸ್ಮಾತ್ ಇಂದ್ರ ಶತ್ರುಃ ಇಂದ್ರನು ಇವನ ಅಂತಕಾರಕನು, ಅಥವಾ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚೂರುಮಾಡುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥ. ತತ್ಯೋ ವೃತ್ತಃ ಮೇಘಃ ಎಂದು ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇತಿಹಾಸ ಕಾರರು ತ್ವಷ್ಟ್ವ ಪುತ್ರನಾದ ರಾಕ್ಷಸನು ವೃತ್ರನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ನಿರು. ೨-೧೬) || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದಾಸಪತ್ನೀರಹಿಗೋಪಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ನಿರುದ್ಧಾ ಆಪಃ ಪಣಿನೇವ
ಗಾವಃ |

ಅಪಾಂ ಬಿಲಮುಪಿಹಿತಂ ಯದಾಸೀದ್ವೃತ್ರಂ ಜಘನ್ನಾ ಅಪ
ತದ್ವನಾರ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದಾಸಪತ್ನೀಃ | ಅಹಿಃ ಗೋಪಾಃ | ಅತಿಷ್ಠನ್ | ನಿರುದ್ಧಾಃ | ಆಪಃ | ಪಣಿನಾ-
ಽಇವ | ಗಾವಃ |

ಅಪಾಂ | ಬಿಲಂ | ಅಪಿಃ ಹಿತಂ | ಯತ್ | ಆಸೀತ್ | ವೃತ್ರಂ | ಜಘನ್ನಾನ್ |
ಅಪಃ | ತತ್ | ವನಾರ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದಾಸಪತ್ನೀಃ | ದಾಸೋ ವಿಶ್ವೋಪಕ್ಷಪಣಿಹೇತುವೃತ್ತಃ ಪತಿಃ ಸ್ವಾಮಿಾ ಯಾಸಾಮಪಾಂ ತಾ
ದಾಸಪತ್ನೀಃ | ಅತಃ ಏನಾಹಿಗೋಪಾಃ | ಅಹಿವೃತ್ತೋ ಗೋಪಾ ರಕ್ಷಕೋ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ | ಗೋಪನಂ
ನಾಮ ಸ್ವಚ್ಛಂದೇನ ಯಥಾ ನ ಪ್ರವಹಂತಿ ತಥಾ ನಿರೋಧನಂ | ಏತದೇವ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ಆಪೋ
ನಿರುದ್ಧಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ನಿತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಪಣಿನೇವ ಗಾವಃ | ಪಣಿನಾಮಕೋಽಸುರೋ ಗಾ ಅಪಹೃತ್ಯ
ಬಿಲೇ ಸ್ಥಾಪಯಿತ್ವಾ ಬಿಲದ್ವಾರಮಾಚ್ಛಾದ್ಯ ಯಥಾ ನಿರುದ್ಧವಾಂಸ್ತಥೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಾಂ ಯದ್ಬಿಲಂ
ಪ್ರವಹಣದ್ವಾರಮುಪಿಹಿತಂ ವೃತ್ತೇಣ ನಿರುದ್ಧಮಾಸೀತ್ ತದ್ಬಿಲಂ ಪ್ರವಹಣದ್ವಾರಂ ವೃತ್ರಂ ಜಘನ್ನಾ-
ನ್ದತನಾನಿಂದ್ರೋಪ ವನಾರ | ಅಪವೃತಮಕರೋತ್ | ವೃತ್ರಕೃತಮಪಾಂ ನಿರೋಧಂ ಪರಿಹೃತನಾನ್ |
ಅತ್ರ ಯಾಸಃ | ದಾಸಪತ್ನೀರ್ವಾಸಾಧಿಪತ್ನೋ ದಾಸೋ ದಸ್ಯತೇರುಪದಾಸಯತಿ ಕರ್ಮಾಣ್ಯಹಿ-
ಗೋಪಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ನಹಿನಾ ಗುಪ್ತಾಃ | ಅಹಿರಯನಾದೇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇಯಮುಪೀತರೋಽಹಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ
ನಿರ್ವಾಸಿತೋಪಸರ್ಗ ಅಹಂತೀತಿ | ನಿರುದ್ಧಾ ಆಪಃ ಪಣಿನೇವ ಗಾವಃ | ಪಣಿರ್ವಣಿಗ್ಭವತಿ ಪಣಿಃ

ಪಣನಾದ್ವಚಿಕ್ ಪಣ್ಯಂ ನೇನೇಕ್ತಿ | ಅಪಾಂ ಬಿಲಮುಪಿಹಿತಂ ಯದಾಸೀತ್ | ಬಿಲಂ ಭರಂ ಭವತಿ
 ಬಿಭರ್ತೇವ್ಯತ್ರಂ ಜಘ್ನಿವಾನಪವವಾರ ತದ್ವೃತ್ತೋ ವೃಣೋತೇರ್ವಾ ವರ್ತತೇರ್ವಾ ವರ್ಧತೇರ್ವಾ
 ಯದವೃಣೋತ್ತದ್ವೃತ್ತಸ್ಯ ವೃತ್ತತ್ವಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ | ಯದವರ್ತತ ತದ್ವೃತ್ತಸ್ಯ ವೃತ್ತತ್ವಮಿತಿ
 ವಿಜ್ಞಾಯತೇ | ಯದವರ್ಧತ ತದ್ವೃತ್ತಸ್ಯ ವೃತ್ತತ್ವಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ | ನಿ ೨. ೧೭ | ಇತಿ || ದಾಸ-
 ಪತ್ನೀಃ | ಡಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ | ದಾಸಯತೀತಿ ದಾಸೋ ವೃತ್ತಃ | ಸಚಾದ್ಯಚ್ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋ-
 ದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಾಸಃ ಪತಿಯಾಸಾಂ ವಿಭಾಷಾ ಸಪೂರ್ವಸ್ಯ | ಪಾ. ೪. ೧. ೩೪ | ಇತಿ ಜಾಹ್ | ತತ್ತ್ವಂ-
 ನಿಯೋಗೇನೇಕಾರಸ್ಯ ನಕಾರಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ದಾಸಸ್ಯ ಸಾಲ-
 ಯಿತ್ರೈಃ | ಸತ್ಯಾವೃತ್ತರ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಹಿಗೋಪಾಃ | ಗುಪೂ ರಕ್ಷಣೇ |
 ಗೋಪಾಯತೀತಿ ಗೋಪಾಃ | ಆಯಾದಯ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ವಾ | ಪಾ. ೩. ೧. ೩೧ | ಇತ್ಯಾಯ-
 ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಅತೋ ಲೋಪಃ | ನೇರಪ್ರಕೃತಲೋಪಾದ್ವಲಿ ಲೋಪೋ ಬಲೀಯಾಸಿತಿ
 ಪೂರ್ವಂ ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಪಾ. ೬. ೧. ೬೬-೬೭ | ನ ಚಾಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ನಿತ್ಯತೋ ಲೋಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿ-
 ವತ್ತ್ವಂ | ನ ಪದಾಂತದ್ವಿವರ್ಚನೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ | ಅಹಿಗೋಪಾ ಯಾಸಾಂ | ಪೂರ್ವವತ್ತ್ವರಃ |
 ನಿರುದ್ಧಾಃ | ರುಧಿರ್ ಅವರಣೇ | ರುಷಸ್ತಥೋಧೋಽಧಃ | ಪಾ. ೮. ೨. ೪೦ | ಇತಿ ನಿಷ್ಕಾತಕಾರಸ್ಯ
 ಧಕಾರಃ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಜಘ್ನಾನ್ | ಹಂತೇರ್ಲಿಟಃ ಕೃಸುಃ | ಅಭ್ಯಾ-
 ಸಾಚ್ಛ | ಪಾ. ೭. ೩. ೫೫ | ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಹಕಾರಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ | ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯೇಟೋ
 ವಿಭಾಷಾ ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೭. ೨. ೬೮ | ವಿಕಲ್ಪವಿಧಾನಾದಭಾವಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಕಾರಸ್ಯ
 ರುತ್ವಾನುನಾಸಿಕಾವುಕ್ತಾ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದಾಸಪತ್ನೀಃ—(ಲೋಕ) ಹಿಂಸಕನಾದ ವೃತ್ತನನ್ನು ಪತಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವಳು | ಅಹಿಗೋಪಾಃ—ವೃತ್ತ
 ನನ್ನು (ಪ್ರತಿಬಂಧಕರೂಪವಾದ) ರಕ್ಷಕನನ್ನಾಗಿ ಉಳ್ಳವಳು ಆದ | ಅಪಃ—ನೀರುಗಳು | ಪಣಿನಾ—ಪಣಿಯೆಂಬ
 ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ | ಗಾವ ಇವ—ಹಸುಗಳು ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಂತೆ | ನಿರುದ್ಧಾಃ—ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟು | ಅತಿಷ್ಠ—
 ನಿಂತುಕೊಂಡವು | ಅಪಾಂ—ನೀರುಗಳ | ಯತ್ ಬಿಲಂ—ಯಾವ ಪ್ರವಾಹದ್ವಾರವಾದ ಬಿಲವು | ಅಪಹಿತಂ
 ಆಸೀತ್—(ವೃತ್ತನಿಂದ) ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ | ತತ್—ಆ ಬಿಲವನ್ನು | ವೃತ್ತಂ ಜಘ್ನಾನ್—ವೃತ್ತನನ್ನು
 ಕೊಂದ ಇಂದ್ರನು | ಅಪ ವವಾರ—ಬಿಡಿಸಿ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ತಡೆಯಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಲೋಕಹಿಂಸಕನಾದ ವೃತ್ತನ ಪತ್ನಿಯರ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದವಳು ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕರೂಪವಾದ
 ವೃತ್ತನ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದವಳು ಆದ ನೀರುಗಳು ಪಣಿಯೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ ಹಸುಗಳು ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಂತೆ ಬಂಧಿತವಾಗಿ
 ನಿಂತುಕೊಂಡವು. ನೀರುಗಳ ಪ್ರವಾಹದ್ವಾರವಾದ ಬಿಲವನ್ನು ವೃತ್ತನು ಮುಚ್ಚಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಕೊಂದು
 ಆ ದ್ವಾರವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ತಡೆಯಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

English Translation.

The waters, the wives of the destroyer (Vritra) gaurded by Ahi had stood confined like cows confined by Panin (robber); by slaying Vritra, Indra threw open the gate of the water that had stood closed.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು--

ದಾಸಪತ್ನೀರ್ವಾಸಾಧಿಪತ್ನೀಃ | ದಾಸೋ ದಸ್ಯತೇರುಪದಾಸಯತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ || ಅಹಿಗೋಪಾ
ಅತಿಷ್ಠಾನ್ ಅಹಿನಾ ಗುಪ್ತಾಃ | ಅಹಿರಯದೇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ | ಅಯಮಪೀತರೋಽಹಿರೇತಸ್ಮಾ-
ದೇವ ನಿರ್ಹ್ರಸಿತೋಪಸರ್ಗ ಅಹಂತೀತಿ || ನಿರುದ್ಧಾ ಆಪಃ ಪಣಿನೇವ ಗಾವಃ | ಪಣಿರ್ವಣಿ-
ಗ್ಭವತಿ | ಪಣಿಃ ಪಣಿನಾತ್ | ವಣಿಕ್ ಪಣ್ಯಂ ನೇನೇಕ್ತಿ || ಅಪಾಂ ಬಿಲಮಪಿಹಿತಂ
ಯದಾಸೀತ್ | ಬಿಲಂ ಭರಂ ಭವತಿ ಬಿಭರ್ತೇಃ | ವೃತ್ರಂ ಜಘ್ನಿವಾನಪವನಾರ ತತ್ |
ವೃತ್ರೋ ವೃಣೋತೇರ್ನಾ ವರ್ತತೇರ್ನಾ ವರ್ಧತೇರ್ನಾ | ಯದವೃಣೋತ್ತದ್ವೃತ್ರಸ್ಯ
ವೃತ್ರತ್ವಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ | ಯದವರ್ತತ ತದ್ವೃತ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ರತ್ವಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ||
ಯದವರ್ಧತ ತದ್ವೃತ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ರತ್ವಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ || (ನಿ. ೨-೧೭).

ಅನುವಾದವು--ದಾಸ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಕರಃ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು. ಅಂತಹ ಕೆಲಸಗಾರರನ್ನು ಅಧಿಷ್ಠಾಯಿ ಪಾಂತಿ
ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತ್ನೀಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲಸಗಾರನು ಕೆಲಸಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಬಳಲಿ
ನೀರನ್ನು ಕುಡಿದು ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಉದಕಗಳು ಅವನಿಗೆ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡು
ವವು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ದಾಸಪತ್ನೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೆಲಸಗಾರನನ್ನು ಆಪ್ಯಾಯನಗೊಳಿಸುವ
ಉದಕಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ದಾಸಶಬ್ದಕ್ಕೆ--ದಸ್ಯತೇಃ ಉಪದಾಸಯತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ--ಕೃಷ್ಣಾದಿಕರ್ಮ
ಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನಿಗೆ ದಾಸನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದು ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಿರುವುದು. ಅಹಿಗೋಪಾಃ--ಅಹಿನಾ
ಗುಪ್ತಾಃ, ಅಹಿಯಿಂದ (ವೃತ್ರ) ರಹಸ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಚ್ಚಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಹಿ ಎಂದರೆ ಅಯನಾತ್
ಏತಿ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ--ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಹಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಜನರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದ
ರಿಂದ (ಆರ್ಷಪೂರ್ವಸ್ಯ ಹಂತೇಃ) ಅಹಿ ಎಂದರೆ ಸರ್ಪವೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಅಹಂತಿಶಬ್ದದ ಉಪಸರ್ಗವಾದ ಆ ಎಂಬು
ದನ್ನು ಹ್ರಸ್ವಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಹಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪಣಿರ್ವಣಿಗ್ಭವತಿ ಪಣಿ ಎಂದರೆ ವರ್ತಕನು. ಪಣಿಃ
ಪಣಿನಾತ್--ಇವನು ಕ್ರಯವಿಕ್ರಯಾದಿವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಪಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.
ಪಣಿಕ್ ಪಣ್ಯಂ ನೇನೇಕ್ತಿ--ವರ್ತಕನು ದ್ರವ್ಯವನ್ನು (ಪಣ್ಯಂ) ಎಂದರೆ ಕ್ರಯಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು
ಮೂಲ್ಯಾರ್ಹನಾಗುವಂತೆ, ಎಂದರೆ ಬೆಲೆಬಾಳುವಂತೆ ನಿತ್ಯವೂ ಶುಚಿಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಪಣ್ಯಂ
ಎಂದರ್ಥವು. ಬಿಲಂ ಭರಂ ಭವತಿ--ಉದಕಾದಿಗಳಿಂದ ತುಂಬುವುದರಿಂದ ಬಿಲವೆಂದರೆ ಭರವು. ಎಂದರೆ ದ್ವಾರವು.
ವೃತ್ರೋ ವೃಣೋತೇರ್ನಾ | ಯದವೃಣೋತ್ತದ್ವೃತ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ರತ್ವಂ--ಆವರಿಸು ಆಚ್ಛಾದನೆಮಾಡು ಎಂಬ

ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ವೃತ್ತೋತ್ತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ವೃತ್ತಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತನೆಂದು ಹೆಸರು ಬರಲು ಅದೇ ಕಾರಣವು. ಅಥವಾ ವರ್ತತೇ—ಇರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ವರ್ತತೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ವೃದ್ಧಿಯಾಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವರ್ಧತೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಂಟಾಗಲು ಕಾರಣವು. ಇದು ಯಾಸ್ಕರು ವಿವರಿಸಿರುವ ಅವಯವಾರ್ಥವು.

ದಾಸಪತ್ನೀಃ—ವೃತ್ತನು ಯಾವ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಪತಿಯೋ ಅಥವಾ ಸ್ವಾಮಿಯೋ ಅಂತಹ ಉದಕಗಳು. ವೃತ್ತನು ಮೇಘರೂಪದಿಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇವನು ಮೇಘದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಇವನ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದರೆ ಇವನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಹಿಗೋಷಾಃ—ವೃತ್ತಾಸುರನಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳದಂತೆ ಗೋಷ್ಯಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾಗಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ.

ಪಣಿರ್ನೇವ ಗಾವಃ—ಪಣಿ ಎಂಬುವನು ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದ ಗೋವುಗಳಂತೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪಣಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಧನಿಕನೆಂದು ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಅವನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣೆ ದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡದಿರುವ ಮನುಷ್ಯನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ನಿಕ್ಯಷ್ಟಭಾವನೆಯಿಂದ ನೋಡುವುದಲ್ಲದೆ ಅವನು ಗೌರವಾರ್ಹನಲ್ಲದವನೆಂದೂ, ನೀಚಮನುಷ್ಯನೆಂದೂ ಋಷಿಗಳು ಭಾವಿಸಿದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪಣಿ ಎಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುವುದಾದರೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗವು ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಣಿ ಎಂದು ಒಂದು ವರ್ಗದ ಜನರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪಣಿ ಎಂಬುವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿರುವರು. ಪಣಿ ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸರು ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಸುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದು ಪರ್ವತದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ಇದನ್ನು ಹುಡುಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಸರಮಾ ಎಂಬ ದೇವಶುನಿ (ದೇವಲೋಕದ ಹೆಣ್ಣುನಾಯಿ) ಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಆ ಶುನಿಯು ಪಣಿಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವರನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಮಿತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಹಸುಗಳನ್ನು ತರುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿತು. ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಆ ಪರ್ವತಗುಹೆಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಹಸುಗಳನ್ನು ತಂದನೆಂದು ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ೧೦೮ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಸರಮಾ ಎಂಬ ದೇವಶುನಿಗೂ ಪಣಿಗಳೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಇರುವುದು.

ಈ ಪಣಿಗಳೆಂಬವರು ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳೆಂದೂ ಇವರು ವ್ಯಾಪಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಅಭಿಮತವು. ಇವರು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ಯಾವ ಸತ್ಕರ್ಮನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಆಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನ್ಯಾಯ ಅಥವಾ ಅನ್ಯಾಯಮಾರ್ಗದಿಂದ ಕೇವಲ ದ್ರವ್ಯಸಂಪಾದನೆಯೇ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಅದರಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಆರ್ಯರು ದಸ್ಯುಗಳೆಂತಲೂ, ನೀಚವೃತ್ತಿಯ ಮನುಷ್ಯರೆಂತಲೂ ಭಾವಿಸಿ ಆ ವಿಧವಾದ

ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರಗೆಡವಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಪಠಗಳೆಂಬುವವರನ್ನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ
ಭಾವನೆಯಿಂದ ನೋಡಲಾಗಿದೆ. ಪಠಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ—

ಪಣಿಯಃ—ಎಂಬ ಶಬ್ದವು—ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೧೦; ೧-೧೫೧-೯; ೪-೫೧-೩; ೬-೨೦-೪;
೧೦-೧೦೮-೭; ೧೦-೧೦೮-೮; ೧೦-೧೦೮-೨; ೧೦-೧೦೮-೪; ೧೦-೧೦೮-೬; ೧೦-೧೦೮-೧೦;
೧೦-೧೦೮-೧೧ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ

ಪಣಿಃ—ಋ. ಸಂ. ೧-೩೩-೩; ೧-೧೫೦-೭; ೫-೬೧-೮;

ಪಣಿನಾ—ಋ. ಸಂ. ೪-೨೫-೭;

ಪಣಿನಾಇವ—ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೧೧;

ಪಣಿಭಿಃ—ಋ. ಸಂ. ೪-೫೮-೪;

ಪಣಿಭ್ಯಃ—ಋ. ಸಂ. ೯-೨೨-೭;

ಪಣಿಂ—ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೪; ೬-೪೪-೨೨; ೬-೫೧-೧೪; ೬-೬೧-೧; ೮-೪೫-೧೪; ೮-೭೫-೭;
೧೦-೬೭-೬; ೧೦-೧೫೬-೩;

ಪಣೀನ್—ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೪-೨; ೬-೩೩-೨; ೬-೩೯-೨; ೭-೬-೩; ೭-೧೯-೯; ೮-೨೬-೧೦;
೮-೬೪-೨; ೮-೬೬-೧೦; ೧೦-೬೦-೬;

ಪಣೀನಾಂ—ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೬; ೬-೪೫-೩೧; ೬-೫೩-೫; ೬-೫೩-೭; ೭-೯-೨; ೯-೩-೨;

ಪಣೀಃ—ಋ. ಸಂ. ೧-೮೩-೪; ೧-೧೮೨-೩; ೩-೫೮-೨; ೫-೩೪-೭; ೬-೧೩-೩; ೬-೫೩-೩;
೬-೫೩-೬; ೧೦-೯೨-೩;

ಪಣೌ—ಋ. ಸಂ. ೮-೯೭-೨.

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಪಠಗಳೆಂಬುವರು ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನ ಸೈನಿಕರೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ.
ಇವರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕದ್ದು ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದರೆಂಬ ವಿಷಯವು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರು
ವುದು. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ಹಿಂದೆ ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೨ ಪೇಜು ೨೨೮, ೪೬೫-೪೬೬
ಗಳನ್ನು ನೋಡಿ.

ಬಿಲಂ—ದ್ವಾರ, ಬಾಗಿಲು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಾಸಪತ್ನೀಃ—ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ ಧಾತು. ದಾಸಯತಿ ಇತಿ ದಾಸಃ=ವೃತ್ತಃ ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದ
ರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್. ದಾಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ದಾಸಃ ಪತಿಃ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ದಾಸಪತ್ನೀಃ 'ನಿಭಾಷಾ ಸಪೂರ್ವಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩೪)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಪತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞೇಷ್ಠ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾ ದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸತ್ವೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ದಾಸಸ್ಯ ಪಾಲಯಿತ್ಯುಃ ಸ್ವಾತೀತಪ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. 'ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವಯೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹಿಗೋಪಾಃ—ಗುಪ್ತಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಗೋಪಾಯತಿ ಇತಿ ಗೋಪಾಃ 'ಆಯಾದಯ ಆರ್ಥ- ಧಾತುಕೇ ವಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪ್ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕ್ವಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ವಕಾರ ಉಳಿದಿರುವಾಗ ವೇರಪ್ರಕೃತ್ಯು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ, ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಲೋಪೋವ್ಯೋವಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಯಕಾರ ಲೋಪವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೇರಪ್ರಕೃತ್ಯುಲೋಪಾದ್ವಲಿ ಲೋಪೋ ಬಲೀಯಾನ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಮೊದಲು ವಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಯಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಲೋಪ ಮಾಡುವಾಗ ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದಾವು ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದಷ್ಟೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಉತ್ತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪವು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಜಾದೇಶವಾಯಿತು. ಅದರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಈಗ ಕಾರ್ಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ; ಎಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ 'ನಪದಾಂತದ್ವಿವಚನ ಯಲೋಪ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೮) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಲೋಪ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದಾನೆನಿಷೇಧ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದಾನೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ ವೇರಪ್ರಕೃತ್ಯು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಪಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಹಿಗೋಪಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಹಿಗೋಪಾ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಅಹಿಗೋಪಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿರುದ್ಧಾಃ—ರುಧಿರ್ ಆವರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರುಧ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ರುಷಸ್ತಥೋಧೋಽಧಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ರುದ್ಧ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿರನಂತರ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿಗೆ (ನಿ) ಪೂರ್ವ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಘನ್ಯಾನ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವಸುಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಚುತ್ವ. ಜಹನ್+ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ನಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಘಕಾರವು ಆಂತರತನ್ಯದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸ್ ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ವಿಭಾಷಾ ಗಮಹನ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಟ್ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಘನ್ಯಾನ್ ಎಂದು ಸಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿದೇವತಾಂ ಸರ್ವನಾಮ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮ. ಮೊದಲು ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಸಕಾರಲೋಪ. ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ನಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಘನ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಆಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವೂ, ಆತೋ ಟಿ ನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವೂ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಶ್ವೋ ವಾರೋ ಅಭವಸ್ತದಿಂದ್ರ ಸೃಕೇ ಯತ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಹನ್ದೇವ
ಏಕಃ |

ಅಜಯೋ ಗಾ ಅಜಯಃ ಶೂರ ಸೋಮಮವಾಸೃಜಃ ಸರ್ತವೇ
ಸಪ್ತ ಸಿಂಧೂನ್ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಶ್ವಃ | ವಾರಃ | ಅಭವಃ | ತತ್ | ಇನ್ದ್ರ | ಸೃಕೇ | ಯತ್ | ತ್ವಾ |
ಪ್ರತ್ಯ | ಅಹನ್ | ದೇವಃ | ಏಕಃ |

ಅಜಯಃ | ಗಾಃ | ಅಜಯಃ | ಶೂರ | ಸೋಮಂ | ಅವ | ಅಸೃಜಃ | ಸರ್ತವೇ |
ಸಪ್ತ | ಸಿಂಧೂನ್ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸೃಕೇ ವಜ್ರೇ | ಸೃಕೋ ವೃಕ ಇತಿ ವಜ್ರನಾಮಸು ಪರಿತತ್ವಾತ್ | ದೇವೋ ದೀಪ್ಯಮಾನಃ
ಸರ್ವಾಯುಧಕುಶಲ ಏಕೋದ್ವಿತಿರೇವೋ ವೃತ್ರೋ ಯದ್ಯದಾ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತ್ಯಹನ್ ಪ್ರತಿಕೂಲತ್ವೇನ
ಪ್ರಹೃತವಾನ್ ತತ್ತದಾನೀಂ ತ್ವಮಶ್ವೋ ವಾರೋದ್ವತ್ಸಂಬಂಧೀ ವಾಲೋದಭವಃ | ಯಥಾಶ್ವಸ್ಯ
ವಾಲೋದನಾಯಾಸೇನ ಮುಕ್ತಿಕಾದೀನ್ನಿವಾರಯತಿ ತದ್ವದ್ವೃತ್ರಮಗಣಯಿತ್ವಾ ನಿರಾಕೃತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಕಿಂಚಿ ಗಾಃ ಪಣಿನಾಪಹೃತಾಸ್ತಮುಜಯಃ | ಜಿತವಾನ್ | ಹೇ ಶೂರ ಶೌರ್ಯಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ಸೋಮ-
ಮುಜಯಃ | ಜಿತವಾನ್ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಾಃ ತ್ವಷ್ಟಾ ಹತಪುತ್ರ ಇತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನು ಸಾಖ್ಯಾನೇ ಸಮಾಮ-
ನಂತಿ | ಸ ಯಜ್ಞವೇಶಸಂ ಕೃತ್ವಾ ಪ್ರಾಸಹಾ ಸೋಮಮುಪಿಬತ್ | ತೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧೨-೧ | ಇತಿ | ಸಪ್ತ-
ಸಿಂಧೂನ್ ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೇ | ಋಗ್ವೇ. ೧೦-೭೫-೫ | ಇತ್ಯಸ್ಯಾನ್ಯುಚ್ಯಾಮ್ನಾ ತಾ ಗಂಗಾದ್ಯಾಃ ಸಪ್ತ-
ಸಂಖ್ಯಾಕಾ ನದೀಃ ಸರ್ತವೇ ಸರ್ತುಂ ಪ್ರವಾಹರೂಪೇಣ ಗಂತುಮವಾಸ್ಯಜಃ | ತ್ಯಕ್ತವಾನ್ | ವೃತ್ರ-
ಕೃತಂ ಪ್ರವಾಹನಿರೋಧಂ ನಿರಾಕೃತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಶ್ವೈಃ | ಅಶ್ವೇ ಭವಃ | ಭವೇ ಭಂದಸೀತಿ ಯತ್ |
ಯತೋದನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಾರಯತಿ ದಂಶಮಶಕಾನಿತಿ ವಾರಃ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ಕಪಿಲ-
ಕಾದಿತ್ವಾಲ್ಲತ್ವನಿಕಲ್ಪಃ | ಮ. ೮-೨-೧೮ | ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಹನ್ | ಯದ್ವೃತ್ತಾ-
ನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ತಿಜಾ ಚೋದಾತ್ತವತೀತಿ ಗತೇರನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಜಯಃ | ಗಾ ಇತ್ಯಸ್ಯ
ವಾಕ್ಯಾಂತರಗತತ್ವಾತ್ತದಪೇಕ್ಷಯಾಸ್ಯ ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಸಮಾನವಾಕ್ಯೇ ನಿಘಾತ-
ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಾದೇಶಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ | ಪಾ. ೧-೧-೧೮-೫ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ | ಸರ್ತವೇ | ತುಮುರ್ಥೇ
ಸೇಸೇನಿತಿ ತವೇನ್ವತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೃಕೇ—ಎಲೈ ವಜ್ರಯೇ, (ಇಂದ್ರನೇ) | ದೇವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ | ಏಕಃ—ಅದ್ವಿತೀಯನೂ
ಆದ ವೃತ್ರನು | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಪ್ರತ್ಯಹನ್—ಎದುರಿಸಿ ಹೊಡೆದನೋ | ತತ್—
ಆಗ (ನೀನು) | ಅಶ್ವೈಃ—ಕುದುರೆಯ | ವಾರಃ—ಬಾಲವಾಗಿ (ಕುದುರೆಯ ಬಾಲವು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಸೊಳ್ಳೆ
ಯನ್ನು ಓಡಿಸುವಂತೆ ನೀನೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಶತ್ರುನಾಶಕನಾಗಿ) | ಅಭವಃ—ಆದೆ (ಮತ್ತು) | ಗಾಃ—(ಪಣಿಯಿಂದ
ಅಪಹೃತಗಳಾದ) ಹಸುಗಳನ್ನು | ಅಜಯಃ—ಗೆದ್ದುಕೊಂಡೆ | ಶೂರ—ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ | ಇಂದ್ರ—
ಇಂದ್ರನೇ | ಸೋಮಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಅಜಯಃ—ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡೆ | ಸಪ್ತ ಸಿಂಧೂ—ಗಂಗಾದಿ
ಸಪ್ತನದಿಗಳನ್ನು | ಸರ್ತವೇ—(ಪ್ರವಾಹರೂಪದಲ್ಲಿ) ಹರಿಯಲು | ಅವಾಸ್ಯಜಃ—(ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ) ಬಿಟ್ಟು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ, ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ಆದ ವೃತ್ರನು ಯಾವಾಗ
ನಿನ್ನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಹೊಡೆದನೋ ಆಗ ನೀನು ಅವನನ್ನು, ಕುದುರೆಯು ಬಾಲದಿಂದ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಸೊಳ್ಳೆಯನ್ನು
ಓಡಿಸುವಂತೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡಿದೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಪಣಿಯಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು

ಗೆದ್ದುಕೊಂಡೆ. ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಗಂಗಾದಿ ಸಪ್ತನದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರವಾಹರೂಪದಲ್ಲಿ ಹರಿಯಲು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟೆ.

English Translation.

When the mighty Vritra, though single, struck you in return, O weilder of the thunderbolt, you became furious like a horse's tail (which easily sweeps flies); you have rescued the stolen cows; O hero, you have won the Soma-juice; you have let loose the seven rivers to flow without obstruction.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಶ್ವೋ ವಾರೋ ಅಭವತ್—ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುದುರೆಯ ಬಾಲಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿರುವುದು. ಕುದುರೆಯು ತನ್ನ ಬಾಲವನ್ನು ಬೀಸುವುದರಿಂದ ಸೊಳ್ಳೆಗಳನ್ನು ನೋಣಗಳನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಇಂದ್ರನಾದ ನೀನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಯ ಬಾಲದಂತೆ ಆಗಿರುವೆ ಎಂದು ಋಷಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವನು.

ಸೃಕೇ—ವಜ್ರೇ, ವಜ್ರಾಯುಧಧರಣೇ, ದಿದ್ಯುತ್ ನೇಮಿಃ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೆಂಟು ವಜ್ರನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೃಕಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೃಕಃ ಎಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧವು. **ಸೃಕಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಸೃಕಿಃ ತಸ್ಯಸಂಬುಧಿಃ ಸೃಕೇ |** ಸೃಕೇ ಎಂಬುದು ಸೃಕಿಶಬ್ದದ ಸಂಬೋಧನಪೃಥಮೈಕವಚನವು.

ಪ್ರತ್ಯಹನ್—ತಿರಿಗಿ ಹೊಡೆದನು. ಏಟಿಗೆ ಪ್ರತಿ ಏಟು.

ಸರ್ತವೇ—ಸರಿಯುವುದಕ್ಕೆ, ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ಹರಿಯುವುದಕ್ಕೆ.

ಸಪ್ತ ಸಿಂಧೂನ್—ಏಳು ನದಿಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೆ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಗಂಗಾ, ಯಮುನಾ, ಸರಸ್ವತಿ, ಶುತದ್ರಿ, ಪರುಷ್ಣಿ, ಅಸಿಕ್ನಿ, ಮರುದ್ವೈಧಾ ಎಂಬ ಏಳು ನದಿಗಳು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಶ್ವೈಃ—ಅಶ್ವೇ ಭವಃ ಅಶ್ವೈಃ 'ಭವೇ ಭಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್. **'ಯತೋಽನಾವಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾರಃ—ವಾರಯತಿ ದಂಶಮಶಕಾನ್ ಇತಿ ವಾರಃ. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಚ್. ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಆಚ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಣೇರನಿಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಲೋಪ. ಕಪಿಲಕಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ (ಪಾ. ಸೂ. ಮ. ೮-೨-೧೮) ಲತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ 'ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತ್ಯೇಹನ್—ಪ್ರತಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ: ತಿಪ್ಪಿಗೆ ಲೋಪ. ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಹಿಂದೆ ಯತ್ ಶಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ 'ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಿಜಾ ಚೋದಾತ್ತವತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಪ್ರತಿ) ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜಯಃ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮವುರೂಪ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಜಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೇ ಅಜಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೇದು ಯದ್ಯಪಿ ಗಾಃ ಎಂಬ ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ ಆದರೆ 'ಸಮಾನವಾಕ್ಯೇ ನಿಘಾತ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಾದೇಶಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮-೫) ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಃ ಎಂಬುದು ಹಿಂದಿನ ಕ್ರಿಯಾಪದದೊಡನೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಾಂತರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಎರಡನೇದು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲೇ ಬಂದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸರ್ತವೇ—ಸೃ ಗತೌ ಧಾತು. ತುಮನರ್ಥ ತೋರುವಾಗ 'ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತವೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅರ್ಧಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಸರ್ತವೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತವೇನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಿತ್ಯಾದಿ ನಿರ್ವಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ನಾಸೈತ್ರ ವಿದ್ಯುನ್ನ ತನ್ಯತುಃ ಸಿಷೇಧ ನ ಯಾಂ ಮಿಹಮಕಿರ-

ದ್ಧಾದ್ಧಾನಿಂ ಚ |

ಇನ್ದ್ರಶ್ಚ ಯದ್ಯಯುಧಾತೇ ಅಹಿಶ್ಚೋತಾಪರೀಭ್ಯೋ ಮುಘ-

ವಾ ವಿ ಜಿಗ್ಯೇ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನ | ಅಸ್ತೈ | ವಿದ್ಯುತ್ | ನ | ತನ್ಯತುಃ | ಸಿಸೇಧ | ನ | ಯಾಂ | ಮಿಹಂ |

ಅಕಿರತ್ | ಹ್ರಾದುನಿಂ | ಚ |

ಇನ್ದ್ರಃ | ಚ | ಯತ್ | ಯುಯುಧಾತೇ ಇತಿ | ಅಹಿಃ | ಚ | ಉತ | ಅಪ-

ರೀಭ್ಯಃ | ಮಘವಾ | ವಿ | ಜಿಗ್ಮೇ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಂ ನಿಷೇದ್ಧಂ ವೃತ್ತೋ ಯಾನ್ವಿದ್ಯುದಾದೀನ್ಮಾಯಯಾ ನಿರ್ಮಿತವಾನ್ ತೇ ಸರ್ವೇ-
ಸ್ಯೇನಂ ನಿಷೇದ್ಧಮಶಕ್ತಾಃ | ಸೋಮಮರ್ಥೋನೇನ ಮಂತ್ರೇಣೋಚ್ಯತೇ | ಅಸ್ತೈ ಇಂದ್ರಾರ್ಥಂ
ನಿರ್ಮಿತಾ ವಿದ್ಯುನ್ಮ ಸಿಸೇಧ | ಇಂದ್ರಂ ನ ಸ್ತಾಪ್ನೋತ್ | ತಥಾ ತನ್ಯತುರ್ಗರ್ಜನಂ ಯಾಂ ಮಿಹಂ
ಸೇಚನಂ ಯಾಂ ವೃಷ್ಟಿಮಕಿರತ್ ವೃತ್ತೋ ವಿಕ್ಷಿಪ್ತವಾನ್ ಸಾಹಿ ವೃಷ್ಟಿರ್ನ ಸಿಸೇಧ | ಹ್ರಾದುನಿಂ
ಚಾಶನಿಮಸಿ ಯಾಂ ವೃತ್ತಃ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾನ್ ಸಾಹಿ ನ ಸಿಸೇಧ | ಇಂದ್ರಶ್ಚಾಹಿಶ್ಚೇಂದ್ರವೃತ್ತಾವುಭಾವಸಿ
ಯದ್ಯದಾ ಯುಯುಧಾತೇ ಯುದ್ಧಂ ಕೃತವಂತಾ | ತದಾನೀಂ ವಿದ್ಯುದಾದಯೋ ನ ಸ್ತಾಪ್ತಾ ಇತಿ
ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ | ಉತಾಹಿ ಚ ಮಘವಾ ಧನವಾನಿಂದ್ರೋಪರೀಭ್ಯೋಽಪರಾಭ್ಯೋಽನ್ಯಾಸಾಮಸಿ
ವೃತ್ತನಿರ್ಮಿತಾನಾಂ ಮಾಯಾನಾಂ ಸಕಾಶಾದ್ವಿ ಜಿಗ್ಮೇ | ವಿಶೇಷೇಣ ಜಿತವಾನ್ || ಸಿಸೇಧ | ಸಿಧು
ಗತ್ಯಾಂ | ಮಿಹಂ | ಮಿಹ ಸೇಚನೇ | ಮೇಹತಿ ಸಿಂಚತೀತಿ ಮಿಹ್ ವೃಷ್ಟಿಃ | ಕ್ಷಿಪ್ತೇತಿ ಕ್ಷಿಪ್ | ಅಕಿರತ್ |
ಕ್ಲೃ ವಿಕ್ಷೇಪೇ | ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ | ಋತ ಇದ್ಧಾತೋರಿತಿತ್ವಂ | ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಯದ್ವೃತ್ತ-
ಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಯುಯುಧಾತೇ | ಯುಧಿ ಸಂಪ್ರಹಾರೇ | ಲಿಟಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಜಿಗ್ಮೇ |
ಸನ್‌ಲಿಟೋರ್ಜೀಃ | ಸಾ. ೭-೩-೫೭ | ಇತ್ಯೆಭ್ಯಾಸಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಜಕಾರಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಶ್ಚ—ಇಂದ್ರನೂ | ಅಹಿಶ್ಚ—ವೃತ್ತನೂ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಯುಯುಧಾತೇ—
ಯುದ್ಧಮಾಡಿದರೋ (ಆಗ) | ಅಸ್ತೈ—ಈ ಇಂದ್ರನ ವಧಕ್ಕಾಗಿ | ವಿದ್ಯುತ್—(ವೃತ್ತನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ)
ಮಿಂಚು | ನ ಸಿಸೇಧ—(ಇಂದ್ರನನ್ನು) ಸಮಾಪಿಸಲಿಲ್ಲ (ಹಾಗೆಯೇ) | ತನ್ಯತುಃ—ಮೇಘಗರ್ಜನವೂ
(ಸಮಾಪಿಸಲಿಲ್ಲ) | ಯಾಂ ಮಿಹಂ—ಯಾವ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು | ಅಕಿರತ್—(ವೃತ್ತನು) ಸುರಿಸಿದನೋ | ನ—
(ಅದೂ ಸಹ) ಸಮಾಪಿಸಲಿಲ್ಲ | ಹ್ರಾದುನಿಂ ಚ—(ಯಾವ) ಸಿಡಿಲನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ (ಅದೂ ಸಮಾಪಿಸಲಿಲ್ಲ) |

ಉತ—ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ | ಮಘವಾ—ಇಂದ್ರನು | ಅಪರೀಭ್ಯಃ—(ವೃತ್ರನ) ಇತರ ಆಯುಧಗಳೊಡನೆಯೂ |
ವಿಜಿಗ್ಯೇ—(ಹೋರಾಡಿ) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜಯಿಸಿದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವೃತ್ರನಿಗೂ ಹೋರಾಟವಾದಾಗ ವೃತ್ರನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಿಂಚನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದನು. ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದನು. ಮೇಘಗರ್ಜನವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಮತ್ತು ಸಿಡಿಲನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಇವು ಯಾವುವೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಅವನಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ವೃತ್ರನ ಇತರ ಆಯುಧಗಳೊಡನೆಯೂ ಇಂದ್ರನು ಹೋರಾಡಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾದನು.

English Translation.

When Ahi (Vritra) and Indra both fought together, neither the lightning nor the thunder (discharged by Vritra) nor the rain which he showered, nor the thunderbolt harmed Indra and afterwards Indra alone was victorious.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತನ್ಯತುಃ—ಗರ್ಜನೆ, ಶಿಡಿಲು, ಗುಡುಗು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಮಿಹಂ—ಮಿಹ ಸೇಚನೇ | ಸೇಚನೆ, ಮಳೆ.

ಹ್ರಾದುನಿಂ—ವಜ್ರಾಯುಧ.

ಅಪರೀಭ್ಯಃ—ಅನ್ಯಾಸಾಮಪಿ ವೃತ್ರನಿರ್ಮಿತಾನಾಂ ಮಾಯಾನಾಂ ಸಕಾಶಾತ್ | ವೃತ್ರಸುರನು ತನ್ನ ಮಾಯೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಇತರ ತಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ವಿಫಲಗೊಳಿಸಿದನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಿಷೇಧ—ಸಿಧು ಗತ್ಯಾಂ ಧಾತು. ಭಾದಿ. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಾ ದೇಶ. ಲಿಟ್ಟಿನ ತಿಪ್ಪಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲಾದೇಶ. ಣಲ್ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಧಾತುವಿಗೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಅಭ್ಯಾಸ ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಸಿಷೇಧ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಿಹಮ್—ಮಿಹ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಮೇಹತಿ ಸಿಂಚತಿ ಇತಿ ಮಿಹ್=ವೃಷ್ಟಿಃ (ಮಳೆ) ‘ ರ್ಹಿಪ್ ಚ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ್ಹಿಪ್. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ.

ಅಕಿರತ್—ಕ್ಯ ವಿಕ್ಲೇಪೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಬ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ತಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದು ಜಿತ್ತಾ

ಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಋತೇ ಇದ್ವಾತೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಉರಣ್ರಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ. ಅಕಿರತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಂ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯುಯುಧಾತೇ—ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರೇ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. ಲಿಟ್ಟಿನ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಆತಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ. ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಣ್ಮಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಅಪಿತ್ತಾದ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಅಸಂಯೋಗಾತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೆತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯುಯುಧಾತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಧಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಿಗ್ಯೇ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ಟಿನ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಲಿಟಸ್ತುರ್ಮಯೋರೇಶಿರೇಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಶ್ ಆದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಜಿಜಿ+ವಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸನ್‌ಲಿಟೋರ್ಜೇಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟ್‌ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಿ ಧಾತುವಿನ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಆಂತರತನ್ಯದಿಂದ ಗಕಾರ ಬಂದರೆ ಜಿಗ್ಯೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜುತಿಜ್ಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಹೇರ್ಯಾತಾರಂ ಕಮಪಶ್ಯ ಇಂದ್ರ ಹೃದಿ ಯತ್ತೇ ಜಘ್ನುಷೋ

ಭೀರಗಚ್ಛತ್ |

ನವ ಚ ಯನ್ನವತಿಂ ಚ ಸ್ರವನ್ತೀಃ ಶ್ವೇನೋ ನ ಭೀತೋ

ಅತರೋ ರಜಾಂಸಿ || ೧೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಹೇಃ | ಯಾತಾರಂ | ಕಂ | ಅಪಶ್ಯಃ | ಇಂದ್ರ | ಹೃದಿ | ಯತ್ | ತೇ | ಜಘ್ನು-
ಷಃ | ಭೀಃ | ಅಗಚ್ಛತ್ |

ನವ | ಚ | ಯತ್ | ನವತಿಂ | ಚ | ಸ್ರವಂತೀಃ | ಶೈನಃ | ನ | ಭೀತಃ | ಅತರಃ |
ರಜಾಂಸಿ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಜಘ್ನುಷೋ ವೃತ್ತಂ ಹತವತಸ್ತನ ಹೃದಿ ಚಿತ್ತೇ ಯದ್ಯದಿ ಭೀರಗಚ್ಛತ್ ನ ಹತ-
ವಾನಸ್ತೀತಿ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಭಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾತ್ ತರ್ಹ್ಯಹೇವೃತ್ರಸ್ಯ ಯಾತಾರಂ ಹಂತಾರಂ ಕಮಪಶ್ಯಃ |
ತ್ವತ್ತೋಽನ್ಯಂ ಕಂ ಪುರುಷಂ ದೃಷ್ಟವಾನಸಿ | ತಾದೃಶಸ್ಯ ಪುರುಷಾಂತರಸ್ಯಾಭಾವಾನ್ಮಾ ಭೂತ್ತವ
ಭಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾತ್ತ್ವಂ ನವ ಚ ನವತಿಂ ಚ ಸ್ರವಂತೀರೇಕೋನಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ
ಪ್ರವಹಂತೀರ್ನದೀಃ ಪ್ರಾಪ್ಯ ರಜಾಂಸಿ ತತ್ರತ್ಯಾನ್ಯುದಕಾನ್ಯತಿರಃ | ತೀರ್ಣವಾನಸಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ |
ಶೈನೋ ನ | ಶೈನನಾಮಕೋ ಬಲವಾನ್ಪಕ್ಷೇನ ದೂರಗಮನಾತ್ತವ ಭಯಮಾಸೀದಿತಿ ಗಮ್ಯತೇ |
ತದ್ಭಯಂ ಮಾ ಭೂದಿತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ | ತಚ್ಚ ದೂರಗಮನಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಮಾಮ್ನಾತಂ | ಇಂದ್ರೋ ನೈ
ವೃತ್ತಂ ಹತ್ವಾ ನಾಸ್ತೃಷೀತಿ ಮನ್ಯಮಾನಃ ಪರಾಃ ಪರಾವತೋಽಗಚ್ಛತ್ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೫ | ಇತಿ |
ತೈತ್ತಿರೀಯಾಶ್ವಾಮನಂತಿ | ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ತಂ ಹತ್ವಾ ಪರಾಂ ಪರಾವತಮಗಚ್ಛದಪರಾಧಮಿತಿ ಮನ್ಯ-
ಮಾನಃ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೭-೪ | ಇತಿ || ಹೃದಿ | ಪದ್ವನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ಹೃದಯಶಬ್ದಸ್ಯ ಹೃದಾದೇಶಃ |
ಊದಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಘ್ನುಷಃ | ಹಂತೇರ್ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ | ಷಷ್ಠೇಕವಚನೇ
ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪರಪೂರ್ವತ್ವೇ | ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚೇತಿ ಷತ್ತ್ವಂ | ನ ಚ
ಷತ್ವತುಕೋರಸಿದ್ಧಃ | ಪಾ. ೬-೧-೮೬ | ಇತ್ಯೇಕಾದೇಶಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಷತ್ತ್ವಂ ನ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾದಿತಿ
ವಾಚ್ಯಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಜೋಟ್ಸು ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಕಾ. ೬-೧-೮೬-೧ | ಇತ್ಯಸಿದ್ಧವದ್ಭಾವಸ್ಯ
ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧತ್ವಾತ್ | ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾಲೋಪಃ | ನ ಚಾಸಿದ್ಧವದತ್ರಾ ಭಾದಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಸ್ಯಾ-
ಸಿದ್ಧವದ್ಭಾವಃ | ಭಿನ್ನಾಶ್ರಯತ್ವಾತ್ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಹಿ ಷಷ್ಠೇಕವಚನೇ ಉಪಧಾಲೋಪಸ್ತು
ವಸಾವಿತಿ ಭಿನ್ನಾಶ್ರಯತ್ವಂ | ಸ್ರವಂತೀಃ | ಸ್ತು ಗತೌ | ಶಷ್ಠ್ಯನೋರ್ನಿತ್ಯಂ | ಪಾ. ೭-೧-೮೧ | ಇತಿ
ನುಮಾಗಮಃ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಅತರಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಜಘ್ನುಷಃ—ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲತಕ್ಕ ನಿನ್ನ | ಹೃದಿ—(ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಹೃದಯದಲ್ಲಿ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಭೀಃ—ಭಯವು | ಅಗಚ್ಛತ್—ಸೇರಿಕೊಂಡಿತೋ (ಆಗ) | ಅಹೇಃ—ವೃತ್ರನ | ಯಾತಾರಂ—ಹಂತಕನಾದ | ಕಂ—(ನೀನಲ್ಲದೆ ಇತರ) ಯಾರನ್ನು | ಅಪಶ್ಯಃ—ನೋಡಿದೆ (ಯೋಚಿಸಿದೆ) | ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ (ನೀನು) | ಭೀತಃ—ಭಯಗೊಂಡು | ನವ ಚಿ ನವತಿಂ ಚಿ—ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು | ಸ್ತವಂತೀಃ—ಪ್ರವಾಹ ನದಿಗಳನ್ನು (ಸೇರಿ) | ರಜಾಂಸಿ—(ಆ) ನೀರುಗಳನ್ನು | ಶ್ಶೀನಃ ನ—ಶ್ಶೀನವೆಂಬ ಪಕ್ಷಿಯಂತೆ (ವೇಗವಾಗಿ) | ಅತರಃ—ದಾಟಿದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ನಿನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಭಯವುಂಟಾದಾಗ, ನೀನಲ್ಲದೇ ಇತರ ಯಾವನನ್ನು ತಾನೇ ವೃತ್ರಹಂತಕನಾಗಬಹುದೆಂದೆಣಿಸಿದೆ ? ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ನೀನು ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು ಪ್ರವಾಹನದಿಗಳನ್ನು ಶ್ಶೀನಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಆ ನೀರುಗಳನ್ನು ದಾಟಿದೆ ?

English Translation.

O Indra, when you killed Vritra, what fear did enter your heart ? what persuer did you see on behalf of Vritra ? what was that which, frightened as you were, made you flee and traverse ninety-nine streams like a swift hawk ?

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನ ಸಂಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಾನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಜಯಿಸುವೆನೇ ಎಂದು ಭಯಪಟ್ಟನೆಂದೂ ಅಂತಹ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡುವವನು ಬೇರೊಬ್ಬನಿರುವನೇ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದನೆಂದು ಇದರಿಂದ ಹೆದರಿ ಶ್ಶೀನಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಹೋಗಿ ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳನ್ನು ದಾಟಿದನೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡುವುದಾದರೆ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು—ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ರನ ಕಡೆಯವರು ಯಾರಾದರೂ ತನ್ನನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಬರುವರೋ ಎಂಬ ಭಯದಿಂದ ಶ್ಶೀನಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ಬೇಗಬೇಗನೆ ಓಡುತ್ತಾ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು ನದಿಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಸುರಕ್ಷಿತ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರಿದನೆಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಬಹುದು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುವು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಬರುವನೆಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಒಳಗಾಗದೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದದ್ದರಿಂದ ತಾನು ಮಹಾಪರಾಧಮಾಡಿದನೆಂದೂ ತನಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆಂದೂ ಹೆದರಿ ದೂರಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಓಡಿಹೋಗಿ ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಒಂದು ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲ

ಅಡಗಿದ್ದನೆಂಬ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದು. ವೃತ್ತಾಸುರನು ದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಿಯಾದ ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ಮಗನು. ಇವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದುದರಿಂದ ಇವನ ಸಂಹಾರದಿಂದ ತಾನು ಮಹಾಪರಾಧಮಾಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಇಂದ್ರನು ದೂರ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೊರಟುಹೋದನೆಂಬ ವಿಷಯವು—

(೧) ಇಂದ್ರೋ ವೈ ವೃತ್ರಂ ಹತ್ವಾ ನಾಸ್ತ್ಯಸೀತಿ ಮನ್ಯಮಾನಃ ಪರಾಃ ಪರಾವತೋಽಗಚ್ಛತ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೫)

(೨) ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಗ್ಂ ಹತ್ವಾ | ಪರಾಂ ಪರಾವತಮಗಚ್ಛತ್ | ಅಸಾರಾಧಮಿತಿ ಮನ್ಯಮಾನಃ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೭-೪)

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿರುವ ಮೇಲಿನ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ಥಿರಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಅರ್ಹೇರ್ಯಾರ್ತಾರಂ—ವೃತ್ತಾಸುರನ ಕಡೆಯಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬರುವ ಪುರುಷನನ್ನು.

ನನ ಚಿ ನವತಿಂ ಚಿ—ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ನದಿಗಳನ್ನು. ಬಹುದೂರದೇಶ ಹೋಗುವಾಗ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ನದಿಗಳು ಸಿಕ್ಕುವವು. ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ದಾಟಿ ಬಹುದೂರ ಹೋದನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪ್ರವಂತೀಃ—ಸ್ತು ಗತೌ | ಪ್ರವಾಹರೂಪದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ನದಿಗಳು.

ಶೈನೋ ನ—ಶೈನವೆಂಬ ಪಕ್ಷಿಯು, ಗಿಡುಗನು. ಇದು ಬಹುದೂರ ವೇಗವಾಗಿ ಹಾರಬಲ್ಲದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಈ ಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ಎಂದು ಋಷಿಯು ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ರಜಾಂಸಿ—ಉದಕಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನು ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರ ವಚನವಿರುವುದು (ನಿ. ೪-೧೯).

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹೃದಿ—ಹೃದಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಪದ್ಮನ್ನೋಮಾಸ್ ಹೃದ್-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೃದಾದೇಶ. ಹೃದಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಊಡಿದಂಪದಾದಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಘ್ನುಷಃ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಕೈಸುತ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಸು ಅದೇಶ. ಕ್ವಸು ಪರ ದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಚುತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಛ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ನಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಘಕಾರ. ಜಘ್ನುಷ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಿಂದ

ಉಕಾರ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಗಮಹನಜನ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹನ್ನಿನ ಉಪಧಾ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಜಘ್ನಸ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಾಸಿವಸಿ ಘಸೀನಾಂ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಜಘ್ನಷಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಷತ್ವತುಕೋರಸಿದ್ಧಿಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೯) ಷತ್ವ, ಮತ್ತು ತುಕಾಗಮ ಮಾಡುವಾಗ ಏಕಾದೇಶ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಯದ್ಯಪಿ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬಾರದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಜಾಲೋಸು ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ' (ಕಾ. ೬-೧-೮೬-೧) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗದಿದ್ದರೂ, 'ಅಸಿದ್ಧ-ವದತ್ತಾ ಭಾತ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದರಿಂದ, ಅದರಿಂದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಸರದಲ್ಲಿರದಿದ್ದರಿಂದ ಉಪಧಾಲೋಪ ಬಾರದೇ ಹೋಗಲಿ ಎಂದು ಅದರಮೇಲೆ ಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅಸಿದ್ಧವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಮಾನಾಶ್ರಯತ್ವವು (ನಿಮಿತ್ತಕತ್ವ) ಇರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಉಕ್ತದೋಷ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಷಷ್ಟೀಕವಚನವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸಮಾನಾಶ್ರಯತ್ವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ರವಂತೀಃ—ಸ್ರು ಗತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟಃ ಶತ್ವಶಾನಚೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ, ಅನಾದೇಶ. ಸ್ರವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತತ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್. 'ಶ್ಯಪ್ ಶ್ಯನೋರ್ನಿತ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿನ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶತ್ವವಿಗೆ ನದೀ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನುಮಾ ಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ರವಂತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುಪ ದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತರಃ—ತ್ಯಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅತರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯನ್ನವತಿಂ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಚಬ್ಬದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಡಾಗಮವು ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರೋ ಯಾತೋಃ ವಸಿತಸ್ಯ ರಾಜಾ ಶಮಸ್ಯ ಚ ಶ್ವಜ್ಞಾಣೋ
ವಜ್ರಬಾಹುಃ |

ಸೇದು ರಾಜಾ ಕ್ಷಯತಿ ಚರ್ಷಣೇನಾಮುರಾನ್ಮ ನೇಮಿಃ ಪರಿ
ತಾ ಬಭೂವ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಃ | ಯಾತಃ | ಅವಃ ಸಿತಸ್ಯ | ರಾಜಾ | ಶಮಸ್ಯ | ಚ | ಶ್ವಜ್ಞಾಣಃ | ವಜ್ರ-
ಬಾಹುಃ |

ಸಃ | ಇತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ರಾಜಾ | ಕ್ಷಯತಿ | ಚರ್ಷಣೇನಾಂ | ಅರಾನ್ | ನ |
ನೇಮಿಃ | ಪರಿ | ತಾ | ಬಭೂವ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಜ್ರಬಾಹುರಿಂದ್ರಃ ಶತ್ರು ಹತೇ ಸತಿ ನಿಃಸಪತ್ನೋ ಭೂತ್ವಾ ಯಾತೋ ಗಚ್ಛತೋ ಜಂಗಮ-
ಸ್ಯಾವಸಿತಸ್ಯೈಕತ್ರೈವ ಸ್ಥಿತಸ್ಯ ಸ್ಥಾವರಸ್ಯ ಶಮಸ್ಯ ಶಾಂತಸ್ಯ ಶೃಂಗರಾಹಿತೈನ ಪ್ರಹರಣಾದಾವಪ್ರವೃ-
ತ್ತಸ್ಯಾಶ್ವಗರ್ಧಭಾದೇಃ ಶೃಂಗಿಣಃ ಶೃಂಗೋಪೇತಸ್ಯೋಗ್ರಸ್ಯ ಮಹಿಷಬಲೀವದಾರ್ಧೇಶ್ಚ ರಾಜಾಭೂತ್ |
ಸೇದು ಸ ಏನೇಂದ್ರಶ್ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ರಾಜಾ ಭೂತ್ವಾ ಕ್ಷಯತಿ | ನಿವಸತಿ | ತಾ ತಾನಿ
ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನಿ ಜಂಗಮಾದೀನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಪರಿ ಬಭೂವ | ವ್ಯಾಪ್ತವಾನ್ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅರಾನ್ಮ
ನೇಮಿಃ | ಯಥಾ ರಥಚಕ್ರಸ್ಯ ಪರಿತೋ ವರ್ತಮಾನಾ ನೇಮಿರರಾನ್ಮಭೌ ಕೀಲಿತಾನ್ಮಾಷ್ಠವಿಶೇಷಾ-
ನ್ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ತದ್ಭತ್ || ಯಾತಃ | ಯಾ ಪ್ರಾಪಕೇ | ಯಾತಿ ಗಚ್ಛತಿತಿ ಯಾತ್ | ಲಟಃ ಶತ್ರು |
ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಃ | ಸೋಽಪಿ ಲೋಪೇ ಚೇದಿತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸೋಲೋಽ-
ಸಃ | ತಾ | ಶೇಶ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಕೇಲೋಽಪಃ | ಬಭೂವ | ಭವತೇಲಿಫಿಟೋ ಇಲಿ ಭವತೇರಃ |

ಪಾ. ೭-೪-೭೩ | ಇತ್ಯೆಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾತ್ವಂ | ಕೃತಾಕೃತಪ್ರಸಂಗಿತಯಾ ವುಗಾಗಮಸ್ಯ ನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ವೈದೇಃ
ಪೂರ್ವಂ ವುಗಾಗಮಃ | ಯದ್ವಾ | ಇಂದಿಭವತಿಭ್ಯಾಂ ಚ | ಪಾ. ೧-೨-೬ | ಇತಿ ಲಿಟ
ಕಿತ್ವಾದ್ವೈದೇಭಾವಃ | ನ ಚಾಸಿದ್ಧವದತ್ತಾ ಭಾದಿತಿ ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾದುವಜಾದೇಶಃ ಶಂಕನೀಯಃ |
ವುಗ್ಯುಟಾವುಜ್ಯಹೋಃ ಸಿದ್ಧಾ ಭವತಃ | ಪಾ. ೭-೪-೨೨-೧೪ | ಇತಿ ತಸ್ಯ ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ
ನಿಘಾತಃ || ೩೮ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಬಾಹುಃ—ವಜ್ರಬಾಹುವಾದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು (ಶತ್ರುನಾಶವಾದ ನಂತರ) | ಯಾತಃ—
ಜಂಗಮವಾದುದೂ | ಅವಸಿತಸ್ಯ—ಸ್ಥಾವರವಾದುದೂ | ಶಮಸ್ಯ—ಕೊಂಬುಗಳಿಲ್ಲದೆ ಸಾಧುವಾದುದೂ |
ಶೃಂಗಿಣಃ ಚ—ಕೊಂಬುಳ್ಳದೂ ಅದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ || ರಾಜಾ—ದೊರೆ
(ಯಾದನು) | ಸೇದು—ಅದೇ ಇಂದ್ರನು | ಚರ್ಷಣೀನಾಂ—ಮಾನವರಿಗೂ | ರಾಜಾ—ದೊರೆಯಾಗಿ |
ಕ್ಷಯತಿ—ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ (ನೆಲೆಸಿದ್ದಾನೆ) | ತಾ—ಇಂತಹ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ | ನೇಮಿಃ—ಚಕ್ರದ
ಪರಿಧಿಯು | ಅರಾ ನ—ಅರಗಳನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವಂತೆ | ಪರಿ ಬಭೂವ—ಸುತ್ತುವರಿದು ನಿಂತು
ಕೊಂಡನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಬಾಹುವಾದ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುನಾಶವಾದ ನಂತರ ಜಂಗಮವಾದುದೂ ಸ್ಥಾವರವಾದುದೂ, ಕೊಂಬು
ಗಳಿಲ್ಲದೆ ಸಾಧುವಾದುದೂ, ಕೊಂಬುಳ್ಳದೂ ಅದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಅಧಿಪತಿಯಾದನು.
ಅದೇ ಇಂದ್ರನು ಮಾನವರಿಗೂ ದೊರೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಚಕ್ರದ ಪರಿಧಿಯು ಚಕ್ರದ ಸಮಸ್ತ ಅರಗಳನ್ನೂ ಸುತ್ತುವರಿ
ದಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸುತ್ತುವರಿದು ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ.

English Translation.

Then Indra, the wielder of thunderbolt became the sovereign ruler
of all that is movable and immovable, of hornless and horned cattle; and
as he resides as the monarch of men he surrounds all these with his
protection as does the felly surrounds the spokes (of a wheel).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಾತಃ—ಗಚ್ಛತಃ | ಚಲಿಸುವ ವಸ್ತುಗಳು ಎಂದರೆ ಸಂಚಾರಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥವಾದ ಜೀವಜಂತು
ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಜಂಗಮವಾದ ಜಗತ್ತು movables-

ಅವಸಿತಸ್ಯ—ಏಕತ್ರೈವ ಸ್ಥಿತಸ್ಯ | ಒಂದೇಕಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರೆ ಚಲಿಸಲಸಮರ್ಥವಾದ ಸ್ಥಾವರ
ಜಗತ್ತು. ಪರ್ವತಾದಿಗಳು, ವೃಕ್ಷಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ; immovables.

ದಿಂದ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಟಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವವು ವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸಿದ್ಧವದತ್ತಾಭಾತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾಗನುವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತು-ಭೃವಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉನಜಾದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎರಡು ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ನಿಮಿತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾನಾಶ್ರಯತ್ವವು ಇದೆ. ಆದರೆ 'ವುಗ್ಯುಟಾವುಜ್ಞಯಣೋಃ ಸಿದ್ಧಾ ಭವತಃ' (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨-೧೪) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಉನಜ್ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವುಕಾಗನು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ಉನರ್ಣಾಂತತ್ವ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಉನಜಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೫ ||

ನೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾರೇನ ತನೋ ಹಾರ್ದಂ ನಿವಾರಯನ್ |

ಪುಮರ್ಥಾಂಶ್ಚ ತುರೋ ದೇಯಾದ್ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥಮಹೇತ್ಸರಃ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರನೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕಶ್ರೀ ನೀರಬುಕ್ಕ ಭೂಪಾಲ-

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರೇಣ ಸಾಯೇಣಾನಾಮಾತ್ಯೇನ ವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ

ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾರೇ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯೇ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ

ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ.

|| ಓಂ ತತ್ಸತ್ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಯುತವೂ ಆದ

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಯದಕ್ಷರಪದಭ್ರಷ್ಟಂ ಮಾತ್ರಾಹೀನಂ ತು ಯದ್ವನೇತ್ |

ತತ್ಸರ್ವಂ ಕ್ಷಮ್ಯತಾಂ ದೇವ ವಾಗೀಶ್ವರ ನಮೋಽಸ್ತು ತೇ ||

|| ಶುಭಂ ಭೂಯಾತ್ ||

|| ಮಂಗಳಂ ||

